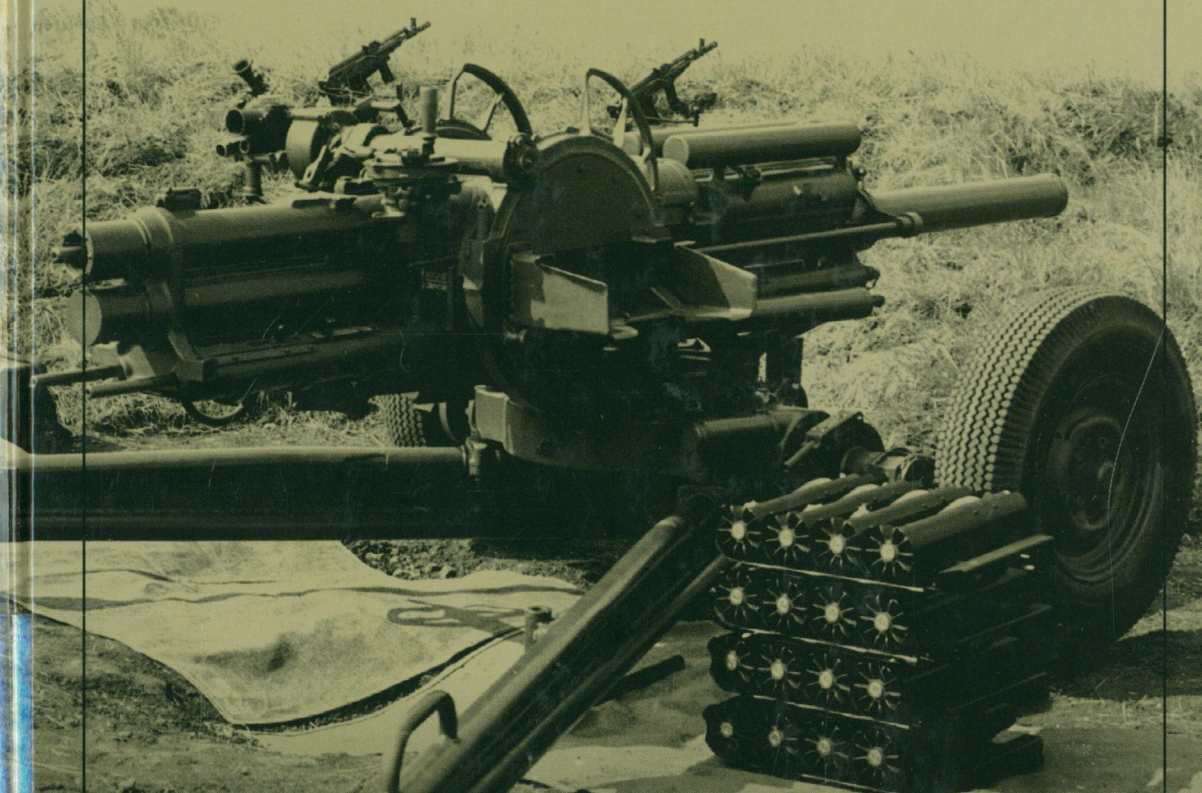

Germuska Pál

A MAGYAR KÖZÉP- GÉPIPAR

Hadiipar
és haditechnikai
termelés
Magyarországon
1945 és
1980 között

Germuska Pál

X 278364

A MAGYAR KÖZÉP- GÉPIPAR

Hadiipar és haditechnikai termelés
Magyarországon
1945 és 1980 között

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Argumentum Kiadó

408075

A mű kézirata a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP alkotói támogatásával készült.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001280915

nka

A könyv megjelenését támogatta:

a HONVÉDELMI MINISZTERIUM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM,
az ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA,

az 1956-OS INTÉZET ALAPÍTVÁNY,
az MTA KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT-KIADÓ BIZOTTSÁGA
és a MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁST TÁMOGATÓ ALAPÍTVÁNY

Lektorálta:

MARKÓ GYÖRGY

ny. ezredes, a hadtudományok kandidátusa

A borítón látható kép:

2B9 Vasziljok 82 mm-es automata aknavető
a „Zengő-80” nevű hadgyakorlat technikai bemutatóján
(Pánczél Mátyás gyűjteménye)

© Germuska Pál, 2014

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

ISBN 978-963-446-735-9

A kiadásért felel Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója

Felélős szerkesztő: Róbert Zsófia

Borítóterv: Hodosi Mária

Tördelte: Láng András

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

X 278364

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
BEVEZETÉS	13
1. AZ ÁTMENET ÉVEI, 1945–1947	19
1.1. Katonapolitika és haderő az átmenet éveiben	19
1.2. Hadiüzemek a második világháborúban és a háború után	30
A világháborús kapacitások	30
Gyárleszerelések és jóvátétel	36
2. A KÖZÉPGÉPIPAR KIÉPÍTÉSE, 1948–1953	44
2.1. Az erőltetett haderőfejlesztés és a tömeghadsereg kiépítése	44
A kommunista hatalomátvétel katonapolitikai következményei	44
A fejlesztések elindítása	55
A tömeghadsereg kiépítése	70
Gyorsított haderőfejlesztés	80
Az állam militarizálása	83
Kiépült hadigazdaság	86
A honvédelmi ügyek irányításának átalakítása	89
2.2. A hadiipar szervezeti önállósítása	95
A 100 főnél nagyobb vállalatok államosítása	95
Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága	97
A Nehézipari Minisztérium Nehézfémipari Főosztálya	104
Az önálló hadiipari minisztérium	111
2.3. A hadiipar csúcsra járatása	117
Állapotfelmérés	117
Az ipari fejlesztések beindítása	127
A hadiipari üzemek telepítése	132
Áttérés a szovjet licencek szerinti gyártásra	147
Folytatódó és bővülő beruházások	152
Újabb építkezések	159
A termelés militarizálása	164

Vizsgálatok és átütemezések	172
Csúcsra járatás	179
Új erőfeszítések – fokozódó lemaradások	190
A termelés stabilizálása	195
3. VISSZAFOGÁS, LEÉPÍTÉS, ÁTÁLLÍTÁS, 1953–1958	202
3.1. <i>Haderőcsökkentés és állandó átszervezés</i>	<i>202</i>
Többszöri létszámcsökkentés a hadseregben	203
A Honvédelmi Tanács újjáalakítása, a nemzetközi integráció első lépései	209
A Honvédelmi Tanács ügykörének rendezése	218
A haderő további leépítése	221
Újjászervezés a forradalom leverése után	226
3.2. <i>A hadiipar visszaintegrálása a civil minisztériumba</i>	<i>232</i>
Azonnali átszervezés	232
Szervezeti útkeresés	234
3.3. <i>Haditermelés takaréklángon</i>	<i>239</i>
Az „új szakasz” és a hadiipar	239
A hadiipar konverziója	244
Az átállás nehézségei	251
Változatlan bizonytalanságban	257
Új feladatok, régi gondok	266
Hadiüzemek a forradalomban	273
Következmények és kilátások	280
A fogyasztás áralapjának megteremtése	285
Felkészülés a haditermelés korszerűsítésére	289
4. TALPRA ÁLLÁS – KGST-SZAKOSÍTÁSSAL, 1958–1968	291
4.1. <i>A haderő minőségi fejlesztése</i>	<i>291</i>
Új elvárások, a fejlesztés újraindítása	291
Egy új fegyverkezési program beindítása	298
Modernizálás – a gazdasági egyensúly függvényében	310
4.2. <i>A kettős profilú vállalatok kialakulása</i>	<i>324</i>
A KGM/B az átmeneti időszakban	324
A hadiipar decentralizált irányítása	328
Egységes hadiipari főosztályok létrehozása	335
4.3. <i>Újjászervezés és átstrukturálás</i>	<i>338</i>
A haditechnikai termelés újraindítása	338
Gyors ütemű felfuttatás – nehézségekkel	345
Páncélozott járművek gyártása – a D-442 felderítő úszó gépjármű	353

Az ipari javítóbázisok létrehozása	363
Prosperálók és lemaradók	367
A gazdasági mechanizmus reformjának adaptálása a hadiiparra	384
Az 1968. január 1-jétől érvényes szabályozórendszer	390
5. EXPORTORIENTÁLT DINAMIKUS NÖVEKEDÉS, 1968–1979	395
5.1. <i>Haderőfejlesztés korlátokkal</i>	<i>395</i>
Védelmi felülvizsgálat	395
Mérséklődő ütemű fejlesztés	404
5.2. <i>A hadiipar irányításának változásai a reform után</i>	<i>414</i>
5.3. <i>Dinamikus növekedési pályán</i>	<i>417</i>
A reform nem várt hatásai	417
A híradástechnika felfutása	424
Exporttámogatás és egyedi preferenciák	434
Gépipari fejlesztés, vegyipari lemaradás	442
PSZH-k gyártása	450
Bíztató távlatok – az V. ötéves tervidőszak	456
Rekonstrukciók és kapacitásbővítések	463
A haditechnikai termelés jövedelmezősége	471
Balesetek és hatásuk az ágazatra	478
A löveggyártás problémái	485
A távlatok újraértékelése	492
6. MAGYAR KÉZBE MAGYAR FEGYVERT?	511
1945–1947	512
1948–1953	512
1953–1958	525
1958–1968	531
1968–1979	537

FÜGGELÉK

TÁBLÁZATOK	547
7.1. <i>táblázat. Az 1950 és 1953 között gyártott haditechnikai cikkek mennyisége a vállalati minőségi átvétel (MEO) alapján</i>	<i>547</i>
7.2. <i>táblázat. A hadiipari szektor termelése 1950 és 1958 között, ezer Ft-ban</i>	<i>550</i>
7.3. <i>táblázat. A hadiipari vállalatok összes és haditechnikai termelése, 1950 és 1960 között, millió Ft-ban</i>	<i>552</i>

7.4. táblázat. Az 1954 és 1959 között gyártott haditechnikai cikkek mennyisége	556
7.5. táblázat. A haditechnikai termelés megoszlása szakágazatok szerint 1950 és 1959 között	557
7.6. táblázat. A HM kiadásainak alakulása 1957 és 1967 között, folyó áron, millió Ft-ban, valamint annak részesedése a nemzeti jövedelemből	558
7.7. táblázat. Az 1960 és 1970 között gyártott kiemelt haditechnikai termékek mennyisége	559
7.8. táblázat. A hadiipari termelés értéke előállító és értékesítés szerint, millió Ft-ban	564
7.9. táblázat. A haditechnikai termelés megoszlása szakágazatok szerint 1960 és 1968 között	565
7.10. táblázat. A haditechnikai export értéke és irányának megoszlása 1967–1970 között	565
7.11. táblázat. A HM kiadásainak alakulása 1968 és 1979 között, folyó áron, millió Ft-ban, valamint annak részesedése a nemzeti jövedelemből	566
7.12. táblázat. A kiemelt haditechnikai termékek előállított mennyisége 1971 és 1980 között	567
7.13. táblázat. A hadiipari termelés értéke előállító és értékesítés szerint 1968 és 1980 között, millió Ft-ban	571
7.14. táblázat. A haditechnikai termelés megoszlása szakágazatok szerint 1969 és 1980 között	572
7.15. táblázat. A haditechnikai export értéke és irányának megoszlása 1971 és 1980 között	573
7.16. táblázat. A hadiipari szervezethez tartozó vállalatok legfontosabb adatai és névváltozásai	574
HIVATKOZOTT FORRÁSOK	583
FELHASZNÁLT IRODALOM	587
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	603
NÉVMUTATÓ	607
KÉPEK	615

ELŐSZÓ

1990-ig a szovjet blokk országainak hadiipara tabutémának számított, nyilvános publikáció nem született a témában, pedig már az 1970–1980-as években számos kutató rámutatott, hogy a szocialista korszak gazdasági fejlődése nem érthető meg a katonai fejlesztések feltárása nélkül. Az elmúlt 20 esztendőben – az egykor szigorúan titkos források tömeges kutathatóvá tétele ellenére – alig születtek feldolgozások a Varsói Szerződés (VSZ) és Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) tagországai haditermeléséről. Ezért is volt úttörő jellegű, az egész kelet-közép-európai térséget tekintve, a 2010-ben közreadott *Vörös arzenál* című monográfiám, amely feltárta és elemezte a szovjet blokk országai közötti nemzetközi hadiipari együttműködést.

A mostani kötet szerves folytatása a *Vörös arzenálnak*: a nemzetközi környezet bemutatását követően részletesen és széles összefüggésrendszerben kíséri végig a hazai hadiipar (vagy ahogyan 1952-től nevezték, *középgépipar*) négy évtizedes történetét. A monográfia a második világháború végétől 1980-ig dolgozza fel a szektor történetét; addig, ameddig a jelenleg kutatható levéltári források megengedik. A jelzett évtizedekben rendkívül radikális átalakuláson ment át a magyar középgépipar: az 1950-es évekbeli, döntően fegyvergyártó nehéziparból az 1970-es évekre a híradástechnikára és a műszergyártásra koncentráló „high-tech” iparrá változott, és a hazai iparból leginkább élen járt a szerkezetváltásban. Munkám fő célja, hogy egy speciális szektoron keresztül mutassam be a magyar gazdaság orientációváltásait és szerkezeti átalakulását. Azért is érdemes figyelmünket erre a szektorra koncentrálni, mert a szocialista rendszerben a hadiipari termelésben valósult meg a legradikálisabb formájában a szovjetizálás, a parancsgazdaság. A magyar gazdaságirányítás az 1968-as reformot követően is megpróbálta fenntartani a tervutasításos gazdálkodást a hadiiparban, a piaci és világpiaci hatások azonban nem tudta kivédeni, illetve kívül rekeszteni. Így a nemzetgazdasági nyitás a haditechnikai termelést is átalakította és átstrukturálta, új típusú függőségeket teremtett.

A korábbi munkáimhoz hasonlóan, e kötetben is komplex közelítésmódra törekedtem: a hadiipar ugyanis a politika-, a gazdaság-, az ipar- és a hadtörténet olyan közös része, amelyben mindegyik részhalmoz alapos ismeretére szükség van. Ahogyan a *Vörös arzenálban* láthattuk, a nemzetközi politika, a hidegháború történései szabták meg a haderő-fejlesztési és fegyverkezési programokat, a gazdasági együttműködés keretei pedig determinálták a haditechnikai kooperáció lehetőségeit is. A hazai hadiipar fejlesztése során mindezeket túl tekintettel kel-

lett lenni a hazai ipari hagyományokra és adottságokra, a civil gazdaságfejlesztés prioritásaira és a nemzetgazdaság pénzügyi-technológiai lehetőségeire; ezt a sokoldalú függésrendszert igyekszem e kötetben is bemutatni.

Az évtizedes munkát számosan és sokféleképpen segítették és támogatták. 2003 és 2006 között a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával végeztem kutatásaimat, és születtek e témakörben az első publikációk is. Hálával tartozom egykori munkahelyemnek, az 1956-os Intézet Közalapítványnak, amely évekig finanszírozta kutatásaimat. Külön köszönettel tartozom jelenlegi munkahelyemnek, a Honvédelmi Minisztérium (HM) Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak, amely örömmel vette át ezt a kutatási projektet. A kézirat pedig nem íródhatott volna meg a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatása nélkül, amelyért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

Hálás vagyok a Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Gyűjteményi Osztálya vezetőjének, Soós Péter századosnak a múzeumi fényképezés megszervezéséért, Hatala András zászlósnek, Kónya Béla őrnagynak és Kovács Tibornak a műtárgyak és eszközök előkészítéséért, valamint Szikits Péter múzeumi fotósnek a képek elkészítéséért. Köszönettel tartozom Dr. Kovács Vilmos ezredesnek, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának, amiért hozzájárult a képanyagnak a kötetben való közreadásához. A képmelléklet hiányos maradt volna, ha nem siet segítségemre dr. Hajdú Ferenc alezredes (a *Haditechnika* folyóirat felelős szerkesztője), Lázin Miklós (HA5KDR Budapest Fővárosi Rádióamatőr Klub), Pánczél Mátyás, Sebők István őrnagy, valamint Zsitnyányi Attila (a Gamma Műszaki zRt vezérigazgatója) fényképeik rendelkezésre bocsátásával; köszönet érte.

Az elmúlt másfél évtizedben nem tudtam volna egybegyűjteni a feldolgozott hatalmas iratanyagot a különféle levéltárak munkatársainak és kutatószolgálatainak a segítsége nélkül. Köszönöm az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának, Budapest Főváros Levéltárának, a Hadtörténelmi Levéltárnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának, valamint a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárnak, hogy hozzáférhetővé tették számomra a múlt forrásait. A teljesség igénye nélkül e helyütt köszönöm meg Csízi István, Csuka Béla, néhai G. Vass István, Kálniczkyne Katz Veronika, Keresztes Csaba, Kiss András, Laczovics Erika, Majtényi György, Nagylaki Endre, Orbán Balázs, S. Kosztricz Anna, Sólmosi József, Szatucsek Zoltán levéltárosok fáradozását.

A könyv megjelenését a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak, a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottságának, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának, az 1956-os Intézet Alapítványnak és a Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítványnak a nagylelkű támogatása tette lehetővé.

Külön köszönet illeti a kézirat szakmai lektorát, Markó György nyugállományú ezredest, továbbá Pánczél Mátyást, Soós Pétert és Honvári Jánost, akik számos javaslattal járultak hozzá a kézirat javításához. Nem feledhető Horváth Miklós

évtizedes segítsége, aki hol tanácsokkal, hol szakmai iránymutatással, hol éppen pályázati ajánlásokkal vitte előre kutatómunkámat.

Hálás vagyok a kötetet gondozó és közreadó Argumentum Kiadónak: Róbert Zsófia felelős szerkesztőnek, a borítótérket készítő Hodosi Máriának, a tördelést végző Láng Andrásnak, és nem utolsósorban Láng József kiadóigazgatónak, akik szép kiállítású könyvet készítettek a kéziratból.

Végül, de nem utolsósorban sok-sok köszönettel tartozom feleségemnek és egész családomnak, akikről igyekeztem a legkevesebb időt elvonni munkám során.

Budapest, 2014 októbere

A szerző

BEVEZETÉS

Az Országos Tervhivatal (OT) 1968-ban a következők szerint határozta meg a hadiipar fogalmát: „A magyar hadiipart azok a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM), valamint a Nehézipari Minisztérium (NIM) felügyelete alá tartozó üzemek képezik, amelyek meghatározott termelési kapacitásokkal rendelkeznek fegyveres testületeinknek és – a nemzetközi egyezményekben vállalt kereteken belül – más KGST-tagállamok fegyveres testületeinek békében és mozgósítási időszakban haditechnikai eszközökből jelentkező igényeinek kielégítésére. Eze[knél] a vállalatoknál – attól függetlenül, hogy a haditechnikai termelés kisebb vagy nagyobb részarányt jelent – elsődleges a hadiipari feladatok végrehajtása, és ezért abban különböznek a magyar ipar más vállalataitól, hogy haditechnikai feladataik mellett – azzal párhuzamosan – folytatják a polgári termékekkel kapcsolatos tevékenységet.”¹

A Zrínyi Kiadó 1985-ben kiadott *Katonai lexikona* a hadiipar fogalmát így határozta meg: „...az ország iparának hadianyagokat és hadfelszerelési cikkeket gyártó része. Nem tartoznak a hadiiparhoz a hadsereg szükségleteinek kielégítésére gyártott polgári termékek iparvállalatai. Békében a hadiipar fogalmába az iparnak kizárólag azt a részét sorolják, amely haditechnikai eszközök és hadianyagok gyártására, illetve javítására létesült (van igénybe véve). Háború esetén a hadiiparhoz tartozik minden olyan iparvállalat, amelyet a kormány hadiüzem-mé nyilvánít.”² A haditechnikai eszközökre pedig az alábbi definícióval szolgált ugyanezen lexikon: „A hadiipar (vagy a haditermelésre átváltított ipar) által gyártott olyan technikai eszközök, melyek közvetlenül vagy közvetve segítik a csapatokat a harc feladataik megoldásában. A haditechnikai eszközök gyűjtőfogalma a fegyverek, a harceszközök (harci technikai eszközök) és a kisegítő eszközök összességének.” Utóbbiak közé az ellátási, szállítási, karbantartási és javítási feladatok elvégzéséhez szükséges eszközök tartoznak, amelyek főbb jellemzőikben azonosak a civil életben használatos eszközökkel.³

Sem a tervhivatali definíció, sem a szócikk nem tért ki a magyar fogalomhasználat módosulásaira, amelynek hátterében lényeges szervezeti változások álltak.

¹ OT IV. Speciális Területek Hosszútávú Tervezési Bizottság Hádiipari Szakbizottsága: A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése 1950–1970 időszakra. 1968. december 1. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-16-aa 2. d., 6–7. o.

² Damó (1985) 221. o.

³ Uo. 224., 344. o.

A szektor újjászervezésének időszakától, 1947–1948-tól többnyire *hadiiparnak*, majd 1951–1952-től *középgépiparnak* nevezték. 1961-ben megszűnt az önálló hadiipari főhatóság, ezért mindinkább *haditechnikai vállalatokról*, vagy *haditechnikai termelésről* beszéltek a civil minisztériumokba betagozott, kettős profilú cégek esetében. A hadiipar kifejezést ezzel párhuzamosan továbbra is használták, tekintettel arra, hogy a KGST ezzel foglalkozó állandó bizottságának elnevezése sem változott. A hadiipari vállalatoknak az 1950-es évek elején is volt valamennyi civil termelése, 1953 után azonban számos olyan hadianyagüzem akadt, amelyek éves termelésének alig 5–10%-át képezték haditechnikai termékek. Éppen ezért az ipar- és gazdaságirányítás számára is komoly feladványt jelentett, hogy mely vállalatokat tartsanak bent a hadiipar szervezetében, illetve a hadiipari szektor mennyire különüljön el a civil termeléstől. A végső szervezeti keretek kialakításához közel tízéves átmeneti időre volt szükség. Számos könnyűipari vállalat is dolgozott a néphadsereg számára, és az 1970-es években, például a Könnyűipari Minisztérium katonai megrendelése meghaladták a Nehézipari Minisztériumét; e cikkek többsége mégis civil termék volt, és a Könnyűipari Minisztériumban sohasem létesült központi katonai főosztály.⁴

A második világháború utáni Magyar Honvédség, majd Magyar Néphadsereg történetéről már az 1980-as években születtek tudományos igényű feldolgozások, noha azok jó része vagy csak kéziratként készült el,⁵ vagy zárt körben terjesztett kiadványokban jelent meg.⁶ E munkák – éppen korlátozott nyilvánosságuk okán – lényegesen kevéssé voltak átideologizáltak, mint a széles nyilvánosságnak szánt művek.⁷

1990 után több krónikaszerű összefoglaló is készült,⁸ kerek évfordulók alkalmával közreadtak bővebb és alaposabb feldolgozásokat is.⁹ Az 1990-es évek végén, főként a 2000-es években aztán sorra jelentek meg átfogó, nagyszabású kötetek a honvédség történetéről (benne az 1945 utáni korszakkal is).¹⁰ A levéltári források mind szélesebb körű hozzáférhetőségének köszönhetően beható elemzések születtek a háború utáni átmeneti időszakról,¹¹ az 1950-es évek katonapolitikájáról és haderőfejlesztéséről,¹² az 1956-os forradalom és szabadságharc katonai vonatkozásairól,¹³ valamint az 1945–1956 közötti időszak szervezettör-

⁴ A Könnyűipari Minisztérium látta el ruházati termékekkel, lábbelikkal, álcahalókkal a hadsereget. A Könnyűipari Minisztérium 1967–1980 közötti szervezeteiről lásd: Csapó (1996).

⁵ Lásd például Dobák (1984), Thürmer (1981).

⁶ Lásd például Doró (1986).

⁷ Lásd Mucs–Zágoni (1979).

⁸ Csendes (1998), Szani (1999).

⁹ Lásd például Kis (1995).

¹⁰ Ács–Horváth (2001), Helgert–Vass (2006), Hermann (2013).

¹¹ Kiss–Tóth (2005a), Kiss–Tóth (2005b).

¹² Okváth (1998), Nagy (2003).

¹³ Horváth (2003), Horváth–Kovács (2011), Horváth–Tulipán (2006a).

ténetéről.¹⁴ Az 1960-as évekről és a néphadsereg későbbi évtizedeiről ugyancsak íródtak részletesebb tanulmányok,¹⁵ és több egykori katonai vezető is közreadta visszaemlékezését.¹⁶ Az utóbbi években pedig öröndetesen gyarapodnak a csapattörténetek, illetve egy-egy fegyvernem történetét bemutató tanulmányok és monográfiák.¹⁷ Több dokumentumgyűjtemény is megjelent az 1945 utáni hadtörténet forrásaiból,¹⁸ ugyanakkor még mindig hatalmas forrásmennyiség vár feltárára és feldolgozásra.

A haderő és a hazai gazdaság kapcsolatát évtizedekig nem lehetett primer források alapján vizsgálni. Ugyanakkor a magyarországi első ötéves terv (1950–1954) katonai prioritására első között mutatott rá Berend T. Iván 1964-ben, Birta István 1970-ben, majd két évtizeddel később Pető Iván és Szakács Sándor.¹⁹ E kérdéskört és a hazai haditechnika fejlődését – a néphadsereg témaköréhez hasonlóan – a *Honvédelem* című szigorúan titkos folyóirat hasábjain elemezték többen az 1970–1980-as években,²⁰ illetve a hadsereg szempontjából vizsgálták az ipari szolgáltatások kérdését.²¹ Kéziratként fontos elemzések készültek a szektorról: az egykori tervhivatali alelnök, Jávör Ervin, valamint a hadiipar irányításában évtizedekig dolgozó Ilkó Géza tollából.²² A hazai iparvállalatok haditechnikai tevékenységéről az 1980-as évek első felében az Ipari Minisztérium felkérésére több tucat különféle színvonalú vállaltörténet született, amelyek ma a Hadtörténelmi Levéltárban találhatók.²³

Az egykori szovjet blokk országai közül változatlanul a Szovjetunió hadiipara áll a nemzetközi szakirodalom fókuszában, a Varsói Szerződés és a KGST középkelet-európai tagországainak a haditechnikai termeléséről alig jelent meg tudományos publikáció az elmúlt 20 esztendőben.²⁴ Lényegesen nagyobb terjedelemben elemezték a volt Varsói Szerződés országai hadiiparának átalakulását.²⁵ A hazai haditechnikai vállalatok 1990 utáni átalakulásáról, konverziójáról átfogó képet ad Kiss Judit angol nyelvű összefoglalója, és ugyanő mutatja be új könyvében a kelet-közép-európai hadiiparok leépülését vagy újjáéledését.²⁶

¹⁴ Markó (2011).

¹⁵ M. Szabó (2007) és M. Szabó (2008), Okváth (2006).

¹⁶ Mórocz (2007), Kárpáti (2011), Végh (2014).

¹⁷ Bernád–Magó–Punka (2013), Boda–Ruszin (2012), Dékány–Szőnyi (2009), Horváth (2014), Kovács (2014), Kovács–Nyers–Padányi (2012), M. Szabó (2010), Szabó–M. Szabó (2008).

¹⁸ Ehrenberger (2001), Ehrenberger (2006).

¹⁹ Berend (1964), Birta (1970), Pető–Szakács (1985).

²⁰ Harmat (1969), B. Kozma (1977), Kalló (1984).

²¹ Janza (1976).

²² Jávör (1986), Jávör (1993), Ilkó d. n.

²³ Örzesi helyük: Hadtörténelmi Levéltár (HL) Magyar Néphadsereg iratai (MN) Különgyűjtemény.

²⁴ A szovjet hadiiparról lásd: Almquist (1990), Barber–Harrison (2000), Bisztrova (2006). A többi partnerország hadiiparáról lásd például: Karlsch (2004), Wcislo (2002).

²⁵ Lásd például Dimitrov (2002).

²⁶ Kiss (1999), Kiss (2014).

A hazai hadiiparról – egy rövidebb időszakot illetően – Okváth Imre monográfiája mindmáig fontos támpont.²⁷ 1990 után néhány hadiipari, illetve haditechnikai termeléssel is foglalkozó vállalat történetét feldolgozták – például a Nitrokémia Ipartelepek, a jászberényi (Lehel) Hűtőgépgyárét, illetve legújabban az Andezit Műveket,²⁸ valamint néhány rövid írás mutatta be a Varsói Szerződés-egüttműködés évtizedeit.²⁹ Egyes 1945 után használt fegyverek, haditechnikai eszközök történetének feldolgozása is megkezdődött.³⁰ A haderő szempontjából is többen elemezték a haditechnikai eszközökkel való ellátás problémáját.³¹ Az egyik legrészletesebben feldolgozott témakör a katonai jármű gyártása, amelyről egy nagyszabású kötet jelent meg 2008-ban.³² Így ezzel a területtel – különösen a teherautógyártással, amely szervezetileg sosem tartozott a hadiipari ágazathoz, nem kívánok foglalkozni.

Meglehetősen kevés előmunkálatra tudtam támaszkodni a szervezeti kérdések feltárása során. A hazai államigazgatás 1950 és 1970 közötti szervezetét feldolgozó *A Magyar Állam Szervei* című kötet ugyan bő terjedelemben foglalkozott a különféle ipari minisztériumokkal, de megfelelő információ és források hiányában alig ejtett szót a hadiipari termelésről.³³ Az egyes ipari tárcák hivataltörténetét feldolgozó tanulmányok (egy-egy szűkebb évkörben) néhány elszórt információt tartalmaztak a hadiipar irányításáról.³⁴

A könyv megírásához az elmúlt másfél évtized során a különböző levéltárakból és gyűjteményekből (Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest Fővárosi Levéltár, Politikatörténelmi és Szakszervezeti Levéltár, Központi Statisztikai Hivatal stb.), a félszáz különböző levéltári fond anyagaiból gyűjtöttem össze mintegy 25–30 000 oldalnyi iratanyagot. Ennek közel egyötöde 2011–2013-ban megtalált új forrás volt, közte például a Rákosi–Farkas–Gerő „Trojka” 2013 februárjában előkerült jegyzőkönyvei.

A hadiipar történetének megírását több tényező nehezítette. Az egyik problémát az iparirányítás 1948 és 1963 közötti gyakori átszervezése jelentette. Noha a hadiipart irányító hivatalrészek évekig nem változtattak irodát, a gyakori átszervezések miatt irataik mégis töredékesen, és nem egységes rendben maradtak ránk. A másfél évig működő Középgépipari Minisztériumnak, amely a 20. századi magyar hivataltörténetben a legmagasabb szintű hadiipari főhatóság volt, például mindössze négydoboznyi irata maradt fenn, és az sem tükrözi igazán érdemi működését. A másik súlyos akadályt az 1980 után keletkezett iratok erősen kor-

látozott hozzáférhetősége jelenti. Az 1995. évi LXV., államtitokról és a szolgálati titokról szóló törvény alapján az egykor szigorúan titkos iratok közül az 1980 előtti elvekben 1996 óta, a gyakorlatban viszont csak 2002–2003-tól voltak szabadon kutathatóak. Az 1980. január 1. után keletkezett minősített iratokhoz akkor lehetett hozzáférni, ha azokat egyedi, tételes eljárással felülvizsgálták és visszaminősítették. Az Országgyűlés 2009. december 14-i ülésén fogadta el az 1995-ös szabályozást hatályon kívül helyező 2009. évi CLV. törvényt a minősített adat védelméről. A 2010. április 1-jén hatályba lépett rendelkezés 39. §-a szerint a már levéltárban lévő minősített anyagokat 2013. június 30-ig felül kellett vizsgálni. Ez elvileg megtörtént, gyakorlatilag 2014 közepén sem volt megoldható az iratok kutatása. Mindezek miatt a kézirat lezárásának időpontjáig az 1980 után keletkezett legfontosabb iratanyagok, így például a Honvédelmi Bizottság, az Országos Tervhivatal, az Ipari Minisztérium, anyagaiba nem tudtam betekinteni. Több rendkívül fontos iratcsoport ráadásul a mai napig *lappang*, ezek hollétéről, megtalálásának esélyéről senki nem tud: a Központi Statisztikai Hivatal 1961 előtti titkos ügyszerkezetű (TÜK) anyaga, az Országos Tervhivatal 1962 előtti katonai anyagai, az Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Adminisztratív Osztályának katonai-hadiipari anyagai az 1957–1989 közötti időszakból, valamint a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság Fegyveres Szervek Főosztályának iratai. Mindazonáltal e hiányok nem vetették vissza érdemben az elemzés lehetőségét.

A hadiipar rendkívül széles skálát fedett le a járműgyártástól az elektronikáig, a legnehezebb hagyományos iparágaktól a legkorszerűbb számítástechnikai ágazatokig. Egy lehetséges közelítés lett volna, hogy ágazatonként (járművek, tüzéségi anyagok, híradóanyagok stb.), a hadsereg beszerzési logikáját követve vezessem végig a történetet. Ám miután nemcsak arra voltam kíváncsi, hogy miként alakult a néphadsereg mindenkor hazai hadianyag-ellátottsága, ezért inkább a *gazdaságirányítás logikáját* követve dolgoztam fel a haditechnikai termékek gyártásának történetét: a hadiipar egészének nemzetgazdasági beágyazottságára fókuszálva; milyen szervezeti egységben, a civil ipartól különváltan vagy azzal integráltan működött a hadiipar; milyen termékstruktúrában; milyen hatásfokkal; a hazai vagy az exportpiacokra fókuszálva stb.

A könyv írása során annak feltárása és megértése vezérelt, hogy milyen céllal és indokkal koncentráltak ilyen mértékű forrást a hazai hadianyaggyártás megteremtésére; az akkori döntéshozók megfogalmaztak-e alternatívákat; a hadianyag-igények változásai miként csapódtak le az iparnál; hogyan és milyen mértékben sikerült életképessé tenni a későbbi évtizedekben a kiépített hatalmas kapacitásokat; a haditechnikai termelésre miként hatottak a gazdasági környezet változásai és a technológiai modernizáció. Ennek érdekében egy egységes, a munka egészen végigvonuló, állandó tematikai struktúrát igyekeztem követni. Az egyes fejezetek – néhány különleges esettől eltekint – többnyire a következő alfejezetekre tagolódnak: 1. A nemzetközi kötelezettségek és megállapodások, a néphadsereg fejlesztésének tervei, a haderő fegyverigényei; 2. A hadiipar szervezeti keretei, vállalati átalakulások; 3. A haditermelés alakulása, fontos beruházási programok,

²⁷ Okváth (1998).

²⁸ Kovács (2010), Kiss (2003), Vincze (2012).

²⁹ Takács (1998).

³⁰ Lásd például Pap (2014).

³¹ Lásd például Gáspár (2012a), Gáspár (2012b), Gáspár (2012c), Gáspár (2013), Kende (2002).

³² Varga A. (2008).

³³ Boreczky (1993).

³⁴ Például Pető Ivánnak az 1949–50-ben működött Nehézipari Minisztériumról szóló tanulmányában. Pető (1980).

a hadiipar-haditechnikai termelés strukturális változása. A munka fontos részét képezi a haditechnikai termelés volumenének és értékének hosszú idősoros rekonstrukciója – részben levéltári források, részben a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján.

A kötet időrendi tagolása igazodik azokhoz a köz- és gazdaságtörténeti fordulópontokhoz, amelyek meghatározták a hazai szocialista rendszer évtizedeit: az 1953-as fordulat, az 1956-os forradalom, az 1968-as reform. Ugyanakkor más cezúrák is kirajzolódtak, amelyek sokkal inkább a hadsereg-fejlesztési programokhoz és a nemzetközi haditechnikai együttműködéshez kötődtek: az 1951-es, az 1961-es és az 1976/77-es nagyszabású fegyverkezési programok, vagy az 1958-as KGST-megállapodások. Mindezek figyelembevételével alakult ki a végső időrendi és fejezeti tagolás: 1945–1947, 1948–1953, 1953–1958, 1958–1968, valamint az 1970-es évek új tendenciáinak elemzése. A könyv egy-egy fejezete tehát ezeket a periódusokat tárja fel, és a kötet végén olvasható egy egész fejezet terjedelmű összefoglaló, amely a néha hosszabbra sikeredett leíró részeket követően behatóan elemzi a vizsgált évtizedek folyamatait – egyúttal tágabb politikai és gazdasági kontextusba is foglalva a hadiipar történetét.

Végezetül itt kell szólnom arról, hogy tekintélyes terjedelme ellenére *mi mindenről nem szól* ez a könyv. Ismertnek tekintettem a nemzetközi politika, a hidegháború tárgyalt időszakbeli legfontosabb történéseit. Hasonlóan nem tartottam szükségesnek kitérni a magyar belpolitika kulcspontjaira, a katonapolitikából és haderőfejlesztésből igyekeztem szigorúan a fegyverzeti igényekre és az ipar irányába megfogalmazott elvárásokra, megrendelésekre koncentrálni. A tervgazdaság működésével, a hazai gazdaságpolitika irányváltásaival, az államháztartás helyzetével csak annyiban foglalkoztam, amennyiben az hatással volt az általam vizsgált szektorra, illetve megfordítva – a haderő- és hadiipari fejlesztéseknek a nemzetgazdaságra gyakorolt hatásaiból villantottam fel a legfontosabb momentumokat. Az egyes szakágazatok (egykori) képviselői (fegyvergyártás, híradástechnika stb.) vélhetően hiányolni fogják, hogy egy-egy vállalatról, termékről, sikeres hazai fejlesztésről miért nem írtam behatóbban, részletesebben. Ennek oka, a terjedelmi korlátok mellett az, hogy párhuzamosan, azonos mélységgel egyszerre 40–50 különféle vállalat és több száz termék történetét nem lehet feldolgozni. E munka inkább kiindulópontját képezheti további kutatásoknak és monográfiáknak, amelyek majd – a katonai járműgyártáshoz hasonlóan – bemutatják az 1945 utáni löveggyártás, a műszergyártás vagy éppen az elektronikai ipar történetének alakulását. A könyv meglehetősen szerény terjedelemben tér ki a hazai hadiipar Varsói Szerződésen és KGST-n kívüli kapcsolataira, a magyar haditechnikai vállalatok közel-keleti és harmadik világbeli exportjára. Ez ugyanis – reményeim és szándékaim szerint – majd a következő hadiipari könyvem témája lesz.

1. AZ ÁTMENET ÉVEI,

1945–1947

1.1. Katonapolitika és haderő az átmenet éveiben

Budapest ostroma és a dunántúli harcok még zajlottak, amikor Moszkvában 1945. január 20-án a Szovjetunió megkötötte Magyarországgal a fegyverszüneti egyezményt. Az egyezményben Magyarország vállalta, hogy legalább nyolc nehézfegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt állít ki, amelyek a szovjetek oldalán harcba szállnak Németország ellen.¹ Ezzel egy időben Debrecenben éppen csak megkezdődött a Honvédelmi Minisztérium szervezetének létrehozása, a különféle hivatali részlegek felállítása, meglehetősen szerény körülmények között.²

Január 30-án a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) papírra vetette egyik első javaslatát az új Honvédség megszervezéséről. A Debrecenben, a harcban álló országrészekről elszigetelten íródott tervezet az elvi deklarációkon túl a valóságtól meglehetősen elrugaszkodott kívánságokat sorolt fel. A munkáspártok kinyilatkoztatták, hogy „az egységes magyar nemzet védereje a Honvédség. A Honvédség néphadsereg, melyet a nemzet akarata hív életre, hogy léteért, becsületéért, szabadságáért és függetlenségéért újrakezdje harcát, s biztosítsa a nemzet helyét Európa szabadságszerető népei között, s vívja ki az összes szabadságszerető népek megbecsülését.” Első ütemben egy hadosztály azonnali felállítását és felvonultatását, második ütemben a fegyverszüneti egyezmény kívánalmait elérő további hét hadosztály kiállítását irányozták elő. Hozzáadték ugyanakkor: a jelenleg rendelkezésre álló hadianyagkészleteket nem ismerik, „ezek felderítésére, összegyűjtésére és tárolására, kijavítására sürgősen intézkedni kell. Miután a készletek is a hadijog alapján a szovjet haderő zsákmányanyagát képezik, a felszerelés és a hadianyag pótlása érdekében a Szovjetunióval kell megállapodásra jutni, illetve kereskedelmi szerződést kötni.”

A hadianyaghiányokat úgy kívánták megszüntetni, hogy az Ideiglenes Kormány „kérjen a Szovjetuniótól kereskedelmi szerződések alapján utólagos elszámolásra megfelelő mennyiségű hadianyagot az első hadosztály felállításához, valamint a további hadosztályok kiképzési anyaga kiegészítéséhez. [...] A Kormány azonnal gondoskodik a hadiüzemek gyors üzembe helyezéséről, valamint állapítsa meg, hogy 1945. május 1-ig mily típusú és mennyiségű hadianyagra számíthatunk a honi termelésből. [...] A Kormány eszközöljön sürgősen magán cégeknél

¹ A fegyverszüneti egyezményt lásd: Feitl (2003) 373–379. o.

² Markó (2011) 12–14. o.

megrendeléseket, és ugyancsak állapítsa meg, hogy ezúton mily hadianyagkészletekkel számolhat 1945. május 1-én. A még 1945. május 1-je után várható hiányok pótlására kössön haladéktalanul kereskedelmi szerződést a Szovjetunióval.³ A tervezet néhány eleme ugyanakkor egy héttel később már a kormányzati elképzelésekben is visszaköszönt.

A Minisztertanács 1945. február 5-i ülésén elfogadtak egy átiratot, amelyben a szovjet kormánytól az első négy hadosztály részére szükséges anyag átadását és a magyar hadifoglyok kiadását kérték. A Vörös János honvédelmi miniszter által előterjesztett irat emlékeztetett arra, hogy a Magyar Kormány néhány ezer gyalogsági fegyveren kívül fegyverzettel nem rendelkezik. A hazai hadiipar újbóli termelésbe állítását több hónapra becsülte a kormány. Ezért kérte, hogy az új magyar hadsereget a Vörös Hadsereg birtokában levő magyar és német eredetű fegyverzettel szereljék fel, a magyar hadiipar pedig utóbb a szovjet és a magyar haderő fogyó szükségleteinek pótlását kapná feladatul. Az átiratban azt is leszögezte a kormány, hogy „intézkedett az ipar helyreállítására, továbbá arra vonatkozólag, hogy az országban mindennemű, a hadsereg felállításához szükséges anyag, illetve hadfelszerelési cikk és felszerelés összegyűjtessék”.⁴ Ám, hogy ennek milyen módon kívánt eleget tenni a rendkívüli körülmények között, arról nem tudni.

Szervezetileg mindenesetre felálltak a szükséges részlegek. Még debreceni keltezéssel, március 5-én adta ki a HM Elnöki Osztálya a Hadiipari és Légoltalmi Csoport létrehozását célzó rendelkezését. Ez az 1945 előtti irányítási modellnek megfelelően a hadiipar felügyeletét a HM-en keresztül kívánta megvalósítani. Ennek érdekében előírta két osztály felállítását: A) elvi osztály – „a honvédségnél rendszeresített fegyverzet és felszerelés gyártásának a magyar ipar keretében való biztosítása. Az ehhez szükséges nyersanyag előállítás és szétosztása fontossági sorrendben és cégek szerint. A hazai cégeknek a hadiipari termelés szempontjából való megszervezése. A hazai cégek hadiipari termelőképességének nyilvántartása. A hadiipar fejlesztésére vonatkozó tervek, intézkedések és költségvetések kidolgozása, illetőleg a hitelkeret felhasználásának ellenőrzése. A bombakár által sújtott és kitelepített üzemek költségeinek ellenőrzése és azok elszámolása. A külföldi hadiipari rendelések engedélyezése és azok nyilvántartása.” Továbbá B) ellenőrző osztály – „a hadiipari termelés ellenőrzése a kirendelt szakközegek révén és a termeléssel kapcsolatos nyersanyag felhasználásának ellenőrzése”.⁵ A HM március 8-án jóváhagyott szervezete immár tartalmazta is az új osztályokat.⁶

Az első tervekkel ellentétben, amelyek három hadtest keretében kilenc hadosztály felállításával számoltak, a realitásokhoz igazodva két hadosztály felállítá-

³ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt javaslata az új magyar Honvédség megszervezéséhez. Debrecen, 1945. évi január hó 30-án. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 274. f. 11. cs. 84. ó. e. 2., 4., 5., 6. o.

⁴ Szűcs (1997) „A” kötet, 179., 183–184. o.

⁵ HL HM 1945 ált. 1854. sz. 2. o. és hátlap.

⁶ A HM 1945. március 8-tól érvényes szervezetének leírását lásd Markó (2011) 14–15. o.

sára került végül sor – zömében a hadifoglyok körében toborzott önkéntesekből: az 1. és a 6. hadosztály, 1945. március végéig.⁷

A HM 1945 tavaszán az újonnan felállítandó haderő számára lövegeket és kézfegyvereket is rendelt. Március 22-én a diósgyőri MÁVAG „D” gyárnál megrendelt 48 db 7,5 cm-es páncéltörő ágyút, 72 db 10,5 cm-es tarackot, valamint 12 db 15 cm-es fogatolt tarackot – a honvédségnél addig rendszeresített típusokból.⁸ Május 3-án a HM – a vállalat március 7-i ajánlata alapján – 2000 db 43M géppisztolyt rendelt a Danuvia Fegyver- és Lőszer Rt-től (fegyverenként 7 db tárral és 1 db tártartóval).⁹ A megrendelések teljesítésére minden bizonnyal nem került sor a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyének hiánya, valamint a gyárak állapota miatt.

Az új haderő felállításához a tavasz folyamán lényegében rendelkezésre állt a megfelelő személyi állomány, felszerelése azonban meglehetősen nehezen sikerült. A hadianyaggyártás újjászervezését ellehetetlenítették a szovjet gyárleszerelések, ezért kizárólag a Vörös Hadsereg által átadott anyagokra támaszkodhatott a HM. (A szovjet jóvátételi zsákmányolásról lásd részletesen a következő alfejezetet.) Végül április 9–16. között került sor az 1. hadosztály felfegyverzésére (mintegy 5000 kézfegyver, valamint 5 db löveg és 36 db aknavető átadásával), a 6. hadosztályt pedig Ausztria felé haladva szerelték fel április második felében. Május 9-ig (a háború befejezéséig) a fegyverszüneti egyezményben vállalt nyolc helyett tehát mindössze két teljes hadosztály felállítására került sor, ugyanakkor mintegy 50 000 főt számlált a Magyar Honvédség létszáma. Ezt követően megkezdődött a békelétszámra való áttérés; júniusban feloszlatták – szervezés alatt álló – 5. és 7. hadosztályokat.¹⁰

1945 augusztusában a Magyar Honvédség a következő fegyverzettel rendelkezett: 1807 db pisztoly, 410 db géppisztoly, 18 952 db puska, 880 db golyószóró, 352 db géppuska, 79 db aknavető, 54 db páncéltörő ágyú, 3 db légvédelmi ágyú, 17 db egyéb löveg.¹¹

Az immár Budapesten működő HM-ben – az egyébként egyre növekvő létszámú – hadiipari csoport egyik fő feladata a hadikapacitások felszámolása és az üzemek leszerelésének megszervezése volt. 1945 második felében az ipari felszámoló csoport teljesen különvált az anyagi csoporttól, majd 1946-ban megszűnt.¹²

A haderő kérdése az 1945 őszi politikai küzdelmek során háttérbe szorult, minden párt tisztában volt azzal, hogy nagyarányú leszerelésre lesz szükség. Az MKP a Katonapolitikai Osztály (Katpol) „tisztogató” tevékenységével, a magasabbegységek törzsében való pozíciók elfoglalásával, továbbá a nevelőtiszti tanfolyam november 1-jei elindításával igyekezett befolyását megerősíteni a hadsereg-

⁷ Horváth (2006) 293–295. o.

⁸ Perlaki (1985) 11. o.

⁹ HL HM 1945 ált. HM 6.653 sz.

¹⁰ Horváth (2006) 297–298. o.

¹¹ Nagy (1985) 11. o.

¹² Markó (2011) 13–19. o.

ben. Az MKP honvédségi politikájában három fő törekvést lehetett megfigyelni. Radikálisan szakítani kívántak az 1945 előtti tradíciókkal, mintákkal és szokásokkal. A honvédségben az alsóbb társadalmi osztályoknak és a „haladó” értelmiségnek kívánták átadni a főszerepet. Ehhez az egész tisztikart át kívánták vizsgálni, a törekvéseikkel szembehelyezkedőket elbocsátani, és saját kádereikkel feltölteni a haderőt. Mindez együtt járt a hadsereg életének átpolitizálásával, és visszautasítottak minden olyan törekvést, amely ezt korlátozta volna.¹³

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, majd a győztes választást követően megalkult kabinet vezető ereje, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP) határozottan szembeszállt a kommunisták törekvéseivel. A Kisgazdák is számos lényeges változtatást tartottak szükségesnek a honvédségben, ugyanakkor az általuk „vállalhatónak” tartott katonahagyományokat meg kívánták őrizni. A haderő depolitizálására törekedtek, és emiatt éles vitákba bonyolódottak a kommunistákkal. A kialakuló, majd az erősödő kommunista befolyás visszaszorításának módjáról az FKgP-n belül csaptak össze az eltérő vélemények. A kisgazda vezetésű HM azonban egyre kevésbé tudta érvényesíteni akaratát a vezető beosztású kommunista tisztekkel, illetve a szovjetekkel szemben.¹⁴

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság minden lehető eszközzel támogatta is a kommunista törekvéseket. A honvédség majdani létszámát és hadrendjét körvonalazó átiratot a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának vezetője, A. N. Kondratov vezérőrnagy küldte meg a kormánynak 1945. október 22-én. Ebben 25 000 főt irányzott elő a honvédség számára.¹⁵ Az átirat a választások utánra, november 5-ig rendelte végrehajtani az átszervezést, és minden általa nem engedélyezett alakulatot, szervezeti egységet felosztatni rendelt. Kondratov átiratát az október 24-i minisztertanácsi ülésen ismertették, majd a miniszterelnök november 3-i levelében kifogásolta, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kívánja meghatározni a magyar haderő létszámát, és megsérti ezzel Magyarország szuverenitását. Leszögezte: a honvédség végleges létszámáról a békeszerződés hivatott dönteni.¹⁶

Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választások után az új honvédelmi miniszter, Tombor Jenő altábornagy tárgyalásokat kezdeményezett a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal a Kondratov-féle átiratról. Tombor igyekezete arra irányult, hogy a meglévő 34-35 000 főből minél kevesebbet kelljen a honvédségtől leszerelni. Az MKP és az SZDP azonban még radikálisabb leépítésben gondolkodott: összehívó bizottságuk 1946. január 14-i, majd 25-i ülésén úgy határoztak, hogy még a 25 000-es keretet sem szabad feltölteni, és elegendőnek tartották a 15 000 fős maximális haderőlétszámot.¹⁷

A Minisztertanács 1946. február 22-én tárgyalta a honvédség létszámcsökkentéséről és a honvédségi nyugdíjazások előkészítéséről, valamint a hadsereg súlyos anyagi helyzetéről. Tombor Jenő honvédelmi miniszter emlékeztetett arra, hogy az összes minisztérium közül a HM-et sújtja a legnagyobb mérvű létszámcsökkentés. A kormány három héten belül kért végleges javaslatot a HM-től a nyugdíjazásokra és a leépítésre.¹⁸

Am három nappal a kormány ülése után a Gazdasági Főtanács (GF) már döntött is a leépítés mértékéről. A Gazdasági Főtanács február 25-i határozata – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság előírásaira hivatkozva – kimondta, hogy 1946. március 1-jéig a következő limit alá kell csökkenteni a létszámot: a HM-ben katona 652 fő, civil 700 fő, a határőrségnél 5025 fő; a hadsereg teljes létszáma a munkásszázadok nélkül 26 463 fő, a tíz vasútépítő munkásszázaddal együtt 33 633 fő lehet, plusz 1779 fő civil alkalmazott. A Gazdasági Főtanács felszólította a honvédelmi minisztert: javasoljon olyan létszámot a lehető legsürgősebben, amelyet fel is tudnak szerelni. Továbbá „azokat az ipari üzemeket, amelyeknek a honvédelmi tárca keretében való megtartása nem indokolt, sürgősen át kell adni az iparügyi miniszternek, és az átadásra vonatkozó közös javaslatot a következő ülésen elő kell terjeszteni”.¹⁹

Április 23-i ülésén a Gazdasági Főtanács ismételt felszólította HM-et és az Iparügyi Minisztériumot, hogy 8 napon belül készítsenek előterjesztést a honvédségi iparvállalatok átadásáról.²⁰

A HM-vállalatok ügye az 1946. május 18-i Minisztertanácson került napirendre. Bán Antal iparügyi miniszter előterjesztésében javasolta a következő HM-hez tartozó, de kizárólag ipari munkákat végző vállalatok átadását az Iparügyi Minisztérium felügyelete alá: Magyar Olajművek Rt., Magyar Optikai Művek Rt., Nitrokémia Ipartelepek Rt., Mercur Műszaki és Vegyipari Rt., Ipartermékértékesítő Rt., Lőszerüzem Rt., Szolnoki Papírgyár Rt. Bán azzal érvelt, hogy a jóvátétel teljesítése és az újjáépítés érdekében minden használható üzemet e célokra kell összpontosítani. A HM azonban további tárgyalásokat tartott szükségesnek; ezért a kérdést levették a napirendről.²¹ A HM ekkori gyenge pozícióit mutatja, hogy az augusztus 16-i Minisztertanácson Bán Antal már egyszerűen csak bejelentette, hogy a kormány korábbi határozata alapján az eddig a HM felügyelete alá tartozott egyes üzemek és részvények az iparügyi tárca gondozásába kerültek.²²

Az 1946. május 14-én elfogadott, majd 19-én kiadott 5000/1946. sz. ME rendelet az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében előírta a közszolgálati alkalmazottak létszámának csökkentését az 1937–1938. költségvetési évben

¹³ Szűcs (2003) „A” kötet, 175–176. o.

¹⁹ Részlet a Gazdasági Főtanács 1946. február 25-i jegyzőkönyvéből. Szűcs (2003) „A” kötet, 201–202. o.

²⁰ Jegyzőkönyv a Gazdasági Főtanács 1946. április 23-i üléséről. PIL 274. f. 12. cs. 55. ó. e. 78. p.

²¹ Szűcs (2003) „A” kötet, 675. o. Az Iparügyi Minisztérium 32138/1946. XII. Ip.M sz. előterjesztését lásd uo. 91. lábjegyzet.

²² Szűcs (2003) „B” kötet, 1195. o.

¹³ Kiss-Tóth (2005a) 112–113. o.

¹⁴ Kiss-Tóth (2005b) 37. o.

¹⁵ Ötvös (2007) 30–33. o. Az átiratról készült HM jelentést lásd Ehrenberger (2001) 53. o.

¹⁶ Kiss-Tóth (2005b) 58–59. o.

¹⁷ Ötvös (2007) 34. o.

alkalmazottak száma 90%-ának arányában. Erre hivatkozással a Minisztertanács elrendelte, hogy 20 000 főre kell csökkenteni a hadsereg létszámát.²³ Tombor Jenő honvédelmi miniszter május 16-án levélben jelezte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, hogy a minisztertanácsi döntésre ellenvéleménye dacára került sor. Július 4-én végül a HM kiadta a honvédség átszervezésére és létszámcsoökkentésére vonatkozó rendelkezését.²⁴ A 15 000 fős limit alá a B-listázások végrehajtása után, 1947 áprilisára került a honvédség 14 219 fővel.²⁵

A radikális létszámcsoökkentést az MKP a hadseregbeli befolyásának erősítésére használta fel. A honvédségnél folyó mind erőteljesebb pártmunka irányítására „az Állampolitikai Bizottság mintájára, de attól függetlenül egy állandó Honvédségi Bizottság” felállítására született javaslat 1946. április 30-án. Az MKP Központi Titkársága május 4-i határozata jóváhagyta a bizottság felállítását (amely utóbb végül a Katonai Bizottság nevet használta), illetve annak összetételét: elnöke Farkas Mihály (a területért felelős titkár), tagjai pedig Földy Lajos, Illy Gusztáv, Jánossy Ferenc, Pálffy György, Révay Kálmán, Révész Géza és Somogyi Imre lettek.²⁶ Ezt követően állították fel a pártközpont karhatalmi osztályát is Révész vezetésével.²⁷

A két hadosztályra redukált haderő fegyverzete is jelentősen csökkent, főként puskában. Az 1946. augusztusi helyzetjelentés szerint az 1. és a 6. gyalogos hadosztály összesen rendelkezett: 619 db. pisztollyal, 52 db géppisztollyal, 3348 db puskával, 148 db golyósóróval, 67 db géppuskával, 60 db aknavetővel, 20 db páncéltörő ágyúval, 3 db légvédelmi ágyúval és 12 db egyéb löveggel.²⁸

Az MKP Katonai Bizottsága feladatkörét ugyanakkor csak 1946. november 15-én határozta meg – maga a testület –: a Katonai Bizottság az MKP Politikai Bizottságának (PB) szaktanácsadó, javaslattevő szerve katonai ügyekben. A pártmunka irányításában együtt kellett működjön a pártközpont Karhatalmi Osztályával. A bizottság kéthavi munkatervre a kommunista befolyás kiterjesztését irányozta elő: a HM átszervezése, a pártkáderek számának növelése, együttműködés a másik munkáspárttal és a Nemzeti Parasztpárttal (NPP) a hadseregben és a HM-ben; anyagi téren (az Anyagi Főcsoporton belül) „teljes betekintés, bizonyos fokú befolyás és kezdeményezés szerzése”²⁹

A HM Szervezési és Katonai Osztályán az 1946 második felében készült tervekben 60–70 000 fős honvédséget tartott elégségesnek és finanszírozható-

nak. Az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés végül 70 000 fős haderőt engedélyezett Magyarországnak, ám az említett szervezési osztály 1947. február 18-ára keltezett hároméves terve még 1950-re is csak 34 000 katonával és 940 millió Ft-os fejlesztési költséggel számolt.³⁰

Az MKP Gazdaságpolitikai Bizottsága 1947. április 21-i ülésén tárgyalta a honvédség létszámemeléséről. A 13 000-ről 19 000 főre történő bővítést a súlyos anyagi kihatások miatt kivitelezhetetlennek tartották, ezért úgy határoztak: „illetékes elvtársaink dolgozzanak ki javaslatot egy 3000 fős létszámemelésről”.³¹ A Gazdaságpolitikai Bizottság május 3-án a PB elé terjeszthetőnek ítélte a honvédség 3000 fős létszámemeléséről szóló javaslatot.³²

A HM 1947. május elején nyújtotta be a létszámfejlesztésre vonatkozó javaslatát a kormánynak. Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter előterjesztésében emlékeztetett arra, hogy a hadsereg létszáma 1946 májusa óta maximum 20 000 fő lehetett volna, ám az 1946/47 költségvetési évben a dologi hitel hiánya miatt még a rendeltben rögzített létszámot sem lehetett fenntartani, így 12 000 fő maradt a tényleges létszám. (11 477 fő + két aknakutató század és egy utász zászlóalj, 594 fő.) A HM a honvédség fejlesztésének I. ütemeként az 1947/48. költségvetési évben a katonai létszám 23 504 főre való felemelését kérte a kormánytól. (2426 fő tiszt, 3054 fő tiszthelyettes és 18 024 sorlegénység.) Az államháztartás sanyarú helyzete miatt csak 15%-os létszámemelést javasolt Dinnyés, aki arra is felhívta a kormány figyelmét: „A nem organikus felépítés következtében: a) a honvédség túl kicsi, és teljesen felszeretlen ahhoz, hogy hivatásának megfelelhessen; b) a honvédség – elsősorban a tiszti és tiszthelyettesi kar demokratizálása – éppen a kis létszáma és az anyagi eszközök szűkös volta miatt nem érte el a kívánt mértéket. Ezek alapján a jelenlegi honvédség nem tekinthető a fejlesztés megfelelő alapjának sem, hanem csupán a kényszerhelyzetben kialakult, és ezért szükségszerűen rossz megoldásnak.”

A kisközpolitikus reális programot vázolt fel előterjesztésében: „A honvédség fejlesztését hosszú lejáratú, átgondolt terv alapján kell megvalósítanunk. Ennek érdekében szükséges, hogy a fejlesztést fejlesztési periódusokra (ütemekre) osszuk. Az egyes fejlesztési ütemeken belül az évente elérni szándékolt hadrendeknek organikusan kell kialakulniuk. [...] Az első fejlesztési ütem lényegében előkészítő időszak. Ezen időszak alatt kell a jövő honvédség kiképző és nevelő keretét, az új, demokratikus, nagy szaktudással rendelkező hivatásos tiszti és tiszthelyettesi kart megalapoznunk, mert e nélkül minden további tervünk csődbe kerül.” Emlékeztetett arra, hogy – a fegyverzet vásárlása nélkül is – rendes és rendkívüli kiadásokra mintegy 260 millió Ft-ra lenne szüksége a honvédségnek a 23 000 fős

²³ A Honvédelmi Miniszter 7432. sz. előterjesztése – 1947/48. költségvetési évre rendszeresíthető létszám. Szűcs–G. Vass (2008) „B” kötet, 1224. o.

²⁴ Ehrenberger (2001) 58–59. o.

²⁵ Ötvös (2007) 35. o.

²⁶ Jegyzőkönyv. Felvétel a MKP Központi Titkársági üléséről, 1946. május 4-én. MKP Titkársága iratai PIL 274. f. 4. csoport 131. ő. e. 3. és 13. o.

²⁷ Horváth–Szabó–Zalai (2001) 19. o.

²⁸ Nagy (1985) 12. o. További fegyverzetet tároltak még a honvédség fegyverraktáraiban: közel 5000 puskát, 1100 különféle géppuskát, 76 db aknavetőt és félszáz különféle löveget. Uo. 13. o.

²⁹ A Katonai Bizottság feladata. 1946. november 15. HL 1945 utáni HM 842. d. 1. ő. e.

³⁰ Okvát (1998) 47–53. o.

³¹ Az MKP Gazdaságpolitikai Bizottsága 1947. április 21-i ülésének jegyzőkönyve. PIL 274. f. 12. cs. 27. ő. e. 45. o.

³² Az MKP Gazdaságpolitikai Bizottsága 1947. május 3-i ülésének jegyzőkönyve. PIL 274. f. 12. cs. 27. ő. e. 48. o.

létszámmal. Az éves költségvetésben biztosított 81,8 millió Ft-ot ugyanakkor még a meglévő létszám fenntartására is elégtelennek ítélte a miniszter. A haderő felfegyverzésénél további problémákra mutatott rá: „Nem vettük figyelembe a modern harceszközöket és hadianyag-szükségletet (repülőgépek, harceszközök, páncélcsovik, tüzéség, nehéz fegyverek stb.), mert ennek fedezetét az államháztartás nem bírta el, másrészt a hazai piacon nem gyárthatók le, devizakészletünk pedig nincsen. Ezt csak valamelyik külföldi államtól lehet megkapnunk ingyen, vagy egészen hosszú lejáratú hitel mellett.”³³

Az MKP ugyancsak hitelből kívánta felfegyverezni a honvédséget. Rákosi Mátyás főtitkár 1947. április 29-én V. M. Molotov szovjet külügyminiszternek azt fejtegette moszkvai megbeszélésükön, hogy a 11 000 fős haderő rosszul felfegyverzett, és a szovjetek által addig átadott zsákmányolt fegyverek használhatatlannak, a magyar gyárak pedig nem gyártanak fegyvert. Ezért mind a honvédség, mind a rendőrség számára fegyvereket kért a szovjetektől. Sőt, azt is hozzátette: „Ki akarjuk bővíteni hadseregünket, nagyobbá is tesszük, ha sikerül.” Majd azzal büszkélkedett Rákosi, hogy ugyan kiscsajda a honvédelmi miniszter, de „a hadsereg minden fontos kulcspozíciója a mi kezünkben van”. Tárgyalásuk végén Molotov még vissza is kérdezett, hogy szovjet vagy német fegyvereket adjanak-e inkább, mire Rákosi rávágta, hogy a szovjet PPS-ek persze jobbak lennének, de a német fegyverek is megtennék.³⁴

Az 1947. május 1-jei kimutatás nem részletezi eredet szerint a Magyar Honvédség fegyverzetét, ellenben teljes egészének fegyveranyagát tartalmazta (beleértve a határőrséget, az intézeteket, a köztársasági elnök testőrségét és a Nemzetgyűlési őrséget is). Eszerint 1591 db pisztoly, 573 db géppisztoly, 17 924 db puska, 570 db golyószóró, 1236 db géppuska, 185 db aknavető, 58 db páncéltörő ágyú, 3 db légvédelmi ágyú és 19 db löveg volt készleten.³⁵

Az MKP Karhatalmi Osztályának anyagai között lelhető fel az a datálatlan és aláírás nélküli haderő-fejlesztési javaslat, amely több szempontot mérlegelve ugyancsak a 19 000 fős honvédséget tartotta volna kiindulásként elfogadhatónak. A *Javaslat a honvédség fejlesztésére általában és konkrétan az 1947/48-as költségvetési évről* címet viselő előterjesztés szerint a honvédség fejlesztésének végcélja nem lehet más, mint olyan nagyságrendű békehaderő megteremtése, amely képes a) az évente mutatózó „újonc-sorványt” teljes egészében kiképzésre felvenni, b) mozgósítás esetén – a tartalékos és tiszthelyettesi karral együtt – az ország lélekszámának megfelelő háborús haderő kiindulópontját képezni. A 70 000-es békelétszámmal ugyanakkor mihamarább elérendőnek tartotta. A fejlesztés ütemét az ország gazdasági helyzetétől tette függővé: „hogyan mikor leszünk gazdasá-

gilag abban a helyzetben, hogy korszerűen felszerelhesünk és eltarthassunk egy 70 000-es békehaderőt, arra csak hozzávetőleges becsléssel felelhetünk – 5-6 év, ha főleg saját gazdaságunkra építünk, rövidebb idő alatt, ha jelentős mértékben kapunk segítséget a Szovjetuniótól (fegyverzetben, felszerelésben, általában hadianyagban)”. A fejlesztést a meglévő 13 000-es létszámról a tervezett 70 000-esre nem ítélte egyenletesen végrehajthatónak, hanem az első három év alatt évente kisebb mértékűnek, majd a következő években ugrásszerűnek. A jelentés összeállítója kulcskérdésnek tekintette a fejlesztés elindítását még az év folyamán: „különben egy további évvel hosszabbodik meg a fenti 5-6 éves periódus. Amellett a mai adott helyzetben – befolyásunk a honvédségben – biztosítva látszik az, hogy a 47/48-as évben a mi kezünkben lesz a tisztképzés és főleg a mi embereink kerülnek kiképzésre”. Mindezek miatt a honvédség létszámának minimálisan 19 000 főre való felemelését irányozta elő. Ennek a létszámnak a fenntartását – fegyverzet és felszerelés nélkül – 156 millió Ft-ra becsülte, ami 93%-kal több, mint az 1946/47-es 81 millió Ft.³⁶

A HM Katonai Csoportfőnökség áprilisi hároméves terve ugyancsak az engedélyezett békelétszám megközelítését célozta meg: 1949/50-re, a fejlesztés harmadik évére 65 114 fős létszám elérését jelölte meg.³⁷

Kormányzati szinten az MKP jogi eszközökkel (B-listázás, racionalizálás) és – a Gazdasági Főtanács asszisztálásával – pénzügyi korlátokkal továbbra is akadályozta a honvédség komolyabb fejlesztését. A Minisztertanács 1947. május 8-i ülésén Rákosi Mátyás a pénzügyi stabilizáció második évében „igen veszedelmes dolognak” nevezte a haderő növelését, és maximum 3000 fős létszámbővítést tartott elfogadhatónak az MKP. nevében. Dinnyés hiába érvelt azzal, hogy „meg kell állapítani végre a létszámot, mert a katonák igen lerongyolódott állapotban vannak, s addig nem tudják felszerelni őket, míg a végleges létszám nincs megállapítva”. A Minisztertanács Rákosi takarékosági érveit fogadta el, és mindössze 3000 fős emeléshez járult hozzá, így a polgári alkalmazottakkal együtt 17 000 főben maximálta a honvédség létszámát az 1947/48 költségvetési évben.³⁸

Tavasszal a Nehézipari Központ megkezdte a majdani katonai igények és a meglévő kapacitások összevetését. 1947. április végén például Sebestyén János, a Nehézipari Központ Műszaki Főosztály vezetője a HM Anyagellenőrzési Osztályától kért adatokat, hogy a honvédségnek a hároméves terv időszakában milyen típusú és mennyiségű lőszerre lesz szüksége. A HM Elnöki Fegyver Osztály válaszában 1950-ig terjedően adta meg a honvédség meglévő és rendszeresíteni tervezett fegyverekhez való lőszerigényét (lásd az 1.1. táblázatot).³⁹

³³ A Honvédelmi Miniszter 7432. sz. előterjesztése – 1947/48. költségvetési évről rendszeresíthető létszám. Szűcs–G. Vass (2008) „B” kötet, 1224–1227. o.

³⁴ G. Ja. Korotkevics feljegyzése Molotovnak Rákosi Mátyással folytatott 1947. április 29-i megbeszéléséről. Moszkva, 1947. május 7. Vida (2005) 253–254., 263. o.

³⁵ Nagy (1985) 14. o.

³⁶ PIL 274. f. 11. cs. 81. §. e. 2–3. o.

³⁷ Okvát (1998) 59–60. o.

³⁸ Szűcs–G. Vass (2008) „B” kötet, 1199–1200. o.

³⁹ Lőszerüzem fejlesztési programadatok. 1947. április 25. HL HM 1947 eln. 8.962 1–6. o.

1.1. TÁBLÁZAT. A Magyar Honvédség tervezett lőszerigénye az 1947–50. években.
 Forrás: Lőszerüzem fejlesztési programadatok. 1947. április 25. HL HM 1947 eln. 8.9621–6. o.

megnevezése	A lőszerfajta		
	igényelt darabszáma az		
	1947/48	1948/49	1949/50
	években		
Pisztoly	1 200 000	1 300 000	1 600 000
Géppisztoly	10 300 000	13 100 000	16 200 000
Puska	24 900 000	26 500 000	30 250 000
Vaktöltény puskához	2 000 000	2 200 000	2 650 000
Golyószóró	7 100 000	7 900 000	9 550 000
Golyószóró, géppuska vaktöltény	3 000 000	3 300 000	4 000 000
Könnyű aknavető	117 500	265 000	222 000
Nehéz aknavető	64 600	64 700	108 600
Páncéltörő	33 700	58 500	76 600
Könnyű tábori ágyú	43 400	43 500	83 300
Közepes tábori ágyú	5 300	37 000	18 000
Légvédelmi ágyú	26 750	55 800	55 900
Légvédelmi gépágyú	74 900	107 000	160 000
Közepesharckocsi-löveg	–	–	22 200
Nehézharckocsi-löveg	–	–	44 100
Pilóta géppuska	–	–	120 000
Mozgatható géppuska	–	–	144 000
Repülőgép-fedélzeti gépágyú	–	–	28 800
Kézigránát	100 000	110 000	132 000
Gyakorló kézigránát	300 000	330 000	400 000

Talán ezekben a hetekben készülhetett a HM Békeelőkészítő Csoport iratai között fellelhető datálatlan feljegyzés, amely egy korszerű honvédhaderő felszerelési szükségleteit vette számba. A számításoknál, amelyeknek döntő része az alapvető nyersanyagszükségletekre (acél, alumínium, réz és egyéb színes fémek) koncentrált, a következő hadrendet vették alapul: 8 gyalog dandár, 1 határőrhadosztály, 1 lovas dandár, 1 páncélosadosztály, 1 repülőhadosztály. A hazai nyersanyaggyártó kapacitásokat felmérve a feljegyzés arra jutott, hogy a polgári szükségletek teljes visszaszorítása esetén is csak három-öt év alatt lehetne a megmunkáló üzemek számára a megfelelő nyersanyagmennyiséget előteremteni. A feldolgozó kapacitások (a rombolásokat még figyelembe sem véve) a háborús időkben a következő csúcsteljesítményt nyújtották (db/év): puska 100 000, géppisztoly 50 000, golyószóró és géppuska 12 000, aknavető 3000, löveg 600, tehergépkocsi 1200, páncélozott jármű 150, repülőgép 800. Ennek alapján a haderő egyszeri felszerelésének időszükségletét két-három évre becsülték. A háborús károk miatt azonban az idő minimális megkétszereződését feltételezték, ráadásul például a repülőgépgyártásban és az optikai ágazatban alapvető gépi berendezések hiányoztak.

A feljegyzés konklúziója szerint: „Ha fel is tételezzük, hogy a lakosság a hon-

védség céljaira teherviselő képességének szélső határáig vétetik igénybe, valamint, hogy a hadiipar fejlesztéséhez szükséges gépi berendezések telepítése és kifejlesztése szakemberek kezében, a legegyszerűbb kellő sorrendben valósíttatik meg, végül pedig, hogy az önálló hadiipar kifejlesztése pénzügyi szempontokra való tekintet nélkül, tisztán honvédelmi szemszögből kerül megvalósításra, igen kedvezőnek fogadhatjuk el azt a becslést, hogy a honvédség megadott békehadrendjének fegyverzet és felszerelési szükséglete – kizárólag az első vonal szükségletét figyelembe véve – minimálisan nyolc év alatt gyártható le. A hadrend anyagi, mélységi tagozása folytán kiépítendő tartalékok legyártására további négy év volna szükséges.”⁴⁰

A honvédség igényeit azonban a készülő hároméves terv összeállításánál sem vették figyelembe, noha azt a HM több ízben jelezte. 1947 júliusában – a későbbiekhez képest meglehetősen szerény – 34 millió Ft-os összeget jelölt meg a HM építési osztálya, majd maga a miniszter is minimális beruházási szükségletként. Az Országos Tervhivatallal és a Gazdasági Főtanáccsal folytatott szeptember eleji egyeztetések után a HM 8,5 millióra redukálta igényeit.⁴¹

Az MKP Gazdaságpolitikai Bizottsága 1947 szeptemberében két ízben foglalkozott a honvédség létszámával, a 3000 fős bővítést még mindig csak „elvileg helyesnek” mondták, illetve a Gazdasági Főtanácsban tovább tárgyalandónak ítélték a HM költségjavaslatát.⁴² A meglehetősen cinikus hozzáállást jól mutatja a Gazdaságpolitikai Bizottság november 4-i ülésén a Lampart kapcsán elhangzottak: a vállalatot „a további hitelek megtagadása révén formailag is csődbe kell kergetni” – szölt a határozat. A korábban leválasztott kőbányai üzemet továbbra is önállóan kívánták hagyni, a Soroksári úti telep fegyvergyártó részlegét pedig önálló fegyvergyárrá kívánták szervezni.⁴³ (A hadiüzemekről lásd bővebben a következő alfejezetet.)

Fordulatot – mind a fejlesztésben, mind a finanszírozásban – a Magyar Kommunista Párt csalással kieroszakolt augusztusi választási győzelme hozott. Rákosi Mátyás főtitkár 1947. november végén – a Kominform szeptemberi határozatai szellemében⁴⁴ immár a politikai és gazdasági irányváltásra készülve⁴⁵ – levélben kért engedélyt Sztálintól a hadseregfejlesztés megindítására: „Amíg nem voltak megfelelő kádereink, tudatosan nem fejlesztettük a hadsereget. Most azonban na-

⁴⁰ HL HM Békeelőkészítő Csoport 4. d. 761–765. o.

⁴¹ Okváth (1998) 60–62. o.

⁴² Az MKP Gazdaságpolitikai Bizottsága 1947. szeptember 11-i és szeptember 23-i ülésének jegyzőkönyve. PIL 274. f. 12. cs. 27. ó. e. 113–114., illetve 117–118. o.

⁴³ Az MKP Gazdaságpolitikai Bizottsága 1947. november 4-i ülésének jegyzőkönyve. PIL 274. f. 12. cs. 27. ó. e. 155. o.

⁴⁴ A Kominform első konferenciájának jegyzőkönyvét lásd Procacci (1994) 35–419. o.

⁴⁵ Az átmenet forgatókönyvén három munkabizottság dolgozott az MKP PB 1947. október 9-i megbízása alapján. PIL 274. f. 3. cs. 112. ó. e. Az *Írányelvek az MKP gazdaságpolitikájához* című tervezetet november 27-én Gerő terjesztette az MKP PB elé. PIL 274. f. 3. cs. 115. ó. e. MKP PB 1947. november 27-i ülésének jegyzőkönyve, 6–18. o.

pirendre került a hadsereg növelésének és felfegyverzésének problémája. Hadsergünk felfegyverzését szeretnénk a Szovjet Hadsereggel koordinálni.”⁴⁶

1.2. Hadiüzemek a második világháborúban és a háború után

A világháborús kapacitások

A modern magyar hadiipar alapjait az Osztrák–Magyar Monarchia idején rakták le, állami tulajdonú fegyvergyárak (például a Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak – MÁVAG) biztosították a császári és királyi hadsereg ellátását. A Magyarországot feldaraboló 1920-as trianoni békeszerződés 35 000 főben maximalizálta a hadsereg létszámát, és korlátozta, illetve betiltotta a fegyverek és hadianyagok gyártását. Csak az 1920–30-as évek fordulóján kezdte meg az állam az addig tetszhalott hadiipar újjáélesztését. Új állami honvédelmi ipari részvénytársaságokat hoztak létre, és új gyárakat is alapítottak: Magyar Optikai Művek Rt. (MOM, Budapest; optikai műszerek), a Péti Nitrogénműtrágya Gyár (Pétfürdő, műtrágya-lőporalapanyag).⁴⁷

Az önálló magyar haditechnikai fejlesztő intézet 1920-ban jött létre, először Technikai Kísérleti Intézet álnéven, majd 1930-tól nyílt katonai intézményként Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet néven működött. Az 1930-as években azok a magánvállalatok kapcsolódtak be a katonai fejlesztésekbe, illetve a haditermelésbe, amelyek már korábban is meghatározóak voltak ezen a területen. Az 1930-as évek második felében, illetve már a háború alatt több fontos hazai fejlesztés történt. Így például légvédelmi löelemképző (Gamma Finommechanikai Művek), terepjáró páncélozott jármű és teherautó (Weiss Manfréd Művek), Király-féle géppisztolyok (Danuvia Fegyver- és Lőszergyár), radarok (Standard Elektronikai Rt. és Egyesült Izzó Rt.) stb. A harcoksigyártás és a löveggyártás területén viszont csak licencként vásárlásával tudott előrelépni a magyar ipar: a svéd Landsverk L–60 könnyű harckocsi és L–62 harckocsivadász licencének honosításával, az olasz Ansaldo kis harckocsijának, illetve a cseh Škoda Művek T–21 harckocsijának megvásárlásával; valamint a svéd Bofors 4 cm-es légvédelmi gépágyújának licencével.⁴⁸

A diósgyőri MÁVAG-nál 1924-ben indult meg az Újgyárban a kovácsoló és hőkezelő üzem. Az Újgyárat 1930. március 29-ével leválasztották a diósgyőri vas-

⁴⁶ Izsák–Kun (1994) 235. o.

⁴⁷ A MOM-ról lásd: Pintér (1972), Pintér (1986). A részvényeken 50–50%-os arányban osztozott az HM, illetve a Carl Zeiss és a C. P. Goerz. A Péti Nitrogénmű 1945 előtti történetéről lásd: Pataky (2004), Katona (2011).

⁴⁸ A két világháború közötti haditechnikai fejlesztésekről Hajdú–Sárhidai (2005) 38–84. o.

gyárról, és „D” gyár néven immáron közvetlenül a MÁVAG Központi Igazgatóságához tartozott.⁴⁹

A hadi megrendelések főként a győri program bejelentését követően sokasodtak meg, a magáncégek – vonakodva bár, de – egyre nagyobb haditermelési kapacitásokat építettek ki. Nem célom, és hely hiányában nem is szándékozom a második világháború alatti hadianyag- és fegyvergyártás részleteit bemutatni.⁵⁰ Vizsgálatom szempontjából mindebből az a legfontosabb, hogy mely vállalatoknál milyen maximális kapacitások épültek ki az 1943–1944-es termelési csúcs eléréseig. Egy 1948-as kérdőíves felmérés és a szakirodalom alapján hozzávetőlegesen megállapítható a hazai hadiipar második világháború alatti teljesítőképessége. Az alábbiakban az Iparfejlesztési Igazgatóság felmérése alapján közlöm a legfontosabb adatokat,⁵¹ amelyeket más, külön hivatkozott szakirodalmi adatok alapján egészítettem ki.

Az 1948-as kérdőív a vállalati alapadatokon túl (név, székhely, szállítási lehetőségei) rákérdezett, hogy milyen besorolású hadiüzem volt a háború alatt; milyen és mennyi hadianyagot gyártott, ahhoz milyen gépi felszereléssel rendelkezett, illetve abból mi maradt meg a felmérés időpontjára. (A felmérés további kérdéseire adott válaszokat lásd a 2.2. alfejezetben.)

Aero Ever Kft. – Esztergom. 1945 előtt vitorlázó repülőgépeket, szállító vitorlázó repülőgépeket, Junkers–52-es és Messerschmitt 210-es (Me–210) gépekhez alkatrészeket gyártott. Vitorlázó gépekből évi 100 db körül volt a maximális gyártási kapacitás. Maximális létszáma a háború alatt 500 fő volt.

Magyar Fémlemezgyár Rt. – Budapest. 1944-ben (24 órás munkamenettel) a havi maximális gyártási kapacitása: tojásgránát 100 000 db, nyeles kézigránát 150 000 db, repeszgránát 25 000 db, 8,8 cm-es rezegett vashüvely 20 000 db, 4 cm-es rezegett vashüvely 50 000 db, tábori kulacs (pohárral, alumíniumból) 25 000 db, kórházi alumíniumfelszerelések 10 tonna, alumínium gázálc-alkatrészek 150 000 db, alumínium 2 kg-os bombaszárny 40 000 db, ködgránátalkatrész 100 000 db. A géppáncél 20%-a tönkrement az 1944. május 5-i bombatámadás során. Maximális létszáma a háború alatt 1530 fő volt.

Budafoki Zománcárugyár – Budafok. A háború alatti maximális havi kapacitása: gázálc-doboz 40 000 db, 8 literes benzinkanna 20 000 db, horganyzott vödör 20 000 db, 8 literes olajkanna 10 000 db, 43M rajkályha 4500 db, 3 kg-os robbantótöltet-doboz 10 000 db, elektromos gyújtódoboz 8000 db, 36M ÉRA (érintőakna) gyutacs-doboz 10 000 db, összekötő hüvely 40 000 db, Vadnay-féle autómélegítő 7000 db, 43M ÉRA 50 000 db, Genersich általános melegítő 500 db, Viktorin kézmelegítő 60 000 db, gázálc 30 000 db. Gépeiben nem esett kár. Maximális létszáma a háború alatt 800 fő volt.

Csonka János Gépgyár – Budapest. A háború alatt maximális havi kapacitá-

⁴⁹ Kántor (2012a).

⁵⁰ A témáról lásd részletesen Dombrády (2003), valamint Varga A. (2008) vonatkozó fejezeteit.

⁵¹ A kérdőívre beküldött vállalati válaszokat lásd: MNL OL XIX-F-1-rr 6. d.

sa: 500 db üzemanyag-szivattyú repülőgéphez, 150 db benzinüzemű kismotor, 3000 db fenékgyújtó. Gépeiben nem esett kár. Maximális létszáma a háború alatt 1150 fő volt.

Dunai Repülőgépgyár Rt. – Szigetszentmiklós. Napi kapacitása a Me-210-es repülőgépből 2 db, a Daimler Benz 605-ös 1500 LE motorból havi 100 db-ot volt képes összeszerelni. A Me-210-esből elkészült 272 db, alkatrészként előkészített 600 db-ot, valamint legyártott 45 db Messerschmitt BF109 (Me-109) vadászgépet. Gépeinek 10%-a megsemmisült, 75%-át Nyugatra hurcolták a németek. Maximális létszáma a háború alatt kb. 16 000 fő volt.

Danuvia Ipari és Kereskedelmi Rt. – Budapest, Székesfehérvár és Veszprém (Alsóerdő). A budapesti, Angol utcai gyár maximális havi kapacitása: 2000 db 31M golyószóró, 6000 db 43M géppisztoly, a fenti mennyiségek legyártása munkamennyiségének 30%-ára rúgó tartalékalkatrész-gyártás, valamint 50 000 db óraműves gyújtó a 8 cm-es légvédelmi lőszerhez. A veszprémi üzem gyártott havi 125 000 db 2 cm-es páncélgránát- és repeszgránátöltényt, 12 500 db kézigránátot; élesre szerelt 5000 db 8 cm-es légvédelmi lőszert, 12 500 db tányéraknát, valamint 5 millió géppisztolytöltényt. A székesfehérvári üzem kiépítése nem fejeződött be, havi 250 db BMW motorkerékpár gyártására volt kapacitása. A veszprémi és a fehérvári üzem gépeit mind elvitték, a budapesti gyár gépeinek egy része maradt meg (többek között az óraműves gyújtókat gyártó berendezések). Az elhurcolt gépek kétharmadát a németek vitték el. Maximális létszáma a háború alatt Budapesten 4240 fő, Veszprémben 1660 fő, Székesfehérváron 500 fő volt.

Első Magyar Gazdasági Gépgyár Munkások és Parasztok Közös Szövetkezet – Albertfalva. A háború idején két év alatt gyártott: 200 db 4 cm-es páncéltörő ágyúmozdonyt, 580 db 4 cm-es ágyút a MÁVAG-gal, 200 db 7,5 cm-es ágyút a munkaközösségben; 30 db 15 cm-es csőkocsit, 50 000 db 5 cm-es gránátot, 50 000 db 7,5 cm-es gránátot, 80 000 db 4 cm-es repeszgránátot, 900 000 db 2 cm-es lövedéket, aknavető-alkatrészeket, 1500 db „országos járművet”, 1600 db gépfegyvertaligát. A Váci úti gyáregysége bombatámadás miatt megsemmisült a gyártási dokumentációkkal együtt, a megmaradt gépeket Nyugatra hurcolták a németek; kis részét sikerült visszaszerezni. A dokumentációk megsemmisülése miatt csak emlékezetből tudták közölni, hogy maximális létszáma a háború alatt kb. 1000 fő volt.

Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt. – Budapest. 1938 és 1944 között legyártott automatikus légvédelmi löelemképzőből 489 db-ot (ebből exportra 442-t), segéd-löelemképzőből 202 db-ot (ebből exportra 201-t), röpirány- és sebességmérőből 1077 db-ot (ebből exportra 375-t), kezdősebesség-mérőből 9 db-ot, hangforráskeresőből 3 db-ot (ebből exportra 2-t), fénytelefonból 252 db-ot, rejtjelezőeszközből 6100 db-ot, aknavető-irányzék-ből 69 db-ot, kidolgozókorongból 86 db-ot, Molnár-Gamma tűzvezetőből 5 db-ot, katonai térképszögmérőből 300 db-ot, celluloid irányvonalzó-ból 170 db-ot, celluloid számítási sémából 400 db-ot, tervnégyzetmutató-ból 100 db-ot, explodométerből 10 db-ot, 1 m alapú távmérőből 1109 db-ot, megfigyelő szögtávcsőből (10×80) 606 db-ot, táv-

mérő gyakorló-készülékből 57 db-ot, géppuska-célzótávcsőből 1963 db-ot, páncéltörő-irányzótávcsőből 570 db-ot, aknavető-irányzótávcsőből 1250 db-ot, ZFG 3 jelű célzótávcsőből 82 db-ot, hidraulikus szabályzó-ból 5400 db-ot exportra, irányzék-ből (Fla Visier) 600 db-ot exportra, nyomásálló távcsőből 7250 db-ot exportra. Gépkára a háborús események miatt 95%-os volt. Maximális létszáma a háború alatt kb. 4500 fő volt.

Ganz és Társa Rt. Gépgyár – Budapest. 1939 és 1944 között legyártott 120 db 38M és 43M Toldi könnyű harckocsit, 110 db 40M, 41M és 43M Turán közepes harckocsit, 8 db 40/43M Zrínyi rohamtarackot, valamint 2800 Botond terepjáró gépkocsi megfelelő alkatrészeit. A megállapított havi kapacitás 8 db Turán vagy 15 db Toldi volt (motor nélkül), ténylegesen havonta 5-6 Turán készült el. Gépek a hadiesemények következtében tűntek el. A háború alatti maximális létszáma (1942. december) 5987 fő fizikai dolgozó volt.⁵²

Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. – Budapest. A háború alatt 2 db őrhajót építettek. Gépeit nem érte kár. A háború alatti maximális létszáma 1200 fő volt.

Hirman Ferenc Fémöntőde Rézáru és Waggonfelszerelési Gyár – Budapest. A következő hadicikkek-ből párhuzamosan 4-5 félének gyártására volt kapacitása (db/hónap): éles tányérakna 3000 db, 36M HAK (harckocsiakna) gyújtószerkezet 2000 db, 36M ÉRA gyújtószerkezet 2000 db, bakelit ÉRA gyújtószerkezet 2000 db, összekötő hüvely 10 000 db, 36/81M aknagránát-pillanatgyújtó 10 000 db, 38/40M pillanatgyújtó 20 000 db, 38/40M fenékgyújtó 20 000 db, 39/50M aknagránát-pillanatgyújtó 12 500 db, 40M aknagránát-pillanatgyújtó 50 000 db, 44M aknagránát-pillanatgyújtó 50 000 db. Gépeit nem érte kár. Háború alatti maximális létszáma 950 fő volt.

Hubert és Sigmund Acél- és Fémáru Kft. – Budapest. Maximális háborús havi kapacitása: 50 000 db Vécsey-féle kézigránát; 100–150 db 50, illetve 250 kg-os bombatest; 100–400 db 12 és 25 literes főzőláda, 50 és 100 fős főzőüst, vagy mozgókonyha; kb. 100 tonna különféle speciális öntvény. Kézigránátgyártó gépeit 1943-ban átadta a Krolupper Műveknek, gépeiben kár nem esett. A háború alatti maximális létszáma 1050 fő volt.

Krolupper József Vasúti Jelzőlámpa, Fém- és Bádógáru Rt. – Budapest.⁵³ A háború alatti maximális havi kapacitása: lőszer-csoport – 42M nyeles kézigránát 150 000 db, világító-, jelzőtöltényhüvely 250 000 db; fegyver-csoport – légvédelmi géppuska-állvány 20 db, világító jelzőpisztoly 200 db; lemezáruk – tüzés-ségi nagy távmérő műszerláda 20 db. Gépei nem szenvedtek komoly kárt hadiesemények-től. A háború idején maximális létszáma 663 fő volt.

Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. Soroksári úti telepe – Budapest. A háború alatti maximális havi kapacitása: pisztoly 5000 db, puska 7500 db, 100 db gép-

⁵² Dombrády adatai szerint a Ganz 1938 és 1944 között legyártott 108 db Toldit, 74 db 40M Turánt és 36 db 41M Turánt. Dombrády (2003) 241. o.

⁵³ 1948-ban Lugossy Testvérek Krolupper Művei.

puska, 100 db 5 cm-es gránátvető. Gyártott még 2 cm-es 36M nehézpuskát, 43M világítópisztolyt, 3,7 cm-es páncéltörő ágyúhoz alkatrészeket. Tüzérségi lőszer és hüvelyt: 3,7 és 4 cm-es légvédelmi és páncéltörő gránátot, 5, 8,1 és 12 cm-es aknavető gránátot, 7,5, 8, 10, 10,5 és 15 cm-es gránátokat – 75 000 darab/hó, 15 cm-esekből maximum havi 15 000 db-ot; 36M Vécsey-kézigránátból 100 000 db/hó (Törökbálinton történt az élesre szerelés). Pisztoly- és géppisztolylőszerket (vagyilagosan) havi 50–60 000 db-ot a 7,65 mm-es 19M pisztolyhoz, a 9 mm-es 29M pisztolyhoz, a 9 mm-es 39M géppisztolyhoz, illetve a 9 mm-es 40M géppisztolyhoz gyártott. A háború alatti maximális létszáma kb. 9000 fő volt.

*Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. Gergely utcai telepe – Budapest.*⁵⁴ A háború alatt 40%-ban termelt hadianyagot, repülőgép anyagokat, csöveket, tüzérségi lövedékek gyújtóhüvelyeit, gránáthüvelyeket, páncéltörő röppentyűket, légvédelmi lövedékek gyújtószerkezetét. A háború alatti maximális létszáma 1200 fő volt.

*Nitrokémia Ipartelepek Rt. – Fűzfőgyártelep.*⁵⁵ A háború alatt maximális napi kapacitása: tüzérségi lőpor 15 tonna, gyalogsági lőpor 15 tonna, nitroglicerinnel folytonos üzemben napi 0,5 tonna, szakaszos üzemben 2 tonna; trinitrotoluol 10 tonna, nitropenta 2 tonna, nitrokeményítő 6 tonna; gyártott továbbá különféle pirotechnikai készítmények.⁵⁶ A Nitrokémia történetéről szóló könyv szerint az NC üzem berendezéseinek nagy részét a németek elszállították 1945 januárjában, majd a tüzérségi lőporüzem fő berendezéseit is. 1945. március 19-én bombatámadás érte az üzemet, de csak egyes műhelyekben okozott kárt. 22-én felrobbant két vagonnyi lőpor, gyáregületben ekkor sem történt komoly károsodás.⁵⁷

Mercur Műszaki és Vegyi Művek Rt. (MŰVERT) – Budapest. A háború alatti maximális kapacitása 100 000 db gázálc volt évente, 500 000 db gázálcbetét havonta, valamint gázvédőruhából havonta 2000 db. 1944-ben 1100 főt foglalkoztatott.

Magyar Lőszerművek Rt. – Veszprém-Cseredő. A háború alatti maximális kapacitása naponta: gyalogsági éles lőszer 600 000 db, gyakorlótöltény 350 000 db, pisztoly- és géppisztolytöltény 100 000 db. A gépeinek kb. 70%-át a németek leszerelték és Nyugatra vitték 1945. január–februárban. A háború alatti maximális létszáma 1800 fő volt.

Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémáru- és Gépgyár Rt. – Székesfehérvár, Mosonmagyaróvár, Nagytétény. A háború alatti maximális napi kapacitás: aknagránát-szerelés 3000 db, 3,7 cm-es légvédelmgránát-szerelés 3500 db, 7,5–8,5 cm-es tüzérségi-

⁵⁴ 1948-ban Lampart Művek.

⁵⁵ A Vöröserény községhez tartozó Fűzfőgyártelepet és a köré épült lakóterületeket csak 1958. január 1-jével szervezték önálló községgé Balatonfűzfő néven.

⁵⁶ A Nitrokémia történetét feldolgozó könyv szerint 1944-ben a gyár maximális napi kapacitása: 20 tonna lőpor, 15 tonna trinitrotoluol, 6 tonna a nitrokeményítő, 3 tonna nitropenta és 6 tonna egyéb anyag volt. Kovács (2010) 21. o.

⁵⁷ Kovács (2010) 21–22. o. Egy 1945. augusztusi beszámoló szerint a teljes üzem bénítására 1944. december 26–26. között került sor, és a „bénító alkatrészek” Szombathelyre kerültek. Lásd Magyarfy Károly százados visszaemlékezése: a veszprémi, székesfehérvári és ajkai ipari körzetek kiürítése és bénítása, 1944. december 4. – 1945. március 22. Bálint (é. n.) 39. o.

lőszer-szerelés 7000 db, 12–15 cm-es tüzérségilőszer-szerelés 800 db, kézigránát-szerelés 13 000 db; pisztoly, géppisztoly, gyalogságilőszer-csappantyú, illetve csappantyús csavar 11 000–220 000 db; tüzérségi csappantyú 16–40 000 db, tüzérségi gyutacs 6–24 000 db, Gevelot csappantyú 50 000 db, aknagránát-indító töltet 8–10 000 db, kézigránát-égőgyújtó 18 000 db; tüzérségi és aknagránátgyújtó 17 000 db, 8 mm-es fényjelzőlövedék-szerelés 100 000 db, 8 mm-es nyomjelzőlövedék-szerelés 100 000 db, 12,7 mm-es magvas nyomjelzőlövedék szerelése 5000 db, 12,7 mm-es robbanó gyújtólövedék szerelése 5000 db, 12,7 mm-es gyújtómagvas lövedék szerelése 5000 db, 12,7 mm-es páncéltörő lövedék szerelése 5000 db, világító- és jelzőtöltény 5000 db, sokcsillagos jelzőtöltény 2000 db, ködgyertya 1000 db, ködkézigránát 2000 db; kislőszer 400 000 db, zsinórdörzsgyújtó 5000 db. A székesfehérvári üzem fém- és gyújtómegmunkáló gépeit a németek elszállították. Háború alatti maximális létszáma a csappantyúgyártásnál 200 fő, a lövedék-szerelésnél szintén 200 fő volt.

A felmérésből kimaradók kapacitásairól egyéb források alapján alkothatunk képet.

A Weiss Manfréd Művek 1938 és 1944 között legyártott 70 db 40M Turán közepes harckocsit, 54 db 41M Turánt, 40 db 40/43M Zrínyi rohamtarackot és 93 db 39M Csaba páncélgépkocsit.⁵⁸ Tüzérségilőszer-gyártási kapacitása 1943-ban elérte a napi 8000 db lőszer.⁵⁹ Az 1944. július 27-i szövetséges bombázás olyan súlyos károkat okozott a Acél- és Fémműben, hogy a harcjárműgyártás megszűnt.⁶⁰

A győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. egyes források szerint 1938 és 1944 között legyártott 82 db 40M Turán közepes harckocsit és 55 db 41M Turánt.⁶¹ A gyár 1946. februári kimutatása szerint 1938-ban leszállított 701 db Botond I. terepjárót, 1941-ben 482 Botond II-t, továbbá 1940-ben 70 db 40M Turánt, 1941-ben 76 db 41M Turánt. Mindezeket túl 1941-ben 30 db Focke-Wulf, majd 1942-ben 275 db Me-109 repülőgép készült Győrben.⁶²

A budapesti Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG) 1938 és 1944 között legyártott 82 db 38M és 43M Toldi könnyű harckocsit, 69 db 40M Turán közepes harckocsit és 135 db 40M Nimród harckocsivadász és légvédelmi gép-ágyút.⁶³

A diósgyőri MÁVAG „D” üzemében a löveggyártó kapacitást folyamatosan fejlesztették, a háború elején gyártott 4 cm-es és 8 cm-es légvédelmi löveget, 15 cm-es tarackot, majd 7,5 cm-es páncéltörő ágyút. A csúcsévben, 1943-ban 1260 db különféle űrméretű löveg készült Diósgyőrben. Háború alatti maximális létszáma, 1943-ban 6500 fő volt, ennek 8%-a szellemi dolgozó volt. A német megszállást

⁵⁸ Dombrády (2003) 241. o.

⁵⁹ Kovács (2012) 50. o.

⁶⁰ Mihályi (2012) 55. o.

⁶¹ Dombrády (2003) 241. o.

⁶² HM rendelések rendezése. 1946. február 11. MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára XI. 15 41. d. A dokumentum rendelkezésre bocsátásáért külön köszönettel tartozom Pánczél Mátyásnak.

⁶³ Dombrády (2003) 241. o.

követően a „D” gyár legértékesebb gépeit elszállították, 1944. szeptember 13-án pedig súlyos károkat okozó amerikai bombatámadás érte a gyárat. A 480 találat a gyár gépparkjának mintegy felét semmisítette meg.⁶⁴

Gyárleszerelések és jóvátétel

A második világháború utolsó hónapjaiban a német gyárleszerelések még a szövetséges bombázásoknál is komolyabb károkat okoztak a hazai hadiipari vállalatoknál. Az elhurcolt termelőberendezéseket, gépsorokat utóbb hiába kutatták fel a vállalatok, azokból tudomásunk szerint semmi nem került vissza Magyarországra.⁶⁵ A veszteségek tovább fokozódtak Miskolc-Diósgyőr elfoglalásánál, Budapest ostrománál és a dunántúli elhúzó harcoknál.

G. Vass István adatai szerint 1944. október 27-én az elfoglalt magyar területek igazgatásának megszervezését a 2. Ukrán Front haditanácsára bízta a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága (ÁHB). A front haditanácsának keretében rövidesen felállítottak egy központi zsákmányszerző parancsnokságot is.⁶⁶

Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény rendelkezett a hadizsákmányolásról is: a 7. pont szerint e címen Magyarország a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság rendelkezésére bocsát minden hazánk területén található német katonai tulajdont.⁶⁷

A Vörös Hadsereg azonban az egyezményben rögzített szűkítést figyelmen kívül hagyva általános és széles körű zsákmányolásba fogott az elfoglalt magyarországi területeken. A szovjetek meglehetősen következetességgel és céltudatossággal szállították el a legfontosabb erőművi, nehézipari és hadiipari kapacitásokat. Ezzel párhuzamosan a szovjet katonai igazgatás alá vontak minden fontos ipari termelési kapacitást.

Az is az előre eltervezett zsákmányolásra utal, hogy a Szovjetunió Állami Hon-

⁶⁴ Perlaki (1985) 4–6., 9. o.

⁶⁵ Bálint József a háború alatti és utáni vagyonvesztésről szóló dokumentumgyűjteményében közöl egy 1946. márciusi összeállítást az Ausztriába és Bajorországba hurcolt magyar javokról. A gyáripart illetően ebben megemlíti, hogy a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek több osztálya, a diósgyőri MÁVAG, a győri Magyar Waggon- és Gépgyár, a Magyar Philips Művek, a Marx és Marx, az Egyesült Izzó és más gyárak felszerelése az említett területen található. Nyárádi Miklós, a Pénzügyminisztérium államtitkára által 1947. január 2-án a Gazdasági Főtanácsnak felterjesztett jelentésében a Nyugatról hazaszállított vagontárgyak között az ipari berendezések közül csak a Philips és a Marx gyár gépeit és berendezéseit említette meg. Lásd Bálint (é. n.) 375. és 383. o.

⁶⁶ G. Vass (2011). Németországban komplex zsákmányolóegységek működtek, amelyek szisztematikusan számba vették, csomagoltatták és elszállították a Szovjetunió számára értékesnek, felhasználhatónak tűnő nyersanyagokat, gyárakat, késztermékeket. A németországi szovjet zsákmányoló-egységek 1945 augusztusáig 1,3 millió tonnányi anyagot és 3,6 millió tonnányi berendezést szállítottak ki. Ausztriából ugyancsak több száz millió dollár értékű ipari berendezést hurcoltak el a szovjetek. Borhi (2005) 151. o.

⁶⁷ Feitl (2003) 373–379. o.

védelmi Bizottsága 1945. március 7-én, Moszkvában kiadott 7725. sz. határozata kötelezte a Magyarországon harcoló 2. és 3. Ukrán Frontot: a harci cselekmények 50–100 km-es zónáján kívül lehetőség szerint minden fontos üzemet adjanak át tulajdonosaiknak – kivéve azokat, „amelyek a front szükségleteit elégítik ki, vagy az ÁHB Különleges Bizottsága által teljes egészükben vagy részlegesen a Szovjetunióba történő kiszállításra lettek kijelölve”. A határozat hasonló intézkedéssel élt a szénbányák vonatkozásában: a front szükségleteire termelők kivételével voltak visszaadhatók eredeti tulajdonosaiknak vagy a magyar állam képviselőinek. Felhívta ugyanakkor a két ukrán front parancsnokainak figyelmét, hogy ne akadályozzák a magyar vállalkozókat, gyárvezetőket és hatóságokat az 50–100 km-es zónában sem a helyreállítás megkezdésében.⁶⁸ Március elején tehát a szovjetek egyfelől kész tervvel és listával rendelkeztek a leszerelendő kapacitásokról, másfelől számos fontos vállalat irányítását nem adták át, mert azok számukra termeltek.

Miután áprilisban lezárultak Magyarországon a hadműveletek, ekkor öltöttek igazán tömeges méreteket az önkényes gyárleszerelések. Miközben folytak a jóvátételi tárgyalások, amelyek során – egyebek mellett – éppen a Szovjetuniónak átadandó ipari kapacitásokat kellett volna rögzíteni, a zsákmányszerző csapatok már 43 üzemet szereltek le részlegesen. Ezek között találjuk a hadiipari cégek közül a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt-t, a MOM Rt-t, a Ganz és Társa Rt. budafoki gépeit, a Nitrokémia Ipartelepek Rt-t, a Dunai Repülőgépgyár Rt-t, a Lugossy Testvérek Krolupper Műveit. A külügyminiszter május 25-i szóbeli jegyzékében tiltakozott emiatt a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál, majd 28-i megismételt jegyzékében további 37 vállalatot sorolt fel, ahonnan a gépek egy részét vitték csak el, de teljes nyersanyag- és árukészletét birtokba vette a Vörös Hadsereg. Köztük találjuk a Magyar Fémlemezipar Rt-t, a Magyar Waggon- és Gépgyár Rt-t, a Weiss Manfréd Acél- és Fémművei Rt-t, a Diósgyőri MÁVAG-ot, a Budafoki Zománcedénygyárat, a Danuvia Fegyvergyár és Gépgyárat, valamint a Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt-t.⁶⁹

Az önkényes leszerelések a szövetségesek vagyonát is érintették: a szovjetek elszállították például a részben amerikai tulajdonú Egyesült Izzó (Tungstam) berendezéseit is. Emiatt az amerikai kormány négy alkalommal tiltakozott Moszkvánál, eredménytelenül.⁷⁰ Egyes helyeken, mint például a MOM-nál, hosszas utánajárással sikerült leállítani a gyár már megkezdett leszerelését.⁷¹

Diósgyőrben a MÁVAG Újgyárának leszerelésébe kezdtek bele a szovjetek, pedig az 1944 decemberétől majd' 800 tonna felszerelést gyártott le számukra. 1945. május 10-én a gyár igazgatója és üzemi bizottságának elnöke levélben fordult az MKP Főtitkárságához, járjanak közbe, és állítsák le a gépek elszállítását.

⁶⁸ Az ÁHB 7725. sz. határozata a magyar kormány legfontosabb gazdasági intézkedéseiről és segítségnyújtásra irányuló kérésének teljesítéséről. Moszkva, Kreml, 1945. március 7. Vida (2005) 103–104. o.

⁶⁹ G. Vass (2011).

⁷⁰ Borhi (2005) 155., 159–160. o.

⁷¹ Pintér (1986) 12. o.

Az Újgyár területén volt a városi transzformátor, így annak elszállítása a város energiaellátását is ellehetetlenítette volna. A villamos központ, az új kovácsüzem, az acél-hőkezelő és a rugóműhely leszerelése a majdani jóvátételi szállításokat is akadályozta – ezek nélkül ugyanis leállt volna az acélgyártás és mindenfajta gépgyártás. Az Újgyár Lőszerszereldéjének elvitelével robbanóanyag nélkül maradhattak a borsodi bányák. A diósgyőri igazgató arra is emlékeztetett levelében, hogy a szovjetek az Újgyár 96 db modern gépét már egyébként is elvitték. Sőt, „felajánlást” is tett, mondhatni csereüzletet ajánlott: „miután nem akarunk hadianyaggyártással foglalkozni”, azokat a gépeket és berendezéseket, amelyek kimondottan hadianyaggyártásra (löveg, lőszer) valók, jóvátételre felajánlják – 114 db gépet.⁷²

1945 májusában a Szociáldemokrata Párt Gazdaságpolitikai Osztálya egy széles körű iparfelmérést szervezett, amelynek keretében 134 fővárosi és környéki iparvállalat közölte a budapesti pártközponttal az aktuális létszámát és háborús kárait. Bár a hadiipari üzemek is szerepeltek a felmérésben, meglehetősen kevés adatot tudhatunk meg belőle. A Dunai Repülőgépgyár mellett a Szociáldemokrata Párt táblázatában az áll: „az orosz katonai parancsnokság utasítására a gyárat leszerelik és elszállítják.”⁷³

A gyárak visszaadása is egyre húzódott, pedig áprilisban a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosságának népbiztoshelyettese külön utasítást adott ki, miszerint a szovjet szervek „ne akadályozzák meg a magyar kormány képviselőit abban, hogy a front szükségleteire dolgozó üzemeket látogassák és megrendeléseket adjanak azoknak.”⁷⁴ Az utasítás ellenére például a Hofherr-Schranitz-Clayton Shuttlesworth Magyar Gépgyár Művek Rt. kispesti traktorgyárát csak 1945 szeptemberében adta át a 2. Ukrán Front a magyar hatóságoknak, illetve a tulajdonosnak; addig harcokcsikat javítottak az üzemben – a civil termelést meg is tiltva.⁷⁵

Anélkül, hogy részleteiben kitérnék a jóvátétel megállapításának körülményeire,⁷⁶ érdemes megjegyezni, hogy a szovjet restitúciós elképzelésekben már a háború alatt jelentős szerepet játszott a meglévő termelőkapacitások leszerelése. Egy Ivan M. Majszkij, a Szovjetunió külügyi népbiztosának helyettese vezette különbizottság *A Szovjetunió jóvátételi programjának alapvető vonásai* címmel összegezte elképzeléseit a háború utáni rendezésről; 1944. június 28-án terjesztették fel a jelentést Molotovnak. A különbizottság elképzelése szerint Németországnak és csatlósainak áruszállításokkal és „jóvátételi objektumok elszállítással” kellene majd enyhíteni a Szovjetunióknak okozott károkat. Magyarország esetében Majszkij nem kevesebb, mint évi 200 millió USA-dollár értékű áru szállítására gondolt, tíz éven keresztül (azaz mindösszesen 2 milliárd dollár értékben);

⁷² Balogh–Földesi (1998) 24–27. o. Az idézet helye: 26. o.

⁷³ Jelentés a magyar ipar háborús káiról és a megszállás alatt bekövetkezett változásokról. Bálint (é. n.) 190–203. o.

⁷⁴ Fomin (1977) 418. o.

⁷⁵ Kántor (2012b).

⁷⁶ A jóvátételről lásd Gábor Péter igen alapos feldolgozását (Gábor [2013]), valamint Honvári (2012).

és ezen felül terhelte volna bizonyos javak elkobzása is. Ugyanakkor nem bízott ennek behajthatóságában, ezért Németország és szövetségesei esetében is egyetlen megoldást látott: „elvenni Németországtól és szövetségeseitől mindazt, amit csak el lehet venni.”⁷⁷ A fentebb említett „spontán” gyárleszerelések gyakorlatilag a majszkiji gondolatnak a megvalósítását jelentették, illetve a Magyarországgal folytatott jóvátételi tárgyalásokon is erőteljes szovjet igény mutatkozott a meglévő gyárberendezések áttelepítésére.

Az 1945. június 15-én aláírt jóvátételi egyezmény végül mindösszesen 200 millió USA-dollár értékű jóvátétel megfizetését írta elő a mellékletekben részletezett áruk, jószágok és gépi berendezések leszállításával. Az I. sz. melléklet I. fejezete, a „Gépi berendezések” két részre osztatott: „Jelenlegi berendezések”, illetve „A Szovjet részről kikötött műszaki feltételek szerint újonnan készítendő”. A szovjetek által leszerelni kívánt üzemeket és berendezéseket az előbbi tartalmazta. Az egyezmény alapján a jóvátételként leszerelendő berendezéseket és gépsorokat szakszerűen csomagolni kellett, és a kijelölt helyre leszállítani a Szovjetunióknak. A listán kiemelten szerepeltek különféle erőtelepek, az almásfüzitői timföldgyár, a székesfehérvári könnyűfémhengermű, gyógyszergyárak, valamint a kifejezetten hadiipari célú üzemek:

- 8. tétel: a Lampart fémhengermű és öntőde gyár berendezése (470 000 USA-dollár értékben);
- 24. tétel: fémmegmunkáló gépek elektromotorokkal a MÁVAG miskolci ágyúgyárából⁷⁸ (470 000 USA-dollár);
- 25. tétel: fémvágó gépek elektromotorokkal a Lampart fegyvergyárából⁷⁹ (52 000 USA-dollár);
- 26. tétel: kovács-sajtolóberendezések elektromotorokkal a MÁVAG miskolci ágyúgyárából (165 000 USA-dollár);
- 27. tétel: kovács-sajtolóberendezések a Lampart fegyvergyárából (117 000 USA-dollár);
- 28. tétel: berendezés elektromotorokkal a Gamma finommechanikai és optikai gyárából⁸⁰ (99 000 USA-dollár);
- 39. tétel: a Nitroglicerín gyár berendezése⁸¹ (150 000 USA-dollár).

A leszerelésre előírányzott hadiipari berendezések összértéke az egyezmény alapján 1 523 000 USA-dollárt tett ki. Az egyezmény III. sz. melléklete, valamint az ahhoz csatolt további részletezések tételesen tartalmazták a gépjegyzéket (leltári számokkal) a leszereléshez.⁸²

⁷⁷ Baráth–Feitl (2000) 362–363. o.

⁷⁸ A diósgyőri MÁVAG „D” üzem.

⁷⁹ Ekkor még Fémáru- Fegyver- és Gépgyár Rt., a vállalat 1946-ban vette fel hivatalosan a Lampart nevet.

⁸⁰ Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt.

⁸¹ Nitrokémia Ipartelepek Rt.

⁸² Egyezmény Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a Szocialista Szovjetköztársasá-

Az egyezmény aláírását követően, illetve a magyar kormány további tiltakozásai nyomán, a jóvátételen kívüli önkényes leszerelések csökkentek, majd megszűntek. Az 1945 nyarán összeállított jelentések mintegy 28 millió USA-dollárra becsülték a szovjetek által a különféle hazai ipari vállalatoktól elszállított gépi berendezések, nyersanyagok és áruk értékét. Ez önmagában majdnem fedezte volna az 1945-ben fizetendő jóvátétel értékét.⁸³

A Vörös Hadsereg számára dolgozó vállalatokat (néhány kivételtől eltekintve) július 1-jével kívánták átadni a szovjetek – amint azt Makarov alezredes bejelentette az Iparügyi Minisztérium képviselőinek június 21-i tárgyalásukon. A szovjetek 350–360 üzem, köztük hadiüzemek irányítását adták át ily módon a magyar hatóságoknak. A hadiüzemeket a minisztériumnak adták át azzal, hogy gondoskodják azok polgári termelésre való átalakításáról.⁸⁴

A kezdeti időszakban az Iparügyi Minisztérium Termelési Osztálya alkudozott a szovjetekkel a gyárleszerelések ügyében, illetve igyekezett kompenzációs megállapodásokkal megőrizni a termelőképességét különféle üzemeknek. Ilyen módon – a MÁVAG-on túl – főként textil- és gyógyszergyártó kapacitásokat sikerült megmenteni. A leszerelések során ráadásul spontán ellenállás alakult ki több helyen mind a tulajdonosok, mind a munkások részéről – amire a szovjetek fokozódó türelmetlenséggel reagáltak.⁸⁵ A Jóvátételi Hivatal csak 1946 februárjában alakult csak meg, amikor a leszerelések döntő része már le is zajlott.

Egy 1945. októberi Iparügyi Minisztériumi feljegyzés viszonylag részletesen ismerteti a hazai ipar veszteségeit. Eszerint bizonyos kiemelt ügyekben engedményt sikerült elérni a szovjeteknél, hogy az egyezmény ellenére mégse szereljék le például az ajkai erőtelepet, az almásfüzitői tímfoldgyárat, a pécsi és a szegedi turbógenerátort, a diósgyőri (MÁVAG-beli) kalapácsművet és a szerszámgépműhely egy részét, vagy a tiszavasvári Alkaloida gyárat. A tényleges leszerelések egy része ugyanakkor még soha sem termelt, mint a Mátravidéki Erőmű, a miskolci magnéziumgyár, vagy a sajószentpéteri üveggyár palackautomatája. Az ózdi finomhengernykorábban csak próbaüzemben volt, és a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek (WM) új erőtelepe is csak rövid ideig működött. A Gamma Művek, az Orion és a Magyar Pharma veszteségeit gyorsan pótolhatónak vélték. Az Iparügyi Minisztérium a béketermelés és a jóvátétel szempontjából nem ítélte tragikus veszteségnek a fűzfői lőszergyár (helyesen löporgyár) vagy a budapesti Fémáru-

gok Szövetségének kormánya között a Magyarország részéről szállítandó áruk ügyében, amelyekkel Magyarország a Szovjetuniónak a háborús cselekmények és szovjet területek megszállása által okozott károk fejében jóvátételként tartozik. 1945. június 15. I. és III. sz. melléklete. MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 18. doboz 59/a tétel. A forrásra Honvári János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

⁸³ G. Vass (2011).

⁸⁴ Gábor (2013) 87. o.

⁸⁵ Jóvátételi Acélosztály (volt II. Leszerelési Osztály) eddig végzett munkájának rövid összefoglalása, 1947. május 6. MNL OL XIX-A-11 1. d. A forrásra Honvári János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

Fegyver- és Gépgyár Rt. (FFG, az egyezményben Lampart) berendezéseinek elszállítását. A feljegyzés szerzője, Forbáth Róbert úgy összegezte véleményét, hogy „a jóvátételi egyezmény alapján leszerelt berendezések nem rendítik meg termelőképességünket”. A hadizsákmány címén elszállított üzemekről és gépekről viszont még ekkor sem állt rendelkezésre pontos kimutatás.⁸⁶

A jóvátételi gyárleszerelések tényleges és végleges mértékéről a Jóvátételi Hivatal Acélosztályának (korábbi Leszerelési Osztályának) 1947. májusi jelentése alapján alkothatunk képet. Az egyezményben érintett egykori hadiüzemeknél a következők szerint zárult a végrehajtás. A Lampart (korábbi Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt.) kőbányai gyártelepén leszereltek egy hengerny (egyezmény 8. tétele). A Lampart Soroksári úti telepéről prés- és szerszámgepeket szereltek le (egyezmény 25. és 27. tétele). A diósgyőri MÁVAG „C” és „D” gyárában az egyezményben előírt leszerelés (egyezmény 24. és 26. tétele) teljesen lehetetlenné tette volna a jóvátételi mozdonygyártást, ezért Bán Antal iparügyi miniszter Moszkvában igyekezett az üzem fontosságát megértetni a szovjet féllel. Végül az előírt gépmennység kisebb részét kellett csak átadni – vélhetően a löveggyártáshoz használt gépeket. A Gamma Művekben maradéktalanul végrehajtották a szerszámgepek leszerelését (egyezmény 28. tétele). A Nitrokémia Ipariüzemében a leszerelés és leszállítás tervszerűen megvalósult (egyezmény 39. tétele).⁸⁷

A korabeli zavaros viszonyokat jellemzi, hogy a leszerelés végrehajtásánál is túlléphettek az egyezményben rögzített kereteket. A Nitrokémia Ipariüzem Rt. adatai szerint például – a jóvátételi egyezményben szereplő – nitroglicerinn-üzem mellett a komplett robbanószer- és löporgyártat le kellett szerelni és átadni a szovjetek számára. A leszerelést, a csomagolást 1945 nyarán megkezdték, és 1946 első felében a következő berendezéseket adták át: a teljes tűzérési löporüzemet, a gyalogsági löporüzem nagyobb részét; a nitropenta-, a nitrokeményítő üzemek saválló berendezéseit; a nitro-cellulóz-, és a TNT-üzem egyes részeit; valamint a nitroglicerinn-gyártó üzem Ausztriában megtalált berendezéseit. A helyszínen rendelt szovjet jóvátételi bizottsággal a gyárvezetés olyan cseréket tudott végrehajtani, hogy Fűzfőgyártelep továbbra is gyártani tudjon lakkgyapot, vadászlőport és ipari célra TNT-t.⁸⁸

Az egykori hadianyaggyártók közül a – már idézett – 1948-as beszámolóik szerint a következő gépparkját vitték el a szovjetek, teljesen vagy részlegesen: Aero Ever Kft.; Dunai Repülőgépgyár Rt. – gépeinek 10%-át; Danuvia Ipari és Kereskedelmi Rt. – gépeinek egyharmadát; Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt. – 707 db gépet hadizsákmányként,⁸⁹ 244 db gépet jóvátételre; Ganz és

⁸⁶ A MNL OL XIX-J-1-j KÜM SZU TÜK 21. doboz 59/f tétel. A forrásra Honvári János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

⁸⁷ Jóvátételi Acélosztály (volt II. Leszerelési Osztály) eddig végzett munkájának rövid összefoglalása, 1947. május 6. XIX-A-11 Jóvátételi Hivatal 1. d.

⁸⁸ Kovács (2010) 24–25. o.

⁸⁹ A jelentés nem nevezte meg, hogy a németek vagy a szovjetek vitték-e el a gépeket; az Iparügyi Minisztérium korábban idézett jelentése és a szóhasználat alapján feltételezhető, hogy a szovjetek.

Társas Rt. Gépgyár; Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt Soroksári úti telepe és Gerely utcai telepe; valamint a Magyar Lőszerművek Rt. szerszámműhelyét.⁹⁰

A fontos hadiüzemek közül a jóvátételi egyezmény alapján szovjet tulajdonba került a MOM. A Jóvátételi Hivatal 1946. május 18-án közölte a vállalattal, hogy az egykor német tulajdonban állott részvények a Szovjetunió birtokába kerülnek a háromhatalmi egyezmény végrehajtásaként. Július 11-én az Iparügyi Minisztérium értesítette a MOM-ot, hogy részvényeinek 49%-át ekkortól a minisztérium, 51%-át pedig a Szovjetunió birtokolja.⁹¹

A több lépcsőben végrehajtott nagyszabású államosítások az iparban a nagy konszernekkel kezdődtek. Az 1946. november 28-án megjelent 23550/1946. ME sz. rendelettel állami kezelésbe vették a Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Vagon- és Hajógyár Rt-t, a Magyar Waggon- és Gépgyárat, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt-t, a Weiss Manfréd Műveket és leányvállalataikat. (Utóbbiak közül szempontunkból megemlíthető a Weiss Manfréd Alumínium Művek Rt., a Weiss Manfréd Első Magyar Konzervgyár és Ércárugyár Rt., valamint a Weiss Manfréd Repülő és Motorgyár Rt.) Az államosított cégek ügyeinek vitelére felállították a Nehézipari Központot. Az Iparügyi Minisztérium 7365/1947 sz. rendeletével a Nehézipari Központ felügyelete alá rendelték az állami MÁVAG-ot is.⁹²

1947 januárjában a Szovjetunió bejelentette igényét a WM konszern egészére. Érvelésük szerint a WM (pontosabban a WM Alumínium Művek Rt., a WM Repülő és Motorgyár Rt., valamint a Dunai Repülőgépgyár), tetemes tartozást halmozott fel a német állammal szemben a háború alatt, ezért a potsdami egyezmény alapján a csepeli konszern is hadizsákmánynak minősül. A magyar fél visszautasította ezeket az igényeket, és az elhúzódó viták ellenére magyar tulajdonban maradt a WM.⁹³ A Jóvátételi Hivatal 1947. május 6-án értesítette a Dunai Repülőgépgyárat, hogy a részvénytársaságot illetően visszaállt az eredeti állapot, és a Weiss-vagyont kezelő Labor Bizalmi Rt-hez került vissza tulajdonjoga, amelyet azonban időközben már államosítottak. Így a Nehézipari Központ – biztosítandó az állami ellenőrzést – új igazgatót, majd júniusban új igazgatósági és felügyelő bizottsági tagokat jelölt ki. A romos gyárat nem sikerült érdemben újraindítani, így igazgatósága 1948. január 24-én kérte a Dunai Repülőgépgyár állami kezelésbe vételét.⁹⁴

Az 1945–1947-es átmeneti időszakban nagyon vegyes, a vállalatok egy részénél továbbra is ideiglenes gyártmánystruktúra alakult ki.

⁹⁰ Vállalati kérdőívek. MNL OL XIX-F-1-rr 6. d.

⁹¹ Pintér (1986) 13. o.

⁹² Rác (1965) 57. o.

⁹³ A Dunai Repülőgépgyárat, mint a Weiss család érdekeltiségébe tartozó céget 1944. május 17-én egy kioroszakolt szerződéssel a Waffen SS-re írták a részvényes Weiss, Chorin, Mauthner és Kornfeld családok. Csepel szovjet megszállásáig így a németek irányították a gyárat. Kugyela (2004). Egyes források szerint a Dunai Repülőgépgyár Rt. a Magyarországi Szovjet Javakat Kezelő Hivatalhoz került, majd 1947 tavaszán mégiscsak átadták a Nehézipari Központnak. Varga (2008a) 359. o.

⁹⁴ Kovács (1985) 104–105. o.

A MOM 1946–1947-ben 80–90%-ban jóvátételre dolgozott: mozdonyarmatúrákat és ébresztőórákat gyártott. Emellett fokozatosan felfuttatta a mérőműszerek, tolómérők, mikrométerek előállítását.⁹⁵ A Gamma Rt. gépei 70%-ának megsemmisülése miatt 1945 nyarán főként javításokat tudott csak végezni. 1946-tól szemüveglencsákat kezdett gyártani, ám asztalos- és lakatosmunkákat is végeztek a túlélés érdekében. 1947 elején a csőd szélére került a vállalat.⁹⁶

A Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. Kőbányai úti zománcüzeme alig szenvedett sérülést, és már 1945 februárjától újrakezdte a zománcozott és alumínium-edények termelését. Soroksári úti fegyvergyára, amely 1944-ben súlyos bombakárokat szenvedett, szerszámgépek, petróleumlámpák, petróleumfűzők, csillárok, kályhák, vízmelegítők, valamint különféle kéziszerszámok gyártására rendezkedett be. 1946-ban már a termelés 70%-át jóvátételi megrendelések adták: a kőbányai részleg a Vörös Hadseregnek gyártott edényeket, a Soroksári úti üzem pedig esztergákat. Az egykori fegyvergyár első fegyverrendelése a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól származott – 600 db vadászpuskára. Az Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. törökbálinti üzemében – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyével – vadászpátronokat és bányagyutacsot gyártottak. 1946 márciusában az Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. a Lampart nevet vette fel, és a következő időkben mindinkább elkülönítette három telephelyének gazdálkodását.⁹⁷

Katonai megrendelésekhez 1945–1946-ban főként a járműgyártó cégek jutottak: a győri Magyar Waggon- és Gépgyár például a szovjet hadsereg teherautóit javította olyan konstrukcióban, hogy minden második, illetve harmadik gépjárművet fizetségként a gyárnak adtak, amelyet az értékesíthetett.⁹⁸

1947–1948 fordulóján a HM Anyagi Csoportfőnöksége elkészítette egy körlevél tervezetét, amelyet 66, a második világháború idején hadianyagot előállító üzemnek és vállalatnak kívánt megküldeni, a következő szöveggel: „A békeszerződés megengedte, hogy Magyarország 70 000 főnyi Honvédséget tartson. A jelenlegi Honvédséget fokozatosan kívánom kifejleszteni erre a létszámra. Annak megállapítására, hogy a hazai ipart milyen mértékben lehetséges a hadsereg kifejlesztésébe bevonni, szükségem van a hadiipari termelési adatokra.” Mellékletként egy háromoldalas kérdőívet terveztek postázni, amely a gyár adatain túl az 1944-es csúskapacitásra, a meglévő felszerelésekre és gépekre, nyersanyag- és szakemberadottságokra kérdezett rá. 1948. január 10-én Vecsey Gyula alezredes aláírásával azonban, mint tárgytalan okmányt irattározták a kérdőívet.⁹⁹

⁹⁵ Pintér (1986) 14. o.

⁹⁶ Farkas K. (1984) 7. o.

⁹⁷ Reiner (1985) 25–28. o.

⁹⁸ Varga (2008b) 396. o.

⁹⁹ HL HM 1947 eln. 29.288.

2. A KÖZÉPGÉPIPAR KIÉPÍTÉSE, 1948–1953

2.1. Az erőltetett haderőfejlesztés és a tömeghadserg kiépítése

A kommunista hatalomátvétel katonapolitikai következményei

Az MKP vezetése 1947 késő ősze eléig szilárdnak érezte hatalmi pozícióját ahhoz, hogy nyíltan is belefogjon a hadsereg átalakításába. Magyar Honvédséget tehát újjá kellett élesíteni tetszhalott állapotából, hogy az alakulóban lévő szocialista tábor védelmi képességeit erősíthesse. A szemléletváltás jól érzékelhető Pálffy György vezérőrnagynak (a Katpol vezetőjének) 1947. november 19-én, az MKP országos honvédségi titkári értekezletén elmondott beszédével. Eszerint november 15-ével feloszlottak a rendőrségen működő pártszervezeteket, és rövidesen a honvédségnél is ezt tervezték – azzal a taktikai okkal, hogy így a többi párt szervezeteit is fel kelljen oszlatni, és a kommunista kézbe kerülő állami irányítással közvetlenül megvalósíthatóvá válnak a pártcélok. „Ennek a kérdésnek az aktualitását a honvédség határozott irányú fejlődése vetette fel, egy demokratikus néphadsereg felé. Az egész dolgozó nép hadseregét kell megteremtünk, kommunista vezetés alatt. Mi éppen úgy nem akarunk párthadsereget a magyar honvédségből, mint ahogyan a szovjet vagy a jugoszláv hadsereg nem párthadsereg” – jelezte a fejlődés irányát Pálffy, majd így folytatta: „A honvédség fejlesztése hamarabb fog bekövetkezni, mint amire számítottunk. Erre energiánk komoly részét kell hamarosan fordítanunk.”

Az MKP befolyása nem is volt kérdéses a haderőben, Pálffy adatai alapján: „Az október 16-i jelentések szerint a három seregtestben csaknem egyformán a tisztek 69,5%-a és a tiszthelyettesek 68,3%-a pártunk tagja. Ami a vezető pozíciókat illeti (felülről lefelé egészen az osztályvezetőkig, illetve a zászlóaljparancsnokokig) ezeknek több mint 90%-a a mienk. Ezek a számok azt jelentik, hogy pártszervezeteink feloszlása után is megtarthatjuk, sőt növelhetjük a kommunista vezetést.”¹

A honvédség fejlesztésének a középpontba emelését az is mutatja, hogy az MKP PB december 11-én egy különbizottságot küldött ki Rákosi Mátyás, Farkas

¹ Az MKP országos honvédségi titkári értekezletének rövid jegyzőkönyve. 1947. november 19. PIL 274. f. 11. cs. 80. ő. e. 2. o.

Mihály, Gerő Ernő, Rajk László és Pálffy részvételével a részletek és a finanszírozás kidolgozására.²

1948. január első felében – miközben készült a fejlesztési koncepció – körvonalazódott a Szovjetunióval kötendő barátsági szerződés. Az MKP PB január 22-én tárgyalta a moszkvai utazás céljáról: a testület elvetette a Külügyminisztériumban összeállított tárgyalási anyagot, az ugyanis egy sor gazdasági (kereskedelmi és tengerhajózási szerződés megkötése, a jótételei szállítások feltételeinek enyhítése, a megszálló csapatok ellátása) és jogi kérdést (a Kárpát-Ukrajnában élő magyar nemzetiségű lakosok állampolgársága, az önálló magyarországi görögkeleti egyház megalakítása) javasolt napirendre tűzni, és csak utolsóként említette a segélynyújtási szerződés kérdését. A PB ezzel szemben határozatilag leszögezte: a tárgyalások célja a kölcsönös segélynyújtási szerződés és az ebből következő katonai kérdések megvitatása. A PB a moszkvai delegáció összetételére vonatkozó külügyi javaslatot viszont elfogadta: Dinnyés Lajos kormányfő, Molnár Erik külügyminiszter, valamint a pártok képviselőiben Rákosi Mátyás (MKP), Szakasits Árpád (SZDP), Dobi István (FKgP), Veres Péter (NPP). A PB szükségesnek tartotta egy katonai szakértő kiutazását is.

Az MKP PB ugyancsak a moszkvai út kapcsán felszólította a Belügyminisztériumot, hogy – a hadsereggel konzultálva – két héten belül közölje, hogy a rendőrség felszerelését milyen mértékben tudják a hazai gyárak biztosítani.³ Ez vélhetően a fegyverigények véglegesítése miatt volt nélkülözhetetlen.

Január 26-án az MKP Katonai Bizottsága – Rákosi, Gerő, Rajk, Kádár János, Vas Zoltán, Pálffy és Donáth Ferenc összetételben – határozott arról, hogy „a Párton belül felállítandó a fegyveres erők osztálya”. (Vélhetően a már meglévő osztály feladatainak és létszámának jelentős kibővítésével képzeltek a határozat megvalósítását.) Felszólították továbbá Pálffy altábornagyot, hogy a bizottság legközelebbi ülésére készítse el a moszkvai tárgyalásokhoz szükséges katonai javaslatokat az egységes hadrend és egységes fegyvernem biztosításának szempontjait figyelembe véve. A honvédség fejlesztési tervének költségvetését pedig vizsgálja felül és terjessze a Katonai Bizottság elé. A döntéseket megerősítésre az MKP Politikai Bizottság legközelebbi ülése elé kellett terjeszteni.⁴

Ezekben a hetekben állíthatta össze Pálffy György altábornagy a haderőfejlesztés négyéves tervét az 1948. október 1. és 1952. október 1. közötti időszakra.⁵ A javaslat azért is érdemel külön figyelmet, mert a háború vége óta ez volt

² Jegyzőkönyv felvétel az MKP PB üléséről 1947. december 11-én. PIL 274. f. 3. cs. 123. ő. e. 5. o.

³ Jegyzőkönyv felvétel az MKP PB üléséről 1948. január 22-én. PIL 274. f. 3. cs. 128. ő. e. 2. o., illetve Feljegyzés. Függő kérdések Magyarország és a Szovjetunió között. 1948. január 22. Uo. 6–7. o. A PB-határozat még egy kitélt tartalmazott: amennyiben a magyar–cseh (sic!) viszonylatban addig lényeges változás nem történik, akkor fel kell vetni a csehszlovák–magyar kérdést azzal, hogy a Szovjetunió az eddigieknél hatékonyabban segítse a magyar kormányt.

⁴ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. január 26-án megtartott üléséről. PIL 274. f. 11. cs. 81. ő. e. 17. o.

⁵ A fejlesztési terv hadsereget érintő részét részletesen ismerteti Okváth (1998) 86–87. o.

az első komoly haderő-fejlesztési program. A békeszerződés által engedélyezett 70 ezres békelétszámot kevesellte Pálffy, mert az ország népességi viszonyaiból kiindulva 1 milliós mozgósítható haderőt tartott kívánatosnak; ezt „300 ezres első mozgósítási lépcsőből lehet elérni, amihez viszont 100 ezer fős békehaderő szükséges. A fejlesztés tehát nem állhat meg a 70 000-nél, a békehaderőnket később 100 000 főre kell emelni” – szögezte le. Ezzel együtt mérsékelt tempójú létszám-bővítéssel számolt: 1947/48-ben 21 500 fővel, 1948/49-ben 30 000, 1949/50-ben 45 000, 1950/51-ben 60 000, 1951/52-ben pedig 70 000 fővel. A szárazföldi csapatokat 4 hadtestbe tagoltan 8 dandár képezte volna. A program megindításához már folyó évben (1948. február 1-jétől augusztus 31-ig, a költségvetési év végéig) 195 millió Ft póthitelt igényelt az építkezésekre, a ruházatra, a felszerelésekre és a behívásokra.

Pálffy áttekintette a haderő felszereléséhez szükséges gyártókapacitásokat, nyersanyagokat és szabadalmakat is. E szempontokat mérlegelve úgy ítélte, eleve le kell mondani a harci repülőgépek, páncélos járművek, nehéztüzérség és különleges gépjárművek magyarországi gyártásáról. A fémipari megmunkálógépek elhurcolása miatt 90–95%-os volt az elmaradás a háborús kapacitásokhoz képest a löveg, a gyalogsági fegyver és a lőszer hidegmegmunkálása terén. Még a megmaradt gépek is veszélyben voltak: a WM és a budapesti Fegyvergyár (ekkor már valójában Lampart) gépei iránt Jugoszlávia érdeklődött vásárlási szándékkal. A hadivegyipart alapanyagokkal el tudta ugyan látni a hazai bázis, ám meglévő állapotában a Nitrokémia nem tudott sem lőport, sem robbanóanyagot termelni. Becslésen alapuló áttekintéssel közel 900 millió Ft beruházást tartott szükségesnek az altábornagy a hadiipari kapacitások helyreállításához. (Lásd részletesen a 2.1. táblázatban.) Ebből 595 millió Ft-ot belföldi felhasználásra (építés, beszerzés) tervezett be, a gépiporra pedig 7,2 millió USA-dollárt.

Pálffy szükségesnek tartotta, hogy az 1948/49-es hadrend teljes kiképzési anyagát a folyó év nyár végére megkapja a honvédség. A további lépések is feszített tempót igényeltek: 1948 tavaszán el kell dönteni, hogy Magyarország milyen hadianyagot fog gyártani, nyarára átvenni a jövőben gyártandó hadianyagok szabványait (véltetően licenceit), az év folyamán meg kell kezdeni a hadiipar átállítását a katonai termelésre. Mindezt el kellett bírálni a döntéshez, hogy az 1949/50. évi hadrendhez szükséges anyagokból mit képes a hazai ipar legyártani, és mit kell importból beszerezni.⁶

Az MKP PB január 29-én vitatta meg a katonai ügyek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését. A jegyzőkönyv szerint sem Farkas, sem Sólyom, sem Pálffy nem vett részt az ülésen, és nincs meg a napirendhez tartozó előterjesztés sem. Feltehetően Rákosi vagy Gerő, esetleg Rajk összegezhette az ad hoc bizottság javaslatait a PB-nek. A PB elfogadta – a számunkra ismeretlen – jelentést, amely fő vonalaiban akár tartalmazhatta is Pálffy négyéves fejlesztési tervét is. A határozat előírta 5000 önkéntes újonc bevonultatását, illetve hogy Pálffy dolgozza ki a ki-

⁶ A honvédség fejlesztésének 4 éves terve (A 70 000-es létszámú békehaderő elérése) 1948. X. 1. – 1952. X. 1. PIL 274. f. 11. cs. 82. ő. e. 9–24. o. Az idézet helye: 11. o.

képzés részletes költségvetését. Döntés született továbbá, hogy a pártközpontban egy önálló osztályt kell felállítani a hadseregben és a rendőrségénél folyó pártmunka irányítására.⁷

Február 9-én külön tanácskozást tartott a katonai ügyek megvizsgálására kiküldött bizottság. Itt született határozat arról, hogy a honvédség létszámát – a négyéves tervnek megfelelően – egyelőre 70 000-re kell felemelni, a szükséges pénzügyi tervet Pálffy altábornagynak kellett elkészítenie. Rákosi, Farkas, Gerő, Rajk és Pálffy döntött a HM vezetésének átszervezéséről (Kuthy László vezérezredes legyen államtitkár, Pálffy pedig a hadsereg főfelügyelője), a moszkvai tárgyalások során megbeszélendő témákról (a tisztai továbbképzés, a vezérkari akadémiára való delegálás, állandó szaktanácsadó delegálása Magyarországra), valamint a HM-nek nyújtandó 110 millió Ft póthitelről is. További felszólításként elhangzott, hogy „ismételten meg kell vizsgálni hadi-iparunk potenciáját” (sic!), ám felelőst ekkor nem rendeltek a feladathoz. A testület azt is rögzítette, hogy a döntéseket a PB-nek is jóvá kell hagynia.⁸

2.1. TÁBLÁZAT. Egykori és elérendő hadianyag-gyártási kapacitások.

Forrás: A honvédség fejlesztésének 4 éves terve (A 70 000-es létszámú békehaderő elérése)

1948. X. 1. – 1952. X. 1. PIL 274. f. 11. cs. 82. ő. e. 24. o.

	Anyag	Gyártó	Teljesítőképesség			A fejlesztés-hez szükséges teljes összeg millió Ft
			1944 előtti maximum	Jelenlegi	30 havi fejlesztés után	
Fegyverzet	pisztoly	Lampart Rt.	120 000		9 600	360
	géppisztoly	Danuvia Rt.	2 400		48 000	
	puska	Lampart Rt.	144 000		48 000	
	golyószóró	Danuvia Rt.	12 000		600	
	géppuska	Danuvia Rt.	2 400		600	
	gránátvető	WM	1 200		800	–
Lövegek	aknavetők	WM	3 000		120	2,5
	páncéltörő ágyú	Diósgyőr	200		200	200
	10,5 cm-es löveg	Diósgyőr	130		130	
	légvédelmi gépágyú	Diósgyőr	200		200	
	rohamlöveg vagy légvédelmi ágyú	Diósgyőr	57		57	

⁷ Jegyzőkönyv felvétel a MKP PB üléséről 1948. január 29-én. PIL 274. f. 3. cs. 129. ő. e. 4–5. o.

⁸ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság által katonai ügyek megvizsgálására kiküldött bizottság üléséről 1948. február 9-én. PIL 274. f. 11. cs. 81. ő. e. 18. o.

	Anyag	Gyártó	Teljesítőképesség			A fejlesztés- hez szükséges teljes összeg millió Ft
			1944 előtti maximum	Jelenlegi	30 havi fej- lesztés után	
Lőszerek	pisztolyhoz	Lőszerművek	12 000 000		15 000 000	4
	géppisztolyhoz	Lőszerművek	60 000 000		120 000 000	8
	gyalogsági	Lőszerművek + WM	938 000 000		350 000 000	36
	gránátvetőhöz	WM	1 500 000		100 000	–
	81 mm-es aknavetőhöz	Diósgyőr + WM	600 000		600 000	–
	120 mm-es aknavetőhöz	Diósgyőr + WM	16 000		16 000	–
	10,5 cm-es tarackhoz	Diósgyőr + WM	1 124 000		200 000	4,5
	15 cm-es tarackhoz	Diósgyőr + WM			230 000	2,5
	páncéltörő ágyúhoz	Győri Waggon + WM			300 000	6,5
	harckocsihoz	Diósgyőr + WM			300 000	4
Jármű	kerékpár	WM	6 000		6 000	–
	hadihíd oszlop	Hirrmann	4		2	1
Híradó- anyag	távbeszélő központ	Telefongyár	14 400	14 400	–	–
	távbeszélő készülék	Isolaművek	20 000	8 000	40 000	–
	rádió adóvevő	Standard	3 500	2 500	7 000	100
Robbanó- anyagok	lőpor, robba- nóanyag	Fűzfő [gyártelep]	–	–	–	150
Beruházás összesen						884,4

Február 12-i ülésén az MKP PB jóvá is hagyta a HM vezetésének átszervezését. A testület ekkor foglalkozott a távlati gazdaságpolitikai elképzelésekkel is, hogyan kell a tervgazdálkodásba való átmenetet lebonyolítani stb. A haderőfejlesztés költség- és gazdasági kihatásairól azonban nem volt szó a tanácskozáson.⁹

Néhány nappal később népes magyar delegáció utazott Moszkvába Tildy Zoltán köztársasági elnök vezetésével, a magyar–szovjet barátsági és együttműködési

szerződés megkötése céljával.¹⁰ Február 16-án V. M. Molotov szovjet külügyminiszter előzetes megbeszélésen fogadta Molnár Erik külügyminisztert és Rákosi Mátyás államminisztert. A tárgyalás végén Rákosi tájékoztatta Molotovot, hogy katonai kérdésekről is kíván tárgyalni – amelyekről Ny. A. Bulganyin marsallal, szovjet honvédelmi miniszterrel már korábban egyeztettek. 17-én J. V. Sztálinnal tárgyalt a magyar delegáció Tildy Zoltán köztársasági elnök vezetésével. A generalissimusz kérdésére Dinnyés Lajos miniszterelnök közölte, hogy a magyar kormány fejleszteni kívánja a hadsereget, az év folyamán 30 000 főre fogják emelni annak létszámát. Az állami költségvetés nehézségei és a fegyverzet hiánya miatt azonban nehézségek mutatkoztak a fejlesztésben, ezért a Szovjetunió segítségét kérte a program végrehajtásához. Azt is hozzátette: az orosz katonai felszereléseket jól tudják használni, és az „orosz fegyverek a legjobb fegyverek”. Sztálin segítséget ígért, és megerősítette: „a Szovjetunió érdekelt abban, hogy Magyarországnak erős hadserege legyen, különösen a barátsági szerződés aláírása után”. Rákosi azt is megemlítette, hogy Jugoszláviától vásárolhatna Magyarország fegyvereket hitelbe, illetve Belgrád bizonyos jóvátételi könnyítéseket is biztosítana a haderő gyorsabb fejlesztése érdekében.

A magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírására, amelynek egy cikkelye háború, illetve bármely irányból érkező támadás esetén kölcsönös segítséget helyezett kilátásba, 18-án este került sor. Magyar részről Dinnyés miniszterelnök látta el kézjegyével a dokumentumot.¹¹

A szerződés aláírását követően Rákosi államminiszter, Veres Péter honvédelmi miniszter és Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője tárgyaltak a szovjet vezérkar főnökével, Alexandr M. Vasziljevskij marsallal. A magyar haderő – fentiekben ismertetett – négyéves fejlesztési tervéről a szovjet Honvédelmi Minisztériumot már korábban informálták. Az első évben (1948/49) elérendő 30 000-es létszámhoz szükséges fegyverzet és felszerelések átadására Moszkva készséget mutatott, annak anyagi feltételeiről további kormány szintű tárgyalásokat tartott szükségesnek. Megállapodás született 46 magyar tiszt szovjetunióbeli képzéséről, szovjet hadianyag-gyártási szabadalmak átengedéséről, valamint 8 katonai tanácsadó Magyarországra küldéséről.¹² Ugyancsak szó esett a magyarországi hadianyaggyártó üzemek fejlesztésének hitelszükségletéről, amelyet becs-

¹⁰ A kelet-közép-európai államokkal kötött szovjet barátsági és együttműködési szerződésekről lásd Selvege (2012).

¹¹ Emlékeztető a magyar kormánydelegációval folytatott tárgyalásról a Szovjetunió és Magyarország között megkötendő barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződésről. Moszkva, 1948. február 16.; Feljegyzés Sztálinnak Tildy Zoltánnal, Magyarország köztársasági elnökével folytatott megbeszélésről. Moszkva, 1948. február 17.; Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés a Magyar Köztársaság és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége között. Moszkva, 1948. február 18. Vida (2005) 306., 307–309., 309–311. o.

¹² Emlékeztető a Szovjet Hadsereggel folytatott tárgyalásokról. 1948. február 26. Ehrenberger (2001) 76–77. o.

lések alapján 190 millió Ft-ra becsültek az 1948. augusztus 1. és 1949. augusztus 1. közötti időszakra.¹³

Február 26-án az MKP PB ülésén Rákosi Mátyás a moszkvai tárgyalásokról beszámolva közölte: minden, a hadseregre vonatkozó magyar kérést elfogadtak a szovjetek. „Hadseregünket a legújabb típusú szovjet fegyverekkel fogják felszerelni. A fontos az, hogy jól kiválogassuk a kádereket, és a hadsereg tényleg az legyen, aminek szántuk” – tette egyértelművé a fejlesztési távlatokat a főtitkár. A PB megbízást adott a párt Katonai Bizottságának, hogy – a moszkvai ígéretek alapján – egy héten belül tegyen előterjesztést az Állampolitikai Osztálynak a hadsereg felszerelését illetően két változatban: a) ha a felszerelésért nem kell fizetni; b) ha kell fizetni a felszerelésért. A PB szerint a hároméves tervet „úgy kell vinni”, hogy a haderő létszámát 70 000 főre lehessen emelni.¹⁴

Március 1-jén tárgyalt az MKP Katonai Bizottsága az előző évek katonapolitikájának értékeléséről és testület átalakításának tervéről. Egy, a honvédségi pártkonferencia által megválasztandó, 12 fős, hetente ülésező, állandó irányító testületet javasolt Illy Gusztáv referátumában a honvédségen belül a párt és katonai vezetés legfelsőbb szerveként. A bizottság – komoly vita után, de – elviekben támogatta a javaslatot.¹⁵

Miközben folyamatban volt a honvédséggel foglalkozó pártszervek átalakítása, március 4-én egy újabb testületet is kreáltak. Az erről szóló javaslatot pótlólag vették fel a napirendre, és a hozzá tartozó (ha volt egyáltalán) előterjesztést sem őrizte meg a jegyzőkönyv. Rajk László javaslatára az MKP PB e napi ülésén megalkotották – a PB-nek alárendelten – az Államvédelmi Bizottságot, amelynek tagjai lettek: Rákosi, Farkas, Rajk, Péter Gábor (az Államvédelmi Osztály vezetője), Földy Lajos és Villányi (feltehetően András, a Gazdasági Rendőrség vezetője).¹⁶ Az Államvédelmi Bizottság azonban jelenlegi ismereteink szerint a következő hónapokban nem működött, szeptemberben – már az MDP testületeként – ismétlen megalakult. (Lásd alább bővebben.)

Április 5-én a Katonai Bizottság ismét napirendre tűzte a testület összetételére, hatás- és feladatkörére, beleértve a párton belül felállítandó új Katonai Osztály szervezetére vonatkozó javaslatot, valamint a HM és a honvédség vezetésének átszervezésének kérdését. A korábbi tervekkel ellentétben már nem a katonai konferenciával kívánták megválasztani a bizottságot, hanem a PB hatáskörébe utalták annak kinevezését. Az újabb elképzelés szerint a bizottság az aktuális politikai tájékoztatót követően meg kellett ismerje az aktuális honvédelmi vonatkozá-

sú PB-döntéseket, majd megvitatja a szükséges ügyeket, határozatait pedig végső jóváhagyásra a PB elé terjeszti.¹⁷

Április 12-én a Katonai Bizottság megvitatta Súlyom László altábornagy referátumát a honvédség fejlesztési problémáiról.¹⁸ (Lásd alább részletesen.)

Az 1948. április 15-én az MKP PB – *Az Egyesült Párt rövid programvázlata* című dokumentum elfogadásával egy időben – 110 millió Ft póthitelt hagyott jóvá a népi demokratikus hadsereg kiépítésére és sürgős felszerelésére. Ugyanis már október 1-jéig 17 000 fővel kívánták emelni a honvédség létszámát.¹⁹

Április 16-i keltezéssel zárta le Súlyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnök *A honvédelmi probléma jelenlegi állása* című terjedelmes elemzését, amelyet az MKP Katonai Bizottsága számára készített. Mivel az elvi döntés a honvédség kiemelt fejlesztéséről megszületett, egy sor gyakorlati kérdést kellett megvizsgálni és döntésre előkészíteni. „Az általános politikai helyzet, exponált földrajzi fekvésünk, valamint a legutóbbi kölcsönös segítségnyújtási szerződések szükségessé teszik, hogy védelmi előkészületeink terén erőteljes lépéseket tegyünk” – indokolta Súlyom a tervezet elkészítését, amelyet néhány lappal odébb a következőkkel egészített ki: „A polgárháborús Görögország, a bizonytalan olaszországi helyzet, a nyugati szövetségeseknek földrajzi közelsége (Steierország), a könnyen tüzfeszékké válható Ausztria és az újra jelentkező német veszély még akkor is komoly fegyverkezésre kényszerítenének, ha a szövetségesi szerződésekből kifolyólag nem volna kötelességünk.”

A helyzetelemzésben pozitívnak ítélte a népi demokrácia bevezetését, a „társadalom kibontakozó egységét”, és az államapparátus megtisztítását az ellenséges elemektől. Az érvényben lévő hároméves tervet jó kiindulópontnak tekintette: „az államosításokkal karöltve lerakja az ipar, mezőgazdaság, nyersanyag és energiatermelés hadi teljesítőképességének alapját. A nehézipar fejlesztésével létrejön a hadianyaggyártás legfontosabb bázisa. A többi iparágak úgyszólván kivétel nélkül közvetlenül vagy közvetve hadiiparok is, tehát fejlesztésük honvédelmi érdek. Az iparosodás növelésével egyre nagyobb tömegben áll rendelkezésre a modern háborúban nélkülözhetetlen, műszakilag képzett emberanyag.”

Fő negatívumként azt emelte ki, hogy Magyarország védelmi felkészülése messze elmaradt a szövetséges és baráti népi demokráciák mögött. A hároméves tervből mind a honvédség fejlesztése, mind a felszereléséhez szükséges ipari beruházások kimaradtak. Ítélete sommásan így hangzott: „Jelenleg honvédségünk olyan kicsi, hogy nem tudja ellátni békefeladatait, és alkalmatlan arra is, hogy háborús feszültség esetén rátámaszkodva mozgósítani lehessen.” Majd egy oldallal később: „A honvédség tehát pillanatnyi állapotában sem tömegeiben, sem vezetésében, sem kiképzésében, sem felszerelésében nem felel meg a legelemibb háborús követelményeknek sem. Arra sem képes, hogy feltételezve a külföldi hadianyaggal

¹³ Emlékeztető a Szovjet Hadsereggel folytatott tárgyalásokról. 1948. február 26. III. sz. melléklet. PII 274. f. 11. cs. 82. 6. e. 8. o. Ehrenberger (2001) nem közölte a jelentés mellékleteit.

¹⁴ Jegyzőkönyv felvétel a MKP PB-nek 1948. február 26-án megtartott üléséről. PII 274. f. 3. cs. 134. 6. e. 2. o. Idézet helye: 7. o.

¹⁵ Okvát (1998) 90–91. o.

¹⁶ Jegyzőkönyv felvétel a MKP PB-nak 1948. március 4-én megtartott üléséről. PII 274. f. 3. cs. 135. 6. e. 3. o.

¹⁷ Okvát (1998) 90–91. o.

¹⁸ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. április 12-i üléséről. HL 1945 utáni HM 842. d. 1. 6. e. 79. o.

¹⁹ PII 274. f. 3. cs. 142. 6. e. MKP PB 1948. április 15-i ülésének jegyzőkönyve, 32–37., 8. o.

való ellátást, mozgósítás végrehajtása után rövid időn belül a szövetségeseknek hathatós segítséget nyújtson. Egyelőre csupán karhatalomnak és fejlesztési mag-nak tekinthető.” Ráadásul nem volt olyan párt- vagy állami intézkedésként jóváha-gyott fejlesztési terv, amely távlatosan rendelkezett volna a tennivalókról; ehelyett „alkudozás, toldozgatás és állandó módosítás van olyan kérdésekben, amelyekben már régen nyugvóponton kellett volna jutnunk”. A továbblépést külön nehezítette a korábbi évek kommunista politikája: a vezérkart ugyanis „megbízhatatlansága miatt” gyakorlatilag leépítették, hiány mutatkozott a megfelelő szakemberekből, újra létre kellett hozni a szükséges apparátusokat.

Az altábornagy hosszasan sorolta az elvégzendő teendőket. Elsőként a hon-védség legfelsőbb irányításának megszervezését vette sorra. Javasolta létrehívni a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsot, amely a honvédelem alapvető fontosságú kérdéseiben döntene. A tanács politikusokból, a legfontosabb miniszterekből és a honvédség vezetőiből állna. A védelmi felkészülést többek között az alábbi terü-leteken kívánta megindítani: háborús embergazdálkodás; ipari és mezőgazdasági termelés; energiagazdálkodás; anyaggazdálkodás; közlekedés, szállítás, híradás; közellátás; kémkedés- és szabotázselhárítás; légoltalom, belső fegyveres önvéde-lem (partizánháború); támadó és elhárító eszközök feltalálására irányuló tudomán-yos kutatás; háborús közegészségügy; iskola és sajtó. Legelső lépésnek mind-ezekhez az Országos Tervhivatalon belül egy önálló részleg felállítását tekintette, amelynek feladata a háborús tervgazdálkodás előkészítése. Ugyanilyen fontosnak ítélte az Iparügyi Minisztérium kebelében egy hadiipari szerv létrehozása, amely-nek feladata a hadiipar békeirányítása és háborúra való előkészítése.

A továbbiakban a szükséges és felállítható haderő mértékét járta körül a fő-csoportfőnök. Távolilag – az ország lélekszáma alapján – mintegy 800 000 fős mozgósított haderőt tartott kiállíthatónak, 16–18 kivonuló hadosztálllyal. Ezt a mozgósítási haderőt két egymást követő fejlesztési időszakban kívánta elérni. Az első fejlesztési periódust négy-öt évre tervezte, ez alatt előbb az engedélyezett 70 000-re, majd az utolsó évben a 100 000-re emelni a békelétszámot. Utóbbiból mozgósítással 8 hadosztályt, 400 000 fős haderőt lehet kiállítani számításai sze-rint. Háborús feszültség idején a békehaderőt 200 000 főre tervezte emelni, amely alapját képezi a 16 hadosztály mozgósításának 800 000 fővel. A jelzett 100 000-es békelétszám eléréséhez is mintegy 7500 tisztre lett volna szükség, ami 6000 új tisztt szolgálattba állítását feltételezte. A fejlesztési tempó tartása érdekében meg-engedhetőnek tartotta, hogy az első periódus elején – a tisztképzés felfutásáig – a régi tiszti és tiszthelyettesi karból néhány száz főt reaktiváljanak.

Külön foglalkozott a hadianyag-ellátás és hadiipar fejlesztésének részleteivel. Sólyom arra az álláspontra helyezkedett, hogy a felállítandó haderő feleljen meg a korszerű követelményeknek, és legyen bármely pillanatban mozgósítható. Tehát a békehaderő modern eszközöket kapjon, a mozgósításkor szükséges hadiánya-gokat pedig előre le kell gyártani, hogy az bármikor használható legyen. Hozzá-vetőleges számítások alapján az altábornagy 18,15 milliárd Ft-ra becsülte a 8 had-osztályos haderő felszerelésének költségét, a következő főbb tételekkel: fegyverzet

– 1,25 milliárd Ft, jármű (harckocsik is) – 8,8 milliárd Ft, repülőgép – 3,1 milliárd Ft, lőszer – 5 milliárd Ft. A 16 hadosztály esetén a költségek megduplázódnak. E ka-pacitásokat mintegy 3,5 milliárd Ft hadiipari beruházással ítélte elérhetőnek. Tekintve a beruházási tételnek a hadiszükségletéhez viszonyított „csekély” voltát, mindenképpen a hazai hadianyaggyártásra való berendezkedést szorgalmazta. A hadianyagimporttal szembeni érveit a következőkkel toldotta meg: „A lokális érdekek teljes feladását jelentené, ha mindent a külföld hadiiparára alapoznánk, amellet, hogy egyáltalán nem szolgálnánk ezzel szövetségeseink érdekeit sem. Szövetségeseink érdekei is decentralizált hadiipart kívánnak, éspedig úgy offen-zív, mint defenzív okokból, továbbá azért, mert a fejlettebb magyar ipar hivatott arra, hogy a balkáni szövetségeseket hadianyaggal ellássa.”²⁰

A Katonai Bizottság április 19-én ismét megvitatta Sólyom altábornagy előter-jesztését, és a megfogalmazott bírálatokkal a bizottság egyetértett. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács felállítását elvben helyesnek ítélték, de nem időszerűnek. (Az ősszel létrehozott Államvédelmi Bizottság ugyanakkor meglehetősen hasonló fel-adatköröket kapott, lásd alább.) Az addigi gyakorlatot tartották követendőnek: a Katonai Bizottság mint tanácsadó szerv javaslatokat tesz a Politikai Bizottság-nak, amely meghozza a szükséges döntéseket. A „honvédségen kívül és belül meg-oldandó honvédelmi feladatokról” Sólyom altábornagynak kellett új gyakorlati teendőket összegző tervet készítenie, és a PB elé kellett vinni. A Katonai Bizott-ság a várható tiszthiányt három forrásból kívánta pótolni: új tisztek képzésével a Kossuth Akadémián, külső káderek átvételével és a régi tisztikarból való visz-zavétellel.²¹

Április 22-én az MKP PB – amellet, hogy méltatta 1946 tavasza óta végzett fontos munkáját – elfogadta a Katonai Bizottságának a javaslatát az utóbbi tes-tület újjáalakításáról. A PB fogatékosságnak tekintette, hogy az addigi Katonai Bizottságnak nem volt lefektetett ügyköre, és csak személyileg volt összeköttetése a párt vezetésével, szervezetiesileg nem. A PB határozata kimondta, hogy a Katonai Bizottság a PB-nek alá van rendelve, feladata pedig a párt politikai irányvona-lának végrehajtása a hadseregben, „irányítja és összhangba hozza a honvédsé-gen belül a szakmai és pártmunkát, utóbbi a párt Katonai Osztálya útján”. A PB a következőket jelölte ki a Katonai Bizottság tagjaiul: Farkas Mihály, Kádár János, Pálffy György altábornagy, Sólyom László altábornagy, Illy Gusztáv vezérőrnagy, Somogyi Imre vezérőrnagy, Szalvay Mihály vezérőrnagy, Földy Lajos vk. ezredes, Jánossy Ferenc alezredes, Révay Kálmán ezredes, Elek Tibor alezredes. A PB hoz-zájárult, hogy a régi tisztikarból 650 embert visszahívjanak, de nyomtatékosan felhívta „a vezető katona elvtársak figyelmét arra a veszélyre, amely ezzel kapcsó-

²⁰ A honvédelmi probléma jelenlegi állása. 1948. április hó 16-án. PIL 274. f. 11. cs. 81. ó. e. 32–61. o. Idézetek helye: 34., 46., 35–36., 39., 40., 59. o.

²¹ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. IV. 19-i üléséről. PIL 274. f. 11. cs. 81. ó. e. 62. o. A jegyzőkönyv szerint a bizottság ülésén Farkas, Pálffy, Sólyom, Illy, Somogyi, Földy, Jánossy és Elek vettek részt. A dolog furcsasága, hogy a bizottság már korábban azzal az összetétellel ülésezett, minthogy azt a Politikai Bizottság jóváhagyta volna.

latban lehetővé teszi az ellenség beépülését a hadsereg soraiba. Ez a körülmény megköveteli a leggondosabb kiválogatást, a legnagyobb fokú éberséget, a hadseregben belül az ellenség elleni aktív harc fokozását.”²²

Az MKP a nyilvánosság számára apránként csepegtette a hadseregfejlesztésről szóló terveit. A Honvédségi Pártszervezetek IV. Országos konferenciáján, május 9-én Rákosi Mátyás pártfőtitkár és Nógrádi Sándor HM-államtitkár köszöntőjét követően Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője ígért nagyszabású előrelépést: „...megvannak az összes lényeges előfeltételek ahhoz, hogy most már haladéktalanul hozzálessünk a honvédelem megszervezéséhez és a hadsereg fejlesztéséhez, tudva azt, hogy ha egy másik előfeltétel még csak kis mértékben van meg, népi demokráciánk további tervszerű és gyors ütemű fejlődése során a még hiányzó vagy csak kismértékben meglévő feltételeket is meg fogja teremteni.” A későbbiekben pedig hozzátette: „Hadseregünket nemcsak politikailag egységes néphadsereggé, de nagy létszámú, anyagilag jól megalapozott, jól felfegyverzett és felszerelt, korszerűen kiképzett, a mozgósítás szilárd alapját képező hadsereggé is kell fejlesztenünk minél rövidebb idő alatt. Ugyanakkor meg kell teremteni a hadsereg mindennemű anyaggal való ellátásának szilárd gazdasági alapjait, és meg kell szerveznünk a korszerű, demokratikus, az egész népen, az egész társadalmon, az egész államapparátuson szilárdan nyugvó honvédelmet.”²³

A Katonai Bizottság mindinkább a HM árnyékkabinetjeként kezdett működni, vélhetően Farkas Mihály ez irányú ambíciói miatt. (Ne feledjük: a miniszter még mindig a parasztpárti Veres Péter volt.) Május 24-i ülésén ugyanis úgy határozott a bizottság, hogy a jövőben nemcsak politikai vonatkozású katonai kérdéseket kívánja tárgyalni, hanem katonai szakkérdéseket is, pl. a szabályzatok és a hadseregszervezés problémáit; továbbá a tábornoki előléptetésről szóló javaslatokat is a bizottságnak kell megvitatni, és az erre vonatkozó indítványait a PB elé kell terjesztenie.²⁴

A Katonai Bizottság május 27-én a távlati fejlesztési tervről tárgyalt, és következők szerint határozott: a honvédség négyéves fejlesztési tervét az addigi viták tapasztalatainak felhasználásával kell a bizottság elé terjeszteni – „mekkora honvédséget, milyen felszereléssel, mikorra és mekkora költségvetéssel állítsunk fel”. A Katonai Bizottság szükségesnek ítélte a gazdasági szakemberekkel való szoros konzultációt is: felszólította Pálffy és Sólyom Lászlót, hogy a bizottsági előterjesztést megelőzően konzultáljanak az Országos Tervhivatallal és a Pártközponthallal is.²⁵

Június 14-én a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) I. kongresszusa által elfogadott elvi programnyilatkozat a honvédelem területén legfontosabb célként a kö-

²² Jegyzőkönyv felvétel az MKP Politikai Bizottsági üléséről 1948. április 22-én; illetve javaslat a Katonai Bizottság munkájáról és összetételéről. D. n. PIL 274. f. 3. cs. 143. ó. e. 2–3., 59–60. o.

²³ A Honvédségi Pártszervezetek IV. Országos konferenciájának jegyzőkönyve. 1948. május 9. PIL 274. f. 11. cs. 83. ó. e. 16–17. és 31. o.

²⁴ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. május 24-i üléséről. PIL 274. f. 11. cs. 81. ó. e. 68. o.

²⁵ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. május 27-i üléséről. PIL 274. f. 11. cs. 81. ó. e. 75. o.

vetkezőket határozta meg: „A Magyar Dolgozók Pártja a magyar állam területi épségének megvédésére nemzeti függetlenségünk biztosítására minden esetleges imperialista támadással szemben, a demokratikus országokkal kötött barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződéseinkben vállalt kötelezettségek teljesítésére erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését szorgalmazza. A magyar honvédségből gyökeresen ki kell irtani a régi hadsereg népellenes szellemét, le kell dönteni a régi válaszfalakat nép és hadsereg között, a dolgozókat, elsősorban az ifjúságot kell arra nevelni, hogy a katonai szolgálat dicsőség és állampolgári kötelesség. [...] A honvédség tiszthelyettesi és tiszti kádereit elsősorban új, demokratikus népi elemekből kell meríteni, elő kell segíteni a legénység és a tiszthelyettesek sorából való előlépést a tisztikarba. Ugyanakkor a honvédség kiépítésénél igénybe kell venni a régi hadsereg tisztikarából a szakképzett, a hazához hű, demokratikus gondolkodású vagy átnevelhető elemeket.”²⁶

A fejlesztések elindítása

1948. június 22-én az Országos Tervhivatal és a HM máris éles összeütközésbe a került a hadiipar újjászervezése kapcsán. Az 1948. augusztus 1. és 1949. december 31. közötti átmeneti időre szóló tervekben ugyanis az Országos Tervhivatal a korábbi hadiüzemeket (a fűzői Nitrokémia Ipartelepek kivételével) polgári termékek előállítására kívánta használni, és csak 1950-től akarta volna kielégíteni a katonai igényeket új hadiüzemek létesítésével. A hadsereg képviselőjében Sólyom László altábornagy a nemzetgazdaság állapotát figyelembe véve maga is csak 1950-től számolt az új létesítmények belépésével. Ám a meglévő hadiipari berendezések termelésbe állításával, illetve mintegy 240 millió Ft beruházással 1949. szeptember 1-jére már le kívánta gyártatni a szovjet szabványoknak megfelelő mintapéldányokat a rendszeresítésre kerülő gyalogsági és tüzérségi fegyverekből.²⁷

Július 2-án – Sztálin februári ígéretét valóra váltva – Moszkva szerződésben vállalt kötelezettséget mintegy 9,5 millió USA-dollár (akkori árfolyamon több mint 110 millió Ft) értékű, részben hadihasznált fegyverzet és haditechnikai anyag átadására, hitelre. A hitelt Magyarországnak tíz év alatt 2%-os éves kamattal áruszállításokkal kellett törlesztenie. Az átadandó legfontosabb nehézfegyverzet a következő volt: 80-80 db 82 mm-es, illetve 120 mm-es aknavető, 72 db 76,2 mm-es ZiSz-3 hadosztályágyú, 31 db T-34-es harckocsi, 16 db SzU-76-os rohamlőveg stb.²⁸

AZ MDP Katonai Bizottsága 1948. július 12-én tárgyalt az új hadrendekről és azok bevezetésének időpontjairól. A bizottság határozata szerint a „Pilis II.”

²⁶ A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956. 30. o.

²⁷ Okvát (1998) 191–192.

²⁸ Az egyezmény szövegét és a tételes eszközlíst lásd: Okvát (1998) 390–399. o.

hadrend 26 000 fős létszámmal 1948. október 1-jével lép életbe, és ekkor már az új – szovjet típusú – fegyverekkel kezdődik meg a kiképzés. A 30 000 fős „Klapka” hadrendet 1949. március 1-jével tervezték elindítani, és elvben elfogadták a „Bem” hadrend 1950. március 1-jei bevezetését 45 000 fős létszámmal.²⁹

Az MDP Katonai Bizottsága július 8-i ülésén egy albizottságra bízta a hadsereg információs és titokvédelmének megvizsgálását. Talán ezt követően készülhetett *A hadsereg védelmének fokozottabb biztosítása* című – datálatlan – javaslat.³⁰ Egy ezzel azonos című előterjesztést július 21-én tárgyalta meg az MDP Központi Vezetősége (KV) Titkársága, és határozott a jogszabályok átvizsgálásának szükségességéről, a hadseregről megjelenő információk fokozott ellenőrzéséről, az ügyvitel átszervezéséről, a katonai elhárítás megerősítéséről, valamint a honvédség költségvetésének „elkonspirálásáról” és a honvédelmi költségvetés egyes tételeinek más tárcánál való elrejtéséről.³¹

1948 augusztusára az MDP vezetése elérkezettnek látta az időt, hogy formálisan is átvegye az irányítást a honvédelem felett. Ahogyan Rákosi Mátyás fogalmazott emlékiratában: „A megváltozott belpolitikai viszonyok lehetővé tették, a külpolitikai viszonyok pedig megkövetelték, hogy pártunk fokozott figyelmet fordítson a hadseregre. [...] javasoltuk, hogy a [Nemzeti] Parasztpárt adja át nekünk a honvédelmi miniszteri tárcát, amely Veres Péter kezében érthetően nem volt alkalmas arra, hogy betöltse feladatát. Honvédelmi miniszterül a párt Farkas Mihályt jelölte, aki határozott, szervezni tudó, erélyes ember volt, s nagy ambícióval látott ehhez az új feladathoz. Szaktudása persze ehhez a feladathoz nem volt, [de] szorgalmasan kezdett tanulni.”³²

1948 őszén a gyorsan növekvő feladatokhoz illeszkedően fokozatosan átalakultak a katonai és hadiipari ügyekkel foglalkozó párt- és állami vezetőtestületek.³³ Az MDP KV Titkársága 1948. szeptember 7-i határozata alapján az MDP korábbi Katonai és Belügyi Bizottságát – Rákosi elnökletével – Államvédelmi Bizottság néven összevonták, illetve az előbbi albizottságként működve katonai szakkérdésekben továbbra is döntés-előkészítő munkát végzett.³⁴ Szeptember 10-én – egy nappal azután, hogy átvette a HM vezetését – Farkas Mihály tájékoztatta az MDP Katonai Bizottságát a titkársági határozatról, és az értekezleten keményen meg is fenyegette beosztottait: „Tisztában kell lenni azzal, hogy mindenki a munkásosztály, illetve annak élcsapata: a Párt csinált vezetőt, és mindenki csak addig marad vezető, ameddig a munkásosztály érdekében dolgozik, ameddig a Párt utasításait teljesíti. Az elvtársaknak szívélyesen és az eddiginél sokkal pártszerűbben

kell dolgozniuk, ha megbecsülést akarnak szerezni maguknak. A Katonai Bizottságon belül megbonthatatlan, pártszerű, egységnek kell lenni. Aki ez ellen vét, az a Párt és a munkásosztály ellen vét.”³⁵

A katonai kutatás-fejlesztés csiráinak létrehozása is megkezdődött az MDP KV Titkársága szeptember 29-i határozata alapján: a tudományos akadémiát ideiglenesen felváltó Magyar Tudományos Tanács keretében haditechnikai alszektort állítottak fel a műszaki tudományokon belül.³⁶

Amint a fentiekben részletesen szó volt róla, több ízben felmerült, hogy a hadsereg fejlesztéséhez szovjet tanácsadókat kér Magyarország. A katonai tanácsadók első nyolcfős csoportja 1948. október 1-jén meg is érkezett Budapestre, a Honvédelmi Minisztériumba J. M. Prokofjev vezérőrnagy vezetésével.³⁷

Október végén a szovjet katonai főtanácsadó, miután áttanulmányozta a HM átszervezésére vonatkozó magyar elképzeléseket, részletes elemző jelentést készített a honvédség állapotáról. Ebben a fegyverzetet illetően javasolta számba venni minden Magyarországon található német és magyar fegyvert; ám elvárásként fogalmazta meg, hogy az egyes csapattesteket egy típusú fegyverzettel lássák el. Ahhoz, hogy a Szovjetunió időben szállítani tudjon, javasolta „előre, időben” benyújtani a magyar igénylést. Farkas Mihály honvédelmi miniszter rövidesen külön feljegyzésben válaszolt a főtanácsadói aggályokra. Válasza szerint a HM új szervezetét a következő kiemelt feladatokhoz kívánta igazítani: 1. tisztikar átalakítása, áttérés a korszerű, szovjet kiképzésre; 2. politikai nevelés és ellenőrzés; 3. elhárítás; 4. a háborúra való felkészülés. Utóbbi keretében a hadsereg tervszerű fejlesztésére, a hadiipar és a hadigazdálkodás kiépítésére, a mozgósítás és országmozgósítás rendszerének felállítására, a hadműveleti tervek kidolgozására, a katonai hírszerzés megszervezésére kívánta helyezni a hangsúlyt. A fegyverzetet illetően közölte, hogy a honvédség 1949. március – 1950. március közötti fejlesztési ütemtervére figyelemmel még folyó év decemberében összeállítják a magyar igénylést. Mintegy megnyugtatólag hozzátette: „Folyamatban van a magyar hadiipar kiépítése, és fejlesztése tervének kidolgozása az 1949-es naptári évre részletesen.”³⁸

Az MDP Államvédelmi Bizottságának Katonai Albizottsága november 2-i ülésén vélhetően erről a tanácsadói bírálatról tárgyalt, és egy intézkedési tervet is elfogadott ennek kapcsán. Ennek részletei azonban nem ismertek, mivel sem a jelentést, sem a tervet nem mellékeltek a jegyzőkönyvhöz. A testület elfogadta továbbá a HM féléves munkatervét (1949. májusig tartóan), és ebben külön lé-

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 10. ő. e. 1. o.

³⁰ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. július 12-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 6. ő. e. 1. o.

³¹ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. július 8-i üléséről. HL 1945 utáni HM 842. d. 1. ő. e.

³² Nagy (2003) 50–51. o.

³³ Feitl–Gellériné–Sipos (1997) II. kötet, 682. o.

³⁴ Az államvédelem, a hadsereg és a hadiipar Rákosi-korszakbeli irányításáról lásd: Germuska–Nagy (2004).

³⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 11. ő. e. 1. o.

³⁶ Nagy (2003) 47. o. A Magyar Tudományos Tanácsot 1948 szeptemberében állították fel (1948. évi XXXVIII. törvény, kihirdetve 1948. szeptember 8.), Gerő Ernő vezetésével, és azzal a céllal, hogy a tudomány irányítását átvegye a tudományos akadémiától. 1949 folyamán végül mégis az akadémia feletti hatalomátvétellel biztosították a pártállami célok végrehajtását, így a tanács okafogyottá vált. Megszűnéséről a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1949. évi XXVII. törvényben rendelkeztek (kihirdetve 1949. december 20.). A Magyar Tudományos Tanácsról lásd Huszár (1995), Kónya (1998).

³⁷ Okváth (1998) 150–151. o.

³⁸ Ehrenberger (2001) 100–110. o. Idézet helye: 108. o.

nyegi feladatként szerepelt a hadiipar 1949. évi, illetve az egész haderő-fejlesztési ciklusra szóló fejlesztési terv elkészítése, valamint „a hadiipari ügyek gyors és hatatos lebonyolításához szükséges” szervek létrehozása.³⁹

Az MDP KV Titkársága november 4-én hozzájárult, hogy a HM kérjen – a „mostani specialistákon kívül” – további 30–40 kiképző tisztet a Szovjetunióból.⁴⁰ Majd az MDP Államvédelmi Bizottsága november 17-én jóváhagyta a HM javaslatát újabb szovjet katonai szakértők (28 törzstiszt és 3 főtiszt) kérésére. Az előterjesztésből kiderül, hogy az igénylést eleve a szovjet főtanácsadóval megbeszélve állították össze. Tanulságos a javaslat azon megjegyzése is, miszerint „a Szovjet Főtanácsadónak az volt a véleménye, hogy a jelenlegi létszámviszonyokhoz a kérdésben felvetett igénylések teljesen elegendőek, nagyobb létszámú tanácsadó nem lenne kellőképpen kihasználható.”⁴¹ 1949-ben e döntések nyomán összesen 46 újabb katonai tanácsadó érkezett, jogi státusukról, hatáskörükről vagy a nekik járó javadalmazásról és ellátásról azonban kormányközi egyezmény nem rendelkezett.⁴²

A hadsereg szovjetizálása irányában további fontos lépést jelentett a szovjet mintájú fegyverzet rendszeresítése. 1948. november 1-jei hatállyal a következő eszközöket rendszeresítették: 7,62 mm-es 48M pisztoly (TT), 7,62 mm-es 48M géppisztoly (PPS), 7,62 mm-es 48M puska (Moszin–Nagant), 7,62 mm-es 48M golyószóró (DP), 7,62 mm-es 48M géppuska (Maxim), 82 mm-es 48M aknavető, 120 mm-es 48M aknavető, 76,2 mm-es 48M hádosztályagyú (ZiSz–3), 122 mm-es 48M tarrack (D1), 37 mm-es 48M légvédelmi gépágyú, 85 mm-es 48M légvédelmi ágyú, valamint e fegyverekhez tartozó lőszer. A kézfegyvereknél jelentős előrelépést jelentett az ellátás szempontjából az egységes úrméretű lőszer alkalmazása.⁴³

Az MDP Központi Vezetősége 1948. november 27-i ülésén Rákosi Mátyás a pártnyilvánosság számára egyértelműen meghatározta a következő időszak prioritási sorrendjét, amikor – visszaemlékezése szerint – a növekvő bérkiadásokat kárhóztatva kijelentette: „a munkabérek és az életszínvonal ilyen kiugrása a tervből annyit jelent, hogy megesszük, feléljük a jövőnket”. Aztán rámutatott a „demokrácia szaporodó gazdasági feladataira” is: „Most térünk rá a hadsereg feltétlenül szükséges újjászervezésére, és mindenki tudja, hogy ez nagy anyagi eszközöket kíván.”⁴⁴ Az ülés hivatalos jegyzőkönyvében pedig a következők olvashatók Rákosi zárszavában: „Itt az ideje, hogy amit négy esztendőn keresztül nem tettünk meg, azt most megtegyük, és csináljunk egy jó erős demokratikus

hadsereget. Ez is meg fogja értetni mindenkivel, akit illet, hogy a demokráciának ezt a szakaszát keményen kézben tartjuk.”⁴⁵

Rákosi intencióinak megfelelően a katonai kiadások már ezen az őszön meredek emelkedésbe kezdtek. Miközben a HM az 1947/48-as költségvetési évben (1947. augusztus 1. – 1948. július 31.) 195 millió Ft-tal gazdálkodhatott, addig a naptári évhez igazodó költségvetésre való áttérése miatt beiktatott öt hónapos átmeneti periódusban már 303,6 millió Ft-ot használhatott fel – a fejlesztési és hadiipari beruházási póthitelek is beleértve.⁴⁶

Az ötéves terv előkészítésének első tanulságait az Iparügyi Minisztérium 1949. január közepén egy Gerő Ernőhöz eljuttatott feljegyzésben összegezte. A minisztérium főként arra hívta fel a figyelmet, hogy a növekvő katonai és hadiipari igényeket sem a beruházási, sem a termelési terven nem vezették át a tervhivatal szakemberei. Felrötták, hogy az ötéves tervjavaslatban a honvédség dologi kiadásai a közületek költségei között elő vannak irányozva, ám nem tartalmazzák a hadiiparnak a következő öt év során várható 2–2,5 milliárd Ft-nyi beruházási igényét. A tervidőszak folyamán katonai célokra fordítandó összeget 14–15 milliárd Ft-ra becsülték, így az Országos Tervhivatallal szemben a magas beruházási igény miatt tarthatatlannak ítélték az életszínvonal öt év alatti 44,9%-os emelését: helyette csak 32–33%-ot kívánták előirányozni. A hadiipar felfutása ráadásul mintegy 90–100 000 tonnával emelte meg az ország hengereltáru-szükségletét, ami miatt pedig javasolták a korábban megállapított vaskohászati kapacitások gyors felülvizsgálatát is.⁴⁷

Az MDP Állampolitikai Osztály néhány napon belül az Iparügyi Minisztérium sarokszámait szerint módosította az I. ötéves tervjavaslatot, és a megemelt nehézipari előirányzatokkal terjesztette a PB elé. A legfelsőbb párttestület január 20-i határozata szerint a terv öt éve alatt az életszínvonalat 35%-kal kell emelni, a kohászat, a gépipar, a vegyipar és a vasúthálózat fejlesztésének gyorsítása érdekében pedig a nemzeti jövedelem több mint 16%-át kell beruházni.⁴⁸

A tervhivatal új javaslatát február 17-én fogadta el az MDP PB az ötéves terv keretszámairól. A határozat szerint beruházásra átlagosan a nemzeti jövedelem 20%-át szükséges fordítani úgy, hogy 1954-re meg is haladja ezt a rátát. Összeségében 34,3 milliárd Ft beruházással számolt az Országos Tervhivatal az 1949–1954 közötti időszakra, amiből 16,8 milliárdot (48%) szánt a bányászatra és az iparra, ezen belül 7,6 milliárdot a vaskohászatra, illetve a vas- és fémiparra. Itt találkozhatunk első ízben a később általánosan használt „közület I.” és a „közület II.”

³⁹ Az MDP KV 1948. november 27-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 4. ó. e. 168. o.

⁴⁰ Okvát (1998) 193–194. o.

⁴¹ Az Iparügyi Minisztérium megjegyzései az ötéves tervvel kapcsolatban készült javaslatához. 1949. január 17. MNL OL M-KS 276. f. 115. cs. 29. ó. e. 144–150. o.

⁴² MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 19. ó. e. Az MDP PB 1949. január 20-i ülésének jegyzőkönyve, illetve MDP KV Állampolitikai Osztály előterjesztése a Politikai Bizottság részére. Az ötéves terv alapvető kérdései. 1949. január 20.

³⁹ Jegyzőkönyv (az MDP Államvédelmi Bizottság) Katonai Albizottság 1948. november 2-án tartott üléséről (Albizottság féléves munkaterve, szovjet főtanácsadó jelentése, az új katonai nyilvántartás, különfélék) HL 1945 utáni HM 842. d. 1. ó. e. A jegyzőkönyv egy másik példányát lásd Jegyzőkönyv a Katonai Albizottság 1948. november 2-án tartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 28. ó. e.

⁴⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 16. ó. e. 5. o.

⁴¹ MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 12. ó. e. 12. o.

⁴² Okvát (1998) 163. o.

⁴³ Gáspár (2012a) 164–165. o. A gyalogsági fegyverek fő adatait lásd Pap (2013).

⁴⁴ Feitl–Gellériné–Sipos (1997) II. kötet, 692. o.

felosztással. Az előbbi azokat az iparágakat foglalta magába, amelyek „békében részben vagy egészben polgári szükséglet számára termelnek, és csak háborús viszonyok között állítandók át teljesen a haditermelésre”. Az utóbbi a honvédség dologi és fejlesztési szükségleteit, a tartalékkészlet gyűjtésének szükségletét, valamint a kizárólag hadianyaggyártással foglalkozó üzemek beruházási fedezetét tartalmazta.⁴⁹

Ezzel párhuzamosan népes magyar katonai delegáció tárgyalt Moszkvában 1949. január 30. és február 9. között a hadseregfejlesztés feltételeinek megteremtéséről. (15-étől az Iparügyi Minisztérium képviselői utaztak a Szovjetunióba a részletek tisztázása érdekében.) A megbeszélések alapján Rajk László külügyminiszter február 12-én levélben jelezte Bulgaryin szovjet honvédelmi miniszternek, hogy Magyarország mintegy 85 millió USA-dollár (akkori áron kb. 998 millió Ft) értékű hadianyagot kíván rendelni a Szovjetuniótól. A hadfelszereléseket tízéves futamidejű hitelre kívánta hazánk megrendelni úgy, hogy a jóvátételi szállítások lejártá, 1953. január 1-je után kelljen megkezdeni a törlesztést. Rajk kérte továbbá a hadianyagok gyártásához szükséges szabadalmak, műszaki rajzok és gyártási utasítások átadását, valamint tervezők és gyártásban jártas tanácsadók küldését. A magyar fél 4-féle gyalogsági és 13-féle tüzérségi lőszer, 4-féle kézfegyver, 3-féle löveg, lőporok és robbanóanyagok, valamint optikai műszerek licencdokumentációját kérte a szovjet féltől. Rajk egyik levelét azzal zárta, hogy „abban az esetben, ha a tervezési tanácsadókat és a gyártási tanácsadókat a Szovjetunió kormánya nem tudná az általunk kért mérvben átadni, azt kérjük, hogy lehetőleg egy gyalogsági és egy tüzérségi fegyverek gyártásában jártas tanácsadót szíveskedjenek rendelkezésünkre bocsátani”.⁵⁰

Február 17-én az MDP Államvédelmi Bizottsága meghallgatta az említett moszkvai tárgyalásokról szóló beszámolót, és az ott elhangzottak alapján sürgős cselekvésre adott utasítást. Elfogadták a moszkvai hadrendi javaslatokat, amely szerint 1951. október 1-jéig négy lépcsőben kell a haderőfejlesztést végrehajtani. A részletes javaslatot március 10-ig várta a bizottság a HM-től. Határozott arról is, hogy 1950. március 1-jéig a honvédséget mentesíteni kell a határőrizettel kapcsolatos feladatoktól. A határőrségnek a BM hatáskörébe való átadásáról március 17-ig vártak javaslatot. Március 31-ig kellett továbbá a HM-nek kidolgoznia, hogy mennyi hadianyagot kell igényelni a Szovjetuniótól az új hadrendekhez, és a gyorsított hadseregfejlesztés milyen költségtöbblettel jár. A katonai beruházások közül a repülőterek építésének megkezdését ítélte a legsürgetőbbnek az Államvédelmi Bizottság. Pápa, Kaposvár, Székesfehérvár, Ferihegy, Ócsény és Kecskemét meglé-

vő reptereit kívánták 1950 nyarára korszerű katonai repülőterré átépíteni. Ehhez külön szovjet tanácsadót is igényeltek.⁵¹

1949. március 8-án – szovjet mintára, más minisztériumokhoz hasonlóan – a HM-ben is megalakult a minisztérium kollégiuma, a miniszter melletti tanácsadó szerv, amely az összes elvi jelentőségű honvédelmi kérdéssről tárgyalhatott. Ezzel egyidejűleg megszűnt az MDP Katonai Albizottsága, annak feladatait és fél-éves munkatervét átvette a kollégium.⁵²

Az Államvédelmi Bizottság március 19-én egy hetet adott a HM-nek, hogy rövid előterjesztésben összegezze a hadseregfejlesztés öt lépcsőjét az egyes időpontokban elérendő haderő főbb adataival és a fejlesztés költségeivel együtt, és terjessze az MDP KV Titkársága elé. A bizottság ugyanakkor felhívta a HM és az Országos Tervhivatal figyelmét, hogy a hadseregfejlesztéssel kapcsolatos építési, gyártási, import stb. feladatokat és határidőket szervesen be kell építeni a középtávú tervbe. A határőrség BM keretében való felállítására április 2-ig adott határidőt az Államvédelmi Bizottság. A Tudományos Tanács és a HM együttműködésének biztosítása érdekében pedig szükségesnek látták egy Haditechnikai Bizottság felállítását, erre ugyancsak egy héten belül kértek részletes javaslatot.⁵³

A beterjesztésre azonban négy napon belül sor került: az MDP KV Titkársága már március 23-án megtárgyalta az Államvédelmi Bizottságot is megjárt témákat. Mivel az előterjesztések nem maradtak meg, így csak annyi bizonyos a határozati jegyzőkönyvből: a testület támogatta a HM előterjesztését, és az egész öt éves tervidőszakra szóló haderő-fejlesztési terv összeállítását írta elő. A BM-nek három hetet adtak a határőrség átvételére vonatkozó javaslat kidolgozására. A honvédség és a tudományos kutatás együttműködését ugyancsak támogatta a Titkárság.⁵⁴

Azt, hogy a HM milyen igényt nyújtott be, az csak Gerő Ernőnek az MDP KV Titkársága tagjaihoz intézett március 27-i körleveléből következtethető ki: Farkas Mihály 1949-re 3 milliárd, 1950-re pedig 6 milliárd Ft-nyi katonai fejlesztésre tett javaslatot. Ez a költségigény azonban még Gerőnél is komoly aggodalmat váltott ki. Ugyanis az 1949. évi állami költségvetésben csak kettőmilliárd szerepelt: 1160 millió a „legális költségvetésben” és 840 millió Ft „különszámlán”. A HM 50%-kal nagyobb igénye miatt viszont az állam bevételeit is legalább 1,4 milliárd Ft-tal szükségesnek tűnt „a legkülönbébb eszközökkel feltornászni”. Az 1950-ben a honvédség felszerelésére és fenntartására szánt 4,5 milliárd Ft, a hadiipar fejlesztésére tervezett 1 milliárd, valamint a repülőterek építésére, légoltalmi berendezésekre stb. elkülönített 500 millió előteremtése pedig különösen kétségesnek tűnt. E 6 milliárdban ráadásul még benne sem volt a Szovjetuniótól rendelendő 1 milliárd Ft-nyi hadianyag, valamint a jugoszláv határon „esetleg

⁴⁹ Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. február 17-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 15. 6. e. 2. o.

⁵⁰ A HM Kollégiumának létrehozása. 1949. március 8. Ehrenberger (2001) 116. o.

⁵¹ Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. március 19-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 16. 6. e. 2. o.

⁵² Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. március 23-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 35. 6. e. 2. o.

⁴⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 21. 6. e. Az MDP PB 1949. február 17-i ülésének jegyzőkönyve, illetve OT: Az öt éves terv keretszámai, d. n.; 2. és 16–25. o.

⁵⁰ Rajk László külügyminiszter levelei Bulgaryin marsallnak, a Szovjetunió Fegyveres Erők Miniszterének a Szovjetunió által szállítandó hadianyagok tárgyában. 1949. február 12. MNL OL XIX-J-1-j SZU TÜK 8. d.

építendő erődítmények” ismeretlen költsége sem. Az 1950-re várható nemzeti jövedelem 20%-át kitevő összeget Gerő az állami vállalatok nyereségadójának növeléséből, a mezőgazdaság fokozottabb megadóztatásából, továbbá a lakossággal lejegyeztetendő kölcsönből kívánta fedezni, és azt is előrebocsátotta, hogy ez az életszínvonal csökkenését fogja magával hozni. Megoldásként azt javasolta, hogy alapján dolgozzák át az ötéves tervet, és a HM is elégedjen meg 5,2 milliárd Ft-tal. A fentiekből az is következett, hogy a közvélemény előtt és az MDP Központi Vezetősége ülésén „lényegileg a régi formában prezentálva a tervet (persze szordínóval), jeleznünk kell, hogy a nemzetközi helyzet kényszeríthet bennünket arra, hogy a terven egyet-mást változtassunk a honvédelem érdekében.”⁵⁵

Farkas Mihály Rákosihoz eljuttatott március 29-i válaszlevelében mindössze annyit ígért: megvizsgálják, hogy mennyire reális a csökkentési javaslat – „amennyiben kiderülne, hogy megvan a lehetősége annak, hogy 5,2 milliárdból ugyanazt ki tudjuk hozni, mint a 6 milliárdból terveztünk kihozni, mi természetesen örömmel elfogadjuk a javaslatot”. Gerővel viszont annyiban egyetértett, hogy „a Központi Vezetősége előtt nem lehet, és nem is szabad titokban tartani, hogy a honvédelmi kiadások növekedésével kapcsolatosan lényeges változtatásokat vagyunk kénytelenek végrehajtani az ötéves tervben”. Ugyanakkor „azt hiszem, hogy nem célszerű egyszerre mindennel kijönni. Válasszuk mindig a nemzetközi helyzetnek megfelelően az adagolás taktikáját. [...] terjesszük a nép elé eredeti tervünket minden változtatás nélkül.”⁵⁶

Az MDP vezetése is az utóbbi álláspontra helyezkedhetett, mert az MDP PB 1949. április 1-jei ülésén, majd az MDP Központi Vezetősége 1949. április 2-i ülésén a korábbi, mérsékeltébb fejlesztési koncepciót tartalmazó ötéves tervjavaslatot terjesztette elő és szavaztatta meg.⁵⁷ Ekkortól gyakorlatilag kétféle ötéves terv létezett: egy nyilvánosságnak szóló verzió, amely az életszínvonal javítását helyezte a középpontba, valamint egy belső használatra szóló, amely már a katonai és nehézipari fejlesztéseket preferálta.

A katonai, illetve a tervezési-pénzügyi szakapparátusok, valamint Farkas Mihály és Gerő Ernő között elmélyülni látszó ellentétet a pártvezetés egy új testület kreálásával próbálta feloldani: az MDP KV Titkársága április 6-i ülésén elfogadták az Államgazdasági Bizottság azon javaslatát, miszerint „a hadsereg fejlesztésével kapcsolatos gazdasági kérdések előkészítésére, koordinálására és ebben a vonatkozásban kisebb horderejű kérdések eldöntésére” egy hadigazdálkodási bizottságot kell létrehozni a párton belül. Az új testületet egyúttal az Államvédelmi Bizottság szakbizottságává nyilvánították, és ennek elnökeként delegálták Gerőt az Államvédelmi Bizottságba. Az új párttestület feladatkörének meghatározását ugyanakkor levették a titkárság napirendjéről, és a későbbiekben sincs nyoma annak, hogy

azt tisztázták volna. A Hadigazdálkodási Pártbizottság tagjai gazdasági szakemberek lettek: Antos István, Karczag Imre, Kolozs György, Szita János; a hadsereget csak Sólyom László és Belezna István tábornokok képviselték.⁵⁸ Június 15-én az MDP KV Titkársága hozzájárult, hogy a továbbiakban Kolozs helyett Vas Zoltán elnök képviselje az Országos Tervhivatalt a Hadigazdálkodási Pártbizottságban.⁵⁹

Ez a bizottság a következő két hónap során kulcsfontosságú ügyekben hozott messzemenő következményekkel járó döntéseket, további működéséről azonban csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. 1949. április 23-án a Hadigazdálkodási Pártbizottság a hadsereg ötéves fejlesztésére mintegy 20 milliárd Ft-ot irányzott elő. A hatalmas összeg 43%-át az első két évben hadianyag-beszerzésre kívánták felhasználni. A testület megvitatta az 1949. évi póthitel ügyeket is.⁶⁰ A Hadigazdálkodási Bizottság sajátos módon ért el „megtakarítást” a honvédségi beszerzéseknél: felszólította az Iparügyi Minisztériumot az optikai és híradástechnikai cikkek árkalkulációjának felülvizsgálatára, a gépjárműbeszerzéseknél 15%-kal alacsonyabb árat vélt reálisnak, a lőbeszerzéseknél ugyancsak egységárcsökkentést kért (6000 Ft/ló helyett 5000 Ft-ot), az építkezési költségeknél pedig az addig számítottnál 10%-kal alacsonyabb honvédségi árat követelt meg.⁶¹

Április 26-án az MDP Államvédelmi Bizottsága – a korábbi elképzeléseknek megfelelően – úgy döntött: a BM alárendeltségében, az Államvédelmi Csapatokon belül kell megszervezni 1949. október 1-jével a határőrséget. A haderőfejlesztés felgyorsítása miatt a HM jelentős többletkiadási igényrel lépett fel: a létszámnövekedés, de különösen az építkezések és technikai beszerzések előrehozása miatt mintegy 492 millió Ft többletköltség jelentkezett, melyet póthitelként igényelt az állami költségvetéstől. Ezt a bizottság jóváhagyta, ugyanakkor a teljes ötéves fejlesztési terv megtárgyalására soron kívüli ülést tűzött ki május elejére. Az egyik legnagyobb tételt a repülőterek építése (bővítését, felújítását) jelentette, 147,5 millió Ft-tal. A bizottság elfogadta a HM azon javaslatát, hogy 1949-ben a ferihegyi, a tököli és a pápai, 1950-ben pedig a kaposvári és kecskeméti repülőtér készüljön el. Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatóság (IFIG, azaz a hadiipar) részére további 40 millió Ft póthitelt hagytak jóvá, továbbá pluszforrásként a hadiipari beruházások számára csoportosították át a gépjárműgyártásra elkülönített 30 milliót is.

A HM – immár a hadrendek és a hazai ipari kapacitások hozzávetőleges ismeretében – összeállította a Szovjetuniótól még pluszban rendelendő hadianyagok

⁵⁸ Az MDP KV Titkársága 1949. április 6-i ülésének jegyzőkönyve. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkársághoz. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 37. ó. e. 2–3., 15. o.

⁵⁹ Az MDP KV Titkársága 1949. június 15-i ülésének jegyzőkönyve. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkársághoz. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 50. ó. e. 3., 40. o.

⁶⁰ Okváth (1998) 197. o.

⁶¹ Összefoglalás a honvédség 1949. évre tervezett póthitel igényléséhez az Államvédelmi Bizottság részére. 1949. április 25. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 17. ó. e. 16. o.

⁵⁵ MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ó. e. 1949. március 27., 1–3. o.

⁵⁶ MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 191. ó. e. 1949. március 29., 3–8. o.

⁵⁷ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 24. ó. e. Az MDP PB 1949. április 1-i ülésének jegyzőkönyve, 1–37. o. Izsák (1998) 55–65. o.

listáját. Ezek egy részét 1950. március 1-je, további részét 1951. március 1-je után kívánták behozni, mindösszesen 1,8 millió USA-dollár értékben.⁶²

A Hadigazdálkodási Pártbizottság újabb fordulóban, május 14-i ülésén – a számítások által előre jelzett feszültségek miatt – úgy módosította a korábbi fejlesztési keretszámokat, hogy az 1950. évi építkezési, hadianyag-beszerzési és felszerelési előirányzatokból 559 millió Ft-nyit átcsoportosított az 1952–1954 közötti évekre.⁶³ Annak ellenére, hogy a program láthatóan túlfeszített volt, nem lehetett csökkenteni a keretszámokat, ugyanis a szovjet elvárás egyértelmű volt: 1951. október 1-jére a magyar hadsereg képes legyen ellátni az ország védelmét, és eleget tudjon tenni nemzetközi szerződéses kötelezettségeinek – azaz akár háborúba lépni a Szovjetunió oldalán.

A dinamikus emelkedő hadsereg- és hadiipar-fejlesztési költségek miatt elkerülhetetlenné vált a középtávú terv realitásának újbóli felülvizsgálata is. Az MDP Államgazdasági Osztályának előterjesztése jelentős feszültségekre mutatott rá. A hadseregfejlesztés súlypontjának 1950–1951-re helyezésével drasztikusan emelni kellett a beruházási kereteket, és megnégyesíteni a gépimportot, amit az osztály irreálisnak tartott. Emiatt javasolta csökkenteni az 1950. évi polgári beruházási keretet. A módosításokat ugyanakkor még mindig nem lehetett véglegesnek tekinteni, mert a „Közület II.” címen beállított hadsereg-fejlesztési költségekről még dönteni kellett. Olyan javaslat is megfogalmazódott, hogy az „árak revíziója révén” tegyék olcsóbbá a katonai és hadiipari beruházásokat. Az előzetesen eltervezett hadiipari fejlesztések ráadásul technikailag nem is voltak teljes mértékben kivihetőek, ezért némi csökkentésüket javasolták. 1949. június 1-jén az MDP KV Titkársága tudomásul vette a javaslatot. Ugyanezen az ülésen a Titkárság hozzájárult, hogy az 1949-re a Szovjetuniótól kért hadianyagok átvételére Friss István, Sólyom László és Weller Antal kiutazzanak. Megbízást adott továbbá Frissnek és Sólyomnak az 1950. évre előirányzott szükségletek és a hadianyagok ügyében tárgyaljanak a szovjet féllel.⁶⁴

Ugyanakkor még május 4-én az Iparfejlesztési Bizottság – Sólyom László altábornagy (vezérkari főnök) javaslatára – úgy határozott, hogy az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága „a katonai vonalhoz hasonlóan egy összefoglaló tájékoztató jelentést állítson össze a magyar hadiipar eddig elért helyzetéről [sic!], valamint az eddig elért eredményeiről és a további problémáiról”.⁶⁵ Minden bizonnyal az Iparfejlesztési Bizottság és a Titkárság határozata nyomán állította össze a Honvédelmi Minisztérium – az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága közreműködésével – azt a vaskos dokumentációt, amely 1949. június 15-i keltezéssel Farkas Mihály KV-titkári iratai között maradt fenn. A számos

melléklettel kiegészített, több mint hatvan oldalra rugó tájékoztató a haderőfejlesztés minden fontos vonatkozásáról számot adott (mozgósítás, repülőter-építkezések, haditechnikai kutatás helyzete, licencek stb.).

Az önálló fejezetet képező, *Tájékoztató a magyar hadiipar helyzetéről és problémáiról* című dokumentum a fő célkitűzéseket a következőkben fogalmazta meg: „Az elmúlt rendszer hadiipari kapacitását megsokszorozzuk. Különösen lőpor és robbanóanyag tekintetében növeljük kapacitásunkat, mely a következő öt év alatt régi nagyságának mintegy hatszorosára fog emelkedni. A hadiipar fejlesztésénél az volt az elvünk, hogy minden olyan hadianyagot gyártunk itthon, amelynek előállítására a magyar ipar képes. További célunk az volt, hogy lőszergyártás tekintetében a módosított magyar hadsereg teljes háborús szükségletét biztosítani tudjuk. [...] Egyáltalában nem szándékozunk gyártani repülőgépeket, harckocsikat, önjáró lövegeket és nehéz tüzérséget, minthogy ezeknek a gyártása különleges felkészültséget követel, szükségletünk viszont aránylag kicsiny.” A *Tájékoztató* emlékeztetett arra, hogy 1948-ban szinte a nulláról indult a fejlesztés, és még azon év utolsó hónapjában 30 millió Ft-ot fordítottak a hadiipari beruházások megindítására. 1949-ben a hadiipari beruházási keret már 500 millió Ft-ra emelkedett, az 1950 és 1954 közötti időszakban pedig – a Hadigazdálkodási Bizottság által a korábbiakban jóváhagyott – 5120 millió Ft-ot irányozták elő e célra.

Tekintettel arra, hogy a nyugati gépbeszerzési lehetőségek vészesen beszűkültek, a hadiipar gyors fejlesztése elképzelhetetlen volt szovjet szállítások nélkül. Főként a lőpor- és robbanóanyag-, a salétromsav- és a gyalogságilőszer-gyárak létesítésénél szorult szovjet gépbehozatalra a hazai ipar. Alapvető fontosságú hadi nyersanyagokkal (mint például ötvözőanyagok, cellulóz, toluol stb.) egyáltalán nem rendelkezett Magyarország, így ezeket is a Szovjetuniótól kívánták megrendelni. A fejlesztéssel olyan háborús időkre méretezett kapacitásokat kívántak kiépíteni (lásd a 2.2. táblázatban), amelyeknek békeidőben 7–50%-a kihasználatlanul maradhat, ha nem sikerül a termékeket exportálni. (A más táborbeli országokba irányuló esetleges exporthoz ugyancsak Moszkva segítségét kérték.)

A hatalmas kapacitásoknak megfelelően – összhangban a Hadigazdálkodási Bizottság által megvitatott tervekkel – immár 4 gyalogságilőszer-gyár, 2 tüzérségilőszer-gyár, 2 gyalogsági és tüzérségi lőszerszerelvénygyár, 3 tüzérségi lőszerszerelő-üzem, 1 löveggár, 5 lőpor- és robbanóanyag-gyártó üzem, valamint 1-1 vegyipari gépgyár, illetve hadiipari szerszámgépgyár újonnan való megépítését tervezték.⁶⁶

⁶⁶ *Tájékoztató a magyar hadiipar helyzetéről és problémáiról*. 1949. június 15. MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 159. ö. e. 34–59. o. Idézet helye: 34. o.

⁶² Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. április 26-án tartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 17. ö. e.

⁶³ Okvát (1998) 200. o.

⁶⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 48. ö. e. MDP Titkársága 1949. június 1-i ülésének jegyzőkönyve, illetve az MDP KV Államgazdasági Osztálya előterjesztése: Az ötéves terv keretszámai. 4., 44–46. o.

⁶⁵ Jegyzőkönyv. Felvettük 1949. május hó 4-én. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

2.2. TÁBLÁZAT. Az I. ötéves terv folyamán elérendő éves kapacitások.

Forrás: Tájékoztató a magyar hadiipar helyzetéről és problémáiról. 1949. június 15.
MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 159. d. e. 39. o.⁶⁷

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954
Puska, db	50 000	62 000	64 000	66 000	68 000
Pisztoly, db	6 000	7 200	7 600	8 200	8 900
Géppisztoly, db	29 000	47 000	47 700	48 600	49 600
Géppuska és nehézpuska, db	7 310	8 930	8 930	8 930	8 930
Aknavető, db	570	700	700	700	700
Löveg és cső, db	762	1 113	2 189	2 701	3 214
Gyalogsági lőszer, db	662 000 000	1 225 000 000	1 336 940 000	1 349 020 000	1 370 460 000
Tüzérségi lőszer, db	12 500 000	17 500 000	22 600 000	27 800 000	33 000 000
Kézigránát, db	5 500 000	5 500 000	18 000 000	21 400 000	23 200 000
Tüzérségi löpor, tonna	13 600	22 900	31 900	40 600	49 000
Gyalogsági löpor, tonna	1 746	2 850	3 450	3 450	3 450
Robbanóanyag, tonna	10 800	10 800	27 600	32 400	36 300

Ugyanebben az iratsomóban megtalálható a Szovjetunió fegyveres erők miniszteréhez írt, június 13-i keltezésű levél, amely a hadianyag és fegyverlicenck iránti magyar igényeket összegezte. Ennek kapcsán képet kapunk arról is, hogy mely hazai vállalatoknál milyen új, szovjet fegyverek és technikák gyártását kívánták megindítani. A kézfegyvergyártó Lampart Művek Rt. és a Danuvia Ipari és Kereskedelmi Rt. számára a 7,62 mm-es karabély, a 12,7 mm-es DSK nehézgéppuska, a 20 mm-es páncéltörő puska és a 20 mm-es légvédelmi géppuska licencét kérték. A Diósgyőri MÁVAG-nál a 45 mm-es páncéltörő ágyút és a 76,2 mm-es rövid csővű ezredágyút kívánták gyártani. A Magyar Acélárugyár Rt-re a 80 és a 120 mm-es aknavetők, valamint az M-13 és M-31 sorozatvetők gyártását bízták. A Magyar Lőszerművek Rt. – év végére 170 milliós kapacitással – a következő lőszerkegyártását kívánták elindítani: 12,7 mm-es DSK, illetve UB repülőgéppuska-töltény, 20 mm-es páncéltörőpuska-töltény, 20 mm-es légvédelmigéppuska-töltény, SKASz 7,62 mm-es repülőgéppuska-töltény, valamint SVAK 23 mm-es repülőgéppuska-töltény. Kézigránátok, repülőbombák és aknák szabadalmait ugyancsak kérelmezték. A tüzérségi lőszerkegyártást a Weiss Manfréd csepeli üzemében (4,5 milliós gyártási kapacitás), és a Diósgyőri MÁVAG-nál (1,5 milliós összeszerelési kapacitás), valamint a Vadásztöltény, Gyutacs és Fémáru Rt-nél (Székesfehérváron és Nagytétényben) kívánták gyártani. A következő lőszerkegyártást kérték ehhez: 45 mm-es páncéltörő, 85 mm-es harckocsilöveg, 85 mm-es légvédelmi

⁶⁷ A táblázatban megjelölt kapacitások többnyire megegyeznek a Hadigazdálkodás Bizottság elé terjesztett számokkal. A főbb eltérések: a Moszkvába küldött jelentés nem tartalmazta a géppuska- és golyószórócső, illetve a lövegcső kapacitást. A fenti táblázatban lövegre és csőre megadott adatok az összevetés alapján valójában csak a löveggyártási kapacitást tartalmazzák. Vesd össze Okváth (1998) 204. o.

ágyú, 122 mm-es tarack, 122 mm-es harckocsilöveg és rohamlöveg, 152 mm-es tarack, 152 mm-es ágyútarack, 203 mm-es tarack, M-13 sorozatvető és M-31 sorozatvető lőszerkegyártása. Híradóanyagokból a következők licenceit kérték: RBM rádióadóvevő, A-7B URH rádióállomás, RSzB adóvevő állomás, 42 USz rövidhullámú vevőkészülék, radarrádió-helymeghatározó, PTF 7 könnyű tábortábori vezeték, PTF 7x2 könnyű tábortábori vezeték.

A híradástechnikában nemzetközi hírvető gyárakkal kívánták megkezdeni a gyártást: Orion Villamossági Rt. Nemzeti Vállalat, Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt., valamint két egykori angol érdekeltséggel – Standard Villamossági Rt. és Telefongyár Rt. A tábortábori vezetékeket – vélhetően a jóvátétel részeként – szovjet tulajdonba került két vállalatra bízták: a Felten és Guillaume Rt-re, illetve Kábelgyár Rt-re. Harckocsik javítását a budapesti MÁVAG-nál, repülőgépek javítását pedig a Dunai Repülőgépgyár Rt-nél kívánták megszervezni. Mindezeket túl a magyar HM kérte tapasztalt hadiipari gyártási szakemberek rendelkezésre bocsátását.⁶⁸

A HM egy további tételes listát állított össze azon hadianyagokról és fegyverekről, amelyeknek 1949. október 1. és 1951. március 1. közötti leszállítását kérte a Szovjetuniótól: mintegy 21 000 különféle kézi- és sorozatlövő fegyver (7,62 mm-től 20 mm-ig), közel 1500 db különféle űrméretű löveg, aknavető és sorozatvető, tartalékalkatrészek, egységfelszerelések, több millió db lőszer, valamint ezer különféle bombázó, csata-, vadász-, felderítő-, szállító-, illetve harci iskolagép szállítását kérte a szovjet partnertől.⁶⁹

Az Iparfejlesztési Bizottság június 13-án tárgyalta az „orosz út előkészítéséről”, és jóváhagyta az előterjesztett jelentést, amelyet azonban nem mellékeltek a jegyzőkönyvhöz.⁷⁰ Feltételezhetően az előbb említett hadiipari jelentést vitatták meg.

A moszkvai tárgyalások részleteiről egyelőre nincs információ. Az MDP Államvédelmi Bizottsága július 21-én vette tudomásul Súlyom altábornagynak a tárgyalásokról szóló, de nem jegyzőkönyvezett beszámolóját.⁷¹ Ugyanakkor e tárgyalások nyomán kötött meg július 8-án a következő nagyszabású szovjet–magyar fegyverszállítási egyezmény: 118 millió rubel értékű fegyverzet és haditechnika megihitelezéséről. A hitelt 1951. január 1-jétől tíz éven keresztül, egyenlő részletekben, 2%-os kamat megfizetésével kellett törleszteni. Az előbbieken jelzett magyar igényektől ugyanakkor jelentősen elmaradt az egyezményben meghatározott mennyiség; különösen a nehézfegyverzetből és repülőkből: mindössze 602 aknavető és löveg, alig 121 (használt) harckocsi és önjáró löveg, és mindössze 32 db repülőgép szállítását rögzítették. A licenciáknál ugyancsak lényegesen kevesebb dokumentáció átadásáról született megegyezés: 7,62 mm-es puska, 7,62 mm-es TT pisztoly, 7,62 mm-es PPS géppisztoly, 7,62 mm-es DP golyószóró; 82 és 120 mm-es aknave-

⁶⁸ Magyar Honvédelmi Minisztérium: A Szovjet Fegyveres Erők Miniszterének! 1949. június 13. MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 159. d. e. 78–83. o.

⁶⁹ Jegyzék azon hadianyagokról, melyeket a Magyar Köztársaság kormánya a Szovjet Unió Kormányától kér. MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 159. d. e. 84–97. o.

⁷⁰ Jegyzőkönyv. Felvéve 1949. június 13-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 18. d. e. 1. o.

tő; 37 mm-es légvédelmi gépágyú, 76,2 mm-es hadosztálylőveg, 122 mm-es tarack; 7,62 mm-es puska és pisztolylőszer, 82 mm-es aknagránát, 37 mm-es légvédelmi lőszer, 76,2 mm-es repesz- és páncéltörő lőszer, 122 mm-es repeszlőszer.⁷²

A haderő fejlesztésére és az egész HM vezetésére súlyos csapást jelentett Rajk László egykori belügyminiszter, majd vezető katonatisztek – köztük Pálffy György altábornagy – 1949. május–júliusi letartóztatása. Megkezdődött a hajsza a tisztikar már 1945 előtt is aktív tagjai ellen, ezzel az akadémiai végzettséggel rendelkező, legtapasztaltabb tiszteket távolították el a hadseregből (és nem egyszer az élők sorából is). Rákosi emlékiratában így írt ezekről a tisztekről: „Egy demokratikus hadsereg megszervezésére még a jóindulatúak sem tudtak segítséget nyújtani. Hogy hogyan álltunk ezen a téren, arra jellemző Pálffy György és Sólyom László esete. Mindkettőjükkel úgy ismerkedtem meg, hogy magamhoz kérettem őket, mert az elvtársak szükségesnek tartották, hogy feltétlenül beszéljek velük. Az történt ugyanis, hogy Pálffy nyilvánosan – valami tiszti gyűlésen, vagy hasonló alkalommal – helytelenítette, hogy az új honvédséget szovjet fegyverekkel szereljük fel, mert a német fegyverzetet jobbnak tartotta. Számomra ez meglepetés volt. A mi oldalunkra átváltott volt tényleges tisztekről én természetesen nem vártam mély kommunista politikai tudást, de azt hittem, hogy a háború kimenetele meggyőzte őket a szovjet hadsereg – s benne a szovjet hadfelszerelés – fölényéről. Így aztán arcom verejtékével igyekeztem meggyőzni őket arról, hogy a modern háborúban mindig az a hadsereg győzött, amelynek egyebek között a fegyverzete is jobb volt.”⁷³

Pálffy György altábornagyot 1949. július 5-én tartóztatták le koholt vádak alapján. Október 10-én első fokon, majd 21-én másodfokon is halára ítélték. Október 24-én az ítéletet végrehajtották.⁷⁴

Az ország háborús mozgósításának elvi és szervezeti kereteit a HM Miniszteri Kollégiuma vitatta meg 1949. május 10-én, majd szeptember 9-én. A testület az alábbi alapelveket határozta meg:

- Az országmozgósítási munkákat egyetlen koordinációs szervnek kell irányítania, amelyet az Országos Tervhivatalban állítanak fel.
- A védelmi kiadások tervezése az Országos Tervhivatal feladata és felelőssége.
- A háborús és békeidőszaki követelményeket a hadsereg vezérkara dolgozza ki, és átadja az Országos Tervhivatalnak.
- Minden fontosabb minisztériumban létre kell hozni az országmozgósítással és katonai kérdésekkel foglalkozó (fő)osztályokat.
- Az országmozgósítási munka fedőneve: Koordinációs és Racionalizálási Munka, „KORA” (később „KR”).⁷⁵

⁷² Egyezmény a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormánya által a Magyar Népköztársaság Kormányának fegyverzet és haditechnikai felszerelés hitelben történő átadása tárgyában. 1949. július 8. HL MN 1952/T 85. d. Az egyezményt és mellékleteit közli: Okvát (1998) 400–408. o.

⁷³ Feitl–Gellériné–Sipos (1997) II. kötet, 683. o.

⁷⁴ Maruzs (2011) 102. o.

⁷⁵ Thürmer (1981) 23–24. o.

Szeptember 20-i ülésén a Miniszteri Kollégium ismét a KR- és az országmozgósítási (OM) munkáról tárgyalt. A kollégium feleslegesnek ítélte egy külön OM-Bizottság felállítását, és megerősítette, hogy a tervhivatalban kell egy, a mozgósítással foglalkozó titkárságot felállítani. Ha az Országos Tervhivatal és más minisztériumok között pedig vita alakulna ki, akkor azt a Népgazdasági Tanács elé kell vinni – szövelt a kollégium határozata.⁷⁶

A nyári moszkvai tárgyalások nyomán végrehajtott szervezeti intézkedések és a tervek felülvizsgálata miatt ki kellett egészíteni és javítani a korábban kért hadianyag-igénylést. Az MDP Hadigazdálkodási (Párt)bizottsága szeptember 23-án megtárgyalta a Szovjetunióba küldendő új kérelmet, és úgy határozott: csak az 1950-re szükséges cikkeket kérjük, az igénylésből pedig törölni kell azokat az eszközöket, amelyeket máshonnan be lehet szerezni. Az átdolgozott javaslatot szeptember 29-én felterjesztették az MDP Államvédelmi Bizottságához. A módosítás a fegyverzetet, lőszereket és műszaki anyagokat egyaránt érintette, illetve repülőgép-, harcokcsi- és rohamlőveg-javítási licenceket is belevettek. A nyári igénylés több mint 2 milliárd Ft értékű eszközt tartalmazott, a kiegészítéssel együtt pedig elérte a 2,142 milliárdot.⁷⁷

Az MDP Államvédelmi Bizottsága azonban szeptember 29-i ülésén nem tűzte napirendre a módosított hadianyag igénylést.⁷⁸

Az MDP Államgazdasági Bizottsága 1949. október 25-én tárgyalta az I. ötéves terv javaslatát teljes részletességében, és majd tucatnyi tervkötetre adta jóváhagyását, a nehézipar termelési előirányzataitól az árumérlegekig.⁷⁹ Az MDP vezetése 1949 késő őszén – a nemzetközi politikai helyzet változása miatt – a következő évi részletes tervek kidolgozása helyett a középtávú terv minél gyorsabb elfogadtatására törekedett. Az MDP PB 1949. november 10-én tárgyalta az I. ötéves terv Országos Tervhivatal által sokadik változatban elkészített tervezetét. A testület egy hetet adott az Országos Tervhivatalnak a véglegesítésre, s a végső formába öntést Gerő Ernő és Révai József kapta feladatul.⁸⁰ A PB – az Országgyűlést megelőzően – a következő hetekben még két alkalommal foglalkozott az I. ötéves tervvel: 1949. november 24-én és december 2-án.⁸¹ Mind a kétszer felemelték az előirányzatokat, s így született meg a Parlamentnek formális jóváhagyásra végül

⁷⁶ Lásd Ehrenberger (2001) 118. o.

⁷⁷ Feljegyzés az Államvédelmi Bizottság részére a Szovjetuniótól kért hadianyag kiegészítéséről. 1949. szeptember 29. Közli: Sólyom (2003) II. kötet, 1429–1433. o.

⁷⁸ Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. szeptember 29-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 20. ő. e. 2. o.

⁷⁹ Az MDP KV Államgazdasági Bizottság ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS-276. f. 112. cs. 34. ő. e. Lásd továbbá a teljes betervezett dokumentációt: 276. f. 103. cs. 1–4. ő. e.

⁸⁰ Az MDP PB 1949. november 10-i ülésének jegyzőkönyve, illetve OT: Törvényjavaslat a Magyar Népköztársaság első ötéves állami népgazdasági tervéről. MNL OL M-KS-276. f. 53. cs. 39. ő. e. 4., 16–42. o.

⁸¹ MNL OL M-KS-276. f. 53. cs. 40., illetve 42. ő. e.

benyújtott tervjavaslat. Az Országgyűlés 1949. december 10-i ülésén 1949. évi XXV. törvényként fogadta el végül a dokumentumot.⁸²

A hadsereg és a hadiipar ötéves tervét ugyanakkor nem vizsgálták felül 1949 végén, legalábbis mind ez idáig nem sikerült nyomát találni bármilyen véglegesített tervváltozatnak.⁸³ Ebben szerepet játszhatott, hogy 1949 végére Magyarország „frontországga” vált: a Kominform novemberi 16-i budapesti ülésén Jugoszláviát az új háborúra készülő agresszív imperialista hatalmak körébe sorolták. A kialakult nemzetközi politikai helyzetben a szovjet és magyar stratégiák nyugati (Ausztria) és déli (Jugoszlávia) irányból várták a lehetséges támadást. Főként a második világháborús szovjet tapasztalatokból kiindulva tervezték és szervezték meg a haditermelést és a mozgósítási felkészülést. Tömeghadseregek hosszan tartó összecsapásával és elhúzódó küzdelmével számoltak. A HM vezérkar távlatilag 13–15 hadosztály felállításával számolt békeidőszakban, amely háború esetén 30 fegyverben álló hadosztályra bővült volna. Ehhez a hadseregmérethez dolgozták ki a hadiipar fejlesztési terveit, a tartalékolási és a mozgósítási előkészületeket.⁸⁴

A tömeghadsereg kiépítése

1950 januárjában ismét magyar katonai delegáció utazott Moszkvába, hogy az 1949 nyári (majd decemberben kiegészített) hadianyag-rendelés szállításáról megkösse a kereskedelmi szerződést a Szovjetunió képviselőivel. Az alkalmat felhasználva – a fél évvel korábbi beszámolóhoz hasonlóan – ugyancsak részletes tájékoztató készült a honvédség általános helyzetéről, politikai szelleméről, a szervezési és mozgósítási előkészületekről, valamint a hadiipari felkészüléséről, amelyet Vasziljevskij marsallnak (a Szovjetunió fegyveres erők miniszterének) juttattak el előzetesen.

A szervezésről szóló helyzetjelentésből érzékelhető volt a fejlesztés túlfeszített tempója. A repülőcsapatoknál például az 1950. májusi ütemet kihagyni tervezte a HM, az 1950. őszi ütemnél pedig lényegesen kevesebb repülőszázad felállítását vállalta a honvédség (21 helyett 12-ét). 1951-ben az egész honvédségben csak egy új fejlesztési ütemet kívántak életbe léptetni a korábban tervezett kettő helyett, mert az évi kétszeri átszervezés túl nagy terheket rótt mind a vezetésre, mind a csapatokra. A hadművelleti és mozgósítási előkészületeket illetően 1950 májusá-

⁸² 1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről az 1950. január 1-től 1954. december 31-ig tartó időszakra. A Magyar Népköztársaság fontosabb törvényei és kormányhatározatai. 25–45. o.

⁸³ A Honvéd Vezérkar VI. (Szállásmesteri) Csoportfőnökség Költségvetési Osztálya 1950. január 30-án irattározta a honvédség ötéves tervét, miután annak alapján elkészítette az 1950. évi költségvetést. A mellékelt „Összesített költségvetési terv” 1950–54-re azonban nem az 1949. június, hanem a korábbi, a Hadigazdálkodási Bizottság által 1949. április 23-án tárgyalta, és utóbb módosított változat. Lásd HL MN 1950/T 37. d. 1. cs. 39. o. és vesd össze Okvát (1998) 198. o.

⁸⁴ Thürmer (1981) 23–24. o.

ra tervezték kidolgozni az első hadművelleti terveket – egy „jugoszláv provokáció” kivédésére. A fő hadművelleti irányok könnyen kiolvashatók a szovjet féltől kért haditérképek listájából: Jugoszlávia, Észak-Olaszország, Ausztria, Svájc és Bajorország 1:50 000 vagy 1:75 000 méretarányú térképét kérték. Márciusban tervezték kiadni az új, tervszerű mozgósítási szabályzatot.

A repülőtér építkezések az eltervezett tempóban folytak: a vecsési, a tököli és a pápai repülőterek átépítését befejezték (2500 m-es kifutópályával), és 1950-ben a debreceni, a kaposvári és a kunmadarasi repteret kívánták sorra venni. Az ország légvédelmi terve elkészült, ebből 1950-ben Budapest védelmét kívánták megoldani (25 légvédelmi üteggel). A légvédelmi tüzérség és a vadászpilóták fejlesztésével 1953 nyarára tervezték elérni az ország teljes légvédelmi védettségét.

A haditechnikai felkészülésről szóló részből megtudható, hogy 1949 végéig megtörtént a 7,62 mm-es pisztoly, puska, géppisztoly és golyószóró; a 82 és 120 mm-es aknavetők; a 76,2 mm-es és 122 mm-es lövegek; valamint utóbbiak lőszeri gyártására való felkészülés. A legtöbb nehézséget a felkészülést irányító Haditechnikai Intézetben a lőporok és robbanóanyagok okozták: ezek gyártási dokumentációját ugyanis a szovjetek nem adták át, így kísérletezéssel kellett ugyanolyan lövésszáki tulajdonságokkal rendelkező anyagokat előállítani a szovjet típusú lőszerbe. Több hazai fejlesztésű kísérleti eszközről is beszámoltak a szovjet védelmi miniszternek: páncéltörő töltet, légvédelmi tüzérségi radar, 7,62 mm-es könnyű géppisztoly, könnyű géppuska, légvédelmi géppuska, négy rádió-adóvevő típus, terepjáró gépkocsi és könnyű vontató. A hadiipar a gyalogsági lőszer gyártását kezdte meg ekkorra, a tüzérségi lőszeréknél, illetve a gyalogsági és tüzérségi fegyvereknél a próbadarabok elkészítéséig jutott el. A HM kénytelen volt előző évi kéréseinek és igényeinek egy jelentős részét megismételni, ugyanis azok szállítására 1950 elejéig nem sikerült leszerződnie Moszkvával, miközben a tanácsadók által diktált fejlesztési programhoz elengedhetetlenül szükségesek lettek volna. Ráadásul a már megkapott szovjet fegyver- és hadianyaglicenckeken túl több tucatnyi újabb szabadalmat igényelt a magyar fél: három újabb lövegtípusát, tízféle tüzérségi lőszerét, lőporokét és robbanóanyagokét stb.

Újabb tanácsadók küldését is kérte a HM: 14 katonai tanácsadót magasabb parancsnokságokhoz, továbbá 1 gyalogsági fegyver, 1 tüzérségi fegyver, 1 aknavető, 1 gyalogsági lőszer, 1 tüzérségi lőszer és 1 lőporgyártási szakértő küldését.⁸⁵

Az 1950. januári moszkvai tárgyalásokról ugyanakkor jelenleg nincsen információnk.

1950. március 15-ével új hadrendre tért át a Magyar Honvédség: a „Rákóczi”-hadrend keretében a haderő létszáma rövidesen elérte a 65 000 főt.⁸⁶

Március 16-án az MDP KV Titkársága tárgyalta a további haderőfejlesztésről is: rövid határozatban jóváhagyta az Államvédelmi Bizottság által beterjesztett fej-

⁸⁵ A Katonai Bizottság moszkvai tárgyalási anyagai. 1950. január 18–20. MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 166. d. e. 1–108. o. Idézet helye 104. o.

⁸⁶ Markó (2011) 71. o.

lesztési és kádertervet azzal, hogy Beleznay Istvánt a lehető leghamarább le kell váltani. Részletes dokumentációt ugyanakkor nem mellékeltek a jegyzőkönyvhöz.⁸⁷

Az országmozgósítási előkészületeket a korábbi határozatnak megfelelően az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztálya fogta össze, amely 1950 márciusára készült el az MDP Államvédelmi Bizottságának szóló előterjesztésével. „A kapitalista környezet, az imperialisták agresszív politikája és a hazánkban épülő szocializmus megvédése szükségessé teszi az ország ipari mozgósításának előkészítését. – indokolta a főosztály a javaslat elkészítését, majd így folytatta: – Ennél a kérdésnél is elsősorban a Szovjetunió tapasztalataira támaszkodunk. Ahogy a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának eredményei is mutatják, az ipar mozgósítása helyesen csak a szocialista tervgazdálkodásban valósítható meg, és így a múlt háborúból rendelkezésünkre álló helyi anyagból is csak azt szűrhetjük le, hogyan nem szabad a kérdéshez nyúlni. A hadigazdálkodást is meg kell tervezni. A tervezésnél felhasználjuk a HM kezdeményezésére a minisztériumokban felállított KR szerveit, elsősorban a Nehézipari Minisztérium Ipar-nyilvántartási Főosztálya eddigi munkája eredményeit. [...] De miután az esetleges imperialista provokáció idejével nem számolhatunk, ugyanakkor, amikor a perspektivikus tervkészítés módszereit is alkalmazzuk, évenként új tervet kell készíteni a közben eltelt idő változásainak figyelembevételével. A hadigazdálkodás terve permanens terv.” Az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztálya a szigorúan központosított hadigazdálkodás és mozgósítás legfőbb irányítójának az Államvédelmi Bizottságot kívánta megtenni. A vezérkar ezzel szemben egy, az Államvédelmi Bizottság alárendeltségében működő operatív hivatalra kívánta rábízni a koordinációs-mozgósítási szervek irányítását.⁸⁸

A feladat ellátására a következő hónapokban több elképzelés született. A fentiekben láthattuk, hogy az 1949 áprilisában felállított Hadigazdálkodási Pártbizottság az év őszén is ülésezett; feloszlásáról nincsen információ. Ugyanakkor 1950. május 10-én Súlyom László altábornagy, vezérkari főnök aláírásával javaslat született a hadigazdálkodás állami irányítószervének létrehozására. A javaslat szerint ekkorra a minisztériumokban már működtek a hadigazdálkodás előkészítésének végrehajtó szervei. Ezek munkájának irányítására kívánta felállítani a Minisztertanácsnak alárendelve, a Népgazdasági Tanács mellett, annak elnökének irányításával a hadigazdálkodási irányító szervet. Ez egy szűk körű titkárságból és magából a bizottságból állt volna. Utóbbinak tagjai lettek volna a tervhivatal elnökén túl a hadigazdálkodás megszervezésében leginkább érdekelt tárcák és a HM képviselői. Titkárságát az Népgazdasági Tanács titkárságától függetlenül kívánták megszervezni, beosztottjai a népgazdaság egyes területei szerint tagozódtak volna. A titkárság munkája a szervezési és végrehajtási területre összpontosult

volna, mivel magukat a hadigazdálkodási terveket az Országos Tervhivatal készíti. A konklúzió szerint: „A hadigazdálkodás irányításának legfőbb szerve a minisztertanács, mely minden elvi kérdésben dönt. A hadigazdálkodási bizottság minden elvi kérdést döntésre a minisztertanács elé terjeszt.”⁸⁹

Május 16-án az MDP KV Titkársága egy Hadigazdálkodási Tanács felállításáról döntött – egyetlen mondatos határozattal. Az ülés jegyzőkönyvéhez mellékelte – Farkas Mihály és Gerő Ernő által jegyzett – határozati javaslat viszont 17-i keltezésű. Ebben Súlyom javaslatának több eleme visszaköszön. A hadigazdálkodás előkészítésére, a minisztériumok és egyéb állami szervek ez irányú munkájának összefogására kívánta felállítani a Hadigazdálkodási Tanácsot. Ezt ugyan az MDP PB felügyelete alatt, de kormány szervként kívánta létrehozni a Titkárság. A tanács a „Népgazdasági Tanács útján a Minisztertanácsnak (Politikai Bizottságnak) van alárendelve; a N.T. elnöke egyben a H.T. elnöke is” – fogalmazott a javaslat. Gerő és Farkas 5–7 tagú testületet javasolt, amelyet a Minisztertanács nevez ki a legfontosabb területekről: az Országos Tervhivatal elnöke, a honvéd vezérkar főnöke, a honvédség anyagi főcsoportjának főnöke, a nehézipari miniszter és az MDP KV Államgazdasági Osztályának vezetője. A konkrét személyi összetételre 15 napon belül kellett (volna) javaslatot tenni az MDP KV Titkársága számára. A tanács mellett 20 fős titkárságot kívántak felállítani.⁹⁰ A tanács tehát ekkor bizonyosan nem alakult meg.

Súlyom Ildikónak az édesapjáról, Súlyom altábornagyról és peréről szóló könyvében – a tábornok feleségének emlékezése alapján – arról írt, hogy május 18-án ülést tartott a Hadigazdálkodási Bizottság, és a hadiipari terv felemeléséről tárgyalt. Súlyom altábornagy elmondása szerint többórás referátumot tartott, amelyben ellenezte a terv további emelését: vagy az igények 30–40%-os leszál-
lítását, vagy a határidők meghosszabbítását tartotta szükségesnek. Érvelésével azonban magára maradt – a bizottságban egyedül szavazott nemmel a tervmódosításra. Hazaérve a tábornok a következőkkel kommentálta a tanácskozáson történeteket: „Azt hiszem döntésemmel eldöntöttem a sorsomat is – nemet kellett mondjak. Az ország következő éveiért, a magyarság jövőjének egy szeletéért szavazatommal én is felelős vagyok.” Felesége és családja szerint ezzel a „nem” szavazattal telt be a pohár – Súlyom tiltakozása egyenesen vezetett letartóztatásához.⁹¹

Súlyom Ildikó – vélhetően a május 10-i javaslat alapján – Gerőt, Vast, Farkast, Zsófnyeczet és Súlyom Lászlót véli a Hadigazdálkodási Bizottság tagjainak.⁹² A jelenleg hozzáférhető információk szerint azonban Antos István, Karczag Imre, Vas, Szita János, illetve Súlyom és Beleznay kellett, hogy a bizottság tagjai legyenek még ekkor is. Vélhetően a per miatt a május 18-i tanácskozásnak nincsen

⁸⁹ Javaslat. 1950. V. 10. Közli: Súlyom (2003) II. kötet, 1453–1454. o. Idézet: 1454. o.

⁹⁰ Az MDP KV Titkársága 1949. május 16-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 100. ő. e. 6.; Határozati javaslat Hadigazdálkodási Tanács (H.T.) létrehozására. 1950. május 17. Uo. 63. o.

⁹¹ Súlyom (2003) II. kötet, 1458–1459., valamint 1524–1525. o. Idézet: 1458. o.

⁹² Súlyom (2003) II. kötet, 1455. és 1525. o.

⁸⁷ Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. március 16-án d. u. 5 órakor tartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 90. ő. e. 4., 63. o.

⁸⁸ OT Általános Üzemi Főosztálya: MDP Államvédelmi Bizottságának az ipar mozgósítási terve tárgyában. 1950. március. HL MN 1950/T 33. d. 4. cs.

meg a jegyzőkönyve, így nem rekonstruálhatók az ott történtek. Annyi bizonyos: május 20-án letartóztatták Sólyom altábornagyot, 21-én Belezny Istvánt, majd számos beosztottjukat.

1950 júniusában kirobbant a koreai háború, amellyel a hidegháború – lokálisan ugyan, de – forró háborúvá változott. Sztálin és a szatellitországok vezetői egy újabb világháború nyitányaként tekintettek a koreai konfliktusra, és fokozták katonai erőfeszítéseiket.

A szovjet és a magyar kormány 1950. július 8-án jegyzőkönyvet fűzött az 1948. júliusi (első) egyezményhez, amely szerint rubelre váltották át a korábbi dollárréalt, 1 USA-dollár = 4 rubel árfolyamon.⁹³ A szovjet szállítási szerződések és a hadianyagimport körül kialakult zűrzavart jelzi ugyanakkor Horváth Mihály vezérőrnagy, a Magyar Néphadsereg Vezérkara anyagtechnikai csoportfőnökének 1950. augusztusi emlékeztetője. Ebben a számára ismert szállítási egyezményeket összegezte, és megkísérelte kiszámítani, mennyit kellett volna már a Szovjetunió felé törleszteni a szerződések alapján. Átutalt törlesztő részletről nem volt adata, viszont a néphadsereg fegyvernemi parancsnokságaitól beérkezett kimutatások szerint kb. 60 millió rubellel több hadianyag érkezett az országba, mint amennyiről az egyezmények szóltak.⁹⁴

Augusztus 10-én Sólyom László altábornagyot államellenes szervezkedés és hűtlenség vádjával halálra ítélték, és 19-én az ítéletet végre is hajtották.⁹⁵ Vádolt társai közül ugyanezen a napon kivégezték Révay Kálmán vezérőrnagyot, a páncélos csapatok parancsnokát; Belezny István vezérőrnagyot, a hadtápszolgálat főnökét; Dr. Merényi Gusztáv orvos-vezérőrnagyot, egészségügyi csoportfőnököt; Pórfy György vezérőrnagyot, a tüzérség parancsnokát; Illy Gusztáv nyugállományú altábornagyot; és Lőrincz Sándor ezredes anyagtervezési csoportfőnököt.

A vezérkarban végrehajtott kegyetlen tisztogatást követően alaposan átszabták az egész Honvédelmi Minisztérium szervezetét: augusztus 1-jével lépett életbe az új struktúra.⁹⁶

Az MDP KV Titkársága 1950. augusztus 30-án döntött a már májusban felállítani tervezett Hadigazdálkodási Tanács tagjairól. Eszerint Gerő Ernőt (a Népgazdasági Tanács elnöke) nevezték ki elnökké, tagjai lettek: Farkas Mihály (honvédelmi miniszter), Vas Zoltán (OT-elnök), Friss István (az MDP Központi Vezetősége osztályvezetője), Zsófínyecz Mihály (nehézipari miniszter), Székely Béla vezérőrnagy (a vezérkari főnök általános helyettese), valamint Bíró Ferenc (a Rákosi Mátyás Művek vezérigazgatója).⁹⁷ A tanács érdemi működést bizonyosan nem fejtett ki, mert alig egy hónappal később ismét átalakításáról született döntés.

⁹³ Jegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormánya közti 1948. július 2-i egyezményhez. 1950. július 8. HL MN 1952/T 85. d.

⁹⁴ HL MN 1952/T 53. d. 1. cs.

⁹⁵ Maruzs (2011) 124 o.

⁹⁶ Lásd részletesen Markó (2011) 71–81. o.

⁹⁷ Baráth (2001) 255. o. Székely Béla vezérőrnagy 1950. május 23-tól 1953. augusztus 10-ig a vezérkari főnök általános helyettesi beosztásában szolgált.

A hadigazdálkodás feltételeinek megteremtésére és a kulcsfontosságúvá vált hadiipar kiépítésének irányítására ugyanis – a Hadigazdálkodási Tanács utóda-ként, szinte azonos tagsággal – új, a Minisztertanácsnak formailag alárendelt állami testület alakult: az Üzemgazdasági Tanács (ÜT). Felállításáról a Minisztertanács 1950. szeptember 22-i ülésén született döntés, Gerő Ernő javaslatára. Fő feladatául a népgazdasági mozgósítási terv előkészítését és végrehaj(ta)tását szabtta a kormány. A tanács elnökévé Gerő Ernő államminisztert, tagjaivá Farkas Mihály honvédelmi minisztert, Vas Zoltán tervhivatali elnököt, Zsófínyecz Mihály nehézipari minisztert, Friss Istvánt, valamint Székely Béla vezérőrnagyot nevezték ki. A testület mellé titkárságot is szerveztek, amelynek vezetője Bíró Ferenc lett.⁹⁸ Mivel a vezérkari főnöki posztra végül Bata István vezérőrnagyot nevezték ki, ezért október 20-án a Minisztertanács Székely helyett őt delegálta az Üzemgazdasági Bizottságba. Az Üzemgazdasági Tanács sajátos közjogi státusára utal az a tény, hogy ugyanezen az ülésen Gerő Ernő napirenden kívül javasolta, hogy „a minisztertanács elnöke útján tegyen előterjesztést az Elnöki Tanácshoz, hogy Bata István vezérkari főnök vezérőrnagyot és Bíró Ferenc vezérigazgatót, az Üzemgazdasági Tanács tagját a Népgazdasági Tanács tagjává nevezze ki”. Az előterjesztés pontosan meghatározta a testület ügykörét: „Az Üzemgazdasági Tanács feladata az ország népgazdasági mozgósítási tervének elkészítése, a termelés, a munkaerő elosztás, közlekedés irányelvének megállapítása, a minisztériumok és a Tervhivatal idevonatkozó terveinek jóváhagyása és általában a háborús gazdálkodás előkészítésével kapcsolatos szervezeti rendszabályok megállapítása.”⁹⁹

Egyelőre nem tudni, milyen döntés alapján, az Üzemgazdasági Tanáccsal egy időben, egy további katonai ügyekkel foglalkozó testületet is létrehoztak: a Honvédelmi Bizottságot.¹⁰⁰ A Rákosi Mátyásból, Gerő Ernőből és Farkas Mihályból álló bizottság, amely „3-as Bizottságnak” is nevezte magát, és amelyet közkeletűen „Trojkaként” szoktak emlegetni, 1950. október 21-én tartotta első ülését. A Honvédelmi Bizottság felszólította az Üzemgazdasági Tanácsot a hadiipar fejlesztési tervének kidolgozására, különösen a légvédelmi tüzérség fejlesztésére. Döntött továbbá arról, hogy 1951. október 1-jéig a tervezett honi légvédelmi tüzérhad-

⁹⁸ Jegyzőkönyv az 1950. évi szeptember 22-én minisztertanácsról. MNL OL XIX-A-83-a 57. d. 353. sz. jegyzőkönyv. 1–2. o.

⁹⁹ Jegyzőkönyv az 1950. évi október 20-án tartott minisztertanácsról. MNL OL XIX-A-83-a 57. d. 357. sz. jegyzőkönyv. 1. o.

¹⁰⁰ A Trojka szervezetszerű működését Nagy Tamással 2004-ben közreadott tanulmányunkban már bizonyítottuk (Germuska–Nagy 2004). Az irodalom alapján akkor azt feltételeztük, hogy a Honvédelmi Bizottság 1950. október 27. és 30. között alakulhatott meg. Ugyanis Birta István egy 1970-es tanulmányában az október 27-i MDP KV ülés kapcsán írt – ismeretlen források alapján – a testület létrehozásáról (Birta [1970] 136. o., 36. jegyzet); illetve Baráth Magdolna találta meg egy orosz forráskiadványban Rákosi október 31-i levelét, amelyben a magyar pártvezető beszámolt Sztálinnak a bizottság megalakításáról. („Létrehoztunk egy háromtagú bizottságot, amelynek rajtam kívül tagja Gerő és Farkas honvédelmi miniszter. Ez a bizottság felel az összes, az ország védelmével összefüggő kérdéért.” Baráth [2001] 255–256. o.) A Trojka üléseinek jegyzőkönyvei 2013-ban kerültek elő, azokat a Hadtörténelmi Közleményekben publikáltam. Lásd Germuska (2013).

osztály helyett négy hadosztályt kell felállítani; valamint megbízta a Honvédelmi Minisztériumot, hogy dolgozza ki egy hónapon belül az erődítési rendszerrel kapcsolatos elvi szempontokat.¹⁰¹

Az Üzemgazdasági Tanács szervezetről és munkarendjéről saját hatáskörben, az 1950. október 23-i alakuló ülésén intézkedett I/5/1950. (majd újabb számozás szerint 5/1/1950.) számú határozatával. A testület a hadigazdálkodás legfőbb irányító szerveként definiálta magát, amely összefogja és irányítja az ország honvédelmét érintő összes gazdasági jellegű kérdéseket. Határozatai a szakminiszterekre és a központi állami hivatalok vezetőire kötelező érvénnyel bírtak. A határozat leszögezte, hogy a tanács irányítja a szakminisztériumok, az Országos Tervhivatal és az egyéb állami szervek hadigazdasággal és hadiiparral kapcsolatos munkáját. Az Üzemgazdasági Tanács konkrét feladatait többek között a következőkben határozták meg: az országmozgósítási hálózat kiépítése és segítségnyújtás a szakminisztériumoknak a hálózat helyes megszervezésére; az Országos Tervhivatallal és a Honvéd Vezérkarral együtt az országmozgósítási terv előkészítése és jóváhagyása; az országmozgósítási munka folyamatos irányítása és ellenőrzése. Az ország honvédelme szempontjából az anyag- és árutartalékolási és gazdálkodási terv elbírálása és a tartalékolási terv megvalósításának folyamatos ellenőrzése.¹⁰²

A szakirodalomban több helyen lehet találkozni azzal az állítással, miszerint az MDP Központi Vezetősége 1950. október 25-i határozata alapján folytatódott volna haderő, azon belül a légierő stb. fejlesztése.¹⁰³ Azonban a Központi Vezetősége csak október 27-én tartott ülést, amelyen katonai ügyekről nem esett szó – a jelenleg hozzáférhető jegyzőkönyv szerint. Az MDP KV Titkársága ugyan tanácskozott 25-én, de ebben sem találni hasonló téma nyomát.¹⁰⁴ Valószínűbbnek tartom, hogy a Trojka október 21-i határozatait interpretálták a HM különféle szervei felé, mint a „KV határozatait” – ahogyan erre más esetben is láttunk példát. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a Titkárság 25-én „jegyzőkönyvön kívül” is tanácskozott a haderő problémáiról.

1950. november 1-jével ismét új hadrend lépett életbe a néphadseregénél: a „Kossuth”-hadrend.¹⁰⁵ A haderő katonalétszáma ekkor elérte a 123 000 főt, és a következő magasabbegységeket tartalmazta: egy lövészhadtest (3 „A” típusú hadosztállyal), egy lövészhadtest (3 „B” típusú hadosztállyal) és egy önálló „B” típusú lövészhadosztály, egy áttörő tüzérhadosztály, egy páncéltörő dandár, egy ágyús dandár, egy aknavető dandár, egy gépesített hadtest (egy gépesített és két páncélos hadosztállyal), egy légcsavaros vadászpilóta-hadosztály, egy honi légvédelmi

¹⁰¹ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1950. október 21-én megtartott üléséről. Germuska (2013) 617–618. o.

¹⁰² Jegyzőkönyv az Üzemgazdasági Tanács 1950. október 23-án tartott első rendes üléséről. MNL OL XIX-F-6-a 105. d.

¹⁰³ Lásd Horváth (2006) 313. o., Szabó–M. Szabó (2008) 54. o.

¹⁰⁴ Lásd MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 14. ő. e., illetve MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 413. ő. e. 265–321. o.

¹⁰⁵ Markó (2011) 81. o.

tüzérhadosztály, egy műszaki dandár, valamint egy-egy önálló nehézharckocsi-, illetve rohamlővegezered.¹⁰⁶

1950 őszén a Koreai-félszigeten változó szerencsével folytak a harcok: szeptemberben az ENSZ meghatalmazásával amerikai csapatok szálltak partra, és a kínai határig szorították vissza a kommunista erőket. Erre válaszul november 25-én Kína bekapcsolódott a koreai háborúba – így reális veszély alakult ki a harmadik világháború kitörésére; számosan tartottak attól, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió ténylegesen is közvetlen összeütközésbe kerül.¹⁰⁷

E „megváltozott nemzetközi helyzetre” tekintettel, a „Tanácsadó Bajtárs” javaslata alapján készült egy új haderő-fejlesztési terv. A HM Honvéd Vezérkar Főnöke Hadművelési Csoportfőnöksége iratai között megtalálható 1950. november 18-i keltezéssel a Szücs Miklós alezredes által összeállított, *Javaslat Néphadseregünk 1951–52 évi békefejlesztésére* című, a hadművelési csoportfőnök részére megküldött dokumentum. Eszerint a „Honvédelmi Miniszter Bajtárs elrendelte, hogy Néphadseregünk 1951–1952. eddigi békefejlesztési tervét vizsgáljuk felül, és – szem előtt tartva a feszült nemzetközi helyzetet, az imperialisták támadása esetén Néphadseregünkre váró feladatokat – készítsünk új javaslatot a Néphadseregünk erőteljesebb fejlesztésére”. A Hadművelési Csoportfőnökség Hadművelési Osztálya ennek alapján elkészítette az új variánst. 1951 tavaszán fel kívántak állítani egy csökkentett állományú hadsereg-parancsnokságot, egy „A” típusú lövészadosztályt, egy „A” típusú páncéltörő ágyús dandárt, egy „A” típusú tüzérhadosztályt, egy „A” típusú kivonuló légvédelmi hadosztályt, egy „A” típusú műszaki dandárt, egy „A” típusú pontonos dandárt, valamint feltölteni egy légvédelmi hadosztályt. 1951 őszén fel kívánták teljesen tölteni a hadsereg-parancsnokság állományát; továbbá két azonnal bevezethető lövész hadosztállyal kívánták növelni a déli határon állomásozó erőket. Ugyancsak a tanácsadó javaslatára ejtőernyős alakulatok helyett egy lovashadosztály felállítását tervezték. 1952 őszén pedig kilencre kívánták emelni az azonnal bevezethető lövészadosztályok számát, és egy második páncélos hadtestet felállítani; illetve továbbfejleszteni a tüzér, a műszaki, a repülő és honi légvédelmi erőket.¹⁰⁸

Az 1950. november 23-án az MDP PB által elfogadott 1951. évi ipari termelési keretszámok ugyancsak világosan mutatták a háborús készülődés jeleit. Az MDP KV Államgazdasági Osztály által benyújtott előterjesztés fő számai (lásd a 2.3. táblázatot) egyértelműen jelezték az egyes termelési ágak közötti arányváltozást: egyrészt egyre nagyobb része volt az iparnak a nemzeti jövedelem előállí-

¹⁰⁶ Ehrenberger (2001) 176–177. o. Az „A” típusú hadosztály feltöltött, a „B” típusú pedig keretjellegű magasabbegységet jelentett. Utóbbit csak a mozgósítást követően, feltöltés után lehetett volna bevetni. A két hadosztály-típus szervezeti összehasonlítását lásd Okváth (1998) 175–177. o.

¹⁰⁷ Az ezekben a hetekben zajló, élénk kínai–szovjet üzenetváltásokat, valamint a koreai háború bőséges dokumentációját lásd: Cold War International History Project Bulletin 6–7., 1995–96.

¹⁰⁸ HL MN 1950/T 10. d. 1. ő. e. 211–227. o.

tásában, másrészt a nehézipar, azon belül is különösen a hadiipar javára bekövetkezett eltolódást.¹⁰⁹

2.3. TÁBLÁZAT. Az 1950. és 1951. évi termelés iparágak közötti megoszlása.

Forrás: MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 64. ő. e.

Iparágak	Teljes termelési érték (millió Ft, változatlan áron)		Emelkedés 1950-hez képest (%)
	1950	1951	
Nehézipar	19596,1	26476,1	135,1
Hadiipar	856,0	3171,9	366,7
Könnyűipar	13841,7	17524,2	130,5
Mezőgazdasági ipar	7853,5	9665,3	123,0
Összesen/Átlag	42147,3	56837,5	133,5

A Honvédelmi Bizottság 1950. december 2-án – vélhetően a HM-ben készült tervek alapján – egy héten belül kivizsgálandónak tartotta, hogy „a megváltozott nemzetközi helyzettel kapcsolatban nem lehetne-e az 1951-es hadsereg fejlesztési tervet úgy átalakítani, hogy két teljes „A” típusú lövészhadtest alakuljon az 1951-es hadsereg-fejlesztési ütemben”.¹¹⁰

December 9-én a szovjet és a magyar kormány újabb egyezményt kötött mintegy 236,7 millió rubel értékű hadianyag szállításról. A Szovjetunió ehhez ismételen tízéves futamidejű hitelt biztosított, amelynek törlesztését 1953 januárjától kellett megkezdeni.¹¹¹ A korábban említett egyezményekkel együtt Magyarország három év alatt 392,7 millió rubel hitelt kapott a Szovjetuniótól fegyverek és haditechnika beszerzésére.

A Trojka elvárásainak megfelelően a Vezérkar elkészítette újabb változatban a Magyar Néphadsereg 1951–1952. évi fejlesztési tervét. A Hadművelleti Osztály a novemberi elképzeléshez képest a hadsereg-parancsnokságot csak 1952-ben kívánta felállítani, 1951-ben pedig csak egy lövészhadtest-parancsnokság felállítását tűzte célul. Ezzel együtt rendkívül feszített volt az 1951. évi ütem: 26 új alakulat létrehozásával és 6 átszervezésével számoltak, amit „Honvédelmi Miniszter Bajtárs utasítására” megtoldottak egy új dandárral és további 4 (magasabb)egység átszervezésével. Ugyanakkor még ebbe a változatba is belejavított valaki tollal: lovas-hadosztály (két lovasezred) helyett csak egy lovasezred felállítását célozták meg. A javaslatához mellékelt kimutatások szerint a néphadsereg katonalétszámát 48%-kal, a polgári alkalmazottakkal együtt számított teljes létszámát 44%-kal kívánták

növelni 1951 őszére (124 655/135 781 főről 170 559/182 659 főre); 1952 őszére pedig megduplázni a katonalétszámot és 93%-kal emelni a teljes létszámot (249 165, illetve 261 973 fő). A mellékelt kimutatás szerint a hozzávetőleges költségkihatások a következők voltak: az 1951. évi fejlesztés a pótfelkészítéssel együtt 9 milliárd Ft; 1952. évi összkiadás 266 ezres összlétszámmal és 5 javadalmazás lőszer legyártásával 8,5 milliárd Ft.¹¹²

A Vezérkar javaslata külön kitért az anyagbiztosítás problémájára. A szükséglet nagyobb részét a hazai ipartól kívánták megrendelni, azon technikákat, amelyet itthon nem gyártanak, azokat pedig a Szovjetuniótól és a népi demokráciáktól (harckocsikat, egyes lövegeket, optikai műszereket, löelemképzőket, áramtermelőket, egyes lőszerkeket, nehézvontatókat, részben a teherautókat). Ugyanakkor azt is hozzátették: a haderő tervezett fejlesztéséhez „azonnal biztosítani kell hazai iparunk jelenlegi kapacitásainak jelentős felemelését, mert várható, hogy az 1951. évi fejlesztést is két ütemben hajtjuk végre, és ez esetben a hazai iparnak szükségletünk egy részét már 1951. áprilisra kell legyártani”. Még súlyosabb feladatot képezett a mozgósítási szükséglet előteremtése, ugyanis a meglévő anyag annak csak 30%-át közelítette.¹¹³

A Honvédelmi Bizottság 1950. december 15-i ülésén tovább szabogatta az immár többször módosított tervet. Határozatával több alakulatot törölt a tervből, ugyanakkor több új magasabbegység létrehozását írta elő: egy „A” típusú páncéltörő tüzérdandárt, egy „A” típusú lövészadosztályt („B” helyett), egy „A” típusú áttörő tüzérhadosztályt („B” helyett), valamint egy „A” típusú műszaki dandárt („B” helyett). 1952-re pedig egy teljes értékű, „A” típusú hadsereg felállítását tűzte célul.¹¹⁴

Az 1950. év végére már igen jelentős mennyiségű fegyverzet érkezett be a Szovjetunióból. A Fegyverzeti Szolgálat kimutatása szerint: 41 000 db pisztoly, géppisztoly; 66 075 db puska és karabély; 5365 db golyószóró és géppuska; 357 db légvédelmi géppuska (12,7 mm-es); 659 db aknavető (82 és 120 mm-es); páncéltörő ágyúk (45, 57 és 76,2 mm-es) 578 db; tábori ágyúk (122 mm-es és 152 mm-es) 250 db; légvédelmi ágyúk (37 és 85 mm-es) 368 db; 4 m-es távmérő 11 db; löelemképző (PUAZO-3) 11 db.¹¹⁵

¹¹² Összehasonlításképp: az 1951. évi állami költségvetés kiadási főösszege 29,5 milliárd Ft volt.

¹¹³ Javaslat a Magyar Néphadsereg 1951–52. évi fejlesztésére. d. n. HL MN 1956/T 12. d. A Trojka jegyzőkönyveinek 2013. évi publikálásakor nem sikerült fellelni a vonatkozó előterjesztést. Utóbb azonban az MN 1956. évi iratai közül megkerült a javaslat, amelynek iktatószáma megegyezik a Trojka jegyzőkönyvében hivatkozott iktatószámmal. Vö. Germuska (2013) 622. o.

¹¹⁴ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1950. december 15-én d. e. 11 órakor tartott üléséről. A Trojka a következők alakulatokat törölte a fejlesztési tervből, illetve csökkentette: egy vasúti zászlóaljat, egy közúti zászlóaljat, egy „B” típusú műszaki dandárt, egy „B” típusú vonalépítő zászlóaljat, egy „A” típusú lovas ezredet, egy „B” típusú sorozatvető dandárt, egy „B” típusú nehéz tüzér ezredet és egy „A” típusú rádiótechnikai osztályt törölte; egy „B” típusú vegyivédelmi dandárt egy „A” típusú vegyivédelmi zászlóaljra, egy „A” típusú fényszórós ezredet pedig egy „A” típusú fényszórós osztályra cserélt. Germuska (2013) 622–623. o.

¹¹⁵ Fuchs (1986) 6. o.

¹⁰⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 64. ő. e. MDP PB 1950. november 23-i ülésének jegyzőkönyve, illetve az MDP KV Államgazdasági Osztálya előterjesztése 1950. november 22.; 2., 28–31. o.

¹¹⁰ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1950. december 2-án déli 12 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 621. o.

¹¹¹ Egyezmény a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének Kormánya által a Magyar Népköztársaság Kormányának szállítandó fegyverzet és hadianyag elszámolási rendjéről és feltételeiről. Közli: Okváth (1998) 409–431. o.

A Magyar Néphadsereg 1951. január 1-jei állapotáról újabb beszámoló készült – vélhetően a szovjet tanácsadónak, közvetve Moszkvának. A néphadsereg létszáma ekkor 119 000 főt tett ki, ebből 109 000 fő a szárazföldi csapatoknál, 9000 fő a légierőnél, ezren pedig a folyami flottillánál teljesítettek szolgálatot. 1950-ben mintegy ezer régi tábornokot és tisztet távolítottak el a hadseregből, egy részüket le is tartóztatták. A csapatok harckészültségét ugyanakkor még gyengének ítélték, december–január hónapban valamennyi csapatotriadóztatni és téli táboroztatni kívánták. A hadsereg immár teljes egészében szovjet mintájú fegyverekkel volt felszerelve: kézfegyverekkel megfelelően, lövegekből, harckocsikból és repülőgépekből viszont igen komoly hiányok mutatkoztak. A jelentés alapján tisztábban láthatunk a fejlesztések irányát illetően is. Eszerint 1951 őszén 196 000 főnek kell lennie a haderőnek: 3 lövészhadtest (9 lövészadosztály – ebből 5 „A” egyenként 9700 fővel, 4 „B” egyenként 3500 fővel); 1 gépkocsizó hadtest (1-1 „A” típusú gépkocsizó, illetve harckocsiadosztállyal); 2 vadászrepülő- és 1 csatarepülő-hadosztály. 1952-re 264 000 fős haderő elérését tűzték célul: 3 lövészhadtest (6 „A” és 3 „B” hadosztállyal), 1 gépkocsizó hadtest (2 „A” gépkocsizó és 1 „A” harckocsiadosztállyal), egyéb repülő- és hadseregközvetlen egységek és csapatok. Felsorolták az 1951-ben beszerezendő technikai eszközöket, valamint megemlézték, hogy a részletes eszközigenylést rövidesen eljuttatják Moszkvába. Az eszközökön kívül még további 20 szovjet tanácsadót kértek, valamint harckocsi- és repülőgép-javító szakembereket.¹¹⁶

Gyorsított haderőfejlesztés

Koreában a kínai csapatok segítségével az északiak 1951. január elején bevették Szöült. A kommunista offenzíva sikereiből J. V. Sztálin azt a következtetést vonta le, hogy a blokk erőfeszítéseinek fokozásával felülkerekedhet az „imperialistákon”. Ezért a blokk egységes fegyverkezését biztosítandó 1951. január 9-ére Moszkvába hívta Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, valamint Románia pártvezetőit és honvédelmi minisztereit. A résztvevő országok haderőfejlesztésének kidolgozását az Alekszandr M. Vasziljevskij marsall, szovjet honvédelmi miniszter vezetésével alakult ad hoc előkészítő bizottság végezte el. A január 11-i plenáris ülésen meghatározták az egyes országok hozzájárulási kvótáját a haderőfejlesztéshez – a hadseregek békebeli és mozgósítási létszámát stb. 12-én pedig, az utolsó plenáris tanácskozáson döntés született egy hadianyag-ellátással foglalkozó állandó bizottság felállításáról. Ennek a Koordinációs Bizottságnak az elnökévé Ny. A. Bulganyin marsallt választották.¹¹⁷

¹¹⁶ Tájékoztató jelentés a Magyar Hadseregről 1951. január 1-én. HL MN 1967/T 118. d. A jelentés egyes részeit közölte Ehrenberger (2001) 13–146. o. A datálatlan jelentést 1953-ban fordították (vissza) oroszról magyarra, ezért a kötetben 1953-as dátummal szerepel, miközben a jelentés egyértelműen 1950–51 fordulóján kellett készülnön.

¹¹⁷ Lásd részletesen Germuska (2010) 32–33. o.

Emil Bodnăraş vezérezredes, román honvédelmi miniszter feljegyzései szerint a moszkvai megállapodásban a következő hadsereglétszámok elérését iránnyozták elő 1953-ra: Bulgária – békeidőben 140 000 fő, háború esetén 400 000 fő; Csehszlovákia – 250 000 fő, illetve 700 000 fő; Lengyelország 350 000 fő, illetve 900 000 fő; Románia 250 000 fő, illetve 600 000 fő; Magyarország pedig 150 000, illetve 400 000 fő.¹¹⁸ A moszkvai tanácskozásról Rákosi Mátyás is beszámolt emlékiratában, és úgy kommentálta: Farkas Mihállyal egyetértésben „az volt a véleményünk, hogy az a szám, ami nekünk jutott, a többi országhoz képest nem nagy, s elfogadhatjuk”.¹¹⁹

Utóbbi értékelés fényében válik világossá, miért határozott úgy a Honvédelmi Bizottság 1951. január 16-án, hogy december közepi döntését felülbírálván az év tavaszán nem kell továbblépni a hadsereg további növelésében, hanem a fejlesztés következő ütemét elegendő ősszel meglépni. A Trojka megerősítette az Üzemgazdasági Tanács – alább ismertetendő, előző napi – határozatát a hadiipar kapacitásainak a felméréséről. A hármas döntött arról is, hogy a 12-én létrehozott koordinációs bizottságba Gerőt és Farkast delegálja.¹²⁰

A Trojka tehát nem a fejlesztés túlfeszítettségének belátása miatt engedélyezte, hogy az addig menetrend szerinti félévenkénti új hadrendre való átállás és létszámnövelés elmaradjon, hanem mert a *Moszkvában előírt létszámot már eleve megközelítette a magyar haderő*.

Az ötéves tervet ennek ellenére is át kellett dolgozni, méghozzá néhány hét alatt. Rákosi Mátyás memoárja szerint V. R. Bojko altábornagy, a magyarországi szovjet katonai tanácsadók vezetője kész kívánságlistát és útmutatást tett le a Honvédelmi Bizottság asztalára, hogy hogyan lehet több mint 150 000 fősre növelni a Magyar Néphadsereget, előteremteni az ehhez szükséges felszereléseket és járműveket, felépíteni az üzemeket és laktanyákat stb. Az I. ötéves tervben korábban jóváhagyott, már eleve magas beruházási összegeket drasztikusan emelni kellett, hogy meg lehessen kísérelni a nehézipari és a hadiipari előirányzatok teljesítését. Az új terv minden fontosabb részletét előzőleg egyeztetni kellett a szovjet tervhivatallal. Rákosi szerint szinte naponként változtak a kérések és a javaslatok, és kivétel nélkül mindig felfelé kellett korrigálni az előirányzatokat, mert a hadsereg-fejlesztési koncepció egyre újabb igényeket teremtett.¹²¹

1951. február végén tehát az a feladat várt az MDP II. kongresszusára, hogy áldását adja a – nyíltan meg nem fogalmazott – háborús készülődésre. Erre második napirendi pontként, a kongresszus ötödik napján került sor, Gerő Ernő *Az ötéves terv első évének eredményei és további feladataink a népgazdaság szocialista építése terén* című referátumában ismertette az új célokat. Az 1950. év „sike-

¹¹⁸ Cristescu (1995) 15–23. o.

¹¹⁹ Feitl–Gellériné–Sipos (1997) II. kötet, 861. o.

¹²⁰ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1951. január 16-án d. u. 6 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 623–624. o. Január 26-án Rákosi Bulganyinhoz intézett táviratában értesítette is a szovjet vezetést Farkas és Gerő jelöléséről. Rainer (1998) 100. o.

¹²¹ Feitl–Gellériné–Sipos (1997) II. kötet, 861–863. o.

rei” alapján meghirdette az új, még nagyobb ugrást jelentő fejlesztési programot: „Ötéves népgazdasági tervünket olymódon kell átdolgozni, hogy meggyorsítsuk országunk iparosítását, vagyis mindenekelőtt a nehézipar, az ipari alapanyagok, a villamosenergia- és a gépgyártás, s általában a termelőeszközöket előállító iparágak fejlődését.” Miközben a gazdaságban már alapvető strukturális feszültségek mutatkoztak (a feldolgozóipari termelés növekedése mögött elmaradt az alapanyagipar és az energiatermelés fejlődése, a mezőgazdaság és a könnyűipar gyenge teljesítménye pedig a külkereskedelemben és a lakosság fogyasztásának biztosításában okozott feszültséget), Gerő a mezőgazdaság lemaradásából azt a következtetést vonta le, hogy nem lassítani, hanem éppen ellenkezőleg, fokozni kell az iparosítás ütemét.¹²²

A kongresszusi határozat a Gerő-beszéd irreális és előre láthatóan teljesíthetetlen számait öntötte végleges formába: az I. ötéves terv előirányzatait úgy kellett felemelni, hogy a gyáripár termelése 1949-hez képest 1954-re az eredetileg előirányzott 86,4% helyett legalább 200%-kal, ezen belül a nehézipar az eredeti 104,3% helyett 280%-kal, a könnyűipar 72,9% helyett 145%-kal emelkedjék. A beruházásoknak az eredetileg előirányzott 50,9 milliárd Ft helyett legalább 80 milliárd Ft-ot, ezen belül a nehéziparban 18,3 milliárd helyett 37 milliárd Ft-ot kellett elérniük. A nemzeti jövedelemnek 63% helyett 120%-kal, az életszínvonalnak öt év alatt 35% helyett 50%-kal kellett emelkednie.¹²³

Négy nappal a kongresszus befejezését követően, március 6-án a Honvédelmi Bizottság ismét a hadseregfejlesztés kérdéseiről tárgyalt. A tanácskozási jegyzőkönyve mellett azonban nem maradt fenn előterjesztés, így csak az tudható, hogy a következő pontokban kívántak módosítást: a kiképzési időt fel kell emelni egyes fegyvernemeknél (repülőknél három év, tüzéreknel és páncélosoknál két és fél év); az újoncozást meg kell kísérelni egy évfolyamból; továbbá javaslatot kértek arra, hogy a már korábban kiképzetteket hívják be újra az új fegyverek kezelésének elsajátítására. Egyetértett továbbá a HM építkezési keretének 300 millió Ft-os fel-emelésével.¹²⁴

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. április 23-án hagyta jóvá a „Közület II.” építkezések 1951. évi keretét. Eszerint a honvédelmi építkezések értéke 1950. évi árbázison 2,3 milliárd Ft-ot tettek ki 1951-ben. Az Üzemgazdasági Tanács felhívta az illetékes minisztériumokat, hogy az 1950–1951. évi téli munkaprogram keretében megkezdett építkezéseket 1951. augusztus 1-jéig; az 1950. évi beruházások kiegészítő építkezéseit 1951. október 15-ig; az új, jelentős honvédelmi építkezések közül a legénységi, parancsnoki, konyhaépületek és istállók szerelési munkála-

itait 1951. október 1-jéig; a lakások, kórházak és egyéb honvédelmi építkezéseket 1951. december 31-ig fejezzék be.¹²⁵

A Honvédelmi Bizottság május 11-én foglalkozott saját hatáskörének megállapításával. Határozatban rögzítették, hogy a bizottság foglalkozik a hadsereg fejlesztésével, a hadművelleti tervekkel, az országos mozgósítással, a hadiipar elvi kérdéseivel, az Államvédelmi Hatósággal, a hírszerzés kérdéseivel, valamint bizalmas jellegű káderekérdésekkel. Ugyanekkor a Péter Gábor által benyújtott jelentés az ÁVH kiemelt feladatai közé sorolta az elhárító szervezet kiépítését a hadiipari üzemekben. Márciusban speciális iskolán már 49 operatív beosztottat képeztek ki a hadiipari területre.¹²⁶

Az 1951. januári moszkvai határozatok alapján a szovjet blokk országainak két-két (egy-egy civil, illetve katona) képviselőjét még az év márciusában össze kellett volna hívni az Egyeztető (Koordinációs) Bizottság megalakítására. Eddigi ismereteink szerint e testület azonban nem alakult meg. (Erre utalt Bata István honvédelmi miniszter Rákosi Mátyás MDP első titkárhoz intézett 1954. április 21-i feljegyzésében.)¹²⁷ A Honvédelmi Bizottság azonban július 16-i ülésén jóváhagyta a „Koordinációs Bizottság” hadsereg-fejlesztési javaslatait.¹²⁸ Mivel a jegyzőkönyv mellett nem maradt fenn semmilyen előterjesztés, ezért egyelőre rejtély, hogy milyen nemzetközileg egyeztetett terveket terjeszthettek a Trojka elé.

Erről az időszakról rendkívül kevés információ érhető el még ma is. A néphadsereg rendszeresített létszáma 1951 őszén megközelítette a 184 000 főt, ami az egy évvel korábbihoz képest mintegy 36%-os bővülést jelentett.¹²⁹

Az állam militarizálása

Az Üzemgazdasági Tanács 1950. októberi megalakításával egy időben egy hatalmas, hierarchikus mozgósítási apparátus kiépítése kezdődött meg. A Nehézipari Minisztériumban elsők között hozták létre a KR-szervezetet, amely egy 1950. november végi jelentés szerint a főhatóságnál 16 főállású előadó és 3 gépiró foglalkoztatását jelentette. 1951. január végéig pedig 52 főállású KR-összekötőt kívántak munkába állítani a stratégiai fontosságú vállalatoknál.¹³⁰

¹²⁵ Az ÜT 139/13/1951. sz. határozata. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

¹²⁶ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1951. május 11-én d. u. 6 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 625–626. o.; Jelentés az Államvédelmi Hatóság helyzetéről és fejlődéséről. Budapest, 1951. április 24. MNL OL M-KS 276. f. 96/F. cs. 214. ó. e.

¹²⁷ MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ó. e. 553–556. o.

¹²⁸ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1951. július 16-án d. u. 6 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 630–631. o.

¹²⁹ Mónus (1986) 26. és 32. o. Az adatra Pánczél Mátyás hívta fel figyelmemet, amelyet ezúton is köszönök.

¹³⁰ A NIM és az alája tartozó üzemek KR-szervezetének tervezete. 1950. november 28. MNL OL XIX-F-6-ee 21. d.

¹²² A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve. 319. o.

¹²³ Uo. 521–522. o.

¹²⁴ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1951. március 6-án d. u. 6 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 624–625. o.

1951 januárjában az Üzemgazdasági Tanács utasítása alapján¹³¹ elkészült a minisztériumok és más főhatóságok KR-szabályzatának tervezete. A javaslat 4 csoportra bontva adta meg az országos KR-hálózat feladatait: tervhivatal, termelő minisztériumok (köztük a január 1-jei hatállyal tovább osztódó ipari tárcákkal: Kohó- és Gépipari Minisztérium, Nehézipari Minisztérium és Könnyűipari Minisztérium), gazdálkodó minisztériumok (mint a Pénzügyminisztérium, a kereskedelmi minisztériumok), valamint az igazgatási minisztériumok (igazságügyi, külügy, népművelési stb.) és más főhatóságok (Munkaerő-tartalékok Hivatala, Központi Statisztikai Hivatal stb.) számára. A dokumentum hat oldalon sorolta a főhatóságok feladatait a népgazdaság mozgósítási felkészítése, mozgósítása és a háborús gazdálkodásra való átállás tervezése területén.¹³²

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. március 15-én hagyta jóvá a KR-szervek végleges szervezeti és működési szabályzatát. A határozat szerint az Üzemgazdasági Tanács irányította a KR-hálózatot: megadta az irányelveket és a minisztériumok feladatát, valamint összehangolta a végrehajtást. Három szintet hoztak létre: a felsőfokú KR-szerveket a minisztériumok központi egységeinél, a középfokúakat a minisztériumi főosztályokon és osztályokon, valamint az alsófokú KR-szerveket – a vállalatoknál és üzemeknél. A szabályzat szigorúan meghatározta az iratkezelés, tárolás, ügyintézés módjait és titkossági fokozatait, valamint előírta minden KR-szervezetben közreműködő számára a titoktartási nyilatkozat aláírását is.¹³³

A minisztériumok és főhatóságok KR-szerveinek létszáma a hálózat teljes kiépítését követően meghaladta a 200 főt, sőt, légoltalmi és légvédelmi szakemberekkel bővült.¹³⁴ A KR-tervezés 1951 szeptemberében kidolgozott alapelveiben „az imperialisták mind nyitabb háborús készülődésére” hivatkozva írták elő a mozgósítási felkészülés három szakaszát. A KR-terv fejlesztési szakaszában az ország honvédelmi ütőképességének növelése érdekében a folyó népgazdasági terven keresztül kellett végrehajtani az előkészületeket: a készletfeltöltést, a tartalékolást, az infrastruktúra-fejlesztést, a próbagyártást, a felszerszámozást, valamint a háborús jogszabályok és intézkedések elkészítését. A második, mintegy három hónapos intézkedési szakasz a mozgósítás elrendelésétől lépett volna érvénybe, és a népgazdaság teljes átállásig tartott volna. Ekkor kellett volna megtörténnie az egyes iparágak, vállalatok, üzemek és állami szervezetek mozgósítási átállásának; az üzemek és intézmények esetleges áttelepülésének; a munkaerő átcsoportosításának stb. A harmadik szakasz pedig az lett volna, amikor a KR-terv alapján az egész gazdaság a haditermelés céljainak alárendelten dolgozik. Az Országos Terv-

hivatal az üzemi szintig kidolgozandó KR-tervekhez a több mint 300-féle anyag-, áru- és gépmérlegen túl szállítási, munkaerő- és pénzügyi mérlegeket is összeállított. Ellátta továbbá a minisztériumokat és a tervező apparátusokat a cikkenkénti termelési keretszámokkal és az anyagkeretszámokkal – negyedévenkénti, valamint megyei bontásban is.¹³⁵

A rendkívül részletes és aprólékos, ugyanakkor szigorúan központosított tervezés óriási apparátus mozgatását tette szükségessé. 1951 októberére ehhez az Országos Tervhivatalnak öt általános igazgatási egységbe szervezve 8 elvi főosztálya és 12 szakfőosztálya működött. A XIX-es kódszámot viselő Általános Üzemi Főosztálynak pedig a következő részlegei voltak: Távlati Tervezési Osztály, Elvi Főosztály, Terv Csoport, Ipari Osztály, Testületi Osztály, Különleges Munkáltatási Csoport (letartóztatottak és elítéltek foglalkoztatása), valamint Áruraktározási Csoport (tartalékolás).¹³⁶ A Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökségének Anyagtervezési Csoportfőnökségén 1951–1952-ben több mint 110-en dolgoztak (ami a duplája volt az 1949-es létszámnak). A hatalmas hadseregnél is minden eszközre és anyagra kiterjedő központi irányítás érvényesült. Az anyaggazdálkodásban a szigorúan meghatározott normákhoz igazodva a hadianyagokon túl tételesen tervezték a ruházatot, a felszerelést és az élelmiszereket is. A felhasználandó anyagokat és eszközöket egy több ezer tételt tartalmazó cikklista rendezték, és ennek alapján történtek a megrendelések.¹³⁷

Az erőfeszítések ellenére a vállalati mozgósítási tervjavaslatok csak 1952 végére álltak össze, így 1952-ben kizárólag az országos KR-keret terv született meg. Emellett számos részterületet érintő jogszabály és rendelkezés készült el, így például: *Villamos-energia korlátozásának tervezete; Háborús munkaerő-szükségleti terv elkészítése; Fontosabb barlangok, tárók és pincék felmérésének és szétosztásának szabályozása; A Munka Törvénykönyvének módosítása mozgósítás esetére; Járvány elleni felkészülés terve; A hadiipari üzemekben foglalkoztatottak és családtagjaik ellátása mozgósítás esetén* stb. Ugyanakkor alapvető intézkedési tervek hiányoztak alsóbb szinteken: például, hogy rendkívüli helyzetben hogyan működ-
tetik a termelést csökkentett létszámmal, kevesebb járművel stb.¹³⁸

¹³⁵ Az ÜT 260/24/1951. sz. határozata az 1952. évi KR-tervkészítés módszeréről. 1951. szeptember 25. MNL OL XIX-F-6-a 105. d.

¹³⁶ Az OT szervezete. MNL OL M-KS 276. f. 116. cs. „T” 15. d. e. Az 55/1951. sz. (II.25.) MT rendelet alapján 1951. március 1-jétől kezdte meg működését az Áruraktározási Hivatal (ÁRH), amely a nyilvános jogszabály szerint a kihasználatlan raktárok hasznosításával foglalkozott, valójában azonban a stratégiai tartalékolás megszervezése és a készletezés volt a feladata.

¹³⁷ Szenesné (1978) 5. o.

¹³⁸ A HT 114/10/1953. sz. határozata. Az ÜT fennállása óta hozott KR-határozatok felülvizsgálata. 1953. április 27. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

¹³¹ Az ÜT 38/6/1951. sz. határozata. A KR-hálózat kiépítésével kapcsolatos jelentés. 1951. január 18. MNL OL XIX-F-6-a 105. d.

¹³² Előterjesztés az ÜT-hez a KR feladata és szervezeti felépítése tárgyában. 1951. január 24. MNL OL XIX-F-6-ee 21. d.

¹³³ Az ÜT 78/10/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-G-3-h 68. d.

¹³⁴ 1953 augusztusában 249 főt tett ki a mozgósítási szervezet létszáma: ebből KR-rel foglalkozott 184 fő és légoltalommal 65 fő. A HT 181/15/1953. sz. határozata. 1953. augusztus 10. HL MN 1956/T 47. d. 5. cs.

1951 őszen a lakosság ellátásának mind tűrhetetlenebb állapota és a növekvő külföldi adósság miatt az MDP KV Titkársága kénytelen volt szerény mértékű visszafogásról határozni. 1951. október 24-i határozata a gyáripár termelését az eredetileg jóváhagyott 25% helyett „csak” 22,9%-kal tervezte emelni. Az 1952-re megállapított 17 milliárd Ft-os beruházási előirányzatot 900 millióval csökkentették volna úgy, hogy a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumtól, a Kohó- és Gépipari Minisztériumtól és a Közlekedésügyi Minisztériumtól összesen 462 milliót terveztek elvonni, míg a „Közület II.” néven futó védelmi ágazatot mindössze 97 millió Ft-tal rövidítették meg.¹³⁹

A Magyar Néphadseregben 1951. november 1-jével indult el az új kiképzési év, és ezzel párhuzamosan újabb átszervezések kezdődtek.¹⁴⁰

Az MDP KV Titkársága által 1951. november végén jóváhagyott 1952. évi állami költségvetés a folyó évi büdzsé szerkezetét tartotta meg, csak a főösszeg növekedett 40 milliárd Ft-ról 46 milliárdra. A teljes (nyílt és titkos) költségvetés kiadásaiból az összes forrás 23,3%-át a védelmi ágazatra, 33,6%-át pedig beruházásokra irányozták elő. A költségvetésen kívül kezelt összeg nagysága elérte a 8 milliárd Ft-ot, az összkiadás 1/6-át. A HM költségeiből még a nyílt költségvetésben is 4,3 milliárd Ft szerepelt, valamint „tartálékként”, illetve „vállalatoknak közigazgatási tevékenységért térítés” címén további 933 millió Ft. A katonai kiadásokra a költségvetésen kívül még újabb 4,3 milliárdot kívántak fordítani.¹⁴¹

1951. december 15-én a Honvédelmi Bizottság egy újabb fejlesztési tervet fogadott el, az ún. Hunyadi-tervet, amelynek részletei – a Koordinációs Bizottság javaslatához hasonlóan – nem ismertek, miután a jegyzőkönyvhöz nem mellékeltek a vonatkozó előterjesztést.¹⁴²

A következő hónapokban kiemelt figyelmet kapott a Trojkától a hazai légvédelem fejlesztése. Az első korszerű, sugárhajtású vadászgépek (MiG–15-ösök) 1951. május végén érkeztek Kunmadarasra (10 db), majd augusztusban a tököli repülőbázisra (52 db).¹⁴³

A Honvédelmi Bizottság december 30-i ülésén a Szovjetunió Légierőinek megbízottja, Pogrebnyik vezérőrnagy tájékoztatta a Trojka tagjait, hogy a Magyar Népköztársaság légvédelme megszervezésének feladatával érkezett Budapestre. Ehhez Moszkva kész volt biztosítani a szükséges mennyiségű távol- és közelfelderítő

radart, valamint átadni egy 2 db ezredből álló MiG–15-ös lökhajtásos vadászrepülő-hadosztályt. Sürgette a magyar radarszolgálat együttműködésének kiépítését a román, a csehszlovák és a szovjet szolgálattal, valamint az Ausztriában állomásozó szovjet csapatok jelzőszolgálatával. A Trojka határozatilag írta elő az előkészítés megkezdését, az intézkedési tervek kidolgozását, és a szigorú titoktartás biztosítását.¹⁴⁴ (A titoktartásra azért tért ki külön a Trojka, mert az augusztusban szolgálatba állt MiG–15-ös repülőgépek egyes műszaki rajzai és leírásai decemberben eltűntek a minisztériumban, és Farkas külön feljegyzésben szorgalmazta Rákosinál december 28-én, hogy mindent meg kell tenni „a katonai titkok megőrzése terén mutatkozó bűnös hanyagság” gyors és eredményes felszámolása érdekében.¹⁴⁵)

A Honvédelmi Bizottság 1952. január 21-én arról határozott, hogy a mezőtúri univerzális repülőtér helyett a Dunántúlon egy vagy két vadászrepülőteret kell építeni; valamint hogy Rákosi Mátyás levélben kérjen a Szovjetunió kormányától további motoros vadászrepülőgépeket; továbbá a tervezett két repülőterre az éjjeli fel- és leszálláshoz szükséges berendezéseket.¹⁴⁶ (Az éjszakai repülésre való felkészülést ugyanis kezdetben Jak–11-es, „Ölyv” gépekkel kezdték meg, majd ezután a sugárhajtású MiG–15-ösökön.¹⁴⁷)

Április 19-én a Trojka jóváhagyását adta arra, hogy Magyarország légvédelmét másnapról a Magyar Néphadsereg lássa el a vadász- és légvédelmi rendszer működésbe lépésével.¹⁴⁸ A néphadsereg 66. vadászrepülő-hadosztályának 62. ezrede így április 20-tól ügyeletes készségi szolgálatot látott el.¹⁴⁹

A szomszédos országok közül Romániával és Csehszlovákiával már 1949–1950 fordulójától volt légvédelmi együttműködés, amelyet külön-külön egyezményben rögzítettek 1950 márciusában. (A Minisztertanács március 21-én hagyta jóvá az egyezményeket.)¹⁵⁰ Vélhetően ennek kibővítését tartalmazhatta az a vadászvédelmi együttműködésről szóló dokumentum, amelyet 1952. június 7-én hagyott jóvá a Honvédelmi Bizottság. A terv a Szovjetunióval, Csehszlovákiával és Romániával való vadász- és légvédelmi együttműködést rögzítette, részletei azonban megfelelő előterjesztés hiányában nem maradtak fenn. A Honvédelmi Bizottság ugyan ezen ülésén hozzájárult, hogy a három éve Magyarországon szolgáló szovjet ta-

¹⁴⁴ Jegyzőkönyv a[z] MDP Honvédelmi Bizottságának 1951. december 30.-án d. u. 6 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 635. o.

¹⁴⁵ Rákosi Mátyás elvtársnak. Farkas Mihály 1951. december 28. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 177–178. o. Farkas külön kiemelte, hogy az ügyről „a Párt Honvédelmi Bizottságának” írásos jelentést kell tenni.

¹⁴⁶ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1952. január 21-én d. e. 12 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 637–638. o.

¹⁴⁷ Szabó–M. Szabó (2008) 57. o.

¹⁴⁸ Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Honvédelmi Bizottságának 1952. április 19-én d. e. 12 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 639. o.

¹⁴⁹ Szabó–M. Szabó (2008) 57. o.

¹⁵⁰ A két egyezményt lásd HL MN 1979/T 1260. d.

¹³⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 166. ő. e. MDP Titkársága 1951. október 24-i ülésének jegyzőkönyve, illetve OT előterjesztés a népgazdaság 1952. évi keretszámainak módosításáról. 2., 17–24. o.

¹⁴⁰ Horváth (2006) 310. o. Az átszervezésekről lásd részletesen Mónus (1986) 29–33. o.

¹⁴¹ MDP Titkársága 1951. november 28-i ülésének jegyzőkönyve, illetve a Pénzügyminisztérium előterjesztése az 1952. évi költségvetés tárgyában. 1951. november 26. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 170. ő. e. 2., 17–20. o.

¹⁴² Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1951. december 15-én d. u. 6 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 634. o.

¹⁴³ Zsák (2002) 8., 10. és 15. o. Az adatért köszönettel tartozom Pánczél Mátyásnak.

nácsadók helyére új tanácsadókat kér a HM, más tanácsadóknál pedig vezénylési idejük egy évvel való meghosszabbítást kéri.¹⁵¹

Ekkorra az egész ipart olyan mértékben leterhelték a honvédelmi megrendelések, hogy 1952 elején egyes minisztériumok és iparági főosztályok állítólag a következőkkel szegültek szembe a HM követeléseivel: „A honvédség elvisz mindent a népgazdaságból, zavarja a terveket, és a polgári igényeket a honvédség miatt nem tudják kielégíteni.”¹⁵²

1952-re változatlan prioritásokkal az egész korszak legszigorúbb éves terve készült, amely csőd közeli helyzetbe sodorta a tartalékait lassan teljesen felélő magyar gazdaságot. Ez a terv „végső” formájában 1952. február elején született meg, mivel az árváltozásokról szóló 1951. november 30-i Központi Vezetőség-határozat és az 1951. évi tényadatok miatt még változtatásokra volt szükség. Az MDP PB a tervről szóló határozatában még saját 1951. október végi – szerény mérséklést célzó – döntését is felülbírálta. A PB-határozat leszögezte, hogy tovább kell folytatni az ország gyors ütemű iparosítását, a gyáripár nagymértékű fejlesztése mellett az – 1951-ben elmaradt – alapanyagipar felzárkóztatását is el kell érni, valamint „fokozottan ki kell elégíteni a honvédelem szükségleteit”. 1952-re 17 530 millió Ft-ot irányoztak elő beruházásokra (28%-kal meghaladva az előző évi 13 720 milliós beruházási összeget). A több mint 17 milliárdból 7500 millió Ft-nyi beruházást irányoztak elő a nehéziparra (43%).¹⁵³

Az 1952. évi úgynevezett KR- (koordinációs, azaz a háborúra való átállást irányító) terv, amelyet valószínűleg az Országos Tervhivatal katonai részlege állított össze, és Vas Zoltán egyenese Rákosi Mátyásnak terjesztett fel, kertilés nélkül beszélt a fegyverkezés következményeiről. A népgazdaság – minden erőfeszítés és rendszabály ellenére – háborús mozgósítás esetén a néphadsereg eszközigenyének csak 76,6%-át tudta volna kielégíteni. Ezt is csak úgy lehetett teljesíteni, hogy a lakosság fogyasztását az 1952-ben eredetileg tervezetthez képest 30%-kal, az 1951. évi színvonalnál 14%-kal alacsonyabbra szállították le. Így a nemzeti jövedelemnek a 24,1%-át emésztették fel a honvédelmi kiadások, és ez még nem tartalmazta az összes katonai beruházást és a készenléti anyagtartalékolást.¹⁵⁴

1952 májusában Gerő Ernő is hasztalanul próbálta takarékoskodásra bírni a HM-et, arra hivatkozva, hogy a túlzott honvédségi igények zavarokhoz fognak vezetni a gazdaságban. Farkas Mihály ugyanis a védelmi beruházások csökkentését a hadsereg fejlesztésének leállításával tartotta egyenértékűnek.¹⁵⁵

1952 júniusában az Országos Tervhivatal, a HM és az Építésügyi Miniszté-

rium együttesen felülvizsgálták a folyamatban lévő honvédelmi építkezéseket. Az év elején jóváhagyott 1,2 milliárd Ft-nyi építési feladat az Építésügyi Minisztérium éves tervének 40%-át jelentette (!), a rendkívüli feladatokkal azonban nem tudott megbirkózni az építőipar, hiába állították fel márciusban a bizalmas építkezések koordinálására az Építésügyi Minisztérium Általános Üzemi Osztályát. Nyár elejére 25 fő helyett 12-vel működött az osztály, a honvédelmi építkezések nagy része – a sietség miatt – tervdokumentáció nélkül zajlott, az Általános Épülettervező Vállalat sem tervekkel, sem művezetéssel nem győzte a sok helyszínt. A HM hiába biztosított 6500 főt az építkezésekhez, az Építésügyi Minisztérium legalább 10 000 főt kért. A felülvizsgálatnál ráadásul kiderült, hogy az eltervezett feladatokhoz további 215 millió Ft szükséges. Az Üzemgazdasági Tanács június 30-án jóváhagyta a keretemelést (1,415 milliárd Ft-ra), és azonnal intézkedéseket követelt az eredeti határidők betartására.¹⁵⁶

A néphadsereg szervezete 1952 őszén érte el legnagyobb méretét. Ekkorra a szárazföldi erőkhöz 4 hadtest tartozott 14 hadosztállal, 8 dandárral, 31 lövészrezreddel, 13 harcokocszrezreddel, 32 tüzérezreddel és 7 légvédelmi tüzérezreddel.¹⁵⁷ 1953. január 1-jén a néphadsereg tényleges létszáma 186 858 katonát és 8584 polgári alkalmazottat tett ki, összesen 195 442 főt. Ehhez jött még a hadrenden kívüli építőalakulatok 14 970 fős létszáma. Így a haderő teljes létszáma 210 412 főt tett ki.¹⁵⁸

1952 végére a Magyar Néphadsereg mintegy 625 000 db gyalogsági fegyverrel, 6716 db löveggel és aknavetővel, valamint 84 000 db optikai és tüzérségi műszerrel rendelkezett.¹⁵⁹

A honvédelmi ügyek irányításának átalakítása

1952 késő őszén újabb változások következtek be a védelmi ügyek irányításában, láthatólag ismét a szovjet mintát másolva.¹⁶⁰ Novemberben – miután már augusztusban átvette miniszterelnöki posztot – Rákosi Mátyás intézkedéseket hajtott végre a további hatalomkoncentráció érdekében, amelyekkel a hatalom súlypontját a párttestületektől az állami szervekhez igyekezett áttenni. A változtatásoknak ugyanakkor már volt hazai előzménye is. A gyorsan szaporodó, és mind áttekinthetlenebbé váló főhatóságok és minisztériumok dzsungelében Gerő Ernő már 1950-től

¹⁵¹ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1952. június 7-én de. 11 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 641. o.

¹⁵² Okváth (1998) 241. o.

¹⁵³ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 93. ó. e. MDP PB 1952. február 7-i ülésének jegyzőkönyve, illetve az MDP KV Államgazdasági Osztálya: Az 1952. évi népgazdasági terv fő feladatai és célkitűzései. 1952. február 5.; 2–3., 23–41. o.

¹⁵⁴ MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ó. e. 1952. évi KR-terv keretszámai. d. n., 319–335. o.

¹⁵⁵ Okváth (1998) 242. o.

¹⁵⁶ Az ÜT 125/42/1952. sz. határozata. 1952. június 30. MNL OL XIX-A-98 218. d.

¹⁵⁷ Horváth (2006) 310–311. o. A csapatok részletes leírását lásd uo.

¹⁵⁸ Előterjesztés Rákosi Mátyás elvtársnak. 1953. március 5. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ó. e. 395. o.

¹⁵⁹ Baranyi–Fuchs (1986) 7. o.

¹⁶⁰ Rákosi Mátyás a kormányzati átalakításokat mindvégig Moszkvára figyelve hajtotta végre, amint erről Kiszjeljov budapesti nagykövetség is beszámolt 1952. október 20-i beszélgetésük alkalmával. Baráth (2001) 265. o.

szervezeti változtatásokkal igyekezett rendet vágni.¹⁶¹ Ezek keretében 1951 szeptemberében javaslatot tett a Minisztertanács Elnökségének létrehozására, 1+7 fővel (miniszterelnök és helyettesei). Rákosi 1952 augusztusában, amikor átvette a kormányfői posztot is, kilenctagú elnökség létrehozásának tervét vázolta fel.¹⁶²

A Minisztertanács Elnökségének felállításáról az MDP PB 1952. november 6-án döntött, majd az MDP KV Titkársága november 12-én határozott a Népgazdasági Tanács megszüntetéséről.¹⁶³ A Minisztertanács 14-i ülésén alakult meg az Elnökség. Öt miniszterelnök-helyettest neveztek ki: Gerő Ernőt a terv- és pénzügyi csoport, Hidas Istvánt a nehézipari csoport, Kiss Károlyt a könnyűipari csoport, Nagy Imrét a mezőgazdasági csoport és Házi Árpádot az adminisztratív csoport élére, s rajtuk kívül Farkas Mihály honvédelmi minisztert és Révai József népművelési minisztert választották a tagjává.¹⁶⁴ Az elfogadott határozat szerint a Minisztertanács elnöke közvetlen felügyeletet gyakorolt a Honvédelmi Minisztérium, az Államvédelmi Hatóság, a Külügyminisztérium, az Állami Ellenőrző Központ, az Egyházügyi Hivatal, valamint az Üzemgazdasági Tanács felett.¹⁶⁵ Ugyanezen határozattal döntött a Minisztertanács a Gerő vezette Népgazdasági Tanács 1952. december 31-ig történő megszüntetéséről. A tanács feladatait a Minisztertanács, illetve annak Elnöksége vette át, korábbi titkársága pedig átalakult a Minisztertanács Elnökségének Titkárságává.

1952. november 21-én a Minisztertanács előzetesen jóváhagyta,¹⁶⁶ november 23-án pedig kihirdették az 1952. évi 20. törvényerejű rendeletet, amely december 1-jei hatállyal megszüntette a gazdasági ügyekben addig teljes jogkörrel intézkedő Népgazdasági Tanácsot. Az átalakítások szele a másik kulcsfontosságú, Gerő Ernő vezette testületet is elsodorta: gyakorlatilag azonnali hatállyal megszüntették az Üzemgazdasági Tanácsot.

A szervezeti változtatások következő lépéseként az MDP KV Titkársága november 27-i ülésén a főtitkár javaslatára a következő határozatot fogadta el: „a 3 tagú katonai bizottságot meg kell szüntetni, helyette a pártban Honvédelmi Tanácsot kell létrehozni, melynek tagjai Rákosi, Gerő, Farkas, Hidas [István], Házi [Árpád], Bata [István] elvtársak.”¹⁶⁷ A határozat arról is intézkedett, hogy az Üzemgazdasági Tanács megszűnése után „állami vonalon” a Honvédelmi Tanács foglalkozzon

¹⁶¹ A kormányzati átszervezési javaslatokról és bizottságokról lásd Baráth (2001) 256–257., 263–265. o.

¹⁶² Rainer (1996) 487. o.

¹⁶³ Baráth (2001) 265. o.

¹⁶⁴ MNL OL XIX-A-83-a 73. d. 458. sz. jegyzőkönyv. 2–3. o.

¹⁶⁵ Előterjesztés a Minisztertanácshoz a Minisztertanács egyes szervezeti kérdéseivel kapcsolatban. Dátum és aláírás nélkül. MNL OL XIX-A-83-a 73. d. 458. sz. jegyzőkönyv. 2. és 11. o.

¹⁶⁶ Jegyzőkönyv az 1952. évi november 21-én tartott minisztertanácsról. MOL XIX-A-83-a 73. d. 459. sz. jegyzőkönyv. 1. o.

¹⁶⁷ Tisztségeik sorrendben: a Minisztertanács elnöke és pártfőtitkár, a Minisztertanács elnökének helyettese, honvédelmi miniszter, a Minisztertanács elnökének másik helyettese, a Minisztertanács elnökének harmadik helyettese, valamint vezérkari főnök. Az első négy személy az MDP KV Titkárságának és a PB-nek is tagja, Házi pedig a PB póttagja volt.

a katonai és hadiipari vonatkozású kérdésekkel is, a tanács tagjait a Minisztertanács Elnöksége nevezze ki, valamint hogy a határozatot jóváhagyásra a Politikai Bizottság következő ülésére be kell terjeszteni.¹⁶⁸ Nehezen képzelhető el, hogy Rákosi ne tudta volna a feloszlátandó testület pontos nevét, valószínűbb, hogy a Trojka, azaz a Honvédelmi Bizottság létrehozásáról nem született Titkársági vagy PB-határozat, és erre itt sem akarta ismét felhívni a figyelmet. Ugyancsak furcsa, hogy miért a párt Honvédelmi Tanácsáról határoztak, miközben egyértelmű volt, hogy azt állami testületként hozzák létre.

1952. november 28-án a Minisztertanács kimondta, hogy az Üzemgazdasági Tanács december 2-ától megszűnik és helyébe „megfelelően kiszélesítendő működési körrel” a Honvédelmi Tanács lép. A határozat azt is rögzítette, hogy az Üzemgazdasági Tanács által hozott határozatok hatályban maradnak. A Honvédelmi Tanács tagjaivá – az egy nappal korábbi párthatározatnak megfelelően – Rákosit, Gerőt, Farkast, Hidas, Házi és Batát nevezték ki. Az Üzemgazdasági Tanács apparátusát teljes egészében a Honvédelmi Tanács vette át.¹⁶⁹

Az Üzemgazdasági Tanács december 1-jén tartotta utolsó ülését, viszont nem Gerő Ernő, hanem Rákosi Mátyás elnökletével, aki mind a jegyzőkönyvet, mind az Üzemgazdasági Tanács összes aznapi határozatát mint az „ÜT elnöke” írta alá.¹⁷⁰

December 4-én már röpszavazást tartott a Honvédelmi Tanács: jóváhagyták a Romániába utazó vegyipari delegáció névsorát, ugyanis a hazai robbanóanyag-ipari üzemek alapanyaggal való ellátásához reméltek segítséget a román partnertől. A kétéhetesre tervezett tanulmányút során a Szuszki Károly Országos Tervhivatal elnökhelyettes vezette delegációnak feladatául szabták a romániai cellulózgyártás, az ásványolaj-feldolgozás, a krakkgázok feldolgozásának, valamint a lőpor- és robbanóanyag-gyártásnak a megismerését.¹⁷¹

1952. december 8-án Farkas Mihály tett javaslatot a Honvédelmi Tanács titkárságvezetőjének személyére: Solt Lajos ezredes, a honvédelmi miniszteri iroda addigi vezetőjét terjesztette fel kinevezésre Rákosinak.¹⁷² Solt elnyerte a megbízatást, a Honvédelmi Tanács első határozatait már mint titkárságvezető látta el kézjeggyel,¹⁷³ és a Honvédelmi Tanács titkáráként szerepel egy 1952. december 31-i feljegyzésben is, a Minisztertanács elnökének titkársága munkatársaként.¹⁷⁴

A Honvédelmi Tanács 1952. december 15-én Rákosi Mátyás elnökletével tartotta meg első ülését. A Honvédelmi Tanács első határozata nem valamifajta mű-

¹⁶⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 220. ó. e. 6. o. A Titkárság határozatát az MDP PB 1952. december 11-i ülésén hagyta jóvá. Lásd: MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 111. ó. e. 1. o.

¹⁶⁹ Jegyzőkönyv az 1952. évi november 28-án tartott minisztertanácsról. MNL OL XIX-A-83-a 73. d. 460. sz. jegyzőkönyv. 2. o.

¹⁷⁰ Jegyzőkönyv az Üzemgazdasági Tanács 1952. december 1-én 12 órakor tartott 51. rendes üléséről; valamint a 204/51/1952–211/51/1952. sz. határozatok. MNL OL XIX-A-98 221. d.

¹⁷¹ Röpszavazás a Honvédelmi Tanács tagjainak. MNL OL M-KS 276. f. 96/F. cs. 215. ó. e.

¹⁷² Okvát (1998) 97–98. o.

¹⁷³ MNL OL XIX-A-2-ee 93. d.

¹⁷⁴ Minisztertanács Elnökének Hivatala: Csörgő János elvtársnak. MNL OL XIX-A-2-ee 94. d.

kódési rend vagy szervezeti szabályzat volt, hanem a Középgépipari Minisztérium 1953. évi terve.¹⁷⁵ Ugyanezen az ülésen határozták meg a HM 1953. évi költségvetési keretét: 11,058 milliárd Ft-ot irányoztak elő, amelyből 9,833 milliárd működési költség és 1,175 milliárd beruházás volt elkülönítve. 1953. január 1-jétől meg kellett kezdeni a szovjet haditechnikai hitel törlesztését is, erre a Pénzügyminisztérium különített el 200 millió Ft-ot az említetteken kívül.¹⁷⁶ Az Országos Tervhivatal egy külön összefoglalót is készített a Honvédelmi Tanács számára, amelyben összesítette a honvédelem, az egyéb fegyveres testületek, a középgépipar, a rabmunkáltatás és a stratégiai tartalékolás kiadásait. Eszerint 1952-ben a HM 9,66 milliárd Ft-ot használt fel, a KÖM pedig 900 millió Ft-ot. Az összes védelmi jellegű kiadás a várható nemzeti jövedelem 17,7%-át emésztette fel. 1953-ra ezt meghaladó mértékű, 18,6%-os felhasználást terveztek a védelmi ágazatnak.¹⁷⁷

A Honvédelmi Tanács létrehozása szervezően összekapcsolódott a Minisztertanács Elnökségének megalakításával. Erre mutat a tanács második, 1952. december 29-i ülésén született 20. sz. határozata is: „A Honvédelmi Tanács a jövőben azokat a kérdéseket tárgyalja, amelyeket a honvédelem szempontjából országos jelentőségűek [sic], továbbá azokat, amelyek az illetékes Minisztertanács Elnökhelyettesének hatáskörébe, vagy két Elnökhelyettes közös megegyezése alapján nem intézhetők el.”¹⁷⁸ Ez a kitétel azt is feltételezi, hogy a Honvédelmi Tanácsnak a megalakulásakor nem volt működési szabályzata, különben nem lett volna szükség ilyen értelmező határozati passzusra.

Ugyanezen határozat arról is intézkedett, hogy a Honvédelmi Tanács elé kerülő előterjesztéseket a „Minisztertanács Hivatal B csoport Titkárságához”, azaz a Honvédelmi Tanács Titkárságához kell benyújtani. A fedőnév választásának – két évvel később papírra vetett – indoklása az új testület hiányos legitimációjára világított rá: „A [HT] Titkárság létezése úgy, mint a Honvédelmi Tanácsnak a létezése – míg róluk nyilvános jogszabály (Honvédelmi Törvény) nem rendelkezik – államtitkot képez, ezért nyilvánosan, mint a Minisztertanács B. Titkársága működik.”¹⁷⁹

A B Titkárság mellett – nyilvánvalóan a hadiiparral kapcsolatos kérdések miatt – a Minisztertanács Elnökségének Nehézipari Titkársága is részt vett a döntéshozó munkában. Az utóbbi 14 fős titkárságon külön középgépipari előadó is dolgozott, aki egy 1953. január végi feljegyzésében így jellemezte a munkamegosztást a két hivatalrészleg között: „A HT elé kerülő előterjesztések előkészítését, azok ellenőrzését és határidőre való beküldését a HT titkársága intézi. Az előter-

¹⁷⁵ A Honvédelmi Tanács 1/1/1952. sz. határozata. MNL OL XIX-A-2-ee 93. d.

¹⁷⁶ A HT 3/1/1952. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 215. d.

¹⁷⁷ Összefoglaló a fegyveres testületek, a KÖM, testületi vállalatok, a KÖMI és az ÁRHI 1953. évi tervjavaslatáról. D. n. MNL OL XIX-A-98 215. d.

¹⁷⁸ A HT 20/2/1952. sz. határozata – A HT 1953. I. negyedévi B munkaterve. MNL OL XIX-A-98 215. d.

¹⁷⁹ Minisztertanács Titkársága B Osztály: Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. 1955. szeptember 13. MNL OL M-KS 276. f. 96/F cs. 135. 6. e. 13–18. o.

jesztések előkészítésében részt veszünk. A HT határozatairól az illetékes szerveket a HT titkársága értesíti és a határozatok végrehajtását jelentésben a HT felé az illetékes szerveknek kell eszközölni. A határozatok gyakorlati végrehajtását mi ellenőrizzük: [...] A hatáskörbe utalt kérdésekre, (határozatokra) az illetékes szervektől a jelentést, javaslatot mi kérjük be és azok végrehajtását mi ellenőrizzük.”¹⁸⁰

A Honvédelmi Tanács első ügyrendi szabályzatát 1953. március 10-i (hatodik) ülésén 66/A/6/1953. számú határozatként fogadta el.¹⁸¹ Az ügyrend elején is csak annyit rögzítettek, hogy a Honvédelmi Tanács elnöke a Minisztertanács elnöke, valamint hogy a testület munkáját külön titkárság segíti. A hatáskör, amelyekben a Honvédelmi Tanács „a Magyar Dolgozók Pártja vezetése által megállapított irányelvek alapján” intézkedhetett, igen széles volt: „közvetlenül megvizsgálja és eldönti az ország védelmi képességével kapcsolatos kérdéseket, úgy a Honvédelmi Minisztérium, határőrség és a Belső Karhatalom, mint az egész népgazdaság vonalán”. A legitimációs problémát az ügyrend úgy oldotta meg, hogy deklarálta: „A Honvédelmi Tanács a Minisztertanács által adott felhatalmazás alapján jár el, és határozatai a Minisztertanács határozatai erejével bírnak. A határozatok végrehajtásáért felelős miniszter, vagy főhivatal vezetője a Honvédelmi Tanács határozatát, mint minisztertanácsi határozatot adja ki végrehajtásra.”

A Honvédelmi Tanács feladatait négy témakörbe csoportosítva tárgyalta az ügyrend, közel kéttucatnyi ügykört felsorolva. Az ország fegyveres erőit illetően a Honvédelmi Tanács dönthetett:

1. a hadsereg fejlődéséről és feladatáról;
2. az ország légvédelmének terveiről;
3. a hadsereg tisztii állománya kiképzésének szolgálat teljesítésének rendjéről, a tartalékos tisztii állomány kiképzéséről;
4. a Magyar Népköztársaság állampolgárainak haderőn kívüli, a tanintézetek, önkéntes egyesületek és a polgári minisztériumok vonalán folyó katonai kiképzéséről;
5. a hadsereg, valamint a határőrség és belső karhatalom egységei közötti együttműködésről;
6. a védelmi építkezésekről;
7. a hadsereg fegyvereinek és technikai felszerelésének típusairól;
8. a hadsereg egyenruházatáról, rendfokozatairól, kitüntetéseiről, valamint az élelmiszer és ruházati ellátás normáiról;
9. a mozgósítás esetén a népgazdaságból igénybe vehető gépkocsik, vontatók és géperező munkaeszközök, valamint lóállomány normáiról, illetve a tartalékok nyilvántartási rendjéről;
10. a hadsereg költségvetéséről;

¹⁸⁰ Feljegyzés Csergő részére a HT előterjesztések és a hatáskörébe utalt egyes hadiipari kérdések előkészítéséről, ellenőrzéséről és határidőre való bekéréséről. 1953. január 30. MNL OL XIX-A-2-ee 107. d.

¹⁸¹ MNL OL XIX-A-98 226. d.

11. az Államvédelmi Hatóság gazdasági jellegű kérdéseiről; valamint
12. a Belügyminisztérium fegyveres testületeinek elvi kérdéseiről.

A hadszíntér-előkészítést illetően a Honvédelmi Tanács hagyta jóvá a honvédelem érdekeit közvetlenül érintő infrastrukturális beruházásokat (közlekedés, hírközlés stb.).

A gazdasági ügyeket illetően a következőkben intézkedett a Honvédelmi Tanács:

1. az ország védelmével közvetlenül összefüggő beruházások terveinek jóváhagyása (új hadiüzemek építése és a már működő üzemek kibővítése, javítóüzemek, bázisok és szertárak építése, az épülő és a már működő polgári vállalatok felkészítése háborúra);
2. a honvédelmi ipar mindennemű fegyverzet, lőszer, és haditechnika termelésére vonatkozó terveinek, valamint a hadsereg megrendelési terveinek jóváhagyása;
3. a hadfelszerelési szállítások export és import tervei;
4. az ipar béketermelésről haditermelésre történő átállításának tervei;
5. a polgári minisztériumok és közigazgatási szervek mozgósítási tervei;
6. a munkaerőnek háború esetén a népgazdaságban való meghagyása;
7. az állami mozgósítási anyagtartalékok létesítése;
8. az ipar hadművelleti területéről történő kiürítésének és elhelyezésének tervei;
9. a polgári minisztériumok és a mezőgazdaság tervei a háború első évére vonatkozóan.

A Honvédelmi Tanács negyedik fő feladatköre a háború idejére vonatkozó jogszabályok és intézkedések előkészítése volt:

1. az országnak hadiállapotra való átállításával kapcsolatos jogszabályok kidolgozása,
2. a Honvédelmi Minisztérium, valamint a Közlekedésügyi és Postaügyi Minisztérium közötti viszonzszabályozó szervi határozvány kidolgoztatása a vasúti szállítás és állami híradóeszközöknek háború idején való igénybevételéről,
3. a lakosság háború alatti élelmiszerellátásának normáiról és rendjéről szóló jogszabályok előkészítése.

A Sztálin halálát követő szovjetunióbeli változások 1953 késő tavaszán vettek a magyar vezetés számára is egyértelmű irányt. Erről először Rákosi Mátyás – valószínűleg május 22. és 29. közötti – moszkvai látogatása után hozott hírt.¹⁸² Rákosi hazatérve bizottságot állított fel Gerő Ernő vezetésével a középtávú és az éves terv átdolgozására.¹⁸³ Így az MDP KV Titkársága június 3-i ülésén a szovjet fővárosból kapott instrukciókat többé-kevésbé megfogadva a „hibák kijavítását

¹⁸² Rainer (1996) 500. o.

¹⁸³ Feitl–Gellériné–Sipos (1997) II. kötet, 911. o.

szolgáló egyes intézkedésekről” hozott határozatot a Gerő-féle bizottság javaslatai alapján.¹⁸⁴

Egy héttel később a titkárság – először véve figyelembe a gazdaságban mutatkozó súlyos problémákat – a termelési és beruházási előirányzatok minimális (körülbelül 3%-os) mérsékléséről döntött. Az MDP KV Államgazdasági Bizottságának az előterjesztésben kifejtett indoklása szerint „hibák fordultak elő magában az eredeti tervezésben, jelentős átcsoportosításokat kellett végrehajtani külkereskedelmi tervünkben, az év első négy hónapjában a legfontosabb iparágak nem teljesítették tervüket, lemaradtunk a begyűjtéssel, végül késedelmek mutatkoznak a beruházási tervek teljesítésében is”.¹⁸⁵

2.2. A hadiipar szervezeti önállósítása

A 100 főnél nagyobb vállalatok államosítása

A Gazdasági Főtanács rendeletével már 1947. október 1-jével különvált a Kőbányai úti és a Soroksári úti Lampart. A nagybankok államosításával 1948. január 1-jével, mint a Magyar Általános Hitelbank tulajdonolta vállalat, állami kezelésbe került a Lampart Művek is.¹⁸⁶

1948 márciusában az MKP – felbuzdulva a radikális csehszlovákiai fordulat – kezdeményezte az iparvállalatok nagyszabású államosítását. A Minisztertanács március 25-én határozott 547 db száz alkalmazottnál többet és 47 db száz alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztató, de stratégiai fontosságú üzem államosításáról. A 28-án elfogadott 1948. évi XXV. törvény alapján a következő hónapokban végül mintegy 780 vállalatot államosítottak, ezek átvételét és az új, többnyire munkásigazgatók kinevezését az Iparügyi Minisztérium koordinálta.¹⁸⁷

AZ MKP PB 1948. április 8-i ülésén – az államosítások ügyét tárgyalva – szóba került a hadiipar irányításának kérdése is. Két pont volt kérdéses: miként irányítsa az állam a béke idején hadicélra is termelő vállalatokat, illetve a háború idején a nem hadiüzem kategóriába tartozókat. Az Állampolitikai Osztály javasolta, és a PB elfogadta, hogy az Országos Tervhivatalban egy szűkebb körű Iparfejlesztési Osztályt, az Iparügyi Minisztériumban pedig egy Iparfejlesztési Igazgatóságot hozzanak létre.¹⁸⁸

Április 22-én az MKP PB támogatta, hogy a meglévő ipari igazgatóságokat

¹⁸⁴ A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956. 186–187. o.

¹⁸⁵ MDP Titkársága 1953. június 10-i ülésének jegyzőkönyve, az MDP KV Államgazdasági Bizottsága előterjesztése a népgazdaság 1953. évi tervének módosításáról, illetve az MDP KV határozata [sic!]. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 247. ó. e. 7., 75–80., 81–84. o.

¹⁸⁶ Reiner (1985) 31. o.

¹⁸⁷ Németh (1968) 360. o.

¹⁸⁸ Jegyzőkönyv felvétel a MKP PB-nek 1948. április 8-i üléséről; illetve Állampolitikai Osztály: Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz. 1948. április 8-án. PIL 274. f. 3. cs. 141. ó. e. 1. és 8. o.

(mint pl. a Nehézipari Központ) szüntessék meg, mert a hatósági és az operatív feladatok összekeverednek, helyettük szervezzenek iparági trösztöket.¹⁸⁹

Május 29-én az MKP PB határozott az iparigazgatóságok átszervezéséről. Eszerint a meglévő iparigazgatóságokat „termelési szakosztályként” integrálni kell az Iparügyi Minisztériumba, ezzel párhuzamosan a vállalatokat pedig trösztökbe kell szervezni – ipari központ elnevezéssel. A PB részletes tervet kért arra vonatkozóan, hogy a meglévő központokkal (Nehézipari Központ, Magyar Állami Szénbányák) mi történjék, másrészt az ipari központok milyen jogköröket kapjanak a vállalatokhoz és a minisztériumhoz képest.¹⁹⁰

A GF március 4-i 434/1948. sz. határozatával a már államosított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank rész tulajdonában álló Vadásztöltény, Gyutacs és Fémárugyár Rt. és két másik gyár a Nehézipari Központhoz került. A tömeges államosítás nyomán meglehetősen kaotikus állapot alakult ki, ugrásszerűen nőtt a Nehézipari Központhoz tartozó vállalatok száma. A 620/1948. sz. kormányrendelet alapján 11 államosított vállalat, köztük az Első Magyar Gazdasági Gépgyár Albertfalvai Telepe, a Lampart Művek Rt. Soroksári úti telepe, a Magyar Acélárugyár Rt., valamint a Hubert és Sigmund Acél- és Fémárugyár Kft. került a Nehézipari Központhoz. A WM Acél- és Féművei Rt. érdekeltségébe tartozó Dunai Repülőgépgyár Rt. ugyancsak a központ felügyelete alá került. A GF 754/1948. sz. határozata viszont 20 vállalatot elcsatolt a Nehézipari Központtól és más iparigazgatóságoknak adott át, így például a Danuvia Ipari és Kereskedelmi Rt-t, a Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt-t, valamint a Vadásztöltény, Gyutacs és Fémárugyár Rt-t.¹⁹¹

A 10.810/1948. sz. kormányrendelet 1948. októberében rendelte az iparigazgatóságok beolvasztását a minisztériumokba. Az iparigazgatóságokból minisztériumi osztályok vagy főosztályok lettek. A Minisztertanács 1948. december 10-i döntése alapján az Iparügyi Minisztériumban a Nehézipari Igazgatóság közvetlenül felügyelete alatt három ipari központ létesült: Nehézipari Központ (Bakonyi Sebestyén Endre irányításával, ide tartozott a budapesti és a diósgyőri MÁVAG, a három Ganz vállalat, a győri a Magyar Vagon- és Gépgyár és 10 további gyár); a Kohóipari Központ (Czottnér Sándor irányításával); valamint az Általános Gépipari Központ

¹⁸⁹ Jegyzőkönyv felvétel az MKP Politikai Bizottsági üléséről 1948. április 22-én. PIL 274. f. 3. cs. 143. 6. e. 1. és 7. o.

¹⁹⁰ Jegyzőkönyv felvétel az MKP PB-nek 1948. május 29-i üléséről PIL 274. f. 3. cs. 148. 6. e. 2. és 6–7. o.

¹⁹¹ Rácz (1965) 75–76. o. A Vadásztölténygyár esetében meglehetősen bonyolult helyzet volt már ekkor is. A részvénytársaságnak eredetileg három tulajdonosa volt: a Weiss Manfréd Művek, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Brázdy család. A WM államosításával a Vadásztölténygyár egyharmada már állami kezelésbe került, majd a bank államosításával egy újabb harmad. A teljes államosításnak be kellett volna következnie az 1948. tavaszi intézkedésekkel, ami Mosonmagyaróváron a Vadásztölténygyár és az ausztriai Schaffler & Co. tulajdonában álló Villanyosgyűjtőgyár Rt. végezte a termelést, és e vállalat rendelkezett a gyutacsok gyártási szabadalmával is. Ezért formálisan megtartották a Vadásztöltény Rt-t. Kántor (2013).

(Alexa Vilmos irányításával). A WM Acél- és Féművei megőrizte önállóságát, közvetlenül az Nehézipari Igazgatóság alá tartozott.¹⁹²

A több tízezer fős MÁVAG szervezeti átalakítása ezzel párhuzamosan zajlott. A MÁVAG vezérigazgatóság 1948. október 5-i körrendelete szerint három nemzeti vállalat (N. V.) szervezték a konszernt: a budapesti gépgyárból a MÁVAG Mozdony és Gépgyár N. V.-t, a diósgyőri „C” gyárból a MÁVAG Diósgyőri Kohászati Üzemek N. V.-t, a diósgyőri „D” gyárból (Újgyár) pedig a MÁVAG Gépgyár N. V.-t. A döntést a Minisztertanács 121/1948. számú határozata véglegesítette.¹⁹³

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága

1948. áprilisában jelent meg a HM szervezetében egy önálló hadiiparral foglalkozó hivatalrészleg – a katonai főcsoport főnöke alárendeltségében a XII. Iparszervezési Osztály, amelynek feladataul immár kifejezetten a hazai hadiipar megalapozását és egységes irányítását szabták.¹⁹⁴ Április 1-jével a HM-ben megkezdte munkáját ez az osztály, Varró László alezredes vezetésével. Az MKP Katonai Bizottsága április 5-i ülésén Sólyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnök javaslatot tett egy iparfejlesztési osztály felállítására az Iparügyi Minisztériumban is.¹⁹⁵ Sólyom javaslatát megismételte április 16-i – fentiekben részletesen ismertetett – tervezetében is.

A Minisztertanács 1948. május 11-i, 5380/1948. sz. rendeletével állította fel – több más új iparigazgatósággal párhuzamosan – az Iparfejlesztési Igazgatóságot az Iparügyi Minisztériumban.¹⁹⁶

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága (IFIG) vezetői posztjára több javaslat is volt május folyamán: az MKP Katonai Bizottsága előbb Seres Tibort javasolta a Közlekedési Minisztériumból, majd Karádit (véltetően Karádi Gyula iparügyi államtitkár).¹⁹⁷

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága július 5-től működött az Iparügyi Minisztérium és a HM közös irányítása alatt, Strém Ferenc vezetésével, öt osztállyal: I. Igazgatóság, II. Igazgatási Osztály, III. Üzemgazdasági és Tervezési Osztály, IV. Kereskedelmi és Pénzügyi Osztály, valamint V. Termelési és

¹⁹² Rácz (1965) 76–77. o.

¹⁹³ Kántor (2012a).

¹⁹⁴ Markó (2011) 50–51. o.

¹⁹⁵ Okvát (1998) 189–190. o.

¹⁹⁶ MNL OL XIX-F-1-rr 6. d. Az ipari termelés irányításáról és az ipari igazgatóságokról. 5380/1948. Korm. sz. rendelet. Magyar Közlöny, 1948. május 11. 106. sz.

¹⁹⁷ Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. május 3-i üléséről. PIL 274. f. 11. cs. 81. 6. e. 66. o.; Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. május 27-i üléséről. Uo. 75. o. A Katonai Bizottság június 7-i ülésén „Svéd elvtársat” javasolta az IFIG élére. Jegyzőkönyv a Katonai Bizottság 1948. június 7-i üléséről. Uo. 79. o. Ez vélhetően csak a jegyzőkönyvvezető elhallása volt: valószínűbb, hogy az utóbb ténylegesen kinevezett Strém Ferenc nevét értették félre.

Racionalizálási Osztály.¹⁹⁸ Az Iparügyi Minisztérium új szervezete 1948. július–augusztusra épült ki. Budapesten, a Fő utca 68-ban alakították ki a „C” Nehézipari Csoportfőnökséget, amelyen belül IV. Főosztályként működött az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága.¹⁹⁹

Az MDP Államvédelmi Bizottság Katonai Albizottsága szeptember 22-én döntött arról, hogy a Központi Vezetőség apparátusában (Pártközpont), az állampolitikai osztályon belül létesüljön egy ún. Iparfejlesztési Bizottság. A határozat szerint a testületnek minden olyan kérdéssel foglalkoznia kell, amelyekben „ipari szempontokat kell összeegyeztetni honvédelmi szempontokkal, elsősorban a hadsereg motorizálásának és a hadiipar fejlesztési ütemének kérdéseivel”. Ugyanekkor döntöttek arról is, hogy az Országos Tervhivatalban katonai csoportot kell felállítani.²⁰⁰

Az MDP KV Titkársága 1948. október 14-én hozzájárult az Iparfejlesztési Pártbizottság felállításához. Elnöke Karczag Imre, elnökhelyettese Sólyom László, tagjai: Pálffy György, Hidasi Ferenc, Strém Ferenc, Seres Tibor és Kandó Bertalan lettek. A Titkárság úgy rendelkezett, hogy egy 3 tagú bizottság intézze az „iparfejlesztési ügyek állami vonalon való bonyolítását: Karczag, Sólyom és Berei Andor.”²⁰¹ (Sólyom és Pálffy a hadsereget, Karczag, Hidasi és Strém az Iparügyi Minisztériumot, Seres a Közlekedésügyi Minisztériumot, Kandó pedig az Országos Tervhivatal katonai osztályát képviselte.)²⁰²

Az Iparfejlesztési Bizottság (amely következetesen így használta nevét a következő egy év során) 1948. október 23-án tartotta meg alakuló ülését. A tanácskozáson a fent nevezettekén túl részt vett Szita János és Kökény Mihály is. Napirend előtt a bizottság „maga közül elnöknek Karczag Imre elvtársat, helyettesének Sólyom László elvtársat, titkárnak Hidasi Ferenc elvtársat választotta”. A bizottság előírta az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatóságának, hogy hetente tegyen jelentést a hadiipari beruházásokról, a pénzügyi keretek felhasználásáról. A bizottság elfogadta ügyrendjét: titkársága az IFIG-nél működött, üléseit hetente minden szombaton tartotta.²⁰³ November 4-én – Farkas Mihály javaslatára – az MDP KV Titkársága hozzájárult, hogy Szita és Kökény is tagja legyen az Iparfejlesztési Pártbizottságnak.²⁰⁴ Kökény ekkor az Iparügyi Minisztérium Bányászati és Energia Csoport főnöke volt.

1948. november 9-én Strém Ferenc igazgató egy körlevelében – amely a hadiiparral kapcsolatos iratok szigorúan titkos kezelésére hívta fel beosztottai figyel-

mét – az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága négy főosztályáról tett említést. Az egyes főosztályokat csak római számmal jelölték I–IV-ig.²⁰⁵

Az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztálya – egy 1950 őszi jelentésében – a következők szerint jellemezte a hadiipar kezdeti szervezeti nehézségeit: „Nemcsak az 1948. évi, hanem az 1949. évi megindulás is még mindig tapasztalatlan káderekkel történt. Ez több hibát okozott, főleg azért, mert a kiválasztott személyek nemcsak ipari vonalon nélkülözték még a szükséges tapasztalatokat, hanem – polgári személyek lévén – meg kellett ismerkedniük [...] a katonai szükségleteknek műszaki követelményein kívül azok sajátos katonai felhasználásával is. Az 1948-ban felállított Hadiipari Igazgatóság (IFIG) célkitűzéseiben még nem tudott határozott irányvonalat követni. Feladatát gyakran a máról-holnapra fellépő, vagy gazdát nem találó feladatok megoldása képezte.”²⁰⁶

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága egy 1948. novemberi átiratában az alábbiak szerint rangsorolta a hadianyaggyártás szempontjából a hazai iparvállalatokat. Elsőrendű fontossággal bíró üzemek: MÁVAG Diósgyőr, MÁVAG Budapest, Danuvia, Gamma Finommechanikai és Optikai Rt., Ganz Wagon- és Gépgyár, Nitrokémia, Dunai Repülőgépgyár, Magyar Lőszerművek Rt., Elzett, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., Lampart Soroksári úti telepe, WM Acél- és Fémművei, Magyar Acélárugyár, Magyar Optikai Művek, Láng Gépgyár, Vadász-töltény- és Gyutacsgyár székesfehérvári és törökbálinti telepe, Aeor-Ever Kft., Műszaki és Vegyipari Rt. (MÜVERT), Krolupper Művek. Másodrendű fontossággal bíró üzemek: Állami Bauxit-Alumínium Rt. (ALBART) Erzsébet királyné úti telepe, Marx és Marx Műszaki Munkaközösség Termelő és Értékesítő Szövetkezet, Magyar Rézhengerművek, Péti Nitrogén Műtrágyagyár, Péti Nitrogén Papkeszi, Hungária Kénsavgyár, Magyar Waggon- és Gépgyár, Uhri Testvérek, Magyar Ruggyantagyár Rt., Cordatio Magyar Gumiabroncs, Hofherr-Schrantz, Csonka Gépgyár, Fuchs Művek, Egyesült Villamossági Rt., Kábelgyár Rt., Magyar Philips Művek Rt., Standard Villamossági Rt., Telefongyár Rt., Tudor Accumulátorgyár, Orion Rádió és Villamossági Rt., AEG Villamossági Rt., Siemens Művek, Gira Ferenc Fémárugyár, Hirmann Ferenc Fémöntőde és Fémárugyár, Svéd és Társa, Laub Tudor Elektromosgyár, Engel és Társa.²⁰⁷

1948 október folyamán a nemzeti vállalatról szóló 1948. évi XXXVII. tc. 8. §-a, valamint a 8.230/1948. sz. Korm. rendelet alapján eljárva a korábbi Magyar Lőszerművek Rt.-ből megalapították a Magyar Lőszerművek Nemzeti Vállalatot,

¹⁹⁸ Okvách (1998) 191. o.

¹⁹⁹ Németh (1968) 364. o.

²⁰⁰ Az MDP Államvédelmi Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 24. d. e. 3. o.

²⁰¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 14. d. e. 2. és 10. o.

²⁰² Az Országos Tervhivatal katonai részlegéről lásd Germuska (2008).

²⁰³ Jegyzőkönyv, felvétel 1948. október 23-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

²⁰⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 16. d. e. 6. o.

²⁰⁵ Az ipar (hadiipar) fejlesztésével kapcsolatos ügydarabok kezelése. 1948. november 9. MNL OL XIX-F-1-rr 8. d.

²⁰⁶ OT Általános Üzemi Főosztálya: A hadiipar és a fegyveres testületek beruházásainak szerepe a 3 és az 5 éves tervben. d. n. [1950. október körül] HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

²⁰⁷ Simonyi András elvtársnak, az Elnöki főosztály vezetője. 1948. november 17. MNL OL XIX-F-1-rr 9. d.

Veszprém-Csererdő székhellyel; valamint a Nitrokémia Ipartelepek Rt-ből a Nitrokémia Ipartelepek Nemzeti Vállalatot.²⁰⁸

Noha Magyarország nyugati határvidéke ekkor még Ausztria szovjet megszállási zónájával volt határos, már megfigyelhető volt a határvidék óvatos kezelése. „Mint ismeretes, a Vadásztölténygyár magyaróvári telepét sem földrajzi, sem néprajzi helyzete nem teszi alkalmassá robbanó és lobbanó anyagokkal való dolgozásra” – szölt a hivatalos indoklás 1949 júniusában. A Nehézipari Minisztérium Finommechanikai és Híradástechnikai Ipari Központja szerint részben emiatt, részben a jelentős szállítási költségek miatt a katonai feladatokat át kell csoportosítani Mosonmagyaróvárról a törökbálinti és a nagytétényi telephelyre, cserébe pedig különféle gázszerelvények gyártását kell átprofilizálni a határ menti üzemre.²⁰⁹

Az Ipari Tanács 1949. július 4-i ülésén foglalkozott a Vadásztöltény Gyutacs és Fémáru Rt. profilizálásával és szétválasztásával. A vállalat székesfehérvári telepéből önálló nemzeti vállalatot hoztak létre Vadásztölténygyár Nemzeti Vállalat néven, az IFIG-hez tartozóan. Ugyancsak a hadiipari igazgatóság alá került a törökbálinti és a nagytétényi telephelyet összefogó Bányagyutacsgyár Nemzeti Vállalat. A mosonmagyaróvári telephelyből ugyancsak önálló vállalatot szerveztek, Mosonmagyaróvári Fémfeldolgozóművek (MOFÉM) Nemzeti Vállalat néven, amely a Villamos és Tömegcikk Ipari Igazgatóság felügyelete alá került.²¹⁰

A 170/1949. sz. Mt. határozat alapján, 1949. április 8-án, az egykori Lampart Soroksári úti telepét kettéosztották: a gépgyártási rész Fémáru és Szerszámgépgyár N. V. néven működött tovább (Soroksári út 164.), a tömegcikkgyártás és a fegyvergyártás pedig Lámpagyár N. V. néven (Soroksári út 158.).²¹¹

A Népgazdasági Tanács 1949. szeptember 22-i 226/11/1949. sz. határozatával létrehozta a Nehézszerszámgépgyár Beruházási N. V.-t.²¹²

1949 januárjától nagy lendülettel folytatódott a hadiipari fejlesztések előkészítése az IFIG-nél – az Iparfejlesztési Bizottság hetente-kéthetente beszámoltatta a minisztériumi részleget.²¹³

Amint azt fentebb láthattuk, 1949 áprilisában létrejött a Hadigazdálkodási Pártbizottság, amelynek tagsága részben átfedésben volt az Iparfejlesztési Bizottsággal.

²⁰⁸ Nitrokémia Ipartelepek Nemzeti Vállalat megalapítása. 1948. október 11. MNL OL XIX-F-1-rr 7. d., illetve Magyar Lőszerművek Nemzeti Vállalat megalapítása. 1948. október 16. MNL OL XIX-F-1-rr 8. d.

²⁰⁹ Finommechanikai és Híradástechnikai Ipari Központ: Előterjesztés a Vadásztölténygyár magyaróvári telepének profilrendezésére. 1949. június 10. MNL OL XIX-F-1-rr 9. d.

²¹⁰ Feljegyzés a Törvényelőkészítő Főosztály részére. D. n. MNL OL XIX-F-1-rr 9. d. Miután létrehozták a három nemzeti vállalatot, a korábban említett szabadalmi probléma miatt papíron változatlanul fenntartották a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémáru Rt-t. Forma szerint megmaradt az igazgatósága és felügyelő bizottsága, és 1953-ban került át a Középgépipari Minisztériumtól a Pénzügyi Központhoz. Különböző állami szervek még 1958 és 1961-ben (!) is leveleztek az Rt-vel, amelynek felszámolását 1971-ben megkezdték, de 1990-ig nem fejezték be. Kántor (2013).

²¹¹ Reiner (1985) 33–34. o.

²¹² Kántor (2012a).

²¹³ Az Iparfejlesztési Bizottság 1949. első negyedévi üléseinek jegyzőkönyvei. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

Április 9-én az „Iparfejlesztő Bizottság” – miután megtárgyalta az ipar mozgósítási tervét – úgy határozott, hogy az ipari mozgósítással önálló osztály foglalkozzék az Iparügyi Minisztériumban. Jóváhagyásáról Súlyom altábornagynak kellett gondoskodnia az országmozgósítási tervhez kapcsolódóan.²¹⁴

A már említett moszkvai tárgyalásokra összeállított, Farkas Mihály iratai között megtalálható haderő- és hadiipar-fejlesztési dokumentációban, a *Tájékoztató azokról az előkészületekről, melyeket a magyar állam a hadseregen kívüli erőitényezőinek mozgósítása tekintetében tettünk* című dokumentumban tértek ki a hadiipar szervezeti kérdéseire. Felhívták a figyelmet arra, hogy az Iparügyi Minisztériumban immár külön ügyosztály foglalkozik a hadiipar kiépítésével. Megjegyezték továbbá, hogy „most alakult meg egy különálló szerv [a minisztériumban], amelynek feladata az, hogy a békében nem hadianyagot gyártó ipar hadianyaggyártásra való átalakítását előkészítse”.²¹⁵ (Ez lett az Iparszervezési Főosztály, lásd alább.)

A sokasodó iparirányítási feladatok miatt a pártvezetés az addig egységes Iparügyi Minisztérium szétválasztásáról döntött: Könnyű-, illetve Nehézipari Minisztériumra (NIM). Az MDP KV Titkársága 1949. június 1-jén – elfogadva az Államgazdasági Osztály javaslatát – döntött a kettéválasztásról, és hozzájárult, hogy a hadiipar is a NIM-hez kerüljön.²¹⁶ Az 1949. június 11-én kihirdetett 1949. évi XV. törvény – a kormányzati struktúra átalakításának egyik részeként – megerősítette az Iparügyi Minisztérium kettéválasztását. A részletes ügyköri leírást a 4175/1949. sz. (VII. 31.) Korm. rendelet tartalmazta a nehézipari és a könnyűipari miniszter részére. 1949. augusztus 1-jétől VIII. szám alatt működött az Iparfejlesztési Főosztály (azaz az IFIG), és IX. számon az Iparszervezési Főosztály.²¹⁷

Az Iparfejlesztési Bizottság július 18-i ülésén határozatban engedélyezte, hogy az IFIG addigi 64 fős létszámkeretét a kiemelkedő feladatok miatt 100 főre emeljék. A bizottság tárgyalta saját működéséről és összetételéről is. Karczag elnök 21-én feljegyzésben tett javaslatot Farkas Mihálynak a bizottság személyi összetételének megváltoztatására: Pálffy altábornagyot túlzott elfoglaltsága, Serest a közlekedésügyet kevésbé érintő témakörök, Kandót és Sebestyént pedig más elfoglaltságaik miatt javasolta kihagyni. Karczag a bizottság alábbi összetételére tett ezzel egyidejűleg javaslatot: Zsófnyecz Mihály nehézipari miniszter; Súlyom altábornagy, vezérkari főnök; Karczag államtitkár (NIM); Czottner Sándor államtitkár (NIM); Lőrincz Sándor ezredes, a Vezérkar 6. Osztályának vezetője; Weller Antal, a NIM Iparfejlesztési Főosztály vezetője; Szirmai György, a főosztály helyettes vezetője; Erős József, az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztályának vezetője; valamint Hidasi Ferenc, a Nehézipari Minisztérium KR (Iparszervezési) Főosztály

²¹⁴ Jegyzőkönyv. Felvettük 1949. április hó 9-én. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

²¹⁵ MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 159. d. e. 70. o.

²¹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 48. d. e. 2. és 10. o. Az előterjesztés szerint a PB határozata alapján került sor a kormányzati átalakításra. Ennek azonban nem találtuk nyomát, a PB 1949 tavaszán kizárólag egy ízben, március 3-án foglalkozott különféle minisztériumok kollégiumainak személyi összetételével. Lásd: MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 22. d. e. 1–2., 9–29. o.

²¹⁷ Pető (1980) 407., 410. o.

vezetője.²¹⁸ (A honvédség vezérkara iratai között fennmaradt datálatlan tervezet KR Főosztály elnevezéssel javasolta az új hivatalrészleg felállítását. Az elnevezést az irat fejlécében utóbb valaki tollal „Iparnyilvántartási osztályra” javította.²¹⁹)

Az Iparfejlesztési Bizottság átszervezésének felsőbb szintű jóváhagyásának nem találtam nyomát. Augusztus 6-án azonban már az új összetételben tárgyalta a bizottság az IFIG jelentését az első félévi terv teljesítéséről.²²⁰

Az Ipari Értesítő 1949. július 31-i számában jelent meg a Nehézipari Minisztérium szervezetét rögzítő rendelet. Eszerint a hadiipar az addigi IV. számú „Iparfejlesztési Ipari Igazgatóság” helyett a VIII. sz. „Iparfejlesztési Főosztály” elnevezést kapta. A főosztály új címe Szabadság tér 5–6. sz. lett.²²¹

A hadfelszereléseket gyártó üzemek és vállalatok mind erőteljesebb elkülönítést szorgalmazta a HM, a NIM Iparfejlesztési Főosztálya és az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztálya is. Augusztus 16-án az Általános Üzemi Főosztályon tartott „IFIG-értekezlet” – Vas Zoltán OT-elnök egyetértésével – úgy ítélte meg, hogy azokat az üzemeket, amelyek túlnyomórészt honvédelmi munkákat végeznek, az IFIG-hez kell csatolni. Megfontolandónak tartották továbbá egy külön hadiipari beruházási vállalat felállítását is.²²²

Szeptember 2-án az Országos Tervhivatalban újabb megbeszélésre került sor Vas Zoltán elnökletével, a nehézipari miniszter (Zsófínyecz Mihály), a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek (WM) Nemzeti Vállalat vezérigazgatója (Bíró Ferenc), a NIM Iparfejlesztési Főosztálya és a Nehézipari Minisztérium más iparigazgatóságai vezetőinek részvételével. Megállapodás született arról, hogy a WM újonnan épülő lövedéktestgyártó üzeme, a Gamma Művek, az épülő diósgyőri löveggyár, valamint a Vadásztölténygyár székesfehérvári és törökbálinti része az IFIG-hez kerül át. A Danuvia és a Magyar Optikai Művek ügyében nem sikerült dűlőre jutni, így az Iparfejlesztési Bizottság elé utalták az ügyet.²²³

E bizottság egy nappal későbbi ülésén arról döntött, hogy a NIM Iparfejlesztési Főosztálya irányítása alá helyezi a Danuviát (azzal, hogy az óragyártást és a szerszámgépgyártást később önálló cégbe csoportosítva választja le a fegyvergyártástól), a MOM esetén pedig tárgyalásokat kezdeményeztek a céget tulajdonló szovjet hatóságokkal. Megszüntette ugyanakkor több vállalat kettős irányítását, és a polgári iparigazgatóságoknak adta át a Magyar Acélárugyárat, a Péti Nit-

²¹⁸ Jegyzőkönyv felvéve 1949. július 18-án, illetve Feljegyzés Farkas miniszter elvtárs részére. 1949. július 21. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.; Zsófínyecz nevét számos korabeli iratban „cz” nélkül, csak „c”-vel írták, de itt és a továbbiakban is következetesen javítottam.

²¹⁹ Feljegyzés. D. n. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs. 59–63. o.

²²⁰ Jegyzőkönyv felvéve 1949. augusztus 6-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

²²¹ Nehézipari Minisztérium átszervezése. 1949. augusztus 3. MNL OL XIX-F-9-e 25. d.

²²² Az OT-ban 1949. augusztus 16-án megtartott IFIG értekezlet határozata. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

²²³ Jegyzőkönyv az OT-ban 1949. szeptember 2-án megtartott IFIG értekezletről. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

rogénművet, a Fémtömegcikkművet (volt Krolupper), a Rézhengerműveket és az ALBART-ot.²²⁴

Az Iparfejlesztési Bizottság október 19-én a HM-ben Farkas Mihály és Vas Zoltán elnökletével tartotta utolsó ülését. Ezen az Országos Tervhivatal elnöke erőteljesen bírálta a hadiipar vezetőit, mert az „IFIG elszakadt az általános tervgazdaságtól, és terve nincs eléggé beépítve abba”, és javasolta annak visszahelyezését a minisztériumba. A honvédelmi miniszter egyfelől elismerte az IFIG érdekeit a hadiipar alapjainak lerakásában. Másfelől kifejtette: „helytelennek találja, hogy az IFIG »külön köztársaságot« jelent az Iparügyi Minisztériumban [sic!], ezen feltétlenül változtatni kell”. Farkas ugyancsak azt szorgalmazta, hogy az IFIG a felelős tárca szerves alkotórésze legyen, és a főosztály vezetője a minisztérium kollégiumában számoljon be rendszeresen a hadiipar ügyeiről. Ezért az Iparfejlesztési (Párt)bizottság megszüntetését javasolta.²²⁵

A bizottság megszüntetéséről – Zsófínyecz Mihály nehézipari miniszter előterjesztése alapján – az MDP KV Titkársága döntött 1949. november 2-án, azzal az indokkal, hogy a hadiipari termelést és annak irányítását nem célszerű teljesen különválasztani a civil szektortól. Weller Antal főosztályvezetőt, a NIM Iparfejlesztési Főosztálya vezetőjét egyidejűleg kinevezték a Nehézipari Minisztérium Kollégiuma tagjává.²²⁶

A korábbi vitát a Nehézipari Minisztérium november 19-én zárta le: Czottnér államtitkár utasításában a minisztérium VI. Főosztályától (Híradástechnika és Tömegcikkipar) a VIII. Főosztály (IFIG) alárendeltségébe utalta a Gammát, a Danuviát és a MOM Rt-t. A váltást a minisztérium „VIII. főosztályának zavartalan munkaprogramja érdekében” elkerülhetetlennek nevezte indoklásában.²²⁷

Az érintett tárcák közötti folyamatos egyeztetés érdekében 1949 novemberében a HM egy összekötő bizottság felállítását javasolta. Az elképzelést a Nehézipari Minisztérium is támogatta, hogy a HM, a Haditechnikai Intézet és az IFIG egy „munkaközösséget” alakítson, amely a naponta felmerülő műszaki, termelési és beruházási ügyeket operatív módon megoldja, kijelölje a gyártó üzemeket, intézkedjen a mintapéldányokról stb. A testület felállítását azzal az érveléssel töltötte meg a NIM, hogy „a hadiipar most fejlődik fel, és a felmerülő problémák operatív gyors megoldása [...] megköveteli egy – a különféle szervek képviselőiből álló – rendszeresen ülésező bizottság felállítását”. Vezetőjének Czottnér Sándor NIM-államtitkárt vagy Weller Antal IFIG-főosztályvezetőt javasolták november 21-én.²²⁸ A terv tudomásom szerint nem valósult meg.

²²⁴ Jegyzőkönyv felvéve 1949. szeptember 3-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

²²⁵ Jegyzőkönyv. Készült 1949. október 19-én a Honvédelmi Minisztériumban. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d. Vas és Farkas is a régi nevén emlegette a minisztériumot, nyilván megszokásból.

²²⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 70. d. e. 4. o.

²²⁷ Felügyeleti jogkör megváltoztatása. 1949. november 19. MNL OL XIX-F-9-e 22. d.

²²⁸ Javaslat munkaközösség felállítására. 1949. november 21. MNL OL XIX-F-9-e 22. d.

A Nehézipari Minisztérium Nehézfémipari Főosztálya

A Nehézipari Minisztérium 1950. január 1-jétől érvényes ügyrendje szerint a második miniszterhelyettes felügyelte egyebek mellett a „D” Ipari Nyilvántartási Főosztályt is. Az ún. elvi főosztályok mellett működtek az iparági főosztályok is, köztük a 100 fős Nehézfémipari Főosztály. (Előbbi a KR Főosztály új kódneve, utóbbi pedig az addigi IFIG volt.) A Népgazdasági Tanács 1950. május 25-én döntött a Nehézipari Minisztérium átszervezéséről (337/18/1950. NT hat.), ez változatlanul hagyta a 10. Ipari Nyilvántartási, illetve a Nehézfémipari Főosztályt.²²⁹

A nehézipari miniszter 1950. február elején olyan kódszámokkal látta el a hadianyagot gyártó üzemeket, amelyeket a végterméken is fel kellett tüntetni. A jelzőszámokat iparáganként osztották ki, és a következő években (évtizedekben) következetesen alkalmazták is. Eszerint:

- Danuvia N. V. – 01,
- Lámpagyár N. V. – 02,
- Fémtömegcikkművek N. V. – 03,
- Nehézszerszámgépgyár N. V. (Mexikó) [azaz a löveggyár] – 11,
- Magyar Acélárugyár N. V. – 12,
- Ikarus N. V. – 13,
- Veszprémi Fémmfeldolgozó N. V. – 21,
- Andezit N. V. – 22,
- Színesfém N. V. – 23,
- Rézhengerművek N. V. – 24,
- Nehézszerszámgépgyár N. V. II. [azaz a lőszerszerelde] – 31,
- Weiss Manfréd – 32,
- Bányagyutacsgyár N. V. – 33,
- Vadásztölténygyár N. V. – 34,
- Vasöntő és Gépgyár N. V. – 35,
- Béta N. V. – 36,
- Prés- és Kovács [sic] N. V. – 37,²³⁰
- Alumíniumipari N. V. – 38,
- MOM Rt. – 41,
- Gamma N. V. – 42,
- Nitrokémia Ipartelepek Rt. – 51,
- Műszaki Művek Rt. – 52,
- Kábelgyár – 53.²³¹

²²⁹ Pető (1980) 413–415., 417, 421. o.

²³⁰ Helyesen Prés- és Kovácsoltárugyár.

²³¹ Hadianyagot gyártó üzemek gyári jelölése. 1950. február 6. HL MN 1950/T 572. d. 1. cs. Megkísértem a NIM anyagában megtalálni e levél eredetijét, hogy tisztázható legyen, mi okból és milyen módon osztották ki ezeket a kódszámokat. A kutatás azonban eredménytelen volt, sem a NIM Titkárságának (MNL OL XIX-F-9-a), sem a minisztérium általános iratai között nem található (MNL OL XIX-F-9-b).

Az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztálya 1950. május 15-én arról értesítette a nehézipari minisztert, hogy az I. (nyilvánvalóan a Nehézfémipari) Főosztályhoz tartozó vállalatokat négy iparágba sorolta be, a következő vállalatokkal:

- „C” Nehézgépgyártás (fegyverek) – Nehézszerszámgépgyár N. V., Könnyűipari Szerszámgépgyár N. V., Lámpagyár N. V., Danuvia Finommechanikai és Szerszámgépgyár N. V.;
- „D” Tömegcikkipar (lőszerek) – Veszprémi Fémmfeldolgozó N. V., Andezit Művek N. V., Színesfémmfeldolgozó N. V., Prés- és Kovácsoltárugyár N. V., Kábelgyár N. V., Salgótarjáni Tömegcikkgyár N. V.;
- „E” Finommechanika – Vadásztölténygyár N. V., Bányagyutacsgyár N. V., Béta Vegyiművek N. V., Gamma Finommechanikai és Optikai N. V., Magyar Optikai Művek Rt.;
- „I” Vegyipar – Nitrokémia Ipartelepek N. V., Műszaki Művek N. V., Szerves Vegyitermékek N. V.²³²

Május 23-án az Országos Tervhivatal, a HM és a Nehézipari Minisztérium közös értekezleten vitatta meg az 1951. év hadiipari terv előzetes keretszámait és problémáit. Ennek kapcsán javasolta az Általános Üzemi Főosztály képviselője, hogy véglegesen rögzítsék a „hadianyag” és a „hadiipar” fogalmát. Az értekezlet határozata szerint: hadianyag az a cikk, amelynek „nagy mennyiségű gyártását a fegyveres testületek léte teszi szükségessé, és hozzájuk [ti. a termékekhez] közel álló gyártmány az iparban ilyen mennyiségben nem szerepel”; fegyverzet, lőszer, tüzéségi lövedéktest, hüvely, csappantyú, gázálarc, úszóruha, csészike (kopsz), platinatárcsa. Hadiipar alatt – a határozat szerint – a Nehézipari Minisztérium I. Főosztályának alárendeltségébe tartozó vállalatok értendők, függetlenül attól, hogy gyártmányuk hadianyag-e vagy sem. Döntés született arról is, hogy az I. Főosztályon kívüli, de hadianyagot előállító vállalatoknál induló beruházásokat a Nehézipari Minisztérium „D” Főosztálya (iparnyilvántartás) felügyeli úgy, hogy a vállalatok megmaradnak az eredeti főosztályuk szervezeti alárendeltségében.²³³

Augusztus 31-én a Nehézipari Minisztérium I. Főosztályán értekezletre ültek össze a tervhivatal, a HM és a minisztérium képviselői, hogy megvitassák a hadiipar problémáit. Czottner Sándor NIM-államtitkár javasolta, hogy e három fontos szervezet hozzon létre állandó bizottságot, ahol a hadsereg ellátásának kérdéseit rendszeresen meg lehet tárgyalni. A HM képviselőjében Horváth Mihály ezredes azt szorgalmazta, hogy a minisztériumon belül egy operatív szervet kell létrehozni a haditermelés biztosítására, mert az IFIG főosztály és a civil főosztályok együttműködése igencsak akadozik. Czottner végül a következőkben lelte meg a hibákra a magyarázatot: „... az I. főosztály eddig a HM-nek olyan szervével tartotta az összeköttetést, amely ellenség volt [...]”. A HM utasításai minden esetben

²³² 1950. évi tervek keretszámainak jóváhagyása. 1950. május 15. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

²³³ Jegyzőkönyv felvétel az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztályán folyó évi május 23-án az 1951. évi keretszámok tárgyalása tárgyában tartott értekezleten. HL MN 1950/T 34. d. 60–63. o.

gátoltak bennünket a jó munka elvégzésében.” Elfogadta továbbá a HM javaslatát egy új koordináló szerv létrehozására.²³⁴

A NIM-ben 1950. október elején – a korábbi megegyezésnek megfelelően – a „C” államtitkárságon 3 fővel létrehozták a hadiipart felügyelő „Műszaki Titkárságot”. Egy 13-ai HM feljegyzés arra tett javaslatot Farkas Mihálynak, hogy e titkárság felettes szerveként alakítsanak egy „hadiipari bizottságot” a HM, az Országos Tervhivatal és a Nehézipari Minisztérium részvételével. Horváth Mihály ezredes utóbb kézzel rávezette a feljegyzésre, hogy az Üzemgazdasági Tanács megalakulása után ilyen új szerv létrehozására már nincsen szükség.²³⁵

Egy 1950. október 4-i jelentése szerint a NIM 11., „D” Főosztálya alá a kizárólag honvédelmi célokat szolgáló üzemek tartoztak: 15 termelővállalat, 4 beruházó vállalat és egy tervezőintézet.²³⁶ A „D” elnevezés körül láthatóan zűrzavar alakult ki, mert az az eredeti, 1950 eleji ügyrend szerint kizárólag az Ipari Nyilvántartási Főosztályra vonatkozott (volna).

A NIM 10. Ipari Nyilvántartási Főosztálya 1950 szeptemberében összegezte addigi tevékenységét. A főosztály havi rendszerességgel adatokat gyűjtött a termelővállalatok energiaigényéről, egy országos gépkataszter összeállításához összegyűjtötte a vállalati gépnylvántartásokat, valamint irányította a polgári szektorban biztosítandó, szükség esetén hadianyagot termelő kapacitások kiépítését és nyilvántartását.²³⁷ Egy kicsivel későbbi – NIM „D” Főosztály feljéccsel írott – jelentésben már „KR” Főosztályként nevezik meg a nyilvántartó főosztályt. Beszámolója szerint ez a következő részlegekből állt: Műszaki Osztály, Nyilvántartási (Statistikai) Osztály, Ipari Tűzvédelmi és Légó Osztály, valamint Személyzeti Osztály. A jelentésben arra is kitértek, hogy a Nehézipari Minisztérium minden termelési főosztályán, valamint az iparvállalatoknál munkába állítottak KR-összekötőket.²³⁸

Az Üzemgazdasági Tanács november 6-án – a hadiipari termelés helyzetét megvitatva – úgy döntött, hogy a Nehézipari Minisztériumon belüli koordináció javítása érdekében, a hadiipar irányítására egy miniszterhelyettes vagy államtitkár „azonnal megbízandó”.²³⁹

A NIM 11. Főosztálya – 1950. decemberi állapot szerint – a következő részlegekből állt: Pénzügyi Osztály, Anyag- és Áruforgalmi Osztály, Terv- és Munkaügyi Osztály, Beruházási Osztály, Személyzeti Osztály, Ellenőrzési Osztály, Termelési

²³⁴ Jegyzőkönyv, mely felvétel 1950. augusztus 31-én a NIM I. Főosztályának tanácstermében megtartott értekezletről, amelynek célja a hadiiparral kapcsolatos kérdések kitérőgyálása. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 207–212. o. Czottnér vélhetően arra célzott, hogy az ekkor már kivégzett Solyom és Belezna tábornokokkal korábban számos ügyben dolgoztak együtt.

²³⁵ Feljegyzés a Honvédelmi Miniszter Bajtárs részére. 1950. október 13. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

²³⁶ Rövid jelentés. 1950. október 4. MNL OL XIX-A-98 204. d. XIII. dosszié.

²³⁷ NIM 10. Ipari Nyilvántartási Főosztály munkája. 1950. szeptember 25. MNL OL XIX-A-98 204. d. XIII. dosszié.

²³⁸ A KR Főosztály felépítése és kapcsolata az üzemek felé. D. n. MNL OL XIX-A-98 205. d. VII. dosszié.

²³⁹ Jegyzőkönyv. Felvétel 1950. november 6-i rendes ülésén. MNL OL XIX-A-98 204. d.

Osztály, Műszaki Osztály és Bizalmas Ügykezelés. Az osztályokon belül a következő csoportok különültek el: ágyúgyártási, gyalogsági lőszer, finommechanikai, illetve gyújtógyártási.²⁴⁰

Az ipar, és különösen a hadiipar egyre szaporodó feladatai miatt a pártközpont javaslatot dolgozott ki az iparirányítás további tagozódására. Egy november 9-i feljegyzésben az MDP KV Államgazdasági Osztálya az újonnan felállítandó Kohó- és Gépipari Minisztériumban (KGM) egy önálló miniszterhelyettes alá kívánta helyezni a hadiipart képviselő Nehézfémipari, illetve az Ipari Nyilvántartási Főosztályt.²⁴¹

1950. november 15-én az MDP KV Titkársága – a népgazdaság fejlődésére és a minisztériumok megfelelőbb szakosítására hivatkozva – döntött is a Nehézipari Minisztérium kettéválasztásáról. A KGM-be került a kohászat, illetve a vas- és fémfeldolgozó ipar mellett a hadiipar is. A Bánya-, Energia- és Vegyipari Minisztérium pedig a többi alapanyag-ipari területet vitte tovább.²⁴² A Minisztertanács 1950. november 17-én döntött a Kohó- és Gépipari, valamint a Bánya- és Energiaügyi, továbbá Egészségügyi, illetve Élelmezési Minisztérium létesítéséről, majd az 1950. évi IV. törvénnyel eszerint módosították is az Alkotmányt.

1950 őszén a hadiipari vállalatokat a Nehézipari Minisztérium négy iparágba csoportosította a termékek és technológia alapján:

- „030” nehézgépgyártás – tűzérési és gyalogsági fegyverzet, illetve hadiipari szerszámgépgyártás: Nehézszerszámgépgyár, Lámpagyár, Danuvia, Könnyűszerszámgépgyár.
- „060” finommechanika – gyújtógyártás, optikai és finommechanikai cikkek: Gamma, MOM, Vadásztölténygyár.
- „070” tömegcikkipar – tűzérési és gyalogsági lőszer: Veszprémi Fémfeldolgozó, Andezit Művek.
- „110” szerves vegyipar – lőpor- és robbanóanyag-gyártás: Nitrokémia, Műszaki Művek.²⁴³

Az Üzemgazdasági Tanács 1950. november 20-i ülésén módosítani rendelte az iparági struktúrát a következők szerint:

- I. löfegyverek,
- II. lőszergyártás,
- III. műszerek,
- IV. robbanóanyagok.²⁴⁴

²⁴⁰ Feljegyzés Bíró Ferenc elvtárs részére. 1950. december 11. MNL OL XIX-A-98 205. d. XXVI. dosszié.

²⁴¹ Minisztériumok átszervezésével kapcsolatos megjegyzések. 1950. november 9. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 168. d. e. 39–41. o.

²⁴² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 118. d. e. 1950. november 15. 5., 50. o.

²⁴³ Előterjesztés az Üzemgazdasági Tanácshoz – a hadiipar 1950. III. negyedévi tervjelentése. 1950. november 15. HL MN 1950/T. 35. d. 2. cs. 39–46. o.

²⁴⁴ Az ÚT 16/3/1950. sz. határozata – a hadiipar tervjelentése 1950. harmadik negyedéről. MNL OL XIX-A-98 204. d.

E kategóriák lényegében megfeleltethetőek az addigi beosztásnak, ugyanakkor kizárólag az adott ágazat legfontosabb termékeire koncentrált.

Miközben folytatódott az új minisztériumok felállítása, 1951. januárjában Zsófnyecz Mihály az MDP KV Titkársága előtt referált az – egykori – Nehézipari Minisztérium 1950. évi munkájáról. Jelentésében egy szót sem ejtett a hadiiparról, ami miatt a titkárság meg is róttá, hogy „nem tér ki eléggé a hadiipar lemaradására”. A titkárság (is) kifejezte azon kívánságát, hogy a hadiipar vezetését egy kézben, egy miniszterhelyettes alatt vonják össze.²⁴⁵

A hadsereg rendelkezései igen széles vállalati kört érintettek. Az Üzemgazdasági Tanács rendszeresen foglalkozott az éppen aktuális hadiipari szervezeten kívüli üzemekkel is, amelynek honvédelmi szállítási kötelezettségei voltak. Csak a KGM-ben mintegy 25-30 vállalat volt hadiipari kooperációs partner a 11. Főosztályon kívül.²⁴⁶

1951. január 29-én az Üzemgazdasági Tanács határozatával három új hadiipari vállalatot alapítottak: a felnémeti Irodagépgyárat, a sajóbábonyi „Bévé” Borsodi Vegyiműveket, valamint a siroki Tubus és Kupakgyárat. Az Üzemgazdasági Tanács a határozat 3. pontjában előírta, hogy „a titkosság biztosítása érdekében a 11. Főosztály üzezeit meg kell számozni, az üzem nevének egyidejű elhagyásával”.²⁴⁷

A hadiipar 1950. évi teljesítményét értékelve az Üzemgazdasági Tanács 1951. február 12-én előírta a kohó- és gépipari miniszternek, hogy nevezzen ki egy, a hadiiparért felelős miniszterhelyettest, erősítse meg a D/I. Főosztályt, továbbá a hadiipart segítő Műszaki Titkárságot a felelős miniszterhelyetteshez osszák be.²⁴⁸

Február 13-án Zsófnyecz Mihály miniszter Fock Jenő gépipari miniszterhelyettest bízta meg a hadiipari terület felügyeletével.²⁴⁹

A hadiipari termelés még fokozottabb konspirálása érdekében 1951. márciusától vezették be a vállalatok kódszamos megnevezését. Amikor március 5-én kétévალasztották az addigi Bányagyutacsgyárat, és a két különálló üzeméből két független vállalatot szerveztek, már számot kaptak: a nagytétényi üzem a 7042. sz. Vállalat, a törökbálinti üzem pedig a 7007. sz. Vállalat nevet kapta.²⁵⁰

Március 27-én az Üzemgazdasági Tanács felszólította a KGM-et, hogy a folyó hadiipari termelést a D/I. Főosztályhoz csoportosítsa, a D/II. (KR) Főosztály feladata pedig, hogy a HM végleges mozgósítási terve alapján építse be az üzemek tervébe a katonai gyártmányokat. Felszólította a minisztert a Műszaki Titkárság megerősítésére, hogy az a hadiipari miniszterhelyettes vezetésével foglalkozzék a polgári üzemek hadiipari termelésével is. A határozat utolsó pontja arra is ki-

²⁴⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 127. ő. e. 1951. január 17., 4., 44–53. o.

²⁴⁶ Az ÜT 31/5/1950. sz. határozata. 1950. december 16. MNL OL XIX-A-98 204. d.

²⁴⁷ Az ÜT 60/8/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

²⁴⁸ Az ÜT 69/9/1951. sz. határozata. 1951. február 12. MNL OL XIX-A-98 206. d. A forrásokban hol római, hol arab számmal nevezték meg a főosztályt. A főszövegben egységesen római számot használok, a hivatkozásban az adott dokumentum eredeti frászmódját vettem át.

²⁴⁹ Jelentés – D/I. Főosztály kéthetenkénti jelentése. D. n. [1951. március 5.] MNL OL XIX-A-98 207. d.

²⁵⁰ Az ÜT 95/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

tért, hogy a tervhivatalban szintén szét kell választani a folyó hadiipari termelés és a KR-tervezés kérdéseit, ezért felhívta az Országos Tervhivatal elnökét, hogy az addigi egy helyett két külön főosztályt létesítsen a nevezett feladatokra.²⁵¹

A hadivegyipari üzemek szerelési munkáinak elvégzésére április 9-én különálló vállalat alapítására került sor: mintegy 900 fővel felállították a Gyár- és Gépszerelő Vállalatot.²⁵²

Az Üzemgazdasági Tanács a Nehézszerzőgépgyárban elhatalmasodó nehézségek miatt (lásd alább bővebben) előírta a Nehézszerzőgépgyár oly módon való átszervezését, hogy a lövegyártás és a löszergyártás teljesen elkülönüljön.²⁵³ Júliusban úgy módosították a határozatot, hogy három tevékenységet kell külön egységekbe szervezni: a „nehézgépüzemet” (lövegyártás), a könnyűgép-sajtoló és -forgácsoló üzemet (löszergyártás) és a vegyi üzemet.²⁵⁴

Májusban az új lokátorgyár beruházásával párhuzamosan létrehozták a majdani termelővállalatot is: az 1. sz. Finommechanikai (6025. sz.) Vállalatot. Budakeszin a Prés- és Kovácsoltárugyár építkezése pedig olyan előrehaladott állapotban volt, hogy ugyancsak szükségesnek ítélték a termelővállalat létrehozását, a 7025. sz. Vállalat alapításával.²⁵⁵

Július 2-án az Üzemgazdasági Tanács felszólította az Országos Tervhivatal elnökét, hogy vizsgálja meg azon üzemeket, amelyek túlnyomórészt hadiipari termelést folytatnak, és tegyen javaslatot azoknak a KGM D/I. Főosztályának való átadására.²⁵⁶

1951. augusztus 13-án az Üzemgazdasági Tanács úgy határozott, hogy további 7 üzemet kell a KGM-en belül átcsoportosítani a D/I. (Nehézfémipari) Főosztályhoz. Az Alumíniumgyár, a Rézhengerművek, a Győri Szerzőgépgyár, a Motorjavító Vállalat, a XVII. Gépjárműjavító, az Autó- és Traktoralkatrészgyár, valamint a Sportárutermelő Vállalat 60–100%-ban haditechnikai cikkeket és alkatrészeket gyártott, ezért az Üzemgazdasági Tanács csak így vélte megvalósíthatónak a hadiipari terv végrehajtását. A D/I. Főosztály ettől fogva nem 4, hanem 5 iparágra tagolódott: robbanóanyag- és löporgyártás, fegyvergyártás, optika és mechanika, löszergyártás, valamint az újonnan létrehozott repülő- és harckocsijavítás. Az átadást két héten belül, illetve a vállalati tervek elfogadását követően kívánták végrehajtani. A KGM egy nyolcadik üzem, a Rákosi Mátyás Művek Nagytömegárugyára átcsoportosítására is javaslatot tett – az Üzemgazdasági Tanács azonban további egyeztetéseket írt elő az ügyben.²⁵⁷

²⁵¹ Az ÜT 98/11/1951. sz. határozata. 1951. március 27. MNL OL XIX-A-98 206. d.

²⁵² Az ÜT 128/12/1951. sz. határozata. 1951. április 9. MNL OL XIX-A-98 207. d.

²⁵³ Az ÜT 147/13/1951. sz. határozata. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

²⁵⁴ Az ÜT 206/18/1951. sz. határozata – A Nehézszerzőgépgyár átszervezése. 1951. július 2. MNL OL XIX-A-98 209. d.

²⁵⁵ Az ÜT 173/15/1951., illetve 174/15/1951. sz. határozata. 1951. május 21. MNL OL XIX-A-98 20. d.

²⁵⁶ Az ÜT 205/18/1951. sz. határozata – A KGM-nek a Honvédség részére gyártandó cikkek május havi tervteljesítéséről. 1951. július 2. MNL OL XIX-A-98 209. d.

²⁵⁷ Az ÜT 236/21/1951. sz. határozata. 1951. augusztus 13. MNL OL XIX-A-98 212. d.

Az Üzemgazdasági Tanács alig egy hónappal később revideálta döntését: a 7 vállalat átszervezését a D/I. Főosztályhoz év végéig elhalasztották, mert a főosztály átszervezése miatt a meglévő üzemait sem tudta megfelelően irányítani.²⁵⁸

Augusztus 27-én az Üzemgazdasági Tanács arra szólította a KGM-et, hogy a 125 fős D/I. Főosztály – főként új, megbízható káderekkel való – megerősítését fejezze be, a részleg osztályonkénti ügyrendjét pedig szeptember 30-ig készítsse el.²⁵⁹

A hadiipar mind nagyobb mértékű lemaradásai miatt az MDP KV Titkársága is napirendre tűzte a szektor helyzetét 1951. szeptember 5-i ülésén. A betérjesztett jelentés meglehetősen lesújtó képet mutatott. A jelentést jegyző bizottság a súlyos elmaradásokat szervezeti szempontból a kritikus káderhiányra, valamint a titkosan működő D/I. Főosztály és a minisztérium más szervei közötti együttműködési hiányosságokra vezette vissza. A bizottság radikális megoldást javasolt: „A D/I [sic!] Főosztály szervezeti kérdéseit következetesen helyesen akkor fogjuk megoldani tudni, ha a főosztályt önálló minisztériummá szervezzük át, addig azonban a főosztálynak bizonyos fokig minisztériumi jelleget kell adnunk a minisztériumon belül.” (A jelentés további megállapításait lásd részletesen a 2.3. alfejezetben.)

A Titkárság határozatában nem ítélte helyesnek e fogalmazást, ugyanakkor a D/I. Főosztály terv, műszaki és anyagellátó részlegeinek megerősítését rendelte el, hogy annak ne kelljen minden kérdésben a minisztérium általános osztályaihoz fordulnia. Az október 9-én véglegesített határozat előírta, hogy a párton belül minden hadiiparral kapcsolatos kérdést Gerő Ernő koordináljon, a Központi Vezetőség és a Budapesti Pártbizottság apparátusának illetékes osztályain külön hadiipari részlegeket kell létrehozni, továbbá minden olyan megyénél és kerületnél, ahol működő vagy épülő hadiüzem van, ott külön előadót állítsanak a feladatára.²⁶⁰

Gerő eközben már szeptember 19-én feljegyzéssel fordult Rákosihoz, amelyben nemcsak a Minisztertanács struktúrájának átalakítására tett javaslatot, hanem egy sor újabb minisztérium és főhatóság felállítására is. Egyebek mellett javasolta, hogy az „IFIG üzemek” irányítására hozzák létre a Középgépipari Minisztériumot.²⁶¹

Szeptemberben újabb vállalatok alapításáról is intézkedett az Üzemgazdasági Tanács: szeptember 10-én, augusztus 15-i visszamenőleges hatállyal létrehozták a 7056. sz. Vállalatot Jászberényben és a 7052. sz. Vállalatot Ikladon.²⁶² Majd szeptember

²⁵⁸ Az ÜT 259/23/1951. sz. határozata. 1951. szeptember 10. MNL OL XIX-A-98 212. d.

²⁵⁹ Az ÜT 248/22/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 212. d.

²⁶⁰ Az MDP KV Titkárság 1951. szeptember 5-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 159. ó. e. 2, 11., 18., 31. o.

²⁶¹ Feljegyzés a Minisztertanács szervezetéről, a minisztériumokról és egyéb központi jellegű hivatalokról, illetve intézményekről. 1951. szeptember 19. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 168. ó. e. 44–46. o.

²⁶² Az ÜT 257/23/1951. sz. határozata. – A 7056. sz. vállalat alapítása; az ÜT 258/23/1951. sz. határozata – A 7052. sz. vállalat alapítása. MNL OL XIX-A-98 212. d.

tember 25-én született döntés a gyöngyösi gyalogsági fegyvergyár (3051. sz. Vállalat), a gödöllői harckocsijavító (3054. sz. Vállalat) és a téglási lőszergyár (7057. sz. Vállalat) alapításáról.²⁶³

Az önálló hadiipari minisztérium

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. december 30-án döntött az önálló hadiipari főhatóság felállításáról, amely – Gerő korábbi javaslatának megfelelően – a Középgépipari Minisztérium (KÖM) nevet kapta. Az előterjesztés indoklása szerint „az új minisztérium felállítása a hadiipar irányító szervének élesebb profilizálását, az iparág kérdéseivel való közvetlenebb foglalkozást teszi lehetővé”. Az Üzemgazdasági Tanács határozata szerint a D/I. Főosztály 145 fős és a D/II. Főosztály 52 fős állományának átvételével, valamint más szervezeti egységektől és üzemektől való átcsoportosítással kellett megszervezni a minisztériumot, 386 fős létszámkerettel. Az új minisztériumhoz 4 beruházó vállalat került, és az átvett vállalatok (közte épülőfélben lévő és még csak tervezett létesítmények) az alább részletezett iparágankénti struktúrába rendeződtek.

Vegyipari Osztály:

- 1003. sz. Vállalat – Nitrokémia, Fűzfőgyártelep;
- 1004. sz. Vállalat – Műszaki Művek, Budapest;
- 1040. sz. Vállalat – Borsodi Vegyiművek, Sajóbábony;
- 1053. sz. Vállalat – Ipari Segédanyaggyár, Vác;
- Stabilizátor kisüzem, Budapest.

Műszeripari Osztály:

- 6000. sz. Vállalat – MOM, Budapest;
- 6014. sz. Vállalat – Gamma, Budapest;
- 6055. sz. Vállalat – 1. sz. Finommechanikai Vállalat, Budapest.

Fegyver Főosztály:

- 3003. sz. Vállalat – Danuvia, Budapest;
- 3009. sz. Vállalat – Lámpagyár, Budapest;
- 3010. sz. Vállalat – Nehézszerológépgyár, Diósgyőr;
- 3051. sz. Vállalat – Szerszám- és Készülékek Gyára, Gyöngyös;
- 3054. sz. Vállalat – Harckocsijavító, Gödöllő;
- 3058. sz. Vállalat – Tiszántúli Szerszámépgyár, Debrecen;
- Győri Szerszámépgyár;
- Autó- és Traktoralkatrészgyár, Budapest;
- Székesfehérvári Rep[ül]őgépjavitó;
- XVII. Gépjavitó, Budapest;
- Sportártermelő, Esztergom.

²⁶³ Az ÜT 264/24/1951. sz. határozata – A 3051., 3054. és a 7057. sz. vállalatok alapítása. 1951. szeptember 25. MNL OL XIX-A-98 213. d.

Lőszer Főosztály:

- 7002. sz. Vállalat – Fémmfeldolgozó, Veszprém;
- 7006. sz. Vállalat – Andezit, Jobbágyi;
- 7007. sz. Vállalat – Bányagyutacs, Törökbálint;
- 7008. sz. Vállalat – Vadásztölténygyár, Székesfehérvár;
- 7035. sz. Vállalat – Irodagépgyár, Felnémet;
- 7038. sz. Vállalat – Prés- és Kovácsüzem, Budaörs;
- 7039. sz. Vállalat – Tubus- és Kupakgyár, Sirok;
- 7042. sz. Vállalat – Bányagyutacs, Nagytétény;
- 7048. sz. Vállalat – Tömegszerszám, Diósgyőr;
- 7049. sz. Vállalat – szerelő vállalat [sic], Diósgyőr;²⁶⁴
- 7052. sz. Vállalat – Ipari Műszergyár, Iklad;
- 7056. sz. Vállalat – Fémművek, Jászberény;
- 7057. sz. Vállalat – Hajdúsági Iparművek, Téglás;
- Rézhengerművek, Budapest;
- Alumíniumgyár, Budapest;
- Mosonmagyaróvári Fémművek.

Beruházó vállalatok:

- Szerves Vegyipari Beruházó Vállalat, Sajóbáony;
- Színesfém Beruházó Vállalat, Sirok;
- Béta Beruházó Vállalat, Felnémet;
- Préko Beruházó Vállalat, Budaörs.²⁶⁵

A Középgépipari Minisztérium megszervezéséről, annak hatás- és feladatkörének megnevezése nélkül, nyilvános jogszabályként az 1952. évi I. törvényerejű rendelet intézkedett.²⁶⁶

A KÖM-ben 1952. január 19-én sor került az első értekezletre a D/I. Főosztály osztályvezetőinek és a hozzá tartozó vállalatok igazgatóinak részvételével.²⁶⁷ A Középgépipari Minisztérium megszervezésekor 200–220 fős létszámmal vált ki a KGM-ből 1952 februárjában. Augusztusig 360 főre töltötték fel az új minisztérium állományát.²⁶⁸

Február elején újabb vállalat alapítására került sor: a wolframcsúcsok és a ve-

²⁶⁴ Könnyűszerszámgépgyár. A diósgyőri haditermelés 3 vállalatra való szétozása ezzel megvalósult – eleget téve az ÜT 1951. júliusi határozatának.

²⁶⁵ Az ÜT 305/30/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 214. d.

²⁶⁶ Magyar Közlöny, 1952/2 (I. 6.). Az Alkotmányt, amely tartalmazta a minisztériumok nevét, 1952 júniusában módosították: 1952. évi I. törvény az Alkotmány 24. §-a új szövegének megállapításáról. Magyar Közlöny, 1952/48 (VI. 6.).

²⁶⁷ Jegyzőkönyv, mely felvétel 1952. január 19-én a Középgépipari Minisztérium II. emeleti tanácstermében megtartott igazgatói értekezletről. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 155. ó. e. 173–176. o.

²⁶⁸ Összefoglaló jelentés a KÖM személyzeti munkájáról. 1953. január 23. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 147. ó. e.

zetőgyűrűk gyártására létesítették a Keményfémipari Vállalatot, amely az addigaktól eltérően nem kapott kódszámot.²⁶⁹

A kódszamos nevek meglehetősen nehezen voltak használhatók a mindennapi életben. 1952. január végén például az MDP KV Államgazdasági Osztálya jegyezte meg: el kellene dönteni, hogy a kívül világ felé a számokat vagy a neveket használják, már csak azért is, mert vannak olyan üzemek – a 7048. és 7049. számúak – amelyeknek még neve sincs.²⁷⁰ A KÖM vállalatainak kódszamos elnevezését – vélhetően a komplikált használat miatt – végül valóban megszüntették. Március 17-én az Üzemgazdasági Tanács határozatban intézkedett az üzemek új névhasználatáról; többnyire a vállalatok korábbi elnevezésének visszavételéről.²⁷¹

1952. április 9-én az MDP KV Titkársága az addigi 4 legfontosabbnak tartott hadiipari vállalaton túl (Nitrokémia Ipartelepek, Gamma Optikai Művek; Nehézszerzámgépgyár és Danuvia Szerzámgépgyár) saját hatáskörébe vonta további 6, a Szervező Bizottság hatáskörébe pedig 7 hadiüzem igazgatójának kinevezését.²⁷²

Zsófnyecz Mihály középépipari miniszter 1952. március 25-i hatállyal adta ki az új minisztérium ügyrendjét, 46 oldal terjedelemben részletezte az egyes részleg feladatait. A miniszter kötelezettségeit is tartalmazó általános rendelkezéseket követően az ügyrend két fő részben szabályozta a feladatokat: az elvi főosztályok, osztályok és más, közvetlenül a miniszter alá tartozó szervezetek munkáját, illetve az iparági főosztályok ügykörét. Az első csoportba tartozott a Miniszteri Titkárság, az Ellenőrzési Osztály, a Személyzeti Főosztály, az Oktatási Osztály, a Gazdasági Osztály (benne Gondnokság, Gépkocsi Csoport, Munkásellátási Csoport), Központi Termelési Osztály (azon belül Nyilvántartó Részleg, Műszaki Diszpécser Részleg, Kooperációs Részleg), Műszaki Osztály, Központi Anyag- és Áruforgalmi Osztály, Munka- és Bérügyi Osztály, Tervosztály, Beruházási Főosztály (benne Műszaki Csoport, Gépbeszerezési Csoport, Terv Csoport és Diszpécser Csoport), Minisztériumi Főkönyvelőség, Költségvetési Osztály (Költségvetési Csoport, Illetménycsoport, Házipénztár), Jogi Csoport, Döntőbizottság, Tűzvédelmi Osztály (Légoltalom, Fegyveres Őrség, Tűzrendészet), Ügykezelési Csoport.

Az iparági főosztályok a következő struktúrában épültek fel: termelési osztály, műszaki osztály, tervosztály, statisztika, munkaügyi osztály, főkönyvelőség, anyag- és áruforgalmi osztály, személyzeti osztály. Az iparági főosztályokon túl egy önálló Vegyipari Osztályt létesítettek a KÖM alá tartozó „vegyszerrel foglalkozó vállalatok” műszaki, műszaki fejlesztési, karbantartási és termelési ügyeinek irányítására. Az osztályon belül működött technológiai csoport, energiagazdálkodási

²⁶⁹ Az ÜT 22/33/1952. sz. határozata. 1952. február 11. MNL OL XIX-A-98 216. d.

²⁷⁰ Jelentés a Nehézfémipari Főosztály munkájáról (D/1). 1952. január 25. MNL OL 276. f. 95. cs. 155. ó. e. 177–178. o.

²⁷¹ Az ÜT 56/35/1952. sz. határozata. 1952. március 17. MNL OL XIX-A-98 216. d.

²⁷² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 188. ó. e. 5–6., 82. o.

és üzemfenntartási, valamint termelési csoport. Továbbá szerveztek egy külön Műszeripari Osztályt, amelyen belül műszaki és termelési osztályt létesítettek.²⁷³

Tekintélyes terjedelme ellenére az ügyrend mégsem ad megfelelő áttekintést a minisztérium szervezetéről. Némi támpontot ebben csak a KÖM Munkaügyi Osztálya által március végén összeállított létszámkimutatás nyújt. (Ebben egyes részlegek megnevezése – érthetetlen módon – eltér a vele egy időben megjelent ügyrendben használttól.) A kimutatás szerint a miniszter alá tartoztak a következő osztályok: Miniszteri Titkárság, Ellenőrzési Osztály, Személyzeti Főosztály (ennek alárendelten a Szakoktatás), Vegyipari Osztály, Műszeripari Osztály, Tervgazdasági Osztály, Munka- és Bérügyi Osztály, Anyag- és Áruforgalmi Osztály, Pénzügyi Osztály, Költségvetési Osztály, Fegyveres Őrség, Légó és Tűzrendészet, Minőségi Inspekciós Csoport, Gazdasági Iroda, Jogi Csoport; továbbá Ügykezelés. A miniszterhelyettes alá tartoztak: Titkárság, Fegyverzet és Javítási Főosztály, Lőszer Főosztály, Műszaki Osztály, Beruházási Főosztály, Termelési és Diszpécser Osztály. A KÖM fentiek szerinti teljes létszáma 331 fő volt, ehhez jött további 3 fős engedélyezett létszám, amelyet ekkor még nem osztottak szét a részlegek között.²⁷⁴

A KÖM Kollégiumának tagjait 1952. április 15-én nevezte ki a miniszter, 17-én a testület megtartotta első ülését. A miniszter és a miniszterhelyettesek mellett a személyzeti és még egy főosztály vezetője, valamint a kollégium titkára volt tagja. Meghívottként rendszeresen részt vettek az ülésein a Pártközpont és az Üzemgazdasági Tanács küldöttei, valamint a minisztérium párttitkára; az egyes napirendeknél pedig a szakmai főosztályok, osztályok vezetői. Kezdetben főleg termelési, operatív ügyeket tárgyaltak, majd az év második felében egyre több elvi kérdést is.²⁷⁵

1952. június 16-án – év eleji hatállyal – a KÖM-höz csatolták a Könnyűipari Szerszámgépgyárat.²⁷⁶

Az MDP KV Titkársága 1952. augusztus 8-án foglalkozott ismételten a hadiipari termelés problémáival. A testület határozatában a korábbi intézkedések maradéktalan megvalósítását, a mérnökök és technikusok számának növelését írta elő a középgepipari vállalatoknál. Újabb szervezeti intézkedéseket azonban nem tartottak szükségesnek a KÖM-ben. Ellenben felszólította a kohó- és gépipari minisztert, hogy „létesítsen olyan központi szervet, amely napról napra tudja követni és ellenőrizni a hadiipar felé vállalt kötelezettség megvalósítását.”²⁷⁷

A Szovjetunió államközi megállapodás alapján 1952. október 1-jével átadta a vegyesvállalatok irányítását, közte a MOM-ot.²⁷⁸

November 17-én az Üzemgazdasági Tanács újabb határozatot hozott a Középgepipari Minisztérium munkájának megjavítása érdekében. Számos egyéb intézkedés mellett szervezeti téren szükségesnek ítélte a Lőszeripari Főosztályt kettéválasztani tűzérési és gyalogsági főosztályra. Továbbá elrendelte megvizsgálásra, hogyan lehetne – a kohászati alapanyag-ellátás kivételével – a löveggyártás egész folyamatát a KÖM felügyelete alatt összpontosítani, trösztté szervezve az érintett diósgyőri üzemeket. „Hasonlóképpen irányt kell venni a tűzérésgilószergyártó üzemek trösztösítésére is” – fogalmazott meg további tennivalókat a határozat.²⁷⁹

December 29-én Zsotenyec Mihály középgepipari miniszter levélben tett javaslatot Hidás Istvánnak, a minisztériumát felügyelő Minisztertanács elnökhelyettesnek, hogy a KÖM VII. Főosztályától (lőszeripar) az I. Iparághoz (vegyipar) tegyék át a robbanószerekkel, iniciáló anyagokkal dolgozó vállalatokat, üzemrészeket. Így a Nitrokémia, az Északmagyarországi Vegyiművek, a Műszaki Művek és az Ipari Vegyszergyár mellé javasolták az I. Önálló Osztályhoz a Mechanikai Műveket, a Vegyitermékek Gyárát, a Bányagyutacsgyárat és a Vadásztöltény Irinyi üzemét áttenni 1953. január 5-tel; valamint március 1-jével a Fémszerelvénygyár vegyi üzemét. Az engedélyt január közepén megkapták azzal, hogy a KÖM összlétszáma nem változhat.²⁸⁰

A felnémeti vállalatról leválasztott vegyi üzemből 1953. áprilisban szerveztek önálló vállalatot, Vegyipari Szerelő Vállalat néven.²⁸¹ Ugyancsak áprilisban alapították meg a Közlekedési Mérőműszerek Gyárát (a Mechanikai Mérőműszerek Gyára egy részének önállósításával),²⁸² katonai gépjárművek és repülőgépek műszereinek gyártására és fejlesztésére.

A KÖM működésének tapasztalatait és szervezeti kérdéseit 1953. február 12-én tűzte napirendre a minisztérium kollégiuma. A miniszter tanácsadó testülete alapvetően megfelelőnek tartotta a KÖM szervezetét, ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy az iparági vezetők nem foglalkoznak eleget a munka- és bérügyi, valamint pénzügyi kérdésekkel (pl. a gazdaságossággal). A kollégium javasolta átdolgozni az ügyrendet, mert a központi tervosztály és a főkönyvelőség, illetve az iparági főkönyvelőségek és tervosztályok munkájában felesleges párhuzamosságokat véltek fellelni. A KÖM új ügyrendjére vonatkozó javaslatot március 15-ig kérte be a kollégium.²⁸³ Új ügyrend elkészültéről azonban nincs információ.

²⁷⁸ Pintér (1986) 18. o.

²⁷⁹ Az ÜT 198/50/1952. sz. határozata – A KÖM munkájának megjavítása. MNL OL XIX-A-98 221. d.

²⁸⁰ VII. Iparág (lőszeripar) szerelő vállalatainak és vegyi üzeleinek átprofilizálása az I. Iparághoz (vegyipar). 1952. december 29. MNL OL XIX-A-2-ee 107. d.

²⁸¹ A HT 102/9/1953. sz. határozata. 1953. április 13. MNL OL XIX-A-98 227. d.

²⁸² A HT 115/9/1953. sz. határozata. 1953. április 13. MNL OL XIX-A-98 227. d.

²⁸³ A Középgepipari Kollégium 1953. február 12-iki ülésén hozott határozatok. 1953. február 13. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 146. d. e.

²⁷³ A Középgepipari Minisztérium ügyrendje. 1952. március 25. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 155. d. e. 218–241. o.

²⁷⁴ A Középgepipari Minisztérium szervezete és létszám elosztása. D. n. [Kézrel ráírva: III. 28.] MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 155. d. e. 248–250. és 269–273. o. (összekeveredve).

²⁷⁵ A KÖM Kollégiumi Titkárság jelentése. 1953. január 23. MNL OL 276. f. 95. cs. 146. d. e.

²⁷⁶ Az ÜT 115/41/1952. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 218. d.

²⁷⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 205. d. e. 44. o.

Ezzel egy időben, február 14-én készült az Országos Tervhivatal javaslata a „KÖM munkájának megjavítására”, amely négy fegyveripari tröszt megszervezésére tett javaslatot. Az Üzemgazdasági Tanács novemberi határozata alapján nemcsak a löveggyártás során kooperáló vállalatokat kívánták összevonni, hanem a teljes lőszergyártást is. Eszerint legkésőbb július 1-jéig fel kívánták állítani a Nehézszerkezésgyártó Ipari Trösztöt (lőveggyártás, Diósgyőr központtal), továbbá a Kovácsoltáru Ipari Trösztöt (tüzérségi lövedéktest, lőszerhüvely és csapantanyú csavar gyártása, Budapest), a Színesfémipari Trösztöt (gyaloglói lőszer gyártása, Hatvan), valamint a Szerelvényipari Trösztöt (gyújtógyártás, Székesfehérvár). A javaslat szépséghibája azonban az volt, hogy a Középgépipari Minisztérium vezetése (Bíró Ferenc) nem értett egyet a trösztösítéssel. Február 26-án a Minisztertanács Hivatalának előadója, Széll Gusztáv úgy referált az ügyről a javaslat címzettjének, Hidas István miniszterelnök-helyettesnek, hogy a trösztösítés egy sor vállalati kooperációs-együttműködési problémára továbbra sem nyújtana megoldást. Ehelyett inkább a meglévő minisztériumi főosztályok megerősítésével, személycserékkel javasolta orvosolni a helyzetet.²⁸⁴

A következő hónapokban meg kellett oldani a minisztérium vezetésének kérdését is. Ugyanis Zsófnyecz Mihály középgépipari minisztert – tisztsége megtartása mellett – 1952. december 6-i hatállyal ideiglenesen kinevezték az újonnan megalakult Kohászati Minisztérium élére is.²⁸⁵ Az MDP KV Titkársága december 10-én hagyta csak jóvá Zsófnyecz kinevezését,²⁸⁶ majd az Elnöki Tanács december 21-én adta ki az 1952. évi 21. törvényerejű rendeletet az új minisztériumok felállításáról.²⁸⁷

Mivel Zsófnyecz még 1953 tavaszán is egyszerre volt kénytelen viselni mindkét tisztséget, májusban Gerő, Hidas és Friss tett javaslatot a KÖM új vezetőjére: Mekis Józsefet, a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezetének addigi elnökét jelölték a posztra. Az MDP KV Titkársága május 20-án támogatta Mekis kinevezését.²⁸⁸ Majd a Minisztertanács Elnöksége 22-i ülésén azzal fogadta el az előterjesztést, hogy a miniszteri kinevezést csak Mekis külföldi útja után hozzák nyilvánosságra.²⁸⁹ A váltásra azonban – nem tudni mi okból – nem került sor.²⁹⁰

²⁸⁴ OT Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. 1953. február 14., valamint Feljegyzés Hidas elvtárs részére. 1953. február 26. MNL OL XIX-A-2-ee 107. d.

²⁸⁵ Bölöny–Hubai (2004) 232. o.

²⁸⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 222. ő. e. 6., 58. o.

²⁸⁷ A törvényerejű rendeletet az 1953. március 24-én kihirdetett 1953. évi IV. törvénnyel szentesítették.

²⁸⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 244. ő. e. 6., 100. o.

²⁸⁹ 493. sz. jegyzőkönyv a Minisztertanács Elnöksége 1953. május 22-i üléséről, illetve a 0493/nk/1/1953. Mt. sz. határozat. MNL OL XIX-A-83-a 86. d. 38–39. o. Vélhetően a jelölt franciaországi útjára gondoltak: az MDP KV Titkársága ugyanis 1953. május 6-án engedélyezte, hogy Mekis – mint a Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnökségi tagja kiutazzon – Párizsba, a CGT június 7–12-i XXIX. kongresszusára. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 242. ő. e. 7., 80. o.

²⁹⁰ Mekis életrajzát lásd Bölöny–Hubai (2004) 396. o.

2.3. A hadiipar csúcsra járatása

Állapotfelmérés

A hadiipari szervezet létrehozását és az első hadsereg-fejlesztési tervek körvonalazását követően jött szóba az első hadiipari tervek elkészítése. Elsők között, 1948 májusában formálódtak a Nitrokémia Ipari telepek távlati fejlesztési elképzelései. Újjáépítése és bővítése elsőrendű honvédelmi érdek volt, a HM által 1952-re elérendő kapacitás (közel 27 000 tonna különféle robbanóanyag) jelentősen túlhaladta az üzem 1944-es csúcsteljesítményét. A honvédelmi miniszter az iparügyi miniszternek írt levelében felvetette új üzem építésének lehetőségét is: „A későbbiek folyamán állást kell majd foglalnunk, hogy lehetséges-e, és a lehetőségeken belül gazdaságosabb-e a Nitrokémiának ilyen mérvű fejlesztése, avagy célszerűbb egyéb üzemek bekapcsolása, vagy létesítése az ország robbanóanyag-kapacitásának növelésére. Ennek a kérdésnek az eldöntése azonban még nem időszerű.”²⁹¹

Ezzel közel egy időben a Weiss Manfréd Acél- és Féművei Rt. is megküldte a HM-nek költségtervezetét egy 40 000 db/per nap kapacitású gyalogsági töltenygyár létesítéséhez. A szükséges épületfelújításokat, helyreállításokat és gépbeszerzéseket mintegy 3,88 millió Ft beruházással négy hónap alatt tartotta a WM megvalósíthatónak.²⁹²

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága és a HM Katonai Főcsoport XII. Osztálya 1948. július 17-én együttesen úgy határozott, hogy több fontos egykori hadiüzemnél helyszíni szemlét, telephelybejárást tartanak, felmérendő azok helyzetét, a fejlesztési elképzeléseket, illetve a nehézségeket és az akadályokat. A Nitrokémiánál, a Vadásztöltény- és Gyutacsgyárnál, a veszprémi Magyar Lőszerműveknél és a WM volt lőszerüzeménél kívánták kezdeni a szemlét, hogy augusztus folyamán kb. 10 millió Ft ráfordítással már meg lehessen kezdeni azok felújítását. Tájékozódni kívántak a Dunai Repülőgépgyárral, a Lampart Soroksári úti telepével, valamint a Danuvia telephelyeivel kapcsolatos Iparügyi Minisztériumi tervekről is.²⁹³

Strém Ferenc IFIG-igazgató augusztus 30-i levelében felkérte a MÁVAG diósgyőri „D” részlegét, hogy a korábbi megbeszélések alapján kezdje meg a létesítendő lövegüzem tervezési munkálatait. 1949-ben az Újgyárnak még a hároméves tervből adódó feladatait kívánták teljesíttetni, az ötéves tervben viszont teljes egészében löveggyártásra fog áttérni, 170 db 7,5 cm-es páncéltörő ágyú/év kapacitás

²⁹¹ A HM levele az iparügyi miniszterhez. 1948. május 20. HL 1945 utáni HM 1948 eln. 21.167.

²⁹² Weiss Manfréd Acél- és Féművei RT levele a HM-nek: Költség előirányzat 40 000 db kapacitású gyalogsági töltenygyár üzembe helyezéséhez. 1948. május 25. HL 1945 utáni HM 1948 eln. 21.602.

²⁹³ Aktajegyzet a Katonai Főcsoport XII. Osztálya és az IFIG igazgatósága közötti megbeszélésekről. 1948. július 17. HL HM 1948 eln. 32.401. A Lőszerműveknél és a Nitrokémiánál tett látogatásról szóló beszámolót lásd: IFIG 4. sz. aktajegyzet – a Nitrokémia főzői gyártelepének megtekintése. 1948. július 20. HL HM 1948 eln. 32.315; IFIG 5. sz. aktajegyzet – a Veszprémi Lőszerművek gyártelepének megtekintése. 1948. július 24. HL HM 1948 eln. 32.314.

létrehozásával – adott Strém utasítást. A részletes számításokat és tervek egy hónapos határidővel kérte be az IFIG.²⁹⁴ A diósgyőri DIMÁVAG Gépgyárat október 29-én értesítette az IFIG, hogy a dróthúzó üzem helyére épülő új löveggyár beruházási tervét jóváhagyta.²⁹⁵

Valamikor 1948. augusztus folyamán küldhette ki az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága azokat a kérdőíveket, amelyekre 55 vállalattól, gyártól, üzemtől vártak választ. (A háború alatti kapacitásokat és a gyárleszereléseket illetően ezeket már idézttem.) A kérdőív tartalmában, céljaiban lényegében meg egyezik az 1948 elején a HM-ben megfogalmazott kérdőívvel, vélhetően annak felhasználásával készült. A vállalati-üzemi válaszok 1948. szeptember és október folyamán folyamatosan érkeztek vissza, és megbízható képet adnak mind a gyárak háború alatti termeléséről, mind pedig 1948-as állapotáról.²⁹⁶ A felmérésből kimaradt a szovjet tulajdonba került MOM, az 1946-ban államosított WM, illetve Magyar Vagon- és Gépgyár, valamint a korábban is állami tulajdonú MÁVAG Diósgyőr. Bekérték ugyanakkor a szintén állami tulajdonban álló Nitrokémia Ipartelepek, vagy a WM-mel egy időben államosított Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. adatait is. A felmért vállalatok között voltak a Nehézipari Központhoz tartozók, és az 1948 tavaszán az Iparügyi Minisztérium különféle iparigazgatóságai alá került üzemek egyaránt. A megkülönböztetésre, szelektálásra egyelőre nem találtam magyarázatot.

A kérdőív – a korábban ismertetett adatokon túl – rákérdezett a következőkre: egykori gépparkjából mivel rendelkezik a felmérés időpontjában; a meglévő gyártmányaira – katonai és polgári egyaránt; milyen hadikapacitást tudna elérni a polgári termelés fenntartásával és megszüntetésével; milyen energia, beruházás, munkaerő stb. szükséglete lenne a hadianyaggyártás felfuttatásának. A kérdőívre beküldött válaszokból a szűken vett hadianyag-termelő vállalatok adatait emeltük ki, az üzemanyag-ellátás, a kohászati háttér ipar fontos gyárainak (például Vacuum Oil Co. Rt. vagy Láng L. Gépgyár Rt.) adatait hely hiányában mellőztem.

Aero Ever Kft. – Esztergom. 1948-ban kb. 100 db különféle vitorlázó gépeket, kajakokat, sporteszközöket, valamint katonai célra repülőgép-alkatrészeket gyártott. 1948-ban 220 főt foglalkoztatott, későbbi létszámgigénye a pontos gyártási program függvénye.

Állami Bauxit-Alumínium Rt. (államosítások előtt Magyar Fémlémezipar Rt.) – Budapest. 1948-ban gyártott alumínium- és sárgaréz lemezt, csomagolási és egyéb tömegcikkeket, edényeket, játékokat; katonai célra alumíniumkulacsot pohárral 129 000 db-ot, alumíniumcsajkát 27 000 db-ot, acélsisak-átszerelést végzett 22 000 db-ot. Polgári termelés megszüntetése esetén megvolt a következő havi gyártási kapacitása: nyeles kézigránát 100 000 db, repeszgránát 25 000 db, 8,8 cm-es rézhüvely 20 000 db, 4 cm-es rézhüvely 50 000 db, alumíniumcsajka 80 000 db, alu-

míniumkulacs pohárral 40 000 db, kórházi alumíniumfelszerelések 20 tonna, alumíniumból gázárcalkatrészek 100 000 db, alumíniumból 2 kg-os bombaszárny 40 000 db. 1948-ban 895 főt foglalkoztatott, teljes létszámgigénye haditermelés felfuttatása esetén 1750 fő.

Budafoki Zománcárugyár – Budafok. 1948-ban kizárólag polgári célra gyártott zománcozott és horganyzott edényeket. A polgári termelés megszüntetése esetén a háborús kapacitásánál 60%-kal több termelésre is képes lett volna. 1948-ban 760 főt foglalkoztatott, későbbi létszámgigénye a pontos gyártási program függvénye.

Csonka János Gépgyár – Budapest. 1948-ban autómotorokat újított fel, dugattyúgyűrűket gyártott, katonai célra pedig havi 8 db benzinelektromos aggregátort készített. 1948-ban 800 főt foglalkoztatott, teljes létszáma haditermelés felfuttatása esetén 600 fő (profilrendezés miatt).

Dunai Repülőgépgyár Rt. – Szigetszentmiklós. Gépeinek mindössze 5% maradt meg. 1948-ban repülőgép-javításokat végzett. 1948-ban 65 főt foglalkoztatott, teljes létszáma haditermelés felfuttatása esetén 350 fő.

Danuvia Ipari és Kereskedelmi Rt. – Budapest, Székesfehérvár és Veszprém (Alsóerdő). 1948-ban havi 40 000 db ébresztőórát, valamint szerszámokat, karburátort, lakatot gyártottak. A polgári gyártás megszüntetésével havi 50 000 db óraműves gyújtót tudott volna gyártani. 1948-ban 1350 főt foglalkoztatott, teljes létszáma haditermelés felfuttatása esetén az 1944-es létszám szükségeltetne.

Első Magyar Gazdasági Gépgyár Munkások és Parasztok Közös Szövetkezet – Albertfalva. 1948-ban cséplőgépeket, vetőmagtisztító és malomgépeket gyártottak. 1948-ban 512 főt foglalkoztatott.

Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt. – Budapest. 1948-ban fényképezőgépeket, logarlécet, szemüveglencsét, teodolitot és geodéziai műszereket, katonai célra pedig irányzó távcsöveket és szögtávcsövet gyártott. Meglévő gépeivel vállalni tudta kidolgozókorong, géppisztoly-célzó távcső, páncéltörő-irányzó távcső, aknavető-irányzó távcső, periszkóptávcső, tűzérési teodolit, 1 m alapú távolságmérő és lövegirányzók gyártását. 1948-ban 650 főt foglalkoztatott, teljes létszáma haditermelés felfuttatása esetén 1000 fő. A Gamma 1 569 407 Ft-ban határozta meg az 1949-re a honvédség által rendelt cikkek legyártásához szükséges beruházási szükségletét, az egykori csúcskapacitás eléréséhez pedig további 9 364 000 Ft beruházási igényt jelentett be.

Ganz és Társa Rt. Gépgyár – Budapest. 1948-ban vasúti kocsikat, vasúti felszereléseket, dízelmotorokat, aprító- és vegyipari gépeket gyártott. 1948-ban 5304 fizikai dolgozót alkalmaztak.

Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. – Budapest. 1948-ban kizárólag polgári célra dolgozott, 70%-ban jóvátételre. 1948-ban 2600 főt foglalkoztatott.

Hirrmann Ferenc Fémöntőde Rézáru és Waggonfelszerelési Gyár – Budapest. 1948-ban vagonfelszereléseket, mezőgazdasági és egészségügyi gépeket gyártottak. 1948-ban 350 főt foglalkoztatott. A Hirrmann Gyár 680 000 Ft beruházási igényt jelentett be.

²⁹⁴ Lövegüzem felfejlesztése Diósgyőrről. 1948. augusztus 30. MNL OL XXIX-F-202-f NSZG 25. d.

²⁹⁵ Farkas Z. (1984) 3. o.

²⁹⁶ A kérdőívre beküldött vállalati válaszokat lásd: MNL OL XIX-F-1-rr 6. d.

Hubert és Sigmund Acél- és Fémáru Kft. – Budapest. 1948-ban különféle acélöntvényeket, gépalkatrészeket gyártott. 1948-ban 650 főt foglalkoztatott.

Lugossy Testvérek Krolupper Művei – Budapest.²⁹⁷ 1948-ban vasúti és egyéb lámpákat, vasúti kitérőket és alkatrészeket gyártott. 1948-ban 302 főt foglalkoztatott.

Lampart Művek Rt. Soroksári úti telepe – Budapest. 1948-ban vadászpuskákat, vas- és fémtömegcikket, szerszámgepeket gyártott. A Belügyminisztérium által megrendelt 25 000 db 7,65 mm-es pisztoly gyártásának előkészítését 1948 őszén megkezdtek, megrendelése volt továbbá 200 000 db 7,65 mm-es pisztolylőszerre is. 1948-ban 1500 főt foglalkoztatott, teljes létszámgénye haditermelés felfuttatása esetén 6200 fő. A Lampart az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága által előre jelzett igények teljesítéséhez kb. 7 200 000 Ft beruházási igényt jelentett be. A háború alatti maximális kapacitásának elérését mintegy 67 millió Ft beruházással tartotta megvalósíthatónak.

Lampart Művek Gergely utcai telepe – Budapest. 1948-ban zománcedényeket, fürdőkádakat, vegyipari készülékeket gyártott. 1948-ban 1400 főt foglalkoztatott.

Nitrokémia Ipartelepek Rt. – Fűzfőgyártelep. Tüzérségi és löporgyártó gépei 1948-ban nem voltak meg.²⁹⁸ Attól függően, hogy mekkora kapacitás újjáépítését tartja az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága szükségesnek, a Nitrokémia 14,6 millió és 36,7 millió Ft közötti összegre becsülte a szükséges beruházásokat.

Mercur Műszaki és Vegyi Művek Rt. (MÜVERT) – Budapest. 1948-ban évi 2000 gázálarcot, illetve havonta 15 000 db gázálarcbetétet és 800 db gázvédőruhát gyártott. 1948-ban 170 főt foglalkoztatott. A Gazdasági Főtanács az üzem felszámolásáról döntött.

Magyar Lőszerművek Rt. – Veszprém-Cseredő. 1948-ban fa- és fűrészárúkat gyártott az üzem, hadikapacitása nem maradt. A honvédség részére asztalokat készített az üzem, de képes lett volna naponta 250 db gyalogsági lőszerládát összeállítani. A WM lőszergyártó gépeinek átvételével, valamint további gépek beszerzésével 1949. május 1-jére napi 50 000 db-os, három műszakos termeléssel napi 120 000 db-os lőszergyártási kapacitás kiépítését tartották lehetségesnek. 1948-ban 100 főt foglalkoztatott, a jelzett kapacitás eléréséhez összesen 470 főt terveztek.

Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémáru Rt. – Székesfehérvár, Mosonmagyaróvár, Nagytétény, Törökbálint. 1948-ban egy 50 millió darabos gyalogsági csappantyú szállítmányon dolgozott a vállalat, exportra. Az 1948. szeptemberben a meglévő napi kapacitása a következő volt: csappantyú 6,35–9 mm-es pisztolytöltényekhez és rövid gyújtóhüvelyhez 140 000 db, 42M csappantyú 140 000 db, 31M csappantyú 250 000 db, 34M csappantyú 250 000 db (ezekből egy műszakban vagy kétféle gyártható egyidejűleg, vagy egyféle dupla mennyiségben). 1949. szeptember 1-jére a napi 125 000 db pisztoly- és géppisztolycsappantyú, 250 000 db gyalogsági csappantyú és 11 300 db 38M csappantyú gyártásának képességét ter-

vezték létrehozni. 1948-ban 53 főt foglalkoztattak a csappantyúgyártásnál. A termelés felfuttatásának fizikai dolgozó igénye 65 fő.

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága kérdőívére adott válaszból kiderül tehát, hogy a hadiipari kapacitások jelentős része helyrehozhatatlanul károsodott a háborús cselekmények következtében. A hadianyaggyártás újraindításához a vállalatok gépparkjuk pótlását, kiegészítését kérték, többségük azonban nem tudta megválaszolni, különösen nem összegezve, hogy milyen beruházási igénye van; hiszen nem tudták pontosan milyen haditechnika gyártását kívánja az állam elvégeztetni velük. Létszámuk a háború alatti csúcsnak a harmadára esett vissza, katonai megrendelésről alig néhányan számoltak be (Lampart, Gamma, Vadásztöltény).

Az egyik első érdemi fegyverrendelést, mint azt a fentebb a vállalati adatlapokból láthattuk, a Lampart Soroksári úti gyára kapta. 3,63 millió Ft hitelt kapott a vállalat gépparkja felújítására, hogy megkezdhesse a BM által a rendőrség részére rendelt 11 826 db pisztoly gyártását.²⁹⁹

1948. szeptember 3-án tárcaközi értekezletet tartottak a hadsereg gépjárműigényeinek hazai kielégíthetőségét vizsgáló. Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága a 3 és az 5 tonnás teherautók gyártását elindíthatónak ítélte a MÁVAG és a Láng Gépgyár, illetve a győri Magyar Vagon- és Gépgyár megfelelő felkészítésével. A másfél tonnás katonai teherautók gyártására a Nehézipari Központtal karöltve különféle telephelyeket vizsgáltak meg: a székesfehérvári Danuvia telepet, amely a BMW motorkerékpárok gyártására létesült a háború alatt, a veszprémi Danuvia telephelyet (ahol csak lőszergyártás folyt addig), a győri repülőteret, a győri MÁVAG telepet, valamint a Dunai Repülőgépgyár szigethalmi telepét. Az Iparügyi Minisztérium Műszaki Főosztálya az utóbbit tartotta legcélszerűbbnek és legolcsóbbnak, és erre gyárterv is készült részletes költségvetésszámításokkal. Az IFIG viszont – a Dunai Repülőgépgyár tisztázatlan sorsa miatt – a székesfehérvári megoldást javasolta a HM-nek.³⁰⁰

Berei Andor, az Országos Tervhivatal elnöke 1948. október 13-án értesítette az IFIG-et az üzemi beruházások jóváhagyásáról, mindösszesen 30,17 millió Ft keretösszeggel, amelyet december 31-ig biztosított a tervhivatal. A keret a következő beruházásokat tartalmazta: Nitrokémia Ipartelepek 11,4 millió Ft, Magyar Lőszerművek 3,9 millió Ft, Vadásztölténygyár 1,9 millió Ft, Weiss Manfréd 3,6 millió Ft, Dunai Repülőgépgyár 2,8 millió Ft, Gamma 0,7 millió Ft, MÁVAG Diósgyőr 3,5 millió Ft, Lampart 2,1 millió Ft. A keretből az Országos Tervhivatal le kívánta vonni az augusztus folyamán a Nitrokémiának biztosított 1,15, illetve a Magyar Lőszerműveknek juttatott 0,57 millió Ft előleget. A tervhivatal úgy ítélte

²⁹⁹ Reiner (1985) 31–32. o. Reiner szerint a megrendelésben komoly szerepe volt annak, hogy Rajk László belügyminiszter a franciaországi emigrációból jól ismerte a gyár akkori igazgatóját, Bagaméri Istvánt. Uo.

³⁰⁰ Az IFIG levéltervezete a honvédelmi miniszterhez, 1948. október 8., illetve Feljegyzés az 1,5 tonnás teherautó gyártási lehetőségeiről. 1948. szeptember 21. MNL OL XIX-F-1-rr 8. d.

²⁹⁷ 1945 előtt Krolupper József Vasúti Jelzőlámpa, Fém- és Bádógáru Rt.

²⁹⁸ Mint korábban jeleztem, a gépek egy részét még a németek hurcolták el, a maradékot pedig a szovjetek jóvátételként.

meg, hogy a gyalogsági fegyverek gyártása a Lampartnál nem zavarhatja a szer-
számépgyártás kifejlesztését, ezért a kézfegyvergyártás nagyobb mérvű fejleszté-
sét a Danuvianál kell eszközölni.³⁰¹

A hadsereg óriási megrendelési igénnyel lépett elő az előkészítő tárgyalások
során (lásd a 2.4. táblázatban), két változatban, „A” és „B” – utóbbi 1950 tavaszára
a szerényebb elváráshoz képest többszörös igényeket fogalmazott meg. 1948. ok-
tóber 18-án a HM és az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága képvi-
selői közös értekezleten igyekeztek egyezsége jutni a célkitűzéseket illetően. Az
IFIG érvelése alapján egyértelművé vált, hogy még az „A”-változat igényeit sem
tudja teljesíteni az ipar teljes mértékben 1950-re. A csökkentett irányszámokat
jegyzőkönyvben rögzítették a felek. November 4-én újabb megbeszélést tartottak,
amelyen egyes kapacitási előirányzatokat szerény mértékben megemelték (pél-
dálul a puska- és a pisztolygyártás, valamint a pisztolylőszergyártás). A HM úgy
tájékoztatta az IFIG-et, hogy az 1950. március 1-jei hadrendi szükségletét még
vásárlás útján pótolja. A hadsereg által megadott igények alapján az Iparügyi Mi-
nisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága megállapította, hogy az addig tervbe vett
beruházásokon túl szükség lesz egy második gyalogságilőszer-gyár és egy máso-
dik tüzérségi lőszerszerelő üzem felállítására, valamint a Nitrokémia fokozott fej-
lesztésére. Egy sor vállalat (például Nitrokémia, Magyar Lőszerművek, Danuvia,
Vadásztöltény- és Gyutacsgyár, Dunai Repülőgépgyár, Műszaki és Vegyipari Rt.)
ugyanakkor nem rendelkezett az önfenntartáshoz szükséges civil megrendelések-
kel, így az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága sürgette a katonai
megrendelések véglegesítését és feladását.³⁰²

2.4. TÁBLÁZAT. Elérendő éves gyártási kapacitások a HM Katonai Főcsoport XII. Osztálya szerint.
1948. október, valamint az 1948. október 18-i és 1948. november 4-i tárgyalások jegyzőkönyvei.
Forrás: MNL OL XIX-F-1-rr 8. d.

	Változat	„A” változat	„B” változat		Az 1948. október 18-án meghatározott mennyiség	Az 1948. november 4-én meghatározott mennyiség
	Időpont	1950. március 1.	1950. március 1.	1951. december 31.		
Fegyverzet	puska	43 000	48 000	225 000	25 000	27 000
	pisztoly	5 000	10 000	60 000	7 000	8 000
	géppisztoly	7 000	25 000	90 000	12 000	12 000
	golyószóró, géppuska	2 000	5 000	9 000	2 000	2 000
	könnyű és közepes aknavető	340	640	1 200	340	340

³⁰¹ Az OT elnökének levele az IFIG-hez: Benyújtott 8 db előzetes üzemi részletterv jóváhagyása.
1948. október 13. MNL OL XIX-F-1-rr 8. d.

³⁰² Jegyzőkönyv – felvettük 1948. október 18-án az IFIG-nél; Jegyzőkönyv – felvettük 1948. évi
november hó 4-én az IFIG Igazgatóságán. MNL OL XIX-F-1-rr 8. d.

	Változat	„A” változat	„B” változat		Az 1948. október 18-án meghatározott mennyiség	Az 1948. november 4-én meghatározott mennyiség
	Időpont	1950. március 1.	1950. március 1.	1951. december 31.		
Lőszerek	könnyű tábori löveg	80	130	250	450	450 (790)
	páncéltörő ágyú	150	300	550		
	közepes tábori löveg	20	70	300		
	légvédelmi géppuska	60	180	800		
	légvédelmi ágyú	60	130	350		
Lőszerek	puska, golyószóró és géppuska lőszere	45 millió	330 millió	640 millió	100 millió	100 millió
	pisztoly- és géppisztolylőszer	34 millió	100 millió	400 millió	50 millió	60 millió
	páncéltörőágyú lőszere	150 000	840 000	1 800 000	2 000 000	2 000 000
	könnyű és közepes aknavető lőszere	70 000	1 300 000	2 200 000		
	könnyű tábori löveg lőszere	20 000	360 000	630 000		
	közepes tábori löveg lőszere	10 000	240 000	730 000		
	légvédelmi géppuska lőszere	50 000	1 400 000	5 800 000		
	légvédelmi ágyú lőszere	10 000	480 000	1 200 000		
Robbanó anyag	kézigránát	520 000	4 000 000	12 000 000	2 000 000	2 000 000
	utász robbanó- anyag (tonna)	60	120	170	60	60
	záró harcanyag javadalmazásban	30	70	80	30	30
Optikai anyag	szögtávcső	80	240	620		
	teodolit	160	480	1 300	200	200
	lővegtávcső	400	1 200	3 100	500	500
	kézi távcső	3 200	9 500	24 600	4 000	4 000
	távmerő	200	600	2 800	350	350
Gázvédelmi anyag	gázálarc	80 000	150 000	450 000	80 000	80 000
	gázálarcbetét	100 000	200 000	600 000	100 000	100 000
Híradó anyag	távbeszélő készülék	3 700	5 500	13 000	3 700	3 700
	távírógép	200	300	700	200	200
	távbeszélő központ	120	180	420	120	120
	rádió	1 500	4 000	6 000	1 500	1 500

	Változat	„A” változat	„B” változat		Az 1948. október 18-án meghatározott mennyiség	Az 1948. november 4-én meghatározott mennyiség
	Időpont	1950. március 1.	1950. március 1.	1951. december 31.		
Repülő anyag	iskolagép	270	270	400	270	270
	iskola vitorlázó gép	500	500		500	500
	ejtőernyő készlet	1 500	5 000	5 000	1 500	1 500
	szállító vitorlázó gép	10	40	50	10	10

Október 23-án az Iparfejlesztési Bizottság az alakuló ülésén szabta meg a saját és az IFIG elsődleges feladatát a következő hónapra: az 1949. évi hadiipari beruházási terv összeállítását. E célra mintegy 500 millió Ft volt elkülönítve a bizottság tudomása szerint, és a keretet úgy kívánták elosztani, hogy a fentiekben említett „A” terv szerinti kapacitások létesüljenek mihamarább, s ha marad pénz, akkor fordítható a „B” terv szerinti kapacitások megalapozására. Az ország motorizálásának, azaz az autógyártás, valamint a repülőgyártás kérdéseire külön-külön albizottságot kívántak felállítani.³⁰³

Október 25-én az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága vezetője rövid átiratban összegezte elképzeléseit a Nehézipari Központ Műszaki Főosztálya vezetőjének a tüzérségi lőszer gyártásának megszervezéséről. Két külön „munkacsoportot” kívántak létrehozni a feladatokra, mert már az „A” változatban szereplő mennyiség szerelését sem lehetett egy telephelyen megoldani. A két munkacsoport: I. munkacsoport: fővállalkozó és végszerelés Törökbálinton, lövedéktest és hüvely – WM, gyújtó és csappantyú – Vadásztölténygyár, robbanóanyag – Nitrokémia, idomszer – WM; II. munkacsoport: fővállalkozó – MÁVAG Diósgyőr, lövedéktest – MÁVAG Diósgyőr és Magyar Acélárugyár (Budapest), hüvely – Állami Bauxit–Alumínium Rt., gyújtó és csappantyú – Vadásztölténygyár, robbanóanyag – Nitrokémia, idomszer – MÁVAG Diósgyőr. Az aknavetőgyártás kiépítését a WM-nél vagy a Magyar Acélárugyárnál javasolta az IFIG.³⁰⁴

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága november folyamán sorra ellenőrizte és felmérte több hadiipari üzem, így a Nitrokémia majd a Veszprémi Lőszerművek politikai, szakmai, káder és bérezési helyzetét. A jelentés alapján Veszprém esetében például az Iparfejlesztési Bizottság például nemcsak az üzemi pártszervezet önállósítását és megerősítését kérte, hanem megfelelő mérnökök leküldését, a gépek javításához szükséges szerszámok kiutalását, valamint

a bérezés javítását javasolta az Országos Káderosztálynak, illetve az illetékes iparigazgatóságnak.³⁰⁵

Az MDP Államvédelmi Bizottsága december 2-i tanácskozásán elviekben támogatta az 1949. évi hadiipari fejlesztési tervet. A vélhetően a HM által összeállított hadiipari beruházási tervvázlatban több későbbi fontos elképzelés megjelent: Mindenekelőtt a lőszergyártást tervezték beindítani, ehhez mind a lőpor- és robbanóanyag-gyártást, mind a lövedéktest, a hüvely-, a gyújtó- és csappantyúgyártást egyaránt fejleszteni kellett. Másodsorban a kézfegyvergyártás felfuttatásával számoltak – itt viszonylag szerény beruházással jelentős termelésnövekedést láttak elérhetőnek. Hasonló megfontolásból vették előre az aknavetőgyártás bővítését. A lánctalpas páncélozott járművek és harckocsik gyártásának elindításával egyelőre nem számolt a tervezet. Hasonlóan a hadi repülőgépek közül kizárólag az iskolagépek gyártását vette fel a programba, illetve a javítás megszervezését.

A tervezet egyelőre egyetlen új üzem, egy gyalogságilőszer-gyár létesítésével számolt, egyébként a régi hadianyaggyártók bázisán kívánta kiépíteni a szükséges kapacitásokat. E megoldás előnyének nevezték, hogy „aránylag kisebb összegekkel magasabb gyártási kapacitásokra” lehet szert tenni, hátrányának viszont, hogy a korábbi szervezési és telepítési hibák változatlanul megmaradnak. Az 1948. évben felhasznált 30 millió Ft beruházási kerettel szemben 1949-ben 500 millió Ft felhasználásával számoltak. Ebből 373 milliót beruházásokra, 83 milliót vásárlásokra, 30 milliót egy új gépkocsigyár létesítésére terveztek be, 14 milliót pedig beruházási tartalékként különítettek el. Ilyen módon 4 hadosztály felszereléséhez szükséges kapacitást lehetett létrehozni 1949-ben – a lőszer- és robbanóanyaggyártás kivételével, amelynél 1950 első felévére látták biztosítottnak e kapacitás létrejöttét.

A gyalogsági fegyvergyártást a Lampartnál (puska, pisztoly) és a Danuvinál (golyószóró, géppuska, géppisztoly) kívánták megszervezni. A löveggyártásra a diósgyőri MÁVAG „D” üzem, az aknavetőgyártásra pedig a Magyar Acélárugyár volt kijelölve. A lőpor és robbanóanyagok gyártásához a Nitrokémiát kellett felújítani. A tüzérségilőszer-gyártást a Weiss Manfrédnál és a Lampart törökbálinti üzemének munkaközösségével, illetve a diósgyőri MÁVAG „D” üzeménél kívánták kiépíteni. A gyalogságilőszer-gyártást – a WM felújított gépsoraival – a Veszprémi Lőszerműveknél kívánták megvalósítani, valamint egy új gyárat létesíteni az Északi-Középhegységben. A gyújtó-, gyutacs- és csappantyúgyártásra a Vadásztölténygyárat és a Magyar Acélárugyárat jelölték ki. A kézigránát gyártására a(z egykori) Krolupper Műveket, a gázálcokra a MÜVERT-et, műszer és optikai anyagokra a Gammát, az iskolagépek előállítására pedig a Dunai Repülőgépgyárat jelölték ki. Egy újonnan létesítendő gépkocsigyár költségeit 100–130 millió Ft-ra becsülték, ebből 30 milliót terveztek a hadiipari hitelkeretre.

Az MDP Államvédelmi Bizottsága sokallta a tervezett 124 millió Ft-os gép- és gyárberendezés importot, ezért átdolgozást tartott szükségesnek. A bizottság há-

³⁰³ Jegyzőkönyv, felvétel 1948. október 23-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³⁰⁴ Strém Ferenc levele Bakonyi Sebestyén Endréhez – az 1949. évi beruházási terv. MNL OL XIX-F-1-r 8. d.

³⁰⁵ Jegyzőkönyv. Felvettük 1948. évi december hó 4-én. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

rom hetet adott a végleges hadiipari beruházási terv összeállítására. Leszögezték ugyanakkor, hogy az új tervezet összeállításánál „minden módot fel kell használni arra, hogy a 4 hadosztály felszerelését elérjük”. Ennek érdekében megvizsgálandónak tartották, hogy milyen licenceket lehet megvásárolni, vagy milyen további polgári üzemeket lehet átállítani hadicélokra. Mindazon hadianyagok esetében pedig, amit a hazai ipar nem tud legyártani (páncélosok, repülőgépek stb.), azoknál a HM felhatalmazást kapott, hogy megrendelje a Szovjetuniótól. Következő napirendként a bizottság ennek listáját, majd az onnan megkérendő gyártási licencek és katonai szabályzatok listáját is megtárgyalta.³⁰⁶

Az Iparfejlesztési Bizottság december 11-én hagyta jóvá az Országos Tervhivatal katonai osztálya felállítását. E részleg feladatául azt szabták, hogy „a honvédségi szükségleteket kielégítő nyersanyag-, energia-, gépi kapacitási stb. mennyiségeket összhangba hozza az ország gazdasági életével, illetve a honvédségi vezetést a lehetőségekről és a célszerűnek látszó megoldásokról tájékoztassa”. A tervhivatali osztály ügyrendjét december 18-án fogadták el.³⁰⁷ Az eleinte Üzemgazdasági Osztálynak nevezett részleg működési szabályzata szerint, mint „a Tervhivatal honvédelmi osztálya képviseli a honvédelem érdekeit az országos tervgazdaságban”. Továbbá részt vesz a nemzetgazdasági tervek összeállításában, a honvédelmi beruházási tervek elkészítésében és a hadiipari üzemek telepítésében, elhelyezésében. Az osztály közvetlenül a tervhivatal elnökének alárendeltségében működött, szakirányításában pedig részt kapott a honvédelmi miniszter, illetve a honvéd vezérkar.³⁰⁸

Az Üzemgazdasági Osztály legfőbb együttműködő partnere a hadsereg vezérkarának Anyagtervezési Csoportfőnöksége volt, amely előtt nem kisebb feladat állt, mint a haderő tervgazdálkodásra való áttérésének levezénylése. A szovjet tervezési rendszer minél tökéletesebb átvételét 1949 első heteitől ennél a csoportfőnökségnél is külön szovjet tanácsadó segítette P. N. Szkroznjov ezredes személyében, aki egészen az 1956-os forradalomig teljesített itt szolgálatot.³⁰⁹

Az Iparfejlesztési Bizottság december 18-án nemcsak az éves beruházási keret felhasználásának ellenőrzésére utasította az IFIG-et, hanem átiratot intézett a BM-hez, hogy szervezzék meg az ipari elhárítást a következő üzemeknél: Nitrokémia, Veszprémi Lőszerművek, MÁVAG diósgyőri új gyár, WM tüzérségi lőszer, Lampart fegyvergyár, Dunai Repülőgépgyár, Gira és Becsey (kézigránát), Magyar Acélművek, Vadásztölténygyár, Krolupper, Danuvia, Gamma, Egyesült Izzó, Péti Nitrogén.³¹⁰

Év végén vélhetően az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága ál-

³⁰⁶ Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1948. december 2-án d. u. 17 órakor tartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 13. ó. e.

³⁰⁷ MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³⁰⁸ A Tervhivatali „Üzemgazdasági” Osztály (Kfcs. 12/2) ügyköre. d. n. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³⁰⁹ Szenesné (1978) 4. o.

³¹⁰ Iparfejlesztő Bizottság – Jegyzőkönyv. Felvettük 1948. december hó 18-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

lította össze az 1948. évi hadiipari beruházási keret felhasználásáról szóló beszámolót. Eszerint 8,8 millió Ft-ért építkeztek, 5,4 millió Ft felújítást végeztek el; 15,7 millió Ft-ért pedig gépeket szereztek be – mindösszesen 29,972 millió Ft-ot felhasználva. A beruházások a következő vállalatok között oszlottak meg: Nitrokémia 11,4 millió Ft, Magyar Lőszerművek 3,7 millió, Vadásztöltény 1,8 millió, WM 3,8 millió, Dunai Repülőgépgyár 2,4 millió, Gamma 1,9 millió, MÁVAG „D” Gyár 1,6 millió, Lampart 1 millió. Az 1949-re korábban tervezett 124,5 millió Ft-os gépbeszerzési előirányzatot mintegy 10%-kal sikerült időközben csökkenteni.³¹¹

A hadiipar-fejlesztés tervét december 31-én véglegesítette az MDP Államvédelmi Bizottsága. (Mivel a melléklet hiányzik a jegyzőkönyv mellől, a terv részletei nem ismeretesek.) A tervek őrzését a tervhivatal katonai osztálya kapta feladatul. A testület a januárra 30 millió Ft-os induló beruházási keretet hagyott jóvá azzal a kikötéssel, hogy „a költségeket a HM bizalmas költségvetéséből kell biztosítani”.³¹²

Az ipari fejlesztések beindítása

1949 januárjában nagy lendülettel folytatódott a hadiipari fejlesztések előkészítése: 15-én kijelölték az új diósgyőri löveggyár helyét (az ún. Mexikói-völgyben); megkezdődött a katonai fejlesztések nyersanyag és a félkész termék igényének tisztázása – mennyi acél jutna a népgazdasági tervek szerint a hadiiparra, s ehhez képest milyen szükségletek lennének, azoknak milyen beruházás-vonzata van stb.³¹³

1949. január–februárban az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága – a Kereskedelemügyi Minisztérium közreműködésével – szinte folyamatosan tárgyalt különféle csehszlovák hadiipari cégekkel (Škoda Művek, Zbrojovka Brno, Kovo Aero, Synthesia) repülőgépliscekről, speciális szerszámgépek és gyártóberendezések beszerzéséről. A diósgyőri MÁVAG-nak és a Danuviának a háború végén a németek által elhurcolt gépeinek egy része Csehszlovákia területére került, ahol azokat szétszegték különféle gyárak között. Visszaszerzésükre így a Prágában járt magyar delegáció nem látott lehetőséget. Március közepére úgy tűnt, hogy gyalogságilőszer-gyártó gépeket sikerül Csehszlovákiától megvásárolni. A diósgyőri új löveggyár építkezésének előkészítése mellett az „Iparfejlesztő Bizottság” foglalkozott a repülőgépmotor-gyártás újraindításával: mintegy 25 millió Ft beruházással a Dunai Repülőgépgyár telepén kívánták megvalósítani. Márciusban már dolgoztak az ötéves terv előkészítésén. Március 19-én a bizottság utasítást adott 2 db löveg és 4 db gyalogsági fegyver mintagyártására.³¹⁴

³¹¹ Az 1948. évi beruházási terv végrehajtása. 1948. december 30. MNL OL 276. f. 67. cs. 164. ó. e. 2–4. o.

³¹² Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1948. december 31-én tartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 14. ó. e. 1–2. ó. Az iparfejlesztési terv nincs mellékelve a jegyzőkönyvhöz.

³¹³ Az Iparfejlesztési Bizottság 1949. január 15-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³¹⁴ Jegyzőkönyv. Felvettük 1949. évi február hó 5-én; Jegyzőkönyv. Felvettük Budapesten 1949. II. 21-én; Jegyzőkönyv. Felvettük 1949. évi március hó 19-én MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága 1949. február 17-én az MDP Államvédelmi Bizottságának számolt be tevékenységéről. Januárban 13 vállalat részére 22,7 millió Ft beruházási előleget utaltak ki, amiből 12,7 millió külföldi gépek beszerzésére kellett. Az új diósgyőri löveggyár telepítéséhez az előmunkálatokat kezdték el, a szerelő és forgácsoló üzemet a „D” gyártól mintegy másfél kilométerre egy völgyben szándékoztak elhelyezni. Megtalálták a helyet a tervezett (350 000 db / 8 óra kapacitású) gyalogságilőszer-gyárnak: Heves megyében, Szurdokpüspöki mellett, a gyárat részben hegybe sülyesztve kívánták felépíteni – ehhez a talaj- és kőzettani vizsgálatokat megkezdtek, és 100 000 Ft-ot használtak fel januárban az „Andezit Művek” projekthez. Rohammunkában folyt a szükséges szerszám- és speciális gépek beszerzési forrásainak felkutatása: nagyban számítottak Csehszlovákiára és a Szovjetunióra, de jugoszláv gépimporttal éppen úgy számoltak, mint olasz vagy angol gépek megvásárlásával. A hadiipar ötéves tervéhez az adatokat február 14-én adta át a HM az IFIG-nek. Az Államvédelmi Bizottság ennek kapcsán felszólította a HM-et, hogy 1949. és 1950. évi igényeit március 1-éig, az ötéves tervvel kapcsolatos igényeit pedig április 15-ig adja át az Iparügyi Minisztériumnak.³¹⁵

1949 májusában vagy júniusában készülhetett – a vasipar ötéves terve függelékeként – az IFIG ötéves tervének első változata, a szöveg utalásai alapján vélhetően az Iparügyi Minisztériumban, az Iparfejlesztési Igazgatóságon. A tervezet rávilágít számos gazdaságpolitikai és technológiai összefüggésre, amelyeket a korabeli döntéshozóknak – a hadsereg elvárásain túl – figyelembe kellett venniük a hazai hadiipari fejlesztésénél. Az összeállítás már az első bekezdésében rávilágított a kapacitások és azok kihasználásának alapkérdésére, amely a későbbi évtizedekben éppen az egyik legfeszítőbb problémájává vált a magyar hadiiparnak.

A terv felhívta a figyelmet arra, hogy az ipar általános tervétől eltérően, ahol bizonyos termelési színvonal elérését tűzik célul, a hadiiparban az elsődleges cél egy meghatározott gyártási lehetőség és kapacitás megteremtése. „Míg az iparban általában törekszünk meglévő kapacitásaink minél tökéletesebb kihasználására, mert ezzel általában az önköltséget csökkentjük, addig a hadiiparban a kapacitásokat bizonyos évi ütemezésben meg kell teremteni, a gyártási lehetőségnek készen kell állnia, de a kihasználás béke idején általában igen csekély mértékű” – emlékeztetett a terv. Ebből vezették le aztán az ágazat fő problémáját: miként hasznosítható a meglévő, de kihasználatlan kapacitás? Három módon: 1. belföldi tartalékok gyűjtésével; 2. exportszállításokkal a baráti országok részére; 3. a termelő-berendezéseknek a civil termelésbe való minél nagyobb mértékű bevonásával. Ha az utóbbira helyeződik a hangsúly, akkor már a tervezés szakaszában másként kell eljárni: akkor univerzális (nem egycélú) gépeket érdemes beszerezni, amelyek azonban 20–60%-kal drágábbak, és több szakmunkást igényelnek, hosszabb a gyártási idő és magasabb az önköltség, több helyet foglalnak el, és időt

igényel a haditermelésre való átállás. További kérdés volt, hogy a meglévő polgári kapacitások mennyire használhatók fel a haditermelési kapacitások eléréséhez? Az ottani gépeket ugyanis akkor ki kell vonni a civil termelésből, és az ott fog hiányozni. Tehát csak olyan gépek voltak figyelembe vehetők a haditermelésre való átállásnál, amelyek kivonása nem zavarja meg a mozgósított ipar működését.

Az Iparfejlesztési Igazgatóság emlékeztetett arra is, hogy a ki nem használt hadianyag-gyártási kapacitások bizonyos törzs-szakszemélyzetet feleslegesen kötnek le, illetve általában komoly ráfizetést okoznak. A deficit nagyságát azonban nehezen megbecsülhetőnek tartották.

A hadiipar vaskohászati és vegyipari nyersanyagszükségletét a polgári ipar ötéves fejlesztésével lehetett előteremteni. A tervezet szerint a HM elvárása az volt, hogy 1953. január 1-jére az összes általa kívánt gyártási kapacitás kiépüljön; sőt, a hadsereg túlnyomórészt ekkorra kívánta volna legtöbb fegyvert és eszközt legyártatni. Ennek realitását az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága több szempontból is vitatta:

1. Az egyébként is feszített beruházási tervek miatt nem lehet a terv első három évére összezsúfolni minden hadiipari beruházást.
2. A vasipari és vegyipari beruházások nem készülnek el addigra, és nem tudják biztosítani a nyersanyagot a hadiipar számára.
3. A hazai nehézipar és gépipar nem képes egyszerre ennyi beruházást és megrendelést teljesíteni, sem műszaki, sem pénzügyi szempontból. Ezért az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága ütemezett beruházási program végrehajtására tett javaslatot.

A terv összeállításánál külön nehézséget okozott, hogy a honvédség fegyverzetének és felszereléseinek rendszeresítése nem zárult le, nem lehetett tudni milyen eszközöket kell majd gyártani; vagy ha született is döntés, ott sem állt rendelkezésre gyártási dokumentáció. Az ipar nem tudta megítélni a tervezett katonai megrendelések helyességét, és kizárólag a HM-re támaszkodhatott a gyártelepítéseknel – földrajzilag hová kerüljön egy-egy új üzem, azt föld alá telepítsék, vagy sem stb.

További gondot jelentett a haditechnikai gyártásban tapasztalt szakemberek hiánya. Az IFIG külső szakértői segítséget kért a hadiipar méretezéséhez, a hadiipar és az egyes gyárak telepítéséhez, az egyes gyártási ágak megszervezéséhez, a gyártási technológiák elsajátításához.

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága ezt követően ágazatonként áttekintette a hadiipari gyártási elképzeléseket. A hazai ipar az 1 tonnás teherjárom gépkocsi, a 3 és 5 tonnás tehergépkocsi gyártására készült fel, ehhez az osztrák Steyertől vásárolt licenc alapján gyártott motorokat kívánták használni. A gyártást a WM, a Hofherr, a Magyar Vagon- és Gépgyár, valamint az Uhri bevonásával kívánták megszervezni.

A harckocsik és rohamlövegek javítását a budapesti MÁVAG-ra bízta.

³¹⁵ Jegyzőkönyv az Államvédelmi Bizottság 1949. február 17-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 84. cs. 15. ő. e. 2. o.

A Csehszlovákiától megvásárolt licenc alapján kizárólag iskola-repülőgép gyártását tervezték elindítani a Dunai Repülőgépgyár bevonásával.

Az optikai, finommechanikai, híradás-technikai, műszaki anyag, gázálc beszerzési igényeit a HM ekkor még nem tudta termékszínten megadni, ezért az ipar csak nagyságrendileg tudta azt figyelembe venni.

A fegyvergyártásnál a puska- és pisztolygyártást a Lampart kapta, 32 millió Ft beruházással, a géppisztoly- és golyósórógyártást pedig a Danuvia, 52 millió Ft beruházással. A kézigránatok előállításánál, amelyeknél ekkor még nem volt rendszeresített típus, a Krolupperre és az Elzettre számítottak; mintegy 6 millió Ft ráfordítással számolva.

Az aknavetőgyártásra a Magyar Acélárugyár volt kijelölve, a gépparkjában mintegy 4 millió Ft-os felújítást kellett elvégezni.

A löveggyártásnál az új diósgyőri gyár azért épült, hogy az 1945 után a MÁVAG „D” gyárban beindított vasúti és nehézgépgyártást ne kelljen leállítani. Az új löveggyár csak a forgácsolást és a szerelést vette át, a kovácsolás és hőkezelés a régi gyárban maradt. Az 1953. elejére a HM által elvárt kapacitás azonban csak egy második löveggyár felépítésével látták elérhetőnek; ahol kovácműhelyt, hőkezelőt és acélöntödét is építeni kellett. Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága célszerűnek tartotta, hogy a polgári öt éves tervben létesíteni tervezett új vasúti kerékgyárral közös helyre kerüljön majd a második ágyúgyár, mert azok technológiailag jól együttműködhetnek.

A gyalogságilőszer-gyártásnál az IFIG a veszprémi Magyar Lőszerművekkel és a „salgótarjáni vasútvonal mellett, föld alá épülő” új gyárral (Andezit) számolt. Az 1952–1953-ra a HM által megkívánt kapacitás azonban csak két új gyár építésével tűnt elérhetőnek. Ezen szakágazat beruházási igényét 190 millió Ft-ra becsülték.

A tűzérségilőszer-gyártásnál a WM és a diósgyőri üzem az 1950 végéig a megkívánt szintig tudta növelni kapacitását, az 1952-re elvárt kapacitásnövekedés azonban már csak két új lövedékgyár építésével volt megoldható. Mivel ezek vasellátása csak Diósgyőrből és Ózdról történhetett, az IFIG az egyik helyéül Füzesabonyt javasolta (ahol a Budapest–Miskolc vasútvonalról leágazik az Eger–Putnok vonal), a másikat pedig a Diósgyőr–Ózd vasútvonalon kívánta elhelyezni. Felmerült utóbbira Nyékládháza is, ahol 1944-ben már megkezdték egy lőszergyár építését, és a félbemaradt építkezésből használható épületeket találtak. Az IFIG a lőszer-összeszerelést akár egy új üzemmel is megoldhatónak vélte, „ha ennek katonai szempontok nem mondanak ellent” – tették hozzá.

A gyutacsok, csappantyúk és gyújtószerkezetek meglévő gyarai, a Vadásztöltény Rt. fehértöltényi és törökbálinti telepei kapacitásbővítéssel 1950 végéig voltak képesek kiszolgálni a lőszergyártást a számítások szerint. A gyutacsok és csappantyúk előállítása a következő években telepbővítéssel megoldhatónak tűnt. Az 1952 végére megkövetelt gyújtókapacitás viszont már csak két új üzem létesítésével volt teljesíthető: ebből egyet az egyik új lövedéküzem mellé kívánták telepíteni, a másikat pedig több polgári üzem kapacitásainak felhasználásával kiváltani.

A lőpor- és robbanóanyag-gyártás legfőbb alapanyagai a salétromsav, a kénsav, a toluol és a cellulóz. A kívánt salétromsav- és kénsavgyártási kapacitás a civil öt éves tervben benne foglaltatott. A toluol hazai gyártása ekkor még csak kísérleti szakaszban volt, mindenképpen importálni kellett, csakúgy, mint a csúcsmínőségű cellulózt. A gyengébb minőségű cellulóz gyártásának kiépítése a papíripar fejlesztési tervébe került be.

A meglévő Péti Nitrogénmű kapacitásának kétszeresét kívánta a lőporgyártás fejlesztése, ennek egy vagy két új gyár építésével lehetett eleget tenni. Ezt legcélszerűbben a mohácsi vaskombinát mellé lehetett volna elhelyezni az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága szerint. Mivel azonban honvédelmi aggályok merültek fel ezzel szemben, ezért a nógrádi vagy a borsodi szénmedencét javasolták.

Az 1952-re megkívánt lőpor- és robbanóanyag-gyártási kapacitás eléréséhez három új, a meglévő fűzfői üzem kapacitását 10–30%-kal meghaladó gyár építését tette szükségessé. Ezek helyét a létesülő salétromsavgyár szabta meg, annak (vagy azoknak) a közelébe kellett telepíteni az új lőpor- és robbanóanyag-üzemeket.

A HM által igényelt maximális kapacitások hatalmas nyersanyagigényt támasztottak: 1954-ben a maximális program megvalósítása a következő anyagokat igényelte: 248 000 tonna acél (kovácsolt, sajtolt, hengerelt áru), 25 000 tonna acéllemez, 3000 tonna sárgaréz, 7300 tonna elektrolitréz, 3600 tonna vörösréz, 90 tonna bronz, 4 tonna horgany, 11 000 tonna ólom, 11 000 tonna cellulóz, 67 000 tonna salétromsav, 59 000 tonna kénsav, 16 000 tonna toluol, 130 tonna tetril és 15 tonna kálium-klorát.

A célul tűzött maximális kapacitás eléréséhez – a fegyvergyártástól a híradástechnikán át a vegyipari alapanyagokig – 1950–1952-ben 2,6 milliárd Ft beruházási igényt számolt össze az IFIG.

Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága kiszámította a munkaerő-szükséglet növekedését is, feltételezték, hogy a teljes hadiipar fizikai munkás igénye az 1949-es 23 000 főről 1952-re 65 000 ugrik, amihez további 18%-os szellemi dolgozói létszámot kellett még hozzáadni.³¹⁶

Június 7-én a Hadigázdálkodási Pártbizottság által megvitattott, majd az MDP Államvédelmi Bizottsága számára összefoglalt öt éves hadsereg-fejlesztési terv a korábbiakhoz képest alig változott. Ugyanekkor vitatták meg és véglegesítették az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága öt éves fejlesztési tervét is, amely 5,12 milliárd Ft beruházást irányzott elő az 1950–1954 közötti időszakra. Rendkívül feszített építési és beruházási tempót irányoztak elő: 1950-ben nyolc, 1951-ben három, 1952-ben öt, 1953-ban kettő és 1954 egy új gyár építésével számoltak! Az új üzemek döntő részét a borsodi és a nógrádi iparvidékre kívánták telepíteni, vélhetően a nyersanyagok közelsége, a megfelelően képzett és politikailag megbízható munkaerő jelenléte miatt. A hadiipari beruházások 80%-át a lőszergyártás megteremtésére és korszerűsítésére szánták, ugyanis itt mutatkozott

³¹⁶ Az IFIG öt éves terve. d. n. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 138–159. o.

a legdrámaibb eltérés a meglévő vagy kiépíteni tervezett kapacitások és a hadsereg igényei között. 1950-ben a HM által megkívánt gyalogsági és tüzérségilőszer-gyártási kapacitás 74–76%-ával számoltak, előbbinél 1952-re tervezték elérni a kívánalmakat, utóbbiból viszont csak 1954-re. A kézigránátok és (taposó)aknák gyártásánál még nagyobb szakadék tátongott az igények és a lehetőségek között: 1950–1951-ben az előbbinél alig egyharmadát tervezték biztosítani, utóbbinál pedig nem is terveztek gyártást; csak 1953–1954-re volt várható a HM igényeinek megközelítése.³¹⁷

A hadiipari üzemek telepítése

1949 előtt Magyarországon hadiüzem nem épült földfelszín alá. A Nitrokémia Ipartelepek erőművét helyezték el 1927-től egy speciálisan e célra épített három földalatti csarnokokban. A második világháború alatt a kőbányai pincerendszerbe telepítették a Dunai Repülőgépgyár termelésének egy részét, a motorgyártást. A hazai hadiipar újjászervezésekor és az újonnan építeni kívánt üzemek telepítésekor ismételten felmerült a földalatti elhelyezés gondolata. Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága 1948. október közepén két munkatársát megbízta, hogy mérjék fel országszerte a természetes földalatti „férőhelyeket”, azok alapterületét és légtérfogatóját, valamint hogy milyen ipari tevékenységekre lehetnek a barlangok, pincék alkalmasak. Az egyik gyalogságilőszer-gyár számára az IFIG 1948. decemberében már a Zagyva völgyét jelölte ki.³¹⁸

A HM szakértői 1948–1949-ben rendre úgy kerestek telephelyet a hadiipari üzemeknek, hogy azok „stratégiai rejtési szempontból vagy a föld alá, vagy lakóépületektől távol, erdőkben, mély völgyekben, vasút és energiatelektől nagy távolságra eső részre” kerüljenek. (Utóbb, 1950 őszén ezt maga a HM minősítette elhibázott gyakorlatnak, mert így gazdaságtalanabb lett az üzemek működtetése, és a rejtés helyett inkább az épületek szétszóró elhelyezését és a megfelelő légvédelmi körletek kialakítását tartották üdvöztetőnek.) A földalatti telepítés lehetősége felmerült az új diósgyőri löveggyárnál is, de a magas költségek miatt ezt elvetették. Így végül csak a Jobbágyi melletti hegybe épülő gyalogságilőszer-gyár települt ilyen rejtéssel. Építésére a Minisztertanács 1949. február 25-i határozatával megalapították az Andezit Művek Nemzeti Vállalatot, és a területen megkezdték a próbafúrásokat és próbarobbantásokat.³¹⁹

Március 26-án az „Iparfejlesztő Bizottság” jóváhagyta – a rövid jegyzőkönyvben nem részletezett – beruházási koncepciót az Andezit Művek építkezésének megkezdéséhez.³²⁰

Július 18-án – az IFIG-re vonatkozó, fentebb már idézett szervezeti intézke-

dések mellett – az Iparfejlesztő Bizottság határozatot hozott a Nitrokémia II-t építő beruházó vállalat alapításáról. Tekintettel arra, hogy több új hadiüzem építése szükségessé vált, és azok helyének kiválasztása komoly előkészítést igényelt, a bizottság javasolta egy külön helykijelölő bizottság felállítását.³²¹

Augusztus 1-jén javaslat született utóbbi testület tagjaira: Lőrincz Sándor ezredes HM, Fock Jenő NIM Nehézipari Igazgatóság, Weller Antal és Vencel Andor NIM IFIG, Erős József Országos Tervhivatal.³²² A bizottság megalakítása vélhetően felsőbb jóváhagyást is kapott, ugyanis szeptember elején már megbízást is kapott az Iparfejlesztési Bizottságtól.

Szeptember 3-i ülésén az Iparfejlesztési Bizottság – a korábban említett szervezeti intézkedéseken túl – megvitatta a Nitrokémia II. néven emlegetett új löpor- és robbanóanyaggyár telepítésének kérdését is. Az IFIG a fűzfői „társgyárhoz” közeli telepítését javasolta az új üzemnek, hogy vizét a Balatonból vételezhesse, közös rezsiüzeme, raktára és lakótelepe lehessen a régi gyárral, így komoly beruházási összeg lenne megtakarítható. Helyszínül így a veszprémi Danuvia ipartelep javasolta az iparigazgatóság. Az Iparfejlesztési Bizottság egyhangúlag ellenezte a javaslatot politikai, katonai és gazdasági okokból egyaránt. Felszólította ezért a helykijelölő bizottságot, hogy a Balaton térsége helyett a Tisza Sátoraljaújhely és Tokaj közötti felső szakaszát, valamint Sárospatak környékét vizsgálják meg – tekintettel az üzem jelentős vízigényére.

Az újonnan létesítendő, és 1950. március 1-jével beindítani kívánt hadiipari számgépgyár telepítésénél ugyancsak vita alakult ki: az IFIG a Danuvia Rt. székesfehérvári telepét javasolta, ahol az épületállomány adott volt. Bíró Ferenc és Hidasi Ferenc viszont – a Nitrokémia esetéhez hasonló okokból – kizárólag tiszántúli elhelyezést tartott volna elfogadhatónak. Az IFIG ez esetben viszont nem tudta volna garantálni a gyárindítást következő év tavaszán. Ezért Sólyom altábornagy javaslatára végül elfogadta a bizottság a fehérvári helyszínt. Mindkét említett üzem építésére önálló beruházási nemzeti vállalat alapítását is kívánatosnak tartotta a bizottság.

Az országos ipartelepítési terv és a hadiüzemek telepítésének összehangolása érdekében egy újabb „albizottságot” is alakítottak, Czottner Sándor és László Aladár (NIM), Weller (IFIG), Lőrincz (HM), Erős (Országos Tervhivatal) részvételével.³²³

Szeptembertől a HM, az IFIG, az Országos Tervhivatal szakértői csoportja végezte a szükséges terepbejárásokat, hogy felmérjék a természet- és gazdaságföldrajzi adottságokat és lehetőségeket, elemezzék az adott térség munkaerőhelyzetét, és mindezt egyeztessék az elhelyezni kívánt hadiüzem speciális adottságaival és kívánalmaival. A bizottság munkamódszere jól követhető a fennmaradt iratokból. Adott volt az elhelyezendő objektumok listája, többnyire az északkelet-magyarországi térségben kerestek helyszíni bejárásokkal helyet egy-egy konkrét

³¹⁷ Okvách (1998) 202–207. o.

³¹⁸ Vincze (2012) 769–770. o.

³¹⁹ Vincze (2012) 771–773. o.

³²⁰ Jegyzőkönyv. Felvettük 1949. évi március hó 26-én MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³²¹ Jegyzőkönyv felvéve 1949. július 18-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³²² Feljegyzés Vencel elvtárs részére. 1949. augusztus 1. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³²³ Jegyzőkönyv felvéve 1949. szeptember 3-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

üzemnek. A Nitrokémia II. lehetséges helyszínéként megtekintették Erdőbénye, Tolcsva, Makkoshotyka, Sajóbáony, Kondó és Alacska, továbbá Edelény környékét, valamint a Sajó és Hernád összefolyásának térségét.³²⁴

Szeptember 14-én arról értesült a tervhivataltól az Iparfejlesztési Bizottság, hogy a (civil) ipar feltérképezése megtörtént, ám a hadiiparét nem sikerült végrehajtani, mert még a telepítési szempontok is tisztázatlanok. Ezért az Országos Tervhivatal Üzemtelepítési Osztálya kérdőívet készített az IFIG számára, amelynek segítségével – a civil gyakorlathoz hasonlóan – meghatározhatják a telepítés alapadatait. Az IFIG két hetet kapott, hogy az Országos Tervhivataltól kapott kérdőívre megadja a következő válaszokat: milyen üzemeket kívánnak létesíteni, azoknak milyen víz, energia, gőz és közlekedési szükségleteik, igényeik vannak. E szempontok segítségével készítse el aztán a helykijelölő bizottság a hadiipar telepítési tervét. A tervben figyelembe kellett venni – a határozat szerint – az alapanyag-ellátás szempontjából hadifontosságú polgári üzemeket, a műszaki, gazdasági, hadigazdálkodási és katonai szempontokat egyaránt.³²⁵

Szeptember 17-én az Iparfejlesztési Bizottság megvitatta a szakértői bizottság jelentését – a fentebb említett – északkelet-magyarországi körütről, és ugyancsak a sajóbáonyi telepítést támogatta. Szeptember 20-án ennek alapján az Iparfejlesztési Bizottság titkára kérte Farkas Mihály honvédelmi minisztert, hogy az Államvédelmi Bizottsággal hagyassa jóvá a helyszínt.³²⁶

Szeptember második felében a hadiipar is elérte a Rajk-per hullámai. Szeptember 20-án az államvédelem letartóztatta Somló Györgyöt, a Nitrokémia Ipari telepek igazgatóját. Somló 1945-ben Svájcból tért haza, Szőnyi Tibor segítségével került 1948 őszén Fűzfőgyártelepre, és Szőnyi kicsikart vallomása alapján vádolták szabotázzsal, kémkedéssel, demokráciaellenes szervezkedéssel. A gyártelepvezetői, illetve igazgatói időszakában bekövetkezett kisebb-nagyobb üzemzavarokat és baleseteket egytől egyig általa szervezett vagy eltűrt szabotázzscselekményként állították be. A verések és fenyegetések hatására a következő hónapokban ezt saját vallomásában is beismerte.³²⁷

Október 1-jén az Iparfejlesztési Bizottság újabb ülésén foglalkoztak az 1950. évi

³²⁴ Feljegyzés az IFIG Bizottság elé. 1949. szeptember 15. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

³²⁵ Jegyzőkönyv 1949. szeptember 14-én. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d. Az OT-nak azért volt ekkorra nagy gyakorlata ilyen felmérések és tervek összeállításában, mert Üzemtelepítési Osztályán ezekben a hetekben készült az Ötéves üzemtelepítési terv, amely mintegy 240 új üzem 82 településen való elhelyezésére tett javaslatot. Lásd Germuska (2004) 101–102. o.

³²⁶ Jegyzőkönyv 1949. szeptember 17-én.; Feljegyzés Farkas elvtárs részére. 1949. szeptember 20. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³²⁷ Somlót 1950. március 23-án a Budapesti Büntető Törvényszék a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel és folytatólagosan elkövetett hűlenség vádjával 10 évi fegyházbüntetésre ítélte. Jogerősen a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 13-án 15 évi fegyházra súlyosbította büntetését. A politikai enyhülést követően 1954 júniusában kérésére a BM megkezdte ügyének felülvizsgálatát. Ennek nyomán a Legfelsőbb Bíróság 1954. szeptember 1-jén perújítási tárgyalást tartott ügyében, és felmentette a korábban ellene emelt vádak alól. Csak a felülvizsgálat iratai maradtak fenn a levéltárban, az eredeti nyomozati iratanyag nem. Állambiztonsági

gyártási programmal és az üzemépítésekkel. A nehézgéppuska gyártását a Danuviában kívánták elhelyezni. A gyalogságilőszer-gyártásnál az Andezit Művek bővítése merült fel, hogy nagyobb űrméretű lőszereket is gyártsanak Jobbágyiban. Elrendelték a Magyar Nemzeti Bank veszprémi pincéinek átvizsgálását, hogy háború esetén oda betelepíthető legyen a Veszprémi Lőszerművek termelése. Egy további új lőszergyárat Békés megyébe kívántak telepíteni, föld feletti építéssel. A tűzér-ségilőszer-gyártásnál a WM 1950-ben elérendő kapacitásának felét Törökbálintra tervezték áttelepíteni, a másik felét pedig csak később kitelepíteni Csepelről. A bizottság arról is döntött, hogy az autóiipari és a vegyipari gépgyár beruházást a NIM Iparfejlesztési Főosztálya átadja a minisztérium megfelelő civil igazgatóságainak.³²⁸

Október 6-án a hadiüzemek telepítéséről tartottak értekezletet az Országos Tervhivatalban, ahol elsőként az Üzemtelepítési Osztály vezetője ismertette a kooperációs szempontból fontos civil üzemek tervezett telepítési helyét. Az Országos Tervhivatal, a HM és az IFIG képviselői egyetértettek abban, hogy az egymásra utalt hadiüzemeket egyes körzetekben vonják össze, mert így vélték biztosíthatónak bizonyos körzetek kiesése esetén is az arányos termelést. „Az egy területre összpontosított ipar környékén súly képezhető a repülő és légvédelmi tűzér erőkből, továbbá az esetleges területvesztések után visszamaradó részekben még mindig rendelkezni fogunk a hadviseléshez szükséges legfontosabb üzemekkel” – szolt az érvelés. A hadiipart döntően az ország keleti és északkeleti vidékére kívánták telepíteni.

A telepítésnél három fő szempontot vettek figyelembe:

1. A technológiai kapcsolatban lévő üzemek egymás közelébe települjenek (például a löveg- vagy tűzér-ségilőszer-üzem nagy kapacitású melegüzem mellé).
2. Azoknál az üzemeknél, amelyek ugyan nincsenek szoros technológiai kapcsolat, de kooperációs beszállítói egymásnak (például tűzér-ségi lőszernél gyújtó, lövedéktest, lőpor), jó szállítási útvonalak mentén egymás közelébe kerüljenek. Hasonlóan azok a civil üzemek, amelyek háború esetén be tudnak kapcsolódni a haditermelésbe, ilyen útvonalak mentén helyezkedjenek el.
3. Az egyes üzemek villamosenergia-, gőz- és vízszükségletét, valamint az adott körzetben elérhető munkaerőt is számításba vették.

Az így kidolgozott hadiipari telepítési tervet, tételes üzemlistával elfogadta az értekezlet. A következő üzemeket kívánták megépíteni a 2.5. táblázatban megjelölt paraméterekkel.³²⁹

Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2.1 I/96/a V-142 700/1: A gazdasági perekről lásd Cseszka (2008) és Cseszka (2012).

³²⁸ Jegyzőkönyv 1949. október 1-én. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³²⁹ Feljegyzés a folyó hó 6-án az OT Általános Üzemi Főosztályán az IFIG üzemek telepítésének tárgyában tartott megbeszélésről. 1949. október 6. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.; HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

2.5. TÁBLÁZAT. Hadiipari üzemek tervezett telepítési helyszínei.

Forrás: Feljegyzés a folyó hó 6-án az OT Általános Üzemi Főosztályán az IFIG üzemek telepítésének tárgyában tartott megbeszélésről. 1949. október 6. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

Megnevezés	Tervezett éves kapacitás	Építés ideje	Telephely	Megjegyzés
Gyalogsági lőszer I.	250 000 000	1950–51	Eger–Füzesabony	
Gyalogsági lőszer II.	233 000 000	1950–51	Nyírség	
Gyalogsági lőszer III.	230 000 000	1951–52	Kisterenye –Recsk–Sirok	földalatti telepítés
Gyalogsági lőszer IV.	245 000 000	1952–53	Sárospatak –Sátoraljaújhely	
Tüzérségi lőszer I.	7 500–8 000 000	1950–52	Nógrádverőce	földalatti telepítés
Tüzérségi lőszer II.	8 000 000	1952–53	Füzesabony	
Tüzérségi lőszer III.	n. a.	1950–51	Eger–Törökbálint	földalatti telepítés
Gyalogsági és tüzérségi lőszer szerelés I.	7 500–8 000 000	1950–52	Aszód –Balassagyarmat	
Gyalogsági és tüzérségi lőszer szerelés II.	7 500–8 000 000	1952–53	Putnok	
Tüzérségi lőszer élesre szerelés I.	8 000 000	1950–51	Eger	
Tüzérségi lőszer élesre szerelés II.	7 500–8 000 000	1951–52	Aszód –Balassagyarmat	
Tüzérségi lőszer élesre szerelés III.	7 500–8 000 000	1953–54	Füzesabony –Eger–Putnok	
Löveg	1 200 löveg 1 800 lövegcső	1952–53	Füzesabony	
Hadiipari szerszám- és szerszámgépgyár	n. a.	1950	Székesfehérvár	
Lőpor- és robbanóanyaggyár I.	n. a.	1950–51	Sajóbábony	
Lőpor- és robbanóanyaggyár II.	n. a.	1951	Edelény	
Lőpor- és robbanóanyaggyár III.	n. a.	1952	Vásárosnamény	
Lőpor- és robbanóanyaggyár IV.	n. a.	1953	a 2. nitrogéngyár helyétől függően	
Lőpor- és robbanóanyaggyár V.	n. a.	1954		

Október 8-án az Iparfejlesztési Bizottság tárgyalta meg a hadiipar telepítési tervét. Bíró Ferenc aggályosnak tartotta, hogy „a tervbe vett üzemek egy vonalba esnek” – amivel vélhetően arra gondolt, hogy még mindig túlzottan koncentrálnak. A bizottság határozatában kimondta: „azokat az üzemeket, ahol különleges szempontok nincsenek, át kell telepíteni az ország más területére, főleg dél és délkeleti irányba”. Az eredetileg tervezett településen maradó üzemeknél a légvédelem hatásossága érdekében „összebb, egymáshoz közelebb kell hozni”. A hely-

kijelölő bizottságot felszólították, hogy a telepítés felülvizsgálata során, amit lehet, telepítsenek a jelzett irányba. Az építendő üzemeket az „ésszerűség határán belül” vonják összebb. (A szövegkörnyezetből ugyanakkor nem egyértelmű, hogy a korábbi üzemépítési elképzelésekkel ellentétben egy-egy gyár üzemépületeit kívánták kisebb területen elhelyezni, vagy pedig a kooperáló üzemek közötti távolságot kívánták volna csökkenteni.) A helykijelölő bizottság vizsgálja még az átdolgozásnál a vasútvonalak terhelését, a vízi és autós szállítási lehetőségeket, valamint a légvédelmi adottságokat (repülőtér közelsége stb.) – szolt a felhívás.

A tüzérségilőszer-gyártás felfuttatásához a NIM Iparfejlesztési Főosztálya három alternatívát is kidolgozott, ám ebből azt a változatot fogadta el a bizottság, amelyet nem tartott reálisnak az IFIG. Ugyanis a 1950 végére célul kitűzött 13 millió darabos löszergyártási kapacitás eléréséhez Törökbálint mellett és Eger környékén egy-egy új üzemet kellett egy éven belül felépíteni. Ennek teljesülése esetén úgy számoltak, hogy a WM 2,7 millió löszert fog előállítani, a WM-ből Törökbálint mellé kitelepített új üzem 2,6 milliót, Diósgyőr 1,9 milliót, az Oetl (Oetl Antal Vasöntöde és Gépgyár Rt.) 1,5 milliót, Salgótarján 2,5 milliót, az Eger közeli új üzem pedig 2 milliót (mindösszesen 13,2 millió). Három kooperációs csoportot állítottak fel így:

- csoport – WM I., (kitelepített) WM II., Oetl, gyújtó Székesfehérvárról, szerelve Törökbálinton;
- csoport – Salgótarján és az új egri gyár, gyújtó az új Eger környéki gyárból, szerelve az új Eger környéki szerelvényben;
- csoport – Diósgyőr, gyújtó a budapesti Danuviából, szerelve Diósgyőrben.³³⁰

A NIM Iparfejlesztési Főosztálya október közepén jelentésben összegezte a folyamatban lévő beruházások helyzetét és a következő évi terv előkészítését. 1949-ben 21 vállalatnál folytak hadiipari beruházások, ezek átlagos műszaki teljesítménye 42%, átlagos pénzügyi teljesülése 66% volt október 15-én. A legnagyobb elmaradás a bel- és külföldi gépbeszerzéseknél mutatkozott, a legjobban az építkezésekkel haladtak. 1950-ben – a diósgyőri löveggyár és az Andezit Művek építése mellett – 6 új üzem építésével és 6 üzem felújításával számoltak, mintegy 850 millió Ft beruházásával. Az ötéves terv előmunkálatainak lezárása után érkeztek további HM-igények: a WM löszergyártásának részbeni kitelepítése, újabb űrméretű lövedékek gyártásba vétele (20, 23 és 45 mm-es), a robbanóanyaggyár kapacitásának növelése, valamint nitrokeményítő gyártásának bevezetése. Ezek további 100–120 millió Ft beruházási igényt generáltak. A beruházási program elindításához azonban feltétlenül szükségesnek ítélte az IFIG, hogy szovjet terveket és technológiát kapjon a robbanóanyaggyárhoz, a HM és a Haditechnikai Intézetektől megkapja a szükséges gyártási dokumentációkat, sikerüljön a szükséges

³³⁰ Jegyzőkönyv. 1949. október hó 8-án. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

gépeket külföldről beszerezni; valamint létesüljön egy külön hadiipari gépészeti tervező iroda.³³¹

Az Iparfejlesztési Bizottság utolsó, október 19-i ülésén – az IFIG szervezeti kérdéseiről – foglalkozott az üzemtelepítések kérdésével is. A bizottság ismételtén leszögezte: a hadiüzemeket lehetőleg a Duna vonalától keletre kell telepíteni, ezért a székesfehérvári és törökbálinti helyszíneket is ismételtén felülvizsgálni rendelte. Felszólította az Iparfejlesztési Főosztályt, hogy az üzemtelepítésnél a meglévő épületeket is vegyék figyelembe a helykijelölésnél, a gyorsabb és takarékosabb üzemépítés érdekében. Külön felhívta a figyelmet továbbá a szakmunkás szükséglet figyelembevételére, a nélkülözhetetlen képzések időben való megindításának fontosságára. Az IFIG 1950. évi tervét végül a Nehézipari Minisztérium Tervfőosztályának és az Országos Tervhivatalnak is jóvá kell hagynia.³³²

A „Nitrokémia II.” gyár nyersanyagának (tömény salétromsav) biztosítására új nitrogéngyár építésére is szükség volt, mint láttuk a fentiekben. Ráadásul a HM, éppen a kapacitások biztonságos széttelepítése érdekében, még azt is felvetette, hogy két új nitrogénmű épüljön: az egyik az Országos Tervhivatal és a társszervek által kijelölt Barcikán (amely később lett Kazincbarcika része) és esetleg Óbudán. A javaslattal október közepén Farkas Mihály miniszter is egyetértett.³³³

Az MDP Államgazdasági Bizottsága elé október 18-án került az Országos Tervhivatal által összeállított 1950. évi üzemtelepítési terv. Ebben azonban csak egy nitrogéngyár szerepelt: barcikai telepítéssel, 460 millió Ft keretösszeggel, valamint a sajóbábonyi löporgyár 500 millió Ft tervezett beruházással. A telepítési tervet végül nem hagyta jóvá az Államgazdasági Bizottság, hanem ún. „telepítési irányelvek” további kidolgozására szólította fel a tervhivatalt.³³⁴ (Ettől függetlenül a telepítési tervben megfogalmazott célok jelentős része megvalósult.)

Közben folytatódott a bejárások is a megfelelő üzemhelyszínek megtalálása érdekében. A kis kaliberű tüzérségi löszert gyártó üzem, valamint a vele kooperáló gyújtógyárat és löszerszerelő üzem az Eger–Putnok közötti műút és vasút vonalán kívántak elhelyezni. Ezen a bejárásról és az azt követő tanácskozáson már a tervhivatal és az Állami Mélyépítés-tudományi Intézet (ÁMTI) is részt vett. Kiemelt szempont volt a vizsgálatnál a légvédelmi oltalmazhatóság és rejthetőség, ezért szűk völgyeket kerestek elsősorban; a lösz- és gyújtógyár esetében még a föld alatti telepítés lehetőségét is felvetették. A lösz- és gyújtóüzemnek a bizottság október 28-án Felnémet térségét javasolta, az összeszerelő üzem pedig a közeli Berva-völgybe.³³⁵

³³¹ Beruházások 1949-ben. D. n. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³³² Jegyzőkönyv. Készült 1949. október 19-én, a Honvédelmi Minisztériumban. MNL OL XIX-F-6-ee 22. d.

³³³ Feljegyzés (Új nitrogéngyár telepítése). 1949. szeptember 28. A honvédelmi miniszter egyetértését október 17-én tollal vezették rá az iratra. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

³³⁴ Az MDP KV Államgazdasági Bizottsága 1949. október 18-i ülésének jegyzőkönyve, illetve [OT] Telepítési terv 1950. évre. d. n. MNL OL M-KS 276. f. 112. cs. 33. ő. e. 5. és 127–133. o.

³³⁵ Jegyzőkönyv, felvettük 1949. október hó 28-án a Nehézipari Minisztérium VIII. főosztálya-

1949. novemberben újabb kiszállást végeztek a Nyírségbe és a Békésbe, egyfelől egy gyalogságilőszer-gyár elhelyezése érdekében, másfelől a sajóbábonyi helyszín esetleges kiváltására, mivel ott a terepegyenetlenségek jelentős földmunkát igényeltek. A gyalogságilőszer-gyárnak nagyobb erdős, sík területet kerestek, ehhez szemrevételezték például Békéscsaba és Doboz környékét, valamint az Ófehértó–Baktalórántháza, illetve a Tornyospálca–Újkenéz közötti erdőségeket. A löszergyár céljára a baktai helyszín ítélték megfelelőnek, a löporgyárnak viszont nem találtak jobb helyet.³³⁶

Az ötéves terv véglegesítése körüli sietség és a hiányosan fennmaradt dokumentumok miatt *nem tudható*, hogy mikor és milyen számokkal véglegesítették a hadiipar ötéves tervét. Jávor Ervin – egykori Országos Tervhivatal főosztályvezető, majd alelnök – 1986-os kéziratában 7,4 milliárd Ft-os hadiipari beruházási keretről tudott: 1950 – 700 millió Ft, 1951 – 1200 millió Ft, 1952 – 1500 millió Ft, 1953 – 1800 millió Ft, 1954 – 2200 millió Ft. 1949 folyamán adatai szerint 467,8 millió Ft-ot használtak fel hadiipari beruházásokra.³³⁷

A Jávor által jelzett ötéves keret lényegesen magasabb, mint a korábban idézett dokumentumokban szereplő 5,2 milliárd. Ugyanakkor az 1950-re jelzett 700 milliós számot nemcsak a fentiek cáfolják, hanem az Országos Tervhivatalnak a HM számára megküldött 1949. decemberi kimutatása is. Eszerint a NIM Iparfejlesztési Főosztálya számára 1950-re 960 millió Ft beruházást irányoztak elő, ebből az év végén az Országos Tervhivatal 852 milliót hagyott jóvá; ugyanakkor további több tízmillió Ft-ot más NIM-igazgatóságoknál vettek számításba. Az átirathoz mellékelt táblázatból kiderül, hogy több új beruházásnak már nevet is adtak, noha azok végleges telepítési helye még nem volt meghatározva. Az Andezit Műveken kívül egy új gyalogságilőszer-gyár szerepelt a listán „Színesfémmfeldolgozó” néven (74 millió Ft), a tüzérségilőszer-gyártásnál egy bizonyos „Odor Művek” (96,5 millió Ft), „Mikron Finommechanika” (63 millió Ft), a második löporgyár „Szerves Vegyitermékek” néven (394 millió Ft).³³⁸

Az „Odor Művek Beruházási N. V.” alapítására – tüzérségilőszer-gyártás céljával – 1949. december 1-jén tett javaslatot a NIM Iparfejlesztési Főosztálya a nehézipari miniszternek. Egy héttel később az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztályának vezetője levélben értesítette az IFIG-et, hogy hozzájárul a beruházó

nak helyiségében, a helykijelölő bizottság október 27-i, Eger környékére történt kiszállásával kapcsolatban. 1949. október 28. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs. Az ÁMTI-t 1948 júliusában hozták létre, 1949 októberében elnevezése Állami Mélyépítési Tervező Intézetre változott, majd a következő év elejétől nemzeti vállalatként működött. 1950. július 1-jével az ÁMTI-t három részre osztották: Mélyépítési Tervező Vállalat (MÉLYÉPTERV), Út- Vasútervező Vállalat (UVATERV), valamint Közlekedésüzemi és Épülettervező Vállalat (KÖZÉPTERV). Vincze 2012. 773. o.

³³⁶ Feljegyzés. Budapest, 1949. november 10-én. HL MN 1949/T 5. d. 5/13. cs.

³³⁷ Jávor (1986) 35., 37. o.

³³⁸ Erős József főosztályvezető levele Lőrincz ezredes bajtársnak. 1949. december 22. HL MN 1950/T 34. d. 63–65. o.

vállalat megalakításához, de az Országos Tervhivatal elnöke „szükségesnek tartja a N. V. nevének kifejezőbb névre való átváltoztatását”.³³⁹

A Szerves Vegyitermékek Gyára Beruházási N. V. megalapítására 1949. november 29-én került sor.³⁴⁰

Hazai hadiipari termelésről még ekkor is csak feltételesen lehetett beszélni, valószínűleg ezért sem találkozni összecszerű kimutatásokkal a termelés volumenéről. Ugyanis a gyalogsági és tüzérségi fegyvereknél és a tüzérségi lőszerkeknél év végéig csak a próbadarabok gyártásáig jutottak el. A gyalogsági lőszerkeknél valami szerény mértékű (nullszériás) termelés viszont már volt. A lőpor- és robbanóanyag-gyártási kapacitásoknál leghamarabb 1950. év közepi indulással számoltak a szakemberek.³⁴¹

Az 1950. évi beruházási terv véglegesítése – vélhetően a változó honvédségi kívánságok miatt – rendkívül elhúzódott, a végleges jóváhagyást csak 1950. március 27-én kapta meg a Hadigazdálkodási Bizottságtól. Így nem csoda, hogy az első negyedévben alig haladtak előre a hadiipari beruházások. Az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztályának április 7-i jelentéséből derül ki, hogy a fentiekben említetthez képest milyen keretösszegekkel számoltak végül 1950-re (lásd a 2.6. táblázatot).

2.6. TÁBLÁZAT. 1950. évi beruházási keret a hadiipar számára.

Forrás: IFIG beruházások 1950. III. 31-i pénzügyi készütségi fokáról jelentés.

1950. április 7. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

Ágazat	Vállalat neve	Éves beruházási keret (ezer Ft)	Éves beruházási keret ágazatonként (ezer Ft)
Szerszámgépgyártás	Könnyűszerszámgépgyár	30 211	30 211
Löveggyártás	Nehézszerszámgépgyár	40 914	40 914
Gyalogságifegyver-gyártás	Lámpagyár	5 345	9 053
	Danuvia	3 708	
Tüzérségilőszer-gyártás	Nehézszerszámgépgyár	11 614	198 820
	Prés- és Kovácmű	67 553	
	Salgótarjáni	9 567	
	Béta Beruházó N. V.	92 009	
	Kábelgyár Rt.	10 024	
	Vadásztöltény	6 472	
	Bányagyutacsgyár	1 581	

Ágazat	Vállalat neve	Éves beruházási keret (ezer Ft)	Éves beruházási keret ágazatonként (ezer Ft)
Gyalogsági és repülőgéplőszer-, kézigránát-, gyújtógyártás	Vadásztöltény	6 471	181 437
	Veszprémi N. V.	7 215	
	Andezit Művek	92 301	
	Színese N. V.	73 868	
	Bányagyutacsgyár	1 582	
Lőpor- és robbanóanyag-gyártás	Nitrokémia	63 327	443 235
	Szerves Vegyitermékek	379 908	
Gázvédelem és gumianyag	MÜVERT	1 094	1 094
Optikai anyagok	Gamma, MOM	7 141	7 141
Mindösszesen		904 764	904 764

A beruházási keretek alapján azonosítható, hogy két üzem új fantázianevet kapott: Odor Művek helyett Béta Beruházó, illetve a Mikron Finommechanika helyett Prés- és Kovácmű. A tervhivatali jelentésből kitűnik, hogy az első negyedévben mindössze 73 millió Ft-ot használtak fel a beruházásokra, annak is nagy részét a már folyamatban lévő gyárrekonstrukcióknál (löveg- és gyalogsági fegyvergyártás, optikai üzemek).

A HM egy hónappal később meglehetősen ingerült levélben hívta fel a NIM Iparfejlesztési Főosztálya és az Országos Tervhivatal figyelmét a lemaradások behozásának fontosságára. A honvédség az új üzemek gyorsabb építését várta el, különösen, hogy állításuk szerint a létesítendő gyárak helyének kijelölése már megtörtént.³⁴²

A végleges hadiipari termelési terv még később állt rendelkezésre: 1950. május 15-én küldte azt meg a Nehézipari Minisztériumnak az Általános Üzemi Főosztály. A végleges elnevezést nyert vállalatokat iparágakba sorolták (lásd a 2.2. alfejezetben), eszerinti bontásban adták meg a főbb termékeket és azok előírt értékét is (lásd 2.7. táblázat).

2.7. TÁBLÁZAT. A NIM I. Főosztályának tervezett termelése 1950-ben, folyó áron, forgalmi adó nélkül.

Forrás: 1950. évi tervkeretszámainak jóváhagyása. 1950. május 15. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 40. o.

Ágazat / termék	Mennyiségi egység	Mennyiség	Érték ezer Ft-ban
Nehézgépgyártás összesen			280 271
Géppisztoly	db	16 300	15 729
Puska	db	40 600	28 156
Géppuska, golyószóró	db	3 179	10 271
Löveg	db	311	63 236

³⁴² IFIG beruházások 1950. III. 31-i pénzügyi készütségi fokáról jelentés. 1950. április 7.; HM HVK levele az OT Általános Üzemi Főosztályának. 1950. május 5. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

³³⁹ Feljegyzés. 1949. december 1.; OT levele az IFIG-nek. 1949. december 8. MNL OL XIX-F-9-e 23. d.

³⁴⁰ Alapítólevél. 1949. november 29. MNL OL XIX-F-9-e 25. d.

³⁴¹ A magyar hadiipar helyzete. 1950. január 18. A Katonai Bizottság moszkvai tárgyalási anyagai között. MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 166. ő. e. 54–57. o.

Ágazat / termék	Mennyiségi egység	Mennyiség	Érték ezer Ft-ban
Tüzérségi lövedék	db	210 000	116 521
Szerszámgép	db	71	10 800
CD lámpaárúk	db	3 664 200	4 145
Tömegcikkipar összesen			119 898
Géppuska-, golyószórólőszer	ezer db	20 735	35 257
Géppuskalőszer	ezer db	15 646	26 604
Mauser (puska) lőszer	ezer db	2 000	3 401
Repülőgéppuska-lőszer	ezer db	4 047	6 881
Géppisztolylőszer	ezer db	15 320	19 048
Pisztolylőszer	ezer db	5 240	7 422
Finommechanika összesen			437 881
Tüzérségi gyújtók	ezer db	898	35 300
Kézigránát	ezer db	547	22 615
Tüzérségi lőszer	ezer db	856	229 938
Gránátpréstest	ezer db	180	316
ED gyújtógyertya	ezer db	320	3 088
EA	db	1 464 889	53 285
EB	db	388 073	22 221
EC	db	66 928	7 980
ED	db	8 978	8 831
Vegyipar összesen			18 952
Robbanóanyag	tonna	1 265	24 050
Tüzérségi lőpor	tonna	1 291	53 521
Gyalogsági lőpor	tonna	216	11 866
Gázálarc	készlet	132 000	21 224
Úszóruha	készlet	1 020	2 100
Mindösszesen			1 019 002

Az ágazat termelési terve tehát túllépte az 1 milliárd Ft-os határt: forgalmi adóval a végső kibocsátás értékét 1,024 milliárdra tervezték, a teljes halmazott termelést pedig 1,07 milliárdra.³⁴³

Május 23-án a NIM I. Főosztály (IFIG) az 1951. év hadiipari terv keretszámai kapcsán két alternatívát terjesztett az Országos Tervhivatal, a HM és a Nehézipari Minisztérium képviselői elé. Az értekezlet egyértelműen azt a beruházási programot támogatta, amellyel nagyobb mértékben elégíthetik ki a hadsereg igényeit – az eredeti HM-követelményeknek így a 90%-át megközelítve. Ehhez a hadiiparon (I. Főosztályon) kívüli vállalatok sorát is be kellett vonni a haditermelésbe, illetve egy-egy újonnan épülő gyalogsági- és tüzérségilőszer-gyár nem föld alá települt. A NIM I. Főosztály előterjesztéséből ugyanakkor az is kiderül, hogy a 90%-os kapacitás eléréséhez a megfelelő kohászati és vegyipari alapanyag egyelőre még *papíron sem* állt rendelkezésre. A bizonytalanságok sorát mutatja,

³⁴³ 1950. évi tervek keretszámainak jóváhagyása. 1950. május 15. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs.

hogy az előterjesztéshez csatolt táblázatban az I. Főosztály több tervezett új gyárnál csak hozzávetőleges helyet írt vagy egyszerűen azt, hogy „ismeretlen” helyen települ. Utóbb valaki, talán az értekezleten, tollal beírta a feltételezett telepítési helyeket a következők szerint (dőlt betűvel a kézírásos javítás):

- új löveggyár – ismeretlen, *Füzesabony*;
- I. sz. új gyalogságilőszer-gyár – Békés megye, *Hernád-völgy*;
- II. sz. új gyalogságilőszer-gyár – Nyírség, *Recsk-Sirok*;
- tüzérségi lövedéktest – ismeretlen, *Nógrádverőce*;
- tüzérségi gyújtó – ismeretlen, *Aszód-Balassagyarmat*;
- I. sz. tüzérségi szerelőüzem – *Budapest környéke, Aszód-Balassagyarmat*;
- új robbanóanyaggyár – ismeretlen, *Edelény-Tornyospálca*;
- Színesfémfeldolgozó – *Szilvásvár*.³⁴⁴

Valójában az utolsó helyen említett gyalogságilőszer-gyár telepítési helye sem volt végleges. A NIM I. Főosztály június közepén küldte át az Országos Tervhivatalon belül működő Területrendezési Intézetnek a Színesfémfeldolgozó telepítéséhez szükséges adatait. A helykeresés nehézségeit jól mutatja a bevezető indoklás. A hadianyaggyár a HM kívánsága szerint megfelelően rejtve építendő. „Az építési terület hegyvidéken, erdős területen, az ország északkeleti részén kell hogy épüljön. Az ország északkeleti határvidéke energiahiány miatt nem jöhet tekintetbe. A vele határos borsodi medence ipari túlterheltség miatt elesik. Ezek szerint, mint a legtávolabbi északkeleti rész a Bükk délnyugati, illetve a Mátra északkeleti lejtője, tehát Eger-környéke jöhet csak számításba.” A beruházási tervek szerint az üzemnek 1950-ben meg kellett (volna) épülnie, és 1951 első negyedében már termelést vártak tőle. 125 000 m³-nyi épület felépítésével, 3900 munkással, mindösszesen 4585 fő dolgozóval számoltak, és tetemes szállítási igénnyel (napi 150 tonna anyagszükséglet, kiszállítás napi 60 tonna).

A rejtési szempontok figyelembevételével két helyszínt vizsgáltak meg behatóbban. Április 17-én a HM a Szilvásvár melletti völgyeket javasolta, a helyszíni bejárásnál azonban kiderült, hogy – hiába van vasúti kapcsolat, elegendő víz, megfelelő átképezhető munkaerő – a völgy túl szűk; ezért az üzemépületek csak egy sorban lennének elhelyezhetők. Június 2-án egy bizottság ezért megvizsgálta a Sirok melletti völgyet is, noha azt kevésbé rejtettnek ítélték. Kevesebb szabad munkáskéz állt itt rendelkezésre, több villanyvezeték, vágányt és utat kellett építeni, azonban a völgyben elfértek két sorban az épületek.³⁴⁵

1950 júniusában a Honvéd Vezérkar elkészítette – mondhatni immár menetrend szerinti – féléves jelentését a haderő fejlesztésének végrehajtásáról. A Székely

³⁴⁴ Jegyzőkönyv felvétel az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztályán folyó évi május 23-án az 1951. évi keretszámok tárgyalása tárgyában tartott értekezleten. D. n.; NIM I. Főosztály: 1951. évi beruházási és termelési előterv. 1950. április 26. HL MN 1950/T 34. d. 60–69. o.

³⁴⁵ Feljegyzés Országos Tervhivatal részére, 1950. június 16. MNL OL XXVI-A-1 4. d. A Területrendezési Intézetéről lásd részletesen Germuska (2004) 96–100. o.

Béla vezérőrnagy, a vezérkari főnök általános helyettese által jegyzett terjedelmes összeállítás (151 oldal) beszámolt a HM új szervezeti felépítéséről, a kiképzés helyzetéről, a honvédség szervezetéről, létszámáról és elhelyezéséről, a mozgósításról, az Államvédelmi Határőrség helyzetéről, valamint a haderő anyagi helyzetének részeként a hadiipar állapotáról.

A jelentés hadiiparra vonatkozó általános összegzése – Sólyom László altábornagy és társai májusi letartóztatása után – nem kevesebbet állított, minthogy az egész hadiipari ötéves tervet felül kell vizsgálni, mert „az ellenség (akik a honvédség tervének összeállításában jelentős szerepet játszottak, és azóta el lettek távolítva) beépítette kártevő elgondolásait” a tervbe. Ilyen elgondolásnak nevezte a jelentés az eltúlzott pisztolygyártási kapacitásokat, illetve a kellően meg nem növelt puskagyártási kapacitást. A jelentés összeállítói felrötták azt is, hogy nem korábban tervezték még egy puskagyár építését; néhány sorral lejjebb viszont már arról írtak, hogy 50–60 millió Ft beruházással két-két puska és géppisztoly- és golyószórógyár lesz Magyarországon. (Ez azt jelentette, hogy a Lámpagyáron és a Danuvián kívül két új kézfegyvergyár létesül.) Az „ellenséges elgondolásokhoz” sorolták azt is, hogy Sólyom stábjában nem tervezett új csappantyúgyárat, hanem kizárólag a fehérvári Vadásztölténygyárba koncentrálták a gyártást. A vezérkar immár szükségesnek tartotta az „Egerben építendő Béta gyár” olyan kialakítását, hogy az csappantyúkat és gyújtókat is elő tudjon állítani – mintegy 16–20 millió Ft beruházásával.

A vezérkar további gyártási licencek átadását kérte a Szovjetuniótól, valamint tanácsadók küldését (lőpor- és robbanóanyag, tüzéségi löveg, aknavető, tüzéségi és gyalogságilőszer-vonalra egyaránt). Külön táblázatban összesítették, hogy 1950-ben a hazai ipar milyen hiányokat képes csökkenteni: a honvédség puska-, karabély- és pisztolyigényének 43%-át, golyószóró- és géppuskaigényének 57%-át, a lövegigény 38%-át, az aknavetőigény 55%-át, a gyalogsági lőszer 35%-át, a tüzéségi lőszer 60%-át, illetve a kézigranátigény 103%-át.

A hadianyaggyárakban 1950 májusában–júniusában többnyire megindult a katonai cikkek tömeggyártása, az igazi felfutás azonban az év végére volt várható. A Lámpagyár N. V. „utánzás alapján” (azaz mintadarab alapján) kezdte meg a szovjet puska gyártását, a pisztolyé viszont már szovjet licenc alapján történt. A Danuvia N. V. a géppisztolygyártást szovjet licenc alapján szervezte meg, a sorozatgyártás júniussal megkezdődött; a golyószórókat augusztussal tervezték. A Nehézszerzőgépgyár N. V. mintadarab alapján vette gyártásba a 76,2 mm-es és a 122 mm-es lövegeket, a szovjet licencre való áttérés ekkor zajlott. A szintén programba vett 37 mm-es légvédelmi gépágyú gyártását licencprobléma miatt nem vállalta 1950-re. A Magyar Acélművek N. V. a 82 és 120 mm-es aknavetők közül csak a kisebb ürméretű gyártását tudta megkezdeni, ugyancsak mintadarab alapján (a licenc honosítása folyamatban volt). A Veszprémi Fémfeldolgozó N. V. szovjet licenc alapján gyártotta már a puska- és pisztolylőszereket. A Vadásztölténygyár N. V. a tervbe vett 12-féle gyújtóból 5-öt tudott gyártásba venni. A Bányagyutacsgyár N. V. törökbálinti részlege májusra fejezte be az üzem felszerelését, a gyújtó- és lövedéktest-szerelést még nem kezdte meg. A Fémtömegcikk N. V. a 42M típusú ma-

gyár kézigranáthoz szerelte a gránáttesteket, mivel szovjet kézigranát licencet nem kapott a hazai ipar. A Nitrokémia N. V. május 15-re fejezte be a gyár felszerelését, és megkezdte a gyártást – magyar technológiával, de szovjet követelményeknek megfelelően. A MOM és a Gamma N. V. tervszerűen haladt az optikai cikkek gyártásával. A híradás-technikai cikkek szovjet licence nem érkezett meg, a civil irányítás alatt álló Standard, Telefongyár, Orion és Egyesült Izzó biztosították a szükségleteket. A gázálcok a régi honvédségi minta alapján készültek a MÜVERT-nél. A harckocsi és rohamlöveg javításánál komoly fennakadás mutatkozott, a vezérkar javasolta már önálló nemzeti vállalat alapítását az alkatrészgyártásra és a javításra. A repülőgép-nagyjavítás ekkor még nem volt megoldott.

A mellékletek között találjuk az új telepítésű üzemek néhány adatát is. Eszerint a Színesfémfeldolgozó N. V. Sirokon 1951. március–szeptember között 50%-os, 1951. októberre 100%-os kapacitást; a „Nitrokémia N. V. II.” Sajóbáonyban 1951. júliustól teljes kapacitást; a Prés- és Kovácsolt Alkatrészek Gyára Budaörsön nem jelölt időpontban 2,5 millió darabos kapacitást; a Béta Vegyiművek N. V. Eger-Felnémeten 1951. június–augusztusig teljes kapacitást kellett elérjen. Az 1951. évben induló hadiipari beruházásoknak továbbra sem volt eldöntött helyszíne, a mellékelt térképvázlaton Balassagyarmatot, Aszódot, Edelényt, Baktalórántházát, Füzesabony környékét és Szentes környékét jelölték be ilyen céllal.³⁴⁶

Az újabb üzemek helyének kijelölése a nyár folyamán keveset haladt előre, miközben számos újabb bizottsági kiszállásra is sor került. Augusztus 10-én a második löveggyár (1. sz. üzem) helyszíneként Füzesabony és Debrecen jött szóba; a löszergyárnál (2–3. sz. üzem) Nyíregyháza és Téglás; a tüzéségi hüvelygyárnál (4. sz. üzem) Gyöngyös; a löszerszerelő-üzemnél (5. sz. üzem) Aszód; a (harmadik) robbanóanyaggyárnál (6. sz. üzem) Balassagyarmat és Vác környéke; a kézfegyvergyárnak (7. sz. üzem) Hajdúnánás és Jászberény. Szeptember 7-én az Országos Tervhivatal Általános Üzemi Főosztályán vitatták meg a telepítési elképzeléseket, számos új lehetőséget megvitatva további kiszállásokat tartottak szükségesnek. 16-án ugyancsak az Országos Tervhivatalban, hasonló körben néhány üzemnél döntés született: a löveggyár (1. sz. üzem) számára Debrecen, a gyalogságilőszergyárnak (2–3. sz. üzem) Gyöngyöst, a hüvelygyárnak (4. sz. üzem) Füzesabonyt, még egy gyalogságilőszer-gyárnak Jászberényt. (Ez utóbbi akár elírás is lehet, talán a 7. sz. gyalogsági fegyvergyárra gondoltak.)³⁴⁷

Egy szeptember 29-i előterjesztés szerint az 1951-ben létesítendő hat hadiipari üzem (egy-egy tüzéségi szerelő és gyújtógyár, gyalogsági fegyvergyár, tüzéségi hüvelygyár, gyalogságilőszer-gyár, löveggyár, robbanóanyaggyár) telepítési helyének kijelölésére a tervhivatal bizottságot hozott létre. A bizottságban képviseltette

³⁴⁶ A Honvéd Vezérkar jelentése. 1950. június 21. HL MN 1957/T 52. 6. e. Idézetek helye: 90. o. A jelentésből az egyes gyárak kapacitásaira vonatkozó részt közölte Ehrenberger (2001) 139–142. o.

³⁴⁷ 1951. évi hadiipari telepítések kijelölése. 1950. augusztus 10.; Jegyzőkönyv. Készült az OT Általános Üzemi Főosztályán, 1950. szeptember hó 7.; Jegyzőkönyv. Készült az OT Általános Üzemi Főosztályán. Budapest, 1950. szeptember hó 16. MNL OL XXVI-A-1 4. d.

magát az OT Általános Üzemi Főosztálya (Kisfalvi István főosztályvezető), az OT Beruházási és Telepítési Főosztály (Cséki Sándor főosztályvezető), a Területrendezési Intézet (Telegdi Sándor vezető), az Építésügyi Minisztérium Tervezési Főosztálya (Perényi Imre főosztályvezető), a Nehézipari Tervező Intézet (Lux László igazgató), valamint a HM Anyagtervezési Csoportfőnöksége (Horváth Mihály ezredes). A bizottság szeptember folyamán új telepítési elveket fogalmazott meg, és azok mentén ki is jelölte a beruházások helyét.

A korábbi katonai vezetés „ellenségei” (Sólyom altábornagy és társai) hibájának rótták fel a régi telepítési elveket, amelyek „gazdaságilag rossz és helytelen, stratégiailag ugyancsak kétes értékűek” voltak az Országos Tervhivatal megítélése szerint: vagy föld alá, vagy lakóterülettől távol, erdőkben, mély völgyekben, vasúttól és erőművektől messze jelöltek ki helyeket. A bizottság ezzel szemben úgy határozott, hogy a jövőben a nem robbanásveszélyes üzemeket olyan vidéki városokban, vagy város közeli területeken kell elhelyezni, ahol a gazdaságossági és stratégiai szempontok összeegyeztethetőek, és a városok szerepelnek a népgazdasági fejlesztési tervben. A stratégiai szempontok alapját képezte, hogy szárazföldi támadás dél, délnyugati irányból érheti Magyarországot, ezért a déli és nyugati „határövezetben”, 80–120 km-es mélységben hadiüzem nem telepíthető. Ennek alapján, illetve a vasúti és villamosenergia-ellátottságot figyelembe véve a Dunántúl Győrtől és Veszprémtől keletre eső része és a Miskolc–Debrecenig terjedő északkeleti országrész jöhet csak számításba. Mivel háború esetén elsősorban légitámadásokkal tud komoly kárt okozni az ellenség a hadiüzemekben, „ezért a telepítések kijelölésénél figyelemmel voltunk arra, hogy az üzemek védelme a vadászrepülők részéről a repülőterek viszonylagos közelsége végett védhető legyen. A szárazföldi légvédelem védelmi lehetőségeit azzal növeltük, hogy a telephelyek kijelölésénél légvédelmi körletek kialakítását tartottuk szem előtt. A találati cél csökkentése szempontjából egyes üzemek és üzemrészek egymástól bizonyos távolságra történő telepítését tartottuk szem előtt (a gazdasági és műszaki elvek elsőrendű érvényesítése mellett). Ugyanakkor ügyeltünk arra, hogy ne forgácsoljuk szét túlságosan a szükség esetén rendelkezésre álló légvédelemnek nyújtott erőket, tehát olyan városokba jelöltük ki a telepítési helyeket, ahol máris hadifontosságú üzemek, utak, vasutak vannak, amelyeknek légvédelmét biztosítani mindenképpen kell” – szövegezte az indoklás.

Mindezek alapján a következő helyszíneket jelölte ki a bizottság:

- tüzéségi szerelő- és gyújtóüzem – Iklad és Aszód között,
- gyalogsági fegyvergyár – Gyöngyös,
- tüzéségi hüvelygyár – Füzesabony,
- gyalogságilőszer-gyár – Jászberény,
- löveggyár – Debrecen,
- robbanóanyaggyár – Vác környéke (az üzem óriási vízigényére tekintettel mindenképpen Duna menti telepítésre volt szükség).³⁴⁸

³⁴⁸ Előterjesztés az 1951-es hadiipari üzemek telepítéséről. 1950. szeptember 29. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 240–242. o.

Október 1-jén az Országos Tervhivatal körlevélben is megküldte ezeket a telepítési javaslatokat, immár konkrét beruházási összegeket is rendelve az egyes létesítményekhez:

- tüzéségi szerelő- és gyújtóüzem (Iklad és Aszód között) – 85 db épület, kb. 28 000 m², 85 millió Ft, ebből 1951-ben 46 millió, befejezés 1952 májusára;
- gyalogsági fegyvergyár (Gyöngyös) – 16 db épület, kb. 11 000 m², 70 millió Ft, ebből 1951-ben 67 millió, befejezés 1951 decemberére;
- tüzéségi hüvelygyár (Füzesabony) – 10 db épület, kb. 15 600 m², 86 millió Ft, ebből 1951-ben 65 millió, befejezés 1952 májusára;
- gyalogságilőszer-gyár (Jászberény) – 66 db épület, kb. 54 000 m², 164 millió Ft, ebből 1951-ben 107 millió, befejezés két ütemben, a két gyártószalag 1952. februárban, illetve augusztusban indulna;
- löveggyár (Debrecen) – kb. 20 db épület, kb. 45 000 m², 184 millió Ft, ebből 1951-ben 19 millió, befejezés 1952. decemberben;
- robbanóanyaggyár (Vác környéke) – kb. 300 db épület, kb. 110 000 m², 604 millió Ft, ebből 1951-ben 40 millió, befejezés 1953. február 28.

A hat új üzem létesítésébe tehát nem kevesebb, mint 1,28 milliárd Ft-ot kívántak invesztálni, ebből 344 millió 1951-ben.³⁴⁹

A határozatok ellenére egy október 26-i tervhivatali emlékeztető részben ismét más telephelyeket jelölt meg:

- az Aszód környékére jelölt üzem Aszód–Iklad körzetébe telepíthető,
- a Gyöngyösre javasolt üzem Gyöngyöstől északkeletre települhet,
- a Füzesabonyra javasolt üzem Mezőkövesdtől északra települjön,
- a Jászberénybe javasolt üzem az északkeleti országrészbe kerüljön,
- a Debrecenbe javasolt üzem Debrecentől keletre épülhet,
- a Vác környékére javasolt üzem Nógrádverőce környékén,
- a Hatvanba tervezett üzemnek Kistarcsán jelölendő ki hely.³⁵⁰

Áttérés a szovjet licencek szerinti gyártásra

A honvédséghez már 1948 őszétől egyre bővülő számban érkeztek szovjet tanácsadók, közülük a hadiipari vállalatokhoz a fegyvernemeknél szolgáló szovjet tanácsadók kerültek.³⁵¹ Az ipari tanácsadók pedig csak 1950 második felétől érkeztek meg. A gyártást azonban mindenképpen meg kellett kezdeni az eredeti dokumentációk nélkül is. Így például a DIMÁVAG Gépgyár (utóbb Nehézszerkez-

³⁴⁹ HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 224–238. o.

³⁵⁰ Emlékeztető. 1951. évi hadiipari üzemek telephely kijelölésével kapcsolatban. 1950. október 26. MNL OL XXVI-A-1 4. d. Sem ebből az iratból, sem a korábbi dokumentációkból nem derül ki, hogy milyen üzemet terveztek Hatvanba.

³⁵¹ A szovjet tanácsadók magyarországi tevékenységéről lásd Baráth (2014) 102–136. o.

gépgyár) 1949 januárjában kapta meg a HM-től a gyártandó két szovjet lövegtípus egy-egy mintapéldányát. Februártól júniusig alkatrészeiről alkatrészeire rajzolták le a 76,2 mm-es hadosztályágyút és a 122 mm-es tábori tarackot. Ezzel párhuzamosan megkezdtek a gyártásfelkészülést, a gépek előkészítését, felszerszámozását. Májustól szeptemberig tartott az ugyancsak gyártásba veendő 37 mm-es légvédelmi gépágyú felmérése és lerajzolása. A lövegek szovjet licencdokumentációi (a konstrukciós rajzok és a teljes gyártástechnológiai leírás) csak 1949. november–december folyamán érkeztek meg. A mintegy 15 köbméternyi dokumentációt azonban – fordítók hiánya, az ismeretlen rajz- és számozási rendszer miatt – csak a korábbi rajzok pontosítására tudta használni a vállalat. A páncéltörő löveg és a tarack gyártását 1950 márciusában megkezdtek, majd a szovjet tanácsadó májusi megérkezésekor leállították a termelést. A szovjet technológiai utasításokat csak ekkortól használták fel.³⁵²

Egy 1950. júniusi, Rákosi Mátyás főtitkári iratai között fellelhető javaslat szerint 3 ütemben, összesen 26 szovjet szakembert igényelt a magyar vezetés a hadianyaggyártás támogatására:

- I. ütem (1950. július 20-ig): lövegyártáshoz 2 fő, tüzérségilőszer-gyártáshoz 5 fő, gyalogsági fegyvergyártáshoz 3 fő mérnöktechnológus;
- II. ütem (1950. augusztus 1-jéig): a lövegyártáshoz további 1 fő mérnöktechnológus, a tüzérségilőszer-gyártáshoz 5 fő, a robbanóanyag-gyártáshoz 1 fő, az optikai és műszergyártáshoz 2 fő, a gyalogságilőszer-gyártáshoz 1 fő;
- III. ütem (1950. augusztus 10-ig): a tüzérségilőszer-gyártáshoz további 2 fő, a robbanóanyag-gyártáshoz 1 fő, az aknavetőkhöz 2 fő, a gyalogságilőszer-gyártáshoz további 1 fő.³⁵³

Augusztus közepén a tüzérség katonai tanácsadója (Matvejev gárdaezredes) tett jelentést a lövegyártás, az optikai eszközök és a kézifegyvergyártás szovjet dokumentáció szerinti gyártásnak helyzetéről. A tanácsadó lesújtó képet festett a Nehézszerzőgépgyár, a Gamma Művek, a Lampart és a Danuvia licencátvételi és honosítási tevékenységéről. Egyes dokumentációk el sem jutottak a kijelölt vállalatig (például légvédelmi tüzérségi parancsnoki látcső, „BIM”), hanem a NIM irattárában voltak fellelhetők. Más okmányok rossz vállalathoz kerültek: például a PG–1 jelű lövegtávcsőé a Gamma helyett Diósgyőrbe került. A tüzérségi vilás tájoló (ASZT) dokumentációi vegyesen a MOM-ba és a Gammába kerültek. A Nehézszerzőgépgyárban a 76,2 mm-es lövegből 15 db készen volt magyar rajzok alapján, 10 szerelés alatt állt; a szovjet rajzoktól és technikai feltételektől lényegesen eltértek. A 122 mm-es tarackból augusztus végére 5 db összeszerelését irányozták elő, de ezeknél is jelentős eltéréseket észlelt a tanácsadó. Hasonló elté-

résekre derített fényt a gárdaezredes a két gyalogsági fegyvergyárban is. Összességében az eredeti szovjet rajzok fordítása, áttüzetése részben megtörtént a vizsgált gyárakban, a technológia adaptálása azonban egyáltalán nem. Bojko altábornagy főtanácsadó augusztus 19-én küldte meg a jelentést Farkas Mihály honvédelmi miniszternek, haladéktalan beavatkozást sürgetve a fegyvergyártásba.³⁵⁴

A Nehézipari Minisztérium rögvest vizsgálatba fogott, és augusztus 31-én értekezletre hívta össze az érdekelt feleket. Itt – a már korábban említett szervezeti intézkedésen túl – a szovjet tanácsadók jelenlétében próbáltak megoldást találni a licencek gyorsabb adaptálására. (Jelen volt M. A. Cjupko alezredes katonai tanácsadó, Kovzs – a MOM és a Gamma, illetve K. V. Parsin – a Lámpagyár tanácsadója.) A Nehézipari Minisztérium (Weller főosztályvezető) eleve úgy tette fel a kérdést, hogy fokozatosan térhet-e át az ipar a szovjet előírások szerinti gyártásra, vagy azonnali, türelmi idő nélküli átállásra van szükség. Utóbbira kevés esélyt látott, főként a szovjettől eltérő hazai nyersanyagok miatt. A konfliktus máris adva volt: bizonyos termékek mintadarabok alapján készültek (magyar dokumentáció alapján), a gyárakba kirendelt katonai átvevők viszont csak az eredeti szovjet okmányok szerinti gyártmányokat kívánták átvenni. „Így vagy leállunk, vagy pedig dolgozunk tovább, és folyamatosan térünk át a szovjet rajzokra” – jellemezte a helyzetet a főosztályvezető. Horváth Mihály ezredes elismerte a katonai átvétel merevségét, és hogy fokozatos áttéréstől volt szó; de elégedetlen volt az eredményekkel.

Weller a fordítók hiányára vezette vissza, hogy a szovjet dokumentációk alig 10–20%-ának fordítása készült el; a nyersanyagproblémákért pedig a minisztérium más főosztályaira mutogatott (tudniillik, hogy a hazai kohászat nem képes a szovjet előírásoknak megfelelő ötvözeteket és acélt előállítani). A tervhivatal azt sürgette, hogy meg kell találni az ellenséget az üzemekben, és a kiemelésük után bizonyára fellendül a termelés. Cjupko ezredes a hibákat újra elsorolva arra a következtetésre jutott, hogy „vagy nem kívánják, vagy szabotálják a gyártást” a magyar üzemekben. Majd hozzátette: „Minden erőmmel azon leszek, hogy segíteni tudjunk. [...] A fegyver az fegyver. Van itt egy csomó mérnök bajtárs, akik meg fogják ezeket a kérdéseket oldani, de azt leszögezem, hogy teljesen a technológiai feltételek szerint kell dolgozni.” Czottner államtitkár végszavában ígéretet tett a szovjet előírások elsajátítására, és – fentiekben már említett – koordinációs titkárság felállítására a minisztériumban.³⁵⁵

Az áttérés problémáinak nagyságrendjét jól mutatja, hogy Diósgyőrben például a 122 mm-es tarackból 232 db készült el részben (alkatrészeiben) vagy teljesen – még a magyar dokumentáció szerint. Cjupko ezredes egy október 26-i terme-

³⁵⁴ Összefoglaló jelentés a Nehézipari Minisztérium gyáraiban folyó szovjet engedély szerinti fegyverzet gyártásról. 1950. augusztus 19. MNL OL 276. f. 67. cs. 164. d. e. 39–46. o.

³⁵⁵ Jegyzőkönyv, mely felvételre 1950. augusztus 31-én a NIM I. Főosztályának tanácstermében megtartott értekezletről, amelynek célja a hadiiparral kapcsolatos kérdések kitárgyalása. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 207–212. o. Idézet helye: 208., 210., 212., 213. o.

³⁵² Farkas Z. (1984) 4–6. o.

³⁵³ A magyar hadiipar részére szükséges és kérelmezett szovjet tanácsadók ütemterve. 1950. június 22. MNL OL MK-S 276. f. 65. cs. 195. d. e. 14. o.

lési értekezleten, az Üzemgazdasági Tanács Titkárságán szerencsére csak ahhoz ragaszkodott, hogy 20 pár, nem megfelelő anyagból gyártott talpszárát cseréljenek ki, egyébként átvehetőnek ítélte a tarackokat. A Nehézszerzőgépgyár és a Lámpagyár 1951. június 31-ig, a Danuvia 1951. április 1-jéig kapott haladékokat, hogy teljesen átálljon a szovjet dokumentáció és technológia szerinti gyártásra.³⁵⁶

A szovjet tanácsadók és a HM kívánalmainak megfelelően a gyárak fokozott tempóban kezdték meg a szerszámok cseréjét és a műveletek átszervezését; így azonban a gyártás késedelmet szenvedett, a kohászat felé pedig késtek a további anyagrendelések. Az új beruházások késedelmes elkezdése, a növekvő szakemberhiány (hadmérnökből alig akadt még, de hiány volt gépészmérnökből és technikusokból is), és általában a hadi gyártásban való tapasztalatlanság komoly lemaradást eredményezett. A Nehézipari Minisztérium által november 3-án benyújtott jelentés egyenesen úgy fogalmazott: „A nyers kapacitás mögött, amelyek a felépített gyárakat jelentik, s amelyek az előírtnál magasabb kapacitást biztosítanak, sem az anyag, sem a munkaerő bázis, sem pedig a szükséges termelő apparátus nem lett teljes egészében kialakítva.” A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a mellékelt táblázat szerint az 1950. évi HM igénynek (663 millió Ft értékű technika) a 46%-át látta legyárthatónak a NIM, a maradék 54%-ot 1951. áprilisig kívánta előállítani. A legjelentősebb hiány a tűzérési lőszerkeknél mutatkozott: itt az igény 27%-át látta a Nehézipari Minisztérium teljesíthetőnek december 31-ig.

A lemaradás behozásához az előterjesztő Czottner elengedhetetlennek ítélte a soron kívüli áttérést a szovjet dokumentációra 1951. II. negyedévig, 430 szerzőszerkesztő, művelettervező és szakmunkás beállítását, a zárt ciklusos termelés kiépítését, a minisztériumon belüli koordináció javítását. Utóbbi érdekében – mint fentebb említettük – az Üzemgazdasági Tanács november 6-i ülésén hadiipari miniszterhelyettes kijelölését írta elő, új igazgatók kinevezését kezdeményezte a Vadásztölténygyárba és a Nehézszerzőgépgyárba; elrendelte a zárt ciklusú termelésre való áttérést, az Országos Tervhivatal pedig egy hetet kapott a havi hadiipari termelési jelentések metodikájának elkészítésére.³⁵⁷

Miközben Diósgyőrben is a szovjet dokumentáció szerinti gyártást felfüggesztették, a Nehézszerzőgépgyár újabb lövegtípust kapott, hogy azt mintadarab után vegye gyártásba. A 85 mm-es löveg mintadarabját beérkezése után 24 órán belül szétszerelték, majd a szerkesztés és a rajzolók megkezdték az alkatrészek felvételezését; a kooperáló-beszállító üzemek (a diósgyőri és budapesti MÁVAG, a győri Magyar Vagon- és Gépgyár, a Rákosi Művek) megkezdték az anyagvizsgálatokat, illetve elvitték az általuk gyártandó alkatrészeket. Az Üzemgazdasági Tanács november 20-i határozatával előírta, hogy a sorozatgyártással racionalizálni kell a lövegtermelést, és Diósgyőrben a lövegeknél át kell térni a zárt ciklusú termelésre.

³⁵⁶ Jegyzőkönyv – felvétel az ÜT termelési csoportjának 1950. október hó 26-án déli 12 óra körül tartott értekezletén. MNL OL XIX-A-98 204. d. XIII. dosszié.

³⁵⁷ Jegyzőkönyv. Felvétel az ÜT 1950. november 6-i rendes ülésén; A NIM jelentése az 1950. évi termelésről. 1950. november 3. MNL OL XIX-A-98 204. d.

A légvédelmi lövegekhez tartozó löelemképző licencét ismételt igényelni rendelte a tanács, ugyanakkor utasította a gyárat, hogy azt is szedjék szét, és ennek alapján álljanak rá a gyártására.³⁵⁸ (A légvédelmi eszközök gyártásának napirendre vételével az Üzemgazdasági Tanács részben eleget tett a Honvédelmi Bizottság korábban említett október 21-i határozatának is.)

A fehérvári Vadásztölténygyár ugyancsak 1950-ben kapta meg a szovjet mintadarabokat a HM-től a gyártásba veendő tűzérési gyújtókból. A mintadarabok alapján a gyár mérnökei és technológusai – az akkor érvényben lévő magyar szabványok alapján – elkészítették a szerkezeti rajzokat, az anyagvizsgálatokat, majd a teljes gyártási és szerelési technológiai dokumentációt. A szükséges szerszámokat és az ellenőrzéshez szükséges idomszereket ugyancsak a gyári tervezőiroda tervezte meg. A mintadarabok alapján elkészített hazai dokumentáció teljesen készen volt, amikor a megérkező szovjet tanácsadók közölték, hogy a licencdokumentációban rögzített szovjet szabványok szerint kell mindent újra elkészíteni. Így az 1950–1951-ben a beérkező szovjet dokumentáció alapján átdolgozták a gyártási előírásokat és az átvételi utasításokat. Az eredeti gyártási dokumentációban előírt szovjet szerző- és megmunkáló gépek, berendezések azonban nem álltak rendelkezésre, az alkatrészek így a meglévő gépekkel, hatékonyabb technológiával készültek, összeszerelésük és minőségi átvételük azonban mindvégig az eredeti előírások szerint történt.³⁵⁹

A törökbálinti Mechanikai Művek hasonló helyzetbe került, mint a fehérvári üzem. 1949-ben megkezdték a háborús károk helyreállítását, de a gyárban nem álltak rendelkezésre az összeszerelendő szovjet lőszerkeknél dokumentációi. Mintadarabok alapján a Haditechnikai Intézet készítette el számukra a szükséges rajzokat, majd a Nehézipari Minisztérium kijelölte a kooperáló és beszállító vállalatokat. A Mechanikai Művek megkezdte a gyártástechnológia kidolgozását, a szerző- és gépek beszerzését, előkészítését. A felkészülési munkálatok 60–80%-án túl voltak, amikor megérkezett az eredeti szovjet gyártási dokumentáció a 11-féle tűzérési lőszerhez. Az okmányok egyeztetése során derült ki, hogy számos módosításra van szükség. 1951-ben, a sorozatgyártás megkezdése előtt érkeztek meg a szovjet tanácsadók, akik gyakorlott lőszeripari specialisták voltak; és jelentős segítséget nyújtottak a szakszerűtlen fordítások értelmezésében és az adaptálásban.³⁶⁰

1951 januárjában újabb értekezleten értékelték a KGM-ben a szovjet technológiára való áttérés helyzetét, a korábbi értekezleten megbeszéltek végrehajtását.³⁶¹

³⁵⁸ Jelentés a 85 és 37-es lövegeken eddig végzett munkáról. 1950. november 16.; Az ÜT 11/3/1950. sz. határozata – Az aktív légvédelmi eszközök (37 mm-es és 85 mm-es léghátrító lövegek) gyártásának meggyorsítása és fokozása, mint az egész hadianyaggyártásból kiemelendő feladat. MNL OL XIX-A-98 204. d.

³⁵⁹ Károly (1985) 3–5. o.

³⁶⁰ Völgyi (1984) 3–5. o.

³⁶¹ Jegyzőkönyv. Felvétel a KGM II. emeleti tanácstermében 1951. január 20-án megtartott értekezleten. MNL OL XIX-F-6-a 105. d.

1951. áprilisban 32 szovjet tanácsadó dolgozott hadiipari vállalatoknál és a KGM-ben:

- 4 fő a diósgyőri Nehézszerzőgépgyárban,
- 1 fő a budaörsi Prés- és Kovácsoltárugyárnál,
- 4 fő a székesfehérvári Vadásztölténygyárban,
- 7 fő a székesfehérvári Motorjavító Vállalatnál,
- 2 fő a Vasöntő- és Gépgyárnál,
- 1 fő a Magyar Acélárugyárnál,
- 2 fő az Autó- és Traktoralkatrészgyárnál,
- 2 fő a XVII. Gépjárműjavító Vállalatnál,
- 1 fő a Gamma Műveknél és a MOM-nál,
- 3 fő a törökbálinti Bányagyutacsgyárnál,
- 1 fő a Lámpagyárnál és a Danuviánál,
- 1 fő a Rákosi Műveknél,
- valamint 3 fő a KGM-ben.³⁶²

1951 szeptemberére eggyel több tanácsadót kapott a KGM: 1-1 fővel csökkent a Vadásztölténygyárban, a Vasöntő- és Gépgyárnál és a KGM-nél; eggyel nőtt a Nehézszerzőgépgyárban telepített tanácsadók száma; továbbá 3 új tanácsadó került a Gammához, a Lámpagyár és a Danuvia pedig külön-külön tanácsadót kapott.³⁶³

Folytatódó és bővülő beruházások

A hadiipar 1950. III. negyedévi tervteljesítéséről beszámoló november 15-i jelentés részben hasonló problémákról számolt be, mint a hónap elején; a lemaradást ugyanakkor már korántsem ítélte a Nehézipari Minisztérium olyan vészesnek. Mivel az év első két negyedévében még szinte nem is volt haditermelés, ezért csak az éves előirányzathoz tudták viszonyítani a teljesítést: eszerint a III. negyedév 219 millió Ft-os haditermelése az éves terv 55%-ára rúgott. A beruházásoknál év végéig 75%-os teljesíthetőséget prognosztizáltak – a késedelmes helykijelölések, szervezetlenség miatt.³⁶⁴ Az Üzemgazdasági Tanács 20-án különösebb kommentár nélkül elfogadta a jelentést; és az „IFIG üzemeken kívül” folyó haditermelésről kért beszámolót a minisztériumtól.³⁶⁵

Az Üzemgazdasági Tanács ugyanezen az ülésén több hadiipart érintő fontos

³⁶² Feljegyzés a szovjet tanácsadó elvtársakról. 1951. április 22. MNL OL XIX-A-98 210. d.

³⁶³ KGM felügyelete alá tartozó vállalatoknál tartózkodó szovjet tanácsadó bajtársak névsora. 1951. szeptember 17. MNL OL XIX-F-6-cc 8. d. KGM D/1.; A Nehézfémipari Főosztály feljegyzése. 1951. október 9. MNL OL XIX-F-6-cc 8. d.

³⁶⁴ Előterjesztés az Üzemgazdasági Tanácshoz – a hadiipar 1950. III. negyedévi tervjelentése. 1950. november 15. HL MN 1950/T. 35. d. 2. cs. 39–46. o.

³⁶⁵ Az ÜT 16/3/1950. sz. határozata – a hadiipar tervjelentése 1950. harmadik negyedéről. MNL OL XIX-A-98 204. d.

kérdésről döntött. Határozott a fegyveres testületek és a hadiipar 1951. évi beruházásairól: a HM, az ÁVH, a rendőrség és a tűzoltóság számára 1437 millió Ft-ot irányzott elő a tanács, ennek döntő része (1116 millió) a honvédség építkezéseit szolgálta (benn a repülőtereket). A hadiipar 1268 millió Ft-os kerete a következő célkitűzések között oszlott meg: 1950-ben megkezdett beruházások befejezése 307 millió; kiegészítő beruházások 198 millió; új létesítmények 495 millió; 1950. évi beruházási tervből elmaradt beruházások 218 millió; valamint 50 millió Ft tartalék az új telephelyeknél esetleg felmerülő többletkiadásokra. Az új építkezések listája tovább bővült, összes előirányzatuk 1385 millió Ft-ra rúgott. Ebből 495 millió 1951. évi felhasználásával a következő üzemeket kívánták létrehozni: gyalogsági fegyvergyár (teljes kerete 70 millió Ft, ebből 1951-ben felhasználandó 67 millió); löveggyár (184, illetve 19 millió); tüzérségi szerelő- és gyújtóüzem (85, illetve 45,7 millió); gyalogságilőszer-gyár (164, illetve 106,7 millió); tüzérségi hüvelygyár (86, illetve 64,6 millió); lőpor- és robbanóanyaggyár (604, illetve 40 millió); páncélosjavító műhely (57 millió Ft 1951-ben); repülőgép-javító (25 millió Ft 1951-ben); „L.R.B. program II.” – egy új lokátorgyár (110, illetve 76 millió). A tervhivatalnak a napirendhez benyújtott jelentéséből az is megtudható, hogy az új létesítmények telepítési helyének késői kijelölése miatt jelentős csúszást szenvedtek az építkezések (Sajóbábony, Sirok, Felnémet), és ugyancsak késve rendelték meg a szükséges gépeket (belföldről, külföldről egyaránt).³⁶⁶

Az Üzemgazdasági Tanács előírta, hogy folytatni kell a tüzérségi rádiolokátorgyártási programot. Az előirányzott 25 millió Ft-ot egy új gyár létesítésére kell fordítani, de az Országos Tervhivatal és a vezérkar által javasoltnál kisebb volumenben. Telephely-javaslatot a tervhivaltól kért, illetve elrendelte önálló beruházó-vállalat felállítását e célra.³⁶⁷

Az Üzemgazdasági Tanács határozott az 1951-ben induló hadiipari beruházások telepítési helyéről is:

1. tüzérségi szerelő- és gyújtóüzem – Aszódtól északnyugatra, Iklad feletti völgy;
2. gyalogsági fegyvergyár – a Gyöngyös–Mátrafüred műúttól keletre 2 km-re;
3. tüzérségi hüvelygyár – Kerecsendtől északra, a Kerecsend–Eger műút közelében;
4. gyalogságilőszer-gyár – Hajdúhadháztól északkeletre;
5. löveggyár – Debrecentől északra, a monostori erdő déli része;
6. XVII. sz. Gépjármű-javító Vállalat (páncéljármű-javító üzem) – Gödöllőtől délkeletre.³⁶⁸

³⁶⁶ Az ÜT 12/3/1950. sz. határozata – A hadiipari [sic] és fegyveres testületek 1951. évi beruházási terve; A hadiipar és a fegyveres testületek 1951. évi beruházási terve. 1950. november 15. MNL OL XIX-A-98 204. d.

³⁶⁷ Az ÜT 13/3/1950. sz. határozata – A tüzérségi lokátorgyártás [sic] 1951. évi tervéről. MNL OL XIX-A-98 204. d.

³⁶⁸ Az ÜT 17/3/1950. sz. határozata – Az 1951. évi hadiipari üzemek telephelyeinek kijelöléséről. MNL OL XIX-A-98 204. d.

November 20-án megtárgyalták a sajóbábonyi gyárépítés helyzetét is. A jelentés ugyan nem maradt fenn, de az Üzemgazdasági Tanács által elrendelt intézkedések alapján meglehetősen káosz és rendetlenség lehetett a lőpor- és robbanóanyaggyár építkezésén. Az építést már megkezdték, miközben a tervezés még folyt. A különböző minisztériumok (építésügy, közlekedés stb.) különféle vállalatai nem dolgoztak összhangban, hiányoztak a helyi infrastruktúrák (fürdő, mosoda – ezek létesítését ekkor rendelték el), a közlekedési nehézségek miatt a munkások szombat reggelenként már eltávoztak, és csak hétfőn dél körül kezdték újra stb. Vas Zoltán OT-elnököt bízta meg az Üzemgazdasági Tanács a beruházás felügyeletével; továbbá előírta, hogy a Belkereskedelmi Minisztériumban külön osztályt kell felállítani az országos jelentőségű építkezések ellátására.³⁶⁹

Az Országos Tervhivatal két hét múlva számolt be az Üzemgazdasági Tanácsnak a sajóbábonyi építkezésről, de sok előrehaladás nem történt azon kívül, hogy felelős vezetőket neveztek ki a beruházás élére, illetve a minisztériumban. Mintegy ezer főnek kellett volna szolgálati lakást biztosítani, s ennek hiányában csak barakkok jöhettek szóba az elhelyezésre, akadózott a munkások ebédeltetése, nem javult a munkaidő betartása stb. Az építkezéshez vezető utak már ekkorra tönkrementek a terheléstől, havi félmilliósfő ráfordítással is nehezen voltak járhatóak, ráadásul az esőzések következtében földcsuszamlások keletkeztek. Az Üzemgazdasági Tanács újabb határozatában elrendelte, hogy önálló vállalattá szervezzék az ott dolgozó kivitelező részlegeket, valamint utasítást adott 1000 fő rabmunkás haladéktalan beállításáról.³⁷⁰

Az Országos Tervhivatal december közepén tett jelentést a pártvezetésnek a folyamatban lévő és induló nagyberuházásokról. Ebből kiderül, hogy a kapacitáshiány és egyéb műszaki okok miatt 5 milliárd Ft-nyi polgári és katonai beruházás húzódott át 1950-ből a következő évre. A hadiipar további különleges kezelését az is mutatta, hogy új beruházást a védelmi ágazatban (HM, IFIG, ÁVH) közel kétszer olyan összegben terveztek indítani, mint a polgári termelésben. December 14-én azonban az MDP PB a beruházási és termelési előirányzatok mérséklésére szólította a tervhivatalt.³⁷¹

1950. december 16-án született döntés az ígéretesnek tűnő hazai lokátorkutatás egy intézménybe való koncentrálásáról. A tűzérési lokátorral folytatott kutatások eredményei alapján a Bata István altábornagy, vezérkari főnök javasolta 1951. júniusig a Távközlési Kutatóintézetben (TKI) összevonni a témával foglalkozó műhelyeket: a Postakísérleti Állomás, az Egyesült Izzó, a Standard Villamossági Vállalat

³⁶⁹ Az ÜT 15/3/1950. sz. határozata – A sajóbábonyi beruházásokról. 1950. november 20. MNL OL XIX-A-98 204. d.

³⁷⁰ Előterjesztés a sajóbábonyi beruházások tárgyában hozott határozat végrehajtásáról. d. n.; az ÜT 29/5/190. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 204. d.

³⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 65. ó. e. MDP PB 1950. december 14-i ülésének jegyzőkönyve, illetve MDP KV Államgazdasági Osztálya előterjesztése az 1951. évi népgazdasági tervről. 1950. december 13., továbbá az OT összefoglaló jelentése az 1951. évben induló nagyberuházásokról, d. n. 1., 4., 7–11., 48–65. o.

és a Telefongyár legjobb szakembereit. Az Üzemgazdasági Tanács elfogadta a Távközlési Kutatóintézet felállítását, és jóváhagyta a lokátor- és mikrohullámú kutatási tervet is. Ebben a következő fejlesztéseket és kutatási témákat tűzték célul: tűzérési lokátor (kísérleti sorozat mintapéldánya), távolfelderítő lokátor (terepképes laboratóriumi mintapéldány), közelfelderítő lokátor (laboratóriumi mintapéldány), egyszerű rádiózavarási módszer kidolgozása, korszerű közelségi gyújtó és elektronikus löelemképző, sokcsatornás mikrohullámú „hírtengely” mintapéldány elkészítése.³⁷²

Az év vége közeledtével a Nehézipari Minisztérium jelentésben összegezte a hadiipari beruházások helyzetét. Ennek értékeléséhez több tényezőt előrebocsátott a jelentés. A beruházások nagyságát minden esetben a HM kapacitáskövetelményei határozták meg – a technológiai követelmények mellett. A kapacitások kihasználása béke idején kedvezőtlen, különösen a vegyi „vonalon” és tűzérési löeszerek esetében, ahol az aktuális termelési követelmények sokszorosa a kapacitás. Az üzemek telephelyét elsősorban a hadászati szempontok szabták meg, amelyek többnyire háttérbe szorították a gazdaságossági megfontolásokat. Ugyanakkor a villamos energia biztosításának lehetősége meglehetősen behatárolta a szóba jöhető telephelyeket. A gazdaságosság rovására ment az is, hogy a gyárakban a polgári profil kiépítésére is törekedtek. A célul tűzött rendkívül szoros határidők miatt a tervezésnek a kivitelezéssel párhuzamosan kellett haladnia, ami nehézségekkel és többletköltségekkel járt. Külön nehézséget jelentett, hogy ki kellett fejleszteni és legyártani egy sor hadiipari speciális gépet.

1950-ben lezárult a diósgyőri Nehézszerkezépgyár és a Nitrokémia beruházása. Az Andezit Művéké a külföldi gépek behozatalának késedelme miatt 1951-re is átnyúlt, ráadásul a rendkívüli építési nehézségek (hegybe vágás) – ekkor még – nem ismert többletköltségeket okozott. 1950-ben négy nagy létesítményt kezdtek meg: Sajóbábonyban, Eger–Felnémeten, Budaörsön és Sirokon.

A Szerves Vegyitermékek Gyáránál (lőpor- és robbanóanyag, javasolt polgári profil filmalapanyag) – amelynek nehézségeiről az előbbiekben már olvashattunk – négy-öt hónapos csúszás következett be, mert az Országos Tervhivatal egy időre leállította a magasépítési tevékenységet. A Nehézipari Minisztérium 1951. decemberére befejezhetőnek ítélte, feltéve, hogy hathatós intézkedések történnek a munkaszervezésben. Az előirányzottnál ekkor 10%-kal alacsonyabb bekerülést prognosztizáltak.

A Béta Vegyiművek (kis űrméretű tűzérési lövedéktestek és gyújtók, valamint löszerszerelés; irodagépgyártás) eredetileg két üzem lett volna, ezeket takarékosági okokból összevonták. Két hónap csúszás mutatkozott, és 12%-os költségelőirányzat túllépést jósoltak.

A Prés- és Kovácsoltárugyár (tűzérési lövedéktestek, kisteljesítményű hajtóművek) két hónappal későbbi átadást és 13–15%-os költségelőirányzat túllépést láttak.

³⁷² Előterjesztés a lokátor-kutatás fejlesztése. 1950. december 13.; Az ÜT 33/5/1950. sz. határozata – A lokátorkutatás [sic] fejlesztése. MNL OL XIX-A-98 204. d. Az előterjesztés név szerint tartalmazta a TKI-ba helyezni kívánt összes kutatót és szerkesztőt.

A Színesfémmfeldolgozó Vállalatnál (puskalőszer) a telephelyet kétszer változtatták meg menet közben, négy hónap késéssel indult az építkezés. Az üzem lakótelepe nem készült el, a löszergyártó gépek előállítására lemaradt. A késés egy részét behozhatónak ítélte a minisztérium.

Az építkezéseket mindenhol hátráltatta a kivitelező vállalatok leterheltsége és szervezatlensége, a tervek hiánya, továbbá a gépbeszerzés és gyártás lemaradása. Közel 40 géptípus és berendezés gyártását kellett itthon megszervezni (löszergyártó berendezések, forgácsoló automaták, hidraulikus sajtók, húzó- és sajtológépek, valamint a komplett robbanóanyag-gyári berendezés) a gépipport akadályai miatt. A hadiipar beruházási előirányzatát év közben 835 millió Ft-ról 649 millióra szálították le, ebből november 30-ig 500 millió valósult meg műszakilag és 463 millió pénzügyileg.

A jelentés alapján az Üzemgazdasági Tanács december 16-i határozatában előírta, hogy az Országos Tervhivatal I. kategóriába, illetve osztályon felülivé soroljon minden hadiipari építkezést; az Építésügyi Minisztérium jelöljön ki felelőst a hadiipari beruházásokhoz; a KGM és a Külkereskedelmi Minisztérium (KKM) Ausztriából és Németországból szerezze be a hiányzó nagyteljesítményű présgépeket.³⁷³

A fentiekben említett Andezit Művek beruházásáról 1951. január első hetében tárgyalt az Üzemgazdasági Tanács. A tanács tudomásul vette, hogy a hegybe épített löszergyár beruházási költségei elérték a 190–195 millió Ft-ot. Ugyanakkor túlméretezettnek ítélte a gyár külső biztonsági berendezéseit, és megállapította: „a földalatti létesítmény jelenlegi felhasználási célja nincs arányban a létesítési költségekkel”, és felszólította a HM-et, a KGM-et és az Országos Tervhivatalt, hogy milyen más célra lehetne még használni a létesítményt.³⁷⁴ Jobbágyiban 1950-ben 14 tervező és kivitelező vállalat dolgozott párhuzamosan, legnagyobb létszámmal (mintegy 2000–2500 fővel) a Kőzetfeltáró N. V., amely a sziklába vájta a gyár terméit és járatait.³⁷⁵

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. január 15-én fogadta el a hadiipar 1951. évi tervét. Ennek 2. pontja írta elő, hogy fel kell mérni a hadiüzemek kapacitását, és a következő két évre is ki kell dolgozni a kapacitásokat úgy, hogy a tömeggyártásnál folyamatos legyen a termelés, illetve ahol lehet, zárt ciklusú haditermelésre térjenek át. Az Üzemgazdasági Tanács előírta továbbá a civil üzemek hadicikkgyártási tervének, illetve a fegyveres testületeknek szállítandó nem haditermékek tervének összeállítását is. Az ipart komoly nyomás alá helyezte azzal, hogy kötelezte a munkabérialap csökkentésére és minimum 15%-os önköltségcsökkentést várt el. A KGM 11. Főosztálya üzemei számára a terv folyó áron (1%-os forgalmi

adóval) 2616417000 Ft-nyi termelést írt elő (terváron ez 2971137000 Ft-ot tett ki). Az önköltségi terv eredetileg szerény, 88 millió Ft-os üzemi eredménnyel számolt (2,616 milliárd Ft termelési értékkel, 2,528 milliárd Ft termelési költséggel). A hadiiparban ekkor már 33000 főt alkalmaztak. A terv ugyanakkor nem tartalmazta a Gamma és a MOM tervét, utóbbi (szovjet) vezetősége ugyanis azon az állásponton volt, hogy „a tervét nem áll módjában elfogadni, amíg az általuk szükségesnek tartott előfeltételeket a felettes szervek részére nem biztosítják”. A hadiipari beruházási tervet ismét felülvizsgálták, ezért azt az Országos Tervhivatal nem is terjesztette elő ekkor.³⁷⁶

Az Üzemgazdasági Tanács külön határozatban intézkedett a MOM és a Gamma Művek tervéről. Itt is hatalmas mértékű termelésnövelést írt elő az Országos Tervhivatal, ráadásul mindkét vállalatnál még 1950-ben is túlhaladta az 50%-ot a polgári termékek aránya. Emiatt az Üzemgazdasági Tanács előírta a KGM-nek, hogy a Gammából számos műszer, a MOM-ból pedig az ébresztőórák, vízórák, mozdonyarmatúrák és olajszivattyúk gyártását profilírozza más vállalatokra. 1951-re a Gammának 97 millió Ft-os (ebből 22,6 millió Ft polgári), a MOM-nak pedig 115,8 millió Ft-os (ebből 52,4 millió Ft polgári) teljes termelési értéket írtak elő.³⁷⁷

Mindehhez jöttek még a KGM 11. Főosztályán kívüli iparvállalatokat terhelő HM-rendelések. 1950-ről közel 100 millió Ft értékű teljesítetlen megrendelés csúszott át 1951-re: bútoroktól a kábelektől és különféle javítási munkákig. A megrendelések jelentős része nem szerepelt a vállalatok év elején jóváhagyott tervében, de időnként még a felügyelő minisztériumok (KGM, NIM) sem tudtak a feladatról, mert azt közvetlenül a vállalat kapta a honvédségtől. A káoszon „pártbrigádok” bevetésével igyekezett úrrá lenni: a Budapesti Pártbizottság például a Telefongyárban vagy az Alumíniumgyárban.³⁷⁸

Az Üzemgazdasági Tanács további határozatban intézkedett a tűzvédelmi lokátorgyártás fejlesztéséről. A tervhivatal – a korábbi elképzelések átdolgozásával – egy nagy új üzem építése helyett négy üzemben javasolta az alkatrészgyártás bővítését (Egyesült Izzó, Standard, Telefongyár, Elektronikus Mérőműszerek Gyára) és egy lényegesen kisebb új gyár létesítését javasolta. Az Üzemgazdasági Tanács 60 millió Ft-ot hagyott jóvá az ez irányú beruházásokra. Mivel a fejlesztés 3600 új mérnök, technikus, szak-, betanított és segédmunkás beállítását igényelte, ezért jelentős képzési programot is indítani kellett. Továbbá több civil termék gyártását más KGM vállalatokra kívánták bízni.³⁷⁹

Január 29-én az Üzemgazdasági Tanács – a korábbi 1,2 milliárd Ft-on túl –

³⁷⁶ A hadiipar 1951. évi terve. 1951. január 11.; az ÜT 46/7/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁷⁷ A Gamma és a MOM 1951. évi terve. D. n.; az ÜT 47/7/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁷⁸ 1950-ről 1951-re átnyúló HM rendelések a 11. főosztályon kívül eső üzemeknél. D. n.; az ÜT 51/7/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁷⁹ Tűzvédelmi lokátor gyártásának beruházási terve. 1951. január 10.; az ÜT 55/7/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁷³ Jelentés az 1950. évi beruházásokról. 1950. december 13.; az ÜT 34/5/1950. sz. határozata – A folyamatban lévő haditermelési beruházásokkal kapcsolatban. MNL OL XIX-A-98 204. d.

³⁷⁴ Kivonat az ÜT 42/6/1951. sz. határozatából: az Andezit Művek beruházása, a tervezett gyártás profilja. 1951. január 19. MNL OL XIX-F-6-a 105. d. Az ÜT Titkárságának iratanyagából hiányzik 6. ülés jegyzőkönyve és határozata, ezért a tanácskozás pontos időpontja nem állapítható meg. 1952-es adatok szerint a beruházás összköltsége elérte a 217 millió Ft-ot. Lásd Vincze (2012) 774. o.

³⁷⁵ Vincze (2012) 776–779. o.

74,2 millió Ft pótkeruházást hagyott jóvá a hadiipar számára. A pótigények két forrásból táplálkoztak: egyrészt a HM újabb, és még mindig nem végleges igényeiből, illetve a szovjet technológiára való átállás pluszköltségeiből (például a Danuviánál, a Lámpagyárnál és a Vadásztölténygyárnál). Az Üzemgazdasági Tanács előírta a Vadásztölténygyár esetében is, hogy a polgári termelést szervezzék ki a vállalattól és más KGM vállalatnál szervezzék meg.³⁸⁰

A korábban többször említett, és 604 millió Ft-os keretösszeggel előírányzott harmadik lőpor- és robbanóanyaggyár telephelyére az Országos Tervhivatal a váci Naszály-hegytől északra, Szendehely és Ósagárd községek közötti területet jelölte meg. A korábban célul tűzött 1952. december végi határidőt irreálisnak találta a tervhivatal, már csak azért is, mert a nyersanyagot biztosító Borsodi Nitrogénmű is csak ekkora készülhetett el; ráadásul az országos beruházási terv túlfeszítettsége miatt 1951-re eleve csak 40 millió Ft-ot tudtak biztosítani e célra. Az Üzemgazdasági Tanács azonban január 29-én nem fogadta el az előterjesztést, új javaslatot kért.³⁸¹

Február 8-án Vas Zoltán OT-elnök a két helyszín (Szendehely–Ósagárd, illetve Nógrádverőce–Katalinpuszta-völgy) párhuzamos vizsgálatát tartotta szükségesnek a lőporgyár telepítéséhez. Az Üzemgazdasági Tanács által elvárt decentralizált elhelyezéshez a második helyszín felelt meg inkább, de további felmérések elengedhetetlenek voltak. Az Üzemgazdasági Tanács február 12-én a verőcei telepítés tervezésének megkezdésére szólított.³⁸²

A KGM D/I-es Főosztályához tartozó hadiipar, valamint az azon kívüli haditermelés 1950. évi teljesítményét 1951. február 12-én értékelte az Üzemgazdasági Tanács. A D/I. hadiipari késztermék termelésben az éves előirányzatnak alig a 43%-át sikerült az ágazatnak teljesítenie, teljesítményét csak a félkész áru és a polgári cikkek előállítás javította valamelyest: ezekkel együtt 77%-os volt a mutató. Az Üzemgazdasági Tanács határozata a lehető legkedvezőtlenebb eredményt olvasta ki a számokból, miközben a KGM előterjesztése a módosított éves tervhez viszonyított számokat is tartalmazta. A következő felsorolásban előbb a határozat által kiemelt tervteljesítési számok, majd zárójelben a módosított tervhez viszonyított teljesítménymutató olvasható: tűzérségi fegyver 25% (53%), gyalogsági fegyver 74% (103%), gyalogsági lőszer 62% (89%), tűzérségi lőszer 3% (13%), finommechanika 61% (86%), robbanóanyag 142% (119%), műszaki anyag 56% (96%). A minisztérium saját mulasztásain túl a gyártás elégtelen műszaki feltételeivel, a külföldi gépek késedelmes beérkezésével, és az anyagok nem megfelelő minőségével magyarázta a nagymérvű lemaradást. A különféle terváras és folyó áras, módosított irányszámok között nem könnyű eligazodni. Az operatív hadiipari terv 433 millió Ft-os

tervéhez képest 351 millió Ft értékben állítottak elő hadianyagot a D/I. Főosztály vállalatai, 37,8 millió Ft-os veszteség mellett. Az Üzemgazdasági Tanács a korábban idézett szervezeti intézkedéseken túl nagyszabású kádercserét, a Rákosi Művekből 100–150 gyakorlott szakkáder áthelyezését írta elő, valamint a polgári üzemek szakembereinek lehetséges további átcsoportosítását. Nem fogadta el ugyanakkor a KGM abbéli javaslatát, hogy ahol munkaerőhiány van, ott térjenek át a 12 órás munkaidőre. Az Üzemgazdasági Tanács kizárólag átmenetileg, egy-egy üzemben tartotta elfogadhatónak 10 órás műszakok bevezetését.³⁸³

A hadiipari szervezeten kívüli vállalati kör hadimegrendeléseinek teljesítésénél is jelentős elmaradás mutatkozott. Nem tudni mihez képest, de 57 millió Ft-nyi nem teljesített feladatról számolt be a KGM 1951. február elején – közte el nem készült 120 mm-es aknavetőkről, üzemanyag-szállító kocsikról, aggregátorokról, készletli hidakról. Az Üzemgazdasági Tanács határozatában megerősítette, hogy 1951-ben a 11. Főosztályon kívüli vállalatoknak 89,2 millió Ft-nyi szállítási kötelezettségük van a HM felé.³⁸⁴

Újabb építkezések

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. február 12-én hozzájárult a honvédelmi célú építkezések részleges tervdokumentációval való megkezdését, mintegy 923 millió Ft értékben. Ez azt jelentette, hogy az adott létesítmény (laktanya, repülőtér, üzem) teljes tervdokumentációjának elkészülte előtt meg lehetett kezdeni a kivitelezést. Az Országos Tervhivatal csak így ítélte tarthatónak a haderőfejlesztés ütemének tartásához szükséges épületek biztosítását, valamint a hadiipar fejlesztését. Utóbbi területen négy nagy építkezés mintegy 169 millió Ft-nyi beruházása kapott ilyen felmentést: Felnémet – Béta Vegyiművek, Budaörs – Prés- és Kovácsoltáru gyár, Sirok – Tubusgyár, Sajóbábony – Szerves Vegyitermék.³⁸⁵

A teljes tervdokumentáció nélkül megkezdett építkezéseken ugyanakkor meglehetősen kaosz uralkodott. Az Állami Ellenőrző Központ a Béta Vegyiművek Beruházási Vállalat ellenőrzésekor szervezetlenségre, főlegesen munkákra és értelmetlen többletkiadásokra bukkant. A hatvanfős beruházó vállalat alapfeladata a felnémeti építkezés levezénylése volt, majd 1951 elején megkapta a gödöllői tankjavító, az ikladi „lőszergyár” és – az ekkor még – Kerecsendre tervezett lőszerhüvelygyár beruházásának lebonyolítását is. Az Eger melletti építkezés tervdokumentáció nélkül kezdődött meg 1950 márciusában úgy, hogy a tervezett Irodagépgyár két üzemrészét két külön vállalattal kívánták építtetni. A terveket többször módosították, szeptemberben az év folyamán már láthatólag fel nem használható hitelke-

³⁸⁰ Az 1951. évi hadiipari pótkeruházások. 1951. január 24.; az ÜT 61/8/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁸¹ A 7. sz. hadiipari üzem telepítési javaslata. 1951. január 25.; az ÜT 63/8/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁸² A 7. sz. hadiipari üzem telepítési javaslata. 1951. február 8.; az ÜT 72/9/1951. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁸³ D/I. Nehézfémipari Főosztály 1950. évi tervteljesítése. 1951. február 10.; az ÜT 69/9/1951. sz. határozata. 1951. február 12. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁸⁴ Az ÜT 70/9/1951. sz. határozata. 1951. február 12. MNL OL XIX-A-98 206. d.

³⁸⁵ Az ÜT 74/9/1951. sz. határozata. 1951. február 12. MNL OL XIX-A-98 206. d.

retet áttették 1951-re. Pontos helykijelölés hiányában hatalmas földmennyiséget mozgattak meg, rossz helyre fúrtak víznyerő aknát, a vasúti és közúti összeköttetés ugyanakkor nem épült ki időben. 1950-ben végül 78 millió Ft-ot használtak fel Felnémetnél. 1951-re 56,3 milliót irányoztak elő, de a végleges tervek alapján további 27,8 millió Ft kiadással számoltak. Az Irodagépgyárnál 1951. III. negyedében már próbaüzemet terveztek, miközben még sem a gyártási dokumentáció nem érkezett be teljesen, sem a szükséges gépek, a munkaerő felvétele pedig korántsem haladt a kívánt ütemben. (Az Állami Ellenőrző Központ jelentését március végén megküldték az Üzemgazdasági Tanács Titkárságának, a vizsgálat következményeiről azonban nem tudni.)³⁸⁶

Az Országos Tervhivatal a termelésbe lépő, illetve épülő új üzemek kapcsán szükségesnek látta rögzíteni a hadiipari vállalatok polgári profilját is. Az adott üzemek által alkalmazott technológia figyelembevételével a 2.8. táblázatban jelzett váltóprofilok kialakítását, illetve annak lehetőségét terjesztették fel.

2.8. TÁBLÁZAT. A hadiipari vállalatok haditechnikai és tervezett polgári profilja.

Forrás: A hadiipari vállalatok polgári profilja. 1951. február 22. MNL OL XIX-A-98 207. d.

Megjegyzés: * tervezett üzem, ** épülő üzem

Vállalat neve	Hadiipari profilja	Polgári profilja
Lámpagyár, Budapest	puska, pisztoly	finommechanikai gépalkatrészek, varrógépalkatrészek
Danuvia, Budapest	géppisztoly, golyószóró	szerszámok, készülékek, automata gépek
Tiszántúli Szerszámgépgyár*	lövegek	egyedi gépek
Irodagépgyár, Felnémet**	kis kaliberű lövedéktest, gyújtó és szerelés	Irodagépek
Ipari Műszergyár, Iklad-Aszód**	kis kaliberű lövedéktest, gyújtó és szerelés	ipari és háztartási gázkészülékek, gázarmatúrák
Prés- és Kovácsoltárugyár, Törökbálint**	tüzérségi lövedéktestek	kis hajtóművek, kovácsolt alkatrészek
Élelmezézipari Gépgyár, Kerecsend*	tüzérségi lőszerhüvely	armatúra, kéziszerszám, préselt cikkek
Veszprémi Fémfeldolgozó	gyalogsgági lőszer	tubus, kupak, préselt nagytömegű cikk
Andezit, Jobbágyi**		
Tubusgyár, Sirok**		
Hajdúsági Iparművek, Téglás*	tüzérségi és gyalogsági lőpor és robbanóanyag	celluloid filmalapanyag, egyéb szerves vegyi alapanyag
Nitrokémia, Fűzfőgyártelep		
Borsodi Vegyiművek, Sajóbábony**		
Ipari Segédanyaggyár, Vác*	tüzérségi gyújtó, gyutacs és csappantyú	precíziós csavarok, armatúra-alkatrészek
Vadásztölténygyár, Székesfehérvár		

³⁸⁶ Jelentés a Béta Vegyiművek Beruházási Vállalatnál, Budapesten (V. Zrínyi u. 16.) tartott általános vizsgálatról. 1951. március 30. MNL OL XIX-A-98 205. d. XXVI-os dosszié.

Vállalat neve	Hadiipari profilja	Polgári profilja
Gamma, MOM, Budapest	optikai és finommechanikai cikkek	
XVII-es Gépjárműjavító	harckocsijavítás és -alkatrészgyártás	gépkocsi-alkatrészgyártás és gépkocsijavítás
Lokátorgyár	lokátor	távolbalátó vevőberendezés, finommechanikai műszerek

Az Országos Tervhivatal indoklása szerint a hadiipari vállalatoknál az aktuális (békeidőszaki) termelésnél nagyobb „nyugvó kapacitások” létesültek (a mozgási-tási időszakra), ugyanakkor a munkaerő állandó foglalkoztatása érdekében szükség van a polgári váltóprofilokra. Azt is megjegyezték, hogy a jól konvertálható kézfegyver-gyártási kapacitások folyó évben 100%-ban lekötöttek, a lőszer- és robbanóanyag-gyártók pedig nehezebben állíthatók át. Az Országos Tervhivatal által összeállított táblázat, amely tervezett és épülőfélben lévő gyárakat is tartalmazott (néha nem is a végleges helyszínnel), ebben a formában inkább csak az elméleti lehetőségek számbavételének volt tekinthető.

Az Üzemgazdasági Tanács ráadásul március 5-i határozatban mindössze annyit írt elő, hogy a KGM az új vállalatok tervezésénél a technológia figyelembevételével „a polgári profilok kialakításának lehetőségét is vegye figyelembe”.³⁸⁷ A kivitelezés és az üzembeállítás gyorsítása érdekében, mint látni fogjuk, többnyire figyelmen kívül hagyták a váltóprofilok kialakításának lehetőségét.

Ugyancsak 5-én jelölte ki az Üzemgazdasági Tanács az új budapesti lokátorgyár telepítési helyét: a Kerepesi úttól délre, a Lóversenytérrel keletre fekvő egykori lovassági gyakorlóterén, a Fehér útnál.³⁸⁸ Nem fogadta el ugyanakkor az új tüzérségi lőszerhüvelygyár helyszínének Kerencsendet: a gazdaságossági szempontok fokozott figyelembevételével kért új javaslatot az Országos Tervhivaltól.³⁸⁹

Az új telepítési javaslatot március 16-án nyújtotta be az Országos Tervhivatal, két változatban. Kerecsenden mintegy 120 millió Ft-os beruházást igényelt volna a lőszerhüvelygyár építése, míg az újonnan javasolt Jászberény esetében 105 millió Ft, Mezőkövesden pedig 104 millió Ft. Az eredetileg számított 92,5 millió Ft-os keretnél még ezek a telepítések is csak magasabb összegből voltak kihozhatóak, mert az időközben felmerült elvárások (óvóhely, őrhelyek stb.) növelték a költségeket. A tervfeladatot két hónap alatt elkészíthetőnek vélte a tervhivatal, de még ezzel együtt is egy hónappal hamarábbi befejezést ígért, mint a kerecsendi helyszínen. Az Üzemgazdasági Tanács március 27-én a Zagya parti helyszín, Jászberény mellett döntött, és 1951-re jóvá is hagyott 75 millió Ft-ot.³⁹⁰

³⁸⁷ A hadiipari vállalatok polgári profilja. 1951. február 22.; az ÜT 89/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁸⁸ A tüzérségi rádiolócátorgyár [sic] telephelyének kijelölése. 1951. február 28.; az ÜT 92/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁸⁹ Az ÜT 97/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁹⁰ A Tüzérségi Hüvelygyár új telephelyének kijelölése. 1951. március 16.; az ÜT 107/11/1951. sz. határozata. 1951. március 27. MNL OL XIX-A-98 207. d.

Jelentős kiadástillépés mutatkozott más újonnan létesülő hadiüzemek terveinél is. A Gyöngyösre tervezett gyalogsági fegyvergyárnál az eredeti keretösszeg másfélszeresére jött ki az építési költség: 105 millió Ft-ra. A többlet itt is útépitésből, óvóhelyépítésből, sík terepről dombos terepre való áttervezésből, valamint az épületbővülésből és korábban nem számított kiszolgáló egységekből (pl. kazán) állt össze. Az Országos Tervhivatal, a HM, a KGM, az Üzemgazdasági Tanács, az Építésügyi Minisztérium, a BM, az Általános Géptervező Iroda, a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium, az Iparterv és az ÁVH szakembereiből álló Tervfeladatát Jóváhagyó Bizottság így március 8-án nem is fogadta el a dokumentumot, hanem áttervezést kért maximum 100 milliós kerettel. Másnap a Téglásra tervezett lőszergyár esetében hasonló helyzet állt elő: a betervezett 187 millió Ft-os beruházási összeg 23 millióval haladta meg a korábban tervezettet. Az említett bizottság ezúttal 172 millió Ft-os maximális keretet tartott elfogadhatónak, és teljesen meg is nevezte a megtakarítási lehetőségeket: az ÁVH-laktanya építésénél, az óvóhelynél, a kábelezésnél, valamint a munkásszállás meg nem építésével. Utóbbit azzal indokolták, hogy „a helyben lévő, [eddig az] ÁVH által elfoglalt kastélyt az ÁVH átadja, mely legényszállás céljára alkalmas. A kastélyba az építkezés tartamára igazságügyi rabok lesznek elhelyezve, akik az építkezésnél dolgoznak. Az üzem felépítése után ezen a helyen munkásszállást kell létesíteni.”³⁹¹

A Gödöllőre tervezett harckocsijavító üzemnél a március végén előterjesztett 78,5 millió Ft-os beruházási terv 22,5 millióval haladta meg az eredeti előirányzatot. A költségnövekedés hasonló okokra volt visszavezethető: az üzemet korábban Budapesten, közművesített sík terepen kívánták megépíteni, a gödöllői dombok közé áttéve lényegesen többbe került a kivitelezés. A jóváhagyó bizottság itt is az óvóhelyen, a tereprendezésnél és a személyi kiadásokon javasolt 4,7 millió Ft spórolást.³⁹²

A hadianyaggyártás folyamatos bővülése igen jelentős munkaerőigényt generált. 1951-re mintegy 19 000 fő munkába állítását tartotta szükségesnek az Országos Tervhivatal, közülük 1700-an az induló lokátorgyártáshoz szükségeltettek. Mindezen felül 150 ipari vezető beállítása is nélkülözhetetlen volt: közte 11 vállalatvezető, 11 műszaki igazgató, valamint 80 műszaki szakember a szovjet tanácsadók mellé beosztva. A KGM-mel toborzási tervet kívántak kidolgoztatni, és az átképzősök számát 3000 főre emelni. Az új munkaerőt ráadásul úgy kívánták felvenni, hogy az egész ágazatban a női dolgozók aránya elérje a 60%-os arányt. Az Üzemgazdasági Tanács március 5-én azonban nem fogadta el az előterjesztést, új

³⁹¹ Jegyzőkönyv – készült az OT Általános Üzemi Főosztályán 1951. március 8-án megtartott Tervfeladatát Jóváhagyó Bizottsági értekezleten. GF üzem: Gyöngyös tervfeladatának jóváhagyása; Jegyzőkönyv – készült az OT Általános Üzemi Főosztályán 1951. március 9-én megtartott Tervfeladatát Jóváhagyó Bizottsági értekezleten. Téglásra telepítésre kerülő új hadiipari üzem kérdése. MNL OL XXVI-A-1 3. d.

³⁹² Jegyzőkönyv – Felvétel 1951. március 29-én az OT Általános Üzemi Főosztályán megtartott tervfeladatát jóváhagyó bizottság értekezletén. GK üzem (Gödöllő) tervfeladatának jóváhagyása. MNL OL XIX-A-98 205. d. XXVI-os dosszié.

létszámjavaslatot kért, vezetői szinten is csak 46 új vezető beállítását hagyta jóvá. Toborzási terv helyett átcsoportosítással és az építkezéseken dolgozók átvételével látta megvalósíthatónak a pluszmunkaerő felvételét a D/I. Főosztály vállalatainál. A 60%-os női munkásarány elérését ugyanakkor támogatta.³⁹³ Közben a főosztályon zajlott az átszervezés a februári ÜT-határozat nyomán. Március elejéig leváltottak 6 főt, 1-jével felmondtak 7 főnek, 9 fő felülvizsgálata pedig még folyamatban volt; helyükre 11 embert hoztak be. A vállalatoknál is számos új felső- és középfővezető került be az elbocsátottak helyett.³⁹⁴

A KGM vizsgálóbizottsága március végén tett jelentést a D/I. Főosztályhoz tartozó vállalatvezetőkéről. Leváltották az Andezit Művek igazgatóját, és új embert javasoltak a Veszprémi Fémfeldolgozó élére is. Egy sor műszaki igazgatót minősítettek politikailag megbízhatatlannak (az Andezit, a Bányagyutacsgyár, a Nitrokémia, a Fémfeldolgozó és a Nehézszerológépgyár műszaki vezetőjét), ugyanakkor a minisztérium beosztásukban meghagyni javasolta őket – vélhetően nélkülözhetetlen voltuk miatt. Az Üzemgazdasági Tanács azonban március 27-én előírta, hogy „az üzemek fontossági sorrendjében” váltsák le a megbízhatatlan műszaki igazgatókat, de legelsőként is az Andezitét.³⁹⁵ Az egész hadiipart átfogó munkaerő-szükséglet felülvizsgálata nyomán, április végén mintegy 6900 fő új munkaerő felvételét engedélyezte az Üzemgazdasági Tanács.³⁹⁶

Március 5-én az Üzemgazdasági Tanács döntött egy sor fontos hadiipari termék végső árának csökkentéséről. Az Országos Tervhivatal azzal indokolta árleszállítási javaslatát, hogy „rendezték” az alapanyagok és az alkatrészek árát, csökkentették a forgalmi adót, és „gondosan kielemeztek” a ráfordításokat; a vállalatok azon észrevételeit, miszerint a szovjet technológiára való áttérés drágább anyagok felhasználását és gondosabb megmunkálást igényel (és így költségesebb), az ár-
vizsgáló bizottság deklarálta, nem vette figyelembe. A jelentés mellékletéből az is kitér, hogy amennyiben egy terméknek sikerült a szovjetunióbeli árát megtudni, az Országos Tervhivatal igyekezett ahhoz hasonló szintre lenyomni a hazai árát. Az új bruttó eladási ár meghatározásánál az Üzemgazdasági Tanács tetemes csökkentést hajtott végre: 122 mm-es taracknál például 40% (201 000 Ft helyett 122 000), 120 mm-es aknavetőnél 40% (52 000 Ft helyett 31 000), 7,62 mm-es géppisztolynál 23% (936 Ft helyett 720), vagy éppen a lőszerknél – 1000 db géppisztolylőszernél 60% (1300 Ft helyett 517). Drágításhoz néhány kivételes esetben járultak hozzá, mint a hadihíd alkatrészeinél (770 000 Ft helyett 1 452 000), 7,62 mm-es golyószórónál (3882 Ft helyett 4000), vagy a 37 mm-es légvédel-

³⁹³ A hadiipar káderezésének terve. 1951. február 22.; az ÜT 81/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁹⁴ A D/I Főosztály kéthetenkénti jelentése az ÜT 69/9/1951. sz. határozatának végrehajtásáról. D. n. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁹⁵ Jelentés – D/I. főosztály kéthetenkénti jelentése az ÜT 69/9/1951. sz. határozata végrehajtásáról. D. n.; az ÜT 105/11/1951. sz. határozata. 1951. március 27. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁹⁶ Jelentés az ÜT 81/10/1951. sz. határozatának végrehajtásáról. 1951. április 18.; az ÜT 149/13/1951. sz. határozata. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

mi gépágyúnál (150 119 Ft helyett 156 000).³⁹⁷ Majd március 27-én újabb ÜT-határozat intézkedett a hadiipari eladási árak csökkentéséről, ezúttal többnyire csak 10–15%-os mértékben – löszereket, csappantyúkat, robbanóanyagokat, vagy éppen műszaki anyagokat illetően. A határozat arról is rendelkezett, hogy a csökkenő árak nyomán keletkező megtakarításokat a HM jelentse be a Pénzügyminisztériumnak (PM), amely azt zárolja a hadsereg költségvetéséből.³⁹⁸

A löszergyártás felfuttatása olyan alapanyag-ellátási problémákat is felvetett, amelyeket csak újabb hazai üzemek létrehozásával láttak orvosolhatónak. A löporgyártáshoz szükséges stabilizátorokat (centralit, akkardit, difenil-amin) ugyanis az ipar korábban Nyugatról vásárolta, és még 1951-ben is az 1949-ben felhalmozott készletekből gyártott. A tartalékok azonban 1952-re már nem voltak elegendők, a magyar külkereskedelmi vállalatok pedig már nem tudták beszerezni a kényes anyagokat – vélhetően az embargós korlátozások miatt. Az Üzemgazdasági Tanács március 5-i határozatában előírta a stabilizátorok gyártásának hazai megszervezését. Elsőként megvizsgálni rendelte, hogy egy vagy több meglévő vegyipari üzemben miként oldható meg a gyártás, és ha ez nem vezetne sikerre, akkor új gyár építését irányozta elő úgy, hogy az 1951 végére (!) készüljön el.³⁹⁹

Egy másik fontos alapanyag, a toluol esetén is igen nehézkessé vált az import. Ezért a Péti Ásványolajipari Vállalatnál végzett kísérletekre alapozva az Országos Tervhivatal egy kísérleti üzem létesítésére tett javaslatot. A Varga József műegyetemi professzor vezette kutatócsoport laboratóriumi körülmények között már tudott benzínből toluolt előállítani, ezért egy évi 900 tonna kapacitású miniüzemet kívántak Péten felépíteni a technológia továbbfejlesztéséhez. Április 9-én az Üzemgazdasági Tanács 8,5 millió Ft-ot hagyott jóvá a beruházásra.⁴⁰⁰

A termelés militarizálása

A napi termelést minden korábbinál szorosabb ellenőrzés alá vonták. Az Üzemgazdasági Tanács immár havijelentéseket kért a haditermelésről. Januárban a KGM területén 70%-ban sikerült teljesíteni a HM-cikkek előírányzatát, de különösen magas volt az elmaradás a tűzérsegilőszer-gyártásban, ahol mindössze 30%-ot teljesítettek – lőpor és csappantyús csavar hiánya, valamint az extra rendelésként érkezett faládaakna gyártása miatt. Az Üzemgazdasági Tanács március 5-én változatlan elégedetlenségének adott hangot: „A beterjesztett jelentés nem élezi

³⁹⁷ Egyes hadiipari cikkek ármegállapítása. 1951. február 22.; az ÜT 82/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁹⁸ Az ÜT 100/11/1951. sz. határozata – Egyes hadiipari cikkek ármegállapítása. 1951. március 27. MNL OL XIX-A-98 207. d.

³⁹⁹ A lőpor stabilizátorok és pentaeritrit hazai gyártása. 1951. február 22.; az ÜT 83/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

⁴⁰⁰ Kísérleti üzem létesítése toluol gyártására. 1951. március 22.; az ÜT 131/12/1951. sz. határozata. 1951. április 9. MNL OL XIX-A-98 207. d.

ki a minisztérium, a főosztály és az üzemek hibáit, és így nem alkalmas a hibák kiküszöbölésére.” Megállapította, hogy a honvédelmi gyártásnál nincs megfelelő szervezethez, hiányzik a kellő irányítás, nem megfelelő a szovjet tanácsadókkal való együttműködés, a munkaverseny, a Sztahanov-mozgalom és az újítási mozgalom. A tanács az ellenőrzés fokozásaként úgy határozott, hogy az Üzemgazdasági Tanács Titkársága, a Vezérkar, az Országos Tervhivatal és a KGM beosztottaiból álló vizsgálóbizottságok vegyék sorra a hadiüzemeket, és ülésenként 2-2 üzem helyzetét tüzze napirendre a testület. Elsőként a Nehézszerkezépgyárról és a Vadásztölténnyárról várt jelentést.⁴⁰¹

A KGM első ízben a székesfehérvári helyzetről számolt be részletesen, nem véletlenül. A Vadásztölténnyárban felrobbant egy raktár, aminek következtében az addig gyártott utászgyutacsok 70%-a megsemmisült, illetve az általuk készített KTM-1 típusú gyújtókkal több ízben csőrobbanás történt.⁴⁰² Az ÁVH őrizetbe vette a gyár műszaki igazgatóját és három vezető vegyészmérnökét, továbbá eltávolítottak öt vezető állású tisztviselőt. A szabotázs gyanú miatt a minisztérium is állandóan beavatkozott a vállalat életébe. A zárt ciklusú haditermelésre való átállást megkezdték, két üzemrészben ennek megfelelően megtörtént a gépelrendezés. A KTM-gyújtókkal történt balesetek miatt a gyújtószerelést több mint négy hétre leállították.⁴⁰³ A gyújtótesteket alumíniumból készítették a könnyebb és gyorsabb megmunkálás érdekében, az acéltestekre való átállást viszont hátráltatta a megfelelő megmunkáló szerszámok hiánya. A gyártásba vett szovjet típusú gyújtók szinte mindegyikénél mutatkoztak problémák, főként a szovjet licenclőírásoktól való eltérés miatt. A gyártás felfuttatásánál külön gondot okozott, hogy mi legyen a szovjet dokumentáció beérkezése előtt legyártott alkatrészekkel. Több gyújtótípusnál (RGM-2, GVMZ-7, T-5-M) további kísérletezésre volt szükség, mert az itthon gyártott anyagokkal, alkatrészekkel (pl. rugók) nem működtek megfelelően, így a Haditechnikai Intézet nem engedélyezte gyártásukat. Sok gond volt a technológiai fegyellemmel és a minőség-ellenőrzéssel is.

Már az Üzemgazdasági Tanács Titkársága is igen elégedetlen volt a jelentéssel, az ugyanis szerintük nem foglalkozott olyan problémákkal, mint a rendszertelen és hanyag raktározás, a rossz munkafegyelem, az elavult normák, a kooperáló vál-

⁴⁰¹ A KGM 1951. január havi termelési jelentése a HM cikkekről. D. n.; az ÜT 87/10/1951. sz. határozata. 1951. március 5. MNL OL XIX-A-98 207. d.

⁴⁰² Egy másik, 1951. márciusi jelentés szerint az átvételi lőpróbánál 1950. december 8-án, illetve 1951. február 8-án történt csőrobbanás, emiatt tetemes mennyiségű, már a csapatoknál lévő löszert kellett újból átvizsgálni. A FAHAK és HAK aknákhöz való 300 000 db gyutacs már az átvételt követően, az elszállítás előtt, az üzem raktárában robbant fel. A baleseteket egyértelműen szándékos szabotázsnek minősítették. Jelentés – A Vadásztölténnyárban végrehajtott bénítási akciók (1949–1951). 1951. március 10. MNL OL XIX-A-98 210. d.

⁴⁰³ A KTM-gyújtókkal később is történt súlyos baleset. Valamikor 1953 szeptemberében a török-bálinti löszerraktárban két teherautónyi KTM-1 robbant fel, több halálos áldozat volt, és nagymennyiségű további gyújtót kellett a tűzszerészeknek megsemmisíteni. Hajdu–Pap (2006) 111–113. o.

lalatok késedelmei stb. Továbbá „nem tárja fel az üzemben mutatkozó hibákat és a D/I. Főosztály mulasztásait” – szövege ismét a dorgálás.

Így az Üzemgazdasági Tanács április 9-i határozatában nem fogadta el a jelentést, és felszólította a kohó- és gépipari minisztert, hogy az üzem vezetésével „dolgozzon ki konkrét tervezetet az üzem rendbe hozására, a hibák megszüntetésére”.⁴⁰⁴

A KGM menetrend szerinti márciusi beszámoltatásánál az Üzemgazdasági Tanács nem fogadta el a minisztérium beszámolóját sem, főként azért, mert az tételes készárujelentés helyett – a kedvezőbb tervteljesítést mutató – forintvolumenben mutatta ki haditermelését. Április 23-i határozatában ismételten felszólította a minisztériumot a szovjet technológiára való áttérésre és a szovjet tanácsadók megfelelő foglalkoztatására. A minisztert külön felhívta a testület, hogy „a legkeményebben lépjen fel az ellenséges megnyilvánulásokkal szemben, és gondoskodjon arról, hogy a használható, becsületes káderek megfelelő felvilágosítást kapjanak a szovjet tanácsadó elvtársak munkájának fontosságáról”.⁴⁰⁵

A Gerő elnökölte testület minden vonatkozásban elégedetlen volt az ipar teljesítményével. Az Üzemgazdasági Tanács 1951. I. negyedéves tevékenységét értékelő határozatban is az ágazatot ostromolták: „A hadiipar döntő üzei az elmúlt negyedévben sem teljesítették termelési tervelőirányzatukat, nem tartottak lépést más iparágak és az egész népgazdaság fejlődésével. Ennek legfőbb okai: a D/I. Főosztály és a felügyelete alá tartozó üzemek szervezetlensége; a szovjet technológia bevezetése körüli huzavona; a gépgyárak nem kielégítő kooperációja; az anyagok nem kielégítő mennyiségi és minőségi biztosítása; a szocialista munkaverseny elhanyagolása a hadiüzemekben; egyes megbízhatatlan szakemberek megtartása a termelésben; [...] Mindehhez hozzájárult, hogy a KGM nem fedte fel kellő időben a hadiiparba beépült ellenséget; végül, de nem utolsónak, az a körülmény, hogy a hadiipar nem tudta hasznosítani azt a felbecsülhetetlen értékű segítséget, amit a szovjet tanácsadó elvtársak működése jelent.” Az Üzemgazdasági Tanács még szorosabb ellenőrzést és operatív beavatkozást tartott szükségesnek a lemaradások felszámolására.⁴⁰⁶

A folyamatban lévő építkezéseknél a rendkívüli erőfeszítések felemás eredményt hoztak csak. Sajóbabonyban – a KGM április 18-i jelentése szerint – többetes lemaradásban voltak a magasépítésnél, de legalább ilyen késésben volt az Általános Géptervező Iroda (ÁGTI), amely a szerelési terveket nem tudta időben leadni – így további csúszás fenyegetett. Az eredeti átadási határidő (1951. július részlegesen, 1951. november 1. teljesen) tartása érdekében 7–800 elítélt munkába

⁴⁰⁴ Jelentés a székesfehérvári Vadásztölténygyárról. D. n.; az ÜT 132/12/1951. sz. határozata – A KGM székesfehérvári Vadásztölténygyárról szóló jelentése. 1951. április 9. MNL OL XIX-A-98 207. d.

⁴⁰⁵ Az ÜT 143/13/1951. sz. határozata – A KGM 1951. március havi hadiipari termelésjelentése. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

⁴⁰⁶ Az ÜT 150/13/1951. sz. határozata – Az ÜT 1951. első negyedévi munkájáról és a határozatok végrehajtásáról. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

állítását kérte a minisztérium. Eldöntetlen volt ugyanakkor, hogy – a HM 1950. júliusi igényének megfelelően – ténylegesen meg kell-e építeni nitrokeményítő üzemet vagy sem. Az Üzemgazdasági Tanács hozzájárult a rabok bevonásához, felszólította a HM-et a nitrokeményítő-igény tisztázására, és már részletes gyártásindítási tervet kért az alakuló üzemtől.⁴⁰⁷

A siroki építkezés állásáról az Üzemgazdasági Tanács Titkársága számolt be. A Színesfémmfeldolgozó beruházásánál legalább 15%-os költségnövekedést okozott a kétszeri telephely-módosítás (Baktalórántháza, majd Szilvásvárad, végül Sirok), és az elért kapacitás időközi felemelése. Az 1950 augusztusában megkezdett építkezésen előbb a munkaerőhiány, majd az esőzések hátráltatták a mélyépítést, mire sietségből 1951 elején már a magasépítési munkáknak fogtak neki. Így áprilisra szinte egymást akadályozták a felvonuló építővállalatok. Bíró Ferenc ÜT-titkár itt nem látta veszélyeztetettnek a határidők betartását. Az Üzemgazdasági Tanács április 23-i határozatában a KGM, az Építésügyi Minisztérium és a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium összehangolt munkáját várta el az előírt átadás biztosításához.⁴⁰⁸

Az Üzemgazdasági Tanács március 5-i intencióinak megfelelően a következő átfogó jelentés a diósgyőri Nehézszerzőgépgyárról készült. A KGM ebben – Gerő elvárásainak megfelelően – már élénen bírálta a vállalat és saját hadiipari főosztályának hibáit. A gyárnak mintegy 750 000 db különféle tűzérési löszert kellett összeszerelnie, és 975 db löveget legyártania. Az első negyedéves kb. 30%-os termeléselmaradás alapanyag- és alkatrészhiányból, illetve a vállalatban belüli munkaszervezési problémákból adódott. A zárt ciklusú gyártást és a szovjet licencként megfelelő termelést a löszerszerelésnél áprilisra megvalósították. A löveggárban viszont a zárt ciklushoz még gépek is hiányoztak, illetve még csak épülőfélben volt a hőkezelő-kemence, hogy a DIMÁVAG helyett a Nehézszerzőgépgyár maga végezhesse a lövegcsövek hőkezelését. A licenc szerinti gyártás a 37 mm-es légvédelmi gépgyáznál kezdettől biztosított volt, a többi lövegnél pedig májustól októberig kívántak teljesen átállni (122 mm-es tarack – 1951. május, 85 mm-es légvédelmi ágyú – 1951. július, 76,2 mm-es hadosztályágyú – 1951. október). A lemaradások behozásához a kooperáló vállalatoknál (Alumíniumgyár, Vadásztölténygyár, Láng Gépgyár, Győri Szerzőgépgyár stb.) is rendkívüli intézkedésekre volt szükség. Az Üzemgazdasági Tanács április 23-i határozatában felszólította a KGM-et, hogy a vállalatnál szigorúan egyéni elbírálás alapján távolítsa el az ellenséges elemeket; illetve szorosabban működjenek együtt a szovjet tanácsadókkal.⁴⁰⁹

Május 7-én négy hadivegyipari beruházást illetően született döntés. A Borsodi Vegyiműveknél már korábban felmerült, hogy a nitrokeményítő üzemre mégsem

⁴⁰⁷ A Borsodi Vegyiművek (Sajóbabony) beruházásának állása. 1951. április 18.; az ÜT 144/13/1951. sz. határozata. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

⁴⁰⁸ A Tübs- és Kupakgyár siroki beruházása. 1951. április 18.; az ÜT 145/13/1951. sz. határozata. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

⁴⁰⁹ Jelentés a diósgyőri Nehézszerzőgépgyárról. 1951. április 17.; az ÜT 147/13/1951. sz. határozata. 1951. április 23. MNL OL XIX-A-98 207. d.

lesz szükség – ezt április 27-én a HM szóban (!) megerősítette. Ugyanis a szovjet technológia már nem használta ekkorra ezt a robbanóanyagot. A megrendelt 13 millió Ft-nyi gépből 10 milliónyi még nem érkezett meg, de a már leszállított gépeknek csak a harmadát lehetett Sajóbáonyban hasznosítani az ártérvezés után. Több millió Ft értékű gépet egyszerűen feleslegesnek nyilvánítottak. Az előterjesztés zavaros számításait jól mutatja, hogy Gerő Ernő jellegzetes szögletes betűivel a következőt kanyarította annak címdalára: „Még így sem derül ki, mennyit fizetünk rá a módosításra?” Az Üzemgazdasági Tanács mindenestre jóváhagyta a programváltozást, és engedélyezte a TNT-üzem bővítését.⁴¹⁰

Vác környékén 3 völgyet vetettek ismételt tüzetes vizsgálat alá a telepítési szakértők, és végül a Szendehely és Ósagárd közötti völgyet találták legalkalmasabbnak a „VS üzem”-ként emlegetett harmadik lőporgyár számára. A beruházást 107,9 millió Ft-ból látta megvalósíthatónak a KGM előterjesztése, amelyet az Üzemgazdasági Tanács jóvá is hagyott.⁴¹¹

A hiányzó alapanyagok gyártására két intézkedést hoztak. A pentaeritrit beszerzését 1952-ben Lengyelországból kívánták biztosítani, valamint az Üzemgazdasági Tanács felszólította a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumot, hogy legkésőbb 1953. január 1-jétől biztosítsa évi 700 tonnás gyártóüzem létesítsen 35 millió Ft-os keretből.⁴¹² A korábban említett stabilizátorok gyártására a Gém utcában elrendelték egy „kis üzem” létesítését 1952. január 1-jével (220 tonna centralit, 50 tonna akkardit és 12 tonna difenil-amin kapacitással), valamint egy évvel későbbi indulással egy „nagy üzemét” (1005 tonna centralit, 200 tonna akkardit és 23 tonna difenil-amin kapacitással). A két beruházásra 6, illetve 28,5 millió Ft keretet kapott a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium.⁴¹³ A nagyobb kapacitású stabilizátorüzem telephelyül Nyírbátort jelölte ki az Üzemgazdasági Tanács június 4-én azzal, hogy a pentaeritrit gyártást is ide telepítsék, és közös vállalat végezze a két tevékenységet.⁴¹⁴

A váci gyár ügyében június 2. és 27. között tartózkodott magyar tárgyalódelegáció a Szovjetunióban, mivel a szovjet féltől kívánták a teljes technológiát és a tervek beszerezni. A magyar fél azon igényét, hogy nitroglicerines lőpor gyártástechnológiáját adják át, már az első tárgyaláson elvetették a szovjetek, és helyette az oldószeres lőporok gyártásának bevezetését szorgalmazták. A 4. és 5. tárgyalás közötti kéthetes szünetben a Technoexport vállalat kidolgozta a majdani üzem profilját és kapacitását, amely a korábbi hazai elképzeléseknél gyártmányonként

⁴¹⁰ A Borsodi Vegyiműveknél a nitrokeményítő üzem építésének leállítását és a trotilüzem bővítése. 1951. május 2.; az ÜT 155/14/1951. sz. határozata. 1951. május 7. MNL OL XIX-A-98 208. d.

⁴¹¹ V.S. üzem részére hely kijelölése. 1951. május 2.; az ÜT 162/14/1951. sz. határozata – Az 5245. sz. üzem helykijelölése. 1951. május 7. MNL OL XIX-A-98 208. d.

⁴¹² Az ÜT 157/14/1951. sz. határozata – A pentaeritrit hazai gyártása. 1951. május 7. MNL OL XIX-A-98 208. d.

⁴¹³ Az ÜT 158/14/1951. sz. határozata – A stabilizátorok hazai gyártása. 1951. május 7. MNL OL XIX-A-98 208. d.

⁴¹⁴ Az ÜT 181/16/1951. sz. határozata – A pentaeritrit és stabilizátor „nagyüzem” telepítéséről. 1951. június 4. MNL OL XIX-A-98 208. d.

10–30%-kal magasabban állapítottak meg. A magyarok által kért hexogéngyár létesítését a szovjet fél nem javasolta, mivel évi 1500 tonnánál alacsonyabb termelés esetén a termelés nem gazdaságos, miközben a magyar szükséglet legfeljebb évi 300 tonna – így ezt javasolták importból biztosítani. A Fűzfőgyártelepre tervezett kísérleti hexogénüzem létesítéséhez konzultatív segítséget ígértek. A Technoexport a tervezést és a technológia átadását nem látta biztosíthatónak az eredetileg tervezett 1953. áprilisi üzemindításhoz, ezért a küldöttség politikai lépéseket sürgetett az ügyben.⁴¹⁵

Május végére a KGM és az Országos Tervhivatal is számvetést végzett az éves hadiipari terv teljesíthetőségéről. Fock Jenő hadiipari miniszterhelyettes a kedvezőtlen induló feltételeknek (lemaradások 1950-ből, munkaerőhiány) és „nem kis mértékben az ellenség munkájának” tudta be, hogy 1951. I. negyedévében a hadiipar mindössze 14%-ra teljesítette tervét. A tüzéségi és gyalogsági fegyvergyártásban behozhatónak ítélte a lemaradást. A tüzéségilőszer-gyártásnál a Vadásztölténygyár és az Irodagépgyár lemaradása, illetve bizonyos gyújtótípusok kiesése súlyos hátrányt okozott. Licenchiány miatt ugyanis a V-229-M, KDT-1-M, D-1-M, MD-5-M gyújtókat nem is tudta az ipar gyártásba venni, a KTM-1-ből, az RGM-2-M-ből, az MG-37-M-ből és a T-5-M-ből pedig tetemes volt az elmaradás. Utóbbi miatt mintegy félmillió lőszer összeszerelése késett. A gyalogságilőszer-gyártásnál a Veszprémi Fémfeldolgozó erőn felül teljesített, az Andezitnél viszont nehézkesen indult a gyártás, a Színesfémfeldolgozónál pedig az év folyamán csak a kísérleti gyártásig lehetett eljutni. A lőporgyártásnál a Borsodi Vegyiművek termelésbe lépésével ekkor már nem számoltak a beruházás csúszása miatt. Összességében arra számítottak, hogy a fegyvergyártás, a finommechanika és a hadivegyipar hozza a tervet, a lőszergyártás viszont legfeljebb 74%-ra fogja, így éves szinten 83%-os tervteljesítést prognosztizáltak: 3054 millió Ft helyett 2528 millió Ft-ot. Áprilisra ugyanakkor olyan helyzet állt elő, hogy a gyári minőségellenőrzés (MEO) és a katonai átvétel (KÁI) által elfogadott végeredménymennyiség és így az elszámolható késztermék egyre jelentősebb eltérést mutatott. A KGM ezt azzal magyarázta, hogy általában hó végére állnak össze a késztermékek, és azt adott hónapban a KÁI már nem képes átvenni, továbbá a katonai átvételt periodikusan hajtották végre.

Az Üzemgazdasági Tanács május 21-én „alapul” elfogadta a jelentést, és úgy ítélte meg: „a hadiiparban előrehaladás van”. Felhívta a KGM-et a gyújtógyártás és a lőszergyártás kiemelt kezelésére. Felhívta továbbá a HM-et, hogy a kohó- és gépiparral dolgozzon ki jogszabálytervezetet a katonai átvétel szabályozására.⁴¹⁶

A májusi termelési eredményekkel korántsem volt ilyen elégedett az Üzem-

⁴¹⁵ Jelentés az újonnan létesítendő lőpor- és robbanóanyaggyár tervezésével kapcsolatban a Szovjetunióban járt küldöttség munkájáról. 1951. június 30. MNL OL XIX-A-98 210. d.

⁴¹⁶ KGM: A hadiipar 1951. évi tervteljesítése. 1951. május 17.; OT: Nehézfémipari Főosztály 1951. I. negyedévi tervteljesítése. 1951. május 15.; az ÜT 171/15/1951. sz. határozata – A honvédség részére gyártandó cikkek április havi, első negyedévi tervjelentése és a lemaradások várható megszüntetése. 1951. május 21. MNL OL XIX-A-98 208. d.

gazdasági Tanács. Július 2-i ülésükön, amelyen ráadásul Gerő helyett a honvédelmi miniszter, Farkas Mihály elnökölt, ismét erőteljes dorgálásban részesült a minisztérium. Ugyanis a lemaradásból gyakorlatilag nem sikerült behozni semmit, változatlan hatalmas különbség mutatkozott a MEO-átvétel és a katonai átvétel (KAI) szerinti teljesítésben: 82%, illetve 56%. Zsófnyec Mihály miniszter hiába adott tételes igazoló jelentést minden lemaradásról, az Üzemgazdasági Tanács úgy ítélte meg: a KGM saját hatáskörében még mindig nem tett meg minden intézkedést, ezért káderek átcsoportosításával „döntő módon” erősítse meg a D/I. Főosztályát és a hadiipari üzemeket, valamint decentralizálja a gyújtógyártást.⁴¹⁷

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. II. negyedévi tevékenységének értékelésekor ismét csak a hadiipar lemaradásait emelte ki. A hadiüzemek építkezéseinek május 31-ig mindössze 28%-os a beruházási előirányzatok felhasználása, a magasépítés lemaradása többek között a munkaerőhiánynak volt köszönhető. A legnagyobb csúszás Sajóbáonyban jött össze: ekkor már három és fél hónapos késésben voltak. A löveggyártásnál ugyan mutatkozott javulás, de a többi gyártó ágazatban a korábban felrótt hibák változatlan fennállását kárhoztatta a Tanács.⁴¹⁸ Július 16-án ugyanakkor az is elrendelte, hogy a KGM a Honvéd Vezérkarral karöltve vizsgálja át az éves tervet, hogy mely cikkek licencének a beérkezése várható még az év folyamán, és azok gyártásba vehetőek-e még; továbbá a KGM és az Országos Tervhivatal vizsgálja felül, mely anyaghiányok gátolhatják az éves terv teljesítését.⁴¹⁹

Augusztus elején immár az egész első félévet értékelte az Üzemgazdasági Tanács. A KGM D/I. Főosztályához tartozó üzemeknél látható volt ugyan valamilyen termelésjavulás (a II. negyedévben másfélszer annyit termeltek, mint az I-ben), de mindez kevés volt a tetemes lemaradások behozásához. Súlyos anyagellátási gondok mutatkoztak (mennységben és minőségben egyaránt), a legyártott alkatrészek nem feleltek meg a célnak (pl. géppisztolyba építendő helyretolórúgó), nagyarányú selejt készült (62 000 db 37 mm-es lövedéktest súlykönnyű volt), hiányoztak gépek, szerszámok és idomszerek; valamint nagyarányú műszaki és szakmunkáshiány hátráltatta a termelést. Az Üzemgazdasági Tanács 13-i határozatában maximális erőfeszítéseket várt a KGM-től a honvédelmi készáruterelés fokozására.⁴²⁰

Az Üzemgazdasági Tanács ugyanezen augusztus 13-i ülésén foglalkozott a katonai átvévi szervek jogosítványait szabályozó minisztertanácsi előterjesztéssel. A katonai átvévinek a lehető legszigorúbban ellenőriznie kellett a honvédelmi

termék gyártása során felhasznált anyagokat, az alkatrészeket, a félkész termékeket és a kész gyártmányok minőségét, a technológiai és gyártási utasítások betartását. A kész gyártmányt az átvévi utasításban előírt összeszerelt állapotban vehette át (komplett szerszámokkal, tartozékokkal, előírt tartalék alkatrészekkel). A folyó hónapban elkészült termékek átvételét következő hó 5-éig be kellett fejezni, az addig át nem vett termelvény be nem fejezett termelésként a következő hónaphoz kellett áttegye. A gyártás és a katonai átvétel minden szükséges feltételét a termelőüzemnek kellett biztosítania. Az üzem igazgatója a negyed és féléves tervét sem változtathatta meg felsőbb utasítás nélkül, a tervben nem szereplő hadianyagot nem gyárthatott, de joga volt a negyedéves tervét hamarabb teljesíteni, amelyet a katonai átvételnek át kellett vennie.⁴²¹ A jogszabályt 1951. augusztus 31-i ülésén a Minisztertanács is jóváhagyta.⁴²²

Miközben az Üzemgazdasági Tanács határozataiban változatlan tempóban hajszolta az ipart, még a legfelsőbb szinteken is előfordult némi berzenkedés az újabb és újabb katonai igények iránt. Augusztus 3-án Gerő Ernő kézírásos feljegyzéssel fordult Rákosihoz, mert a HM-től – vélhetően az azokban a napokban megkapott dokumentumokban – százmilliós nagyságrendben nagyobb erősítési és közlekedési kiadások szerepeltek, mint amelyekről korábban az Üzemgazdasági Tanács, illetve a Honvédelmi Bizottság döntött. (A déli erőrendszert kiadásaira 600 millió Ft-ot, közlekedési fejlesztésekre pedig – a korábban jóváhagyott több mint 200 millió helyett – 1 milliárdot kért a vezérkari főnök.) Gerő külön nehezményezte a korábbi tervekben nem szereplő, ám 200 millióra taksált új(abb) robbanóanyaggyártást, valamint a HM azon igényét, hogy a hadiipar 1951. évi lemaradását 1952-ben gyártsa le az az évre tervezetten felül. Azt pedig végképp teljesíthetetlennek ítélte, hogy 1952-ben mintegy 300 millió Ft értékben robbanóanyagot importáljon az ország – tartalékolásra. Feljegyzését a következőkkel zárta: „Szerintem ezeket és más hasonló követeléseket kielégíteni nem tudjuk. Nem tudjuk teljesíteni a közlekedési beruházások HM-tervét, az autóbeporzás tervét stb. Igen komoly erőfeszítést kell tennünk a honvédelem fejlesztése érdekében, de mértéket kell tartanunk, mert ellenkező esetben aláássuk népgazdaságunkat.”⁴²³

A beruházások túlfeszítettségére mutatott az is, hogy az Üzemgazdasági Tanácsnak augusztus végén hozzá kellett járulnia a sajóbáonyi és a siroki építkezés befejezési határidőinek kitolásához – december 31-ig, illetve november 1-jéig.⁴²⁴ Az 1952-es előirányzatok előzetes jóváhagyásakor mégis elfogadta az Üzemgaz-

⁴¹⁷ A KGM keretébe tartozó vállalatok által [a] HM részére gyártandó cikkek május havi terve és teljesítése. D. n.; az ÜT 205/18/1951. sz. határozata – A KGM-nek a Honvédség részére gyártandó cikkek május havi tervteljesítéséről. 1951. július 2. MNL OL XIX-A-98 209. d.

⁴¹⁸ Az ÜT 215/19/1951. sz. határozata – Az ÜT 1951. második negyedévi munkája és a határozatok végrehajtása. 1951. július 16. MNL OL XIX-A-98 212. d.

⁴¹⁹ Az ÜT 221/19/1951. sz. határozata – Az ÜT 205/18/1951. sz. határozat 5./ pontjának módosítása. 1951. július 16. MNL OL XIX-A-98 212. d.

⁴²⁰ Az ÜT 235/21/1951. sz. határozata – A Nehézfémipari Főosztály 1951. I. félévi kiértékelése. 1951. augusztus 13. MNL OL XIX-A-98 212. d.

⁴²¹ A katonai átvévi szervek jogkörének szabályozásáról szóló minisztertanácsi előterjesztés. 1951. augusztus 11.; az ÜT 239/21/1951. sz. határozata. 1951. augusztus 13. MNL OL XIX-A-98 212. d.

⁴²² A honvédelem részére történő gyártások ellenőrzésének és a kész gyártmányok átvételének szabályozása. – Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1951. augusztus 31-én megtartott 399. üléséről. MNL OL XIX-A-83-a 52 225 sz. mikrofilm.

⁴²³ [Gerő Ernő feljegyzése] Rákosi elvtársnak! MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. 6. e. 122. o. és hátlapja.

⁴²⁴ Az ÜT 247/22/1951. sz. határozata – A sajóbáonyi és siroki építkezések. 1951. augusztus 27. MNL OL XIX-A-98 212. d.

dasági Tanács, hogy a hadiipar számára a következő évben 922 millió Ft keretet határozzanak meg. Az Országos Tervhivatal megítélése szerint ugyanakkor ebbe az összegbe még csak nem is fértek bele a „Párt és Kormány által már elhatározott új létesítmények”. Sőt, például a repülőlőszerből 1953-ra igényelt mennyiség még további beruházások indítását feltételezte. A kereten felüli beruházásokról külön előterjesztést kért az Üzemgazdasági Tanács. A termelési tervelőirányzat sem volt kevésbé ambiciózus: a HM – Gerő által is említett – nyomásának engedve a hadi-termelés 2,2-szeresére emelését tűzte ki a tervhivatal. A folyó áron 4,7 milliárdra tervezett termelést a munkás és összes dolgozó létszám 1,6-szorosra emelésével kívánták elérni, amelynek köszönhetően 1952-ben több mint 64 000 embert terveztek foglalkoztatni a szektorban. A folyó termelés ugyanakkor változatlan nehézségekkel küzdött: júliusban is csak 48%-ra sikerült a katonai átvételt figyelembe véve teljesíteni az előirányzatot. A beszállító vállalatok hibái miatt (késedelmes vagy selejtes szállítások) a végszerelést végző vállalatoknál (Diósgyőr, vagy a tűzérési-lőszer-szerelők) mintegy 25 millió Ft-os termelés kiesés mutatkozott.⁴²⁵

Vizsgálatok és átütemezések

Vélhetően a hadiipar tartós lemaradásai vezették arra a Rákosi, Gerő, Farkas hármast, hogy vizsgálatot rendeljenek el a szektorban. (Arról, hogy e döntésüket milyen minőségben hozták, nincs bővebb információ.) Friss István, az MDP KV, Államgazdasági Osztályának vezetője elnöklétével ad hoc bizottság alakult a KGM vezetőiből, és terjedelmes jelentésüket 1951. szeptember 3-án nyújtották be megbízóiknak. A jelentés több vonatkozásban hangsúlyozta a javulást, de összességében megállapította: „Hadianyag gyártásunk pillanatnyilag hadseregfejlesztésünk leggyengébb pontja. A gyártást 1951-ben az 1950-es 537 millió Ft-ról 3370 millió Ft-ra kellett volna emelni. Az első félévben 832,1 millió Ft termelést értünk el, és ma már előrelátható, hogy az év végéig eredeti termelési előirányzatunkat csak mintegy 75–80%-ra tudjuk teljesíteni. Folyamatban van az eredeti tervszámok leszállítása.” A változatlanul gyengélkedő lőszergyártás mellett a repülőgép- és harckocsijavítás, valamint a híradás-technikai gyártás is rossz mutatókat produkált. A volumenbeli lemaradást csak tetézte a gyenge minőség és a magas önköltség. Frissék 6 pontban foglalták össze a szektor – már korábban is sokat kárhozott – gyengeségeit:

- Szervezetlenség – rossz gazdálkodás, felelőtlenség, a felelősségre vonás hiánya, anyagpazarlás, alacsony gépkihasználás, laza munkafegyelem.
- Műszaki hiányosságok – a szükséges gyártási előírások hiánya, elkésztet felhasználása, emiatt költséges és nem célravezető kísérletezgetések.

⁴²⁵ A KGM Nehézfémipari Főosztályához tartozó iparágak 1952. évi keretszámai. D. n.; az ÚT 242/22/1951. sz. határozata; valamint az ÚT 241/22/1951. sz. határozata – A honvédség részére gyártandó cikkek július havi tervteljesítési jelentése. 1951. augusztus 27. MNL OL XIX-A-98 212. d.

- Ellenséges tevékenység – „Bár kétségtelen, hogy az ellenség mélyen be volt és részben be van építve hadiiparunkba, tevékenységét mégsem említjük első helyen, mert megfelelő szervezethez és műszaki előírások, s utóbbiak pontos betartása esetén az ellenséges tevékenységet messzemenően meg lehet bénítani” – óvott a túlzásoktól Friss.
- Káderhiány – a többi feltétel rendezése után a legsúlyosabb gond a műszaki szakemberek és a szakmunkások hiánya.
- A párt- és a tömegszervezetek gyenge munkája.
- Anyaghiány – különösen az ötvöztött acéloknál.

A jelentés részleteiben taglalta az egyes alágazatok nehézségeit, a lemaradások tételes okait a D/I. Főosztály vállalatainál. A továbbiakból az is kiderült, hogy színesfémekből az ipar szinte felélte a készleteket, miközben a szovjet licencekre való áttéréssel éppen hogy növekedtek a hazai igények. A hiányokat egyrészt a Szovjetunióból, másrészt Nyugatról próbálták enyhíteni. A szovjet tanácsadóktól való idegenkedés mellett a jelentés beismerte, hogy a szovjet technológiára való áttelést igencsak megnehezítette a szerszámok és készülékek lecserélésének szüksége. A dokumentációk ráadásul eleve késve érkeztek, fordításuk akár hónapokig is késett. Elvileg helyesnek mondták a hadianyaggyártás széttelepítését, ugyanakkor a széles körű kooperáció sok fennakadást okozott. A hadiipari szervezeten kívüli vállalatok pedig még mindig nem kezelték megfelelő súllyal a hadiüzemek megrendeléseit.

A jelentés a szervezeti zűrzavart a vállalatok átszervezésével, az egyéni felelősség növelésével vélte felszámolhatónak. Ugyanakkor további személycseréket kívántak végrehajtani, miközben az év eleje óta a hadiiparban eleve 147 vezető- és középkádert váltottak már le. 12 működő vállalat 120 vezetőjéből (igazgató, főmérnök, főkönyvelő stb.) még további 28 leváltását tartották szükségesnek. Az ÁVH is folyamatosan vizsgálódott a vállalatoknál, és egy februári államvédelmi helyzetjelentés a hadiipar munkásainak 5–6%-át sorolta az ellenséges elemek közé. A jelentés ezért a részletes személyi nyilvántartások mielőbbi felfektetését szorgalmazta. Felmerült, hogy ÁVH-s tisztek legyenek a vállalatok személyzeti osztályvezetői, végül ettől maga az államvédelem állt el, miközben Frissék ezt tartották volna legjobb megoldásnak. Sőt, mint írták: „A személyzeti nyilvántartás mellett a legnagyobb súlyt az ÁVH hálózatának kiépítésére kell fordítani, melynek gyáron belül minden részlegre, minden műhelyre ki kell terjednie.” A hadiüzemekben ráadásul kevés volt a párttag, és „gyenge a pártmunka”.

A Friss vezette bizottság több mint hat oldalon sorolta fel intézkedési javaslatait, amelyek döntő része határozattá is vált.⁴²⁶

Az MDP KV Titkársága október 9-én véglegesített határozata szerint „lemaradásunk döntő oka kétségtelenül az, hogy pártszervezeteink, a legfelső pártszerveket

⁴²⁶ Jelentés a hadiiparról. 1951. szeptember 3.; Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. szeptember 5-én du. 5 órakor tartott üléséről; MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 159. ó. e. 1–3., 11–29. o.

sem véve ki; egész a legutolsó időkig nem fordítottak kellő figyelmet a hadiipar kérdéseire, vagy éppen teljesen figyelmen kívül hagyták azokat". Emellett „központi kérdése hadiiparunknak a káderek gyengesége és egyes területeken a káderek hiánya". A különböző területeken mutatkozó lemaradások felszámolása érdekében az alábbi lépésekkel kívánták a „Párt” irányító és ellenőrző szerepét, nevelőmunkáját erőteljes érvényesíteni:

- a párton belül az összes hadiiparral kapcsolatos kérdéseket az egyik titkár, Gerő Ernő koordinálja;
- a Központi Vezetősége illetékes osztályain (Párt- és Tömegszervezetek, Káder-, Államgazdasági, Agitációs és Propaganda Osztály), valamint a Budapesti Pártbizottság Termelési Osztályán külön hadiipari részlegeket kell létrehozni;
- minden olyan megyében és Budapesten minden olyan kerületben, ahol hadiüzem van, vagy nagyobb hadiipari építkezés zajlik, a pártbizottság titkári kiemelt figyelmet szenteljen a területnek, illetve külön hadiipari előadót bízzanak meg;
- az üzemekben 6–700 dolgozónként 1-1 függetlenített pártszervezőt állítsanak be.

A beszállító és kooperáló vállalatoknál szigorúan lépjenek fel a hadiüzemek igényeinek maximális teljesítéséért, a hadiiparban erősítsék meg a szerszám- és készülékgyártó részlegeket, folytassák a káderállomány javítását; gondosan ki kell építeni a személyzeti nyilvántartást.

A beruházásokat illetően fontossági sorrend felállítását rendelte el a Titkárság. A beruházó vállalatok megszüntetését irányozta elő úgy, hogy a beruházások vezetői a felépítendő vállalatok vezetői legyenek. Az építészeti és technológiai tervezést, illetve a kivitelezésnél a mély- és magasépítést egy kézbe rendelték összefogni.⁴²⁷

Szeptember 10-én az Üzemgazdasági Tanács kénytelen volt hozzájárulni a sajbábonyi építkezés ismételt határidő-módosításához. A kiszolgáló egységek (erőtelep, vízmű) végleges befejezését 1952. február végére, a TNT-üzemét március 31-re, a savgyár és a tűzérési lőpor üzemét pedig májusra módosították.⁴²⁸ Két hét múlva a siroki lőszergyár beindítására adtak néhány hét haladékot – a különféle üzemrészeket november 15. és december 15. között kívánták befejezni.⁴²⁹

10-én hagyta jóvá az Üzemgazdasági Tanács az 1952. évi hadiipari beruházások végleges előirányzatát, 1,1 milliárd Ft-ban. Ebből 1 milliárd 19 millióval a Nehézfémipari Főosztály, 55 millióval az Ipari Nyilvántartási Főosztály, valamint

⁴²⁷ Az MDP KV Titkárságának határozata a hadiiparról. 1951. október 9. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 159. ó. e. 30–37. o.

⁴²⁸ Az ÚT 255/23/1951. sz. határozata – A sajbábonyi beruházás részleges és teljes befejezésének határideje. MNL OL XIX-A-98 212. d.

⁴²⁹ Az ÚT 262/24/1951. sz. határozata – A 7039. sz. vállalat beindítási ütemterve. 1951. szeptember 25. MNL OL XIX-A-98 213. d.

26 millióval a Testületi Vállalatok részesültek. A részletes indoklás szerint az előirányzat mintegy 225 millió Ft nagyságrendben tartalmazott 1951-ről kényszerűen átnyúló beruházásokat. Az 1 milliárdos keret tartalmazott három tervfeladattal még nem rendelkező beruházást is: a „váci üzemet” (VS üzem, 3. lőporgyár) – 188 millió Ft, a „debreceni üzemet” (a tervezett második löveggyárat, Tiszántúli Szerszámgépgyár) – 90 millió Ft, illetve „reparatív üzem” – 60 millió Ft.⁴³⁰ A keretszámok meghatározásánál a sajbábonyi beruházás előirányzatai 3 különféle vállalatnál jelentek meg. A Borsodi Vegyiművek építkezésénél e széttagoltság jelentősen hozzájárult a lemaradásokhoz, ezért október 8-án az Üzemgazdasági Tanács külön beruházási megbízottat nevezett ki, hogy egy kézbe fogja az összes kivitelezési munkát.⁴³¹

A többi 1951-ben épült hadiipari beruházásnál szintén határidő-módosításokra volt szükség az építkezések elhúzódása miatt. Az alábbi 2.9. sz. táblázat foglalja össze az Üzemgazdasági Tanács által október 8-án elfogadott új építési és gyártásindítási határidőket.

2.9. TÁBLÁZAT. Az 1951-ben indult hadiipari beruházások előírt befejezési határideje.
Forrás: Az ÚT 267/25/1951. sz. határozata. 1951. október 8. MNL OL XIX-A-98 213. d.

Vállalat neve	Eredeti határidő	Építkezés befejezésének határideje (óvóhely nélkül)	Gépek beszerelésének, illetve a kísérleti gyártás megindításának határideje
3054. sz. Vállalat (XVII. Gépjárműjavító, Gödöllő)	1952. január 31.	1952. szeptember 1.	1952. július 1.
3051. sz. Vállalat (Szerszám és Készülékek Gyára, Gyöngyös)	1951. december 31.	1952. október 1.	1952. október 1.
7056. sz. Vállalat (Jászberényi Fémmfeldolgozó, Jászberény)	1952. május 1.	1952. július 1.	1952. augusztus 20.
7057. sz. Vállalat (Hajdúsági Iparművek, Téglás)	1952. május 31.	1952. november 1.	1952. november 1.
7052. sz. Vállalat (Ipari Műszergyár, Iklad)	1952. május 1.	1952. november 1.	1952. november 1.
6055. sz. Vállalat (1. sz. Finommechanikai Vállalat, Budapest)	1951. december 31.	1952. december 31.	1952. január 20.
3058. sz. Vállalat (Tiszántúli Gépgyár, Debrecen)	1953. január 31.		
1053. sz. Vállalat (Ipari Segédanyaggyár, Vác)	1952. december 31.		

⁴³⁰ Az ÚT 254/23/1951. sz. határozata – A hadiipar és a 292 iparág 1952. évi keretszámai. 1951. szeptember 10. MNL OL XIX-A-98 212. d.

⁴³¹ Az ÚT 268/25/1951. sz. határozata – A sajbábonyi építkezés munkálatainak egységes irányítása. 1951. október 8. MNL OL XIX-A-98 213. d.

A debreceni löveggyár esetében még csak a technológiai tervfeladat kidolgozásánál tartottak; a váci löporgyárnál pedig a szovjet tervezési alapadatokra vártak, így ezek befejezésére a korábbi céldátumot tartották meg.⁴³²

Közben a nyersanyagigények hazai kielégítése is új elképzeléseket hozott magával. Míg áprilisban még azt tervezték, hogy egy kisebb mintauzem péti megépítésével kikísérletezhető a toluolgyártás megfelelő technológiája, addig össze kiderült: a mintauzem beruházási költsége tizedakkora kapacitással is csak harmada egy nagyüzemének, ráadásul ugyanannyi idő alatt valósítható meg. Ezért az Üzemgazdasági Tanács Szőnyben kívánta – csehszlovák segítséggel – megvalósítani a projektet úgy, hogy melléktermékként jó minőségű repülőbenzin is képződjék. A terveket 1951 végéig elkészíthetőnek ítélték, a gyáráépítésre viszont legalább harminc hónapot számoltak az importból beszerezendő különleges acélszerelvények miatt.⁴³³

Október közepére már javában folyt a következő év terveinek előkészítése. Ennek részeként az Országos Tervhivatal a szovjet tanácsadókkal felülvizsgálta a hadiipar 1952. évi keretszámain, és tetemes emelésre tett javaslatot. A HM műszerekből, optikai és finommechanikai eszközökből (pl. löelemképző), de különösen gyalogsági és tüzérségi lőszeréből hatalmas többletigényekkel lépett elő: 10 és 600% közötti többlettermelési igényt generált mindez, ami 1–1,5 milliárd Ft-os értékbeni emelkedést kívánt. Az így 1952-re igényelt 6,5 milliárd Ft-os árutermelési előirányzat majdnem négyszerese lett volna a folyó évinek (1,7 milliárd). A megkívánt termelés többszörözéshez a kapacitás a tervhivatal szerint is csak „elméletben” volt meg, tényleges felmérését a következő hetekben kívánták elvégezni. A felfutáshoz legalább további 7500 munkás beállítását igényelték. Az Üzemgazdasági Tanács érdemben nem is foglalkozott a javaslattal, október 22-én levette napirendjéről.⁴³⁴

A KGM III. negyedéves tervteljesítésének felülvizsgálatakor a tervezés számos hiányosságára is fény derült. A különféle alkatrészek és félkész termékek gyártását ugyanis nem hangolták kellően össze. Így novemberre egyértelműen látszott, hogy az alvállalkozók egy sor olyan terméket szállítanak, amelyeket a végszerelők nem fognak tudni kapacitáshiány és más okok miatt komplettírozni, és fordítva. Ezért az Országos Tervhivatal novembertől már nem gyártmányjegyzék szerinti csoportosításban kívánta készíteni a terveket, hanem a kooperációs összefüggések rendszerében.⁴³⁵

Talán új módszerű tervezés jegyében került sor a következő évi robbanóanyag-

igény felmérésére is. A lőszer- és aknagyártás 10 900 tonnás TNT igényével szemben csak 600 tonna indulókészlet, a Nitrokémia 4300 tonnás várható termelése és a sajátbányai új üzemtől várt 3000 tonna állott; további 3000 tonnát tehát importból kellett beszerezni. Sőt, ha a HM által közölt további 1000 tonna TNT-igényt is figyelembe vették, még jelentősebb hiány mutatkozott. Nitropentából viszont jelentős fölös kapacitást jeleztek, és az ismételt koncepcióváltás miatt a pentaeritrit-üzem létesítése is feleslegessé vált. Merthogy nitropenta helyett hexogén kellett (volna) az újabb típusú szovjet lőszerkehez, ez utóbbi robbanóanyag kísérleti gyártását 1952 májusától tervezték Fűzfőgyártelepen. Az Üzemgazdasági Tanács ezért november 26-án leállította a pentaeritrit-üzem tervezését, a stabilizátorgyárat viszont folytatni rendelte. Sajóabony számára évi 2400 tonnás TNT-gyártási előirányzatot tűztek, a Külkereskedelmi Minisztériumot pedig felszólította 50 tonna hexogén és 3600 tonna TNT importjára. A Fűzfőgyártelepen létesített nitropenta-üzemrész további hasznosításának felmérésére pedig az Országos Tervhivatal, a KGM és a Vezérkar kapott felszólítást.⁴³⁶

A rendkívül feszített következő éves terv miatt újabb termelésbe bevonható helyszíneket is keresett az Üzemgazdasági Tanács Titkársága. Javasolták például a Veszprémfajsz melletti (Veszprém-Alsóerdő) egykori Danuvia üzemnek az újrahajósítását. Az 1940-ben épült üzem a háború alatt 20 mm-es lövedékeket, kézigránátot és tányéraknákat gyártott mintegy 3000 fővel, és a gépeit ugyan elvitték 1944-ben, de az épületek jó karban megmaradtak. 1951-ben egy ezerfős légvédelmi alakulat volt beküldve, de alkalmasnak tűnt hadiipari gyártásra. Gerő Ernő ezért november 30-án Bíró Ferenc miniszterhelyettes figyelmébe ajánlotta a lehetőséget, aki december 13-i válaszában tüzérségilőszer-szerelő üzem ottani elhelyezésének lehetőségét vetette fel.⁴³⁷

November végére mintegy 57 000 ember dolgozott HM-megrendeléseken – 17 000 fővel több, mint az év elején. 37 000-en a KGM D/I. Főosztály vállalatainál, további 20 000 alkalmazott pedig a bedolgozó vállalatoknál. Utóbbiaknál részben kifejezetten haditechnikai termékek készültek, mások alkatrészbeszállítók voltak. Haditechnika és félkész termékei: Fémáru- és Szerszámgépgyár – aknalőszer; Magyar Acélárugyár – aknavető; Vasöntöde- és Gépgyár – aknalőszer; Rákosi Mátyás Művek (RM) Nagytömegárugyár – lőszer és hüvely; Alumíniumgyár – hüvely; Bonyhádi Zománcművek – harckocsiakna-gyújtóalkatrész; Budafoki Zománcművek – harckocsiaknatest; Csatornázási Öntvénygyár – taposóakna; Mosonmagyaróvári Fémmeldolgozó – légvédelmi gyújtó; XVII. sz. Gépjármű-javító – harckocsijavítás; Fémdoboz és Tubusművek – harckocsiakna-gyújtóalkatrész; Világítástechnika Vállalat – aknagránátgyújtó; Kőbányai Zománcművek – taposóakna-gyújtó; Újpesti Vasöntöde – taposóaknatest; RM Acélmű – lőszertest-

⁴³² Az ÜT 267/25/1951. sz. határozata – Az 1951-ben megkezdett 8 nagy új hadiipari építkezés végleges befejezési határidejéről. 1951. október 8. MNL OL XIX-A-98 213. d.

⁴³³ Az ÜT 265/25/1951. sz. határozata – A toluolgyártás és repülőbenzin-gyártás kérdései. 1951. október 8. MNL OL XIX-A-98 213. d.

⁴³⁴ A HM újabb 1952. évi igényeinek kihatásai. 1951. október 16.; az ÜT 275/26/1951. sz. határozata. 1951. október 22. MNL OL XIX-A-98 213. d.

⁴³⁵ Az ÜT 283/27/1951. sz. határozata – A Nehézfémipari Főosztály 1951. III. negyedévi tervteljesítése. 1951. november 12. MNL OL XIX-A-98 213. d.

⁴³⁶ Robbanóanyag-ellátásunk kérdései. 1951. november 21.; az ÜT 285/28/1951. sz. határozata – A pentaeritritgyártás és a robbanóanyag-ellátottság kérdései. 1951. november 26. MNL OL XIX-A-98 213. d.

⁴³⁷ MNL OL XIX-F-6-cc 4. d.

kovácsolás; Kábelgyár Rt. – műanyag gyűjtőfej. Más beszállítók: Láng Gépgyár – lőszer- és lövegbedolgozó; DIMÁVAG, Darugyár, Ganz Vagongyár, Győri Szerzőgépgyár, RM Esztergályosgyár, Szerszámgépjavitó Vállalat, Tejipari Gépgyár, Budapesti MÁVAG, Könnyűvaszerkezetek Gyára – mindannyian a löveggyártás beszállítói. Részben katonai célra dolgozó híradás-technikai és finommechanikai üzemek: Standard Villamossági Vállalat – rádió, telefonközpont; lokátoralkatrész; Orion – rádiók; Starter Accumulatorgyár – speciális akkumulátorok; Egyesült Izzó – speciális rádiócsövek; Tonalit – lokátoralkatrész; Rádiófelszerelések Gyára – távirógépek és központok; Magyar Adócsőgyár – rádió és adócső; Accumulator Rt. – speciális akkumulátorok; Telefongyár – rádió, telefon, lokátoralkatrész; Siemens – rádiók, kábelek; Elektronikus Mérőműszerek Gyára – lokátoralkatrész.⁴³⁸

Az 1952. év I. negyedévi operatív terv betérjesztésére december közepén úgy került sor, hogy a hadiipar éves tervét még nem is hagyták jóvá. Az Országos Tervhivatal terváron 5,6 milliárd Ft, folyó áron 5,2 milliárd Ft-os előirányzatot tűzött a KGM Nehézfémipari Főosztálya (D/I.) elé, amelyet 62 000 fős állétszámmal kellett teljesítenie. Hadiipari céllal összesen 1 milliárd Ft-nyi beruházást terveztek. Az Üzemgazdasági Tanács december 17-i határozatában azonban kizárólag az I. negyedéves előirányzatokat határozta meg (916 millió Ft-os terváron és 796 millió Ft-os folyó áron).⁴³⁹

1951. december 29-én külön értekezleten értékelte Bíró Ferenc miniszterhelyettes a KGM D/I. Főosztály és vállalatainak munkáját. Az MDP KV Titkársága és az Üzemgazdasági Tanács határozataiban olvasható rendszeres dörgedelme helyett ezúttal már-már dicsőően szólt Bíró: „Az 1951-es év a hadiiparban a felfutás éve volt. Mint minden felfutás, természetesen ez is nagyon nehéz feladat volt. Meg kell mondani, hogy a feladatokat nem egészen végeztük el, és nem tudtuk megfelelően megoldani, jórészt tapasztalatok hiányában, jórészt az ezekből fakadó szervezetlenség következtében. Azonban leszögezhetjük, hogy az időt nem hiába töltöttük el, mert az év vége felé legalább a termelés és a beruházás, illetve az építkezés vonalán komoly tapasztalatokra tettünk szert [...]. Tehát meg kell mondani, hogy nem rossz munkát végeztünk [...]. Ez nem azt jelenti, hogy az elvtársak elbizakodottá váljanak [sic], én csak önbizalmat akarok adni” – kedélyeskedett a miniszterhelyettes. Természetesen nem maradhatott el a kötelező tiszteletadás sem: „Le kell szögezni azt is, hogy nagy segítséget és támogatást kaptunk Pártunktól. A Központi Vezetőség közvetlenül foglalkozik problémáinkkal. Pl. lokátor kérdésben lassan Rákosi elvtárs lesz a legjobb szakember Magyarországon.” Szenvedélyesen östörözta ugyanakkor a munkafegyelem gyengeségeit, a tömeges hiányzást, az önkényes kilépéseket,

⁴³⁸ Bíró Ferenc miniszterhelyettes levele a Rákosi Titkársághoz. 1951. november 21. MNL OL XIX-F-6-cc 4. d.

⁴³⁹ A Nehézfémipari Főosztály, harckocsi és repülőgép-javitó iparág és a testületi vállalatok 1952. évi I. negyedévi operatív terve. 1951. december 11.; az ÜT 297/29/1951. sz. határozata. 1951. december 17. MNL OL XIX-A-98 214. d.

és az ezzel szemben elnézőnek mutakozó vállalati vezetőket. Végül bejelentette, hogy négy vállalatvezetőt részesítettek 1000–3000 Ft jutalomban.⁴⁴⁰

Csúcsra járatás

1952 januárjában az újonnan alakult Középgépipari Minisztérium első igazgatói értekezletére Rákosi Máttyás pártfőtitkár 60. születésnapjára készölve került sor. A minisztérium vállalatvezetőivel maga Zsöfinyec Mihály miniszter ismertette az ünnepi versenyfelajánlások célkitűzéseit és feltételeit.⁴⁴¹

Január végére készöl el az előző évi tervteljesítésről szölő beszámölő. A hadiipar hatalmas ugrást hajtott végre: 1951-ben 295%-kal növelte haditechnikai áru-termelését (MEO-átvétel szerint), ezen belül *megnégyszereszték a löszergyártást és megötszörözték a fegyvergyártást*. Az előirányzatokhoz képest mégis csak 20,8%-ot teljesített az ágazat a katonai átvételt figyelembe véve, és 64%-ot a MEO-átvétel alapján. A löszergyártás majdnem 1 milliárd Ft-tal maradt el a megkívánttól.

Az új gyárak, mint a Prés- és Kovácsoltárugyár és az Irodagépgyár 1951 végére sem indult be, eltervezett termelésük teljes egészében kiesett. Rendkívüli nehézségeket okozott a szovjet előírások szerinti gyártás, különösen, hogy a dokumentációk csak 1950–1951 fordulóján érkeztek be a Szovjetunióból. A technológiai átállás és az anyagbiztosítás meghaladta a hadiüzemek és a háttérpar képességeit. A gyártási segédeszközökben (szerszám, készülék, idomszer) ugyancsak tetemes hiányok mutatkoztak, a szerszámműhelyek csak év vége felé tudták tervszerűen biztosítani a megfelelő termelőeszközöket. A kellő munkaerő-ellátást a KGM más főosztályaitól való átvezénylésekkel sem sikerült biztosítani, illetve a Nehézfémipari Főosztály sem volt felkészölve fogadásukra. A megállapított munkabérelapot ugyanakkor 33%-kal túllépték. A különféle komplettírozó anyagok, alkatrészek (például lövegirányzék) hiánya miatt a befejezetlen termelés mértéke elérte a félmilliárd Ft-ot, így a forgóeszközök forgási sebessége az előírt 71 nap helyett 159 nap lett. Az Üzemgazdasági Tanács január 28-án elfogadta a beszámölöt, de a HM-cikkekről tételes tervteljesítési kimutatást kért.⁴⁴²

Az Üzemgazdasági Tanács ugyanakkor visszadobta a tervhivatalnak a középgépipar 1952. évi tervét, mert hiányolta mind az általános célkitűzéseket, mind pedig a feladatok részletes számadatait. Az elvárás úgy hangzott: „a terv feszített, de reális legyen.”⁴⁴³ Február 11-én ismételen levették a napirendről az Országos Tervhi-

⁴⁴⁰ Jegyzőkönyv felvétel a KGM II. emeleti tanácstermében 1951. december 29-én megtartott vállalatvezetői értekezleten. MNL OL XIX-F-6-cc 3. d.

⁴⁴¹ Jegyzőkönyv, mely felvétel 1952. január 19-én a Középgépipari Minisztérium II. emeleti tanácstermében megtartott igazgatói értekezleten. MNL OL 276. f. 95. cs. 155. ó. e.

⁴⁴² A Nehézfémipari Főosztály 1951. éves tervjelentése. 1952. január 23.; az ÜT 9/32/1952. sz. határozata. 1952. január 28. MNL OL XIX-A-98 215. d.

⁴⁴³ Az ÜT 10/32/1952. sz. határozata – A Középgépipari Minisztérium 1952. évi terve. 1952. január 28. MNL OL XIX-A-98 215. d. Az előterjesztést nem mellékeltek.

vatal előterjesztését. Az Üzemgazdasági Tanács határozata előírta, hogy mielőtt a tanács elé terjesztené Vas Zoltán a KÖM tervjavaslatát, azt mutassa be az Üzemgazdasági Tanács elnökének, a honvédelmi és a középgepipari miniszternek.⁴⁴⁴

A hadiipari termelés ekkor tervezett nagyságrendje egy más előterjesztésből derül ki: 4,9 milliárd Ft-os értékű termeléshez 285 millió Ft-nyi szerszám, idomszer és készülék biztosítását tartotta az ipar szükségesnek. A forgácsoló szerszámok és készülékek, a forgácsmentes hideg- és melegalakító szerszámok, dugó-, villás- és menetidomszerek nagyjából felét a vállalatok saját gyártásból fedezték (143 millió Ft), további negyedét a KGM vállalatától rendelték meg, 70 millió Ft-nyi eszköz azonban még nem volt év elején biztosítva. Az Üzemgazdasági Tanács határozatában nem csak a Közlekedési, a Bánya- és Energiaügyi, illetve Könnyűipari Minisztérium gépgyárainak tette kötelezővé a bedolgozást, hanem elrendelte a szerszám- és idomkészítő kisiparosok állami munkába állítását is.⁴⁴⁵

Egy hónappal később az említett szerszám-, idomszer- és készülékhiányok enyhítésére egy központi szerszámüzem létesítéséről született döntés. A létesítendő üzem mintegy 120 szerszámgéppel kívánták elindítani, 1953-ban pedig megduplázní a gépszámát. Központi Szerszámgyár névvel, az Alumíniumgyár telephelyén (Budapest, Erzsébet királyné útja), a KÖM alárendeltségében meg is alapították a vállalatot március 17-én.⁴⁴⁶

A páncéltörő löszerek gyártásához a wolfram lövedéktestek előállítását is itt-hon kívánták megszervezni, továbbá a rézzel való takarékoskodás érdekében porkohászati úton előállítani a tűzérési lövedékek vezetőgyűrűit. Mindehhez egy újabb üzem létesítését javasolta 1952. január elején a Középgepipari Minisztérium. A beruházási költségek csökkentése érdekében egy már meglévő üzem mellé telepítették: a Budaörs, Budakeszi és Törökbálint határán felépült Prés- és Kovácsoltárugyár mellé. Az évi 150 tonna wolfram lövedéktest és 360 tonna vezetőgyűrű előállítására tervezett üzem létesítésére 50 millió Ft-os keretet biztosított az Üzemgazdasági Tanács január 14-i határozatával.⁴⁴⁷ (A működtető Keményfémipari Vállalatot 1952. február 11-én alapították meg, lásd a 2.2. alfejezetben.)

A Honvéd Vezérkar Anyagtervezési Csoportfőnöksége 1952. február elején értékelte a hadiipari gyártás helyzetét a haderő szempontjából. Az ipar előző évi általános elmaradásán túl különösen nehezmenyesték, hogy egy-egy – akár apróbb, de fontos – alkatrész hiánya miatt nagy értékű hadfelszerelési cikkek készre szerelése nem fejeződhetett be, és ezek a cikkek a hadsereg számára így

⁴⁴⁴ Az ÜT 23/33/1952. sz. határozata – A Középgepipari Minisztérium 1952. évi terve. 1952. február 11. MNL OL XIX-A-98 216. d. Az előterjesztést nem mellékeltek.

⁴⁴⁵ Az ÜT 24/33/1952. sz. határozata – A Középgepipari Minisztérium szerszám-, idomszer és készülékellátása. 1952. február 11. MNL OL XIX-A-98 216. d.

⁴⁴⁶ Az ÜT 52/35/1952. sz. határozata – Központi szerszám- készülék- és idomszergyár létesítése; az ÜT 53/35/1952. sz. határozata – Központi Szerszámgyár alapítása. 1952. március 17. MNL OL XIX-A-98 216. d.

⁴⁴⁷ Az ÜT 3/31/1952. sz. határozata – Üzem létesítése wolframcsúcsok és vezetőgyűrűk gyártására. 1952. január 14. MNL OL XIX-A-98 215. d.

semmilyen értékkel nem bírtak, miközben a köztes termelésbe hatalmas energiát és pénzt fektetett a népgazdaság. Egyes fegyverek gyártásával alig haladt az ipar (például golyósóróból az éves terv 3%-át sikerült legyártani, vagy 85 mm-es légvédelmi ágyúból a 24%-át), de még drámaibb volt hiány a lövegekhez tartozó egy-ségfelszerelésekből: a 76,2 mm-es hadosztályágyúk 32%-ához gyártották le, a 37 és a 85 mm-esekhez viszont egyetlen darabot sem. Hasonlóan rosszul állt a vegyvédelmi anyagok vagy a repülőgép-pótalkatrészek gyártása. A folyó évben ütemesebb és tervszerűbb gyártást vártak, ugyanakkor a fegyvernemi parancsnokságok vagy osztályok sorra jelezték a Vezérkarnak, hogy megrendeléseiket az ipar viszszaadja gyártóüzem vagy kapacitás hiányára hivatkozva.

A haderő és a háttérpar közötti konfliktusok egyre sűrűsödtek. „[...] az 1951. évi tapasztalatai minket már megtanítottak arra, hogy a pusztá keretszámokból még nem lesz tervteljesítés. A jelen hetek állandó vitája és szaladgálása minket igazol” – jegyezte meg keserűen a csoportfőnök. Ellenmondások mutatkoztak az Országos Tervhivatal által a Vezérkarral leegyeztetett, illetve a tervhivatal által az ipar számára kiadott tervszámok között. Nehezen valósult meg az OT által bevezetett fővállalkozói rendszer, amelynél egy-egy végszerelő vállalat felelt (volna) a beszállítókért is. A csoportfőnökség sorozatos tiltakozásokba ütközött immár: „Állandóan visszatérő jelenség, hogy az egyes minisztériumok és iparági főosztályok hangoztatják azt, hogy a honvédség elvisz mindent a népgazdaságból, zavarja a terveket, a polgári igényeket a honvédség miatt nem tudják kielégíteni.” Az ekkor ismert hadiipari beruházási előirányzatot felháborodással fogadták, mivel a KÖM-nek javasolt 561 millió Ft-os keret egyebek mellett a gyöngyösi és az ikladi üzem beindításának 1953-ra való átvitelét jelentette. Továbbá nem volt fedezet a repülőlőszergyár beruházáshoz, a diósgyőri löveggyár továbbfejlesztéséhez, a diósgyőri löszerszerelődének a gyártelepről való kitelepítésére (ami így az összes ott lévő stratégiai vállalatot veszélyeztetette), valamint az 1951-ről kényszerűen átnyúló beruházásokra. A KÖM-nél és a KGM-nél egyre bénítóbb anyagihiányok mutatkoztak: durva rúdacélok, alumínium félgyártmányok, platina, vörösréz katódok, finomhorgany stb. Januárban bizonyos kohászati anyagokból (buga, hengereltáru, acéltárcsák, rúdanyag) nem volt ritka a 30–50%-os hiány.⁴⁴⁸

Az MDP KV Titkársága 1952. február 20-án tért vissza a hazai hadiipar kérdésére. A beszámoló jelentés szerint az eltelt időszakban megkezdődött az előző évben meghatározott feladatok végrehajtása, és időarányosan már sikerült is azokból teljesíteni. Megnőtt a hadiipari üzemekben a függetlenített pártbizottsági tagok száma. Megkezdődött az ipar más területeiről a szakemberek és a munkaerő átcsoportosítása a hadiiparba. A kezdeti sikerek ellenére az agitációs munkát gyengének ítélték, és „az éberség sem érte el a kívánt szintet”. A titkárság határozata megállapította: „A hadiiparban a termelés emelkedése még egyenlőtlen, és hogy 1952 januárjában egy sor üzemben visszaesés mutatkozott 1951 decemberé-

⁴⁴⁸ Jelentés HM Elvtársnak az 1951. évi tervteljesítésről és az 1952. évi terv fő kérdéseiről. 1952. február 6. HL MN 1952/T 54. d. 1. cs. 644–655. o. Idézet helye: 650. o.

hez képest. Az 1952. évi termelési és beruházási terv teljesítése a hadiiparban további következetes harcot követel meg a Középgépipari Minisztérium vezetőitől, párt és tömegszervezeteinktől az 1951. október 9-i határozat megvalósításáért.” A határozat feladatul állította, hogy a hadiipari üzemekben dolgozók politikai nevelésében nagyobb hangsúlyt kell helyezni a hazafias nevelésre, az ipar más területeiről át kell csoportosítani a hadiüzemekbe, a műszakiakra megkülönböztetett figyelmet kell fordítani, és a robbanóanyag-gyártásban dolgozókra ki kell terjeszteni a ruházat- és csomagvizsgálást.⁴⁴⁹

Az 1951. évi hadiipari beruházásokról 1952. február végére állt össze a beszámoló. Az évközi változásokkal jelentősen emelkedett a beruházások hitelkerete: az év eleji 950 millió Ft-ról decemberre 1,124 milliárdra emelkedett a pótmunkák, a termelővállalatok kiegészítő igényei és az új projektek (lokátorgyár) miatt. Ebből a tényleges műszaki teljesítés 902 millió Ft volt. 11 új üzem építkezése folytatódott: aknagyár (Salgótarján), gyalogságilőszer-gyár (Sirok), lövedéktestüzem és löszszerelde (Felnémet), löporgyár (Sajóbábony), lövedéktestgyár (Budaörs), harckocsijavító (Gödöllő), gyújtó- és szerelőüzem (Iklad), gyalogsági fegyvergyár (Gyöngyös), hüvelygyár (Jászberény), gyalogságilőszer-gyár (Téglás), lokátorgyár (Budapest). Ezen felül hat új, zárt egységű üzemrész létesült: kis lokátorgyár, löelemképző üzem (Gamma, Budapest), speciális gyalogsági lösz (Veszprém), agyfaüzem (Lámpagyár, Budapest), kísérleti hexogénüzem (Fűzfőgyártelep), valamint hüvelyüzem (Alumíniumgyár, Budapest). Mintegy 1 millió léghőmértért építettek be az év folyamán, 1100 hazai és 900 külföldi gép érkezett be, valamint 1500 egyéb hazai munkagép.

Az építkezéseket az állandó munkaerőhiány lassította, amin az „igazságügyi munkavállalók” (azaz a rabok) bevetése is keveset segített, ugyanis az elítélteket zárt csoportokban helyezték önkényesen egyik építkezésről a másikra, munkateljesítményük pedig meglehetősen alacsonynak bizonyult. Ahol jól is haladtak az építkezéssel, ott az új termelővállalat beindítása bizonyult nehézkesnek a megfelelő szakismeretek és szakemberek hiányában. Március 3-án az Üzemgazdasági Tanács úgy fogadta el a jelentést, hogy felszólította az igazságügyi minisztert: a rabok „eldisponálását” egyes építkezésekről csak a középgépipari miniszterrel egyetértésben rendelheti el. Az Országos Tervhivatal elnökétől pedig új javaslatot vártak a löveggyártás kapacitásának további növelésére.⁴⁵⁰

A hadiipari építkezések zavartalanabb irányítására az Üzemgazdasági Tanács elrendelte egy 25 fős Általános Üzemi Osztály felállítását az Építésügyi Minisztériumban.⁴⁵¹

A legdrágább hadiipari beruházásnál, a sajóbábonyi löporgyár építésénél 1951.

⁴⁴⁹ Az MDP KV Titkársága 1952. február 20-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 181. ő. e.

⁴⁵⁰ Jelentés az 1951. évi hadiipari beruházásokról. 1952. február 18.; ÜT 44/34/1952. sz. határozata. 1952. március 3. MNL OL XIX-A-98 216. d.

⁴⁵¹ Az ÜT 45/34/1952. sz. határozata – Az Építésügyi Minisztériumban Általános Üzemi Osztály létesítése. 1952. március 3. MNL OL XIX-A-98 216. d.

december 31-ig az 567 millió Ft-os keret 85%-át használták fel. Már 1800 elítélt (vagy internált) dolgozott a télen, mégis további határidő-módosításra volt szükség a gyárhoz épülő lakótelep és több kiszolgáló létesítmény befejezéséhez. Az Üzemgazdasági Tanács még január 28-án hozzájárult a lakóházak és több üzemrész június–augusztusi átadásához.⁴⁵²

A hadiipar éves tervét csak 1952. március 3-án fogadták el – lényeges módosításokkal. Az Országos Tervhivatal január 22-i keltezésű előterjesztése terváron 5,5 milliárd Ft-os tervelőirányzatot szabott a Középgépipari Minisztériumnak. Hadiipari beruházásra 1057 millió Ft-ot irányzott elő: 956 milliót a KÖM-nél, 68 milliót a KGM-nél, valamint 33 milliót a testületi vállalatoknál. Egy sor terméket úgy állított be az éves tervbe az Országos Tervhivatal, hogy a két termelő minisztérium azokat *nem vállalta*, illetve kellő kapacitás hiányában alacsonyabb értéket tartott elfogadhatónak; a HM igényének eleget teendő azonban a tervhivatal ragaszkodott ezek programba vételéhez. A puszkagránátok gyártását például egyáltalán nem vállalta az ipar, mert nem tudta megoldani a hozzá tartozó toldatsövek megmunkálását. Lángszóróból csak mintadarab állt rendelkezésre, annak alapján kívánt az Országos Tervhivatal gyártatni; a 160 mm-es aknagránátnál megvolt ugyan a licenc, de csak kisebb űrmérettel volt az iparnak tapasztalata stb. A tervbe beállított hadiipari gyártáshoz ugyanakkor több ezer tonnányi nyersanyag hiányzott, így például 2200 tonna rúdacél, 1700 tonna kovácsolt acél, 1000 tonna hengerezelt rézárú, 5000 tonna toluol, 8500 m³ faárú stb. A licenc nélkül gyártani kívánt termékek nyersanyag fedezete pedig egyáltalán nem volt biztosítva.

Az Üzemgazdasági Tanács határozatában némileg szerényebb célokat tűzött ki: 1951-hez képest a termelés volumenének megduplázását, 4,8 milliárd Ft-os teljes termelési értéket. A KÖM és a KGM még mindig nem tudta összehangolni a havi termelési anyagszükséglet biztosítását, ezt az anyagtakarékosság maximalizálásával várta a tanács. A középgépipar számára 988 millió Ft-os beruházási keretet szabott, és elvárta, hogy ebből a következő projektek meginduljanak: a repülőgép-javító üzem, a repülőlőszer-gyártó üzem veszprémfajsi telepítéssel, a porkohászati üzem, a diósgyőri löszszerelde kitelepítése, valamint a váci VS üzem. További forrás hiányában megengedhetőnek tartotta, hogy a téglási, a gyöngyösi és az ikladi üzem befejezése 1953-ra tolódjék át. Újra vizsgálni rendelte a löveggyártás fejlesztését: a tervezett debreceni (második) lövegüzem építését későbbre tolni, vagy polgári területre kapacitást szerezni, esetleg az egykori győri ágyúgyár telepét felmérni.⁴⁵³

A hadiipar nélküli KGM ugyancsak ekkor nyújtott be jelentését, amelynek összeállítása komoly nehézségekbe ütközött. Ugyanis a HM igényeit későn adta fel, a vállalatok nem tudtak megfelelő időben gondoskodni az anyagfedezetről,

⁴⁵² Jelentés a sajóbábonyi beruházás állásáról. 1952. január 23.; az ÜT 14/32/1952. sz. határozata. 1952. január 28. MNL OL XIX-A-98 215. d.

⁴⁵³ A Középgépipari Minisztérium és a testületi vállalatok 1952. évi tervjavaslata. 1952. január 22.; ÜT 39/34/1952. sz. határozata. 1952. március 3. MNL OL XIX-A-98 216. d.

majd a késztermékek esetében nem mindig tudták, hogy az honvédségi célra készült, illetve a hadsereg kapja meg (például járműveknél, műszereknél). A KGM 7 – nem hadiipari – főosztálya az összesítés szerint 1951-ben 746 millió Ft értékű honvédelmi igényt kapott meg, amelyből 610 milliót teljesített. Ezen felül volt a KGM Nehézfémipari Főosztályának (hadiipar) a kooperációs igénye 467 millió Ft értékben, amiből 398 millió Ft-ot teljesített a minisztérium civil része. Az Üzemgazdasági Tanács határozatában a kohászat szigorú ellenőrzését követelte, a honvédelmi termékek alapanyagainak előállításáról negyedéves gyakorisággal kívánt jelentést. Továbbá felszólította a KGM-et a katonai rádiógyártás, a speciális gépkocsik, a repülő- és harckocsijavítás, a hídszerkezetgyártás és a csappantyús csavar gyártása kiemelt kezelésére.⁴⁵⁴

A fentebb említett repülőgép-javítás problémáiról külön előterjesztés is készült. Ebben az Országos Tervhivatal kiemelte: az esztergomi Sportárutermelő Vállalat és a Székesfehérvári Motorjavító Vállalat a néphadsereg javítási igényeinek töredékét tudja teljesíteni – a dugattyús gépeknél alig 25%-át tudták javítani, az alkatrészgyártási igénynek pedig a 4%-át tudta biztosítani az ipar. Teljesen megoldatlan maradt ezen felül a légierő sugárhajtású gépeinek a (nagy)javítása. Az Országos Tervhivatal ezért olyan új bázisban gondolkodott, ahol nagy mennyiségben gyártatának alkatrészeket (licenc alapján), illetve a lökhajtásos vadász- és bombázó-repülőgépek nagyjavítását is végeznék. Telepítését Miskolcra javasolták, havi 30 lökhajtásos gép nagyjavítási kapacitással, mintegy 130–150 millió Ft-os beruházással. Az Üzemgazdasági Tanács azonban nem foglalt állást a kérdésben, hanem „felsőbb szerv” döntését tartotta szükségesnek.⁴⁵⁵

Az Üzemgazdasági Tanács szintén március 3-i határozatával jóváhagyta a Közpénzügyi Minisztérium KR Osztályának felállítását.⁴⁵⁶ A Kohó- és Gépipari Minisztérium KR Osztályának (egykori D/II. Főosztály) több százazres nagyságrendben kellett különféle honvédelmi feladatokat elhelyeznie a hadiipari szervezeten kívül: 800-800 000 db 37, illetve 85 mm-es légvédelmi repeszgránát test, 1 millió db harckocsiakna, 1,3 millió érintőakna (ÉRA), 1,2 millió puskagránát, másfél millió tüzéségi gyújtó (MG-37-M, KTM-1-M, T-5-M, GVMZ-7-M). Ehhez – a korábban említettekén túl – még újabb vállalatok bevonására volt szükség: például a Hegesztőkészülékek Gyára (puskagránát), a Ganz Hajógyár és a Vörös Csillag Traktorgyár (légvédelmi repeszgránát). A KGM Szervezési Főosztályra átnézett mozgósítási részlegének létszámát egyidejűleg 45 főre emelték.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ A KGM 1951. évi tervteljesítési jelentése a honvédség, a többi fegyveres alakulatok és a volt Nehézfémipari Főosztály részére gyártott cikkekről. 1952. február 18.; az ÜT 38/34/1952. sz. határozata. 1952. március 3. MNL OL XIX-A-98 216. d.

⁴⁵⁵ A repülőgépjavítás perspektivikus terve, új üzem létesítése. 1952. február 20.; az ÜT 40/34/1952. sz. határozata. 1952. március 3. MNL OL XIX-A-98 216. d.

⁴⁵⁶ Az ÜT 36/34/1952. sz. határozata – A KÖM KR-osztályának munkaterve 1952. II. 15-től VI. 30-ig. 1952. március 3. MNL OL XIX-A-98 216. d.

⁴⁵⁷ Az ÜT 37/34/1952. sz. határozata – A KGM KR-osztályának munkaterve 1952. II. 15-től VI. 30-ig. 1952. március 3. MNL OL XIX-A-98 216. d.

Az épülőben lévő Finommechanikai Vállalat (6055. sz. Vállalat) kapta a lokátorgyártás fővállalkozói szerepét. A beérkező szovjet gyártási dokumentációk feldolgozására Távközlési Kutatóintézetben egy külön fordítóosztályt rendeltek szervezni 10–15 fordítóval, 15–20 rajzolóval, valamint gépirókkal. Az Üzemgazdasági Tanács 1952. március 17-i határozata arról is intézkedett, hogy a Távközlési Kutatóintézet feladatkörébe tartozzon a lokátor, a közelségi gyújtó és a mikrohullámú távközléssel kapcsolatos kutatás, valamint a gyártásbevezetéssel kapcsolatos kísérleti munka. A szabadtéri kísérletek helyigénye és a titkosság biztosítása érdekében elrendelték a TKI Budapestről való kiköltöztetését, 35–50 km-es távolságon belül. A kutatóintézet teljes egészében a Középgépipari Minisztérium felügyelete alá került egyúttal.⁴⁵⁸

Az importgépek késedelmes beszerzése, az építőipari kapacitások elégtelensége és forráshiány miatt három új nagylétesítmény folyó évi teljes befejezését át kellett tolni 1953-ra (lásd a 2.10. táblázatot). A kényszerű átütemezés ellenére az Üzemgazdasági Tanács elvárta, hogy egy-egy kompakt üzemrészben meginduljon a munka: a Hajdúságinál a normál gyalogsági és pisztolylőszer gyártása, a Műszergyárnál a tüzéségilőszer-szerelés; a Szerszám- és Készülékek Gyára esetében pedig Budapesten a kísérleti üzem (amelyben betanítják a majdani gyöngyösi gyár szakembergárdát).⁴⁵⁹

2.10. TÁBLÁZAT. A Hajdúsági Iparművek, az Ipari Műszergyár, valamint a Szerszám- és Készülékek Gyára befejezési határideje.

Forrás: Az ÜT 55/35/1952. sz. határozata. 1952. március 17. MNL OL XIX-A-98 216. d.

Vállalat neve	Eredeti határidő	Építkezés befejezésének határideje (óvóhely nélkül)	Gépek beszerelésének, illetve a kísérleti gyártás megindításának határideje
Hajdúsági Iparművek, Téglás	1952. november 1.	1953. május 15.	1953. június 1.
Ipari Műszergyár, Iklad	1952. október 1.	1953. július 1.	1953. július 15.
Szerszám- és Készülékek Gyára, Gyöngyös	1952. november 1.	1953. június 15.	1953. július 1.

A februári titkársági határozatok végrehajtása érdekében a hadiüzemi pártszervezők márciusi tanácskozásán Gerő Ernő is részt vett, aki zárszavában ezúttal nem takarékoskodott a lelkesítő és elismerő szövegekkel sem. A honvédelmi iparban megfigyelhető „lényeges javulást” jó jelnek tekintette, és felhívta a figyelmet, hogy miközben a civil iparnak is 25%-kal emelnie a teljesítményét, addig a hadiiparnak meg kell többszöröznie – ami valóban rendkívüli feladat. Arra is emlékeztetett, hogy egyetlen más iparágban sem kell(ett) annyiféle új gyártmányra áttérni, mint

⁴⁵⁸ Az ÜT 49/35/1952. sz. határozata. 1952. március 17. MNL OL XIX-A-98 216. d.

⁴⁵⁹ Az ÜT 55/35/1952. sz. határozata – A Hajdúsági iparművek, Szerszám- és Készülékek Gyára és az Ipari Műszergyár határidő módosítása. 1952. március 17. MNL OL XIX-A-98 216. d.

a hadianyaggyártásnál, valamint hogy a legtöbb új üzem és üzemrész munkába állítására ugyancsak itt kerül(t) sor. Felrótta ugyanakkor, hogy éppen a honvédelmi iparban rosszabbak a minőségi és az önköltségi mutatók, és rengeteg a selejt – ami minden szempontból visszaveti a termelést. Külön felrótta a szovjet tanácsadókkal való helytelen bánásmódot: miközben a Szovjetunió fontos szakembereit nélkülözi, és Magyarországra küldi, itt nem biztosítanak nekik megfelelő lakást, irodát, nem hallgatják meg, nem vonják be kellően az üzem dolgaiba. Ezt természetesen politikai kérdésnek nevezte, és közölte: azoknak nincs helye a pártban, akik így bánnak a szovjet segítőkkel. Zárszában ismét figyelmeztetett: „Bizony még sok hibát kell felszámolni, és főként nem azzal indulni neki a munkának, hogy a januári–februári tervet teljesítettük, hogy [akkor] most már a tenger a térdünkig ér, átgázolunk rajta; nekünk most fel kell alaposan készülni arra, hogy az 1952-es tervet mennyiségileg, minőségileg és minden vonatkozásban teljesíteni tudjuk.”⁴⁶⁰

A terv nemcsak mennyiségi szempontból jelentett kihívást, hanem az újabb bevezetendő gyártmányok miatt is. A KÖM-nek az év második felében a 7,62 mm-es karabély, a 7,62 mm-es állványos géppuska, az 57 mm-es páncéltörő ágyú, a P-27-es páncéltörő, a PUZO-3-as lövelemképző és 35M kézi távmérő gyártását kellett elindítania, a karabély és a löveg esetében ráadásul nullszéria nélkül. A KGM-nek – korábbi tiltakozása ellenére – gyártásba kellett venni a puskagránátot, az úszóaknát, a háti lángszórót és a 160 mm-es aknagránátokat is.⁴⁶¹

A kohászati alapanyagokkal változatlanul sok gondja volt a gyártóknak. A KGM 1952. márciusi vizsgálata szerint a hibák több okra voltak visszavezethetők: részben hiányos technológiai utasításokra, részben a meglévők be nem tartására, valamint a honvédelmi termékek alapanyagainak együttes kezelése a civil megrendelésekkel. A gyújtók és ütőszegek gyártásához használt rúdanyagoknál a felületi repedések és a pikkelyesség a helytelen megmunkálásból származtak többnyire. A kézfegyverek rugóinál acélgyártási és húzási hibák egyaránt előfordultak. A 37, 85 és 122 mm-es lövegek csöveinek hengeres idomdarabjainál 10–20%-os selejt is elfordult, egyrészt hőkezelési problémák miatt, másrészt viszont a mágneses repedésvizsgálat eredménye több esetben hamisnak bizonyult, miközben annak alapján selejtezték ki idomdarabokat. A tűzérési lőszerhüvelyeknél anyaghibák, helytelen hidegalakítási, valamint hőkezelési problémák egyaránt előfordultak. Mindezek kiszűrésére az Üzemgazdasági Tanács komplex intézkedéseket várt a KGM-től: az acélgyártási technológiától a rúdhengerlésen és a rugógyártáson át a mágneses repedésvizsgálati módszerig módszeres felülvizsgálatot és módosítást.⁴⁶² Áprilisban a KGM, a KÖM, az Országos Terhivatal és az Üzemgazdasági

⁴⁶⁰ Gerő Ernő elvtárs felszólalása az 1952. március 11-i hadiüzemi pártszervezők értekezletén. MNL OL 276. f. 66. cs. 109. d. e. 1–8. o. Idézet helye: 8. o.

⁴⁶¹ Az ÜT 67/36/1952. sz. határozata – Az új gyártmányok bevezetésének terve; az ÜT 68/36/1952. sz. határozata – A KGM HM vonatkozású új gyártmányok bevezetése. 1952. április 21. MNL OL XIX-A-98 217. d.

⁴⁶² Az ÜT 63/36/1952. sz. határozata – A kohászati gyártmányok minőségének megjavítása. 1952. március 31. MNL OL XIX-A-98 217. d.

Tanács Titkársága részvételével külön ad hoc bizottság is alakult a hadiiparnak szükséges alapanyag-szállítások folyamatos biztosítására.⁴⁶³

Vélhetően az alapanyaghiányoknak is komoly szerepe volt abban, hogy a KGM 1952. I. negyedévében még az előző évi elmaradásainak a legyártásával foglalkozott. A folyó évi megrendelések feladása ráadásul késett, a HM-termékek éves tervének véglegesítése pedig a tavasz végéig elhúzódott. A kohó- és gépipari vállalatok mintegy 152,8 millió Ft értékű haditerméket szállítottak az első három hónapban (95%-os teljesítés), valamint 144,5 millió Ft-nyi kooperációs terméket a KÖM-nek (92%).⁴⁶⁴

Az amúgy is feszített beruházási keretek ellenére újabb fejlesztésekről születtek döntések. A Honvédelmi Bizottság 1952. április 19-én megvizsgálni rendelte, hogy a tervezett lökhajtásos repülőgépet javító üzemet lehet-e a tököli repülőtér közelébe telepíteni. Amennyiben a lakihegyi adótorony zavarná az üzem esetleges működését, akkor Debrecenben rendelte megépíteni. A javítóütem havi kapacitását 20 lökhajtásos vadász és 10 lökhajtásos bombázó nagyjavításában írták elő.⁴⁶⁵

Április 21-én a diósgyőri tűzérési lőszer-szerelő üzem (korábbi 7049. sz. Vállalat, ekkor Vegyitermékek Gyára) kitelepítését rendelte el az Üzemgazdasági Tanács. A kohászati és a lövegüzemmel szomszédos területen működő gyárat veszélyesnek ítélték akkori helyén, illetve nem volt lehetőség további terjeszkedésre. Ezért a Miskolc–Szerencs műút mellett, Onga község és az ún. Kakbelegrádi-erdő közötti területen jelölték ki az új üzem helyét. Ide két ütemben, 1953. február 1-jei részleges és június 30-i végleges határidővel, összesen 47,3 millió Ft beruházással (ebből 38,3 millió 1952-ben) kívánták áttelepíteni.⁴⁶⁶

Nemcsak az üzem, hanem termelvényei is veszélyesek voltak a városra. Hatalmas mennyiségű, mintegy 280 vagon (!) különböző űrméretű, részben gyújtó, illetve csappantyús csavar nélküli tűzérési lőszer tároltak a volt huszárlaktanyában, Miskolc közepén. Júniusban a tervhivatal emberei fújtak riadót a tarthatatlan helyzet miatt, hogy 6–8 fős őrség mellett közel 250 000 db lőszer tárolnak itt. Vas Zoltán OT-elnök sürgős beavatkozása nyomán július végére fejezték be végül a laktanya kiürítését. A tényleges kiszállítás végül meg is haladta az előzetes becsléseket: 274 vagon éleslőszer a néphadsereg raktáraiba szállítottak, 46 vagon élesíttetlen lőszer pedig a miskolci repülőtér közelében lévő, Sajó-parti barakkokban helyezték el ideiglenesen. A gyújtó vagy csappantyús csavar hiányában nem

⁴⁶³ Az ÜT 66/36/1952. sz. határozata – A Középgépipari Minisztérium I. negyedévi tervteljesítése. 1952. április 21. MNL OL XIX-A-98 217. d.

⁴⁶⁴ Jelentés az ÜT részére – A KGM 1952. I. negyedévi tervteljesítési jelentése a HM, a többi fegyveres testületek és a Középgépipari Minisztérium részére gyártott cikkekről. D. n.; az ÜT 80/38/1952. sz. határozata. 1952. május 5. MNL OL XIX-A-98 217. d.

⁴⁶⁵ Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Honvédelmi Bizottságának 1952. április 19-én d. e. 12 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 639. o.

⁴⁶⁶ Az ÜT 73/36/1952. sz. határozata – A diósgyőri tűzérési lőszer-szerelő áttelepítése. 1952. április 21. MNL OL XIX-A-98 217. d.

komplettírozható lőszereket a Vegyitermékek Gyára a továbbiakban ugyancsak ide kellett szállítsa.⁴⁶⁷

A diósgyőri löveggyártás többször említett bővítési lehetőségéről májusra született meg az Országos Tervhivatal javaslata. 15,4 millió Ft beruházásával (12,4 millió Ft Diósgyőrben, 3 millió Ft a kooperáló vállalatoknál) 30%-os kapacitásbővítést láttak elérhetőnek – az évi 1708 lövegegységről 2200 db-ra. Az Üzemgazdasági Tanács rögvest hozzá is járult az újabb pótkeruházásokhoz a többletkapacitás 1953. évi biztosítása érdekében.⁴⁶⁸

A löveggyártási kapacitás további bővítése érdekében egy második löveggyár építéséről döntött az Üzemgazdasági Tanács. A Debrecen környékére szánt üzem tervezését 1952-ben mindenképpen szükségesnek ítélték elindítani, hogy a 230 millió Ft-os beruházás nyomán 1954 júliusától beindulhasson a termelés az évi 1600 lövegegységre méretezett üzem. A két ágyúgyár így mindösszesen évi 3800 lövegegység kapacitást biztosított volna. A Debrecen térségében épülő, illetve tervezett üzemek (golyócsapágygyár, repülőalkatrész-gyár, ágyúgyár stb.) fokozott alapanyagigénye miatt szükségesnek ítélték egy új öntőde létesítését is a térségben – erre az Országos Tervhivatalnak kellett javaslatot kidolgoznia.⁴⁶⁹

Június elején még egy újabb honvédelmi célú üzem alapítására is sor került. A gázálarcok, vegyvédelmi ruhák, gumírozott esőkabátok gyártása kisipari módszerekkel, három régi üzemben zajlott (Ruggyantagyár, Műszaki Gumigyár és Nagytétényi Gumigyár), sem minőségben, sem mennyiségben nem feleltek meg immár az elvárásoknak. Ezért 40 millió Ft beruházással új gumigyár építését határozta el az Üzemgazdasági Tanács, 1952-ben az előkészítésre 2 millió Ft-ot szántak. A 700 főre tervezett üzem kiinduló kapacitását a következőkben szabták meg: 1 millió db gázálarc, 1 millió db bordás tömlő, 1 millió m² gázvédő szövet és 100 000 m² csónakszövet.⁴⁷⁰

A repülőgép-javítás és alkatrészgyártás korábban emlegetett üzemét 130–150 millió Ft-os beruházással tartották megvalósíthatónak. Május elején Debrecen (Miképcsi út) jelölték ki az Országos Tervhivatal javaslatára az építkezés helyszínét.⁴⁷¹ A korábbi *vagy-vagy* megoldás helyett végül az *is-is* mellett döntöttek, amint az az Üzemgazdasági Tanács június 16-i határozatából kiderül. Eszerint a HM a tököli repülőtéren lévő egyik csarnokot adta át a Középgépipari Minisztériumnak. A telephelyen Pestvidéki Mechanikai Üzem néven új repülőgép-javító üze-

⁴⁶⁷ Feljegyzés Vas Zoltán elvtárs részére – A miskolci huszárlaktanyában lévő nagymennyiségű tüzérségi lőszer kiszállítása. 1952. június 25.; Feljegyzés Vas Zoltán elvtárs részére. 1952. július 29. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ó. e. 255–260. o. 1 vagon = 10 tonna.

⁴⁶⁸ Az ÜT 87/39/1952. sz. határozata – A löveggyártás fejlesztésének lehetősége a diósgyőri Nehézszerzőgépgyárban. 1952. május 19. MNL OL XIX-A-98 217. d.

⁴⁶⁹ Az ÜT 97/40/1952. sz. határozata – A löveggyártás további fejlesztése. 1952. június 2. MNL OL XIX-A-98 218. d.

⁴⁷⁰ Az ÜT 94/40/1952. sz. határozata – Különböző műszaki gumicikkeket gyártó üzem létesítése. 1952. június 2. MNL OL XIX-A-98 218. d.

⁴⁷¹ Az ÜT 79/38/1952. sz. határozata – A repülőgépjavítás perspektivikus terve. 1952. május 5. MNL OL XIX-A-98 217. d.

met létesítettek, amelynek célja lökhajtásos gépek javítása, valamint a Debrecenbe tervezett újabb repülőgép-javító szakembereinek kiképzése lett.⁴⁷²

Miközben újabb és újabb üzemek létesítését kezdeményezték, az építés alatt állók üzembe helyezéséhez még igen sok tennivaló szükségeltetett. Zsöfnyec Mihály középgépipari miniszter május végén 14 oldalon részletezte a már megtett és a megteendő intézkedéseket. Mivel májusban a Tömegcikkműveknél 50% felett, a Mátravidéki Féműveknél pedig 100% (!) volt a selejt a löszergyártásnál, újraosztották az éves gyalogságilőszer-gyártási kötelezettséget Veszprém, Sirok és Jobbágyi között. Év végére 13–15%-os selejtarányt céloztak meg a két új gyárban. A Fém-szerelvénygyárban (Felnémén) az éves tervben meghatározott MG–37 gyújtó gyártásának a felét sem tudták ténylegesen kihozni (1 millió db helyett 435 000), így az alkatrészgyártás külső bővítésével próbálkoztak. A budaörsi Prékónál a beruházási tervben nem, de a termelési tervébe beiktatott 120 mm-es aknagránáttest gyártásához nem is voltak gépei, így azokat pótlólag kellett beszerezni. Gödöllőn a Gép-járműjavító Vállalatnál az eredeti tervben műhelyrendszerű elrendezés szerepelt, ehelyett zárt ciklusú rendszert kívántak létrehozni, ami pluszkiadásokkal járt.

Sajóbáonyban az Északmagyarországi Vegyiműveknél (ÉMV) a tüzérségi löporüzem egyik oldala készült el, amellyel megkezdtek a próbagyártást. A TNT-üzem építésére koncentráltak, hogy nyáron ott is indítani lehessen a gépsorokat. Ugyanakkor ekkorra vált egyértelművé, hogy a Péti Nitrogénmű kapacitásbővítésének elhúzódása miatt az Északmagyarországi Vegyiművek folyó évi tömény-salétromsav-igényének egyharmada fedezetlen. Az Üzemgazdasági Tanács határozatában intézkedett a puska löszergyártás új felosztásáról, a második és harmadik műszakok beindításáról, a szükséges káderek kinevezéséről stb.⁴⁷³

Folyamatban voltak a harmadik löporgyár előmunkálatai, és 1955. évi termelésbe állását tervezték, miközben még a két meglévő üzem ellátása vegyi alapanyagból sem volt biztosított. Ezért az 1952. évi löporgyártási előirányzatot 1000 tonnával lejjebb is szállították. Emellett azonban 30 millió Ft-ot szavazott meg az Üzemgazdasági Tanács az oleumgyártás bővítésére, a cellulózellátás biztosítására a Csepeli Papírgyárnál rendeltek el 1953-tól bővítést, növelni rendelte az alkoholgyártási kapacitásokat (4–5 millió Ft). A péti bővítés befejezéséig importból kellett biztosítani az ellátást tömény salétromsavból, mivel a barcikai nitrogénmű belépésével csak 1954 közepétől lehetett számolni.⁴⁷⁴

Talán az alapanyag-problémáknak is szerepe lehetett abban, hogy a Nógrád-Verőcére tervezett, ekkor éppen „Nógrádi Iparművek Vállalat” néven futó projekt felülvizsgálatát rendelte el az Üzemgazdasági Tanács június végén. Felhívta az Országos Tervhivalt és a KÖM-öt, hogy ismételten elemezzék a néphadsereg

⁴⁷² Az ÜT 114/41/1952. sz. határozata – a Pestvidéki Mechanikai Üzem létesítése. MNL OL XIX-A-98 218. d.

⁴⁷³ Újonnan beindított, illetve beindítandó gyárak előírt termelésének biztosítása. 1952. május 27.; az ÜT 92/40/1952. sz. határozata. 1952. június 2. MNL OL XIX-A-98 218. d.

⁴⁷⁴ Az ÜT 102/41/1952. sz. határozata – Löpor és robbanóanyag-gyártás vegyi alapanyag ellátása. 1952. június 16. MNL OL XIX-A-98 218. d.

robbanóanyag-igényeit, és tegyék mérlegre Fűzfőgyártelep és Sajóbábony bővítésének, illetve a verőcei üzem építésének lehetőségét.⁴⁷⁵

Június 6-án Farkas Mihály előterjesztésében közölte, hogy a Középgépipari Minisztérium már korábban megkapta a P3A típusú lokátor technikai dokumentációját, amelyet addig a Távközlési Kutatóintézet pincéjében tároltak. A „napokban” várták a Moszt-2 lokátor (későbbi magyar fedőnevé: „Duňa”), illetve júliusban a Lucs („Dráva”) tüzérségi lokátor technikai dokumentációjának átadását. A hazai légvédelmi tüzérség fejlesztése érdekében a honvédelmi miniszter javasolta a két utóbbi típus gyártásba vételét. Ehhez további intézkedéseket tartott szükségesnek a Középgépipari Minisztériumnál, és a TÁKI vezetésének mielőbbi megoldását sürgette.⁴⁷⁶ Június 7-én a Honvédelmi Bizottság elvben hozzájárul a Moszt-2 és Lucs típusú lokátorok gyártásához. A Trojka felszólította a HM-et, hogy három héten belül közölje a hadsereg kétévi lokátorigényét.⁴⁷⁷

Ugyancsak a lokátorgyártáshoz tartozott a Távközlési Kutatóintézet új vidéki telephelyének végleges kijelölése. Az Üzemgazdasági Tanács július 21-én Bugyi község közelében a bugyi-ócsai műút melletti területet jelölte ki az építkezés helyszínéül.⁴⁷⁸

Új erőfeszítések – fokozódó lemaradások

A KÖM 1952. I. félévi munkájának áttekintésekor kiderült, hogy a hadiipar majdnem megduplázta termelését az egy évvel korábbihoz képest (87%-kal), 1951. II. félévéhez képest pedig 23%-kal növelte kibocsátását. Ám még így is mutatkozott elmaradás a célkitűzésektől – a katonai átvétel szerint 86%-os volt a HM végtermék-teljesítése. Ugyanakkor 900 000 db tüzérségi lőszer, illetve 112 db löveget nem lehetett átadni a néphadseregnek, mert egyes alkatrészek vagy kiegészítők hiányoztak. A vegyiparnál az Északmagyarországi Vegyiművek beindítása mintegy negyedévet csúszott. Diósgyőrben elhúzódott a pótananyagból (krova) való gyártás engedélyezése, így jelentős gyártási lemaradás jött össze lövegekből. A gyalogságilőszer-gyártásnál mind Jobbágyiban, mind Sirokon változatlanul igen komoly zavarokkal folyt a gyártás. A tüzérségilőszer-szerelés főként gyújtó és csappantyús csavar hiánya miatt akadt el.⁴⁷⁹ A KGM hasonlóan jól teljesített: 96%-ra hozta tervét 290 millió Ft-os honvédelmi termeléssel. Az Üzemgazdasági

⁴⁷⁵ Az ÜT 117/42/1952. sz. határozata – Robbanóanyaggyár létesítése Nógrádverőce mellett; az ÜT 118/42/1952. sz. határozata – Nógrádi Iparművek Vállalat alapítása. 1952. június 30. MNL OL XIX-A-98 218. d.

⁴⁷⁶ MNL OL M-KS 276. f. 96/F. cs. 214. ó. e.

⁴⁷⁷ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1952. június 7-én de. 11 órakor tartott üléséről. Germuska (2013) 641–642. o.

⁴⁷⁸ Az ÜT 138/43/1952. sz. határozata – A TÁKI telephelykijelölése. 1952. július 21. MNL OL XIX-A-98 219. d.

⁴⁷⁹ Az ÜT 141/44/1952. sz. határozata – A KÖM I. félévi termelési tervjelentése. 1952. augusztus 4. MNL OL XIX-A-98 219. d.

Tanáctól mégis megrovást kapott augusztusban, mert a második félévre mintegy félmilliárd Ft értékű haditermék maradt.⁴⁸⁰

A beruházásoknál a sokszori módosítások miatt már meglehetősen nehéz volt követni a számokat. A KÖM keretét eredetileg 988 millió Ft-ban rögzítették – 1951. évi árszinten, ami 1952. évi árakon 1025 millió Ft-ot tett ki, amelyhez hozzá kell számítani a porkohászati gyár külföldi berendezéseinek 12,8 millióját. Az Országos Tervhivatal júniusban – 1952. évi árakon – 945,8 millió Ft-os beruházási hitelkeretet tartott nyilván, amelyet különféle megtakarításokkal 900 millióra szorított le. Utóbbihoz viszonyítva 44,5%-os volt a műszaki teljesítés június végéig. Sajóbábonyban a gyalogsági löporüzem, a tüzérségi löporüzem „A” oldala és a savüzem termelni kezdett, a nitro-cellulózüzemben és a TNT-üzemben próbagyártás folyt, a nitroglicerín-üzem termelésre készen állt. A Fémnyomó- és Lemezárugyárnál és a Keményfémipari Vállalatnál az NDK-ból rendelt présgépek beérkezéséig függött a gyárindítás. Sirokon és Budapesten, a Fehér úton befejeződtek az építkezések, nem úgy Tégláson, Gyöngyösön és Ikladon, ahol közel két hónapos csúszásban voltak.⁴⁸¹

A löveggyártásnál külön intézkedésekre volt szükség a beszállítók nehézségei miatt. A löveg-egységfelszereléseket előállító Kőbányai Zománcárugyár csak a komplettírozásban tapasztalt diósgyőri szakmunkások átadását követően tudta pótolni lemaradását. Gondok voltak a töltőszárrugókkal és a futóműkerekekkel is. A legsúlyosabb problémát mégis a kohászati nyersanyag minősége okozta: 1952. júliusban a legyártott csövek (csődorongok) 86% volt selejtes. Így például a 37 mm-es gépágyúhoz készítendő 2127 tartalékcső helyett 567 db készült csak el nyárig. Az Üzemgazdasági Tanács augusztusban azonnali intézkedéseket várt a KGM-től, hogy vizsgálja meg a csőgyártás ügyeit és akár prémium kitűzésével biztosítsa havi 100 db cső legyártását.⁴⁸²

Augusztusra készült el a TNT- és löporgyártási kapacitások felülvizsgálata. Az Országos Tervhivatal és a KÖM azt javasolta, hogy ne építsék meg a Nógrádi Iparműveket (VS üzem, azaz a harmadik löporgyárat), így mintegy 730 millió Ft beruházás takarítható meg. Ehhez azonban tovább kellett bővíteni Sajóbábony és Fűzfőgyártelep kapacitását is: a TNT-nél 11 400 tonnáról 18 500 tonnára kívánták emelni, a löporgyártásnál pedig 15 700 tonnáról 20 000 tonnára. Mindehhez azonban korántsem volt biztosítva sem a toluol-, sem a cellulózgyártási kapacitás. Az Üzemgazdasági Tanács ezért új, alaposabb előterjesztést kért a teljes alapanyag- és nyersanyagháttér vizsgálatával.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Az ÜT 149/45/1952. sz. határozata – A KGM 1952. I. félévi és a várható évi hadfelszerelési tervteljesítése. 1952. augusztus 18. MNL OL XIX-A-98 219. d.

⁴⁸¹ Az ÜT 142/44/1952. sz. határozata – A honvédelmi ipar 1952. I. félévi beruházásai. 1952. augusztus 4. MNL OL XIX-A-98 219. d.

⁴⁸² Az ÜT 150/45/1952. sz. határozata – A tüzérségi fegyverek komplett kiszállításához szükséges intézkedések. 1952. augusztus 18. MNL OL XIX-A-98 219. d.

⁴⁸³ A TNT és löpor kapacitás biztosítása. 1952. augusztus 12.; Az ÜT 153/45/1952. sz. határozata. 1952. augusztus 18. MNL OL XIX-A-98 219. d.

A Középgépipari Minisztérium szeptemberben úgy számolt, hogy a Nitrokémiánál a melegválasztásos eljárásra való áttéréssel eleve 1750 tonnával bővül az éves TNT-gyártó kapacitás. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél ez a technológia átállás 25 millió Ft-os beruházást igényelt, amitől 3000 tonnás kapacitásbővülést vártak. Az Üzemgazdasági Tanács azonban nem engedte elindítani a beruházást, csak a megtervezését rendelte el.⁴⁸⁴

A testület nem fogadta el a repülőlőszerre vonatkozó előterjesztést sem. A HM hatalmas lőszerigénnyel lépett fel az ipar felé a légiero fejlesztése kapcsán 1953-ra: 7 millió db 7,62 mm-es, 22 millió db 12,7 mm-es, 880 000 db 20 mm-es, 285 000 db 23 mm-es, 367 000 db 37 mm-es lőszer. A 7,62 mm-eseket az azonos űrméretű normál lőszergyártás mellé megszervezhetőnek ítélte az Országos Terhivatal, illetve a legnagyobb volumens képviselő 12,7 mm-esek gyártását a korábban emlegetett veszprémfajsi telepen javasolta megszervezni. Új gyár építését nem látta lehetségesnek a rendkívül feszített beruházási előirányzatok miatt. A többi űrméretnél importból javasolta a néphadsereg igényét kielégíteni. Gerőék azonban ehelyett úgy döntöttek: a legfontosabbnak ítélt 23 mm-es lőszer gyártását, illetve a repülőlőszer-gyártást Tégláson kell bevezetni, ugyanakkor a baráti államokkal tárgyalást kell kezdeni a kooperációs gyártás lehetőségeiről.⁴⁸⁵

A rendszeresen problematikus gyújtógyártásnál ugyancsak határozott intézkedésekre volt szükség. A szovjet technológiára való áttérés, a szervezeti, technológiai és vezetési hibák miatt tetemes mennyiségű gyújtóhiány lépett fel. Ugyanakkor az 1952 nyári felülvizsgálatnál derült ki, hogy a meglévő lövedéktest-gyártási kapacitáshoz képest a KTM-1-M és az MD-8-M gyújtóból *százazres nagyságrendű túlgyártást* terveztek, miközben az RGM-2-M-ből, a T-5-M-ből és az MG-37-M-ből 700 000 darabos várható hiány mutatkozott. Az Üzemgazdasági Tanács a túlgyártások leállítását rendelte el, továbbá a három gyújtógyártó vállalatnál (Vadásztölténygyár, Fémszerelvénygyár, Mosonmagyaróvári Fémműve) a műszaki vezetés megerősítése mellett a lemaradások 1953. I. negyedévig történő behozását írta elő.⁴⁸⁶

Szeptember 1-jén döntött az Üzemgazdasági Tanács az új debreceni löveggyártó vállalat, a Tiszántúli Gépgyár megalapításáról (4000 fős tervezett létszámmal), valamint a tervezett műszakigumicikk-gyár (gázálarc) Rakamazra telepítéséről.⁴⁸⁷

A löveggyártásnál a csőanyag jelentette a legfőbb problémát. A szovjet licenclőírások ugyanis nikkeles ötvözet használatát írták elő a lövegcsöveknél, nikkel hiányában azonban – az évtizedes hazai gyakorlat alapján – króm-vanádiumos (ún.

⁴⁸⁴ Az ÜT 181/48/1952. sz. határozata – A tri-gyártó kapacitás bővítése. 1952. szeptember 29. MNL OL XIX-A-98 220. d.

⁴⁸⁵ Repülőlőszergyár létesítése. 1952. augusztus 12.; Az ÜT 154/45/1952. sz. határozata. 1952. augusztus 18. MNL OL XIX-A-98 219. d.

⁴⁸⁶ Gyújtógyártás. 1952. augusztus 12.; Az ÜT 158/45/1952. sz. határozata. 1952. augusztus 18. MNL OL XIX-A-98 219. d.

⁴⁸⁷ Az ÜT 169/46/1952. sz. határozata (Műszaki Gumicikket gyártó üzem telephelyének kijelölése), illetve az ÜT 170/46/1952. sz. határozata (A Tiszántúli Gépgyár Vállalat alapítása). 1952. szeptember 1. MNL OL XIX-A-98 220. d.

krova) ötvözetből készítették. A kisebb űrméretű lövegeknél már 1951-ben engedélyezte az eltérést a HM, a 122 mm-es tarackok gyártásánál azonban elhúzódó vita alakult ki. A Nehézszereszámgyépgyár 1951 júniusában rendelt meg a diósgyőri kohászatnál 135 db ilyen űrméretű csőhöz anyagot. A nikkelhiány miatt krovaötvözetből készítették, ám a HM katonai átvételi szervei 1952 júniusában megtiltották ezen ötvözet használatát ennél a típusnál. Azonban nemcsak az addig elkészült 82 db-ot adták át a Nehézszereszámgyépgyárnak megmunkálásra, hanem további 59 db-ot gyártott le a kifogásolt eljárással a kohászat. A Nehézszereszámgyépgyár pedig – vélhetően a tiltás ismeretében – folytatta a csőanyagok feldolgozását (a kovácsolást, forgácsolást, hőkezelést, fúrást stb.). Így októberre a kifogásolt anyagból 11 db kész, 5 db 90%-ban kész, 61 db 55–60%-ban kész és 64 db 30–50%-os készülségű lövegcső állt rendelkezésre a Nehézszereszámgyépgyárnál. A lőkísérletek még ekkor is folytak, de csak a csövek kisebb része felelt meg a követelményeknek.⁴⁸⁸

A gyújtógyártás ügyében az Állami Ellenőrző Központ is vizsgálódott Székesfehérváron és Mosonmagyaróváron. A tervtől való drámai lemaradást nemcsak a szükséges lőporok hiánya okozta, hanem a gyártástechnológiai hibák is. Mintadarab alapján korábban alumíniumból gyártották a GVMZ és RGM gyújtókat, majd a szovjet dokumentáció alapján átálltak a vasból való gyártásra, de a gépparkot és a készülékeket ehhez nem igazították hozzá megfelelően. Így hatalmas arányú selejttermelés zajlott hónapokig. A MOFÉM-nál a meglehetősen elhasznált géppark okozott fennakadásokat, és a tapasztalatlanság is akadály volt a minőségi termelésnek. Továbbá a profilrendezésnél Fehérvárról nem kaptak meg minden szükséges gépet, amelyek négy-öt hónap késéssel érkeztek be Magyaróra. Gondok adódtak a gyártásközbeni minőség-ellenőrzéssel is, így a végellenőrzésnél selejtezték csak ki olyan darabokat, amelyeket már korábban ki kellett volna szűnni. Így például a MOFÉM-nél a T-5-M gyártása során az 1. sz. alkatrésznél 38%, a 2–4. sz. alkatrészeknél 44% volt a selejt, ami összesen 1,35 millió Ft ráfizetést okozott a vállalatnál.⁴⁸⁹

A hadiipar teljesítménye a III. negyedévben sem javult lényegesen, sőt, a HM végtermék-kibocsátása 60%-ra sikeredett csak. A lőszergyártás állt a legrosszabbul: rendkívül magas selejt mellett akadozott a gyalogsági lőszer gyártása is, és alig javult a tüzérségi gyújtógyártás. A Mátravidéki Fémművek a tervezett 13 millió puskalőszer helyett mindössze néhány százazret készített, a Tömegcikkműveknél pedig nem tudták a havi 2,5 millió gyártást feljebb tornászni. A Vadásztölténygyár a MEO átszervezése, a szovjet technológiai készülékekre való átállás stb. ellenére alig harmadát gyártotta az előirányzatnak gyújtóból. A KÖM vállalatánál csak szeptemberben 12,5 millió Ft volt a selejtkár, ebből 2 millió egyedül a Nehézszereszámgyépgyárra jutott a lövegcsövek gyenge kohászati anyaga miatt.

⁴⁸⁸ Jelentés honvédelmi miniszter elvtársnak. A 122 mm-es tarack krova [sic] anyagból történő gyártása. MNL OL XIX-A-98 221. d.

⁴⁸⁹ Állami Ellenőrző Központ: A GVMZ-7-M, az RGM-2-M és a T-5-M gyújtók 1952. évi termelés lemaradás vizsgálata. 1952. szeptember 12. MNL OL XIX-A-98 221. d.

A krova pótanyagból való csőgyártás a 37 mm-es gépágyúnál augusztusra hozott megfelelő eredményeket, majd a 85 mm-esnél, a 122 mm-es tarackkal pedig még ekkor folytak a kísérletek. Az Üzemgazdasági Tanács október végén azonban már nem elégedett meg a KÖM által javasoltakkal, miszerint „erősítsék meg” a Lőszeripari Főosztályt, hanem bizottságot jelölt ki a hiányosságok felszámolására.⁴⁹⁰ A Friss István, Zsöfönyec Mihály, Horváth Mihály, Szuszki Károly és Tóth Károly összetételű bizottság november közepére készült el vizsgálatával, amelynek nyomán számos szervezeti intézkedésre tett javaslatot. Ezeket a 2.2. alfejezetben már ismerttettem, legfontosabb pontja a Lőszeripari Főosztály kettéválasztása volt.

Az Üzemgazdasági Tanács utolsó ülésén (december 1-jén) foglalkozott a gyújtógyártás változatlan nehézségeivel. A KÖM következő év tavaszára sem tudta garantálni a T-5-M, RGM és MG-37 gyújtókban mutatkozó lemaradás behozását. (Ugyanis pl. a T-5-öshöz szükséges löport végül importból kellett biztosítani, amely csak október végén érkezett be.) A lemaradás miatt több tízezer lőszer végszerelése megakadt, a gyújtó nélküli lőszeret részben az iparvállalatok, részben a néphadsereg tárolta; komplettírozásukat 1953 végéig tervezték elvégezni. Az Üzemgazdasági Tanács elrendelte, hogy a gyújtógyártó vállalatok 2-2 típusnál többet lehetőleg ne gyártsanak, a MOFÉM és a Fémyszerelvénygyár pedig vezesse be a folyamatos gyártást az addigi zárt ciklusú helyett. Felszólította továbbá a KGM-et, hogy egy gyújtógyártásra alkalmas vállalatot adjon át a középgépiparnak, utóbbi pedig ellenőrizze, hogy az e céllal felajánlott Világítástechnika Vállalat alkalmas-e a feladatra.⁴⁹¹

1952. december elején Farkas Mihály hadseregtábornok, honvédelmi miniszter vezetésével, K. F. Vaszilcsenko, a HM főtanácsadójának helyettese és Leonyid P. Muraskin, a Középgépipari Minisztérium tanácsadója részvételével 11 északelet-magyarországi hadiipari üzemet látogattak meg. A delegáció a megtekintett gyárakat korszerűnek és jelentős kapacitásúnak minősítették, elhelyezésüket stratégiaiailag megfelelőnek ítélték (ami lényegében cáfolta a korábbi vádaskodásokat a telepítések hibás voltáról). Kezdetben szinte mindegyik új üzemben nehézségekkel járt, hogy az agrárius környékekről főként ipari munkában járatlan női munkaerőt vettek fel, kevés szakmunkás, műszerész, technikus volt közöttük. A legtöbb selejt a Rézhengerművek által szállított kopszoknál volt, amelyek a gyalogsági lőszer gyártásánál felhasználhatatlannak bizonyultak.

A másik legproblematisabb terület a löveggyártás csőellátása volt. A három szomszédos diósgyőri üzem rendre egymást okolta a hibákért. A Lenin Kohászati Művek öntötte és kovácsolta a csődorongot, a DIMÁVAG normalizálta, a Nehézszerológépgyár nagyolta, majd visszaküldte a DIMÁVAG-ba hőkezelésre. Végül a megmunkálás és szerelés ismét a Nehézszerológépgyárnál történt.

⁴⁹⁰ A Középgépipari Minisztérium III. negyedévi tervteljesítése. 1952. október 22.; az ÜT 186/48/1952. sz. határozata. 1952. október 25. MNL OL XIX-A-98 220. d.

⁴⁹¹ Az ÜT 158/45/1952. sz. határozatának végrehajtása. d. n.; az ÜT 209/51/1952. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 221. d.

A helyzetet úgy látta megoldhatónak a delegáció, ha a DIMÁVAG hőkezelőjét (amely 70–80%-ban egyébként is csak lövegcsövek hőkezelését végezte) a Nehézszerológépgyárhoz csatolják. Sőt, felvetették, hogy egy külön, csak a hadiipar számára dolgozó kohászati bázist kellene elkülöníteni, amely így meg tudna felelni a magas minőségi elvárásoknak. A bizottság túl széles körűnek ítélte egyébként is a haditermékek gyártásához megszervezett kooperációt. A látogatáskor pl. 150 löveg állt befejezetlenül Diósgyőriben, mert a Győri Szerológépgyár nem szállította le a szükséges keréktárcsákat.

Az ellenőrző körütről készült jelentés szerint a gyárak döntően szovjet licencek alapján termeltek, „azonban még nem kielégítően tértek át, tanulták meg, vezették be a szovjet technológiát”. „Ez a körülmény nagymértékben hozzájárult [ahhoz], hogy sok üzemben magas a selejtszázalék és nem kielégítő a minőség” – vonta le a következtetést a jelentést jegyző honvédelmi miniszter. A látogatás nyomán megfogalmazott javaslatok között a még be sem fejezett sajátbányai löporgyár átalakítása is komolyan felmerült, mert a tűzérési löpor gyártása nem a szovjet előírások szerint történt.⁴⁹²

A termelés stabilizálása

A Honvédelmi Tanács első ülésén, 1952. december 15-én fogadta el a középgépipar 1953. évi tervét, amelyben több kiemelt feladatot tűzött az iparág elé. A néphadsereg maradéktalan ellátásán és az exportfeladatok teljesítésén túl a Honvédelmi Tanács elvárta a teljesen le nem terhelt üzemek gépeinek átcsoportosítását a minisztériumon belül; az új, termelésbe lépő vállalatok vezetőkkel és szakemberekkel való megerősítését; az addig jellemző nagyfokú selejt, káderfluktuáció és szervezetihiány folyamatos csökkentését; a hadiipari termékek árának felülvizsgálatát és korrekcióját. A KÖM teljes termelési előirányzatát 4,48 milliárd Ft-ban határozták meg, ebből a legnagyobb tételt (2,4 milliárd) a löszergyártás képviselte, valamint szerepelt a keretben 275 millió Ft értékű dokumentáció nélküli gyártás is. Utóbbi rovaton azokat a gyártmányokat írták elő, amelyeknek a gyártási dokumentációja még nem állt rendelkezésre: 122 mm-es páncélgránát, 45, 57, 76,2 és 85 mm-es űrméret alatti gránátok, wolfram lövedéktettek stb. A szektor beruházásaira 1015 millió Ft-os keretet kapott, ebből 583 millió az építkezésekre volt felhasználható. Mindezen felül előírta a Honvédelmi Tanács, hogy az Országos Tervhivatal és a KÖM vizsgálja felül a beruházási, a termelékenységi és önköltségi, a repülőgép- és harckocsi-javítási, valamint a gyújtógyártás tervét.⁴⁹³

⁴⁹² Jelentés egyes hadiipari üzemek megtekintéséről. 1952. december 9. MNL OL XIX-A-2-ee 93. d. A löszerekbe be lehetett ugyan tölteni ezt a löport is, de magasabb hőfokot fejlesztett, aminek következtében a lövegcsövek nagyobb mértékben elhasználódtak.

⁴⁹³ A HT 1/1/1952. sz. határozata – A Középgépipari Minisztérium 1953. évi tervéről. 1952. december 15. MNL OL XIX-A-98 215. d.

A tervezett Vác környéki lőporgyár tervezési és előkészítési munkálatait az év végére teljesen leállították, így meglehetősen kényelmetlen meglepetésként érte a KÖM vezetését, amikor 1953. január végén a gyár építését segíteni kívánó tanácsadók bejelentkeztek a moszkvai magyar nagykövetségen. A projekt leállításáról ugyanis nem értesítették a szovjet felet, aki komplett tervdokumentációt ígért a beruházáshoz. Bíró Ferenc miniszterhelyettes abban bízott csak, hogy a terveket fel tudják használni a saját bányai lőporüzem oldószeres lőporgyártásra való átépítéséhez.⁴⁹⁴

1953 januárjában az Országos Tervhivatal leiratban értesítette a Középgépipari Minisztériumot az exportra gyártandó haditechnikai termékekről, amelyek a hadiipar éves termelési előirányzat 8%-át tették ki. A leirat alapján a vállalatok megkezdtek a termelést, a Külkereskedelmi Minisztérium azonban csak Romániával kötötte meg a részletes államközi szerződést. Így a gyárak döntően érvényes szerződés nélkül, raktárra termeltek: a Lámpagyár az exportra szánt 30 000 puskát már a pincében, kultúrtermében és a Nyugati pályaudvaron tárolta, a Nehézszerológépgyár 50 löveget a gyáruddvaron, a szabad ég alatt parkoltatott stb. Ezért április 13-án a Honvédelmi Tanács külön határozattal szólította fel a Külkereskedelmi Minisztériumot a szerződések mielőbbi megkötésére, illetve az Országos Tervhivalt a tárolás átmeneti megoldására.⁴⁹⁵

A KÖM és a HM tetemes mennyiségű tüzérségi lőszert is tárolt szabad ég alatt. A tűrhetetlen állapot megszüntetése érdekében a Honvédelmi Tanács 1953. február elején határozatban intézkedett új tárolókról: a KÖM-nek kiutaltak Tárnok mellett egy 4500 m²-es barlangot, Bodrogkisújfaludon egy 2500 m²-es pincét, valamint Óbarok mellett egy, még a németek által épített lőszertelepet; a HM raktárgondjait pedig az új építkezések felgyorsításával kívánták enyhíteni. A középgépipar így 750 vagon lőszert tudott elhelyezni biztonságosabban.⁴⁹⁶

Február végén V. R. Bojko altábornagy egy 14 oldalas levélben fejtette ki a magyar hadiipart illető bírálatait Farkas Mihálynak. Március elején Bíró Ferenc miniszterhelyettes tájékoztatta Rákosit a kifogásolt kérdésekről és elintézésükről. A szovjet főtanácsadó – minden addigi erőfeszítés ellenére – elégedetlen volt a szovjet technológiára való áttérés minőségével és megoldásaival. A löveggyártásnál – a szovjet kifogások ellenére – a 37, a 76,2 és 85 mm-es lövegeknél bevált a króm-vanádiumos ötvözet, és a 122 mm-es taracknál is elfogadható eredményeket mutattak a lőpróbák, ezért egy ilyen széria legyártását engedélyezte a HM.

⁴⁹⁴ Bíró Ferenc KÖM miniszterhelyettes levele Hidas Istvánhoz, a Minisztertanács elnökhelyetteséhez. 1953. január 31. MNL OL XIX-A-2-ee 107. d.

⁴⁹⁵ A HT 95/9/1953. sz. határozata, a KÖM 1953. évi hadiipari exportja. 1953. április 13. MNL OL XIX-A-98 227. d. Ugyanakkor a Romániába szállítandó cikkek gyártásában komoly fennakadás volt. Herczeg Ferenc OT-elnökhelyettes Rákosi Mátyáshoz intézett március 31-i leveléből kiderül, hogy a megrendelt áruk közel 20%-át csak jelentős késéssel vagy egyáltalán nem tudja szállítani Magyarország. Lásd: Rákosi Mátyás elvtársnak: magyar–román szerződés módosítása. 1953. március 31. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ö. e. 403–407. o.

⁴⁹⁶ A HT 46/5/1953. sz. határozata – A lőszertárolásról. 1953. február 9. MNL OL XIX-A-98 226. d.

További gyártást azonban a KÖM is krómnikkel ötvözzel látta folytathatónak a nagyobb ürméretnél. A csappantyúgyártásnál – megfelelő szovjet technológia hiányában – a korábbi magyar módszerrel folyt a gyártás. Az iniciáló anyagok vegyi feljavításával igyekezett az ipar produkálni a licenclőírásokban előírt paramétereket – Bíró szerint igen jó eredménnyel. Bojko kifogásolta továbbá a licencknek megfelelő szerszámok, készülékek és műszerek hiányát – ami a rendkívül feszített tempó mellett nem is volt csoda. Bíró mindvégig azt bizonygatta, hogy a felvetett problémák orvoslása mindenhol folyamatban van.⁴⁹⁷

Február 23-án fogadta el a KÖM éves beszámolóját a Honvédelmi Tanács. A középgépipar 56 000 alkalmazottal 4,4 milliárd Ft értékű teljes termelést végzett, a katonai átvétel szerint 4,29 milliárd Ft értékű árut állított elő – 92%-ra, illetve 84%-ra teljesítve éves előirányzatát. Több ágazat, így a vegyipar, a fegyveripar és a műszeripar is túlteljesített; a legrosszabb mutatókat a lőszeripar produkálta, amely teljes termelésben 553 millió Ft-tal, árutermelésben (a katonai átvétel szerint) 734 millió Ft-tal maradt el tervétől. Ugyanis a Tömegcikkműveknél és a Mátravidéki Féműveknél csak a II. félévben, a Fémszerelvénygyárban pedig év végére indult meg az érdemi termelés. Főként a Vadásztölténygyár lemaradásai miatt óriási mennyiségű gyújtó nélküli lőszer halmozódott fel a szerelővállalatoknál. A beruházásoknál az előirányzott 913 millió Ft-ból 799,5 milliót sikerült felhasználni. A Honvédelmi Tanács határozatában, amellyel hogy tudomásul vette a jelentést, utasította a Kohászati Minisztériumot, hogy a Diósgyőri Kohászati Üzemek a lövegcsöveket előnagyolva, hőkezelve és katonai átvétel után adja át a Nehézszerológépgyárnak. (Ehhez gépek átcsoportosítás is elrendelték a különféle diósgyőri vállalatok között).⁴⁹⁸

A KGM hadfelszerelés-gyártási tervét forintértéken ugyan 99%-ra teljesítette, de fontos híradás-technikai cikkekkel, lőszerekkel, harckocsi-alkatrészekkel elmaradásba került tervéhez képest. A HM-nek 773 millió Ft értékű hadianyagot adott át, a középgépiparnak pedig 666 millió Ft értékű félkész terméket szállított.⁴⁹⁹

A KÖM beruházási keretét március közepén pontosították: az RM Nagytömegáru gyár átvétele után a középgépipar 1020 millió Ft kerettel rendelkezett, amelynek több mint fele építési célokat szolgált. A Honvédelmi Tanács meghatározta a folyamatban lévő nagyberuházások befejezési határidejét is, amelyek csak a kiviteli terveknek az építőipar számára időben való átadása estén voltak tarthatók (lásd a 2.11. táblázatban).

⁴⁹⁷ MNL OL 276. f. 65. cs. 195. ö. e. 362–376., 389–391. o.

⁴⁹⁸ A HT 57/6/1953. sz. határozata – A KÖM 1952. évi tervteljesítése. 1953. február 23. MNL OL XIX-A-98 226. d.

⁴⁹⁹ A HT 58/6/1953. sz. határozata – A KGM 1952. évi hadfelszerelési tervének teljesítése. 1953. február 23. MNL OL XIX-A-98 226. d.

2.11. TÁBLÁZAT: Az 1953. évi hadiipari nagyberuházások tervezett befejezési ideje.
 Forrás: A HT 69/7/1953. sz. határozata. 1953. március 16. MNL OL XIX-A-98 225. d.

Vállalat neve	Befejezési határidő
Tiszántúli Gépgyár, Debrecen	1954. december 31.
Keményfémipari Vállalat, Budaörs I. részleg	1953. május 31.
II. részleg	1953. december 31.
Vegyitermékek Gyára, Hernádkak*	1953. december 31.
Ipari Műszergyár, Iklad	1953. december 31.
Fémnyomó és Lemezáru gyár, Jászberény	1953. december 31.
Távközlési Kutatóintézet, Bugyi	1954. május 1.
Hajdúsági Gépgyár, Debrecen	a tervek elkészülte után egy hónappal tűzhető ki
Hajdúsági Iparművek, Téglás	1953. november 1.
Szerszám és Készülékek Gyára, Gyöngyös	1953. november 30.

* A beruházást többnyire inkább a másik közeli település, Onga telephellyel szokták jelölni.

A Nógrádverőcére tervezett löporgyár (VS üzem) vizsgálatára Bíró Ferenc, Horváth Mihály és Szuszki Károly összetétellel bizottságot kellett alakítani, hogy az üzem alapanyaggal való ellátását felülvizsgálják.⁵⁰⁰

A vizsgálóbizottság – fenn nem maradt jelentése alapján – a Honvédelmi Tanács április végén további vizsgálatokra és tárgyalásokra adott utasítást. Egy-egy kormányküldöttség indítását tartotta szükségesnek Lengyelországba, illetve Csehszlovákiába, tisztázandó a következő kérdéseket: importálható-e tőlük oldószeres lőpor?; ha igen, milyen hazai termékkel (például salétromsavval) lenne ellentételezhető?; milyenek egy önálló lőporüzem építési költségei, technológiai lehetőségei? A Honvédelmi Tanács utasította a HM-et „M”-időszaki lőpor- és TNT-igényeinek újbóli felülvizsgálatára, továbbá a vegyipari minisztertől várt választ arra, hogy polgári célra milyen módon lenne hasznosítható a VS üzem.⁵⁰¹

A legproblematisabb területeken 1953 első negyedében sem következett be érdemi javulás. A Tömegcikkműveknél az addigi 30–40%-os selejtről csak márciusra esett 22%-ra az arány a puskalöszerek gyártásánál, a pisztolylöszereknél pedig a korábbi 20%-ról 15%-ra. A Nehézszerkezésgépgyárban a szilárdsági és repedésvizsgálatok során a kohászattól átvett lövegcsövek átlagosan negyede bizonyult selejtesnek, de a 122 mm-es csőnél 1953. márciusában sikerült negatív rekordot felállítani a 66%-os selejttel.⁵⁰²

Hidasi István miniszterelnök-helyettes – vélhetően nem függetlenül a nagyarányú selejttől – április közepén levélben szólította fel Kossa István általános gépipari

⁵⁰⁰ A HT 69/7/1953. sz. határozata – A KÖM beruházásainak felülvizsgálata és az új üzemek befejezésének határideje. 1953. március 16. MNL OL XIX-A-98 225. d.

⁵⁰¹ A HT 116/10/1953. sz. határozata – A VS üzem szükségességét felülvizsgáló bizottság jelentése. 1953. április 27. MNL OL XIX-A-98 228. d.

⁵⁰² Feljegyzés Marai elvtárs részére – a Titkárság 1952. augusztus 6-i, a hadiipar helyzetéről szóló határozatának végrehajtása. 1953. április 15. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 147. ő. e.

minisztert és Bíró Ferenc középgepipari miniszterhelyettest, hogy augusztusig, illetve év végig szüntessék meg a különféle lövegalkatrészek, -fődarabok kooperációs gyártását. Ez nem mást jelentett, minthogy a Nehézszerkezésgépgyárba tegyék át az olyan eddig külső beszállítóktól (Ganz Vagongyár, Láng Gépgyár, DIMÁVAG stb.) kapott részek gyártását, mint például csigakoszorú, pajzsszerkezet, lövegtalp, műszervédő-kosár stb.⁵⁰³

Áprilisra annyiféle változás torlódott össze, hogy a Honvédelmi Tanácsnak módosítania kellett a középgepipar tervét. Egyrészt az első negyedév folyamán megtörténtek a decemberben előírt felülvizsgálatok, másrészt a KÖM-höz került az RM Nagytömegáru gyár, a Világítástechnika Vállalat és több kisebb gyárrészleg. Változatlan áron 4,3 milliárd Ft-ban írták elő az ágazat teljes termelési tervét.⁵⁰⁴

A Honvédelmi Tanács ugyanezen, április 27-i ülésén engedélyezte hét hadiipari üzem építkezéseinek részleges dokumentációval való folytatását, illetve dokumentáció nélküli megkezdését. Hasonlóra a korábbi években is volt példa, és e módosítás súlyos hátrányaira rendre csak hónapokkal, évekkel később derült fény. A Honvédelmi Tanács mégis elfogadta az Országos Tervhivatal azon érvelését, hogy ha ezen építkezéseknél megvárják a teljes tervdokumentációk elkészülését, akkor az üzemek befejezésének határideje nagyon kitolódna, illetve a kivitelező vállalatoknak munka hiányában le kellene vonulniuk. A Honvédelmi Tanács így a következő beruházásokra adott felmentést a továbbépítési tilalom alól:

- Tiszántúli Gépgyár, Debrecen – teljes dokumentációja 1953. december 31-ig készül el, út és vasútépítés folyamatban;
- Keményfémipari Vállalat, Budaörs – a második ütem tervdokumentációja csak II. félévben készül el;
- Vegyitermékek Gyára, Onga – tervfeladata jóváhagyva, az építészeti kiviteli tervek októberre készülnek el, útja és vasútja elkészült;
- Ipari Műszergyár, Iklad – egy része készen, de néhány épületet technológialváltozás miatt át kell tervezni, tervdokumentációjuk júliusra készül el;
- TÁKI labor, Bugyi – tervfeladat jóváhagyva, részletes dokumentációja augusztusra készül el;
- Hajdúsági Iparművek, Téglás – épületi részben elkészültek;
- Hajdúsági Gépgyár, Debrecen – szovjet dokumentáció alapján készül a tervfeladat, a kivitelező foglalkoztatása érdekében a tervezéssel egy időben az utat, a vasutat és a felvonulási épületeket és munkásszállót építenek.

⁵⁰³ A Minisztertanács elnökhelyettesének Hidas Istvánnak a levele a KÖM-höz és az Általános Gépipari Minisztériumnak: a löveggyártás kooperációs termelésének megszüntetése. 1953. április 17. MNL OL XIX-A-2-ee 107. d.

⁵⁰⁴ A HT 109/10/1953. sz. határozata – A Középgepipari Minisztérium 1953. évi termelési, HM végtermék, új gyártmányok bevezetési, munkaügyi és önköltségi tervének módosítása. 1953. április 27. MNL OL XIX-A-98 228. d.

A Honvédelmi Tanács annyit kötött ki, hogy a KÖM legalább egy-egy megindítandó épüleategység tervdokumentációját adja át a munka megkezdése előtt a kivitelezőknek.⁵⁰⁵

Az építés alatt álló létesítmények mellett még további új igények teljesítésére kellett megoldást találni. A néphadsereg több mint 3,5 millió db-os éves repülőlőszer-igényére (12,7, 20, 23 és 37 mm-esből) az Országos Tervhivatal április végén újabb üzem létesítésére tett javaslatot. A gyártást a Veszprém melletti Fajszon kívánták megszervezni, ahol egykor a Danuvia Rt. hasonló üzeme működött, ekkor azonban a néphadsereg laktanyaként használta az épületeket. A kísérleti gyártást az e célra tervezett Hajdúsági Iparműveknél kívánták elindítani 1954-ben a 12,7 mm-es és 23 mm-es ürméretekkel, a 20 mm-es és a 37 mm-es ürméreteket pedig az átalakítás után Fajszon tervezték gyártani. Utóbbihoz Berhidán 25 millió Ft-ból egy típus ezredlaktanyát kellett (volna) megépíteni. A gyártás megindításához 183 db gépet hazai üzemekben kellett volna elkészíttetni, 43 db-ot pedig külföldről beszerezni. A repülőlőszerreknél – a nagy tűzgyorság miatt – a szovjet tanácsadók mindenképpen rézhüvelyek alkalmazását javasolták, amelyeket a KÖM hüvelygyártói el is tudtak készíteni, ám a gyártáshoz több száz tonnányi minőségi sárgarezet kellett biztosítani 1954-től. A löszerek löporigénye pedig az ugyancsak szűkös oldószeres löporkapacitást terhelte volna tovább. Vélhetően az utóbb említett nehézségek miatt a Honvédelmi Tanács május 11-i határozatában új javaslat kidolgozását rendelte el, felszólítva az Országos Tervhivatalt: vesse össze a fajszi és téglási telepítés költségkihatásait, gép- és időigényét.⁵⁰⁶

Májusban döntés született a sajóbábonyi Északmagyarországi Vegyiművek tűzérési löporüzemének átalakításáról. Az 50 millió Ft-os átépítésre azért volt szükség, mert – amint azt több alkalommal kifogásolták a szovjet tanácsadók – a tűzérési löszerek egy részének gyártásához a hagyományos nitroglicerín tartalmú löpor helyett oldószeres eljárással készülő nitro-cellulóz löporra volt szükség. Az ország harmadik löporgyárát, a VS üzemet kívánták eredetileg az éteralkoholos eljárási technológiával felszerelni. Ennek késedelme miatt azonban inkább a sajóbábonyi „E” üzem félkész „B” oldalának átalakítása mellett döntöttek. Az Északmagyarországi Vegyiművek nitroglicerines löporgyártási kapacitása így viszont évi 4200 tonnáról 1400 tonnára csökkent. Ugyanakkor már határozatba is belekerült, hogy nagy részben már felépített berendezéseket használnak fel az új technológiánál, ezért „a szovjet technológiában megadott gazdaságossági fok nem érhető el”⁵⁰⁷

A nyersanyagellátási hiányok és a pazarlás együttes meglétét jól mutatja a fen-

⁵⁰⁵ A HT 110/10/1953. sz. határozata – A Középgépipari Minisztérium egyes építkezéseinek részleges tervdokumentációval történő folytatása, illetve dokumentáció nélkül történő megkezdése. 1953. április 27. MNL OL XIX-A-98 228. d.

⁵⁰⁶ Előterjesztés a HT-hoz – Repülőlőszer gyártás. 1953. április 28.; a HT 126/11/1953. sz. határozata. 1953. május 11. MNL OL XIX-A-98 228. d.

⁵⁰⁷ A HT 125/11/1953. sz. határozata – Az ÉMV tűzérési löporüzemének átalakítása. 1953. május 11. MNL OL XIX-A-98 228. d.

tekben említett réz biztosítása körüli mizéria. A csepeli Rákosi Mátyás Művek területén több mint 1000 vagonnyi (!) plattfirozott hulladékfém hanyódott, amelylyel megkezdtek a rézviasszanyerési kísérleteket: ehhez a KÖM külön forrást biztosított a Rákosi Mátyás Műveknek, hogy elektrolitikus úton kb. 300 tonna rezet nyerjenek az említett hulladékból, illetve a későbbiekben is biztosítsák a réz újrahasznosítását. A rézzel való takarékoság érdekében tértek már eleve át a gyalogságilőszer-gyárak a tombakkal (réz-cink ötvözet) plattfirozott hüvelyek gyártására, azonban kísérleteztek a lakkozott vashüvelyek bevezetésével. A tűzérési löszergyáraknál pedig az jelentett volna lényeges rézmegtakarítást, ha a lövedéktestek réz vezetőgyűrűit sikerül porkohászati úton vasporból előállítani. 100 millió db puska löszér vashüvelyes gyártásával 377 tonna, 100 000 db 85 mm-es légvédelmi repeszgránát porkohászati vezetőgyűrűvel való gyártásánál pedig 28 tonna rezet lehetett volna megtakarítani. A Honvédelmi Tanács mindezek alapján június 8-i határozatában előírta a kísérletek folytatását, és az elektrolitos rézviasszanyerő berendezés mielőbbi üzembe helyezését.⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ A HT 152/13/1953. sz. határozata – A rézzel való takarékoságról. 1953. június 8. MNL OL XIX-A-98 229. d.

3. VISSZAFOGÁS, LEÉPÍTÉS, ÁTÁLLÍTÁS,

1953–1958

3.1. Haderőcsökkentés és állandó átszervezés

„A hiba lényege szerintem abban van, hogy gazdaságpolitikánkban, amely a szocializmus építésére irányul, nem érvényesült a szocializmus gazdasági alaptörvénye: a lakosság életszínvonalának állandó emelkedése” – jelentette ki Nagy Imre az MDP Központi Vezetősége 1953. június 27–28-i ülésén, amelyen éles bírálattal illették Rákosi Mátyást és a párt addigi politikáját. A Központi Vezetőség által elfogadott határozat egyebek mellett a lakossági fogyasztás azonnali növelését tűzte célul, amelyet a kínálat javításával, árleszállításokkal, valamint a fogyasztási cikkek gyártásának és az élelmiszer-előállítás fokozásával kívánt elérni.¹

Amint az közismert, a magyar vezetés számára június 13–16-án Moszkvában szabtak új politikai irányvonalat. A Rákosihoz és Gerőhöz intézett – helyenként durva hangvételű – moszkvai bírálatban fontos helyet foglalt el a hadiipar túlzott fejlesztése. Ugyanakkor az egyetlen önkritikus megállapítás is a fegyvergyártás kapcsán hangzott el Anasztaz I. Mikojan kereskedelmi miniszter szájából: beismerte, hogy éppen a szovjetek állítottak olyan hadsereg-fejlesztési követelményeket Magyarországra, amelyek ilyen mértékű hadiipari beruházásokat kívántak.² A minisztériumi struktúra átalakítása már június 14-én Moszkvában, az új programjavaslat kidolgozásakor felmerült: Gerő egyebek mellett felvetette az Általános Gépipari és a Középgépipari Minisztérium egyesítését. A magyar delegáció által 14-én elfogadott, majd 16-án a szovjet pártvezetés elé tárt, és általuk jóváhagyott dokumentumban is az szerepelt: az említett két főhatóságot Gépipari Minisztérium néven kell összevonni, Kossa István vezetésével.³

Június 20-án az MDP PB ülésén Rákosi már egyértelműen a haderőcsökkentés és a hadiipar visszafogásának feladatáról beszélt: „Felül kell vizsgálnunk, és csökkentenünk kell honvédségünk létszámát és hadiiparunkat. Gazdasági bajaink most a gyors hadseregfejlesztés költségével és a hadiipari beruházásokkal függnek össze. A szovjet elvtársak figyelmeztetései és tanácsai után nyugodtan és bátran nyúlhatunk ehhez a kérdéshez. Felül kell vizsgálnunk, át kell szerveznünk, és egyben csökkentenünk kell honvédségünk létszámát [...]”⁴

¹ Lásd részletesen Rainer (1996) 521–527. o. Az idézet helye: 523. o.

² Belényi (2011) 37. o.

³ Belényi (2011) 152., 158. o.

⁴ Nagy (2003) 102. o.

A szovjet vezetés által megfogalmazott elvárásoknak és az MDP Központi Vezetősége június 27–28-i határozatainak megfelelően, a májusi választások után összeülő Országgyűlés második munkanapján, július 4-én Nagy Imrét választották a Minisztertanács elnökévé. A miniszterelnök kormánya programjában egyebek mellett célul tűzte a nehézipari (benne a katonai) fejlesztések visszafogását, a mezőgazdaság erőteljes fejlesztését és a közszükségleti cikkek gyártásának előtérbe helyezését.⁵

Fontos látni, hogy Nagy Imre törekvései összhangban álltak a szovjet blokk más országaiban zajló változásokkal. A Szovjetunióban Georgij M. Malenkov állt ki leghatározottabban a fogyasztóorientált politika mellett. 1953. augusztus 5-én a Szovjetunió Legfelső Tanácsa ülésén nyilvánosan is megfogalmazta ez irányú célkitűzéseit: a fogyasztói javakat előállító iparnak gyorsabban kell növekednie, mint a termelői javakénak.⁶ A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága 1953. október 29–30-i ülésén határozott az életkörülmények javításáról, 1954 márciusában pedig a párt II. kongresszusán döntöttek a gazdaság átalakításáról és a hatéves terv előirányzatainak mérsékléséről.⁷ A szovjet blokkban Sztálin halála után megkezdett, különféle mélységű reformok közös célkitűzése volt a lakosság életkörülményeinek látványos javítása – a hadsereg, a hadiipar és a nehézipar fejlesztésnek mérséklése és visszafogása árán. A néphadseregek drasztikusan visszacsúszó megrendelése miatt a blokk szinte minden országában kapacitáskihasználási gondokkal küzdött a hadiipar. Az új helyzetben a közép-kelet-európai országok kormányai főként a hadiipari vállalatokra osztották az addig elhanyagolt közszükségleti cikkek előállítását.

Többszöri létszámcsökkentés a hadseregnél

Alig egy héttel Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését követően, 1953. július 15-én Rákosi Mátyás javaslatot terjesztett az MDP PB elé a Honvédelmi Tanács átalakítására: „A Titkárság a Minisztertanács összetételében történt változásnak megfelelően a Honvédelmi Tanács új összetételére a következő javaslatot teszi: Nagy Imre, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Bata István, Zsófinyec Mihály, vezérkari főnök.” A PB ellenvetés nélkül megszavazta a változtatást.⁸ A Honvédelmi Tanács elnöki tisztének Nagy Imrere ruházását, illetve a testület tagjainak névsorát – a vezérkari főnök helyét még üresen hagyva – a Minisztertanács 1953. július 17-i ülésén hagyták jóvá.⁹

⁵ Az új szakasz gazdaságpolitikájáról és nemzetgazdasági folyamatairól lásd Honvári (2006) 237–300. o.

⁶ Hanson (2003) 50–52. o.

⁷ Paczkowski (1997) 197. o.

⁸ Az MDP PB 1953. július 15-i ülésének jegyzőkönyve: MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 126. ó. e. 9. és 128. o.

⁹ Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi július 17-én tartott üléséről: 500/nk/6/1953. sz. MT-határozat. MNL OL XIX-A-83-a 89. d. 500. sz. jegyzőkönyv. 21. o.

Az MDP vezetésében a Titkárság helyett újra a Politikai Bizottság lett a legfontosabb döntéshozó testület. Így az utóbbi döntött július 22-én – Bata István altábornagy, honvédelmi miniszter javaslatára – a Magyar Néphadsereg létszámának jelentős csökkentéséről. A néphadsereg és a hadrenden kívüli hadtápalakulatok rendszeresített létszáma 220 000 fő volt, ám ebből 200 000 volt a ténylegesen meglévő feltöltött létszám. Bata a rendszeresített létszámból javasolt 54 000 fős csökkentést. A HM által beterjesztett kimutatások meglehetősen nehezen átláthatók: a csökkentés és az aktuális leszerelés nyomán felszabaduló személyek létszámát 84 000 főben adták meg, amiben benne volt 14 000 tiszthelyettes és honvéd idő előtti leszerelése szociális okokból, az építőalakulatoktól idő előtt hazabocsátandó 5700 fő, valamint több száz tiszti iskolai növendék, akit létszámfölöttiként kívántak leszerelni. A haderő rendszeresített létszámát így 165 000 főre kívánták leszállítani 1953 őszére. A HM kiadásait – az építési-beruházási összegek nélkül számított – 11,2 milliárd Ft-ról 7,6 milliárd Ft-ra tervezte csökkenteni Bata. A PB kiindulási alapul elfogadta a javaslatot azzal, hogy a leszerelésre kerülők létszáma és a megtakarítás nem lehet kevesebb az itt vázoltnál, illetve a részleteket a Honvédelmi Tanács elé terjeszti a HM.¹⁰

Augusztus 5-én az MDP PB határozott az állami költségvetés módosításáról is: a védelmi szektor kiadási előirányzatait 1,17 milliárd Ft-tal csökkentették (ebből a HM-et 685 millió Ft-tal, az ÁVH-et 309 millióval), miközben más költségvetési intézményeknél csak 111,5 millió Ft-ot zároltak.¹¹

Nagy Imre július 27-én vette át a Honvédelmi Tanács elnöki tisztét.¹² A Honvédelmi Tanács 1953. augusztus 10-i ülésén elfogadta a HM létszámcsökkentési és átszervezési javaslatát. A következő évi költségvetésre vonatkozó előterjesztést azonban átdolgozásra visszaadta, és felszólította az Országos Tervhivatal elnökét, hogy a költségvetési és beruházási keretszámok összeállításánál részletes kimutatást készítsen nemcsak a néphadsereg közvetlen kiadásairól, hanem a közvetett, egyéb honvédelmi kiadásokról is (ipar, KR, távközlés, közlekedés, légoltalom stb. – a Belső Karhatalom kivételével).¹³

A pártvezetés és a kormányzat ekkor kezdte igazán számba venni a korábbi évek katonai és védelmi célú kiadásait, és programszerűen újraértékelni a lehetőségeket. A széles körű felülvizsgálatok nyomán 1953. október 5-én több előterjesztés került a Honvédelmi Tanács elé. A néphadsereg előirányzatait illetően a HM és az Országos Tervhivatal vizsgálata arra jutott, hogy a honvédelmi feladatok ellátá-

sa „a tervben előirányzottnál lényegesen csekélyebb eszközökkel is biztosítható”. Ezért a Honvédelmi Tanács elfogadta, hogy a HM kiadásait 9,1%-kal csökkentse (10054 millió Ft-ról 9100,2 millió Ft-ra), ezen felüli beruházási keretét pedig 23,6%-kal mérsékeljék (1175 millióról 852,6 millióra). A Honvédelmi Tanács arra utasította a honvédelmi minisztert, hogy a – tervhivatallal karöltve – vizsgálja felül a hadsereg készleteit, és vegyék számba a népgazdaság számára átadható készleteket, cikkeket.¹⁴ (A Honvédelmi Tanács által jóváhagyott keretösszegek láthatólag meghaladták az MDP PB által korábban megcélzott előirányzatokat.)

A Honvédelmi Tanács ugyanezen ülésén további határozataival csökkentette a BM kiadási keretét 222,5 millió Ft-tal (2975 millióról 2752,5 millióra); a Pénzügyőrség pénzügyi keretét; a légoltalom és az Áruraktározási Hivatal beruházásait; és átdolgozásra visszaadta a KGM-nek a KR-kapacitásokat biztosító beruházási javaslatát, illetve tovább mérsékelte a hadiipari termelési előirányzatokat.¹⁵ (Utóbbiról lásd részletesen a 3.3. alfejezetben.)

Az 1953 őszén végrehajtott több tízezres leépítéssel párhuzamosan átszervezték a HM-et is: az új struktúra 1953. december 1-jétől épült ki és 1954. január 1-jétől volt végleges.¹⁶ A honvédelmi kiadások összegét a Minisztertanács 1954. május 15-i ülésén 5,5 milliárd Ft-ban határozta meg folyó évre, az állami költségvetés 11%-ában.¹⁷

1954 februárjában Nagy Imre és támogatói jelentős presztízavesztést szenvedtek el – a magyarországi szocialista iparosítás szimbólumának tekinthető – sztálinvárosi vasmű nagyolvasztójának ünnepélyes felavatásával. Ám ennél súlyosabb következményekkel jártak az új szakasz politikájának hatékonyságát is megkérdőjelező energia-, nyersanyag- és áruellátási zavarok, amelyek a rendkívül kemény tél – valójában a gazdaság mélyen gyökerező válsága – miatt álltak elő.¹⁸

1954 nyarára a HM elkészítette a néphadsereg középtávú, 1960-ig szóló fejlesztési koncepcióját, amelyet Bata altábornagy az MDP Politikai Bizottsága elé terjesztett. A július 3-i első változat ezúttal nem valamilyen szövegterv kéréssel, tanáccsal indokolta a terv kidolgozását, hanem az „imperialista hadsereg” gyorsan fejlődő és korszerű fegyverzetével. Az előző évek milliárdos erőfeszítéseiről is ítéletet mondott a terv azzal a kezdőmondatokkal, miszerint „a Magyar Néphadsereg jelenlegi szervezeti felépítését, fegyverzetét és főbb felszerelési anyagait tekintve nem korszerű”. Az intézkedési-szervezési terv szerint 1954–1955-ben a lövontatás teljes megszüntetésével mozgékonyabb lövészhadtesteket, valamint új légvédelmi löve-

¹⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. július 22-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 127. ó. e. 2. és 13–15. o. A lépés hadrendi következményeit lásd részletesen Okvát (1998) 297–301. o.

¹¹ Az MDP PB 1953. augusztus 5-i ülésének jegyzőkönyve, illetve Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz az 1953. évi állami költségvetés módosításáról. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 129. ó. e. 6., 74–80. o.

¹² A Honvédelmi Tanács 14. üléséről készült jegyzőkönyv. MOL, XIX-F-6-a 117. d.

¹³ A HT 173/15/1953. sz. határozata – A Néphadsereg létszámcsökkentéséről; A HT 173/15/1953. sz. határozata – A Néphadsereg 1954. évi költségvetési, beruházási és importkereteinek megállapítása. 1953. augusztus 10. MNL OL XIX-A-98 229. d.

¹⁴ A HT 196/17/1953. sz. határozata – A HM 1953. évi tervének módosításáról. 1953. október 5. MNL OL XIX-A-98 229. d.

¹⁵ A HT 197/17/1953., 198/17/1953., 203/17/1953., 204/17/1953., 206/17/1953. és 207/17/1953. sz. határozatai. 1953. október 5. MNL OL XIX-A-98 229. d.

¹⁶ Lásd részletesen Markó (2011) 97–111. o.

¹⁷ 526. jegyzőkönyv a Minisztertanács 1954. május 14-i üléséről: PM előterjesztés – Az 1954. évi állami költségvetés. 1954. április; a MT 526/3/b/1954. sz. határozata az 1954. évi állami költségvetésről. MNL OL XIX-A-83-a 52997. film.

¹⁸ Rainer (1999) 57–58. o.

gekkel és hazai gyártású lokátorokkal a légvédelem megerősítését kívánták elérni. 1956-ban a vadászrepülő-hadosztályok részére korszerű, sugárhajtásos MiG-17-esek beszerzését kívánták elindítani. 1957-től kezdődött volna meg hazai gyártású és importált eszközökkel a néphadsereg átfegyverzése: például 100 mm-es lövegekkel, magyar gyártású légvédelmi lövegekkel, új légvédelmi géppuskákkal, 85 mm-es páncéltörő ágyúkkal stb. A következő három évben pedig a lövészhadtestek, illetve a tüzérség átfegyverzését, a légvédelem korszerűsítését, valamint a légierő új sugárhajtású MiG-ekkel való teljes feltöltését, illetve csatarepülő és bombázók beszerzését kívánták végigvinni. Ehhez a néphadsereg létszáma 160 000 fő körül maradt volna, ám a hat évre 41,1 milliárd Ft költségvetési kiadást kért a HM, plusz 3,5 milliárd Ft-ot a haditechnika importjára. Az összesítés szerint a hazai ipartól több mint 4 milliárd Ft értékű technikát kívántak megrendelni.

A PB az előterjesztést nem fogadta el, illetve ezt a kitélt utóbb Rákosi kézírással törölte a határozatból, és a következők szerint fogalmazta át: „[...] az előterjesztés önmagában helyes és kívánatos, de előírásait túlhaladják az ország teherbíróképességét.” Ezért hat héten belül új javaslatot kért a PB a HM-től.¹⁹

A honvédelmi miniszter három héten belül beterjesztette új javaslatát, amely a korszerűsítés terén tett engedményeket. Eszerint nem állítanak fel új vadászrepülő-hadosztályt, nem fegyverzik át a csatarepülő, illetve a bombázóhadosztályt, nem szervezik át gépesítetté az egyik lövészadosztályt, megmaradnak a rendszerben a 76 mm-es és a 122 mm-es (nehéz)rohamlővegek, a 100 mm-es hadtest lövegek helyett a hazai gyártású 85 mm-es hadosztályágyúkat rendszeresítenének stb. Ehhez szerényebb rendszeresített létszámot terveztek – 1954-ben 155 000, 1960-ban 157 000 főt. Az importigény így 2 milliárd Ft-ra csökkent volna, a fenntartási és hazai beszerzési keret pedig 38 milliárd Ft-ra. Az ipartól való beszerzést az átdolgozás gyakorlatilag nem érintette.

Az MDP PB azonban változatlanul elégedetlen volt: július 20-i határozatában az ország gazdasági helyzetére tekintettel 20–25 000 fős létszámcsökkenést várt a hadseregtől. Rákosi ismét kézzel javított a határozaton: „körülbelül 20 ezer fős” csökkentést írtak így elő végül.²⁰

A létszámkérdésről 1954. augusztus 25-én külön jelentést tett Székely Béla vezérőrnagy, vezérkari főnök az MDP PB-nek. A jegyzőkönyv nem tartalmazza az előterjesztést, csak a bizottság határozatát. Eszerint a hadsereg létszáma 1954 ősz-től 145 000 fő lehet, ugyanakkor a ténylegesen feltöltött létszám az 1954/55-ös kiképzési évben nem lesz több 140 000-nél. A HM-ben 15%-os, a polgári alkalmazottak körében 20%-os létszámcsökkenést írtak elő, valamint azt, hogy a HM

¹⁹ Előterjesztés az MDP PB-hez a Magyar Néphadsereg 1954–1960. évi átszervezéséről, átfegyverzéséről és fejlesztéséről. 1954. július 3.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. július 7-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 184. ó. e. 8–15., 3. o. Idézet helye: 8. és 3. o.

²⁰ Előterjesztés az MDP PB-hoz a Magyar Néphadsereg 1954–1960. évi átszervezéséről, átfegyverzéséről és fejlesztéséről. 1954. július 20.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. július 28-án tartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 187. ó. e. 92–99., 9. o.

folyó évi kiadásait az előirányzott 5,9 milliárd helyett legalább 1 milliárd Ft-tal csökkenteni kell, és 1955-re szigorúan takarékos költségvetést kell összeállítani.²¹

A vezérkar az augusztusi határozatból kiindulva készítette el az 1955–1960. évek-re vonatkozó haditechnikai fejlesztési tervet, amelyet november 3-án ismét az MDP PB vitatott meg. A jelentés a következőkben foglalta össze a legfontosabb célkitűzéseket: korszerű, mechanikusan vezérelt lövegekre kell cserélni a meglévőket, illetve korszerű lokátorokkal felszerelni a légvédelmet; megerősíteni a légierőt korszerű vadászgépekkel; hatékonyabb páncéltörő lövegeket kell rendszerbe állítani; biztonságosabb híradás-technikai berendezésekre kell áttérni; az atomháború lehetőségére tekintettel a haditechnikát és a hadsereg különféle felszereléseit és tartalékait a nagyvárosokon kívül kell tárolni. Az augusztus 25-én jóváhagyott létszámmal 1955–1960. között 38,9 milliárd Ft ráfordítással ítélték megoldhatónak a korszerűsítést, ami átlagosan az állami költségvetés 12%-ának felhasználását jelentette volna. A keretösszegeből 4,4 milliárdot szántak építkezésekre: raktárak, nehéz gépek fogadására alkalmas betonpályás reptér, megerősített körletek, laktanyák és 6 000 lakás létesítésére.

A közvetlen honvédségi kiadásokon túl a hat éves fejlesztési periódusban a következő beruházásokat ítélték szükségesnek: a vasút és posta területén 2,8 milliárd Ft értékben a fővonalak korszerűsítése és a biztonságos hírhálózat kiépítése; 2,9 milliárd Ft a légoltalmi beruházásokra, közte a legfelsőbb párt- és kormány-szervek háborús elhelyezésének biztosítására; valamint a hadiipar be nem fejezett, vagy el sem kezdett, de a háborús kapacitások szempontjából létfontosságú beruházásaira 1,5 milliárd Ft. A modernizálásra két változatot dolgozott ki a vezérkar. Az első szerint 1956-ig nem kezdődik meg sem a légierő, sem a légvédelem korszerűsítése, és nem szereznek be olyan eszközöket, amelyeket 1957–1960. között a hazai ipar le tud gyártani. A második szerint 1957-ig szinte minden új technikát importból szerez be a néphadsereg, az után pedig a repülőgépek, harckocsik és nagyobb űrméretű lövegeken kívül lehetőleg mindent a hazai ipar gyárt le. Az első változat importigénye 2,4 milliárd Ft-ra, a másodiké 4,1 milliárdra rúgott. Utóbbi változatot csak jelentős hitelfelvétellel, illetve a haditechnikai export jelentős növelésével látták lehetségesnek.

A PB elfogadta a tervet, némileg mérsékelve a keretösszeget – 37–38 milliárd Ft-ra. A két variáns közül a másodikat támogatta a testület azzal, hogy a Szovjetunióval való egyeztetések során további könnyítéseket érjenek el a korszerűsítés ütemét illetően – tekintettel a hazai gazdaság helyzetére.²²

Rákosi Mátyás a november 3-i PB-ülésen már nem vett részt, mert szabadságát töltötte a Szovjetunióban, ahol már eljutottak hozzá a Nagy Imre várható menesztéséről szóló hírek. November végén Magyarországra hazatérve ennek

²¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. augusztus 25-én tartott üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 191. ó. e. 4–5. o.

²² Jelentés az MDP PB-nek. 1954. október 30.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. november 3-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 202. ó. e. 9–12., 2. o.

tudatában vázolta fel a követendő új irányvonalat az MDP PB-nek. 1955. január első hetében pedig maga a szovjet pártelnökség nyilvánította ki megfellebbezhetetlen akaratát az ügyben. A SZKP KB Elnökségének 1955. január 8-i ülésén Nyikita Sz. Hruscsov első titkár feltehetőleg azért vonta meg a támogatást 18 hónap után Nagy Imre lakosság- és életszínvonal-párti politikájától, mert 1954 késő őszére a magyarországi változások iránya és dinamikája meghaladta az Elnökség desztalinizációs elképzeléseit. Az „új szakasz” politikája a Magyar Néphadsereg – és közvetve a szövetséges szocialista haderők – harcképességét csökkentette. Történt mindez éppen akkor, amikor az NSZK-nak a NATO-ba való felvétele miatt a Szovjetunió újra a szocialista egység erősítésének szükségességét kezdte hangoztatni, és az addig kétoldalú szerződéseken alapuló katonai együttműködést az egész blokkra kiterjedő védelmi szövetséggel (Varsói Szerződés) kívánta felváltani. Több történész is amellett érvel, hogy Nagy Imre 1955 eleji elmozdításának egyik fő oka tehát az lehetett: Hruscsov attól tartott, hogy a reformer miniszterelnök elhanyagolja a magyar haderő modernizálását célzó katonai beruházásokat.²³

Közvetett forrás szerint 1954 decemberében került sor egy magyar–szovjet szerződés aláírására, amely rögzítette a Magyar Néphadsereg 1959-ig szóló fejlesztési programját.²⁴ Vélhetően ugyanezen a tárgyaláson esett szó egy új magyarországi katonai repülőtér építéséről, amelyet szovjet nehézbombázóknak szántak. A Mezőkövesdre tervezett különleges repülőtér építéséhez a magyar honvédelmi miniszter szovjet kollégájától kért segítséget és szakembereket.²⁵

Rákosi az MDP PB 1955. január 13-i ülésén végérvényesen legyőzte az „új szakasz” politikáját, és ezzel megkezdődött Nagy Imre hatalomból való kiszorítása.²⁶ Ugyanezen az ülésen ismertette – sajnos csak szóban – Bata István vezérezredes a magyar katonai küldöttség moszkvai tárgyalásainak eredményeit, amelyeket egy rövid határozati javaslatban összegzett. A fentebb említett szerződés vélhetően egy konkrét hadrendet is tartalmazott a formálódó szövetségi elképzelésekkel összhangban, ugyanis Bata úgy fogalmazott: a PB által augusztus 25-én megállapított létszámmal és a november 3-án jóváhagyott 37–38 milliárd Ft-os kerettel a „tervezett hadrend felállítható”. A szovjet igények miatt viszont a néphadsereg korszerűsítését és a hiányzó haditechnika beszerzését 1959-ig kívánták befejezni. A PB elfogadta a honvédelmi miniszter javaslatát, benne azt a kitételest is, hogy „az értekezlet jegyzőkönyvét és a néphadsereg fejlesztési ütemének tervét a Honvédelmi Tanácshoz jóváhagyás végett terjessze fel” Bata. Ami még különösebb, egy nem mellékelte előterjesztés alapján a PB elfogadta a Honvédelmi Tanács új összetételét: Rákosi, Nagy Imre, Gerő, Farkas, Bata István, Tóth Lajos és Berei Andor.²⁷ (Tóth Lajos vezérőrnagy a vezérkar főnöke, Berei pedig ekkor az Országos Tervhivatal elnöke.)

²³ Lásd például Borhi (2005); Okvát (1998) 328–346. o.

²⁴ A HT 58/30/1955. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 247. d. 1. o.

²⁵ Okvát (1998) 337. o.

²⁶ Az ülés általános politikai vonatkozásairól és Nagy Imre sorsára vonatkozóan lásd részletesen Rainer (1999) 107–113. o.

²⁷ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1955. január 13-i üléséről; A Magyar Dolgozók Pártja Köz-

A Honvédelmi Tanács újjáalakítása, a nemzetközi integráció első lépései

A Honvédelmi Tanács ekkor már hónapok óta csak röpszavazások útján, illetve elnöki hatáskörben hozott határozatokat: 1954. július 26-át követően rendes ülést legközelebb 1955. május 7-én tartott.²⁸ 1955. március 28-án Nagy Imre lemondott miniszterelnöki posztjáról, és ezzel egyidejűleg Honvédelmi Tanács-elnöki megbízása is megszűnt. Ám annak nincs nyoma sem az MDP KV Titkárságának, sem a PB-nek a jegyzőkönyveiben, hogy Nagy Imre helyett ki veszi át a kulcsfontosságú testület vezetését. Márciusban két – közelebből dátálatlan – Honvédelmi Tanács-határozatot fogadtak el: 1/27/1955 és 2/27/1955 számon. Mindkettő mellett megtalálható a röpszavazási ív, a PB által január 13-án jóváhagyott névsorral. Az 1/27 határozat, ugyancsak a január 13-i PB-döntésnek megfelelően, a néphadsereg fejlesztéséről szóló – nem mellékelte – jegyzőkönyvet és HM előterjesztést hagyta jóvá. A röpszavazási ívet január 22-én aláírta Rákosi, Farkas, Bata, Berei és Tóth Lajos. Az íven Nagy Imre még a „H.T. elnöke”-ként szerepelt. Ugyanígy a februárban (nap megjelölése nélkül) elfogadott 2/27 határozat esetében (a magyar–bolgár haditechnikai együttműködési tárgyalásokról). Ennek röpszavazási ívét aláírta Nagy, Rákosi, Farkas, Berei, Bata és Tóth. A két határozatot azonban – vélhetően utólag – már Hegedüs András látta el kézjeggyel, mint a „Minisztertanács első elnökhelyettese”. Április 18-án Hegedüst kinevezték a Minisztertanács elnökévé, április 27-én és 29-én pedig öt Honvédelmi Tanács-határozatot jegyzett „HT elnöke helyett” aláírással.²⁹

Az mindenesetre közjogilag is meglehetősen érdekes, hogy miközben május 7-én már rendes ülést tartott Rákosi elnökletével a Honvédelmi Tanács, addig csak a Minisztertanács május 10-i ülésén határoztak – Gerő Ernő szóbeli előterjesztése alapján – a Honvédelmi Tanács új összetételéről: elnöke Rákosi Mátyás lett, tagjaivá pedig Gerőt, Hegedüst, Mekis József – kohó- és gépipart is felügyelő – miniszterelnök-helyettest, valamint Tóth Lajos vezérkari főnököt nevezték ki.³⁰

Vélhetően a tervezett programmal összefüggésben a Minisztertanács március 16-i ülésén a HM kiadási előirányzatát 1 milliárd Ft-tal megemelték az 1954. évi teljesítéshez képest.³¹

A hazai haderő méretét és jellegét alapvetően befolyásolta az 1955. május 15-én

ponti Vezetősége Politikai Bizottságának. 1955. január 12. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 211. d. e. 2. és 61. o. Idézet helye: 61. o. A katonai források szerint a Bata vezette küldöttség a szovjet vezérkarnál tárgyalt, ahol ismertette a néphadsereg mozgósítási hadrendjét, a hadsereg béke- és háborús időszaki szervezeti struktúráját. Okvát (1998) 339. o.

²⁸ Lásd MNL OL XIX-A-98 231., illetve 250. d.

²⁹ Lásd a HT 1–2/27/1955., illetve 3–8/27/1955. sz. határozatait. MNL OL XIX-A-98 250. d.

³⁰ Vö. a HT 10–21/27/1955. sz. határozatait, MNL OL XIX-A-98 250. d.; Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1955. évi május 10-én tartott plenáris üléséről. MNL OL XIX-A-83-a 126. d. 548. sz. jegyzőkönyv. 46. o.

³¹ A Minisztertanács 543. ülésének jegyzőkönyve, 1955. március 16. MOL, XIX-A-83-a 124. d.

Varsóban aláírt új barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés. A tagállamok (Albán Népköztársaság, Bolgár Népköztársaság, Magyar Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Lengyel Népköztársaság, Román Köztársaság, Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és Csehszlovák Köztársaság) külön jegyzőkönyvet írtak alá az Egyesített Fegyveres Erők (EFE) létrehozásáról, és kijelölték az annak állományába tartozó magasabbegységeket. Magyarország 8 szárazföldi hadosztállal, valamint 2 vadászrepülő-hadosztállal járult hozzá az egyesített erőhöz.³²

Ivan Sz. Konyev marsall, az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka augusztus végén kérte a magyar honvédelmi minisztertől, jelölje ki az Egyesített Fegyveres Erők állományába tartozó csapatokat, valamint nevezze ki a főparancsnok magyar helyettesét. Bata István szeptember 2-i levelében közölte Konyev marsallal, hogy a 8., a 9., a 12., a 17., a 27. és a 32. lövészadosztályt, az 5. és 7. gépesített hadosztályt, valamint 25. és 66. vadászrepülő-hadosztályt adja Magyarország az Egyesített Fegyveres Erők alárendeltségébe. A főparancsnok magyar helyettesének Batát delegálta a kormány.³³

1955. szeptemberében a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma módosításokat javasolt a Magyar Néphadsereg fejlesztési tervében, és konkrét menetrendet küldött a magyar HM-nek. Mindezt Mihail Tyihonov altábornagy, a HM szovjet főtanácsadója szeptember 13-i levelében közölte Bata István honvédelmi miniszterrel: a szovjet fél tisztázni kívánta október 15-ig az 1956. évi hadiipari és kölcsönös szállítási terveket, október 15. és november 15. között a Magyar Néphadsereg hosszú távú fejlesztési programját, december 15-ig Magyarország fegyverzeti export és importszükségeit 1956–1960. évekre, következő év augusztusáig pedig a partnerországokkal való kölcsönös fegyverszállítási terveket és egyezményeket.³⁴ Bata már másnap felterjesztette a javaslatot az MDP-hez, amely szeptember 15-i ülésén jóvá is hagyta azt azzal, hogy a szovjetekkel történő egyeztetés és a részletek kidolgozása után az intézkedéseket terjessze a Honvédelmi Tanács elé.³⁵ A szovjet tervek és elképzelések változásában nyilvánvalóan komoly szerepe volt az NSZK-val megindult diplomáciai tárgyalásokban, valamint a szovjet csapatok Ausztriából való kivonásának.

1955. szeptember 1-jén a Minisztertanács határozatban írta elő a Magyar Néphadsereg létszámának 20 000 fővel való ismételt csökkentését.³⁶ A kormánydöntés alapján kidolgozott részletes intézkedési tervet szeptember 28-án nyújtotta be Bata István vezérezredes. Az előterjesztés a hadsereg rendszeresített békelétszámát 125 000 főre tervezte leszállítani úgy, hogy emellett 28 500 polgári alkalma-

zott dolgozik a továbbiakban. Az új hadrendet egyes önálló egységek megszüntetésével, szervezeti változtatásokkal és mintegy 3400 katonai beosztás polgárra cserélésével kívánták megoldani. Az egyes egységek és magasabbegységek mozgósítási idejét ezzel együtt meghosszabbították. A nemzetközi helyzet változására hivatkozva Bata módosítani javasolta a Honvédelmi Tanács 1955. március 29-i határozatát a néphadsereg korszerűsítési tervéről. 1959. december 31. helyett új határidőként elégségesnek látta az 1964 végi határidőt is. A szovjet és magyar kormány közötti e tárgyú szerződést módosítani tervezte ennek érdekében, amelyre október 15. és november 15. között látott lehetőséget.

A Honvédelmi Tanács október 7-i határozatában elrendelte a javasolt létszámcsoökkentés és átszervezés végrehajtását december 31-ig, a polgári alkalmazottak létszámának emeléséhez azonban nem járult hozzá.³⁷

A Honvédelmi Tanács ugyanezen ülésén egy másik határozatban hagyta jóvá a fejlesztési és korszerűsítési program elnyújtását 1964. végéig. Kijelölte a Moszkvába utazó delegáció tagjait is: Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter, Révész Géza altábornagy, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese és Tóth Lajos vezérőrnagy vezérkari főnök. A devizahelyzetre tekintettel azonban nem fogadta el teljes mértékben a HM speciális importigényét. A HM előterjesztése ugyancsak az új nemzetközi helyzetre hivatkozva a korábbi 506 millió devizaforintos igényét 429 millióra szállította le, amely a következő tételekből állt össze: új beszerzési igény 258 millió devizaforint, ennek a fele fizetendő ki 1956-ban, azaz 143 millió devizaforint; a hadiipar importigénye 40 millió devizaforint, dokumentációk és mintapéldányok 20 millió devizaforint, ösztöndíjasok képzése 30 millió devizaforint, valamint a korábban felvett haditechnikai hitelek törlesztésére 236 millió devizaforint. Bata szerint legkevésbé a légvédelem megerősítése tűrt halasztást, és a néphadsereg 50–70%-os import technikai hiányai (harckocsik, repülők; lokátorok) indokolták a százmilliók beszerzést. A Honvédelmi Tanács végül 400 millió devizaforint felhasználását engedélyezte úgy, hogy a HM új beszerzését 237 millió devizaforintban határozta meg, illetve 10 millió devizaforint tartalékot írt elő. Felszólította továbbá a HM-et az új, átdolgozott fejlesztési terv december 10-ig történő benyújtására.³⁸

1955. október második felében Bata István vezetésével magyar delegáció tárgyalt Moszkvában a néphadsereg közötti fejlesztéséről és korszerűsítéséről, ám már nem hatéves, hanem kilencéves távlatban: az 1956–1964. éveket illetően.³⁹

Vélhetően erre a megbeszélésre készült az a terjedelmes jelentés, amely nemcsak a fejlesztés és szervezés végrehajtási tervét elemezte, hanem a beszerzések, a költségvetési kiadások, valamint a hadianyag export és importlehetőségek részleteit is.

³² HL KI 394/0100/3. A dokumentumért köszönettel tartozom Horváth Miklósnak.

³³ Okvát (1998) 341. o.

³⁴ HL MN 1955/T 2. d. 1. cs.

³⁵ Előterjesztés az MDP Központi Vezetősége Politikai Bizottságához. 1955. szeptember 14.; Az MDP PB 1955. szeptember 15-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 247. 6. e. 82–83. és 7. o.

³⁶ Markó (2011) 112. o.

³⁷ Előterjesztés a HT-hoz a Magyar Néphadsereg létszámcsoökkentésével kapcsolatos intézkedésekről. 1955. szeptember 28.; a HT 57/30/1955. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 247. d.

³⁸ Előterjesztés a HT-hoz – az 1956. évi speciális importigény módosítása. 1955. szeptember 28.; a HT 58/30/1955. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 247. d. Az előterjesztésben mindvégig folyó forintban számoltak, hibásan, ugyanis mind Berei Andor OT-elnök különvéleményéből, mind a határozatból kitűnik, hogy – külkereskedelemtől lévén szó – devizaforintban kell számolni.

³⁹ Okvát (1998) 343. o.

A kormányhatározat alapján az átszervezést, a korszerűsítést és az anyagi fejlesztést az 1956 és 1964 közötti években kívánta végrehajtani. A haderő békészervezeténél itt is a 20000 fős csökkentésről, a 125000 fős létszámra való átállásról volt szó. Három lövészhadtest megtartását tervezte a HM: 6. hadtest (32. és 9. lövészadosztály teljes állománnyal, valamint a 7. gépesített hadosztály); a 3. hadtest (a csökkentett állományú 17. lövészadosztály, a teljes állományú 12. lövészadosztály, valamint az 5. gépesített hadosztály; és a 9. hadtest (a csökkentett állományú 27. lövészadosztály, a 8. keret lövészadosztály és a 4. keret gépesített hadosztály). A csökkentést úgy kívánták végrehajtani, hogy a csapatok felépítése maximálisan biztosítsa a harc- és mozgósítási készséget, a megmaradó csapatok bemozgósításához szükséges káderállomány megmaradjon. A mozgósított hadsereget a 3., a 6. és a 41. teljes állományú lövészhadtestekből, valamint a 9. és a 15. csökkentett állományú lövész hadtestekből kívánták kiállítani, mindösszesen 470000 fős létszámmal.

A korszerűsítést – a Honvédelmi Tanács-határozatnak megfelelően – 1964-ig kívánták végrehajtani úgy, hogy addigra biztosítsák a haderő rendszeresített technikai szükségletét, valamint felhalmozzanak négy hónapos „M”-tartalékokat. Ezen belül 1960-ig a békehadsereg szükségleteit kívánták beszerezni, majd 1964-ig az „M”-hadseregét. Az új mintájú fegyverek és felszerelések gyártását 1957-től tervezték megindítani, hogy 1958-tól a feltöltés megindulhasson. A hatalmas megrendelésekkel számoló hadianyag-feltöltés részleteit külön melléklet tartalmazta – hazai gyártás és import bontásban. Az alábbi 3.1. táblázat a magyar ipartól megrendelni kívánt anyagokat mutatja be.

3.1. TÁBLÁZAT. A Magyar Néphadsereg számára a hazai ipartól 1956 és 1964 között beszerezni kívánt haditechnikai termékek. Forrás: Jelentés a Magyar Néphadsereg 1954–1964-ig tervezett fejlesztéséről és a szervezési tevékenységek végrehajtásáról. 1955. október 17. HL MN 1967/T 239. d.

	Mennyiségi egység	1956–1960	1961–1964	1956–1964 összesen
Fegyverek*				
Gépkarabély (AK–47)	db	1000	212000	213000
Karabély (SZKSZ–45)	db	5000	180000	193000
Golyószóró (RPD–44)	db	200	9800	10000
14,5 mm-es kétsövű légvédelmi nehézgéppuska (ZPU–2)	db	460	250	710
14,5 mm-es négycsövű légvédelmi nehézgéppuska (ZPU–4)	db	195	342	537
RPG–2 páncéltörő fegyver	db	2000	2400	4400
B–1082 mm-es hátrasiklás nélküli páncéltörő löveg	db	400	440	840
B–11107 mm-es hátrasiklás nélküli páncéltörő löveg	db	190	210	400
57 mm-es légvédelmi gépágyú (Sz–60)	db	300	427	727
85 mm-es légvédelmi ágyú (KSz–18)	db	470	626	1096
152 mm-es tarack	db	164	–	164

	Mennyiségi egység	1956–1960	1961–1964	1956–1964 összesen
SzON–4 lokátor	db	33	–	33
SzON–9 lokátor	db	130	132	262
PUAZO–6 löelemképző	db	156	151	307
Lőszerek				
43M egységes gyalogsági lőszer	millió db	95	362	457
ZPU–2-4 légvédelmi lőszer	ezer db	15	10	25
RPG–2 lőszer	ezer db	180	160	340
82 mm-es páncéltörő, repesz lőszer	ezer db	105	110	215
82 mm-es páncéltörő kumulatív lőszer	ezer db	105	110	215
107 mm-es páncéltörő lőszer, repesz	ezer db	32	32	64
107 mm-es páncéltörő lőszer, kumulatív	ezer db	32	32	64
160 mm-es aknagránát	ezer db	100	100	200
57 mm-es páncéltörő űrméret alatt gránát	ezer db	27	–	27
85 mm-es hadosztály ágyú (D–44) űrméret alatti gránát	ezer db	20	11	31
85 mm-es harckocsi ágyú repeszgránát	ezer db	80	70	150
85 mm-es harckocsi ágyú páncéltörő gránát	ezer db	–	6	6
85 mm-es harckocsi ágyú űrméret alatti gránát	ezer db	26	–	26
100 mm-es ágyú repeszgránát	ezer db	27	32	59
100 mm-es ágyú páncéltörő gránát	ezer db	11	–	11
100 mm-es harckocsi ágyú repeszgránát	ezer db	35	51	86
100 mm-es harckocsi ágyú páncéltörő gránát	ezer db	25	30	55
122 mm-es tarack kumulatív gránát	ezer db	15,6	–	15,6
122 mm-es harckocsi repeszgránát	ezer db	–	24	24
122 mm-es harckocsi páncéltörő gránát	ezer db	16	16	32
152 mm-es tarack repeszgránát	ezer db	60	33	93
152 mm-es tarack ágyú repeszgránát	ezer db	9	–	9
57 mm-es légvédelmi gépágyú repeszgránát	ezer db	450	642	1092
57 mm-es légvédelmi gépágyú páncéltörő gránát	ezer db	30	27	57
85 mm-es légvédelmi ágyú (KSz–18) repeszgránát	ezer db	485	900	1385
85 mm-es légvédelmi ágyú (KSz–18) páncéltörő gránát	ezer db	20	58	78
100 mm-es légvédelmi ágyú (KSz–19) repeszgránát	ezer db	172	88	260
23 mm-es NR BZ páncéltörő lőszer	ezer db	723	247	970
23 mm-es NR OZT repesz lőszer	ezer db	1361	471	1832
37 mm-es OZT repesz lőszer	ezer db	334	117	451
Repülőgépek				
JAK–18	db	120	90	210
Gépjárművek				
Csepel 800 láncaltapas vontató	db	1000	600	1600
Páncélozott szállító gépkocsi	db	500	2000	2500

	Mennyiségi egység	1956–1960	1961–1964	1956–1964 összesen
Csepel 350 tehergépkocsi	db	1500	2650	4150
Csepel 300 terepjáró gépkocsi	db	4200	7300	11500
<i>Híradó eszközök</i>				
R-116 század rádióállomás	db	3000	1735	4735
R-106 zászlóalj rádióállomás	db	1600	880	2480
R-105 ezred rádióállomás	db	1748	1100	2848
R-108 tüzérségi rádióállomás	db	1984	962	2946
R-109 tüzérségi rádióállomás	db	1400	601	2001
R-104 hadosztály rádióállomás	db	1255	571	1826
R-30 rádióállomás	db	200	—	200
RAF-KV-5 hadtest és hadsereg rádióállomás	db	234	40	274
RAF-KV-5 hadtest és hadsereg rádióállomás karbiddal	db	100	44	144
MH-6 rádió reléállomás	db	21	17	38
2+2 csatornás rádiórelé állomás	db	54	30	84
Rádióvevő II. osztályú	db	487	120	607
Rádióvevő III. osztályú	db	522	264	786
R-313 rádióvevő	db	268	131	399
Távbeszélő készlet	db	22545	13082	35627
K 20/40 távbeszélő központ	db	206	86	292
<i>Vegyivédelmi anyag</i>				
Gázálarc (BSZSZ-MO-4)	db	179000	455000	634000
Tartalék légtisztító	db	—	300000	300000
Ködgyertya 2 kg-os	db	100000	80000	180000
Köd kézigránát	db	170000	136000	306000
DP-1 röntgenmérő	db	450	3580	4030
DP-11 rádiummérő	db	132	727	859
DP-21 egyéni dózismérő ellenőrző készlet	db	64	208	272
DP-62 indikátor	db	69	3687	3756
Sugárzásmérő labor felszerelés	db	6	23	29
<i>Műszaki anyag</i>				
NPO hídkészlet	db	3	6	9
Szétszedhető fémhíd	db	5	7	12

* Az AK-47-est a korszak dokumentumaiban következetesen géppisztolynak nevezték, miközben az a mai terminológia szerint gépkarabély. Az Sz-60-as 57 mm-es légvédelmi gépágyút többnyire egyszerűen csak lövegként emlegették. Az ilyen és hasonló elnevezéshelyi pontosításokat a táblázatban, és a szöveg más részein elvégeztem. A terminológia pontosításáért külön köszönettel tartozom Pánczél Mátyásnak.

A fenti lista jól mutatja, hogy a meglévő adottságok alapján a katonai vezetés milyen haditechnikai termékek gyártásában tartásával, illetve gyártásba vételével számolt: kézfegyvergyártással, néhány lövegfajta gyártásával, a rendszerben lévő fegyverek lőszerével, járműgyártással (beleértve az addig nem gyártott páncélozott járművekkel), valamint széles körű híradás-technikai és műszergyártással.

Importból a nehéztechnikát kívánták beszerezni a néphadsereg számára. A megjelölt kilencéves időszakban a következő anyagokat tervezték megvásárolni: korszerű lökhajtásos vadászgép – 486 db, Jak-11 oktatógép – 48 db, Il-28R bombázó – 10 db, UTI MiG-15 – 40 db, Mi-1 könnyűhelikopter – 57 db, Mi-4 szállítóhelikopter – 3 db, An-2 szállító-repülőgép – 2 db; T-34 közepes harckocsi – 300 db, T-54-es közepes harckocsi – 550 db, ISzU-122 nehézrohamlöveg – 420 db; D-44 85 mm-es páncéltörő ágyú – 436 db, BSz-3 100 mm-es táborigényű – 133 db, 152 mm-es tarackágyú – 15 db, M-160 160 mm-es aknavető – 333 db, 100 mm-es légvédelmi ágyú – 302 db; P-20 lokátor – 16 db, P-8 lokátor – 70 db; továbbá különféle híradás-technikai berendezések.

A nagyszabású korszerűsítési program kiadásait külön táblázatban közölte a HM. Az importnál azzal számoltak, hogy az adott években csak a beszerzett technika értékének egyharmadát kell kifizetni, viszont a korábbi haditechnikai hiteleket törleszteni kellett, így számították ki az éves import fizetési kötelezettséget. Az import és hazai beszerzés, illetve beruházási adatokat összesítve mutatja a 3.2. táblázat.

3.2. TÁBLÁZAT. A Magyar Néphadsereg 1956 és 1964 közötti fejlesztésének tervezett kiadásai. Adatok millió Ft-ban.

Forrás: Jelentés a Magyar Néphadsereg 1954–1964-ig tervezett fejlesztéséről és a szervezési tevékenységek végrehajtásáról. 1955. október 17. HL MN 1967/T 239. d.

	1956–1960	1961–1964	1956–1964 között összesen
Haditechnika hazai gyártásból	14400	7450	21900
Haditechnika importból	2073	1801	3874
Fenntartás	11550	16300	27800
Beruházás	2264	1396	3660
Tartalék	2550	2710	5260
Mindösszesen	32837	29657	62494

A tervezet jelentős mennyiségű kézfegyver, löveg, lőszer és híradás-technikai eszköz exportjának lehetőségét is felvetette. Az 1956 és 1960 között elérhető kiszállításokat külön táblázatban közölték, feltehetően a meglévő vagy kiépítendő teljes gyártási kapacitások figyelembevételével. (Lásd részletesen a 3.3. táblázatban.)

3.3. TÁBLÁZAT. A hazai hadiipar által legyártható és exportálható hadianyagok mennyisége 1956–1964 között.

Forrás: Jelentés a Magyar Néphadsereg 1954–1964-ig tervezett fejlesztéséről és a szervezési tevékenységek végrehajtásáról. 1955. október 17. HL MN 1967/T 239. d.

	Mennyiségi egység	1956–1960
<i>Fegyverek</i>		
Karabély (SZKSZ-45)	db	870000
Golyószóró (RPD-44)	db	41800
14,5 mm-es kétcsövű légvédelmi nehézgéppuska (ZPU-2)	db	590

	Mennyiségi egység	1956–1960
14,5 mm-es négycsövű légvédelmi nehézgéppuska (ZPU-4)	db	605
RPG-2 páncéltörő fegyver	db	8056
B-1082 mm-es hátrasiklás nélküli páncéltörő löveg	db	1500
B-11107 mm-es hátrasiklás nélküli páncéltörő löveg	db	540
57 mm-es légvédelmi gépágyú (Sz-60)	db	1510
85 mm-es légvédelmi ágyú (KSz-18)	db	1330
152 mm-es tarack	db	570
SzON-4 lokátor	db	60
SzON-9 lokátor	db	330
PUAZO-6 löelemképző	db	704
1 m-es távmérő	db	170
Lőszerek		
43 M egységes gyalogsági lőszer	millió db	40
ZPU-2-4 légvédelmi lőszer	ezer db	22
RPG-2 lőszer	ezer db	250
57 mm-es légvédelmi gépágyú repeszgránát	ezer db	250
57 mm-es légvédelmi gépágyú páncéltörő gránát	ezer db	550
óráműves gyújtó	ezer db	3843
Repülőgép		
Jak-18	db	280
Híradó eszközök		
R-116 század rádióállomás	db	6650
R-106 zászlóalj rádióállomás	db	4800
R-105 ezred rádióállomás	db	2252
R-108-109 tüzérségi rádióállomás	db	2116
R-104 hadosztály rádióállomás	db	6445
Vegyvédelmi anyag		
KIP-5 oxigénlégző készülék	db	4600

Egy, a jelentéshez csatolt további melléklet a *Javaslat-tervezet a katonai kérdések felülvizsgálására* címet viselte. Ebben a haderő létszáma, szervezete mellett szóba került a rendszeresítendő fegyverzet, amelyet a fenti beszerzési listákból már megismerhettünk. A javaslat rögzítette, hogy a magyar kormány 1955. december 15-ig biztosítja a következő tervek kidolgozását: a néphadsereg átfegyverzési terve, Magyarország hadiipari termelési terve, a Szovjetuniótól beszerzendő fegyverzet és technika beszerzési terve, a fegyverzet és haditechnika export-import terve, pénzügyi számvetés a fentiek végrehajtásának költségkihatásairól.⁴⁰ A terv fogadtatásáról, az akörüli vitákról nincsen információ.

Annyi bizonyos, hogy 1955. december 23-án aláírták a vonatkozó magyar–szovjet jegyzőkönyvet. Az okmány alapján készült HM-jelentést Bata vezérezredes 24-én

⁴⁰ Jelentés a Magyar Néphadsereg 1954–1964-ig tervezett fejlesztéséről és a szervezési tevékenységek végrehajtásáról. 1955. október 17. HL MN 1967/T 239. d.

terjesztette fel az MDP PB-nek. A számítások úgy készültek, hogy a program 1960-ig biztosítsa a néphadsereg békefelszerelését, 1965-ig pedig a teljes „M”-hadsereg szükségletét, illetve 1962 végéig a motorizálás 80%-át. A végleges program jelentősen megnövelte a teljes időszakra tervezett kiadásokat (lásd a 3.4. táblázatot): az importot az 1961 utáni években jelentősen emelni kívánták, a hazai megrendelés-állomány viszont lényegesen csökkent. Utóbbi éves bontása szerint csak 1959-ben lépte volna túl az egymilliárdos határt: 1956 – 564 millió Ft, 1957 – 613 millió Ft, 1958 – 973 millió Ft, 1959 – 1653 millió Ft, 1960 – 2116 millió Ft.

3.4. TÁBLÁZAT. A Magyar Néphadsereg 1956 és 1965 közötti fejlesztésének tervezett kiadásai.

Adatok millió Ft-ban. Forrás: Jelentés az MDP PB-nek. 1955. december 24.

MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 263. ó. e. 125. o.

	1956–1960	1961–1965	1956–1965 között összesen
Haditechnika hazai gyártásból	5919	10352	16271
Haditechnika importból	2061	4048	6109
Fenntartás	17700	19000	36700
Beruházás	2400	2400	4800
Tartalék	3520	5360	8880
Mindösszesen	31600	41160	72760

Annál nagyobb mértékű volt a közvetett honvédelmi beruházások csökkenése. Az út-, vasút- és postafejlesztések még a tíz év alatt sem érték el a korábbi irányszámot – 2,1 milliárd Ft, ezen belül 1960-ig 761 millió Ft. A jelentés nem tett említést ugyanakkor a korábban ugyanezen kategóriánál felsorakoztatott légoltalmi és hadiipari beruházási szükségletekről. Ehelyett a továbbiakban hosszasan azt bizonygatta, hogy miért korszerűtlen a hazai légvédelem és páncéelhárítás, különösen annak fényében, hogy az osztrák államszerződés megkötése után onnan a szovjet erők kivonultak, és Magyarországnak alapvetően magának kell biztosítania (légterének) védelmét.

Tekintettel arra, hogy 1954-től – a Nagy Imre-program miatt – minimalizálták a néphadsereg beszerzéseit, 1956-tól gyorsuló ütemben kívánták volna végrehajtani a korszerűsítést. A haditechnika megújítását két területen tartották égetően sürgősnek: a nehézfegyverzetnél és a légierőnél-légvédelemnél. Előbbit illetően T-54-es közepes harckocsik és ISzU-122-es nehézrohamlövegek, 152 mm-es tarackok, 85 és 100 mm-es páncéltörő lövegek, utóbbit illetően 57, 85 és 130 mm-es légvédelmi lövegek, SzON-4-es és SzON-9-es, továbbá P-20-as és P-8-as lokátorok, valamint repülőgépek szerepeltek kiemelt helyen a beszerzendők listáján. A légierőnél a legköltségesebb bombázók rendszeresítését sikerült elkerülni, viszont 1960-ig 252 db, majd 1965-ig további 266 db korszerű vadászgépet és csatarepülőket kívántak importálni. (Ez három vadász- és egy csatarepülő-hadosztálynak felelt meg.) Az 57 mm-es Sz-60-as légvédelmi gépágyút és a hozzátartozó PUAZO-6-os löelemképzőt, illetve SzON-9-es lokátort 1957-től a magyar iparral szándékoztak gyártatni, amely 1965-re tervezte ellátni a néphadsereget.

A PB december 29-i ülésén azonban *csak tájékoztatásként vette tudomásul* a tervezetet, és pontos, valamennyi honvédelmi jellegű kiadásra kiterjedő tervet kért a HM-től.⁴¹

A további egyeztetésre és az összhang megteremtésére már csak azért is szükség volt, mert a Honvédelmi Tanács még a jegyzőkönyv aláírása előtt, december 19-én fogadta el a HM éves költségvetését. Az Országos Tervhivatal által javasolt keret 1950 óta a legalacsonyabb volt, az állami költségvetés előirányzatainak mindössze 7%-át tette ki 3911-millió Ft működési kiadással és 430 millió Ft beruházási kerettel. Ebből biztosíthatónak látta a tervhivatal a szükséges új építkezéseket (benn a mezőkövesdi repülőtérét), a néphadsereg gépjárműparkjának bővítését, valamint a haditechnikai import növelését. A Honvédelmi Tanács elfogadta az előterjesztést, és figyelmeztette a HM-et a korábbi, polgári alkalmazottak létszámát korlátozó határozatának betartására.⁴²

A Honvédelmi Tanács ügykörének rendezése

Az MDP PB 1956. január 18-i ülésén tűzte napirendre a Honvédelmi Tanács szervezetének és ügyrendjének kérdését.⁴³ Hegedüs András miniszterelnök előterjesztésében különösen fontosnak tartotta, hogy a pártvezetés saját területén rendezze a Honvédelmi Tanács kérdését, ugyanis „a Honvédelmi Tanács szervezetére, hatáskörére vonatkozó legfelsőbb döntést tartalmazó párthatározatunk nincs. Ebből eredően nem tisztázódott sem párt-, sem állami vonalon a Honvédelmi Tanács helyzete, szerepe és jogállása. A jelenlegi érvényes szabályozás magától a Honvédelmi Tanácstól ered, 1953-ból. Az 1953-tól eltelt időben viszont a Honvédelmi Tanács személyi összetételében többször változás történt és a személyi változások végül szervezeti változást is eredményeztek. A kérdés nincs rendezve állami vonalon sem. A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk elavult, teljesen a Horthy-rendszer szempontjából szabályozza valamennyi honvédelmi vonatkozású kérdést, s így a Honvédelmi Tanács helyzetét is.”⁴⁴

Az előterjesztésről folyó vita során nyilvánvalóvá vált, hogy a legkényesebb kérdés a Honvédelmi Tanács helye a párt- és állami hatalmi struktúrában. Rákosi Má-

tyás ugyanis a PB és a Minisztertanács mellőzésével, de a „Trojkánál” több taggal, az államvezetés legszűkebb kabinetjeként működtette a Honvédelmi Tanácsot. Gerő Ernő természetesen a Honvédelmi Tanács kiemelt szerepének fenntartása mellett kardoskodott: „A Honvédelmi Tanács határozat[a]it a Minisztertanács nevében kardoskodott: „A Honvédelmi Tanács határozat[a]it a Minisztertanács nevében hozza. Úgy jár el, mintha a Kormány ő volna, a Kormány átruházott hatáskörével. Ebből következik, hogy bizonyos mértékig bizonyos terjedelemmel időről időre a Minisztertanácsot tájékoztatni kell a Honvédelmi Tanács munkájáról. Ez természetesen a Politikai Bizottságtól függ, hogy milyen terjedelemben menjenek el.” Hegedüs András ezt úgy opponálta, hogy „a Minisztertanács felhatalmazza a Honvédelmi Tanácsot, hogy ilyen és ilyen kérdésekben a kormány irányvonalának megfelelően döntsön. Elvileg nincs két legfelső államigazgatási szervünk. Szerintem békében a HT államigazgatásilag alárendelt szerve a Minisztertanácsnak. [...] Abban kell döntenünk, hogy a Honvédelmi Tanácsot olyan elbírálás alapján létesítjük-e, mint a Szovjetunióban volt a háború idején, vagy a mai szükségletnek megfelelően a PB által irányított és alárendelt és a Minisztertanácsnak alárendelt szervként működjön.”

Rákosi a vita zárszavában a tervezet gyökeres átdolgozását javasolta. A PB pedig a következő konszenzusos formulát foglalta határozatba: „A Honvédelmi Tanács feladata: a) békében: A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa által megszabott irányelvek alapján az ország honvédelmének előkészítése és megszervezése az arra illetékes szerveken keresztül. b) Háborúban: A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége irányítása alapján egyesíti kezében a hatalom teljességét a háború győzelmes megvívása érdekében. A Honvédelmi Tanács tehát békében jogilag alá van rendelve a Minisztertanácsnak, de a Honvédelmi Tanács – átruházott hatáskörének megfelelően – a Minisztertanács nevében kötelező érvényű határozatokat hoz. Ennek megfelelően a Honvédelmi Tanácsnak meghatározott időnként és bizonyos terjedelemben tájékoztatni kell a Minisztertanácsot munkájáról. [...] A Honvédelmi Tanács tagjainak számát mindenkor az adott helyzetnek megfelelően kell meghatározni.” A végleges ügyrend kidolgozásával a testület Bata Istvánt és Egri Gyula KV-titkárt bízta meg, s úgy rendelkezett, hogy azt a következő héten terjesszék is a Minisztertanács elé.⁴⁵

Bata és Egri egy nap alatt átdolgozták a szöveget. A honvédelmi miniszter már január 20-án megküldte Rákosinak az új verziót, amelynek véglegesítése talán a közelgő Varsói Szerződés-tanácskozás miatt lehetett sürgős. Ám ez a szövegváltozat sajnos nem maradt fenn, csak Bata kísérőlevele.⁴⁶ Az új ügyrend jóváhagyása hónapokkal eltolódott.

Bár a felgyorsuló nemzetközi események sem kedveztek a szabályzatkészítés „aprómunkájának”, a PB-tagok szokatlan hevesességű tiltakozása is akadályozhatta az elfogadást. Többük legfőképpen az MDP PB-nek a szabályzatbeli teljes mellőzését nehezményezte. „A HT-ről szóló ezen anyag alapján nem látom a PB szerepét a háború idején, sőt úgy látom, hogy a PB kb. megszűnik a háború idejére” – írta

⁴¹ Jelentés az MDP PB-nek. 1955. december 24.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1955. december 29-i üléséről. MOL, M-KS 276. f. 53. cs. 263. ö. e. 125–130., 5. o.

⁴² A HM 1956. évi tervjavaslata. 1955. december; a HT 75/31/1955. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 248. d.

⁴³ Az MDP PB 1956. január 18-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 266. ö. e. 21–30. o.

⁴⁴ Az 1945 előtt, az idézett 1939. évi II. törvény 3. paragrafusával felállított Legfelsőbb Honvédelmi Tanáccsal vont párhuzam némileg sántít. Ezt a tanácsot mindössze évente kétszer volt köteles összehívni annak elnöke, a miniszterelnök. A Rákosi-korszakbeli Honvédelmi Tanáccsal szemben tehát nem igazán nevezhető operatív vezető testületnek. A hivatkozott törvénycikket lásd Országos Törvénytár, 1939. 2. sz., március 11.

⁴⁵ Az MDP PB 1956. január 18-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 266. ö. e. 4. o.

⁴⁶ Bata levelét lásd: MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 290. ö. e. 28. o.

például Ács Lajos. Kovács István pedig még ennél messzebb merészkedett: „Bár a HT-val kapcsolatos átdolgozott javaslat jobb, mint az előző szöveg, én azonban ebben a formában sem tudok a javaslattal egyetérteni. Megmondom nyíltan, nem vagyok teljesen meggyőződve arról, hogy minálunk – abban a formában, ahogyan Szovjetunióban volt a második. világháború alatt – szükség van-e hasonló HT-re. Hiszen ott is az élet bizonyította, hogy öt PB-taggal kezdték, végül fokozatosan kiegészült a létszám az egész PB-re, plusz a titkárokra és a vezérkari főnökre. Felmerül bennem a gondolat, hogy rendkívüli állapot (háború) idején nem kellene-e mindjárt nálunk is ezzel kezdeni és nem fokozatosan rátérni erre a módszerre.” Gerő Ernő viszont úgy sarkította a kérdést, hogy háború esetén az MDP Központi Vezetősége irányítása alapján a Honvédelmi Tanács „egyesíti kezében az egész államigazgatást, az állam és a társadalom összes erőforrásait a hadműveletek sikeres, a háború eredményes folytatása, a győzelem érdekében.”⁴⁷

Az MDP PB 1956. március 29-i ülésén a haderő irányításáról döntve mindazonáltal beillesztette a Honvédelmi Tanácsot is az irányítási struktúrába: „a Magyar Néphadsereg egész tevékenységét a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (Politikai Bizottság) irányítja és ellenőrzi. A Központi Vezetőség az irányítást részint közvetlenül, részint közvetve az alábbi szerveken keresztül gyakorolja: Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa; Honvédelmi Tanács.”⁴⁸

A Honvédelmi Tanács végleges szervezeti szabályzatának kérdéseit, jelentős átdolgozást követően, az MDP PB 1956. június 7-i ülésén sikerült ismét napirendre tűzni. Ekkor a PB és a Minisztertanács együttes határozatban intézkedett a Honvédelmi Tanács – békeidőben érvényes – szervezetéről és ügyrendjéről, a háború idejére vonatkozót pedig egy éven belül kellett volna kidolgozni. A hosszas viták eredményeként megszületett konszenzusos békebeli ügyrend végre tisztázta a legfőbb közjogi kérdéseket: a legitimitást és a felelősség kérdését. Békében a Honvédelmi Tanács az MDP PB és a Minisztertanács irányelvei alapján végezte az ország védelmi felkészítését, felelősséggel e két testületnek tartozott. Háború idején a Honvédelmi Tanács a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége irányítása alapján egyesítette volna kezében az egész államigazgatást. A Honvédelmi Tanács elnökét és tagjait békében a Minisztertanács, háború esetén – az MDP PB és a kormány javaslatára – az Elnöki Tanács nevezhette ki. A Honvédelmi Tanács békeidőben a Minisztertanács megbízása alapján hozza határozatait. Rendkívüli állapot (háború) esetén a Honvédelmi Tanács válik a legfelsőbb államigazgatási szervvé. A Honvédelmi Tanács határozatait és rendeleteit – békeidőben és rendkívüli állapot idején egyaránt – minden állami és társadalmi szerv, valamint minden magyar állampolgár köteles végrehajtani.

A Honvédelmi Tanács operatív jellegét némileg csökkentette, hogy racionaliz-

⁴⁷ Ács és Kovács levelét, illetve Gerő javaslatát lásd: MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 290. ó. e. 25–27. o.

⁴⁸ Az MDP PB 1956. március 29-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 278. ó. e. 48–55. o.

zálták a testület hatáskörébe tartozó feladatokat. A döntési és ellenőrzési jogkörébe tartozó védelmi kérdések köre – különösen a három évvel korábban meghatározottakhoz képest – szűkült ugyan, de még így is igen széles területet ölelt fel:

- a) a fegyveres erők szervezete, felszerelése, hadműveleti, légvédelmi és mozgósítási terve;
- b) a mozgósítás esetén igénybe veendő civil eszközök meghatározása;
- c) a hadszíntér, valamint a felvonulási terület előkészítése;
- d) az államigazgatási szervek és a katonai parancsnokságok honvédelemmel kapcsolatos feladatai, jogköre és egymáshoz való viszonya;
- e) a légoltalom feladatai, a légvédelem és légoltalom együttműködése;
- f) a polgári minisztériumok és államigazgatási szervek mozgósítási terve;
- g) a meghagyás irányelvei és az ország fegyveres védelme idejére a polgári munkahelyükön meghagyott hadkötelesek száma;
- h) a fegyveres testületek, valamint a honvédelmi ipar távlati és éves tervei, valamint a háború első évére vonatkozó népgazdasági terv;
- i) az állami mozgósítási anyagtartalékok mennyisége és összetétele;
- j) a lakosság háború idején közszükségleti cikkeket történő ellátásának rendje és normái;
- k) a hadianyag export-import keretek meghatározása, és a honvédelmi ipari nemzetközi együttműködéssel foglalkozó Tudományos Műszaki Együttműködési Bizottság⁴⁹ munkájának irányítása, a Bizottság által előterjesztett javaslatok elbírálása;
- l) az iparnak a veszélyeztetett területekről való kiürítési és elhelyezési terve, minisztériumonként az intézetek és intézmények áttelepülése, valamint a lakosság kiürítése a hadműveleti területekről;
- m) az egészségügyi szervek feladatai háború esetén, az elhagyott gyermekek gondozásának megszervezése, a néphadsereg számára kiürítő kórházak felállítása;
- n) a fegyveres erők állományába behívottak családtagjainak, hősi halottak hozzátartozóinak és a hadirokkantaknak állami segélyezése, valamint a háborús károkat szenvedők állami támogatásának módja és mértéke.⁵⁰

A haderő további leépítése

1956. január 6. és 11. között Moszkvában nagyszabású csúcstalálkozót tartottak a szovjet blokk országainak vezetői, megbeszéléseik középpontjában a gazdasági és haditechnikai gyártási együttműködés állott. Majd január 27–28-án Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete döntött a szövetség katonai szerveze-

⁴⁹ A Tudományos Műszaki Együttműködési Bizottságot a HT 70/7/1953. sz. határozatával, 1953. március 16-án állították fel. MNL OL XIX-F-6-a 117. d.

⁵⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 290. ó. e. 5. o. Az ügyrendet lásd uo. 20–23. o.

tének létrehozásáról; elfogadta az Egyesített Fegyveres Erők Parancsnoksága státutumát, és több más szervezeti kérdést vitatott meg. Februártól pedig megkezdődött a KGST ágazati együttműködési bizottságok szervezése, így a hadiipari nemzetközi együttműködés szervezeti kereteinek kidolgozása is.⁵¹ A magyar vezetés figyelmét előbb a legfelsőbb honvédelmi irányítás kérdései, majd februártól az SZKP XX. kongresszusának fejleményei és a nyomában felbolyduló belpolitikai események kötötték le.

A Honvédelmi Tanács április 6-án nemcsak a honvédelmi ipari kapacitásokról döntött (lásd erről részletesen a 3.3. alfejezetet), hanem tárgyalt a Magyar Néphadsereg polgári alkalmazottainak létszámáról is. A kérdés megvitatását Bata István vezérezredes kérte, mert a létszámcsökkentésekkel foglalkozó tárcaközi bizottság igen jelentős leépítés javasolt a HM-nél. Ezért kérte, hogy július 1-jéig 24 500 főben, majd év végéig 24 000 főben engedélyezze a Honvédelmi Tanács a polgári alkalmazottak létszámkeretét. A testület ugyan hozzájárult a kért létszám júliusig való megtartásához, azonban azt követően nagyobb mérvű csökkentést várt a HM-től.⁵²

Májusban szakértői szinten zajlottak a szovjet–magyar katonai–hadiipari tárgyalások a készülő II. ötéves terv fő irányiról. Ezek eredményeiről értesítette az Országos Tervhivatal katonai elnökhelyettese, Révész Géza altábornagy május 29-i átiratában Csergő János kohó- és gépipari minisztert. A levél a legfontosabb hadiipari termékek véglegesnek tekintett termelési keretszámait tartalmazta, amelynek alapján az Országos Tervhivatal utasította a KGM-et, hogy kezdje meg gyártás-előkészítést és a tervezést.⁵³ (Lásd a 3.5. táblázatot.)

3.5. TÁBLÁZAT. Az Országos Tervhivatal termelési keretszám direktívája a KGM/B részére a legfontosabb hadiipari termékekből a II. ötéves terv idejére.

Forrás: MNL OL XIX-F-6-dd 7. d.

Megnevezés	Mennyiségi egység	1956	1957	1958	1959	1960	Összesen
RPD-44 golyószóró	db	–	–	2100	4150	15850	22100
57 mm-es légvédelmi gépágyú	db	–	6	403	518	613	1540
SzON-4 lokátor	db	20	10	–	–	–	30
SzON-9A lokátor	db	–	2	56	146	123	327
PUAZO-6 löelemképző távmérővel	db	–	2	167	252	250	671
Óraműves gyújtó	ezer db	–	48	190	185	324	747

Májusban több kétoldalú (bolgár–magyar, román–magyar) szállítási jegyzőkönyv aláírására is sor került a kontingensek előzetes rögzítése érdekében. További egyeztetések folytak a blokk kommunista és szocialista pártjainak 1956. június 22–23-i moszkvai találkozásán, ahol megkezdtek az 1956–1965. évi hadiipari és kölcsönös hadianyag szállítási tervek összehangolását. A találkozó a csehszlovák és a lengyel delegációk is főként hadiiparuk nem elégséges leterheltségét panaszolták, ugyanakkor különféle okokból Bulgária és Románia visszamondta korábbi magyarországi megrendeléseit. Ezzel a hazai hadiipar kilátásai tovább romlottak, a magyar fizetési mérlegre pedig komoly veszély leselkedett az egyenleg 200 millió rubelt meghaladó további romlásával.⁵⁴

A sokoldalú tárgyalások egy hónappal később ismét az orosz fővárosban folytatódtak. A július 20. és 30. között megtartott értekezleten Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK, Románia és a Szovjetunió képviselői megvitatták és rögzítették a hadiipari termelés megosztását. Mindezt azzal a céllal, hogy biztosítsák a résztvevő országok hadseregeinek fegyverzeti rendszerekkel való ellátását, valamint a honvédelmi iparok termelő kapacitáit a legcélszerűbben használják ki.⁵⁵ A magyar gazdaság szempontjából a tíznapos tárgyalássorozat legfőbb hozadéka az export-import szaldó radikális megváltozása jelentette: az 1957–1965. közötti időszakot tekintve mínusz 254 millió rubelről plusz 143 millióra sikerült javítani a kölcsönös szállítási egyenleget. Ez ugyan az összvolumen csökkenésével járt, de a középépítőipar számára létfontosságú megrendeléseket hozott például légvédelmi lövegekből.⁵⁶

A véglegesnek tekinthető megállapodások szerint, amelyek csak egy 1956. decemberi jelentésből derülnek ki, az 1957 és 1960 közötti export- és importszállítások szaldója 6 millió rubel passzívumot mutatott: 739 millió rubel kiszállítással szemben 745 millió rubel haditechnikai behozatalt terveztek.⁵⁷ Az exportra lekötött cikkek listája (lásd a 3.6. táblázatot) a májusban az Országos Tervhivatal által közöltekénél még szerényebb volument tartalmazott.

A belpolitikai válság a következő hetekben tovább eszkalálódott, a szovjet vezetés részéről emiatt egyre nagyobb nyomás nehezedett Rákosi-ra, hogy mondjon le, és engedjen utat a (korlátozott) változásoknak. Az első titkár végül az MDP Központi Vezetősége július 18–21-i ülésén nyújtotta be lemondását. Ugyanezen az ülésen a Központi Vezetőség támogatta azt az elképzelést, hogy a néphad-

⁵⁴ Nagy (2003) 138–139. o. A csúcstalálkozó egyéb vonatkozásairól lásd Baráth (2014) 172. o.

⁵⁵ Az európai népi demokratikus országok és a Szovjetunió képviselőinek az 1956. július 20. és 30. között Moszkvában megtartott 1956–1965. évek vonatkozó hadiipari és kölcsönös hadianyag szállítási tervjavaslat megtárgyalásának kérdésével kapcsolatos értekezlet jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 300. ó. e. A nemzetközi hadiipari együttműködés kialakulásának első éveiről lásd részletesen: Germuska (2010) 50–98. o.

⁵⁶ Jelentés az 1956. július 20. és július 30-a között Moszkvában megtartott tárgyalásokról. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 300. ó. e.

⁵⁷ HM VK Anyagtechnikai Csoportfőnökség: Jelentés. 1956. december 1. HL MN 1962/T 1. d. 422–426. o.

⁵¹ Lásd részletesen Germuska (2010) 52–58. o.

⁵² Rövidített jegyzőkönyv a HT 1956. április 6-i, 32. rendes üléséről; a HT 24/32/1956. sz. határozata. 1956. április 6. MNL OL XIX-A-98 254. d.

⁵³ Az OT termelési keretszám direktívája a KGM/B részére a legfontosabb hadiipari termékekből a II. ötéves terv idejére. 1956. május 29. MNL OL XIX-F-6-dd 7. d.

sereg létszámát – 1953 óta immár harmadik alkalommal – ismét mérsékeljék, ezúttal 15 000 fővel.⁵⁸

3.6. TÁBLÁZAT. Az 1957 és 1960 között exportálni tervezett haditechnikai eszközök.

Forrás: Jelentés. 1956. december 1. HL MN 1962/T 1. d. 424. o.

Megnevezés	Mennyiségi egység	1957	1958	1959	1960	Összesen
Golyószóró	db	–	2000	3150	13550	18700
57 mm-es légvédelmi gépágyú	db	–	291	390	397	1078
122 mm-es tarack	db	47	12	–	–	59
Óraműves gyújtó	ezer db	48	82	199	234	563
SzON-9A lokátor	db	–	84	79	22	185
PUAZO-6 löelemképző	db	–	107	168	165	440
R-104 rádió	db	273	1042	1368	2230	4913
R-106 rádió	db	–	–	1035	967	2002
RVU-144 rádió	db	–	219	215	190	624
R-311 rádió	db	3	400	1280	1820	3503
R-313 rádió	db	–	49	38	26	113

A diktátort menesztő MDP KV-ülés után két nappal, 1956. július 23-án, immár Rákosi nélkül megtartott MDP PB-ülésen Bata István szóbeli javaslata alapján új elnököt választottak a Honvédelmi Tanács élére: elfogadták, hogy Gerő Ernő töltsen be a tiszteket.⁵⁹ Alig három nappal később, július 26-án ismét a HT-vel foglalkozott az MDP PB: határozatban intézkedtek a Honvédelmi Tanács Titkárságának „megerősítéséről”. Az intézkedés elsődleges célja talán az apparátus létszámának csökkentése lehetett, mert az Országos Tervhivatal elnökének katonai helyettesét, Révész Géza altábornagyot azzal az indoklással nevezték ki a Honvédelmi Tanács titkárságvezetőjévé, hogy a „HT-határozatok nagy része fontos feladatokat ad a Tervhivatalnak, így ezen ügyeket egyszerűbben és a mainál kisebb létszámú apparátussal lehetne intézni”. A PB-határozat arról is rendelkezett, hogy el kell készíteni a Honvédelmi Tanács szervei és működési határozványát, amely pontosan rögzíti a Honvédelmi Tanács Titkársága egyes előadóinak hatáskörét, valamint a különböző tartalmú és titkossági fokú iratok kezelésének rendjét.⁶⁰ Ezek elkészültéről egyelőre nincs tudomásunk.

Augusztus 1-jei dátummal jelent meg a Minisztertanács 1.071/1956. (VIII. 1.) MT sz. határozata a Néphadsereg létszámának újabb csökkentéséről, amellyel

nyilvánosan is közzétették a pártvezetés által elvárt 15 000 fős csökkentést. Augusztus 7-én kiadták a HM új állománytáblázatát az új szervezeti egységekkel.⁶¹

A Minisztertanács augusztus 2-i hatállyal adta ki 6023/1956. számú határozatát, amely a – korábbi döntésnek megfelelően – Rákosi Mátyás helyett Gerő Ernőt nevezte ki a Honvédelmi Tanács elnökévé.⁶²

Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter augusztus 14-én készítette el felterjesztését a Honvédelmi Tanácshoz a csökkentés tényleges végrehajtásáról. A meglévő 150 000 fős létszámot (binnen 25 000 polgári alkalmazottal) év végére 135 000 főre kívánta csökkenteni (20 000 polgári alkalmazottal). A leépítés jelentős szervezeti változtatásokat hozott magával, amelyek egy lövészhadtest parancsnokság, egy keret lövészadosztály és egy keret gépesített hadosztály megszüntetését, illetve egy új hadsereg-parancsnokság felállítását jelentették. Az intézkedéstől a HM 180 millió Ft bérmegetakarítást várt, és 300 millió Ft értékű anyagot tudott átadni a civil gazdaságnak, valamint 450 millió Ft értékű ingatlant.⁶³

Az átszervezést használta fel a HM arra, hogy a Varsói Szerződés elvárásai formájában megfogalmazott szovjet igénynek eleget tegyen egy már békeidőben felálló hadsereg parancsnokság létesítésére. A kényszerű leépítések során a néphadsereg vezetése törekedett a lövészhadtestek megerősítésére, tényleges feltöltésére, a hadosztályok motorizáltságának javítására. A korábbi megállapodásoknak megfelelően pedig változatlanul kiemelt figyelmet kapott a légierő és a légvédelem fejlesztése, átfegyverzése.⁶⁴

Gerő Ernő elnökletével egyetlen alkalommal tanácskozott a Honvédelmi Tanács: 1956. szeptember 3-án, amikor – egyebek mellett – döntött a néphadsereg létszámáról és hadrendjéről. 1957. január 1-jei hatállyal újabb csökkentést írt elő a Honvédelmi Tanács a HM-nek: a néphadsereg katonai létszáma nem léphette túl a 115 000 főt (24 500 tábornok és tiszt, továbbszolgáló tiszthelyettes 7450 fő, sortiszthelyettes, honvéd, növendék 83 050 fő), a polgári alkalmazottaké pedig a 20 000 főt. A Honvédelmi Tanács elvárta, hogy a HM a minisztérium és a polgári alkalmazotti létszámát tovább mérsékelje a későbbiekben. Ezzel egyidejűleg elfogadták a javasolt hadrendet.⁶⁵

Az 1956 szeptemberében elrendelt újabb átszervezés szinte teljesen szétzilálta a néphadsereg szervezetét: 49 alakulatot és intézményt szüntettek meg, 21 alakulat áttelepült és 290 pedig új állománytábla szerinti szervezetre tért át. Az intézkedések végrehajtása – tekintettel annak év végi határidejére – október közepére korántsem zárult le, így a forradalom kirobbanása a lehető legrosszabb időpont-

⁶¹ Markó (2011) 129. és következő oldalak.

⁶² A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 6.023/1956/VIII.2 sz. határozata a HT elnökéről. MNL OL XIX-A-98 258. d.

⁶³ Nagy (2003) 136–137. o.

⁶⁴ Okváth (1998) 352. o. Az új hadrendet lásd uo. 348–352. o.

⁶⁵ A HT 45/34/1956. sz. határozata – A néphadsereg létszámáról, hadrendjéről és a fegyveres erők tagjainak illetményrendezéséről. MNL OL XIX-A-98 254. d.

ban érte a hadsereget.⁶⁶ A forradalom eseményeinek sokszínű és sokrétű alakulása igen rövid ideig tartott, így ebben a formában nem lehetett hatással a haderő fegyverzeti és anyagi igényeire – ezért ezen események és változások ismertetésétől e helyütt eltekintek.

1956. október 23-án, a forradalom és a fegyveres felkelés kirobbanásakor – a pártállami logikának megfelelően – az MDP PB vette kézbe az irányítást. 24-ére virradóan ismét Nagy Imrét nevezték ki miniszterelnökké, aki előbb kijárási tilalmat rendelt el, majd reggel kihirdette a statáriumot. Mivel rendkívüli állapot kihirdetésére nem került sor, és nem állt háborúban az ország, nem volt jogi alap arra, hogy a Honvédelmi Tanács vegye át az ország irányítását. A Minisztertanácsban belül október 30-án megalakult a Kormány Kabinet, amely a következő napokban a legfontosabb döntéseket meghozta.

Újjászervezés a forradalom leverése után

Az 1956-os forradalom leverését követően a fegyveres erők újjászervezését gyakorlatilag a nulláról kellett kezdeni. A Kádár János vezette Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány a rendőrség és a hadsereg hosszadalmas újalakítása helyett támogatóiból, főként önkéntesekből szervezte meg a három Honvéd Karhatalmi Ezredet és a BM Karhatalmi Ezredet 1956 novemberében, illetve december elején.

Mindent újra kellett gondolni. A Vezérkar anyagtechnikai csoportfőnöke, Horváth Mihály vezérőrnagy 1956. december 1-jén jelentésben összegezte a legfelsőbb szinten eldöntendő kérdéseket. A fentebb már ismertetett haditechnikai kölcsönös szállítási megállapodások kapcsán emlékeztetett arra, hogy kevésbé anyagi igényes eszközök exportját sikerült elérni, és ezzel szemben olyan termékeket importálna Magyarország, amelyekből viszonylag kevés kell a hadseregnek, így hazai gyártásuk nem lenne gazdaságos (repülő, harckocsik, páncélozott járművek stb.). „Az új helyzetben” Horváth elkerülhetetlennek ítélte a megállapodások újratárgyalását, ehhez azonban a kormány elvi döntése szükségeltetett arról, hogy: „érvényben marad-e a Varsói Egyezmény”; milyen lesz a néphadsereg béke- és „M”-hadrendje; milyen lesz a hadsereg fejlesztésének üteme 1960-ig. E kérdések eldöntése után két hét alatt elvégezhetőnek tartotta a katonai tervezőmunkát, amely alapján a tervhivatalnak is meg lehet adni a szükséges adatokat a készülő középtávú népgazdasági tervhez.⁶⁷

A Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány december 6-i ülésén határozott a Honvédelmi Tanács újalakításáról. A középgépipar teljes leállása miatt a kor-

⁶⁶ Az 1956 őszi átszervezésekről lásd Horváth (2003) 21–23. o. A néphadsereg forradalom alatti szerepéről, a különféle szervezeti kísérletekről és változásokról lásd részletesen Horváth (2003).

⁶⁷ A HM VK Anyagtechnikai Csoportfőnökség jelentése. 1956. december 1. HL MN 1962/T 1. d. 422–426. o.

mány kénytelen volt úgy dönteni, hogy tárgyalásokat kezd a Varsói Szerződés partnerországaival a kölcsönös áruszállítási szerződések alapján esedékes magyar haditechnikai szállítások határidejének módosítására.⁶⁸ Elfogadta továbbá a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium újjászervezéséről szóló előterjesztést – az alapvető létszám- és költségkeretek meghatározásával. A BM testületeinek (benn a rendőrség, a határőrség, a légoltalom, a büntetés-végrehajtás és a tűzrendészet) létszámát 64 000 főben, 1957. évi költségvetését 2,1 milliárd Ft-ban irányozta elő. A néphadsereg átszervezését két év alatt kívánta a kormány végrehajtani, 50 000 fős fegyveres állomány felállításával. Az 1957. évi költségkeretet 1,6–2 milliárd Ft-ban határozták meg.⁶⁹

A Honvédelmi Tanács első rendes ülésén, december 22-én döntött a néphadsereg béke- és mozgósítási hadrendjéről (katonalétszám, fegyverzet), annak költségkihatásáról, valamint a felesleges fegyverzet értékesítésének megkezdéséről. A határozat egyfelől megismételte a HM számára korábban megszabott költségkeretet (1,6–2 milliárd Ft), másfelől 1959–1960-ra is előirányzatot fogadott el: 2–2,3 milliárd Ft-ot. Ezen kereteken belül évi 30–50 millió Ft-ot engedélyezett a Honvédelmi Tanács beruházásokra, ami alig tizede volt az 1956. évinek. Új, korszerű haditechnika beszerzését 1959-től látták megvalósíthatónak, e célra 1959-re 40–50 millió rubelt (117–146 millió Ft) 1960-ra 80–100 millió rubelt (234–293 millió Ft) terveztek be. Másnap Kádár János levélben fordult Ny. A. Bulganyin szovjet miniszterelnökhöz, amelyben közölte: a Magyar Néphadsereg az új helyzetben „lényegében karhatalmi feladatokat lát el”. Ilyenformán a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoksága által meghatározott hadművelleti és mozgósítási feladatokat a magyar haderő nem tudja ellátni. Ezért tárgyalások megkezdését javasolta az új tervek kidolgozásához és jóváhagyásához.⁷⁰

1957 januárjában folytatódott a karhatalom további megerősítése, és megkezdődött a Munkásőrség szervezésének előkészítése. A néphadsereg ügyében azonban szinte semmi nem történt addig, amíg a szovjet jóváhagyást be nem szerezte a magyar vezetés. A január 28. és február 2. között lezajlott moszkvai tárgyalásokon Münnich Ferencre, a fegyveres erők miniszterére, Révész Géza altábornagyra, az Országos Tervhivatal korábbi katonai elnökhelyettesére és Horváth Mihály vezérőrnagyra, a néphadsereg anyagtechnikai csoportfőnökére várt a feladat,

⁶⁸ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt kormány 8. sz. ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a 161. d.

⁶⁹ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 10.024/1956. sz. határozata. 1956. december 8. MNL OL XIX-A-98 1. d. 1. kötet.

⁷⁰ A HT 1/101/1956. sz. határozata, illetve Kádár János levele a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének. MNL OL XIX-A-98 1. d. 1. kötet. A HT határozatok számozása 1952 decemberétől tartalmazta az ülés sorszámát is: az 52/34/1956. számú tehát például a HT 34. ülésén, 1956-ban hozott 52. határozatot jelölte. 1956 decemberében úgy indították újra a számozást, hogy a 22-i ülés a 100. sorszámot kapott, és ekkortól minden egyes ülésen újakezdték a határozatok számozását. Így a december 22-én elfogadott első határozat az 1/100/1956. számot kapta, az 1957. január 7-i következő HT ülésen pedig 1/101/1957., 2/101/1957. stb. számozták a határozatokat.

hogy kellően megindokolja a magyar javaslatot. A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának és a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága képviselői tudomásul vették a Magyar Néphadsereg 50 000 fős létszámát, de kérték a magyar honi légi figyelő rendszer felállítását. A szovjet fél elfogadta, hogy a Magyar Néphadsereg 1960-ig a régi haditechnikával lesz felszerelve. A visszavásárlásra felkínált, közel 1 milliárd rubel (2,93 milliárd Ft) értékű haditechnikából azonban legfeljebb 120–150 millió rubelnyi harckocsira és korszerű repülőgépre tartott igényt a szovjet hadsereg. A korábbi évek parancsolgatásánál ezúttal némileg finomabb formában közölte a szovjet vezetés a véleményét: „A tárgyalások[on] tanácsképpen arra hívták fel figyelmünket, hogy tekintsük a hadsereg ezen létszámát és ütemtervét átmenetileg [sic], mert ez semmi esetre sem lehet végleges, függetlenségünk és hazánk megvédése ettől nagyobb létszámú, korszerűbb hadsereget tesz majd szükségessé.”⁷¹

A megbeszélések eredményeit rögzítő, *A Magyar Néphadsereg Fegyveres Erőinek a Varsói Szerződéssel kapcsolatos építésének kérdései* című jegyzőkönyvben tételesen szerepelt, hogy a „Varsói Szerződés által meghatározott katonai kötelezettségek érvényben maradnak, és végre lesznek hajtva”. A megállapodást rövidebben a magyar és a szovjet kormány is parafálta.⁷²

A magyar gazdaság súlyos nehézségei miatt a Kádár-kormány a Szovjetunióhoz fordult segítségért. A magyar–szovjet gazdasági tárgyalások, szakértői találkozók és megbeszélések 1957. január 15-től több fordulóban zajlottak Budapesten és Moszkvában. A SZKP KB Elnöksége a Szovjetunió Minisztertanácsa Elnökségének külgazdasági bizottsága előterjesztése alapján február 28-án tárgyalt a magyar igényekről, kérésekről. Ebben már szerepelt, hogy Moszkva elengedi Budapestnek a mintegy 458 millió rubelnyi korábbi fegyervásárlási hitelt.⁷³

Március 20. és 28. között tárgyalt Moszkvában a munkás–paraszt kormány küldöttsége – politikai és gazdasági kérdésekről. A magyar fél fel kívánta vetni a Varsói Szerződés érdemi megvitatását, amit a szovjet Külügyminisztérium úgy kívánt leszerelni, hogy a tárgyalásokról kiadandó közös nyilatkozatba mindenképpen belekerüljön a következő formula: „a szovjet csapatok Magyarország területén való ideiglenes tartózkodása szükséges és mindenekelőtt megfelel a magyar nép érdekeinek.”⁷⁴ A megbeszéléseket lezáró jegyzőkönyv – a Szovjetunió által nyújtott hitel és áruszállítások mellett – rendelkezett a korábbi években felvett haditechnikai hitelekéről is. Eszerint a magyar haderő létszámának csökkenése folytán az újjászerveződő néphadsereg fegyver- és hadfelszerelés igénye bőségesen kielégíthető

⁷¹ Jelentés. 1957. február. MNL OL XIX-A-98 1. d. 1. kötet. A Münnich Ferenc által jegyzett jelentés többször hivatkozik a tárgyalások jegyzőkönyvére, de az nincsen mellékelve. A Honvédelmi Tanács ugyanakkor 1/103/1957. számú határozatával 1957. március 12-én tudomásul vette a tárgyalások jegyzőkönyveit. Uo.

⁷² Tájékoztató az MN perspektivikus fejlesztésének főbb kérdéseiről. 1958. február 5. HL MN 1960/T 29. d. 132. ő. e. A januári katonai tárgyalásokról lásd részletesen Pataki (1997).

⁷³ Baráth (2014) 254–257. o.

⁷⁴ A márciusi találkozó előkészítéséről, a megvitatott kérdésekről lásd Baráth (2014) 257–259. o.

a Magyarországon lévő készletekből. Ezért – a magyar kérésnek engedve – a Szovjetunió hajlandó 458 millió rubel összegben átvenni olyan haditechnikai eszközöket, amelyek a Szovjetunióból kerültek Magyarországra, vagy szovjet licenc alapján készültek hazánkban. A megjelölt összeg egyenlő volt Magyarországnak a Szovjetunióval szemben fennálló hiteltartozásával, amelyet Moszkva korábban „speciális felszerelések vásárlására” nyújtott. Rögzítették, hogy a két fél illetékes szervei a későbbiekben egyeztetik azoknak a hadfelszereléseknek a fajtáját és mennyiségét, amelyet a Szovjetunió átvesz. Egyúttal deklarálták, hogy e hadfelszerelések átvétele után a korábbi speciális hitelek „fennálló összes kötelezettségét törlesztettnek kell tekinteni.”⁷⁵

A Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1957. március 1-jével úgy alakult át, hogy megszűnt a Münnich Ferenc vezette – valójában csak virtuálisan létező – Fegyveres Erők Minisztériuma. Formálisan is újjáalakult a HM és a BM, Révész Géza altábornagy, illetve Biszku Béla vezetésével. Március 12-én Kádár János a Honvédelmi Tanács elnökeként kinevezte magát elnöknek, tagoknak pedig Apró Antalt, Münnich Ferencet, Révész Gézát és Biszku Bélát.⁷⁶

Április 18-án a Kádár-kormány határozatban intézkedett a moszkvai megállapodásból eredő feladatokról. Ebben egyebek mellett felszólították a honvédelmi minisztert, hogy a szovjet féllel lehetőleg két hónapon belül zárja le a felajánlott hadfelszerelések fajtájának és mennyiségének megállapítására.⁷⁷

A néphadseregben az átmeneti bizonytalanság időszaka 1957 tavaszára lezárult, az új honvédelmi miniszter, Révész Géza április 19-én kiadta parancsát az új kiképzési év május 8-i megkezdésére.⁷⁸ Csak ezt követően, május 22-én hagyta jóvá a Honvédelmi Tanács a HM-1957. évi költségvetését. Az összezsugorodott hadsereg 1911,6 millió Ft-os működési előirányzata a fele sem volt az 1956. évi tervének, a beruházásra szánt 34 millió Ft pedig még a tizedét sem érte el a korábbinak. A terv előirányzata szerint mindössze 122 millió Ft-ért kívánt eszközöket beszerezni a hadsereg a hazai ipartól. Ezekből a legfontosabbak 2 db új lokátor, 2 db 57 mm-es légvédelmi gépágyú és 3 db elektromos löelemképző voltak.⁷⁹ A Honvédelmi Tanács ugyanezen ülésén vitatták meg a hadiipari export kérdéseit. A KGST kölcsönös haditechnikai szállításait Magyarországnak ugyebár

⁷⁵ Jegyzőkönyv a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormányának Küldöttsége és a Magyar Népköztársaság Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányának Küldöttsége között Moszkvában 1957. március 20-tól 28-ig folytatott tárgyalásokon megvitatott kérdésekről. 1957. március 28. HL MN 1979/T 1258. d.

⁷⁶ A HT 2/103/1957. számú határozata. 1957. március 12. MOL, XIX-A-98 1. d. 1. kötet.

⁷⁷ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3176/1957. sz. határozata a Magyarország és a Szovjetunió között 1957. március 28-án megkötött 1957. évi kölcsönös áruszállításokra vonatkozó egyezményrel kapcsolatos egyes kérdésekről. 1957. április 18. MNL OL XIX-A-83-b 205. d.

⁷⁸ A Magyar Népköztársaság Honvédelmi Miniszterének 057. sz. parancsa. Ehrenberger (2006) 28–30. o.

⁷⁹ A HM 1957. évi terve. 1957. május; a HT 2/104/1957. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 1. d. 2. kötet.

újra kellett tárgyalnia, a sokoldalú egyeztetés időpontja azonban egyre csúszott, miközben a tervezett exporttermékek esetében (az előbb is említett Sz-60-as légvédelmi gépágyú és SzON-9A lokátor, valamint az R-104-es rádiók) a gyártásfelkészülést már meg kellett volna kezdeni. A Honvédelmi Tanács ezért azt írta elő, hogy a KGM/B és a nemzetközi egyeztetésekért felelős Műszaki Együttműködési Bizottság (MEB) az egyes országokba utazva tisztázza az igényeket.⁸⁰

Hosszú alkudozás után került sor a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok helyzetét rendező egyezmény megkötésére – Budapesten, 1957. május 27-én.⁸¹

1957. június első felében a hadiipari kormánybizottság (MEB) képviselői tárgyaltak a bolgár, a csehszlovák, a román és a kelet-német féllel, akik lényegében fenntartották korábbi igényüket. A lövegek és lokátorok exportjával Magyarország 334 millió rubel bevételre számolt 1959–1960-ra. A Honvédelmi Tanács ennek alapján június 28-án elrendelte az Sz-60-as 57 mm-es gépágyú és a SzON-9A lokátor gyártására való felkészülést.⁸²

Az erőszakszervezetek stabilizációja a korábbi várakozásoknál gyorsabban haladt. 1957. október elején a Honvédelmi Tanács megvitatta a Magyar Néphadsereg hároméves fejlesztési tervét, és az engedélyezett létszám megemelésén túl növelte a következő évek kiadási előirányzatait is. 1957 őszére 58 800 fős, 1960-ra pedig 73 050 fős haderő elérését tűzte célul a tanács, a költségkeret pedig ehhez illeszkedően emelte: 1958-ra 2,1 milliárd Ft-ot, 1959-re 2,3 milliárd Ft-ot, 1960-ra 2,5 milliárd Ft-ot megszabva.⁸³

A Honvédelmi Tanács-határozatot alapul véve a Magyar Néphadsereg Vezérkara kidolgozta a hadsereg 1965-ig szóló fejlesztési tervét. A tervezet két változatban készült: egy, a maximális elvárások szerint, és egy másik, amelyet *az adott helyzetben finanszírozhatónak ítélték*. Utóbbi 1958 ősze és 1965 ősze között a néphadsereg békebeli létszámát 63 000 főről 103 000, mozgósítási létszámát pedig 110 000 főről 279 000 kívánta emelni. E hadrend megvalósítását 1965-ig összesen 36,24 milliárd Ft-ból látták megvalósíthatónak. A Honvédelmi Tanács az utóbbi tervet hagyta jóvá 1958 januárjában, és ezt kívánta megvitatni a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságával.⁸⁴ A létszámnövelést azonban márciusban visszavonta a Honvédelmi Tanács, és inkább a haditechnikai eszközök nagyobb mérvű korszerűsítésére helyezte a hangsúlyt: 1965-re mindössze 67 000 fős békelétszámot irányoztak elő.⁸⁵ A HM 1958. évi költségvetése így is a korábban rögzített kereten belül maradt, 2184,4 millió Ft-tal.⁸⁶ Ebből a mű-

⁸⁰ Jelentés a Honvédelmi Tanácshoz. 1957. május 22; a HT 8/104/1957. sz. határozata. MNL OL XIX-A-98 1. d. 2. kötet. Az 1957. évi KGST hadiipari tárgyalásokról lásd részletesen Germuska (2010) 63–65. o.

⁸¹ Az egyezményről lásd részletesen Pataki (1995).

⁸² Germuska (2010) 65. o.

⁸³ A HT 1/106/1957. sz. határozata. 1957. október 1. MNL OL XIX-A-98 1. d. 3. kötet.

⁸⁴ A HT 1/108/1958. sz. határozata. 1958. január 3. MNL OL XIX-A-98 1. d. 4. kötet.

⁸⁵ A HT 11/109/1958. sz. határozata. 1958. március 13. MNL OL XIX-A-98 1. d. 5. kötet.

⁸⁶ A HT 1/109/1958. sz. határozata. 1958. március 13. Uo.

köddési költség előirányzata (2078 millió) megegyezett a költségvetési törvényben szereplő összeggel,⁸⁷ a nem túl jelentős beruházási összeget pedig a civil népgazdasági beruházások között tervezték be.

1958 januárjában számolt be a HM a Szovjetuniónak törlesztéséként visszaadandó technikáról. A jelentéstételig 289,4 millió rubel értékben vett át különféle eszközöket a Szovjet Hadsereg. A szovjet fél a használt haditechnikát az eredeti beszerzési érték 70–72%-án vette át. A felajánlott anyagok egy részét a szovjetek nem kívánták átvenni: vagy az eszközök műszaki állapota miatt, vagy azok korszerűtlensége miatt; a 37 és 85 mm-es légvédelmi lövegeket pedig azért, mert azok nem a szovjet gyártási előírások szerint készültek. A teljes tartozás kiegyenlítése érdekében még további szakértői tárgyalások folytak.⁸⁸ Véglegesnek tekinthető összesítés szerint 1958. szeptemberig a Magyar Néphadseregtől 381 millió rubel értékű haditechnikát vett vissza a szovjet fél. Ebből mintegy 4 millió rubelnyi hadianyag volt, valamint a különféle nehéztechnikák. Tüzérségi eszközökből átvettek: 1770 db aknavetőt (82 és 120 mm-es), 435 db 76,2 mm-es (ZiSz-3) hadosztályágyút, 642 db táborigényűt (122 és 152 mm-es), 10 db sorozatvetőt (M13-as), valamint 1421 db légvédelmi löveget (37 és 85 mm-es). Átvettek továbbá 198 db T-34-es közepes harckocsit, 67 db ISz-2-es nehéz harckocsit, 29 db ISzU-122-es nehézhámlöveget és 75 db SzU-76 rohamlöveget. Ezen kívül visszavettek 12 db MiG-17PF-et, 20 db MiG-17F-et, 84 db MiG-15-öt, 8 db MiG-15UTI-t, 10 db Jak-11 és 27 db Jak-18 típusú repülőgépet.⁸⁹ A légvédelmi lövegeknél úgy tűnik, végül feladták a szovjetek a fenntartásaikat.

Január 30-tól Münnich Ferenc, a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány új elnöke vette át a kormány 3038/1958. számú határozata alapján a Honvédelmi Tanács elnöki tisztét. Kádár János továbbra is a Honvédelmi Tanács tagja maradt.⁹⁰

A magyar távlati fejlesztési tervek moszkvai egyeztetésére 1958. március 17–19. között került sor. A Révész Géza honvédelmi miniszter vezette delegáció, illetve a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságának és a Szovjetunió Fegyveres Erői Minisztériumának képviselői által aláírt jegyzőkönyvek rögzítették a fegyverzeti rendszerben történő változásokat, a Magyar Néphadsereg béke és háborús hadrendjét, a szovjet katonai tanácsadók létszámát és a közös kiképzési rendszabályokat. A tárgyalások végén aláírt jegyzőkönyv szerint 1965-ig

⁸⁷ Vesd össze: 1958. évi I. törvény a Magyar Népköztársaság 1958. évi költségvetéséről.

⁸⁸ Jelentés a HT részére. 1957. december 30.; a HT 10/108/1598. sz. határozata. 1958. január 3. MNL OL XIX-A-98 1. d. 4. kötet. A szovjetek átvettek 176,8 millió rubel értékű tüzérségi, 64,5 millió rubelnyi repülő-, 45,6 millió rubelnyi páncélos, valamint 2,5 millió rubelnyi híradó anyagot. Lásd uo. A légvédelmi lövegeket vélhetően a lövegcsövek eltérő ötvözetből való gyártása miatt nem kívánták átvenni.

⁸⁹ Szani (2006) 370. o., HL MN 1957/T 32. d. 56. 6. e. Utóbbi forrásért köszönettel tartozom Pánczél Mátyásnak.

⁹⁰ Jegyzőkönyv a Minisztertanács 60. üléséről. 1958. január 30. MNL OL XIX-A-83-a 173. d. 21., 221., 222. o.

a Magyar Néphadseregnek 67 000 fős katonalétszámot kell elérnie, az előírt mozgósítási létszáma pedig 121 000 fő lett. A légvédelem korszerűsítése érdekében 1965-ig előirányozták P-15-ös és P-30-as lokátorállomások beszerzését, a MiG-19PM típusú vadászgépekre való átképzés megkezdését 1959-től; az SzA-75-ös légvédelmi rakétarendszer, a BTR-152-es páncélozott járművek újabb típusainak, R-104AM hadosztály-rádióállomások, valamint R-403 rádiórelé-állomások rendszeresítését.⁹¹ A megállapodás így középtávon is fokozatos és jelentős létszámbővítéssel nem járó fejlesztést vetített előre, amely a fő hangsúlyt – a magyar elképzelésekkel összhangban – a minőségi korszerűsítésre helyezte.

3.2. A hadiipar visszaintegrálása a civil minisztériumba

Azonnali átszervezés

A hadiipart alapjaiban érintették az 1953 nyár eleji politikai változások. Az MDP PB 1953. július 2-i ülésén tárgyalta meg az új Minisztertanács szervezetére és személyi összetételére, valamint az Alkotmány módosítására vonatkozó javaslatot. Utóbbi a következőkkel indokolta a minisztériumi struktúra átszervezését: „Nép-köztársaságunk állami, gazdasági és kulturális fejlődése szükségessé teszi, hogy az állami vezetés szervezetét is a fejlődés megkívánta követelményeknek megfelelően továbbfejlesszük. Ezért az államigazgatás legfelsőbb szervének, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának jelenlegi szervezetét úgy kell megváltoztatni, hogy az államigazgatás, illetőleg a népgazdasági és a kulturális igazgatás egymással összefüggő ágainak irányítása egy minisztériumban egyesüljön. Ennek érdekében egyes minisztériumokat új minisztériumok keretében össze kell vonni.”⁹²

Az átszervezési javaslatok, úgy tűnik, Nagy Imre formálódó apparátusában véglegesítődtek, és a hadiipari minisztérium feloszlását sem terjesztették be az ügyben leginkább illetékes Honvédelmi Tanács elé.⁹³ Az Országgyűlés az 1953. évi VI. törvénnyel, július 7-i hatállyal módosította a Magyar Népköztársaság Alkotmányát, és megszüntette az önálló hadiipari főhatóságot: az Általános Gépipari Minisztériumot, a Kohászati Minisztériumot és a Középgépipari Minisztériumot Kohó- és Gépipari Minisztériummá vonták össze.⁹⁴

A hirtelen összevonás miatt e minisztériumok iratanyaga is igen töredékes, így

⁹¹ Előterjesztés a HT-hoz. 1958. május; Jegyzőkönyv a Varsói Szerződés alapján az értekezleten megbeszélte az MN fejlesztési tervére vonatkozó változásokról. Moszkva, 1958. március 17–18. A HT 1/110/1958. sz. határozatával, 1958. május 7-én jóváhagyta a tárgyalások jegyzőkönyveit. MNL OL XIX-A-98 1. d. 6. kötet.

⁹² MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 124. d. e. 11. o.

⁹³ A kérdés nem szerepelt sem a tanács 1953. június 8-i, sem pedig a július 27-i ülésén. A két ülés jegyzőkönyvét és határozatait lásd: MNL OL XIX-A-98 229. d.

⁹⁴ 1953. évi VI. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról. Magyar Közlöny, 1953. július 7. 28. sz.

nem sikerült okmányt fellelni arról, hogy milyen szervezeti intézkedéssel hozták létre a „B” részleget, illetve a hadiipari vállalatokat tömörítő I. és II. Iparigazgatóságokat. A személyi folytonosság ugyanakkor megmaradt: az új KGM-et az addigi kohászati-hadiipari miniszter, Zsófínyecz Mihály vezette tovább.⁹⁵

Az új Kohó- és Gépipari Minisztérium megalakulásától kezdve vitáktól volt hangos a Szabadság téri székház: a hadiipar milyen mértékben őrzi meg különállását a minisztériumon belül? A KGM Termelési Főosztályának előadói például belépési lehetőséget kértek a hadiüzemekbe, hogy azok kapacitásait felmérve „oda munkát irányíthassanak”, amit a „B” részleg hevesen visszautasított a titkosság fenntartására hivatkozva. Az I. és II. Iparigazgatóság tervosztályát és főkönyvelőségét továbbra sem kívánták a minisztérium központi szerveinek alárendelni, mint ahogyan a két iparigazgatóság felett álló Műszaki Titkárság különállását is szükségesnek tartották 1953 augusztusában.⁹⁶

A hadiipar szervezeti problémáival a következő hónapokban sem foglalkozott a Honvédelmi Tanács, október 19-i ülésén is csak a KGM I. és II. Iparigazgatóságának 1954. évi áráiról tárgyalt.⁹⁷

1953. december elején a KGM Minisztériumi Titkársága feljegyzésben összegezte a három minisztérium összevonásának fél éves tapasztalatait. Az új szervezetben 6 miniszterhelyetessel tudtak átfogni minden területet, és az elvi főosztályok meglehetősen nehezen látták át a teljes struktúrát, annak sokféle, széttagolt érdekével. A hadiipar integrálása azonban konspiratív okokból csak formálisan történt meg. Csökkentett létszámmal, de kiépültek (pontosabban visszaépültek) a funkcionális (fő)osztályok az I. és II. Iparigazgatóságnál. A két iparigazgatóságnak továbbra is külön terve volt, a KGM elvi főosztályai nem foglalkoz(hat)tak velük. „Ez nehézséget, gyakran sértődöttséget okoz a KGM funkcionális főosztályok vonalán, annál is inkább, mert kifelé a KGM egységként jelentkezik, a felsőbb hatóságok is egységként kezelik a KGM-et, viszont a határozatok végrehajtását ez a belső szétválás megnehezíti” – jellemezte a helyzetet a feljegyzés.⁹⁸

A KGM 1954. január 15-én kiadott szervezeti és működési szabályzata rögzítette, hogy az I. és II. Iparigazgatóságok maguk intézik a minisztérium általános főosztályainak hatáskörébe tartozó ügyeket is. Az önálló Iparszervezési Főosztály (időlegesen) megszűnt – feladatait a Tervfőosztály Kapacitásellenőrzési Osztálya és Honvédelmi Csoportja vette át. Aztán az október 24-én közzétett 2183/58/1954. sz. minisztertanácsi határozat alapján racionalizálták a KGM szervezetét. Újra önállóvá vált az Iparszervezési Főosztály, az I. Iparági és II. Iparági Igazgatóságok önálló tervfejezetként és létszámmal gazdálkodtak tovább.⁹⁹

Nagy Imre, úgy tűnik, elégedetlen volt Zsófínyecz tevékenységével, mert 1954. ok-

⁹⁵ Bölöny–Hubai (2004) 231. o.

⁹⁶ Feljegyzés Csergő elvtárs részére. 1953. augusztus 31. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 147. d. e.

⁹⁷ Lásd: HT 214/18/1953. sz. határozat. MNL OL XIX-A-98 230. d.

⁹⁸ Feljegyzés, 1953. december 8. MNL OL XIX-F-6-ee, 22. d.

⁹⁹ Boreczky (1993) 231. o.

tóber elején személycserét kezdeményezett: 8-án minisztertanács-elnöki határozattal Csergő Jánost nevezte ki kohó- és gépipari miniszterre.¹⁰⁰

November 8-án a Honvédelmi Tanács elnöke határozatban intézkedett a Vegyitermékek Gyára megszüntetéséről, mivel a lőszertermelés csökkenése miatt immár szükségtelessé vált. Miskolci telephelyét a Könnyűgépgyár, ongai telepét pedig az Északmagyarországi Vegyiművek kapta meg azzal, hogy a Diósgyőrben addig kiépült lőszerszerelő kapacitást meg kell őrizni.¹⁰¹

1954. december közepén a Minisztertanács Titkársága „B” Osztálya (azaz a Honvédelmi Tanács Titkársága) feljegyzést állított össze *A honvédelmi ipar és a honvédelmi ipari vállalatok szervezeti hovatartozásának kérdései* címmel. Ebben rámutattak: több illetékes minisztériumban olyan vélemény alakult ki, hogy a hadiipari vállalatokat inkább át kellene adni a kiépülő civil profiljuk szerint illetékes minisztériumoknak és főosztályoknak. Fő ellenérvként arra emlékeztettek, hogy 1955 után a Magyar Néphadsereg korszerűsítése számos új haditechnikai eszköz gyártásba vételét követeli majd meg, és emiatt nem szabad a honvédelmi ipari vállalatok szervezeti különállását megszüntetni. Csergő János kohó- és gépipari miniszter Solt Lajos ezredesnek, a Honvédelmi Tanács titkárának írt válaszában megerősítette: helytelenít „minden olyan törekvést, amely a hadiipar meglévő kádereinek, gépeinek, anyagainak, szerszámainak és egyéb felszereléseinek felelőtlen szétszórására irányul”. Ugyanakkor a KGM „B” részlegének változatlanul külön kezelését azzal a megjegyzéssel tartotta elfogadhatónak, ha a miniszter erőteljesebben beleszólhat a (civil) gyártmányok elosztásába. Vélhetően a miniszterelnök is támogatta a civilizációs törekvéseket, mert Csergő a következőkkel zárta levelét: Solt feljegyzését „józan figyelmeztetésnek tartom, és alkalmasnak arra, hogy az abban foglaltakat Nagy elvtárs megismerje”.¹⁰² Szervezeti intézkedés nem követte a le-
vélváltást.

Szervezeti útkeresés

1956. március 6-án a Minisztertanács Titkársága „B” Osztály feljegyzésben fordult Mekis Józsefhez, a kohó- és gépipart is felügyelő miniszterelnök-helyetteshez, a Honvédelmi Tanács tagjához a hadiipar aktuális problémáiról. A jelentésben 1948-ig visszamenően felvázolták az ágazat rendkívüli feladatait és a következő évek várható kihívásait. A hadsereg ellátásának biztosítása és a háborús termelésre való zökkenőmentes átállás érdekében „feltétlenül helyesnek” nevezték a honvédelmi ipar szervezeti különállásának megtartását. Ugyanakkor a nagyobb önállóság irányába további lépéseket tartottak szükségesnek. A hadiipart újra egy miniszterhelyettes

irányította, akit felmentettek egyéb feladatai alól. A KGM/B két iparigazgatósága felett működtek a részleg elvi osztályai. A hadiipari vállalatok civil termelésébe viszont a KGM civil főosztályainak is volt beleszólása – ezt a kettősséget javasolta megszüntetni a Honvédelmi Tanács Titkársága, és minden olyan törekvés visszaverését, amely növelné a civil kontrollt a hadiipari vállalatok felett.¹⁰³

A KGM miniszteri értekezlete 1956. március 19-én tárgyalta az Iparszervezési Főosztály előterjesztés-tervezetét, amely a kohó- és gépipar mozgósítási felkészülését vizsgálta. Az értekezleten viszont éppen a KGM/B részleg különállásának megszüntetése merült fel ismételt, és Csergő János a minisztérium további egysegősítése mellett foglalt állást.¹⁰⁴

Egy márciusi bejelentés alapján előbb az Állami Ellenőrzés Minisztériuma, majd az MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya vizsgálódott a hadiipari főhatóságnál. Az ipari osztály július eleji összefoglaló jelentése első helyen hívta fel a figyelmet a szervezeti-iparirányítási problémákra. Felrótta, hogy a KGM/B a kelle-ténél nagyobb szervezeti önállósággal rendelkezik a minisztériumon belül. Tervét teljesen külön kapja az Országos Tervhivaltól, a KGM/A elvi főosztályainak nincs érdemi hatásköre a közgépipar felett, így az nem is törekszik a KGM/B üzemének megfelelő leterhelésére. A tapasztalatok alapján az ipari osztály arra tett javaslatot Vég Bélának, az MDP Központi Vezetősége egyik titkárának, hogy a hadiipar kérdését vigyék a Politikai Bizottság elé.¹⁰⁵

A jelentés hatására beindult a gépezet, és a válságkezelési intézkedési terv alig egy hónap alatt elkészült a KGM-ben. Igaz, a tervezet végül nem az MDP Politikai Bizottsága, hanem az ügyben sokkal inkább illetékes állami testület, a Honvédelmi Tanács elé került. A KGM/B közel húszoldalas jelentésben összegezte a „honvédelmi ipar II. ötéves tervének előkészítéséhez szükséges intézkedéseket”. Azonban sem a jelentés, sem a Honvédelmi Tanács 1956. szeptember 3-i határozata nem tartalmazott szervezeti intézkedéseket.¹⁰⁶ (A jelentés további részleteire a következő alfejezetben még kitérek.)

Ugyanakkor a KGM vezetése a II. ötéves terv sikeres elindítása és a közgépipar hatékonyságának javítása érdekében az ipar struktúrájának átszervezését is szükségesnek tartotta. A Csergő János miniszter által jegyzett honvédelmi tanácsi előterjesztés 1956. október 12-én készült el. Eszerint a KGM/B vállalatainál a civil profilok véglegesítéséhez és pontosításához a teljes gépipart át kellett volna látni és vizsgálni. Ez pedig csak úgy láttá lehetségesnek, ha a közgépipart szervezeti-leg is visszaintegrálják az ágazat egészébe. Csergő ezt úgy kívánta megvalósítani,

¹⁰³ Feljegyzés Mekis József elvtárs részére. 1956. március 6. MNL OL XIX-A-98 253. d.

¹⁰⁴ Jegyzőkönyv – készült az 1956. március 19-i Miniszteri Értekezleten. MNL OL XIX-F-6-hb 3. d. Az előterjesztést az értekezlet nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a Honvédelmi Tanács elé kerüljön, ezért az Iparszervezési Főosztályt új tervezet elkészítésére szólították fel.

¹⁰⁵ MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 291. ő. e. 218–219. p.

¹⁰⁶ Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. 1956. augusztus 24. MNL OL XIX-F-6-kb 77. d. A jelentés HM-példányát több vonatkozásban idézi: Okvát (1998) 326–327. o. A vonatkozó határozat: HT 43/34/1956. MNL OL XIX-A-98 254. d.

¹⁰⁰ 541008/2/1954. Mt. sz. hat. Az Elnöki Tanács határozataként megjelent: Magyar Közlöny, 1954. október 10. 79. sz.

¹⁰¹ A HT 97/027/1954. sz. HT határozat. 1954. november 8. MNL OL XIX-A-98 250. d.

¹⁰² A honvédelmi ipar és a honvédelmi ipari vállalatok szervezeti hovatartozásának kérdései. D. n. [kézzel ráírva: XII.13], illetve Csergő János kohó- és gépipari miniszter levele. 1954. december 20. MNL OL XIX-A-98 233. d.

hogy a – Vaskohászati Igazgatás mintájára – a KGM/B helyett létrehozzák a *Középgépipari Igazgatás* szervezeti egységet, amelyet a termelési profilok alapján további három egységre tagoltak volna:

- fegyver-, műszergyártás, különleges járművek, és ezeknek a polgári másodprofiljai: gépjárműgyártás, műszergyártás, optikai gyártmányok, különféle járművek;
- lőszergyártás és ennek polgári váltóprofilja: különféle ipari és háztartási tömegcikk, kisebb gépek és járművek;
- hadivegyipar és annak polgári váltóprofiljaként széles skálájú bekapcsolódás a civil vegyipar termelésébe.

Az előterjesztés javasolta: a területet változatlanul miniszterhelyettes irányítsa, ám önálló államigazgatási és költségvetési egységként a részleg szűnjön meg, és a többi ágazati középszintű irányító egységhez hasonlóan az iparvállalatok költségvetési fejezetébe kerüljön. A határozati javaslat ezzel egy időben kötelezte volna az Országos Tervhivatalt, hogy mind a honvédelmi, mind a civil termékek tervét egységesen adja meg a KGM részére, s azt a minisztérium bontsa le a létrejövő Középgépipari Igazgatás számára.¹⁰⁷ A Honvédelmi Tanács összehívására azonban a feszült belpolitikai helyzetben már nem került sor. Legfelsőbb jóváhagyás hiányában az átszervezés sem indulhatott meg, a forradalom kitörése pedig elsöpörte ezeket az elképzeléseket.

Az 1956. októberi forradalom alatt teljesen leállt a termelés a hadiipari vállalatoknál is. Egyes üzemeket felkelők támadtak meg az első napokban, mások később önként adták át fegyvereket az alakuló nemzetőrségeknek. A november 4-i intervenciót követően több üzemből a szovjet csapatok szállították el a hadianyagokat. (Lásd minderről részletesen a 3.3. alfejezetet.)

A KGM új szervezeti és működési szabályzata 1957. július 2-án lépett életbe, a változások azonban nem érintették az Iparszervezési Főosztályt, valamint a I. és II. Iparági Igazgatóságot.¹⁰⁸

1957. december 10–14. között Moszkvában tartotta második ülését a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága, ahol az 1958 és 1960 közötti kölcsönös szállításokat egyeztettek.¹⁰⁹ A tanácskozásról szóló beszámoló jóváhagyásakor, 1958. január 3-án a Honvédelmi Tanács előírta az Országos Tervhivatalnak, hogy vizsgálja felül a minisztériumoknál meglévő KR-szervek működését; a KGM-nek pedig, hogy tegyen jelentést a hadiipar kihasználtságáról, a tervezett polgári profilokról.¹¹⁰

Március 14-én Horváth Mihály vezérőrnagy, a Honvédelmi Tanács titkára jelentette, hogy sem az Országos Tervhivatal, sem a KGM nem készült el a januárban

bekért jelentéssel, és új határidőket szabott a Honvédelmi Tanács. Horváth azzal indokolta a KGM-nek adandó halasztást, hogy „az eddig elkészített anyag nem ad választ a hadiipar további perspektívájának egyes fontos kérdéseire, de különösen nyugtalanító képet ad a hadiipar kiépített M-kapacitásainak jelenlegi helyzetére vonatkozóan”. Ezért további alapos vizsgálatokat tartott szükségesnek.¹¹¹

Ezzel párhuzamosan pártvonalon is megkezdődött a hadiipar helyzetének felmérése, a feladatra a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) Szurdi István vezette Ipari és Közlekedési Osztálya (IKO) kapott megbízást. Az osztály 1958. márciusi jelentése meglehetősen lesújtó képet festett a KGM/B munkájáról és állapotáról. A pártközpont – különösen az iparág dezorganizált állapotához képest – túlzottnak találta az irányító szervezet, a „B” részleg elkülönülését a KGM-en belül. A részleg egy-két fős önálló központi osztályokkal – öt évvel a hadiipar irányításának a KGM-be történt integrálását követően – még mindig szinte önálló minisztériumként működött. Ám miközben ezt hibaként rótta fel az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya, elvárta a haditermelés szigorúbb elkülönítését is. Mindezek alapján az osztály a következő határozati javaslatokat terjesztette az MSZMP PB elé:

- a „B” részleg adja át más iparágaknak azokat a vállalatokat, amelyek előre láthatóan huzamosabb ideig, vagy egyáltalán nem fognak haditermelést folytatni;
- a Honvédelmi Tanács vizsgálja felül a hadiipari vállalatok számára előírt hadianyag-gyártási kapacitásokat, és az elavult termékek esetében szüntessék meg fenntartásukat;
- a hadiipari vállalatok mindegyike számára gondoskodjanak váltóprofilról, azaz olyan polgári termékekről, amelyeket békeidőben a gyártástechnológia visszafordíthatatlan megváltoztatása nélkül előállíthatnak.¹¹²

A Minisztertanácsban a területet felügyelő Apró Antal elnökhelyettes a jelentést olvasván más véleményeket is bekért. Így például a kormány szervként működő Gazdasági Bizottság titkárától, Szász Jánostól, aki négy szóban összegezte a hadiipar helyzetét: „a területen rendetlenség van”. Szász feljegyzésében elvi álláspont kialakítását sürgette három kérdésben: 1. „perspektívában – figyelembe véve a varsói egyezmény alapján reánk háruló feladatokat – hány, milyen kapacitású és profilú üzem, üzemrészt kell hadiipari üzemként elkülöníteni”; 2. milyen műszaki színvonal biztosítandó a jelenlegihez képest; 3. „mozgósítás esetén milyen más, ma polgári termelést folytató üzemek, vállalatok gyors átállítására kívánatos felkészülni”. Szász érvei meggyőzőnek tűnnek: „Jelenleg egy korábbi években kialakított nomenklátúra szerinti üzemeket és vállalatokat tartunk hadiiparnak. De

¹⁰⁷ A KGM szervezetének módosítása a honvédelmi ipar irányításának a KGM szervezetébe való szorosabb beillesztése érdekében. 1956. október 12. MNL OL XIX-F-6-kb 77. d.

¹⁰⁸ Boreczky (1993) 231–232. o.

¹⁰⁹ Lásd erről részletesen Germuska (2010) 67–68. o.

¹¹⁰ A HT 5/108/1958. sz. határozata. 1958. január 3. MNL OL XIX-A-98 1. d. 4. kötet.

¹¹¹ A HT titkárának szóbeli jelentései. 1958. március 12.; a HT 15/109/1958. sz. határozata. 1958. március 14. MNL OL XIX-A-98 1. d. 5. kötet.

¹¹² Jelentés a KGM/B ipar munkájáról és állapotáról. 1958. március 13. MNL OL XIX-A-2-gg 63. d. A jelentés egy másik példányát lásd: MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 76. ő. e. 117–122. o.

egyáltalán nem biztos, hogy feltétlenül ebből a nomenklatúrából kell kiindulnunk. Lehet, hogy feleslegesen sok a külön kezelt üzem, de az is lehet, a perspektíva szempontjából kevés.” Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy gazdaságossági szempontból (is) érdemes megvizsgálni, milyen gyártmányok előállításával foglalkoznak a polgári termelésre átváltított hadiipari üzemek.¹¹³

Az MSZMP PB-nek a KGM/B helyzetét napirendre tűző 1958. április 29-i ülésén Csergő János kohó- és gépipari, illetve Révész Géza honvédelmi miniszter vállalva szállt szembe a pártközpont átalakítási törekvéseivel. „Hogy a hadiipar sorsa milyen lesz, [azt] most nem tudjuk megmondani, mert azt sem tudjuk, hogy a hadsereg milyen fegyverzettel lesz ellátva” – szolt a dolgok változatlanul hagyásában érdekelt Csergő nagyon is logikus érvelése. Révész hozzátette ehhez, hogy „a mi helyzetünk nem engedi meg, hogy áttérjünk a még korszerűbb fegyverzetre [...] ezért nem tanácsolom, hogy szüntessük meg a KGM/B-t”. A párt legfőbb testülete végül – Kádár János és Marosán György egybehangzó javaslatát elfogadva – úgy döntött, hogy „elvből elfogadja” az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya előterjesztését, a „részletkérdések” megvitatásával pedig a Honvédelmi Tanácsot bízta meg. A véglegesített határozat úgy szolt: a hadiipar egységének megóvása mellett a Honvédelmi Tanács vizsgálja meg néhány, haditechnikával nem, vagy alig foglalkozó vállalat átadását a civil iparágaknak. Továbbá a KGM törekedjék arra, hogy a vállalatokon belül a polgári cikkek gyártásától különítsék el a hadianyaggyártást.¹¹⁴

Csergő János kohó- és gépipari miniszter 1958. július közepén arról tett jelentést a Honvédelmi Tanácsnak, hogy a HM, az Országos Tervhivatal és a KGM elvégezte az előírt vizsgálatokat a KGM/B-nél. Bizonyos témaköröket azonban nem tudtak kidolgozni, mert például a hadiipari kapacitások kihasználtságának megállapításához hiányoztak a korábbi statisztikák. Az április 29-i PB-határozat azon rendelkezése pedig, hogy bizonyos üzemeket át kell adni a civil iparirányításnak, a Csergő szerint lehetetlenné tette a pontos helyzetmegítélést.¹¹⁵

Jelentést végül nem is nyújtott be a KGM – emiatt a Honvédelmi Tanács Titkársága 1958 novemberében felszólította Kolos Richárdot, a „B”-részleget irányító miniszterhelyettest, indokolja meg a késést. Ehhez képest 1959 februárjában a miniszterhelyettest úgy tájékoztatta a KGM/B Központi Tervosztálya, hogy a Hon-

¹¹³ A KGM/B ipar munkájáról és állapotáról. 1958. március 21. MNL OL XIX-A-2-gg 63. d.

¹¹⁴ Az MSZMP PB 1958. április 29-i ülésének jegyzőkönyve és határozata. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 76. ó. e. 6., 50–53. és 123–124. o. Az idézetek helye uo. 52–53. o. A beterjesztett jelentés nem hozott példákat a hadianyag-termelés szigorú elkülönítésére. A probléma abból adódott, hogy a vállalatok 1953 után gépeik kihasználása érdekében számos üzemcsarnokban folytattak civil termelést. A katonai megrendelések újbóli emelkedésével viszont a kétféle termelés térbelileg is el kellett szeparálni – például a Vadásztölténnyágyban a rádiógyártást a gyújtógyártástól stb.

¹¹⁵ Jelentés a HT 5/108/1958. sz. határozata alapján a KGM/B üzemének jelenlegi helyzetéről és alakulásáról. 1958. július 17. MNL OL XIX-F-6-dd 60. d.

védelmi Tanács Titkárságával egyetértésben nem került sor az egyébként kész jelentés felterjesztésére.¹¹⁶

3.3. Haditermelés takaréklángon

Az „új szakasz” és a hadiipar

Az alapanyagok és gyártási dokumentációk hiánya, valamint a hadsereg igényeinek változása miatt már a politikai fordulat előtt, 1953 májusában sor került a katonai termelés bizonyos mértékű visszafogására – a Honvédelmi Tanács döntése alapján.¹¹⁷ Mivel a néphadsereg 1954-re szerényebb igényeket jelzett előre, ezért 1953. június 16-án tárcaközi bizottság alakult az Országos Tervhivatal, a Középgépipari Minisztérium és az Általános Gépipari Minisztérium (ÁGM) részvételével. A bizottság kezdetben arra koncentrált, miként lehetne az Általános Gépipari Minisztérium vállalatainak közreműködése nélkül, kizárólag a középgépipari vállalatok által legyártatni a honvédelmi megrendeléseket. A kormányprogram nyomán viszont már azt vizsgálták, miként vehetne át a hadiipar feladatokat a (volt) ÁGM-től.¹¹⁸

A hadiipar átváltásához kezdetben meglehetősen általános direktívákat fogalmazott meg a párt- és állami vezetés a közszükségleti cikkek és a mezőgazdasági gépek gyártásának kiemelésével. A Honvédelmi Minisztérium a hadsereg csökkentésével párhuzamosan mérsékelte igényeit, a közép és hosszú távú tervek pedig több ízben igen jelentősen változtak. A Honvédelmi Tanács kezdetben csak egyes konkrét ügyekben hozott határozatokat; átfogó koncepció felvázolására a nyár folyamán nem került sor.

Július közepén az MDP KV Ipari és Közlekedési Osztályán fogalmazódott meg néhány általános gondolat a hadiipar átváltásához. Csordás Imre elsők között említette, hogy az elbocsátások megakadályozása érdekében akár más üzemekkel kooperálva munkát kell adni a hadianyaggyáraknak. A szerteágazó kooperációt azonban a későbbiekben felszámolandónak tartotta, amint a polgári váltótermékek köre kialakul. Ugyanakkor folytatandónak ítélte a szovjet technológiára való áttérést, a részletes KR-tervek kidolgozását, a speciális szakemberek megtartását és továbbképzését. A vidéki üzemeknél, ha nem tartható meg a hadiipari törzsgárda, legalább a nyári mezőgazdasági munkák idején történjenek az elbocsátások, illetve nyilván kell tartani a szakképzett munkásokat a későbbi időre – javasolta a továbbiakra.¹¹⁹

¹¹⁶ MNL OL XIX-F-6-dd 60. d.

¹¹⁷ A HT 135/12/1953. sz. határozata – A Honvédelmi Minisztérium 1953. évi költségvetésének módosítása. 1953. május 25. MNL OL XIX-F-6-cc 5. d.

¹¹⁸ A HT 241/20/1953. sz. határozata – A Kooperációs Bizottság megszervezése. 1953. november 30. MNL OL XIX-A-98 230. d.

¹¹⁹ Feljegyzés Marai elvtárs számára. 1953. július 15. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 147. ó. e.

Július 27-i ülésén a Honvédelmi Tanács egyebek mellett megtárgyalta a Vegyipari Minisztérium jelentését a tervezett harmadik lőpor- és robbanóanyag-gyár, a VS Üzem szükségességéről. A minisztériumi szakbizottság idő hiányában nem tudott más szocialista országokból összehasonlító árakkal szolgálni, hogy ott mibe is kerül egy hasonló üzem megépítése. Az építéssel szemben most már érvek egész sorát hozták fel: a szükséges alapanyagok csak külföldről beszerezhetők, a sajóbábonyi Északmagyarországi Vegyiművek egyik üzemének átalakításával biztosíthatónak vélték a hadsereg – egyébként is csökkenő – oldószeres lőpor iránti igényét, a VS tervezett váltótermékeiből pedig olyan alacsony volt a hazai szükséglet, hogy azok legyártása még a gyár fenntartási költségeit sem fedezte volna. A Honvédelmi Tanács így nem tartotta szükségesnek a VS üzem megépítését, ellenben utasította a HM-et a néphadsereg háborús időszaki lőpor- és robbanóanyag-igényének újbóli felmérésére.¹²⁰ Ugyanezen az ülésen határoztak a Debrecen-Józsa területére tervezett második löveggyár építkezésének leállításáról. A Tiszántúli Gépgyár beruházása önmagában is 375 millió Ft-ot tett ki, és ezen felül kellett volna a Diósgyőri Kohászati Üzemek lövegcső-kovácsoló, előnagyoló és hőkezelő kapacitását bővíteni a megfelelő fődarabok biztosításához. Június 30-ig mintegy 15 millió Ft-nyi előkészítő, alapozó munkát végeztek el, azonban a néphadsereg lövegigényeit önmagában Diósgyőr is képes volt biztosítani, így a Honvédelmi Tanács a beruházás leállításáról határozott.¹²¹

Közben a vállalatoknál sűrűsödtek a problémák. Egy az MDP KV Agitációs- és Propaganda Osztálya által készített 1953. augusztusi feljegyzés szerint több száz dolgozót kellett elbocsátani a hadiipari vállalatoktól, a maradéknak pedig több üzemben hetekig nem tudtak munkát adni.¹²² Ahol folyamatos volt a munka, ott meg az okozott gondot: augusztus 12-én a KGM miniszterhelyettese levélben fordult segítségért az Országos Tervhivatal katonai elnökhelyetteséhez, mert a robbanóanyag-raktárak megteltek. A Nitrokémia hajmáskéri és táborfalvai raktárában már 115 tonna, a Mechanikai Művek váci raktárában pedig 550 tonna robbanóanyag halmozódott fel. Ugyanis a lőpor- és robbanóanyag-üzemek egy ütemben legyártották az igényelt különféle lőporokat és robbanóanyagokat, a lemaradások és a tervmódosítások miatt azonban ezeknek egy részét már nem használták fel a kooperáló vállalatok. Az Áruktározási Hivatal több raktárral rendelkezett, de vonakodott ezeket rendelkezésre bocsátani. A KGM ezért azt

várta a tervhivaltaltól, intézkedjék biztonságos raktárak felszabadítására, különben leállnak a hadivegyipari üzemek.¹²³

A Honvédelmi Tanács augusztus 31-én módosította a közpépgépipar éves tervét, egyelőre meglehetősen szerény mértékben. Változatlan forintáron számítva 8%-kal csökkentették a termelési tervet, főként az anyagigényes hadfelszerelési cikkeknel, mivel a kohászat nem tudta hozzá biztosítani a megfelelő anyagokat (például az 57 mm-es, a 85 mm-es vagy a 152 mm-es löszerekhez, vagy az 57 mm-es páncéltörő ágyúhoz). A Honvédelmi Tanács határozata előírta, hogy a felszabaduló kapacitások polgári gyártmányokkal kell leterhelni, a forgácsoló és gépgyártó üzemeket a gépparkjuknak megfelelő termékekkel.

Már ekkor felvetődött, hogy a csökkenő kapacitaskihasználás mellett célszerűbb lenne bizonyos vállalatokat teljesen leállítani (például a Tömegcikk Műveket vagy az Északmagyarországi Vegyiműveket), a határozat azonban a következő érvekkel vetette el ezt a lehetőséget: a szakembergárdát meg kell őrizni, e vállalatok újbóli beindítása hosszú időt venne igénybe (akár hat hónapot is). A Honvédelmi Tanács utasította továbbá a KGM-et: az Országos Tervhivattal egyetértésben „gondoskodjon arról, hogy 1954-ben, amennyiben a közpépgépipari vállalatok honvédelmi ipari kapacitása kitöltve nem volna, azok helyett polgári gyártmányok legyenek beállíthatók”; dolgozza ki „a lehetőséghez képest a legnagyobb mértékben a honvédelmi ipari vállalatok polgári profilját a honvédelmi ipari kapacitás fenntartásával”.¹²⁴

Miközben egyre több szakágazatban már a termelés leépítésével voltak elfoglalva, a lokátorgyártás megszervezését változatlan tempóban írta elő a Honvédelmi Tanács. Ugyancsak augusztus 31-i határozatában utasította a KGM-et, hogy biztosítsa 1954-ben 100 db Duna (Moszt) közelfelderítő lokátor legyártását, és ezzel párhuzamosan a Dráva (Lucs) tűzérési lokátor gyártásának elindítását (2 darabbal). A Finommechanikai Műveket ehhez olyan vertikális szervezettel kívánták létrehozni, hogy az a lehető legtöbb alkatrészt maga állítsa elő. Mivel a Duna volt az egyszerűbb és olcsóbb konstrukció, ezért döntöttek ennek előbbre vételével. A felkészülés feladatának nagyságrendjét jól érzékelteti, hogy a két lokátor gyártásához szükséges szerszámok elkészítésére 2 millió szerszámkészítő órával számoltak, és ebben még nem is voltak benne az elektroncsövek gyártásához szükséges speciális szerszámok, amelyeket ráadásul egy újpesti szövetkezett készített egyedül. A vállalat létszámát a határozat szerint az 1953. év végi 1600 főről 1957-re 6500 főre kívánták növelni. A megoldatlan technikai-technológiai problémákat az illetékes kutatóintézetek munkatervébe fel kellett venniük.¹²⁵

1953. október 5-én a Honvédelmi Tanács ismételten módosította a hadiipar folyó évi tervelőirányzatait a bekövetkezett nagymérvű változások miatt. A hatá-

¹²⁰ A HT 165/14/1953. sz. határozata – A VS szükségességének megvizsgálására alakult bizottság jelentése. 1953. július 27. MNL OL XIX-F-6-a 117. d.

¹²¹ A HT 166/14/1953. sz. határozata – A löveggyártás fejlesztésének felülvizsgálata (a Debrecenben tervezett második löveggyár beruházásainak leállítása). 1953. július 27. MNL OL XIX-A-98 229. d.

¹²² Feljegyzés a Gödöllői Járműjavító, a Mechanikai Művek és a Prés- és Kovácsoltárugyár üzemek politikai munkájáról. 1953. augusztus 10. MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 614. ő. e. 291–292.

¹²³ Kincses István miniszterhelyettes levele Szuszki Károly OT elnökhelyetteshez. 1953. augusztus 12. MNL OL XIX-F-6-cc 5. d.

¹²⁴ A HT 190/16/1953. sz. határozata – A KGM közpépgépipari üzemének 1953. évi módosított tervéről. 1953. augusztus 31. MNL OL XIX-A-98 229. d. Idézet helye: 4. o.

¹²⁵ A HT 185/16/1953. sz. határozata – A lokátorgyártás megvalósításáról. 1953. augusztus 31. MNL OL XIX-A-98 229. d.

rozat a következő okokat jelölte meg: ekkorra sikerült tisztázni a néphadsereg és a többi fegyveres testület módosított igényeit; egyes cikkek gyártása prototípus és/vagy dokumentáció hiányában nem indítható meg; anyaghiány (rohamsisakok és alumíniumedények); gyártási lehetőségek, kapacitás hiánya; exportigények a belföldi helyett. A csökkentés főként vegyvédelmi és egyéb felszereléseket, illetve híradás-technikai cikkeket érintett; fegyvergyártást nem.¹²⁶ A volumencsökkentés értékbeni kihatásairól ugyanakkor nem szólt a határozat.

A hadiipari vállalatoknál is jelentős veszteségek képződtek a csökkenő kapacitáskihasználás miatt, az eltérő feltételek miatt nem volt ritka a 30–50%-os önköltség különbség. A gyalogságilószerszám-gyártóknál például a siroki üzem 1,8-szor, a jobbágyi üzem pedig 1,3-szor magasabb költséggel termelt, mint a régebbi veszprémi; vagy a TNT tonnánkénti gyártási költsége a duplája volt Sajóbátonban, mint Fűzfőgyártelepen. Az 1954. január 1-jétől érvényes árak megállapításáról szóló – még július 17-én elfogadott – 500/4/1953. sz. Minisztertanácsi határozat előírta, hogy a vállalatok önköltségének figyelembevételével kell az új árakat képezni. A KGM I. és II. Iparigazgatóságánál azonban komoly bizonytalanságot okozott, hogy mely vállalat önköltsége alapján képezzék az árakat. A Honvédelmi Tanács ezért október 19-én határozatban intézkedett az ármegállapítás rendjéről. Eszerint a több vállalat által gyártott azonos termék esetén a legalacsonyabb önköltséggel termelő vállalat önköltsége alapján kellett az árat kiszámítani (az 1953. II. félévi kötelező önköltségcsökkentést is figyelembe véve); azon termékeknél pedig, amelyet egyetlen helyen állítottak elő, ott a termék árába nem szabadott beleszámítani a kapacitás kihasználatlansága miatt jelentkező pluszköltségeket. Az esetleg képződő veszteségeket pedig be kellett tervezni a vállalat pénzügyi tervébe, és arra fedezetet dotáció formájában adott az állami költségvetés.¹²⁷

A Honvédelmi Tanács ugyanezen ülésén másodjára elfogadta a KGM – jelentősen visszafogott – mozgósítási beruházási javaslatát. Míg két héttel korábban még 43 millió Ft-os keretet igényeltek a hadiipari vállalatoknak KR-kapacitásuk biztosításához, addig az új előterjesztésben már csak 7 millió Ft-os igénnyel léptek fel – megjegyezve, hogy az nem elegendő a Honvédelmi Tanács korábbi határozataikban előírt kötelezettségek teljesítésére.¹²⁸

¹²⁶ A HT 207/17/1953. sz. határozata – A KGM vállalatai által a fegyveres testületek részére gyártott fontosabb hadfelszerelési cikkek 1953. évi tervének módosításáról. 1953. október 5. MNL OL XIX-A-98 229. d.

¹²⁷ A HT 214/18/1953. sz. határozata – A KGM I. és II. Iparigazgatóság (KÖM) 1954. évi árának megállapításáról. 1953. október 19. MNL OL XIX-A-98 230. d. Más ágazatokban sok százmilliós nagyságrendű volt az elmaradt nyereség, illetve a tényleges veszteség 1953-ban: a szénbányászatban – 710 millió Ft; a kohászatban – 364 millió Ft; az állami gazdaságoknál pedig – 1046 millió Ft. Az 1954. évi állami költségvetésbe emiatt eleve 2,5 milliárd Ft-ot állítottak be vállalati támogatásokra. Lásd Germuska (2011) 123. o.

¹²⁸ A KGM 1954. évi KR-beruházási tervjavaslata. 1953. október 7.; A HT 215/18/1953. sz. határozata. 1953. október 19. MNL OL XIX-A-98 230. d. A korábbi előterjesztést lásd: A KGM 1954. évi KR-kapacitást biztosító beruházási tervjavaslata. 1953. szeptember 22. MNL OL XIX-A-98 229. d.

A rendkívüli helyzet rendkívüli lépéseket követelt. Bíró Ferenc, a KGM/B-t irányító miniszterhelyettes október 16-án levélben fordult Horváth Mihály vezérőrnagyhoz, a Magyar Néphadsereg anyagtervezési csoportfőnökéhez a katonai megrendelések átcsoportosítása érdekében. Miközben a KGM/B előre láthatóan nem volt képes teljesíteni a hadsereg puskagránát, 122 mm-es és 152 mm-es löszerbéli igényt, a HM törölte a folyó évi puszkarendelését. Ez a Lámpagyárnál igen komoly nehézségeket okozott: a sztórnirozás miatt az ágyfa műhelyből, illetve a csőmegmunkáló és egyengető műhelyből novemberben 280 főt, decemberben pedig további 200 főt terveztek elküldeni. Bíró azt kérte: a HM rendeljen 5000 db puszkát vagy karabélyt, hogy legalább az utolsó negyedévre megoldják a gyár helyzetét.¹²⁹

Két héttel később Zsófnyec Mihály kohó- és gépipari miniszter Rákosi Mátyás első titkártól kért segítséget a diósgyőri löveggyártás gondjainak megoldásához. Az 57 mm-es páncéltörő löveg szovjet licence ugyanis olyan műszaki követelményeket írt elő a csőgyártásnál, aminek a hazai kohászat nem tudott megfelelni. Az előírástól eltérő csövek többségét beolvasztották, a magas selejtarány miatt azonban komoly lemaradást hozott össze a Nehézszerzőgépgyár: az első félévre előírt 410 darabbal szemben 232 készült el. Augusztus 31-én a Honvédelmi Tanács hiába módosította Diósgyőr kötelezettségét 1100 db-ról 700 db-ra az 57 mm-es páncéltörő ágyúból, a technológiai probléma megoldatlansága miatt év végére mindössze 397 db-ot ígért Zsófnyec – miközben a néphadsereg igénye eleve 896 db volt. A helyzet megoldását az átvétel puhításában látta a miniszter: „a kérdést mi most már olyan szempontból vetjük fel, hogy talán abban az esetben is, ha a csövek nem százszázalékosak, egy bizonyos határon belül és egy előre meghatározott időn belül honvédelmi szempontból biztonságot jelentene ilyen csövek beépítése, mivel a honvédelem az igényének csak egy töredékét kaphatja meg”. Zsófnyec a hazánkban tartózkodó szovjet delegáció felvetésével kívánta Rákosit meggyőzni: „tudomásuk van arról, hogy mi egyes esetekben túlzott merevséggel ragaszkodunk olyan követelményekhez, amit a Szovjetunióban is hosszú évek során értek el”. Kérte tehát az első titkárt, vizsgálta meg a módosítás lehetőségét.¹³⁰ (Tudomásom szerint végül egyik ügyben sem tettek érdemi engedmény a vállalatoknak.)

Az olvadás szellemében az Országos Tervhivatal XIX. (Testületi) Főosztályának párttagjai is fel merték immár vetni – az alapszervi MDP-titkáron keresztül –

¹²⁹ Bíró Ferenc levele Horváth Mihály vezérőrnagyhoz. 1953. október 16. MNL OL XIX-F-6-cc 5. d.

¹³⁰ Zsófnyec Mihály levele Rákosi Mátyáshoz. 1953. október 29. MNL OL XIX-F-6-cc 5. d. Az említett technológiai problémáról már a 2.3. alfejezetben írtam. Diósgyőrben 1949 előtt ún. takarékcélalt használtak a löveggyártáshoz: a drága és nehezen beszerezhető nikkel ötvözőanyag helyett króm-vanádiumot (krova) használtak a csőgyártásnál. A szovjet licencek azonban egyrészt nem ismerték ezt az anyagot, másrészt a katonai átvétel betű szerint ragaszkodott a licenclőírás szerinti gyártáshoz (a krómmal ötvözethez), aminek következtében tömegesen minősítettek selejtné lövegcsöveket. Az anyagproblémáról lásd: Perlaki (1985) 17. o. Farkas Zoltán ugyancsak megemlíti a csőgyártás nehézségeit, amelyet az I. Iparigazgatóság által 1953 novemberében megküldött amerikai szakirodalom (!) alapján sikerült megoldani. Lásd Farkas Z. (1984) 8. o.

a korábbi évek beruházásainak bizonyos hibáit. Sajóbáonyban az csak a kisebb gondot jelentette, hogy a kazánok a teljes kapacitási gőzigénynek a tizedét sem tudták biztosítani (az 50–60 tonna/óra helyett 7 tonnát) és hogy a Boldvából a szükségesnél lényegesen kevesebb vizet tudnak vételezni, az igazi gondot a csúszó rézsűk okozták. Szakértők már a telepítéskor talajvizsgálatok alapján óvtak attól, hogy nagyobb létesítmény kerüljön az agyagos talajú területre. Az építkezés közben a széntároló aknában omlott be a hegyoldal, illetve a közeli épületet temette maga alá a földcsuszamlás. A „G” üzemnél a kompresszorház fala és padlója repedt meg a talajmozgás miatt. A leállított „E”-üzem építkezésénél pedig a félkész épületek kerültek víz alá vagy temetődtek be.

Az ugyancsak felpanaszolt siroki beruházásnál svájci présgépek álltak évek óta kihasználatlanul, mert a hüvelygyártást végül szovjet technológiával oldották meg. A lőszergyár lakótelepén viszont a fűtő kutak vize fertőzött volt, és az üzemből kellett vízvezeték kiépíteni a házakhoz. Gyöngyösön a tervezett kézfegyvergyártás nem valósult meg, viszont a felépített nagycsarnok felső természetes világítás nélkül épült (hogy bombabiztos legyen), ám hatalmas villanyszámlát és rossz munkakörülményeket teremtettek így. Átépíteni a csarnokot nem lehetett, a civil profil pedig még váratott magára. Az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága, a Pártközpont Ipari és Közlekedési Osztálya, valamint az Országos Tervhivatal helyszíni vizsgálatokkal bizonyosodott meg a panaszok jogosságáról, és sürgető feljegyzésben szorgalmazták az átállás kidolgozását, valamint a sajóbáonyi támfalak mielőbbi megépítését.¹³¹

A hadiipar konverziója

1953. november végére az Országos Tervhivatal – előbb említett – Testületi Főosztálya, illetve Általános Üzemi Főosztálya több fontos előterjesztést állított össze, amelyek alapvetően befolyásolták a hadiipar helyzetét. Mind a négy témában november 30-án hozott határozatot a Honvédelmi Tanács.

A júniusban alakult Kooperációs Bizottság vizsgálatai nyomán a gépipar más területeiről számos termék gyártását csoportosították át 1954-re a KGM/B-hez. A volt Általános Gépipari Minisztérium vállalatainak tehermentesítése érdekében esztergapadok, köszörűgépek, szerszámok és autóalkatrészek előállítását vette át a közgépipar több mint 160 millió Ft értékben. A belföldi ellátás javítása érdekében ipari láncok, gázmérő órák, alumíniumedények, valamint traktoralkatrészek, exportra lakkgypot, paxit, vadászlőpor, tejeskannák és geodéziai műszerek; import megtakarításának céljával pedig emelő-berendezések és különféle fékek gyártását kívánták átvinni a közgépiparhoz – mindösszesen 336,1 millió Ft értékben. Az új megrendelésektől azt várták, hogy a néphadsereg igényeinek zsugorodása ellenére szinten tudják tartani az ágazat termelését (az 1953. évi

4010 millió Ft-hoz hasonlóan 1954-ben 4050 millió Ft-ot terveztek) úgy, hogy a civil termelés megnégyszereződésével számoltak (280 millió helyett 1100 millió). A szervezett átállás biztosítása érdekében, a közgépipar polgári profiljának kialakítása érdekében egy állandó Koordinációs Bizottság felállításáról döntött a Honvédelmi Tanács: a HM, az Országos Tervhivatal és a KGM részvételével; tagjaivá Szuszki Károlyt (OT-elnökhelyettes), Horváth Mihályt (csoportfőnök) és Bíró Ferencet (KGM miniszterhelyettes) nevezték ki. Az új testület feladatává tették a KGM/B szabad kapacitásainak feltárását és lekötését, valamint a kapacitások megőrzése mellett a végleges polgári profilok meghatározását.¹³²

A kapacitások fenntartásáról intézkedett a Honvédelmi Tanács egy következő határozata. Mivel a kormányprogram miatt nagyarányú volt a polgári termelésre való átállás, külön intézkedésekre volt szükség a hadiipari gyártási képességek megőrzésére: ehhez gépek, szerszámok, készülékek, dokumentációk megőrzésére; szakszerű tárolására, rendszeres karbantartásra; valamint az üzemen belül mozgatott vagy esetleg más gyáraknak kölcsönadott gépek útjának nyomon követésére és ellenőrzésére. A kezdeti hónapokban ezt nem hajtották végre következetesen, így például a Mechanikai Műveknél 900 000 darabbal csökkent a kézi-gránát-szerelési képesség, vagy a Salgótarjáni Vasöntődében 600 000 aknagránát gyártásának kapacitását számoltak fel. Ezért az Országos Tervhivatal a KGM/B üzeimben 1953. október 1-jei hatállyal bizonyos haditermelési kapacitásokat rögzített, és ezek további fenntartását előírta. A csatolt kimutatások tételesen meghatározták a fenntartandó gyártási képességeket, valamint összevetették a HM KR-szükségleteivel. Az összesítés szerint a fegyverek és lőszer többségéből megközelítette a háborús mennyiségi kívánalmakat a meglévő gyártási kapacitás. A legnagyobb elmaradás egyes lövegeknél (57 mm-es páncéltörő ágyú – az igény 31%-a, 122 mm-es tarack – 40%), bizonyos lőszerknél (85 mm-es légvédelmi repeszgránát – 45%, 7,62 mm-es puskalőszer – 64%), illetve a talán már kevésbé fontos lőgázálarcból (16%) volt. A KR-kapacitások pontosításához ugyanakkor szükség volt a hadsereg igényeinek újbóli felmérésre is, hogy kiszűrjék az egyszeri felszerelési igényeket. A KR-beruházási igényeket a továbbiakban kiemelt célnak minősítették, és utasították a minisztériumokat ilyen igényeik benyújtására.

A Honvédelmi Tanács határozatában megtiltotta a KGM-nek, hogy a közgépiparból akár üzemet, akár gépet átadjon a civil ipárnak; illetve felszólította az illetékes minisztereket, hogy KR-kapacitás gépsorainak megbontására, gép, szerszám, idomszer, készülék stb. más gyárnak való átadására csak rendkívül indokolt esetben kerülhet sor. Utasította továbbá az Országos Tervhivatalt, hogy mérje fel a szükségleteket a háborús fogyóanyagokból, és ezek figyelembevételével készítse el a hadiipar távlati fejlesztési tervét.¹³³

¹³² A HT 241/20/1953. sz. határozata – A Kooperációs Bizottság megszervezése. 1953. november 30. MNL OL XIX-A-98 230. d.

¹³³ A HT 240/20/1953. sz. határozata – A honvédelmi ipari kapacitások számbavételéről, nyilvántartásáról és fejlesztéséről. 1953. november 30. MNL OL XIX-A-98 230. d.

A Honvédelmi Tanács külön foglalkozott a hadiipari beruházásokkal. Korábbi intézkedésekkel már 307 millió Ft-tal csökkentették a középgepipar beruházási keretét (1015 millióról 708 millióra), de az építőipari kivitelezők túlterhelése miatt 55–60 millió Ft-nyi építkezés áthúzóására számítottak. A határozat áttekintette a legfontosabb projekteket és a következő új befejezési határidőket szabta meg: Keményfémipari Vállalat I. részleg 1954. június 30. (1953. május 31. helyett); Fémnyomó- és Lemezárugyár 1954. december 31. (1953. december 31. helyett); Északmagyarországi Vegyiművek „E”-üzem „B”-oldal 1956. december 31. (1954. december 31. helyett); Finommechanikai Vállalat 1957. december 31. (1956. december 31. helyett). A hadiipar középtávú fejlesztési tervének kidolgozását követően kívánt dönteni a Honvédelmi Tanács a következő beruházások folytatásáról (vagy felszámolásáról): Vegyitermékek Gyára, Hajdúsági Gépgyár, Hajdúsági Iparművek, Szerszám- és Készülékgyár.¹³⁴

Végül döntés született a hadiipari termékek 1954. évi áraitól is. A korábban idézett minisztertanácsi határozat alapján végzett számítások arra mutattak, hogy a KGM/B-nél nem lesz szükség dotációra, a vállalatok elkerülik a veszteséget. A két iparigazgatóságnál az áremelkedések és árcsökkenések egyenlege elvileg 61 millió Ft pluszbevételt hozott, másfelől viszont a néphadseregnek 19,5 millióval többet kellett fizetnie az árrendezések után a hazai ipartól rendelt cikkekért. A Honvédelmi Tanács egyidejűleg jóváhagyta – a határozathoz nem mellékelte – Honvédelmi ipari árulistát, a Honvédelmi ipari alkatrész árulistát és a Honvédelmi felszerelési árulistát.¹³⁵

A KGM/B 1954. márciusi jelentéséből kitűnik, hogy a hadiipari beruházások terve a Nagy Imre-kormány intézkedései mellett is 93%-ra teljesült. 1953 második felében drámaian megnövekedett az építkezéseken a munkaerő lemorzsolódása, több építkezés szinte teljesen leállt. Másfelől az átszervezett főhatóság nem tudta operatíván ellenőrizni a vállalatokat, így azok nem feltétlenül állították le beruházásaikat. „A többszöri törlésre biztosított rövid idő alatt nem volt műszakilag alaposan kiértékelhető, hogy mely beruházásokat törölhetjük tervünkől” – szölt az utólagos magyarázat. Amihez önkritikával fűzték hozzá, hogy „a kormányprogram végrehajtásával kapcsolatban nehézkesesek voltunk, és így olyan beruházások meghagyásához is ragaszkodtunk, ami a folyó évben nem volt megvalósítható”. A leállítás, a csökkentés több üzem esetében félkész kapacitásokat eredményezett.

A Tiszántúli Gépgyár építkezését teljesen leállították, csakúgy, mint a Hajdúsági Gépgyárét. Ez utóbbi már megrendelt gépeit a Pestvidéki Gépgyár kapta meg, ahol változatlanul folytatódott a fejlesztés, mivel a debreceni társüzem kiesése miatt Szigetszentmiklósnak egymagának kellett a néphadsereg teljes repülőgép-javítási igényének helytállnia. A Szerszám és Készülékgyár esetében az

építkezést lelassították, állagmegóvást biztosítottak. A Hajdúsági Iparműveknél leálltak a lőszergyár építésével, és folytatásáról csak akkor született döntés, ha a HM elvégzi a lőszerigényeinek újbóli felmérését. Az Ipari Műszergyárnál a kormányprogram miatt nem valósult meg a vegyi részleg és a karbantartó üzem, így a gyújtógyártás csak részlegesen épült ki. A Fémnyomó- és Lemezárugyár szociális beruházásai befejeződtek, de présgépek nem érkeztek meg az NDK-ból, így csúszott az indulás. Hasonlóan a kelet-német présgépek késése miatt nem kezdhet-e meg működését a Keményfémipari Vállalat porkohászati üze-m-e. A Mátravidéki Fém-műveknél éppen fordítva, a termelő beruházást befejezték, a szociális létesítményekre viszont már nem futotta. A Távközlési Kutatóintézet Bugyiban épülő új laborjánál ugyancsak lelassították az építkezést, és csak a minimális épületek létesítését engedélyezték. A diósgyőri Vegyitermékek Gyára Ongára való áttelepítését leállították, a diósgyőri telepet át kívánták profilírozni. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél lezárult a beruházás az „E”-üzem kivételével, amelynek „B”-oldalát oldószeres lőpor gyártására kívánták átszerelni. A haditermeléshez szükséges beruházást egyedül a Nitrokémia-nál tudták befejezni. A jelentés melléklete szerint az említett beruházásokra összesen 621,8 millió Ft-ot használtak fel 1953-ban.¹³⁶

A hadiipar 1954. januárjában jóváhagyott éves tervében három fő célt tűztek a vállalatok elé: a néphadsereg védelmi képességének fejlesztését, a „baráti demokráciákkal” kötött fegyverszállítási szerződések teljesítését és a lakosság köz-szükségleti cikkekkel való ellátásának javítását. Civil termékből több mint két és félszer több előállítását irányozta elő ennek érdekében az Országos Tervhivatal: az 1953. évi 420 millió Ft értékű áruval szemben 1954-ben 1,1 milliárd Ft értékűt. A katonai szállítások ugyanakkor 41%-kal zuhantak: 1,8 milliárdról 1 milliárdra. A terv változatlan dolgozói létszámmal számolt: a KGM/B teljes létszámát (ipari tanulók nélkül) 59 000 főben jelölte meg 1954-re is. A legradikálisabb változás a beruházásoknál mutatkozott: 71%-os zuhanással 188 millió Ft-ban irányozták elő úgy, hogy ebben már 37 millió Ft-nyi lakásépítés is benne foglaltatott. 10 millió Ft-on felüli beruházást egyedül Sajóbátonyban terveztek, a többi vállalatnál 2–8 milliós инвестиációkkal számoltak. A Honvédelmi Tanács 1954. január 18-án hagyta jóvá a hadiipar éves tervét azzal, hogy tovább csökkentsék az önköltséget, 5%-kal mérsékeljék az adminisztratív létszámot és a HM-mel tisztázzák a vitás kérdéseket.¹³⁷ A korábban az átszervezések és az árváltozások miatt esetleg keletkező veszteségekről ugyanakkor nem tett említést a terv.

A kormányprogram végrehajtása összességében sem haladt olyan tempóban, ahogyan azt a miniszterelnök várta. Az MDP Politikai Bizottsága 1954. február 17-i ülésen számoltatta be a kohó- és gépipart, mennyiben sikerült a fogyasztási és mezőgazdasági cikkek termelésére való áttérés. A KGM – közte a középgepipar –

¹³⁴ A HT 242/20/1953. sz. határozata – Az 1953–1954. évi beruházási keretcsökkentések kihatásairól a KGM/B-re vonatkozó határozatokra. 1953. november 30. MNL OL XIX-A-98 230. d.

¹³⁵ A HT 244/20/1953. sz. határozata – A polgári forgalomba nem kerülő termékek 1954. évi árrendszeréről. 1953. november 30. MNL OL XIX-A-98 230. d.

¹³⁶ Jelentés a KGM/B 1953. évi beruházásainak teljesítéséről. 1954. március 16. MNL OL XIX-F-6-kb 78. d. Idézet helye: 2. o.

¹³⁷ A KGM/B (középgepipar) 1954. évi tervjavaslata. 1953. december 30.; a HT 7/22/1954. sz. határozata. 1954. január 11. MNL OL XIX-A-98 232. d.

vállalatai ugyan 1953. év II. félévben több mint kétszer annyi háztartási edényt, és másfélszer több kapát és patkósarkot állítottak elő, mint az I. félévben, de a közszükségleti cikkek tervelőirányzatát – csakúgy, mint a mostohagyerekként kezelt mezőgazdasági gépgyártását – így sem sikerült teljesíteniük. A PB határozatában olyan premizálási rendszer kidolgozását írta elő, amely érdekeltté teszi a gyárakat a mezőgazdasági gépek gyártásában.¹³⁸

A pártszervezőknek készült 1954. februári tájékoztató is a közszükségleti cikkek és a mezőgazdasági gépek előállítását nevezte a középgepipar egyik fő feladatának. A Pártközpont felszólította a helyi pártszerveket, hogy segítsék a minisztériumot a megfelelő polgári profil megtalálásában. Ugyanakkor hangsúlyozták: meg kell őrizni a gyárak hadiipari jellegét és kapacitását. Ehhez meg kell őrizni a meglévő törzsmunkásgárdát, a gyárak vezetőinek gondoskodni kell a gépek, berendezések, dokumentációk megőrzéséről, a készenlét fenntartásáról, valamint az üzemek bizalmas jellegét biztosító rendszabályokon nem szabad lazítani. „Keményen fel kell lépni azokkal szemben, akik a polgári gyártásra való átállást indokul hozzák fel az éberség terén elkövetett mulasztásokra” – szövelt a figyelmeztetés, amelyet megtoldottak azzal, hogy erősíteni kell a személyzeti munkát, folytatni kell az „elleneséges elemek” felkutatását és támogatni kell az államvédelmi szervek munkáját.¹³⁹

A vállalatoknál a tervutasítások ellenére meglehetősen bizonytalanság uralkodott. Ezt jól mutatja például a Hajdúsági Iparművek párttitkárának az MDP KV Párt- és Tömegszervezeti Osztálya vezetőjéhez írt 1954. januári levele. A párttitkár felpanaszolta, hogy a KGM szinte havonta más utasításokat adott, újabb és újabb gyártmányok bevezetésére kért terveket, mégsem született döntés a végleges gyártási programról és a több mint 500 munkás rendszeres foglalkoztatásának módjáról.¹⁴⁰

A hadivegyiparban és a lőszeriparban jelentős beruházásokra lett volna szükség a civil termékekre való átállás érdekében. A gyalogsági fegyvergyárak (Lámpagyár, Danuvia) új programmal kezdték ugyan az évet, de nem kapták meg a gyártandó mintadarabokat (például varrógép). Még kellett birkózni a hirtelen felfuttatott termékek gyártásához szükséges alapanyag és alkatrész beszerzésének feladatával is: például a lengéscsillapítókhoz, hidraulikus berendezésekhez nem lehetett beszerezni a szükséges öntvényeket, illetve Diósgyőrben alapanyag hiányában mintegy 200 löveg legyártása került veszélybe. Így nem csoda, hogy a KGM/B-hez tartozó vállalatok halogatták az átállás megkezdését, és leginkább a „rég HM-munkákat” akarták csak elvégezni.¹⁴¹

¹³⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 161. ó. e.

¹³⁹ KV pártszervezők értekezletének anyaga. 1954. február 10. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 224. ó. e. 271–281. o. Idézet helye: 278. o.

¹⁴⁰ Pinczés András levele Csordás Ferenchez. 1954. január 15. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 225. ó. e. 342. o.

¹⁴¹ A KGM I. Igazgatóság 1954. évi termelési tervének teljesítését veszélyeztető legfontosabb kérdések. 1954. március 11. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 224. ó. e. 80–82. o.

Az átállás okozta súlyos zavarokra az Állami Ellenőrzési Központ vizsgálata derített fényt részleteiben. A vizsgálat 1954. februári elindítását vélhetően az indokolta, hogy az állami költségvetésnek a tervezett összeg dupláját, 371,9 millió Ft-ot kellett kifizetnie a középgepipari vállalatoknak veszteségtérítésre. (Ezzel jócskán rácsáfoltak az 1953. novemberi, fentebb említett várakozásokra.) A KGM/B-nél a tényleges ráfordítások 5%-kal haladták meg a bevételeket, különösen a II. Iparigazgatóság lőszergyártói halmoztak fel komoly veszteséget: a Csepeli Nagytömegáru, a Vadásztölténnygyár és a Rézhengerművek; de a legnagyobb egyedi veszteséget az Északmagyarországi Vegyiműveknek sikerült összehoznia – a tervezett 46,4 millió Ft helyett 85,4 milliót. A HM végtermék-megrendeléseitől is ezeken a területeken volt a legnagyobb a lemaradás: a tűzészeti lőszerknél alig 80,6%-os volt a tervteljesítés. A vállalatok a középgepipar ösztervteljesítését úgy tornázták 100% fölé, hogy akár megrendelés nélkül is gyártottak köztes cikket: lőporokból például 54 millió Ft (1500 tonna), vagy lőszeralkatrészekből 67,2 millió Ft értékű halmozódott fel. Ahol kísérleti gyártás folyt (mint a 122 és 152 mm-es lőszerknél), ott a testből változatlanul gyártottak még év vége felé is, miközben a hüvelygyártás teljesen lemaradt, így összeszerelni sem lehetett. A 152 mm-es szerelését ráadásul áthelyezték Törökbálintról Diósgyőrbe, ahol így viszont 28,8 millió Ft-nyi inkurrencia halmozódott fel.

A KGM/B hatalmas összegű forgóeszközt vett igénybe: 3,2 milliárdos termeléshez 1,8 milliárd Ft-os forgóalapra és hitelre volt szüksége. A vállalatok a számukra pénzügyileg hátrányos hatalmas készleteikkel úgy trükköztek, hogy tartalékalkatrész címen tároltak különféle selejtes vagy megrendelés nélkül gyártott készárut – mintegy 40 millió Ft értékben. Ebben persze az is benne volt, hogy az ütemezetlen termeléssel egy-egy alkatrészből tetemes mennyiségeket legyártottak, amiknek egy részére aztán a végtermék gyártásának leállítása miatt nem is volt már szükség.

Az átállás és a tervszerűtlenség miatt 1953. utolsó negyedévében sűrűsödtek a veszteségek: főként a vegyipari vállalatoknál nem is tudták lekötni kihasználatlanul maradt kapacitásaikat, így az állandó termelési költségeik a veszteséget növelték. A selejtmutatókban is a II. Iparigazgatóság maradt alul: míg az I. Iparigazgatóság fegyvergyártó és optikai üzei 2,6%-os mutatót hoztak, addig a lőszergyártók átlagos selejtmutatója 9,6%-ra rúgott; a szégyentáblán a Prés- és Kovácsoltárugyár virított 21,3%-kal, a MOFÉM 21,6%-kal és az Alumíniumgyár 18,1%-kal. Az Állami Ellenőrző Központ a KGM/B és a két iparigazgatóság szinte teljes terv- és pénzügyi vezető garnitúráját felelősnek mondta ki a veszteségekért, a normatúllépésekért, a bérkeret-felhasználás túllépéséért.¹⁴²

A KGM/B egy hónappal későbbi éves tervteljesítési beszámolója mélyen hallgatott ezekről a pénzügyi veszteségekről. Tehette ezt, mert korábban is elsősorban a terv naturális mutatóinak kellett megfelelnie, a hadseregnek átadott esz-

¹⁴² Vizsgálati jegyzőkönyv a 6847, 49, 56, 57, 58/1954. X. főosztály megbízások alapján a KGM/B-nél (volt Középgepipari Minisztérium) az 1953. évi költségvetési gazdálkodás tárgyában lefolytatott vizsgálat megállapításairól. 1954. március 10. HL MN 1954/T 24. d. 3. cs. 1–7. o.

közök mennyiségét kellett teljesítenie. A HM végtermékből ugyan csak – a már ismert – 82,8%-ot teljesítette, de teljes termelésben és befejezett termelésben egyaránt túlteljesített: 102%-ra, illetve 112,4%-ra. A legrosszabb teljesítményt a IV. negyedévben hozta a középgepipar, az átállás eddigre bénította meg az ágazatot. Külön megjegyezték, hogy továbbra is komoly eltérések voltak a vállalati minőség-ellenőrzés (MEO) és a katonai átvétel (KÚM) szerinti tervteljesítésben, utóbbi elhúzódó, késedelmes átvételi eljárása miatt. A KGM/B a 100 Ft bérre eső termelési értéknél mutatott ki jelentősebb visszaesést – az előző évhez képest 8%-os csökkenést. Ugyanis hiába bocsátottak el munkásokat, az új termékek bevezetéséhez feltétlenül szükséges műszaki személyzet bére rontotta ezt a mutatót. A hatékonyságot illetően az az önkritikus megállapítás olvasható a jelentés végén, miszerint „sem a tárca, de sem a vállalatok vezetői nem fektettek elég súlyt a minden áron való termelés mellett a gazdaságosságra”. Az átállás megszervezését is nehézkesnek ítélte az előterjesztő Zsófnyec Mihály: „itt mutatkozott meg az a hiányosságunk, hogy az üzemekben túlzottan egycélú gyártásra törekedtünk, és nem gondoskodtunk sem ez évben, de az előző években sem az üzemek váltóprofiljának kialakításáról”. Éppen ezért az 1954-re tervezett 65%-nyi új termék bevezetése nagy kihívást jelentett az ágazatnak.

Az önköltség terén mutatózó hiányosságok az Országos Tervhivatalnak is szemet szúrtak: a jelentéshez fűzött észrevételükben külön kérték, hogy az 1953. évi termelési költségvetés tényadatai önálló táblázatban kapjanak helyet.¹⁴³ A jelentést, vélhetően a szervezet ritkuló tanácskozásai miatt, a Honvédelmi Tanács végül nem tűzte napirendjére.

A KGM/B május végén terjesztette fel tervmódosítási javaslatát, ugyanis kohászati I. negyedéves lemaradása miatt súlyos anyagihiányok alakultak ki, illetve műszaki okok miatt maga a középgepipar is csúszott bizonyos a honvédelmi gyártmányokkal. Ráadásul a polgári megrendelések is változtak – cikkben és ütemezésben egyaránt. A legtöbb módosítás a lőszergyártásnál és repülőgép-javításnál történt. Az Országos Tervhivatal 3600 fős munkaslétszám-csökkentés javasolt az ágazatban, ezt azonban csak teljes vállalatok leállításával látta volna kivitelezhetőnek a KGM. További 1800 munkás és 500 alkalmazott is feleslegessé vált volna, ha bezárják az Északmagyarországi Vegyiműveket, valamelyik tűzérsegilőszer-szerelő üzemet és az egyik gyalogságilőszer-gyárat, ezt azonban termelési képesség fenntartásának igényére hivatkozva nem tartotta lehetségesnek a minisztérium.

A Honvédelmi Tanács június 7-i határozatában a 2000 dolgozó elbocsátását írta elő december végéig, leszállította az egy főre jutó termelési előirányzatot, és külön jelentést kért az ágazat önköltségének alakulásáról. Felszólította az Országos Tervhivatalt, hogy a 37 mm-es légvédelmi gépágyút, illetve a 45 mm-es páncéltörő löveget, azok korszerűtlensége miatt, következő évben már ne tegye be a gyártási

tervbe. Utasította továbbá a HM-et az exportból visszamaradt páncéltörő gránátok, PUAZO-4 löelemképzők, távmérők és légvédelmi ágyúk átvételére.¹⁴⁴

A Honvédelmi Tanács ugyanezen napi másik határozatával 3 millió Ft-ot különített el a „honvédelmi ipari üzemek váltóprofiljának kiépítéséhez szükséges tervezésre”. Ugyanakkor változatlanul biztosított 7 millió Ft-ot a leállított hadiipari beruházások terveinek további készítésére; és jóváhagyta az előző évi beruházásokról szóló beszámolót.¹⁴⁵

Az átállás nehézségei

Az MDP 1954. májusi III. kongresszusa hitet tett Nagy Imre kormányprogramja mellett,¹⁴⁶ a fogyasztási javak előállításában azonban komoly lemaradás volt, és lényegesen lassabban haladt a konkrét gazdasági intézkedések kidolgozása. A korábbi tervhivatali elnök, Vas Zoltán vezette Minisztertanács Titkársága június 22-én készített egy tervezetet az ipar átállításának kimunkálására. A dokumentum nemcsak azt kívánta vizsgálni, hogy a népgazdaság megváltozott szükségletei milyen változásokat igényelnek az iparban, hanem az egész iparban elemezni kívánta a gazdaságosságot, a túlzott autarkia megszüntetésének, illetve a hazai nyersanyagforrások és szakemberadottságok jobb kihasználásának lehetőségét. A változásokhoz nem új beruházásokat, hanem felújításokat és rekonstrukciókat kívánt indítani. Vas stábjá ún. szükségleti bizottságokat (lakosság ellátása, mezőgazdaság, külkereskedelem, termelési eszközök), illetve iparági szaktanácsokat tervezett felállítani. A 13 elképzelt szaktanács között azonban hiába keressük a hadiipart – csak kohászati, tömegcikkipari, híradás-technikai, szerszámgépipari és járműipari felállításával számoltak. A feladatokat 60–80 – időnként függetlenített – munkatárssal tervezték elvégezni, 1954. októberig.¹⁴⁷

A szaktanácsok felállításáról nem tudni, ellenben az MDP PB július 21-én egy kormánybizottság felállítását írta elő, amely foglalkozik a KGM átállításával. A Belkereskedelmi Minisztérium ugyanis a II. félévi áruellátás vizsgálata során elmarasztalta a kohó- és gépipart (benne a hadiiparral), mert az súlyosan elmaradt a rá jutó közszükségleti cikkek és mezőgazdasági gépek gyártásával. A PB nagymennyiségű (1 milliárd Ft-os) tartalék árualap létrehozását írta elő a belkereske-

¹⁴⁴ A KGM/B 1954. évi tervének módosítása. 1954. május 31.; A HT 65/25/1954. sz. határozata. 1954. június 7. MNL OL XIX-F-6-a 117. d.

¹⁴⁵ A HT 64/25/1954. sz. határozata – A KGM/B 1953. évi beruházási tervének teljesítése. 1954. június 7. MNL OL XIX-A-98 233. d.

¹⁴⁶ Lásd például Rákosi Mátyás beszámolóját. A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. május 24–30. 41. o.

¹⁴⁷ Javaslat az ipar átállításának előkészítésével kapcsolatos szervezeti és módszertani kérdésekre. 1954. június 22. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 242. ó. e. 34–41. o.

¹⁴³ A KGM/B (középgepipar) 1953. évi tervteljesítése. 1954. április 12. MNL OL XIX-F-6-kb 78. d. Idézet helye: 6. o.

delemnek, és három hetet adott az említett bizottságnak a „legfontosabb kérdések” megválaszolására és két hónapot a „perspektivikus kérdések” rendezésére.¹⁴⁸

Nem véletlenül maradt el az elvárásoktól a kohó- és gépipar. Az oly egyszerűnek és parancsszóra azonnal végrehajthatónak hitt átváltás sok buktatót rejtett. A KGM/B Központi Tervgazdasági Osztálya egy júniusi előterjesztésében például így írt: „Az egész kettős profil meghatározásának legdöntőbb akadálya az, hogy a felsőbb szervek részéről (főként Országos Tervhivatal) nem kapjuk meg azt a gazdaságpolitikai irányítást, amelyre éppen ezen munka elvégzésénél szükség volna. Így a legtöbb esetben vagy saját elhatározásunkra, vagy egyes iparágak elképzeléseire és elhatározására vagyunk utalva ahelyett, hogy a népgazdaság által fejlesztésre előirányzott, vagy újként kialakításra szánt termékcsoportok alapján képeznénk vállalataink másodprofilját.” A tervosztály előállt egy javaslatlalt, amely a már elhatározott profilírozásokat tartalmazta. (Lásd a 3.7. táblázatot.) A minisztérium nem talált gyártó vállalatot egy sor fontos és keresett cikk számára: a mosógépek, szárítógépek, vasalógépek és hűtőszekrények gyártására.

3.7. TÁBLÁZAT. Hadiipari vállalatok katonai és civil profilja 1954-ben.

Forrás: MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 224. ó. e. 147–164. o.

Vállalat neve	Katonai profilja, főbb termékei	Civil profilja, főbb termékei
Lámpagyár	puska és pisztoly	gázbojler, gázóra, lámpák, sport- és vadászpuskák
Danuvia Szerszámgépgyár	géppuska, golyószóró	kisméretű robbanómotorok, mérőeszközök, idomszerek
Nehézszerszámgépgyár	löveggyártás	dízelmotorok, forgácsológépek
Győri Szerszámgépgyár	löveg futóműve, kocszó-szerkezete	traktor pótkocsi
Szerszám- és Készülékgyár	géppisztoly	traktoralkatrész
Magyar Optikai Művek	katonai távcsövek, távmérők	fényképezőgép, teodolit, vízóra, ébresztőóra, szemüveglencse
Gamma Művek	tájéoló, teodolit, lőelemképző	iskolai mikroszkóp, színházi látszó, kisfilmes vetítógép
Finommechanikai Vállalat	lokátorok	villanyborotva, ventilátor
Könnyűipari Szerszámgépgyár	gyaloglószer-gyártó gépek	köszörűgépek
Keményfémipari Vállalat	tüzérségi löszertestek	porkohászati termékek
Nitrokémia	TNT, különféle lőporok	festékipari alapanyagok, növényvédőszer, műanyagok
Északmagyarországi Vegyiművek	TNT, tüzérségi lőpor	gyógyszeripari alapanyagok
Vadásztölténygyár	tüzérségi gyújtók	rádiókészülékek és rádióalkatrészek
Mosonmagyaróvári Fémfeldolgozó	tüzérségi gyújtók	kerékpár lakat, öngyújtó, szelepek és csapok

Vállalat neve	Katonai profilja, főbb termékei	Civil profilja, főbb termékei
Finomszerelvénygyár	tüzérségi gyújtók	kerékpáralkatrészek, motorkerékpár motorja
Világítástechnikai Vállalat	tüzérségi gyújtók	biztosítékok, elektromos főzőlap, háztartási ventilátorok
Ipari Műszergyár	tüzérségi gyújtók	rádióalkatrészek, motorkerékpár alkatrészek
Könnyűgépgyár	tüzérségi löszertestek, löszerszerelés	traktoralkatrész, szivattyúk
Csepeli Nagytömegárugyár	tüzérségi löszérhüvely	tejeskannák, csiszolt edények, kilincsek
Prés- és Kovácsoltárugyár	tüzérségi löszertestek	ekék, autóalkatrészek, traktormotor
Fémnyomó- és Lemezárugyár	tüzérségi löszérhüvely	alumínium háztartási edények
Alumíniumgyár	tüzérségi löszérhüvely	alumínium háztartási edények, gázpalack, tejeskannák
Mátravidéki Féművek	gyaloglósági löszerek	ipari láncok, tubusok
Tömegcikk Művek	gyaloglósági löszerek	tűszelepek, fűrók, porlasztók
Fémfeldolgozó Vállalat	gyaloglósági löszerek	szifonpatron, pengefenő, rúztok, szegecs
Rézhangerművek	löszérhüvelykopsz	pántok

A táblázatból kitűnik, hogy az optikai vállalatoknak (MOM, Gamma) és a műszer-gyártóknak volt a legegyszerűbb a termékátváltás: a katonai és civil távcső között technológiai szempontból nem volt lényegi különbség. A fegyvergyártók (Danuvia, Lámpagyár) egyrészt növelték addig is meglévő civil termelésüket, másrészt viszont mindenféle apróbb termék előállítását is vállalniuk kellett. A finommechanikai és tüzérségi gyújtót gyártó vállalatok főként híradás-technikai és járműipari alkatrészek előállítását kapták feladatul. A löszér- és löszérhüvelygyártó vállalatoknak igyekeztek olyan termékeket találni, ahol a nagy teljesítményű présgépeik hasznosíthatók (edények, tokok készítése). A hadivegyipari cégek (Nitrokémia, Északmagyarországi Vegyiművek) a robbanóanyag-gyártás során amúgy is használt nitrogén- és kénvegyületek további feldolgozásával (például szulfamidok) bővítették termékpalettájukat. Az is látható a táblázatból, hogy a kapkodás és a koncepciótlanság miatt több vállalat nem az adottságainak megfelelő termékek gyártását kapta polgári profilként, hanem olyanokat, amelyeket kapacitáshiány vagy a termék veszteséges volta miatt mások nem vállaltak. A hadiipari vállalatok jelentős része így más civil vállalatok alkatrész-beszállítójává vált, és csak később jelentek meg önálló késztermékekkel (motorkerékpár, háztartási gépek stb.).

Katonai termékekből ugyanakkor igen hektikus változásokkal kellett számolnia az ágazatnak az akkor ismert igények alapján. 1955-ben a tervek szerint a fegyver-

¹⁴⁸ 1954. II. félévi ellátási helyzet. 1954. július 15.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. július 21-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 186. ó. e. 15–26., 2. o.

gyártás 38%-kal csökkent volna, míg a járműgyártásban és a műszeriparban 25%-os, a lőszeriparban 44%-os, vegyiparban pedig 77%-os növekedéssel számoltak.¹⁴⁹

Az ingadozásokon úgy próbáltak meg úrrá lenni, hogy a KGM/B vezetése az év első felére tervezte be a katonai gyártmányokat, hogy így időt nyerjen a váltótermékek tisztázásra és a felkészülésre. A kereskedelem és az Országos Tervhivatal azonban nem tudott megfelelő információkkal szolgálni, illetve állandóan változó igényeket jeleztek. A hadiipari vállalatok az új termékeikre nem egy esetben azért sem tudtak felkészülni, mert szerszámüzemeik (amelyek az átszerszámozást végezték volna) traktoralkatrészeket gyártottak a mezőgazdaság gépesítésének javítása érdekében. Az 1955-ös évre készülve ismét csak egymásra mutogatott az ipar és a minisztérium – ahogyan azt a Pártközpont Ipari és Közlekedési Osztálya megjegyezte: „Az egész átállásra jellemző a tervszerűtlenség és a kapkodás. Az egész munkára nem dolgoztak ki semmiféle tervet. [...] A vállalatok a minisztériumtól várnak mindent. A minisztérium [pedig] a különböző szervektől kapott listák alapján igyekezett a leterhelést biztosítani több-kevesebb sikerrel, és felszólította az igazgatókat, hogy öntevékenyek legyenek a munka elvállalása terén. Ezért fordult elő, hogy a vállalatok nem voltak megelégedve a minisztérium munkájával, mivel nem tartották megfelelőnek a segítséget és a koordináló tevékenységet. A minisztérium pedig önállótlanak nevezte a vállalatokat, mert nem tesznek meg mindent a munka biztosítása szempontjából.”

A vállalatoknál korántsem volt már egyértelmű, hogy mennyire kell egyben tartani a hadikapacitásokat. Az új profilokhoz elengedhetetlen a gépek mozgátása, ám az egyúttal meghosszabbította a hadianyagra való esetleges visszaállást. Az ipari osztály azt is nehezítette, hogy egy sor távlati kérdés tisztázatlan a szakágazatoknál, és a jelentés végkövetkeztetésében is elmarasztaló: „[...] az illetékes szervek nem készültek el a KGM/B üzemek másodprofiljának megtervezésével, és nem tudták beépíteni az 1955-ös tervekbe. Így előadódhat, hogy a későbbiek során a termelés újabb áttervezése válik szükségessé, amely többletkiadást jelent.”¹⁵⁰

1954 őszén rövid ideig úgy tűnt, hogy Nagy Imrének sikerül győzelemre vinni programját. Az MDP PB szeptember 15-i ülésén a miniszterelnök közölte: a régi gazdaságpolitikát „agyon kell ütni”, és 1953. júniusi programjának megfelelően a mezőgazdaság maximális fejlesztésével párhuzamosan az ipart át kell állítani.¹⁵¹ Aztán október 20-án az MDP PB – azon túl, hogy a Nagy Imre ideiglenes győzelmét jelentő október eleji központi vezetőségi ülés szellemében az új szakasz több ellenlábását megfosztotta pozíciójától – ismét napirendre tűzte a KGM átállításának kérdését. A KGM, a Belkereskedelmi Minisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium közös bizottsága a július 21-i PB-határozat alapján egy sor intézke-

dést hajtott végre, és jelentősen áttervezte a KGM 1955. évi termelési előirányzatait. A Csergő János frissen kinevezett kohó- és gépipari miniszter által jegyzett jelentés a katonai termelés további mérséklését javasolta: az 1954. évi 13%-kal szemben csak 7% legyen a teljes termelésből hadicélú. Ennél is radikálisabb lépés volt viszont, hogy a KGM által a belkereskedelem számára gyártandó civil termékek értékét 1955-ben meg kívánták duplázni (1,9 milliárd Ft-ról 3,8 milliárdra). Mindez ugyanakkor olyan súlyos alapanyaghiánnyal fenyegetett, amelyet csak importtal tartott megoldhatónak. A PB határozatában – az átállás lassúsága miatti elégedetlenségének kifejezése mellett – a közszükségleti cikkek termelésének megduplázását és az export további bővítését írta elő a KGM vállalatai számára.¹⁵²

Csergő János egy hónappal később külön jelentés állított össze a KGM „B”-részlegének átállásáról. Az addig tiszta profilú tömeggyártásra berendezkedett hadiüzemeknek egyik napról a másikra a gyomirtótól a zárbetétig, a lőszerből a gyermekjátékig mindenféle terméket gyártaniuk kellett. A mesterségesen kialakított, a valódi viszonyokat nem tükröző árrendszer is megbosszulta magát azzal, hogy bizonyos termékeknél a termelői ár még az anyagköltséget sem fedezte. Ráadásul az iparágnak 1954 folyamán meg kellett volna kezdenie új, korszerűbb fegyverek gyártását is. Az átállás során rendkívül hektikusan változtak mind a katonai, mind a civil igények, az önköltséget különféle tényezők rontották: évek óta nem gyártották a terméket (például olajszivattyút); az árképzés hibái (kéziszerszámok, fogatos eke – ennél még az anyagköltséget sem fedezte az eladási ár); csekély szériamennyiségek stb.

A KGM immár definíciószerűen is megfogalmazta, hogy kettős profilok kialakításánál hogyan kellene eljárni. „A honvédelmi ipar területén az átállás stabil megoldása azt követeli meg, hogy minden vállalatnak állandó, tartós másodprofilja legyen. Ebből a szempontból másodprofilnak olyan önálló termelési ágak tekinthetők: amelyekben a fennálló igény nem időszakos, hanem előre láthatólag állandó, illetve emelkedő irányzatú; amelyek a vállalat műszaki kapacitásának változatlan meghagyása mellett biztosítják a meglévő berendezések leterhelését; amelyek gyártása mozgósítás esetén felfüggeszthető.” Amíg ezeket nem sikerül kialakítani, és amíg nincsen szilárd gazdaságpolitikai irányítás, illetve tisztázatlanok a távlati igények, addig sok felesleges kiadás lesz (mint például az említett olajszivattyúnál, ahol 3,2 millió Ft-os felszerszámozás után 2000 darabot gyártottak belőle). Célszerűnek tartották volna az egész népgazdaságot figyelembe venni a profilok elosztásánál. A korábban kialakított szervezeti keretek is akadályt jelentettek immár: a közgépipar addigi öt, lényegében homogén iparága az átállás után tíz-tizenkét iparág körébe tartozó cikkeket gyártott, és így a mutatószámok rendszere is mind torzabban tükrözi a tényleges termelési tevékenységet. A kérdés tisztázása igencsak sürgető volt, mert a hadsereg megrendeléseinek csökkentek: lövegből például az 1954. évi 829 darab helyett 1955-ben csak 126-ot

¹⁴⁹ A közgépipari üzemek 1955. évi terhelése, illetve a másodprofil kidolgozásának jelenlegi állása. 1954. június 8. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 224. ő. e. 147–164. o. Idézet helye: 151. o.

¹⁵⁰ Feljegyzés a KGM/B átállásáról. 1954. szeptember 29. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 224. ő. e. 101–103. o. Idézet helye: 102., 103. o.

¹⁵¹ Rainer (1999) 83. o.

¹⁵² Jelentés az MDP Központi Vezetősége Politikai Bizottsága részére. 1954. október 18.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. október 20-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 199. ő. e. 114–120., 6–7. o.

igényeltek. A KGM így a civil termelés változatlan ütemű növelését tervezte 1955-re is: a közszükségleti, mezőgazdasági és egyéb polgári cikkek arányát a hadiipari vállalatok termeléséből 65%-ra tervezték emelni az 1954. évi 35%-kal szemben.¹⁵³

A MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya Csergő jelentéséhez fűzött megjegyzéseiben egyfelől elégedetlen volt a minisztérium vezetésével, mert nem tartották be a vonatkozó Honvédelmi Tanács-határozatokat, nem működött az 1953. novemberben felállított Koordinációs Bizottság (Bíró, Horváth, Szuszi). Az Országos Tervhivatal hadiipari részlege nem dolgozott ki metodikát az átállásra, a HM pedig nem ismertette a perspektivikus igényeit sem a tervezőkkel, sem az iparral. A kormányprogram alapján több főhatóságnál mint szükségtelen ágazatra tekintettek a hadiiparra, amelynek gépparkját szét lehet osztani más vállalatok között. Sőt, egyes minisztériumok teljes üzemek átadását kérték. Az ipari osztály sürgette a Honvédelmi Tanács Titkársága, a Pártközpont és az illetékes minisztériumok közötti információáramlás javítását, illetve a pártellenőrzés erősítését.¹⁵⁴

Az átállás megkönnyítése érdekében – Honvédelmi Tanács elnöki határozattal – engedélyezték a KGM-nek a hadiipari gépek mozgatását. Eszerint a KGM/B hadiipari üremeiből az univerzális gépek 5%-a átcsoportosítható lett más üzemekhez a következők figyelembevételével: hadiipari speciális gépek nem vihetők ki; a gépek átadása csak a miniszter engedélyével történhet; a gépek nem adhatók tovább; a gépek visszaállítására tervet kell kidolgozni; azokat megfelelően karban kell tartani; a gépkataszter rendszerben vezetni kell a gépmozgásokat. A KGM/A honvédelmi gyártmányokhoz használt gépeinél ugyanezen rendelkezéseket kellett alkalmazni. Azokban a hadiipari üzemekben pedig, ahol a termelés átszervezése miatt a gépeket (gépcsoportokat) átrendezték, ott visszaállítási tervet kell készíteni úgy, hogy egy hónapon belül újra hadra fogható legyen a kapacitás.¹⁵⁵

Az átállás üzemi szinten is számos nehézséggel és érdekkonfliktussal járt. A vállalatok sokszor nem az adottságaiknak megfelelő termékek gyártását kapták kötelező polgári profilként, hanem olyanokat, amelyeket kapacitáshiány vagy a termék veszteséges volta miatt más cégek nem vállaltak. A budapesti Finommechanikai Vállalatra például alumínium evőkanalak gyártását osztották, miközben a gyár a külföldön is igen keresett mikrohullámú precíziós mérőműszerek előállítására volt berendezkedve. A Danuvia Szerszámgépgyár egér- és patkányfogót, valamint gyerekjátékokat is gyártott, majd a motorkerékpár-gyártásra profilírozták. Egyes vállalatoknál a speciális géppark tette lehetetlenné a polgári gyártmányok előállítását, ezért aztán nem volt ritka a 35–60% közötti kapacitáskihasználtság (a Rézhengerműveknél, az Ipari Műszergyárban stb.). A helyzetet tovább komplikálta az a tervutasításos rendszerben – különösen a hadiipar terü-

¹⁵³ Jelentés a KGM/B üzemek kapacitás-kihasználása, valamint ezzel kapcsolatos feladatokról. 1954. november 22. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 224. ő. e. 193–205. Idézet helye: 199–200. o.

¹⁵⁴ Kiegészítés a KGM/B átállással kapcsolatos jelentéséhez. 1954. november 25. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 224. ő. e. 211–215.

¹⁵⁵ A HT 105/27/1954. sz. határozata – A HT 240/20/1953. sz. határozat részleges módosítása és kiegészítése. 1954. december 13. MNL OL XIX-F-6-a 117. d.

letén – addig merőben szokatlan eljárás, hogy kapacitásainak akár 30–40%-ára a vállalatnak magának kellett terméket és megrendelőt találnia. A sok állásidő, az átszerszámolás, a termékváltás, az eladhatatlan, vagy a bolti ár sokszorosát kitevő önköltségű termékek ráadásul olyan időszakban okoztak deficitet az üzemeknél, amikor a hatékonyság, a gazdaságosság, a termelékenység újra szempont a gazdasági teljesítmény megítélésénél (a termelési terv teljesítése mellett). 1954-ben például a III. negyedévben a budapesti Lámpagyár 1,6 millió Ft, az Alumíniumgyár 4 millió Ft veszteséget szedett össze.¹⁵⁶

A deficit a következő hónapokban is tartósan bizonyult. A Danuvia Szerszámgépgyár például 1955. I. negyedévében csak azért teljesítette önköltségi tervét, mert volumentervéneél kevesebbet termelt. Polgári termékeinek többsége veszteséges volt: a játékpuskánál – a raktáron elfekvő diófa puskaagyak felhasználása miatt – 17 Ft/db, az egérfogónál – I. osztályú rugók beépítése miatt – 25 fillér db veszteség keletkezett stb. Az alumínium szappantartója szögletes kivitelben nyereséges, asztali kivitelben ráfizetéses volt (4 fillér/db). A személtapát egyértelműen nyereséges gyártmány volt.¹⁵⁷

Változatlan bizonytalanságban

A közgépipar feladatait nemcsak a gyökeres belpolitikai változások, hanem a Varsói Szerződés megalakulása és a szovjet hadsereg-fejlesztési elképzelések módosulása is alapvetően befolyásolta. 1955. február 11-én Bata István honvédelmi miniszter levélben tájékoztatta Csergő János kohó- és gépipari minisztert a hazai hadiipar várható feladatairól. A néphadsereg – az MDP PB által 1955. január 13-án – elfogadott fejlesztési és korszerűsítési programjára hivatkozva 8,8 milliárd Ft-os haditechnikai igényt jelentett be, 1956-tól dinamikusan emelkedő ütemben: 1956 – 0,8 milliárd Ft, 1957 – 2,2 milliárd Ft, 1958 – 2,8 milliárd Ft, 1959 – 3 milliárd Ft. A részletes specifikációt 7 oldalas táblázatban közölte a miniszter azzal, hogy a konkrét megrendeléseknél maximum 3–5%-os eltérés várható majd, kivételes esetben 5–10%. A nagyságrendek érzékeltetésére érdemes szemeztetni a HM által négy év alatt legyártatni kívánt technikából: 240 000 db karabély, 160 000 db Kalasnyikov (AK-47) gépkarabély, 400 db 85 mm-es (D-44) hadosztályágyú, 750 db (Sz-60-as) 57 mm-es légvédelmi gépágyú, 1060 db KSz-18-as 85 mm-es légvédelmi ágyú, 157 db Lucs lokátor, 174 db E-2 löelemképző, 541 millió egységes gyalogsági lőszer, 5 millió db különféle űrméretű tüzéségi lőszer és aknagránát, 120 db Jak-18 („Fürj”, kiképző és gyakorló repülőgép), 1200 db lánctalpas vontató, 3200 db páncélozott szállító gépkocsi, 3400 Csepel teherautó,

¹⁵⁶ Polgári cikkek gyártása a honvédelmi iparban. 1954. december 31. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 230. ő. e. 141–143. o.

¹⁵⁷ Feljegyzés: Danuvia önköltségvizsgálata. 1955. május 13. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 230. ő. e. 320–321. o.

több ezer rádióállomás stb. A vezérezredes közölte, hogy az új gyártmányok dokumentációit folyó év III. negyedévében megkapja Magyarország, azok tömeggyártását 1957-től kell megkezdeni. Az egységarak kiszámításánál ugyan a gyártásban lévő technika előállítási áraiból indultak ki, de azokat mindenképpen felülvizsgálatra szorulónak ítélte. Nemzetközi együttműködésben mintegy 2,8 milliárd Ft értékű hadianyag exportjára látott lehetőséget.¹⁵⁸

Vélhetően e tervek ismeretében fordult Solt Lajos ezredes, a Honvédelmi Tanács titkárságvezetője Farkas Mihály egykori honvédelmi miniszterhez, aki ekkor az egyik KV-titkár volt. Az összefoglaló szerint a KGM/B teljes termelésének 1953-ban 15%-a, 1954-ben már 35%-a volt polgári termék, és ezt az arányt 1955-ben 65%-ra kívánták volna emelni. A konverzió életben tartotta az ágazatot, amely másfél év alatt még így is 8500 dolgozójától volt kénytelen megválni. A hadiüzemek azonban a célszerszámok és gépek megóvására és konzerválására kapott utasításokat gondatlanul hajtották végre. Például a diósgyőri Könnyűgépgyár nagy sajtolószerzései a szabad ég alatt rozsdásodtak; a Mechanikai Művek aknagránát-készítő műhelyét visszaalakíthatatlanul átépítették; vagy a Prés- és Kovácsoltárugyárban a munkában lévő gépekhez az alkatrészeket a leállított célgépekből vették ki, és így a hadicikkeket gyártó gépek 40%-a üzemképtelenné vált. Hasonló okok miatt egy sor hadiüzem már nem felelt meg a háborús készenléti elvárásoknak és előírásoknak. Ez azt jelentette, hogy a KGM/B háború esetén az előírt három hónap helyett legjobb esetben is csak hat hónap alatt érhetne volna el a megfelelő termelési szintet, és még akkor sem tudta volna biztosítani a néphadsereg megfelelő ellátását. A Honvédelmi Tanács Titkársága e problémákat már 1954 decemberében jelezte a KGM-nek, és vizsgálatot kezdeményezett az ügyben az Állami Ellenőrzési Központnál. Solt ezredes azonnali intézkedéseket szorgalmazott a korábbi hadikapacitások visszaállítására.

A levelet az MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya márciusban egy külön feljegyzéssel toldotta meg, amelyben egy PB-előterjesztés kidolgozását javasolták a hadiiparról. Az átfogó jelentésnek az ipari osztály szerint ki kellene térnie a következőkre: a hadiipari kapacitás és a honvédség szükségleteinek összhangja; az átállás eredményei és az elkövetett hibák; a polgári gyártás mellett a hadiipari gyártmányok továbbfejlesztése; állásfoglalás a honvédelem újabb igényeinek kielégítése és a polgári gyártás folytatása kérdésében; a párt- és tömegszervezetek helyzete az üzemekben.¹⁵⁹

Március 18-án az Országos Tervhivatal elkészítette a középgepipar éves tervjavaslatát, azonban a Honvédelmi Tanács működésének zavarai miatt annak a tetsület általi jóváhagyására nem került sor. HM igényei mintegy 8%-kal csökkentek, az áthúzódó feladatokkal együtt alig 673 millió Ft-ot tettek ki a KGM/B 2,4 milliár-

dos teljes termeléséből. A jelentős hangsúlyeltolódást és termékszerkezet-váltást az is jól mutatja, hogy a tételes terv közel annyi polgári termékfeleséget tartalmazott, mint katonait. A hadiipari vállalatok részére biztosított 58 millió Ft-os beruházási keret 70–80%-a immár az átállást szolgálta: a Nehézszerológépgyárban dízelmotor és esztergapad, a Lámpagyárnál varrógép, a Danuviában motorkerékpár, a Nitrokémiánál műanyag cikkek, az Északmagyarországi Vegyiműveknél gyógyszeralapanyagok gyártásának bevezetését tervezték.¹⁶⁰

Az igények továbbra is sűrűn változtak. A KGM/B következő tavaszi jelentése szerint az éves tervfeladat benyújtása és jóváhagyása között a HM és a többi megrendelők számos változást jelentettek be még a kiemelt termékek körében is. Már ebben a szakaszban sztorinózták 23 db lokátor, 50 db tűzérési vontató, 50 000 db páncéltörő gránát, 50 000 db babakocsi, 23 000 db méhkaptár és 15 000 db tejeskanna megrendelését. A kiesést a vállalatoknak saját maguknak kellett kitölteniük új feladatokkal.¹⁶¹

Feltételezhetően a Pártközpont utasítására áprilisban jelentés készített a KGM Iparszervezési Főosztálya a honvédelmi ipar helyzetéről. A jelentés még több adalékkal szolgált arról, hogy gyors ütemű átállás miatt a termelőeszközök – 240/20/1953. sz. határozat szerinti – konzerválása és megőrzése nagymérvű hiányossággal történt. Eredménynek tekintették, hogy megmaradt a KR-szakemberek hálózata, külön KR-raktárakat létesítették az üzemek 80%-ánál, elkészültek a visszaállítási gépelrendezési tervek, létrejött a hadiipari szakkaderek nyilvántartása.

A jelentés számos problémára mutatott rá. 1953 novemberében hibát követtek el, hogy be nem fejezett beruházásokra alapozva rögzítettek kapacitásokat: így az Északmagyarországi Vegyiműveknél például a rögzített 7000 tonna helyett valóban 3000 tonna volt a ténylegesen meglévő TNT-kapacitás, oldószeres lőporból 1300 tonna helyett 310 tonna, oldószer nélküliből pedig 4700 helyett 1000 tonna. Jelentős aránytalanságok mutatkoztak egyes alkatrészek/fődarabok gyártási kapacitásai között: a tűzérési lőszerknél a gyújtógyártási kapacitás 66%-os volt a lőszertesthez képest, a csappantyús csavaroké pedig csak 31%-os. Súlyosnak ítélték a géppark műszaki állapotát. A Prés- és Kovácsoltárugyárnál a környező erdőkből másfél millió Ft értékű alkatrészt és géptartozékot szedtek össze. A Fémnyomó- és Lemézárugyárnál olyan gépeket szereztek be, amelyekre nincs szüksége (25–30 tonnás excenterprések), ugyanakkor karbantartó üzem nem létesült. Más új üzemeknél (Ikld, Felnémet, Gyöngyös) még TMK műhely sem épült.¹⁶² A félbemaradt beruházásoknál alig folyt állagmegóvás. Az ongai Vegyitermékek Gyárának épülete 50%-ban elkészült, a beruházás egésze 40%-os készultságú volt, két épülete mégis összedőlés előtt állt. A debrecen-józsai Tiszántúli Gépgyárnál

¹⁵⁸ Csergő János elvtársnak, Kohó- és Gépipari Minisztérium. 1955. február 11. Bata István vezérezredes. MNL OL XIX-F-6-aa 7. d.

¹⁵⁹ Összefoglaló jelentés a honvédelmi ipar jelenlegi helyzetéről. 1955. február 19.; Feljegyzés. 1955. március 12. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 230. ó. e. 148–151. o.

¹⁶⁰ A KGM/B 1955. évi terve. 1955. március 18. MNL OL XIX-F-6-kb 77. d.

¹⁶¹ Jelentés a Minisztertanács „B” Titkárságának a középgepipar 1955. évi tervteljesítéséről. 1956. április 7. MNL OL XIX-F-6-dd 5. d.

¹⁶² TMK: tervszerű műszaki karbantartás. Az üzem gépeinek rendszeres, időszaki (nagy)javításáért felelős részleg, műhely.

az építkezés 20% készült el, azóta tönkrementek a betonlétesítmények; gépeit más vállalatok kapták. A debreceni Hajdúsági Gépgyár készültségi foka alig 3% volt, nem volt mit megóvni. A gyöngyösi Szerszám- és Készülékgyárnál a B-csarnok és a kiszolgáló épületek nem készültek el, gépeinek felét más vállalatok kapták meg. A főosztály a hiányosságok felszámolására az Országos Tervhivatal, a HM és a KGM összehangolt intézkedését javasolta.¹⁶³

1955. áprilisi 21-én a hadiipart felügyelő miniszterhelyettes, Kolos Richárd előterjesztést nyújtott be a KGM Kollégiumához a középgepiparra váró feladatokról. A hadsereg ekkor ismert igényei alapján összeállított termelési terv szerint 1955-től 1959-ig a HM végtermék-kibocsátását 6,7-szeresére kellett emelnie a KGMB/B-nek, ami teljes termelésének 2,8-szoros bővítését jelentette volna. (Lásd a 3.8. táblázatban részletesen.)

3.8. TÁBLÁZAT. A középgepipar tervezett termelési feladatai 1955–1959. között, millió forintban, illetve a volumen változása százalékban.

Forrás: MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 229. ő. e. 334. o.

	1953	1955	1956	1957	1958	1959
Teljes termelés	3300	2400	2990	4540	6130	6830
index: 1953 = 100	100,0	72,6	90,6	137,6	185,8	207,0
Polgári termelés	400	1430	1420	1080	1080	1080
index: 1953 = 100	100,0	357,0	355,0	270,0	270,0	270,0
HM végtermék termelése	1800	673	750	1880	3740	4500
index: 1953 = 100	100,0	37,5	41,7	104,4	207,8	250,0

A dinamikus felfutás nemcsak azzal járt (volna), hogy a Nagy Imre-érában a hadiipari üzemekben gyártani kezdett polgári cikkek egy részét a KGM más részlegeinek kell átvenni, hanem helyettük 75-féle új hadianyagot (Gorjunov-geppuska, 152 mm-es tarack, rézhüvelyes harckocsi- és légvédelmi lőszer stb.) kívántak gyártatni. A civil termelés azonban 1957-től szinten maradt volna, és emellett kívánták a haditermelést több mint duplájára növelni, ezért ilyen felfutást csakis új beruházásokkal lehetett elképzelni: Kolos 1,4 milliárd Ft-nyi új beruházást igényelt. Ebből 823 milliónyi kifejezetten a haditermeléshez kapcsolódott, 200 millió járulékos beruházási szükségletet jelentett, 1200 lakás építését tervezték 120 millió Ft-ért. A legnagyobb nehézségeket az anyagellátás biztosításánál jelezte előre a KGM/B: a KGM/A kohászati részlegénél, Erősáramú Igazgatóságánál, valamint a Vegyipari és Energiaügyi Minisztériumnál további beruházások válhattak szükségessé a kívánt anyagok időbeni szállításához.¹⁶⁴ E tervek felsőbb szintű megvitatására nincsen információ.

A hadiipari kapacitások helyzetéről azonban a Honvédelmi Tanács előtt is be

kellett számolni. A Honvédelmi Tanács Titkársága 1955. június 14-én terjesztette fel jelentését, amely a már ismert hibák felsorolásán túl koncepcionálisan is vizsgálta a tanulságokat. Az átállás két tényezőjét emelték ki: a polgári váltóprofilokat rendkívül rövid idő alatt kellett meghatározni, és nem kellő mérlegeléssel hajtották végre; illetve nem biztosították kiegészítő beruházási keretet a vállalatoknak, így azok csak szervezeti változtatásokkal és gépátrendezésekkel tudták megoldani az átállást. Ezért a titkárság szükségesnek tartotta a honvédelmi ipari vállalatok profilját úgy alakítani, hogy az üzemek „műszaki és gazdasági adottságainak leginkább megfelelő polgári gyártmánytörzzsel is rendelkezzenek, amelyet – alapvető feladataik maradéktalan figyelembevételével – kisebb, vagy nagyobb mennyiségben folyamatosan gyártanak”. Így biztosítható a magasabb kapacitáskihasználás, és az átállás lényegesen alacsonyabb költséggel is végrehajtható, ha csökkennének a katonai megrendelések. A KR-szervezet komoly erőfeszítéseket tett ugyan, de megfelelő anyagi eszközök híján nem tudták megakadályozni, hogy nagymértékben csökkenjenek a gyártási képességek és jelentős anyagi károk keletkezzenek.

Az Állami Ellenőrző Központ és a Honvédelmi Tanács Titkárság vizsgálatai általános tapasztalatként állapították meg, hogy a leállított gépeket nem óvták; az üzemben tartott gépek karbantartását elhanyagolták, így elhasználódtak; elégtelenek voltak a felújítási keretek, a TMK-k nem látták el megfelelően feladatukat; nem tartalékoltak szerszámokat, készülékeket, idomszereket; a polgári termeléshez igénybe vett gépeken konstrukciós változtatásokat eszközöltek. Mindezek miatt a haditermelésre való visszaállást csak jelentős pluszrafordításokkal, és az elvárt három hónap helyett legfeljebb hat hónap alatt tartották megvalósíthatónak. A KGM miniszteri értekezlet 1955. április 23-án több határozatot hozott a kapacitások helyreállítása és szükséges karbantartások, felújítások elvégzése érdekében.

A Honvédelmi Tanács Titkársága azt javasolta, hogy az 1953-as határozatban előírt kapacitásokat a KGM/B mindaddig tartsa fenn, amíg az új, korszerűbb fegyverek gyártását nem kezdi el és nem sajátítja el. E pont elfogadását a KGM/B ellenezte, mert nem tartotta lehetségesnek az új gyártás elindítását a régi kapacitás fenntartása mellett. Solt Lajos ezredes ezt azzal utasította vissza, hogy a gyártási képességet kell megőrizni a dokumentációk, a gépek stb. megtartásával. Megismételte továbbá azt az elvárást, hogy a középgepipar egy hónap alatt képes legyen átállni a KR-termelésre, valamint szükségesnek ítélte felülvizsgálni a kapacitásmegőrzési utasításokat.

A Honvédelmi Tanács június 29-i határozatával Titkárságának a javaslatát fogadta el, miszerint az új eszközök gyártásának elindításáig meg kell őrizni a meglévő kapacitásokat; továbbá előírta az egy hónapos átállási időt. A Honvédelmi Tanács utasította a KGM-et és az Országos Tervhivatalt a második öt éves terv

feladatainak kihatása a kohászatra és a gépiparra. 1955. május 21. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 229. ő. e. 333–342. o.

¹⁶³ Jelentés a KGM/B területén lévő honvédelmi ipar helyzetéről. 1955. április 20. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 230. ő. e. 165–183. o.

¹⁶⁴ Előterjesztés a KGM Miniszteri Kollégiumához. A középgepipar második öt éves termelési

olyan irányú kidolgozására, hogy a hadiipar – haditechnikai termelés felfuttatása mellett – tartsa meg váltóprofiljait.¹⁶⁵

Július közepére készült el a KGM/B jelentése a középépiparnál felhalmozódott inkurrens készletekről, amelyek messze meghaladták az előzetesen számba vett nagyságrendeket. A korábbi évek során mindösszesen 260 millió Ft értékű kész-áru, félkész és befejezetlen termék, alkatrész és kooperációs anyag halmozódott fel az ágazat vállalatainál. Csörgő János kohó- és gépipari miniszter három fő okra vezette vissza az elképesztő mértékű készletek felgyülemelését:

1. Amikor a HM 1953 nyarától sorra törölte különféle megrendeléseit, akkor azon gyártmányok alkatrészeinek már 40–60%-a le volt gyártva.
2. Egyes nagy kaliberű löszereket próbagyártás nélkül állítottak tervbe, így egyes fődarabok előállítói legyártották a szükséges löporokat, lövedéktesteket és gyújtókat, a gépek hiánya miatt azonban nem készülhettek el a löszerhüvelyek; így készre sem lehetett szerelni a löszereket.
3. Az átállás során néhány vállalatnál még az eredeti gyártmányukat készített tovább, így bizonyos alkatrészekből több készült, mint amennyire a komplettírozásnál szükség volt.

E készletek feltorlódása tetemes forgóalapot kötött le, pénzügyileg rendkívül hátrányosan érintette a vállalatokat, a félkész termékek és alkatrészek tárolása mind nehezebb helyzetet teremtett. A Könnyűgépgyárnál és a Prés- és Kovácsoltáru-gyárnál a szabad ég alatt tárolták a selejtes lövedéktesteket, a Műszaki Műveknél a gázálcalkatrészek olyan mennyiségben gyűltek fel, hogy a raktárat a tűzrendészet veszélyesnek nyilvánította stb. Az inkurrenciák felmérését és felülvizsgálatát az Országos Tervhivatal, a KGM/B és a HM különféle szervei együttesen végezték el, és osztályozták a talált anyagokat az alábbiak szerint:

- a) A HM átvehet mintegy 56 millió Ft értékű készárut és teljes értékű alkatrészt, amelyeket fel tud használni: lövegalkatrészek és felszerelési cikkek, gyalogsági fegyverek és alkatrészeik, műszerek és alkatrészeik, harckocsi- és repülőgép-alkatrészek.
- b) Olyan félkész áruk, alkatrészek és anyagok, amelyekből a HM számára hasznos cikkek szerelhetők össze. A KGM/B-nél tárolt 55 millió Ft-nyi ilyen anyag kiegészítve az Áru- és Raktározási Hivatalnál tárolt 14 millió Ft-nyi alkatrész-szel 28 millió Ft-os költséggel komplettírozhatók a termékek: mindösszesen 97 millió Ft értékben, főként gyalogsági és tüzérségi löszerek.
- c) Nyersanyagok és félkész áruk, amelyek csak a KR-tervekben szereplő termékekhez használhatók fel, mintegy 78 millió Ft értékben. Ezeket Tartalék-II. címen a vállalatok, majd utóbb a minisztérium központi tartalékában tovább tárolhatók.

¹⁶⁵ A KGM/B hadiipari kapacitásainak helyzete, a 240/20/1953. számú határozat végrehajtása. 1955. június 14.; a HT 32/28/1955. sz. határozata. 1955. június 29. MNL OL XIX-A-98 247. d. Idézet helye: jelentés 2. o.

d) Kiselejtezendő félkész áruk és késztermékek, amelyek vagy selejtesek, vagy a néphadsereg következő ötéves tervében, illetve a KR-tervben sem szerepelnek, így nem hasznosíthatók: 53 millió Ft értékben löszerek és alkatrészeik; műszerek és alkatrészeik, löveg-, harckocsi- és repülőgép-alkatrészek.

e) Továbbá 19 millió Ft értékű olyan anyag és félkész termék, amelyeket bizonyos átalakításokkal, átdolgozással civil vagy katonai termékekben hasznosítani lehet: főként löporok, valamint gyalogsági fegyver és lövegalkatrészek (öntvények, kovácsdarabok).

A Honvédelmi Tanács augusztus 10-i határozatában egyaránt felelőssé tette az KMG-et, az Országos Tervhivalt és a HM-t az inkurrenciák felhalmozódásáért, és utasította a kohó- és gépipari minisztert a fegyelmi felelősségre vonások megtételére. A testület hozzájárult a fent sorolt intézkedések végrehajtásához; HM számára 56 millió Ft átcsoportosítását írta elő, hogy átvehesse a KGM/B-től az inkurrens készárukat. Utasította továbbá a KGM-et, hogy a jövőben megfelelő dokumentáció és megrendelés nélkül ne gyártson honvédelmi terméket, és szigorúan tartsa be a technológiai utasításokat.¹⁶⁶

A hosszabb távra tervezés és a koncepciózus vállalati programok kialakítását változatlanul megnehezítette, hogy újra és újra változtak a várható megrendelések. Az KGM/B már elkészítette 1956. évi tervét, amikor a HM megfelezte megrendeléseit a 152 mm-es lövegből (380 db helyett 190 db), karabélyból (8000 db helyett 4000 db), vagy teljes egészében lemondta a Tu-2-es repülőgépek javítását. Ez 81 millió Ft-nyi kiesést és közel 500 ember feleslegessé válását jelentette: a Nehézszerológépgyárnál (164 fő), a Lámpagyárnál (44 fő), a MOM-nál (9 fő), a Gépjárműjavítónál (52 fő) és a Székesfehérvári Motorjavító Vállalatnál (200 fő). Polgári termékből csak 36 milliónyit szterníroztak, de helyette legalább más termékekből 41 milliónyi új igény mutatkozott.¹⁶⁷

A KGM október 20-án a folyó évi tervének módosítását is kérte, azonban az előterjesztés Honvédelmi Tanács általi elfogadásáról nincs tudomásom. Már az első félévben 150 millió Ft értékű polgári cikket szternírozott a belkereskedelem, ehelyett újakat vett tervbe a középépipar. A III–IV. negyedévre a HM igénye is csökkent 28,5 millió Ft-tal, és mintegy 42 millióval a civil igény is. Csörgő János azért ragaszkodott (volna) indoklása szerint a nem túl nagy összegű változások terven való átvezetéséhez, hogy az ipar teljesítménymutatóit ne rontsa a mások hibájából elmaradt rendelések nem teljesítése.¹⁶⁸

A 3.1. alfejezetben ismertetett nemzetközi tárgyalásokról és a hadseregfejlesztés újratervezéséről az ipar vezetőinek igencsak szórványos információi voltak. Az

¹⁶⁶ A KGM/B honvédelmi ipari inkurrenciák felszámolása. 1955. július 20. MNL OL XIX-F-6-a 118. d.; a HT 45/29/1955. sz. határozata. 1955. augusztus 10. MNL OL XIX-A-98 247. d.

¹⁶⁷ Feljegyzés Pataki iparigazgató elvtárs részére. 1956. évi HM és polgári igények csökkenése. 1955. október 11. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 230. d. e. 200–202. o.

¹⁶⁸ A KGM/B 1955. évi tervének módosítása. 1955. október 20. MNL OL XIX-F-6-kb 77. d.

MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya október közepi feljegyzésében maga is csak a bizonytalanságról tudott beszámolni: szeptemberben a HM gyakorlatilag nullára csökkentette az 1956-ra vonatkozó megrendelését, és a következő évekre sem tudott pontos igényt jelezni a folyamatban lévő tárgyalások miatt. Ez azért is jelentett újabb csapást az iparra, mert a másodprofilokkal hónapokig nem foglalkoztak; miután a nagyarányú haditermelési felfutás megszervezésével voltak elfoglalva. A KGM tehát ismét rástartolt a civil profilok kérdésére, igyekezve elkerülni a korábbi évek hibáit. Az új elképzelések szerint a Finomszerelvénygyárat kerékpárgyárrá, a Prés- és Kovácsoltárugyárat kismotorgyárrá, a Győri Szerszámgépgyárat dízelmotor-, majd dízelmozdonygyárrá kívánták fejleszteni; a Veszprémi Fémfeldolgozónak záruk, lakatok és cipzáruk, a Könnyűgépgyárnak pedig a kisszivattyúk gyártását szánták hosszú távon. Az ipari osztály felrótta ugyanakkor, hogy a KGM/B 1956. évi tervének kb. felét új termékek teszik ki, amiből azt a következtetést vonták le, hogy még mindig nem stabilizálódott a középgepipar termék-szerkezete. A hadiüzemek helyzetének végleges rendezése érdekében az osztály cél-szerűnek tartotta volna, ha a HM meghatározza minden hadianyagból a maximális szükségletét, amire a KGM folyamatos beruházásokkal kiépítheti a megfelelő kapacitást. Az üzemeket javasolták ismét átvizsgálni a másodprofil szempontjából is.¹⁶⁹

A KGM/B és az Országos Tervhivatal szakértői ezt időközben maguk is igyekeztek megtenni. 1955 szeptemberében még egy csehszlovákiai tanulmányutat is tettek, hogy megvizsgálják: más, hasonló gondokkal küzdő baráti országban hogyan oldották meg a másodprofil kérdését. Csehszlovákiában is az újonnan létesített hadiüzemek voltak leginkább bajban, amelyek építésénél nem számoltak váltótermékek gyártásával. A régi üzemeknek már a két háború közötti időszakból volt tapasztalatuk a civil és katonai termékek egyidejű, különböző összetételű-arányú gyártásáról, így ezek könnyebben alkalmazkodtak az új elvárásokhoz és megrendelésekhez. Elvi szinten a két ország tervhivatala pontos definíciót tudott megfogalmazni a másodprofilra-váltóprofilra, amelynek a következő tulajdonságokkal kellett volna rendelkeznie:

1. a népgazdaság mozgósítása esetén a gyártásból való kiesése vagy csökkenése nem okoz zavart,
2. technológiája megközelítőleg azonos a vállalat eredeti cikkeinek technológiájával,
3. biztosítja a szakemberek megőrzését és szakképzettségük további emelését,
4. biztosítja a hadiüzem maximális foglalkoztatottságát,
5. lehetővé teszi a gyártás maximális gazdaságosságának elérését,
6. perspektivikus tervek alapján az üzem állandó profiljává válik.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Feljegyzés a KGM/B második öt éves tervével kapcsolatos problémákról. 1955. október 18. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 230. ó. e. 81–82. o.

¹⁷⁰ Kölcsönös konzultáció a hadiipari üzemek polgári másodprofilja kérdésben. 1955. október 5. MNL OL XIX-F-6-dd 59. d.

E kritériumok azonban a gyakorlatban igen kevés vállalat átállásánál valósultak meg. Sem a gazdaságpolitikai vezetés, sem iparirányítás nem állt a helyzet magaslatán a civil gazdaság igényeinek körvonalazásakor. Az átállás lehetőségeit ráadásul alapjaiban meghatározta a gyárak gépparkjának technológiai színvonala. Az új hadiüzemeket viszonylag korszerű gépekkel és berendezésekkel szerelték fel, de létesítésükkor – a csehszlovák példához hasonlóan – kizárólag haditermelésre tervezték azokat. Az új termelési feladatokhoz így inkább a régi üzemek univerzális, de többnyire elavult gépparkját lehetett konvertálni. A radikális termékszerkezet-váltást ráadásul úgy kellett végrehajtani, hogy a katonai termelésre egy-három hónapos időszak alatt vissza tudjanak állni. Mint láttuk, új gépek beszerzésére 1954-től jutott pénz, ezért a polgári cikkek gyártása igen vegyes technológia alkalmazásával történt. Különösen az anyagmozgatás és a felületkezelés volt korszerűtlen, de az összeszerelés is többnyire manuális módon zajlott. Az üzemek a központi hadiipari tervezőintézettől, az Általános Géptervező Irodától kaphattak technológiai segítséget, amely a Fémnyomó- és Lemezárugyárnál a hűtőszekrény, a Finomszerelvénygyárnál a moped, az Ipari Műszergyárnál az elektromos motorok, a Mátravidéki Féműveknél pedig a tubusok gyártásához szükséges átalakítások tervdokumentációit készítette el. Fontos megjegyezni, hogy az átállás az önálló kezdeményezések előtt is utat nyitott. Amíg a haditechnikai cikkeknel betű szerint ragaszkodni kellett a szovjet szabványokhoz és dokumentációkhoz, addig a civil termékeknel lehetőség nyílt a saját technológiai elképzelések és fejlesztések megvalósítására is.¹⁷¹

December elején a KGM/B következő évi tervének még mindig egynyolcada, mintegy 300 millió Ft-nyi civil termék specifikációja nem volt véglegesítve, azaz nem támasztották alá tételes megrendeléssel, csak előzetes igényekkel. Hat olyan középgepipari vállalat akadt, amelyeknek olyan mértékben csökkent a termelési terve, hogy több mint 100 millió Ft-nyi megrendelésre lett volna ahhoz szükségük, hogy ne kelljen 900 embert az utcára tenniük 1956 elején: a Veszprémi Fémfeldolgozó, a Finomszerelvénygyár, a Műszaki Művek, a Lámpagyár, a Keményfémipari Vállalat, a Székesfehérvári Motorjavító. Az üzemenként részletezett profilrendezések további beruházásokat tettek volna szükségessé, amelyeket a B-részleg Tervfőosztálya és Műszaki Főosztálya a KGM A-részlegének megtakarításaiból fedezett volna.¹⁷²

A helyzet a következő két hétben sem tisztázódott, így amikor december 12-én az Országos Tervhivatal benyújtotta a KGM/B 1956. évi tervjavaslatát a Honvédelmi Tanácshoz, Csergő János kohó- és gépipari miniszter külön felszólamlásban jelezte észrevételeit. A tervből a honvédelmi cikkek teljesítését biztosítottak ítélte a miniszter, a civil termékeknel azonban olyan nagymérvű volt a bizonytalanság, hogy a középgepipar foglalkoztatottsága egyáltalán nem tűnt megoldottnak számára. Kérte ezért, hogy a – beruházási tervhez hasonlóan – a következő év I. ne-

¹⁷¹ Grohe (1985) 15–16. o.

¹⁷² Feljegyzés Csergő János miniszter elvtárs részére – a KGM/B üzemének 1956. évi terhelése. 1955. december 1. MNL OL XIX-F-6-dd 3. d.

gyedévében véglegesítse az Országos Tervhivatal a polgári termékek specifikációját. A Honvédelmi Tanács december 19-én el is fogadta az észrevételt, és úgy hagyta jóvá a tervet, hogy legkésőbb 1956. március 31-ig pontosítsák a specifikációt.

A Honvédelmi Tanács ugyancsak jóváhagyta a tervhivatal által javasolt fő feladatokat: biztosítani a néphadsereg ellátását; felkészülni a II. ötéves terv feladataira; a polgári gyártásra használt kapacitásokat olyan állapotban tartani, hogy a hadiipari gyártás „bármely időpontban” biztosítható legyen; maximálisan kihasználni a termelőkapacitásokat; biztosítani a közszükségleti cikkekből az ellátást; javítani az exportmérleget. A KGM/B számára változatlan áron 2484,5 millió Ft teljes termelést írtak elő, amiből 460 milliónyi volt a katonai megrendelés.¹⁷³

Új feladatok, régi gondok

Az 1955. decemberi magyar–szovjet jegyzőkönyvben, illetve a HM által összeállított tízéves haderő-fejlesztési tervben igen komoly feladatokat tűztek a hazai hadiipar elé. Az 1955-ös év eredményeinek elemzése során azonban egyértelműen kiderült, hogy a középgepipar semmilyen vonatkozásban nincs még felkészülve a nagy ugrás végrehajtására. A Vezérkar 1956. januári jelentése azt emelte ki, hogy a KGM/B a HM részére a tervbe vett 538 millió Ft-nyi eszközből 428 milliónyit tudott legyártani, azaz csak 80%-ra teljesítette haditechnikai tervét. (A KGM/B ráadásul még az 1954. évi lemaradásának pótlásán buzgolkodott.) Az általános gépipar, a KGM/A, a megrendelt 195 millió Ft-nyi hadiipari cikkből mindössze 114 milliónyit gyártott le, ami alig 58%-os tervteljesítést jelentett. A KGM/B számos új eszköz gyártását nem tudta megkezdeni technológiai nehézségek miatt; a repülőgéplőszerelnél pedig hol a rézhiány, hol a géphiány, hol pedig a hevederekhez való páncéllemez hiánya okozott jelentős lemaradást. A repülőgép-nagyjavításnál a betervezett 17 MiG helyett 6 darabbal végeztek a dokumentációk hiánya, a specifikációk kései megadása és az alkatrészhiányok miatt.¹⁷⁴

Az ipar szemszögéből ugyanakkor némiképpen másként nézett ki a dolog. 1955-ben 250-féle új gyártmányt kellett bevezetni, illetve további több tízezerféle alkatrész előállítását. Kolos Richárd miniszterhelyettes, a KGM/B vezetője, négy fő okra vezette a kitűzött céloktól való elmaradást:

– Az 1955. évi tervfeladat benyújtása és jóváhagyása között a HM és a többi megrendelő számos változást jelentettek be még a kiemelt termékek körében is. Év végéig mintegy 280 millió Ft értékű termelést sztorizáltak a KGM/B-nél. Ezt a vállalatoknak saját maguknak kellett volna kitölteniük új feladatokkal.

¹⁷³ A KGM/B (középgepipar) 1956. évi terve. 1955. december 12.; a HT 73/31/1955. sz. határozata. 1955. december 19. MNL OL XIX-A-98 248. d. Idézet: előterjesztés 6. o.

¹⁷⁴ Jelentés az 1955. évi költségvetés felhasználásáról és az ipar tervteljesítéséről. 1956. január 31. HL MN 1956/T 2. d. 1. cs.

- 1955-ben több kiemelt termék (rádiók, Dongó törpemotor, EAN-eszterga, dízelmotor, petróleumfűző) gyártásbevezetésénél súlyos problémák merültek fel, és így mintegy 110 millió Ft-nyi termelési lemaradás keletkezett.
- Az anyagihiány éppen a haditechnikai termékeket érintette a legsúlyosabban. A kohászat – különösen, hogy 1953–1954-ben drasztikusan visszaesett a különleges minőségű acélok megrendelése – nem tudta megfelelő minőségben szállítani például a páncéltörő gránátok testanyagát vagy a repülőlészerek hevedereit.
- A műszaki és gazdasági vezetés hiányosságai miatt mintegy féltucatnyi vállalatnál nem tudtak megfelelni a követelményeknek.

A HM-végtermék-kibocsátás így 81%-ra sikerült. A közszükségleti cikkeknel 113%-ra, az exporttermékekkel 114%-ra teljesítette a középgepipar a tervet. Az előírt mezőgazdasági gépeket és eszközöket illetően ugyan elmaradtak a tervtől a módosítások miatt, de valós termelési darabszámban túlteljesítettek (például traktorpótkocsiból, utánfutóból, ekekiemelőből, tartálykocsiból és traktoralkatrészből). Ezzel együtt a komplett késztermékekkel szemben az alkatrészek és félkész termékek aránya ugrott meg, ami ugyancsak rontotta a termelékenységet és az üzemi eredményt. Utóbbit tovább zsugorította, hogy a középgepipari vállalatoknál mintegy 105 millió Ft-nyi inkurrens készletet kellett kiselejtezni.

A középgepipar 60 millió Ft-os éves beruházási kerete elenyésző volt a korábbi évekéhez képest, és ez is az új polgári gyártmányok bevezetését szolgálta. A későbbi években gyártandó új haditechnikai termékek köré csak az év második felében tisztázódott nagy vonalakban, így ezek gyártás-előkészítésére egyáltalán nem jutott beruházási forrás.¹⁷⁵

Az új, nagyszabású fejlesztési programra való felkészülés jegyében a KGM területén 1956 első hónapjaiban felülvizsgálták a hadiipari üzemek helyzetét. A megőrzendő és fenntartandó honvédelmi kapacitásokról az 1953. november 30-án kiadott 240/20/1953. sz. HT-határozat intézkedett, azonban a későbbiek fényében már ennek előkészítése során is számos hibát vétettek. Emiatt az 1953-ban előírt és az újrafelmérés alkalmával tapasztaltak között jelentős eltérések adódtak – ezekre már az 1955. áprilisi vizsgálat is rámutatott (még ki sem épült kapacitást rögzítettek, a technológiai változások kapacitáscsökkenéssel jártak, tervszerűtlen volt az átállás).

A teljes körű felmérés alapján fény derült többek között az egyes lőszerelemek gyártási kapacitásai közötti súlyos aránytalanságokra is, amelyek részben az 1950–1953 között végrehajtott egyenlőtlen fejlesztések, részben nagyberuházások 1953 utáni leállítása, majd törlése miatt keletkeztek. Ugyancsak a gyors átállás számlájára írták, hogy a honvédelmi gyártmányok felszerszámozási segédleteit nem sikerült az előírt szintre feltölteni, továbbá a gépkonzerválásnál is hibák

¹⁷⁵ KGM/B jelentés a Minisztertanács „B” [Honvédelmi Tanács] Titkárságának a középgepipar 1955. évi tervteljesítéséről. 1956. április 7. MNL OL XIX-F-6-dd 5. d.

történtek. Így a korábban előírt három hónapos segédlet eléréséhez 38,5 millió Ft további ráfordítás szükségeltetett az 1955-ben már felhasznált 12 millió fölül.

A gyalogsági löszerek esetében a Veszprémi Fémfeldolgozónál, a Tömegcikk-műveknél és a Mátravidéki Féműnél összesen 676 millió darabos gyártási kapacitás épült ki az I. ötéves terv folyamán. A budapesti Rézhengerművek és a csepeli Rákosi Mátyás Féművek azonban csak az említett kapacitás 60%-át tudta produkálni kopsz- vagy csészikeanyagból. A hiány csak import útján tűnt pótolhatóknak. A Hajdúsági Iparműveknél tervezett, de teljesen ki nem épített 370 millió darabos löszertermelési kapacitást pedig nem is vették figyelembe a kopszgyártásnál.

A tűzérési löszerek esetében az ipar – a gyújtószerelésnél, a löporgyártásnál és a löszerszerelésnél fennálló szűk keresztmetszetek miatt – az 1953-ban előírt 9,7 millió db helyett valójában csak 6,5 millió készlöszer előállítására volt képes. Az ehhez szükséges TNT hazai termelésből biztosították ugyan, de löporból már 64 tonnányi importra volt szükség. A gyújtóforgácsolási és a gyújtószerelési kapacitás között 2,5 millió darabos differencia mutatkozott. A gyújtóhiány miatt aztán kihasználatlanul maradt mintegy 15,4 millió darabos lövedéktest-gyártási és 8,3 millió darabos löszer-összeszerelési kapacitás is.

Legalább ilyen súlyos problémát jelentett, hogy a hadiipari üzemek többsége a 240/20/1953. sz. határozatban előírt nagyságrendű szériában soha nem termelt. Nemcsak az ahhoz szükséges anyagmennyiség nem volt raktáron, hanem a rögzített kapacításra való felfutáshoz hiányzott mintegy 30–40 000 – újonnan beállítandó – dolgozó is. A géppark rossz állapotához ugyanakkor az is hozzájárult, hogy 1953-ig a tervek teljesítéséhez nagy tömegben kellett gyakorlatlan és megfelelő szakképzettség nélküli munkásokat alkalmazni.¹⁷⁶

A KGM előterjesztése alapján a Honvédelmi Tanács 1956. április 6-i 20/32/1956. sz. határozatával nemcsak rögzítette a hadiipari kapacításokat, hanem:

- intézkedési tervet kért a KGM-től a gyalogsági- és tűzérési löszer gyártása területén meglévő szűk keresztmetszetek felszámolására;
- a KGM-nek tervezetben kellett intézkednie a honvédelmi termékek terhére termelt polgári cikkek gyártására alkalmas kapacítások létrehozásáról;
- a mozgósítási kapacításokhoz szerszámokból, készülékekből és idomszerekből egy hónapnyi termeléshez szükséges mennyiséget kellett tartalékolni;
- a korábban gyártott, a néphadseregnél továbbra is rendszerben lévő eszközöknél és termékeknél a szerszámokat, idomszereket, dokumentációkat, technológiai utasításokat és minden egyéb más gyártási segédletet az új termékekre való áttérés után is meg kellett őrizni.¹⁷⁷

Az iparvállalatok szintjén változatlanul bizonytalanság uralkodott. A KGM/B Központi Tervgazdasági Osztálya ugyan hetek óta dolgozott a II. ötéves terv előirányzatainak összeállításán, ám biztos támpontot egyedül a szerződésekből vál-

lalt nemzetközi kötelezettségek jelentettek. A Magyar Néphadsereg ugyanakkor újabb létszámcsoökkentés előtt állt, a hazai gazdaság válsága pedig egyre mélyült. A középgepipar ezzel kettős szorításba került: egyfelől nagyszámú új haditechnikai termék gyártásbevezetését kellett megoldani, másrészt a kihasználatlanul maradó kapacítások leterhelésére a termelési struktúrába illeszkedő és eladható polgári termékeket kellett találni. Az Országos Tervhivatal és a KGM/B egyaránt inkább az előbbi kérdésre koncentrált, s ennek megfelelően meredeken emelkedő termelésfelfutással számolt tervjavaslatában. (Lásd a 3.9. táblázatot.)

3.9. TÁBLÁZAT. Az OT, illetve a KGM/B tervjavaslata a középgepipar termelésére a II. ötéves terv idején, millió forintban.

Forrás: MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 189. 6. e. 109–114. o.

	1956	1957	1958	1959	1960
OT direktívajavaslat	2484	2700	3500	4200	5300
KGM/B javaslat	2485	2600	3500	4800	5900

A KGM/B-n belül az I. Iparigazgatóságra (fegyvergyártás, finommechanika, optika, műszergyártás, híradástechnika és javítóvállalatok) hárult volna nagyobb teher: öt év alatt termelése megháromszorozását kívánták elérni a munkaslétszám másfélszeresére emelése mellett. Mindezt úgy, hogy közben civil termékként a dízelmotor- és a motorkerékpár-gyártást is többszörösére növelik. A II. Iparigazgatóságnál (hadivegyipar, gyalogsági és tűzérési löszer gyártása) ugyan mérsékeltebb ütemű termelésnövelést irányoztak elő, ám 26-féle új löszer gyártását kívánták megindítani. Ezek többségéből ugyanakkor alig 20–30 000 darabot akart legyártatni a néphadsereg, ami korántsem biztosította volna az üzemek folyamatos foglalkoztatását. Ezért további váltótermékek és -profilok kialakítását tartották szükségesnek, a konkrétumokkal azonban adósak maradtak.¹⁷⁸

A középgepiparhoz tartozó közel 40 vállalat többsége eközben napi túlélési problémákkal küzdött. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél például – minőségi kifogások és megrendelések hiányában – leállították a tűzérési löpor gyártását, illetve a TNT és más haditechnikai cikkek termelése is nagyon alacsony szinten mozgott.¹⁷⁹ A katonai robbanóanyagokra olyan mértékben nem volt szükség, hogy a Nitrokémia Ipartelepek egyetlen dekagramm tűzérési és gyalogsági löport, illetve tetrilt és TNT-t nem gyártott 1956 folyamán.¹⁸⁰

A löszergyáraknál sem volt jobb a helyzet. A Mátravidéki Féműben már 1955-ben leállították a gyalogsági löszer gyártását, csak jelentéktelen mennyiségben készítették kooperációs termékeket (horganydoboz elemeket és kész dobozokat). 1956-ban csökkentett dolgozói létszámmal, civil váltó termékként főként ipari

¹⁷⁸ Jelentés az MDP Pártközpont Ipari Osztálya részére a KGM/B II. ötéves terv kidolgozásának állásáról. 1956. május 9. MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 189. 6. e. 109–114. o.

¹⁷⁹ Az ÉMV 1948–1980. évi hadiipari tevékenységének... (1984) 23. o.

¹⁸⁰ Nagy (1984) 11. o.

¹⁷⁶ Jelentés a KGM honvédelmi ipari kapacitásairól. 1956. március 13. HL MN 1956/T 46. d. 1. cs.

¹⁷⁷ A HT 20/32/1956. sz. határozata. MNL OL XIX-F-6-a 118. d.

láncokat állított elő az üzem.¹⁸¹ A tüzérségi lőszer gyártásában érintett vállalatok ugyancsak takaréklángon dolgoztak. A Fémnyomó- és Lemezárugyár (amelynél a tüzérségi lőszerhüvely gyártási kapacitásának kiépítését nem fejezték be, és helyette alumíniumedények és -hordók gyártására állították át) 1956-ban mindösszesen 5 sorozat 37 mm-es lőszerhüvelyt gyártott, ami a teljes termelési értéküknek mindössze a 17%-át tette ki.¹⁸²

A Vadásztölténygyár fokozatosan és a többiekénél lényegesen sikeresebben építette fel új profilját. Kezdetben a gyújtógyártáshoz létesült forgácsoló kapacitása hasznosítása érdekében kismotorokat gyártott, majd 1954-ben – a KGB/A Híradástechnikai Igazgatóságával együttműködve – elkészítette egy új (civil) rádiókészülék prototípusát. A R-545-ös műsorvevőt, tekintettel a jelentős lakossági keresletre, rögtön 40 000 darabos szériában kezdte gyártani 1955-ben a székesfehérvári üzem. A háttérpar hiánya, fejletlensége miatt a Vadásztölténygyár belefogott az elektronikai alkatrészek konstruálásába és gyártásába is (például kondenzátorok, tekercselőgépek stb.). 1956-ban honvédelmi feladatként megkezdték, de októberig befejezni már nem tudták a légelhárítási lőszerkezek gyártandó közelségi gyújtók gyártásbevezetését. (Ez a Távközlési Kutatóintézet által kifejlesztett gyújtó lett volna a Vadásztölténygyár első elektronikus katonai terméke. A forradalom után viszont nem indították újra az előkészületeket.)¹⁸³ A finommechanikai és optikai vállalatok ugyancsak a civil termékeikkel próbáltak talpon maradni.

A helyzet tarthatatlansága mind nyilvánvalóbbá vált a felettes szervek számára is. Előbb az Állami Ellenőrzés Minisztériuma, majd az MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya vizsgálódott az ágazatban. A korábban már idézett összefoglaló jelentés felróta, hogy a KGM a hadiüzemek szabad kapacitásait egyfajta tartaléknak tekinti csak. Így a középgepiparban gyakran változnak a gyártmányok, nemegyszer szervezetlen és gazdaságtalan a termelés. A hadiipari kapacitások megőrzését és a szakmunkás törzsgárda megtartását sem látták biztosítottak ily módon, és kulcsfontosságú hadiipari cikkek határidőre és a kívánt mennyiségben való termelésbe állítása sem tűnt teljesíthetőnek. A tapasztalatok alapján a Pártközpont ipari osztálya 1956. július elején a hadiipar problémáinak felső szintű megvitatására tett javaslatot.¹⁸⁴

A KGM/B 1956. augusztusi előterjesztésében az alábbi intézkedések megtételét tartotta elengedhetetlenül szükségesnek ahhoz, hogy a középgepipar az 1956–1960. közötti években eleget tudjon tenni kettős feladatának:

- megoldja a néphadsereg új, korszerű fegyverekkel és lőszerekkel való ellátását; továbbá légvédelmi eszközökből ellássa a szövetséges országokat;
- véglegesítse a már kialakult polgári váltóprofilokat, illetve megtalálja azt a váltó- vagy mellékprofilal nem rendelkező üzemek számára.

¹⁸¹ Sulyok (1984) 15–16. o.

¹⁸² Szemelvények a Hűtőgépgyár történetéből (1984) 23., 34. o.

¹⁸³ Károly (1985) 1–2., 15–16. o.

¹⁸⁴ MNL OL M-KS 276. f. 95. cs. 291. ó. e. 218–219. o.

1960-ig 56 fontosabb és 110 kisebb jelentőségű honvédelmi termék gyártásba vételét kellett megszerveznie a középgepiparnak: a fegyver-, illetve a műszer-gyártásnál nagy szériaszámokban, a lőszeriparban viszont sokféle új terméket kis darabszámban. Az ekkor érvényes direktívajavaslat szerint a hadiipari termelést a 3.10. táblázatban látható mértékben kívánták felfuttatni. Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a korábbiakhoz képest jelentősen, mintegy 47%-kal mérsékeltek az 1960-ra elérendő termelési nagyságrendet.

3.10. TÁBLÁZAT: A hadiipari termékek termelésének tervezett értéke a II. öt éves terv időszakában, millió forintban.

Forrás: MNL OL XIX-F-6-kb 77. d.

	1956	1957	1958	1959	1960
Hadiipari termelés	595,0	700,0	1470,0	2300,0	3130,0
Ebből exportra	11,8	77,8	583,5	749,6	649,7

Az előirányzott felfutás megvalósításához három gyártmány esetében rendkívüli intézkedések bevezetése is szükségesnek ítéltetett (tekintettel azok bonyolultságára, illetve a termelésnövekedés tervezett meredek ütemére):

- a PUAZO–6 löelemképző esetében a Gamma Műveknél, a Lámpagyárnál és a MOM-nál;
- az óraműves gyújtó miatt a MOM-nál;
- valamint a SzON–9A lokátor miatt a Finommechanikai Vállalatnál.

A feladat nagyságának érzékeltetésére érdemes megjegyezni, hogy e három termék termelési értékét az 1956-os 370 millió Ft-ról 1960-ra 1,44 milliárd Ft-ra kívánták növelni a munkáslétszámnak 6900 főről 12 400-ra emelése mellett.¹⁸⁵ Ráadásul ez a három eszköz alkotta volna a speciális export 68%-át, amelyek ellentételezésül szolgálnának a néphadsereg számára importálandó kulcsfontosságú haditechnikai termékeknek. A löelemképző előírt nagyságrendű gyártását a finommechanikával korábban soha nem foglalkozó, pisztoly- és karabélygyártásra létesült, majd varrógépek, lámpák és más háztartási cikkek gyártására átváltított Lámpagyár átépítésével kívánták biztosítani. Az említett 4 vállalat 3400 főt meghaladó új szak- és betanított munkások iránti igényét úgy próbálták volna biztosítani, hogy évente több száz utolsó éves szakmunkástanulót egyenesen ezekhez az üzemekhez irányítanak.¹⁸⁶ A Honvédelmi Tanács 1956. szeptember 3-i határo-

¹⁸⁵ A fent említett, valamint a többi 1956-tól bevezetésre kerülő hadiipari gyártmány újdonságerejét az is mutatja, hogy a KGM/B által összeállított igény alapján 1956. augusztus végi levelében Hegedűs András miniszterelnök 82 ipari és katonai szakértő kiutazásához kérte a Szovjetunió Kormányának hozzájárulását. A szakemberek háromhetes, egy hónapos tanulmányutakon kívánták tanulmányozni a Magyarországon addig sosem gyártott berendezések és fegyverek szovjetunióbeli gyártási technológiáját és folyamatát. MNL OL XIX-A-2-p 3. d.

¹⁸⁶ Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz. 1956. augusztus 24. MNL OL XIX-F-6-kb 77. d. A jelentés HM-példányát több vonatkozásban idézi Okváth (1998) 326–327. o.

zatával nemcsak jóváhagyta az intézkedési tervet, hanem utasította az Országos Tervhivatalt, hogy a II. ötéves tervben kiemelten tervezze be a fontosabb hadiipari gyártmányok finanszírozási és anyagigényét.¹⁸⁷

Már a nagyratörő tervek elindításában is felemás eredményeket értek el a vállalatok az ősz folyamán. A Finommechanikai Vállalat szakembergárdája elvégezte a SzON-9-es rádiólokátor technológiájának és dokumentációjának honosítását.¹⁸⁸ A Gamma Műveknél azonban csak odáig jutottak a gyártási előkészületekben, hogy októberben a Haditechnikai Intézet és a Gamma közös delegációja átvette a Szovjetunióban a PUAZO-6 dokumentációit. A honosítás már nem történt meg.¹⁸⁹ Arról, hogy MOM-nál és a Lámpagyárnál történt-e bármilyen előkészítő lépés, nincs információ.

Noha a belpolitikai feszültségek csak ősszel eszkalálódtak az országban, a rendteremtési tervek aktualizálására már 1956 elején sor került. A Honvédelmi Tanács első ízben 1954 januárjában rendelte el a karhatalmi riadószolgálat megszervezését, továbbá egy országos karhatalmi intézkedési terv elkészítését. Ezt 1956. február végén a HM és a BM egységes szerkezetbe foglalva ismét felterjesztette, és a Honvédelmi Tanács április 6-án jóvá is hagyta.¹⁹⁰ E tervben szerepelt, hogy az ipari vállalatok őrzését és védelmét is a Belügyminisztérium szerveinek kell ellátni. Karhatalmi riadó elrendelésekor a rendőrségre hárult az ipari vállalatok, a BM Belső Karhatalom csapataira („kék parolis” ÁVH-sok) pedig „a nagyobb jelentőségű ipari vállalatok” biztosítása. A Magyar Néphadsereg csapatainak feladata volt megerősíteni egyebek mellett a haditechnikai anyagraktárak őrzését.¹⁹¹

Minden bizonnyal a február végi karhatalmi keretterv alapján készült a Magyar Néphadsereg Vezérkara Hadművelési Csoportfőnökségén a *Magyar Népköztársaság karhatalmi szolgálatának részletes terve*, illetve *Budapest karhatalmi szolgálatának részletes terve* – március 7-én, illetve 23-án.¹⁹² A budapesti riadóterv szerint a néphadseregnek a következő üzemekhez kellett riadó esetén erősítést adnia mint „hadiipari profillal rendelkező üzemhez”: – Ganz Vagon- és Gépgyár (22 fő), Láng Gépgyár (22 fő), Magyar Acélárugyár (22 fő), Georghiu Dej Hajógyár (22 fő), Állami Gépgyár (22 fő), Műszaki Művek (7 fő), Magyar Adócsőgyár (14 fő), Kismotor- és Gépgyár (15 fő), Beloiannis Híradástechnikai Gépgyár (15 fő), Kábelgyár (15 fő), Budapesti Kábel- és Sodronykötélgyár (7 fő), Hidrogén- és Oxigéngyár (7 fő); mint „hadiüzemhez” – Lámpagyár (22 fő), Alumíniumgyár

¹⁸⁷ A HT 43/34/1956. sz. határozata. MNL OL XIX-F-6-a 118. d.

¹⁸⁸ Komporday (1985) 78. o.

¹⁸⁹ Kemény (1997).

¹⁹⁰ A karhatalmi tervekről, valamint az 1956. februári karhatalmi tervet teljes terjedelmében lásd Germuska (2012a).

¹⁹¹ Uo. 274. o.

¹⁹² HL MN 1967/T 261. d. A két tervet Zsitnyányi Ildikó 1998-ban találta meg, majd részleteit 1999-ben publikálta, lásd Zsitnyányi (1999). A tervek számos részletét ismertette Horváth Miklós (lásd Horváth–Kovács [2011] 23–26. o.), de a hadiüzemekre vonatkozó adatokat nem tette közzé.

(15 fő), Finommechanikai Művek¹⁹³ (26 fő – a 13 fős belső karhatalmi őrség mellé), Orion Rádió- és Villamossági Vállalat (22 fő), Klement Gottwald Villamossági Gyár¹⁹⁴ (22 fő), Prés- és Kovácsoltárugyár (15 fő), Gamma Optikai Művek (7 fő).

Az országos riadóterv szerint a megjelölt erőknél a következő üzemekhez kellett riadó esetén erősítést adnia: Vadásztölténygyár (néphadsereg, 16 fő) és „ikladi lőszergyár” (Belső Karhatalom, 13 fő). A terv szerint a Belső Karhatalom őrizte a Mechanikai Műveket 57 fővel, a Nitrokémiát 175 fővel, a „felnémeti tüzérsegilőszer-gyárat” 59 fővel, a „jobbágyi lőszergyárat” 78 fővel, a „sajóbábonyi lőszergyárat”¹⁹⁵ 101 fővel, a diósgyőri robbanóanyag-raktárat 46 fővel, az ongai lőszerraktárat 30 fővel.¹⁹⁶

A felsorolásból jól látható, hogy állandó belső karhatalmi őrséggel néhány robbanóanyag-ipari és lőszerszerelő üzem, illetve raktár rendelkezett csak. A KGM/B-hez tartozó több tucatnyi, ám 1956-ban már tényleges haditermelést alig folytató vállalat többségének őrzését még riadó esetén sem tervezték megerősíteni (pl. Nehézszerzőgépgyár, Bányagyutacsgyár, Danuvia). Eközben egy sor, valójában kevésbé fontos alapanyag-beszállító vállalat kapott 2–3 rajnyi őrséget. A riadótervek későbbi aktualizálása ráadásul elmaradt, így a néphadsereg 1956 őszi átszervezéséből következő lényeges változásokat sem vezették át a terveken, amelyek így a tüntetések kirobbanásakor meglehetősen kevésbé voltak használhatóak.

Egy 1956. október végi jelentés szerint a Danuviánál és a Lámpagyárnál még polgári fegyveres őrség sem volt, mert annak fenntartását a BM indokolatlannak tartotta.¹⁹⁷ A KGM Üzembiztonsági Osztályának 1957. márciusi jelentése szerint a minisztérium vállalatait őrző ipari fegyveres őrség 1956. október 23-án 314 db puskával, 119 pisztollyal, 33000 db puska- és 2400 db pisztolylőszerezellel rendelkezett.¹⁹⁸

Hadiüzemek a forradalomban

1956 októberében már az ország minden része forrongott, és a változásokhoz az egyetemisták adták meg a kezdőlökést. 23-án az ifjúság békésen induló budapesti tüntetése aztán rövidesen felkelésbe fordult, a régóta gyűlő és sűrűsödő elégedetlenség társadalmi robbanáshoz vezetett. Amikor a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél az őrség tüzet nyitott a tüntetőkre, feldühödött diákok és munkások indultak szerte a városba, hogy fegyvereket szerezzenek a védekezéshez. 20 óra után több kerületi rendőrkapitányságra és laktanyába törtek be tüntető csoportok fegyvert követelve. Aztán hamarosan sorra kerültek a közismert fegy-

¹⁹³ Helyesen Finommechanikai Vállalat.

¹⁹⁴ Ganz Villamossági Gyár.

¹⁹⁵ Helyesen löpörgyár.

¹⁹⁶ Budapest karhatalmi szolgálatának részletes terve; a Magyar Népköztársaság karhatalmi szolgálatának részletes terve. HL MN 1967/T 261. d.

¹⁹⁷ Jelentés Csergő János miniszter elvtársnak. 956. X. 30. PIL 290. f. 37. d. e. 102. o.

¹⁹⁸ Jelentés Csergő János elvtársnak. 1957. március 25. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

vergyártó üzemek is, hiszen a tömegekben nem tudatosult, hogy azokat időközben polgári termelésre állították át.

A tüntetések hallatán a kohó- és gépipari miniszter készültséget rendelt el, iparigazgatóságokként ún. készültségi csoportokat alakítottak, valamint a KGM rendészeti csoportja ügyeleti szolgálatot adott. Utóbbi feladata volt az iparágaktól befutott jelentések összefoglalása, a BM-en és a HM-en keresztüli segítségkérés, továbbá a felsőbb pártszervek tájékoztatása az üzemekben történő eseményekről és hangulatról. Az üzemeket váratlanul érték a támadások, az „óvintézkedéseket” csak később foganatosították. Az első intézkedések egyikeként az iparigazgató főmérnököket és a vállalatvezetőket behívták, szolgálati helyükre rendelték.¹⁹⁹

A Soroksári úti Lámpagyárba 24-ére virradóan, éjjel 1 órakor mintegy 500–600 főnyi tömeg behatolt, és az üzem vezetőit állítólag fegyverrel kényszerítették a raktárak felnyitására. A vállalatnál mintegy 600 db különböző gyalogsági fegyvert és 20 000 db lőszert vittek el. A vállalat a HM-től kért segítséget, 24-én katonák érkeztek a gyár őrzésére.²⁰⁰

A XIV. kerületi Danuvia Szerszámgépgyárba 200–300 fős csoport hatolt be, és mintegy 50 db géppisztolyt, golyószórót, géppuskát, valamint 30 láda lőszert vittek el. Az éj folyamán még több kisebb csoport akart az üzembe behatolni, de ezt sikerült megakadályozni. A Danuvia ugyancsak a HM-től kért őrseget.²⁰¹ A KGM 1956. október 30-i jelentése szerint mindkét üzemnél honvédek vagy honvédtisztek vezették az üzemekbe behatoló csoportokat. Ez eléggé meglepő állítás, de nem tartom lehetetlennek, hogy a rádiónál történt események hatására a néphadsereg katonái álltak volna élére a fegyverszerző akcióknak.

A két gyalogsági fegyvert gyártó vállalatnál kívül még több hadiipari objektumot is megtámadtak a tüntetők fegyvert követelve, illetve azért, hogy a vállalat polgári fegyveres őrsege adja át a fegyvereit. A Gamma Műveknél, a Beloiannis Híradástechnikai Gépgyárnál és Pestvidéki Gépgyárnál az igazgatók és/vagy párttitkárok utasítására a fegyveres őrseg ellenállást nem tanúsítva átadta a fegyvereit. Nem adták azonban át az Egyesült Izzó, a Bányagyutacsgyár, a MOM, a Prés- és Kovácsoltárugyár, a Csepel Autó, illetve a Csepeli Fémű robbanóanyag-raktárának őrsei.²⁰² (A felkelők által a Lámpagyárból és a többi középgepipari üzemből elvitt hadianyagokról szóló 1957. márciusi kimutatást lásd a 3.11. táblázatban.)

A fővárosi mozgalmakhoz elsőként csatlakoztak a székesfehérvári Vadász-

¹⁹⁹ Jelentés Csergő János miniszter elvtársnak. 956. X. 30. PIL 290. f. 37. 6. e. 101–102. o.

²⁰⁰ Uo. A vállalat 1957. márciusi jelentése szerint 23-án éjjel mintegy másfél ezer civil, katona és vasutas hatolt be teherutókkal, buszokkal, négy hullámban. A vállalat területén lévő raktárakat, a fegyverjavító műhelyt és a lőteret feltörték, és minden fellelhető fegyvert és lőszert elvittek. 24-én reggel a Petőfi Tiszti Akadémia katonái vették át az őrseget, ezután nem volt behatolás a gyár területére. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

²⁰¹ Jelentés Csergő János miniszter elvtársnak. 956. X. 30. PIL 290. f. 37. 6. e. 101–102. o. A vállalat 1957. márciusi jelentése szerint a behatolók 23 géppuskát és golyószórót zsákmányoltak a hozzávaló lőszerrel együtt. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

²⁰² Jelentés Csergő János miniszter elvtársnak. 956. X. 30. PIL 290. f. 37. 6. e. 101–102. o.

tölténygyár munkásai. Október 24-én reggel leállt a termelés a Vadásztölténygyár szerszámkészítő üzemében, és a dolgozók a központi iroda előtt kezdtek gyülekezni, mire sorra leálltak a többi gyárrészlegek is. Követelték a budapesti harcok azonnali beszüntetését és a szovjet csapatok kivonulását, s ennek a KGM-be küldött távirat formájában is hangot adtak. Papp István – Budapesten tartózkodó – igazgató telefonutasítására a gyári rendészet a lehető leggyorsabban kiszerezte a gyár területén található három – kísérleti célokra használt – löveg zárszerkezetét. A városban este zajló tüntetéshez a Könnyűipari Szerszámgyár dolgozói is csatlakoztak. A tüntetést az államvédelem és a szovjet katonaság sortűzzel oszlatta szét, a hat halálos áldozatból három ember a Vadásztölténygyár és a szerszámgyár dolgozóiból került ki. Emiatt 25-én már fel sem vették a munkát a gyárakban, majd csatlakoztak a városban zajló tüntetéshez.²⁰³

Miskolc-Diósgyőrben a Nehézszerszámgépgyár és a Könnyűgépgyár munkásai az első pillanattól csatlakoztak – a tözsomszédságukban található – DIMÁVAG dolgozóinak mozgalmához. Október 25-én a Nehézszerszámgépgyár küldötte, Szitovszky Zoltán a Földvári Rudolf megyei MDP első titkár vezette küldöttség tagjaként részt vett a Nagy Imrével, illetve Kádár Jánossal folytatott megbeszélésen is. Az említett nehézipari üzemek munkástanácsai a továbbiakban szorosan együttműködtek.²⁰⁴

Az eszkalálódó mozgalmakat látva Csergő János kohó- és gépipari miniszter 25-én meglehetősen kemény hangú intézkedésre szánta el magát. Utasította a KGM/B Iparigazgatóságok vezetőit, hogy a hozzájuk tartozó vállalat és üzemek „maximális biztonsága érdekében” a legmegbízhatóbb dolgozókból polgári fegyveres őrseget állítsanak fel. A gyárőrség létszámának meghatározását a vállalatok igazgatóira bízta. A gyárőrségek fegyverzetéről a területileg illetékes rendőri és honvéd szerveken keresztül kellett gondoskodni. A fegyveres őrseg 24 órás szolgálatánál a kijelölt parancsnoknak lehetőség szerint „katonaviselt, megbízható, tartalékos tiszti állományú dolgozónak” kellett lennie.

A hadiüzemek esetében kifejezett *tűzparancs kiadására* is sor került. Csergő utasítása szerint: „A polgári fegyveres gyárőrség tagjai azon személyekkel szemben, akik a gyár területére erőszakkal akarnak behatolni, a gyár területén romboló tevékenységet folytatni, a törvény szigorának megfelelően kell velük szemben eljárni; vagyis az őrseg tagjai használják fegyverüket. Fegyvert, lőszert a vállalat területéről kivinni tilos.” A gyárőrséget az adott vállalat kapuinál, az üzemek legveszélyesebb pontjainál kellett felállítani. A gyárőrség megszervezésénél külön ügyelni kellett a „legmegbízhatóbbak kiválasztására”²⁰⁵ Arról, hogy az intézkedés nyomán mely üzemekben, hány fős őrseg alakultak, nincsen részletes információ.

25-én délelőtt a nagytétnyi Bányagyutacsgyárnál ismét tüntetők akartak bemen-

²⁰³ Csurgai (1996) 84–85., 88–90. o.

²⁰⁴ Lásd részletesen Szakolczai (2003) 135–139. o.

²⁰⁵ KGM/B Iparigazgatóságok vezetőinek! Csergő János miniszter, 1956. október 25. PIL 290. f. 36. 6. e. 1. o.

ni a vállalat területére. A 40–50 fős csoportot végül a Mechanikai Művektől átrendelt belső karhatalmi osztag oszlatta szét. A budaörsi Prés- és Kovácsoltárugyárnál szintén tüntetők jelentek meg, de a vállalati rendészet útjukat állta. A pesterzsébeti Autó- és Traktoralkatrészgyárnál (ATRA) ugyancsak a rendészet tartóztatta fel a tömeget. A Danuviába és az Alumíniumgyárba viszont bejutottak a tüntetők. Utóbbi üzemnél a „betolakodó csoporttól” elvettek 4 db fegyvert, 1 db géppisztolyt, 1 db kézigránátot; 3 személyt elfogtak, és őrizetbe vettek, majd később átadtak a rendőrségnek.²⁰⁶

26-án délelőtt a Mechanikai Művek egyik raktárát érte támadás, ám a 20 fős csoportot a karhatalmi őrség elfogta, és a gyár egyik pincéjébe zárta. Később két szovjet harckocsi és egy teherautó érkezett a vállalat védelmére. Dél körül az Autó- és Traktoralkatrészgyár környékén zajlott tűzharc, állítólag halálos áldozatokkal.²⁰⁷ Délután a Danuvia őrsége keveredett tűzpárbajba – vélhetően tévedésből – egy honvédségi járőrrel, a vállalat egy dolgozója meghalt. Este a Fehér útnál, a Finommechanikai Vállalatnál oszlattak fel egy tüntető csoportot. A vállalat védelmét ekkor két szovjet harckocsi látta el. 25-én és 26-án a különféle KGM-vállalatok számos alkalommal kértek fegyvereket és lőszert a tüntetők és behatolni kívánó csoportok ellen. Külön gondot okozott a közelgő munkabérfizetéshez a pénz biztosítása.²⁰⁸

Több középgepipari üzemben is a munkástanácsok vették át a vezetést, mert a budapesti illetőségű igazgatók-főmérnökök a harcok miatt nem tudtak kijutni munkahelyükre. Az ikladi Ipari Műszergyárban október 26-i nagygyűlésükön 40 tagú munkástanácsot választottak a dolgozók. A munkástanács október 31-én 6 pontos kiáltványt fogadott el, amely a szovjet csapatok kivonásától tette függővé a munka felvételét.²⁰⁹

A Vadásztölténgyárban 26-án megalakult az ideiglenes munkástanács, és létrehozták mintegy 50–60 fővel a gyári munkásőrséget, amelyet később fel is fegyvereztek. A Fehérváron kiújuló tüntetéseknek a Motorjavító Vállalat 12 pontba foglalt kiáltványa adta meg az alaphangját. Ebben egyebek mellett követelték a leszerepelt megyei pártvezetők lemondását, a 24-i sortűz áldozatainak ünnepélyes eltemetését és hozzátartozóik megsegítését, a Szovjet Hadsereg visszavonását laktanyáikba, valamint, hogy a magyar katonák „azonnal tűzzenek kokárdát, és dobják el a régi jelvényt”; a tüntetések letartóztatott résztvevőit engedjék szabadon, és a politikai foglyok részesüljenek amnesztiában. A Motorjavító ideiglenes

munkástanácsa 27-i ülésén határozatot hozott két-két Jak-11 („Ölyv”) gyakorló vadászgép, illetve Li-2 („Teve”) közepes szállítógép üzembe helyezéséről. Ez meg is történt a következő napokban, ám egy éjjel katonatisztek használhatatlanná tették a négy repülőgépet.²¹⁰

Jászberényben, a Fémnyomó- és Lemezárugyárban október 27-én a városi pártbizottság utasítására választottak ideiglenes munkástanácsot. Majd 29-én a gyárban nemcsak új központi munkástanácsot választottak, hanem 30–40 munkást delegáltak az alakuló városi nemzetőrségbe.²¹¹

A fővárosban október 27-én felkelők elfoglalták és másnapig birtokban tartották a Klement Gottwald Villamossági Gyárat, illetve az Autó- és Traktoralkatrészgyárat. Több hadiipari üzemnél, ahol „ÁVH-s” őrség (Belső Karhatalom) volt, a dolgozók vagy tüntetők követelésére ki kellett őket vonni (Bányagyutacsgyárnál és a Nitrokémiánál), vagy át kellett öltöztetni (Finommechanikai Vállalatnál és a Tömegcikkműveknél).²¹²

27-én délelőtt a Prés- és Kovácsoltárugyár környékén mintegy 30 teherautónyi fegyverest, „szökött fegyenceket” észleltek, akik Budapest felé tartottak. A tekintélyes létszámú csoport feltehetően a tatabányai és oroszországi rabmunkahelyről szabadult foglyokból tevődhetett össze, akik előző este a BM Komárom Megyei Főosztályáról és a tatabányai Hunyadi laktanyából jelentős mennyiségű fegyverhez jutottak. Budakeszi térségében a konvojt honvédségi alakulat állította meg tűzzharcra.²¹³ Vélhetően e nagyobb csoportról leszakadt felkelőket fogott el egy honvédségi járőr Budaörsnél. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél megalakult a munkástanács, a dolgozókat azonban leginkább a miskolci lincselések foglalkoztatták.²¹⁴ A diósgyőri Könnyűgépgyár ekkor már negyedik napja sztrájkolt, egy dolgozójuk meghalt a városi tüntetésen. A Nehézszerzőgépgyárban a vállalati rendészetet „megbízható vállalati dolgozókkal” erősítették meg. A csengősi raktárakat 4 fős őrség őrizte. A Lenin Kohászati Művek számos dolgozója megsérült az aznapi tüntetés és tűzharc alkalmával. A vállalat és a robbanóanyag-raktárak őrségét katonákkal erősítették meg.²¹⁵

A KGM/B I. és II. Iparigazgatóságának október 29-i rövid helyzetjelentése szerint megfelelő őrséggel rendelkezett és munkástanácsa megalakult a következő vállalatoknak: Alagi Kísérleti Üzem, Alumíniumgyár, ATRA, Bányagyutacsgyár, Danuvia, Északmagyarországi Vegyiművek, Fémnyomó és Lemezárugyár, Finommechanikai Vállalat (FMV), Gamma, Gödöllői Járműjavító, Győri Szerzőgépgyár, Ipari Műszergyár, Könnyűipari Szerzőgépgyár, Könnyűszerzőgépgyár, Központi Szerzőgépgyár, Lámpagyár, MOM, Mechanikai Laboratórium, Mechanikai

²⁰⁶ Jelentés folyó hó 25–27-ig bekövetkezett és jelentett eseményekről Budapest. 1956. október 27. PIL 290. f. 36. ó. e. 58. o.

²⁰⁷ Az anyakönyvi kimutatások szerint az ATRA környékén, a XX. kerületi Dózsa György úton október 26-án halt meg tarkólvéstől Árva József, illetve 25-én (a 91. számnál, az ATRA-nál) Heszele László koponyalövéstől. Lásd Horváth-Tulipán (2006b) 88. és 136. o. Utóbbi esetet akár tévesen is anyakönyvezhették előző napra, nem lett volna precedens nélküli.

²⁰⁸ Jelentés folyó hó 25–27-ig bekövetkezett és jelentett eseményekről Budapest. 1956. október 27. PIL 290. f. 36. ó. e. 58–59. o.

²⁰⁹ Böör-Takács (2006) 312. o.

²¹⁰ Csurgai (1996) 96–97., 164–165. o.

²¹¹ Járomi (1995) 35–36., 53. o.

²¹² Jelentés Csergő János miniszter elvtársnak. 956. X. 30. PIL 290. f. 37. ó. e. 103. o.

²¹³ Lásd Germuska (2006) 224. o.

²¹⁴ A lincselésről lásd Szakolczai (2003) 140–144. o.

²¹⁵ Jelentés Folyó hó 25–27-ig bekövetkezett és jelentett eseményekről Budapest. 1956. október 27. PIL 290. f. 36. ó. e. 59–60. o.

Művek, Műszaki Művek, Nehézszerológépgyár, Prés- és Kovácsoltárugyár, Rézhengerművek, Sportárutermelő Vállalat, Szerszám- és Készülékgyár, Székesfehérvári Motorjavító, Távközlési Kutatóintézet, Vadásztölténygyár, Világítástechnikai Vállalat. Ném alakult még munkástanács a Közlekedési Mérőműszerek Gyáránál és a Pestvidéki Gépgyárnál.²¹⁶

A Lámpagyárban a 29-én alakult az ideiglenes munkástanács egyfelől megkezdte a munkásság követeléseinek megfogalmazását, másfelől intézkedett a gyárőrség megszervezéséről. Másnap a munkástanács – a 20 fős katonai őrség mellé – legalább 40 fős gyári őrség szervezését tartotta szükségesnek.²¹⁷

A veszprémi Fémművelő Vállalatnál október 29-én alakult meg az 55 tagú munkástanács. Előbb a sztrájk folytatása mellett döntöttek (a szovjet csapatok kivonulásához kötve a munka újrafelvételét), majd a Veszprémi Forradalmi Tanács határozata alapján mégis az október 30-i munkakezdés mellett foglaltak állást. A munkástanács döntött továbbá a személyzeti osztály megszüntetéséről és a káderlapok elégetéséről. A függetlenített párttitkárt véglegesen kitiltották az üzem területéről, a volt DISZ-titkárt pedig azonnali hatállyal elbocsátották. A vállalat igazgatójától bevonták fegyverviselési engedélyét, és felmentették vezetői teendői alól. Helyette a vállalat főmérnökét bízták meg a feladattal.²¹⁸

A Danuvia Szerszámgyépgyár Ideiglenes Munkástanácsa október 30-án leváltotta a „nem a dolgozók széles rétegei által megválasztott” addigi hét tagú munkástanácsot, és az új testület elnökévé Németh László marost választotta meg. Követelték a szovjet csapatok azonnali kivonását; a titkos választást, demokratikus pártok részvételével; a 800 Ft alatti fizetések 15%-kal, az 1500 Ft alatti fizetések 10%-kal való felemelését november 1-jei hatállyal. A személyzeti osztályvezetőt felfüggesztették, a káderanyagokat a munkástanács megsemmisítette.²¹⁹

A hatalomátvétel más vállalatoknál is hasonló forgatókönyv szerint zajlott, az október 28-i fordulatot követően pedig számos helyen adtak a helyi forradalmi szervek kérésére-utasítására a nemzetőrségek felfegyverzéséhez felszereléseket. Utóbbiból a legjelentősebb tételt a jobbágyi Tömegcikkművektől és a siroki Mátravidéki Fémműtől elszállított több millió darab pisztoly- és puskalőszer, valamint a herendi és veszprémi egységeknek a Fémművelő Vállalat által átadott lőszerke képezték. A felnémeti Finomszerelvénygyárból 1 db 45 mm-es páncéltörő löveget, hozzá való 18–20 ládányi lőszerrel felkelők vittek el.²²⁰ A 3.11. táblázat adatait végigtekintve ugyanakkor szembetűnő, hogy a hadiüzemekből a felkelők

által átvett vagy rekvirált fegyverek elenyésző mennyiséget képeztek a honvédség, a rendőrség és a Belső Karhatalom készleteiből zsákmányolt eszközökhöz képest.

November 1-jén az iparigazgatóságok és főosztályok forradalmi bizottságainak küldöttei megalakították a KGM Forradalmi Bizottságát a minisztérium Szabadság téri irodaházában. Az 55 fős forradalmi bizottságban hárman képviselték a KGM/B-t: Ilkó Géza, Kolos Richárd és Lőrincz László. A bizottság saját tagjaiból 11 tagú intézőbizottságot választott, ebbe Lőrincz a KGM/B Elvi Osztály, Mészáros József pedig az Iparszervezési Főosztály képviselőjében került be. Az intézőbizottság elnökévé a minisztérium főkönyvelőségét képviselő Demkó Endrét választották. Az intézőbizottság feladatkörét a következők szerint határozták meg: „a minisztérium gazdasági és politikai ügyeinek vitele mindaddig, amíg a Kormány új vezetőket nevez ki. Az intézőbizottság a Forradalmi Bizottságnak szigorú beszámolási kötelezettséggel tartozik.” Az intézőbizottság azt is kinyilvánította, hogy a minisztérium épületében egyetlen pártnak sem ad helyiséget. Kimondta továbbá, hogy a Forradalmi Bizottságban a koalíciós pártok képviselői hivatalosan nem vehetnek részt, csupán, mint valamelyik főosztály vagy iparág képviselője.²²¹

A KGM Forradalmi Bizottsága november 3-i ülésén kinyilvánította a magyar nép szabadságharcának győzelmét, és követelte – a szovjet csapatok azonnal térjenek vissza korábbi támaszpontjaikra. A sztrájkot illetően kissé nyakatekert megfogalmazást fogadott el a bizottság. Egyfelől kinyilvánította: „teljes szolidaritást vállalva” a vasipari üzemek munkásaival mindaddig a KGM sem veszi fel a munkát, amíg a szovjet csapatok támaszpontjaikra vissza nem vonulnak, valamint biztosítékot nem kapnak a szovjet csapatok november 30-ig történő kivonására. Másfelől közölte: mivel a követelések néhány pontja időközben teljesültek, elhatározták a munka november 5-i megkezdését, és ugyanerre hívták fel összes üzemüket is. „Sztrájkjogunkat azonban változatlanul fenntartjuk és még meg nem valósult követeléseinket továbbra is szorgalmazzuk” – szölte a végső kitétel.²²²

A forradalmi helyzetben, különösen a szovjet csapatok változatlan Budapest irányába menetelését látva-hallva, kísérletek történtek egyes közép- és gépipari üzemek haditermelésre való visszaállítására is. A XX. Kerületi Forradalmi Tanács például felszólította a Lámpagyárat, hogy kezdje újra a kézifegyvergyártást. Az üzem ideiglenes munkástanácsa azonban november 2-i ülésén sajnálattal állapította meg, hogy mivel hónapok óta nem folytattak haditermelést, és gépparkjukat átállították, ezért legfeljebb a raktáron lévő alkatrészekből kísérlethet meg puskák összeszerelését.²²³ Az ehhez hasonló tervek valóra váltására azonban már nem maradt idő.

Ugyanakkor olyan is előfordult, hogy nem hadiipari üzem is megpróbált fegy-

²¹⁶ KGM II. Igazgatóság: Jelentés. Helyzetjelentés október 29-ről. 16 órakor; I. Iparigazgatóság: [Jelentés] Bp. 1956. okt. 29. PIL 290. f. 37. 6. e. 87–88., 97., 100. o.

²¹⁷ Jegyzőkönyv, felvettük a Lámpagyári Ideiglenes Munkástanács első ülésén, 1956. október 29-én; Jegyzőkönyv – felvettük az ideiglenes munkástanács második, 1956. október 30-i ülésén. PIL 290. f. 40. 6. e. 1., 5. o.

²¹⁸ Mészáros (2001), dokumentum 12–13.

²¹⁹ A Danuvia Szerszámgyépgyár Ideiglenes Munkástanácsa 1956. október 30-i határozata. PIL 290. f. 43. 6. e. 55–56. o.

²²⁰ Vállalati jelentések, 1957. március. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

²²¹ Jegyzőkönyv. Felvétel 1956. november 1-én a KGM Forradalmi Bizottságának alakuló ülésén; A KGM f. év november 1-én megválasztott Forradalmi Bizottság tagjai. PIL 290. f. 36. 6. e. 2., 4. o.

²²² [A] KGM Forradalmi Bizottságának határozatai. 1956. november 3. PIL 290. f. 36. 6. e. 5. o.

²²³ Jegyzőkönyv, felvettük a Lámpagyári Ideiglenes Munkástanács 1956. november 2-i ülésén. PIL 290. f. 40. 6. e. 12. o.

vergyártásba fogni. Október 31-én a nagykanizsai Dunántúli Kőolajipari Gépgyár sztrájkbizottsága határozatot hozott a páncélöklők gyártásának megkezdéséről. November 3-án a keszthelyi 9. lövészadosztály Katonai Forradalmi Tanácsa ülésén, mivel a gyártáshoz nem tudtak elegendő töltetet adni, javasolták taposóaknákból kiszerelni a szükséges anyagot. Keszthelyről állítólag szállítottak is át robbanóanyagot a kanizsai laktanyába, hogy a gépgyár és az üvegyár aknákat készíthessen a szovjetek ellen. Ám végül a robbanóanyagot nem adták ki az üzemeknek, hanem elzárták a laktanyában.²²⁴

November 4-én hajnalban a bevonuló szovjet csapatok, úgy tűnik, tisztában voltak a KGM/B üzemének helyzetével, mert – a honvédségi laktanyákkal ellentétben – nem szenteltek komoly figyelmet a gyáraknak. Így a harcokban a középgepipari üzemek nem vettek részt, sérülés, kár sem érte azokat a támadás során. Egyedül Székesfehérváron, a Vadásztölténygyár előtt álló magyar katonai híradóskocsit vették tűz alá a szovjetek 4-én hajnalban: itt két katona meghalt, egy pedig súlyosan megsebesült.²²⁵

Következmények és kilátások

A második szovjet intervenció elleni tiltakozásul kibontakozó általános sztrájkhoz a középgepipari vállalatok is egyöntetűen csatlakoztak. November első dekádjától pedig a vállalatok munkástanácsai keresték az ágazati és területi együttműködési lehetőségeket más munkásszervezetekkel.

Székesfehérváron november 8–9-én a Vadásztölténygyárban tartották meg a város munkástanácsainak értekezletét, mintegy 50–60 küldött részvételével. Ezen létrehozták a Székesfehérvári Központi Munkástanácsot, melynek elnöke a Motorjavító Vállalatot képviselő Fleck Ernő lett. A fehérvári központi munkástanács 18-ától állandó kapcsolatot létesített a Nagybudapesti Központi Munkástanács-csal is. A Kádár-kormánynak az országos munkástanács létrehozását akadályozó magatartása miatt Fehérváron november 23–24-én ismét sztrájk volt, amire válaszul több helyi munkástanács vezetőt letartóztattak. A munkástanácsok tiltakozásul a Motorjavító Vállalatnál és a Könnyűipari Szerszámgyárban is folytatódott a munkabeszüntetés.²²⁶

A gyöngyösi Szerszám- és Készülékgyár munkástanácsa november 9-i ülésén úgy határozott, hogy csak akkor hajlandó együttműködni a Kádár-kormánnyal, ha az „felhagy szektás politikájával”, valamint távoznak a szovjet csapatok az országból. A gyár küldöttei szoros kapcsolatot építettek ki a miskolci Lenin Kohászati

Művek munkástanácsával, majd november második felében a Nagybudapesti Központi Munkástanácsal is.²²⁷

A szigetszentmiklósi Pestvidéki Gépgyár a Csepel Autógyár Központi Munkástanácsához csatlakozott akcióiban, amelyhez állandó összekötőt is küldött. November 19-től pedig mindkét gyár a Csepeli Vas- és Fémmű Központi Munkástanácsával alakított ki együttműködést.²²⁸

A Lámpagyár Ideiglenes Munkástanácsa november 19-én a munka ideiglenes felvétele mellett döntött, a IX. Kerületi Munkástanács és a Nagybudapesti Munkástanács döntésével összhangban.²²⁹

A képlékeny politikai helyzetet és a forradalmi bizottságok, munkástanácsok változatlan erejét jól mutatja a KGM Forradalmi Tanácsa Intéző Bizottságának a minisztérium szerveihez november 26-án intézett felhívása. Az intézőbizottság hatásköre – a felhívás szerint a „Csergő János hivatalvezető elvtárssal történt megállapodás alapján” – kiterjedt a személyzeti kérdésekre is. Így két napon belül bekérték a főosztályok, önálló osztályok, iparigazgatóságok indoklással kiegészített felterjesztését, hogy kiket javasolnak felfüggesztésre vagy elbocsátásra a főosztályvezetők, önálló osztályvezetők, iparigazgatók közül. Szükségesnek tartották azt is, hogy a forradalmi bizottságok a területük egyéb funkcionáriusait is vizsgálják felül december 1-jéig. Kérték továbbá annak közlését, hogy október 23. óta milyen létszámváltozások következtek be. Leszögezték ugyanakkor: új felvétel vagy elbocsátás csak az intézőbizottság hozzájárulásával történhet.²³⁰

A Pestvidéki Gépgyár önállóan is csatlakozott a Nagybudapesti Központi Munkástanácshoz, és – a Csepeli Központi Munkástanácsal ellentétben – fenntartás nélkül részt vett a december 11–12-i 48 órás sztrájkban is. A gépgyár katonatiszt igazgatója pedig tiltakozása jeleként nem írta alá a Tiszti nyilatkozatot.²³¹

Az energiahány, a szállítás és közlekedés ellehetetlenülése és a kooperációs együttműködések szétesése miatt számos középgepipari üzemben alig folyt termelés az 1956-os év hátralévő részében. November folyamán ezért több vállalatnál átfogó foglalkoztatási, termelési és gazdasági programot dolgoztak ki az újrainduláshoz. Ám, még ha sikerült is újjászervezni – politikai sztrájkoktól tarkítva – a termelést, az egész ipart és gazdaságot sújtó kaotikus állapotok akkor is lehetetlenné tették a nyereséges gazdálkodást. A Lámpagyárban például 1956. IV. negyedévben a mindössze 4,2 millió Ft-os termelési értékkel 8,6 millió Ft bérköltség állt szemben. A rendkívüli eseményekből adódó veszteségeket utóbb 8,3 millió Ft-ban számszerűsítették, ami még nem tartalmazta az elmaradt nyereséget.²³²

²²⁷ Cseh (2003) 293. o.

²²⁸ Böör–Takács (2006) 313. o.

²²⁹ Ideiglenes Munkástanács. 1956. november 21. PIL 290. f. 40. ó. e. 58. o.

²³⁰ Felhívás a KGM főosztályainak, önálló osztályainak és ipari igazgatóságainak forradalmi bizottságaihoz. 1956. november 26. PIL 290. f. 36. ó. e. 7. o.

²³¹ Böör–Takács (2006) 314. o. A gyárigazgatót emiatt leszerelték a hadseregből, de vezetői beosztásában megtartották.

²³² Reiner (1985) 41. o.

²²⁴ Kapiller–Csomor (2004) 168., 171. o., illetve Kapiller–Csomor (2006) 298. o.

²²⁵ Csurgai (1996) 208. o. A két meghalt katona: Jáki István honvéd és Nagy Rudolf tizedes. Horváth–Tulipán (2006a) 137. és 143. o.

²²⁶ Csurgai (1996) 218–223. o.

A töredékesen fennmaradt iratokból úgy tűnik, hogy november közepén a KGM kiküldöttjei megkísérelték felmérni a vállalatok helyzetét. Egy, a Mechanikai Művekről beszámoló egyoldalas, dátátlan jelentés szerint a vállalat sztrájkolt, a törökbálinti telephelyen a megbízott igazgatón, a munkástanács néhány tagján, a portásokon, az örök és néhány karbantartón kívül senkit nem találtak. A vállalat és raktárainak őrzésére magyar karhatalmat kértek a területi karhatalomtól és az iparigazgatóságtól, de nem kaptak. Két külső raktáruknál szovjet katonák őrködtek, akiknek tevékenységével nem igazán volt elégedett az igazgató, mert „azok lövöldöznek és játszanak”. A vállalat őrzését 14 fő biztosította, 8 puskával. A KGM kiküldöttje felháborodottan rögzítette, hogy az őrség jelenlévő tagjai „Kádárkormány [sic] ellenesek, és nem tűzök, hogy ellenforradalmárok”.

A Danuvia-nál fegyver nélküli munkáőrség vigyázta a gyárat. A KGM kiküldöttjének jelentése szerint a munkástanács határozott és egyöntetű véleménye az volt, hogy a vállalathoz nem is kell fegyveres őrség, és „egyes tagjai még az ellen is tiltakoznak, hogy egyáltalán fegyvert is gyártsanak valaha”. A rendészet felügyeletével megbízott munkástanács tagja állítólag felelősségre vonta a gyár főportását, hogy miért nem álltak ellen, amikor a szovjet katonák elvitték az őrség addigi fegyvereit.²³³

A munkástanácsok megfegyverezése és a további fegyveres akciók megakadályozása érdekében november második felében és december folyamán a magyar karhatalmi alakulatok és a Szovjet Hadsereg alegységei begyűjtöttek minden hadieszközt a hadiipari üzemekből is. Csak hogy a legfontosabbakat megemlítsen:

- az Északmagyarországi Vegyiművektől a miskolci karhatalom vitt el 1 db 85 mm-es, 2 db 57 mm-es, 3 db 37 mm-es, valamint 1 db 122 mm-es löveget, illetve tarackot;
- a Szovjet Hadsereg gyűjtött be a felnémeti Finomszerelvénygyárból 1 db 37 mm-es és 2 db 23 mm-es gépágyút, valamint egy 37 mm-es ballisztikai csövet;
- a székesfehérvári Vadásztölténygyárból egy-egy 82 mm-es és 120 mm-es aknavetőt és kézifegyvereket;
- a veszprémi Fémfeldolgozó Vállalattól 15,6 tonna különféle lőport, valamint 5,6 millió db csappantyút;
- a diósgyőri Nehézszerelvénygyárból 5 db 37 mm-es gépágyút, 9 db 57 mm-es, 59 db 85 mm-es és 1 db 152 mm-es löveget, illetve tarackot.²³⁴

A szovjetek ráadásul minden, még a gyártáshoz szükséges robbanóanyag-féleséget is begyűjtöttek, illetve átvették például a Nitrokémia és a Mechanikai Művek külső raktárainak őrzését is. A szovjet őrség a gyártáshoz alapanyagot csak miniszteri engedélyokirat alapján adott ki, ami gyakorlatilag lehetetlenné tette a folyamatos termelést. (A megbízott kohó- és gépipari miniszter, Csörgő János

kérésre aztán – Münnich Ferenc, a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány elnökhelyettesének közbeiktatásával – az ügyet Révész Géza honvédelmi miniszter szovjet főtanácsadója intézte el 1957. május végére. Ekkortól előre megszabott időpontokban, a KGM/B-t irányító miniszterhelyettes engedélyével rendszeresen vételezhettek alapanyagot az említett üzemek.)²³⁵

1956. november második felében, ahogyan erősödött a karhatalom, és a kádári vezetés mindinkább a kemény fellépés irányába mozdult el, úgy szaporodtak a letartóztatások, a munkástanácsok őrizetbe vételei. A MOM munkástanácsa ezért november 19-én külön levélben fordult a Kádár-kormányhoz, amelyben leszögezték: „az ország gazdasági életének minél előbb normális mederbe való terelésénél a legfontosabb probléma a megfelelő nyugodt és biztonságos légkör megteremtése”. Ehhez elengedhetetlennek ítélték, hogy a munkástanácsok és dolgozók aletalan letartóztatásai megszűnjenek, és az alapos indokkal elhatározott őrizetbe vételekről is tájékoztassák a munkástanácsot.²³⁶

A munkástanácsok sokszínű tevékenysége jól kiviláglik a MOM Ideiglenes Munkástanácsának november végi beszámolójából. A testület lényegében teljesen átvette a nagyvállalat irányítását. A drága és egyedi géppark megvédésére nemcsak állandó ügyeletet, hanem fegyveres őrséget szervezett. A „kerületi Vöröskereszt kórháznak” tehergépkocsit biztosított, és a vállalati óvóhelyről ágyakat, matraccokat adott át.²³⁷ Újraindították a vállalati óvodát és bölcsődét, az iskolás gyermekek részére pedig a MOM Kultúrotthonban pedagógusokkal foglalkozásokat szerveztek, és központilag étkeztették az iskolás gyerekeket is. A munkástanács által kinevezett új igazgatóval kidolgozták a vállalat év végéig szóló pénzügyi és gazdasági tervét. Felvették a kapcsolatot az illetékes külkereskedelmi vállalattal, hogy mely termékek exportja lenne leggazdaságosabb a vállalatnak. A romos lakások helyreállítására brigádokat szerveztek, amelyek munkával és anyaggal segítettek a harcok következtében megsérült lakások helyreállítását. Otthontalanná vált munkásaiknak négy új lakást biztosítottak. Létrehoztak továbbá egy háromtagú bizottságot, amely a karhatalmi egységekkel karöltve az eltűntek felkutatását végezte.²³⁸

A korábban katonás rendben működő iparágban is igen nehezen álltak helyre a normális termelés feltételei. 1956–1957 fordulóján a KGM/B az Általános Géptervező Irodát bízta meg a szektor üzemeiben keletkezett károk teljes körű felmérésével. A vizsgálat kiterjedt a KR-raktárakban tárolt (hidegtartalékban lévő), valamint a polgári termeléshez igénybe vett gépek és berendezések állapotának felmérésére, továbbá a korábbi KR-(mozgósítási) tervek felülvizsgálatára is.²³⁹

²³⁵ Uo.

²³⁶ A Magyar Népköztársaság Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányának. 1956. november 19. PIL 290. f. 43. ó. e. 128–129. o.

²³⁷ A szövegből nem derül ki, hogy a János Kórháznak vagy esetleg a forradalom ideje alatt újra beüzemelt Sziklakórháznak segítettek.

²³⁸ A Magyar Optikai Művek Ideiglenes Munkástanácsának beszámolója. 1956. november 30. PIL 290. f. 43. ó. e. 98–100. o.

²³⁹ Grohe (1985) 22. o.

²³³ Mechanikai Művek. D. n.; Telefongyár, Danuvia. D. n. PIL 290. f. 37. ó. e. 118., 116. o.

²³⁴ Vállalatunkénti kimutatások, 1957. március. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

3.11. TÁBLÁZAT. Az 1956. október 23. és december 31. között a közpépgépipari üzemekből a felkelők kezére került fegyverek, lőszer, robbanóanyagok és pirotechnikai eszközök mennyisége. 1957. március.
Forrás: MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

Üzem/vállalat neve	Puska	Pisztoly	Géppisztoly, gépkarabély	Vadász- és sportfegyver	Golyószóró, géppuska	Löveg aknavető	Gyalogsági lőszer		Tüzérségi lőszer	Robbanóanyag jelölések		
							Összesen	Ebből éleslőszer		Gyújtó, csappantyú, egyéb	TNT, hexatoulol, paxit stb.	Lőpor
							(darab)	(kg)				
Lámpagyár	97	56	38	520	0	0	111 985	27 238	0	0	0	23
Mechanikai Művek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	75	1 221	0
Északmagyarországi Vegyiművek	14	8	2	6	0	0	188	188	0	0	0	0
Nitrokémia	16	19	6	0	1	1	2 634	2 634	0	0	0	0
Ipartelepek	244	1	0	0	0	1	121 250	52 950	0	0	0	0
Bányagutacsgyár	13	0	0	0	10	0	5 890 729	5 890 729	0	0	0	0
Mátravidéki Féművek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hajdúsági Iparművek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Finomszerelvénygyár	0	0	0	0	0	1	0	0	400	0	0	0
Vadásztölténygyár	3	2	6	3	3	2	0	0	0	0	0	0
Tömegcikk Művek	56	20	36	0	16	0	18 826 485	18 826 485	0	0	0	0
Fémfeldolgozó Vállalat	21	8	0	12	0	0	80 112	48 050	0	0	0	0
Kohászati Alapanyaggyártó Vállalat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51	0
Csepel Vas- és Féművek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14 943	1 964	0
Pestvidéki Gépgyár	12	0	0	0	0	0	900	900	0	0	0	0
Danuvia	0	0	11	0	23	0	271 484	187 779	1 602	0	0	0
Nehézszerelvénygyár	21	2	0	0	0	0	185	0	65	0	0	0
Gépjárműjavító Vállalat	0	0	0	0	19	0	0	0	0	0	0	0
Összesen	497	116	99	541	72	5	25 305 952	25 036 953	2 067	15 018	3 236	23

A KGM Személyzeti Osztálya 1957. március elején terjesztette fel jelentését a minisztériumhoz tartozó 246 vállalatnál működő munkástanácsokról, amelyek a december óta bekövetkezett politikai és jogi változások nyomán persze lényegesen megváltozott. A számba vett 7850 munkástanács tagból ugyanakkor még ekkor is csak 449 volt tagja az új kommunista pártnak, az MSZMP-nek – ami alig 5,7%-os arányt jelentett. Külön kimutatás készült a leváltott vállalatvezetőkéről. Eszerint a KGM/B területén az I. Iparigazgatóság 21 igazgatójából hetet váltottak le a munkástanácsok, ebből öt személycserét utólag a minisztérium is jóváhagyott. A II. Iparigazgatóságnál 23 igazgatóból tizenegyet cseréltek le, ebből nyolcat utólag is jóváhagytak. Párttagok tekintetében sem álltak jobban a hadiipari igazgatóságok munkástanácsai. Az I. Iparág 131 munkástanács-elnökségi tagjából tizenhárom volt MSZMP-tag, a II. Iparágnál 157-ből tizenhat.²⁴⁰

Az októberi eseményeket követően eltűnt fegyverek és robbanóanyagok, valamint félkész termékek számbavétele hosszú hónapokkal később, csak 1957 márciusában kezdődött meg. (Ennek eredményei láthatóak a 3.11. táblázatban, bár néhány fontos üzem – mint például a diósgyőri Könnyűgépgyár – adatlapja hiányzik.) A kohó- és gépipari miniszter számára készített összefoglaló jelentés szerint mintegy 1500 kézfegyver, 25 millió db gyalogsági lőszer, 27 tonna robbanóanyag, lőpor és gyutacs, 1600 db tüzérségi lőszer, valamint 151 db löveg és aknavető tűnt el a közpépgépipari üzemekből 1956. október 23. és december 31. között. (A lövegeknél némi ellentmondásban állnak az üzemi jelentések az összefoglalóval, hiszen az előbbieket mindösszesen 5 db „ellenforradalmárokat” kezére került tüzérségi eszközről számolnak be, további 111-et a Szovjet Hadsereg, a Magyar Néphadsereg vagy a karhatalom egységei vettek birtokba. A 35 darabos különbségre nem találunk magyarázatot, vizsgálat nem indult az ügyben tudomásom szerint.)

A rovincsolás során több vállalatnál csak hozzávetőleges adatokat tudtak szolgáltatni a hiányokról, mert nem voltak pontosan és naprakészen vezetett nyilvántartások. A felülvizsgálat során derült fény arra is, hogy számos üzemben jelentős mennyiségű, a gyártáshoz korábban bekészletezett, valamint gyártásból visszamaradt selejt robbanóanyag van raktáron: például az Ózdi Kohászati Üzemeknél 13 tonna, a Lenin Kohászati Művekben 13 tonna, a Finomszerelvénygyárban 63 tonna, a Mechanikai Műveknél 889 tonna. A szükségtelenül tárolt vagy megsemmisítésre váró anyagok mielőbbi elszállítását és megfelelő kezelését külön szorgalmazta ezért a jelentés.²⁴¹

Az iparág zilált helyzetét az is jelzi, hogy a KGM/B 1957. évi tervét tartalmazó kormányhatározatot 1957. május 3-án küldte meg az Országos Tervhivatal, a haditechnikai termékek előirányzatait pedig csak május 22-én hagyta jóvá a Honvédelmi Tanács.²⁴² Az Országos Tervhivatal elnökének a KGM vezetőjé-

²⁴⁰ Feljegyzés a KGM területén működő munkástanácsokról. 1957. március 2. PIL 290. f. 37. d. e. 1–4. o.

²⁴¹ Jelentés Csergő János elvtársnak, a KGM vezetőjének. 1957. március 25. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

²⁴² A Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3200/1957. sz. határozata: A KGM/B 1957. évi ter-

hez írt kísérőlevele fényt derít arra is, hogy a vállalatok hogyan vészelték át az év első öt hónapját termelési és elosztási terv nélkül. Kiss Árpád kiemelten felhívta Csergő János figyelmét, hogy a középépipari vállalatok is csak szerződés alapján gyárthatnak, illetve, hogy a KGM rendszeres ellenőrzésekkel akadályozza meg a népgazdaság számára felesleges cikkek termelését. Prioritást pedig egyértelműen a lakosság árualapjának növelése és az exportigények kielégítése kapott. Így a hadiipari végtermékek éves összértékét 140 millió Ft-ban irányozták elő, ami a KGM/B 2100 milliós éves tervének mindössze 7%-át tette ki. (különbféle javítási munkák, alkatrészek gyártása és az áthúzódó munkák pótlása).

A fogyasztás árualapjának megteremtése

Az 1956. októberi forradalom leverését követően a Kádár János vezette kormány – a magyar történelemben páratlanul brutális megtorlás mellett – számos kedvezményrel és intézkedéssel igyekezett stabilizálni hatalmát. 1956–1957 fordulóján a bérből és fizetésből élők 70–75%-a részesült jelentős fizetésemelésben, a vállalatok önállóbban alakíthatták bérezési rendszerüket, az állam immár kevésbé korlátozta a magántulajdonú kisipari és kiskereskedelmi tevékenységet.²⁴³ A megemelt keresetek, növekvő lakossági jövedelmek lekötéséhez ugyanakkor megfelelő áru kínálatot is biztosítani kellett – ami leggyorsabban megint csak a hadiipari vállalatok fölös kapacitásainak átállítással tűnt megvalósíthatónak. Az NDK-val ellentétben (ahol másfél évig egy Központi Háztartástechnológiai Munkacsoport is működött) Magyarországon nem lett a politikai közbeszéd tárgya a háztartások gépesítése,²⁴⁴ de a mosógép és a hűtőgép, valamint – magyar autógyár hiányában – a motorkerékpárok gyártása kiemelt figyelmet kapott.

A hadiipar előbb említett 1957. évi terve világos célokat fogalmazott meg: a mozgósítási kapacitások fenntartása mellett ki kell alakítani a vállalatok másod- és kiegészítő profilját. „...az árualap és a vásárlóerő egyensúlyának biztosítása, valamint a külkereskedelmi helyzet javítása kötelezően előírja, hogy a KGM/B 1957. évben olyan cikkek gyártását végezze, ami a lakosság közszükségleti cikkekkel való ellátását, valamint az exportra történő szállítás lényeges emelését célozza” – szövegezte a verdikt. A külkereskedelem számára 60%-kal több civil árucikket kellett biztosítani. A belföldi áruellátás javítása érdekében kétszer több rádiókészüléket, 60%-kal több alumíniumedényt, 40%-kal több varrógépet és 25%-kal több motorkerékpárt kellett gyártani. Ezzel a felfutással valóban komoly ellátási felelősség hárult a hadiipari vállalatokra: 125 cm³-es motorkerékpárból 100%-kal, alumíni-

ve., illetve a Honvédelmi Tanács 1/104/1957. sz. határozata, a KGM/B (középépipar) 1957. évi terve. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d.

²⁴³ Lásd részletesen Honvári (2006) 314–325. o.

²⁴⁴ A Központi Háztartástechnológiai Munkacsoport (Zentrales Aktiv für Haushaltstechnik) a háztartások gépesítésének, fejlesztésének programját volt hivatott megvitatni és körvonalazni. Lásd Zachmann (2002).

umedényekből 66%-kal, a rádiókészülékekből 35%-kal, varrógépből 30%-kal, mosógépből pedig 33%-kal részesedtek a nemzeti össztermelésből.²⁴⁵

A haditechnikai termelés 1958-ban érte el a mélypontot: mindössze 4,4%-ot tett ki a KGM/B vállalatainál. A tartós fogyasztási cikkeknel ugyanakkor igen meredeken emelkedő előirányzatokat találunk: mopedekből tizenkilencszer, porszívókból ötször, mosógépből háromszor, varrógépből 60%-kal többet kívántak legyártatni. A Honvédelmi Tanács kiemelt feladattá tette a háztartási hűtőgép, a televíziós vevőkészülék és különféle elektroakusztikai berendezések (lemezjátékos stb.) gyártásának megkezdését. A terv műszaki fejlesztéssel foglalkozó fejezete külön hangsúlyozta a geodéziai műszerek, mikroszkópok, rádiók és különféle műszerek gyártásának korszerűsítését azzal az indokkal, hogy „a világpiacra versenyképesek lehessünk; és megfelelő önköltséggel dolgozzunk”.²⁴⁶

A civil termelés 1956 utáni gyors és tartós növekedése csak vállalaton belüli átszervezésekkel, beruházásokkal és az önálló gyártmányfejlesztés elindításával volt lehetséges. A gyártás átszervezésében, új technológiák kidolgozásában és bevezetésében továbbra is az Általános Géptervező Irodától kaphattak segítséget a hadiipari vállalatok. Az ÁGTI tervezte például a Vadásztölténygyár rádió- és televíziókészülékeihez szükséges szekrények (kávák) új gyártóüzemét (Veszprém–Fajsz). A gyárakban zajló önálló termékfejlesztés egyik következményeként az Általános Géptervező Irodának kellett új eljárásokat kidolgoznia különféle fémtermékek felületkezelésére (korrózióvédelem, festés, galvanizálás stb.), és megterveznie a műveletet végző üzemszerveket. Ugyancsak az ÁGTI végezte a Mátravidéki Féműveknél a tubusgyártó berendezések korszerűsítését és sorokká való összekapcsolását, valamint a Fémnyomó- és Lemezárugyárnál az üzemelrendezés, a szerelőszalag és több berendezés tervezését.²⁴⁷

A végleges polgári profilok megtalálásánál a helyi vállalatvezetők helyzetfelismerésén és kezdeményezőkézségén is sok múlott. A Jászberényi Fémnyomó- és Lemezárugyár igazgatója, Gorjanc Ignác például a főmérnökével találta ki a hűtőszekrénygyártást távlati célként a szódásszifonok, alumíniumedények és -hordók gyártása mellé. A KGM Gorjanc emlékei szerint nemigen bízott abban, hogy Magyarországon évi 20 000 db hűtőt el lehet majd adni,²⁴⁸ 1957-ben végül mégis úgy döntöttek: koncentrálni kell a több kisebb vidéki és budapesti telephelyen folyó, kezdetleges hűtőgépgyártást. Jászberényben 1957 végére készült el az első, Super 100-as hűtőszekrény prototípusa, melynek sorozatgyártását 1958-tól tudták megkezdni. A következő években a Hűtőgépgyárra átnevezett üzem számos új technológiát vezetett be (hidegfolytatás, elektrosztatikus festés; porfestés; hőre lágyuló műanyagok vákuumformálása, védőgáz hegesztés stb.), amelyek jelentősen

²⁴⁵ A HT 1/104/1957. sz. hat. A KGM/B 1957. évi terve. 1957. május 22. MNL OL XIX-A-98 1. d. 2. kötet.

²⁴⁶ A KGM/B 1958. évi terve. 1958. január 28.; a HT 3/109/1958. sz. határozata. 1958. március 13. MNL OL XIX-A-98 1. d. 5. kötet.

²⁴⁷ Grohe (1985) 16., 24–27. o.

²⁴⁸ Kiss (2003) 34. o.

növelték termelékenységét és gazdaságosságát. 1961–1962-ben kifejlesztették az első 120 literes kompresszoros, valamint egy 70 literes abszorpciós háztartási hűtőszekrény prototípusát is.²⁴⁹ A Hűtőgépgyár kifejezetten nagy hangsúlyt fektetett a gyártmány- és termékfejlesztésre, amelyhez gyorsan bővítette kutató-fejlesztő részlegét is: 1959-ben egy végzős évfolyamot, közel húsz mérnököt szerződtettek le a miskolci Nehézipari Egyetemről.²⁵⁰

A téglási Hajdúsági Iparművek, amely 1956-ban gyalogsági lőszer helyett 300-féle gépkocsi alkatrészt gyártott, ugyancsak vállalatvezetői javaslat nyomán vette át a Villamosgép- és Kábelgyártól a mosógépgyártást. A pisztolylőszer-hüvely gyártó csarnokban (arra szolgáló célgépek felszedése és konzerválása után) kezdték meg a gyártásfelkészülést. Az új termékhez viszont az addigi forgácsolás és hőkezelés mellé be kellett vezetni a lemezfeldolgozást, felületkikészítést és szereléseket. Az M01 típusú (négyoszögletes) mosógépből 1957. II. negyedévéig kezdődött a sorozatgyártás, de csak a célul tűzött mennyiség harmadát sikerült előállítani. 1958-ban már több mint 100 000 darab készült az első típusból; így a vállalat teljes termelési értékének 88%-át már a mosógép adta. 1959-től kezdték el – egy „Riga” típusú szovjet mosógép alapján – a hengeres keverőtárcsás mosógépek, és ugyanezen évben indították el a centrifugák gyártását. A Hajdúsági Iparművek két fő beszállítója ugyancsak hadiipari vállalat volt: a Fémnyomó- és Lemezárugyár (mosógépdob) és az Ipari Műszergyár (villanymotor). Gyártásfejlesztés terén számos lépés történt a termelékenység növelésére és a minőség javítása érdekében: zománcozó üzem és központi hőkezelő létesült, anyagmozgató szalagot szereltek be a lemezüzemben stb. 1960 után megjelentek a fóliahegesztő gépek, s bevezették a keménykrómozást és a mosógépüstök zártciklusú gyártását.²⁵¹

A motorkerékpár-gyártás ugyancsak 1957-től vett komolyabb lendületet. A Danuvia Szerszámgépgyár még 1954 szeptemberében kapott megbízást a KGM-től a 125 cm³-es motorkerékpár gyártásának megszervezésére. A ma is legendás kétkerekűként emlegetett DV-125 gyártása, hosszas előkészületek után, 1957-től futott fel. A motorkerékpárból – különféle módosított konstrukciójú változatban – több tízezer darab készült (évi 18–23 000 db).²⁵²

Jelzésértékű, hogy az 1957 tavaszi tárgyalások alapján biztosított szovjet beruházási hitelből a KGM/B a civil termelésének fejlesztésére kapott forrást. Egy 1957. novemberi összeállítás szerint a középgepipar 1958–1960-ban 96,8 millió Ft hazai forrás mellett 45,5 millió szovjet eredetű hitelre számíthatott, hogy abból a lőpor- és robbanóanyag-üzemknél kiépítsék a polgári profilt cseppfolyós klór, marónátron, szintetikus fenol és dinitrorodánbenzol gyártásával. A beruhá-

zástól 40 millió Ft importmegtakarítást és a hadivegyipar mintegy 80 millió Ft-os dotációs igényének megszűnését várta a tervhivatal.²⁵³

Felkészülés a haditermelés korszerűsítésére. Noha a KGM/B vállalatainál az erőfeszítések többsége a polgári termelés növelésére, fejlesztésére és modernizálására irányult, a katonai termelés nem szűnt meg teljesen. Egyrészt az évek óta lezáratlan ügyeket kellett tisztába tenni (befejezetlen üzemek, üzemszerek), másrészt felkészülni az évek óta ismert haditermelési feladatokra.

1957 áprilisában például az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya – a hároméves és ötéves népgazdasági terv összeállításának elindítása miatt – kívánta lezárni a sajátbányai tűzérségi lőporüzem befejezésének kérdését. A Honvédelmi Tanács 1953-ban előírta az Északmagyarországi Vegyiműveknél az oldószeres tűzérségi lőporgyártás kiépítését (a befejezetlen „E” üzem „B”-oldalának átépítésével), beruházási keret hiányában azonban ez nem valósult meg. 1956-ban az Országos Tervhivatal, a KGM/B, a vállalat és a Haditechnikai Intézet szakemberei Csehszlovákiában tanulmányozták a diglikolos lőporgyártást, és a tapasztalatok alapján nem javasolták a mintegy 110 millió Ft-ot kóstáló 1953-as terv végrehajtását, hanem az újabb eljárás meghonosítását kívánták elérni. A beruházási tervek összeállításához a Haditechnikai Intézetnek, a KGM-nek és az Országos Tervhivatalnak sürgősen döntésre kellett jutnia, hogy mely eljárást választják a tűzérségi lőporgyár befejezéséhez.²⁵⁴

A nyár folyamán egy hónapot töltött a Szovjetunióban a Finommechanikai Vállalat küldöttsége, hogy beszerezze a gyártandó lokátorok (SzON-4 és SzON-9), valamint az Sz-60-as gépagyú (amelynél kooperációs partner volt) hiányzó dokumentációit, és tárgyaljon az esetleges alkatrészszállításokról. A szovjet Honvédelmi Ipari Minisztériummal, a Mérnöki Főosztállyal, valamint a Híradástechnikai Minisztérium képviselőivel folytatott megbeszélések nyomán a dokumentációkat megkapták ugyan, és számos alkatrész szállítására ígéretet kaptak, azonban ko-

²⁵³ Szovjet beruházási hitel főbb adatai. Összeállítva a Beruházási Bizottság és az érdekelt miniszterek 1957. november 12-i ülésén hozott határozatok alapján. 1957. november 19. MNL OL XIX-J-1-j SZU 1945–1964 TÜK 44. d.

²⁵⁴ Tűzérségi lőporgyártás korszerűsítése diglikolnitrátos lőporok gyártása. 1957. április 8. MNL OL XIX-F-6-dd 9. d. A HTI-nek a levélhez mellékelte 1957. március 22-i szakvéleménye egyértelműen amellett érvelt, hogy azon lőszerknél is, ahol a licenc oldószeres lőport ír elő, kedvezőbb tulajdonságokat mutatnak a nem oldószeres (nitroglicerines) vagy a diglikolnitrátos lőporok. Előbbiek nyersanyaga (a glicerín) ráadásul hiánycikknek számított, míg az utóbbihoz szükséges diglikol-etilénből, földgázból, krakkgázból, acetilénből vagy alkoholból is előállítható volt. Lásd uo.

²⁴⁹ Szemelvények a Hűtőgépgyár történetéből (1984). 31–35. o.

²⁵⁰ Kiss (2003) 41. o.

²⁵¹ Pósa-falvi-Pótor (1985) 20–25. o.

²⁵² Halmosi (1985) 21–23. o.

moly nehézségeket jósoltak az első lokátorokhoz szükséges egyéb importanyagok beszerzésénél.²⁵⁵

Fokozatosan megkezdődött a géppark állapotának felmérése is. 1954-ben a Honvédelmi Tanács a hadiipari géppark 5%-ának átcsoportosítását engedélyezte az új feladatok ellátására, a tényleges helyzetet 1957 nyarán mérte fel a KGM Ipar-szervezési Főosztálya. Átlagosan valóban csak a gépek 5,4%-át, illetve a produktív géppark 5,6%-át adták át más vállalatoknak vagy egymásnak, ám ezek az arányok például a tüzérségi lőszerhüvelyt gyártóknál meghaladták a 10%-ot. Néhány javítóvállalatnál (Pestvidéki Gépgyár, Gödöllői Járműjavító) pedig túllépte a 15%-ot a kölcsönadott gépek aránya. A főosztály szerint az utóbbi mérvű gépátcsoportosítások már a B-részleg mozgósítási időszaki képességeit csorbította.²⁵⁶

A korábban már említett 1958. évi terv ugyan nagy hangsúlyt fektetett a nyereséges polgári termelésre, de számos felkészülési feladatot is megfogalmazott. Így például az év folyamán meg kellett kezdeni az 57 mm-es Sz-60-as gépágyú és a hozzá való löszerek gyártását, a SzON-9A lokátor gyártási felkészülését úgy folytatni, hogy 1959-től a sorozatgyártás biztosított legyen; továbbá be kellett fejezni a 7,62 mm-es golyószóró és öntöltő karabély mintapéldányait. Ehhez az egy-séges gyalogsági lőszer nullszériáját év végéig mindenképpen le kellett gyártani. Az új előkészületi feladatok indokolták a szektor műszaki szakemberekkel való megerősítését: mintegy 650 új munkavállaló felvételét tervezték.²⁵⁷

4. TALPRA ÁLLÁS – KGST-SZAKOSÍTÁSSAL, 1958–1968

4.1. A haderő minőségi fejlesztése

Új elvárások, a fejlesztés újraindítása

1958 tavaszán a magyar hadvezetés számára is egyértelmű volt, hogy az újjászervezett néphadsereg korszerűtlen, fegyverzete elavult.¹ Bár számos távlati terv készült a korábbi években (1960-ig vagy éppen 1965-ig szólóan) a hadsereg fejlesztésére és a hadiipar feladataira vonatkozóan, azokat sorra felülírták az újabb és újabb szovjet elképzelések, elvárások. Az 1958. márciusi magyar–szovjet tárgyalásokra (lásd bővebben a 3.1. alfejezet végén) feltehetően egy szövetségi szintű egyeztetés részeként került sor. Feltételezésem szerint az egyes tagországokkal folytatott moszkvai konzultációkat követően fogalmazhatta meg a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők egységes elképzeléseit a hadseregek szervezetéről és fegyverzetéről 1958. április végén vagy május elején – nyilvánvalóan szoros összefüggésben és menetrendben a hadiipari munkamegosztás kidolgozásával. Az új javaslat miatt – az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának május 9-i feljegyzése szerint – az addig tervezetthez képest 700 millió rubelről 100 millió rubelre csökkentek a magyar haditechnikai exportlehetőségek. A korábban nagy áldozatok árán kiépített hazai hadiipari kapacitások még az eredeti szállítási volumennel sem lettek volna leterhelve, így pedig vészhelyzet állt elő, mivel úgy tűnt, nem lesz mivel ellentételezni a néphadsereg fejlesztéséhez szükséges fegyver- és eszközimportot.²

A szovjet blokk pártvezetőinek csúcstalálkozóját már 1958 februárjában összehívta Ny. Sz. Hruscsov, ám a tényleges és tételes programot csak május elején küldték meg Moszkvából. Ebből derült ki, hogy második napirendi pontként a „honvédelmi iparágak tevékenységének, valamint a haditechnikai kölcsönös szállítások kérdéseinek összehangolása” kerül terítékre. Az MSZMP PB május 6-i ülésén Apró Antal hozzászólásából tudható, hogy április 26-tól már előzetes hadiipari tárgyalások zajlottak Moszkvában. A PB e tanácskozásán aztán egyfelől kijelölte a kiutazó delegációt (Kádár János első titkár, Apró Antal, a Minisztertanács

²⁵⁵ Feljegyzés Kapornay Mihály igazgató és Szolgay Norbert főmérnök részére. 1957. szeptember 10. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXIX. 204. 6. d.

²⁵⁶ Jelentése a HT 105/27/1954. sz. határozatának végrehajtásáról. 1957. október 17. MNL OL XIX-F-6-kb 79. d.

²⁵⁷ A KGM/B 1958. évi terve. 1958. január 28.; a HT 3/109/1958. sz. határozata. 1958. március 13. MNL OL XIX-A-98 1. d. 5. kötet.

¹ Szani (2006) 370. o.

² A Magyar Fél álláspontja az értekezlet 2. napirendi pontjához. 1958. május 9. MNL OL XIX-A-16-i 10. d.

elnökének első helyettese, Kiss Árpád, az Országos Tervhivatal elnöke és Révész Géza honvédelmi miniszter), másfelől előterjesztést kért a tanácskozássra.³

A néhány napon belül elkészített előterjesztés a 2. pont kapcsán emlékeztetett arra, hogy a Magyar Néphadsereg elfogadott fejlesztési ütemterve szerint mintegy 4,1 milliárd devizaforint értékű haditechnikát kell majd importálni, ebből 1,95 milliárd devizaforintot kell kifizetni. Ezért volt kulcsfontosságú a kölcsönös haditechnikai szállítások megszervezése és a magyar katonai export növelése. Magyarország a fegyverimportot – az 1957–1960 közötti szállításokhoz hasonlóan – 1961–1965-ben is harmadrészből klíringsszállítással (a behozatal évében), kétharmad részben pedig hitellel kívánta kifizetni (tízéves futamidővel, 2%-os kamattal). Ez ügyben március 20-án levélben fordult a szovjet vezetéshez, amelyre az előterjesztés benyújtásáig nem érkezett válasz. Az előterjesztők azt szorgalmazták, hogy a hazai katonai híradástechnika számára lokátorok, rádiórelék és más cikkek gyártásmegosztásával kíséreljenek meg minél több megrendelést leegyeztetni.⁴ Az MSZMP PB május 13-án 3-4 oldalas, rövid és velős állásfoglalás kidolgozását írta elő a magyar álláspont összegzésére. A haditechnikai szállítások rendezésére kétoldalú tárgyalások kezdeményezését javasolta a Szovjetunióval, valamint a hadiipari exportlehetőségeink és képességeink képviselőit.⁵ A hadseregfejlesztési program végvitele és a hadiipari nemzetközi együttműködés elmélyítése így szükségszerűen összekapcsolódott.

A KGST-tagországok kommunista és munkáspártjainak 1958. május 20–23-i csúcstalálkozóján, amelyen alapvetően a gazdasági együttműködés továbbfejlesztésének kérdéseit, a nemzetközi munkamegosztás és termelésszakosítás összehangolását vitatták meg, lényegében csak elvi deklarációk születtek. A 2. napirendnél zárt ülésen szögezték le a delegációk, hogy a népi demokráciák hadiiparainak specializációját racionálisabban kell megszervezni, valamint az 1965-ig szóló hadiipari és kölcsönös hadianyag-szállítási tervek kidolgozásánál is mindinkább törekedni kell a munkamegosztásra. A korábbi szovjet elhatározásoknak megfelelően azt is határozatban rögzítették, hogy a tagországok maximális mértékben saját termelésből vagy kölcsönös szállításokból fedezzék „klasszikus fegyverszükségleteiket”, a lőszergyártást pedig minden tagországban folytassák.⁶

A konkrétumokról nyár végén döntöttek az illetékes állandó bizottságban. A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága (HEÁB) az 1958. augusztus 25. és szeptember 5. között Moszkvában zajló értekezletén Magyarországnak 1,3 milliárd rubelnyi haditechnikai importról és 300 millió rubel értékű exportról sikerült megállapodnia a partnerországokkal. Ugyancsak a hazai reményeknek megfelelően

³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. május 8-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 77. 6. e. 6., 45–46. o.

⁴ Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz a május 20-án kezdődő felsőszintű tárgyalásokra vonatkozólag. D. n. MNL OL XIX-A-16-i 10. d.

⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. május 13-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 78. 6. e. 7. o.

⁶ Lásd részletesen Germuska (2010) 70–72. o.

alakult a gyártmányok felosztása. Magyarország – civil gazdaságfejlesztési prioritásaival egyezően – híradás-technikai és járműgyártási feladatokat kapott, valamint fegyvergyártást: páncélozott szállító gépkocsi, légvédelmi ágyú, RPD golyószóró, tüzérségi rádiólokátor, front-rádióállomás (R-102), hadsereg-rádióállomás (R-118 – saját részre), hadosztály-rádióállomás (R-104), ezred-rádióállomás (R-105 – saját részre), R-108 és R-109 tüzérségi rádióállomások (saját részére), együttműködési rádióállomás (R-114), R-403 rádió-reléállomás gyártását vállalta el.⁷

A holtpontról való kimozdulást, a technikai fejlesztések megindulását mutatta, hogy a Honvédelmi Tanács október 16-án engedélyt adott az légvédelmi beszerzések elindítására: 1959-ben az SzA-75 (Dvina) rendszerből egy tüzérségi és egy technikai osztály, 1960-ban három tüzérségi osztály beszerzésére; továbbá 1959-ben 12 db MiG-19PM elfogó vadászepülőgép megvásárlására. A beszerzés mindezzel együtt is belül maradt az 1956 végén 1959–1960-ra meghatározott 150 millió rubeles kereten.⁸

A HM 1959 februárjában elfogadott kiadási terve növekvő keretet biztosított a néphadseregnek: az előző évi 2 milliárd Ft-tal szemben 1959-re 2,4 milliárdot. Ebből mintegy 120 millió Ft-ot arra kapott a hadsereg, hogy az ipartól átvegye a legyártott, de a megállapodások változásai miatt végül exportra mégsem kerülő korszerű eszközöket. Az intézkedés révén juthatott a Magyar Néphadsereg az év folyamán 50 db Sz-60-as légvédelmi ágyúhoz 20 000 db lőszerrel és 10 db SzON-9A lokátorral.⁹

Több mint fél évtized után 1959-ben első ízben emelkedett a KGM/B haditechnikai termelése: az 1958. évi 106 millió Ft-os értékről több mint a duplájára, 212 millióra, a haditechnikai export pedig 16,3 millióról 103,4 millió Ft-ra ugorhatott a terv szerint. A HM-nek tervezett szállítások nagy részét az előbb említett légvédelmi eszközök tették ki. A speciális export táboron belüli részét 122 mm-es tarackok, E-2-es löelemképzők, valamint 9 mm-es pisztolyok tették ki. Újdonságot jelentett, hogy Európán kívülre is szállított a magyar ipar: 9 mm-es Tokagyp pisztolyokat adott el az Egyesült Arab Köztársaságnak (Egyiptom). Mindezeket a szállításokat ugyanakkor még mindig messze meghaladták a civil megrendelések: 1 milliárd Ft értékű áru (mosógép, motorkerékpár, porszívó, rádió, magnetofon, rádió, televíziókészülék, hűtőszekrény, moped) a belkereskedelem felé, és mintegy 700 millió Ft értékű fogyasztási cikk különféle szocialista országokba. A műszaki fejlesztési feladatok között ugyanakkor már megjelent az AK-47-es gépkarabély és a hozzá való lőszer sorozatgyártására való felkészülés, valamint az infravörös harcászati eszközök (infratávcsövek, figyelők, irányzékok) mintáinak elkészítése.¹⁰

⁷ Lásd részletesen uo. 72–74. o.

⁸ Korszerű légvédelmi technika beszerzése a Szovjetunióból. 1958. október 8.; a HT 2/112/1958. sz. határozata. 1958. október 16. MNL OL XIX-A-98 2. d. 7. kötet.

⁹ A Honvédelmi Minisztérium 1959. évi terve. 1959. január 7.; a HT 3/114/1959. sz. határozata. 1959. február 12. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.

¹⁰ A Kohó és Gépipari Minisztérium/B. 1959. évi terve. 1959. január 8.; a HT 5/114/1959. sz. határozata. 1959. február 12. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.

1959. február 26-án Moszkvában Droppa Gusztáv külkereskedelmi miniszter-helyettes mintegy 82 millió rubel értékű haditechnika (benn a korábban említett légvédelmi eszközök) importjáról írt alá szerződést. Münnich Ferencnek címzett jelentésében arra is kitért, hogy a korábbi speciális hitelekben fennmaradt 60 millió rubeles tartozás kiegyenlítéséről további tárgyalást kíván a szovjet fél. Magyarország további használt haditechnikát ajánlott fel a tartozás fejében.¹¹

A kérdés megoldását, úgy tűnik, a szovjet legfelsőbb vezetés kapcsolta össze a civil gazdasági ügyekkel. A szovjet hétéves és az elindítandó magyar II. ötéves terv összehangolása, de különösen a szovjet áruszállítások felemelése, és a szovjet–magyar árucere-forgalom növelése érdekében Münnich Ferenc és Kádár János 1959. június 10-én levélben fordultak Hruscsovhoz, majd július 27. és augusztus 7. között kétoldalú tárgyalásokra is sor került. Noha az 1961–1965-ös időszakra mintegy 2,7 milliárd rubellel sikerült növelni a tervezett árucere-forgalmat, ez még mindig csak a magyar igény alig több mint fele volt.¹² Nem elképzelhetetlen, hogy Hruscsov mindezek után egyfajta gesztusként intézkedett a speciális hiteltartozás elengedéséről. Augusztus 27-i, Kádárhoz és Münnichhez írott levelében kitért arra, hogy a szakértői tárgyalások alapján a magyar fél (már) nem tudott elfogadható fegyverzetet és technikát felajánlani a tartozás fejében. Így aztán az SZKP KB „az országaink közötti baráti kapcsolatokból kiindulva és a magyar elvtársak kívánságának kielégítésére törekedve” a 60,5 millió rubelnyi tartozást leírta, és a kérdést lezártak tekintette.¹³ A gesztussal rendeződött a sztálini fegyverkezési program keretében Magyarországra oktrojált 720 millió rubelnyi hadianyag-szállítási hitel sorsa.

A KGST Hadiipari Együtműködési Állandó Bizottsága 1959. július 7–11-i moszkvai ülésén további több tucatnyi haditechnikai cikk gyártásfelosztásáról egyeztek meg. Ennek alapján Magyarország vállalta: közepes kerekcsővezetékű gépkocsi, 7,62 mm-es golyószóró, páncéltörő ágyú, kis kaliberű automatikus légvédelmi ágyú, löveg- és géppuskairányzék, teodolitok, szárazföldi periszkópok, figyelő távcsövek, infravörös irányzék (tűzérési, illetve gyalogsági fegyverekhez), különféle rádióállomások és készülékek, löelemképzők gyártását.¹⁴

A korábban elfogadott nemzetközi kötelezettségek alapján több év szünet után újra kellett indítani az úgynevezett országmozgósítási („M”, korábbi KR) munkákat. KR-terv 1952-től 1956-ig minden évben készült, a néphadsereg 1956. decemberi újjászervezésekor viszont úgy határozott a Honvédelmi Tanács, hogy a Magyar Néphadsereg 1960-ig mozgósítási feladatokat nem lát el, így ilyen tervek sincs szükség. Ugyanakkor az 1958 tavaszi pártvezetői csúcstalálkozón megállapodás született a Varsói Szerződés-tagállamok mozgósítási terveinek össze-

hangolásáról, majd 1958 júliusában a tervhivatali vezetők és vezérkari képviselők értekezlete meg is kezdte az ez irányú egyeztetéseket. Az 1959. évi egyeztetések alapján a Szovjetunió Állami Tervbizottsága (Goszplan) speciális katonai főosztálya vállalta e feladat koordinációját, így immár elkerülhetetlenné vált a mozgósítási tervezés újjászervezése. A Honvédelmi Tanács 1959. december közepén elfogadott határozata e munkálatok legfőbb céljának a „népgazdaság valamennyi anyagi és szellemi erőforrásának háború idejére a honvédelem és a baráti országokkal kapcsolatosan a Varsói Szerződésből folyó [sic] kötelezettségeink” szolgálatába állítását nevezte. A felkészülés legfelsőbb irányítója békében és hadiállapot elrendelése esetén is a Honvédelmi Tanács, legfőbb koordinálója pedig az Országos Tervhivatal volt.¹⁵ A háború idején szükséges „M”-kapacitások megállapítására ekkor kezdődtek meg országsszerte a vizsgálatok.

Fontos politikai mozzanat volt időközben, hogy az MSZMP 1959. november 30. és december 5. között megtartott VII. kongresszusa – amellyel, hogy a szocialista iparosítás és a jólét növelésének új programját meghirdette – támogatta a haderő minőségi fejlesztését. A pártvezetés tehát a fegyveres erők létszámának növelése nélkül kívánta Magyarországot a védelmi képességeit a kor színvonalán tartani, a szövetségi elvárásoknak megfelelni.¹⁶

A korábbi Honvédelmi Tanács-határozat szerint folytatódott a hazai légvédelem korszerűsítésének megtervezése. Az optimálisat közelítő védetség kialakítása a néphadsereg létszámának mintegy 20 000 fős növelésével és 2 milliárd rubel technikai behozatalával járt volna – ezt az Országos Tervhivatal és a HM elvetette, mint ami nem egyeztethető össze az ország teherbíró képességével. A finanszírozhatónak ítélt változat 2500 fős létszámnöveléssel, 622 millió rubel speciális importtal és 970 millió Ft hazai beszerzéssel számolt, 684 millió Ft egyéb beruházás mellett. Így 1965-ig megvalósíthatónak tűnt a föld–levegő rakétarendszer kiépítése (az addigi lövegekkel való léghárítás helyett), és a repülőgépről alkalmazható rakéták beszerzése. A terv 14 harci rakétaosztály, 4 technikai osztály, 88 db MiG–19SZ és 36 db MiG–19PM vadászgép, 26 db P–10-es, 27 db P–30-as, 26 db P–15-ös lokátor importjával, valamint 142 db Sz–60-as gépágyú, 31 db E–2 löelemképző és 31 db SzON–9 lokátor hazai legyártásával számolt. A Honvédelmi Tanács 1959. december közepén jóvá is hagyta a program elindítását azzal, hogy 1962–1963-ban a hazai gazdaság helyzetétől függően felülvizsgálandó a terv végrehajtása.¹⁷

1960. február első napjaiban felső szintű magyar delegáció tárgyalt Moszkvában Ny. Sz. Hruscsovval, aki megfogalmazta a szovjet (had)vezetés azon elvárását Magyarországgal szemben, hogy a hazai honi légvédelem 1961. december 31-re

¹¹ Droppa Gusztáv külkereskedelmi miniszter-helyettes levele Münnich Ferenc miniszterelnökhöz. 1959. március 6. MNL OL XIX-A-2-q 6. d.

¹² A gazdasági tárgyalásokról lásd Baráth (2014) 265–266. o.

¹³ Hruscsov levele Kádár János és Münnich Ferenc elvtársaknak. 1959. augusztus 29. MNL OL XIX-A-2-q 6. d.

¹⁴ A Bizottság 4/59. sz. jegyzőkönyve. Moszkva, 1959. július 7–11. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.

¹⁵ Országmozgósítási munka felújítása. 1959. december 10.; a HT 3/117/1959. sz. határozata. 1959. december 17. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.

¹⁶ M. Szabó (2007) 74. o.

¹⁷ A Néphadsereg honi légvédelmi fejlesztési tervére, 1959–1965. évekre. 1959. december 14.; a HT 6/117/1959. sz. határozata. 1959. december 17. MNL OL XIX-A-98 3. d. 12. kötet.

legyen képes egyes ellenséges repülőgépek leküzdésére, majd 1962. július 1-jére kisebb támadó csoportok leküzdésére. Ehhez a szovjetek előrehozott szállításokat ígértek az Sza-75-ös rakétarendszerből, és MiG-19SZ-ek helyett MiG-21F-eket javasoltak beszerezni. Révész Géza vezérezredes, honvédelmi miniszter előterjesztésére a Honvédelmi Tanács 1960. február 11-én jóvá is hagyta, hogy a rakétarendszerek gyorsabb ütemben érkezzenek be, és hogy 80 db MiG-21F-et vásároljon Magyarország. A korszerűsítési program összköltségvetése így 1,32 milliárd rubelre emelkedett. A Magyar Néphadsereg békelétszámának plafonját egyidejűleg 71 000 főre, „M”-létszámát pedig 127 000 főre módosították. A moszkvai ígéretek ellenére tavasszal a szovjet minisztériumok csak 1962-től kívánták szállítani a modernebb vadászgépből. Kádár május 5-i közbenjárására végül Hruscsov személyesen tett ígéretet az új MiG-ek időben történő leszállítására.¹⁸

A hazai légvédelem korszerűsítése kiemelt napirendi pont volt az 1960. augusztus 23–27-i szovjet–magyar katonai találkozáson is. Czinege Lajos altábornagy, honvédelmi miniszter a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői vezetőivel kívánta egyeztetni az új technika beérkezését, a vadászpilóták kiképzésének megkezdését. A szovjet fél ígéretet tett a speciális légvédelmi tüzérség (azaz a rakéták) 3 harci osztályának 1960. novemberi leszállítására. A megbeszélésen szóba került a mezőkövesdi nehézbombázó repülőtér is (G-XX nevű objektum, amelynek építését a magyar fél vállalta korábban), ennél bizonyos igényekről lemondott a szovjet légierő.¹⁹

Czinege altábornagy szeptember végén tájékoztató jelentésben számolt be arról, hogy a Magyar Néphadseregben is rendszeresített Kalasnyikov gépkarabélyokból egy új változat tűnt fel a szovjet erőknél. Az AK-47M könnyebb volt elődjénél, és jobb löszaki eredményeket produkált. Mivel az új típus gyártása is egyszerűbb volt, javasolta meggondolni átvételét, akár annak árán is, hogy a néphadsereg átfegyverzése esetleg lassúbb lesz.²⁰ A HM rövidesen a Honvédelmi Tanács elé vitte az ügyet. Az új Kalasnyikov-változatnál a tok tömör anyagból való kimarása helyett lemezből készült sajtolással, így lényeges anyagmegtakarítás mellett a munkaidő-ráfordítás harmada-ötöde lehetett a korábbi változat gyártásához képest. A fatusát viszont rétegelt (fa)lemezből készülő tusával váltották fel, ami számos gyártástechnológiai problémát vethetett fel az esetleges hazai gyártásnál. Az AK-47-ből 1960-ban az ipar már 20 000 db-ot gyártott a néphadsereg számára, 1961-re pedig 10 000 db-ot rendelt a HM és 15 000-et a BM. A Határőrség gyors átfegyverzése érdekében a belügyminiszter ragaszkodott a régebbi típusúval való ellátáshoz, míg a HM inkább az új változat felé hajlott. A Honvédelmi Tanács november 3-án úgy határozott, hogy a Magyar Néphadseregnek, a Határ-

őrségnél és a Belső Karhatalomnál az újabb, AK-47M típust célszerű rendszerezésíteni, és ennek gyártására kell felkészülni. Ám 1962-ig, amíg a KGM biztosítani tudja az átállást az új típusra, addig is folytatni kell az AK-47 sorozatgyártását.²¹ Münnich Ferenc november 8-án már levelet is írt Hruscsovnak, hogy a Szovjetunió bocsássa Magyarország rendelkezésére az új Kalasnyikov-változat gyártási dokumentációját.²²

1960. október 4–6. között került sor Moszkvában a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága éves értekezletére, ahol végleges döntés született a katonai rádiótechnikai eszközök gyártásának felosztásáról: Magyarországra hétféle eszköz jutott – különféle rádióállomások, rádiórelé-vonalak, televíziós és távíró-berendezések gyártása.²³

A fokozódó szovjet elvárásokat mutatta a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságának éves értékelése, amelyet 1960 decemberében vehetett kézhez a magyar HM. A Magyar Néphadsereg felkészültségét számos vonatkozásban dicsérettel illette ugyan Andrej A. Grecsko marsall főparancsnok, de lényegesen több hadművelleti és harcászati kiképzési feladatot sorolt fel, amelyeknél „mélyebb tanulmányozásra” lenne szükség. Ezek között kiemelt helyen szerepelt a rakéta- és atomharcászat, a nukleáris hadviselésre való felkészülés, az állandó harckészültség fokozása.²⁴

A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága december elejére külön konzultációra hívta a magyar vezérkar képviselőit. Horváth Mihály vezérőrnagynak (anyagtervezési csoportfőnök) és Tóth Lajos vezérőrnagynak (megbízott vezérkari főnök) Grecsko marsall és Alekszej I. Antonov hadseregtábornok, szovjet vezérkari főnök azt fejtegették hosszasan, hogy „az ellenség bármely pillanatban csapást mérhet és háborút robbanthat ki”. Ezért azt javasolták, hogy a Magyar Néphadsereg békében is olyan magasabbegységekkel rendelkezzen, amelyek azonnal képesek reagálni egy mozgósítás esetén. Ezt 8500–9000 fős gépkocsizó lövészadosztályok szervezésével látták megvalósíthatónak, amelyek béke- és mozgósítási szervezete gyakorlatilag azonos. Ezeknél 116 harckocsi rendszeresítését javasolták (az addigi 52 db-os békeidőszaki és 152 db-os mozgósítási szám helyett), csökkentett tiszti létszámot, kisebb tüzéret (két tüzérezred helyett egy) indítványoztak azzal, hogy a felszabaduló erőkből újabb erőket hozzanak létre Magyarországon. Megfogalmazták azt az elvárást is, hogy a Magyar Néphadsereg önálló harckocsiezredeit fejlesszék mielőbb harckocsihadosztállyá.

¹⁸ A légvédelem fejlesztésének egyes kérdései. 1960. február 11.; a HT 1/119/1960. sz. határozata. 1960. február 11. Továbbá: Kádár János 1960. február 27-i és május 5-i levele Ny. Sz. Hruscsovhoz, illetve Hruscsov 1960. május végi levele Kádárhoz. MNL OL XIX-A-98 3. d. 13/a kötet.

¹⁹ M. Szabó (2007) 75–76. o. A hazai repülőcsapatok 1960–62. évi átszervezéséről, korszerűsítéséről lásd részletesen Szabó–M. Szabó (2008) 78–79., 97. o.

²⁰ M. Szabó (2007) 77–78. o.

²¹ AK-47 típusú géppisztoly gyártása. 1960. november. MNL OL XIX-98 3. d. 15. kötet; a HT 12/121/1960. sz. határozata. 1960. november 3. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.

²² Münnich Ferenc miniszterelnök levele Hruscsovhoz. 1960. november 8. MNL OL XIX-F-6-dd 60. d.

²³ Germuska (2010) 76. o.

²⁴ M. Szabó (2007) 80–83. o. Az MN nukleáris harcra való felkészítéséről lásd Okváth (2006) 46–50. o.

A főparancsnok jelezte, hogy légvédelmi eszközökből és harckocsikból a korábban megállapodott kontingenseknél többet is tudna szállítani a Szovjetunió.²⁵

Egy új fegyverkezési program beindítása

Ny. Sz. Hruscsov 1961. január végén levélben fordult a szocialista blokk pártvezetőihez, amelyben a nemzetközi helyzetre való tekintettel a szövetséges hadseregek szervezeti megújítására és fegyverzeti korszerűsítésére tett javaslatot. Jelezte, hogy a modernizálás többletkiadásokkal fog járni, amelyet a Varsói Szerződés során következő tanácskozásán kell jóváhagyni.²⁶

A részletek megbeszélése érdekében 1961. február 15–16-án Budapesten tárgyalt A. A. Grecsko marsall, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka. A szovjet tábornok – a tíz évvel korábbihoz szinte kísértetiesen hasonló érveléssel – az addig öt évre tervezett haderő-fejlesztési program két-három év alatti végrehajtását kérte Magyarországtól: mivel a NATO tagállamai jelentős erőfeszítéseket tesznek haderőik gyors ütemű korszerűsítésére, ezért a tábor országaira is „kényszerítőleg hat védelmi képességeik fokozása”. A tervezett modernizálási program újabb átszervezéseket, létszámbővítést és döntő részben technikai korszerűsítést követelt: a harckocsik számának növelését, újabb vadászgépek beszerzését, a harcászati, légvédelmi és páncéltörő rakéták rendszeresítését, páncélozott szállító járművek bevezetését stb.²⁷ A kért fejlesztések mintegy 10,1 milliárd Ft pluszkiadást jelentettek volna Magyarországnak a korábban tervezettekhez képest. Az MSZMP PB 1961. február 28-i zárt ülésén mindezt elutasítva arra volt hajlandó, hogy a tervidőszak utolsó két évében (1964–1965) növelje a katonai kiadásokat.²⁸

Grecsko marsall február közepén külön tárgyalt Kiss Árpáddal, az Országos Tervhivatal elnökével és a hadiipart felügyelő Csergő János kohó- és gépipari miniszterrel. A főparancsnok javasolta, hogy Magyarország saját hadseregének ellátására, illetve bizonyos mértékben a partnerországok számára gyártson harckocsialkatrészeket, páncélozott harcjárműveket, speciális gépkocsikat, valamint a különféle rádiókat.²⁹

Az MSZMP PB február végi határozata alapján március 10–17 között Moszkvában előzetes tárgyalás zajlott a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságával. Horváth Mihály vezérőrnagy, a hadiipari kormánybizottság vezetője, Jávör Ervin alezredes, az Országos Tervhivatal katonai főosztályának vezetője és Kolos Richárd, a KGM hadiipari miniszterhelyettese ismertette a szovjet

féllel a 33,4 milliárd Ft-ra becsült hazai fejlesztési programot. A tárgyalások alapján tisztázódott, hogy a haditechnikai beszerzésekre mintegy 10 millió rubellel kevesebb is elegendő. Az 1,5 milliárd értékű hadianyagot azonban a Szovjetunió immár nem kívánta kétharmad részben hitelre adni, hanem csak a felét volt hajlandó meghitelezni. Az előzetes megbeszélésen a legcélszerűbbnek a híradás-technikai export növelését tartották, valamint a páncélozott szállító járművek gyártását exportcélokra is. Így a korábbi haditechnikai export a duplájára, 400 millió rubelre emelkedhetett 1965-ig.³⁰

Az MSZMP PB március 21-i ülésén elfogadta a tárgyalásról szóló beszámolót, és kijelölte a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületére utazó delegációt (Kádár, Münnich, Sík Endre külügyminiszter, Czinege Lajos és Jávör Ervin). A magyar küldöttség felhatalmazást kapott a bejelentésre, hogy Magyarország 35 milliárd Ft értékben korszerűsíti a következő években haderejét, 1510 millió rubel importtechnikával.³¹

Az átfegyverzési és modernizálási program megindítását a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1961. március 28–29-i moszkvai ülésén hagyta jóvá. A projektben a tagországok mindösszesen 2,8 milliárd rubel értékű katonai beruházást-fejlesztést irányoztak elő a következő négy évre. (Az összeg az az évi szovjet katonai kiadások kb. 70%-át tette ki.)³²

A Politikai Tanácskozó Testület határozatban utasította a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőit, a KGST Hadiipari Állandó Bizottságát, valamint a honvédelmi minisztériumokat és állami tervhivatalokat a tagországok gazdaságmozgósítási terveinek korszerűsítésére, különös tekintettel a szűk keresztmetszetek felszámolására. A szakosodás és a kooperáció továbbfejlesztése érdekében a Politikai Tanácskozó Testület alapként elfogadta az 1962–1965-re vonatkozó termelési és kölcsönös szállítási irányszámokat. A hiánycikkek számító vákuumtechnikai cikkek, félvezetők, tűzálló ötvözetek, páncéllemezek stb. esetében külön felhívták a figyelmet a tervek összehangolásának szükségére.³³

Március 30-án a magyar honvédelmi miniszter, Czinege Lajos altábornagy a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága és a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma vezetőivel tartott megbeszélésen egyeztetette a Magyar Néphadsereg váro feladatokat, és jegyzőkönyvben rögzítették a felek a Főparancsnokság elvárásait. Eszerint a Magyar Néphadsereg békelétszámát 1965-ig 78 000 főre, „M”-létszámát pedig 200 000 főre kellett emelni. A fejlesztéshez vállalt haditechnikai importot fedezte a korábban meghatározott 1,51 milliárd régi rubeles (339,8 millió új rubel) keret.³⁴ A rögzített hadrend szerint békeidőben öt

³⁰ Előterjesztés a Politikai Bizottságnak a Magyar Néphadsereg 1961–1965-ig terjedő fejlesztési tervére. 1961. március 21. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 226. ó. e. 84–86. o.

³¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. március 21-én megtartott üléséről. Uo. 8–9. o.

³² Uhl (2002). 1–2. o.

³³ A VSZ Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete határozata a VSZ haderőinek átszervezéséről és modernizálásáról. 1961. március 29. Mastny–Byrne (2005) 116–117. o.

³⁴ Az átváltás hivatalos árfolyam szerint 1 új rubel (SUR) = 4,4444 régi rubel (ORB) alapon

²⁵ M. Szabó (2007) 83–84. o.

²⁶ Baráth (2014) 267. o.

²⁷ Okváth (2006) 43. o.

²⁸ Baráth (2014) 267–268. o.

²⁹ M. Szabó (2007) 87–88. o.

gépkocsizó lövészadosztályt (ebből három 8500 fős, 204 harckocsival, állandó harckészültségben; egy 2000 fős kerethadosztály és egy 6000 fős kiképző hadosztály) állít ki Magyarország; továbbá 1964-re egy harckocsihadosztályt (7100 fővel, 331 harckocsival), egy önálló tüzérandárt, egy önálló páncéelhárító tüzérezredet, valamint 14 rakétaosztály SzA-75-öt, három vadászpilóta-ezredet, két rádiótechnikai ezredet és egy önálló híradó ezredet. Az Egyesített Fegyveres Erők állományába egy összefegyvernemi hadsereg-parancsnokságot jelöltek ki a hadsereg közvetlen egységeivel, négy gépkocsizó lövészadosztállyal, egy harckocsihadosztállyal (1964-től), egy rádiófelderítő ezreddel, és a fentebb említett légvédelmi csapatokkal. A felek vállalták, hogy a legfontosabb fegyverzetekből 1965-re 100%-os lesz a Magyar Néphadsereg feltöltöttsége: Luna rakétakomplexumokból, 3M6 Smel páncéelhárító rakétákból, AK és AKM gépkarabélyokból, a RPK és RPD golyószórókból, Sz-60-as és KSz-19-es légvédelmi ágyúkból, mozgó vezetési pontokból, BTR-60P páncélozott szállító járművekből, felderítő páncélozott járművekből (BRDM), fontosabb híradóeszközökből, valamint az SzA-75 légvédelmi rakétarendszerekből. A vadászgépekből (MiG-21F-13) 75%-os feltöltöttséget, T-55 és T-54A harckocsikból 30–40%-os, T-34-es harckocsikból és PT-76 úszó harckocsiból 75–80%-os ellátottságot tűztek célul.³⁵

A Honvédelmi Tanács április 13-i ülésén azzal a kiegészítéssel hagyta jóvá a jegyzőkönyveket, hogy – a moszkvai szóbeli ígérek szerint – esetleg több korszerű harckocsi hamarábbi rendszerbe állítására is lehetőség lesz.³⁶

A program elindításával összefüggésben az MSZMP Politikai Bizottsága 1961. április 25-i zárt ülésén határozott a Magyar Népköztársaság vezetésének háborús körülmények közötti biztosításáról. A belügyminiszter és az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya javaslata alapján a PB úgy döntött, hogy háború esetén az ország vezetését a Honvédelmi Tanács lássa el. Ez egyesítse az MSZMP KB, az Elnöki Tanács, a Minisztertanács, a HM, a Belügyminisztérium, a külügyek és a gazdasági élet irányítását. „A működőképes vezetés érdekében célszerű mintegy 9 fős Honvédelmi Tanács előzetes kialakítása. A PB egyetért két tartalék Honvédelmi Tanács előzetes kialakításával is” – fogalmazott a határozat. A szükséges előkészületek elvégzését és a háborús tanácsok megalakítását, megfelelő elhelyezésük biztosítását a Honvédelmi Tanácsra bízta az MSZMP PB.³⁷

Május 19-én szolgálatba állt a néphadseregnél az első légvédelmi rakétaezred,³⁸ ami igen komoly technikai és védelmi előrelépést jelentett a korábbiakhoz képest.

Május 20-án Grecsko marsall értesítette a magyar vezetést a Szovjetunió kormányának azon döntéséről, hogy a Magyar Néphadsereg harckésztségének foko-

zása érdekében térítésmentesen átad 200 db T-34-85 típusú nagyjavított harckocsit, továbbá 58 db 100 mm-es KSz-19-M-2 típusú légvédelmi löveget a hozzá való lőszerrel, lokátorokkal és löelemképzőkkel együtt. (Utóbbiért cserébe 85 mm-es 1939M légvédelmi lövegek átadását kérték.) A Honvédelmi Tanács június 1-jei határozatával nemcsak megköszönte a „nagylelkű segítséget”, hanem tudomásul vette Czinege Lajos bejelentését is, miszerint a szovjet fél átadja a BRDM típusú páncélozott felderítő gépkocsi gyártási dokumentációját a mielőbbi magyarországi gyártásindítás érdekében.³⁹

A fejlesztési program elindításának első magyarországi lépéseiről 1961. július 21–22-én számolt be Czinege Lajos altábornagy, honvédelmi miniszter a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői főparancsnokának. Légvédelmi hadosztály-parancsnokság alakult Veszprémben; átszervezték az egész légvédelem szervezetét, alakulatokat csoportosítottak át Nyugat-Magyarországra, augusztus 1-jével elrendelték az 5. (összefegyvernemi) hadsereg-parancsnokság felállítását stb.⁴⁰

Augusztus 3–6-án a szocialista országok kommunista és munkáspártjai vezetői moszkvai értekezletének fő témája már a berlini válság volt, valamint Albánia és Kína különutas politikája.⁴¹ A Kelet- és Nyugat-Berlint szétválasztó fal felhúzósa nyomán kibontakozó éles szembenállás és háborús készülődés alkalmat adott a Szovjetunióknak a márciusban elfogadott fejlesztési program radikális felgyorsítására. Az elvárásokról első ízben az MSZMP PB-nek számolt be Czinege Lajos augusztus 24-én, ahol a testület elvben jóváhagyta a vázolt tennivalókat, és megvizsgálni rendelte azok gazdasági kihatását az 1961. és 1962. évi tervekre.⁴² 29-én ismét zárt ülésen tájékoztatta a honvédelmi miniszter a PB-t, ezúttal mindössze annyit rögzítettek a jegyzőkönyvben, hogy a testület tudomásul vette a beszámolót.⁴³

A HM szeptember eleji előterjesztéséből tudható: a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága ultimátumszerű elvárása úgy szólt, hogy a Magyar Néphadsereg egy hónapon belül álljon készen a „teljes értékű harci alkalmazásra”, azaz egy esetleges háború megvívására. 1961. október 1-jéig a következő intézkedéseket kellett megtenni: három gépkocsizó lövészadosztályt átszervezni, egy hadosztályt pedig mozgósítás után teljes harcértékű hadosztály-

³⁹ A HT 1/125/1961. sz. határozata – A Szovjetunióból térítésmentesen szállításra kerülő egyes haditechnikai eszközökkel kapcsolatban. 1961. június 1.; Münnich Ferenc levele Grecsko marsallnak. 1961. június 12. MNL OL XIX-A-98 4. d. 18. kötet. A KSz-19-es légvédelmi löveget 1959-ben rendszeresítették a Magyar Néphadseregnél. Gáspár (2013) 89. o.

⁴⁰ M. Szabó (2007) 93–95. o.

⁴¹ A találkozóról Kádár János az MSZMP KB 1961. augusztus 10-i ülésén számolt be. MNL OL M-KS 288. f. 4. cs. 42. ó. e.

⁴² Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. augusztus 24-én tartott zárt üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 240. ó. e. 1–2. o. A jegyzőkönyv mellett semmilyen előterjesztés vagy részletes dokumentáció nem maradt fenn.

⁴³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. augusztus 29-én tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 241. ó. e. 1. o.

történt. Az új rubel/forint kurzus megállapítása éles vitákat váltott ki a magyar és szovjet fél között. Lásd erről Baráth (2014) 266–277. o.

³⁵ Az 1961. március 30-i jegyzőkönyvek jóváhagyása. 1961. április 10. és annak mellékleteként a tárgyalás jegyzőkönyve. MOL XIX-A-98 4. d. 17/a kötet.

³⁶ A HT 1/123/1961. sz. határozata. Uo.

³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 229. ó. e. 89–90. o.

³⁸ M. Szabó (2007) 90. o.

lyá feltölteni, megkezdeni egy harckocsizó hadosztály felállítását, felülvizsgálni és pontosítani a hadművelési tervet. Továbbá szeptember 15-ig előkészíteni öt, egyenként 1000 tonna kapacitású gépkocsizászlóaljat, nagy mennyiségű üzemanyag-tartalékot képezni a szövetséges csapatok számára, valamint megteremteni az elhelyezési feltételeket az újonnan Magyarországra érkező szovjet harcászati és hadművelési rakétacsapatok, illetve vadászpilótaezred számára.

Mindehhez át kellett szervezni a Magyar Néphadsereg harcoló magasabb egységeit és harcbiztosító csapatait, békelétszámát 84 000 főre, „M”-létszámát pedig 173 000 főre kellett emelni. Október 1. után a hadrendben négy gépkocsizó lövészadosztály, egy keret harckocsihadosztály, egy gépkocsizó lövészadosztály-törzs és a harcbiztosító, kiszolgáló egységek szerepeltek. Ugyanakkor még ehhez is hiányzott 300 db közepes harckocsi, 18 db önjáró légvédelmi löveg (ZSzU-57-2), 48 db 100 mm-es légvédelmi löveg, 43 db löelemképző, 16 db MiG-21F-13 vadászgép stb. Mindezek sürgős beszerzését a szovjet féllel kívánta egyeztetni a honvédelmi miniszter. Mivel a korábbi években minimalizálták a hadsereg beszerzéseit, sőt, számos eszközt adott át a népgazdaságnak, teherautókból, műszaki és földmunkagépekből meglehetősen szerény mennyiségekkel rendelkezett a Magyar Néphadsereg (az „M”-szükséglet 39%-ával); hiány volt teherautó- és harckocsi-alkatrészekből, minimálisra csökkentek a tartalékok stb. Mindezek feltöltéséről gyorsan gondoskodni kellett.⁴⁴

A Honvédelmi Tanács szeptember 5-én hagyta jóvá a HM előterjesztésében részletezett átszervezéseket, létszámnövelést és rendkívüli intézkedéseket. 9800 fő tartalékos behívását, valamint 700 db gépkocsinak a népgazdaságból való igénybevételét engedélyezte, továbbá 25 000 tényleges szolgálati idejét töltő sorkatonára leszerelését elhalasztotta. A Honvédelmi Tanács elrendelte a harckészültség anyagi biztosításához szükséges intézkedéseket: alkatrészellátás, sugármérő és felderítő műszerek gyártásának fokozása, 57 mm-es löveg és löszerei biztosítása, E-2 löelemző szükséglet pótlása, a D-344 összerék-meghajtású terepjáró gépkocsi és a D-442 felderítő jármű gyártás-előkészítésének meggyorsítása.

A KGM a HM legfontosabb igényeinek teljesítését december 31-ig látta megvalósíthatónak a határozathoz csatolt melléklet szerint: AK-47 gépkarabélyból, RPD-44 golyósóróból, E-2 löelemképzőből, Sz-60-as lövegből, vagy 7,62 mm-es egységes lőszerből.⁴⁵

Szeptember 8-9-én a Varsói Szerződés honvédelmi miniszterei és vezérkari főnökei Varsóban referáltak Grecsko marsall főparancsnoknak az elrendelt intézkedések végrehajtásáról.⁴⁶

Időközben el kellett fogadni Magyarország II. ötéves tervét, amelyet eredetileg

1955-ben, majd 1956-ban kívántak elindítani, végül a forradalom miatt ismét el kellett halasztani. A közbeiktatott hároméves terv (1958–1960) alatt már folyt ennek előkészítése, több változatát megvitatták. Az MSZMP KB 1961. június 10-i és augusztus 10-i ülésén Kádár János ismertette a fő elgondolásokat. Majd augusztus 31-én a Politikai Bizottság, szeptember 12-én ismételten a Központi Bizottság vitatta meg – de még mindig csak a terv „legfőbb jellemzőit” és nem a konkrét előirányzatokat. (Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy a hirtelen katonai előkészületek kiadásait, különösen közép távon a tervhivatal sem tudta beárzni, ezért kellett halogatni a terv véglegesítését.) A korabeli szokásrenddel ellentétben a PB elé már nem került a II. ötéves terv ügye, hanem szeptember 28-án a Minisztertanács elé terjesztették, majd az általánosságokat tartalmazó ötéves tervtörvényt október 9-én elfogadta az Országgyűlés 1961. évi II. törvényként.⁴⁷ A Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányának beterjesztett OT-tervezet három részből állt: egy általános indoklásból, a nyilvánosságnak szánt törvényjavaslat szövegéből, valamint a nem publikus táblázatokból. Ám a HM-re vagy a néphadseregre vonatkozó passzusokat hiába keresünk az utóbbiban is, csak a KGM/B ötéves tervének néhány adata található meg benne. Eszerint a B-részleg teljes termelését 1965-re 10 400 millió Ft-ra kell emelni (az 1960. évi 6230 millió Ft-hoz képest), így termelésének növekedését évi 10%-osra, míg az egész gépiparét évi 11%-osra tervezték. A közgépipar létszámát eközben 18%-kal kívánták emelni az 1960. évi 56 000 főhöz képest 1965-re 66 500 főre.⁴⁸

A terv körüli anomáliáknak és a bizonytalan gazdasági környezetnek köszönhetően, úgy tűnik, a néphadsereg és a hadiipar ötéves tervét külön nem tárgyalták. Ennek legalábbis sem az MSZMP vezető testületeinek, sem a Minisztertanács, sem a Honvédelmi Tanács üléseinek jegyzőkönyveiben nincsen nyoma.

A harckészültség eléréséhez szükséges haditechnika jelentős részét a Szovjetuniótól kérte Magyarország, Kádár János erre vonatkozó levelére október elején döntően pozitív válasz érkezett. A hiányzó 14,5 mm-es, 30 mm-es, 57 mm-es és 100 mm-es löszereket, valamint az önjáró légvédelmi lövegeket teljes egészében; a harckocsi, páncélozott jármű és lokátor iránti igényeket részlegesen tudta teljesíteni a Szovjet Hadsereg. Október 10-én Czinege Lajos altábornagy Moszkvában aláírta a következő rakétafegyverzetek beszerzésére vonatkozó szerződést: 4 Luna rakétaosztály (96 db rakétával), 10 Smel páncéelhárító rakétaűteg (2400 db rakétával), 6 légvédelmi rakétaosztály (354 db rakétával), 2424 db rakéta a MiG-21-es vadászgépekhez. A korábban 1966-ban beszerezni tervezett R-11-es hadművelési rakétadandárt (6 indítóállvány 12 rakétával) már 1962-ben biztosítani tud-

⁴⁷ Csízi (2011) XVII–XIX. o.

⁴⁸ Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1961. évi szeptember hó 28-i üléséről; Előterjesztés a második ötéves népgazdaság-fejlesztési tervről. 1961. szeptember 23. MNL OL XIX-A-83-a 214. d. A KGM/B adatait lásd uo. 152. és 170. o. A tervtörvény-javaslat elfogadásáról lásd a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3262/1961. sz. határozata a második ötéves népgazdaság-fejlesztési tervről. 1961. szeptember 28. Uo. 43–44. o.

⁴⁴ Jelentés a Magyar Néphadsereg feladatairól. 1961. szeptember 4. HL MN 1963/T 4. d. 6. cs. 1–12. o.

⁴⁵ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 240/1. d. e. és 241. d. e., valamint a HT 1/128/1961. sz. határozata: A [Magyar] Néphadsereg feladatairól. MOL XIX-A-16-aa 104. d.

⁴⁶ Okváth (2006) 45. o.

ta a szovjet fél, ezért a honvédelmi miniszter javasolta ennek korábbi felállítását. A vázolt intézkedéseket október 19-én jóváhagyta a Honvédelmi Tanács.⁴⁹

Az Országos Tervhivatal november közepén tett jelentést a Honvédelmi Tanácsnak a haderő ellátásának helyzetéről. A tervhivatal a hadiipari ellátási terv részleges teljesítését vetítette előre. A KGM-nél számos ok hátráltatta a megemelt tervszámok teljesítését. A rádiók és inframűszerek importalkatrészei késve érkeztek, a teljes mennyiség legyártása az év végéig reménytelennek tűnt. Két-három hét csúszás volt a kohászati anyagok biztosításánál. Ugyanakkor a tartalékosok behívása, a hadsereg soron kívüli feltöltése miatt, lévén hogy nem voltak meghagyási listák, számos nélkülözhetetlen szakmunkást és mérnököt hívtak be katonai szolgálatra. Őket külön kérvények alapján, soron kívül szerelték le, és helyezték vissza munkahelyükre. A legfontosabb fegyverekből (AK-47, Sz-60, RPD) és lőszerből az ipar az év végére tudta biztosítani a néphadsereg igényeinek kielégítését.⁵⁰

A HM 1961. november végén számolt be a legfelsőbb pártvezetésnek a Magyar Néphadsereg felkészülésének helyzetéről. A HM és a hadsereg átszervezését sikernek ítélte a honvédelmi miniszter, a minisztérium létszámának egyötödös csökkentése mellett létrejött a hadsereg-parancsnokság és egy légvédelmi összefegyvernemi hadosztály. A Varsói Szerződés elvárásai teljesítéséhez jelentősen növelték mind a hazai beszerzést (814 millió Ft helyett 970 millió Ft), mind a külföldi vásárlást (49 millió új rubel helyett 55 millió). A Szovjetunió által térítésmentesen megígért eszközökből a 100 mm-es légvédelmi ezredet és 100 db T-34-es beérkezett. A lövészezredeknél tíz-tíz harckocsival létrejöttek a harckocsizászlóaljak, a négy feltöltött gépkocsizó hadosztályt átfegyverezték Kalasnyikovokra, és a többi eszközből is folyamatos volt a feltöltés. Egyedül a tartalékképzésben nem sikerült érdemben haladást elérni.⁵¹ Az MSZMP PB december 5-én tudomásul vette a HM jelentését, valamint felszólította a Minisztertanácsot és a Gazdasági Bizottságot: hassanak oda, hogy a hadiipari termékeket időben és megfelelő minőségben szállítsák le. Felszólították továbbá Fock Jenő KB-titkárt, vizsgálja meg, milyen lehetőségek vannak a hazai katonai híradás-technikai gyártás bővítésére.⁵²

A. A. Grecsko marsall, az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka 1961. december 19-én levélben fordult a magyar honvédelmi miniszterhez, és közölte: „Jelenleg véleményem szerint lehetőség nyílik arra, hogy 1962-től a Magyar Néphadsereget olyan – korábban meghatározott – létszámon tartsuk, amelyet az általunk 1961 márciusában aláírt jegyzőkönyv rögzített.”⁵³ Ez nem jelentett mást, minthogy a szeptemberi rendkívüli létszámemelést nem kell végrehajtani.

⁴⁹ Jelentés az 1961. október 10-én Moszkvában aláírt egyezményről. 1961. október 18. MNL OL XIX-A-98 83. d. 47.; a HT 1/129/1961. sz. határozata. 1961. október 19. HL HB iratok 1. d.

⁵⁰ A HT 1/128/1961. sz. határozatának végrehajtása. 1961. november 13. MNL OL XIX-A-98 83. d. 49.; a HT 2/131/1961. sz. határozata. 1961. november 30. HL HB iratok 1. d.

⁵¹ M. Szabó (2007) 98–100. o.

⁵² Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. december 5-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 252. ó. e.

⁵³ Grecsko marsall levele Czinege Lajos altábornagy elvtársnak. 1961. december 19. HL MN

Grecsko levele alapján Czinege Lajos honvédelmi miniszter 1961. január elején tette meg előterjesztését a Honvédelmi Tanácsnak a további teendőkről. Január 10. és 20. között leszerelni kívánták az addig visszatartott több mint 21 000 sorkatonát, valamint a gyakorlat címén behívott 3000 tartalékos. Ugyanakkor folytatódtak a tartalékos tisztek és tiszthelyettesek továbbképzése különféle hosszúságú turnusokban. A Magyar Néphadsereg hadrendjében a 7., 8. és 9. hadosztály teljes feltöltöttséggel, magasfokú harckészültségben maradt. A 4. gépkocsizó lövészhadosztályt tisztképzésre állították át. A 11. harckocsihadosztályt – a technikai beszerzésektől is függően – magas harckészültségben kívánták tartani. A 15. kerethadosztályt meg kívánták erősíteni, és a tartalékosok továbbképzésére használni. A többi harcoló és harcbiztosító alakulatot ekkor meglévő szervezetében kívánta a HM megtartani. A légvédelem technikai fejlesztése miatt a Magyar Néphadsereg katonalétszámát 1500 fővel kívánták emelni, 1962-ben 85 500 főre. A népgazdaságból igénybe vett gépkocsikat a Magyar Néphadsereg január 30-ig visszaszolgáltatta. A Honvédelmi Tanács január 11-én a HM összes javaslatát elfogadta.⁵⁴

1961–1962 fordulóján Magyar Néphadsereg átfegyverzésének fokozott üteme nem csökkent. A haderő közvetlen kiadásaira 1962-re az előző évinél 45%-kal többet terveztek, a speciális importnál pedig 68%-os növekedést. A hazai ipartól mintegy másfél milliárd Ft értékű eszköz beszerzését irányozták elő. A középgepipar számára ez a megrendelések megkészenítését jelentette: a belföldi fegyveres erőknél és testületeknél 1,8 milliárd Ft, a baráti országoknak félmilliárd Ft értékű technikát kellett legyártania.⁵⁵

Vélhetően a költségvetési kiadások újraszámítása nyomán gondolta újra a HM a néphadsereg létszámnövelését. 1962. március elején a Honvédelmi Tanács is jóváhagyta a néphadsereg létszámfeltöltésének a következő ütemezését: 1962. november 1-jétől 82 700 fő, 1963. november 1-jétől 83 700 fő, 1964. november 1-jétől 85 500 fő. Fedezetként a HM ötéves kiadási keretét másfél milliárd Ft-tal megemelték, 23,2 milliárd Ft-ra.⁵⁶

A Varsói Szerződés haderői integrációjának egyik első fontos lépése volt 1962 tavaszán a szövetség egységes honi légvédelmi rendszerének kiépítése a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága egyik főparancsnok-helyettesé-

1979/T 1258. d. Mind az eredeti orosz nyelvű levélen, mind a mellékelt magyar fordításán egyértelmű a december 19-i dátum.

⁵⁴ Előterjesztés a Honvédelmi Tanács 1961. szeptember 5-i 1/128. számú határozatában elrendelt, a Magyar Néphadsereg harckészültségével kapcsolatos egyes intézkedések módosítására. 1962. január 10. MOL XIX-A-98 83. d. 51. A HT 6/133/1962. sz. határozata. 1962. január 11. HL HB iratok 1. d. A Czinege Lajos által jegyzett előterjesztésben 1961. december 9-i Grecsko levélről írt. Nyilvánvaló elírásról van szó, lásd az előbbi lábjegyzetet.

⁵⁵ A Kohó- és Gépipari Minisztérium 1962. évi hadiipari termelési, elosztási és műszaki fejlesztési terve. 1961. december 7., illetve A Honvédelmi Minisztérium 1962. évi terve. 1961. december 16. MNL OL XIX-A-98 83. d. 50.; a HT 4/132/1961., illetve 6/132/1961. sz. határozata. 1961. december 14. HL HB iratok 1. d.

⁵⁶ A HT 3/136/1962. sz. határozata. – Az MN létszámemelésének gazdasági kihatása. 1962. március 8. HL HB iratok 1. d.

nek irányítása alatt. A légvédelmi rendszer határozványát előbb az MSZMP Politikai Bizottsága (március 20.), majd a Honvédelmi Tanács is jóváhagyta (március 22.).⁵⁷

1962 első hónapjaiban változatlan intenzitással és mind több területre kiterjedően folytatódott a mozgósítási tervek kidolgozása és aktualizálása. Az országmozgósítási munka MSZMP Politikai Bizottságbeli értékelésénél azonban Kádár János igyekezett határt szabni az újbóli militarizálásnak, elkerülendő a tíz évvel korábbi túlzásokat. Az április 19-i ülésen az első titkár így igyekezett középútnak találni: „Ennek a rendezésnek az is célja volna, hogy egyrészt határt szabjunk az emberek számának, illetve megakadályozzuk, hogy ebben az országban mindenki a végén már »M«-tervet készítsen. Másik célja, hogy határt szabjunk a tervezési munka mértékének, annak, hogy meddig megy lefelé, mert az se cél [sic], hogy itt félmillió ember mozgósítási tervek készítésével foglalkozzék. Azt akarjuk, hogy világos, normális mozgósítási tervek legyenek, melyeket évenként utána igazíthatunk. Egyrészt tehát kellenek »M«-tervek, másrészt van polgári élet is a világon, és nem lehet, hogy a közületek fele örökké »M«-tervek készítésével foglalkozzék.”

A Biszku Béla belügyminiszter által jegyzett határozati javaslat alapvetően megfelelt Kádár kívánalmainak. Az országmozgósítási munka célját a következőképpen határozták meg a javaslatban: „a fegyveres erők és testületek hadikörülmények közötti működéséhez szükséges személyek biztosítása, [az] anyagi javaknak termelés, illetve igénybevétel útján történő kielégítése”, a Varsói Szerződésből eredő kötelezettségek teljesítése, az együttműködés biztosítása, a magyar lakosság szükségleteinek háborús körülmények között történő biztosítása, élet- és vagyónvédelmének megszervezése. Mindezek alapján a javaslat készítői szerint mozgósítás esetén a következő tervekkel kell rendelkeznie az országnak: a fegyveres erők „M”-terve, a fegyveres testületek „M”-terve, a népgazdaság „M”-terve (azon belül az iparé, a közlekedés és hírközlés, az egészségügyi ellátás és a lakosság ellátásáé), a meghagyás terve, a kitelepítés terve, valamint a légoltalom terve. A részletek kidolgozását az MSZMP PB ezúttal is a Honvédelmi Tanácsra bízta.⁵⁸

Az elhangzott bírálatok figyelembevételével az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya két héttel később ismét beterjesztette az országmozgósítási tervezésről szóló dokumentumot, amelyet a PB május 3-án vita nélkül jóvá is hagyott.⁵⁹ A Honvédelmi Bizottság ezt követően május végén részletes határozatban intézkedett az országmozgósítási tervezési rendszerének kidolgozásáról, a meghagyási utasítások elveiről.⁶⁰

⁵⁷ Határozvány a Varsói Szerződésben részt vevő államok egységes honi légvédelmi rendszeréről. Az MSZMP PB 1962. március 20-i ülésjegyzőkönyvének melléklete. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 261. d. e. 42–50. o.; a HT 8/137/1962. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

⁵⁸ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. április 19-én tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 263. d. e. 1–2., 11–17. o.; továbbá Határozati javaslat az országmozgósítás tervezésének rendszeréhez. Uo. 25–30. o. Az idézet helye: 13. és 25. o.

⁵⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. május 3-án tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 264. d. e. 6. o. Az előterjesztés lásd uo. 163–166. o.

⁶⁰ A HB 4/139/1962. sz. határozata. 1962. május 31. HL HB iratok 1. d.

A további erőfeszítések szükségességére mutatott rá az a két hadgyakorlat is, amelyre 1962. április 9. és 16. között került sor a magyar, a szovjet és a román hadsereg-, illetve fronttörzsek részvételével, majd az április 17-én négy hadosztállyal lefolytatott kétoldalú harcászati gyakorlat. A parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat keretében egy Ausztrián át érkező NATO-csapás elhárítását modellezték. Ennek során a magyar vezérkarnak a mozgósítás végrehajtását, a határ zárását, a légvédelem megszervezését, valamint a szövetséges csapatok felvonulásának és utánpótlásának biztosítását kellett (volna) megszervezni. A gyakorlat során azonban kiderült, hogy a meglévő mozgósítási tervek nem elegendőek ilyen nagyságrendű feladatok ellátásához, a határzáráshoz nem áll rendelkezésre elég haderő, az ország nem rendelkezik a nagy átcsoportosításokat és manővereket biztosító anyagi és technikai eszközökkel, valamint szakbiztosító csapatokkal. A kétoldalú harcászati gyakorlat hasonló tanulságokkal zárult.

Így nem csoda, hogy a PB-nek szánt beszámolója végén Czinege Lajos honvédelmi miniszter további fejlesztések igényével lépett fel: „Emelni kell szállító kapacitásunkat gépkocsik, helikopterek, trailerek stb. számának növelésével. [...] Szükségesnek látjuk a népgazdaság lehetőségeinek következetesebb kihasználását a háborúra való felkészülés, illetve a hadműveletek anyagi-technikai biztosítása szempontjából” – érvelt.⁶¹

Időközben Biszku Béla belügyminiszter javaslatára elkészültek a rendkívüli állapot idejére szolgáló határozati javaslatok. Létre kívánták hozni a Honvédelmi Tanács I-et (egy fővárosi és egy tartalék székhellyel), amely háborús időszakban a Minisztertanács jogkörében jár el, biztosítja az ország kormányzását és hadvezetését. Emellett meg kellett szervezni a tartalékul szolgáló Honvédelmi Bizottság II-t is, egy harmadik elhelyezési ponttal, hogy a Honvédelmi Tanács I. akadályoztatása esetén átvegye az ország irányítását. A BM a javaslatot ugyan PB-határozati tervezetként készítette el, de annak a Politikai Bizottság elé terjesztésének nem találtam nyomát. Vélhetően a Minisztertanács véglegesítette a rendkívüli időszaki jogszabályokat.⁶²

Az új szabályozás folyamánként a kétféle Honvédelmi Tanács elkülönítése érdekében a békeidőben működő szerv nevét 1962. májusában megváltoztatták. A Honvédelmi Tanács május 2-i ülésén Biszku Béla elnökhelyettes jelentette be, hogy a testület megnevezése ekkortól Honvédelmi Bizottság. A Honvédelmi Bizottság ezt követően az 1/138/1962. számú határozatával elfogadta új ügyrendjét. Eszerint a Minisztertanács az ország védelmével kapcsolatos közvetlen feladatait a Honvédelmi Bizottság útján látja el. A Minisztertanács a következő hatásköröket ruházta át a HB-ra:

⁶¹ Czinege Lajos: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Uo. 175–181. o. Az idézetek helye: 179–180. o.

⁶² [Javaslat] A Politikai Bizottság határozata kormányzati kérdések megoldásáról rendkívüli állapot idején. 1962. március 9. MNL OL M-KS 288. f. 47. cs. 732. d. e. 299–300. o. A dokumentumhoz utóbb mellékeltek az Elnöki Tanácshoz intézendő felterjesztést a rendkívüli jogszabályok elfogadására.

- dönt a fegyveres erők (néphadsereg, BM karhatalom, határőrség, légoltalom), a fegyveres testületek (rendőrség, munkásőrség, büntetés-végrehajtás) és a rendészeti szervek (tűzoltóság, pénzügyőrség, vámőrség, iparőrség) fontosabb kérdéseiben;
- dönt az ország védelmével közvetlenül összefüggő gazdasági kérdésekben;
- szervezi, koordinálja és irányítja az országmozgósítási tervek kidolgozását, megszabja az ország háborúra való felkészítésének feladatait.

Az ügyrend szerint a Honvédelmi Bizottság elnökből és négy tagból áll. A Minisztertanács elnöke egyben a Honvédelmi Bizottság elnöke is, a bizottság tagjait pedig a Minisztertanács a kormány tagjai közül nevezi ki. A dokumentum szabályozta a Honvédelmi Bizottság munkarendjét, tagjainak helyettesítését, az előterjesztések elkészítésének és ülései előkészítésének rendjét, a jegyzőkönyvezést és a határozatok szigorúan titkos kezelését. Az ügyrendhez négyoldalas melléklet csatlakozott, amely részletesen felsorolta a HB hatáskörébe utalt fontosabb feladatokat.⁶³ A rendkívüli állapot, illetve háború esetén az ország irányítását átvevő Honvédelmi Tanács ügyrendjét, jogkörét és feladatait 1964. november 18-án hagyta jóvá a HB 4/165/1964. sz. határozatával.⁶⁴ (A háborús helyzetre vonatkozó szabályozást 1975-ben módosították, majd 1977–1978-ban ismételten felülvizsgálták.)

1962 nyarán a kubai válság eszkalációjával gyülekeztek újabb viharfelhők a nemzetközi politika egén. Ebben a légkörben került sor Czinege Lajos honvédelmi miniszter és Grecsko marsall, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői főparancsnoka találkozására Moszkvában 1962. augusztus 22-én. A megbeszélésen a főparancsnok – Czinege egyetértésétől kísérve – leszögezte: „az imperialisták az általános háborút váratlanul indíthatják meg, nem lehet számítani hosszabb veszélyeztetettségi időszakra. Ez a körülmény, valamint [Magyar]ország csekély hadművelleti mélysége azt eredményezheti, hogy csak egész[en] korlátozott mértékben nyílna lehetőség a katonai és ipari mozgósítás végrehajtására. Jelentős ideig azokra az erőkre és eszközökre lehet csak számítani, amelyeket a háború kirobbanásának pillanatáig létrehoztunk.” Mindebből következett, hogy a Magyar Néphadseregnek két részből kell állnia: kiegészítés nélkül, azonnal bevethető egységekből, valamint mozgósításnál gyorsan feltölthető keretalakulatokból, amelyek biztosítják a szakfegyvernemi kiképzést és továbbképzést. E szervezet létrehozása és működtetése azonban ismételten a néphadsereg (béke)létszámának emelését vonta maga után: 1965 őszére a 88–90 000 főt, 1970-ig pedig a 92–95 000 főt kellett elérnie. A hadsereg létszámának növelését az 1961 márciusában elfogadott fejlesztéseket rögzítő jegyzőkönyv módosításával is biztosítani kívánták.

Czinege és Grecsko találkozásán az is kiderült, hogy a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága a meglévő és beszerzés alatt álló technikát

korszerűnek tekinti, a főparancsnok külön jegyzéket ígért a következő két-három évben sorra kerülő új haditechnikákról. A következő években szükséges hadszíntér-előkészítési munkáknál (azaz a közúti, vasúti és átkelési fejlesztéseket, valamint a hírközlés javítását) ugyancsak elégségesnek tűnt a II. ötéves terv kapcsán elhatározott beruházások végrehajtása.⁶⁵

A módosítást a honvédelmi miniszter szeptember 18-án megpróbálta jóváhagyni az MSZMP PB-vel, ám ott szokatlan ellenállásba ütközött. Fehér Lajos KB-titkár azt nehezményezte, hogy a Pártközpont Adminisztratív Osztályával és az Országos Tervhivatallal *nem egyeztették* benyújtás előtt a javaslatot. Tömpe András, az Adminisztratív Osztály vezetője óvott attól, hogy a PB „vaktába” [sic] belemenjen a létszámemelésbe. Kádár több okból opponálta Czinege javaslatát: „a Politikai Bizottsággal létszámot akarnak jóváhagyni. Ha mi ezt most jóváhagyjuk, – ami elképzelhető – és ha Czinege elvtárs aláírja, akkor ez a gyakorlat eltér az utóbbi években követett gyakorlattól. Grecsko elvtársnak megmondtuk, hogy ami az ország erejéből telik, azt megteesszük, de engedjék meg, hogy megmondjuk: nem akarunk olyasmit aláírni, amiért nem tudunk felelni, amiről most nem tudjuk, hogy meg tudjuk[-e] tenni. Ebben az esetben most nem történt meg az a vizsgálat, ami szükséges ahhoz, hogy nyugodt lelkiismerettel írjuk alá a jegyzőkönyvet. Ha aláírjuk, majd csak decemberben derül ki, hogyan bírja el az ötéves terv ezt az emelkedést. [...] ennél a dolognál a sorrend nem egészen jó. Ha ehelyett a mostani ülés előtt a Honvédelmi Bizottság ülését szorgalmaznánk, ahol ott vannak a gazdasági emberek is, az jobb lenne.” Majd így dohogott a továbbiakban is: „Ha mi most aláírjuk a jegyzőkönyvet, mit csinálunk, ha kiderül, hogy népgazdaságunkban nincs még a biztosíték ezek anyagi kihatásainak fedezésére. Akkor nem tudjuk realizálni az aláírt papírt. Eddig mégis csak az történt mindig, hogy mielőtt valamit aláírtunk megnéztük, bírjuk-e úgy, hogy a népgazdaság szekere se boruljon fel.” Kádár végül – nem akarván ellenszegülni Moszkva akaratának – azt javasolta, hogy a Honvédelmi Tanács mielőbb vizsgálja meg a tervezett egyezmény gazdasági következményeit, és aztán aláírható a jegyzőkönyv módosítása. A PB ezt emelte határozattá, és december 20-ig jelentést kért a honvédelmi minisztertől a kihatásokról.⁶⁶

Év végéig nem készült el a beszámoló a jegyzőkönyv tervezett módosításáról, ám a Vezérkar Anyagi és Technikai Főcsoportfőnöksége részletes számvetést készített a Magyar Néphadsereg hároméves fejlesztéséről. A hadsereg 1959. január 1. és 1962. december 31. között 20,8 milliárd Ft-tal gazdálkodhatott, ebből 9,5 milliárdot fejlesztésre fordíthatott, azon belül is 156 millió (új) rubel értékben szereztek be új – főképpen légvédelmi célú – haditechnikai eszközöket. A speciá-

⁶⁵ Jelentés a Politikai Bizottságnak az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságán lefolytatott konzultációról. 1962. szeptember 6.; Javaslat az MSZMP PB-hez. 1962. szeptember 6. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 278. ő. e. 30–35., 27–29. o. Az idézet helye: 30. o.

⁶⁶ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. szeptember 18-én tartott üléséről. Uo. 15–18. o. Az idézetek ugyaninnen.

lis import összege a három év alatt megközelítette az előző 11 évben hasonló célra költött summát (166 millió új rubel). A külföldi haditechnikai beszerzés a következőképpen oszlott meg: repülőtechnikára 41,9%, honi légvédelmi eszközökre 35,8%, páncélos technikára 10,2%, tüzérségi anyagokra és csapatrakéta-eszközökre 6,2%, híradó anyagokra 2,1%, műszaki anyagokra 1,6%, vegyi védelmi anyagokra 0,1%, gépjármű anyagokra 2,1% jutott.

A néphadsereg új igényei végre bőséges megrendeléseket hoztak a hazai hadiiparnak is: 3,1 milliárd Ft-nyi eszközt itthon állítottak elő. Ennek megoszlása a következőképpen alakult: fegyverzet, lőszer, lokátor, löelemképző 68,8%; híradástechnika 7,4%; műszaki anyagok 4,4%; vegyivédelmi anyagok 4,3%; gépjárműtechnika 15,1%. A néphadsereg azonban még így is messze járt az optimális állapottól: egyes fegyvernemeknél és eszközcsoportoknál továbbra is ijesztő anyaghiány mutatkozott. Többek között ezért diszponálhatott a HM vezetése a következő három évben (1963–1965) újabb 13,8 milliárd Ft fejlesztési pénz felett. Távolilag, az 1966–1970 közötti évekre (a III. ötéves terv idejére) beruházásban és fenntartásban 72–75 milliárd Ft-os igényt jelzett előre a Magyar Néphadsereg Vezérkarának Anyagi és Technikai Főcsoportfőnöksége. A haderő feladatainak ellátásához 95 000 fős békeidőszaki és 220 000 fős mozgósítási létszámot ítélték elérendőnek. Az említett költségvetési keret megléte esetén látták teljesíthetőnek a nemzetközi megállapodásban vállalt magyar kötelezettségeket: a 100%-os feltöltöttséget anyagban és technikában, a folyamatos korszerűsítést, valamint a megfelelő tartalékképzést – három hadműveletet fedező nagyságrendben. A mozgósítás esetén fellépő igényeket, mint azt fentebb láthattuk, a hazai gyártás eszközökből 87–88%-ban lehetett volna biztosítani. Olyan létfontosságú eszközökből viszont, mint a repülőgépek, harckocsik, lokátorok, az érvényben lévő nemzetközi szerződések alapján a szükségleteknek mindössze 2%-ára lett volna biztosítható az import. A főcsoportfőnökség ezért javasolta, hogy e súlyos anomáliát vessék fel a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete soron következő ülésén.⁶⁷

Modernizálás – a gazdasági egyensúly függvényében

Az új jegyzőkönyv aláírására végül csak 1963. február 27-én, Varsóban került sor, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága és a magyar HM képviselőinek tárgyalásán. A magyar igényeket figyelembe véve rögzítették, hogy 1963–1965-ben a Magyar Népköztársaság fegyveres erőinek békelétszáma 85 500 fő, háborús létszáma 200–220 000 fő (a határőr, belső karhatalmi csapatok, valamint a polgári védelem nélkül). Az 1961. márciusi jegyzőkönyvhöz képest új elemként jelent meg a hadrendben egy 1965 végétől felállítandó hadtestparancsnokság, az időközben létrehozott hadsereggel közvetlen hadművelleti-harcászati ra-

kétadandár, valamint egy önálló rádió-ellentevékenységi zászlóalj. Az Egyesített Fegyveres Erők állományába immár nem négy, hanem öt gépkocsizó lövészhadosztályt jelöltek ki a korábbihoz képest, és ide került a hadművelleti-harcászati rakétadandár is. Újdonságot jelentett, hogy külön felsorolás rögzítette a magyar honvédelmi miniszter alárendeltségében maradó csapatokat. A javuló szovjet szállításoknak köszönhetően az alapvető korszerű fegyverfajtákból 1965-re szinte teljes feltöltöttséget tervezhettek, vagy magasabb feltöltöttséget, mint korábban: vadászgépekből (MiG–21F–13) 90%-os feltöltöttséget, T–54A és T–55 harckocsiból 60%-os, T–34-es harckocsiból 100%-os ellátottságot. Visszalépés csak a BTR–60P páncélozott szállító járműveknél (50%) és PT–76 úszó harckocsiból (50%) mutatkozott.⁶⁸

Másnap, február 28-án a Varsói Szerződés honvédelmi minisztereinek ugyan-csak varsói tanácskozásán megegyezés született a hadgyakorlatok költségeinek a résztvevők általi viseléséről, a híradási kiadások hasonló megosztásáról, valamint az Egyesített Fegyveres Erők kiadásainak közös fedezéséről. Utóbbinál a nemzeti hadseregek létszáma szerint osztották fel a teherviselést, ennek alapján Magyarországra a közös kiadások 6%-a jutott.⁶⁹

Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter március 29-i jelentéséből az is megtudható, hogy a háromnapos tanácskozássorozaton (február 26–28.) többoldalú jegyzőkönyvek is születtek az egységes légvédelmi rendszer életbeléptetéséről, illetve az egységes sugárfigyelő és -jelző rendszer létrehozásáról. A közös légvédelmi rendszert május 1-jével kívánták beindítani, ami azt is jelentette, hogy a Magyar Néphadsereg meglévő és 1965-ig létrejövő légvédelmi csapatai mind betagozódtak az egységes rendszerbe. A radioaktív sugárzás figyelésére, az adatok összegyűjtésére és elemzésére, valamint az Egyesített Fegyveres Erők Törzséhez való továbbítására szolgáló rendszert július 1-jétől kívánták üzembe állítani. Napirenden kívül több delegáció is felvetette: az 1965 utáni népgazdasági tervek összeállítását megnehezíti, hogy nem ismeretesek még a távlati fegyverzeti fejlesztési elképzelések. Ennek kapcsán merült fel, hogy nincs kidolgozva az egységes fegyverzeti politika megvalósításának módja.⁷⁰ A Honvédelmi Bizottság április 5-én egyfelől jóváhagyta a jegyzőkönyveket, engedélyezte az egységes légvédelmi rendszerbe való belépést, és utasította a HM-et a sugárfigyelő rendszer megszervezésére. Másfelől viszont a néphadsereg létszámára vonatkozóan ismételt felülvizsgálatot kért, és arról a hadsereg fejlesztésének megvitatásakor kívánt véglegesen dönteni.⁷¹

⁶⁸ Jegyzőkönyv az MNK Honvédelmi Minisztériuma küldöttségével az MNK fegyveres erői a Varsói Szerződésből eredő további fejlesztése kérdéseivel kapcsolatosan tartott értekezletről, 1963. február 27., Varsó. HL MN 1979/T 1260. d.

⁶⁹ Jegyzőkönyv az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának és a VSZ tagállamai honvédelmi minisztereinek értekezletéről. Varsó, 1963. február 28. HL MN 1979/T 1260. d. Lengyelország nem értett egyet a neki így módon kirótt 18%-os részaránnyal, ezért különvéleményben rögzítette, hogy a KGST-hez hasonlóan, csak a közös költségek 13,5%-át kívánja viselni.

⁷⁰ Ezek a felvetések vezettek el aztán a VSZ EFE Technikai Testületének megalakításához.

⁷¹ [A] Varsóban 1963. február 26–28-án kötött megállapodások jegyzőkönyveinek jóváhagyása.

⁶⁷ A Magyar Néphadsereg jelenlegi „béke” és „M” anyagi és technikai helyzete. 1963. január 17. HL MN 1963/T 4. d. 33–43. o.

1963. május 24-én Moszkvában egy pontosító jegyzőkönyv aláírására került sor. Csak ezt követően, június elején terjesztette fel a HM véglegesített javaslatát, amely immár egységesen összegezte a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságával aláírt jegyzőkönyvek elvárásait és a Vezérkar irányzásait. A helyzetértékelés emlékeztetett arra, hogy az előző évek fokozott erőfeszítéseivel a néphadsereg leggyengébb pontjait sikerült megerősíteni, de az aránytalanságokat és lemaradásokat csak további tervszerű fejlesztéssel lehet felszámolni. A katonai doktrína abból indult, ki hogy egy esetleges háború kirobbanását meglehetősen rövid veszélyeztetettségi időszak előzi majd meg (talán csak *néhány nap*), és a háború legdöntőbb első 4–6 *hetében* még nem lehet számítani az ipar átállására (amelynél az átállási időt *hat–kilenc hónapra* tervezték). Így a legfontosabb eszközök feltöltését már békeidőszakban mindenképpen biztosítani kell. A technikai fejlesztések több mint 70%-át a honi légvédelem kapta, minek köszönhetően már csak kismagasságon (200–800 m) maradt sebezhető a hazai légtér védelme. A szovjet légvédelmi egységek kivonása után ugyanakkor egy újabb vadászpilóta-ezred és két rakéta-légvédelmi ezred felállítása vált szükségessé.

A szárazföldi csapatok modernizálása korántsem haladt ennyit előre, amint azt a 4.1. táblázat is mutatja, sérülékeny pont maradt a gépesítettség, és még a meglévő harceszközök nagyobb része is a korszerűtlen kategóriába tartozott.

4.1. TÁBLÁZAT. Az MN szárazföldi csapatainak ellátottsága különféle anyagcsoportokból 1963-ban, az „M”-szükségletekhez viszonyítva.

Forrás: Előterjesztés a Honvédelmi Bizottságnak az MN helyzetéről

és a hadseregfejlesztés távlati célkitűzéseiről. 1963. június 6. MNL OL XIX-A-98 86. d. 68. t. 8. o.

Anyag megnevezése	Ellátottság (%)	A meglévő mennyiségből	
		korszerű (%)	elavult (%)
Gyalogsági fegyverzet	100	39	61
Tüzérségi fegyverzet	100	69	31
Harckocsi	46	23	77
Híradó eszközök	60	65	35
Vegyvédelmi eszközök	35	37	63
Páncélozott gépjárművek	1	100	0
Műszaki eszközök	50	57	43
Gépjárművek	43	59	41

A szárazföldi erők harcértékét csökkentette, hogy alig volt csapatfelderítés, rakétaeszközökkel alig voltak felszerelve, a csapatlégvédelem gyenge volt, hiányoztak a páncélozott és terepjáró járművek; egyes anyagok egy esetleges hadműveletnél néhány napon belül elfogytak volna (100 mm-es légvédelmi, 122 mm-es és 152 mm-es löszerek stb.). Az 1963–1965. években a néphadsereg fejlesztésénél a szárazföldi erők

felzárkóztatására kívántak koncentrálni. A nagymennyiségű technikai beszerzéssel 1965-re az „M”-szükségletek 70–80%-ára kívánták feltölteni a hiányzó anyagokból (harckocsik, híradóeszközök stb.) a csapatokat, egyedül a gépjármű-ellátottságnál céloztak meg szerényebb, 49%-os arányt. A feltöltéssel párhuzamosan a modernizálni is tervezték a felszereléseket, minden anyagnemnél 50% fölé tornászni a korszerű eszközök arányát. A Moszkvában aláírt jegyzőkönyveknek megfelelő teljes hadrend kialakítását és az egyszeri feltöltést 1970-ig tervezte a HM elvégezni.⁷²

A Honvédelmi Bizottság június 13-án határozatban rögzítette, hogy a HM II. ötéves tervét 2 milliárd Ft-tal megnöveli (39,7 milliárdra), az engedélyezett változó létszámot megduplázza (13 400 főre). Fő feladatnak a következő tervidőszakban (1966–1970) a néphadsereg további minőségi fejlesztését tekintették, a „hadsereg állományának jelentősebb növelése nélkül”. A fejlesztéssel párhuzamosan létrehozni rendelték a „legszükségesebb személyi és anyagi tartalékokat” egy esetleges háború kezdeti időszakára. A Honvédelmi Bizottság jelentős létszámfejlesztéshez járult hozzá a III. ötéves tervidőszakra: 120–122 000 fős békelétszámot tűzött célul, amelyből az állandó katonalétszám 90–92 000 fő, a változó katonalétszám 15 000 fő és a polgári létszám ugyancsak 15 000 fő lehet. A Magyar Néphadsereg „M”-létszámát 200–220 000 főben maximálták. 1966–1970-re 52 milliárd Ft-os közvetlen honvédelmi kiadási keretet szabott, ezen belül 400 millió rubelt a speciális importra, valamint 2,5 milliárd Ft-ot építkezésekre.⁷³ Ez a keret lényegesen elmaradt a Vezérkar korábbi elképzeléseitől, az importtechnikai irányzásait ugyanakkor kevésbé érintette a takarékoskodás.

Az 1961. márciusi program alapján a Varsói Szerződés tagállamaiban végrehajtott fejlesztéseket a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1963. július 26-i moszkvai tanácskozásán tekintették át. Megtárgyalták, és elfogadták Grecsko marsall jelentését, amely az előző két év munkájának értékelésén túl rögzítette az 1970-ig teljesítendő feladatokat is. Utóbbi szerint 1967–1968-ra a csapatok számára legalább 30 napi harctevékenység megvívásához elegendő lőszer, üzemanyag, élelmiszer tartalékolását kellett biztosítani; majd 1970-ig megtervezni a 30 napot meghaladó anyagi eszköztartalék létrehozását, valamint a haderők új fegyverzettel és haditechnikával való ellátását. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete határozatában egyfelől nyugtázta, hogy „jelentősen növekedett a [Varsói Szerződés-]csapatok technikai felszerelése, gépesítése és korszerű

⁷² Előterjesztés a Honvédelmi Bizottságnak az MN helyzetéről és a hadseregfejlesztés távlati célkitűzéseiről. 1963. június 6. MNL OL XIX-A-98 86. d. 68. t. Tóth Károlynak, a HB titkárság-vezetőjének a HM előterjesztéséről készített feljegyzéséből az is kiderül, hogy az 52 milliárd Ft-os előirányzat nem tartalmazta a korábbi haditechnikai vásárlások törlesztési kötelezettségét, az öt év alatt fizetendő 3,6 milliárd Ft-ot. A tervezett speciális importot pedig nem a kereskedelmi árfolyamon (40 Ft/rubel), hanem egy alacsonyabb szorzóval számolták (33,3 Ft/rubel), így a beszerzés forintköltsége majd 3 milliárddal kevesebbnek tűnt (16 milliárd Ft helyett 13,3 milliárd). Lásd Feljegyzés a 2. napirendi ponthoz. 1963. június 10. Uo.

⁷³ A HB 2/150/1963. sz. határozata – A Magyar Néphadsereg helyzete és a hadseregfejlesztési távlati célkitűzései. 1963. június 13. HL HB iratok 1. d.

1963. március 29. MNL OL XIX-A-98 148. d. 66. t.; a HB 8/148/1963. sz. határozata. 1963. április 5. HL HB iratok 1. d.

gyevertípusokkal való ellátottsága"; másfelől 1964-ben jelentést kért a nemzeti korszerűsítési intézkedési tervekről.⁷⁴

A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete ülésének határozatáról és a néphadsereg fejlesztésének állásáról Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes, a Honvédelmi Bizottság elnökhelyettese tett jelentést az MSZMP Politikai Bizottságának. Megítélése szerint a „néphadsereg fejlesztése tekintetében teljesítettük, és bizonyos vonatkozásban túlteljesítettük a tervekben 1962-ig előírt feladatokat”. A légoltalom nélkül a Magyar Néphadsereg békelétszáma 106 400 főre rúgott (92 700 fő katona és 13 700 fő polgári alkalmazott), a két honi légvédelmi hadosztály átvette az ország légterének védelmét; felállt az összefegyvernemi hadsereg (egy harcokcsihadosztály, két teljes állományú, három csökkentett állományú gépkocsizó lövészadosztály és hadseregközvetlen alakulatok). A légvédelem korszerűsítésében végrehajtott előrelépéshez képest a szárazföldi erők még mindig lemaradásban voltak. Ezen kívül „a hadsereg eddig felhalmozott anyagi tartalékai csak a háború kezdeti időszakának első napjaira elegendők, a csapatok veszteségeinek és anyagi fogyasztásának [után]pótlása a jelenlegi helyzetben sem a hazai ipar termeléséből, sem importból nem megoldott” – szövege a leg súlyosabb érv az újabb anyagi áldozatok meghozatala mellett. Az 1966–1970 közötti fejlesztési időszakra vonatkozóan a Honvédelmi Bizottság által júniusban jóváhagyott irányszámokat ismertette a PB-vel.⁷⁵ Az MSZMP PB 1963. szeptember 10-i ülésén egyszólamatos határozatban tudomásul vette Fehér jelentését, ugyanakkor előírta, hogy a légoltalmat ezentúl bele kell számítani a Magyar Néphadsereg létszámbába.⁷⁶

A Honvédelmi Bizottság szeptember 26-án tűzte napirendre a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete üléséről szóló beszámolót. Czinege Lajos – az Országos Tervhivatal elnökének és elnökhelyettesének kérdésre válaszul – közölte a testülettel, hogy a határozatból adódó feladatok anyagi kihatása még nem ismert. A Honvédelmi Bizottság ezért részletes terveket és számvetést kért a HM-től.⁷⁷

Részletes számok előterjesztésére azonban csak a jövő évi terv benyújtásakor került sor. Az eredeti elképzeléseket azonban az állami költségvetés és a népgazdaság megboruló egyensúlya rövidesen felülírta. Az MSZMP PB december 10-i ülésén Nyers Rezső KB-titkár sokkolta azzal a testületet, hogy a következő évi állami költségvetésben 2,4 milliárd Ft-os deficit mutatkozik (az akkor tervezett 90 milliárdos költségvetési főösszeghez képest). Hosszas vita kerekedett akörül, hogy ez, vagy egy csökkentett deficit nyilvánosságra hozható-e a költségvetési

törvényjavaslat formájában. Végül arra jutott a PB, hogy jelentős takarékosági csomagra van szükség – amit a jelenlévő honvédelmi miniszter meglehetősen csalódottsággal vett tudomásul. Ugyanis a PB-határozat szerint a 1,2–1,4 milliárd Ft-os takarékosági programot kellett összeállítani, és a beszerzések és beruházások visszafogása mellett a fegyveres testületek kiadásainak csökkentését rendelte el.⁷⁸

A PB határozatát (és a nyomában született minisztertanácsi döntést) két nap múlva, december 12-én ismertette a Honvédelmi Bizottsággal Fehér Lajos elnökhelyettes. Az Országos Tervhivatal javasolta megbízni a koordinációval, és két hónapon belül döntést kívánt a visszafogásról. Czinege Lajos vezérezredes a HM 1964. évi tervének napirendjénél külön felszólamlott az Országos Tervhivatal katonai főosztálya és a HM illetékes szervei között kialakult „egészségtelen viták” miatt. A tervet azzal a kitéttel hagyta jóvá a HB, hogy 1964. február 15-ig javaslat születik a módosításáról.⁷⁹

Az MSZMP PB 1964. január 21-én tűzte napirendre a takarékosági csomagnak a fegyveres erőkre vonatkozó részét. Egyfelől döntöttek a Magyar Néphadsereg, a BM és a többi fegyveres testület beosztottainak illetményemeléséről, másfelől viszont 640,1 millió Ft-tal csökkentették a HM és a BM kiadási előirányzatát. A takarékosági intézkedéseknél alapelv volt, hogy a harcászultságot, ütőképességet ne gyengítsék, az ipar termelésében zavarokat ne okozzanak, a bérpolitikai intézkedésekre legyen fedezet. A HM-re jutó 354,8 millió Ft-os elvonásból 220,1 milliót a haditechnikai beszerzések átutemezésével takarítottak meg.⁸⁰

Két nap múlva, január 23-án a Honvédelmi Bizottság is határozatba foglalta a 640,1 millió Ft-os kiadáscsökkentést, továbbá a csökkenő megrendelések miatt módosította a KGM és a Nehézipari Minisztérium haditechnikai termelési tervét is. Egyebek mellett a D-442 felderítő úszó gépjármű (FUG) gyártási előirányzatát 131 darabbal (501-re), a Csepel teherautóké (D-344) 200 darabbal (300-ra), az AK-47M gépkarabélyét pedig 6000 darabbal (35 000-re) mérsékelte a bizottság.⁸¹

A bővülő nemzetközi haditechnikai együttműködés, a tervek sokoldalú ko-

⁷⁸ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1963. december 10-i üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 322. ó. e. Nyers expozéját és a vitát lásd: 48–60. o. A határozatot lásd 3. o. Az MNK 1964. évi költségvetését végül 92 milliárd Ft-os kiadási főösszeggel és 165 millió Ft-os szufficittel fogadta el az Országgyűlés. Lásd 1964. évi I. törvény.

⁷⁹ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1963. december 12-én megtartott 155. üléséről; a HB 5/155/1963. sz. határozata. 1963. december 12. HL HB iratok 2. d.

⁸⁰ Javaslat a Politikai Bizottságnak a fegyveres testületek 1964. évi költségvetésének csökkentésére. 1964. január 15.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. január 21-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 325. ó. e. 129–133., 5. o.

⁸¹ A HB 3/156/1964. sz. határozata – A fegyveres testületek 1964. évi költségvetésének csökkentése. 1964. január 23. MNL OL XIX-A-16-aa 108. d. A csökkentés negatív hatásait az előterjesztő Országos Tervhivatal is érzékeltette: „A javasolt csökkentések a testületek 1964. évi tervét erősen feszítetté teszik. A kiképzési és fenntartási normák szigorítását igénylik. A fegyveres testületek megítélése szerint a javasolt tételek törlése azonban a szervek harcászultságát és a szolgálat ellátását nem akadályozza.” Lásd A fegyveres testületek 1964. évi költségvetésének csökkentése. 1964. január 16. MNL OL XIX-A-98 87. d. 74. t. 5. o.

⁷⁴ A Varsói Szerződésben résztvevő államok Politikai Tanácskozó Testületének 1963. július 26-i határozata – Grecsko elvtársnak, az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának a Varsói Szerződésben résztvevő államok Egyesített Fegyveres Erői harcászultságával és harc kiképzési állapotával kapcsolatban tett jelentésére. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 312. ó. e. 81–83. o. Az idézetek ugyaninnen.

⁷⁵ Jelentés az MSZMP PB-nek. 1963. augusztus 30. Uo. 76–79. o. Az idézetek ugyaninnen. A napirend vitájáról részletes jegyzőkönyv eddig nem került elő.

⁷⁶ Az MSZMP PB 1963. szeptember 10-i ülésének határozata. Uo. 3. o.

⁷⁷ Jegyzőkönyv a HB 1963. szeptember 26-án megtartott 153. üléséről; a HB 8/153/1963. sz. határozata. 1963. szeptember 26. HL HB iratok 2. d.

ordinációja fokozatosan érzékelhető megtakarítást hozott, vagy annak legalább a reményét felcsillantotta. A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 1964. május 12–14-i moszkvai ülésén a beruházási tervek koordinálásához elfogadott metodika immár valóban szövetségi szintű érdekeket fogalmazott meg. Eszerint a beruházási tervek egyeztetését úgy kellett a továbbiakban elvégezni, hogy az új gyárak építésénél és a meglévő gyárak bővítésénél ne csak a nemzeti, hanem a szövetségesek szükségleteit is figyelembe vegyék.⁸²

A KGST-együttműködés azonban – civil és haditechnikai területen egyaránt – számos nehézséggel küzdött, ami hozzájárult a külkereskedelmi hiány meglódulásához. 1964 utolsó negyedében ismételtlen egyértelműen látszottak a gazdasági növekedés elakadásának jelei. Ezért az MSZMP Államgazdasági Bizottsága november 2-i ülése után felkérte Nyers Rezső KB-titkárt: terjesszen a PB elé javaslatot, miszerint a honvédelmi kiadások 1965. évi keretét lehetőleg 7–800 millió Ft-tal csökkentsék.⁸³ A tévesztés után megugrott a mezőgazdaság beruházási és támogatási igénye, több nagyszabású vegyipari és gépipari beruházás elhúzódt, fokozódott Magyarország külföldi eladósodása.⁸⁴ Az 1965. évi tervről és a takarékosági intézkedésekről 1964. november 17-én, majd 27-én tárgyalt az MSZMP PB.⁸⁵ A tőkés fizetési mérleghiány növekedésének megállítása érdekében nem volt szabad növelni a lakosság fogyasztását, és csökkenteni kellett a beruházásokat. Az iparfejlesztési programok nem hozták az elvárt eredményeket, a gazdaságirányítás anomáliái mind egyértelműbbé váltak. Kifejezett restriktív intézkedésekkel lehetett csak megakadályozni a komolyabb bajt.⁸⁶

A HM tervének jóváhagyása hasonló koreográfiában zajlott, mint egy évvel korábban. December 21-én a Honvédelmi Bizottság ülésén úgy hagyták jóvá a HM 1965. évi tervét, hogy Czinege Lajos megígérte: a takarékoság érdekében csökkentik a néphadsereg állományának bizonyos ruházati normáit és a kiképzési lőszernormákat, valamint a HM-nél és közvetlen intézményeinél zárólják a be nem töltött helyeket.⁸⁷ 1965. január 28-án a Honvédelmi Bizottság elfogadta a BM és a HM által benyújtott részletes, ám számadatokat nem tartalmazó takarékosági intézkedési tervét. Az intézkedések érintették a létszám, a bér- és egyéb személyi költségeket, a beszerzéseket, a fenntartási és működési költségeket, valamint

⁸² Germuska (2010) 100. o.

⁸³ Feljegyzés az Államgazdasági Bizottság 1964. november 2-i (87.) üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 15. cs. 88. ő. e. 6–7. o.

⁸⁴ Honvári (2006) 383–385. o.

⁸⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. november 17-i üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 351. ő. e.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. november 27-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 352. ő. e.

⁸⁶ Honvári (2006) 388–394. o.

⁸⁷ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1964. december 21-én megtartott 166. üléséről. HL HB iratok 2. d.

a beruházásokat, építkezéseket stb. egészen odáig, hogy a Zrínyi Katonai Kiadó nem adhatott az általa kiadott anyagokból ingyenes tiszteletpéldányt.⁸⁸

A HM 1965. március végén terjesztette fel helyzetjelentését és a következő öt évre vonatkozó terveit. A másfél évvel korábbi beszámolóhoz képest lényeges előrehaladás történt a szárazföldi erők fejlesztésénél is. A honi légvédelem és a szárazföldi csapatok között immár 49%–51% arányban oszlott meg az importált új technika. Az átfegyverzésnek köszönhetően a csapatok tűzereje – a rakétafegyverekkel – hét-nyolcszorosára, ütőereje a harckocsik számának növelésével négyszeresére nőtt, javult a csapatok mozgékonyasága is. Utóbbi téren maradtak a legkomolyabb hiányosságok: a páncélozott szállító járművek és a gépkocsik beszerzése messze elmaradt a kívánalmaktól. A korábbi egyenatlanségeken és aránytalanságokon mindazonáltal sikerült valamennyit javítani, a csapatoknál lévő felszereléseknél minőségi változás következett be az évtized elejéhez képest (lásd a 4.2. táblázatot).

4.2. TÁBLÁZAT. Az MN csapatainak ellátottsága különféle anyagnemekből 1965-ben, az „M”-szükségletekhez viszonyítva.

Forrás: Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának a honvédelmünk helyzetéről [...]. 1965. március 24. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 363. ő. e. 158. o.

Anyag megnevezése	Ellátottság (%)	A meglévő mennyiségből	
		korszerű (%)	elavult (%)
Légvédelmi rakéta indító	100	100	0
Vadászrepülőgép	97	50	50
Elfogó vadászrepülő	60	100	0
Szállítóhelikopter	0	0	0
Lokátor	100	100	0
Hadműveleti-harcászati rakétakomplexum	100	100	0
Harcászati rakétakomplexum	49	100	0
Páncéelhárító rakétakomplexum	60	100	0
Gyalogsági fegyverzet	100	70	30
Harckocsi	62	51	49
Híradó eszközök	90	85	15
Vegyvédelmi eszközök	80	70	30
Páncélozott felderítő gépjármű	49	100	0
Páncélozott szállító harcjármű	0	0	0
Műszaki eszközök	83	65	35
Gépjárművek	50	70	30

A D–344 Csepel teherautók gyártása késedelmesen indult meg, így 1962-től csak 2900 jármű beszerzésére volt lehetőség (a tervezett 5000 db helyett). Fokozatosan nőtt a terepjáró képességgel rendelkező gépjárművek száma, és egységesebbé vált a rendszerben lévő gépjárműállomány (60-féle helyett már „csak” 55 féle).

⁸⁸ A HB 4/167/1965. sz. határozata. – A fegyveres testületek 1965. évi takarékosági intézkedési tervei. 1965. január 28. HL HB iratok 2. d.

A 3 tonna teherbírású D-344 mellett ugyanakkor igény volt 5–7 és 8–12 tonnás terepjáró teherautóra is, amelyeket a HM ugyancsak a hazai ipartól kívánt megrendelni. A páncélozott szállító harcjárművek gyártását Románia vállalta a KGST-együttműködésben, ám 1963-ig semmilyen lényegi előrelépés nem történt. Ezt követően felmerült, hogy a csehszlovák–lengyel fejlesztésű SzKOT járművet állítsa rendszerbe a Magyar Néphadsereg, de a lengyel féllel sikertelenül zárultak a tárgyalások.⁸⁹ Annyi bizonyos volt, hogy a Magyar Néphadsereg igénye mintegy 1200 páncélozott harcjármű, ennek 60%-át 1970-ig le kellett volna szállítani a lövészcsoportok megerősítése érdekében.

A honvédelmi miniszter az következő öt év (1966–1970) legfontosabb feladatának a honi légvédelem fejlesztését (500 m alatt támadó ellenség ellen, éjjeli és rossz látási viszonyok melletti feladat-végrehajtás, félautomata és automatikus-vezetési eszközök), a szárazföldi erőknél pedig terepjáró és páncélozott járművekkel való ellátást; valamint a Magyar Néphadsereg anyagi tartalékainak növelését (1970-re 30 harci nap erejéig, 1975-ig az első három háborús hónap várható szükségleteinek szintjére). A létszámnövelés és beszerzések tervezésénél a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága 1964. februári elvárásai-ból indultak ki, de annak maradéktalan teljesítése – a megfogalmazottakon felül – további 3,6–3,8 milliárd Ft import-, valamint 6–800 millió Ft-nyi hazai technika beszerzését igényelte volna. A meglévő 110 000 fős békelétszámhoz képes szerény emelést kért a HM: 100 000 fő katona (85 000 állandó, 15 000 változó) és 17 000 fő polgári alkalmazott engedélyezését. A technikai beszerzéseket úgy kívánták az évtized második felében folytatni, hogy a harckocsiknál is a korszerűbbek kerüljenek túlsúlyba (70% T-54A, T-55, T-55A), D-442 felderítő úszó gépjárművekből 100%-os, D-944 páncélozott szállító harcjárművekből pedig 60%-os legyen a feltöltöttség 1970-re. A korábban emlegetett 52 milliárd Ft-os előirányzatot a HM felülvizsgálta, és 49,4 milliárdból látta megvalósíthatónak a kitűzött ötéves programot (ebből speciális import 380 millió rubel).

A HM megfogalmazta azt az elvárását is, hogy az „ipar lehetőségeinek megfelelően” növelni kell a hazai gyártású haditechnika arányát úgy, hogy a szövetséges országokba irányuló exportot is fokozni lehessen. Az eddig kiépített „M”-kapacitások megőrzése mellett külön kiemelte a háborús gyártás beindításához (folytatásához) szükséges nyersanyag- és félkésztermék-tartalékok felhalmozásának fontosságát, úgy, hogy abból három hónapos folyamatos gyártást biztosíthasson az ipar. A tartalékok révén pedig rövidebb átállási idő elérését várta el a HM. A hazai ipartól 1966–1970 között beszerezni kívántak egyebek mellett 2230 rádióállomást, 81 000 db AKM gépkarabélyt, 76 millió db gyalogsági, illetve

225 000 db tüzérségi lőszer, 7700 db különféle gépkocsit és 230 db D-442 felderítő úszó gépjárművet.⁹⁰

A honvédelem helyzetéről és a néphadsereg ötéves fejlesztési programjáról 1965. április 13-án tárgyalt az MSZMP Politikai Bizottsága, és a gazdasági nehézségek miatt bizony további mérséklést várt a pártvezetés a HM-től. Ajtai Miklós OT-elnök egyfelől arra emlékeztetett, hogy a közvetlen katonai kiadások végül 4 milliárd Ft-tal haladták meg a II. ötéves tervben az eredeti elképzeléseket (34,5 milliárd Ft helyett 38,5 milliárd). Másfelől azt emelte ki, hogy az említett 49,5 milliárdos 1966–1970. évi keret elfogadása esetén a katonai kiadások összege gyorsabban növekedne, mint a nemzeti jövedelem termelése. „Azt hiszem, ha a III. ötéves tervben nem is volnának azok a nehéz problémák, amelyeket előbb tárgyaltunk, akkor is mindenképpen ragaszkodnunk kellene ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem növekedését ne haladja meg a katonai kiadások növekedése. A III. ötéves terv egész helyzete arra készítet, hogy javaslatot tegyék: a nemzeti jövedelem [növekedésének] ütemét sem érheti el és a II. ötéves tervben végső soron megemelt, és ténylegesen realizálódott katonai kiadások színvonalát abszolút összegben ne lépjük túl” – figyelmeztetett az Országos Tervhivatal elnöke. Kádár János hasonló szellemben szolt hozzá: „Végső fokon az az alapkérdés, [...] hogy a hadsereg és az ország egy, nem lehet elválasztani. Ha a hadsereg szükségletei olyan mértékű anyagi eszközöket igényelnek; ami negatív [sic], aláásná az ország gazdasági potenciáját [sic], következésképpen politikai alapjait, akkor miféle harcképességet képvisel ez a hadsereg?” A PB mindezek alapján átdolgozást kért a HM-től, lényegesen szerényebb speciális importkerettel, és a program újbóli benyújtását a III. ötéves terv egészével.⁹¹

1965 júniusára előrehaladott egyeztetések voltak a HM és az Országos Tervhivatal között. A beszerzéseknél ugyanakkor meglehetősen nagy eltérések mutatkoztak még: a tervhivatal mindösszesen 200 millió rubel importkeretet biztosított volna, míg a néphadsereg 235 milliót kért. Mivel azonban a SzKOT-járművek importja végképp meghiúsult, 25 millió rubel kiadás azonnal kiesett, így a 210 millió keretben egyetértés körvonalazódott. Czinege Lajos honvédelmi miniszter ezért kérte annak megvizsgálását, hogy a D-442 felderítő úszó gépjármű bázisán, annak fődarabjainak felhasználásával miként lenne itthon gyártható egy páncélozott szállító jármű.⁹²

A takarékosági intézkedések végrehajtásáról 1965 szeptemberében számoltatta be a Honvédelmi Bizottság a HM-et és a BM-et. A realizált megtakarítások egy része csak egyszeri tétel volt, de az Országos Tervhivatal további rejtett tartal-

⁸⁹ Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának a honvédelmünk helyzetéről, [a] fejlesztésével kapcsolatos elgondolásokról, a harmadik ötéves terv időszakára eső feladatokról. 1965. március 24. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 363. 6. e. 152–191. o.

⁹¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. április 13-én tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 363. 6. e. 60., 64., 4. o.

⁹² Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1965. június 24-én megtartott 172. üléséről. HL HB iratok 2. d. 5–6. o.

lékokat látott a létszámgazdálkodásnál, a javítóbázisok működtetésénél vagy a képzési és fenntartási normáknál. A Honvédelmi Bizottság ezért a „takarékosági szemlélet erősítésére” szólította fel a fegyveres testületeket.⁹³

E szemléletre annál is inkább szükség volt, mert 1965 végére a fizetési mérleg hiánya és a külkereskedelmi deficit olyan mértékűre hízott, tovább növekvő külső eladósodottság mellett, hogy az életszínvonal növelésének ütemét mérsékelni kellett, és áremelésekkel korlátozni a fogyasztást.⁹⁴ A honvédelem III. ötéves tervének megvitatására 1965. november 23-án került sor az MSZMP PB-ben, de csak *ötödik napirendi pontként* – a pénzügyi és devizahelyzet értékelése, az 1966. évi népgazdasági terv, a III. ötéves terv irányelvei és az életszínvonal alakulásának tárgyalását követően. A korábbi vázlatokhoz hasonlóan a HM a szárazföldi erők felzárkóztatását tekintette az 1966–1970. évek fő feladatának: a tüzerő növelését a harcászati rakétákkal és sorozatvetőkkel, a korszerű harckocsik számának növelését, valamint az immár hangsúlyozottan hazai gyártású páncélozott harcjárművekkel a mozgékonyt. Az Országos Tervhivatal által megadott keretek alapján 40,5 milliárd Ft-ot kért a HM öt évre, amelyből 19,8 milliárd fejlesztési célt szolgált. (Ez minimum 20%-os csökkenés volt az 1963 júniusában megfogalmazott 52 milliárdhoz képest.) 1970-ig mintegy 1000 páncélozott jármű beszerzésével, valamint az 5 és 10 tonnás terepjáró teherjárművek kifejlesztésével számolt a HM. Mivel mindkét beszerzés kulcsfontosságú volt, az ipartól a lehető leghamarábbi gyártásba vétel kérték.

A jelentés írásban, majd az ülésen Czinege Lajos szóban is felhívta a figyelmet arra, hogy a fegyverzeti feltöltés és tartalékképzés a szűkösebb keretek (különösen a speciális import visszavágása) miatt nem éri el a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága által ajánlott és 1964 októberében egyeztetett szintet. A PB tagjainak fel is sorolta, hogy mi mindent nem tud beszerezni a néphadsereg, ám arról is szólt, hogy az import 3,6 milliárd Ft-os csökkenése mellett 1,8 milliárddal növelni kell a hazai beszerzést. Harcosan kiállt a HM lakásigényének növelése érdekében, ám ezt a költségvetés sanyarú helyzete és a beruházások túlfeszítettsége miatt Ajtai Miklós OT-elnök egyértelműen elhárította. A PB így az előterjesztésben foglalt irányelveket és célkitűzéseket hagyta jóvá, a nemzetközi kötelezettségeket pedig további tárgyalásokon javasolta pontosítani.⁹⁵

A hazai megrendelések nagyságát távolilag befolyásolta, hogy a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága november 19–23-i prágai tanácskozásán felülvizsgálta a korábbi szakosítási döntéseket, valamint az 1966–1970. évi igények és termelési lehetőségek alapján döntött az új termékek specializálásáról is. Mindezek alapján új, egységes szerkezetbe foglalt nomenklatúrát fogadott el.

⁹³ A testületek takarékosági intézkedési terveinek végrehajtása. 1965. augusztus. MNL OL XIX-A-98 89. d. 92. t.; a HB 5/174/1965. sz. határozata. 1965. szeptember 16. HL HB iratok 2. d.

⁹⁴ Honvári (2006) 394–395. o.

⁹⁵ Javaslat a Politikai Bizottságnak honvédelmünk fejlesztésének III. ötéves tervére. 1965. november 16.; Jegyzőkönyv a politikai Bizottság 1965. november 23-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 380. ő. e. 204–217., 75–80., 4. o.

Látványos volt a magyar híradástechnika és műszeripar további jelentős szerepvállalása: a könnyű, úszó páncélozott szállítójármű mellett a teodolitok, a gyalogsági és tüzérségi fegyverekhez szükséges éjszakai infravörös műszerek, front- és hadsereg-hálózati rádióállomások, hadosztály-hálózati és harckocsi-rádióállomások parancsnoki összekötésre; ezred, zászlóalj és tüzérségi rádióállomások; rádiórelé-vonalak; távbeszélők és távírók; különféle rádiófelderítési és rádió-ellentevékenységi eszközök kerültek a magyar gyártási profilba.⁹⁶

A gazdasági növekedés visszaesése, a kényes egyensúlyi helyzet miatt a III. ötéves terv előkészítése meglehetősen elhúzódott. Az MSZMP Államgazdasági Bizottsága több alkalommal tárgyalta a tervváltozatokat 1965. december és 1966. március között, majd az Országos Tervhivatal 1966 áprilisában készítette el a véglegesnek tekinthető változatot. A kumulálódó nehézségek adták az utolsó lökést a gazdaságirányítási reform felülvizsgálatához, így az MSZMP Központi Bizottsága 1966. május 25–27-i ülésén a három egymással szorosan összefüggő témát együttesen tárgyalta: a reformot, az életszínvonal-politikát és a III. ötéves tervet. A terv csak a legfontosabb irányokat tartalmazta, részletekbe – a korábbiakkal ellentétben – éppen a bizonytalanságok miatt nem bocsátkozott. A KB jóváhagyását követően a tervvel csak a Minisztertanács foglalkozott érdemben, majd 1966. évi II. törvényként elfogadta az Országgyűlés.⁹⁷

A fő irányok és a sarokszámok politikai jóváhagyását követően került a Honvédelmi Bizottság elé a fegyveres erők és testületek, valamint a hadiipar III. ötéves terve, 1966. június 30-án. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya külön előterjesztésben elemezte az összes testület előző ötéves tervének végrehajtását és a következő fő célkitűzéseit. A nemzetközi feszültségek miatt mintegy 15%-kal növelték meg 1961–1963-ban a kiadási előirányzatokat, de aztán ötéves távlatban a tényleges többletköltség – 5,3 milliárd Ft helyett – csak 2,7 milliárd lett. Közvetett védelmi kiadásokra (tartalékképzés, egészségügyi felkészülés, hadszíntér-előkészítés és hadiipari beruházás) 3,7 milliárd Ft-ot költöttek 1961–1965-ben. Az összes fegyveres erő és testület számára 59,8 milliárd Ft-ot irányoztak elő a III. ötéves tervben, ez a várható nemzeti jövedelem 7%-át jelentette (szemben az 1961–1965. között ténylegesen felhasznált 7,5%-kal). A Honvédelmi Bizottság tudomásul vette a tájékoztatót.⁹⁸

Külön előterjesztés készült a Magyar Néphadsereg tervéről. Az előző öt év fejlesztéseiről lényegében a korábbi PB-jelentéssel megegyezően számolt be a HM, a végleges beszerzések alapján bizonyos számokat pontosítottak: például a honi légvédelem és a szárazföldi erők között az importtechnika végül 47%–53% arányban oszlott meg. A következő periódusra vonatkozóan a „korábban tervezettnél lassúbb ütemű és kisebb mértékű” fejlesztésekről számolt be a jelentés, amihez

⁹⁶ Germuska (2010) 107–109., 244–247. o.

⁹⁷ Csízi (2011) XXIII–XXV. o.

⁹⁸ A fegyveres testületek II. ötéves tervének teljesítése és a III. ötéves terv előirányzatai. 1966. június; a HB 4/181/1966. sz. határozata. 1966. június 30. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.

az végül 39,23 milliárd Ft forrást kapott, ebből 210 millió rubel (7,98 milliárd Ft) jutott a speciális importra. (A HM teljes előirányzata, a polgári védelmet is beleszámítva 40,95 milliárd Ft lett.) A néphadsereg létszámát 110 000 főben maximalizálták. Az elvi irányokat kitűző dokumentumot azzal hagyta jóvá a HB, hogy a honvédelmi miniszter a tervben foglaltak alapján pontosítsa a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők főparancsnokával a magyar vállalatokat.⁹⁹

Az Országos Tervhivatal önálló előterjesztésben rögzítette a HM tervének számain, éves és rovatonkénti bontásban. Ebben szerepeltek tételesen a hazai ipartól ötéves távlatban rendelni kívánt eszközök. Eszerint 1966 és 1970 között beszerzendő volt: 42 100 db 9 mm-es pisztoly, 97 500 db AK gépkarabély; 62 millió db gyalogsági lőszer; 530 000 db 23 mm-es gépágyúlőszer, 40 000 db 57 mm-es (Sz-60-as) lőszer, valamint 86 000 db 100 mm-es harckocsilőszer. A HM 1969-re és 1970-re nem is adott fel gyalogságilőszer-rendelést, a tüzérségi lőszereket pedig kisebb tételekre bontva kívánták átvenni úgy, hogy 1970-ben egyáltalán nem volt ilyen igény. A KGM vállalatok ezt hiába nehezményezték több ízben (lásd részletesen a 4.3. alfejezetben), nem változott a rendelés. A HM 230 db D-442 felderítő úszó gépjármű és 1000 db D-944 páncélozott szállító harcjármű beszerzésével számolt. A sokat emlegetett motorizáltság javítása érdekében 4475 db Csepel D-344 vásárlása szerepelt a tervben. Lényegesen hosszabb listát képezett immár a leszállítandó híradás-technikai cikkek felsorolása: az R-102M front rádióállomástól a Poloszana-N front- és hadsereg-rádióállomáson, a Visztrel-M hadosztály-rádióállomáson át a különféle URH- és panorámavevőig (VU-21M, UP 3 MA stb.) és iránymérő berendezésekig. Jelentős mennyiséget terveztek beszerezni a különféle nukleáris műszerekből – IH5-ből 2100 készletet, IH3M-ből és IH-31-ből 4730 készletet, automata vegyi- és sugárfelderítő készletből (GSzP-1 és AUSI) 722-t. A műszaki fejlesztési terv féltucatnyi új, nagy értékű híradás-technikai eszköz gyártásba vételét irányozta elő (Poloszana-N, Visztrel-M, Buda 12 csatornás átviteltechnikai berendezés, Pest 3-6 csatornás átviteltechnikai berendezés stb.).¹⁰⁰

A KGM ötéves tervéről szóló HB-határozat a belföldi igények mellett rögzítette az exportfeladatokat is. Az Országos Tervhivatal a hadiipari termelés másfél-szeresre emelését tűzte célul: eszerint 1966 és 1970 között 16,2 milliárd Ft értékű haditechnikát kellett a kohó- és gépipari vállalatoknak legyártaniuk. Az összes haditechnikai termékből 8,5 milliárd Ft értékű a HM, 800 millió Ft-nyi a BM megrendelésére készült, a többi 6,9 milliárd pedig exportra ment.¹⁰¹

A hadivegyipar marginális helyzetét jelzi, hogy a Nehézipari Minisztérium számára nem is készült III. ötéves haditechnikai terv. Miközben az „M”-kapacitások működőképességének fenntartása érdekében komoly felújítások zajlottak (lásd

⁹⁹ A Magyar Néphadsereg fejlesztésével kapcsolatos feladatokról a III. ötéves terv időszakában. 1966. június 24.; a HB 14/181/1966. sz. határozata. 1966. június 30. Uo.

¹⁰⁰ A HB 6/181/1966. sz. határozata – A HM III. ötéves terve. 1966. június 30. Uo.

¹⁰¹ A HB 11/181/1966. sz. határozata – A KGM III. ötéves haditechnikai terve. 1966. június 30. Uo.

a 4.3. alfejezetben részletesen), a hadiipari vállalatok 1967. évi termelési terve feladatában egyetlen dekányi katonai robbanóanyag gyártása sem szerepelt.¹⁰²

Az 1966 júniusában előírt egyeztetéseket a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnokságával következő év tavaszára sikerült lezárni. 1967. április 18-án Moszkvában Czinege Lajos vezérezredes és A. Grecsko marsall látta el kézjeggyével a jegyzőkönyvet, amely tartalmazta az 1970-ig szóló haderő-fejlesztési célkitűzéseket. Katonai létszámban nem kívánt változást a jegyzőkönyv (93 000 fő), de elvárta a gépkocsizó lövész- és harckocsihadosztályok létszámának emelését. A teljesebb fegyverzeti ellátás és feltöltés, valamint a szervezeti tökéletesítés érdekében az Egyesített Fegyveres Erők javasolta megkezdeni az 1971–1975. évek perspektíváinak kidolgozását. Az Egyesített Fegyveres Erők állományába kijelölt Magyar Néphadsereg csapatai között ott találjuk az öt gépkocsizó lövészadosztályt, a harckocsihadosztályt, a hadműveleti-harcászati rakétadandárt, a tizennégy honi légvédelmi rakéta harci osztályt és a három vadászpilótaezredet. A korszerű haditechnikát a jegyzőkönyv szerint az állandó készenlétű magasabbegységekhez és egységekhez kellett csoportosítani. Nagy hangsúlyt helyeztek a páncélozott szállító járművekkel való ellátásra (ez a magyar gyártással biztosított volt), valamint a csapatlégvédelmi rendszer modernizálására. Utóbbinál a ZSzU-57-2 ikercsővű légvédelmi gépágyúból 100%-os ellátottságot terveztek 1970-re, a ZSzU-23-4 (Silka) önjáró légvédelmi komplexumnál pedig a szállítási lehetőségektől függött az átfegyverzés. Mindenesetre annyi Silka komplexum rendszerbe állítását tervezték, amellyel a szakszemélyzet kiképzése megoldható. Az Egyesített Fegyveres Erők állományába kijelölt magyar csapatoknál az országban gyártott lőszerből, üzemanyagból, élelemből legalább 30 napi, import ellátási anyagokból pedig 20 napi tartalék felhalmozását vállalta a magyar fél. A Honvédelmi Bizottság május 10-én tudomásul vette a jegyzőkönyvet.¹⁰³

Am jegyzőkönyv ide, jegyzőkönyv oda, az 1968. évi állami költségvetés összeállításakor a HM-nek is ismét összebb kellett húznia magát. Az elsődleges költségvetési tervezet ugyanis, amelyet 1967 októberében tártak az MSZMP PB elé, 135,4 milliárd Ft-os kiadási főösszeg mellett 8,2 milliárdos hiányt mutatott. A fegyveres szervek és testületek eredetileg tervezett 10,6 milliárd Ft-os kiadási előirányzata olyan extra tételeket is tartalmazott, mint a Vietnámnak nyújtandó katonai segély. A HM az eredetileg tervezett 6240 millió Ft-ból további átcsoportosításokkal, beszerzések elhalasztásával 172 milliót megtakaríthatónak látott. Czinege Lajos honvédelmi miniszter azonban jelentésében azt kérte a PB-től, hogy utóbbi összegből 52 milliót mégis megtarthasson a tárca, hogy a sorkatonák túrheterenül alacsony havi illetményét felemeljék. (Ez a juttatás 1951 óta havi 40 Ft volt; ezt kívánták 100 Ft-ra emelni.) A PB október 20-i ülésén – a HM

¹⁰² A HB 6/184/1966. sz. határozata – A Nehézipari Minisztérium 1967. évi haditechnikai terve. 1966. november 17. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.

¹⁰³ Jegyzőkönyv a Magyar Néphadsereg 1966–1970. évi további fejlesztéséről 1967. április 18.; a HB 8/187/1967. sz. határozata. 1967. május 10. HL HB 3. d.

érvelését elfogadva – 6120 millió Ft-ban irányozta elő a minisztérium kiadásait, az állami költségvetést pedig „1–2 milliárd körüli (nem kerek összegű) deficit”-tel” rendelte nyilvánosságra hozni.¹⁰⁴

A korábbi évekkel ellentétben további elvonásra nem került sor, így november 30-án a Honvédelmi Bizottság 6123,5 millió Ft-ban hagyta jóvá a HM költségvetését, amihez külön járult a vietnámi segély 316 milliója.¹⁰⁵

4.2. A kettős profilú vállalatok kialakulása

A KGM/B az átmeneti időszakban

Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya a korábbi vizsgálatok alapján 1959 januárjában összegezte első ízben a hadiipar szervezeti átalakítására vonatkozó elképzeléseit. Tíz KGM/B-vállalat speciális kapacitásaira az Országos Tervhivatal szerint még fegyveres konfliktus esetén sem lett volna szükség, ezeket javasolta a KGM civil iparigazgatóságainak irányítása alá rendelni. Továbbá össze kívánta vonni a budaörsi Keményfémipari Vállalatot a – vele szomszédos telephelyen működő – Prés- és Kovácsoltárugyárral. A budapesti Központi Szerszámgégyárat felszámolni javasolta úgy, hogy gépeit és szakembereit a KGM/B-nél maradó üzemek között osszák szét. Néhány, még az 1950-es évek elején megkezdett, ám már az épületek alapozásánál megrekedt beruházást pedig (mint a Hajdúsági Gépgyár, a Tiszántúli Gépgyár és a Váci Hadivegyipari Gyár, más néven VS üzem) mindörökre törölni javasolt a programból. Az Országos Tervhivatal a ténylegesen haditermelést végző vállalatok egy irányító központ alatti koncentrációját kívánta elősegíteni intézkedéseivel.¹⁰⁶

1959 júniusában az OT Általános Szervezési Főosztálya már részletes kapacitásvizsgálatok ismeretében ismételte meg javaslatát a KGM/B-nél végrehajtandó profiltisztításra. A tervhivatal adatai szerint a formálisan a hadiiparhoz sorolt 41 vállalatból az említett tíznél lényegében csak közvetetten folyt haditermelés, ráadásul távlatilag sem számítottak rájuk. Az átszervezés fő céljának a főosztály is azt tartotta; hogy a feleslegesen fenntartott, gyakran már csak elviekben létező haditechnikai kapacitásokat megszüntessék, és az addig tartalékban tartott géparkot a polgári termelésben hasznosítsák.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Előterjesztés a Politikai Bizottság részére az 1968. évi állami költségvetésről. 1967. október 14.; Jelentés az MSZMP PB Politikai Bizottságának a HM 1968. évi költségvetésével kapcsolatban. 1967. október 10.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. október 20-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 437. ó. e. 73–79., 80–81., 3. o.

¹⁰⁵ A HB 5/190/1967. sz. határozata. 1967. november 30. MNL OL XIX-A-16-aa 113. d.

¹⁰⁶ Előterjesztés[tervezet] a Honvédelmi Tanácshoz – a hadiipar (KGM/B) egyes üzeinek átadása a polgári ipar számára. 1959. január 20. MNL OL XIX-F-6-kb 79. d.

¹⁰⁷ Javaslat a KGM/B területéről a polgári iparhoz átadandó üzemekre. 1959. június 26. MNL OL XIX-F-6-kb 79. d.

Az átszervezés azonban még egyáltalán nem volt lefutott ügy. Ezt hűen tükrözi az a „hozzászólás”, amelyet 1959. október elején az Országos Tervhivatal egy újabb változatban előadott javaslata inspirált. Szerzője valószínűleg a KGM Ipar-szervezési Főosztályának munkatársa, vagy talán vezetője lehetett. A hadiipari funkcionárius, amellyel, hogy a szokásos hatalmi-apparátusi érdekből ellenezte a „B” részleg megkurtítását, érveivel a helyzet komplikáltságát igyekezett bemutatni. Attól függetlenül ugyanis, hogy a nevezett 10 vállalat már nem volt érdekelt a haditermelésben, kooperációs partnerként hosszú távon mégiscsak a hadiüzemek beszállítója maradt. A főhatóságváltás tehát csak az együttműködés útjába gördített volna újabb akadályt. A hozzászólás szerzője szerint a 10 vállalat civilizálásával nem lehetett tisztábbá tenni a hadiüzemnek megmaradók profilját, hiszen utóbbiak leterhelése (azaz gazdaságos működése) csak számtalan polgári cikk előállításával biztosítható. Így nem csoda, hogy a fegyvergyártás olyan bázisüzemeiben, mint a Nehézszerszámgépgyár vagy a Lámpagyár, csúcsra járatás idején is csak 60% körüli a haditermelés aránya. E vállalatoknak tehát egyszerre kellett megfelelni a szigorú katonai előírásoknak és a „polgári kereskedelmi igényeknek”. Ráadásul a hadi és polgári termékfajták nagy száma változatlanul gondot okozott, ezen kívül továbbra is megmaradt a kettős tervezési rendszer: egy-egy termék gyártását fel kellett osztani a KGM „A” és „B” részlege között. A konklúzió mindezek után nem lehetett kétséges: „A megmaradó hadiiparnak ebből az átkapcsolásból előnye nem származik [...], a profilok tömörítése tekintetében sem következik be számottevő változás.”¹⁰⁸ Az ellenkezésnek azonban nem volt már hatása.

Október 15-én elkészült az Országos Tervhivatal és a KGM közös előterjesztése a KGM/B átszervezéséről. Végül 13 vállalatot érintett a javaslat, amelyet december 17-én a Honvédelmi Tanács jóvá is hagyott. A meg sem épült Ipari Segédanyaggyárat (VS üzem, Nógrádverőce) és Hajdúsági Gépgyárat (Debrecen) megszüntették. Az Ipari Vegyszergyárat (Budapest) átadták a „bánya- és energiaügyi miniszternek” (helyesen a Nehézipari Minisztériumnak). A Győri Szerszámgépgyárat (Győr), az Általános Mechanikai Gépgyárat (Székesfehérvár), a Sportárutertermelő Vállalatot (Esztergom), a Könnyűipari Szerszámgépgyárat (Székesfehérvár), a Közlekedési és Mérőműszerek Gyárat (Budapest), a Mosonmagyaróvári Fémfeldolgozó Vállalatot (Mosonmagyaróvár), a Világítástechnikai Vállalatot (Budapest), a Gyár- és Gépszerelő Vállalatot (Budapest), a Keményfémipari Vállalatot (Budaörs) és a Magyar Rézhengerműveket (Budapest) 1960. január 1-jei hatállyal áthelyezték a KGM/A felügyelete alá. A Honvédelmi Tanács felszólította a kohó- és gépipari minisztert: „intézkedjék azon gépek, szerszámok, készülékek, műszaki dokumentációk átco-

¹⁰⁸ Hozzászólás az OT 01771/III.1959. sz. 1959. X. 7-én kelt „Javaslat a KGM/B területéről a polgári iparhoz átadandó üzemekre” című, a Honvédelmi Tanács elé terjesztendő jelentéstervezet-hez. D. n. MNL OL XIX-F-6-kb 79. d. A következő idézet ugyaninnen.

portosítására a megmaradó hadiipari üzemekbe (a gazdaságosság és a termelés érdekeinek figyelembevétele mellett), amelyekre a hadiiparnak szüksége van”.¹⁰⁹

A következő esztendőben folyamatosan nőtt a KGM/B katonai megrendeléseinek aránya: az 1958-as mélyponthoz képest (5%) 1960-ra megnégyszereződött (20%). Mivel a haditermelés növelését számos nehézség kísérte, 1960–1961 fordulóján ismét a legfelsőbb szinten kellett foglalkozni az ágazat ügyeivel. Az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályával karöltve dolgozta ki a részletes vizsgálati tematikát, amelyet 1961. január elején küldött szét az érintetteknek. A dokumentum vizsgálni rendelte a következő kérdésköröket:

1. a hadiipar egységének kérdése – külön minisztérium, a KGM/B jelenlegi formájában, a KGM/B-n belül szervezeti változásokkal, Iparszervezési Főosztály vagy tröszt keretében;
2. jelenlegi helyzet – export, import, béke és „M”-igények stb.;
3. a polgári termelés helyzete;
4. az 1960. január 1-jén a polgári iparnak átadott 11 üzem tapasztalatai;
5. a KGM/B jelenlegi műszaki színvonalának értékelése;
6. a KGM/B-nél termelt cikkek gazdaságossága, különösen tekintettel a haditechnikai cikkekre;
7. a KGM/B munkaügyi és kádérhelyzete;
8. a varsói egyezményből következő nemzetközi kötelezettségek.

A szakcsoportoknak január végére el kellett készülniük jelentéseikkel, hogy a minisztériumi egyeztetéseket is lefolytatva március elejére az MSZMP Pártközpont véglegesíthesse az előterjesztést a PB számára.¹¹⁰

Az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya március 16-án nyújtotta be az előtanulmányok felhasználásával készült előterjesztését, amely kiemelt helyen javasolta a hadiipari főhatóság önállóságának végleges felszámolását. Kádár János találóan fogalmazta meg az PB 1961. március 21-i ülésén a szektor problémáját, amely miatt további szervezeti átalakításra volt szükség: „A hadiiparnak nálunk [...] az a problémája, hogy $\frac{3}{4}$ részben, sőt, nagyobb részben nem hadiipari termékeket termel.” A Kolos Richárd miniszterhelyettes irányítása alatt a „B”-részlegnél 2 iparigazgatóság, 5 központi osztály – 27 termelő vállalat, 2 kutató- és 1 tervezőintézet, valamint 1-1 kereskedelmi, illetve szolgáltatóvállalat működött. Mindösszesen 56 000 főt foglalkoztatott a szektor, és 130 főt tett ki az irányító hatóság létszáma. Az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya szerint „a jelenlegi szervezet (vállalati és irányítási) gátolja egyrészt a KGM/B üzemekben előállított polgári termékek termelésének egységes műszaki fejlesztését, valamint azt is, hogy meglévő erőinket jobb hatásfok-

kal összpontosíthatassuk a haditechnikai cikkek gyártására, a hazai honvédelemmel, nemzetközi kötelezettségeinkkel kapcsolatos igények teljes mértékű kielégítésére”. Hátrányosnak ítélték a részleg üzei közötti specializáció hiányát: polgári és hadi híradás-technikai feladataik voltak a B/I. és B/II. Iparigazgatóságok vállalatainak; ugyanakkor a KGM/A Híradástechnikai Iparigazgatóságnál is foglalkoztak katonai híradás-technikai fejlesztésekkel. A „B”-részleg polgári termelési profilja ráadásul túl széles volt, ami önmagában megnehezítette szakmai irányításukat.

Mindezek alapján az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya javasolta a PB-nek: 1962. január 1-jével a híradás-technikai és műszeripari termékek előállításával foglalkozó „B” üzemek, kutatóintézetek kerüljenek a KGM Híradástechnikai, illetve Műszeripari Iparigazgatóságához; a vegyipari tevékenységet folytató „B” üzemek pedig kerüljenek a Nehézipari Minisztérium illetékes ágazatához. A HM-mel való egyeztetésbe azonban hiba csúszott, így az MSZMP PB 21-én nem tárgyalta érdemben a kérdést.¹¹¹

Április 19-én az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya gyakorlatilag változatlan formában terjesztette elő korábbi jelentését. Az MSZMP PB április 25-i ülésén vita nélkül elfogadta a hadiipar – fentiekben részletezett – átszervezését.¹¹²

A KGM-ben ezt követően bizottság alakult Bakonyi Sebestyén Endre, a miniszter első helyettese vezetésével az átszervezés részleteinek kidolgozására. Bakonyi 1961 augusztusában tette meg jelentését Csergő János miniszternek, és az alábbi intézkedésekre tett javaslatot. A KGM/B központi részlegeit szüntessék meg. Profiljuknak megfelelően egyes vállalatok a Híradástechnikai, illetve a Műszeripari Igazgatósághoz csatolandók, a megmaradó vállalatokból pedig egy új, Finommechanikai Igazgatóságot kell szervezni. A hadiipari termelés, fejlesztés és kapacitásellenőrzés központi szervének a megerősített Iparszervezési Főosztályt javasolták, amelyet a Honvédelmi Tanáccsal való kapcsolattartásra is kijelöltek. A Terv- és Termelési, a Munkaügyi, a Kereskedelmi, a Személyzeti és az Igazgatási Főosztályokat néhány fővel kívánták megerősíteni a megnövekedett feladatok miatt. Az Iparpolitikai Főosztálynak a távlati műszaki fejlesztés és a mozgósítási kapacitások kiépítése terén kívántak koordinációs feladatokat adni. Az átszervezés nyomán a KGM/B meglévő 128 fős állományából 9 főt a központi TÜK osztálynál kívántak meghagyni, 114 főt az új szervezetekben elhelyezni, így 5 fő létszámmegtakarítást tartottak elérhetőnek. A civil főosztályoknál megjelenő katonai feladatok titkosságát az átszervezési javaslat úgy látta biztosítottá, ha csak az arra kijelölt néhány személy foglalkozik a hadiipar ügyeivel és a haditechnikai eszközöket gyártó vállalatokkal.¹¹³

¹¹¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. március 21-én megtartott üléséről; Jelentés a hadiipari termelés helyzetéről és szervezetéről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 226. ó. e. Idézetek helye: 11., 42. o.

¹¹² Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. április 25-én megtartott üléséről; Jelentés a hadiipari termelés helyzetéről és szervezetéről. 1961. április 19. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 229. ó. e. 2., 16–17., 32–33., 25–31. o.

¹¹³ Jelentés Csergő János miniszter elvtárs részére. 1961. augusztus 17. MNL OL M-KS 288. f. 25. cs. 1961/11. ó. e. 188–192. o.

¹⁰⁹ Javaslat a KGM/B területéről a polgári iparhoz átadandó üzemekre. 1959. október 15., illetve a HT 1/117/1959. sz. határozata. 1. o. MNL OL XIX-A-98 3. d. 12. köt.

¹¹⁰ Tematika a „Jelentés a haditechnikát szolgáltató ipari termelésünk helyzetéről és szervezetéről” című MSZMP előterjesztéshez. 1961. január 3. MNL OL XIX-F-6-dd 22. d.

A hadiipar decentralizált irányítása

A Honvédelmi Tanács – a kohó- és gépipari miniszter előterjesztése alapján – 1961. november 30-án elrendelte a hadiipari termelés átszervezését és a KGM „B” részlegének megszüntetését. 1962. január 1-jével az addig a KGM/B-hez tartozó vállalatokat a következők szerint sorolták át:

- A Nehézipari Minisztérium fennhatósága alá kerül az Északmagyarországi Vegyiművek, a Nitrokémia Ipartelepek és a Bányagyutacsgyár;
- A KGM Műszeripari Igazgatóságának fennhatósága alá kerül a Gamma Optikai Művek, a MOM, valamint az Optikai és Finommechanikai Kutatóintézet;
- A KGM Híradástechnikai Igazgatóságának fennhatósága alá kerül a Finommechanikai Vállalat, a Mechanikai Laboratórium, a Villamossági Televízió- és Rádiógyár, valamint a Távközlési Kutató Intézet.

A következő vállalatokkal alakult meg a Finommechanikai Iparigazgatóság:

- Gödöllői Gépgyár,
- Autó- és Traktoralkatrészgyár (ATRA),
- Danuvia Szerszámgyár,
- Központi Szerszámgyár,
- Lámpagyár,
- Nehézszerszámgyár,
- Pestvidéki Gépgyár,
- Szerszám- és Készülékgyár,
- Alumíniumgyár,
- Fémfeldolgozó Vállalat,
- Fémnyomó- és Lemezárugyár,
- Finomszerelvénygyár,
- Hajdúsági Iparművek,
- Ipari Műszergyár,
- Könnyűgépgyár,
- Mechanikai Művek,
- Műszaki Művek,
- Mátravidéki Fémművek,
- Prés- és Kovácsoltárugyár,
- Gépipari Elektromos Karbantartó Vállalat,
- Középgépipari Készletező Vállalat,
- Általános Géptervező Iroda.

A KGM/B addigi 59 450 munkavállalójából a NIM-hez került 6856 fő, a Műszeripari Igazgatósághoz 7374 fő, a Híradástechnikai Igazgatósághoz 10 681, a Finommechanikai Igazgatósághoz pedig 34 539 fő. A feladatok átcsoportosítását a fentiekben már ismertetett módon rendelte el a Honvédelmi Tanács. Az átszervezés

révén az előterjesztő szerint „Az eddiginél nagyobb mértékben lesz biztosítva a KGM gépgyártásának egységes irányítása, termelésének megszervezése, iparpolitikai, fejlesztési, nemzetközi együttműködési viszonylatban. Erősödik és eredményesebb lesz a honvédelemmel kapcsolatos feladatok, [a] hadiipari termelés irányítása és ellenőrzése. Az eddiginél legalább egyforma színvonalon lesz biztosítva [sic] a honvédelemmel kapcsolatos adatok és anyagok titkossága.”¹¹⁴ A Honvédelmi Tanács határozata alapján december 9-én Bakonyi Sebestyén Endre KGM-miniszterhelyettes kiadta az átszervezési utasítást.¹¹⁵

A Nehézipari Minisztériumban a mozgósítási ügyekért felelős Ipszervezési Önálló Osztály a megnövekedett feladatok ellátása érdekében 1961 januárjában öt-fős létszámbővítésre kapott keretet. Az átszervezések nyomán 1962. március 24-én Zempléni Pál osztályvezető javasolta az ipszervezés főosztállyá alakítását, amelyet a miniszter azonnal hatállyal jóvá is hagyott.¹¹⁶

Az 1962. január 1-jével a KGM-től a NIM-nek átadott három vállalat a Székér Gyula irányította Vegyipari Ágazathoz került, ahol egy öt-fős Általános Vegyipari Osztályt állítottak fel. Az osztály – a beruházási, rendészeti, légoltalmi, illetve anyag- és áruforgalmi ügyek kivételével – teljes önállósággal intézte ügyeit. Székér Gyula áprilisi jelentése szerint a hadivegyipari vállalatok távlati terveinek kidolgozása könnyebbé vált az átszervezéssel, a minisztériumközívé vált kooperáció viszont nehezebb lett. A miniszterhelyettes összesen hatfős további létszámbővítést tartott szükségesnek a hadiipari feladatok maradéktalan ellátására.¹¹⁷ A bővítés végrehajtásáról nincsen információk. A Gazdasági Bizottság 1963. április 24-én hagyta jóvá a Nehézipari Minisztérium új szervezetét – megszüntetve az iparirányítás kétlépcsős rendszerét. Így megszűntek a különféle vegyipari főosztályok, az Ipszervezési Főosztály viszont változatlanul a miniszter első helyettesének irányítása alatt dolgozott.¹¹⁸

A kohó- és gépipart különösen érintette az általános vállalati átszervezési intézkedéssorozat, amely a középírányító szint csökkentését célozta.¹¹⁹ A kohó- és gépipari miniszter 1963. április 17-i nyújtotta be a KGM új szervezetére vonatkozó előterjesztését a Gazdasági Bizottsághoz. A gépipari műszaki fejlesztés ütemének gyorsítására és az operatív irányító tevékenység túltengésére hivatkozva Horgos Gyula további átszervezéseket tartott szükségesnek. Január 1-jétől a korábbi 14 vál-

¹¹⁴ A HT 3/131/1961. sz. határozata. 1961. november 30. HL HB iratok 1. d., az előterjesztést lásd: MNL OL XIX-A-98 83. d. 49. Idézet ugyaninnen 4. o.

¹¹⁵ Miniszteri utasítás a KGM/B átszervezésének végrehajtásáról. 1961. december 9. MNL OL XIX-F-6-dd 8. d.

¹¹⁶ Feljegyzés. 1962. március 26. MNL OL XIX-F-17-s TÜK 6. d.

¹¹⁷ Jelentés a hadivegyipari vállalatok helyzetéről. 1962. április 12. MNL OL XIX-F-17-j-2 TÜK 14. d.

¹¹⁸ Boreczky (1993) 369–370. o.

¹¹⁹ Az átszervezési hullámot a Szovjetunióban zajló átalakítások generálták, ott 1957-től megszüntették az ágazati minisztériumokat. Magyarországon ugyan felvetődött, de nem vágta bele az ágazati irányítás felszámolásába, ellenben nagyszabású centralizációba fogtak – 1959 és 1962 között tömegesen vontak össze hasonló profilú vállalatokat. Lásd: Honvári (2006) 350–351. o.

lalat és 10 iparigazgatóság irányítása helyett 30 iparvállalatot, 5 igazgatóságot és 2 trösztöt kellett irányítani a KGM-nek. A „komplex feladat-meghatározást és az elemzést előtérbe helyezve” a minisztérium munkájában számos főosztály átszervezését javasolta Horgos. A Gazdasági Bizottság április 27-én 10.150/1963. sz. határozatával elfogadta a KGM átszervezését, és felszólította a minisztert, hogy az 1964. január 1-je után is fennmaradó igazgatóságok alá tartozó gazdasági egységek esetében az év végéig terjesszen elő javaslatot azok irányítására.¹²⁰

A haditechnikai vállalatok közül az átszervezés a következőket érintette: a Finommechanikai Igazgatóságon a diósgyőri üzemeket összevonták – a Könnyűgépgyárból, a Nehézszerzőgépgyárból és a DIMÁVAG-ból megalakult a Diósgyőri Gépgyár (DIGÉP), a Gödöllői Gépgyár átkerült az Autóipari Igazgatósághoz, az Autó- és Traktoralkatrészgyárat pedig a Hajtómű- és Felvonógyárhoz csatolták.¹²¹

1963. május 30-án a Honvédelmi Bizottságban a kiemelt haditechnikai cikkek első negyedévi KGM-termelését értékelve ismételten felmerültek a szervezeti kérdések. Horgos Gyula miniszter egyrészt beszámolt a zajló vállalati átszervezésekről (vállalati összevonások és trösztösítés), másfelől továbbra is az egységes irányítás fontosságát hangsúlyozta. Sőt, leszögezte: „nem tartja helyesnek, hogy a hadiipar irányítására külön KGM/B kerüljön létrehozásra”. Jávör Ervin, ezredes, az Országos Tervhivatal katonai elnökhelyettese viszont jelentés készítését tartotta szükségesnek a NIM-ben és a KGM-ben zajló újabb átszervezések kapcsán. Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter pedig azt hangsúlyozta hozzászólásában, hogy a KGM-ben a hadiiparnak egyetlen személy legyen a felelőse. A napirend kapcsán hozott határozatában a Honvédelmi Bizottság előírta, hogy a kohó- és gépipari, illetve a nehézipari miniszter készítsen jelentést a hadiipari termelés egységes irányításának megszervezéséről.¹²²

A KGM-en belül is újra és újra felvetődtek a hadiipar egységes irányításának hiányából adódó problémák. 1963 júniusában a miniszteri értekezleten a hadi-termelés beruházásai kapcsán a KGM Beruházási Irodája nehezményezte, hogy a hadiipart irányító „egységes szervezettel a KGM jelenleg nem rendelkezik, mivel [sem] az Iparpolitikai Főosztály, [sem] az Iparszervezési Főosztály, sem a Finommechanikai Igazgatóság nem fogja át az egész területet a gyártó vállalatok egységes fejlesztése és kiépítése szempontjából, s a Tervhivatallal való kapcsolatoknál is kettősség áll fenn”. A miniszteri értekezlet a hatáskörök tisztázása érdekében a következő határozatot hozta június 18-án: „A hadfelszerelési termékek előállítására vonatkozó beruházások egységes és a KGM egész tervébe való beillesztése érdekében e beruházási célok kiadása az Iparpolitikai Főosztály feladata. A Iparpolitikai Főosztály a beruházási célok kiadását az Iparszervezési Főosztály által

összeállított igények alapján végezze, mindenkor figyelemmel a létrehozandó kapacitás polgári profiljára. A szóban forgó beruházások lebonyolítását az egyéb beruházásokhoz hasonlóan a Beruházási Iroda látja el, a szigorúan titkos jelleg biztosítása mellett.”¹²³

Egy hónappal később a miniszteri értekezlet két vonatkozásban foglalkozott a hadiiparral: egyrészt a miniszterhelyettesi apparátus és a főosztályok szervezeti és működési szabályzata, illetve a Honvédelmi Bizottsághoz benyújtandó jelentéstervezet kapcsán. Utóbbi – a Gazdasági Bizottság határozata szellemében – a minisztérium elvi főosztályainak szerepét kívánta megerősíteni: az addig az Iparszervezési Főosztály által koncentráltan végzett mozgósítási tervezési és felkészítési feladatokat is szét kívánta osztani a társfőosztályok között, hogy azok teljes körűen foglalkozzanak a polgári és haditechnikai feladatokkal. Az ügyrend pedig ezt az alapelvet adaptálva határozta meg minden egyes minisztériumi részleg hadiipari termelési feladatait. Ezt a decentralizált megoldást azonban mind a tervhivatal, mind a Honvédelmi Bizottság Titkársága *egyértelműen ellenezte*. Tóth Károly, a Honvédelmi Bizottság titkára július 19-i véleményében kifejtette: „indokolt, és a baráti államok tapasztalatai is ezt igazolják, hogy a hadiipar termelési, műszaki fejlesztési és országmozgósítási feladatok végrehajtásában a vezetés egysége, központosítása tárcaszinten biztosítva legyen. Ez úgy látszik leginkább biztosított, ha egy főosztály látja el” a haditechnikai feladatok komplex összefogását, irányítását és ellenőrzését.¹²⁴

A KGM vezetése a bírálókat hatására meghátrált, és végül egyetlen főosztályt jelölt ki a haditechnikai koordinációs feladatokra. Az augusztus 14-én benyújtott HB-előterjesztésben a KGM megkísérelt egyensúlyt találni a Gazdasági Bizottság és a Honvédelmi Bizottság elvárásai között: „Az éves népgazdasági tervek keretében folyó haditechnikai feladatokat a Minisztérium Terv- és Munkaügyi Főosztálya fogja össze, és tartja a kapcsolatot az érdekelt külső szervekkel, a tárca mozgósítási szerve pedig az ellenőrzést látja el. A hadiipari termelés irányítását a mellékelt ügyrendben rögzített feladatok végrehajtását a szigorúan titkos elv mindenkor biztosítása mellett kell elvégezni. [...] Az elvi főosztályok a hatáskörükben végzett polgári jellegű munkák, haditechnikai feladatok és az ipari szakterületeinek, valamint kapacitásainak ismeretében a mozgósítási feladatok szakszerű elvégzését hatékonyan tudják biztosítani. [...] A mozgósítási feladatokat a Miniszter fogja össze és osztja meg a komplex tervek kidolgozó szakfőosztályok között a tárca mozgósítási szervének javaslata alapján. A Minisztériumra háruló mozgósítási feladatokat a tárca mozgósítási szerve koordinálja, egyben ellenőrzi végrehajtásu-

¹²³ A KGM 1963. június 18-i miniszteri értekezletének jegyzőkönyve, illetve A volt KGM/B II. öt- éves beruházási tervének értékelése – előterjesztés: MNL OL XIX-F-6-hb 10. d.

¹²⁴ A KGM 1963. július 27-i miniszteri értekezletének jegyzőkönyve, illetve A KGM ügyrendje és szervezeti-működési szabályzata a hadiipari termelés, műszaki fejlesztés irányítására és mozgósítási tervezési, felkészítési feladatainak végrehajtására. 1963. július 24.; Jelentés[tervezet] a HB részére – A KGM hadiipari termelési, műszaki fejlesztési és mozgósítás tervezési, felkészítési feladatai irányításának megszervezése. MNL OL XIX-F-6-hb 11. d.

¹²⁰ Előterjesztés a GB-hoz a KGM szervezetéről, illetve a GB 10.150/1963. sz. határozata. MNL OL XIX-A-39-b 187. d.

¹²¹ Jelentés[tervezet] a HB részére. 1963. július. MNL OL XIX-F-6-hb 11. d.

¹²² Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1963. május 30-án megtartott 149. üléséről HL HB iratok 1. d. 4. o. Továbbá a HB 6/149/1963. sz. határozata. Uo.

kat az érintett szakfőosztályokon." A Honvédelmi Bizottság augusztus 22-én elfogadta ezt a vegyes megoldást.¹²⁵

Még ugyanezen a napon Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter kiadta a – módosított – hadiipari ügyrendet. A miniszter szeptember 11-i levelében elrendelte, hogy az elvi főosztályok október 1-jétől az új ügyrend szerint járjanak el.

Az ügyrend szerint a kohó- és gépipari miniszter első helyettese fogja össze a KGM haditechnikai termelésének, műszaki fejlesztésének végrehajtásával kapcsolatos miniszteri munkát, valamint a mozgósítással kapcsolatos tervezési feladatok végrehajtását. Az együttműködési ügyek miniszterhelyettese összefogja a nemzetközi hadiipari együttműködési ügyeket. Az Iparszervezési Főosztály ellenőrzi a tárca funkcionális szerveinél, iparigazgatóságainál és vállalatainál a haditechnikai termelést, a távlati haditechnikai tervezést, valamint mozgósítási és légoltalmi feladatok végrehajtását. Részt vesz a Terv- és Munkaügyi Főosztály tárcán kívüli tárgyalásain. Ellenőrzi a HB-határozatok végrehajtását. A Terv- és Munkaügyi Főosztály – az illetékes szakfőosztályok bevonásával – kidolgozza a haditechnikai és mozgósítási tervjavaslatot, összefogja a haditechnikai feladatokat, közvetlenül tartja a kapcsolatot a külső szervekkel (OT, HM, BM, HB). A Termelési és Kooperációs Főosztály a tervben megszabott haditechnikai termelési feladatok végrehajtását biztosítja. A Kereskedelmi Főosztály biztosítja a hadiipari termelés importszükségletét és a tárcák közötti kooperáció megszervezését. A Gazdasági- és Ellenőrzési Főosztály negyedévenként beszámolót készít az éves haditechnikai terv végrehajtásának állásáról. A Műszaki Főosztály felel a haditechnikai műszaki fejlesztésért. A Távlati Fejlesztési Főosztály kidolgozza a távlati haditechnikai termelési és műszaki fejlesztési tervet, és beépíti azt a tárca távlati népgazdasági tervébe. A Beruházási Iroda biztosítja a haditechnikai beruházások és felújítások végrehajtását. A Gépipari Nemzetközi Együttműködési Főosztály biztosítja a nemzetközi tapasztalat átvétele éves tervének végrehajtását. Az Igazgatási Főosztály biztosítja a honvédelmi jellegű gyártmánydokumentációk disponálását, tárolását, nyilvántartását.¹²⁶

A HB 6/149/1963. sz. határozata alapján – a KGM-mel párhuzamosan – a Nehézipari Minisztérium is felülvizsgálta a területén folyó hadiipari termelés irányításának módját. A Nehézipari Minisztérium az átszervezések előtt kifejezetten nem foglalkozott haditechnika előállításával, ugyanakkor 1961–1962-ben a tárca főosztályain, a trösztöknél, a vállalatoknál és kutatóintézeteknél mozgósítási szervezetek alakultak, tevékenységüket a minisztérium Iparszervezési Főosztálya fogta össze és irányította. Működésüket az „M” szervek működési és ügyviteli szabályzata című utasítás szabályozta. A főosztály és Lévárdi Ferenc miniszter úgy

¹²⁵ Jelentés a HB részére – A KGM hadiipari termelési, műszaki fejlesztési és mozgósítási felkészülési feladatai irányításának megszervezése. 1963. augusztus 14. MNL OL XIX-F-6-v 142. d. 4–5. o.; A HB 9/152/1963. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

¹²⁶ A KGM ügyrendje és szervezeti-működési szabályzata a hadiipari termelés, műszaki fejlesztés irányítására és mozgósítástervezési, felkészülési feladatainak végrehajtására. 1963. augusztus 22. MNL OL XIX-F-6-v 142. d.

ítélte meg, hogy a hadivegyipar átcsatolását követően e rendszer alkalmas a mozgósítási feladatok ellátása ymellert a haditechnikai termelés egységes irányítására is. Tehát a haditechnikai ügyeket a meglévő (nem függetlenített) „M”-szervezeten keresztül kívánta irányítani a minisztérium, a hadivegyipar irányítását pedig továbbra is az Iparszervezési Főosztályon keresztül kívánta ellátni. Augusztus 9-én elkészült az erre vonatkozó HB-előterjesztés, az Iparszervezési Főosztály vezetője 18-án azt meg is küldte a Honvédelmi Bizottság Titkárságának.¹²⁷ Az előterjesztést azonban 22-i ülésén nem vette napirendre a Honvédelmi Bizottság, vélhetően azért, mert – a KGM-mel ellentétben – nem volt szükség változtatásra.

A hallgatólágos jóváhagyást követően 1963. október 15-én Székér Gyula, a nehézipari miniszter első helyettese utasításban rendelkezett az Iparszervezési Főosztály hatókörébe tartozó feladatokról és hatáskörökről a középírányító szervek és országos vállalatok irányában. Indoklása szerint az ágazati rendszerről az egységes elvi irányításra való áttérés nyomán a középírányító szerveknek (mint például a Magyar Alumíniumipari Tröszt, a Vegyipari vagy a Gyógyszeripari Tröszt) foglalkozniuk kell a mozgósítási, haditechnikai, légoltalmi, rendészeti, iparörsegi, tűzrendészeti, katonai térképezelési stb. ügyekkel is – az Iparszervezési Főosztály elvi irányítása mellett. Az utasítás mindezek alapján részletesen rögzítette a feladatokat.¹²⁸

1964 elején elkészült az Iparszervezési Főosztály részletes ügyrendje is, amelyet március 7-én terjesztett fel Zempléni Pál főosztályvezető Székér Gyulának. Az ügyrend szerint a főosztályon belül a következő részlegek működtek: „M” Szervezési Osztály, Légoltalmi Osztály, Rendészeti és Iparörsegi Csoport, Üzem- és Tűzrendészeti Csoport.¹²⁹

A KGM-ben – a minisztérium szervezeti átalakulásával párhuzamosan – 1963 folyamán folytatódott a vállalatok és igazgatóságok átszervezése. Több vállalatot elcsatoltak a Finommechanikai Igazgatóságtól: az újonnan alakult DIGÉP, valamint a Danuvia Szerszámgyépgyár és a Központi Szerszámgyár Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár néven egyesítve a Szerszámgyép Ágazathoz, a Szerszám- és Készülékgyár az Egyesült Izzóhoz csatolva a Híradástechnikai Ágazathoz, az Autó- és Traktoralkatrészgyár a Hajtómű- és Felvonógyárba olvasztva a Jármű Ágazathoz, a Gödöllői Gépgyár az Autó- és Traktor Ágazathoz, a Műszaki Művek pedig a Műszeripari Ágazathoz került. A Finommechanikai Igazgatóságnál maradó fegyver- és löszergyártó vállalatokkal, valamint hadiipari javítóbázisokkal kapcsolatban voltak olyan elképzelések, hogy – a civil területen véghezvitt vállalat-összevonásokhoz, trösztösítéshez hasonlóan – a tűzérsegi, illetve a gya-

¹²⁷ A NIM területén folyó haditechnikai termelés egységes irányításának megszervezése. 1963. augusztus 9., illetve Zempléni Pál főosztályvezető levele Tóth Károly HB titkárságvezetőhöz. 1963. augusztus 18. MNL OL XIX-F-17-s TÜK 11. d.

¹²⁸ Az Iparszervezési Főosztály hatáskörébe tartozó feladatok, hatáskörök rendezése. 1963. október 15. MNL OL XIX-F-17-s TÜK 11. d.

¹²⁹ NIM Iparszervezési Főosztály részletes ügyrendje. 1964. március 7. MNL OL XIX-F-17-bb TÜK I-II. 85. d.

logsági lőszer gyártását egy-egy nagyvállalattá szervezzék. További vizsgálatok után viszont a Finommechanikai Igazgatóság elállt a tervtől a következő megmondolásból: az azonos, vagy közel azonos profilú gyárak stratégiai okokból esnek egymástól távol (mint például a veszprémi Fémfeldolgozó Vállalat és a siroki Mátravidéki Fémművek); a védelmi okokból vidéken szétszórta telepített hadiüzemek önálló vezetését megnehezítenék az összevonások; az igazgatósághoz tartozó vállalatoknál elkerülhetetlen a polgári profilok végleges rendezése, homogenizálása és egyes újabb profilok bevitelle és koncentrálása. A Finommechanikai Igazgatóság ezért mindössze három szervezeti változást javasolt: a budaörsi Prés- és Kovácsoltárugyár, illetve az Angyalföldi Vasszerelvénygyár összevonását Ipari Szerelvény- és Gépgyár néven, a jászberényi Fémnyomó- és Lemezárugyár és a budapesti Hűtőgépgyár összevonását az utóbbi nevét megtartva, továbbá az ikladi Ipari Műszergyár és a budapesti Autóvillamossági Gyar összevonását Finommechanikai és Villamossági Vállalat néven. A javaslat indoklása szerint „a Finommechanikai Iparág átszervezése a fenti javaslatok végrehajtásával befejezést nyer, és a futó, mintegy 20%-ot képviselő homogén hadiipari termelése mellett a polgári termelése is nagymértékben koncentrálódik és homogenizálódik.”¹³⁰

Az igazgatóság véleményét elfogadva Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter 1963. október 21-i előterjesztésében az említett három vállalati összevonást javasolta a Gazdasági Bizottságnak.¹³¹ A Gazdasági Bizottság 1963. november 9-i, 10.253/1963. sz. határozatával a háromból kettőt fogadott el: Ipari Szerelvény- és Gépgyár és a Hűtőgépgyár létrehozását 1964. január 1-jei hatállyal.¹³² Ezekkel a vállalati integrációkkal közel ötéves huzavona és két év folyamatos átszervezés után stabilizálódott a magyar hadiipar helyzete és szervezete.

A KGM új, egységes szervezeti és működési szabályzata 1964. április 1-jével lépett hatályba.¹³³

A haditechnikai termelés irányításában történt néhány további változás az 1960-as évek közepén. A KGM-ben 1967-re csak a következő vállalatok tartoztak a Finommechanikai Igazgatósághoz: Alumíniumgyár, Általános Géptervező Iroda, Fémfeldolgozó Vállalat, Finomszerelvénygyár, Hűtőgépgyár, FÉG Fegyver- és Gázkészülékgyár, Ipari Műszergyár, Mechanikai Művek, Mátravidéki Fémművek, Pestvidéki Gépgyár.¹³⁴ A Nehézipari Minisztérium Iparszervezési Főosztálya 1967-ben a következő részlegekből állt: Szervezési Osztály (6 fő), Polgári Védelmi

Osztály (3 fő), Rendészeti, Tűzrendészeti Csoport (2 fő), valamint főosztályvezető és titkárnője, összesen 13 fő létszámmal.¹³⁵

Egységes hadiipari főosztályok létrehozása

A gazdaság elégtelen teljesítménye, a növekedés megtorpanása és a fokozódó irányítási nehézségek 1965–1966-ban arra sarkallták a párt- és gazdasági vezetést, hogy felülvizsgálják a tervutasításos rendszer működését, és egy indirekt gazdaságirányítási modell felé mozduljanak el. A haderő ellátásában ugyan mindenképpen fenn kívánták tartani az utasításos rendszert, de a nagyobb önállóságot nyelő és nyereségérdekeltebbé váló vállalatok számára jelentős terhet jelentett a haditechnikai kapacitások fenntartása. A hadiipari vállalatoknak nyújtandó állami támogatások és a szabályozók kidolgozása mellett (lásd részletesen a 4.3. alfejezet végén) a meglévő szervezeti kereteket is ismételtelen felülvizsgálták. Már 1966 őszén javaslatot készített a KGM Terv- és Munkaügyi Főosztálya a haditechnikai és mozgósítási tervezés új metodikájáról,¹³⁶ illetve az Iparszervezési Főosztály a honvédelmi feladatokról az új mechanizmusban. Utóbbi felhívta a figyelmet arra, hogy az esetleges szervezeti intézkedésekkel a konkrét feladatok meghatározása után kell foglalkozni.¹³⁷

Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya előterjesztése alapján 1967. május 11-én a Honvédelmi Bizottság elfogadta a fegyveres erők és testületek anyagi-technikai ellátásának, valamint a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának általános alapelveit.¹³⁸ (Ismertetését lásd a 4.3. alfejezetben bővebben.) A hadiiparra vonatkozó szervezeti kérdések ezt követően kerültek csak napirendre. Egyelőre nem tudni, mikor és miért merült fel újra a hadiipar irányításának koncentrációja. 1967. június 21-i levelében Csémi Károly altábornagy, vezérkari főnök, a honvédelmi miniszter első helyettese arról biztosította Horgos Gyula kohó- és gépipari minisztert, hogy „számunkra rendkívül megnyugtató az az elgondolás, hogy a béke és »M« időszak honvédelmi ipari feladatai egy szervnél összpontosulnak.”¹³⁹

A KGM június 23-án véglegesítette előterjesztését a honvédelmi feladatok ellátásának rendjéről, és ebben lényeges változtatásokat javasolt. Az eddigi munkamegosztás szerint a funkcionális főosztályok mindegyike egyidejűleg foglalkozott a polgári és honvédelmi feladatokkal; a középirányító szervek (trösztök, iparigaz-

¹³⁰ Előterjesztés [a KGM] miniszteri értekezlet részére – A Finommechanikai Igazgatósághoz tartozó vállalatok átszervezése. 1963. szeptember 19. MNL OL M-KS 288. f. 25. cs. 1963/49. ó. e. 198. o.

¹³¹ Előterjesztés a Gazdasági Bizottság részére – Vállalati összevonások a KGM Finommechanikai Igazgatóság területén. 1963. október 21. Uo. 234–239. o.

¹³² MNL OL XIX-A-39-b 192. d.

¹³³ Boreczky (1993) 232. o.

¹³⁴ Előterjesztés a HB részére – A KGM honvédelmi feladatainak ellátása az új gazdasági mechanizmusban. 1967. június 23. MNL OL XIX-A-98 91. d. 106. 8. o.

¹³⁵ [NIM] Iparszervezési Főosztály feladatai. D. n. MNL OL XIX-F-17-s 25. d.

¹³⁶ Javaslat a haditechnikai és »M« tervezési rendszerre az új mechanizmusban. D. n. MNL OL XIX-F-6-ra 45. d.

¹³⁷ Feljegyzés Kovács István elvtársnak, a miniszter első helyettesének – Honvédelmi jellegű feladatok az új gazdasági mechanizmusban. 1966. szeptember 26. MNL OL XIX-F-6-ra 45. d.

¹³⁸ A HB 13/187/1967. sz. határozata. 1967. május 11. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.

¹³⁹ Csémi Károly altábornagy levele Horgos Gyulához. 1967. június 21. HL MN 1967/T 409. d. 536. ó. e.

gatóságok) végezték egy-egy terület operatív irányítását, az Iparszervezési Főosztály pedig a mozgósítási és polgári védelmi feladatokért felelt. Az új mechanizmusban a kohó- és gépipar honvédelmi területének koordinálására egy hadiipari főosztályt kívántak szervezni, fedőnéven Általános Szervezési Főosztályt. Az új főosztály a honvédelmi jellegű feladatok tervezési, termelési, koordináló és ellenőrző szerve. Ennek érdekében a főosztály a miniszter nevében tartja a kapcsolatot a társ- és felettes szervekkel, elkészíti a tárca HB-előterjesztéseit; meghatározza az ágazathoz tartozó vállalatok hadiipari termelési, kooperációs és mozgósítási feladatait; a minisztériumi főosztályokon biztosítja az „M”-tervek összhangját az „M”-kapacitásokkal, meghagyásokkal, kitelepítésekkel, a polgári védelmi munkával.

A Gazdasági Bizottság 23/1967. sz. határozatában rendezte a KGM többi középírányító szervének kérdését, a Finommechanikai Igazgatóság fenntartásának kérdését viszont a Honvédelmi Bizottságra bízta. A KGM az igazgatóság megtartását a következőkkel indokolta: vállalatai veszélyes robbanóanyagokkal dolgoznak, ezért a terület maximális elkülönítéséről gondoskodni kell; területén a hadiipari gyártásban olyan mélyreható kooperációs összefüggés van, amelynek koordinálására csak egy vállalat felüli irányító szervezet képes. A lőszer-, fegyver- és robbanóanyag-technikával foglalkozó finommechanikai vállalatoknál haditechnikai gyártmányaik és kapacitásaik lényegesen eltérőek civil profiljuktól. A haditechnikai kapacitások megőrzése, a folyó gyártás különleges jellege operatív felügyeletet igényel, amelyet nem célszerű a minisztérium apparátusában ellátni.

A Finommechanikai Igazgatóság feladata: az éves termelési és „M”-tervek meghatározása; a kooperációs munka operatív irányítása; a műszaki fejlesztés koordinálása; a távlati fejlesztési tervek és beruházási kérdések intézése; pénzügyekben (hidegtartalékok fenntartása, dotációk elosztása) és árügyekben együttműködik a tárca funkcionális főosztályaival; ellenőrzi a vállalatok tevékenységét. Az igazgatóság kizárólag a hozzá tartozó vállalatok haditechnikai termeléséért felel, polgári vonalon viszont megkapják „mindazon önállóságot és jogot, amelyet a gazdasági reform bármelyik más vállalatnak biztosít”. A KGM ezért vállalati összevonások nélkül még kívánta tartani az igazgatóságot, új fedőnéven – Technikai Felügyelőség. Létszáma a meglévő 60 főről 30–35 főre csökkentendő azzal, hogy azok illetményét továbbra is a vállalatok kontójára biztosítják. A következő vállalatokat sorolták továbbra is az igazgatósághoz: Alumíniumgyár, Általános Géptervező Iroda, Fémfeldolgozó Vállalat, Finomszerelvénygyár, Hűtőgépgyár, FÉG Fegyver- és Gázkészülékgyár, Ipari Műszergyár, Mechanikai Művek, Mátravidéki Fémművek, Pestvidéki Gépgyár.

Az Országos Tervhivatal – meglehetősen szokatlan módon – a tárcaközi egyeztetést követően is fenntartotta különvéleményét: a haditechnikai ágazattal kapcsolatos minden minisztériumi tevékenységet (az árképzés kivételével) a hadiipari főosztályon kívánt (volna) összpontosítani; továbbá ragaszkodott az önálló mozgósítási szervezet fenntartásához (azaz az Iparszervezési Főosztály megtartásához). Horgos az előterjesztésben változatlanul fenntartotta álláspontját arra hivatkozva, hogy a tárca a funkcionális főosztályok útján is mindenkor eleget tett

haditechnikai kötelezettségeinek, a mozgósítási ügyekkel pedig ezután is külön részleg foglalkozik az új főosztály szervezetében.¹⁴⁰

A Honvédelmi Bizottság június 30-i ülésén is vita bontakozott ki a kérdésben. Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter kifejtette: „Az Országos Tervhivatal véleményét, mely a KGM/B visszaállítását célozza, elfogadhatatlannak tartja. A KGM/B megszűnte óta eltelt idő bebizonyította, hogy a haditechnika fejlesztésével és gyártásával kapcsolatos feladatok funkcionális főosztályokra való bontása teljes mértékben biztosítja a haditechnikai termelést. Az Általános Szervezési Főosztály létrehozásával a társtárcaikkal csak egy főosztály fog kapcsolatot tartani.” Jávor Ervin vezérőrnagy, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese megerősítette, hogy javaslatuk nem bizalmatlanságból ered, hanem azt szeretnék elérni, hogy csak egy főosztállyal kelljen kapcsolatot tartani a KGM-ben. Csémi Károly altábornagy, vezérkari főnök Horgost erősítette: „az utolsó 3 év gyakorlata azt bizonyította, hogy a KGM a HM-mel szembeni kötelezettségét tervszerűen teljesítette. Az előterjesztésben javasolt szervezeti forma mellett is biztosítottnak látja a honvédség haditechnikai igényeinek kielégítését”, ezért támogatta a javaslat elfogadását. A PM-et képviselő Kardos Géza ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy egy, a vállalatok által fenntartott középírányító szervre nincsen szükség. A Honvédelmi Bizottság végül azzal a módosítással fogadta el a KGM előterjesztését, hogy a Technikai Felügyelőség osztályként beépül az Általános Szervezési Főosztály szervezetébe.¹⁴¹

Következő napirendi pontként foglalkozott a Honvédelmi Bizottság a Nehézipari Minisztérium haditechnikai szervezetével. A Nehézipari Minisztérium 28-án benyújtott előterjesztése szerint Lévárdi Ferenc miniszter három haditechnikában érintett részleget kívánt összevonni az új szervezetben: az Iparszervezési Főosztályt, az Uránipari Titkárságot és a TÜK-öt. Az új Iparszervezési Főosztály hatáskörébe a következő feladatokat sorolta: mozgósítási ügyek, haditechnikai, polgári védelmi és uránipari feladatok. A Honvédelmi Bizottság vita nélkül elfogadta a Nehézipari Minisztérium új központi szervezeti egységének felállítását.¹⁴²

A Nehézipari Minisztérium a határozat alapján 21 fős létszámkeretet biztosított (az addigi 13 helyett) a kibővített Iparszervezési Főosztálynak. A főosztály Szervezési Osztályra (haditechnikai és mozgósítási ügyek), Uránipari Osztályra, Polgári Védelmi Osztályra és Rendészet-tűzrendészet-TÜK Csoportra tagolódott.¹⁴³ A Nehézipari Minisztérium 1967. november 4-én közzétett új szervezeti

¹⁴⁰ A KGM honvédelmi feladatainak ellátása az új gazdasági mechanizmusban. 1967. június 23. MNL OL XIX-A-98 91. d. 106.

¹⁴¹ Jegyzőkönyv a HB 1967. június 30-án megtartott 188. üléséről; a HB 5/188/1967. sz. határozata. 1967. június 30. HL HB iratok 3. d. 2–4. o.

¹⁴² A NIM honvédelmi jellegű feladatainak ellátása az új gazdaságirányítási rendszerben. MNL OL XIX-A-98 91. d. 106. 4. o., valamint a HB 6/188/1967. sz. határozata. MNL OL XIX-A-16-aa 113. d.

¹⁴³ [NIM] Iparszervezési Főosztály feladatai. D. n. MNL OL XIX-F-17-s 25. d.

és működési szabályzata az át nem alakítandó szervezeti egységek között sorolta fel az Iparszervezési Főosztályt.¹⁴⁴

A KGM miniszteri értekezlete 1967. szeptember 18-án foglalkozott az újonnan felállítandó Általános Szervezési Főosztály feladataival. A haditechnikai vállalatok többségét addig felügyelő Finommechanikai Igazgatóságot és az Iparszervezési Főosztályt is megszüntették. Előbbi 59 munkatársából 20 fő, utóbbinak 19 dolgozójából 12 fő került az új hadiipari főosztályhoz. A miniszteri értekezlet elfogadta az Általános Szervezési Főosztály szervezeti felépítését is, a következők szerint: Titkárság, Polgári Védelmi Osztály, Szervezési és Ellenőrzési Osztály, Terv Osztály, Termelésfelügyeleti, Kooperáció- és Anyagosztály, Technikai Felügyelőség, Üzemrendészeti Osztály.¹⁴⁵ A KGM 1968. február 24-én közzétett új szervezeti és működési szabályzata immár megnevezte az Általános Szervezési Főosztályt is.¹⁴⁶

4.3. Újjászervezés és átstrukturálás

A haditechnikai termelés újraindítása

A fentiekben láthattuk, hogy a 1958–1959 fordulóján megfordult a korábbi trend, és ismét növekedésnek indultak a katonai megrendelések. A KGM/B-nek tehát változatlanul kettős kihívással kellett szembenéznie: egyfelől a népszerű tartós fogyasztási cikkekből kielégíteni a gyorsan emelkedő igényeket, másfelől viszont mind több új haditechnikai eszközt gyártásba venni, növelve azok belföldi és külföldi szállítását. E kettős elvárás tükrözőtt a közgépiparnak 1959 márciusában a II. ötéves terv kidolgozásához megküldött tervezési irányelvek, amelyek számos feladatot jelöltek meg. Előírták az AK-47 gépkarabély gyártásának megszervezését úgy, hogy 1961-től évi 30 000 db fegyver legyen kibocsátható, a leggazdaságosabb technológiával. A Lámpagyárnál eközben meg kívánták valósítani a modern varrógép- és gázmérőóra-gyártást, illetve a vállalat Gyöngyösre telepítését. Az RPD-44 golyószóróból 1961-től évi 3700 db gyártását kellett megtervezni. A Gödöllői Gépgyárban évi 600 darabos kapacitással meg kívánták valósítani a BTR-44 és BTR-152-es páncélozott járművek előállítását. A Nehézszerszámgépgyárban 6 m³-es dömperek gyártását kívánták meghonosítani. A KGM/B területén kívánták elhelyezni a silókombájnok előállítását is.

A műszergyártás területén ki kellett építeni az infravörös technikával kapcsolatos kapacitásokat; megvizsgálni e technológia polgári hasznosíthatóságát; a radioaktív sugárzás mérésére szolgáló műszereket továbbfejleszteni; a mikrohullámú, illetve elektroakusztikai berendezések gyártását felfuttatni; megvizsgálni az E-2-es és E-3-as löelemképzők gyártásának perspektíváját; valamint a geofizikai

műszerek gyártásának lehetőségét. A gépgyártás területén vizsgálandó volt még a kombájnajtóművek gyártásának átvétele, egyes konkrét termékek vagy részek gyártásának elhelyezése (125 cm³-s motorkerékpár váza és összeszerelése, autogejzír – azaz vízmelegítő, varrógépgyártás stb.). A tervezési utasítás külön felhívta a figyelmet a termelékenyebb és anyagtakarékosabb gyártásszervezés fontosságára, a gazdaságos gyártás követelményére.¹⁴⁷

Már az 1959. márciusi tervezési irányelvekben is szerepelt, hogy „Nagy-budapest túlszűfolttsága miatt a fővárosban csak a legszükségesebb fejlesztések történhetnek” a közgépiparban is.¹⁴⁸ Budapest ipari túlsúlya ugyanis az 1950-es évek végére nyomasztóvá vált, miközben vidéken a téjesztési kampány nyomán „felszabaduló” soktízezernyi munkaerő nem talált állást magának. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. október 29-i határozatában ezért kifejezetten megtiltotta országos jelentőségű új ipari üzem Budapestre telepítését, illetve előírta a fővárosban működő ipari üzemek kategorizálását – a vidékre telepíthetőség és fejleszthetőség szempontjából.¹⁴⁹

A Gazdasági Bizottság 10.155/1959. sz. határozatával elrendelt kategorizálást a KGM/B-nek is végre kellett hajtania. Vizsgálata eredményét 1959. május végén küldte meg Kolos Richárd miniszterhelyettes az Országos Tervhivatalnak. Jelenlegi helyükön továbbfejlesztendőnek tartotta a Finommechanikai Vállalatot; a Gamma Műveket, az Autó- és Traktoralkatrészgyárat, a Danuvia Szerszámgépgyárat és a Bányagyutacsgyárat. Meglévő kapacitásaival tovább működtetendő volt a MOM, a Mechanikai Laboratórium, a Rézhengerművek, a Gyár- és Gépszerelő Vállalat, a Világítástechnika Vállalat, az Alumíniumgyár, a Közlekedési Mérőműszerek Gyára, valamint a Lámpagyár. Fokozatosan vagy egy lépésben visszafejlesztőnek ítélte a Műszaki Műveket, a Központi Szerszámgyárat, az Ipari Vegyszergyárat, illetve a Fémdoboz- és Tubusműveket.¹⁵⁰

Más okból kellett költöznie a jobbágyi Fémtömegcikkműveknek. A Honvédelmi Tanács 1958. márciusi határozata előírta egy védett vezetési pont kialakítását, amelynek a lőszergyár hegybe vajt objektumát szemelték ki. Noha a gépsorainak átszerelésével éppen itt kezdődött meg az egységes gyalogsági lőszer hazai nullszériás gyártása, a felsőbb szempont ezt felülírta. 1959-től a veszprémi és a siroki lőszergyár is képessé vált az új 7,62-es lőszer gyártására, így 1959 márciusában a Honvédelmi Tanács a jobbágyi üzem megszüntetéséről döntött, ingatlanát pedig a BM vette át.¹⁵¹

¹⁴⁷ A II. ötéves terv tervezésének irányelvei. 1959. március 11. MNL OL XIX-F-6-dd 13. d.

¹⁴⁸ Uo. 3. o.

¹⁴⁹ A fővárosi iparkorlátozásokról és a vidéki ipartelepítésről lásd Germuska (2004) 144–150. o.; Germuska (2012b) 55–57. o.; valamint Kondor (2009).

¹⁵⁰ A főváros területén működő hadiipari üzemek kategorizálása. 1959. május 26. MNL OL XIX-F-6-dd 21. d.

¹⁵¹ A Jobbágyi Fémtömegcikkművek átépítésével kapcsolatos feladatok. 1959. március; a HT 1/115/1959. sz. határozata. 1959. március 26. MNL OL XIX-A-98 2. d. 9. kötet. A gyár utolsó hónapjairól lásd Vincze (2013) 801–803. o.

¹⁴⁴ Boreczky (1993) 371. o.

¹⁴⁵ MNL OL XIX-F-6-hb 35. d. 6–24. o.

¹⁴⁶ Boreczky (1993) 232. o.

A mozgósítási időszakban a gyalogsági lőszer gyártása ugyanakkor korántsem volt rendezett Jobbágyi kapacitásainak kiesésével. A KGM/B ezért felmérésbe és újratervezésbe fogott, amelynek eredménye 1959 októberére készült el. Az ipartól a gyalogsági löszerek 400 millió darabos gyártását várta el az Országos Tervhivatal 1965-ig: 60 millió db 39M puskalőszerét és 340 millió db 43M egységes lőszerét. A Tömegcikk Művek 1960. év végi végleges leállása tény volt, felmerült ezen kívül a Veszprémi Fémfeldolgozónak a Dunántúlról való eltelepítése. Ezért a KGM/B a Mátravidéki Fémműre alapozta a tervezést, illetve a Tömegcikk Művek Józsaára telepítésével kívánt bővíteni. Sirokon 25 millió Ft-os beruházással 185 millió darabos kapacitás elérését látták megvalósíthatónak. Az egykor a Tiszántúli Gépgyár számára megkezdett épületek felépítésével, mintegy 166 millió Ft beruházással kívánták a Debrecen és Józsa közötti térségben elhelyezni a Tömegcikk gépeit, és így biztosítani a további 215 millió darabos löszergyártási kapacitást. A program alapanyag-biztosítása azonban 6 millió Ft fejlesztést igényelt a Rézhengerűműveknél (hüvely és csészike), valamint a löporgyártás feltételeinek javítását. Az új, egységes 43M löszér löporából csak feleannyit lehetett gyártani, mint a korábbiából, ezért e szempontból is elengedhetlenné vált az Északmagyarországi Vegyiművek víz- és gőzellátásának végleges rendezése. Mindehhez adódott, hogy a 400 millió kapacitáshoz szükséges 1700 dolgozó helyett ekkor alig 700 állt rendelkezésre a három meglévő telephelyen (Veszprém, Sirok, Jobbágyi). A szakemberek megtartásához végre stabilizálni kellett volna a hadimegrendeléseket, véglegesíteni a civil profilokat, és nem utolsósorban közel 200 lakást felépíteni a létszám feltöltéséhez.

A váltóprofil illetően a tervezett új helyen, Józsaán további 75 millió Ft-ot igényelt volna a vegyipari gépgyártás megvalósítása. A Fémfeldolgozót erősáramú cikkek gyártására jelölte ki a KGM. A Mátravidéki Fémmű a budapesti Fémdoboz- és Tubusművek tubusgyártó részlegének befogadásával kaphatott végső profilt, a két vállalat összevonásával.¹⁵² A javaslat ugyan a Honvédelmi Tanács előterjesztése tervezetként készült, azonban úgy tűnik, már a tárcaközi egyeztetésen elbuktak az itt megfogalmazott elképzelések, mert felterjesztésére sohasem került sor.

Röviddel később viszont az Országos Tervhivatal javaslata alapján döntött a Honvédelmi Tanács a repülőlőszer gyártásáról. Ehhez ugyancsak egy részben félbemaradt beruházást szemeltek ki: a téglási Hajdúsági Iparműveket, ahol 1954-ben ugyan folyt próbagyártás 7,62 mm-es pisztoly- és puskalőszerből, majd széles kooperációval 23 mm-es repülőgépgéppuska löszert is gyártottak. 1956 után a vállalat háztartási gépet gyártó profilja erősödött meg, haditermelést nem folytatott. Időközben a hadsereg igénye is megváltozott: a gyalogsági- és géppuska löszér igényét más gyárak ki tudták elégíteni, ugyanakkor – az új fegyverek miatt – a 14,5 mm-es légvédelmi, illetve a 12,7 mm-es harckocsi-légvédelmi géppuskákhoz nem volt megoldott a löszereállítás. Az Országos Tervhivatal ezért 40–50 millió Ft-os beruházással Tégláson kívánta megszervezni az utóbbi két lö-

szér gyártását; amit a Honvédelmi Tanács jóvá is hagyott 12 millió darabos „M”-kapacitással.¹⁵³

A KGM/B 1960. évi tervében már 83 millió Ft-os kerettel szerepelt a Hajdúsági Iparművek löszergyártási beruházása (1964. évi befejezéssel). Jelentős beruházás indult a két löporgyárnál az infrastruktúra korszerűsítésére: a Nitrokémia energiaeellátásának fejlesztésére 82 millió Ft (1970-ig), az Északmagyarországi Vegyiműveknél 120 millió Ft (1965-ig) a gőzellátás és vízellátás bővítésére. Gödöllőnek 35 millió Ft-ot különítettek el a BTR páncélozott jármű programjára (1962-ig), de több, nagyobb szabású civil beruházás is elindult: Könnyűgépgyár – csavargyártás 125 millió Ft (1961), MOFÉM – fémszerelvény 20 millió Ft (1963), Prés- és Kovácsoltárugyár – ipari szerelvény 19 millió Ft (1965). Komoly forrásokat igényelt az FVM-nél a lokátorgyártás bővítése – 79 millió Ft (1961-ig), valamint a Vadásztölténygyárnál a katonai rádió programja – 32 millió Ft (1961-ig). 1960-ra összesen 354 millió Ft beruházást irányoztak elő a középgepiparnál, amint látható még mindig vegyes célokkal.

Noha a haditermelési célkitűzéseket csak 75%-ban teljesítették a KGM/B vállalatai,¹⁵⁴ 5,2 milliárd Ft-os polgári termelés és 583 millió Ft-os katonai termelés mellett 800 millió Ft nyereséget produkáltak. A kedvező pozíció annál inkább értékelendő volt, mert például 1954-ben negyedmilliárd Ft deficitet hoztak e vállalatok. 1960-ban el kellett készülnie az SzKSz–45 tízlövetű karabély mintapéldányának, az RPD–44 golyószóró nullszériájának, az infratechnikai eszközök, valamint a harcászati rádiók nullsorozatának.¹⁵⁵

A haditechnikai termelés felfuttatása azonban korántsem volt problémamentes. A KGM/B számára éves tervében 23%-os termelésfelfuttatást írtak elő 1960-ban, azon belül a hadiipari cikkekből az előző évinél 120%-kal többet kellett (volna) előállítani. A „B” részlegnél azonban már az év első felében tekintélyes volt a lemaradás: átlagosan ugyan 68%-ra teljesítette haditermelési tervét, de több cikk (a katonai rádiók, továbbá fegyverek és löszerek) gyártását meg sem tudta kezdeni; ráadásul a lemaradás éppen az exportcikkekénél volt a legmagasabb. A bizonyítványt az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának vezetője, Jávor Ervin alezredes igyekezett magyarázni a Szovjetunió Minisztertanácsa Külügyi Kapcsolatok Állami Bizottsága (GKESZ) magyarországi képviselőjének. A főosztályvezető jelentésében négy fő okra vezette vissza a szektor nehézségeit: a hazai hadiipar éveken keresztül alig gyártott haditechnikát; 1959-et, 1960-at és 1961-et a felkészülés éveinek szánta a szektor vezetése, mivel mintegy 30 új gyártmány termelését kellett bevezetni; az új haditechnikai cikkekkel szemben a korábbiaknál lényegesen komolyabbak lettek a minőségi követelmények; számos gyárt-

¹⁵³ A Hajdúsági Iparművek hadiipari profiljának meghatározása. 1959. november 18.; a HT 2/117/1959. sz. határozata. 1959. december 17. MNL OL XIX-A-98 3. d. 12. kötet.

¹⁵⁴ A lemaradás a HM-megrendelésekből a lövegeknél, a gyalogsági löszereknél, a löelemkép-zőnél mutatkozott.

¹⁵⁵ A Kohó és Gépipari Minisztérium/B 1960. évi terve. 1960. január 12.; a HT 2/118/1960. sz. határozata. 1960. január 21. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.

¹⁵² Javaslat a gyalogsági löszér-gyártó kapacitás kiépítésére. (HT 1/115/1959. sz. határozata alapján) 1959. október. MNL OL XIX-F-6-dd 21. d.

mánynál csak alkatrészek és alapanyagok importjával volt biztosítható a termelés. Az aktuális feladatok és a későbbi évek gyártásfelkészülési munkáját jelentősen akadályozta továbbá a szovjet dokumentációk hiányos vagy kései beérkezése, az etalonlőszerek és -fegyverek hiánya, az anyag- és alkatrésziport vontatottsága és egyenetlensége. A szovjet előírásokban szereplő alapanyag és technológiai követelmények több vonatkozásban magasabbak voltak, mint amit a korabeli magyar ipar produkálni tudott. Ezért további konzultációk és tanulmányutak szervezésére volt szükség, például a páncéllemez-hegesztés, a harckocsijavítás, az egységes lőszer lőporának, vagy a 100 mm-es és 82 mm-es lőszer gyártásának tanulmányozására.¹⁵⁶

A KGM/B első félévi teljesítménye kapcsán a kohó- és gépipari miniszter is hasonló indokokat hozott fel. Augusztus végi jelentésében Csergő János arra emlékeztetett, hogy a haditechnikai gyártás lemaradása népgazdasági kárt nem okozott, mert a B-részleg vállalatai polgári megrendelésekkel teljes egészében ki voltak használva. Mivel a haditechnikai gyártmányok 95%-ban szovjet licenc alapján készültek, a dokumentációk körüli – fentebb említett nehézségek – alapjaiban akadályozták a gyártás megkezdését. A KGM feszítettnek tartotta sokféle hadi-cikk előírt gyártásba vételi idejét, realisabb határidőket várt volna. Ideálisnak azt tekintette volna, ha öt-öt és fél év áll rendelkezésre egy-egy terméknel a felkészülésre: egy-egy és fél év a dokumentáció beérkezése, egy év a dokumentáció feldolgozása, egy-egy és fél év az itthon nem gyártott alkatrészek beszerzése (beszerzés megszervezése), továbbá egy év a mintadarabok és nullszéria előállítására, kipróbálására. Ellenérvként maga Csergő hozta fel ugyanakkor, hogy ha a hazai sorozatgyártás elindításáig túl sok idő telik el, akkor az adott technika közben fokozatosan elavul, és már akár az újabb változatának gyártását kéne átvenni. A KGM bizakodó volt a tekintetben, hogy egy-egy terméknel csak a bevezető évben van/lesz tervszerűtlenség (mint például az Sz-60-as löveggel 1959-ben), begyakoroltan már zökkenőmentesen haladhat a termelés.

A Honvédelmi Tanács több hónapos késéssel, csak novemberben tűzte napirendre a jelentést. Határozatában – vélhetően Csergőnek a honvédelmi feladatok nem kellő súllyal kezelő kijelentéseire – elvi szigorral szögezte le a „felkészülési idő megrövidítése” és a „helyes szemlélet kialakítása végett”: a Honvédelmi Tanács „a haditechnikai eszközök hazai termelését, a termelés »M«-re való felkészülését továbbra is fontosnak, szükségesnek tartja. A gyártandó cikkek mennyiségét és nomenklatúráját a honvédelem érdekei, a nemzetközi egyezmények és a gazdaságossági mutatók határozzák meg. Ha a honvédelem érdekei és a nemzetközi kötelezettségek szükségessé teszik, egyes esetekben a haditechnikai eszközök termelése eltérhet a népgazdaság általános gazdaságossági mutatóitól (lehet rosszabb is).” A Honvédelmi Tanács felhatalmazta az Országos Tervhivatal elnökét,

hogy a KGM/B tervéből törölje mindazon termékek előállítási kötelezettségét, amelyek a külföldi kooperáció fennakadásai miatt nem gyárthatók időben le.¹⁵⁷

A középgepipart, úgy tűnik, szorosabb ellenőrzés alá kívánták venni, ugyanis a B-részleg tervének előterjesztésében is leszögezte a tervhivatal: „az ötéves terv következő éveiben bevezetendő új gyártmányokra való felkészülés rendkívül feszített feladatot jelent a KGM/B részére, és csakis abban az esetben valószínű meg, ha a KGM/B üzemeinél elsődleges feladatnak fogják tekinteni a hadiipar cikkek gyártásával, a gyártás előkészítésével és a kapcsolatos műszaki fejlesztéssel való foglalkozást”. A középgepiparnak 1961-ben is tucatnyi új haditechnikai eszközt kellett szériában gyártásba venni (12,7 mm-es és 14,5 mm-es lőszer, 100 mm-es repeszgránát, infraránýzók, R-102 és R-104 rádióállomás, R-105 és R-114 rádiók, egyéni sugáradagmérő stb.), volumenben pedig 1,2 milliárd Ft-ról közel 1,7 milliárdra kellett növelnie haditermelését. A hadiipari termelést, annak „eltérő vonásai”, azaz gazdaságossági problémái miatt még inkább a KGM/B területére kívánták koncentrálni. A polgári termelés – ki nem mondva, de – akadályt jelentett a haditermelés emelésénél, ugyanakkor leíratott az is: a kapacitások kihasználásán keresztül ez biztosítja az üzemek gazdaságos termelését. Az 1960. évi 1 milliárd Ft-os nyereség után (6,1 milliárd Ft-os befejezett termelés mellett) 1961-re 1,5 milliárd Ft profitot terveztek (7,1 milliárdos befejezett termelés mellett).¹⁵⁸

A gazdaságosság kérdése kiemelt helyen szerepelt a középgepipar helyzetét feltárni kívánó tervhivatali és pártközponti vizsgálat programjában is (lásd a 4.2. alfejezetben). A 6. munkacsoport – az 1961. januári tematikának megfelelően – 1954-ig visszamenően vizsgálta a termelés rentabilitását, az időközben végrehajtott vállalati és minisztériumi átszervezések figyelembevételével. A kényszerű átállás miatt 1954-ben 14,5%-kal, 1955-ben 12,4%-kal haladta meg a KGM/B költség szintje a KGM „A”-részlegéét. 1958-tól, amikor a polgári profilok stabilizálódtak, ez a különbség 3,6%-ra zuhant, majd 1960-ra 0,8%-ra esett. Fontos torzító tényezőt jelentett ugyanakkor, hogy 1955-től a Pénzügyminisztérium „önköltségcsökkentő dotációt” biztosított a nehéz helyzetben lévő középgepipari vállalatoknak, 1960-ig mindösszesen 663 millió Ft-ot. (Ez kb. a 20%-át tette ki az 1950 és 1955 között a hadiipar fejlesztésére költött beruházások összegének.) Az egyes években a következő állami támogatásban részesült a hadiipar: 1955 – 221,8 millió Ft, 1956 – 162 millió Ft, 1957 – 113,6 millió Ft, 1958 – 116 millió Ft, 1959 és 1960 – 25 millió Ft. Ez utóbbi két évben egyetlen vállalat, az Északmagyarországi Vegyiművek kapott dotációt kapacitásai kihasználatlansága miatt. E segélyeket figyelembe véve, azaz a tényleges vállalati veszteségekkel számolva a KGM/B és KGM/A költség szintje között

¹⁵⁷ Jelentés a KGM/B 1960. I. félévi hadiipari termelésének helyzetéről. 1960. augusztus 26. MNL OL XIX-A-98 3. d. 15. kötet; a HT 3/121/1960. sz. határozata. 1960. november 3. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.

¹⁵⁸ KGM/B 1961. évi terve. 1960. december; a HT 3/122/1961. sz. határozata. 1961. január 19. MNL OL XIX-A-16-aa 104. d.

¹⁵⁶ Tájékoztató a KGM „B” részlege haditechnikai termelésének helyzetéről és a termelésben meglévő egyes nehézségekről. 1960. szeptember 5. MNL OL XIX-F-6-dd 60. d.

1955-ben 25%-os, 1956-ban 18%-os különbség mutatkozott; 1959-től aztán tényleg meredeken csökkent – 1,7%-ra, majd 1960-ban 1,2%-ra.

Mivel az újonnan létesült hadiüzemek vidéken, hatalmas földmunkákkal (vagy sziklavájással, mint az Andezit) épültek, épületállományuk tetemes értéket képviselt. A 700 millió Ft-ért felépült Északmagyarországi Vegyiművek például egymaga az egész KGM/B állóeszköz értékének mintegy 20%-át képviselte. Mindemiat a középgépipari vállalatok értékcsökkenési leírása lényegesen meghaladta a civil iparvállalatokét. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél 1954-től 1957-ig a löporgyár által előállított termelési érték alacsonyabb volt, mint az elszámolt értékcsökkenési leírás. Változás 1959. január 1-jétől történt, amikor KGM/B állóeszközöket átértékeltek, a KGM/A-nál pedig növelték az értékcsökkenés leírási kulcsokat. Így 1960-ra minimalizálódott a két részleg közötti ilyen irányú különbség.

A hadiüzemek rezsiköltségiben jelentős többletet okoztak a telepítésből adódó körülmények. A veszélyes üzemek szétszóró épületekkel létesültek, ami tetemes belső szállítási költséget, az energia (gőz) nagy távolságú vezetése pedig állandó és magas energiavesztést okozott. A félreeső telepítés miatt a munkásszállítási költségük évről évre nőtt. A vidéki elhelyezés miatt kevesebb szakmunkás állt rendelkezésre, ami egyrészt a képzési költségek növekedéséhez vezetett, másrészt a több selejtet, szerszámtörést, intenzívebb karbantartási igényt eredményezett. 1957-től a KGM/B kénytelen volt 10–20%-os vidéki pótlékot beépíteni a törzs-bérbe, hogy szakembereit megtartsa. Mindehhez adódott még, hogy a másodprofilok kialakításánál a fő szempont az elbocsátások elkerülése volt, a gazdaságosság háttérbe szorult. A profilok rendezésével a középgépipar költségei az átlagos gépipari szintre csökkentek 1959–1960-ra, a továbbiakban pedig – modern gépparkja, magasabb technológiai fegyelme révén – a gépipari átlagot meghaladó önköltségcsökkenést vártak e vállalatoktól. A tervhivatal táblázatban is összegezte a KGM/B állami költségvetéshez való hozzájárulását, befizetéseinek és juttatásainak egyenlegét (lásd a 4.3. táblázatot).

A táblázathoz fűzött hivatali magyarázatban nem tértek ki a korábban említett dotációk kérdésére, azt külön soron nem számszerűsítették. Ugyanakkor az első oszlop megnevezése („korrigált eredmény”) arra utal, hogy abba már beleszámították a támogatások összegét az egyes éveknél. Ezt feltételezve a KGM/B vállalatai a hét év alatt nettóban 1,8 milliárd Ft-ot fizettek be az állami költségvetésbe.¹⁵⁹ (A jelentés összeállítói nem részletezték azt sem, hogy 1959–1960-ban milyen árkiegészítésben részesültek a középgépipar vállalatai. Feltételezésem szerint az exporthoz kapcsolódó támogatást kaphattak, a civil vállalatokhoz hasonlóan.)

4.3. TÁBLÁZAT. A KGM/B hozzájárulása az állami költségvetéshez 1954 és 1960 között, millió Ft-ban.
Forrás: Jelentés a KGM/B-nél termelt cikkek gazdaságossága, különös tekintettel a haditechnikai cikkek gazdaságosságára című témáról. 1961. január 25. MNL OL XIX-L-1-c 27. d. 6. o.

Év	Korrigált eredmény	Forgalmi adó	Árkiegészítés	Illetményadó	Összesen
1954	–354,6	150,0	–	–	–204,6
1955	–323,6	243,0	–	–	–80,6
1956	–405,0	228,0	–	–	–177,0
1957	–141,8	315,1	–	–	173,3
1958	80,6	397,5	–	–	478,1
1959	551,1	126,1	–234,9	130,6	572,9
1960	1035,0	130,0	–240,0	153,0	1078,0
Összesen	441,7	1589,7	–474,9	283,6	1840,1

A munkacsoport vizsgálta néhány kiemelt haditechnikai termék önköltségét és a szovjet eladási árhoz viszonyított költségeit. A SzON–9A tűzvezető lokátor önköltsége 3 668 000 Ft volt, egységára 4 675 000 Ft. A 402 500 rubeles szovjet árhoz viszonyítva – egyedi tételeket is figyelembe véve – arra jutottak, hogy a lokátor exportja esetén 1 rubel kitermelése 7,4 Ft-ba kerül. (A hivatalos árfolyam szerint akkor 4,44 Ft-ot kellett adni egy új rubelért.) Egy civil adó-vevő készülék esetén ez a kitermelési mutató 8,7 Ft volt. Az Sz–60-as lövegnél 1 060 000 Ft-os önköltséghez 1 160 000 Ft-os egységár társult, ami 178 000 rubeles árral 5,9 Ft-os rubelkitermelést mutatott. A 7,62 mm-es egységes normál löszernél 8,6 Ft jött ki, míg az AK–47 gépkarabélynál (2807 Ft-os önköltséggel, 4175 Ft-os egységárral, 387 rubeles árral) 7,3 Ft. Összességében tehát a haditechnikai termékek előállítási mutatói többnyire nem voltak rosszabbak a hasonló munkaigényű civil termékekénél.

Az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és a KGM/B közös konklúziója szerint a részleg gazdaságossági mutatói lényegesen javultak az évtized végére. Fontos tanulságként fogalmazták meg, hogy a beruházásoknál a hadiipari profilokkal párhuzamosan ki kell építeni a civil profilokat is. A haditechnikai cikkek megfelelő sorozatgyártási volumen esetén ugyancsak gazdaságosan előállíthatók.¹⁶⁰

Gyors ütemű felfuttatás – nehézségekkel

A hadiipar ügye – annak javuló profitmutatói ellenére – a legfelsőbb pártvezetés elé került, a korábban említett szervezeti problémák mellett főként a honvédelmi feladatok gyenge teljesítése miatt. 1960-ban ugyanis 24 kiemelt haditechnikai termékből csak 6-nál teljesítette a KGM/B a tervét, az előirányzott 23 új termékből pedig csak 13-nál sikerült eljutni a nullszéria előállításáig. Az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya jelentésében ugyanakkor a lemaradások indokai között

¹⁶⁰ Jelentés a KGM/B-nél termelt cikkek gazdaságossága, különös tekintettel a haditechnikai cikkek gazdaságosságára című témáról. 1961. január 25. MNL OL XIX-L-1-c 27. d.

¹⁵⁹ Összehasonlításként: az 1960. évi állami költségvetési kiadási főösszege 67,4 milliárd Ft volt.

ezúttal újak is feltűntek: a szakemberek elvándorlásának problémája, a hadsereg igényeinek és elvárásainak állandó, szinte már követhetetlen változása, a megfelelő specializáció és feladatmegosztás hiánya. Az éves és távlati mozgósítási terveket irreálisnak minősítették: a hadiipar az előírás szerinti három-négy hónap alatt csak a már gyártásban lévő hadicikkek termelését volt képes felfuttatni, egyébként az átállás nyolc-tizenkét hónap alatt lett volna végrehajtható. A gépparkot ugyanis meglehetősen igénybe vette a polgári termelés, hiányzott az alapanyag- és alkatrészgyártó háttér, kevés magasan kvalifikált szakember állt rendelkezésre. Az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya – a már idézett szervezeti átcsoportosításokon túl – javasolta a Honvédelmi Tanács elé vinni az „M”-tervek realizálásának lehetőségét. A pártközpont az előkészítés során természetesen konzultált a HM-mel is, ám a PB elé terjesztendő jelentés csak az ülést megelőző napon jutott Czinege Lajos miniszter kezébe, aki több – pontosan nem ismert – kérdésben hangoztatta ellenvéleményét. Így 1961. március 21-én az MSZMP PB kényszerűségről levette a napirendről az ügyet.¹⁶¹ Egy hónappal később, április 25-én a PB elfogadta a változatlan formában előterjesztett javaslatot.¹⁶²

1961 nyarán, különösen a július végi Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága értekezlete után egyértelművé vált, hogy magyar hadiiparra komoly feladatok várnak. Az említett 1961. augusztus végi gyorsítás pedig megsokszorozta a tennivalókat. Ugyanakkor a KGM/B területén elég vontatottan haladhatott az átállás. A vállalatok körében a haditechnikai gyártmányok már korábban sem örvendtek különösebb népszerűségnek az alacsony szériaszám, a magas minőségi követelmények, a magas önköltség és a szerény haszon miatt. A KGM „A” részlege alá tartozó házai kohászat ráadásul nemegyszer csak második-harmadik nekifutásra tudta legyártani megfelelő minőségben a szükséges alapanyagokat. A hadsereg igényeinek gyorsított ütemű teljesítésében is a kohászat jelentette a szűk keresztmetszetet: a különleges ötvöztött acélok előállításánál például túl sok volt a selejt. A „B” részlegnél készült hadicikkek általában jó minősítést kaptak. A KGM Iparszervezési Főosztálya Apró Antalhoz eljuttatott jelentésében erőteljesen sürgette, hogy az előző kapacitásokat rögzítő Honvédelmi Tanács-határozat óta bevezetett hadicikkekre is ki kell dolgozni az „M”-terveket, valamint a gyártásból kivont termékek esetén a szükségtelenül (sokszor már csak papíron) fenn tartott kapacitásokat (papíron is) meg kell szüntetni.¹⁶³

A berlini krízis miatt már gyors ütemben folyt a tartalékosok behívása, a Magyar Néphadsereg új egységeinek felállítása stb., amikor a hadiipar még mindig lépéshátrányban volt. A szektor megrendszabályozása érdekében október 4-én

¹⁶¹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. március 21-én megtartott üléséről; Jelentés a hadiipari termelés helyzetéről és szervezetéről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 226. 6. e. 11., 39–44. o.

¹⁶² Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. április 25-én megtartott üléséről; Jelentés a hadiipari termelés helyzetéről és szervezetéről. 1961. április 19. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 229. 6. e. 2., 16–17., 32–33., 25–31. o.

¹⁶³ Tájékoztató az országmegmozgósítási munka helyzetéről. 1961. október 3. MNL OL XIX-A -2-gg 126. d.

Apró Antal miniszterelnök-helyettes külön eligazítást tartott az érdekelt KGM-főosztályok és -vállalatok vezetői számára: Apró az értekezleten elmondott beszédében egyszerre presszionálta és buzdította a szektor felelőseit. Kissé suta módon így igyekezett nagyobb fegyelemre szorítani az elcivilesedett hadiiparosokat: „A honvédelmi gyártmányok általában kis darabszámúak, és az önköltség, a gazdaságosság szempontjából termelésük nem mindig kedvező. [De] a nyereség a béke lesz.” Hasonló tónusban sorolta aztán a további elvárásokat: a minőség javítását, a határidők betart(at)ását, az „M”-kapacitások kiépítését és megőrzését, a megfelelő tartalékképzést nyersanyagokból és alkatrészekből, a jó munkaszervezést, valamint a javítóházak kapacitásának bővítését.¹⁶⁴

A növekvő létszámú magyar haderő felszerelése természetesen a NIM-nél is többletfeladatokkal járt, amelyeket az ottani Iparszervezési Főosztálynak kellett koordinálnia. A közelinek tűnő mozgósításra való felkészülés a bányászat és az energetika, illetve az uránipar területén problémamentesen folyt. A vegyiparban azonban egyre több hiányosságra derült fény. A gyógyszeriparban leginkább a dextrángyártás (vérpótlószer) megoldatlansága, a gumiiparban pedig az import leállása esetén fellépő nyersanyaghiány okozott gondot. A kulcsfontosságú – szervezetenként még a KGM/B-hez tartozó – hadivegyipar bizonyos alapanyagokkal történő ellátása is akadozott. Például a nátrium- és kálium-nitrát, a feketelópor, az ammónium-klorid, vagy a tetraklórétán gyártása ugyan csak néhány millió Ft-nagyságrendű, ám 5–27 hónap alatt végrehajtható beruházást követően lett volna megvalósítható a Borsodi Vegyi Kombinátnál, az Ipari Robbanóanyaggyárnál, a Berentei Vegyiműveknél vagy a Hungária Vegyiműveknél. Ráadásul az üzemek ezen a téren semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek, így a dokumentációk beszerzésétől, a laboratóriumi kísérletektől kezdve gyakorlatilag a nulláról kellett mindent megszervezni.¹⁶⁵

Egy új világháború fenyegetésének árnyékában újra értelmet nyert a mozgósítási kapacitások 1956 nyara óta halogatott felmérése. 1961 őszén rohamtempóban került sor a hadiipari kapacitások újbóli teljes körű áttekintésére, valamint aktualizált meghatározására. A vizsgálat eredményei egyértelműen a korábbi aggodalmakat igazolták: alapvetően hiányoztak a háborús termelésre való felkészülés feltételei; a mozgósítás idején beindítandó kapacitások tekintélyes része már csak papíron létezett. Ezért 1961. november 5-én a Honvédelmi Tanács határozatban utasította a KGM-et meghatározott hadicikkek gyártókapacitásának fenntartására, illetve kiépítésére, továbbá kötelezte az Országos Tervhivatalt a rendszeres ellenőrzésre és szükség esetén a folyamatos módosításra. Az 1956-os kapacitásrögzítés ezzel

¹⁶⁴ Feljegyzés a honvédelem megerősítésével kapcsolatos PB és HT határozatokról. 1961. október 4. MNL OL XIX-A-2-gg 126. d.

¹⁶⁵ Jelentés az MSZMP IKO-nak a NIM átállása, a honvédség felkészítése tárgyában. 1961. október 25. MNL OL XIX-F-17-s TÜK 5. d.

hatályát veszítette. Az előírt kapacitások realizálásához a II. ötéves terv beruházási keretein felül forrást kellett találni a mozgósítási célú beruházásokra is.¹⁶⁶

Az Országos Tervhivatal 1961 végére országos szinten ki is dolgozta a magyar gazdaság háborús mozgósításának legfontosabb mutatóit: a haditechnikai eszközök, a legfontosabb alap- és nyersanyagok, gépek és berendezések termelési, illetve export-, importtervét. 1962. január elején az illetékes szovjet szervekkel és hatóságokkal is egyeztették az előirányzatokat, az éves gazdaságmozgósítási terv így immár a Varsói Szerződés tagállamainak kölcsönös igényeit figyelembe véve készült.¹⁶⁷ Az 1962. évi az „M”-tervet a Honvédelmi Tanács március közepén hagyta jóvá. Az Országos Tervhivatalnak a tervhez csatolt kimutatásaiból látható, hogy a magyar gazdaság a néphadsereg mozgósítás esetén fellépő igényeinek átlagosan 87%-át tudta volna akkoriban kielégíteni. (Lásd az 4.4. táblázatot.)

4.4. TÁBLÁZAT. A Magyar Néphadsereg mozgósítás esetén fellépő igényeinek kielégíthetősége hazai forrásokból.

Forrás: HL MN 1964/T 29. d. 2. cs. 84. o.

Megnevezés	A szükséglet teljesítettségének százalékos aránya
Fegyverek, lőszer, optikai eszközök	85,4
Rádiólokátorok, infratechnika és katonai híradóeszközök	83,8
Gépjármű-, páncélos- és repülőgép-technika	88,5
Haditechnikai műszaki eszközök, repülőtéri berendezések	71,0
Vegyvédelmi eszközök	78,0
Haditechnika átlagosan	84,5
Ruházat, élelem	100,0
A hazai termelésből haditechnika és hadfelszerelés átlagosan	87,0

Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának előterjesztéséből az is kiderül, hogy a hazai hadiipar folyamatban lévő felfuttatásával, bizonyos területeken (például a gyalogsági lőszer gyártásánál) végrehajtott új beruházásokkal már 1963-ra kielégíthetőnek tűntek a hadsereg igényei. Kulcsfontosságú fegyverzeteknél azonban a szovjet importtól függött a néphadsereg korszerűsítésének előrehaladása: például az igényelt 163 repülőgépből csak 21 gyakorlógépre volt szovjet szállítási ígéret; a hiányzó repülőgépek, valamint a több mint ezer harckocsi, a 700 BRDM páncélozott gépkocsi, az 1700 BTR gépkocsi, a 15 000 db teherautó stb. esetében azonban még ígéretet sem sikerült kicsikarni. A hazai hadiipari gyártmányok 95%-át előállító, KGM alá tartozó gépipar területén az „M”-terv az érvényben lévő népgazdasági tervhez képest 530%-kal kívánta emelni a haditechnikai termelést, a polgári termelést pedig az eredeti terv 75%-ára csökkenteni.

¹⁶⁶ A HT 7/130/1961. sz. határozata – A KGM hadiipari kapacitásai és azoknak „M”-időszakban való realizálásához szükséges intézkedések. 1961. november 5. HL HB iratok 1. d.

¹⁶⁷ Az 1962. januári mozgósítási tárgyalásokról lásd részletesen Germuska (2010) 84. o.

Így a gépiparban a hadiipari termelés részaránya a békebeli 7%-ról 33%-ra nőtt volna a háborús időszakban.¹⁶⁸

A KGM a híradás-technikai eszközökből, nukleáris- és inframűszerekből jelentős lemaradást halmozott fel 1961-ben, főként az import nehézségei miatt. A nehézségek tovább torlódtak 1962 tavaszán, így a Honvédelmi Bizottság elé került az ügy. A testület azt kérte számon Csergő János kohó- és gépipari miniszteren, hogy miért nem szervezték már meg a hiányzó alkatrészek hazai gyártását. A honvédelmi miniszter mindemiatt azt várta el, hogy a KGM *hívonta* számoljon be a kiemelt haditechnikai gyártmányok előállításáról, valamint alapvető szemléletbeli változást várt az ipartól. Ezt a határozatban végül *negyedévenkénti* jelentési kötelezettségre enyhítették.¹⁶⁹

1962 tavaszán első ízben elkészítették a Nehézipari Minisztérium egészére érvényes mozgósítási tervet is. (Erre év elejétől fogva volt szükség, amikortól a NIM-hez került a hadivegyipar.) A Honvédelmi Bizottság elé terjesztett javaslat a hazai fegyveres erők és a Varsói Szerződés tagállamainak perspektivikus igényeit összegezte, és gyártmányonként rögzítette a teljesítésükhöz szükséges ipari kapacitásokat. A még kiépítendő kapacitások esetében a NIM-nek kellett javaslatot készíteni a megvalósítás eszköz- és forrásigényéről, határidejéről. Ugyanakkor az autarkias törekvéseknek előre gátat szabva a tervhivatal arra is figyelmeztetett, hogy az összes hiányzó vegyi anyag hazai gyártásának beindítása igen drága lenne, és célszerűbbnek tűnik az importlehetőségek felkutatása.¹⁷⁰

A haditermelés újbóli emelkedése és a technikai-technológiai változások miatt ekkorra elkerülhetetlenné vált a katonai minőségi átvétel újraszabályozása, amelyen 1951 óta nem változtattak. A HM szerint az addigi szabályozás túl nagy felelősséget rakott a katonai üzemi megbízottakra (KÜM), emiatt kellett felduzzasztani a létszámukat, és a vállalati minőség-ellenőrzés (MEO) háttérbe szorult. Az új és az 1951-es szabályozást pontról pontra összehasonlítva ugyanakkor nem találni drámai eltéréseket a jogköröket és a felelősséget illetően. A Honvédelmi Tanács által 1962. március 22-én jóváhagyott átvételi rend szerint a katonai üzemi megbízott kötelessége volt a Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek számára, illetve exportra készülő haditechnikai gyártmányok ellenőrzése, minőségi és mennyiségi átvétele a jóváhagyott dokumentációk, technikai utasítások, etalonok és szabványok alapján. Minden, a jóváhagyott dokumentációtól való eltérést rögzítenie kellett a gyártási naplóban, észrevételeit pedig jelezni a vállalat vezetésének. A katonai üzemi megbízott számára elő nem írt átvételi vizsgálatokért

¹⁶⁸ Az 1962. évi „M”-terv fő előirányzatai. 1962. március. HL MN 1964/T 29. d. 2. cs.; a HT 9/137/1962. sz. határozata. 1962. március 22. HL HB iratok 1. d.

¹⁶⁹ Jegyzőkönyv a HB 1962. május hó 2-án megtartott 138. üléséről; a HB 5/138/1962. sz. határozata – Az 1961. évi hadiipari termelés lemaradásának okairól és a katonai híradástechnikai eszközök, nukleáris- és inframűszerek gyártásának jelenlegi helyzete. 1962. május 2. HL HB iratok 1. d.

¹⁷⁰ A NIM honvédelmi ipari kapacitásai és azoknak „M” időszakban való realizálásához szükséges intézkedések. 1962. május. MNL OL XIX-F-17-s TÜK 6. d.; a HB 1/140/1962. sz. határozata. 1962. június 27. HL HB iratok 1. d.

a vállalati MEO felelt, az általuk kiállított rész- és végbizonylatokat a katonai üzemi megbízottnak ellenőriznie kellett. A kész gyártmányokat a katonai üzemi megbízottnak a raktározáson át a termékek elszállításáig figyelemmel kellett kísérnie. A megbízott beszüntethette az átvételt, ha a gyártmányok nem feleltek meg az előírásoknak; ha tömeges a gyártási selejt, vagy ha nincsenek meg az átvétel feltételei (idomszerek, műszerek stb. hiánya). Kész gyártmányokat csak a megrendelt mennyiségben vehetett át. A vállalat felelt az ütemes, terv szerinti gyártásért és a gyártmányok minőségéért; haditechnikai cikkeknel a negyedéves és féléves tervelőirányzatait felsőbb engedély nélkül nem változtathatta meg. A vállalat igazgatójának kötelessége volt az üzem zavartalan termelésének biztosítása, a gyártástechnológia tökéletesítése, az önköltség csökkentése és a minőség fokozása.¹⁷¹

Másfél évvel később a Honvédelmi Bizottság elfogadta a mozgósítási időszakra vonatkozó átvételi rendet is. Ebben a rendkívüli körülményekre figyelemmel a katonai üzemi megbízott – a nehézségek áthidalása érdekében – eltérést engedélyezhetett helyettesítő és pótdanyagokra; összévonhatott vizsgálatokat az átvétel meggyorsítására, technológiai módosításokat engedélyezhetett a háborús események következtében kieső vagy belépő termelőeszközök miatt. Csökkentetett minőségű hadianyag átvétele esetén köteles lett volna azt a kísérő okmányokban rögzíteni. A nem megfelelő, nem javítható gyártmányokat selejteztetnie kellett. A MEO beosztottjaiból szükség esetén kiegészíthető lett volna a katonai átvétel létszáma.¹⁷²

A II. ötéves terv kiemelt feladatai és a dinamikus növekvő gépipari export miatt az MSZMP KB 1962. június 28–29-i kibővített ülésén foglalkozott az ágazat problémáival. A határozat III. fejezetének része kifejezetten a közgépiparra vonatkozott. Ebben egyfelől elvárták a tartós fogyasztási cikkek (motorkerékpárok, kerékpárok, varrógépek, háztartási gépek) nagy sorozatú, így gazdaságosabb és alacsonyabb fogyasztói árú előállítását; másfelől a gépipar „a határidőket betartva lássa el a véderőt a tervekben előírt haditechnikai gyártmányokkal, biztosítsa a Varsói Szerződés keretében vállalt kötelezettségeink hiánytalan végrehajtását”.¹⁷³

Miután a hadiipart így módon külön is megszólította a határozat, a KGM IV. sz. MSZMP alapszervezete augusztus elején külön taggyűlésen foglalkozott annak feldolgozásával. Noha a belső vita még jelentős részben arról folyt, hogy a KGM melyik főosztályának, osztályának dolga az „M”-terv összehangolása a minisztérium civil tervével, vagy a KGST hadiipart illető ügyeit miként kellene hatékonyabban intézni, olyan kérdések is felmerültek: miként biztosítható a KB-határozatban elő-

¹⁷¹ A haditechnikai és egyéb KÜM átvétel alá tartozó gyártmányok gyártásellenőrzésének és átvételének rendje. 1962. március 13. MNL OL XIX-A-98 83. d. 55. t.; a HT 6/137/1962. sz. határozata. 1962. március 22. HL HB iratok 1. d.

¹⁷² A Magyar Népköztársaság Kormányának határozata a haditechnikai és egyéb KÜM átvétel alá tartozó gyártmányok gyártásellenőrzésének és átvételének rendjéről „M” esetére. 1963. június 23.; a HB 6/152/1963. sz. határozata. 1963. augusztus 10. HL HB iratok 1. d.

¹⁷³ Az MSZMP KB határozata a gépipar helyzetéről és további feladatairól. 1962. június 28–29. MNL OL M-KS 288. f. 4. cs. 48–49. 6. e. 267. o.

írt technológiai fejlesztés a rögzített kapacitásoknál vagy az évtizede változatlanul gyártott haditechnikai termékeknel. A taggyűlés határozatai szerint a következő kérdéseknek kívántak kiemelt figyelmet szentelni: a honvédelmi híradás-technikai és műszertechnikai termékek importalkatrészeinek kiváltása; a nagysorozatú alkatrészgyártás automatizálása, célgépesítése. Megfogalmazódott, hogy a legfontosabb fejlesztési témáknál tudományos munkacsoportokat kellene létrehozni a Haditechnikai Intézettel és a baráti országokkal. További távlati feladatként tűzték ki profiltisztítás végrehajtását a haditechnikai vállalatoknál úgy, hogy a hadiipari termelésnek (is) megfelelő tűrésű termékek képezzék a másodprofilt. A vidéki ipartelepítést úgy kívánták végrehajtani, hogy „a budapesti vállalatok hadiipari kapacitást biztosító részlegei vidéken nyerjenek elhelyezést”. Elvárásaként vettették papírra, hogy az új létesítmények tervezésénél eleve biztosítani kell a kettős profilok kialakítását; a hadiipari licenctechnológiákat felül kell vizsgálni és a fejlettebb megoldások alkalmazására javaslatokat kidolgozni; a hadiipari vállalatok gépparkjának szinten tartása érdekében az országba beérkező automatákat a haditechnikai vállalatoknak kell megkapniuk, az igénylő civil vállalatok pedig a használtat kapják meg.¹⁷⁴

A gépellátottság nem véletlenül merült itt is fel. A KGM majd egy év alatt végzett az előírt „M”-kapacitásainak felülvizsgálatával, amelynek biztosításához a gépiparon belül jelentős gépátcsoportosításához szükségeltettek. A felmérés során ismételt kiderült, hogy az 1953-as beruházási stop miatt szerelő- és karbantartó épületek vagy éppen raktárak maradtak félkészben a közgépipari üzemekben, miközben nagy sorozatú folyamatos gyártás esetén azok nélkülözhetetlenek lennének. Az 1961-es kapacitásrögzítésnél – a termékösszetétel változása miatt – már hexogén préstesttel töltendő tűzérségi lőszer szerepeltek, így a meglévő préstestgyártó üzemek kapacitása a szükségletek harmadát fedezte. A korszerűbb lőszer nagyobb pontosságú megmunkálást követeltek, az ilyen tűrésű gyártásra az ipar kisebb része volt alkalmas. Az is a vizsgálat során vált egyértelművé, hogy a gépek természetes elhasználódása, illetve a nem teljesen szakszerű karbantartás következtében a meglévő géppark nem képes az előírt termékmennyiség előállítására.

A KGM, a HM és az Országos Tervhivatal szakemberei együttesen végezték el a felméréseket, majd állították össze a szükséges beruházások listáját. Ennek alapján a 7/130/1961. sz. határozatban jóváhagyott kapacitások biztosításához 535,2 millió Ft, a „megvalósítandó” kapacitásokhoz további 66,9 millió Ft beruházás szükségeltetett, mindösszesen 602,1 millió Ft. E szükséglet kis részét a II. ötéves terv beruházásai már tartalmazták. Így 512,8 millió Ft-os igénnyel számoltak, amelyet 120,7 millióval csökkenthetőknek ítélték, amennyiben a lőszergyártás alapanyagát „M”-időszakban is lehet importból biztosítani, illetve ha egyes elavult termékek kapacitásfenntartását megszüntetik (pl. K-800-as vontató). Mindezek

¹⁷⁴ MSZMP KGM IV. sz. alapszerve: Jegyzőkönyv. Felvéve KGM Párszervezetének IV. Alapszerv taggyűlésén 1962. augusztus 8-án. MNL OL M-KS 288. f. 25. cs. 1963/21. 6. e. 166–181. o. A taggyűlés határozatait lásd 178–181. o.

levonása után 392 millió Ft-os beruházási igényt mutattak ki. Csergő János 1962. szeptember végi előterjesztésében arra is figyelmeztetett, hogy a kapacitások realizálásához a beruházásokon túl elengedhetetlen a gyártás egyéb feltételeinek a megszervezése: a technológia áttekintése, a gépelrendezések felülvizsgálata, mindezek békeidőszaki kipróbálása. Külön feladatot jelentett azon vállalatoknál az „M”-kapacitás létrehozása, amelyeknél az adott termék korábban nem is volt gyártásban (pl. a Telefongyárnál az MG-57-es gyújtó, vagy a Csepel Motorkerékpárgyárnál a 122 mm-es kumulatív gránát).

A Honvédelmi Bizottság október 4-i határozatával törölte az elavult termékek kapacitásrögzítését, és 1963. évre plusz 50 millió Ft keretet biztosított a jelzett beruházások megindítására.¹⁷⁵

A Nehézipari Minisztérium területén az „M”-igényekhez szükséges beruházások döntő része bekerült a II. ötéves tervbe, így a hadivegyiparnál mindössze 51 millió Ft extra investíciós igényre derült fény. Az ötéves terv keretében már zajlott az Északmagyarországi Vegyiművek kazánház-rekonstrukciója és vízközműbővítése 120 millió Ft kerettel, a Nitrokémia Ipartelepeknél az erőtelep, a vízmű és kazánház rekonstrukciója 238 millió Ft-os kerettel, valamint a Hungária Műanyag- és Gumi-gyárnál a gázvédelmi szövet gyártásának kiépítése 30 millió Ft-os kerettel. Pótlólagos beruházásra az Északmagyarországi Vegyiműveknél (nitrocellulóz-gyártás vágókapacitás 6 millió Ft, dimetilanilin-kapacitás kiépítése 12,5 millió Ft), a Nitrokémiánál (nitroglicerín-gyártás 12 millió Ft, nitropentás robbantózsínor gyártása 6 millió Ft, diklóramingyártás 8,5 millió Ft) és a Bányagyutacsgyárnál (magnéziumpor-gyártó kapacitás bővítése 6 millió Ft) volt szükség. November 1-jén mindezeket jóvá is hagyta a HB, 1963-ra 4 millió Ft extraberuházás elvégzését előírva.¹⁷⁶

Ennél jelentősebb anyagi ráfordítást igényelt az ipari javítóbazisok létrehozása. A feladatot és a hozzájáró 159 millió Ft beruházási forrást (ebből 1963-ban 30 milliót) a KGM kapta, hogy ebből biztosítsa a repülőgépek (hajtómű és sárkány), a harckocsik, lövegek, lőelemképzők, híradás-technikai és optikai eszközök, valamint vegyivédelmi anyagok javítását. A Honvédelmi Bizottság november végi határozatában egyetértett a MiG-21-es vadászgépek hazai javításának megszervezésével, ehhez azonban soron kívüli műszaki segítségnyújtást kellett kérni a Szovjetuniótól.¹⁷⁷ A kormány ezt követően levélben fordult a Szovjetunió Minisztertanácsához, ahonnan 1963 tavaszán érkezett kedvező válasz. A HM ennek

¹⁷⁵ A 7/130/1961. sz. határozatban jóváhagyott és megvalósítandó „M” kapacitások realizálásához szükséges beruházások. 1962. szeptember. 27. MNL OL XIX-A-98 84. d. 60. t.; a HB 8/142/1962. sz. határozata. 1962. október 4. HL HB iratok 1. d.

¹⁷⁶ A HB 6/143/1962. sz. határozata – A Nehézipari Minisztérium hadiipari „M” kapacitásainak rögzítése. 1962. november 1. HL HB iratok 1. d.

¹⁷⁷ A HB 1/144/1962. sz. határozata – A haditechnikai eszközök iparbázison végzendő javításának előkészítése. 1962. november 29. HL HB iratok 1. d. Az egyes javítóbazisok kiépítésére a következő kereteket hagyták jóvá: MiG-21 hajtóműjavítás – 82,0 millió Ft, harckocsijavítás – 24,0 millió Ft, lokátorjavítás – 35,0 millió Ft, híradástechnikai javítás – 5,9 millió Ft, optikai eszközök javítása – 4,2 millió Ft, műszaki gépjavítás – 5,0 millió Ft, vegyivédelmi anyag javítás – 2,9 millió Ft.

alapján két-három éven belül megvalósíthatónak és megvalósítandónak tartotta a hazai MiG-javítóbazist.¹⁷⁸

1962 végén legfelsőbb szintű intézkedésre volt szükség a hadiipari termékek árait illetően. Amint az ismertes, 1959. január 1-jével általános termelői árrendezésre került sor az egész hazai gazdaságban. A hadiipari vállalatoknál 20–120%-os áremelkedés következett be az egyes termékek anyag- és/vagy munkaigényességétől függően. Míg az 50M hangjelző töltény termelői ára alig 47%-kal nőtt (ezer darabonként 4070 Ft helyett 5860 Ft), addig a lövegek ára például megduplázódott – 57 mm-es páncéltörő ágyú 113 000 Ft helyett 235 000 Ft, 122 mm-es tarack 152 000 Ft helyett 329 000 Ft, vagy a 85 mm-es légvédelmi ágyú 278 500 Ft helyett 533 000 Ft. A gyártott eszközök nomenklatúrájának változása miatt ugyanakkor kevés termék árának összehasonlítására volt mód.

Egy sor terméknel viszont az előzetes kalkulációkhoz képest (amely alapján az ötéves tervben előirányozták beszerzésüket), lényegesen drágább végső ár alakult ki. Míg a 7,62 mm-es RPD golyószórónál alig 10% volt az eltérés (9350 Ft helyett 10 620 Ft), addig például a SzON-9A lokátornál már 20%-ra (3 900 000 Ft helyett 4 675 000 Ft), az R-102M rádióállomásnál pedig 60%-ra rúgott a különbözet (2 700 000 Ft helyett 4 300 000 Ft). Az említett két módon előállott áremelkedés összesen 966 millió Ft-ot tett ki, ami azt jelentette, hogy a néphadsereg és a fegyveres testületek az előirányoztnál kevesebb eszközt tudtak megvenni a számukra biztosított keretekből. Az Országos Tervhivatal ezért beszerzési forrásaik kiegészítését kérte. Az importanyagok és alkatrészek árképzésével is mind több gond volt, ahogyan nőtt a szakosított termékek aránya. A különböző KGST-országokból érkező anyagok, alkatrészek árában akár másfél-kétszeres különbség is lehetett, miközben a hazai gyártó vállalat végtermékére ettől független árat határoztak meg. Október 4-én ezért a Honvédelmi Bizottság felhatalmazta a tervhivatalt, hogy a fegyveres testületek költségvetését korrigálja az áremelkedéseknek megfelelően, a haditechnikai export- és importárak képzésénél pedig utasította a Külkereskedelmi Minisztériumot, hogy a polgári gyártmányokéval azonos árképzési elveket alkalmazzon.¹⁷⁹

Páncélozott járművek gyártása – a D-442 felderítő úszó gépjármű

A következőkben kivételesen egyetlen termék gyártásával foglalkozom bővebben, alapvetően két okból: az egyik, hogy a haditechnikai célú beruházások közül az egyik legnagyobb volt az 1960-as években, a másik pedig, hogy nem licencter-

¹⁷⁸ Jelentés a MiG-21 repülőgép-javító bázis létrehozásának helyzetéről. 1963. március 29. MNL OL XIX-A-98 85. d. 66. t.; a HB 4/148/1963. sz. határozata. 1963. április 5. HL HB iratok 1. d.

¹⁷⁹ Jelentés a hadiipari gyártmányok árkérdéséről. 1962. szeptember. MNL OL XIX-A-98 84. d. 60. t.; a HB 7/142/1962. sz. határozata. 1962. október 4. HL HB iratok 1. d.

mékről, hanem hazai fejlesztésű eszközről van szó, amelyet exportáltunk is, és aminek a gyártása másfél évtizedig önmagában jelentősen befolyásolta a haditechnikai termelés szerkezetét.

Amint azt korábban láttuk, a KGST hadiipari szakosítási megállapodásokban már 1958-tól szerepelt, hogy Magyarország is gyártani fog kerekas páncélozott járműveket. Előbb a BTR-ek, majd a BRDM felderítő jármű licencének átvétele merült fel. 1961 áprilisában mégis olyan döntés született, hogy saját konstrukciójú járművet készít a hazai ipar. A KGM miniszteri értekezlete 1961. április 26-án az Autó- és Traktoripari Igazgatóságot bízta meg „kételtű páncélozott összerék-meghajtású felderítő gépjármű” konstrukciós és szerkesztési munkálataival, a Haditechnikai Intézet elvi irányítása mellett. Az Országos Tervhivatal és a Haditechnikai Intézet megbízottainak bevonásával, Korponai Gyula iparági főmérnök vezetésével bizottságot hívtak életre, amelynek részletes javaslatot kellett kidolgoznia a jármű gyártására. A néphadsereg igényeit a következők szerint rögzítették: 1963-ban 520 db, 1964-ben 1300 db, 1965-ben 1360 db. A bizottságnak javaslatot kellett tennie a gyártó vállalatra, a kooperáció mértékére, a beruházási költségkihatásokra.¹⁸⁰

A Haditechnikai Intézet, a Járműfejlesztési Intézet (JÁFI), a Csepel Autógyár és a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár (korábbi és későbbi nevén Magyar Vagon- és Gépgyár) tervezői a Csepel és Ikarusz járművek főegységeinek felhasználásával kívánták megoldani a feladatot. A konkrét tervezőmunka 1961. május 2-ával Győrben kezdődött meg, mintegy 30 fős tervezőgárdával. Irányítói Gampe Károly (Csepel Autógyár főkonstruktor), Nagy László (Csepel Autógyár), Gyarmati József (Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár), Kümmel Emil (Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár) és Szűcs László (JÁFI vezető tervező) voltak, valamint Winkler Dezső JÁFI igazgató segítette őket. 1961. október 12-én a tervezés befejeződött. Októberben a Győri Szerszámgépgyárat jelölték ki fővállalkozónak a Csepel Autógyár helyett. A D-442 felderítő úszó gépjármű (FUG) páncéltest gyártását először az Óbudai Hajógyár kapta meg, 2 db ott el is készült. Majd felsőbb utasításra a mintadarabokat a szerszámokkal és a sablonokkal együtt átadták Győrnek.¹⁸¹

A modernizálási program felgyorsítása miatt kulcskérdéssé vált a páncélozott járművekkel való ellátás ügye. A KGM ezért 1961. október 28-án külön jelentésben foglalta össze a D-442 gyártása addigi előkészületeit. Az idő rövidsége miatt a rendeletben előírt nullszéria legyártásától el kívántak tekinteni, „így vállalni kell a népgazdaságnak a konstrukció esetleges változtatása esetén felmerülő szerszámok, alkatrészek újragyártásából adódó többletköltségeket” – szölt az indoklás. 1962-ben 295 millió Ft-os beruházást kellett végrehajtani úgy, hogy 165 millió Ft értékű gyártóberendezés zöme külföldről érkezik. A Honvédelmi Tanács november 5-i határozatával utasította a KGM-et a határidőre való gyártáskezdésre. Engedélyez-

¹⁸⁰ Jegyzőkönyv, készült az 1961. április 26-án megtartott miniszteri értekezletről. Kételtű páncélozott, összerék-meghajtású felderítő gépjármű hazai gyártása. MNL OL XIX-F-6-hb 5. d.

¹⁸¹ Varga (2008b) 405–406. o., Varga A. (2008) 320. o.

te, hogy nullsorozat kipróbálása nélkül kezdjék meg a gyártást, ám félévenként jelentést kért a felkészülés helyzetéről.¹⁸²

1962. június 18-án az Országos Tervhivatal számolt be a fejlesztés állásáról. Eszerint elkészült a K-0 és a K-1 prototípus, de nem született még döntés a kettő között. A Győri Szerszámgépgyár vállalta, hogy az 1963. április 4-i díszszemlén 24 db FUG felvonulhat majd. A Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárnál a beruházás ugyanakkor elhúzódott. Itt a páncél úszótest gyártásához nem a szovjet lemez hőkezelő technológiát vették át, hanem korszerűbbet terveztek, de háromöt hónapos késésben voltak és nem volt biztosíték arra, hogy a minőségi követelményt teljesíteni fogják. A Honvédelmi Bizottság 1962. június 27-i határozatával felszólította a KGM-et és az Építésügyi Minisztériumot, hogy közös intézkedési tervben biztosítsa a Wilhelm Pieck Vagongyár engedélyezett beruházásának végrehajtását; a HM pedig 1962. szeptember 1-jéig válassza ki a prototípust.¹⁸³

A jármű prototípusa május 31-ig átkerült a Haditechnikai Intézethez. A tartós kipróbálás során az önsúly 6300 kg lett (6100 helyett), az úszási sebesség 7,5 km/h 8 km/h helyett, és a motorhűtés nem felelt meg a harcászati műszaki követelményeknek (HMK). Így a Haditechnikai Intézet konstrukciós változtatásokat tartott szükségesnek. Az igények figyelembevételével az új jármű elkészültét 1962. december 31-re, a beszállítási próbák befejezését 1963. január 31-ig ígérte a KGM. Az ipar úgy vélte 1962 szeptemberében, hogy a csúszás az 1963. II. félévi 520 db legyártását nem veszélyezteti. A Honvédelmi Bizottság 1962. szeptember 25-i határozatával engedélyezte határidő módosításokat.¹⁸⁴

A KGM 1963. márciusban újabb jelentésben számolt be a D-442 fejlesztésének helyzetéről. A harcászati műszaki követelmények meghatározásakor már felmerült, hogy az autóipar aggregát- és motorfejlesztését kövesse a kételtű jármű fejlesztése is. A fejlesztésnek olyan irányt kívántak szabni, hogy a javuljon a súly, a küzdőtér, de elsősorban a motorteljesítmény/tonna viszony. A továbbfejlesztés alapja új motor, sebességváltó és osztómű alkalmazása volt, ami a meglévő típus lényeges változását idézte volna elő. A fejlesztés és gyártás várható ütemét a következők szerint határozták meg: 2 db mintapéldány elkészülte 1963. december 31-ig, a sorozatgyártás megkezdése 1965. II. félévben. Ez csak az alaptípusra vonatkozott, a speciális változatok (parancsnoki, műszaki, vegyvédelmi stb.) fejlesztését 1964-től látták megkezdhetőnek. Jávor Ervin ezredes, Országos Tervhivatal elnökhelyettes levelében felvetette, hogy célszerű-e 520 db legyártása 1963-ban, mert így akkor a változtatások után kétféle, és részben korszerűtlenebb D-442 lenne a néphadseregénél. Csörgő János ezért kérte a Honvédelmi Bizottság állásfoglalását.¹⁸⁵

¹⁸² A speciális honvédségi gépjárművek gyártása (D-344, D-442). 1961. október 28. MNL OL XIX-A-98 83. d. 48. t.; a HT 6/130/1961. sz. határozata. 1961. november 5. HL HB iratok 1. d.

¹⁸³ A speciális gépjárművek gyártásának helyzete. 1962. június 18. MNL OL XIX-A-98 84. d. 55. t.; a HB 2/140/1962. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

¹⁸⁴ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottságnak. 1962. szeptember 19. MNL OL XIX-A-98 84. d. 60.; a HB 6/142/1962. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

¹⁸⁵ Jelentés a Honvédelmi Bizottság részére. 1963. március. MNL OL XIX-A-98 85. d. 66.

A Honvédelmi Bizottság 1963. április 5-i ülésén vitatta meg a FUG problémáját. Az új miniszter, Horgos Gyula közölte: „Az előterjesztés a D-442 járművel kapcsolatban nem tartalmazza a jelenlegi valóságos helyzetet. Nem készült el pl. határidőre a baráti államoknak átadandó 6 db gépjármű. A test gyártása felszerszámozás nélkül történt, mely repedéseket eredményezett. A zavartalan gyártáshoz belső, vállalati átszervezésre is szükség van. A biztonságos sorozatgyártás szükségessé teszi a nullsorozat legyártását is.” Az új határidőkre júniusban kívánt javaslatot tenni a KGM. Horváth Ede, a Győri Szerszámgépgyár igazgatójának hozzászólásából kiderült, hogy a már legyártott 6 db testből május 15-re tudnak 2 db-ot összeszerelni, amelyek azonban csak oktatási célokra lesznek használhatók a repedések miatt. Javasolta, hogy szövetséges országoknak csak a sorozatgyártás beindulása után mutassák be a járművet. Közölte azt is, hogy az elvárásokkal ellentétben a Smel páncélelhárító rakéta indítóállványa a jelenlegi konstrukción nem alakítható ki.

Jávor Ervin arra figyelmeztetett, hogy a baráti államoknak csak hadihasználatú gépkocsikat szabadna átadni kipróbálásra. Czinege Lajos vezérezredes arra emlékeztetett, hogy fejlesztés alatt álló korszerűbb motorral csak 1965-től lehetne gyártani a D-442 járművet. Ezért a meglévő konstrukció sorozatgyártását javasolta, akár azon az áron, hogy a Smel rendszer nem lesz ráépíthető. Azt szorgalmazta, hogy a 20 db-os nullsorozat mihamarább elkészüljön. Fehér Lajos, a Honvédelmi Bizottság elnökének helyettese új előterjesztést kért a KGM-től 1963. június 15-ig: a rendszeresítési bemutatóról, a kipróbálásra átadandó 6 jármű elkészítéséről, a fejlesztett motorral készítendő prototípusról, az 1963-ban gyártandó darabszámról és a további fejlesztésről (Smel, parancsnoki, vegyvédelmi).¹⁸⁶ A HB 5/148/1963. sz. határozatával elfogadta Fehér javaslatait.¹⁸⁷

Horgos Gyula 1963. június 13-án nyújtotta be jelentését a D-442-ről. Leszögezte: „Az eredetileg szűkre méretezett határidők, illetve a mintapéldány és a nullszéria legyártásánál mutatkozó határidő eltolódások az előírt irányzott 520 darabos gyártásra olyan kihatással vannak, hogy az 1963-ban nem valósítható meg.” Az okokat az alábbiakban jelölte meg: hosszan húzódott a gyártóbázis kijelölése; a hazai gépipar ez idáig ilyen járművet nem gyártott; az 1962. augusztus elkészült mintapéldány nem teljesítette a harcászati műszaki követelményeket; a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárnál csúszott az építési beruházás; a mintapéldányok készítése idején a Haditechnikai Intézet számtalan változtatást eszközölt a járművön, amelyek ugyan ésszerűek voltak, de késleltették a gyártás beindítását. A Honvédelmi Bizottság által kitűzött feladat nem teljesítéséért felelősként nevezte meg a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár igazgatóját, gazdasági és műszaki vezetését. Ennek következményeként az igazgatót felmentette és nyugdíjba helyezte, 1963.

¹⁸⁶ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1963. április 5-én megtartott 148. üléséről. 7–9. o. HL HB iratok 1. d.

¹⁸⁷ HL HB iratok 1. d.

május 15-től a fővállalkozó Győri Szerszámgépgyár igazgatóját bízta meg mindkét gyár igazgatói teendőivel.

Ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy a D-442 prototípusával végzett mérések, kísérletek és csapatpróbák alapján 1965–1966-ig a magyar és a baráti hadseregek számára rendszeresíteni lehet. Leszögezte azt is: a jármű távlati fejlesztése és távlati gyártása jelentős nehézségekkel jár, mivel a Haditechnikai Intézet új követelményei egy merőben új konstrukciót igényelnek. A Haditechnikai Intézet május 28-i állásfoglalása szerint mivel a jelenlegi járműből nem lehet kialakítani a Smel hordozóját, ezért új fődarabokon alapuló azonnali fejlesztésbe kell fogni. Ez fokozott problémákat jelentett. A D-443 típusjelű tervezett jármű összes főegységei eltérnek a polgári közúti járművek főegységeitől. Az új előírásoknak megfelelő jármű gyártása olyan kapacitások létrehozását igényelné, amelyek más célra nem használhatók. A magyar járműgyártás ráadásul távlatban a 8–12 tonnás járművek gyártására kívánt szakosodni, a D-443 pedig az 5 tonnás kategóriájával ebbe nem illett bele.

A KGM a következők végrehajtását látta megvalósíthatónak: a Varsói Szerződés államainak gépjármű-bemutató 1963. augusztus 20–30. között; a baráti országoknak 6 db mintapéldány átadható szeptember 15-re; ugyanakkor a néphadsereg kap 4 járművet végleges jóváhagyás céljából; ha a honvédség október 31-ig jóváhagyja a mintapéldányt, akkor év végéig 100 db legyártható; a D-442-t alapul véve 1964. április 1-jéig elkészül a parancsnoki és vegyvédelmi változat mintapéldánya.¹⁸⁸ A Honvédelmi Bizottság 1963. június 27-én elfogadta a KGM jelentését és javaslatait.¹⁸⁹

A nemzetközi bemutatóra végül augusztus 29. és 31. között került sor, a szövetséges hadseregek és a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága képviselőinek részvételével. A bemutatót 10 db járművel tartották meg, a delegációk terepen, működés közben tanulmányozhatták a D-442 felderítő úszó gépjárműveket, valamint meglátogatták a győri gyártóbázist is. A jármű tulajdonságait megfelelően találták, ugyanakkor szükségesnek ítélték a sugár- és vegyi szennyezettség elleni védelem biztosítását, a tüzerő fokozását, a jármű súlyának csökkentését és motorja teljesítményének növelését. A felek által szeptember 1-jén aláírt jegyzőkönyv rögzítette, hogy 2-2 járművet szállít Magyarország az NDK-ba, Csehszlovákiába és Lengyelországba ottani csapatpróbák céljával. Mivel a magyar D-442 FUG teljesítette a szovjet BRDM-mel szemben támasztott harcászati-műszaki követelményeket, ezért azt ajánlották a szövetséges országok honvédelmi minisztereinek, hogy a járművet vegyék fel a Varsói Szerződés fegyverzeti rendszerébe. Az elhangzott észrevételekkel kapcsolatban a magyar fél ígéretet tett azok mielőbbi és sorozatgyártásban való átvezetésére, korrigálására; előírányozta a következő kettő-négy évben nagyobb teljesítményű motor beépítését, független

¹⁸⁸ A D-442 típusú gépjármű gyártásának helyzetéről. 1963. június 13. MNL OL XIX-A-98 84. d. 69. t.

¹⁸⁹ A HB 6/151/1963. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

hátsó felfüggesztés alkalmazását, túlnyomásos küzdőtér kialakítását, a vízen való haladási sebesség növelését.¹⁹⁰ A jelentés alapján 1963. szeptember 26-án a Honvédelmi Bizottság utasította a KGM-et a sorozatgyártás megindítására, valamint a Külkereskedelmi Minisztériumot a Varsói Szerződés tagországaival való tárgyalások megkezdésére.¹⁹¹

A KGM 1964 májusában készítette el újabb jelentését a fejlesztésről. Eszerint a Wilhelm Pieck Járműipari Művek¹⁹² 1964. évi tervében 531 db D-442 szerepelt, ebből 30 db 1963-ról áthúzódó feladat volt. A HB 3/156/1964. sz. határozata szerint az ütemezés negyedévenként a következő: 20, 110, 180, 191. A KGM tervkorrekciót kért az 531 db-ra: I. negyedév 30 db, II. 50 db, III. 100 db, IV. 351 db. A kedvezőtlen ütemezés úgy állt elő, hogy 1964 elején a gyárnak át kellett vezetnie a honvédség és a külföldi partnerek üzembiztonsági és minőségjavító követelményeit. A javítások és módosítások konstrukciós változtatásokat is igényeltek. 1963. novemberben a Magyar Néphadsereg és a KGM 68 ponton való módosításban egyezett meg, ezeket különböző időpontokban vezetik át. A megállapodás szerint átvételre felajánlottak 5 db etalonkocsit, amin az összes módosítás át lett vezetve, a Magyar Néphadsereg egy hónapon belül elvégzi a szükséges próbákat és engedélyezi. Ha később hagyják jóvá, vagy újabb változtatásokat kérnek, akkor az 1964. évi terv nem tartható. A módosítások súlynövekedést okoztak, így szükséges volt módosítani a harcászati műszaki követelményeket is. A HM, az Országos Tervhivatal és a Külkereskedelmi Minisztérium ragaszkodott 1965-ben 200 db vegyvédelmi FUG legyártásához (ebből 30 db exportra), a jelentős konstrukciós feladat miatt (hermetikus zárás stb.) azonban ezt nem tartotta reálisnak a KGM, legfeljebb a nullsorozat elkészítését.¹⁹³

A Honvédelmi Bizottság 1964. június 4-én utasította a KGM-et az 5 db etalonjármű átadására azzal, hogy a honvédség nem léphet fel új(abb) igényekkel. Tudomásul vették a külméret- és súlyváltozást, utasította a KGM-et az etalonjárművek alapján az új HMK-javaslat elkészítésére. A visszajavítás vitás pontjainál a HM-re és a KGM-re bízta a megállapodást. A Honvédelmi Bizottság törölte a parancsnoki jármű elkészítését a KGM műszaki fejlesztési tervéből. Elfogadta a forgótornyos változat mintapéldányának 1965. IV. negyedévi elkészültét. A vegyvédelmi változathoz 1964-ben el kell készülnie a mintapéldánynak, a nullsorozatnak 1965. II. negyedévben, a sorozatgyártásnak pedig 1965. II. félévben el kellett indulnia, és 100 db-ot 1965-ben le kellett gyártani. Utasították a KGM-et: vizsgálja felül

a gyártás ütemezését, és 201 db export rendeltetésű járművet adjon át 1964. december 31-ig a Külkereskedelmi Minisztériumnak.¹⁹⁴

Júliusban Horgos Gyula jelentette, hogy a HM-jóváhagyás nem történt meg a D-442 felderítő úszó gépjárműnél június 20-ig, mivel az 5 db etalonjármű kipróbálása során a HM fődarabokat illetően tett észrevételt: kormánymű, fékberendezés, csörlő, mankókerek meghajtása. Az átalakításokat július 31-ig, illetve augusztus 15-ig ígérte végrehajtani a Wilhelm Pieck Járműipari Művek; így a HM augusztus 31-ig hagyhatta jóvá. A Wilhelm Pieck az új HMK-t elkészítette, a vezérkari főnök elfogadta. A korábban legyártott járművek visszajavításában a HM és a KGM július 21-én megegyezett. Mivel az etalon gépkocsi jóváhagyása nem történt meg, a II. félévre ütemezett gépkocsi egyenletes kibocsátása érdekében a módosítás(ok)ot nem hajtják végre – szolt az egyezség. A Honvédelmi Bizottság 1964. augusztus 7-én, 1/162/1964. sz. határozatával tudomásul vette a jelentést, és szükségesnek tartotta a fennálló hiányosságok gyors kiküszöbölését.¹⁹⁵

A HB 3/163/1964. sz. 1964. szeptember 24-i határozata alapján a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (KNEB) vizsgálatot végzett a KGM-ben, a Wilhelm Pieck Járműipari Műveknél és a HM-nél a D-442 típus beruházásával, fejlesztésével és gyártásával kapcsolatban. Jelentését 1965. március 11-én nyújtotta be a HB-nak. A vizsgálat az 1961–1964. évekre terjedt ki, 350 db jármű legyártására. A Magyar Néphadseregben való rendszeresítés, a jelentős exportlehetőség alapján helyesnek ítélték a jármű gyártásának hazai megszervezését. A konstrukció kialakításánál követett elgondolás, hogy olyan főegységekből épüljön, amelyeket a magyar autóipar sorozatgyártásban készít, szintén helyesnek tartották. A háttér egyfelől biztosított volt, a hiányzó kapacitások kiépítésére jelentős forrást kapott az ipar.

A meglévő aggregátból (azaz motorból) indultak ki, ami gyors és gazdaságos megoldásnak mutatkozott. A KGM és a HM közös erőfeszítései eredményre vezettek: az 1963 augusztusában bemutatott jármű több előnyösebb tulajdonsággal rendelkezett a szovjet BRDM-hez képest – a 100 LE-s dízelmotor gazdaságosabb üzemeltetést és nagyobb sebességet eredményezett, vízen a kétsugaras hajtómű nagyobb sebességet és kisebb fordulási sugarat biztosított, az orr-rész megrövidítésével jobb kilátás nyílt a vezetőnek és a parancsnoknak. A próbák során több módosítási igény érkezett. Az első 100 db legyártása után javult a minőség, de még nem volt megoldott a kormány szerkezet stabilitása, a lábfék biztonságos működése, a gyakori kardántörések; az erőátviteli szervek nem kielégítő üzembiztonsága, a nehéz karbantartás. Felmerült a súlycsökkentés igénye is.

Az alkatrészellátást nehezítette, hogy a gyártás közbeni módosítások miatt bizonyos alkatrészek eltérőek lettek az egyes szériáknál. Számos technológiai fejelemhiányból és szerelői hiányosságból eredő meghibásodást is észleltek. Alkatrészhiány miatt a gyártásnál gyakori volt a folyamatos munkasorrend megbomlása, a hóvégi, negyedévi hajrá. 1964 novemberéig a 10 km-nél többet futott

¹⁹⁰ Jelentés – A 6/151/1963. sz. HB határozat 1/b pontjának végrehajtása. 1963. szeptember 6. MNL OL XIX-A-98 86. d. 71. t.

¹⁹¹ A HB 4/153/1963 sz. határozata. HL HB iratok 2. d.

¹⁹² 1964. január 1-ével e néven egyesítették a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárat, illetve a Győri Szerszámgépgyárat.

¹⁹³ A D-442 típusú páncélozott felderítő úszó gépjármű termelési és fejlesztési kérdései. 1964. május. MNL OL XIX-A-98 87. d. 78. t.

¹⁹⁴ A HB 7/160/1964. sz. határozata. HL HB iratok 2. d.

¹⁹⁵ HL HB iratok 2. d.

járművek közül 185 jármű 240 000 km-t teljesített, ennek során 492 meghibásodás volt. A hibák kijavításáról egyezség született, de a vállalat elmulasztotta annak maradéktalan betartását. A már a Magyar Néphadseregben lévő 350 db jármű visszajavítását 1965–1966 fordulójára ígérte elvégezni. Az egységek kezelő személyzete még nem volt kellően felkészítve az üzemeltetésre, így a 185 járműből a vizsgálat időszakában 90 db nem volt üzemképes. A vegyvédelmi változat kifejlesztése nem haladt kellő ütemben, így ebből nem volt jóváhagyott prototípus.

A beruházást és a fejlesztést sem a KGM, sem a Wilhelm Pieck Járműipari Művek nem tartotta kellően kézben, „a szűk határidőket figyelembe véve szervezetesebb munkára lett volna szükség”. Több esetben olyan határidőket vállaltak, amelyeket nem tudtak teljesíteni. Az új gyártmányok bevezetését elősegítő szabályozások alóli felmentések hozzájárultak a későbbi problémákhoz. A Magyar Néphadsereg 100 millió Ft értékű, „rendeltetésének csak csökkent mértékben megfelelő, és üzembiztonság tekintetében alacsony fokozatú” járművet kapott.

A gyártás megszervezésénél 1962–1965-re 3180 db gyártásával számoltak – exporttal együtt. Az exportigény (NDK, Csehszlovákia, Lengyelország), aztán lényegesen csökkent. A program 295 millió Ft beruházást kapott, viták, csúszások, felkészületlenség miatt végül 326 millió Ft lett a végösszeg. A beruházási program szerint a Csepel Autógyárban 1360 db/év aggregát-, a Wilhelm Piecknél 1500 db/év páncéltest-, a Dunai Vasműben 3200 tonna/év páncéllemez-gyártási kapacitás létesült. A polgári termelésre azonban igénybe vettek kapacitásokat, így a tényleges kapacitás évi 500 db FUG előállítására volt alkalmas.

Növelte a költségeket, hogy párhuzamosan folyt a gyártmányfejlesztés és a gyártás előkészítése. 1963 márciusában pl. 21 millió Ft felesleges felszerszámozási költséget írtak le, ugyanis a módosítások miatt a szerszámokat nem lehetett felhasználni. Mivel 3180 db helyett csak 1250 db FUG-ra érkezett végül megrendelés 1965 végéig, ezért 7 millió Ft vállalati veszteségre lehetett számítani. További veszteségek voltak várhatók a már fel nem használható alkatrészek kiselejtezése miatt. Az 1963–1964-ben legyártott, utókalkulációval rendelkező 320 db FUG önköltségi ára 890 800 Ft volt, 45 000 Ft-tal magasabb a tervezettnél. A változtatásokból eredő többletköltségeket fedezte lényegében, hogy 1963 végén a gyártmány hivatalos termelői árát 1 140 000 Ft-ban határozták meg.

A Wilhelm Pieck Járműipari Művek részéről a HM felé vállaltak késedelmes teljesítése kedvezőtlenül befolyásolta a gyártmány minőségét. Így a HM több ízben engedményekre kényszerült a gyártás folytatása és a nagyobb népgazdasági kár elkerülése érdekében. „Még további erőfeszítések szükségesek ahhoz, hogy a gyártmánynál és a gyártásban meglévő hiányosságok teljesen megszűnjenek” – tették hozzá a KNEB szakértői.

A Honvédelmi Bizottság 1965. március 18-i határozatával elfogadta a KNEB jelentését; előírta a már átadott járművek visszajavításának felgyorsítását; és el-

rendelte: a KGM és a HM vizsgálja meg milyen változatok kifejlesztése célszerű, illetve a D-442 továbbfejlesztésére milyen lehetőség van.¹⁹⁶

Amint a fentiekben láthattuk, a FUG egyes hátrányainak (pl. nem volt fegyverzete, gyenge motor stb.) kiküszöbölésére, a Haditechnikai Intézettel együttműködve a JÁFI-ban már 1963 közepén megkezdték a FUG-II terveinek kidolgozását. Ebbe az új, fejlesztés alatt álló JÁFI-motort kívánták beépíteni, előtervek is készültek, ám a D-442 szériagyártásának beindulása miatt a Haditechnikai Intézet Műszaki Tudományos Tanácsa 1964-ben leállította a D-443 munkálatait. Rövidesen azonban megbízás érkezett egy új páncélozott szállító jármű tervezésére. Ennek tervezői Gyarmati József főkonstruktor, Asztalos Béla és Pálmai László tervezők (mindnyájan a Wilhelm Pieck Járműipari Művek alkalmazottai), valamint Bereczky Géza és Fülöp László (JÁFI-beliek) voltak.¹⁹⁷

Az új jármű tervezésére azért érkezett megbízás, mert amint azt a 4.1. alfejezetben láttuk, 1965 nyarán vált egyértelművé, hogy a csehszlovák–lengyel SzKOT nem felel meg a Magyar Néphadsereg igényeinek. A KGM 1965 októberében terjesztette elő jelentését a honvédségi járműigények III. ötéves tervidőszakban való teljesíthetőségéről, közte a FUG továbbfejlesztéséről. A minisztérium a jelentős civil feladatok miatt nem látott lehetőséget az igényelt 10 tonnás vontató gyártásba vételére, az 5 tonnás, 3 tengelyes összerék-meghajtású teherautó gyártását pedig akkor látta lehetségesnek, ha a polgári gyártmányok főegységeinek nagymértékű felhasználásával lehetséges a kívánalmak teljesítése. A D-442 felderítő úszó gépjárműből 1970-ig mintegy 1800 db gyártásával számoltak, amelynek végleges nagyságrendje még függött a partnerországok tényleges megrendelésétől. A jármű korszerűsítését, az új páncélozott szállító harcjármű (PSZH) gyártását eleve a FUG mechanikus főegységeinek változatlanul hagyásával tervezték. 1970-re lehetségesnek látta a KGM a Magyar Néphadsereg által igényelt 1000 db legyártását úgy, hogy a kapacitások korlátozott volta miatt csak a FUG gyártásának megszüntetése után került rá sor. A mintapéldány 1966. III. negyedévi elkészülte esetén, és amennyiben a harcászati műszaki követelmények teljesíthetők a főegységek átalakítása nélkül, akkor az 1969. I. félévi sorozatgyártás indítást kivitelezhetőnek tartotta a KGM. A D-944 páncélozott szállító harcjármű gyártásának a bevezetése az előzetes számítások szerint 5–10 millió Ft beruházást, 8 millió Ft fejlesztést, valamint 10 millió Ft gyártásfelkészülési kiadást igényelt. A csehszlovák–lengyel SzKOT harcjárműhöz képest (37 000 rubel, korszerűsítve 43 000 rubel) a hazai D-442 FUG, illetve a fejlesztett D-944 páncélozott szállító harcjármű is olcsóbb volt: 17 000, illetve 21 000 rubel. A beszerezni kívánt 1000 db esetén tehát mint-

¹⁹⁶ A D-442 típusú gépjármű beruházásával, fejlesztésével és gyártásával kapcsolatos kormányhatározatok végrehajtásának vizsgálati megállapításai. 1965. március 11.; a HB 4/169/1965. sz. határozata. MNL OL XIX-A-16-aa 110. d.

¹⁹⁷ Varga A. (2008) 323–325. o.

egy 8,24 millió rubeles árelőny mutatkozott a hazai gyártás esetén – így erre tett javaslatot a KGM.¹⁹⁸

A Honvédelmi Bizottság 1965. október 28-i ülésén Korom Mihály KB-titkár nehezményezte, hogy a KGM miért kívánja ilyen késéssel sorozatgyártásba venni az új járművet. Válaszul Jávor Ervin ezredes, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese emlékeztetett arra, hogy jelentős beruházás nélkül nem oldható meg a D-442 és D-944 párhuzamos gyártása. A lengyel FUG-rendelés nagyságrendje még ekkor is bizonytalan volt, ezért Jávor felvetette, hogy esetleg Jugoszláviába lehetne exportálni a járművet. A HB határozatában utasította a kohó- és gépipari minisztert, hogy a D-442 gyártóbázisán biztosítsa az új D-944 páncélozott szállító harcjármű gyártását – 600 db/év békeidőszaki és 1400 db/év mozgósítási kapacitással; továbbá hogy a sorozatgyártást 1969. I. félévében indítsa be, és elkészüljön 1970-ig a kívánt 1000 db.¹⁹⁹

A KGM III. ötéves haditechnikai tervfeladatairól szóló 1966. júniusi HB-határozat a következő tervszámokat rögzítette a D-442 felderítő úszó gépjármű, illetve a D-944 páncélozott szállító harcjármű gyártására vonatkozóan: D-442-ből 1966-ban 230 db belföldre, 257 db exportra; 1967-ben 507 db exportra; 1968-ban 140 db exportra; a D-944 páncélozott szállító harcjárműből 1968-ban 50 db; 1969-ben 400 db; 1970-ben 550 db – mind a HM részére.²⁰⁰

A páncélos járműből a néphadsereg 1965 novemberében 1 db előkísérleti járművet adott át a Magyar Vagon- és Gépgyárnak (MVG). 1966-ban a gyár 4 mintadarabot készített, amelyek részt vettek a „Vltava” fedőnevű csehszlovákiai hadgyakorlaton is. A torony, annak forgató szerkezete, a célzóberendezések, a fegyverek elhelyezése, valamint a mellő tengely terhelése, és az egész jármű súlytöbbletének csökkentése érdekében különféle konstrukciós módosításokra volt szükség. A prototípus 1967. május 15-re elkészült ugyan, de a néphadsereg szakemberei kifogásolták a torony formáját, méretét és a beépített fegyverek elhelyezését. Továbbá a járművel lefolytatott lőpróbák nyomán szükségessé vált a páncéltest homlok részének megerősítése, a vezető és a parancsnoki periszkóp környéki lemezfelületek módosítására. A többletmunkák miatt 1967 nyár elején a KGM nem ítélte tarthatónak a prototípus 1967. szeptemberi véglegesítését, kb. két hónap csúszást feltételezett. A sorozatgyártás előrehozását így semmiképpen nem tartották kivitelezhetőnek, sőt, a kitűzött eredeti határidők tartását is csak rendkívüli intézkedésekkel látták tarthatónak: jóváhagyás előtti felszerszámozással és alkatrészgyártással, ami ugyanakkor jelentős kockázatokat hordozott és többletköltségekkel járt. A Honvédelmi Bizottság 1967. június 30-i ülésén tudomásul vette, hogy a D-944 páncélozott szállító harcjármű prototípusa folyó év november 30-ra készül el, jóváhagyását 1968.

¹⁹⁸ Jelentés a katonai gépjárművek fejlesztési és termelési lehetőségeiről a III. ötéves terv időszakában, figyelembe véve a közúti járműgyártás távlati célkitűzéseit. 1965. október. MNL OL XIX-A-9889. d. 93.

¹⁹⁹ Jegyzőkönyv a HB 1965. október 28-án megtartott 175. üléséről; a HB 7/175/1965. sz. határozata, 1965. október 28. HL HB iratok 2. d.

²⁰⁰ A HB 11/181/1966. sz. határozatának melléklete. 1966. június 30. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.

február 28-ig írta elő; a III. ötéves tervben rögzített nullsorozat és sorozatgyártás határidejének módosítását azonban nem engedélyezte.²⁰¹

Az ipari javítóbázisok létrehozása

A Magyar Néphadsereghez beérkező jelentős mennyiségű, korszerű haditechnikai eszköz elkerülhetetlenné tette javítóbázisok létrehozását, méghozzá a hadiipari vállalatokra építve, azokhoz kapcsolódóan. A KGM 1963 első felétől előkészítette a különféle javítóbázisokra vonatkozó javaslatait. Elsőként a lokátorjavítás telepítését terjesztette fel június elején. Műszaki és „stratégiai követelmények” miatt csak az ország keleti területeit vélte figyelembe vehetőnek a telepítésnél, ám a KGM-nek az Alföldön nem volt híradás-technikai profilú vállalata. Ezért a Törökszentmiklósi Mezőgazdasági Gépgyár befejezés alatt álló, városon kívül épült üzemét nézték ki a célra a szakértők. 72 millió Ft pluszráfordítással a KGM megvalósíthatónak tartotta 1965-től évi 55 lokátor javításának ellátását. Mivel a javítandó típusok nem voltak ekkor még teljes körűen ismertek, ezért a P-10-es lokátorok egyenértékére számították át más szóba jöhető típusok normaidejét, létszámgényét stb. Az üzembe helyezés meggyorsítása érdekében már 1963-ban kb. 100 törökszentmiklósi dolgozó betanítását meg kívánták kezdeni a Finommechanikai Vállalatnál. A Honvédelmi Bizottság június 27-én jóváhagyta a telepítést és a beruházási irányszámot is.²⁰²

A MiG-21-es vadászgépek sárkány- és hajtóműjavítását 1962 júniusától több tanulmányúton tanulmányozták magyar szakértők a Szovjetunióban. Többszöri konzultációt követően sikerült részletesen meghatározni a tényleges beruházási igényeket, amelyek lényegesen meghaladták a korábbi elképzeléseket. A beruházási igény 200 millió Ft-ra nőtt (hangárrekonstrukció, sárkányüzem, hajtóműüzem, próbaállomás, lokátorüzem, laborok és mérőszobák stb.), ehhez jött még a speciális gyártóeszközök beszerzése; valamint a műszaki felkészülés kiadásai (betanítás, tanácsadók, kísérleti javítás stb.) mintegy 40 millió Ft nagyságrendben. A KGM 1963. augusztusi jelentésében felhívta a figyelmet a kapacitáskihasználási problémára is. A tervek átlagosan havi egy-két repülőgépsárkány és négy-öt hajtómű nagyjavítására készültek, miközben a beruházással létrejövő kapacitás akár havi 30–40 db sárkány és 40–50 db hajtómű nagyjavítását is lehetővé tették volna. Utóbbi eléréséhez azonban vagy a hazánkban állomásozó szovjet légierő, vagy más szövetséges országok gépeinek javítását is be kellett volna vállalni meg-

²⁰¹ A páncélozott szállító harcjármű (PSZH), valamint a D-566 típusú terepjáró tehergépkocsi fejlesztése és sorozatgyártása előbbre hozásának vizsgálata. 1967. június 20. MNL OL XIX-A-98 91. d. 106. t.; a HB 4/188/1967. sz. határozata. 1967. június 30. MNL OL XIX-A-16-aa 113. d.

²⁰² A lokátorjavítás megszervezése. 1963. június 5. MNL OL XIX-F-6-hh 26. d.; a HB 5/151/1963. sz. határozata. 1963. június 27. HL HB iratok 1. d. A 72 millió Ft tervezett beruházásban 20 millió Ft „kártalanítás” is szerepelt, mert a KGM-nek az így kieső mezőgépgyártási kapacitást valahol pótolnia kellett.

felelő egyezmények megkötésével. További kiadást jelentett a Pestvidéki Gépgyár 170 millió Ft-os forgóalap igénye, amelyből mintegy 100 milliót tett ki a tárolandó repülőanyag és -alkatrész. A KGM szükségesnek ítélte kiépíteni a közvetlen kapcsolatot a magyar és a szovjet javítóbázisok között, amit ugyanakkor nehezített, hogy a Pestvidéki Gépgyár civil minisztérium felügyelete alatt állott, ellentétben a szövetségi gyakorlattal. Horgos Gyula miniszter azt is leszögezte, hogy a magyar ipar nem kíván repülőgép-alkatrészeket gyártani a MiG-ekhez, így a Szovjetunióval kötendő kormányegyezményben gondoskodni kell a megfelelő alkatrészellátásról is. A Honvédelmi Bizottság a jelentést megtárgyalva augusztus 22-én utasította a HM-et és a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága magyar delegációvezetőjét, folytassanak tárgyalásokat a repülőgépjavító-bázis közös beruházással való kiépítésére.²⁰³

Moszkvában szeptember 21-én sikerült tárgyalóasztalhoz ülni Georgij Sz. Sidorovics vezérezredessel, a szovjet KGST HÁB delegációvezetőjével. Jávör Ervin ezredes, magyar delegációvezető vázolta a hazai nehézségeket: a beruházás a korábban tervezett összeg háromszorosára rúg, miközben a saját gépek javítása legfeljebb a bázis kapacitásainak 10–15%-át kötné le. A magyar fél tehát többoldalú együttműködést javasolt, vagy ha az nem valósítható meg, eshetőségként felvetette, hogy polgári gépeket is javítsanak Szigetszentmiklóson. Sidorovics azt javasolta, hogy Magyarország maga kezdjen tárgyalásokat a Varsói Szerződés közép-kelet-európai tagállamaival, de hozzátette: a MiG-21-est licenc alapján gyártó Csehszlovákia és Lengyelország is a Szovjetuniótól szerzi be a hajtóműveket, ezért nem valószínű, hogy azok nagyjavítását vállalnák. A szovjet fél elképzelhetőnek tartotta, hogy Magyarországon csak a repülőgépszármű és leválasztott alkatrészek javítása történjék, a hajtóművek pedig akár a Szovjetunióban. A polgári gépek javítását azonban arra hivatkozva, hogy azokhoz „teljesen új [más] berendezések” kellenének, nem támogatta. Jávör jelentése alapján a Honvédelmi Bizottság szeptember 26-án úgy döntött, hogy csak a szármű és a különleges leválasztott berendezések javítását kell itthon megszervezni.²⁰⁴

A MiG vadászgépek javításáról szóló segítségnyújtási kormányegyezményt végül 1964. január 23-án írták alá Moszkvában. Ebben a szovjet fél vállalta a javítási műszaki dokumentációk folyamatos átadását, a szükséges alkatrészekkel való ellátást, a magyar szakemberek betanítását, a szükséges technológiai berendezések leszállítását, valamint a hajtóművek a Szovjetunióban történő nagyjavítását. A magyarországi javítás felfutásáig a szovjet fél gondoskodott a magyar vadászgépek nagyjavításáról. Az első magyar szakembercsoport februárban ki is utazott a dokumentációért és tervekért, majd 1964. május és 1965. május között 75 ipari

és 16 katonai szakember három-három hónapos kiképzését kellett végrehajtani. Mindösszesen 160 millió Ft beruházási keret szükségeltetett a Pestvidéki Gépgyár felkészítéséhez, valamint 1,8 millió rubelt tett ki a szovjet dokumentációk és berendezések ára; ehhez jött még a 17 fő szovjet tanácsadó itt tartózkodásának a költsége. Április 16-án a Honvédelmi Bizottság jóváhagyta az egyezményt és a KGM addigi intézkedéseit, továbbá elrendelte a MiG-21F-13 szárműjavítás 1965. II. félévtől való megkezdését.²⁰⁵

A többi ipari javítóbázisra 1964 márciusában tett javaslatot a KGM. A másfél évvel korábbi elképzelésekhez képest itt is jelentősen megugrottak a beruházási költségek. A termelési feladat nem kellően körülhatárolt volta, a technológiai tervek vázlatossága és a tapasztalatok hiánya együttesen a szükségletek alábecsüléséhez vezettek: mintegy 150 millió Ft többletigény mutatkozott az Országos Tervhivatal által utóbb jelzett 191,8 millió Ft-hoz képest. Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter külön nehezítette, hogy még az előterjesztés időpontjában sem adott a HM távlati specifikációs igénylistát – azaz, hogy legalább ötéves távlatban pontosan milyen típusú eszközök javítását kívánja megrendelni. (E mögött persze az az egyszerű ok állt, hogy maga a néphadsereg vezetése sem láthatta előre, milyen ütemben lehet végrehajtani a modernizációt: egyrészt milyen új szövetségi elvárások és kívánságok jelennek meg, másrészt viszont mit tud finanszírozni ebből Magyarország és milyen ütemezésben.)

A Gödöllői Gépgyárnál 32,7 millió Ft-ot igényelt a harckocsijavító bázis bővítése. „M” esetén Gödöllőn nem javítottak volna T-34-eseket, hanem csak az újabb típusokat. Az elkészült motorjavító bázist ugyanakkor már ekkor sem töltötték ki a néphadsereg megrendelése, így az olajbányászatban alkalmazott motorok javítására pályázott a gödöllői üzem. A lokátorjavító bázis elkészült beruházási programjánál is jelentős kiadásnövekmény mutatkozott: 72 helyett 110 millió Ft-os igény mutatkozott. A vidéki telepítést az Országos Tervhivatal külön megjegyzésben opponálta, mondván: a FMV Fehér úti telepén kellene a javítóbázist kiépíteni, mivel az anyavállalat kapacitásai várhatóan nem lesznek lekötve a következő ötéves tervben. A KGM 10 vállalatánál mindösszesen 340 millió Ft beruházási szükségletet mutatott ki 1967-ig. Március közepén a Honvédelmi Bizottság „tájékoztató jelleggel” elfogadta a KGM beruházási előirányzatait, és 1964-re 23,3, 1965-re pedig 15,3 millió Ft keretet biztosított a következő javítóbázisoknak. A javítási feladatokat pedig a következők szerint osztották ki: harckocsik – Gödöllői Gépgyár; optika – MOM; műszerek – Gamma Optikai Művek; vegyvédelmi eszközök – Műszaki Művek; rádiók – Villamossági Televízió és Rádiókészülékek Gyára, Híradástechnikai Vállalat és Elektromechanikai Vállalat; híradástechnika – Telefongyár. A Honvédelmi Bizottság utasította a KGM-et a T-54 és T-55 harckocsik közös alkatrészei gyártásának megszervezésére, valamint hogy a Jászbe-

²⁰³ A MiG-21 típusú repülőgép hazai javítására történő felkészülés helyzetéről. 1963. augusztus. MNL OL XIX-A-98 86. d. 70. t.; a HB 7/152/1963. sz. határozata. 1963. augusztus 22. HL HB iratok 1. d.

²⁰⁴ Jelentés a MiG-21 javítóbázis kérdésében lefolytatott tárgyalásról. 1963. szeptember 24. MNL OL XIX-A-98 86. d. 71. t.; a HB 3/153/1963. sz. határozata. 1963. szeptember 26. HL HB iratok 2. d.

²⁰⁵ A MiG-21 típusú repülőgép hazai javítására történő felkészülés. 1964. április 10. MNL OL XIX-A-98 87. d. 77. t.; a HB 3/159/1964. sz. határozata. 1964. április 16. HL HB iratok 2. d.

rényi Aprítógépgyárnál biztosítsa a T-34-esek „M”-időszaki javítását; a lokátorjavításnál pedig a leggazdaságosabb megoldásra kért sürgős javaslatot.²⁰⁶

Az érdekelt minisztériumok 1964 júniusára jutottak megállapodásra a lokátorjavító bázisról. Eszerint a Finommechanikai Vállalat csak ideiglenes jelleggel vette át a Törökszentmiklósi Mezőgazdasági Gépgyártól annak csarnokát, annyi időre, amíg a szomszédos telephelyen fel nem épül az új csarnok. („M” esetén a gépgyár csarnokait is igénybe vették volna.) A Honvédelmi Bizottság 56 millió Ft beruházási keretet engedélyezett, amelyből az új bázis mellett 40 db lakás építését is meg kellett oldani. Az új üzemet úgy kellett felépíteni, hogy az 1967-től évi 50–55 db lokátor javítását ellássa, addig az anyaüzemnek kellett budapesti telephelyén, illetve a mezőgépgyár csarnokában megoldania a feladatot.²⁰⁷

Az ördög, úgy látszik, itt is a részletekben volt. Ugyanis 1965 áprilisában már egyszer keretemelést kért a KGM: ekkor 60 millió Ft-ból megvalósíthatónak ítélték a beruházást. Ennél azonban még mindig nem vették figyelembe, hogyha a Finommechanikai Vállalat 16 millió Ft értékű műszert átad Törökszentmiklósról, akkor azt Budapesten pótolni kell. Ráadásul az új telephelynél még nem számoltak tárolóhelyek, galvanizáló és kapudaru építésével, valamint a műszaki fejlesztés, műszerhitelesítés stb. költségeivel, amelyek a KNEB elemzése szerint mintegy 25–30 millió Ft pluszforrást igényeltek. A KGM tehát (ismét) alaposan alábecsülte a tényleges forrásigényt, a tényleges kivitelezés pedig csak 1966-tól indulhatott.

A tervezett javítási feladatokat módosította az a Csehszlovákiával kötött megállapodás, miszerint 1966-tól a partnerország javítja a P-12 és P-15 lokátorokat, Magyarország pedig a P-30, P-35 és PRV-11 berendezéseket. Mivel a javítások sürgősebbé váltak, ezért már 1965-ben megkezdődött a P-12, illetve P-30 berendezések kölcsönös nagyjavítása. Noha a távlatilag javítandó darabszámok nem változtak, a magyar fél által vállalt bonyolultabb konstrukciók lényegesen több javítási normaórát igényeltek, azaz a tervezett törökszentmiklósi kapacitás már ekkor alulmúlta a várható igényeket (725 000 normaóra helyett 589 000). Mindehhez jött még az alkatrészek és dokumentációk problémája. A szükséges javítási-szerelési dokumentációk rendkívül nehézkesen érkeztek be, ennél nehezebb már csak az alkatrészellátás volt – nem volt ritkaság a két-két és fél éves szállítási határidő sem. Így az FMV nem egyszer a javításra beadott más lokátorokból szerezte ki az éppen szükséges alkatrészeket. A KNEB 1965. novemberi vizsgálati jelentésében a jelzett anomáliák felszámolását kérte számon, a KGM pedig a további beruházási forrásokért folyamodott a javítóbázis működőképessé tétele ér-

²⁰⁶ A KGM részére előírt haditechnikai eszközök iparbázisán történő javításának megszervezése. 1964. március. MNL OL XIX-A-98 87. d. 76. t.; a HB 6/158/1964. sz. határozata. 1964. március 18. HL HB iratok 2. d.

²⁰⁷ Lokátorjavító bázis létrehozása. 1964. június 17. MNL OL XIX-A-98 87. d. 79. t.; a HB 3/161/1964. sz. határozata. 1964. június 25. HL HB iratok 2. d.

dekében. A Honvédelmi Bizottság határozatában a hiányosságok megszüntetését, valamint a HM és a KGM javítókapacitásainak együttműködését írta elő.²⁰⁸

1965 végéig a KGM a javítóbázisok kiépítésére szolgáló 280,6 millió Ft-os keretből felhasznált 144 milliót. Ezen időpontig befejezték a Gödöllői Gépgyár beruházását, a Pestvidéki Gépgyárnál megkezdődött a MiG-ek, az FMV törökszentmiklósi ideiglenes bázisán pedig a lokátorok javítása.²⁰⁹ 1966 végéig 223 millió Ft-ot használtak fel, 1967-re 48,1 millió Ft-nyi munka maradt a Pestvidéki Gépgyárnál és a Finommechanikai Vállalatnál.²¹⁰

Prosperálók és lemaradók

A KGM-nél, amint a fentiekben láthattuk, a beruházási szükségletek aktualizálása során számos hibára és pontatlanságra derült fény a rögzített kapacitásokat illetően. Ezért 1963 júliusában ismételten rögzítették a meglévő és az elvárt „M”-kapacitásokat. Ezek realizálásához – a korábban jóváhagyott 50 millió Ft-on felül – további 51 millió Ft beruházási és 54 millió Ft felújítási forrást rendelt folyó évre a Honvédelmi Bizottság.²¹¹ Így több mint 150 millió Ft állt rendelkezésre az említett kapacitások kiépítésére, kiegészítésére, rekonstrukciójára.

Az Országos Tervhivatal végül 63,4 millió Ft-ot biztosított a KGM vállalatainak e célra, ám ebből csak 31,8 milliót sikerült ténylegesen felhasználni, összesen 12 vállalatnál. Nem készültek el ugyanis időre a beruházási programok, így csúsztak a kiviteli tervek, majd a kivitelezés is. 1964-re 44 millió Ft-ot, 1965-re 46 milliót irányzott elő a KGM e célokra. A Diósgyőri Gépgyárnál és a Finomszerelvénygyárnál a részlettervek elkészülte után 6, illetve 12 millió Ft-os kerettúllépés fenyegetett, így ezek ismételt átervezését írta elő a Honvédelmi Bizottság 1964 júniusában. Az egyetlen lényegi megtakarítást a Hajdúsági Iparműveknél érték el: az „M”-időszaki csappantyúgyártó kapacitást nem kellett kiépíteni 32 millió Ft költséggel, mert 1964 áprilisában sikerült megegyezni Csehszlovákiával, hogy biztosítja az ez irányú igényt.²¹²

Az elvárt és rendeleti úton előírt kapacitások megvalósítása vagy éppen fenntartása számos gondot okozott a Nehézipari Minisztériumnál is. Az egyes speciális termékekhez szükséges feketelőpor hazai gyártását nem sikerült megol-

²⁰⁸ A lokátorjavítás helyzetéről. 1965. november 18. MNL OL XIX-A-98 89. d. 94. t.; a HB 3/176/1965. sz. határozata. 1965. november 25. HL HB iratok 2. d.

²⁰⁹ A Kohó- és Gépipari Minisztérium „M” haditechnikai javítóbázis beruházásainak helyzete. 1966. május 10. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.

²¹⁰ A KGM „M” és haditechnikai javítóbázis beruházásainak helyzete. 1967. május 12. MNL OL XIX-A-16-aa 113. d.

²¹¹ A HB 2/152/1963. sz. határozata – A KGM „M” kapacitásaihoz szükséges beruházások felülvizsgálata. 1963. július 26. HL HB iratok 1. d.

²¹² Az „M” kapacitásokhoz szükséges beruházások teljesítésének állása. 1964. május. MNL OL XIX-A-98 87. d. 78. t.; a HB 9/160/1964. sz. határozata. 1964. június 4. HL HB iratok 2. d.

dani, még a Szovjetunió sem tudott (vagy akart) technikai segítséget adni. Egy sor klórszármazék-vegyületre is előírta a Honvédelmi Bizottság kapacitás kiépítését (kálcium-hipoklorit 3500 tonna/év – meglévő belföldi igény 22 tonna/év; diklóramin 350 tonna/év – 1 tonna/év; szén-tetraklorid 1000 tonna/év – 560 tonna/év), ám a tényleges igények csekély volta, illetve a drága beruházások miatt ezek megvalósítását nem javasolta a Nehézipari Minisztérium. A 30 mm-es világító-jelző rakétából a Nitrokémiánál 240 000 db/éves kapacitás volt meg, amelyet 12%-ban használtak ki mindössze. Ezért ennél éppen pluszmegrendelésekre lett volna szükség, amelyet viszont a nehézipar nem tudott biztosítani. A Honvédelmi Bizottság vetette fel aztán 1964. augusztusi ülésén a vadászlőszer-gyártás Balatonfüzöre telepítését.²¹³

A Honvédelmi Bizottság ugyanekkor tűzte napirendre az egész hadivegyipar „M”-kapacitásainak kérdését. A feszültségek hasonlóak voltak, mint az 1950-es évek közepén: miközben a haditechnikai megrendelések nem biztosítottak fenn tartható gazdálkodást, az esetleges háborús igények ellátása érdekében még további bővítéseket vagy rekonstrukciókat kellett végrehajtani. A hadsereg igényeinek a változása és a KGST-importlehetőség révén számos cikk rögzített kapacitását feloldani javasolta a nehézipari miniszter, így például az előbb is említett diklóramin, szén-tetraklorid, kalcium-hipoklorid, feketelőpor, továbbá plasztikus robbanóanyag és centralit. Mivel csökkent a nitropentás robbanózsínor igény, ezért a Nehézipari Minisztérium javasolta el sem indítani a „Szervetlen III.” fedőnéven futó kapacitásbővítő beruházást. A két bázisvállalatnál több üzem semmilyen haditermelést nem végzett. A Nitrokémiánál az oldószeres gyalogsági lőpor-üzemben DDT-anyagokat és plasztra traktorgyújtót, a tetril-nitropenta üzemben egyebek mellett olajadalékokat és fogászati anyagokat, a TNT-üzemben gombaölőt (amikol), nedvesítőszert (nikepon), gyomirtót (Dikonirt) gyártottak. Utóbbit 1953-tól felújították, de robbanóanyag-gyártás sohasem folyt rajta, hanem az említett anyagok hoztak évi 300 millió Ft bevételt a vállalatnak. A TNT-s próbaüzemeltetéshez – a műszaki előkészületeken kívül – mintegy 10 millió Ft beruházás is szükségeltetett. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél pedig Sulfoguanidin gyógyszert készült a nitro-cellulóz üzemben. A Nitrokémia nitroglicerín-üzemét felújították, a Péti Nitrogénmű tömény salétromsav üzemének felújítását 1964 végéig kívánták befejezni; az Északmagyarországi Vegyiművek TNT-üzemét ugyanekkor újították fel. A Honvédelmi Bizottság utasította a Nehézipari Minisztériumot a Nitrokémia TNT-üzemének helyreállítására úgy, hogy a beruházás 1967. június 30-ig befejeződjék; valamint az Északmagyarországi Vegyiművek nitroglicerín-üzemének rekonstrukciójának elindítására ugyanezen határidővel.²¹⁴

²¹³ Az önampulla, TUGAU minőségű feketelőpor és klórigényes termékekből jelentkező igények kielégítése, valamint a 30 mm-es világító-jelzőrakéta váltóprofiljának kialakítása. 1964. július 8. MNL OL XIX-A-98 87. d. 80. t.; a HB 8/162/1964. sz. határozata. 1964. augusztus 27. HL HB iratok 2. d.

²¹⁴ A NIM hadiipari kapacitásai. 1964. augusztus 18. MNL OL XIX-A-98 87. d. 80. t.; a HB 9/162/1964. sz. határozata. 1964. augusztus 27. HL HB iratok 2. d.

Szaporodtak az olyan muszájfeladatok az iparnál, amikor egyik minisztérium sem akart további gondokat magának, ezért inkább szabadult volna egy-egy cikktől. 1965 elején a KGM és a Nehézipari Minisztérium került összeütközésbe a vadászlőszer-gyártás átadás-átvétele miatt. Székesfehérvárról a rádiógyártás bővítése miatt a KGM ki kívánta telepíteni a vadászlőszerkezetek, a 82 és 120 mm-es aknagránátok indítótöltényeinek, valamint a 30 mm-es jelzőrakéta papírkatrészeinek az előállítását. A Villamossági Televízió és Rádiógyárból a Nitrokémiának kívánták átadni a feladatot azzal, hogy világító-jelző rakétát gyártó üzemének legyen biztos megrendelése. Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter ezt azzal oponálta a Honvédelmi Bizottság 1965. január 28-i ülésén, hogy a vadászlőszer exportjának növelésére nincs lehetőség, így a profil átvétele nem járna előnnyel a NIM-nek. Jávör Ervin OT-elnökhelyettes azzal gyengítette Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter érvelését, hogy e profilátadással a világító-jelző rakéta üzem gondja még egyáltalán nem lenne megoldott. A bizottság végül mégis a profilátadás mellett döntött: a két minisztériumnak együttesen kellett biztosítani a 6,5 millió Ft-os áttelepülés költségeit, a NIM-nek pedig 1967. május 1-jétől be kellett indítania a sorozatgyártás a vadászlőszerből.²¹⁵

A korszerűsítési kísérletek sem jártak mindig sikerrel. A Nehézipari Minisztérium feladatul kapta 1962-ben, hogy a Bányagyutacsgyárnál háromszorosára bővítsé a magnéziumpor-gyártási kapacitását (évi 40 tonnáról 120-ra). Az elavult technológiájú, tűzveszélyes üzemet egy új eljárással kívánták újjáépíteni: az ún. kártozási technológiával. 1963-tól folytak a kísérletek, az így előállított magnéziumpor azonban nem volt használható a kooperáló vállalatoknál. Ezért 1965 márciusában a Nehézipari Minisztérium javasolt a beruházás leállítását, és a meglévő belföldi igényt (évi 10–15 tonna) a meglévő üzemmel kielégíteni. A Honvédelmi Bizottság ezt jóváhagyta, és az „M”-igényeket pedig importból kívánta biztosítani.²¹⁶

Noha a számok első ránézésre töretlen javulást mutatnak a haditechnikai termelésben (növekvő termelési értékkel és bővülő exporttal), a háttérben számos feszültség és ellentmondás húzódott meg. 1964 tavaszán célzott felülvizsgálatokra is sor került a tényleges hadrafoghatóság megállapítása érdekében. A KGM Iparszervezési Főosztálya egy hónapon át (április 16. – május 22.) az egyik legfontosabb fegyvergyártó bázisnál, a DIGÉP-nél vizsgálta a kapacitások helyzetét. Diósgyőrnél a meglévő és az elérendő kapacitások között egyedül az 57 mm-es repeszgránáttest forgácsolásánál volt jelentős eltérés (930 000 db/év helyett 180 000 db/év), ennek megvalósítására 31 millió Ft beruházási keretet kapott a vállalat. Az alig egy éve összevont korábbi vállalatok még korántsem csiszolódtak össze, ráadásul a különféle termékek gyártásának elhelyezése sem ment konfliktusmentesen: ugyan-

²¹⁵ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1965. január 28-án megtartott 167. üléséről; a HB 1/167/1965. sz. határozata. 1965. január 28. HL HB iratok 2. d. A profilátadás a fehérvári géppark átszállításával meg is történt, lásd Kovács (2010) 46. o.

²¹⁶ A magnéziumpor beruházási munkáinak leállítása. 1965. március 19.; a HB 1/170/1965. sz. határozata. 1965. március 29. HL HB iratok 2. d.

azon a II. sz. telepen kellett volna az éves löszermennyiséget legyártani, mint ahová a kiemelt polgári terméknek számító szivattyúgyártást kívánták telepíteni – más gépsorokkal. A vállalat gépparkját megfelelően minősítették: 20–25 év volt a gépek átlagéletkora, a lövegyártáshoz szükséges gépeket még éppen jó állapotban lévőnek találták az ellenőrök, ugyanakkor a rögzített gyártmányokhoz lefoglalt gépeknél már némi kavargás mutatkozott: az egyes gépeket a vagyonleltár alapján jelölték ki, és foglalták (papíron), miközben a leltári számok mögött időnként egészen más gépek voltak (egy csúcseszterga például nagyfrekvenciás generátor-ként szerepelt a leltárban stb.).

A felszerszámozási segédleteket, a gyártóeszközöket és -berendezéseket, amelyek a löveg- és löszergyártáshoz tartoztak (a kifutott termékeké is) KR-tartalékba kellett helyezni, külön raktárakban tárolni. Az 57 mm-es, a 76,2 mm-es és 122 mm-es lövegek, illetve tarack eszközeit rendben lerakták, az 1963 végével kifuttatott Sz-60-as gyártóeszközei 1964 májusában még nem voltak tartalékba helyezve. A löszergyártásnál csak részlegesen történt meg a régi típusú 57 mm-es löszerek eszközeinek tartalékolása, mert az Sz-60-as löszereinek előállításához bizonyos szerszámokat és idomszereket igénybe kellett venni. A vállalat ongai raktárában viszont olyan gyártóeszközöket halmozta fel, amelyet HB-utasítás alapján már selejtezni lehetett volna.

A dokumentációknál több hanyagságra derült fény. Az Sz-60-as kocszízszerkezetének gyártására csak részlegesen készült el a technológiai dokumentáció, az iratok egyébként rendezetlenül gyűltek. Az 57 mm-es páncéltörő ágyút 1951–1954 között gyártották, ám dokumentációját nem sikerült előtalálni, merthogy a cső kivételével a többi része megegyezett a 76,2 mm-es lövegével. Az 1960-ban kifutott 122 mm-es tarack, valamint a javításra fogadandó D-44 és KSz-19 anyagai rendben megvoltak. Nem így az Sz-60-as 57 mm-es löszereinél: a gyártáshoz a műveleti utasítást használták, albumokba kötve; ám egy albumot nem találtak az ellenőrzéskor, a különféle példányokban egészen más lapok voltak, a javításokat nem vezették át minden példányon stb.

A vizsgálat végső megállapítása leszögezte: elkerülhetetlen egy új(abb) kapacitásfelmérés lefolytatása, és annak során tényleges elsőbbséget kell biztosítani a hadi gyártmányoknak a polgári termékekkel szemben. Az Iparszervezési Főosztály azonnali intézkedéseket várt a vállalattól, különösen az ügyviteli és dokumentációs hiányosságok megszüntetésére.²¹⁷

A DIGÉP szeptemberi jelentése, amelyet egy központi kérdőívre nyújtott be, még borúsabb képet festett a vállalat helyzetéről. A hadiipari kötelezettségek a II. ötéves terv már eltelt, illetve hátralévő időszakában sem kötötték le a vállalat hadiipari gyártókapacitását. Ezeken így dízelmotorok, hűtőkompresszorok és különféle szerszámgépek előállítása folyt. Az új haditechnikai gyártmányoknál – változatlanul – a kohászati és öntödei alapanyagok biztosításával volt a legtöbb

gond, ugyanis a beszállító vállalatok „nem szívesen foglalkoztak” a magasabb minőségi követelményt állító anyagokkal. Ráadásul nem is voltak hajlandóak néhány százalékos rátartással sem dolgozni; arra hivatkozva, hogy inkurrenciaként a nyakukon marad, miközben a gyártás során bizony anyaghibák is kiderültek és persze gyártási selejt is adódott; így viszont néha nem volt miből pótolni, újrakezdeni. A DIGÉP egyenesen azt javasolta, hogy az ilyen minőségű anyagoknál KGST-szakosítást vezessenek be, előre gyártsanak, és a partnerországok közös raktárkészletből rendelhessenek. A tavaszi minisztériumi vizsgálattal ellentétben a vállalat azt állította, hogy a 20 évet közelítő átlagéletkorú gépei még karbantartás és felújítás mellett sem képesek a különleges minőségű haditechnikai alkatrészek gyártására. Amennyiben a KGM nagyobb volumenű haditechnikai gyártást tervezne, feltétlenül szükséges lenne a géppark új gépekkel való felfrissítése – szolt az érvelés. Eközben az összevont vállalatnál a haditechnikai termelés az 1961-es 11,5%-ról 1964-re 5,3%-ra zuhant, és 1965-re pedig 3,2%-ra tervezték.

A DIGÉP Iparszervezési Osztálya határozottan „nem megfelelőnek” minősítette a vállalat meglévő polgári profilját. Egyes gépek terhelése így nem volt biztosított, a gyártmányok munkaigényessége eltért, a magasan kvalifikált dolgozók nem a szakmai tudásuknak megfelelő feladatokat kaptak. Utóbbihoz legalább a dízelmotorgyártást kellett volna növelni véleményük szerint.²¹⁸ Gazdaságossági számításokkal a vállalat állítólag nem rendelkezett, lövegekből a legkisebb „gazdaságos sorozatnagyságot” mégis 50 darabban húzták meg.²¹⁹

Hasonlóan ellentmondásos kép bontakozott ki a KGM Finommechanikai Igazgatóságához tartozó vállalatok ugyanezen kérdőívre beküldött válaszaiból. A Hűtőgépgyár (korábban Fémnyomó- és Lemezárugyár) jászberényi üzeme kooperációs beszállítója volt a löszergyártóknak, az 1964. január 1-jével létrehozott vállalat budapesti és sárvári telephelyén nem folyt semmilyen haditechnikai tevékenység. Jászberényben a II. ötéves terv során csak 57 mm-es és 100 mm-es rézhüvelyek készültek szovjet dokumentáció alapján, továbbá sikertelen kísérleteket folytattak az 57 mm-es acélhüvelyekkel. A haditechnikai gyártás technológiai színvonala közepes volt, a lágyításhoz, valamint a 100 mm-es hüvely forgácsolásához elavult gépeket használtak. A hadiipari gépek kihasználtsága alig 15–20%-os volt, a teljes jászberényi gépparké 40%. A 100 mm-es acélhüvely kísérleti gyártásához új beruházásokat kért a vállalat, a gyártási dokumentációkat viszont még meg sem kapta. „M”-esetén bizonyos gépekből ugyanakkor szűk keresztmetszet alakult volna ki, ami egy tucatnyi gép – peremeszterga, horonybeszűrő, szájeszterga, külsőcsiszoló, menetmaró stb. – beszerzési igényét jelezte. A két hadiipari cikk költségszintje 1962-ben javult, amikor a legnagyobb volument tartalmazta az ötéves terv.²²⁰

²¹⁸ Vasúti, hajó és stabil dízelmotorokat gyártott a DIGÉP évi néhány tucatos mennyiségben.

²¹⁹ DIGÉP adatszolgáltatás – A magyar hadiipar munkájának elemzése a II. ötéves terv időszakában című tanulmány elkészítéséhez. 1964. szeptember 15. MNL OL XXIX-F-202-f NSZG 9. d.

²²⁰ [A] II. ötéves terv kiértékelése. 1964. szeptember 11. MNL OL XIX-F-6-x 92. d.

²¹⁷ Vizsgálati jegyzőkönyv. Készült a Diósgyőri Gépgyárban a vállalat rögzített kapacitásának hadrafoghatósági vizsgálatáról. 1964. június 30. MNL OL XIX-F-6-uu 33. d.

Jászberény kooperációs partnere, a Mechanikai Művek, ahol a 100 mm-es repesz- és páncéltörő gránátok összeszerelése folyt, ugyancsak alacsony kapacitáskihasználásról adott számot jelentésében. Az átmeneti alacsony színvonalú összeszerelő munkák után 1958-tól kezdődött meg Törökbálinton az elektromos kondenzátorok, az elektromos forróvíztárolók és az olajtüzelésű berendezések gyártása polgári profilként. Noha más vállalatokhoz viszonyítottan magas volt a haditechnikai termelés aránya (1961–1965. között átlagosan 50%), az alacsony rendelésszám drasztikusan rontotta a mutatókat: a kiépített „M”-kapacitás 3–8%-át használta ki a vállalat. A licenconosításoknál állandó gondot jelentett, hogy a Haditechnikai Intézet még a segédanyagoknál is a GOSzT-szabvány (Állami Szabvány) előírásait alkalmazta, miközben azokra létezett magyar szabvány is. Ez egy sor többletköltséget okozott. A Haditechnikai Intézet meglévő adottságaival nem tudott végrehajtható gyártási dokumentációt adni a honosítás után, hanem a termelőüzemben kellett az eljárásokat kikísérletezni, emiatt számtalan újabb és újabb módosítás történt a dokumentációban. A sokféle, kismennyiségű hazai szükséglet nehezítette a folyamatos gyártást, és gátolta a technológiai színvonal javítását. Új beruházásra a termékszerkezet átalakulása miatt volt szükség: az új típusú harckocsielleni aknák miatt présüzemet kellett létesíteni. Itt a más üzemekben tapasztalhatókkal ellentétben a hadiipari munka volt az egyszerűbb: alacsony műszaki színvonalon, betanított munkások végezték, míg a polgári gyártás több szakmunkást és mérnököt, korszerű gépeket és berendezéseket igényelt. A Mechanikai Művek ismételt kérései, hogy a kismennyiségű összeszerelési megrendeléseket vonják össze, hogy egyben végezhessek el, nem találtak meghallgatásra. Így ezek a megrendelések 10–20 napra terhelték le a hadiipari kapacitásokat, például 82 mm-es aknagránátból rendre évi 10 000 db-ot rendeltek, miközben évi 100 000 db volt a kapacitás. A polgári és a hadiipari gyártást – annak igen eltérő jellege miatt – nem vélték összehasonlíthatónak a vállalatnál, de a haditechnikai munkák gazdaságossága lényegesen rosszabb volt a civilénél.²²¹

A Mátravidéki Fémművek szintén az alacsony rendelések jelentették a legnagyobb nehézséget: a termelés folytonosságának és gazdaságosságának érdekében legalább évi 40 millió darabos rendelés lett volna szükséges. Ehhez képest az évi 220 millió „M”-kapacitású üzemben 1961-ben 20,3 millió, 1962-ben 23,2 millió, 1963-ban 20,5 millió db 7,62 mm-es gyalogsági lőszer készült. (Másként viszonyítva: 1964-ben a beállított kapacitás a megrendelés háromszorosára lett volna elegendő, ezért csak egy műszakban dolgoztak.) Így nem csoda, hogy az ötéves terv minden addigi évében rosszabbak voltak a haditechnikai gyártás önköltségi mutatói, mint a civil termelésé. A megkezdett haditechnikai beruházásnál (63 millió Ft keret) rengeteg módosítás történt, a tervidőszak végére csúszott a munkák kivitelezése, az újonnan gyártásba vett lőszernél a felszerszámozásnál és a gépbeállításoknál is gondok adódtak. A polgári gyártásnál sem folyt érdemi

gyártmányfejlesztés, az egyetlen műszaki fejlesztési témát, „hegesztett peremezett doboz” kísérleteit le kellett állítani a gyenge minőségű alapanyag és megfelelő gépek hiánya miatt.²²²

A Hajdúsági Iparműveknél is nehézségeket okozott a megrendelések hektikussága. Komoly ráfordítással 1961. II. negyedévében elkezdődött a 12,7 mm-es B32 lőszer sorozatgyártása, majd IV. negyedévtől a 12,7 mm-es BZT 44 lőszeré; aztán 1962 végén mindkét fajta gyártását leállították, mivel további megrendelés nem érkezett rá. A 14,5 mm-es lőszereknél kísérleteztek az acélhüvelyes gyártás megvalósításával, ám mivel a tömeggyártó berendezések (mosó, bonderizáló) nem készültek el, a sorozatgyártásra pedig nem is volt elegendő megrendelés, így a gyártást leállította a KGM. A lőszergyártás technológiájánál nagyobb hatékonyságot lehetett volna elérni új eljárásokkal (hideg folytatás hideg húzás helyett, vagy meleg sajtolás a forgácsolás helyett az acélmagnál), de az előre jelzett igények semmilyen új beruházás megtérülését nem garantálták. A speciális kapacitás alig 15%-ban volt kihasználva, illetve fiolák gyártását vállalták e gépekkel, ezzel együtt sikerült 20%-ra feltornászni a gépkihasználatot. Az „M”-kapacitáshoz viszonyítva még gyengébb volt a kihasználtság: hadigyártással 5,1%-osan, hadi és civil gyártással együttesen 9%-osan használták a gépparkot. Így a téglási üzem is azt kérte, hogy emeljék a gyártandó haditechnikai cikkek megrendelését, vagy legalább a polgári gyártmányokból profilírozzanak rájuk többet, hogy csökkentsék a ráfizetést. A távlati beruházások rendkívül vontatottan haladtak: a vállalat által év elején beküldött beruházási programot szeptemberben még nem hagyták jóvá, a tervezők 1965 őszi tervátadást ígértek, miközben az eredeti rendelkezés szerint a beruházást 1965 végére át kellett volna adni. Külön javaslatban meg is fogalmazták, hogy csak olyan beruházásokat lenne szabad minisztériumi szinten jóváhagyni, amihez tényleges kivitelező kapacitások is vannak, illetve egységes generálkivitelezés alakulna ki, és nem a vállalatnak kellene a 2–3 minisztériumhoz tartozó 10–15 vállalattal végigküzdenie az építkezést.²²³

Noha az egyes vállalati jelentéseket összegző KGM-tanulmányra eddig nem sikerült rábukkannom, néhány általános jellegzetesség kiemelhető. Tetemes beruházások után a kiépített kapacitások még mindig csak további ráfordításokkal lettek volna képesek az elvárt termelési értékeket hozni. Másfelől viszont jelentős teherként nehezedett a vállalatokra a hadiipari termelésre elkülönített, lefoglalt géppark és eszközállomány igen csekély kihasználtsága. Nyilvánvalóan a néphadsereg is a nagyobb megrendelésállománnyal lett volna elégedettebb, hogy hamarabb megtörténjék a modernizáció, az elvárt szintre feltölthetők legyenek a készletek, de mindezt a hazai gazdaság és az állami költségvetés helyzete nem tette lehetővé. Vélhetően a mögött is költségvetési megfontolások húzódtak, hogy a HM nem egyben rendelte meg egy-egy űrméretű lőszerből az ötéves igényét,

²²² II. ötéves terv haditechnikai termelésének értékelése. 1964. szeptember 14. Uo.

²²³ A magyar hadiipar munkájának elemzése a II. ötéves terv időszakában – Hajdúsági Iparművek. 1964. szeptember 15. Uo.

²²¹ A magyar hadiipar munkájának elemzése a II. ötéves terv időszakában – Mechanikai Művek. 1964. szeptember 15. Uo.

hiszen akkor azt egyszerre ki is kellett volna fizetni. Így aztán a kettős célú vállalatok – akarva, nem akarva – hadiipari gépparkjukon is civil termelést végeztek, a veszteségek csökkentése érdekében.

A jelentésekben kevesebbet szereplő híradás-technikai és műszeripari vállalatoknak ugyancsak számos technológia kihívással kellett szembenézniük, legalább annyi új haditechnikai termék gyártását kellett elindítaniuk, mégis szerényebb figyelemben és forrásjuttatásban részesültek. Székesfehérváron a Villamossági Televízió és Rádiógyár a hazai haditechnikai vállalatoknál meglehetősen szokatlan pályát futott be. 1953 után drasztikusan csökkentek gyűjtőgyártási feladatai (csak az RGM-2-MS és a GVMZ-7 maradt gyártásban, illetve tovább szerelték a T-5-öst), ám a lakossági rádió-, majd 1959-től a televíziókészülékek gyártása komoly sikert hozott (még ha a kezdeti időszakban gyakori minőségi problémák bosszantották is a vásárlókat). A KGST-szakosítási döntést követően Fehérvár elvállalta a katonai rádiógyártás megszervezését, noha abban lényegében nem volt tapasztalata. Így került ide az R-104 rövidhullámú, és a R-105, R-108, R-109, R-114 URH rádiók előállítása, és ekkortól a civil és a katonai híradás-technikai tevékenység egymást erősítve biztosította a vállalat mondhatni töretlen fejlődését. Az említett rádiók licencdokumentációja 1958-ban érkezett be, feldolgozásuk 1959–1960-ban történt meg; 1961-től indult az R-104M nullszériája, majd a többi rádió gyártása. Finommechanikai szaktudást, nagyobb precizitást, több szakmunkát kívánt a katonai rádiógyártás, amelynél korábban soha nem tapasztalt elvárásoknak kellett az előállítás során is megfelelni, és a készterméknek szélsőséges viszonyok között (pl. $-40 - +50$ °C hőmérsékleti ingadozás) kellett helytállnia. 1963-ban az R-104-et leváltó új típus, az R-125 gyártását mintadarab alapján kellett elindítani, ez ugyancsak komoly kihívást jelentett. A szovjet rádiókból kiindulva fejlesztette ki a vállalat a D-442 felderítő úszó gépjárművekbe kerülő hírközlő berendezéseket, valamint a BM számára az URH-rádiókat.²²⁴

A Gamma Művek, amely 1960-ban optikai profilját részben átadta a MOM-nak, erőfeszítéseit a nukleáris műszerek gyártásának megvalósítására koncentráltta. Így az 1960-as évek elején gyártásba vette az IH2 sugárszintmérőt, az IH62 sugárjelzőt, valamint az IH-21 töltőműszert és a hozzá tartozó sugáradagmérőket. A szerelés rendkívüli tisztaságú műhelyekben történhetett csak, rengeteg gond volt az alkatrész-beszállítókkal, akik tetemes mennyiségű selejtes alkatrészt is gyártásra adtak. Az Optikai Kutató Labor közreműködésével fejlesztették már az IH-2-t is, majd 1961–1962-ben az IH-12 sugárszennyezettség-mérőt. 1965-re készült el a járműbe szerelhető IH-3M típusjelű sugárszintmérő műszer. A vállalat terméskáláját tovább bővítette, hogy 1962-ben hozzácsatolták a Geofizikai Mérőműszerek Gyárát, majd 1965-ben a Finommechanikai Vállalattól a villamos automatikai fejlesztést.²²⁵

Mind a licenctermékek honosításának, mind a hazai gyártmányfejlesztésnek kulcsponája volt a megfelelő alkatrészgyártó háttér kiépítése. 1963 elején döntés született a híradás-technikai és műszeripari feltételek megteremtéséhez szükséges lépésekről.²²⁶ A feladat nagyságát jól érzékelteti, hogy közel kétszázféle speciális alkatrész és gyártmánycsoport hazai előállítására kerestek megoldást. 1964 tél végéig a KGM 93 tételt el tudott helyezni a hazai iparban, 44 tételnél az év folyamán megoldást reméltek találni, 37 tételnél viszont maradt a szovjet import – főként, mert az éves igény alacsony volta miatt nem érte meg, vagy nem volt lehetséges a gyártás megszervezése. A KGST Gépgyártási Állandó Bizottsága és Hádiipari Állandó Bizottsága egyaránt foglalkozott az alkatrészgyártási együttműködés lehetőségeivel, főként a közös fejlesztésű katonai berendezéseknél (Duga, Buda) volt remény a kooperációs gyártás megvalósítására. A rádiógyártáshoz szükséges kerámiák (kerámiakondenzátorok, kis- és nagyfrekvenciás kerámiaszigetelők, kerámiaellenállások) előállítását a KGM az Építésügyi Minisztériummal együttesen szervezte meg, a próbaüzemeltetést 1966-tól kívánták elindítani. A szűrő- és rezgő kvarckristályok gyártását a Telefongyár kapta meg, a magasabb követelményű kristályok gyártásához azonban nyugati licencet kellett vásárolni, francia gépsorokkal. A félvezetőknél a sokáig hányatott sorsú gyöngyösi Szerszám- és Készülékgyár jutott lehetőséghez: a gyárat az Egyesült Izzóhoz csatolták 1963-tól, ide telepítették a tús germániumdiódák gyártását, majd a tranzistorokét; 1964-ben 20 millió Ft beruházással 18 millió darabos félvezetőgyártási kapacitást kívántak kiépíteni. Az elektromechanikus szerelvényeknél az Óragyár és a Kontakta Vállalat egyesítésével biztosították a kapcsolók, csatlakozók és kontaktelemelek biztosítását; a Remix Rádiótechnikai Vállalat szombathelyi gyára pedig az ellenállások és kondenzátorok tömeggyártásáért felelt. A Csepeli Fémműnél pedig kialakítottak egy híradás-technikai alapanyagbázist, amely innentől biztosította a finomlemmek, rugóanyagok, lágy- és mágneses anyagok előállítását.²²⁷

A rentábilis mértéktől rendre elmaradó belföldi megrendelések miatt kulcsfontosságú volt a hazai hadiipar számára az export, amely a KGST-munkamegosztás és szakosítás révén évről évre emelkedett: 1962-ben a teljes középgepipari kibocsátás 22%-át, 1963-ban már 27%-át szállították a partnerországokba, és 1964-ben 36%-ra kívánták emelni ezt az arányt. A kiszállítások jelentős részét szakosított híradás-technikai cikkek képezték (főként a fentebb említett katonai rádiók), és emellé zárkózott fel 1964-től a páncélozott járművek kivitele. A speciális export összetételének változásával párhuzamosan ugyanakkor romlottak

első ilyen szovjet műszer licenchronosítását az Irodagépipari Vállalat és a HTI végezte, nevük kezdőbetűiből lett az „IH” elnevezés. Lásd uo.

²²⁶ A HB 7/146/1963. sz. határozata – A katonai híradástechnikai eszközök, nukleáris és infra-műszerek gyártásáról, 1962–65. évben történő gyártásfejlesztéséről és költségkihatásáról. 1963. január 26. MNL OL XIX-F-6-v 142. d.

²²⁷ Jelentés a HB 7/146/1963. sz. – katonai híradástechnikai eszközökhöz szükséges import-alkatrészek hazai helyettesítésére vonatkozó – határozatának 1963. évi végrehajtásáról. 1964. február 24. MNL OL XIX-A-98 87. d. 76. t.

²²⁴ Károly (1985) 1–6. o.

²²⁵ Farkas K. (1984) 21–27. o. A nukleáris mérőműszerek hazai gyártásának fejlődéséről lásd részletesen Bäumler–Deme–Vincze (2004). A nukleáris műszerek elnevezése onnan jött, hogy az

a gazdaságossági mutatók, aminek okáról és részleteiről 1963. december közepén külön jelentést kért a HB.²²⁸

A Külkereskedelmi Minisztérium, a KGM és az Országos Tervhivatal fél évig vizsgálódott, ennek során az 1963. évi hadiipari export 52%-át, 1964-ben 74%-át, illetve a civil export 36%-át vették górcső alá. A vizsgálatnál egy úgynevezett „G”-mutatót képeztek (mint a korabeli külkereskedelmi vizsgálatoknál általában), amely az exportált termékért kapott egységnyi deviza (jelen esetben rubel) belföldi előállítási költségét mutatta ki.²²⁹ Az elemzés egyértelműen arra a megállapításra jutott, hogy 1963-ról 1964-re 11%-kal romlott a „G”-mutató. Ennek hátterében két ellentétes folyamat összehatása állt: egyrészt javulást hozott, hogy egyes alacsonyabb „G”-mutatójú termékek kivitele bővült (lőelemképző, vegyi felderítő készlet, frekvencia analízátor); másrészt viszont nagyobb mértékű romlást okozott a rosszabb (magasabb) mutatójú cikkek kivitelének volumennövekedése (D-442 FUG, tűzérési lőszer). A három főhatóság jelentése a 30 Ft/rubel alatti értékeket ítélte kedvezőnek (lásd az egyes termékek mutatóit a 4.5. táblázatban), ennek alapján egyértelműen a híradás-technikai cikkek exportjának fokozását szorgalmazták. A 40–50 Ft/rubel (vagy afölötti) mutatójú termékek, főként a tűzérési löszerek kivitelét viszont megszüntetni javasolták.

4.5. TÁBLÁZAT. Az 1964. évben exportált haditechnikai cikkek gazdaságossági mutatói.

Forrás: Az 1964. évi exportgazdaságossági mutatók felülvizsgálata. 1964. június. I. sz. melléklet. MNL OL XIX-A-98 87. d. 79. t.

Megnevezés	„G”-mutató, Ft/rubel
7,62 mm-es RPD-44 golyószóró	17,29
100 mm-es harcokosi repeszgránát	36,42
100 mm-es-es páncéltörő gránát	52,23
E-2 lőelemképző	5,30
IH-2 sugárszintmérő	11,59
PHR-54 vegyi felderítő készlet	10,56
NSzP-2 infrarányzék	8,71
D-442 (FUG) jármű	33,65
R-102 rádióállomás	41,46
R-102 stabil rádióállomás	51,37
R-104 AM rádióállomás	34,38
R-104 UM adó-vevő	25,54
R-105/D URH vevő	24,07

²²⁸ A KGM 1963. évi HB által jóváhagyott haditechnikai tervének teljesítése. 1964. január 9. MNL OL XIX-A-98 87. d. 75. t.; a HB 6/155/1963. sz. határozata – A Kohó- és Gépipari Minisztérium 1964. évi haditechnikai terve. 1963. december 12. HL HB iratok 2. d.

²²⁹ A korabeli pontos definíció szerint: „Az ún. G-mutatók (forint/dollár és forint/rubel) az exportált (vagy importált) termékeknek valamilyen belföldi árrendszerben számított népgazdasági szintű előállítási költségeit hasonlítják össze ugyanazon termékek tőkés vagy szocialista világpiaci (vagy tényleges magyar vételi, illetve eladási) áraival.” Fáy (1966) 1229. o.

Megnevezés	„G”-mutató, Ft/rubel
UM-2 végfokozat-erősítő	21,52
R-125 parancsnoki rádióállomás	31,10
R-401 rádiórelé (lengyel export)	28,72
R-401 rádiórelé (bolgár export)	31,12
Frekvencia analízátor	17,21
Átlag	26,80

Külön tanulságos a táblázat azon két sora, amely megmutatja: ugyanannak az eszköznek (R-401) az exportjánál a gazdaságosság mértéke függött attól is, hogy melyik országba szállították a terméket. Elvileg egy-egy cikknek a szövetségi forgalomban azonos, a szovjet árral megegyező árának kellett volna lennie, de a tényleges előállítási költségek eltérő volta, valamint az egyedi kétoldalú áralkuk és árfolyamok miatt ez nem teljesült.

A polgári termékekkel való összehasonlítást nemcsak az nehezítette, hogy a haditechnikai cikkek nagyfokú „halmozódást” tartalmaztak (azaz 4–5 beszállító vállalat köztes termékeiből állt össze a végtermék), hanem hogy a civil termékekre dollárban számították a „G”-mutatót. Ha a kereskedelmi dollár, illetve rubel árfolyamon számoltak, akkor a civil termékeknek kaptak 1–2%-kal jobb „G”-mutatót; ha a hivatalos kurzussal számoltak, akkor a haditechnikai cikkek kerültek ki győztesen 10–12%-kal kedvezőbb mutatóval. A végkövetkeztetés, talán nem elrugaszkodva a valóságtól, úgy szólt: a speciális termékek exportgazdaságossága „általában azonos” a civilekével, ugyanakkor ez az export létfontosságú a haditechnikai termelés gazdaságosabbá tételében.

A Honvédelmi Bizottság június 25-én a jelentés alapján úgy rendelkezett, hogy a következő ötéves exportterv kidolgozásakor és a nemzetközi tárgyalásoknál a kedvező gazdaságosságú termékeket részesítsék előnyben.²³⁰

Mivel a szakosított termékek egyre nagyobb súlyt képviseltek nemcsak az exporton belül, hanem a teljes haditechnikai termelésben, 1965 tavaszán az Országos Tervhivatal és a HM külön is elemezte a kérdést. Eszerint a II. ötéves tervben várhatóan előállított 14 milliárd Ft értékű hadiipari cikk 40%-a szakosított termék volt, a 4,7 milliárd Ft értékű exportból pedig 71%-kal részesedtek a specializált árúk. Magyarországon 68%-ban szovjet licenc alapján történt a haditechnikai cikkek gyártása. Ez több vonatkozásban előnyösnek bizonyult: rövidebb idő alatt lehetett megkezdeni a sorozatgyártást, kevesebb szellemi ráfordítást vett igénybe, alacsonyabb fejlesztési költségekkel járt, és minthogy az egységes fegyverzeti rendszerbe illesztett eszközökről van szó, nem voltak értékesítési nehézségek sem. A hazai fejlesztéseknek ugyanakkor összhangban kellett lenniük a civil ipar- és gazdaságfejlesztési célkitűzésekkel is. Így a magyar fejlesztések négy fő területre (termékre) koncentráltak: páncélozott felderítő-úszógépjármű (D-442),

²³⁰ Az 1964. évi exportgazdaságossági mutatók felülvizsgálata. 1964. június. MNL OL XIX-A-98 87. d. 79. t.; a HB 2/161/1964. sz. határozata. 1964. június 25. HL HB iratok 2. d.

egyoldalsávós hadosztály-rádióállomás, harcászati URH relé átviteltechnikai berendezés, valamint a rádiófelderítő eszközök. A legfőbb probléma a rendszeresítés és a megtérülés volt: „Az említettek alapján helyesnek lehetne megítélni a hazai fejlesztési munkákat, illetve azok arányát az összes fejlesztési munkálatokhoz képest, ha a nemzetközi együttműködésben meglévő hiányosságok nem tennék utólag kérdésessé – a befektetett jelentős összegek megtérülése vonatkozásából – még e néhány hazai fejlesztés indokoltságát is.” Ezért a HM és az Országos Tervhivatal alapvetően továbbra is a szovjet dokumentációk adaptálásával számolt, a saját fejlesztéseket abban az esetben látta célszerűnek, ha azok átültethetők a polgári termelésbe is.²³¹

Az exportgazdaságosság-újbolí, éves felülvizsgálatáról szóló 1965. májusi beszámolóban már egységes rendszerre álltak össze a hadiipari kivitel melletti érvek. Elsődleges érdek volt az ország szempontjából, hogy a nagy értékű fegyverimportot valamivel ellentételezni kell. További két kiemelt népgazdasági érdek fogalmazódott meg:

- az export gazdaságosabbá teszi a hazai szükségletek miatt egyébként is szükséges haditechnikai termelést,
- a kivitel kedvezőbb feltételeket biztosít a rögzített kapacitások megőrzésére, mivel növeli a szériaszámot, vagy termelésben tartja a kapacitásokat.

Tételesen és viszonylatonként vizsgálva a kivitt termékeket arra jutott a KGM, hogy 1965-ben 1964-hez képest átlagosan 1 Ft/rubellel (3,9%) romlott a „G”-mutató. A mindkét évben exportált termékeket nézve viszont javult a mutató – akár 32–45%-kal is. Az adatok azonban hosszabb távú prognózis készítésére nem voltak alkalmasak, mert exportjukat 1966–1967-ben befejezni tervezték; a III. ötéves tervben gyártandó termékeknél viszont számos alapadat nem állt még rendelkezésre.²³² Ebben a fázisban tehát nem lehetett ötéves gazdaságossági számvetést végezni.

A hazai műszaki fejlesztések kapcsán említett egyoldalsávós rádióállomás ügye 1965 áprilisában egy sor másik gyártási problémával egyszerre került a Honvédelmi Bizottság elé. Az ERA–1 nevet viselő kísérleti példány háromévi fejlesztést követően 1964-ben készült el, az Elektromechanikai Vállalat a Vázipari Kutatóintézet, a Gamma, a MOM és a Mechanikai Laboratórium közös munkájaként. A mintapéldányokat 1965 februárjában szovjet és csehszlovák szakembereknek is bemutatták, akik korszerűnek és élenjárónak minősítették az állomás műszaki paramétereit (elektromechanikus szűrők, félvezetők alkalmazása). Azonban az áramköri minta fogyatékosai, a változó követelmények, valamint a nyugati alkatrészek miatt a berendezés továbbfejlesztésének időigényét a sorozatgyártás elindításáig három-négy évre becsülték. Időközben 1964 októberében Moszkvá-

²³¹ Germuska (2010) 101–103. o.

²³² Az 1965. évi hadiipari gyártmányok exportgazdaságosságának elemzése. 1965. május 31. MNL OL XIX-A-16-aa 110. d.

ban bemutatták a szovjet fejlesztésű egy oldalsávós rádióállomást, a Visztrel-M berendezést, és az NDK, Lengyelország, valamint Bulgária már e típus beszerzése mellett döntött. Mivel a Magyar Néphadsereg ráadásul nem tervezte a következő tervidőszakban hadosztály-rádióállomások beszerzését, így kérdésessé vált, ki és milyen mennyiséget rendelne a magyar fejlesztésű állomásból. A KGM úgy ítélte meg, hogy a fejlesztés polgári területen teljes mértékben felhasználható, ezért azt javasolta, hogy ilyen módon hasznosítsák a berendezést. Ugyanakkor annak érdekében, hogy Magyarország ne veszítse a hadosztály-rádióállomás „profilgazda” szerepét, ezért a hazai ipar vegye át a Visztrel licencét. A Honvédelmi Bizottság egyetértett a megoldással.²³³

Sikeresen folytathatónak ítélte viszont a csehszlovák és magyar kooperációban készülő 12 csatornás vivőáramú távbeszélő állomás fejlesztését. Az URH rádiórelé állomás és hozzátartozó átviteltechnikai berendezések kifejlesztésére 1962-ben három ország szövetkezett: Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia. Csehszlovákiában fejlesztették ki a Duga rádiórelé állomást, ehhez kerestek partnert, aki a sokcsatornás berendezést fejleszti. A magyar fél vállalta a 12 csatornás végállomás, a lengyel fél a 3–6 csatornás berendezés fejlesztését. 1964 őszén Lengyelország közölte, hogy a Szovjetunió által fejlesztett Dnyeper URH-rádióállomást kívánja inkább rendszeresíteni, így kilépett az együttműködésből. Csehszlovákia viszont – 1965. februári közlése szerint – a magyar féltől kívánta rendelni a 3–6 csatornás berendezéseket. Az 12 csatornás Buda berendezés, amelyen előbb az Elektromechanikai Vállalat, majd a Távközlési Kutatóintézet kutatói dolgoztak, ugyancsak egyértelmű szakmai elismerést váltott ki 1965 januárjában. A nemzetközi tárgyalások alapján közel 1000 db-os megrendelésre lehetett számítani a berendezésből, sőt, a szovjet fél – az eredményeket látva – együttműködést javasolt a 3, a 6, a 12, a 24 és a 60 csatornás átviteltechnikai berendezések fejlesztésénél. A KGM a továbbfejlesztésre és a gyártásra a Telefongyárat jelölte ki, valamint kezdeményezte a gyártmány polgári célokra való felszabadítását is. A Honvédelmi Bizottság jóváhagyta a KGM intézkedéseit.²³⁴

Ugyanezen az április 29-i ülésen a Honvédelmi Bizottság kötelezte a KGM-et, hogy a géppisztoly (gépkarabély) gyártását a Lámpagyárban mindaddig biztosítsa, amíg békeigények jelentkeznek. Előírta továbbá, hogy Budapesten 50 000 db-os, vidéken pedig 100 000 db-os „M”-gyártási kapacitást kell biztosítani a gépkarabélyokból, és ehhez 60 millió Ft beruházási keretet engedélyezett a III. ötéves

²³³ Jelentés a hadosztály Egyoldalsávós Rádióállomás fejlesztésének helyzetéről, a HB 1/165/1964. sz. határozata alapján. 1965. április 14. MNL OL XIX-A-98 88. d. 88. t.; a HB 5/170/1965. sz. határozata. 1965. április 29. HL HB iratok 2. d.

²³⁴ Jelentés a Duga, Buda, Csajka és Dnyeper berendezés komplexum fejlesztésének helyzetéről, a HB 1/165/1964. sz. határozata alapján. 1965. április 14. MNL OL XIX-A-98 88. d. 88. t.; a HB 6/170/1965. sz. határozata. 1965. április 29. HL HB iratok 2. d. A Buda fejlesztéséről lásd részletesen Komporday (1985) 133–135. o. Az MN Vezérkar 1965 szeptemberében felszabadította a Buda berendezést a polgári felhasználásra. Uo. 134. o.

tervidőszakban.²³⁵ A gépgyártás területén egyébként ütemesen haladt az „M”-beruházások végrehajtása: 1963-ban 34,2 millió Ft-ot, 1964-ben 29,4 millió Ft-ot használtak fel e célra; 1965-ben 19,5 milliót terveztek, 1966-ban pedig 36,5 milliót kívántak investálni e kapacitásokba. Mindehhez jött még a javítóbázisok 289,1 millió Ft-os igénye, amelyből 1963–1964-ben 83,4 milliót használtak fel.²³⁶ (A lámpagyári tervezett beruházás e tervekben még nem is szerepelt.)

A hadivegyiparnál nem egyszerűen beruházási-felújítási igények jelentkeztek, hanem a csekély katonai megrendelés miatt egyre hosszadalmasabb és komplikáltabb átállással kellett számolni. A Nitrokémiánál mindinkább kiöregedett az egykori szakembergárda, illetve jelentős volt az elvándorlás. Balatonfüzfőn és környékén alig akadt férfi munkaerő, mert más, jobban kereső, kevésbé veszélyes munkaköröket vállaltak inkább. 1965 tavaszára az eredeti hadiipari törzsgárda alig 15–20%-a állt rendelkezésre, ami azt is jelentette, hogy a haditermelés mozgósítási nagyságrendű elindítása esetén üzemenként/termékenként minimum 45–55 nap betanulási idővel kellett kalkulálni. Így a technológiai átállással együtt 90–105 napos tényleges átállási időt mutatott ki a Nehézipari Minisztérium Ipszervezési Főosztálya a Nitrokémiánál. A tűzérési lőporgyártás újraindítása során olyan nem várt események következtek be, mint hogy például a lőporhengereknél vagy a lőporpréseknél a csövekben lévő korrodálódás lehetetlenné tette a gépek működését. Legtöbb haditerméknel a jelzett három-három és fél hónap alatt megvalósíthatónak ítélték az átállást, kivételt képezett a TNT-gyártás, amelynél további beruházás és felújítás nélkül nem látták elérhetőnek az „M”-kapacitás elérését.

Az Északmagyarországi Vegyiműveknél TNT-t és gyalogsági lőport termeltek, a tűzérési lőporüzem 1956 óta állt. A lekonzervált üzem teljes karbantartását 1965 végére tervezték befejezni. A nitroglicerín-üzem robbanóolajat (nitroglicerín plusz gliceringlikol) termelt a dinamitgyártáshoz, a nitro-cellulózt gyártó üzemnél lezárult a rekonstrukció és karbantartás zajlott. Az „M”-időszaki gőzellátás biztosításához a MÁV-tól kívántak lokomobilokat bérelni, amelyeket be kötöttek volna a gyár gőzhálózatába. Noha Sajóbábonynál munkaerőgondokról nem számoltak be, még hosszabb átállási időket adtak meg: a gyalogsági lőpornál ugyan 60 nappal, de a tűzérési lőpornál és a TNT-nél 90, a nitro-cellulóznál pedig 180 nappal számoltak.

A Bányagyutacsgyárnál a – talán nem létfontosságú – ködgránát és ködgyertya gyártásánál ugyan 70 nap átállási időt adtak meg, de a részletes értékelésnél kiderült, hogy e cikkek, illetve a magnéziumpor gyártását is csak jelentős munkaerő-átcsoportosítással lehetett volna fokozni. Ebben az esetben pedig a mozgósítás elrendelésétől számítva 180 napot szántak az átirányított munkások átképzésére.²³⁷

²³⁵ A HB 4/170/1965. sz. határozata – A géppisztoly-gyártás helyzetének felülvizsgálata. 1965. április 29. HL HB iratok 2. d.

²³⁶ A HB 8/170/1965. sz. határozata – A Kohó- és Gépipari Minisztérium „M” beruházásainak, valamint haditechnikai eszközök javítóbázisai beruházásainak helyzete. 1965. április 29. MNL OL XIX-A-16-aa 110. d.

²³⁷ Tanulmány – Bányagyutacsgyár, ÉMV, Ipari Robbanóanyaggyár, Nitrokémia Ipartelepek

Lépéskényszerben volt tehát az iparirányítás a működőképesség fenntartása érdekében. Az érdekelt felek ugyanakkor nyilvánvalóan saját prioritásaik szerint igyekeztek a továbblépést meghatározni. A Nehézipari Minisztérium 1965 augusztusára elkészítette az Északmagyarországi Vegyiművek nitroglicerín-üzemének felújítási programját, amelynek során több alternatívát vizsgáltak. A meglévő Biazzi-rendszerű nitroglicerín-üzem garanciális ideje ekkorra lejárt, elsőként a teljes technológia lecserélése merült fel. A svájci Biazzi cég 200 000 USA-dollárért vállalta volna új berendezések szállítását. A svéd Nitroglicerín AB 60 000 USA-dollárért szállított volna gyárberendezést, de ehhez még 35–40 millió Ft-ért új épületeket kellett volna felhúzni Sajóbábonynál. (Ebben az esetben a régi Biazzi-rendszerű üzem hidegtartálékba került volna.) Végül a lehető legolcsóbb megoldást javasolta a Nehézipari Minisztérium: a működő üzem egyes gépeinek és berendezéseinek lecserélését, 30 000 USA-dollárért, amivel 5000 órás biztonságos üzemeltetés volt biztosítható. A felújított üzemet továbbra is hasznosítani kívánta a Nehézipari Minisztérium a dinamitgyártáshoz, garantálva az „M”-időszaki 4500 tonna/év kapacitás működőképességét. Ugyanakkor az egész üzem felülvizsgálatát kérte a III. ötéves terv során, illetve tönkremenetele esetén a beruházási források garantálását.

Utóbbi feltételt az Országos Tervhivatal elfogadhatatlannak tartotta, mivel csak kidolgozott beruházási program alapján tartotta elképzelhetőnek forrás megítélését. A HM mindenképpen ragaszkodott a sajóbábonyi kapacitás rendbetételéhez, hogy az ottani tűzérési lőporgyártás „M”-időszaki termeléséhez helyben biztosítva legyen a nitroglicerín. Az ellen azonban tiltakozott, hogy polgári termelésre használják, mert túl hamar elhasználódhat a kapacitás. Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter válaszában azzal érvelt, hogy a hazai igények és a nyugati exportlehetőség alapján a sajóbábonyi dinamittermeléshez elengedhetetlen a nitroglicerín-üzem igénybevétele, ám még így is csak 8%-ban fogják utóbbi kapacitását kihasználni. A Honvédelmi Bizottság elnöke a legolcsóbb megoldást fogadta el, utasított a felújítás megkezdésére, de nem nyilatkozott a kapacitás igénybevételéről.²³⁸

A Nitrokémia Ipartelepek TNT-üzemének rekonstrukciójába viszont még ilyen módon sem volt érdemes belevágni. A Honvédelmi Bizottság utasítása az üzemet tartalékkapacitásként rögzítette, és annak helyreállítására szólította fel a Nehézipari Minisztériumot. A vállalat által 1965 májusára elkészített beruházási program a korábban várt investíciós igény kétszeresét jelezte: technológiai módosítások nélkül 36–38 millió Ft-ot. Azonban a TNT-üzem ekkor már közel 40 éves volt

mozgósítási készenlét, átállás és fokozott harc-készültség, mozgósítás állapotáról. 1965. május 24. MNL OL XIX-F-17-s 16. d.

²³⁸ Az Észak-Magyarországi Vegyiművek nitroglicerín-üzemének felújítása. 1965. augusztus 16.; Jávör Ervin OT elnökhelyettes levele, 1965. augusztus 5.; Köteles Jenő altábornagy, a honvédelmi miniszter első helyettese levele, 1965. augusztus 5.; a HB 3/174/1965. sz. határozata. 1965. szeptember 15. HB iratok 2. d. A Biazzi cég ma is működik, és egyebek mellett robbanóanyag-ipari technológiákat és gyárberendezéseket is fejleszt és forgalmaz. Lásd www.biazzi.ch.

ügy, hogy létesítésekor egyes berendezéseit használtan építették be.²³⁹ Az 1920-as évekbeli technológián az időközben végrehajtott javítások, felújítások nem változtattak: a tartálpark 40–60 éves volt; a közmű- és anyagvezetékek teljes hálózata cserére szorult, az elavult technológia biztonságtechnikai hiányosságokat vetett fel. 1955 óta TNT-t nem gyártottak az üzemben, csak különféle polgári termékeket. A Nehézipari Minisztérium mindezek alapján *üzemképtelennek* nyilvánította a balatonfüzfői TNT-kapacitást. Ráadásul a közel negyvenmillió rekonstrukcióval sem lett volna elérhető gazdaságos termelés, és az érvényes GOSZT-szabványok sem lettek volna betarthatók. A Nehézipari Minisztérium ezért 1966. februári előterjesztésében azt javasolta: töröljék a Nitrokémia rögzített kapacitásai közül a TNT-gyártási kötelezettséget. Ezt azzal is megerősítette, hogy a Sajóbáonyban 1964–1965-ben lezajlott felújítással 6000 tonna/évről 9000 tonna/évre emelkedett az Északmagyarországi Vegyiművek „M”-kapacitása, miközben a belföldi TNT „M”-igény csak 8000 tonna. Mindezen felül az Áruraktározási Hivatalnál mintegy 2178 tonna stratégiai tartalék volt raktáron e robbanóanyagból. A Honvédelmi Bizottság elfogadta a törlési javaslatot, mindössze annyit tett hozzá, az Áruraktározási Hivatal TNT-készleteit decentralizáltan helyezték el.²⁴⁰

A robbanóanyag- és lőporigény ugyanakkor tovább esett, mivel még az exporttal együtt is csökkent a gyalogsági és a tüzérségi lőszer gyártása volumene. 1967-re például 34,5 millió 7,62 mm-es és 5 millió db 9 mm-es lőszerre, valamint 30 000 db 57 mm-es és 111 400 db 100 mm-es tüzérségi lőszerre kapott megrendelést a KGM. A híradástechnika fontossága nemcsak a mind hosszabb exportcikk listából derült ki, hanem a kohó- és gépipari vállalatok nagyobb szabású beruházásai is szinte mind ehhez az alágazathoz kapcsolódtak: a Buda és Pest átviteltechnikai berendezések gyártásához a Telefongyárnál 94 millió Ft beruházás, a Mechanikai Laboratóriumnál kapacitásfejlesztésre 90 millió Ft, az FMV-nél a Poloszana-N kapacitásfejlesztéshez 80 millió Ft, míg a Villamossági Televízió és Rádiógyárnál a Vistrel-M gyártásbevezetéséhez 50 millió Ft; kivételt csak a Fegyver- és Gázkészülékgyár 52 millió Ft-os rekonstrukciója képezett.²⁴¹

A kevés nemzetközi haditechnikai kooperáció is erre a területre koncentrált. A korábban a Duga-Buda rendszernél félbemaradt lengyel–magyar együttműködés 1967-ben az ugyancsak szakosított Poloszana-N egyoldalsávós rádióállomás gyártásánál valósult meg. A lengyel Nehézipari Minisztérium és a magyar KGM 1967. májusában írta alá az egyezményt, amelyben felosztották a részegységek gyártását és szabályozták a munkamegosztás részleteit. A magyar fél vállalta az

állomás következő részeinek gyártását: Brusznika vevő, vezérosszcillátor, R-405 rádiórelé, távvezérlő berendezés (VPU) és R-105D rádióállomás. A lengyel fél vállalta a referencia frekvencia egység, az adó tápegység (vezérosszcillátor nélkül), antenna és antennakapcsoló, a vonalbevezetés és stabilizátorok, a hálózati automatak gyártását. Mindkét fél végzett végszerelést, mint önálló termékkibocsátó, így jogosultak voltak külön-külön exportálni is (a licencadó által előírtaknak megfelelően).²⁴² A Brusznika vevő honosítását és gyártását a Mechanikai Laboratórium kapta feladatul, amely az évtized végétől jelentős mennyiséget szállított belőle a hazai fővállalkozó Finommechanikai Vállalatnak; és a Poloszana állomás fontos exporttermék maradt majd egy évtizedig.²⁴³

A híradástechnika és a műszeripar súlya mindinkább növekedett az exportban is: amíg 1961-ben a katonai rádiók, lokátorok, vegyivédelmi, nukleáris és inframűszerek részaránya a speciális exportban alig 2% volt, addig 1967-re ez az arány megközelítette a 60%-ot. Amint azt korábban is láthattuk, a páncélozott járművek és a löszerek devizakitermelési mutatói voltak a legrosszabbak, ezek aránya mérséklődött is a hadiipari exportban. A Külkereskedelmi Minisztérium Műszaki Főosztályának kimutatása szerint mégis folyamatosan romlott a Ft/rubel kitermelési mutató: míg 1964-ben 37,6 Ft/rubel volt, addig 1966-ban 38,42 Ft/rubel, 1967-ben pedig 41,5 Ft/rubel. A főosztály magyarázata szerint ennek az volt oka, hogy emelkedtek az anyagok és importalkatrészek árai, illetve az újonnan belépő termékeknél mindig magasabbak az első gyártási időszakban a termelési költségek. A licenctermékeknél ráadásul a szovjet árból kellett kiindulni, és az ettől eltérő hazai költségeket a kétoldalú ártárgyalásokon kellett elismertetni, érvényesíteni. A hazai fejlesztésű termékeknél már eleve a világpiaci árak szerint alakították ki az eladási árat, így többnyire kedvező, 15–35 Ft/rubeles devizakitermelési mutatót sikerült ezekkel kihozni. Részben a javuló közgazdasági-külkereskedelmi elemző munkának volt köszönhető, hogy a KGST-szakosítás során a kis anyagigényű, munkaintenzívebb termékeknél jelentett be Magyarország érdekeltséget; és a – civil törekvésekkel teljes összhangban – mind több híradás-technikai termék gyártását vállalta a magyar fél. (Amíg 1961-ben 98%–2% volt a megoszlás az anyagigényes és munkaigényes hadiipari exporttermékek között, addig ez az arány 1968-ra 40%–60% lett.) Az ipari és külkereskedelmi vezetés tudatosan törekedett olyan eszközök, berendezések gyártására szakosodni, amelyek utóbb a polgári gyártásra is felszabadíthatók, azaz a korszerű technológiák átvihetők. Ilyen típusú történet volt a szovjet licenc alapján készülő R-125, amelynek magyar változataként a Mechanikai Laboratórium gyártotta az R-1250M-t, majd ennek polgári változataként az ML-1000 vevőkészüléket.

Vélhetően a gyengén teljesítő robbanóanyag- vagy lőszergyártókra gondolt

²³⁹ Az újonnan létesített fűzfői gyártelepre 1927 nyarán szállították át Mosonmagyaróvárról az ottani lőporgyár gépeit. (Magyaróváron 1915-ben helyezték üzembe a lőporgyárat.) Részben ezek felhasználásával kezdődött meg 1927 decemberében a lőpor és a TNT gyártása. Kovács (2010) 7., 12–13. o.

²⁴⁰ A Nitrokémia Ipartelepek TNT üzemének rekonstrukciója. 1966. február 8. MNL OL XIX-A-9890. d. 97. t.; a HB 4/179/1966. sz. határozata. 1966. február 17. MNL OL XIX-A-16-aa 111. d.

²⁴¹ A HB 7/184/1966. sz. határozata – A Kohó- és Gépipari Minisztérium 1967. évi haditechnikai terve. 1966. november 17. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.

²⁴² Egyezmény a Lengyel Népköztársaság Nehézipari Minisztériuma és a Magyar Népköztársaság Kohó- és Gépipari Minisztériuma között a Poloszana-N egyoldalsávós rádióállomás gyártásával kapcsolatos kooperációról. 1967. május 5. MNL OL XIX-F-6-na 960. d.

²⁴³ Gács (1985) 21. o.

a Műszaki Főosztály, amikor amellel érvelt: az ilyen kapacitások esetében (amelyek többnyire nem is állíthatók át civil termelésre) még az 50–55 Ft-ért kitermelt rubel is hasznosabb népgazdaságilag, mintha ráfizetéses export helyett hidegtartalékba kerülne az üzem. E helyütt is elhangzott az immár ismerős érv: az export növeli a haditechnikai termékek szérianagyságát, és ezzel csökkenti a hazai szükséglet előállítási árát is.²⁴⁴

A gazdasági mechanizmus reformjának adaptálása a hadiiparra

A hazai gazdaságirányítás megreformálásának ötlete nem a néphadsereg vagy a hadiipar vezetőinek fejében született, és nem is tudni arról, hogy ebben a körben bármiféle változtatási igény jelentkezett volna.²⁴⁵ Ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a haditechnikai termelést folytató vállalatoknál ne adódtak volna problémák a szabályozás bonyolultságából és a túlzott központosításból. E vállalatoknak 1968 előtt is teherként jelentettek a nem, vagy alig kihasznált, ám állami utasításra fenntartott hadiipari kapacitások, a ráfizetést azonban szinte automatikusan térítette az állami költségvetés.

Kevésbé ismert, ám témánk szempontjából lényeges momentum, hogy a mechanizmusreform előkészítése során 1965–1966-ban két alapkonceptió kristályosodott ki: az „A” és „B” variáns. Az „A” változat legfontosabb téziseit úgy összegezhetném, hogy az utasításokat ki kell iktatni az irányítási rendszerből, közvetett szabályozással, az anyagi érdekeltségre építve, nagyobb vállalati önállóságra támaszkodva hatékonyabban működtethető a gazdaság. A „B” változat a tervutasításokat az irányítási rendszer lényegéhez tartozó, és továbbra is megtartandó eszközének tekintette. Az előkészítő vitákban az „A” variáns kerekedett felül, és 1968. január 1-jével az lépett életbe a civil gazdaságban.²⁴⁶ Ugyanakkor a hadiiparban – gyakorlatilag a „B” variánst megvalósítva – az utasításos irányítási rendszer finomított változatát vezették be az általános szabályozók adaptálásával.

Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya és a Honvédelmi Minisztérium kiindulópontja eleve az volt, hogy a honvédelem szükségleteinek kielégítése az új gazdasági mechanizmusban is változatlanul alapvető feladat. A fegyveres erők és testületek ellátását, illetve a nemzetközi katonai kötelezettségek teljesítését a piaci törvények továbbra sem befolyásolhatják, tehát a tervutasításos irányítást nem lehet megszüntetni. A piaci hatások és a honvédelmi érdekek között törvényszerűen fellépő ellentmondásokat a gazdaságirányító szerveinek kell operatív intézkedésekkel feloldaniuk.²⁴⁷

²⁴⁴ A KKM Műszaki Főosztályának jelentése az MSZMP külkereskedelmi minisztériumi szervezete párt végrehajtó bizottságának. 1968. március 10. MNL OL XIX-G-3-ae 39. d.

²⁴⁵ A reform civil vonatkozásairól lásd Honvári (2006) 413–426. o.

²⁴⁶ A mechanizmusreform kidolgozása során felmerült koncepciókról lásd részletesen Vígvári (1989).

²⁴⁷ Dobák (1984) 9. o.

Ez ugyanakkor korántsem volt ennyire evidencia a reformot leginkább szorgalmazó pénzügyi szférában. A Magyar Beruházási Bank 2. sz. Fiókja, amely a hadiipari vállalatok és a fegyveres testületek ügyeit intézte, 1967. január végén levélben összegezte a haditechnikai beruházások jövőbeni finanszírozásáról szóló elképzeléseit az Országos Tervhivatalnak. A bank nem kívánt alapvetően különbséget tenni a haditechnikai és egyéb ipari beruházások között, kivéve a titkos (bizalmas) kezelést. Már a bevezetőben leszögezte a bank, hogy „nem helyes eltérni a finanszírozásnál azért sem, mert a haditechnikai termelést folytató vállalat a kizárólag polgári termelést folytató vállalattal szemben sem előnybe, sem hátrányba nem kerülhet”. A haditechnikai beruházás nyomán létrejött nyereséget sem különítette el a vállalat, az hozzáadódott egyéb profitjaihoz. A legfontosabb haditechnikai feladatok megoldását egyedi beruházások formájában, a Honvédelmi Bizottság döntése alapján tartották megoldhatónak. Az egyéb fontos beruházásokat az összevont speciális fejlesztési célok között kívánták megjeleníttetni – ezeknél a kormányzati döntés az alapvető célokra vonatkozott, a részletes program kidolgozása már a minisztériumok feladata volt. A népgazdaság védelmi képességének növelését (fenntartását), mint különleges szempontot, a finanszírozásnál kívánták érvényesíteni. Miközben a vállalatok többségét mindinkább a hitelek irányába igyekeztek terelni, a haditechnikai vállalatoknál elfogadhatónak ítélték, hogy a beruházás részben (vagy egészben) állami szubvencióból, költségvetési támogatásból valósuljon meg. Amennyiben hitelből valósulna meg egy hadiipari инвестиció, akkor egyedi preferenciák (kedvezmények) nyújtásával és a kamatokkal tervezték figyelembe venni a sajátosságokat. Egy esetleges hitelnyújtásnál azonban elkerülhetetlennek ítélték a hitelbírálat során érvényesíteni az általános hatékonysági minimumértékeket, a megtérülést stb.²⁴⁸

Az akkor még részleteiben kidolgozatlan reformelképzelések várható hatását elsők között a Magyar Néphadsereg Vezérkara értékelte 1967. márciusában. A hadsereg vezetése érthetően elégedett volt a bejártott szisztémával. A reform előtt érvényben lévő centralizált és tervutasításra épülő gazdálkodási rendszer megfelelő feltételeket biztosított a hadiipari termelésnek és a háborús felkészülésnek. A védelempolitika szempontjából elsőrendű igény volt, hogy az új gazdasági mechanizmus megindításával sem gyengülhet az ország hadigazdálkodási potenciálja, és csak olyan gazdaságirányítási rendszer létrehozása engedhető meg, amely biztosítja ennek a potenciálnak a hatékony növelését. Leszögezték ugyanakkor, hogy a háborús gazdálkodásra való felkészülés nem lehet akadálya a mechanizmusreform bevezetésének, és a mozgósítási felkészülés minden intézkedésének kompatibilisnek kell lennie az új feltételekkel.

A vezérkar elemzése – a néphadsereg gazdálkodását érintő, e helyütt nem részletezendő kérdéseken túl – kiterjedt a haditechnikai termelést folytató vállalatokra is. A háború (mozgósítás) esetére kiépített hadiipari kapacitások és tartalékok, amelyek szinten tartásához mindenképpen ragaszkodott a hadsereg, béke-

²⁴⁸ Haditechnikai beruházások finanszírozása. 1967. január 30. MNL OL XIX-L-5-b 52. d.

időben csak részlegesen vettek részt a termelésben. Emiatt fenntartási költségeik nem voltak arányban jövedelmezőségükkel. A tervutasításos rendszerben a vállalatok ugyan nem voltak különösen érdekeltté téve, ám a mozgósítási kapacitások fenntartása külön terhet sem jelentett számukra. Előre látható volt viszont, hogy az új mechanizmusban a kihasználatlan kapacitások és a felhalmozott készletek rontani fogják az eredményességi mutatókat. Ezért a vezérkar a következő alapelveket fogalmazta meg: a hadiipari kapacitások és tartalékok fenntartásával járó költségek és anyagi többletráfordítások nem hozhatják hátrányos helyzetbe az ilyen termelésre kijelölt vállalatokat; a hadiipari kapacitások béketermelésben való felhasználása nem jelenthet külön jövedelmi forrást; a hadiipari kapacitások és tartalékok fenntartására kötelezett vállalatokat érdekeltté kell tenni azok megőrzésében és szinten tartásában.

A kapacitás megőrzésének költségeit tehát nem szándékoztak a vállalatra terhelni. A haditechnikát gyártó vállalatoknál ráadásul olyan többletköltségek is adódtak, amelyek a civil vállalatoknál eleve nem jelentkeztek. Így például a függetlenített státusban foglalkoztatott iparszervezési előadók, polgári védelmi beosztottak és fegyveres ipari örök fizetése, a hadiipari törzsgárda megtartása polgári termékek gyártása esetén, a hadiipari gyártmányok dokumentációjának nyilvántartása és rendszeres, naprakész pontosítása. Mindezeket a központi utasítás nyomán keletkező pluszköltségeket feltétlenül állami költségvetésből megtérítendőnek tartotta a vezérkar.²⁴⁹

Magyarország nemzetközi szerződésesekben vállalt haditechnikai kötelezettségeinek teljesítése érdekében 1967 márciusában az Országos Tervhivatal irányelvekben rögzítette az új gazdasági mechanizmus körülményei között érvénybe lépő munkarendet. (Ezt röviddel később a Hadiipari Kormánybizottság határozatilag tette a haditechnikai nemzetközi együttműködés alapelveivé.²⁵⁰) Az irányelv összeállítói valószínűsítették, hogy az új rendszerben a vállalatok a termelékenységnövelése és az önköltség csökkentése érdekében a nemzetközi együttműködésből adódó előnyöket is szeretnék kihasználni. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya ugyanakkor kizártnak tartotta, hogy a KGST HÁB keretében már megkötött nemzetközi megállapodásokból bármiféle gazdaságossági szempontok alapján ki lehessen hátrálni. Sőt, leszögezték, hogy a kötelezettségek maradéktalan teljesítése alapvető feladat marad az elkövetkező, 1970-ig terjedő időre. A gazdaságossági szempontok újszerű vizsgálatát főként az 1970 utáni haditechnikai termelésnél és fejlesztésnél, az ezzel kapcsolatos nemzetközi együttműködésnél látták szükségesnek elvégezni.

Az Országos Tervhivatal jelezte, hogy a termelővállalatok önállóságát és egyedi

²⁴⁹ A Honvédelmi Minisztérium és a népgazdaság kapcsolatának várható alakulása az új gazdasági mechanizmusban. 1967. március. HL MN 1967/T 409. d. 541. ó. e.

²⁵⁰ Gazdasági mechanizmus reformjának előkészítésével kapcsolatban a fegyveres testületek, valamint a haditechnika területén a Honvédelmi Bizottság és Gazdasági Bizottság határozatok alapján elvégzendő további feladatok. 1967. augusztus. MNL OL XXIX-L-5-b 52. d.

döntési jogát számos tényező korlátozta a nemzetközi együttműködés terén (is), mint például: a honvédelem anyagi-műszaki feltételeinek maximális biztosítása; a katonapolitikai szempontok érvényesítése a haditechnikát előállító termelőkapacitások létrehozására; az ország devizahelyzete, ami esetleg egyes haditechnikák hazai gyártásmegszervezését elengedhetetlenné teszi; a katonai titoktartás szabályainak betartása. A tervhivatal mindezek alapján leginkább arra látott lehetőséget, hogy a különféle nemzetközi szakosítási és gyártáskooperációs döntések előkészítése során meghallgassák az érintett magyar vállalat vezetőit és szakértőit. Kimondatott az is, hogy a „vállalat nélkül őt érintő gazdasági-pénzügyi következménnyel járó feladatvállalás nem eszközölhető”. A vállalati érdekek és egyéb speciális szempontok összehangolását továbbra is a Hadiipari Kormánybizottságnak (HKB) kellett ellátnia, amely a KGST-együttműködési ügyek koordinálását is végezte. Változás csak annyiban volt várható a reform bevezetését követően, hogy a HKB az előterjesztések egy részét a szakosításban vagy gyártáskooperációban anyagilag is érdekelt vállalatokkal dolgozza (dolgoztatja) ki.²⁵¹

A nemzetközi kötelezettségekre vonatkozóan a márciusi tervhivatali irányelveket alapul véve 1967 májusában fogadta el a Honvédelmi Bizottság „A fegyveres erők és testületek anyagi-technikai ellátásának, valamint a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elveiről a gazdaságirányítás új rendszerében” című határozatát.²⁵² Az elvi kereteket rögzítő HB-határozat, amelyet szintén az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya dolgozott ki, kettős célt jelölt meg: egyrészt növekedjék a fegyveres testületek önállósága, és eszközeikkel szabadon rendelkezzenek; másrészt a gazdálkodás rendszere olyan legyen, hogy csak a legszükségesebb pontokon és mértékben térjen el a népgazdaság egészére érvényes mechanizmustól, az adminisztratív intézkedések ne zavarják a hatósági beavatkozásoktól mentes gazdasági szektort. A határozat két fő részből állt: a fegyveres testületek anyagi és technikai ellátása tervezésének és gazdálkodásának elveiből, illetve a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elveiből. (Mivel szempontunkból csak az utóbbi érdekes, kizárólag ezt ismertetem részletesebben.)

A határozat leszögezte, hogy a hadiipar területén olyan gazdálkodási és tervezési rendszert kell megteremteni, amely biztosítja, hogy a vállalatoknál a haditechnikai termelés és fejlesztés gazdaságossága elérje legalább a polgári tevékenységükből adódó átlagos eredményességüket; a védelem szempontjából nélkülözhetetlen, ám az adott vállalatnak gazdaságtalan feladatokból adódó problémákat a kormánzatnak kell megoldania. Rögzítették, hogy a legfontosabb haditechnikai feladatokat a Honvédelmi Bizottság hagyja jóvá, és utasítás formájában adja ki. A középtávú terv kötelező mutatói közé a következők tartoztak: a legfontosabb haditechnikai termékek termelése és elosztása, összevontan az egész tervidőszakra; a legfontosabb műszaki fejlesztési témák a fejlesztés befejezésének

²⁵¹ Az új gazdasági mechanizmus alapelveinek érvényesítése a hadiipari nemzetközi együttműködésben. 1967. március. MNL OL XIX-F-17-s 40. d.

²⁵² A HB 13/187/1967. sz. határozata. 1967. május 11. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.

határidejével; az állami költségvetésből finanszírozott egyedi nagyberuházás kategóriába tartozó haditechnikai beruházások témánként; az exportszállításokkal kapcsolatos szabályozók (például szubvenciók, egy összegben).

A rövid távú haditechnikai tervet az operatív irányítás eszközeként jellemezte a határozat. A kiemelt feladatokat (a számítási anyagul szolgáló éves terv szerves részeit) a Honvédelmi Bizottság utasításos jelleggel hagyta jóvá: évente 30–40 kiemelt terméket és ugyanennyi fejlesztési feladatot. Az utasítások a következőkre terjedtek ki: a legfontosabb haditechnikai termékek termelése és elosztása; a legfontosabb műszaki fejlesztési feladatok; az állami költségvetésből finanszírozott, vagy támogatott újonnan induló haditechnikai beruházások; a haditechnikai műszaki fejlesztési feladatok finanszírozásához szükséges pénzügyi eszközök; szükség szerinti egyéb intézkedések (például a vállalati szempontból gazdaságtalan feladatok finanszírozása).

A haditechnikai termékek sajátos jellegére hivatkozva a határozat engedélyezte „ösztönző külön nyereség” felszámítását egyrészt a kötött gazdálkodásból eredő hátrányok ellensúlyozására, másrészt annak a gépiparban alkalmazott elvnek az érvényesítésére, miszerint az átlagosnál korszerűbb terméknel indokolt a magasabb nyereségszázalék megállapítása. A haditechnikai termelés ösztönzése érdekében plusz nyereségkulcsok beépítését engedélyezték: lőszerreknél és műszaki robbanóanyagoknál +4%-ot; fegyvereknél +2,5%-ot; híradás-technikai eszközöknél és műszereknél +2%-ot; egyéb haditechnikai eszközöknél +1%-ot.

A haditechnikai területén a hatósági export–import engedélyezéssel kapcsolatos feladatokat a Külkereskedelmi Minisztériumra bízta. E feladatok közé tartozott egyebek mellett a Varsói Szerződésen kívüli országokba történő exportnál a kormányzati engedélyezések lebonyolítása, valamint szovjet licenc alapján gyártott termékek esetén a szovjet engedélyek beszerzése. A haditechnikai külkereskedelmi feladatok lebonyolítását változatlanul az erre a célra korábban létrehozott Technika Külkereskedelmi Vállalat kapta. A határozat arra is kitért, hogy ha haditechnikai termék exportja miatt egy vállalat szubvencióra szorul, akkor a haditechnikai tevékenységét a civil termelésétől elkülönítve kell vizsgálni. Ehhez pontosan definiálták is, hogy mi számít haditechnikai terméknek és szolgáltatásnak. Haditechnikai terméknek és szolgáltatásnak minősültek mindazon kész- és félkész (fegyver, lőszer, páncélos-technikai, valamint katonai finommechanikai, optikai, híradás-technikai, lokátor-technikai, repülőtechnikai, gépjármű, műszaki vegyvédelmi és egészségügyi) termékek, illetve ezek alkatrészei és javításai, amelyek közvetlenül vagy közvetve a fegyveres erők és testületek, továbbá a speciális külkereskedelem céljait szolgálták, és polgári forgalomba nem, vagy csak külön engedéllyel kerülhettek.

A műszaki fejlesztés finanszírozásában lényeges változást nem hozott a HB-határozat. A fejlesztéseket a tényleges ráfordítás mértékében a gyártmányfejlesztési alaphól, kamatmentes hitelből kellett fedezni, ami a sorozatgyártás során térül meg. A határozatban kifejtett érvelés szerint a szektor jellegéből, a szakaszos termelésből adódóan általában akkor képződött műszaki fejlesztési alap, amikor

alig folyt fejlesztés, a fejlesztés időszakában viszont éppen hogy minimális alap állt volna rendelkezésre. Ellentétben a civil szektorban megszokott módtól, ahol a termékcsoportok alapján százalékosan megállapított, és az árban képződő műszaki fejlesztési alaphól finanszírozták. A gyártmányfejlesztési alaphól azonban a vállalatok a technológia korszerűsítését nem finanszírozhatták, arra – eseti indokok alapján – külön állami költségvetési juttatást kellett igényelni.

A haditechnikai beruházások lebonyolításának előírásánál nem tértek el az általános gyakorlattól. Az utasításos jelleg és a határidők betartásának különös fontossága miatt azonban az átlagosnál kedvezőbb preferenciákat kívántak biztosítani.

A kiépített haditechnikai kapacitások üzemképes állapotban való megőrzésének kötelezettségét változatlanul fenntartották. A használaton kívüli (ún. hidedtartálékba helyezett) álló- és forgóeszközök konzerválása és raktározása miatt jelentkező többletköltségeket 1968. január 1-jei hatállyal az állami költségvetésre terheltek, és a vállalatok felmentést kaptak ezen eszközök értékcsökkenési leírásának, illetve eszközlekötési járulékának költségként való elszámolása alól.

A további részletek kidolgozásának koordinálására az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya kapott felhatalmazást.²⁵³

A haditechnikai tervezés módszerének és menetének, a műszaki fejlesztés finanszírozási rendszerének, az árrendszernek, a haditechnikai beruházások rendjének, a haditechnikai kapacitások megőrzésének, valamint a speciális export–import kérdéseinek a szabályozását az érintett tárcák a nyár folyamán dolgozták ki. Ettől függetlenül 1967. június végén a KGM – az ismertetett HB-határozat, valamint egyes tervhivatali állásfoglalások alapján – előzetes tájékoztatót adott ki haditechnikai termelést folytató vállalatai számára az új gazdaságirányítási rendszerben érvényes hadiipari tervezési és gazdálkodási elvekről.²⁵⁴

1967 augusztusában a Pénzügyminisztérium munkaprogramot állított össze a gazdasági reform előkészítésével kapcsolatban a fegyveres testületek és a hadiipar területén elvégzendő feladatokról. Ennek fő pontjait azért érdemes idézni, mert ebből kiderül, valójában hányféle kérdésben kellett operatív intézkedést hozni a hadsereg és a hadiipar zökkenőmentes működésének biztosításához. A reformintézkedések Honvédelmi Bizottság által jóváhagyott irányelveit a következő témákban és területeken kellett végrehajtási utasításokká kidolgozni. A fegyveres testületek anyagi-technikai ellátásával kapcsolatban: a fegyveres testületek ellátásának új tervezési rendszere; a K–II. és Áru- és Raktározási Hivatal (azaz a fegyveres erők és testületek, továbbá büntetés-végrehajtás, valamint tartalékgazdálkodási) beruházások. A haditechnikai tervezéssel és gazdálkodással kapcsolatban: a haditechnikai tervezési kérdések; a haditechnikai termékekre vonatkozó szállítási szerződéskötési kötelezettségek; a speciális külkereskedelem; a műszaki fejlesztés

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Tájékoztató. A hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elvei a gazdaságirányítás új rendszerében. 1967. június 27. MNL OL XXIX-F-207-b 17. d.

finanszírozása; a haditechnikai beruházások; a használaton kívül helyezett haditechnikai kapacitások finanszírozása; a nemzetközi együttműködés; az információ- és adatszolgáltatási rendszer; a javítóvállalatok anyag- és készletgazdálkodása; a haditechnikai termékek új árainak kialakítása.²⁵⁵

Szeptember 23-án adta ki a pénzügyminiszter és a külkereskedelmi miniszter közös utasítását, hogy az állami visszatérítés (exporttámogatás) új rendje miént alkalmazandó a hadiipari exportra. Eszerint ha egy termelő- vagy exportáló vállalat haditechnikai termék kivitele miatt szorulna állami visszatérítésre, akkor exporttevékenységét a civil kivittől elkülönítetten kell vizsgálni. A vállalatot megillető konkrét visszatérítés mértékét és feltételeit az újonnan létrehozandó Állami Visszatérítés Speciális Vállalati Bizottsága vizsgálja meg, amely a Külkereskedelmi Minisztérium Műszaki Főosztályán működik, az Országos Tervhivatal, a PM, a Külkereskedelmi Minisztérium, a KGM és a Nehézipari Minisztérium képviselőinek bevonásával. A vállalati bizottság a Pénzügyminisztériumban működő Állami Visszatérítés Tárcaközi Bizottságának tesz jelentést, amely dönt a visszatérítésről. Az egyedi mérlegelésnek ugyanakkor meglehetősen tág teret adott, hogy az utasítás szerint az állami visszatérítés nem az egyes haditechnikai termék (termékcsoport) árveszteségének fedezésére szolgált; a támogatást a vállalat egész haditechnikai exporttevékenységének figyelembevételével kellett megállapítani. Kivételes esetben, főként új gyártmány bevezetésénél mégis adható volt visszatérítés egyedi termékekre is. A rendelkezés alapján a haditechnikai vállalatoknak kimutatásokat kellett összeállítaniuk az előző évek exportforgalmáról (eladási árak + részletes adatok a határig történő kiszállítás költségeiről – konzerválás, csomagolás, garanciális és szállítási költség stb.), és szükség esetén kérelmet benyújtaniuk az állami visszatérítésre.²⁵⁶

Az 1968. január 1-jétől érvényes szabályozórendszer

A hadiipari szektort érintő reformintézkedések összegzéseként az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya 1967 decemberében adta ki a haditechnikai tervezés új rendjét.²⁵⁷

Az új szisztéma indoklásában a tervhivatalnak a nemzetközi együttműködés szabályozásánál már megismert álláspontja köszönt vissza: „A haditechnikai te-

vékenység a legszorosabb kapcsolatban áll a védelmi ágazat alapvető célkitűzéseivel. Ezeket a felsőbb párt- és kormánysszervek hagyják jóvá, és ezért indokolt, hogy a legfontosabb haditechnikai és fejlesztési feladatok [...] a haditechnikai tevékenység tervéhez kapcsolódva kötelező jelleggel, illetve utasítások formájában kerüljenek megvalósításra. Habár emellett célul tűztük ki, hogy a haditechnikai tervezés és gazdálkodás rendszere az új mechanizmusban olyan legyen, hogy a gazdasági ösztönzők a haditechnikai feladatok megoldásának irányába hassanak, és eltérés csak a szükséges mértékben legyen, mégis – a védelmi feladatok sajátos jellege miatt – fennáll az a körülmény, hogy e területen a vállalati és társadalmi érdek nehezebben hangolható össze.”²⁵⁸

A haditechnikai vállalatok mozgásterét a honvédelmi érdekekre hivatkozva igencsak szűkre szabták. A legfontosabb feladatokra vonatkozóan döntő szerepük maradt az előírásoknak és utasításoknak. Az 1967. májusi HB-határozathoz képest új elemként jelent meg a hosszú távú (10–15 éves) haditechnikai tervkonceptió kidolgozásának igénye, amelynek csak orientáló szerepet szánt a tervhivatal. Kötelező jellegűek voltak viszont a középtávú (ötéves) haditechnikai tevékenység tervei, amelyeket a Honvédelmi Bizottság hagyott jóvá, és elsősorban a termelésre való felkészülést szolgálták. A rövid távú (éves) haditechnikai tervnél a Honvédelmi Bizottság a tervhez kapcsolódóan utasítás formájában hagyta jóvá a kiemelt feladatokat. Az utasítástól csak úgy lehetett eltérni, ha azt a Honvédelmi Bizottság módosította.

A komplex hosszú távú haditechnikai terv célja a perspektívák meghatározása volt, elsősorban a népgazdasági hosszú távú tervekkel való összhang érdekében, valamint hogy az egyes népgazdasági ágazatok fejlesztési koncepcióinak kidolgozásánál a védelmi szempontokat érvényesíteni lehessen.

A középtávú terv szabta meg a következő öt év fejlődését és feladatait: a hazai fegyveres erők és testületek igényei a KGST keretén belül egyeztetett haditechnikai nomenklatúra szerint; a KGST keretei között multilaterálisan és kétoldalúan egyeztetett szakosítási és tervfeladatokról szóló kormányegyezmények; a szakosítási és kooperációs szerződések; és a hazai termelési és fejlesztési lehetőségek figyelembevételével.

A középtávú haditechnikai terv a termelési és elosztási, a műszaki fejlesztési, a beruházási, valamint az ipari speciális import fejezeteiből állt össze, továbbá tartalmazta a tervhez kapcsolódó szabályozó eszközöket s azok várható nagyságrendjét. A haditechnikai termelési és elosztási tervfejezet kötelező tervmutatókból és számítási anyagból állt. Az előbbi a nomenklatúrából kiválasztott legfontosabb haditechnikai termékek termelésének és elosztásának sárokszámait tartalmazta összevontan az egész tervidőszakra. A számítási anyag értékmutatókból állt: a kötelező termékek évenkénti bontású, valamint az egyéb termékek részben mennyiségi, részben érték szerinti felsorolásából. A műszaki fejlesztési terv szintén

²⁵⁸ A haditechnikai tevékenység új tervezési rendjének szabályozása. 1967. december. MNL OL XIX-F-17-s 25. d.

²⁵⁵ Gazdasági mechanizmus reformjának előkészítésével kapcsolatban a fegyveres testületek, valamint a haditechnika területén a Honvédelmi Bizottság és Gazdasági Bizottság határozatok alapján elvégzendő további feladatok. 1967. augusztus. MNL OL XXIX-L-5-b 52. d.

²⁵⁶ A pénzügyminiszter és a külkereskedelmi miniszter 114/1967. PM-KKM számú, az állami visszatérítés rendszeréről kiadott együttes utasítás alkalmazása a hadiipari export termékekre vonatkozólag. 1967. szeptember 23. MNL OL XIX-F-6-ra 60. d.

²⁵⁷ A haditechnikai tevékenység új tervezési rendjének szabályozása. 1967. december. MNL OL XIX-F-17-s 25. d. A szabályozórendszer további részleteiről, valamint azok későbbi változásairól lásd: Csobay (1998).

két részre bomlott: a számítási anyag jellegű kutatási kísérleti tervre, illetve az új gyártmány bevezetési tervére, amelyben viszont már kötelező mutatók is szerepeltek. A kiemelt műszaki fejlesztési témákat (pontos befejezési határidővel) szintén a Honvédelmi Bizottság hagyta jóvá.

A haditechnikai beruházási terv része maradt a megfelelő ágazat állóeszköz-fejlesztési tervének. E terv tartalmazta a Honvédelmi Bizottság által jóváhagyott jelentős beruházások kötelező sarokszámait (a beruházás előirányzata, hitelfelvétel feltételei stb.), valamint számítási anyagként a kisebb volumenű beruházások fő számain (költségelőirányzatuk, a létrehozandó kapacitás és az üzembe helyezés adataival).

A hadiipar speciális import tervében összesítetten és évenkénti bontásban is közölni kellett a haditechnikai feladatok végrehajtásához elengedhetetlen, a speciális külkereskedelem csatornáin keresztül beszerezendő alkatrészek és anyagok megvásárlásához igényelt devizakeretet.

A középtávú terv szöveges részében ki kellett térni a haditechnikai feladatok végrehajtásánál figyelembe veendő szabályozókra és intézkedésekre, különös tekintettel az állami visszatérítés irányelveire és mértékére; a haditechnikai árszabályozás irányelveire; és az esetleg szükségessé váló egyéb állami preferenciák irányelveire.

Az éves haditechnikai tervet az operatív irányítás eszközének tekintették. A kiemelt feladatokat a Honvédelmi Bizottság utasításjelleggel hagyta jóvá. Az éves terv a középtávúhoz hasonló szerkezetben épült fel. A termelésről és elosztásról szóló résznél mintegy 30–40 utasításos termelési feladatot írt elő a HB. A többi hadiipari termék a számítási anyagban szerepelt részben konkrét mennyiségi, részben értékbeli előirányzatokkal. Az éves műszaki fejlesztési tervfejezetben szintén 30–40 feladatot rögzítettek utasításosan, féléves ütemezésben.

Az éves haditechnikai beruházási tervnek utasításként kellett tartalmaznia a tárgyévben megindítandó egyedi nagyberuházásokat; a célcsoportos (azaz nem egyedi, de központi döntés alapján induló) beruházások tárgyévre felhasználható előirányzatát; a tárgyévi elkülönített hitelkeret összegét; a tárgyévi beruházások deviza-előirányzatát.

Az éves haditechnikai terv intézkedési részének tartalmaznia kellett a feladatok végrehajtásához rendszeresen szükséges szabályozóeszközöket és az eseti intézkedéseket. Mindkét típusú intézkedést a Honvédelmi Bizottság elé kellett terjeszteni jóváhagyásra vagy tudomásulvételre. Az első csoportba tartoztak: a haditechnikai műszaki-fejlesztési feladatok (beleértve a kivételes esetként, közvetlen állami költségvetésből finanszírozandó általános jellegű haditechnikai kutatások és kísérletek, valamint gyártástechnológiai korszerűsítések) finanszírozásához szükséges pénzügyi eszközök; a használaton kívül helyezett hadiipari kapacitások megőrzésével kapcsolatos költségek; a haditechnikai exportnál szükséges állami visszatérítés mértéke.

A második csoportba olyan intézkedések tartoztak, amelyek a haditechnikai feladatok utasításos jellege miatt válhattak szükségessé: például egyedi, operatív

szabályozók, amelyeket általánosan alkalmazni nem célszerű, s így sem a népgazdasági, sem pedig a speciális szabályozó eszközök közé nem lehet felvenni. Ilyen intézkedések például: a hadiipari beruházások végrehajtásával kapcsolatos intézkedések (szerződési kényszer, sorolás stb.); egyes átfogó haditechnikai árpolitikai intézkedések; a haditechnikai kapacitások csak részben kihasznált álló- és forgóeszközeivel kapcsolatos intézkedések; az egyes vállalatok haditechnikai tevékenységéből, önhibáján kívül adódó, a vállalat anyagi helyzetét hátrányosan érintő problémák rendezése.

Az Országos Tervhivatal erőteljesen szorgalmazta, hogy a középtávú terv alapján a legfőbb haditechnikai termékek előállítására a felhasználók és a szállítók között több évre szóló szerződések jöjjenek létre, hogy a szükséges importalkatrészek megrendelése ezek alapján történhessen.

A haditechnikai tevékenységgel kapcsolatos gazdálkodásban bekövetkezett változások fő vonásai a fentebb már idézett KGM-tájékoztatóból rekonstruálhatók. Minden haditechnikai termékre szállítási szerződéskötési kötelezettség lépett életbe, az utasításos termékeknel a kötelezettség a mennyiségre és a határidőre is vonatkozott, egyéb haditechnikai termékeknel pedig a mennyiség és a határidő a gyártó és megrendelő megállapodásán alapult.

A haditechnikai műszaki fejlesztés költségeit három formában finanszírozták az új rendszerben. A sorozatgyártásra előirányzott termékek fejlesztési költségeit a gyártmányfejlesztési forgóalapból; az általános jellegű haditechnikai kutatásokat és kísérleteket, valamint egyes gyártástechnológiai korszerűsítéseket állami költségvetési juttatásból; a sorozatgyártásra (még) elő nem irányzott fejlesztéseket a megrendelő fegyveres testület költségvetéséből. A fedezetet az első két esetben a PM, harmadikban a megrendelő biztosította.

Általános irányelvvé lépett elő, hogy a haditechnikai termékek árának fedeznie kell a termelés költségeit, biztosítania kell az önálló gazdálkodáshoz elengedhetetlenül szükséges nyereséget, valamint az állami befizetések költségét. A haditechnikai termeléssel szorosan összefüggő költségeket (fegyveres őrseg, hidegkapacitások költségei stb.) a polgári termelés költségeitől külön kellett kezelni, ezeket részben a hadiipari cikkek árában jeleníthették meg a vállalatok, részben költségvetési juttatásként igényelheték. A haditechnikai termelés ösztönzése érdekében a szabályozók – a korábban említett 1–4 százalékponttal – magasabb nyereségkulcs beépítését engedélyezték. A haditechnikai cikkek exportjánál az ár kiszámítása – a civil termékekhez hasonlóan – devizasorzóval történt.

A haditechnikai termékek árának megállapítása a kötött gazdálkodásnak megfelelően döntően hatóságilag történt. Bizonyos értékhatár felett (sorozatban gyártott termékeknel 1,5 millió Ft/év, egyedi gyártásúaknál 350 000 Ft/darab) maximált ár, ezen összeghatár alatt megállapodásos ár volt alkalmazható (azaz a vállalat és a megrendelő egyezett meg az árban). A hadiipari cikkek 70–80%-a eleve az első körbe tartozott. Az értékhatár feletti haditechnikai cikkek árának megállapítására külön tárcaközi bizottságot hoztak létre: a Hádiipari Ármegállapító Bizottságot, amely vita esetén árhatósági jogkörrel döntött. Haditechnikai cikkeknel is alkal-

mazhatók voltak a sürgősségi, minőségi stb. felárak, de árendemények is. Ezek megállapítása ugyancsak kölcsönös megegyezéssel történhetett.

A haditechnikai beruházások között – a polgáriakhoz hasonlóan – kétfélét különböztettek meg: az állami, illetve a vállalati döntési jogkörbe tartozókat. Az állami beruházások közé tartoztak az egyedi nagyberuházások (amelyeket a Honvédelmi Bizottság hagyott jóvá) és az általános hitelfeltételeknek még nem felelő, de szükségesnek ítélt beruházások. Mindkettőt állami kölcsönből vagy kölcsönből és költségvetési juttatásból finanszírozták. A vállalati beruházásoknak két forrása lehetett: saját alap és közép- vagy hosszú lejáratú bankhitel.²⁵⁹

Az 1968. január 1-jétől életbe lépő új szabályozás tehát igyekezett kizárni mindenfajta piaci tényezőt a hadiipari szektorból. Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy a tervutasításos rendszer minimális változtatásokkal egészen 1989-ig tovább élt a hazai gazdaság egy jelentős szeletében.

Az 1968. évi haditechnikai tevékenység tervének elfogadására már az új jogszabályokra figyelemmel került sor 1967. november 30-án. A Honvédelmi Bizottság által jóváhagyott dokumentum nemcsak abban jelentett újdonságot, hogy a három érintett minisztérium (a KGM, a NIM és a Könnyűipari Minisztérium) kormányutasításban előírt feladatait egyetlen határozatba szerkesztették, hanem az eddig különféle módokon szabályozott feltételeket is e helyütt rögzítették. Így e határozatban találjuk, hogy a Pénzügyminisztérium haditechnikai beruházásokra 159–198 millió Ft hitelkeretet biztosítson preferált (azaz kedvezményes) hitel formájában. A Honvédelmi Bizottság utasította a PM-et, hogy költségvetési juttatásként a haditechnikai vállalatok részére biztosítson 60 millió Ft-ot gyártmányfejlesztésre, 2,6 millió Ft-ot gyártástechnológiai fejlesztése, valamint 2,4 millió Ft-ot kutatási-kísérleti munkára. A használaton kívüli álló- és forgóeszközök fenntartásának költségeire (azaz kapacitásfenntartásra) a KGM 30 millió Ft-ot, a Nehézipari Minisztérium 8 millió Ft-ot kapott. A csak részben kihasznált hadiipari kapacitások támogatására a KGM 45 millió Ft, a Nehézipari Minisztérium 81 millió Ft juttatásban részesült.²⁶⁰

²⁵⁹ Tájékoztató. A hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elvei a gazdaságirányítás új rendszerében. 1967. június 27. MNL OL XXIX-F-207-b 17. d.

²⁶⁰ A HB 4/190/1967. sz. határozata – A haditechnikai tevékenység 1968. évi tervéről. 1967. november 30. MNL OL XIX-A-16-aa 113. d.

5. EXPORTORIENTÁLT DINAMIKUS NÖVEKEDÉS, 1968–1979

5.1. Haderőfejlesztés korlátokkal

Védelmi felülvizsgálat

A gazdaságirányítási reform elindításával párhuzamosan 1967 őszén érkezettnek tűnt az idő a honvédelem helyzetének átfogó megvitatására. Értékelní kellett az 1961. óta végrehajtott fejlesztések eredményét, a néphadsereg politikai és haditechnikai felkészültségét. Az MSZMP Politikai Bizottsága ezért a Központi Bizottság elé kívánta vinni honvédelem kérdését. A HM e céllal készült 1967. novemberi jelentésében, mivel az szélesebb kör számára készült, a lehető legkevesebb adattal, viszont bőséges magyarázattal kívánta megindokolni az előző évek fejlesztéseit. Ezúttal is hangsúlyozták, hogy a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete és a VSZ Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága ajánlásaihoz viszonyítva Magyarország csak csökkentett kötelezettséget vállalt, „viszont amit elvállaltunk, azt becsülettel teljesítjük” – szölt a deklaráció. A megoldatlan teendők is ismerősen hangozhatnak: a honi légvédelem kismagassági képességeinek javítása, a szárazföldi csapatoknál a korszerűtlen eszközök cseréjének a folytatása, az elvárt tartalékok feltöltése. Ezért az 1970–1975. évek fő feladatait a következőkben fogalmazták meg: a honi légvédelem elavult eszközeinek lecserélése, a szárazföldi erők egyszeri feltöltése korszerű technikával, a régi típusú csöves tüzérséget és a régebbi rakétarendszereket korszerűekre cserélni, beszerezni és rendszerbe állítani a csapatlégvédelmi eszközöket. Az összegzés azt az ellentmondást emelte ki, hogy a néphadsereg felkészültsége – „egyenest vonalú fejlődése” ellenére – elmarad a kívánalmaktól, mert „az objektív szükségletek meghaladják népgazdaságunk reális lehetőségeit”. Noha a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága ajánlásai még nem álltak rendelkezésre, a HM úgy számolt: a nemzeti jövedelem „5% körüli nagyságrendjét” kellene a néphadseregnek költeni, hogy az említett célok megvalósuljanak. (A II. ötéves terv időszakában 5% volt ez az arány, a III. ötéves tervben pedig 4,4%-ot irányoztak elő.) Az 1961–1965. évek 350 millió rubeles speciális importjának hitelrészét 1966-tól kellett volna fizetni, ez azonban akkor olyan nehézségeket okozott, hogy a Szovjetunió az összes speciális tartozás kétharmadát (111 millió rubel) további öt évre prolongálta. A törlesztési kötelezettségeket is figyelembe véve a HM 216 millió rubelnyi haditechnikai importot tartott szükségesnek 1971–1975-ben.

A HM néhány bekezdésben kitért a hadiipar helyzetére is. Kiemelték, hogy az

„elszigetelt” hadiipar helyett immár az egész ipar kapacitása rendelkezésre áll a felkészüléshez. Ugyanakkor az éves háborús anyagszükséglet csekély részét sikerült addig tartalékolni: üzemanyagokból pl. 2–3%-át, kohászati anyagokból 20–30%-át. Az ipar mozgósítási tervei alapján az éves hadiszükséglet 78%-ban tűnt kielégíthetőnek, a kritikus első negyedévé pedig 40%-ban.

A Politikai Bizottság 1967. november 28-i tanácskozásán vitatták meg a KB elé terjesztendő jelentés tervezetét. Czinege Lajos expozéját követően mindjárt Kádár János kért szót, aki egyebek mellett arra mutatott rá: „a néphadsereg szükségleteit úgy kell fedezni, hogy az a népgazdaság fejlesztését és a dolgozók életszínvonalát túl ne terhelje”. Biszku Béla KB-titkár (korábbi belügyminiszter) hangot adott annak az aggálynak, hogy a pártvezetés nem értékeli-e helytelenül a nemzetközi helyzetet, és nem költ-e túl sokat a hadsereg fejlesztésére – veszélybe sodorva a népgazdaság fejlesztésének és az életszínvonal emelésének ütemét. Nyers Rezső gazdaságpolitikai ügyekért felelős KB-titkár is kételyeinek adott hangot, miszerint elég nehéz összehangolni a civil és katonai érdekeket a tervezés folyamán. A későbbi döntés megalapozásához javasolta, hogy az Országos Tervhivatal és a PM készítsen elemzést a nemzeti jövedelem és a katonai kiadások előző évtizedbeli alakulásáról. Kádár János zárszavában a hadiipar kérdéséhez tért vissza: helyesnek tartotta, hogy nincsen olyan hadiipar, amely „áll és vár a háborúra”, hanem folyamatosan termelő üzemek biztosítják a hadseregellátást.

A PB határozatában a jelentés átdolgozását kérte, és hogy a KB tagjai azt ne kapják kézhez, csak a KB Irodán tanulmányozhassák.¹

A vitában elhangzottak alapján Czinege Lajos honvédelmi miniszter tartotta az MSZMP KB 1968. február 8–10-i ülésén a honvédelem helyzetéről szóló előadói beszédet. (A HM jelentése mellett a nemzetközi helyzet és a gazdasági reform indulása került még a KB napirendjére.) A KB-határozat egyebek mellett előírta, hogy az illetékes szervek vezetői megfelelő elemzést követően terjesszenek javaslatot az MSZMP Politikai Bizottsága elé a közvetlen honvédelmi kiadások nemzeti jövedelemből és az állami költségvetésből hosszabb távra szóló részesedési arányainak meghatározására.²

Feltehetően a KB-határozat végrehajtása érdekében alakult az Országos Tervhivatalban a Speciális Területek Hosszútávú Tervezési Bizottsága, amely a következő két évben több mélyreható elemzést állított össze a tágran értelmezett honvédelmi és védelempolitikáról, illetve annak gazdasági összefüggéseiről. (Lásd alább.)

Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya, Gazdaságpolitikai Osztálya és a HM valószínűleg már ezekre az előtanulmányokra támaszkodva állította össze az 1968. november végén az MSZMP Politikai Bizottsága elé kerülő

előterjesztést. A javaslat a fegyveres erők fejlesztésének és korszerűsítésének folyamatos igényével indokolta a kérdés újbóli megvitatását: „A Magyar Népköztársaság előtt – a Varsói Szerződés tagállamaihoz hasonlóan – az a feladat áll, hogy fegyveres erőit folyamatosan fejlessze. Biztosítsa, hogy azok képesek legyenek imperialista agresszió esetén a reájuk háruló feladatok végrehajtására. A Varsói Szerződésbe tartozásunk, valamint a szovjet csapatok ideiglenes jelenléte hazánkban lehetővé teszi, hogy anyagi eszközeinket alapvetően a szárazföldi csapatok és a honi légvédelem fejlesztésére koncentráljuk.”

A II. ötéves terv időszakában minőségi fejlesztést biztosítottak a megemelt ráfordítások, a III. ötéves terv szerényebb forrásai viszont nem teszik lehetővé a Magyar Néphadsereg egyszeri teljes anyagi-technikai feltöltését 1970-ig. A javaslattevők a feltöltés befejezéséhez, az elavult, illetve elavuló technika utánpótlásához és újabb rendszerek beszerzéséhez mintegy 180–190 milliárd Ft kiadást tartottak volna optimálisnak 1971 és 1980 között. (Ebből 1,4–1,5 milliárd rubel lett volna a speciális import.) A katonalétszámot ehhez 22 000, a polgári létszámot 500–1500 fővel kellett volna emelni. Mindez azonban évente az előre jelzett nemzeti jövedelem 5,5–5,8%-ára rúgott volna. Reálisabbnak ítélték az 1960-as évek átlagát jelentő 4,5%-os részarány fenntartását, azaz tízéves távlatban 140–150 milliárd Ft előirányzását. (Utóbbiból 950–1050 millió rubelre tervezték a speciális importot.) Ez esetben a katonalétszám 12–14 000, a polgári alkalmazotti létszám 500–1500 fővel kellett növekedjen. A haditechnikai export–importot illetően a jelentés kiemelte, hogy a magyar export fokozásával kellene nagyobb mértékben ellentételezni a fegyverimportot, illetve lehetőséget teremteni a modernizáláshoz szükséges nagyobb behozatalra. Az ország területének hadművelati előkészítésére a jelzett tíz évben 10–15 milliárd Ft-ot kívántak szánni.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 26-i határozatában egyértelműen az olcsóbb változat mellett tette le a voksát, amivel gyakorlatilag másfél-két évtizedre kőbe véste a katonai kiadásoknak (beleértve a beruházásokat és beszerzéseket is) a nemzeti jövedelem 4,5%-át kitevő limitjét.³

A Speciális Területek Hosszútávú Tervezési Bizottságának szakbizottságai is alakultak, amelyek az egyes témaköröket tüzetes vizsgálat alá vetették. A Hadiipari Szakbizottság 1968 decemberében elsőként nyújtotta be jelentését *A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 időszakra* címmel.⁴ (Lásd erről az 5.3. alfejezetben bővebben.) Majd 1969 februárjában a Közvetlen Védelmi Kiadások Szakbizottsága tette le *A Magyar Néphadsereg kiadásai alakulásának elemzése [az] 1950–1970 időszakra* című elemzését. A jelentés azal a céllal készült, hogy bemutassa: milyen helyet foglalt el az előző 20 év gaz-

¹ Jelentés a Politikai Bizottságnak a honvédelem helyzetéről (A KB elé terjesztendő anyag tervezete). 1967. november 17.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság, 1967. november 28-án tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 440. ó. e. 69–97., 98–114. Idézet helye: 107. és 117. o.

² Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1968. február 8–9–10-én tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 4. cs. 90. ó. e. 351. o.

³ Előterjesztés a Politikai Bizottságnak – a közvetlen honvédelmi kiadásoknak a nemzeti jövedelemből hosszabb távra szóló részesedési arányáról. 1968. november 19.; az MSZMP PB 1968. november 26-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 478. ó. e. 129–145. o.; 5. o. A napirend vitájáról nem maradt fenn részletes jegyzőkönyv.

⁴ MNL OL XIX-A-16-aa 2. d.

dasági életében a honvédelem ügye, a haderő fejlesztésére vonatkozó döntések mennyire voltak összhangban a gazdasági lehetőségekkel. Az elemzés részletesen feltárta a közvetlen honvédelmi kiadások alakulását; a néphadsereg létszámának változásait; a katonai kiadások jellemzőit, annak változásait és felhasználási céljait (fenntartás, fejlesztés); a hivatásos állomány életkörülményeinek változásait. Azt hiszem, nem szükséges hosszabban idéznünk a jelentés részleteit, legfeljebb néhány értékelő megállapítást kiemelni, amelyek jól mutatják a szakapparátusokban végbement szemléletváltozást. Az 1950–1960. közötti éveket a „kirívó szélsőségek” időszakaként jellemezték: első felében a mennyiségi személet uralta a fejlesztést, a túlzott ütemű haderőfejlesztés tetézte a „voluntarista gazdaságpolitika” ellentmondásait; második felében a kényszeredett visszafogás, majd a gazdasági helyreállítás jelentős csökkentést eredményezett. A következő évtizedben a berlini és kubai válság miatt megugrottak a katonai kiadások, de összességében kiegyensúlyozott fejlődésről beszéltek. A honvédelmi kiadások és a nemzeti jövedelem kapcsolatának elemzésénél íratott le az a mondat, miszerint 1957-től „nem a védelmi politika hatott elődlegesen a védelmi kiadások nagyságára, hanem sokkal inkább a gazdasági erőforrások határozták meg a védelmi kiadások alakulását”.⁵ A közel 80 oldalas dokumentáció információit a későbbi elemzések során is felhasználták.

Noha a politikai vezetés igyekezett korlátozni a honvédelmi kiadások növekedését, a célul tűzött haderő-modernizáció mindenképpen létszámnövekedéssel járt. 1968-ig a HM megpróbálta létszám-átcsoportosításokkal biztosítani az új feladatok megoldását, ám 1969 márciusában Czinege Lajos vezérezredes létszám-emelési igénnyel fordult a Honvédelmi Bizottsághoz. Az előző években az alábbi feladatok nyomán került sor létszámnövelésre:

- a kiképzés korszerűsítése a kiképzőbázisok felállításával (2700 fő plusz);
- a honvédelmi vezetés korszerűsítése, a híradás javítása (700 fő);
- egyes hadrendi elemek megerősítése (1600 fő);
- tiszt- és tiszthelyettes-képzés bővítése (2200 fő).

E bővítések fedezetét előbb a tartaléklétszám felhasználása, majd átcsoportosítások biztosították, majd egyes alakulatok a tervezettnél nagyobb mértékben „kertesedtek” stb. 1970-től az újabb híradó és rejtjelező eszközök kezelésére, a rádiótechnikai felderítő, csapatfelderítő és vegyvédelmi alakulatok, valamint a javító és kiszolgáló egységek megerősítésére további katonákra volt szükség; ezért immár létszámkeret-emelést kért a HM. A Honvédelmi Bizottság március 25-i határozatával 4000 fős katonai létszámbővítést engedélyezett 1970-től, így a Magyar Néphadsereg békelétszáma ekkortól: 97 000 fő katona (89 000 fő állandó és 8000 változó állományú) és 17 000 polgári alkalmazott lett.⁶

Az MSZMP PB által köbe vésett 4,5%-os kiadási plafon gyakorlati értelmezése

⁵ MNL OL XIX-A-16-aa 2. d. Idézet helye: 12–13. o.

⁶ A Magyar Néphadsereg költségvetési létszámának emelése. 1969. március 19. MNL OL

új viták forrásává vált 1969 nyarától. Július végén a HM külön „Tájékoztatót” állított össze a Pénzügyminisztérium számára a hadsereg IV. ötéves tervének problémáiról. A Csémi Károly altábornagy vezérkari főnök, a honvédelmi miniszter első helyettese jegyezte dokumentum 3 fő kérdést emelt ki, amelyek megítélése szerint megalapozták a HM (többlet)igényeit:

1. a néphadsereg speciális importkerete 350 millió rubelről 210 millióra zuhant a III. ötéves terv idején a II. ötéves tervhez képest;
2. folyamatosan emelkedett a korszerű haditechnikák ára;
3. a korszerűbb haditechnikai eszközök beszerzésével növekszik a néphadsereg fenntartási költsége is, a III. ötéves tervben ez 35%-kal több mint a II. idején.

Az immár rutinszerűen emlegetett minőségi haderőfejlesztés jegyében a lemaradások felszámolását, az elavuló technikák folyamatos cseréjét, a kiképzési körülmények javítását, a hivatásos állomány élet- és munkakörülményeinek javítását tűzte célul a tárca. Ehhez – az ekkor számított nemzeti jövedelem kerekén 4,5%-át – 67 milliárd Ft-ot kért a IV. ötéves terv időszakára a HM, hangsúlyozva, hogy még így is „számos jogosnak tekinthető igény” marad kielégítetlen. Ebből mintegy 9000 fő létszámbővítés láttak megvalósíthatónak.⁷

A HM maximális igényét a PM Szociális-, Kulturális és Igazgatási Főosztálya az előző öt év tényleges költségeihez viszonyítva igyekezett mérsékelni. A főosztály Vályi Péter pénzügyminiszterhez címzett 1969. októberi feljegyzésében arra emlékeztetett, hogy a honvédelmi kiadások még a III. ötéves tervben is nőnek, hogy a tervidőszak elejének lemaradását behozhassa a néphadsereg: míg 1966-ban a nemzeti jövedelem 3,8%-ával, addig 1970-ben 4,1%-ával gazdálkodhat majd a HM. Az 1966–1970. évi várható költségekhez képest, ha az 1971–1975-re tervezett nemzeti jövedelemnek csak a 4,2%-át kapná a honvédelem, akkor is 40%-os keretnövekedést könyvelhetne el. A főosztály szerint már ebben az esetben is erőteljesebben növekedett volna a honvédelem részesedése, mint maga a nemzeti jövedelem. A pénzügyi apparátus végül 64,7 milliárd Ft-os plafon beállítását javasolta a következő öt évre, amely az 1971–1975. évek feltételezett nemzeti jövedelmének 4,3%-ára rúgott. Így érvényesülni látszott az az irányelv, hogy a honvédelmi kiadások egyenletes, arányos terhelést jelentsenek a népgazdaságnak.⁸

Az 1968. februári KB-határozatból 1969–1970. fordulójára a teljes védelmi szektort felölelő vizsgálat nőtt ki. A fegyveres erők irányításának és gazdaságosabb fenntartásának kérdéseit 1969. október 21-én vitatta meg az MSZMP PB a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának jelentése alapján. A PB határozott egy bizottság felállításáról, amely a Honvédelmi Bizottság elnökének vezeté-

XIX-A-98 93. d. 102. t.; a HB 7/202/1969. sz. határozata. 1969. március 25. MNL OL XIX-A-16-aa 115. d.

⁷ Tájékoztató a Magyar Néphadsereg IV. ötéves terv kidolgozásának helyzetéről és néhány főbb problémáról. 1969. július 28. MNL OL XIX-L-1-qqq 6. d.

⁸ Feljegyzés Vályi Péter miniszter elvtárs részére a Néphadsereg IV. ötéves terve kidolgozása helyzetéről és néhány főbb problémájáról készített tájékoztató véleményezése. MNL OL XIX-L-1-qqq 6. d.

sével, a HM, a BM, az Országos Tervhivatal, a Munkásőrség, valamint az MSZMP Pártközpont bevonásával működik. A vizsgálóbizottság feladatuk kapta:

- az ország belső és külső védelméhez szükséges haderő, az esetleges szervezeti és létszámváltozások meghatározását;
- az egyes fegyveres erők és testületek, rendészeti szervek szervezeti és vezetési struktúrájának áttekintését;
- a belső aránytalanságok megszüntetését;
- az anyagi keretek legoptimálisabb felhasználására javaslat kidolgozását.⁹

A bizottság tevékenységnek eredményeit az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya foglalta jelentésbe. 1970. májusi összefoglaló egyebek mellett bemutatta a Magyar Néphadsereg létszámbővülését: az 1961-es 84 400 főről 134 300 főre emelkedett – beleszámítva a polgári védelem katonai alakulatait és az új kiképzési rendszerű műszaki csapatokat. Technikai téren komoly fejlesztések történtek, ám még így is bőven maradtak rendszerben 15–20 éves, korszerűtlen eszközök. A következő időszakban legfontosabbnak a páncélozott szállító járművek, a helikopterek, a hatékonyabb tűzérési, csapatlégvédelmi és vegyvédelmi eszközök beszerzését, a repülőgéppark korszerűsítését tekintették. A szervezeti kérdések megoldására több alternatívát is felvázoló jelentést 1970. június 2-án vitatta a meg az MSZMP PB. A Politikai Bizottság egyetértett a felső- és középszintű katonai vezető szervek és létszámuk felülvizsgálatának javaslatával, és további elemzéseket kért.¹⁰

A végleges döntés az 1970. október 20-i ülésén született meg, a Fehér Lajos vezette vizsgálóbizottság és az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya közös jelentése alapján. Az MSZMP PB – a korábbi költségmaximalizálást követően – megszabta a következő évek létszámfejlesztési plafonját is. A Varsói Szerződésből eredő kötelezettségekre és a technikai korszerűsítésre tekintettel egyedül a néphadseregnél engedélyeztek létszámemelést, amellet, hogy minden fegyveres erőtlől és testülettől „az eddigieknél céltudatosabb és átgondoltabb létszámgazdálkodást” vártak el. A határozat szerint a Magyar Néphadsereg, a BM, a polgári védelem és a Munkásőrség békelétszáma ne haladhatta meg hosszabb távon a lakosság számának 1,8%-át (kb. 180 000 fő). Előírták, hogy a néphadsereg a Varsói Szerződés szövetségi rendszerén belül vállalt kötelezettségeit az „addigi szinten” lássa el. A néphadseregnek a következő ötéves tervidőszakban

⁹ Jelentés az MSZMP KB 1968. február 8-i, a honvédelem helyzetére vonatkozó határozatából adódó feladatok vizsgálatának eddigi tapasztalatairól. 1969. október 10.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1969. október 21-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 501. ó. e. 43–53., 5. o.

¹⁰ Jelentés a Politikai Bizottságnak a fegyveres erők és testületek helyzetéről. Javaslat a fejlesztésük során létrejött problémák rendezésére. 1970. május 23.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. június 2-én tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 519. ó. e. 16–49., 2. o. Hosszas előkészítő munkálatok után az 1972. június 27-én kiadott 00015. számú honvédelmi miniszteri parancs intézkedett a felső katonai vezető szervek korszerűsítéséről. Ehrenberger (2006) 284–287. o. A HM átszervezéséről lásd Szani (2006) 99–100. o.

5–6000 fős katonai és 1800 fős polgári alkalmazotti létszámbővítést engedélyezett a pártvezetés.¹¹

Időközben a Honvédelmi Bizottság jóváhagyta a védelmi szektor IV. ötéves tervét. 1970 júliusában a Honvédelmi Bizottság külön határozatban rögzítette a fegyveres erők és -testületek közvetlen és közvetett kiadásainak mértékét az 1971–1975. közötti időszakra, az összehasonlíthatóság érdekében 1968. évi árakon. A közvetlen kiadásokra 45%-kal, a közvetett védelmi kiadásokra 24%-kal magasabb összeget irányzott elő az Országos Tervhivatal, így a III. ötéves terv 77 milliárd Ft-os költségével szemben a IV. ötéves tervben 110 milliárd Ft-ot kívántak felhasználni. A legnagyobb növekményt a HM (49%) és a Munkásőrség (60%) könyvelhette el. A teljes előirányzatból a HM kerete 68,3 milliárd Ft-ot tett ki (folyó áron 71,4 milliárdot).

A közvetett kiadások között jelent meg a hadiipar állóeszköz-fejlesztése: erre 2 milliárd Ft-ot irányoztak elő (kétharmaddal többet, mint az előző tervidőszakban), a beruházások felét vállalati, felét állami költségvetési forrásból kívánták fedezni. A ki nem használt hadiipari kapacitások költségvetési finanszírozására 0,8 milliárd Ft-ot irányoztak elő.¹²

A HM előző ötéves tervének végrehajtását alapvetően sikeresnek ítélte az Országos Tervhivatal: számos korszerű eszközt szerzett be a néphadsereg (páncéltörő rakéták, önjáró légvédelmi lövegek, félautomatikus légvédelmi vezetési rendszer), új vezetési pontok létesültek, 24–26%-os bérfejlesztést hajtottak végre a hivatásos és polgári állományánál. Nem sikerült ugyanakkor beszerezni a csapatlégvédelmi rakétákat, és a gyártási nehézségek miatt kevesebb páncélozott szállító járművet vehetett át a Magyar Néphadsereg.

A HM ugyancsak 1970. júliusban elfogadott IV. ötéves terve a néphadsereg létszámának 7800 fős (katona 6000, polgári alkalmazott 1800) növelését tette lehetővé. 1968. évi összehasonlító áron a következő kereteket biztosította öt évre: 47,9 milliárd Ft költségvetés, 4,3 milliárd Ft beruházás, 16,1 milliárd Ft speciális import (400 millió rubel). (Utóbbinak összegét jelentősen megdobta, hogy 1971-től a Szovjetunió nem kívánt hitelre haditechnikát adni.) A beszerzésekre több mint 50%-kal többet kívántak fordítani, mint az előző tervciklusban. A hazai haditechnikai vásárlásokat 27%-kal (11,5 milliárd Ft-ra) kívánták emelni, míg az importtechnikanál 85%-os növekedéssel számoltak. A lövészfegyvereket és löszereiket, a különleges járműveket, a híradó- és vegyvédelmi szükségletek nagy részét itthonról vásárolta a hadsereg. A szövetséges országokból érkeztek az új

¹¹ Javaslat a Politikai Bizottságnak a fegyveres erők és testületek fejlődése során létrejött problémák rendezésére. 1970. október 13.; A Politikai Bizottság 1970. október 20-i határozata a fegyveres erők és testületek fejlődése során létrejött problémák rendezésére. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 529. ó. e. 41–50., 60–61. o.

¹² A fegyveres erők és testületek közvetlen és közvetett védelmi kiadásainak alakulása a IV. ötéves terv időszakában. 1970. július 7.; a HB 7/214/1970. sz. határozata. 1970. július 17. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d.

vadászgépek, a korszerű lokátorok, a rakéták, harckocsik, páncéltörő rakéták, helikopterek és szállító-repülőgépek.¹³

A Magyar Néphadsereg létszámkeretét – az MSZMP PB-határozatok és a további egyeztetések nyomán – 1970. december közepén véglegesítette a Honvédelmi Bizottság. Az engedélyezett létszám – a polgári védelem alakulatai és az új kiképzési rendszerű műszaki csapatok nélkül – békeidőszakra 121 800 főben, mozgósítás esetére 295 000 főben határozott meg. A Honvédelmi Bizottság ugyanakkor utasította a HM-et, az Országos Tervhivatalt és a PM-et: vizsgálják meg a hátszági rendeltetésű alakulatok, intézetek és szervek állományának csökkentési lehetőségét.¹⁴

E létszám megállapításra már a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságával folytatott előzetes tárgyalások alapján került sor. A néphadsereg 1971–1975. évi fejlesztéséről hónapok óta folytak az egyeztetések, majd az MSZMP Politikai Bizottsága 1971. február 23-án hozzájárult az erről szóló protokoll március 1-jei aláírásához.¹⁵

A Honvédelmi Bizottság elnöke, Fehér Lajos elnöki hatáskörben hozott határozattal 1971. március 15-én hagyta jóvá a honvédelmi miniszter és a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka által aláírt jegyzőkönyvet és annak mellékleteit.¹⁶

A Jegyzőkönyv jelenleg hozzáférhető tervezeti példánya „az imperialista államok fegyveres erőinek növekedésére” és az Európában tapasztalható állandó NATO-agresszióveszélyre hivatkozva rögzítette a következő öt év fejlesztési tennivalóit. A Magyar Néphadsereget meglévő harci állományának lényeges módosítása nélkül, a magasabbegységek és egységek szervezetének további korszerűsítésével, tűz- és csapásmérő erejének növelésével, valamint a haderőnemek és fegyvernemek között kialakult arányok módosításával kívánták modernizálni. Az 1971–1975. években a Magyar Néphadsereg összlétszámát békeidőben 102–103 000 főben (ebből az Egyesített Fegyveres Erők állományába kijelölve 63–65 000 fő), háborúban 290–295 000 főben (ebből az Egyesített Fegyveres Erők

¹³ A Honvédelmi Minisztérium IV. ötéves terve. 1970. július.; a HB 8/214/1970. sz. határozata. 1970. július 17. Uo. A hitelproblémáról lásd Germuska (2010) 135–138. o. A Szovjetunió a KGST HÁB 1970. május 26–29-i, berlini ülésén hivatalosan is bejelentette, hogy a továbbiakban nem kíván hitelt nyújtani a haditechnikai szállításokra. Uo. 138. o.

¹⁴ A 8/217/1970. sz. HB határozat, 1970. december 17. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d. Az új kiképzési rendszerű műszaki alakulatokat a HB 2/160/1964. sz. határozattal állították fel, 1964. április 17-én. (HL HB iratok 2. d.) Az 1960-as években egy közlekedési és egy általános műszaki dandár tevékenykedett különböző civil és katonai beruházásoknál.

¹⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. február 23-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 546. ó. e. 4. o.

¹⁶ A HB 2/220/1971. sz. határozata – A Magyar Néphadsereg csapatainak az Egyesített Fegyveres Erők állományába történő kijelölésével és 1971–1975. évi fejlesztésével kapcsolatos „Jegyzőkönyv” jóváhagyása. 1971. március 15. HL HB iratok 5. d. A Jegyzőkönyv sem a HM sorozatban (HL HB iratok 5. d.), sem pedig a HB Titkársága előterjesztései között nem található meg (MNL OL XIX-A-98 95. d. 135. t.).

állományába 180–185 000 fő) határozták meg. Az Egyesített Fegyveres Erők állományába a korábbiakon túl kijelöltek két rádiótechnikai ezredet és a csapatrepülőknél egy felderítő-helyesbítő repülő ezredet. A szárazföldi erőknél szervezeti korszerűsítést, a honi légvédelmi csapatoknál az összes magasságon összefüggő rádiolokációs mező létrehozását, egy új felderítő-helyesbítő repülőezred felállítását, valamint egy vadászbombázó repülőalakulat létrehozásával kapcsolatos szabályok kidolgozását tűzték célul.

Az Egyesített Fegyveres Erők állományába kijelölt csapatoknál a protokoll cél-szerűnek tartotta megvalósítani:

- a rakétadandároknál az R-11M komplexumok R-17 komplexumokra való lecserélését,
- a harckocsicsapatoknál folytatni a T-34-es harckocsik lecserélését,
- folytatni a rakéta és páncéltörő eszközökkel való ellátást, valamint a páncélozott harci járművekkel és átkelő eszközökkel való feltöltést,
- új rádiórelé állomásokat és egyoldalsávós rádióállomásokat rendszeresíteni,
- megkeresni a módját, miként lehet a fontosabb ipari körzetek védelmére vegyes rakéta-légvédelmi csoportosításokat létrehozni,
- a vadászlégierőt teljes mértékben átfegyverezni MiG-21-esekre, fokozni a légierő automatizált irányítási rendszereinek (Vozduh-1P) számát.

A felek rögzítették, hogy a Magyar Néphadseregnél befejeződik az összes szükséges anyagokból (kivéve néhány lőszerfajtát) a 30 napi tartalék felhalmozása, és megkezdődik a felkészülés a 60 napi tartalék képzésére. A mellékletben felsorolt haditechnikai eszközökből szinte mindenből 100%-os feltöltöttséget terveztek 1975-re, kivéve többcélú katonai gépkocsikból (75%), a hazai gyártású front- és hadsereg-rádióállomásból (25%), illetve az R-107 URH rádióállomásból (50%). A híradóeszközök döntő részét magyarországi gyártásból kívánták biztosítani.¹⁷

A Honvédelmi Bizottság 1971 szeptemberében fogadta el az új mozgósítási alapelveket, amelyek már rakétafegyverekkel megívott „döntő osztályháborúval” számoltak. A felkészülési és gazdaságmozgósítási időszak ezen elvek szerint radikálisan lerövidült, ezért a békeidőszaki tartalékfelhalmozás került előtérbe. A dokumentum új fogalomként vezette be a számítás év tervét (SZÉ), amely a gazdaságmozgósítás alapvető okmánya lett. „A számítási év terve a népgazdaság anyagi és személyi erőforrásai, lehetőségei maximális igénybevételével mérlegszerűen tartalmazza a fegyveres erők és testületek haditechnikai és hadfelszerelési cikkekkel, valamint egyéb anyagi eszközökkel való ellátását, a polgári lakosság védelméhez és ellátásához, a népgazdaság működéséhez, továbbá a nemzetközi kötelezettségek teljesítéséhez szükséges eszközöket” – szölt a definíció. Mint alaptervet, a számítá-

¹⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Néphadsereg csapatainak az EFE állományába történő kijelöléséről és 1971–75. évi fejlesztéséről. D. n. HL MN 1979/T 1753. d. 3454. ó. e. A dokumentumnak a fejlécén és a végén 1970. évi befejezetlen dátum áll, sem hónap, sem nap nincs odaírva – feltehetően a készítői abban bíztak, hogy az okmányt még az évben aláírják.

si év tervét ötévente kellett kidolgozni. A Honvédelmi Bizottság által jóváhagyott okmány részletesen szabályozta a kidolgozandó részletes intézkedési terveket, valamint a felkészülési munkába bevont szervek és intézmények feladatait.¹⁸

Mérséklődő ütemű fejlesztés

A kiadások a nominális emelkedés ellenére csak 1971-ben és 1972-ben érték el a célt tűzött arányt a nemzeti jövedelemhez viszonyítva (4,5–4,6%). 1973-ban a HM kerete éppen csak túllépte a 4%-ot, ezért az ősz folyamán az Országos Tervhivatal és a hadsereg vezetése is felülvizsgálta az addigi felhasználást. A Honvédelmi Bizottság 1973. szeptember 27-i ülésén Czinege Lajos amellett érvelt, hogy a sorállomány és a tisztek szolgálati és életkörülményeinek javításához, építési beruházások pótlásához ismét szükséges lenne biztosítani legalább 4,4%-os részesedést a nemzeti jövedelemből. Timár Mátyás, miniszterelnök-helyettes, a Gazdasági Bizottság elnöke viszont úgy értékelte, hogy erre bizonyosan nem lesz lehetőség, mert „a reálbérek tervezett emelésének alsó szintjétől is elmaradtunk, és ennek biztosítása előttünk álló feladat”. A Honvédelmi Bizottság a vita alapján utasította a HM-et, az Országos Tervhivatalt és a PM-et, hogy vizsgálják meg, mennyi haditechnikai import halasztható a következő tervidőszakra, illetve hogyan biztosítható a sorállomány illetményemelése.¹⁹

Egy hónappal később, 1973. október 25-én a Honvédelmi Bizottság az új javaslatok alapján úgy döntött, hogy a HM ötéves tervét 847 millió Ft-tal meg kell emelni (72,25 milliárdra), ugyanakkor 3 milliárd Ft értékű haditechnikai eszköz és anyag beszerzését át kell ütemezni 1975 utánra. Ebből 737 millió Ft-nyi beszerzés érintette a hazai gyártókat (Buda-Pest vivőfrekvenciás berendezések, rádióállomások, harckocsiaknak, géppuskák stb.); 2,22 milliárdot pedig a haditechnikai importból toltak át a következő tervidőszakra (MiG-21-esek, repülőgépek-rakéták, a csapatlégvédelmi rakéták 50%-a).²⁰

Időközben sor került a Honvédelmi Bizottság ügyrend felülvizsgálatára is – többek között a létszámtúllépésre és a megyei honvédelmi bizottságok megalkakulására hivatkozva, a Honvédelmi Bizottság titkára, Trombitás Dezső javaslata alapján 1973. áprilisában.²¹ A Honvédelmi Bizottság módosított ügyrendjét

¹⁸ A népgazdaság háborúra történő felkészítésének és mozgósításának alapelvei. 1971. szeptember hó.; a HB 4/224/1971. sz. határozata. 1971. szeptember 24. MNL OL XIX-F-17-s TUK 59. d. Az idézet helye: 15. o.

¹⁹ Jegyzőkönyv a HB 1973. szeptember 27-én megtartott 242. üléséről, valamint a HB 8/242/1973. sz. határozata – A Honvédelmi Minisztérium IV. ötéves tervében előírt célkitűzések teljesíthetőségéről, valamint az V. ötéves terv időszakára halasztható feladatokról. MNL OL XIX-A-16-aa 122. d.

²⁰ A HB 6/243/1973. sz. határozata – A Honvédelmi Minisztérium IV. ötéves tervében előírt célkitűzések teljesíthetőségéről, valamint az V. ötéves terv időszakára halasztható feladatok. 1973. október 25 MNL OL XIX-A-16-aa 122. d.

²¹ Feljegyzés Fehér Lajos elvtárs részére. 1973. április 10. MNL OL XIX-A-98 126. d.

1974. április 17-én elnöki hatáskörben hozott határozattal léptették érvénybe. Az új szabályozás szerint „a HB elnökét, tagjait és titkárát a Minisztertanács nevezi ki, illetve menti fel”, amivel így feloldották a korábbi megkötéseket. A Honvédelmi Bizottság feladatkörében nem történt érdemi változás, inkább hozzáigazították az 1962-től kialakult gyakorlathoz, illetve változásokhoz. Így került például a feladatok közé a megyei (fővárosi) honvédelmi bizottságok munkájának irányítása, vagy a Hadiipari Kormánybizottság tevékenységének irányítása. Az új ügyrend a korábbiaknál részletesebben szabályozta a Honvédelmi Bizottság Titkárság feladatait, és külön előírta, hogy a Minisztertanács részére tájékoztató jelentést kell készíteni a Honvédelmi Bizottság üléseiről.²² 1974 és 1980 között újabb szervezeti változás nem történt, a Honvédelmi Bizottság az addig kialakult munkarendje szerint működött tovább. 1976 tavaszán az Országgyűlés elfogadta az 1976. évi I. törvényt a honvédelemről (kihirdetve: 1976. március 31.), amelynek 10. § (2) bekezdése foglalkozott a HB-val: „A Minisztertanács a honvédelemmel kapcsolatos egyes feladatait – az általa megállapított körben – a Minisztertanács Honvédelmi Bizottsága útján látja el.” A háború esetén az ország irányítását átvevő Honvédelmi Tanács jogkörét a törvény 9. §-a 4 pontban összegezte.

A HM 1974 októberében, az V. ötéves terv összeállításának kezdetén, terjedelmes előterjesztéssel fordult a Honvédelmi Bizottsághoz. Ebben 30 oldalon részletezték a tervidőszak eredményeit és hiányosságait, valamint a következő periódus fejlesztési feladatait. Utóbbiak teljesítéséhez a HM a 4,5%-os részarányának megfelelő 122 milliárd Ft biztosítását feltétlenül szükségesnek ítélte.

Az ötéves terv folyamán (1974-ig) 260 db korszerű T-54/55-ös harckocsi került a néphadsereghez, 100 db T-34-est kivontak a rendszerből. A haderő 700 db magyar gyártmányú D-944 páncélozott szállító harcjármű kapott, ezzel nagyban javult felderítő- és lövész alegységek mozgékonyasága és fegyverzete. Új hadműveleti-harcászati rakétákat kapott a néphadsereg (a R-11-esek helyett R-17-eseket); továbbá 24 db BM-21 sorozatvetőt (ezzel számuk 54-re nőtt); valamint 54 db (D-20-as) 152 mm-es ágyútarackkal bővült a tüzérség. A csapatok páncéllhárító képességét 60 db félautomata páncéltörő rakétás harcjármű bevezetésével javították (Maljutka-P rakéta páncéltörőkkel). Megkezdődött a szárazföldi csapatok légvédelmének átfegyverzése: 5 üteg (20 db) Kub rakétakomplexummal és 28 db Sztrela-1M légvédelmi rakétás harcjárművel váltották ki a korábbi légvédelmi lövegeket és géppuskákat; valamint megkezdődött a vállról indítható Sztrela-2M légvédelmi rakéták (126 db) rendszerbe állítása. Az első lépcsős harckocsihadosztálynál pedig a légvédelmi ütegeket 20 db Silka négycsöves, önjáró gépágyúkkal szerelték fel. Így a Magyar Néphadsereg első lépcsős hadosztályai

²² A HB 2/248/1974. sz. határozata – a Kormány Honvédelmi Bizottsága feladatáról és ügyrendjéről. 1974. április 17. MNL OL XIX-A-16-aa 123. d. A Hadiipari Kormánybizottság 1963. október 16-án, a HB 1/154/1963. számú határozata alapján alakult meg a nemzetközi haditechnikai együttműködés tárcaközi koordinációja érdekében. HL HB iratok 2. d.

nak (két gépesített és egy harckocsihadosztály) és a hadseregközvetlen csapatainak harcképessége elérte a szövetséges erők átlagszínvonalát.

A repülőcsapatoknál 50 db MiG-21-es beszerzésével le tudták cserélni az elavult típusokat (MiG-15, 17 és 19). A rádiótechnikai csapatok 40 db új lokátort kaptak. A honi légvédelmi rakétacsapatoknál a vietnámi háború és az 1973-as arab-izraeli háború tapasztalatai alapján egyértelmű volt, hogy az 1960-as évek elején beszerzett SzA-75 Dvina-rakétakomplexumok immár nem nyújtanak kielégítő védelmet. Ezeket – legalább részlegesen – lecserélni javasolta a HM Volhov és Nyeva rendszerekre. Az említett technikai fejlesztésekhez 14 000 fős létszám-bővítés szükségeltetett – ebből 6000 katona és 1800 polgári alkalmazott felvételét engedélyezte az MSZMP PB, a többi átcsoportosítással oldotta meg a hadsereg.

Az 1976–1980-as időszakra vonatkozó tervek megfogalmazásánál – a korlátozott anyagi lehetőségek miatt – a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága elvi ajánlásainak egy részét kényszerűen elhagyták. Így például a HM nem kívánt beszerezni 360 db láncaltapas gyalogsági harcjárművet, 3 db hadművelleti-harcászati rakétakomplexumot, 28 db önjáró négycsövű légvédelmi gépágyút, 30 db vadászbombázót, 12–16 db helikoptert; és lényegesen kevesebbet kívánt vásárolni D-944 páncélozott szállító harcjárműből (650 helyett 320 darabot), lövegéből és sorozatvetőből (270 helyett 180 darabot), valamint a Kub és Sztrela-1M komplexumokból (68-68 db helyett 24-24 darabot). Folytatni kívánták a harckocsipark korszerűsítését (220 db új beszerzése, és az utolsó T-34-esek kivonása); a tüzérő növelését (78 db Gvozdgyika 122 mm-es önjáró löveg és 108 db D-20-as 152 mm-es ágyútarack); a páncéltörő képesség és a légvédelem fejlesztését (36 db Maljutka-P rendszer, 6 üteg Kub-komplexum, 24 db Sztrela-1M, 54 db Sztrela-2M); a vadászrepülőpark korszerűsítését (50 db új MiG-21); valamint 70 db új lokátorral javítani a nyugati és déli határ védelmét. A fejlesztések létszámgigényét 12 000 főben határozták meg, ebből 5000-et átcsoportosítással nehezen, de kigazdálkodhatónak ítélték.²³

A Honvédelmi Bizottság Titkársága külön feljegyzésben értékelte a HM előterjesztését Borbándi János elnöknek. A romló gazdasági kilátások miatt az Országos Tervhivatal által előzetesen közölt keret még a szokásosnál is messzebb volt a HM elképzeléseitől: 112,5 milliárd Ft-ot ajánlott meg öt évre (HM: 122 milliárd), 4 milliárd Ft beruházást (HM: 7,5–8 milliárd), és 3000–3500 fő létszámnövekedést az egész védelmi szektorra (HM egymaga: 7000 fő). Trombitás Dezső HB-titkárságvezető még megközelítően sem tartotta elfogadhatónak az Országos Tervhivatal elképzelését. A nemzeti jövedelemből való részesedés értelmezése körül immár szinte menetrend szerinti vita alakult ki: a PB-határozat ugyanis nem rögzítette, hogy a 4,5%-ot a tervezett vagy a realizált nemzeti jövedelemhez képest kell-e számítani. Trombitás amellet érvelt, hogy nem célszerű a realizált

²³ Jelentés az MSZMP PB 1968. november 26-i határozata végrehajtásának helyzetéről és az MN ötödik ötéves tervének koncepciójáról, valamint a realizálás feltételeiről. 1974. október 17. MNL OL XIX-A-98 101. d. 170. t.

számokhoz viszonyítani, mert ez „olyan képet adhat, hogy honvédelmi fejlesztésünket elhanyagoljuk, és a párthatározattól eltérő módon, alacsonyabb szinten valósítjuk meg”. (Az érvelés persze feltételezte, hogy a nemzeti jövedelem a tervezettnél nagyobb mértékben fog nőni, és ilyen esetben a honvédelemre nominálisan beállított összeg egy megvalósult magasabb outputhoz képest kisebb arányt mutat.) A Honvédelmi Bizottság Titkárság tehát leszögezte: a tervidőszak kezdetén meg kell állapítani egy részesedést a honvédelem számára.

A létszámkérdést illetően a Honvédelmi Bizottság Titkárság kritikusabb volt: egyfelől elismerte a létszámnövelés technikai szükségességét, másfelől az előző évek egyre duzzadó szervezeteire utalt, valamint az 1980 után várható demográfiai helyzetre, amikor egyre nehezebb lesz a megemelt létszámkeretet feltölteni sorkatonákkal. A légvédelemnél Trombitás szerint túl pesszimista képet festett a HM előterjesztése, és a szovjet Déli Hadseregcsoport légvédelmi erőinek a honi légvédelembe történő erőteljesebb bevonását vetette fel.²⁴

A Honvédelmi Bizottság október 24-i ülésén Lázár György OT-elnök emlékeztetett arra, hogy a világgpiaci árváltozások és a külkereskedelmi cserearányok romlása miatt a nemzeti jövedelem növekedésének korábban tervezett üteme nem tartható a következő ötéves tervidőszakban, illetve a növekedésnek csak a kisebb része jelent majd ténylegesen felhasználható pluszforrást.²⁵ Czinege Lajos vezérezered honvédelmi miniszter ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a HM által javasolt fejlesztési elgondolások már így is „a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségeink alsó határán vannak”. Ezért például – bár azt a szovjetek évek óta felszabályozták – a következő tervidőszakban sem javasolta a HM magyar vadászbombázó légierő létrehozását. A Honvédelmi Bizottság végül csak tájékoztatóként vette tudomásul a jelentést, és a teljes védelmi szektorra (HM, BM, Munkásőrség) kiterjedő javaslat kidolgozását kérte az Országos Tervhivaltól létszámfejlesztés és pénzügyi lehetőségek ügyében egyaránt.²⁶

Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya az újraszámolt nemzeti jövedelem prognózisai alapján lényegesen szerényebb mértékű ráfordításra tett javaslatot. 1974. decemberében két költségváltozatot terjesztett a Honvédelmi Bizottság elé: egy „optimális irányba közelítő” és egy „az erőforrásokhoz és a lehetőséghez igazodó, mérsékelt ütemű fejlesztést biztosító” verziót. Utóbbi 154–159 milliárd Ft felhasználását irányozta elő öt évre a fegyveres erőknek és testületeknek, ezen belül 108–110 milliárdot a néphadsereg számára; és ezt hagy-

²⁴ Feljegyzés Borbándi János elvtárs részére a Magyar Néphadsereg V. ötéves tervének koncepciójáról. 1974. október 23. MNL OL XIX-A-98 127. d. Az idézet helye: 2. o.

²⁵ 1973-tól robbanásszerűen megemelkedtek az olajárak, aminek következtében gyorsan nőtt a külkereskedelmi hiány, megkezdődött Magyarország eladósodása. Az 1973 utáni hazai gazdasági folyamatokról lásd Honvári (2006) 459–464. o.

²⁶ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1974. október 24-én megtartott 252. üléséről; a 2/252/1974.sz. HB határozat – Az MN V. ötéves tervének koncepciójáról, valamint a realizálás feltételei. 1974. október 24. HL HB iratok 6. d.

ta jóvá a Honvédelmi Bizottság is december 6-án.²⁷ A HB ugyanezen ülésén vitatták meg a HM ötéves tervkoncepcióját is, amely részletesen ismertette a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága elvi ajánlásait is. Az ajánlásban megfogalmazottak, a szárazföldi csapatok intenzív fejlesztése (tűzerőben, védettségben, légi oltalmazottságban, mozgékonyágban) és a honi légvédelem fejlesztése, mintegy 140–150 milliárd Ft-ot igényelt volna. Ezen szovjet igények részleges teljesítésével, átcsoportosításokkal igyekezett a HM beférni az Országos Tervhivatal által megszabott költségkeretek közé. A HB-határozat a költségkeret meghatározásán (108–110 milliárd Ft) előírta, hogy a terv első két évében szerényebb összegeket tud biztosítani az állami költségvetés.²⁸

A Magyar Néphadsereg engedélyezett létszámát külső jogszabályi változások is érintették. Mivel 1975-től a katonai egészségügyi intézményekben is alkalmazni kellett a munkaidő-csökkentési előírásokat, 100 fős létszámemelést engedélyezett a Honvédelmi Bizottság 1974. december 10-én. Így a Magyar Néphadsereg béke-létszáma 124 440 fő lett.²⁹

1975 tavaszán viszont a HM kérésére csökkentették a létszámot, 118 725 főre. Ugyanis a nem szorosan védelmi jellegű szolgáltatói tevékenységeket és a szociális, kulturális intézményeket leválasztották a néphadseregről, és azokat önálló intézményekké szervezték. Az intézkedéssel mintegy negyedével csökkent a Magyar Néphadsereg polgári alkalmazottainak a száma.³⁰

A gazdasági realitások kemény korlátjainak figyelembevételével készült az MSZMP Politikai Bizottsága elé kerülő javaslat a fegyveres erők és testületek V. ötéves tervének fő irányairól. Az 1975. júniusi tervezet 109 milliárd Ft-ot szánt a HM, illetve 156,2 milliárd Ft-ot a teljes védelmi szektor kiadásaira, amivel éppen csak a szinten tartást lehetett biztosítani. A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága modernizálási ajánlásai és a magyar költségvetésből finanszírozható technikai beszerzések között meglehetősen nagy különbség alakult ki, ezt végül tudomásul vette a Főparancsnokság, és eszerint is készítették elő az aláírandó protokollt. (Az ajánlások és a tervezett beszerzések közötti különbségeket mutatja az 5.1. táblázat.)

5.1. TÁBLÁZAT. A VSZ EFEF ajánlásában, illetve a HM 1976–80. évekre szóló terveiben szereplő haditechnikai beszerzések.

Forrás: Javaslat a Politikai Bizottságnak az ötödik ötéves terv időszakában a Magyar Néphadsereg fejlesztésére. 1975. június 16. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 667. d. e. 139. o.

Eszköz megnevezése	A beszerezni kívánt mennyiség (db)		Különbség (db)
	az EFEF szerint	a HM szerint	
Honi légvédelmi rakétakomplexum	9	4	5
Közepes harcokcsi kivonandó T-34-es csereként rendszerbe állítandó T-54 és T-55	186	186	54
Láncaltapas gyalogsági harcjármű	240	186	360
PSZH	360	0	330
Hadműveleti-harcászati rakétaüteg komplexum	650	320	3
Harcászati rakétakomplexum	3	0	3
Tüzérségi löveg, sorozatvető	4	1	90
Kub csapatlégvédelmi jármű	270	180	36
Sztrela-1M légvédelmi rakéta harcjármű	72	36	44
Silka önjáró négycsövű légvédelmi gépágyú	68	24	28
Rakéta páncéltörő harcjármű	28	0	21
Honi elfogó vadászpilóta repülőgép	81	60	12
Vadászbombázó repülőgép	12	0	30
Helikopter	30	0	12–16

A PB 1975. június 30-i ülésén Czinege Lajos honvédelmi miniszter a következő szavakkal védelmezte a hadsereg költségvetési pozícióit: „A következő öt évben nem is gondolhatunk arra, hogy a hátrányt behozzuk. Ezért szerényen mi csak annyit mondunk, ne romoljon a helyzetünk.” Az érvelést azonban Kádár János ekként hátrította el: „A Szovjetunió pontosan ismeri a mi jelenlegi gazdasági helyzetünket. [...] Nagyon jól tudja, hogy Magyarország az európai szocialista országok közül a legszorultabb helyzetbe került a nemzetközi hatások miatt. [...] Czinege elvtárséknak úgyis meg kell még tárgyalni, nekik is meg kell mondani, hogyan áll Magyarországon a tervezés. Legyen szíves, erre utaljon, és kérjük: a hadsereg-fejlesztési terveknek vegyék figyelembe azt, amit a szovjet kormány, az SZKP KB általában ismer és tudomásul vett. Jó lenne valamelyest széthúzni ezt az ötéves programot, mondjuk egy fél évvel.”

A PB-határozat is igen óvatosan fogalmazott több vonatkozásban, és további egyeztetést írt elő a tervezőapparátusoknak a népgazdaság lehetőségei és a fegyveres testületek igényei közelítése érdekében, de a nemzetközi kötelezettségek megsértése nélkül. Elvárásként fogalmazódott meg az is, hogy az „ország gazdasági és egyensúlyi helyzetéből kiindulva” a kiadások éves növekedési üteme 1976–1977-ben mérsékelt legyen.³¹

³¹ Javaslat a Politikai Bizottságnak a fegyveres erők és testületek V. ötéves tervének fő irányaira.

²⁷ A 10/253/1974. sz. HB határozat. 1974. december 6. MNL OL XIX-A-16-aa 125. d.

²⁸ Előterjesztés az MN ötödik ötéves tervének koncepciójáról, valamint a realizálás feltételeiről. 1974. november 29.; a HB 11/253/1974. sz. határozata. 1974. december 6. MNL OL XIX-A-16-aa 125. d.

²⁹ A HB 1/254/1974. sz. határozata – A munkaidő-csökkentés további kiterjesztéséről a katonae-gészségügyi intézetekben. 1974. december 10. MNL OL XIX-A-16-aa 125. d.

³⁰ A HB 6/256/1975. sz. határozata – A Magyar Néphadsereg IV. ötéves tervidejére engedélyezett békelétszámának csökkentése. 1975. április 24. MNL OL XIX-A-16-aa 125. d.

A Varsói Szerződés kötelezettségeket rögzítő Protokollt (Jegyzőkönyv) 1975. november 3-án írta alá az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka és a Czinege Lajos honvédelmi miniszter.³²

A Honvédelmi Bizottság 1975. december 24-i ülésén 108 milliárd Ft-ban véglegesítette a Magyar Néphadsereg V. ötéves tervének előirányzatát. A nemzetközi piaci kilátások és a növekvő hazai infláció miatt a Honvédelmi Bizottság addig szokatlan kitévelt rögzített a határozatban: „[a HB] felhívja a honvédelmi miniszter figyelmét, hogy az ártervezés és áralakulás bizonytalanságai és a tervidőszakban esetleg jelentkező többletfeladatok miatt felmerülő költségek fedezetére évente a költségvetési kiadások 3%-os, a speciális importbeszerzéseknél és a beruházásoknál pedig 10–10%-os tartalékot képezzen. E tartalék felhasználásáról a HM saját hatáskörben dönthet.” A néphadsereg rendszeresített létszámában mindössze 2000 fős bővítést engedélyezett a HB. Az e helyütt tételeken nem részletezett hazai technikai beszerzésekre 8,9 milliárd Ft-ot engedélyezett a határozat. Ezzel tovább csökkent a néphadsereg magyarországi beszerzése, amint azt az 5.2. táblázat is mutatja – összesen 14 százalékponttal az előző tervidőszakhoz képest.³³

5.2. TÁBLÁZAT: A hazai és az import haditechnikai beszerzések aránya a Magyar Néphadseregél 1971 és 1980 között, 1971–1975 tényadatok alapján, 1976–1980-ra vonatkozóan terv szerint.

Forrás: A Magyar Néphadsereg V. ötéves terve. 1975. november 12. 15. o. MNL OL XIX-A-16-aa 126. d. Megjegyzés: A speciális technika minden bizonnyal a rakétaeszközöket takarja.

Megnevezés	A beszerzett technika megoszlása 1971–1975	A beszerzendő technika megoszlása 1976–1980
I. Hazai haditechnika		
Repülőtechnika	0,1	0,2
Tüzérségi és gyalogsági fegyverek	1,9	2,0
Műszerek, optikai eszközök	0,9	1,8
Lőszerek	3,1	4,9
Páncélos technika	0,3	0,4
Rádiólokáció, radiológiai és katonai hírközlő eszközök	9,3	10,1
Műszaki fegyverzeti eszközök	3,5	3,1
Vegyivédelmi eszközök	2,6	2,2
Gépkocsi technika	19,5	2,5
Összesen	41,2	27,2

1975. június 21.; Javaslat a Politikai Bizottságnak az ötödik ötéves terv időszakában a Magyar Néphadsereg fejlesztésére. 1975. június 16.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1975. június 30-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 667. ó. e. 108–116.; 124–141., 7–9. o. Az idézet helye: 236–237. o.

³² A HB 2/263/1975. sz. határozata, 1975. november 24. A Magyar Néphadsereg csapatainak az Egyesített Fegyveres Erők állományába történő kijelöléséről és 1976–1980. évi fejlesztésével kapcsolatos „Jegyzőkönyv” jóváhagyásáról. HL HB iratok 7. d. A Jegyzőkönyv ugyanakkor nincs mellékelve a határozathoz.

³³ Előterjesztés – A Magyar Néphadsereg V. ötéves terve. 1975. november 12.; az 5/262/1975. HB határozat. MNL OL XIX-A-16-aa 126. d.

Megnevezés	A beszerzett technika megoszlása 1971–1975	A beszerzendő technika megoszlása 1976–1980
II. Speciális import		
Speciális technika	16,4	25,1
Repülőtechnika	17,0	18,0
Fegyverzeti technika	10,6	11,1
Páncélos és műszaki technika	9,3	9,8
Híradótechnika	4,2	8,3
Vegyivédelmi eszközök	0,8	0,5
Összesen	58,8	72,8
Mindösszesen	100,0	100,0

A honi légvédelem átfegyverzése kiemelt fontosságú volt az V. ötéves tervben is. A korábban beszerzett rendszerek csoportosítása már nem biztosította megfelelően a legfontosabb hadászati körzetek védelmét, a kis magasságon támadó légi célok felderítésének és megsemmisítésének gyenge hatásfokkal tett eleget, elmaradt a felderítő és tűzvezető rendszerek rádióelektronikai zavarvédelme, a meglévő eszközök elhasználódtak az 1970-es évek közepére. A 15 év alatt, 3 ütemben végrehajtani tervezett fejlesztéssel főként Budapest (I. ütem), Dunaújváros (II. ütem) és Miskolc térségének (III. ütem) védelmét kívánták javítani, a rádiótechnikai felderítés alsó határát csökkenteni, hatáskörét kiterjeszteni, a felderítést és megsemmisítést minden magasságon (50-m-től 30 000 m-ig) hatékonyra tenni, javítani a zavarás elleni védelmet.³⁴

Az I. fejlesztési ütemet 1976 és 1983 között kívánta megvalósítani a HM, erre a részletes felmérések alapján elegendőnek is tűnt az előzetesen jóváhagyott 1,1 milliárd Ft beruházási keret. Ehhez adódott a technikai fejlesztés 2,5–2,6 milliárd Ft-os importköltsége, valamint az egyéb felszerelések, lakások, laktanyák építésének költsége, amelyekkel együtt a tervidőszakban 4,06–4,18 milliárd Ft-ot igényelt a projekt megvalósítása. A Honvédelmi Bizottság engedélyét mindehhez 1976. március 25-én meg is kapta a HM.³⁵

Miközben a magyar gazdaság egyre súlyosabb külkereskedelmi cserearányromlással, növekvő külkereskedelmi hiánnyal és költségvetési deficittel nézett szembe, a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1976. november 25–26-i bukaresti ülésén jelentős haditechnikai fejlesztési programot fogadott el, amely alaposan felforgatta az addigi terveket. A Politikai Tanácskozó Testület az Egyesített Fegyveres Erők állapotát és előző évekbeli fejlesztését áttekintve – szovjet javaslatra – jelentős további beszerzéseket javasolt a tagországoknak, hogy minden szövetséges hadsereg rendelkezzen a legkorszerűbb fegyverzettel és haditechnikával. A magyar fél 1976. december 30-án kézhez is kapta a Varsói Szerződés Egyesített

³⁴ Feljegyzés a honi légvédelmi rakétarendszer korszerűsítéséről. 1976. április. MNL OL XIX-A-98 127. d.

³⁵ A honi légvédelmi rakétarendszer fejlesztése. 1976. március 19.; a HB 9/265/1976. sz. határozata. 1976. március 2. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d.

Fegyveres Erők Főparancsnokság ajánlását, amelyben tételesen rögzítették a Magyarországgal szembeni fejlesztési-beszerzési elvárásokat:

- 12 db (egy század) MiG-23MF elfogó vadászpilóta, gépjármű,
- 12 db (egy század) Mi-24 harci helikopter,
- 12 db (egy század) MiG-23BN vadászbombázó,
- 31 db (egy zászlóalj) T-72 harckocsi 125 mm-es löveg,
- 31 db (egy zászlóalj) BMP-1 kételtű páncélozott harcjárművek,
- 6 db (egy üteg) 152 mm-es önjáró löveg,
- 8 db (egy rakéta páncéltörő szakasz) Fagot páncéltörő rakéta,
- a honi légvédelem irányítására automatizált rendszerek, valamint
- 1-2 db helikopterre szerelt légi vezetési pont.

A HM és az Országos Tervhivatal számításai szerint az ajánlások teljes mértékű megvalósítása 16 milliárd Ft többletkiadással járt volna (ez a Magyar Néphadsereg egyévi működési kiadásait meghaladó összeg volt ekkor), ezen belül plusz 390 millió rubel haditechnikai importtal járt volna. 1977 márciusában – tekintettel a nemzetgazdaság sanyarú helyzetére – Czinege Lajos honvédelmi miniszter szerényebb, de még elfogadtatható pluszfejlesztésre tett javaslatot az MSZMP PB-nek: a listáról lehúzta a vadászbombázó századot és a légvédelmi automatizált adattovábbító és irányító rendszert.

A megemelt beszerzések 9–10 milliárd Ft költségkihatását (ezen belül 230 millió rubel import) a PB kényszerűen elfogadandónak ítélte március 22-i ülésén. Minderre úgy látott lehetőséget a magyar pártvezetés, ha a Szovjetunió 6,4 milliárd Ft (180 millió rubel) hitelt nyújt, mert a haditechnikai árak emelkedése már egyébként is milliárdos többletkiadással járt.³⁶

A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete által Bukarestben jóváhagyott fejlesztési program látszólag semmitmondó mondatai mögött – mint az később egyértelművé vált – igencsak nagyszabású szovjet fegyverkezési tervek álltak. A Politikai Tanácskozó Testület 1978. évi ülésére készülve vehette kézhez a magyar katonai vezetés Viktor G. Kulikov marsall, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői főparancsnokának téziseit, amelyben nemcsak az 1976-os határozat végrehajtását tekintette át, hanem újabb fejlesztésekre is tett javaslatot. A HM a szovjet előterjesztést vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az „az Egyesített Fegyveres Erők fejlesztésének irányait és ütemét hosszú időre meghatározó nagy horderejű javaslat”. Éppen ezért Csémi Károly vezérőrnagy, a főparancsnok magyar helyettese, HM-államtitkár találkozót kezdeményezett Kulikovval a tézisek bizonyos kitételeinek és javaslatainak értelmezése és pontosítása érdekében. A november 15-i megbeszélésen a magyar fél megnyugtató választ kapott, hogy mi tekintendő elavult és lecserélendő fegyverzetnek (a Magyar Néphadsereg

fegyverzetét korszerűnek ítélte a marsall); hogy a háború esetén felállítandó tartalékhadosztályok és ezredek csak a „lehetőségek függvényében” szervezendők; illetve a mozgósítási időszakra felhalmozandó hadi- és egyéb anyagok mennyiségi célkitűzését rugalmasan fogják megfogalmazni a határozatban.³⁷

A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1978. november 22–23-i, moszkvai ülésén az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának előterjesztésére jóváhagyta, hogy „az EFE állományába kijelölt csapatok és flottaelemek új, egységesített fegyverzeti és haditechnikai eszközökkel történő ellátásának mértéke a folyó ötéves tervidőszakhoz képest növekedjék”. Magyar javaslatra maradt el a mondatból a „jelentős” szócska a növekedés mértékét illetően, amely milliárdos megtakarítással járt a szövetséges országoknak. A Szovjetunió tehát egy újabb nagyszabású fegyverkezési programot indított el, és mindent megtett, hogy a szövetséges haderők fejlesztési tempója se maradjon el túlságosan a Szovjet Hadseregétől. Ráadásul ismét egyfajta külső igazolást szolgáltatott a programhoz az 1979. decemberi afganisztáni szovjet beavatkozását követő nemzetközi feszültség. A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága vagy a KGST HÁB ajánlásaiból azonban Magyarország és a többi kisebb Varsói Szerződés-tagállam is csak annyit fogadott meg, amennyit gazdaságának teherbírása elviselt.³⁸

A romló külgazdasági egyensúly és a szaporodó gazdasági nehézségek ellenére a politikai vezetés nem tartotta szükségesnek a katonai-védelmi kiadások korlátozását. Így a néphadsereg eltervezett fejlesztési programját többé-kevésbé végre lehetett hajtani. Nem csak a kincstári optimizmus vezette a fogalmazók tollát, amikor az V. ötéves tervet értékelve megállapították: „A néphadsereg dinamikus fejlődött, kész alaprendeltetésének teljesítésére, a szövetségi rendszeren belül ráháruló feladatok megoldására. Az alapvető területeken lépést tartottunk a szövetséges hadseregek fejlődésével” – állt az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya és a HM közös előterjesztésében. A HM az ötéves periódusban – 1980. évi árakon – 110,7 milliárd Ft-ot használt fel, ebből 28,3 milliárd Ft-ot (1 milliárd rubelt) haditechnikai importra. Ennek köszönhetően 1980-ban a néphadsereg fegyverzeti-technikai eszközeinek mintegy 60%-át a korszerű és a legkorszerűbb típusok képezték, 40%-át pedig régebbi típusú, de még a célnak megfelelő eszközök. Ezt az arányt a HM hosszabb távra is elfogadhatónak tekintette. 1980-ig megtörtént a vadászgéppark korszerűsítése, megkezdődött az elavuló légvédelmi rakétakomplexumok lecserélése. A szárazföldi erőknél a harckocsiállomány korszerű volt, a gépesített lövészcsapatok nagy részét sikerült ellátni páncélozott szállítójárművekkel, a csapatok kb. felénél megoldódott a közvetlen légoltalmazás, megkezdődött a légi szállítási és légi támogatási képességek létrehozása.

A Magyar Néphadsereg békelétszáma 1971 és 1980 között 114 000 főről 120 665 főre, hadilétszáma pedig 279 000 főről 330 915 főre növekedett. A végre-

³⁶ Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának a hadseregfejlesztés kérdéseiről. 1977. március 18.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1977. március 22-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 714. ó. e. 51–54., 4. o.

³⁷ Jelentés a V. G. Kulikov elvtárral történt tárgyalásokról. 1978. november 17. HM KI 3/33/162. Az idézet helye: 12. o.

³⁸ Germuska (2010) 197–198. o.

hajtott technikai fejlesztések mintegy 25 000 fős békelétszám emelést tettek volna szükségessé, ehelyett a szárazföldi hadsereg keretesítésével, feltöltöttségének csökkentésével lehetett a létszámot átcsoportosítani. Ennek következtében viszont a szárazföldi hadsereg feltöltöttsége 44%-ról 39%-ra csökkent. Hat hadosztályából három olyan mértékben keretesítetté vált, hogy készenlétét csak a mozgósítás után 1–3 nappal érthették el, de a másik három állandó készenlétű hadosztálynál is a megkívánt 80–85%-kal szemben 63–70%-os volt a tényleges feltöltöttség.

Mindebből kiindulva a katonai vezetés a VI. ötéves terv időszakában (1981–1985) a néphadsereg átfogó, egyenletes, arányos, minőségi fejlesztését tűzte célul úgy, hogy a béke- és háborús létszámot se kelljen növelni.

Az MSZMP PB 1980. október 14-én elfogadta a beszámolót, és támogatta a megfogalmazott fejlesztési elképzeléseket, amelyeket folyamatosan egyeztettek a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságával is. A PB külön dicséretben részesítette a HM-et, amiért „a tervezés és a [VSZ Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságával való] tárgyalás során mindvégig messzemenően figyelembe vették a népgazdaság helyzetét, lehetőségeit”³⁹

Az igazi problémák a következő ötéves tervidőszakban jelentkeztek, amikor a költségvetés összeomlásának elkerülése érdekében több alkalommal kellett mérsékelni a védelmi kiadásokat is. A válság oka azonban – a Rákosi-korszakkal ellentétben – nem a haderőfejlesztés volt, hanem a nemzetgazdaság gyenge alkalmazkodási képessége és szerkezetének korszerűtlensége.

5.2. A hadiipar irányításának változásai a reform után

Az 1968-as reform nyomán előtérbe kerülő gazdaságossági követelmények kényszerítették ki a harcjárműjavítás átszervezését. Még 1967 folyamán a Gödöllői Gépgyárat a Vörös Csillag Traktorgyárhoz csatolták. A többi szocialista országból származó olcsóbb mezőgazdasági erőgépek importja miatt a traktorgyár 1969-re mind nehezebb helyzetbe került, és a Gödöllői Gyáregység pedig már bele sem kezdett a dömpergyártásba, mert a munkagép önköltségi árát sem fedezte volna a Szovjetunió által elfogadhatónak tartott exportár. A Gazdasági Bizottság ezért elrendelte a traktorgyár helyzetének és profiljának felülvizsgálatát. Az e célra alakult tárcaközi bizottság jelentése alapján a kohó- és gépipari miniszter 1969. decemberében nyújtotta be javaslatát a Gazdasági Bizottsághoz. A HM a tárgyalások során már jelezte, hogy a korábbi évekkel szemben jelentősen növelni kívánja javítási megrendeléseit Gödöllőn. Mivel a katonai megrendelésekkel a gyáregység kapacitásainak 70–80%-át le kívánták kötni, a HM javasolta önálló vállalatként újjászervezni, a Magyar Néphadsereg Páncélos- és Gépjárműjavító Üzemével össze-

vonni, és a HM felügyelete alá helyezni. A Gazdasági Bizottság 1970. január 27-én – a KGM előterjesztése alapján – elfogadta a javaslatot, és 10.107/1970. határozatával elrendelte: a Gödöllői Gyáregységet 1970. április 1-jétől szervezzék önálló vállalattá, a Magyar Néphadsereg Csángó utcai javítóüzemét csatolják a vállalathoz, a felügyelet kérdését pedig a HM és a KGM terjessze a Honvédelmi Bizottság elé.⁴⁰

A KGM és a HM 1970. március 6-án nyújtotta be közös előterjesztését a Gödöllői Gépgyárra vonatkozóan. A hadsereg javítóbázisának és a gödöllői üzemnek az összevonásával, illetve önálló MN-vállalatként való működtetésével két kérdést kívántak hosszú távon megoldani: a Magyar Néphadsereg Központi Páncélos- és Gépjármű Javító Bázisának rekonstrukcióját; és biztosítani az új, bonyolult páncélos- és gépjárműtechnika javítását korszerű körülmények között. A HM azért tartotta szükségesnek a vállalat felügyeletének átvételét, mert „csak így lehetséges biztosítani a gyár vezetésének és irányításának speciális követelményeit, az üzemre háruló katonai – termelési és harckészültségi – feladatok rugalmas kielégítését, a Magyar Néphadsereg páncélos- és gépjárműtechnikája magas szintű hadrafoghatóságának fenntartása érdekében a profilt jellemző sokrétű, általában tervezhető, de gyakran váratlanul soron kívüli és azonnali kielégítést igénylő feladatok végrehajtását.”⁴¹ A Honvédelmi Bizottság március 12-i ülésén jóváhagyta a gödöllői javítóüzem átadását a HM-nek, előírva, hogy a vagyonmegosztásról, költségekről stb. az Országos Tervhivatal és a PM segítségével megállapodást kell kötni. A HB-határozat előírta, hogy az új üzemet hadrendi elemként, hivatásos katonai vezetés alatt, önálló vállalatként kell üzemeltetni. A gyár az előírt haditechnikai javítás és alkatrészgyártás mellett fennmaradó kapacitásai optimális kihasználása érdekében fenn kellett tartsa az addig gyártott polgári termékek előállítását.⁴²

Az átadás-átvétel során többek között a gödöllői üzemnek nyújtott fejlesztési támogatások visszatérítéséről kellett dönten. A HM és a KGM egyetértésre jutott abban, hogy a gyáregységnek a Vörös Csillag Traktorgyár központi alapjából nyújtott 40 millió Ft-nyi beruházást visszatérítik a traktorgyárnak. A törzsgyár és egykori gyáregysége szétválasztása további 10 millió Ft költséggel járt. A katonai feladatok növekedése nyomán a gépgyár egyes civil termékeit más KGM vállalatoknak kellett átvenni, amely mintegy 50 millió Ft pótlólagos beruházást igényelt. A mindösszesen 100 millió Ft megtérítését a HM két részletben vállalta (1970-ben 60 millió Ft, 1971-ben 40 millió Ft). A Honvédelmi Bizottság 1970. július 17-én határozatban hagyta jóvá az egyezséget.⁴³

⁴⁰ A GB 4.128/1969. VI. sz. határozatával létrehozott Tárcaközi Bizottság jelentése a Vörös Csillag Traktorgyár helyzetéről és gazdaságos profiljának kialakításáról. 1969. december; a GB 10.107/1969. sz. határozata. MNL OL XIX-A-39-b 344. d. A Gödöllői Gépgyárról lásd Lányi (2008).

⁴¹ Javaslat az MN Központi Páncélos- és Gépjármű Javító Bázisának létrehozására és a Gödöllői Gépgyár felügyeletének rendezésére. 1970. március 6. Az idézet helye 8. o. MNL OL XIX-A-98 94. d. 128. o.

⁴² A HB 7/210/1970. sz. határozata. 1970. március 12. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

⁴³ Jelentés a HB részére – a Gödöllői Gépgyár átadásával kapcsolatos pénzügyi térítés. 1970. július 7. MNL OL XIX-A-98 95. d. 132., illetve a HB 5/214/1970. sz. határozata. 1970. július 17. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d.

³⁹ Javaslat a Politikai Bizottságnak a néphadsereg 1981–1985 közötti fejlesztésére. 1980. október 7.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1980. október 14-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 811. ó. e. 83–98., 4–5. o. Az idézetek helye: 83. és 4. o.

A Gödöllői Gépgyár önállóvá válásával 1970 közepére kialakult a haditechnikai vállalatoknak és irányításuknak az a szervezeti struktúrája, amely a következő évtizedben néhány módosítással érvényben volt. Az ipari tárcák gazdaságmozgósítási felkészülési helyzetét több alkalommal ellenőrizték – maguk a tárcák (NIM 1974, KGM 1976), illetve a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (Könnyűipari Minisztérium 1977), új szervezeti intézkedéseire azonban nem volt szükség.⁴⁴

1976 decemberében a KGM-ben új Honvédelmi Ügyrendet adtak ki, amely átfogóan és részletesen megszabta a főhatóság főosztályainak honvédelmi feladatait. E területet továbbra is egyetlen, az Általános Szervezési Főosztály fogta át, amely a KGM „béke és mozgósítási időszakra vonatkozó hadiipari, polgári védelmi, kitelepítési, tűzrendészeti és üzembiztonsági feladatainak felügyeleti irányító, ellenőrző, koordináló és végrehajtó szerve”. A főosztály az egységes honvédelmi tevékenység érdekében egymaga irányította és koordinálta az éves, a középtávú, illetve a béke- és „M”-időszaki feladatokat. A 39 oldal terjedelmű ügyrend rögzítette mindezen túl a minisztérium további 10 főosztályának és osztályának honvédelmi feladatait is.⁴⁵

A Minisztertanács 1980. november 27-i ülésén tárgyalta az ipari tárcák átszervezéséről, az új, egységes Ipari Minisztérium létrehozásáról. A részleteket tartalmazó előterjesztés jelenleg is minősített, csak az 1973. évi IV. törvény módosítására vonatkozó minisztertanácsi javaslat hozzáférhető. Eszerint az ipar irányításának feladatát addig az ágazati tagozódásnak megfelelően megosztva három minisztérium látta el. A megváltozott hazai és külgazdasági feltételek azonban szükségessé tették, hogy meggyorsítsák az ipar termelési szerkezetének korszerűsítését, és javítsák versenyképességét; valamint a gazdálkodó szervezetek vállalkozási készségét. E célokat egy egységes Ipari Minisztériummal látta megvalósíthatónak a párt- és állami vezetés. A Minisztertanács ellenvetés nélkül támogatta az előterjesztést, és javasolta az Elnöki Tanácsnak a minisztériumokról szóló 1973. évi IV. törvény módosítását.⁴⁶ Az Elnöki Tanács 1980. évi 19. törvényerejű rendeletével megszüntette a Kohó- és Gépipari Minisztériumot, a Könnyűipari Minisztériumot és a Nehézipari Minisztériumot, és Ipari Minisztérium névvel új főhatóságot létesített – 1981. évi január 1-jei hatállyal.⁴⁷ 1981. február 3-án az MSZMP PB ülésén

⁴⁴ Lásd: a HB 4/246/1974. sz. határozatát – A Nehézipari Minisztérium gazdaságmozgósításra való felkészüléséről. 1974. február 28. MNL OL XIX-A-16-aa 123. d.; a HB 4/267/1976. sz. határozatát – A Kohó- és Gépipari Minisztérium gazdaságmozgósítási felkészülésének helyzetéről. 1976. május 20. MNL OL XIX-A-16-aa 128. d.; valamint a HB 4/279/1977. sz. határozata – A Könnyűipari Minisztérium „M” feladatokra való felkészülésének vizsgálatáról. 1977. május 19. MNL OL XIX-A-16-aa 130. d.

⁴⁵ A KGM Honvédelmi Ügyrendje. 1976. december. MNL OL XIX-F-6-ae 57. d. 3. o.

⁴⁶ 698. sz. jegyzőkönyv a Minisztertanács 1980. november 27-i üléséről. MNL OL XIX-A-83-a 548. d. 1555–1560. o.

⁴⁷ 1980. évi 19. törvényerejű rendelet az Ipari Minisztérium létesítéséről. Kihirdetve 1980. december 6. *Magyar Közlöny*, 91. sz.

Méhes Lajos tájékoztatta a testületet, hogy az Ipari Minisztérium szervezeti felépítése befejeződött.⁴⁸

5.3. Dinamikus növekedési pályán

A reform nem várt hatásai

Az 5.1. alfejezetben ismertetett védelempolitikai és gazdasági felülvizsgálat részeként a haditechnikai termelés előző két évtizedét is górcső alá vették. A Speciális Területek Hosszútávú Tervezési Bizottságának Hadiipari Szakbizottsága 1968. decemberi jelentése olyan átfogó elemzés volt, amelyhez hasonló a korábbi években sohasem készült. Mivel nem a nyilvánosságnak szóló dokumentumként született, a szerzők meglehetősen élesen világítottak rá az 1950-es években elkövetett hibákra, a kialakult helyzet visszasságaira. Az 1950 és 1953 közötti kiemelt fejlesztés pozitív hozadékaként azt emelték ki, hogy az új hadiipari üzemek vidékre telepítésével olyan településekre került ipar, ahol addig nem volt. Negatívumként értékelték, hogy olyan méretű kapacitásokat létesítettek, amelyeket gazdaságosan sohasem lehetett kihasználni, így már az 1950-es években veszteségtérítésre és dotációkra volt szükség. Ugyancsak hátrányként említették, hogy a haderő hagyományos technikával való ellátására berendezkedve a mennyiségi követelmények felülírták a korszerűségi elvárásokat. Előremutató változásként mutatták be az 1958 utáni iparosítást, amikor a modern technológia szempontjából kiemelt fontosságú híradástechnika, műszeripar és vegyipar került a beruházások középpontjába. Ezzel párhuzamosan a hadiipari termelés struktúrája is kedvezőbb irányba, a modern iparágak – a híradás-technikai és a járműgyártás felé mozdult el. A szerzők kiemelték az 1958-tól kibontakozó haditechnikai szakosítás előnyeit, a KGST-munkamegosztáson alapuló, gyorsan bővülő export pozitív hatásait.

A jelentés fontos részét képezte a haditechnikai termelés és export gazdaságosságának elemzése. Visszatekintve, 1950–1953. között döntő mértékű volt a hadiipari vállalatoknál a haditechnikai termelés, magas kapacitáskihasználással üzemeltek. A haditechnikai termékek ára ugyanakkor kb. 50%-kal alacsonyabb volt az 1950-es évek elején, mint az 1960-as évek végén, így mintegy 5–15%-os veszteség keletkezett. Aztán ahogyan csökkent a hadiipari kihasználtság, úgy nőtt a ráfizetés, amelyet csak a megfelelő polgári profilok kialakulása tüntetett el. Az 1960-as éveket illetően arra a megállapításra jutottak, hogy többnyire azoknál a haditechnikai cikkeknel lehetett a gazdaságos termelési nagyságrendet elérni, amelyeknél export volt. (Kivételt a teherautók és a gépfegyverek képeztek, amelyekből érdemi itthoni megrendelés adódott.)

A lövész- és tüzérségi fegyverekből a hazai és az exportigény együttesen bizto-

⁴⁸ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1981. február 3-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 819. ő. e. 14. o.

sította a rentábilis termelést (30–35 Ft/rubel kitermelési mutató). A lőszergyártás 1955-től gazdaságtalanná vált, és csak minimális exportot sikerült elérni (47–48 Ft/rubel). Az export hiányában a lőszergyártást le kellene állítani, ami 12 koeperáló üzemet érintene, a számukra fizetendő dotáció, illetve a kieső költségvetési bevétel azonban együttesen évente elérné a 100 millió Ft-ot. Ezért a szakbizottság célszerűbbnek tartotta az exporttámogatás (állami visszatérítés) biztosítását, mint a hidegtartalékba helyezést. A műszerek gyártása – alacsony hazai fejlesztési költségükkel – „messzemenően gazdaságosnak” bizonyult (20–30 Ft/rubel). A híradástechnikánál erősen ingadozott a gyártási volumen, de még ezzel együtt is gazdaságosnak mutatkozott: a hazai fejlesztésűek jobb devizakitermelési mutatót hoztak (30–35 Ft/rubel), míg a licenctermékek némileg rosszabbat, de még elfogadható (38–42 Ft/rubel). A gyártási darabszámtól leginkább a páncélostechika előállítására függött: a FUG esetében a tervezett évi 1000–1400 db-os szériaszám elérésével a kitermelési mutatót 40 Ft/rubel alá lehetett volna szorítani, a megvalósult 600 darabbal viszont – némi polgári termelés rászervezésével – 44 Ft/rubel lett a mutató. Népgazdasági szinten az átlagos rubelkitermelési mutató 43,80 Ft/rubel volt, a haditechnikai területen pedig 41–42 Ft/rubel – tehát a hadiipari szektor nem teljesített rosszabbul.

A polgári termeléssel való összehasonlítás sok nehézségbe ütközött, mégis akadt rá némi lehetőség. A Magyar Vagon- és Gépgyár exportjához rubelenként 4 Ft dotációt, haditechnikai kiviteléhez rubelenként 3,80 Ft-ot kapott. A Videoton polgári kivitelére rubelenként 15 Ft-ot kapott, míg haditechnikai exportja nem igényelt állami visszatérítést. Viszonyításként: 1968-ban az átlagos visszatérítési kulcs 11,80 Ft/rubel volt a teljes magyar külkereskedelmet tekintve. A szakbizottság a visszatérítési igény fokozatos csökkenésével számolt, feltéve, hogy csökken a lőszerelexport.⁴⁹

A Hádiipari Szakbizottság 1968. decemberi összefoglalója – éppen retrospektív jellege miatt – még nem vette számba a gazdasági reform első évének hatásait. Az új szabályozórendszert hosszas előkészítéssel és meglehetősen körületekintéssel léptették életbe a hadiiparban, mégis úgy tűnik, nem várt hatások is adódtak.

A hadivegyiparnál 1968 elején újabb kapacitások rögzítését szüntették meg, azok szükségtelensége miatt. A Nitrokémia Ipartelepéknél a két évtizeddel korábban létesült tetril-nitropenta kísérleti kisüzem és nagyüzem évek óta nem kapott megrendelést, így a nehézipari miniszter a kisüzem felszámolását javasolta, illetve az előírt kapacitás csökkentését. A két balatonfűzfői nitroglicerín-gyártó berendezés egyszerre semmiképpen sem volt működtethető, ezért a Nehézipari Minisztérium itt is a rögzített kapacitás leszállítását kérte: az újonnan rögzítendő 3100 tonna/év még mindig 30%-kal haladta meg a teljes tűzérségi lőporgyártáshoz szükséges nitroglicerín-igényt. A TNT-prétest gyártó berendezéseket (amelyeket 1936-ban helyeztek üzembe) változatlanul megtartották a HM ké-

résére, noha TNT termelés 1964 óta nem folyt a Nitrokémiánál. A nagytétényi Bányagyutacsgyár magnéziumpor-gyártó kapacitását viszont az „M”-igényre tekintettel bővíteni tervezték – ennek kidolgozása kezdődött meg ekkor. A Honvédelmi Bizottság 1968. február 7-én jóváhagyta az intézkedéseket.⁵⁰

Am hiába szabadítottak fel kapacitásokat, ha a többire változatlanul alig adódott megrendelés. A KNEB Fegyveres Szervek Főosztálya 1968 tavaszán többek között a Nehézipari Minisztérium vállalatainál is vizsgálta a rögzített hadiipari kapacitások helyzetét. A Nehézipari Minisztérium, a KGM, az Országos Tervhivatal és a HM szakembereiből alakult vizsgálóbizottság megállapította, hogy a hideg-tartalékban lévő kapacitások megóvására előirányzott 8 millió Ft a termelőberendezések szinten tartására is csak töredékesen volt elegendő. A hidegkapacitások rekonstrukcióját – több százmillió nagyságrendű beruházási igényt prognosztizálva – elkerülhetetlennek ítélték. A melegkapacitások esetében (melyeknél a vállalatok eszközleltári járulékot és értékcsökkenési leírást is fizettek) arra figyelmeztettek, hogy azok természetes elhasználódásán a lelkiismeretesen elvégzett karbantartással sem lehet segíteni. E kapacitások csekély kihasználtsága miatt az itt zajló termelésből nem képződött megfelelő nagyságú vállalati alap ahhoz, hogy a tényleges és az erkölcsi elhasználódást ellensúlyozni lehessen. Ugyanakkor az adott melegkapacitáson újabb polgári termelés elindítását újól kellett engedélyeztetni a minisztériummal, elkerülendő, hogy veszélyeztessék a kapacitás állagát vagy visszaállíthatóságát.⁵¹

A nehézségeket látva előbb a Honvédelmi Bizottság (10/196/1969. sz. határozat), majd a Gazdasági Bizottság (4.131/1968. sz.) is elrendelte az új mechanizmus körülményei között felmerő problémák kivizsgálását. A két leginkább érintett tárca 1968 októberében nyújtotta be jelentését. A KGM a vállalatainál lezajlott KNEB-vizsgálat után miniszteri utasításban figyelmeztette a haditechnikai termelésben érintett üzemeket a hadrafoghatóság fenntartásának kötelezettségeire. A tárca gépparkjának majd 10%-át foglalták a rögzített „M”-kapacitásokhoz (12000 db gép), ezen felül még tartaléklul is raktároztak például lőszergyártó gépeket, amelyek polgári termelésben semmi módon nem voltak hasznosíthatók. Egyébként a vállalat döntött arról, hogy az „M”-foglalt gépeket használatban tartja, akár polgári termeléssel, vagy karbantartva, konzerválva tárolja. A használaton kívüli eszközöknél a következő költségek jelentkeztek: állagmegóvás, a tárolóhelyek fenntartása, az „M”-gyártáshoz szükséges dokumentációk naprakészen tartása. Ezeket a költségelemeket a vállalatok külön kimutatták, és azt a költségvetéstől megkapták. A részleges kihasználtsággal működő kapacitásoknál lényegesen nehezebb

⁵⁰ A Nehézipari Minisztérium hadiipari kapacitásainak felülvizsgálata. 1967. december 2. MNL OL XIX-A-98 92. d. 110. t.; a HB 4/192/1968. sz. határozata. 1968. február 7. MNL OL XIX-A-16-aa 114. d.

⁵¹ Zárójelentés. A HB 3/188/1967. számú határozata alapján a népgazdasági „M” kapacitások, anyagtartalékok és az ezekkel összefüggő költségvetési előirányzatok felhasználásának ellenőrzése. 1968. április 6. MNL OL XIX-F-17-s 40. d.

⁴⁹ A magyar hadiiparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 időszakra. 1968. december. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d.

volt kimutatni a pluszköltségeket (szállítási pluszköltségek, titkos ügyiratkezelők, „M”-megbízottak, épületek és gépek rossz hatásfokú üzemeltetése stb.).

A KGM vállalatai közül a következőknél különítették el a térbeli és teljesítménybeli kapacitásfeleslegekkel összefüggő többletköltségeket: Bakony Fém- és Elektromoskészülék Művek, Finomszerelvénygyár, Hajdúsági Iparművek, Hűtőgépgyár, Ipari Műszergyár, Ipari Szerelvény- és Gépgyár, Mátravidéki Féművek, Mechanikai Művek. Ezek dotációjára 75 millió Ft-os keret állt rendelkezésre. Ugyanakkor további vállalatoknál jelentkezett kapacitásmegőrzési többletköltség: DIGÉP, FÉG, Pestvidéki Gépgyár, Alumíniumgyár, Magyar Vagon- és Gépgyár, Videoton, FMV és Vörös Csillag Traktorgyár. A hadiipari kapacitások kedvezőbb leterhelése miatt itt a többletköltségeket beépítették termékeik árába, így kigazdálkodható volt a pluszkiadás. Azoknál a vállalatoknál, ahol gyengébb volt a kihasználtság, számítani lehetett a támogatási igény növekedésére. A dotációt még ezzel együtt is kisebb rossznak tekintette a KGM, mint a hidegtartalékba helyezést. (Utóbbiak értéke 1968-ban elérte az 500 millió Ft-ot.)

Az egyes szakágazatoknál a kapacitások leterhelése meglehetősen változónak mutatkozott. A híradás-technikai és műszeripari vállalatoknál gyorsan konvertálhatóak voltak a kapacitások, munkaerőhiányukon vidéki telephelyek létrehozásával enyhítettek. A fegyvergyártók viszonylag jól megtalálták váltóprofiljukat: a FÉG a polgári fegyverekkel, a Danuvia a szerszámgép tartozékokkal, a DIGÉP-nél viszont a munkaerőhiány akadályozta a jobb leterhelést. A speciális járműgyártó és -javító vállalatok jelentős polgári termelést folytattak. A repülőgép-javító bázis kapacitásait a nemzetközi tárgyalások ellenére alacsony szinten sikerült leterhelni. A gyalogságilószér-gyártók a csekély lőszerrendelés miatt az „M”-kapacitás gépeit felszedték és raktározták, helyükön fémcsomagoló eszközöket (Mátravidéki) vagy autóvillamossági cikkeket (Bakony) gyártottak. A tűzérési és repülőlőszer-gyártóknál a kihasználatlan gépek jó részét nem lehetett felszedni, a robbanóanyagot feldolgozó üzemszerek nem voltak másra használhatók. A lőszergyártók által előállított háztartási gépek, villanymotorok, edények egyre kevésbé voltak versenyképesek az importált cikkekkel szemben. A technikai fejlődés a híradás-technikai és jármű alágazatban volt leginkább tetten érhető, a fegyver- és lőszergyártásnál lényegében régi technológiák konzerválását jelentette a kapacitások fenntartása. Összegzőként leszögezte Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter, hogy egyes hadiipari kapacitások megtartása még olyan áron is fontos lenne, hogy állami visszatérítéssel kell támogatni a szocialista táboron belüli exportot.⁵²

A Nehézipari Minisztériumhoz tartozó haditechnikai vállalatoknál a hadiipari kapacitások jelentősége és szerepe mindinkább csökkent, ami több tényezőre is visszavezethető volt:

- a haditechnikai termékek gyártása mind a vállalatok, mind az egész ágazat termelésében egyre kisebb súllyal szerepelt;

⁵² A KGM területén lévő hadiipari kapacitások új mechanizmus körülményei között jelentkező gazdasági problémái. 1968. október 8. MNL OL XIX-A-98 92. d. 116. t.

- a polgári termékek fejlesztése folyamatos és nagyobb volumenű volt, mint a haditechnikaiaké;
- a hadiipari kapacitások polgári célú hasznosítása – stagnáló műszaki színvonaluk, és az ebből következő a kedvezőtlen termelékenységi és önköltségi mutatók miatt – egyre nehezebben volt biztosítható.

Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter továbbra is fenntartandónak ítélte a rögzített hadiipari kapacitások rendszerét. Ugyanakkor jelezte, hogy bár a tárca vállalatai mennyiségi és minőségi szempontból is képesek kielégíteni a mozgósítási igényeket, a rögzített kapacitások szinten tartási és rekonstrukciós beruházásai mind halaszthatatlanabbak. A hadiipari kapacitással rendelkező NIM-vállalatok haditechnikai termeléssel le nem kötött gépeit, berendezéseit, épületeit részben polgári termékek előállításával hasznosították: a 247 millió Ft értékű haditechnikai cikk mellett 426 millió Ft-nyi polgári terméket is gyártottak 1968-ban. A HB 13/187/1967. sz. határozat alapján a vállalatokat leginkább sújtó terhet, a hidegtartalékban lévő kapacitások állagmegóvásának 8 millió forintos költségét az állam átvállalta. További 81 millió Ft-nyi állami dotációval megoldhatónak tűnt a hadiipari kapacitások kihasználatlanságából eredő többletköltségek fedezése is, ám a 10%-ot átlagosan éppen csak meghaladó kihasználtság (lásd 5.3. táblázat) tartós veszteségességet vetített előre.

5.3. TÁBLÁZAT. A rögzített hadiipari kapacitások átlagos kihasználtsága százalékban, 1968-ban a NIM haditechnikai termelést folytató vállalatainál.

Forrás: A Nehézipari Minisztérium területén lévő hadiipari kapacitások helyzetéről, az új gazdasági mechanizmus körülményei között jelentkező gazdasági problémákról. 1968. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 40. d.

Vállalat neve	A hadiipari kapacitások átlagos kihasználtsága százalékban
Nitrokémia Ipartelepek	10,9
Péti Nitrogénművek	0,0
Északmagyarországi Vegyiművek	7,2
Bányagyutacsgyár	16,2
Ipari Robbanóanyaggyár	0,0
Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat	10,0
Budapesti Vegyiművek	0,0
Reanal Finomvegyszergyár	44,0
Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár	8,0
Biogal Gyógyszergyár	6,6
Országos Gumiipari Vállalat	11,8
Átlagosan	10,4

A legrosszabb leterhelési mutatók ráadásul éppen a kulcsfontosságú robbanóanyag-ipari vállalatoknál jelentkeztek, amelyeknek helyzetét még az elavult technológia is nehezítette. A Nehézipari Minisztérium a haditechnikai vállalatai nye-

reségességének biztosítása érdekében az említetteken túl szükségesnek tartotta az export fokozását, a haditechnikai igények távlati felmérését, valamint újabb polgári termékek gyártásba vételének elősegítését gazdasági ösztönzőkkel.⁵³

A Honvédelmi Bizottság október 31-i határozatában ugyancsak az exportot emelte ki első helyen: miközben a IV. ötéves terv előkészítése során a leggazdaságosabb exportstruktúra kialakítására kell törekedni, a más célra nem használható hadikapacitások és a szakemberek megtartása érdekében fokozni kell az exportot, akár állami visszatérítés igénybevételével is. Utasította az Országos Tervhivatalt és a Pénzügyminisztériumot, hogy a KGM vállalatainál kapacitáskihasználatlanság miatt mutatkozó többletköltségeket minden vállalat számára térítsék meg.⁵⁴

Az export fokozása azonban tényleg újabb áldozatokat kívánt az állami költségvetéstől. A Külkereskedelmi Minisztérium 1968. októberi előterjesztéséből kiderül, hogy 5 iparvállalat (Mechanikai Művek, Bakony Művek, Vörös Csillag Traktorgyár, Magyar Vagon- és Gépgyár, Mechanikai Laboratórium) 1968–1970-re mintegy 374,3 millió Ft-os visszatérítési igénnyel lépett fel 4200 millió Ft haditechnikai exporthoz. (Ez 9%-os támogatási arányt jelentett volna.) Ebből azonban az Állami Visszatérítés Speciális Vállalati Bizottsága csak 233 milliót tartott elfogadhatónak. A megjelölt három évre lekötött 360 millió Ft értékű tőkés exporthoz nem volt szükség visszatérítésre. 1969–1970-re ugyanakkor még vizsgálni kellett egyes termékek (lőszerek, Buda, Visztrel-M) támogatási szükségességét. Változatlanul a lőszerek exportjának volt a legrosszabb rubelkihozatali mutatója, ám a Külkereskedelmi Minisztérium számításai szerint az exporttámogatás még mindig kevesebbe került, mint a gyártás leállítása (kapacitásmegőrzés és az elmaradó vállalati befizetések az állami költségvetésbe). A minisztérium javaslata további részében hosszas fejtegetésekbe bocsátkozott arról, hogy milyen előnyei vannak exportnak a hazai hadiiparra, majd a záró részben mégiscsak azt emelte ki, hogy a következő ötéves terv során a gazdaságosabb cikkek irányába kéne tolni a kivitelt. A Honvédelmi Bizottság csak tudomásul vette a jelentést, és további tájékoztatást kért a következő évi szállítási tárgyalások lezárásakor.⁵⁵

A haditechnikai eszközöket javító iparvállalatoknál már a reform előtt is többször felmerült a tekintélyes raktárkészletek (alkatrészek, fődarabok) finanszírozásának kérdése. Az új mechanizmus ezeket a vállalatokat hátrányosan érintette, mert a különböző okokból felhalmozott alkatrész és anyagkészletek készletnagysága és az ahhoz kapcsolódó költségek negatívan befolyásolták a nyereségüket. A tárolás költségeit, a kis volumenű javításokat nem minden esetben tudták érvényesíteni a javítási díjakban. Ráadásul az új hitelpolitika nem tett különbséget

⁵³ A Nehézipari Minisztérium területén lévő hadiipari kapacitások helyzetéről, az új gazdasági mechanizmus körülményei között jelentkező gazdasági problémákról. 1968. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 40. d.

⁵⁴ A HB 6/198/1968. sz. határozata. 1968. október 31. MNL OL XIX-A-16-aa 114. d.

⁵⁵ Az 1968–70. évekre felmerülő állami visszatérítés volumenéről 1968. október 21. MNL OL XIX-A-98 92. d. 116.; a HB 5/198/1968. sz. határozata. 1968. október 31. MNL OL XIX-A-16-aa 114.

a „diktált” és a „piaci” termelést folytató vállalatok között, így a javítóvállalatok – a rosszul teljesítő civil vállalatokhoz hasonló mutatókat produkálva – nem részesülhettek forgóeszköz-finanszírozásban. A látható problémákat pénzügyminiszteri utasítással igyekeztek orvosolni, részben sikerrel; a rendkívül nehézkesen folyó importalkatrész-beszerzés pénzügyi hátrányait azonban nem tudta megoldani. A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság a Pestvidéki Gépgyár, a Finommechanikai Vállalat és a Vörös Csillag Traktorgyár Gödöllői Gyáregységét vizsgálta 1968–1969 fordulóján a hatásokat elemzendő.

Az 1960-as évek közepére óriási mennyiségű teljes értékű, de elfekvőnek minősített anyag és alkatrész halmozódott fel. Ezek selejtezését a HM megtiltotta, a készletek finanszírozására a PM egyszeri akcióval 179 millió Ft-ot osztott szét 24 vállalat között. A vizsgált három vállalat ez alkalommal összesen 116 millió Ft elkülönített juttatásban részesült. A PM rendelkezése azonban úgy szolgált, hogy a folyamatosan fel nem használt és ki sem selejtezett készletek értékét 1969. március 31-ig a vállalatoknak vissza kell fizetniük. A Pestvidéki Gépgyár, a Finommechanikai Vállalat és a Vörös Csillag Traktorgyár Gödöllői Gyáregysége így gyakorlatilag csapdába került: objektív okokból nem szabadulhatott raktárkészleteitől, így viszont a pénzügyi ellehetetlenülés fenyegette őket. A KNEB és a PM a közös teherviselést ajánlotta: a HM vállaljon részt a készletek finanszírozásában, amittől a tárca elzárkózott. Így viszont sérült a Honvédelmi Bizottság által leszögeezett alapelv, miszerint a hadiipari tevékenységből nem származhat hátránya egy vállalatnak.

A javítóvállalatok átlagot meghaladó álló- és forgóalapjaikkal készletben álltak, a javítási készség (kapacitás) viszont többszörösen meghaladta a tényleges igényeket. Például a Pestvidéki Gépgyárnál 1968. évben az 500 millió Ft eszközleköttessel szemben mindössze 300 millió Ft bevétel állt, és 50 millió Ft nyereséget értek el. A tartalékkapacitásnak megfelelő eszközérték-többlet így torzítóan hatott: 17%-os árbevétel-arányos nyereség jött ki, miközben az iparcsoport átlaga 9–10%-os volt.

A hitelpolitikai irányelvek 1969 elejétől tovább szigorodtak, az exportot és a keresett termékek előállítását igyekeztek támogatni. Az irányelveknél azonban nem voltak tekintettel a védelmi feladatok egyedi problémáira. A javítóvállalatok az alkatrészek többségét importból szerezték be, hosszúra nyúltak a szállítási határidők, 2–3, vagy akár öt-hét évi alkatrészsükségletet kell raktáron tartaniuk, ráadásul számos típushoz. A készletnövekedést minden vállalat középlejáratú bankhitelekkel finanszírozta, de a javítóvállalatokat az említett sajátosságok hátrányos helyzetbe hozták a hitelek megítélésénél.

A KNEB benyújtott jelentéséhez szokatlanul sok különvélemény érkezett. A PM változatlanul a vállalatok és a HM közös teherviselése mellett szólalt fel, és ellenezte, hogy a javítóvállalatok készleteit „M”-készletként nyilvánítsák, amely után nem fizetendők a szokásos eszközleköttési terhek. A Magyar Nemzeti Bank arra figyelmeztetett, hogy a „diktált” termelés számos előnnyel is jár a vállalatnak: előre meghatározott belföldi vagy külföldi megrendelőnek szállít, fix áron, kiszámít-

hatóan. Emiatt nem tartott tehát szükségesnek semmiféle hitelpreferenciát. Azt azonban elismerte, hogy a javítóvállalatok indokolt készleteinek költségét a költségvetésnek kell rendeznie. A HM arra emlékeztetett, hogy már a reform első évében számos problémát kellett orvosolni (hidegkapacitások, exportdotáció, vállalati „M”-tartalékok), és ebbe a sorba tartotta beilleszthetőnek a javítóvállalatok kérdését. A kifogásolt raktárkészlet döntő része nem a békeidőszaki nagyjavítások, hanem a háborús javítások, pótlások anyag- és alkatrésztartaléka volt. Amíg adott eszközök rendszerben maradtak a néphadseregénél, addig vétek lett volna megsemmisíteni bármilyen azokhoz tartozó anyagot vagy alkatrészt.

A HM pontosan azért javasolta az ilyen készletek „M”-készletté nyilvánítását, hogy ne kerüljön további pénzbe megtartásuk. Azt már távlati problémaként fogalmazta meg a tárca, hogy miként lesz eztán finanszírozható az az anyagmennyiség, amelyet egy-egy gyártásból kifutó eszközökhöz adnak fel – többévi szükségletet egyben. Felmerült továbbá a hadszíntér-előkészítés kapcsán megjelenő költségek finanszírozásának kérdése is: az Egészségügyi Minisztérium például a HM-től kérte a stratégiai gyógyszer, kötszer stb. tartalékok megtérítését. A HM ahhoz ragaszkodott, hogy a szakfeladatok maradjanak a szaktárcáknál: a közlekedés a Közlekedési és Postaügyi Minisztériumnál, az egészségügy az Egészségügyi Minisztériumnál, a honvédelmi kötelezettségekből adódó többletkiadások, terhek ugyanakkor ne hozzanak egyetlen vállalatot vagy állami szervet sem hátrányba.

A Honvédelmi Bizottság 1969. márciusi határozatában „M”-tartalékká nyilvánította a javítóvállalatok által perspektivikusan felhasználható alkatrészeket, az érintett minisztereket a hadiipari vállalatok érdekeltségi rendszerének és forgóeszköz-ellátásuknak a felülvizsgálatára szólította. Felhívta tovább az MNB-t, hogy a haditechnikai vállalatoknál „konkrét indokolt esetekben” rugalmasan kezelje a hitelfinanszírozást.⁵⁶

A reform első egy–másfél évében tehát már eleve egy sor rendkívüli intézkedésre volt szükség a haditechnikai termelés fenntartásához. A következő években pedig újabb felmentések és preferenciák megadása vált elengedhetetlenné.

A híradástechnika felfutása

A haditechnikai exportba intenzíven bekapcsolódó gépipari vállalatoknál egyre inkább jelentkezett a technológiai korszerűsítés igénye is. Az egyik legidősebb gépparkkal (átlagosan 50 év) rendelkező vállalat, a Fegyver- és Gázkészülékgyár az 1960-as évek második felében sikeresen építette fel polgári fegyvergyártási profilját (vadász-, sport-, lég- és önvédelmi fegyverek). E pisztolyokból és puskákból 1968-ban már mintegy 1,5 millió USA-dollár értékben adott el a KGST-n kívül,

⁵⁶ A haditechnikai eszközöket javító ipari vállalatok készletezésének és gazdálkodásának helyzete. 1969. március 17. MNL OL XIX-A-98 93. d. 102. t.; a HB 1/202/1969. sz. határozata. 1969. március 25. MNL OL XIX-A-16-aa 115. d.

pozíciói megtartásához és a gazdaságosság javításához azonban ekkorra halaszthatatlanná vált a modernizálás. Ezen igényét ráadásul a hazai fegyveres szervek megrendeléseivel (közte a Vietnámnak segélyként szállítandó kézfegyverekkel) is meg tudta támogatni. A létszámbélyeg – sok más fővárosi vállalathoz hasonlóan – csak vidéki telephely megnyitásával tudott enyhíteni a FÉG: Makón a Kiskundorozsmai Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat állomásának megvásárlásával és bővítésével a tőkés piacra kerülő fegyverek gyártását kívánta kitelepíteni a Soroksári útról. (Ezzel decentralizálni tudta „M”-kapacitásait is.) A törzsgyár technológia fejlesztéséhez viszont vállalati hitellel, többnyire Nyugatról kellett megvásárolni a gépeket: automata csökövácsoolókat 160 000 USA-dollárért, valamint további 60 000 USA-dollárért egyéb csömegmunkáló, függőleges és vízszintes marógépeket. 1969 és 1974 között a vállalat 177 millió Ft-ot kívánt fejlesztésre, beruházásra költeni, ehhez legalább 50 milliós állami segítségre volt szüksége.⁵⁷

A FÉG részletes beruházási javaslatát 1969 júniusában nyújtotta be a KGM. A makói telepítésre és a technológiai korszerűsítésre 86,4 millió Ft-os tízéves futamidejű állami kölcsönt engedélyezett a HB: ebből 64,4 millió Ft beruházás, 22 millió Ft a forgóeszköz és 128 000 USA-dollár az import fedezete volt. A fejlesztést ugyanakkor 1972 végére be kellett fejezni.⁵⁸

Székesfehérváron a csappantyúgyártás fenntartása érdekében nem egyszerűen korszerűsítésre, hanem a teljes üzem áttelepítésére volt szükség. A tarthatatlan helyzetre a Videotonnál 1967 végén, az elegyraktárban egymás után bekövetkezett három robbanás hívta fel: a balesetek súlyos sérülésekkel és jelentős anyagi kárral jártak. A vizsgálatok során egyértelmű biztonságtechnikai hibára nem derült fény, de egyértelművé vált, hogy az épületek állapota és a csatornák vegyszerekkel való szennyezettsége lehetetlenné teszi a rekonstrukciót. A KGM és a NIM megvizsgált más telepítési helyszíneket is (Hajdúsági Iparművek, Északmagyarországi Vegyiművek, Bányagyutacsgyár, Nitrokémia), de legolcsóbbnak a Videoton területén építendő új üzem bizonyult. A 240 millió db/év gyalogsági és 10 millió db/év tűzérési csappantyúgyártási „M”-kapacitás megvalósítására 68,2 millió Ft-ot kért a KGM, jelezve, hogy a gyártás a meglévő üzemben semmiképpen nem folytatható. A Honvédelmi Bizottság így 1969 júniusában hozzá is járult, hogy 56,8 millió Ft költségvetési juttatással és 11,4 millió Ft államkölcsönrel megkezdjék a beruházást Fehérváron.⁵⁹

A Videotonnál egyébként is sűrűsödtek a gondok. A lakossági rádió-, majd televíziógyártás az 1950-es évek közepén és második felében megmentette a fehérvári vállalatot az összeomlástól. Noha termékeit folyamatosan fejlesztette és

⁵⁷ A Fegyver- és Gázkészülékgyár helyzete. 1968. december 6. MNL OL XIX-A-98 93. d. 118. t.

⁵⁸ A Fegyver- és Gázkészülékgyár komplex műszaki fejlesztési beruházási javaslata. 1969. június 10. MNL OL XIX-A-98 93. d. 122. t.; a HB 6/204/1969. sz. határozata. 1969. június 19. MNL OL XIX-A-16-aa 115. d.

⁵⁹ A Videoton Rádió- és Televíziógyár beruházási javaslata a csappantyúgyártás áttelepítésére. 1969. május. MNL OL XIX-F-17-s 43. d.; a HB 5/204/1969. sz. határozata. 1969. június 19. MNL OL XIX-A-16-aa 115. d.

mind több szocialista országba exportálta; civil kivitele gyakorlatilag veszteséget termelt. A nulláról felépített katonai híradás-technikai ágazata kulcsfontosságú céggé tette a Videoton: a KGM haditechnikai híradás-technikai termelésének 26%-át, ilyen jellegű exportjának 35%-át egymaga biztosította. Rövid- és ultrarövid-hullámú rádiógyártása immár nemcsak hazai, hanem Varsói Szerződés-szinten is kiemelt jelentőségű volt. A vállalat és a KGM által 1969 nyarán-őszén kidolgozott profilváltási stratégia a polgári rádió- és tévégyártás leépítésével, a katonai rádiógyártás modernizálásával és a számítástechnikai ágazat létrehozásával számolt. A haditechnikai termelésében a gyártásban lévő rádiócsalád még korszerűnek minősült; de nullsorozatnál tartó Visztrel-M, illetve a szakosítási tárgyalások során felajánlott híradás-technikai eszközök már egy következő generációt képviseltek. Az előzetes szövetségesi igények alapján a háromszorosára kellett volna felfuttatni a katonai rádiók gyártását. A KGM azonban az előző évek kudarcai alapján (amikor a KGST-tagországok végső rendelkezései rendre alulmúlták előzetes igénybejelentéseiket) a termelés megduplázását tekintette reális célnak. Ennek során viszont már a teljesen tranzisztorizált, valamint a részben integrált áramkörökből épülő konstrukcióra kellett felkészülni. A számítástechnikai-fejlesztési kormányprogram alapján a Videoton megkezdte a felkészülést a belső memóriák és a kisszámítógép (R-10) gyártására, ehhez ugyanakkor már nyugati licencet és know-how-t kellett vásárolni. Utóbbi program természetesen kedvező hatással volt a korszerű alkatrészek előállítására is, ami ugyancsak előnyt jelentett a katonai híradástechnikánál is. A vállalatnál 1971–1975. között mintegy 460 millió Ft beruházást tartottak szükségesnek végrehajtani, és legalább 266 millió Ft forgóalap-feltöltési szükséglettel számoltak. Az új katonai profil kialakítása és a számítástechnikai program beindítása 1968 és 1975 között közel másfél milliárd Ft fejlesztést igényelt, a vállalatnál azonban csak 839 millió Ft fejlesztési alap képződését várták. Így az állami költségvetéstől 650 millió Ft költségvetési támogatás vagy hosszú lejáratú preferált hitel elnyerését remélte Papp István vezérigazgató. A KGM támogatta vállalata igényét, már csak azért is, mert a nyomott KGST-árak miatt prognosztizálható volt, hogy a Visztrel exportja is ráfizetéses lesz (a kezdeti időben legalábbis).⁶⁰

A mozgósítási igényekre tekintettel aztán felmerült, hogy a Videoton csappantyúüzemének veszélyes bauxitbeton épületeit inkább erősítsék meg, mintsem lebontsák. Ugyanis, amint a KNEB 1969 végi vizsgálata rávilágított, az újonnan tervezett 250 millió darabos gyalogsági csappantyúgyártási kapacitás jócskán elmaradt a löszergyártási kapacitástól (462 millió db). A gyalogságilöszergyártók (Hajdúsági Iparművek, Bakony Fémművek, Mátravidéki Fémművek) felkészültsége biztosított volt, egyedül Tégláson nem gondoskodtak a polgári termelésben elhasználandó gépek pótlásáról. A KNEB komplex vizsgálata kiterjedt a gyalogsági

⁶⁰ Jelentés a Videoton Rádió- és Televíziógyár helyzetéről és a vállalat új, gazdaságos váltóprofiljának kialakításáról. 1969. október 13.; A Videoton Rádió- és Televíziógyár vezérigazgatójának jelentése. 1969. augusztus. MNL OL XIX-A-98 93. d. 124. t.

fegyvergyártásra is, itt vagy az alacsony rendelésszám (Danuvia), vagy az alacsonyan megállapított árak (FÉG) okoztak fennakadásokat a két gyártó vállalatnál. A Fegyver- és Gázkészülékgyárnál a 30%-os éves fluktuáció és a munkásvándorlás miatt már 170 fő katonai munkaerővel kellett pótolni a dolgozókat.⁶¹

A FÉG egyre súlyosabb pénzügyi nehézségekbe sodródott, ezért 1970 márciusában a KGM miniszteri értekezlete elé került a vállalat ügye. A pénzügyi szabályozók miatt nem tudott bért emelni, így nem tudta megállítani képzett munkásainak elvándorlását. Emiatt még két évre kérte a katonai munkaerő továbbfoglalkoztatását Szilánk András vállalatvezető. A budapesti iparfejlesztési tilalmak miatt a Soroksári úti törzsgyár korszerűsítése sokáig húzódott, az ipar-kitelepítési jogszabályok miatt kezdett a vállalat Makón telephely létesítésébe. Elsőként a légpuskák gyártását telepítette oda, de a gyakorlatlan munkaerővel igen gyenge termelési eredményeket értek el, és további beruházási szükségletek merültek fel. A gépkarabélyok rosszul megállapított ára miatt a fegyvergyártás lényegében ráfizetéses volt, legfeljebb a dollárviszonylatú eladások enyhítettek a veszteségen. A régi géppark maximális kihasználását a munkafolyamatok felbontásával érték el, így női betanított munkások végeztek részműveleteket a fegyvergyártás során. A munkaszervezéssel és a munkaerő erőteljesebb kihasználásával tehát már nem lehetett javítani a hatékonyságon, az érdemi technológiai fejlesztés viszont a korábban megszavazottnál nagyságrendekkel több forrást igényelt volna. A következő ötéves tervre előretekintve az egyik hozzászóló egyenesen azt vetette fel, hogy „feltétlenül szükséges-e magyar kézbe magyar fegyver” – azaz nem olcsóbb-e partnerországokból biztosítani a hazai kézfegyverigényt, a FÉG-et pedig véglegesen sport- és vadászfegyverekre profilizálni. A FÉG beszámolóját a miniszteri értekezlet végül döntés nélkül csak tudomásul vette.⁶²

A gyalogsági löszergyártása nyersanyagellátásának biztosításához ekkorra elengedhetetlenné vált a Rézhangerművek elavult angyalföldi gyárának felszámolása, és új helyre telepítése. Az acél, réz, illetve plattírozott szalag, valamint a csészi kegyártását (a 462 millió darabos mozgósítási löszermennyiséghez) a Csepeli Vas- és Fémmű vette át, a Rézhangerműveket 1973 végével fel kellett számolni. A fémmű XXI. kerületi központi gyártelepén a szalaggyártás, a móri gyáregységében a csészi kegyártás kiépítésére 238 millió Ft beruházást (70 millió Ft a Rézhangerművek zárolt fejlesztési alapjából plusz 168 millió Ft preferált hitel), valamint 27 millió Ft forgóeszközhitelt engedélyezett a HB.⁶³

A Videoton beruházási programját végül 1970 júliusában hagyta jóvá a HB. Az új típusú század-, ezred- és hadosztályrádiók (Binom, Binom-M, Batut-U, Batut-K és Visztrel-M) gyártásbevezetéséhez a KGM 189,2 millió Ft beruházást

⁶¹ A fegyveres szervek lövészfegyverekkel és ezekhez szükséges löszerekkel történő ellátásának, gazdálkodásának és tartalékolásának vizsgálata. 1970. január 17. MNL OL XIX-A-98 94. d.

⁶² Emlékeztető az 1970. március hó 17-én megtartott 1970. évi 9. számú miniszteri értekezlet-ről. MNL OL XIX-F-6-hb 65. d. A vállalat beszámolója nem maradt fenn a jegyzőkönyv mellett.

⁶³ A HB 4/211/1970. sz. határozata – A Rézhangerművek kitelepítése. 1970. április 23. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

ítélt szükségesnek. A vállalat fizetőképességének fenntartásához a beruházásra adott 80 millió Ft költségvetési juttatás és 109,2 millió Ft állami kölcsön mellett, ugyancsak hitelből, 299 millió Ft forgóeszköz-támogatást kellett biztosítani a Videotonnak. A Batut rádióállomásoknál meglehetősen magas, 35%-os szovjet importhányaddal számoltak (a komplettáláshoz szükséges gépkocsi, aggregátor, titkosító stb.); ezt 1975-re 18–20%-ra kívánták leszorítani a hazai alkatrészgyártás bővítésével. Az 1974-re befejeződő beruházás érintette a vállalat fehérvári, sárbogárdi és ajkai üzemét is. A program befejezésekor megszüntetni tervezték a régebbi rádiótípusok (R-105, R-108, R-114, R-125/G és R-104AM) „M”-kapacitását. Noha a Pénzügyminisztérium különvéleményben kifogásolta a költségvetési juttatást, a Honvédelmi Bizottság határozatában az 1973–1974. évi termelési szériák és az új rádiók gazdaságossága alapján rendelte csak felülvizsgálni a támogatás és hitel arányát.⁶⁴

A Diósgyőrben újraindított löveggyártás problémái ugyancsak 1970 tavaszán kulmináltak. 1964 és 1968 között ugyanis a DIGÉP nem gyártott, csak javított, illetve korszerűsített lövegeket. Az Sz-60-as gépágyú gyártásának leállítása olyan pénzügyi zavart okozott, hogy 1965-ben szanálni kellett a vállalatot. A lövegüzem a következő években villás emelőtargoncák gyártásából, illetve a néphadsereg 152 mm-es tarackjainak nagyjavításából, a 85 mm-es hadosztályágyúk és 122 mm-es tarackok felújításából tengődött.⁶⁵

Gyökeres fordulatot az 1967-es arab–izraeli háború következményei hoztak: nemcsak a Szovjetunió, hanem a szövetséges országok is gyorssegéllyel járultak hozzá a vereséget szenvedett Egyesült Arab Köztársaság (azaz Egyiptom) és a Szíriai Arab Köztársaság újrafegyverzéséhez.⁶⁶ Miután a két arab állam légvédelme különösen súlyos veszteségeket szenvedett, már az 1967. augusztusi kairói és damaszkuszi tárgyalásokon felmerült, hogy Magyarország 57 mm-es légvédelmi gépágyúkat szállítson.⁶⁷ Az arab igények nyomán több kisebb kontraktus létrejött a következő hónapokban, a Honvédelmi Bizottság egyedi engedélyei alapján. Feltehetően 1968 végén került sor egy 5,4 millió USA-dollár értékű szerződés megkötésére: Magyarország újraindította az Sz-60-as gépágyúk gyártását, és 1969–1971. évi szállítással 100 db löveg, 18 készlet E-2BD löelemképző és DJA-6 távmérő, valamint aggregátorok és kiegészítő felszerelések szállítását vállalta. Ezt hatéves futamidejű, 2,5%-os kamatozású állami hitellel finanszírozták meg. Az Egyesült Arab Köztársaság ugyancsak igényelt volna légvédelmi lövegeket, de ott

20%-kal magasabb árat kellett volna elérni a magyar gyártó ráfizetésének elkerüléséhez, így a konkrét tárgyalások elakadtak. A Külkereskedelmi Minisztérium 1969. májusi jelentése szerint az Sz-60-as lövegek exportjának további bővítését elsősorban a hozzá való lokátorok gyártásának-beszerzésének problémája hátráltatta.⁶⁸ Egyiptommal végül 1969 decemberében sikerült megállapodni: Magyarország vállalta 1969-ben 4 db komplett Sz-60-as üteg szállítását 24 000 db hozzávaló löszerrel; 1970. évben 6 komplett Sz-60-as üteg szállítását 36 000 db hozzávaló löszerrel; 1971. évben 12 komplett Sz-60-as üteg szállítását 72 000 db hozzávaló löszerrel. (Ez összesen 132 db gépágyút jelentett.) A magyar fél díjmentesen vállalta az E-2BD löelemképző kezelésének betanítását, csak a járulékos utazási stb. költségeket kellett Kairónak állnia. Az eszközök és szolgáltatások árát 6 millió angol fontban állapították meg.⁶⁹

A közel-keleti szállításoknál a fő gondot, amint az a KGM 1970. április jelentéséből kiderül, a légvédelmi rendszerhez tartozó lokátorok biztosítása jelentette. A SzON-9/A lokátor hazai gyártása ugyancsak megszűnt az 1960-as években, így az Egyesült Arab Köztársaságnak eladott rendszerekhez a Szovjetuniótól vásárolt lokátorokat reexportálta, Szíria pedig más forrásból szerezte be azokat. Miközben az Sz-60-as rendszerekből még többet lehetett volna eladni a térségben, a lokátorok beszerzése szinte reménytelennek tűnt: a hazai gyártás újraindítását lehetetlenné tette, hogy a szovjet fél elzárkózott a kulcsfontosságú alkatrészek szállításától, az újabb típust (RPK-1) pedig Moszkva egyelőre nem kívánta a fejlődő országokba engedni. Így egyetlen lehetséges megoldásnak az tűnt, hogy Magyarország megkezdi az RPK-1 lokátorok gyártását, azzal szereli fel saját haderejét, a meglévő SzON-9/A lokátorokat pedig eladja az araboknak. E bizonytalanság lényegében tervezhetetlenné tette a rendszer gyártásban tartásának időtartamát, így a DIGÉP, az FMV, a Gamma és a MOM ötéves terve gyakorlatilag nem volt véglegesíthető. (A megkötött szerződések alapján szállított és szállítandó termékeket lásd az 5.4. táblázatban. Mivel a rendkívül sürgős arab kérések csak a néphadsereg Sz-60-asainak kiszállításával voltak teljesíthetőek, ezért az iparnak ezek visszapótlásáról is gondoskodnia kellett.)

⁶⁴ A Videoton Rádió- és Televíziógyár beruházási javaslata. 1970. július 7. MNL OL XIX-A-98 95. d. 132. t.; a HB 3/214/1970. sz. határozata. 1970. július 17. MNL XIX-A-16-aa 117. d.

⁶⁵ Perlaki (1985) 40–41. o. A 85 mm-es hadosztályágyúkat infraráyongókkal látták el, a 122 mm-es tarackoknak pedig kicserélték a futóművét és kocsizószerkezetét.

⁶⁶ 3227/1967. sz. határozat – A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozata az Egyesült Arab Köztársaságnak és a Szíriai Arab Köztársaságnak nyújtandó segélyről. 1967. július 20. MNL OL XIX-A-83-b 428. d. A közel-keleti haditechnikai szállítások kezdeteiről lásd Germuska (2003).

⁶⁷ Jelentés az Egyesült Arab Köztársaságban és a Szíriai Arab Köztársaságban 1967. augusztus 10–20. között lefolytatott tárgyalásokról. 1967. augusztus 24. MNL OL XIX-G-3-ae 33. d.

⁶⁸ Jelentés a fejlődő országokkal bonyolított speciális exporttevékenységről. május 20. MNL OL XIX-A-98 93. d. 121.; a HB 6/203/1969. sz. határozata. 1969. május 22. MNL OL XIX-A-16-aa 115. d.

⁶⁹ Megállapodás: a Magyar Népköztársaság és az Egyesült Arab Köztársaság kormánydelegációi 1969. december 2. és december 8. között tárgyalást folytattak Kairóban légvédelmi berendezések szállításáról az 1969–1971. években a Magyar Népköztársaságból az Egyesült Arab Köztársaságban. MNL OL XIX-G-3-ae 35. d.

5.4. TÁBLÁZAT. Az Sz-60-as légvédelmi rendszer elemeinek gyártási és szállítási ütemezése az 1969–1971-re megkötött szerződések szerint.

Forrás: Az Sz-60 légvédelmi rendszer gyártásfelkészüléséről és a további igények kielégítése. 1970. április 2. MNL OL XIX-A-98 94. d. 129. t.

Gyártó vállalat	Termék megnevezése	Reláció	1969-ben kiszállítva (db)	1970. évi szállítási kötelezettség (db)	1971. évi
DIGÉP	Sz-60-as gépágyú	Szíria	6	66	28
		Egyiptom	–	36	72
		HM visszapótlás	–	–	24
Gamma Művek	E-2 löelemképző	Szíria	3	12	3
		Egyiptom	–	6	12
		HM visszapótlás	–	–	4
MOM	DJA-6 3 méteres távmérő	Szíria	3	12	3
		Egyiptom	–	6	12
		HM visszapótlás	–	–	4
	ZDN-1 1 méteres távmérő	Egyiptom	–	12	24
		HM visszapótlás	–	–	8
	TZK távcső	Egyiptom	–	18	36
		HM visszapótlás	–	–	12

A DIGÉP-nél eközben már a leszerződött gépágyúk legyártásához is rendkívüli intézkedésekre volt szükség. A vállalat 326 szakmunkásának mentesítését kérte a sorkatonai szolgálat alól 1970-re, és továbbiakra tervezte 1971-ben, hogy munkaerőhiánya ne fokozódjon. Forgóalapjának feltöltésére 1970-ben 38 millió Ft-ot kapott az állami költségvetéstől, és az MNB-től „rugalmas” hozzáállást várt hitelei visszafizetéséhez. 400 kvalifikált szakmunkást kellett átcsoportosítani a löveggyártáshoz, ennek bérfedezetét még elő kellett teremteni, csakúgy, mint a plusz 20 millió Ft beruházási keretet. A Honvédelmi Bizottság április 23-i határozatában engedélyezte az igényelt pénzügyi források megadását, ugyanakkor utasította a Külkereskedelmi Minisztériumot, hogy a fejlődő országokkal folyó tárgyalásokon maximum évi 20 db, lokátor nélküli üteg kiszállítását veheti számításba.⁷⁰

A hadiipar készülő IV. ötéves tervében nem a löveggyártás volt az egyetlen bizonytalan pont. A hazai fegyveres szervek beszerzési igényei, amelyeket az Országos Tervhivatal igyekezett összhangba hozni az állami költségvetés lehetőségeivel (lásd az 5.1. alfejezetben), 1970 tavaszán már nemigen változtak. A haditechnikai termelés mind nagyobb részét felvevő export nagyságrendje és nómenklatúrája ugyanakkor még korántsem véglegesítődött. A KGST-partnerországokkal folytatott kétoldalú egyeztetések alapján több mint félmilliárd rubel értékű technika kiszállítására lett volna megrendelés. Csehszlovákiával és az NDK-val szemben azonban

olyan nagyságrendű pozitív szaldó alakult volna így ki (124 millió, illetve 174 millió rubel), amely ellentétes volt a magyar külkereskedelmi és gazdasági érdekekkel.⁷¹ Az Országos Tervhivatal ezért mintegy 100 millió rubellel csökkenteni javasolta a magyar exportot (525,6 millió rubelről 429,4 millióra), így már csak Kelet-Német-országgal szemben mutatkozott 100 millió rubel feletti egyenlegpozitívum. (Az ár-probléma miatt ezen belül még kérdéses volt 60 millió rubelnyi D-944 páncélozott szállító harcjármű kelet-német exportja. A németek által ajánlott 38 000 rubeles ár esetén a kivitelt csak állami támogatással lett volna megoldható. Teljes kiesése esetén viszont 1972 után nem lett volna megrendelés a járműre.) Még az alacsonyabb exportvolumen esetén is meg kellett másfélszerezni az itthoni haditechnikai termelést: az 1970. évi 5,2 milliárd Ft-ról 1975-re 7,8 milliárd Ft-ra. E növekedési tempó meghaladta a gépipar egészéét, és a haditechnikai termelés részarányának 2,3 százalékpontos emelkedését vetítette előre (5,3%-ról 7,6%-ra a teljes gépipari termeléshez viszonyítva). Az egyre nagyobb mennyiségben exportált híradástechnika az egész hadiipari termelés szerkezetét kedvezőbb irányba tolta – visszaigazolv a 1960-as évek ilyen irányú törekvéseinek helyességét. (Lásd az 5.5. táblázatot.)

5.5. TÁBLÁZAT. A haditechnikai termelés szerkezetének százalékarányos változása 1961 és 1975 között – a tényleges termelési adatok (1961–1969) és a tervek (1970–1975) alapján.

Forrás: Az 1971–1975. évi haditechnikai export megalapozása. 1970. május 11.

MNL OL XIX-A-16-aa 116. d. 5. o.

Megnevezés	1961–1965	1966–1970	1971–1975
Fegyver	10,5	4,7	2,9
Lőszer	22,4	19,0	7,8
Jármű	33,2	32,1	32,3
Híradástechnika	24,8	31,5	48,7
Műszer	8,0	4,9	3,9
Egyéb	1,1	7,8	4,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az export további növekedését a szakosított termékek gyártása húzta magával. Ugyanakkor az Országos Tervhivatal ezúttal is kénytelen volt emlékeztetni arra tényre, hogy a szakosítási tárgyalások során meglehetősen kevés műszaki és gyártástechnológiai információ áll rendelkezésre, így ezek ismerete nélkül kell a vállalási ajánlást megtenni. Ráadásul a katonai híradás-technikai cikkeknel egy-egy modernizált változat gyártásba vétele akár jelentős beruházási ráfordítást is igényelhetett a technológiai változások miatt. Az eladási ár alapját pedig minden esetben a – meglehetősen nyomott – szovjet ár képezte. Utóbbi ellenére sem igényelt visszatérítést a katonai híradás-technikai export 1968–1970-ben, miközben a pol-

⁷¹ A KGST bilaterális kereskedelmi rendszerében a pozitív szaldó lényegében egyfajta hitelnyújtást jelentett, amelyet csak a későbbi években, a következő ötéves tervidőszakban egyenlített ki a másik fél szállításaival.

⁷⁰ Az Sz-60 légvédelmi rendszer gyártásfelkészüléséről és a további igények kielégítése. 1970. április 2. MNL OL XIX-A-98 94. d. 129. t.; a HB 5/211/1970. sz. határozata. 1970. április 23. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

gári híradástechnikánál a kivitel 30%-a után fizetett a költségvetés támogatást. Az Országos Tervhivatal úgy számolt, hogy az 1970 és 1975 között végrehajtani kívánt 2,6 milliárd Ft-os hadiipari termelésbővítés 2,9–3,2 milliárd Ft fejlesztési forrást igényel: 1,8–2 milliárd beruházást és 1,1–1,2 milliárd forgóalap-feltöltést. A vállalatoknál 2–2,2 milliárd Ft fejlesztési alap képződését várták, így az előzetes számítások alapján elvileg nem igényelt állami támogatást a hadiipar fejlesztése.⁷²

A bizonytalansági tényezők ellenére a középtávú terv véglegesítését nem lehetett tovább halogatni. A védelmi szektor, benne a HM IV. ötéves tervének elfogadásával egyidejűleg, 1970. július 17-én hagyta jóvá a Honvédelmi Bizottság a haditechnikai tevékenység tervét. A III. ötéves terv teljesítése során a lemaradások többsége az új gyártmányok bevezetésének késedelméből adódott (Poloszana-N, Visztrel-M, Buda és Pest berendezések, D-944 páncélozott szállító harcjármű), amelyek objektív problémákban gyökereztek: dokumentáció késése, importalkatrészek késése/hiánya, előre nem látható fejlesztési nehézségek. Ezért már az előző öt évben is évről évre pontosították a tervfeladatokat. Hasonló eshetőségekre felkészülve a IV. ötéves tervként elfogadott folyó áras előirányzatok számítási anyagot képeztek csak, a tételes feladatokat évente kívánták véglegesíteni az adott körülmények ismeretében. A fejlődő országokba irányuló exportot (a már megkötött szerződéseken kívül) és a felmerülő segélyszállítási igényeket ezért nem is tartalmaz(hat)ta a középtávú terv. A haditechnikai termelés 96%-át változatlanul a KGM-hez tartozó gépipar kellett kibocsássa, ugyanakkor a NIM termelését már meghaladta a Könnyűipari Minisztérium (KipM) ilyen irányú outputja (lásd az 5.6. táblázatot.)

5.6. TÁBLÁZAT. Az 1971 és 1975 között tervezett haditechnikai termékkibocsátás, a tárcák közötti kooperáció nélkül, milliárd forintban.

Forrás: A haditechnikai tevékenység 1971–1975. évi terve. 1970. július hó. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d. 3. o.

Megnevezés	1970 várható	1971	1972	1973	1974	1975	1971–1975. összesen	Index: 1975/1970
KGM	4,56	4,75	6,16	6,32	7,16	7,12	31,51	156,0
NIM	0,13	0,12	0,09	0,08	0,08	0,08	0,45	61,5
KipM	0,15	0,13	0,13	0,13	0,14	0,15	0,68	100,0
HM	0,37	0,59	0,62	0,62	0,63	0,64	3,10	172,9
Haditechnikai termelés összesen	5,21	5,59	7,00	7,15	8,01	7,99	35,74	153,0

A Gödöllői Gépgyárral a HM is érintetté vált a haditechnikai termelésben-javításban: itt növekvő volumennel terveztek. A könnyűiparnál stagnáló, a nehéziparnál pedig egyes csökkenő haditermelést irányoztak elő. Így a szektor bővülését, mind látványosabb módon az exportra termelő gépipar, azon belül is a híradástechnika húzta (lásd az 5.7. táblázatot).

⁷² Az 1971–1975. évi haditechnikai export megalapozása. 1970. május 11. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

5.7. TÁBLÁZAT. Forrás: A KGM haditechnikai termelésének felhasználói 1961–1975 között – a tényleges termelési adatok (1961–1969) és a tervek (1970–1975) alapján. Forrás: A haditechnikai tevékenység 1971–1975. évi terve. 1970. július hó. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d. 6. o.

A termelés elosztása megrendelő szerint	A megoszlás alakulása (%-ban)		
	1961–65	1966–70	1971–75
HM	58,7	50,1	40,9
Export	32,2	42,7	48,1
Egyéb (BM, Munkásőrség stb.)	9,1	7,2	11,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

A híradástechnika súlyának és Varsói Szerződésen belüli ellátási felelősségének növekedésével kellett felfuttatni a tartalékalakatrész-gyártást: míg az előző öt évben 722 millió Ft értékben értékesítettek, addig a következő periódusban 1,6 milliárd Ft-nyit kellett legyártani. A tervidőszakban több fontos híradástechnikai termék és műszer (R-137, Batut, VU-141 lehallgató állomás, IH-23 és IH-63) mellett több gyalogsági fegyver gyártásba vételét is meg kellett oldani (PK, PKSz, PKT géppuskák), valamint felkészülni a hazai páncélozott járműgyártás továbbfejlesztésére (PSZH-2). Mindehhez a korábban már említett 1,8–2,0 milliárd Ft beruházás és 1,2–1,3 milliárd Ft forgóalap-feltöltés szükségeltetett a KGM-nél. Ehhez előzetesen 860 millió Ft állami forrás (költségvetési juttatás és kölcsön) biztosítása tűnt szükségesnek. A gépiparnál – döntően a lőszerexport miatt – mintegy évi 50–70 millió Ft visszatérítési igényt, a kapacitások megőrzésére pedig évi 70–80 millió Ft támogatási igényt prognosztizáltak.

A hadivegyiparban (Nehézipari Minisztérium) a KGM-nek szállított kooperációs termékek (lőporok, robbanóanyagok, különleges gumipari termékek) áranya tovább csökkent, ellenben növelni kívánták a vérpótlószer, az önampulla, a sugárvédő készítmények előállítását. A következő öt évre mindössze 125 millió Ft beruházást engedélyeztek, 100 millió Ft központi forrással. Ugyanakkor kapacitásfenntartásra évi 90 milliót irányoztak elő. (Ez lényegesen alatta maradt a tárca igényeinek, lásd alább.)

A szektorra érvényes szabályozók áttekintésénél a speciális exporttermékek árképzése kapott nagyobb figyelmet: az Országos Tervhivatal azt javasolta, hogy megállapodásos árak közé kerüljenek kiviteli cikkek, azaz a hatósági előírásokat tekintetbe véve, de a vállalat érdekeire erősebb figyelemmel szülessen döntés az árakról. Külön kiemelték továbbá a KGM területén mutatkozó bérfeszültségeket: csak egyedi intézkedésekkel látták biztosíthatónak a dinamikus fejlődő vállalatok munkaerő-utánpótlását, megtartását. Utóbbi fontosságát a Honvédelmi Bizottság határozata is kiemelte, amikor külön javaslatot kért a hadiipari bér- és jövedelemszabályozási preferenciákra.⁷³

⁷³ A haditechnikai tevékenység 1971–1975. évi terve. 1970. július hó; a HB 2/214/1970. sz. határozata. 1970. július 17. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d.

Exporttámogatás és egyedi preferenciák

A Nehézipari Minisztérium végül 93 millió Ft állami dotációt használt fel 1968-ban, miközben a KGM területén a lőszergyártó, illetve ilyen jellegű rögzített kapacitású vállalatokat mintegy 60 millió Ft kapacitás-fenntartási támogatásban kellett részesíteni.⁷⁴ 1969-ben a Kohó- és Gépipari Minisztériumnál az előző évvel megegyező összeget, a Nehézipari Minisztérium vállalatainál kb. 20 millió Ft-tal kevesebbet fordított a költségvetés erre a célra.⁷⁵ (A kapacitástámogatások 1968 és 1975 közötti alakulását lásd az 5.8. táblázatban.)

5.8. TÁBLÁZAT. A NIM és a KGM vállalatainak rögzített hadiipari kapacitások fenntartása címén kifizetett állami támogatás összege 1968 és 1975 között millió Ft-ban.

Forrás: A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969);

A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970); A hadiipar helyzetének alakulása

a III. 5 éves terv időszakában (1971); A hadiipari tevékenység 1971. évben (1972);

A hadiipari tevékenység 1972. évben (1973); A hadiipari tevékenység 1973. évben (1974);

A hadiipari tevékenység 1974. évben (1975); A hadiipari tevékenység 1975. évben (1976).

	Támogatás típusa	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	Összesen
KGM	Kapacitások részbeni kihasználása	52	51	52	66	66	81	106	94	568
	Használaton kívüli kapacitások	8	9	8	9	8	9	11	11	73
NIM	Kapacitások részbeni kihasználása	85	65	95	97	128	128	129	130	857
	Használaton kívüli kapacitások	8	6	12	14	12	12	11	12	87
Mindösszesen		153	131	167	186	214	230	257	247	1585

Mindazonáltal a KGM területén ugyancsak problémákat okozott a rögzített hadiipari kapacitások megőrzése, szinten tartása. 1971-ben 23 gépipari vállalat összesen 74,8 millió Ft állami költségterítésben részesült mozgósítási kapacitásainak fenntartására. (Ebből 9,8 millió a hideg-, 65 millió Ft pedig a melegkapacitásokra jutó dotáció volt.)⁷⁶ Az Általános Géptervező Iroda 1971 őszén 14 haditechnikai termelést folytató KGM-vállalat helyzetét vizsgálva elemezte a rögzített kapacitások helyzetét. Megállapította, hogy a mozgósítás esetére lefoglalt géppark átlagos

⁷⁴ A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969) 12–13. o.

⁷⁵ A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970) 11–12. o.

⁷⁶ A KGM Közgazdasági és Ellenőrzési Főosztálya, illetve a PM Ipari Főosztálya levélváltása. 1971. április 28., illetve 1971. május 25. MNL OL XIX-L-1-c 63. d.

életkora üzemenként 14–34 év között mozog. A gépek műszaki állapota, avultsága, megmunkálási pontossága alig, vagy csak egyre növekvő munkaidő-ráfordítással biztosította az előírt minőségi követelmények betartását. Bár a vállalatok többsége igyekezett korszerűsíteni meglévő gépparkját, a problémákat megoldani nem tudták. Ugyanis a rögzített kapacitások cseréjét gátolta a hadiipari termelés részarányának a csökkenése is, eleve kétségesse téve egy esetleges fejlesztési hitel visszafizetését. Az Általános Géptervező Iroda jelentése egyes vállalatok gépállományáról lesújtó képet festett. A Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyárban például a cserére javasolt fegyvergyártó célgépek 95%-a nullára leírt, 18–40 éves masina volt, a Fegyver- és Gázkészülékgyárban a gépek átlagos életkora 31 év volt, az Alumíniumgyárban pedig a hüvelygyártásnál használt 30 éves présgépek olyannyira elhasználódtak, hogy a pontossági követelményeknek már nem feleltek meg.

A legifjabb gépekkel a Finomszerelvénygyár és a Magyar Optikai Művek rendelkezett, gépparkjuk átlagéletkora éppen meghaladta a 11, illetve 13 évet. Az ÁGTI csak központi költségvetési segítséggel látta megoldhatónak az elavult géppark cseréjét, mivel a vállalatok a saját fejlesztési forrásaitak egyéb célokra már tíz évre előre lekötötték, illetve folyamatban lévő beruházásaik miatt amúgy is hitelt törlesztettek. A tervezőiroda közel 800 millió Ft-ra becsülte az egyszeri fejlesztés költségét, amelyet hosszú lejáratú hitel és/vagy költségvetési juttatás formájában kellett volna a vállalatok rendelkezésére bocsátani. A hideg- és melegkapacitások megőrzésére kifizetett állami dotációból a 14 vizsgált vállalat közül a legmagasabb összegeket a lőszergyártó, illetve a tartalékba helyezett lőszergyártó gépsorokat fenntartó vállalatok kapták: Finomszerelvénygyár (5 millió Ft), Hajdúsági Ipari Művek (9,2 millió Ft), Ipari Műszergyár (10 millió Ft), Bakony Művek (5,7 millió Ft), Ipari Szerelvény és Gépgyár (14,5 millió Ft), Mátravidéki Féművek (5,3 millió Ft).⁷⁷

A vállalatok mozgósítási terhein enyhített valamelyest, hogy közel tíz év után, 1973 szeptemberében a Honvédelmi Bizottság ismételtén áttekintette a rögzített honvédelmi kapacitásokat. A HB mintegy 150-féle termék- és alkatrészgyártási, illetve szolgáltatási-javítási mozgósítási kapacitás feloldását, megszüntetését engedélyezte. A kapacitások felülvizsgálatánál tekintettel kellett lenni a néphadseregnél rendszerben lévő, illetve a vállalatoknál gyártásba lévő haditechnikára; a kapacitásfenntartás és -megőrzés költségeire; a vállalatoknál beállott változásokra. A fenntartandó kapacitásokat szakágazatonként és vállalatonként is rögzítette a Honvédelmi Bizottság határozata. A vizsgálat során fény derült arra is, hogy miközben egy sor különféle technikát már nem gyárt a hazai ipar, azok az eszközök még a hadseregnél rendszerben vannak, így ezek javítását továbbra is igényelné a néphadsereg, miközben ilyen irányú kapacitásait az adott vállalatok már más haditechnika gyártására köthették le. A tapasztalatok alapján az Országos

⁷⁷ Tanulmány a rögzített „M” kapacitáshoz foglalt, békeidőszakban üzemelő – időközben elhasználódott – gépek és berendezések cseréjének műszaki és gazdasági megoldására. 1971. október 6. MNL OL XIX-L-1-c 64. d.

Tervhivatal szükségesnek ítélte a későbbiekben áttekinteni az „M”-kapacitások kiépítésének, megőrzésének és fenntartásának alapelveit is.⁷⁸

Az 1968-ban exportszubszencióban részesített vállalatok (Bakony Művek, Mechanikai Művek, MVG, Vörös Csillag Traktorgyár Gödöllői Gyáregysége) a hadiipari kivitel több mint 40%-át képviselték. Termékeik támogatás nélkül veszteségesek lettek volna: az NDK-nak a régi áron eladott lőszer csakúgy, mint a Győrben előállított páncélozott járművek. Ezzel szemben a híradás-technikai vállalatok már ekkor is 10–15%-os nyereséggel exportálták termékeiket.⁷⁹ 1969-ben a haditechnikai terméket exportáló 16 vállalatból csak 3 (a Bakony Fémmű, a Mechanikai Művek és a gödöllői gyár) részesült mintegy 68 millió Ft-nyi állami visszatérítésben. A három vállalat az összes hadiipari export 30%-át szállította ki, és a szubszenció exportforgalmuk 16%-át tette ki. A legnagyobb mértékben, 51 millió Ft-tal dotált tüzérségi lőszer nyereségszintje így 3–4%-os volt, anélkül viszont 13%-os árbevétel-arányos veszteséget kellett volna elkönyvelni. Az exportált gyalogsági lőszerknél viszont még a szubszencióval növelt árbevétel sem fedezte az önköltséget. Az összes hazai haditechnikai export 36%-át adó két híradás-technikai vállalatnál (Finommechanikai Vállalat és Mechanikai Labor) viszont a támogatás nélkül exportált termékek nyereségszintje elérte a 20–25%-ot.⁸⁰

Az új gazdasági szabályozók bevezetésével új devizasorzókat is bevezettek: az exportáló vállalatok rubelenként 40 Ft-ot, illetve dolláronként 60 Ft-ot kaptak kézhez. E szorzókkal persze nem egy esetben más árak jöttek ki egy-egy haditechnikai cikkre, mint amit a Hadiipari Ármegállapító Bizottság termelői árként rögzített. Az exportárakat – a KGST-n belüli szállításoknál legalábbis – államközi egyezmények rögzítették, az esetleges pluszköltségeit azonban minden vállalat igyekezett érvényesíteni. A kiviteli ár növelését azonban – többnyire a lényegesen nyomottabb szovjet árakra hivatkozva – a partnerországok nem fogadták el, vagy ha mégis, rögtön hasonló lépéssel válaszoltak: amikor Magyarország bejelentette, hogy a Buda rendszert ezentúl 40 200 rubel helyett 55 000 rubelért kívánja szállítani, Csehszlovákia azon nyomban közölte, hogy az általa gyártott Duga berendezést ezentúl 62 500 rubel helyett 81 000 rubelért adja. A vállalatok nyereségnövelési (vagy veszteségminimalizálási) törekvései tehát nemigen jártak sikerrel, árnövekedést legfeljebb tényleges minőségi javulás, továbbfejlesztés esetén lehetett realizálni. Ugyanakkor, ha a devizasorzós ár – a termelési árhoz képest – extraprofitot hozott, akkor azt rendre elvonták a vállalatoktól, és részben ebből a lefölözésből finanszírozták mások veszteségeit. A szabadáras – KGST-n kívüli – export esetén pedig olyan is megesett, hogy a gyártó és a külkereskedelmi vállalat különbözött össze a nyereség elosztásának arányán: mint például

a DIGÉP és a Technikai Külkereskedelmi Vállalat a Szíriának eladott Sz-60-as gépágyú esetén.⁸¹

1970 februárjában a Külkereskedelmi Minisztérium áttekintette az 1968–1970. évekre folyósított, illetve még kifizetendő export-visszatérítéseket. Az 1968 októberében jóváhagyott 233 millió Ft visszatérítéshez képest még több tízmillió újabb visszatérítési igényt jelentettek be a vállalatok a következő évben. Az eredetileg meghatározott keret mégis elegendőnek tűnt, mivel vagy sikerült megfelelő exportárat kialakítani (Mechanikai Laboratórium, MVG), vagy mert a vállalat árkalkulációját vizsgálták felül (Mechanikai Művek). A három évben kifizetendő támogatás 69%-át a lőszerexport igényelte, ezért a Külkereskedelmi Minisztérium új megoldást keresett a gazdaságtalan tevékenység felszámolására: egyes lőszertípusokat ékkortól reexportált – az NDK-nak viendő 7,62 mm-es T-46-os lőszerket gyártás helyett inkább Bulgáriától vette meg Magyarország, az Egyiptomnak szállítandó 57 mm-es lőszerket pedig Lengyelországtól, Bulgáriától és Romániától vásárolták össze. A dotációs igényt tekintve nem is állt rosszul a hadiipar: miközben 4372 millió Ft-nyi rubelexportjából 1300 millió (29,7%) szorult állami támogatásra, addig a civil gépipari rubel kivitel 38,2%-a és a tőkés kivitel 72%-a.⁸²

1970 augusztusában – az ötéves kölcsönös haditechnikai szállítási egyezmények előkészítése kapcsán – a Honvédelmi Bizottság ismételten foglalkozott az export-visszatérítés kérdésével is. A kialakult metódust alapvetően megfelelőnek ítélték, 1971–1975-ben lényegében csak a lőszerkivitel biztosításához volt rá szükség. A bonyolult és nagy értékű híradás-technikai cikkek gyártásba vétele kapcsán viszont felmerült olyan igény is, hogy ezek kivitelét átmeneti támogatásokkal kell esetleg segíteni. Az elfogadott igénylési rend szerint átmeneti visszatérítés folyósítására volt lehetőség, ha: a) műszakilag világszínvonalú termékről van szó, amelyből gazdaságos gyártási szériamennyiség várható, de az első egy-két évben a kezdeti magasabb önköltség miatt gazdaságtalan az előállítás; b) a termék értékének csekély részét képviselő árkülönbözet veszélyeztetné az egyébként előnyös gyártás megvalósítását, illetve exportját.⁸³

1970-ben végül a hadiipari terméket exportáló 18 vállalatból mindössze 4 részesült állami visszatérítésben (Mechanikai Művek, Bakony Művek, Gödöllői Gépgyár, Telefongyár). Az exporttámogatás háromnegyedét ekkor is a tüzérségi lőszer kivitelére kellett kifizetni.⁸⁴ 1971-ben a dinamikus bővülő szocialista export az előző évinél 40%-kal kevesebb dotációval valósult meg, mivel a növeke-

⁸¹ Jelentés – A HB részére a haditechnikai termékek exportáraitól, valamint az exportalkatrész-igények kielégítéséről. 1969. október. MNL OL XIX-A-98 93. d. 124. t. A Hadiipari Ármegállapító Bizottságot 1953 júliusában a HT 161/14/1953. sz. határozatával állították fel. Germuska (2010) 38. o.

⁸² Jelentés – a HB részére az 1968–1970. évekre felmerülő állami visszatérítés volumenéről. 1970. február 10. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

⁸³ A HB 1/215/1970. sz. határozata – A haditechnikai termékek 1971–1975. évi kölcsönös szállítására vonatkozó egyezmények aláírásának jóváhagyásáról, valamint a speciális export területén egyes szabályozók továbbfejlesztéséről. 1970. augusztus 27. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d.

⁸⁴ A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában (1971) 11–13. o.

⁷⁸ A haditechnikai „M” kapacitások felülvizsgálatáról és a szükséges változtatásokról. 1973. augusztus 15.; a HB 5/242/1973. sz. határozata. 1973. szeptember 27. MNL OL XIX-A-16-aa 122. d.

⁷⁹ A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969) 12–13. o.

⁸⁰ A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970) 10–11. o.

dés főként híradás-technikai és finommechanikai termékeket érintett. Mondhatni hagyományosan a két nagy lőszergyártó vállalat (Bakony Művek és Mechanikai Művek) részesült mintegy 40 millió Ft-nyi állami visszatérítésben.⁸⁵ 1972-ben a hadiipari export növekedése továbbra is kétszámjegyű volt, mintegy 18%-os. Állami visszatérítésre változatlanul az említett lőszergyártó cégek szorultak, összesen 38 millió Ft értékben. Ez a dotáció viszont már exportbevételüknek több mint egyötödét tette ki.⁸⁶ Ami nem kevesebbet jelent, mint hogy a kapacitás-fenntartási, illetve a kiviteli támogatások hiányában a hazai lőszergyártás néhány év alatt csődbe ment volna.

Az 1968 és 1972 között külföldön értékesített 9,2 milliárd Ft értékű haditechnikai termék 20%-ánál kellett állami segítséget nyújtani a veszteségesség elkerülése érdekében. (Lásd az 5.9. táblázatot.) Öt év alatt 306 millió Ft dotációt fizettek ki 1,8 milliárd Ft-nyi – szocialista piacra irányuló – export után, tehát az árbevétel egy hatodát kitevő összeggel kellett utófinanszírozni a rászoruló vállalatokat.⁸⁷

5.9. TÁBLÁZAT: Az 1968 és 1972 között lebonyolított összes magyar haditechnikai export értéke és ebből a szubvencionált export értéke

Megjegyzés: 1973 után nincsen KSH adat az exporttámogatásokról.

Forrás: A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969); A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970); A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában (1971); A hadiipari tevékenység 1971. évben (1972); A hadiipari tevékenység 1972. évben (1973).

	1968	1969	1970	1971	1972
Az összes export értéke (millió Ft)	1407	1447	1802	2109	2502
Ebből a szubvencionált export értéke (millió Ft)	594	429	493	211	161
Szubvencionált export aránya (%)	42,2	29,7	27,3	10,0	6,5

Az 1967-től meginduló harmadik világbeli szállítások általában olyan profitot hoztak, hogy nem szükségeltetett állami beavatkozás. Sőt, az ilyesfajta igények megelőzésére 1970-ben a Honvédelmi Bizottság külön határozatban szögezte le, hogy tőkés exportra csak támogatást nem igénylő hadiipari termék szállítható. A kapacitáskihasználási problémákkal küzdő termelővállalatok azonban egyre erősebb nyomást gyakoroltak a NIM-re és a KGM-re, hogy a civil exportjukhoz hasonlóan a haditechnikai után is járjon visszatérítés, mert ilyen dotációval már „versenyképessé” válnának. A Honvédelmi Bizottság végül 1972 márciusában adta be a derekát azzal az indoklással, hogy „amennyiben a hadiipari export a Magyar Néphadsereg korszerűsítését, vagy más fontos jelentős érdeket szolgál, a polgári tőkés exporthoz hasonlóan preferálható”. Ebben az esetben nem kivételt tet-

tek a hadiipari vállalatokkal, hanem csak azokat a kedvezményeket kapták meg, amelyek a civil vállalatokat is megillették. 1972-től tehát a tőkés piacokra irányuló exportnál a haditechnikai cikkek ugyanolyan szubvenciókban részesülhettek, mint a civil termékek: átlagosan 15–18 Ft visszatérítést lehetett igényelni dolláronként a katonai járművek, lőszerek stb. kiviteléhez.⁸⁸

Az új szabályozórendszer egyik alapelve volt, hogy az utasításos rendszerből eredő hátrányokért az államnak kell kompenzációt nyújtania. Ám a reform nem várt hatásaként a vállalatoknál számos addig lappangó vagy nem kellően komolyan vett, 1968 januárjától azonban súlyos veszteségek forrásává váló probléma került felszínre. A gazdaságirányítás emiatt kénytelen volt állandó módosításokkal, „speciális kiegészítő szabályozók” beépítésével biztosítani az alapelv betartását. Az Országos Tervhivatal szakemberei 1971-ben a következőképpen értékelték a hadiiparral kapcsolatos szabályozás helyzetét: „Az új gazdasági mechanizmus beindulásakor úgy véltük, hogy a kapacitásmegőrzési költségek finanszírozásán túlmenően egyéb preferenciák nyújtása a haditechnikai vállalatok vonatkozásában nem indokolt. Az eltelt három év tapasztalatai alapján úgy látszik, hogy egyre több eltérés szükséges, s a haditechnikai termékeket előállító vállalatok részére nyújtandó preferenciák bővülnek.”⁸⁹

A hadiiparban foglalkoztatott kvalifikált munkaerő megtartása mind nehezebb volt az 1960-as évek utolsó harmadától. Egyre több bonyolult, precíz szakmunkát kívánó új haditechnikai terméket vettek gyártásba, dinamikusán nőtt a termelés volumené, ugyanakkor a dolgozói létszámot nem sikerült kellő mértékben növelni, és a bérszínvonal sem tartott lépést a megnövekedett feladatokkal. Ezért – a vállalatok, illetve a két érintett ipari minisztérium kezdeményezésére – a Honvédelmi Bizottság 1970 decemberében irányelvként mondta ki, hogy a hadiipar területén foglalkoztatott dolgozókat kiemelt bérezésben kell részesíteni. A KGM, az Országos Tervhivatal és a Munkaügyi Minisztérium 1971 áprilisára dolgozott ki konkrét javaslatot, amelyet a Honvédelmi Bizottság hagyott jóvá. A HB-határozat szerint 1971. május 1-jei hatállyal 9, a KGM alá tartozó vállalatnál (Finommechanikai Vállalat, Mechanikai Laboratórium, Gamma Optikai Művek, Videoton, Telefontgyár, Pestvidéki Gépgyár, Híradótechnikai Vállalat, Labor Műszeripari Művek, Magyar Vagon- és Gépgyár) 10%-os bérpótlék volt fizethető a haditechnikai termelésben részt vevő dolgozók számára. Hat vállalatnál szerény alaphéremelést, további háromnál pedig minimális alaphéremelést és év végi részesedést engedélyeztek (összesen közel 60 millió Ft értékben). A 10%-os bérpótlék kiterjesztését minden haditechnikai vállalatra kívánatosnak tartották, de a költségvetési korlá-

⁸⁸ Jelentés Bíró [József külkereskedelmi miniszter] elvtárs részére a Honvédelmi Bizottság 1972. március 23-i ülésén dr. Jávör [Ervin] elvtárs által tett észrevétellel kapcsolatban. 1972. március 31. MNL OL XIX-B-1-ai 92. d. 5. o.

⁸⁹ Az 1970. évi eredmények alapján a haditechnikai tevékenység hatásának értékelése a fontosabb haditechnikai termékeket kibocsátó vállalatok gazdasági helyzetére. 1971. június. MNL OL XIX-F-6-v 104. d. 27–28. o.

tok miatt megvalósíthatatlannak ítélték.⁹⁰ 1971-ben 25 millió Ft-ot fizettek ki ezen a címen.⁹¹

1972-ben hadiipari bérpótlékban 11 kiemelt KGM- és HM-vállalatnál 19 000 fő részesült, egy-egy dolgozó így törzsbéreinek 10%-ával kapott magasabb alapbért. 1973-ban a bérpreferencia immár a hadiipari termelés 75%-át előállító 15 vállalatra terjedt ki: 20 000 fő részesült ilyen különjuttatásban. A hadiipari bérpótlékot egy évvel később kiterjesztették a legtöbb haditechnikával foglalkozó cégre: 1974-ben 19 (16 KGM-hez, 2 NIM-hez és 1 HM-hez tartozó) vállalatnál 24 000 főnek fizették a 10%-os különpénzt. 1975-ben több mint 10%-kal nőtt a bérpótléokra fordítható támogatási keret, amelynek 92%-át továbbra is a KGM használhatta fel.⁹²

A költségvetési juttatások jelentős és fontos tétele volt a műszaki fejlesztések finanszírozásának támogatása. 1968 és 1975 között a KGM vállalatai több mint 400 millió Ft-ot kaptak ezen a jogcímen, a NIM-nél ugyanezen nyolc év alatt erre mindössze 12 millió Ft-ot igényeltek e célra. (Az állami támogatások cél szerinti megoszlásának változását lásd az 5.10. táblázatban.)

1972-től az iparirányítás tekintélyes összeget fordított a fejlődőképes cégek forgótőkéjének feltöltésére-pótlására annak érdekében, hogy biztosítsa a termelés folyamatos növeléséhez szükséges likviditást. Az első évben 227 millió Ft-ot fizettek ki ezen a címen, főként a KGM híradás-technikai vállalatainak. 1973-ban az állami pénzügyi juttatás legnagyobb mértékben, 16%-kal éppen a forgóalap-kiegészítésnél nőtt, ennek 60%-át egyetlen cég, a Finommechanikai Vállalat kapta. 1974-ben a forgóalap-kiegészítés már az állami juttatások egyharmadát tette ki, legnagyobb részét (150 millió Ft-ot) ismét a Finommechanikai Vállalat kapta. 1975-ben 25%-kal csökkent ez a keret, így jóval alatta maradt a kapacitás-fenntartási támogatások összegének.⁹³

5.10. TÁBLÁZAT. A haditechnika termelést folytató vállalatoknak kifizetett állami támogatások cél szerinti megoszlása 1968 és 1975 között, millió Ft-ban. Forrás: A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969); A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970); A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában (1971); A hadiipari tevékenység 1971. évben (1972); A hadiipari tevékenység 1972. évben (1973); A hadiipari tevékenység 1973. évben (1974); A hadiipari tevékenység 1974. évben (1975); A hadiipari tevékenység 1975. évben (1976).

Támogatás típusa	Minisztérium	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	Összesen
Forgóalap-kiegészítés	KGM	—	—	—	—	202	228	205	152	787
	NIM	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	HM	—	—	—	—	25	35	—	—	60
Gyártmány-fejlesztés, kísérleti kutatás	KGM	64	42	62	70	41	13	27	94	413
	NIM	1	1	1	1	1	2	5	—	12
	HM	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Munkaköri bérpótlék	KGM	—	—	—	25	42	50	54	63	234
	NIM	—	—	—	—	—	—	2	2	4
	HM	—	—	—	—	3	3	4	3	13
Egyéb hadiipari költség	KGM	—	—	—	—	—	—	26	16	42
	NIM	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	HM	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mindösszesen		65	43	63	96	314	331	323	330	1564

A különféle állami támogatásokat végigtekintve érdemes számvetést készíteni azok nagyságrendjéről. Ha a hideg- és melegkapacitások veszteségeinek finanszírozásán túl számba vesszük a forgóalap-kiegészítésre, a műszaki fejlesztésre, a munkaköri bérpótléokra, valamint az „egyéb” hadiipari pluszköltségek fedezetére nyújtott szubvenciókat, akkor kiderül: csak a IV. ötéves terv időszakában 2,5 milliárd Ft-ot fizetett ki az állami költségvetés e célokra. Ez az 1971–1975 között értékesített 33 milliárd Ft-nyi haditechnikai termékhez viszonyítva igen jelentős összeg. Nem mellékes ugyanakkor, hogy a hadiipari árbevétel 7,5%-át kitevő dotáció segítségével sikerült tartós növekedési pályára állítani a szektort.

A KSH különféle adatait összevetve az is megállapítható, hogy KGM haditechnikai vállalatainál az állami támogatás legnagyobb részét (több mint 1 milliárd Ft-ot) fejlesztésre és korszerűsítésre fordították, a Nehézipari Minisztérium területén viszont a meglévő állapot konzerválása emésztette fel a dotációkat. Szűklátókörűségként is értelmezhető, hogy a hadivegyipar esetében 1971–1975 között inkább évenként csepegtetve kifizették a költségvetéssel 670 millió Ft-ot, ahelyett hogy ennek a kétharmadából egyszeri döntéssel megkezdték volna a szükséges rekonstrukciókat. A beruházások halogatása csak elnyújtotta a robbanóanyagipari vállalatok válságát, ugyanakkor az átfogó rekonstrukciók sem teremthettek piacot azok termékeire.

⁹⁰ A haditechnikai termelés dinamikus növelő vállalatok bérpreferálása. 1971. április 2; a HB 6/220/1971. sz. határozata. 1971. április 8. MNL OL XIX-A-16-aa 118. d.

⁹¹ A hadiipari tevékenység 1971. évben (1972).

⁹² A hadiipari tevékenység 1972. évben (1973) 11–12. o., A hadiipari tevékenység 1973. évben (1974) 10–11. o., A hadiipari tevékenység 1974. évben (1975) 10–11. o., A hadiipari tevékenység 1975. évben (1976) 10–11. o.

⁹³ A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969); A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970); A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában (1971); A hadiipari tevékenység 1971. évben (1972); A hadiipari tevékenység 1972. évben (1973); A hadiipari tevékenység 1973. évben (1974); A hadiipari tevékenység 1974. évben (1975); A hadiipari tevékenység 1975. évben (1976).

Az 1970-es évtized egyik sikertörténetének mondható a rádiófelderítő eszközök és a katonai híradástechnika fejlődése. A magyar berendezések kísérleti fejlesztése az 1950-es évek elején indult el, és rövidesen megkezdődött hazai sorozatgyártás is. A rádiófelderítő eszközök szakosításáról a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága 1964. májusi moszkvai értekezletén döntöttek.⁹⁴ Számos egyeztető tárgyalást és munkacsoport-ülést követően a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága 1969. november 11–14-i, moszkvai ülészakán döntött a rádiófelderítő és zavaró berendezések további eszközeinek szakosításáról. Magyarország ekkor kapta a rádiórelé lehallgatására szolgáló vevőállomások fejlesztését és gyártását.⁹⁵

A hazai híradás-technikai cégek közül a legtöbb tapasztalattal és eredménnyel e téren a Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat (röviden: Mechlabor) rendelkezett, ezért ők kapták feladatul a rövidhullámú és ultrarövidhullámú rádióállomások és rádió iránymérők, front- és hadsereg rádióvevők fejlesztését. A katonai hírszerzéssel kezdettől együttműködtek: a Mechlabor 1965-ben készítette el a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökség specifikációja alapján a R-1250 típusú rövidhullámú vevőkészüléket, amelyet aztán tömegesen exportált is. Az alapváltozat még elektroncsöves berendezés volt, amelynek rövidesen elkészült a félvezetős változata is (R-1250M).⁹⁶ A HM-nek és a Varsói Szerződés tagországainak az első saját fejlesztésű ultrarövid-hullámú felderítő rádióvevőket 1968-ban szállította a Mechlabor.⁹⁷

A IV. ötéves terv elfogadását követően 1970–1971 fordulóján sorra születtek a döntések a nagyszabású híradás-technikai és műszeripari beruházásokról. Elsők között a Mechanikai Laboratórium a szovjet licenctermék Brusznjika vevő 2-1M egységének gyártásához szükséges fejlesztésről: alagi és pécsi gyáregységében 227 millió Ft beruházást indítottak, ehhez 103,5 millió Ft forgóeszköz-bővítést. Előbbire bankhitel, utóbbira költségvetési juttatás nyújtott fedezetet.⁹⁸

A Finommechanikai Vállalatnál az ugyancsak licenctermék front- és hadsereg-rádióállomások (Poloszana-N és Bant) gyártásának és a lokátorjavítás kapacitásbővítésére kellett új forrás. Fővárosi, törökszentmiklósi és kaposvári gyáregységében összesen 339,9 millió Ft beruházásra és 474 millió Ft forgóeszközre volt szükség. Mindkettőt preferált hitelből biztosította az állam azzal, hogy egy része költségvetési támogatássá alakítható szükség esetén.⁹⁹

⁹⁴ 10/64. sz. jegyzőkönyv. Moszkva, 1964. május 12–14. MNL OL XIX-A-16-aa 109. d. A rádiófelderítő berendezések hazai gyártásáról lásd részletesen: Dékány–Szőnyi (2009).

⁹⁵ Germuska (2010) 135., 250. o.

⁹⁶ Gács (1985) 17–18. o.

⁹⁷ A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969).

⁹⁸ A HB 9/216/1970. sz. határozata – A Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat beruházási javaslata. 1970. december 3. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d.

⁹⁹ A Finommechanikai Vállalat beruházási javaslata. 1970. december 10.; a HB 5/217/1970. sz. határozata 1970. december 17. MNL OL XIX-A-16-aa 117. d.

A Gamma Művek számára 1970 márciusában jóváhagyott 106,5 millió Ft beruházás (bankhitelből) és 50 millió Ft forgóeszköz-bővítés (költségvetési juttatásból) ehhez képest szerény összegnek tűnt. A fejlesztést az indokolta, hogy a Szovjetunió a IV. ötéves tervben már nem kívánt a licenctermékekhez kristályszűrőket szállítani, így meg kellett szervezni a hazai gyártást. A beruházásba azért is érdemesnek tűnt belevágni, mert a kisebb KGST-országok egyike sem gyártott ilyeneket, ugyanakkor az előzetesen kalkulált termelői ár a duplája lett a szovjet árnak. A kristálygyártás bővítését fővárosi törzsgyárában kívánta a Gamma végrehajtani, valamint kisbéri gyáregységében a finommechanikai szerelést felfuttatni a budapesti telep tehermentesítése érdekében.¹⁰⁰

A honvédségi és a lőszeripari kooperációs igények csökkenése miatt a hadivegyipar kapacitásait alig lehetett lekötöni. 1970-ben még a tervelőirányzathoz képest is csökkent mind a tűzérési, mind a gyalogsági lőpor termelése. Így a Nitrokémia Ipartelepek és az Északmagyarországi Vegyiművek 107,5 millió Ft-ot, a tervezettnél 12 millióval több szubvenciót volt kénytelen igényelni. Ez különösen annak fényében óriási összeg, hogy a Nehézipari Minisztérium egész haditechnikai termelése alig haladta meg a 300 millió Ft-ot.¹⁰¹ (Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy 1970-ben a KGM vállalatai 60 millió Ft kapacitás támogatás mellett 3,38 milliárd Ft értékű haditechnikai cikket állítottak elő.)¹⁰²

A növekvő kapacitási dotációk az Országos Tervhivatal figyelmét is felkeltették, különösen hogy a támogatás 60%-át egyetlen vállalat, az Északmagyarországi Vegyiművek emésztette fel. Ezért 1971 májusában az OT Általános Szervezési Főosztálya levélben szólította fel a Nehézipari Minisztérium Iparszervezési Főosztályát, hogy vizsgálja meg, mi módon lehetne az Északmagyarországi Vegyiműveknek folyósítandó dotációt csökkenteni vagy megszüntetni: a haditechnikai termelés hidegtartalékba helyezésével és a polgári termelés szinten tartásával, vagy a hidegtartalékba helyezés mellett a polgári termelés jelentős fejlesztésével.¹⁰³

A Nehézipari Minisztérium Közgazdasági Főosztálya válaszában egyértelműen a dotáció fenntartása mellett érvelt. Az Északmagyarországi Vegyiművek polgári termékeinél ugyanis jelentős áremelést nem lehetett végrehajtani, ilyen formában nem lehetett „keresztfinanszírozni” a haditechnikai veszteségeket. A speciális termelés hidegtartalékba helyezése – változatlan polgári termeléssel számolva – ugyan 80 millióról 40 millióra csökkentette volna a dotációs igényt, de akkor a hidegtartalék fenntartási költsége nőtt volna 10 millióval, a TNT-gyártást más hazai üzemben kellett volna megszervezni, és a vállalat fejlesztési alapját még mindezen túl fel kellett volna tölteni. Ráadásul a legveszteségesebb üzem hidegtartalék-

¹⁰⁰ A Gamma Művek beruházási javaslata. 1971. március 30.; HB 7/220/1971. sz. határozata. 1971. április 8. MNL OL XIX-A-16-aa 118. d.

¹⁰¹ A NIM 1970. évi haditechnikai tervének teljesítése. 1971. február 12. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.

¹⁰² A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában (1971) 12., 7. o.

¹⁰³ Az OT Általános Szervezési Főosztályának levele Zempléni Pál NIM Iparszervezési Főosztálya vezetőjéhez az Északmagyarországi Vegyiművek haditechnikai kapacitás terhelésének vizsgálata tárgyában. 1971. május 15. MNL OL XIX-F-17-z TÜK 8. d.

ba helyezése esetén a szakképzett törzsgárda is szétszéledt volna. Ugyanakkor az Északmagyarországi Vegyiműveknek a polgári termékek felfuttatására sem volt módja, mert a szóban forgó üzem berendezései nem voltak konvertálhatók civil termelésre. Új gyárberendezések beszerzésére a vállalatnak nem volt pénze, fejlesztési hitelre pedig – rossz pénzügyi mutatói miatt – nem is számíthatott. A közgazdasági főosztály vezetője mindezek alapján így sommázta véleményét: „Az ÉMV dotációjának az elbírálásánál mindenekelőtt abból a tényhelyzetből kell kiindulni, hogy a vállalatot milyen céllal hozták létre, mivel az alapításnál a fő profil a speciális termelés volt, ebből adódik, hogy a megváltozott körülmények következtében a létrehozott objektumok költségkihatásait nem viselhetik a polgári termékek. A kihatások egy része tehát az alapítót kell hogy terhelje.”¹⁰⁴ Az egykori rossz döntés következményei tehát visszaháramlottak az államra.

Az Északmagyarországi Vegyiművek működésben tartott üzemeinek amortizáltságát megerősítik az adatok is: a vállalat TNT-üzeme egykori (1951-es) bruttó 51 millió Ft-os beruházási értékével szemben 1971-ben alig 18 millió Ft-os könyv szerinti értéket képviselt – gyakorlatilag nullára írt gépekkel, ingatlanokban. A vállalat a NIM Ipszervezési Főosztályának benyújtott jelentésében fél-milliárd Ft-nyi állami beruházást tartott (volna) szükségesnek: 300 milliót a polgári termelés és a kommunális szolgáltatások, további 200 millió Ft-ot a haditechnikai termelés korszerűsítésére.¹⁰⁵ 1971 szeptemberében egy robbanóanyag-ipari szakemberekből álló bizottság 210 millió Ft értékű beruházást tartott szükségesnek az Északmagyarországi Vegyiműveknél: egy zárt technológiájú svéd gyárberendezés megvásárlását javasolták a TNT-üzem korszerűsítése érdekében.¹⁰⁶

Úgy tűnik az illetékesek drágállották beruházást, mert a IV. ötéves terv során nem született döntés a megkezdéséről. Ehelyett szóba került, hogy a szintén alacsony kihasználtságú gyalogsági löporgyártást állítsák le az ÉMV-nél. Ehhez viszont a Honvédelmi Bizottság nem járult hozzá. Így azután az Országos Tervhivatal és a PM hiába érvelt a dotáció csökkentése mellett, a Nehézipari Minisztérium el tudta fogadtatni az Északmagyarországi Vegyiművek évi 110 millió Ft támogatási igényét az 1972–1975 közötti időszakra. A másik, még elavultabb és emiatt ugyancsak állandóan támogatásra szoruló hadivegyipari üzem, a Nitrokémia Ipartelepek sem volt sokkal jobb helyzetben. A balatonfűzfői gyár löporüzemének veszteségeit a Nehézipari Minisztérium Ipszervezési Főosztálya is feltétlenül megtérítendőnek tartotta mindaddig, amíg sikerül megkezdni a rekonstrukciót.¹⁰⁷

¹⁰⁴ A NIM Közgazdasági Főosztályának Árosztálya feljegyzése Zempléni Pál [NIM] Ipszervezési Főosztály vezetője részére az Északmagyarországi Vegyiművek hadiipari terhelésének kérdése tárgyában. 1971. június 15. MNL OL XIX-F-17-z TÜK 8. d.

¹⁰⁵ Jelentés az ÉMV hadiipari tevékenységének értékeléséről. 1971. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.

¹⁰⁶ Jelentés. 1971. szeptember 5. MNL OL XIX-F-17-v 35. d.

¹⁰⁷ A NIM Ipszervezési Főosztály feljegyzése Trethon Ferenc elvtárs, a [NIM] Közgazdasági Főosztály vezetője részére a speciális termelés dotációs igénye tárgyában. 1971. augusztus 17. MNL OL XIX-F-17-z TÜK 8. d.

Nagyтétényben hosszú vajúdas után indulhatott el a magnéziumpor-gyártás rekonstrukciója. A Chinoin Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyárához csatolt egykori Bányagyutacsgyár számára 1970 áprilisában 7,3 millió Ft beruházást (4,3 millió Ft költségvetési juttatás, 3 millió Ft államkölcsön) hagyott jóvá a Honvédelmi Bizottság 41 tonna/év kapacitás megvalósításához.¹⁰⁸ A magnéziumüzemben azonban hamarosan halálos áldozattal járó robbanás történt, és a balesett miatt – a Vegyipari Dolgozók Szakszervezetének követelésére – felülvizsgálták a kiviteli terveket. A korábbi technológia reprodukálása helyett áttervezték a műveleteket, igyekezve biztonságosabbá tenni a gyártást; ez azonban csúszásokkal járt. Változtatlan kerettel 1972 végéig kívánták befejezni a beruházást, ehhez a Honvédelmi Bizottság hozzájárult.¹⁰⁹

A NIM-vállalatok IV. ötéves haditechnikai tervének kidolgozására csak 1971. május–júniusban került sor, ennek kapcsán készített a Nehézipari Minisztérium Ipszervezési Főosztálya egy átfogó értékelést a haditechnikai feladatokról. Majd' tucatnyi vállalatnak voltak ilyen kötelezettségei: a Nitrokémianak, az Északmagyarországi Vegyiműveknek, a Chinoinnak, az Országos Gumiipari Vállalatnak, a Reanal Finomvegyeszergyárnak, a Biogal Gyógyszergyárnak, a Kőbányai Gyógyszerárugyárnak, az EGYT Gyógyszervegyészeti Gyárnak, a Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalatnak, az Országos Bányagépgyártó Vállalatnak és az Ipari Robbanóanyaggyárnak. A haditermelés közel felét a Nitrokémia állította elő: a pirotechnikai eszközök mellett gyalogsági és tüzérségi löporgyártást folytatott, csökkenő volumenben. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél katonai céllal TNT és gyalogsági löpor készült, a Chinoin Nagyтétényi Gyáregységénél jelzőrakéta, ködgyertya és ködgránát. A többi vállalat egyéb gumi- és vegyipari anyagokat és cikkeket gyártott a gumibottól a reagenscsövekig terjedően. Az Ipszervezési Főosztály ezúttal is kiemelte a hadivegyipar technológiai elmaradottságát és tetemes forrásigényét. Balatonfűzfőn a gyalogsági löporüzemben például még megtalálhatók voltak 1915-ben üzembe állított dagasztógépek, de a nitroglicerín-üzemben is hiába működtek 1965-ben vásárolt injektoros berendezések, az anyagszállítás változatlanul kézikocsikkal történt. A Nitrokémianál 48 millió Ft-ot kellett fordítani (33 millió Ft állami támogatás plusz 15 millió Ft saját forrás) a veszélyes bauxitbeton épületek újjáépítésére. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél mindössze a denitráló felújításával, a Chinoinnál pedig a 10 épületben folyó pirotechnikai gyártás összevonásával számoltak fejlesztésként.¹¹⁰

A Nitrokémia tüzérségi löporüzemének (közte bauxitbeton épületeinek) és tüzérségi ballisztikai állomásának korszerűsítéséről 1972 júliusában született döntés. Előbbire 55,5 millió Ft (23 millió Ft költségvetési juttatás, 24,5 millió Ft állam-

¹⁰⁸ A HB 3/211/1970. sz. határozata – A magnéziumpor gyártás megvalósításáról. 1970. április 23. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

¹⁰⁹ A magnéziumpor-gyártó kapacitás létrehozására vonatkozó HB határozat módosítása. 1971. április hó; a HB 4/221/1971. sz. határozata. 1971. május 6. MNL OL XIX-A-16-aa 118. d.

¹¹⁰ A NIM IV. ötéves haditechnikai tervének értékelése. 1971. október hó. MNL OL XIX-F-17-s 50. d.

kölcsön, 8 millió Ft saját forrás), utóbbira 5,93 millió Ft (költségvetési juttatás) beruházást engedélyezett a HB. A meglehetősen szerény összegből a veszélyes épületek kárelhárításán túl a rögzített 4800 tonna/év kapacitás egy 1000 tonna/év képességű részének, és az egész üzem bekeverő és víztelenítő részének, valamint a ballisztikai állomás technológiai felújítására futotta. A részleges modernizációtól a munkaerőigény csökkenését (1200 főről 1000 főre) és a minőség stabilizálását, javítását várta a Nehézipari Minisztérium. A fejlesztést 1975-re kívánták befejezni.¹¹¹

Miközben lendületesen növekedett a híradás-technikai export, az új termékek gyártásbevezetése korántsem zajlott zökkenőmentesen. A Finommechanikai Vállalat lengyel kooperációban 1967–1970-ben készült fel az R-140 Poloszana-N rádióállomás előállítására, ám mivel nem végleges dokumentációkat kapott a szovjet féltől, a gyártásbevezetés során 43 000 db rajzot kellett módosítani és új technológiákat kellett bevezetni. A Híradástechnika II. beruházás még 1971 őszén is folyt, az eredeti 110 millió Ft keret helyett már 151 millió Ft ráköltéssel, 1972 tavaszra remélték befejezni. A Híradástechnika III. projekt (lásd az 1970. decemberi HB-döntést fentebb) hitelkeretét megnyitotta a Magyar Beruházási Bank, a kivitelezését ekkor még nem kezdték meg. A lengyel féllal kialakult 123 000 rubeles ár – az anyag- és alkatrészárak emelkedése, a bevezetés közbeni pluszráfordítások miatt – éppen csak szerény nyereséget biztosított a terméken a vállalatnak. Az FMV létszámát növelve sem bírta a tempót, ezért magánkisiparosoknak és szövetkezeteknek adott ki egyszerűbb munkákat bedolgozásra. Nyeresége 1969-ről 1971-re majdnem megfeleződött (224 millió Ft helyett várhatóan 120 millió), így az MNB csökkentett hitelképességűnek minősítette.

A Videoton az R-130 Visztrel-M gyártásbevezetésével égette meg magát. A kapcsolódó beruházások a tervezett 70 millió Ft helyett 110 millióra rúgtak; a gyártásbevezetés a licencadóval párhuzamosan zajlott, így segítséget sem kaphattak a szovjet féltől. A sorozatgyártást – a tervekkel ellentétben – csak 1971-ben tudták megindítani. A Binom adó-vevők és a Batut rádióállomásokra kapott forrásokból csak az előbbi előkészítése kezdődhetett meg, mert az utóbbiak dokumentációját – 1971 helyett – 1973. I. negyedévre ígérte csak a licencadó. A csúszás annyiból is nehéz helyzetbe hozta a vállalatot, hogy csökkenő nyeresége miatt várhatóan nem emelhetne munkavállalóinak a bérét.

A Telefongyárnál a Buda-Pest-projekt 1966-ban indult 100 millió Ft kerettel, ez az évtized végére 164 millió Ft-ra hízott. Az építőipari kivitelezői kapacitáshiány miatt azonban csak 1973-ra látták befejezhetőnek a beruházást. A sorozatgyártás itt is csúszott: az 1968-as és 1970-es indítás helyett 1971 őszén még mindig csak a Buda berendezés készült szériában. A csehszlovák féllal folytatódott

az árvita, odáig, hogy a partner nem is kívánt rendelni a túl drágának ítélt Pest multiplex berendezésből.

A KNEB-nek a három vállalatnál végzett célvizsgálata rámutatott, hogy nagyobb ráfordítással és rendre 2–3 év késéssel indul meg a sorozatgyártás, anyagilag nehéz helyzetbe hozva a gyártókat. Mivel a nemzetközi munkamegosztás tovább bővült, a KNEB elengedhetetlennek ítélte a majdan gyártása kerülő termékek megismerését, a fejlesztés-felkészülés időben történő megkezdését. A Videotonnál és a Telefongyárnál megnyugtatónak nevezte a termelés helyzetét, az FMV-nél viszont nem látta teljesíthetőnek a terveket. Utóbbi miatt a Honvédelmi Bizottság határozatában további vizsgálatokat rendelt el.¹¹²

A Finommechanikai Vállalatnál aztán nemcsak tárcaközi vizsgálat indult, hanem miniszteri biztos kinevezésére is sor került a szervezési, vezetési és gazdálkodási anomáliák miatt. A vállalat durván felültervezte várható nyereségét, amit az 1970–1971. év eredményei korántsem igazoltak vissza, így kérdésessé vált a már felvett, illetve a felveendő hitelek visszafizetése. A Híradástechnika II. beruházás befejezéséhez a III. projekt hitelkeretéből kellett átcsoportosítani, utóbbinak viszsza kellett venni az előirányzatát, és átutemezték a vállalat hiteleit. A megvalósuló „M”-kapacitások mind a néphadsereg, mind az exportigények kielégítésére alkalmasak lehettek az 1972 nyári számítások szerint.¹¹³

A gépipar újabb komoly kihívások elé nézett, mivel a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága 1971. novemberi, moszkvai ülésén Magyarország elvállalta a Sztrela-1 légvédelmi rakétakomplexum és az NSzP-3 éjjellátó készülék gyártását.¹¹⁴ A KGM 1972 szeptemberére tudta felmérni előzetesen a rakétakomplexum gyártásának lehetőségeit. Időközben a szovjet fél egy új változat, a Sztrela-1M dokumentációjának átadását ajánlotta fel. Magyarországon hasonló rakétát ugyan sosem gyártottak, de a kohó- és gépipari miniszter „a magyar gépipar termelési kultúrája” alapján lehetségesnek tartotta a bonyolult rakéta és hordozójármű gyártásának megszervezését. Az anyagi kondíciókról ugyanakkor ezúttal is alig volt információ: a pontos műszaki specifikációkról, milyen szérianagyságra lehetne számítani, milyen táboron belüli ár lenne stb. A Honvédelmi Bizottság így – a KGM köztes beszámolója alapján – maga is arra utasította a magyar szakapparátusokat, hogy tisztázzák a szükséges részleteket.¹¹⁵

Lényegesen egyszerűbb volt a helyzet az éjjellátó készülék gyártásba vételével, mivel a MOM már addig is gyártott aktív rendszerű infrarányzékot (NSzP-2

¹¹² Az új termékként gyártásba vett haditechnikai (híradó) eszközökkel kapcsolatos beruházási, termelés és értékesítési tevékenység. 1971. november 12.; a HB 4/225/1971. sz. határozata. 1971. november 18. MNL OL XIX-A-16-aa 119. d.

¹¹³ A Finommechanikai Vállalat általános helyzetéről és felkészülése a IV. ötéves terv végrehajtására. 1972. július 18.; a HB 6/232/1972. sz. határozata. 1972. július 27. MNL OL XIX-A-16-aa 120. d.

¹¹⁴ Germuska (2010) 143. o.

¹¹⁵ Tájékoztató a Sztrela-1 légvédelmi rakétakomplexum hazai gyártásának lehetőségeivel és feltételeivel kapcsolatban folyó vizsgálatokról. 1972. szeptember 12.; a HB 2/233/1972. sz. határozata. 1972. szeptember 21. MNL OL XIX-A-16-aa 120. d.

¹¹¹ A Nitrokémia Ipari telepek tűzvédelmi löpőgyártó üzemének korszerűsítése. 1972. július 14.; a HB 3/232/1972. sz. határozata. 1972. július 27. MNL OL XIX-A-16-aa 120. d. A Nitrokémia Ipari telepek tűzvédelmi ballisztikai állomásának korszerűsítése. 1972. július 14.; a HB 4/232/1972. sz. határozata. 1972. július 27. Uo.

és PPN-2). A passzív rendszerű újfajta éjjellátó (NSzP-3) gyártása így mindössze 30 millió Ft beruházással (állami juttatás) és 13 millió Ft forgóeszköz-bővítéssel (hitel) megoldhatónak tűnt. A nullszériát 1975-re, a szériagyártás (évi 1000 darab-bal) 1976-tól tervezték, figyelembe az NDK és Csehszlovákia előzetesen bejelentett igényeit is.¹¹⁶

A hadivegyiparnál változatlanul a toldozgatás-foldozgatásra jutott pénz. 1973 januárjában a Honvédelmi Bizottság engedélyezte az Északmagyarországi Vegyiművek – 1950–1951-ben épült – gyalogsági ballisztikai állomásának korszerűsítését, 5,1 millió Ft költségvetési juttatással. Ugyanekkor hagyta jóvá az ÉMV denitráló üzemének újjáépítését 6 millió Ft-ból (3 millió Ft költségvetési juttatás, 3 millió Ft államkölcsön). Ugyanis a sajátbányai gyár nitrálással foglalkozó üzemének hulladéksavait feldolgozó részleg olyan mértékben amortizálódott (csövek, épület, sőt, az altalaj szennyeződése), hogy az NDK-ból kellett egy új (üvegből készülő) denitráló berendezést megvásárolni és üzembe helyezni. Mindkét felújítást 1975-re tervezték befejezni.¹¹⁷

Némileg nagyobb volumenű felújítást engedélyezett a Honvédelmi Bizottság Balatonfüzfőn 1973. februárban: az 1927-ben beindított gyalogsági löporüzem rekonstrukciójára biztosított 36,5 millió Ft keretet (14 millió Ft költségvetési juttatás, 14 millió Ft államkölcsön plusz saját forrás). Ebből a tömeges kézimunka, a 18 különálló, balesetveszélyes művelet részleges kiváltására, gépesítésére volt lehetőség. 900 tonna/év kapacitás korszerűsítését kezdték meg a következő műveleteknél: löpormassza-zselatinálás és oldószerlefejtés, préselés után közvetlen szikkasztás, gőzölés és bevonása összevonása, szárítás, üzemben belüli szállítás. A Nitrokémia megkezdte a felkészülést a korszerű gömblöporok gyártására: laboratóriumi körülmények között már sikerült, a nagyüzemi termelés feltétele volt viszont a tűzérési löporüzem már megkezdett rekonstrukciójából a nitroglicerin-gyártás felújításának elkészülte.¹¹⁸

A harmadik fontos hadivegyipari üzem, a Chinoin nagytétényi gyáregysége pirotechnikai beruházását 1973 októberében hagyta jóvá a HB. A tűzesetek miatt már a Bányagyutacsgyár kérte 1966-ban egy új pirotechnikai üzem létesítését, az 1970-es évekre viszont az iparági biztonsági szabályzatok számos pontja betarthatatlanná vált. Ezért elkerülhetetlenné vált 29 millió Ft beruházással (7,8 millió Ft költségvetési juttatás, 14,2 millió Ft államkölcsön, 7 millió Ft saját alap) új üzem létesítése. Az előterjesztés mellett ott olvasható a pénzügyminiszternek a HB-hoz szóló figyelmeztetése: a nagytétényi korszerűsítés már nem fér bele a Nehézipari

¹¹⁶ A passzív rendszerű inframűszer (NSzP-3) gyártására való felkészülés. 1972. október 17.; HB 4/234/1972. sz. határozata. 1972. november 2. MNL OL XIX-A-16-aa 120. d.

¹¹⁷ Az Északmagyarországi Vegyiművek gyalogsági ballisztikai állomásának korszerűsítése. 1972. december 20.; a HB 9/237/1973. sz. határozata. 1973. január 18. MNL OL XIX-A-16-aa 121. d. Az Északmagyarországi Vegyiművek denitráló üzemének korszerűsítése. 1972. december 20.; a HB 8/237/1973. sz. határozata. 1973. január 18. Uo.

¹¹⁸ A Nitrokémia Ipartelepek gyalogsági löporüzem korszerűsítése. 1973. január 22.; HB 8/238/1973. sz. határozata. 1973. február 15. MNL OL XIX-A-16-aa 121. d.

Minisztérium előzetesen meghatározott ötéves beruházási keretébe. Felmentést végül az Állami Tervbizottság adott.¹¹⁹

Miközben a Nehézipari Minisztérium gyakorlatilag kimerítette teljes haditechnikai beruházási keretét, a KGM-nél szinte minden nagyobb hadiipari beruházásnál pótlólagos forrásokat kellett biztosítani. Az okok sokfélék voltak. A Videoton csappantyúgyártási beruházásánál kiderült, hogy az új helyszínen (is) robbanóanyaggal szennyezettek az épületek és a védőtöltések; továbbá korszerűbb durrhiganyfűző technológiát kellett vásárolni. Az összes többletigény 22 millió Ft volt, és két évvel későbbi befejezést ígértek (1974. december 31.). A FÉG-nél egy év csúszás (1973. december 31.) és 6 millió Ft többletköltség mutatkozott a kazánteleg átalakítása miatt. Az egykori Rézhengerművek kitelepítésénél a többletépítkezés dobta meg 37 millió Ft-tal a beruházási igényt. A Mechanikai Laboratóriumnál az importgépek drágulása közel ötvenmillió újabb forrásigény generált. A Honvédelmi Bizottság 1973 májusában jóváhagyta ugyan az új kereteket és határidőket, ám a többletráfordításokra csak hiteleket tudott biztosítani.¹²⁰

Jelentős új beruházási szükségletet teremtett, hogy a Magyar Néphadsereg újabb vadászgép típusainak nagyjavítását (MiG-21 UM és MiG-21 MF) kellett megkezdeni. A vonatkozó kormányjegyzőkönyvet 1972. júniusban írták alá, a felkészülésre meglehetősen kevés idő maradt: 1975. I. félévben az UM, II. félévben az MF típusváltozat nagyjavítását kellett megkezdenie a Pestvidéki Gépgyárnak. A Honvédelmi Bizottság ehhez 105,3 millió Ft beruházást (38 millió Ft költségvetési juttatás és 67,3 millió Ft államkölcsön) és 40 millió Ft forgóeszközt (költségvetési juttatás) engedélyezett 1973 júliusában. Noha a vállalat kiváló szakmai munkát végzett, a javító tevékenység nagyfokú eszközigenyessége nyomán nyereségszintje elmaradt a gépipari átlagtól. Kvalifikált, speciálisan képzett embereit csak magasabb jövedelmekkel volt esélye megtartani, aminek biztosításához viszont a vállalattal kivételezni kellett az általános gazdasági szabályozók alól. A KGM már előre jelezte, hogy 1975–1976-ban – a MiG-15 UTI és BISZ, illetve MiG-21 F-13, -U, -PF altípusok – kifutásával a vállalatnál 55–65 millió Ft értékű alkatrész és javítási készlet marad raktáron, amit valahogyan finanszírozni kell. A Pestvidéki Gépgyár kapacitásainak jobb kihasználása érdekében a KGM (és a magyar KGST-delegáció) bejelentkezett a Mi-8-as helikopterek kooperációban való javítására:

¹¹⁹ A Chinoin Gyógyszer- és Vegyészet Termékek Gyára Rt. nagytétényi gyáregységeknél létesítendő pirotechnikai üzem beruházása. 1973. október hó; a HB 5/243/1973 sz. határozata. 1973. október 25. MNL OL XIX-A-16-aa 122. d. Az Állami Tervbizottságot – a korábbi gazdaságpolitikai kabinet, a Gazdasági Bizottság helyett – 1973. június 30-án hozta létre a Minisztertanács „népgazdasági tervezés hatékonyságának emelése és központi irányításának szervezett összehangolása” érdekében. Az ÁTB tagjait a Minisztertanács határozta meg és nevezte ki, hatáskörét a kormány szabta meg, az ÁTB döntései kötelező érvényűek voltak az állami szervek számára. Határozatait nem voltak nyilvánosak. Lásd Magyar Állam Szervei. <http://193.224.149.3:8080/mol/masz>.

¹²⁰ Egyedileg jóváhagyott beruházások többletköltségeinek rendezése. 1973. május 14.; HB 2/240/1973. sz. határozata. 1973. május 24. MNL OL XIX-A-16-aa 121. d.

Magyarország a sárkányt, az NDK a hajtómű és reduktor nagyjavítását vállalta szívesen. A Honvédelmi Bizottság egyetértett a kezdeményezéssel.¹²¹

PSZH-k gyártása

A D-944 páncélozott szállító harcjármű gyártására való felkészülés helyzetét 1968. október 31-én tűzte napirendre a HB. Az ülésen részt vett a fővállalkozó MVG képviselőjében Horváth Ede vezérigazgató is, aki hozzászólásában emlékeztetett arra, hogy az 1969–1970-ben megkívánt 1000 db D-944 páncélozott szállító harcjármű csak rendkívüli erőfeszítésekkel gyártható le. E kapacitás polgári célra nem használható, kérte a HM-et, hogy az első 300 db-ra szóló végleges rendelését mihamarább adja fel, hogy az MVG meg tudja kötni a szükséges szerződéseket a beszállító partnerekkel. Kérte továbbá, hogy a HM fegyverek nélkül vegye át a járműveket, és maga gondoskodjék a fegyverzet beszereléséről. Czinege Lajos honvédelmi miniszter a jármű korszerűségével elégedett volt, ugyanakkor megjegyezte: a két jelzett évben legyártandó mennyiség még csak a fele a HM kívánalmainak. Ezért határozottan állította, hogy a gyártókapacitás 1970 után is le lesz terhelve. Horgos Gyula miniszter azzal vette védelmébe a konstrukciót, hogy a jármű továbbfejlesztésekor eleve adottak voltak bizonyos főegységek (motor, futómű stb.); utóbb ezek lettek a D-944 páncélozott szállító harcjármű kritikus pontjai. Ugyan a D-442 FUG esetében évi 500 db-ra létesült a kapacitás, ám „bizonyos intézkedések” esetén úgy vélte, legyártható 1970-ben 700 db D-944 páncélozott szállító harcjármű.¹²²

A Honvédelmi Bizottság határozatában utasította a KGM-et, hogy a PSZH 10 db-os nullsorozatát a vállalat 1969. június 10-ig gyártsa le, a HM pedig biztosítsa a nullsorozat bevizsgálását, ellenőrzését. 1969. II. félévében 300 db, 1970-ben pedig 700 db D-944 legyártását rendelte el. A Honvédelmi Bizottság 14,5 mm-es géppuskák beszerelését írta elő, továbbá elrendelte, hogy a beszerzési nehézségek miatt a járműveket – a géppuska beszerelése kivételével – komplettírozzák, és az import beérkezése ütemében szereljék be a járművekbe.¹²³

Győrben azonban súlyos nehézségekbe ütközött a gyártás megszervezése. 1969 novemberében, az 1970. évi haditechnikai terv jóváhagyásakor már 650 millió Ft-os termelési tervmaradásról számolt be a KGM a Honvédelmi Bizottságnak, folyó évben legfeljebb 100 harcjármű gyártását valószínűsítette. Sőt, 1970-ben is csak 400 db előállítását állította az MVG tervébe. A Honvédelmi Bizottság

¹²¹ A MiG-21 repülőgép-család új változatainak hazai javítására történő felkészülés és a hazai repülőgép javítóbázis távlati fejlesztésének kérdései. 1973. június 26.; a HB 6/241/1973. sz. határozata. 1973. július 5. MNL OL XIX-A-16-aa 121. d.

¹²² Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1968. október 31-én megtartott 198. üléséről. HL HB iratok 4. d.

¹²³ A HB 8/198/1968. sz. határozata – a PSZH gyártására való felkészülés helyzete. 1968. október 31. MNL OL XIX-A-16-aa 114. d.

1969. november 20-án jóváhagyta a tervet e kitéttel együtt, ám részletes jelentést kért a PSZH gyártásának helyzetéről.¹²⁴

A KGM 1970. január 12-én terjesztette be jelentését a PSZH-ról. Eszerint az MVG számos erőfeszítést tett a különféle munkafolyamatok párhuzamos megszervezésére, a gyártás-előkészítés mégis elhúzódott. Ugyanis a már a nullsorozat legyártásánál nehézséget okozott a páncéltest és a torony illesztésének megoldása – részben az időhiány miatt, részben a változtatási igények miatt. 1969-ben az MVG a nullszéria mellett megkezdte egy 20 db-os és egy 70 db-os széria gyártását is, amelyek évé végére 70, illetve 50%-os készütségi fokon álltak. A nullszéria átvételi tapasztalatai alapján továbbra is fennállt a torony forgatásának és irányításának nehézsége – konstrukciós és gyártástechnológiai hiányosságok miatt. A KGM 1970-ben 340 db páncélozott szállító harcjármű legyártását látta lehetségesnek (ebből 12 db NDK-ba való kiszállítását). Az MVG (túlóráztatással, munkaszüneti napok átcsoportosításával stb.) vállalta 90 db jármű átadását március 15-ig, hogy azok az április 4-i díszszemlén részt vehessenek. A meglévő kapacitáson 400 db jármű volt legyártható, ezért a KGM a 7/175/1965. sz. HB-határozatban eredetileg előírt 600 db-os kapacitás kiépítését javasolta. Mivel az új jármű technológiája és szerelésigénye eltért a D-442-étől, ezért mindenképpen új beruházást tartottak indokoltnak: 1970-ben mintegy 40 millió Ft értékben.

A KGM végkövetkeztetése szerint a „hazai fejlesztésű haditechnikai eszközök termelésének megszervezése a hadsereg és az ipar közös erőfeszítésének és jó szándékú törekvéseinek ellenére – a kiforratlan konstrukció és erőltetett ütemű gyártásba vétel miatt – többletráfordításokkal, kisebb-nagyobb lemaradásokat eredményeznek. Ezt annak érdekében szükséges mégis vállalni, mert a termék kibocsátásának gyorsítása végső soron a hadsereg korszerűsítését szolgálja”. A minisztérium a beruházás végrehajtása után tehát 600 db-os békeidőszaki és 900–950 db-os „M”-időszaki kapacitás rögzítését ítélte reálisnak.

A KGM utasítására az MVG gyors számvetést végzett a kapacitásnövelés beruházásigényéről, és erről január 22-én külön jelentésben számolt be. A HM és a külkereskedelem által megkívánt kibocsátás biztosítása érdekében Horváth Ede mintegy 158,5 millió Ft beruházás és 50 millió Ft forgóalap biztosítását tartotta elengedhetetlennek. A haditechnikai termelés elkülönítettségének fenntartása érdekében épületbővítésre is szükség volt. A vállalat a fejlesztést hosszú lejáratú preferált hitelből kívánta végrehajtani.¹²⁵

A Honvédelmi Bizottság határozatában 340 db D-944 PSZH legyártását írta elő 1970-re, és tudomásul vette; hogy ezen belül 3 db zászlóalj- és 9 db századparancsnoki jármű készül. Utasította a KGM-et, hogy biztosítsa a 600 db/éves kapacitás kiépítését, a PM-et és az Országos Tervhivatalt pedig a vállalat által

¹²⁴ A haditechnikai tevékenység 1970. évi terve. 1969. november 17. MNL OL XIX-A-98 93. d. 125.; a HB 5/207/1969. sz. határozata. 1969. november 20. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

¹²⁵ A páncélozott szállító harcjármű gyártásfelkészülés helyzete. 1970. január 12.; Jelentés a PSZH-gyártás fejlesztéséről. 1970. január 22. MOL XIX-A-98 94. d. 127.

megjelölt nagyságrendű preferált haditechnikai hitel biztosítását. A gyártási tapasztalatok alapján kérte az „M”-időszaki kapacitás meghatározását.¹²⁶

A fejlesztési hitelszerződés megkötésére csak 1971 januárjában került sor, 158,47 millió Ft értékben, a beruházás várható befejezését 1972 végére datálták. A KGM Általános Szervezési Főosztálya felmérése alapján 1971 májusában tett javaslatot a KGM a PSZH gyártásának „M”-időszaki kapacitására. A vizsgálat megállapította, hogy a D-442 felderítő úszó gépjárműhöz képest a D-944 páncélozott szállító harcjármű gyártási normaóra szükséglete 1,36-szoros (a korábbi 2536 órával szemben 3402 óra), az önköltsége pedig 1,42-szeres volt (794 000 Ft helyett 1 108 000 Ft); mindkét esetben fegyverzet nélkül. A PSZH-nál a legnagyobb különbséget – és mint korábban láttuk, kihívást – a torony jelentette: a test újfajta kialakítása, a torony beépítése és mozgatása, a toronyba épített fegyverek (1 db 14,5 mm-es KPVT géppuska és 1 db 7,62 mm-es KGKT vagy PKT géppuska) célzó és mozgató mechanizmusa. A magasabb „M”-kapacitás eléréséhez szükséges konstrukciós és szervezési átalakításokat megoldhatónak ítélte a KGM, így 1973. január 1-jétől lehetségesnek tartotta az évi 1400 db-os kapacitás rögzítését. Miután a Gödöllői Gépgyárat átvette a HM, a békeidőszaki páncélozott jármű javítási igényt nem a KGM-nek kellett kielégítenie. Ennek ellenére az MVG-nél lehetségesnek látták évi 400 db jármű javítását is mozgósítás esetén. A Honvédelmi Bizottság 1971. június 17-i határozatában – a javaslatnak megfelelően – évi 1400 db-os „M”-kapacitás kialakítását rendelte el, és tudomásul vette a 400 db-os javítókapacitás meglétét.¹²⁷

A KGST Hadiipari Állandó Bizottság ajánlásai és a korábbi magyar igénybejelentések alapján 1974-ben három fontos új termék gyártásba vétele merült fel: a Sztrela-1M légvédelmi rakétakomplexum, BTR páncélozott jármű, és a Vasziljok automata aknavető. (Lásd alább részletesen.) Győr a BTR-ek gyártásának esetleges fővállalkozójaként volt érintett az ügyben. A BTR-70-es páncélozott járművekből a Szovjetunió saját magának kívánt rendelni otthoni kapacitásai túlterheltsége miatt. Így nyilvánvalóan alkatrészeket sem kívánt szállítani a magyarországi gyártáshoz, tehát alapvetően azt is itthon kellett volna megszervezni. A tervezett évi 700 darabos gyártáshoz viszont számos speciális alkatrészt (műszerek, szivattyúk, szűrők-szellőzők, valamint sebességváltó stb.) egyszerűen nem vállalt a magyar háttérpar ilyen csekély mennyiségben. A gyártást fővállalkozóként irányító MVG mintegy 2,15 milliárd Ft fejlesztési kölcsön és költségvetési juttatás igénybevételével tudta volna vállalni a feladatot. Ehhez adódott volna a hazai kooperációs beszállítók további 140 milliós fejlesztési igénye (beruházás + forgóalap-feltöltés). A BTR gyártásának kiesésével viszont ismét el kellett gondolkodni a hazai konstrukciójú D-944 továbbfejlesztési lehetőségeiről, vagy egy

román kooperáció lehetőségéről, hogy a Magyar Néphadsereg igényeit mi módon elégítsék ki. A Honvédelmi Bizottság 1974. szeptember 26-i határozatában utasította a Hadiipari Kormánybizottságot, kezdjen tárgyalást Románia képviselőivel a BTR-70 szállítási és kooperációs lehetőségeiről.¹²⁸

Az utasításnak megfelelően a Hadiipari Kormánybizottság elnöke 1974. október 4-én felvette a kapcsolatot, majd december 10–12. között Bukarestben tárgyalt a román illetékesekkel a kooperációs lehetőségekről. Ezt követően a román fél megküldte az igényelt alkatrészek és fegyverek dokumentációit, hogy a potenciális magyar kooperációs partner vállalatok elvégezhessek a szükséges vizsgálatokat. A román hatóságok 1975 októberében küldték meg a kormányegyezmény tervezetét, az általuk javasolt ütemezéssel és egységekkel. A hazai iparvállalatok az igényelt 12-féle kooperációs termékből 5-nek a gyártásának vállalására tettek ajánlatot: torony (fegyverzet és optika nélkül), vízsugárhajtómű és csörlő fegyver – MVG, valamint téli előmelegítő – Labor MIM, nagy és kisrakasz (heveder nélkül) – Mechanikai Művek. A műszakilag vállalható tételek esetén is igen tetemes árkülönbség mutatkozott: az 5 beszállítandó tétellel készletenként 127 000 Ft veszteség keletkezett volna, ami a tervezett 2200 db-os gyártás esetén mintegy 280 millió Ft-os ráfizetés eredményezett volna. A kooperáció az MVG számára sem jelentett megoldást, ugyanis a korábbi évenkénti kb. 300 db-os PSZH gyártás 570 millió Ft termelési értéket képezett, a kooperációs három termék azonban együttesen sem tett volna ki évi 210 millió Ft-ot. Mindezek alapján a Hadiipari Kormánybizottság nem javasolta a román gyártási kooperációban való részvételt. A HM változatlanul igényt tartott a román BTR-ekre, amennyiben azonban Románia a kooperáció elmaradása esetén nem vállalta volna a szállítást, úgy a hazai páncélozott szállító harcjárműveket kívánt rendelni. A KGM ennek megfelelően tette meg jelentését és javaslatát 1976. február 19-én.¹²⁹

A Honvédelmi Bizottság február 26-i ülésén Nemeslaki Tivadar kohó- és gépipari miniszter egyértelműen úgy érvelt, hogy a kooperációs terv feladása és a kész járművek megvásárlása a leggazdaságosabb a magyar félnek. Czinege Lajos honvédelmi miniszter leszögezte, hogy a BTR-70-es nagyobb harcértékű, mint a PSZH, ezért a HM-nek a román beszerzés lenne kedvezőbb. Az átfegyverzés megvalósításához azonban egy adott mennyiségű harcjármű szükséges, nem lehet egy hadosztályt részlegesen vagy időben elnyújtva átültetni más járműre. Ha tehát a román fél nem tud 300 BTR-t szállítani, akkor az import nem megoldás. Betlej Sándor kohó- és gépipari miniszterhelyettes arra emlékeztetett, hogy a győri vagongyár terve nem számolt a PSZH-k belföldi igényre történő gyártásával (ex-

¹²⁸ Jelentés a Sztrela-1M csatlékvédelmi rakétakomplexum, a BTR-70 típusú páncélozott szállítójármű és a 82 mm-es Vasziljok automata aknavető gyártásbevezetésével kapcsolatos vizsgálatokról. 1974. szeptember 19.; valamint a HB 4/251/1974. sz. határozata. 1974. szeptember 26. MNL OL XIX-A-16-aa 124. d.

¹²⁹ A BTR-70 páncélozott szállító harcjármű Román Szocialista Köztársaság – Magyar Népköztársaság kooperációs gyártásával kapcsolatos vizsgálatok. 1976. február 19. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d.

¹²⁶ A HB 8/209/1970. sz. határozata – A PSZH gyártásfelkészülés helyzete. 1970. február 12. MNL OL XIX-A-16-aa 116. d.

¹²⁷ A páncélozott szállító harcjármű (PSZH) „M” kapacitása. 1971. május 29.; a HB 3/222/1971. sz. határozata. 1971. június 17. MNL OL XIX-A-16-aa 118. d.

portrendelés még volt). Megoldhatónak tartotta a gyártás folytatását, ha azt 1978-ig lezárhatja a vállalat, akkortól ugyanis a harcjármű gyártó szakembergárdát már más feladatra kívánták átcsoportosítani.¹³⁰

A Honvédelmi Bizottság határozatában utasította a Hadiipari Kormánybizottság elnökét: közölje a román féllel, Magyarország nem érdekelt a kooperációban, ellenben fenntartja a BTR importigényét. Felszólította továbbá a KGM-et, vizsgálja meg, miként lehet a HM járműigényét kielégíteni, ha Románia nem vállalja a 300 db BTR szállítását.¹³¹

A Magyar Néphadsereg Vezérkar főnökének anyagtervezési helyettese 320 darabban pontosította a hadsereg igényét D-944 páncélozott szállító harcjárműből, mivel egy hadosztály átfegyverzését e mennyiség biztosíthatta. A Magyar Vagon- és Gépgyár ötéves tervében 426 PSZH legyártása szerepelt: 250 db 1976-ban, 176 db 1977-ben; ebből 413 az NDK számára, 10 db Romániának, valamint a BM számára 3 db. Ennek megfelelően állapodtak meg a beszállítókkal is, ugyanakkor e megrendeléssel a meglévő kapacitás gazdaságos leterhelése nem volt biztosított. A közúti járműgyártás V. ötéves tervidőszaki és távlati fejlesztési koncepciója, amelyet a Minisztertanács is jóváhagyott, azzal számolt, hogy a Csepel Autógyár a D-944 harcjárműhöz is gyártott motor, oszttómű és egyéb egységek, valamint a komplett teherjármű gyártását 1978 végéig kifuttatja; ezzel akkor a HM is egyetértett. A KGM vizsgálata a 1976 nyarára tisztázta, hogy azonnali döntésekkel 1977-ben 128 db, 1978-ban pedig 300 db PSZH többletgyártása oldható meg. A termelés megszakítását a járműből egyértelműen ellenezte a KGM. Az 1978 utáni gyártást akkor látta lehetségesnek, ha a kifutásra tervezett főegységekből előre bekészleteznek, annak azonban tetemes költségvonzata is mutatkozott. A HM 320 db-os PSZH iránti igényét tehát 1978-ig kielégíthetőnek ítélte a KGM. A jelentés július 21-i benyújtásával egyidejűleg a minisztérium függelék is fűzött jelentéséhez, amelyben azt javasolta: ne történjék az ügyben semmilyen döntés, amíg a július 19–23. közötti román–magyar tárgyalások le nem zárulnak a BTR-ek esetleges szállításáról.¹³²

A Honvédelmi Bizottság július 29-én ült össze, itt Csémi Károly HM államtitkár közölte: a bukaresti tárgyalások részben eredménytelennek bizonyultak, Románia csak 100 db BTR-t tudna szállítani 1980-ig. Az új helyzet alapján a HM vezetése a PSZH-k beszerzése mellett döntött: 220 db-ra augusztus 31-ig feladja a rendelt, további 100 db megrendelésére pedig akkor kerülhet sor, ha a román fél a BTR szállításától visszalép. Borbándi János, a Honvédelmi Bizottság elnöke azt kérdezte a kohó- és gépipari minisztertől, hogy a gyár a HM igénye mellett eleget tudna-e tenni a fejlődő országok esetleges igényének? Nemeslaki Tivadar

válaszában leszögezte, hogy a rendeltetést ez esetben is 1976. októberig fel kell adni, hogy az teljesíthető legyen.¹³³

A Honvédelmi Bizottság határozatában jóváhagyta a HM 220 db-os PSZH rendeltetését, valamint azt a kitétel, hogy további 100 db-ot rendel a hadsereg, ha megíúsul a BTR-ek Romániából való beszerzése. Felszólította továbbá a HM-et, a Külkereskedelmi Minisztériumot és a KGM-et, hogy az esetleges további exportigényeket mihamarább tárják fel.¹³⁴

A D-944 páncélozott szállító harcjármű gyártásának kifutásával és a teherautógyártás átstrukturálásával egy sor további igény és kérdés merült fel a néphadsereg részéről. 1976 végén a Honvédelmi Bizottság elfogadta, hogy „M”-időszakban nem tervezik a katonai teherautók gyártását, hanem inkább a népgazdaság tehergépkocsinak „bevonultatásával”, igénybevitelével oldják meg az igényeket. Az 1976. december 15-i, 7/274/1976. sz. HB-határozat előírta, hogy felül kell vizsgálni a katonai gépjárművek és páncélozott szállító járművek rögzített „M”-kapacitását, valamint tisztázni az alkatrészellátás kérdéseit. A Csepel Autógyár átalakult termék-szerkezetét a Miniszterelnökhelyettesi Koordinációs Értekezlet is jóváhagyta 1977. július 7-én azzal, hogy tíz évig biztosítja a gyár a pótalkatrész-ellátást. A békeidőszaki gyártás megszűnésével célszerűtlennek ítélte a KGM a mozgósítási kapacitások fenntartását, ezért 1978 májusában ezek megszüntetésére tett javaslatot.

Az MVG páncélozott szállító harcjárművet gyártó kapacitásának megszüntetését azzal indokolták, hogy a hozzá való Csepel motorok gyártása megszűnik, más motorral pedig nem tart igényt a járműre a HM. A győri speciális üzemszámítás más feladatra kívánja igénybe venni a vállalat, mert a csarnok „zárolása” évi 7–800 millió Ft termelékiesést okozna. A gyártóberendezések selejtezésére azonban csak a pótalkatrészgyártás beszüntetését követően kerülhet sor. Az említett koordinációs értekezlet arról is határozott, hogy az MVG és a Csepel Autógyár 1980 végéig, illetve 1981 végéig legyártja az előzetesen jelzett alkatrész mennyiséget. Az NDK ugyan ragaszkodott ahhoz, hogy 1985-ig a hadseregénél rendszerben lévő mintegy 1400 PSZH-hoz fődarabokat és alkatrészeket rendelhessen, ám a KGM ezt a 45–50 millió Ft értékű terméket is inkább legyártatni kívánta a jelzett határidőig. A kritikus pontnak a nagymennyiségű fődarab és alkatrész raktározása tűnt, de mindenekelőtt a HM-nek fel kellett adnia a szükséges megrendeléseket a két vállalat felé.¹³⁵

A Honvédelmi Bizottság 1979. június 28-i határozatában nem járult hozzá a rögzített kapacitások felszámolásához, továbbá előírta a honvédség részére szükséges tartalékalkatrészek gyártásának biztosítását 1985-ig. Az 1983–1985. évek vonatkozó rendeltetést ugyanakkor 1981. július 31-ig összevontan kellett megtenni.¹³⁶

¹³³ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1976. július 29-én megtartott 269. üléséről. HL HB iratok 7. d.

¹³⁴ A HB 8/269/1976. sz. határozata. 1976. július 29. MNL OL XIX-A-16-aa 128. d.

¹³⁵ A katonai gépjárművek és páncélozott szállító harcjárművek rögzített „M” kapacitásainak módosítása és alkatrészellátásuk megoldása. 1978. május. MNL OL XIX-F-6-ae 85. d.

¹³⁶ A HB 5/303/1979. sz. határozata. 1979. június 28. MNL OL XIX-A-16-aa 134. d.

¹³⁰ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1976. február 26-án megtartott 264. üléséről. HL HB iratok 7. d.

¹³¹ A HB 3/264/1976. sz. határozata. 1976. február 26. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d.

¹³² A HB 3/264/1976. sz. határozatának végrehajtása. 1976. július 21.; Függelék. MNL OL XIX-A-16-aa 128. d.

A Honvédelmi Bizottság 1973. február 15-i határozatával utasította az Országos Tervhivatalt, a KGM-et és a HM-et a magyar hadiipari távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozására.¹³⁷ A szakosítási tárgyalások azonban elhúzódtak, és csak novemberre tisztázódott, hogy Magyarország tényleg feladatul kapja a Mi-8 helikopter és három különféle lokátor nagyjavítását, a Sztrela-1M légvédelmi rakétakomplexum vagy például a hangfrekvenciás távíró készülékkomplexumok gyártását.¹³⁸ Ezért csak 1973 végén, 1974 elején kezdték meg az Országos Tervhivatal irányításával, több variánsban a hazai haditechnikai termelés távlati célkitűzéseinek felvázolását.

Nem tudni, hogy az Országos Tervhivatal használta-e, mindenestre érdemes megemlíteni a Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési Csoportfőnökségén készült nagyszabású tanulmányt, amely részben újszerű felvetéseket fogalmazott meg. A B. Kozma József ezredes, Gáspár László mérnökkari (mk.) alezredes, Andricsák Géza mk. alezredes és Vicsek Ferenc mk. alezredes által jegyzett munka egyfelől retrospektíve elemezte a hazai hadiipar kiépülését és helyzetét, másfelől az új hadászati-hadműveleti elképzelések fényében vizsgálta a továbblépés lehetőségeit. A szerzők élesen világítottak rá az „M”-kapacitások drága fenntartásának és rendkívül nehézkes igénybevételének ellentmondására. Az iparági tervek „zavarmentes” átállás esetén ekkoriban 90–234 napos átállási idővel számoltak a kulcsfontosságú lőszer és fegyverek esetében. Ahol évek óta nem folyt haditechnikai gyártás, mint például a Hajdúsági Iparműveknél, ott az „M”-kapacitás 30%-ára történő termelésfelfutás másfél évet (!) vett volna igénye, a polgári termelés részleges leállításával; az 50%-ára felfutás pedig a civil termelés teljes megszüntetésével lett volna biztosítható. Mindez egy olyan korban, amikor a háborús konfliktusok akár napok alatt eszkalálódhattak, és a rakéta atomfegyverek órák alatt eldönthették egy esetleges háború sorsát. A vietnámi segélyszállítások és az arab megrendelések teljesítése körüli anomáliák ugyancsak arra mutattak rá, hogy egy gyártásból már kivont termék előállításának újraindítása idő- és forrásigényes feladat. Az „M”-importigények kielégítésének lehetősége – a KGST egyeztetési erőfeszítések ellenére – meglehetősen szerénynek mutatkozott, emiatt mégiscsak a hazai lehetőségekre kellett nagymértékben hagyatkozni. Azaz az azonnal felhasználható tartalékokban lehetett csak igazán bízni. E felhalmozásnak viszont az ország teherbíró képessége szabott határt: a szerzők felhívták a figyelmet, hogy a „gazdaságilag nehéz éveket” – 1945–1955, 1965–1966 – általában fokozott katonai felkészülési és haditechnikai termelési periódus előzte meg. Lényegében – az akkori civil iparfejlesztési elképzeléseket meghatározó – „szelektív iparfej-

lesztési politika” alkalmazását ítélték szükségesnek: a hadiipart is a leggazdaságosabb termékek előállítására felé terelni.

A tanulmány végkövetkeztetése szerint az egész hazai ipart kellene korszerűsíteni, az átállíthatóság rugalmasságát emelni és a hadicélra igénybe vehető ipari bázist szélesíteni. Ezért tartalékkapacitások kiépítését a továbbiakban nem tartották indokoltnak. A meglévő kapacitások kihasználása, „melegen tartása” érdekében a következő célokat tűzték ki:

- a fegyveres erők gyalogsági fegyverekkel való ellátását hazai forrásból célszerű fedezni;
- elsőrendű követelmény a „fogyóanyagokból”, főként lőszerből a hazai gyártás biztosítása;
- alapvetően hazai bázisok kell megszervezni a haditechnikai javítást;
- a hazai híradástechnika és műszeripar nemzetközi kooperációját erősíteni, exportját növelni kell;
- a gépjármű gyártó bázist lekötni páncélozott járművek, esetleg teherautók gyártásával.

Mindez azt is jelentette, hogy a hazai hadiipar 1970-es évek közepére kialakult szerkezetét megfelelően tartották, a távlati változások pedig a szovjet haditechnika fejlődésétől függtek.¹³⁹

Az Országos Tervhivatal 1974 áprilisában véglegesítette előterjesztését a hadiipar perspektíváiról. Az összeállítás elsőként az ágazat fejlődését, struktúrájának alakulását elemezte az 1948-as újraindítástól. 1958 után erősödött a hadi-híradástechnikai és a speciális járműgyártás, amelyek az 1970-es évek közepére a haditechnikai termelés 41%-át, illetve 35%-át tették ki. A másik fontos jellegzetesség az erőteljes exportorientáció volt: 1971–1975 között az export megközelítette a hadiipari értékesítés felét, a következő ötéves tervidőszak előirányzata pedig a 60%-ot is meghaladta. Így a haditechnikai kivitel egyre nagyobb mértékben volt képes ellentételezni a behozatalt (az 1961–1965. évi 26% helyett immár 61%-ban 1971–1975-ben), a fejlődő országokba irányuló szállítások pedig kifejezetten javították a nyereségességet. Az Országos Tervhivatal általánosságban kedvezőbbnek ítélte a KGM haditechnikai vállalatainak átlagos jövedelmezőségét a minisztérium civil vállalatainál. Magasabb volt ugyanakkor az előbbiek forgóeszköz-igénye, és vállalatonként, sőt, termékenként jelentős szóródás mutatkozott a gazdaságosságban.

A tervhivatal külön mellékletben elemezte az egyes fegyverzeti főcsoportok helyzetét. A lőszergyártás további csökkenésével kellett számolni: a tüzérségi lőszer közül az 57 mm-es légvédelmi lőszer gyártását 1974-ben állították le, maradt

¹³⁹ B. Kozma József – Gáspár László – Andricsák Géza – Vicsek Ferenc: A hadiipari kapacitások, valamint a hadiipari gyártás helyzete és jövője a harcászati-műveleti elképzelések tükrében. 1973. november hó. HL MN 1979/T. 1753. d. 3454. ó. e. A tanulmány mellett megtalálható a csoportfőnökségen tartott vita jegyzőkönyve is: Jegyzőkönyv a Hadigazdasági és Katonai Gazdálkodási Tudományos Tanács 1973. november 27-i üléséről. Uo.

¹³⁷ A HB 5/238/1973. sz. határozata – A Kohó- és Gépipari Minisztérium 1972. évi haditechnikai feladatainak teljesítéséről. 1973. február 15. MNL OL XIX-A-16-aa 121. d.

¹³⁸ Lásd részletesen Germuska (2010) 154–156. és 252–257. o.

a 14,5 mm-es és a 100 mm-es; továbbá a 7,62 mm-es gyalogsági lőszer. A KGST-tárgyalásokon nem merült fel olyan nagyságrendű igény, amely új típusok, űr-méretű hazai gyártásba vételét indokolták volna. A felmérések egyébként is azt mutatták, hogy a hazai lőszergyárak elavultak, érdemi felújítás nélkül az évtized végére „automatikusan használhatatlanná” válnak.

A lőpor- és robbanóanyag-gyártásra is kiterjedően vizsgálta az Országos Tervhivatal a felújítások lehetőségét, hiszen a KGST-megállapodások e területen ön-ellátást írtak elő. A fegyvergyártásban az AK és hazai változatainak további gyártásával számoltak, alapvetően a magyar fegyveres erők és testületek igényeinek kielégítésére. A PKM géppuska-család gyártására való felkészülést 1975-re kívánták befejezni. A löveggyártásban az Sz-60-as előállításának 1975-ös befejezésével számoltak. Új feladatként a 82 mm-es aknavető (Vasziljok) és a 122 mm-es önjáró löveg (Gvozdgyika) kooperációs gyártása merült fel. A Sztrela-1M csapatlégvédelmi rakétakomplexum rakétájának esetleges gyártása számos kérdést vetett fel, így ennek vizsgálata ekkor még tartott.

A hadi-híradástechnika kiemelt szerepét mutatta, hogy a hazai híradás-technikai gyártásnak immár 20%-át tette ki, illetve a Magyarországról export haditechnika 70%-a híradás-technikai eszköz volt. Ugyanakkor az előzetes nemzetközi tárgyalások és igények alapján a katonai rádiók és reléállomások megrendeléseinek csökkenésével számoltak, és a magyar fejlesztésű rádiófelderítő eszközök gyártásának felfutásában lehetett csak bízni. Az elért termelési nagyságrend fenntartásához komoly katonai- és gazdaságdiplomáciai erőfeszítéseket tartott szükségesnek a tervhivatal. A járműgyártásban radikálisabb változásokra kellett felkészülni: 1974-ben a Csepel Autógyár leállt a D-344-es tehergépkocsi gyártásával, 1976-tól pedig a D-566 terepjáró teherautóval. Az ötéves terv végével a D-944 páncélozott szállító harcjármű gyártási program is kifutott, így komoly gondot okozott a kapacitások lekötése. Felmerült a szovjet BTR-70-es kooperációs gyártása, de ez mintegy 1 milliárd Ft beruházást és további 1 milliárd Ft forgóeszközt igényelt volna. Ezért inkább a szendvics-szerkezetű zárt és konténeresgépkocsi-felépítmények gyártásának a fejlesztését ítélték ígéretesnek.

A licenctermékek közül az V. ötéves terv időszakában néhány híradás-technikai eszközön túl a legnagyobb kihívást a Vasziljok automata aknavető és a Gvozdgyika önjáró tarack lövegének gyártásba vétele jelentette. A technológiai nehézségek is sok fejtörést okoztak Diósgyőrben (lásd alább), a fő problémát azonban e termékek exportárai okozták. A DIGÉP prognózisa szerint még a sorozatgyártás harmadik-negyedik évében sem tűnt elérhetőnek, hogy a szovjet belföldi árszínvonalra szorítsák le azok termelői árát.

Az Országos Tervhivatal tehát lényeges strukturális változásokkal nem számolt, és ilyeneket nem is javasolt. Fontosnak ítélte bekapcsolódni a nagyobb rendszerek fejlesztésébe és gyártáskooperációjába olyan területeken, ahol megfelelő szellemi-mérnöki, illetve gyártókapacitással rendelkezett az ország. A licenctermékek esetében komoly fejtörést okozott a magyar és a szovjet termelői árak közötti különbség növekedése, ami azt jelentette: a magyar költségvetésnek kell

támogatásként állnia a különbözetet. Az Országos Tervhivatal a fentiek alapján három fejlesztési elgondolást vázolt fel:

- 1) dinamikus növekvő haditechnikai termelés, jó néhány új termék bevezetésével;
- 2) az 1975. évi termelési szint változatlan fenntartása 1980-ig;
- 3) új terméket alig véve gyártásba, 35%-os termeléseszközcsökkenés ötéves távlatban.

Az 1. változat a korábbinál 34–42%-kal több (mintegy 3,5–4 milliárd Ft) beruházást és 25–65%-kal több (1,5–2 milliárd Ft) forgóeszköz-juttatást igényelt. A 2. változat – a rekonstrukciókkal együtt – 2,8–3,2 milliárd Ft beruházást és 0,5–1 milliárd Ft forgóeszköz-juttatást igényelt. A 3. változat esetében csak némi szinten tartó rekonstrukcióval számoltak, mintegy 1,1–1,3 milliárd Ft értékben.

A Honvédelmi Bizottság 1974. május 9-i ülésén egyértelműen az 1. változat (a dinamikus fejlesztés) mellett tette le a voksát azzal a fenntartással, hogy ha a nemzetközi tervegyeztető tárgyalások úgy alakulnak, akkor legfeljebb a szinten tartásban (2. változat) lehet gondolkodni. A hazai híradás-technikai ipar kapacitásainak kitöltéséhez ugyanakkor szükségesnek ítélték újabb szovjet megrendelések elnyerését, ennek érdekében Czinege Lajos honvédelmi minisztert kérték fel levélírással. Timár Mátyás miniszterelnök-helyettes ismételt az egyes országokkal szemben kialakult szállítási szaldók figyelembevételére szólított, valamint, hogy a gazdaságtalanul előállítható haditechnikai cikkeknel célszerűbb az importnál maradni (vagy arra áttérni a hazai gyártás helyett).¹⁴⁰

A KGST-megállapodás alapján újonnan bevezetendő legfontosabb termékek (Sztrela, BTR, Vasziljok, Gvozdgyika) gyártásának feltételeit 1974 nyaratól vizsgálta a KGM. A minisztérium szeptember 19-én azt javasolta a Honvédelmi Bizottságnak, hogy a Sztrela-1M és a BTR-70 esetében állítsák le a felkészülést, a Vasziljok aknavetőt viszont vegyék gyártásba – ám az tetemes állami ártámogatást fog igényelni. (A Gvozdgyikára vonatkozó előterjesztés egy év múlva készült el, lásd alább.) A kohó- és gépipari miniszter leszögezte: a magyar ipar – megfelelő előkészületeket követően – a Sztrela, a BTR, a Vasziljok gyártására is képes lenne, előállításukhoz azonban új kapacitásokat kellene építeni, miközben a meglévő kapacitások lekötése ezzel alig javulna. Az elvárt szovjet ár és a magyar termelői ár között olyan szakadék tátongott, hogy mindhárom termék előállítása eleve gazdaságtalan lenne.

A BTR tervezett gyártásának ellenérveit már a fentiekben ismerttettem.

A páncélozott harcjárműre szerelt rakéta indító konténerből, valamint egy különálló ellenőrző műszerkocsiból álló Sztrela komplexum esetében óriási kihívást jelentett a rakéta előállítása. Ehhez gyakorlatilag hiányzott a teljes háttérpar (speciális kohászati anyagok, műanyagok, gumik, hajtóanyag stb.), így a gyártás kez-

¹⁴⁰ Jelentés a jelenlegi hadiipari tevékenységről, az ezzel összefüggő haditechnikai műszaki-fejlesztési célkitűzésekről, az V. ötéves és a távlati tervidőszakra vonatkozó elképzelésekről. 1974. április 17.; a HB 6/248/1974. sz. határozata. 1974. május 9. MNL OL XIX-A-16-aa 123. d.; valamint Jegyzőkönyv a HB 1974. május 9-én megtartott 248. üléséről. HL HB iratok 6. d.

detben szovjet alkatrészimportra alapult volna. (Az önrávezető rakétafej gyártását az NDK végezte volna kooperációban.) Magyarországon ráadásul nem létezett olyan méretű lőtér, ahol a rakétákkal a lövizsgálatokat el lehetett volna végezni, és a Szovjetunió sem kívánt lőteret biztosítani.

A Vasziljok aknavető gyártásának lehetőségét korábban Magyarország kérte a Diósgyőri Gépgyár kapacitásainak (részleges) lekötésére. Az eszközt ekkor a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Technikai Testülete még nem rendszerezítette, így kezdetben csak szovjet rendeléssel lehetett számolni. A Szovjetunió saját maga egyelőre nem is kívánta megszervezni a gyártást, így a fejlesztést gyakorlatilag a diósgyőri gyártásindításnál szándékozott befejezni. Ám a DIGÉP 1978-ig tartóan újabb közel-keleti megrendeléseket kapott Sz-60-as gépágyúkra, 1979-től pedig a Gvozdgyika lövegrészének gyártása elégséges feladatnak tűnt. Visszatáncolni mégsem lett volna szerencsés, így folyt az alkudozás a vételárról: az egymástól meglehetősen távol lévő, 15 000 rubeles szovjet ajánlat és 30 000 rubeles magyar igény között. A KGM 20–25%-os árdifferencia elérése esetén (exportár/termelői ár) a szovjet igény teljesítését javasolta – tartós exportdotáció vállalásával is.

A Honvédelmi Bizottság szeptember 26-án el is fogadta a KGM javaslatát.¹⁴¹

A Sztrela-1M és a BTR-70 gyártásától való visszalépés meglehetősen kínos volt Budapest számára, már csak azért is, mert igen ritkán fordult elő, hogy Magyarország valamely már reá szakosított termékek gyártásának megkezdéséről lemondott volna. A magyar küldöttség a KGST HÁB 1974. október 14–18-i, várnai ülésén jelentette be, emiatt újra kellett tárgyalni az 1976–1980-as tervidőszak magyar haditechnikai nemzetközi szállításait.¹⁴²

A következő – 1976–1980-ra szóló – ötéves haditechnikai terv összeállítása során tehát a korábbinál hangsúlyosabb szerepet kaptak a gazdaságossági szempontok. Doró György vezérőrnagy, az Országos Tervhivatal katonai elnökhelyettese a jövedelmezőséget szem előtt tartva bizonyos struktúraváltást javasolt hadiiparban. A jelentős anyagigényük miatt gazdaságtalan termékek helyett (mint például a páncélozott járművek) újabb híradás-technikai és műszeripari cikkek gyártásba vételét szorgalmazta Huszár István OT-elnöknek készített 1975. júliusi feljegyzésében. Doró a hatékonyság javulását és a dotációs igény csökkenését várta a hadivegyipar tovább már nem halogatható, ám mintegy félmilliárd Ft-ra rúgó rekonstrukciójától is.¹⁴³

A végleges V. ötéves terv 1975 novemberére állt össze. A IV. ötéves terv végére 32,7 milliárd Ft-os haditechnikai termelési értéket jeleztek előre, amely a külön-

¹⁴¹ Jelentés a Sztrela-1M csapatlégvédelmi rakétakomplexum, a BTR-70 típusú páncélozott szállítójármű és a 82 mm-es Vasziljok automata aknavető gyártásbevezetésével kapcsolatos vizsgálatokról. 1974. szeptember 19.; valamint a HB 4/251/1974. sz. határozata. 1974. szeptember 26. MNL OL XIX-A-16-aa 124. d.

¹⁴² Lásd részletesen Germuska (2010) 159–161. o.

¹⁴³ Feljegyzés Huszár István elnök elvtárs részére. Tájékoztató a hadiipari tevékenység 1976–80. évi beruházási előirányzatairól és az ezzel kapcsolatos feladatokról. 1975. július. MNL OL XIX-A-16-aa 4. d.

féle időközi módosításokat is figyelembe véve, közel 100%-os tervteljesítést jelentett. Az 1976–1980-as időszakra 43,5 milliárd Ft-os termelést irányoztak elő, évi kb. 5,5%-os termelésbővüléssel. A tervidőszakban már a termelés 65%-át kívánták exportálni (szemben az 1975. évi 56%-kal), a növekedés tehát a partnerországok megrendeléseinek volt köszönhető. A haditechnikai termelés 95%-át tette ki a gépipari gyártás, és az 1974-es koncepció szellemében a hadiipar növekedési üteme megközelítette a civil gépiparét. A nemzetközi tárgyalásokon ráadásul a BTR-gyártás visszautasítása miatt kieső exportot sikerült híradás-technikai megrendelésekkel pótolni.

A hadiipari vállalatoknál a következő öt évben mintegy 3,3 milliárd Ft beruházást terveztek (ami jóval meghaladta az 1971–1975. közötti 2,6 milliárdot), részben új termékek gyártásbevezetésére, részben az elavult kapacitások rekonstrukciójára: a Vasziljok, illetve a Gvozdgyika-projektre, a híradás-technikai és járműfelépítmény-gyártó kapacitások bővítésére, a kézfegyver- és löszergyártó üzemek felújítására, valamint a hadivegyipari rekonstrukciókra. A beruházások nagyobb állami költségvetési forrást igényeltek, mivel a korábbi években több fejlesztés vállalati forrásból és bankhitelekkel valósult meg, és a vállalatok így több terhet nem tudtak vállalni. A fejlődő országokba irányuló export fontosságát jól mutatja, hogy az ötéves terv – a már megkötött szállítási szerződéseken túl – szükségesnek tartotta, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium további 130 millió db gyalogsági löszernek „szerezzen piacot” a gyártók kapacitásainak egyenletes kihasználására. A támogatásokra és preferenciákra nem tartalmazott tételes kimutatást a terv. A vállalatok haditechnikai exportját a polgári kivitelétől elkülönítetten kellett kezelni és vizsgálni az állami visszatérítések és exportszubvenciók szempontjából. A korábbiakhoz hasonlóan fenntartották a törzsbér 10%-át kitevő hadiipari munkaköri bérpótlékot, amelyet 20 vállalat haditechnikai termelésben érintett dolgozói kaptak.

Önálló mellékletet képezett *A hadiipari tevékenység főbb távlati irányai* című fejlesztési koncepció, amely az előző hónapok vitái nyomán kristályosodott ki. A koncepció alapfeltételként rögzítette, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak korszerű fegyverzettel való ellátása csakis a KGST-integráció keretei között valósítható meg. Mivel a legkorszerűbb, legbonyolultabb fegyvereket a Szovjetunió fejlesztette, a magyar beszerzésben is növekedett a szovjet import, és a hazai ipar továbbra is csak a strukturális lehetőségei szerint tudott részt venni a licenctermékek gyártásában. Ezért – a civil iparhoz hasonlóan – a kis anyag- és nagy munkaigényű gépipari termékek felé tolódott a hadiipar gyártmányszerkezete. A magyar fegyveres erők megrendelése nem érték el azt a szintet, amely „az elfogadható gazdaságosságú” gyártást lehetővé tennék, ezért a hadiipar perspektívája nagymértékben a nemzetközi integrációtól, a szakosítás és a kooperáció alakulásától függött. Az Országos Tervhivatal azt is leszögezte, hogy csak nemzetközileg egyeztetett és elfogadott követelmények alapján szabad fejlesztésbe kezdeni, hogy legyen esély az új eszközök Varsói Szerződés szintű elfogadtatására. Az új gyártmányok vállalásánál javasolta különös figyelemmel kívántak lenni a meglévő

gyártási kapacitásokra és a hosszú távú termelés biztosítására. A fejlődő országokba irányuló szállításokat támogatandónak és fejlesztendőnek ítélték, mert ez az export biztosította a meglévő kapacitások jobb és gazdaságosabb kihasználását.

Mindezek alapján az Országos Tervhivatal a következő szakágazati fejlesztési irányokat szabta. A katonai híradástechnika és műszergyártás területén a KGST-együttműködésben elért pozíció megtartását, sőt erősítését tűzték célul. Fokozni kívánták a Szovjetunióba irányuló szállításokat is. A polgári számítástechnikai fejlesztéseknek köszönhetően a katonai híradástechnika is bekapcsolódhatott a komplex légvédelmi és szárazföldi vezetési rendszerek fejlesztésébe és gyártásába. Egyes rádiótechnikai és átviteltechnikai berendezéseknél, a felderítő eszközöknél és rendszereknél, a zavaróberendezéseknél, az infraeszközöknél, a vegyvédelmi eszközöknél és a műszereknél a szakosodás bővítését és újabb eszközök gyártásba vételét szorgalmazták.

A fegyvergyártásnál a kézfegyverekből és bizonyos lövegekből hazai gyártással kívánták a néphadsereg igényeit kielégíteni. A „fogyóanyagoknál”, alapvetően a löszerekből – az 1958-as megállapodások nyomán – az önellátásra kellett törekedni. Azonban a fegyver- és löszergyártásnál is komoly rekonstrukciós igényekkel kellett számolni. Egy kitörési pontot jelenthetett a kis hatósugarú rakéták gyártásába való bekapcsolódás, mint például a Sztrela-1M rakétájának kooperációs gyártása.

A járműgyártásnál az alacsony hazai igények miatt nem tartották fenntarthatónak az itthoni gyártást. Hasonlóan a páncélozott szállító járműnél a hazai megrendelések nem tudták életben tartani a gyártást, a szovjet licencgyártás pedig a gazdaságossági vizsgálatokon bukott el. Egyedül a gépjármű-felépítmények gyártása tűnt ígéretesnek – az exportlehetőségeket is figyelembe véve.¹⁴⁴

A Honvédelmi Bizottság november 20-i ülésén Borbándi János HB-elnök azzal vezette elő az Országos Tervhivatal előterjesztését, hogy a szelektív iparfejlesztés elveinek a hadiiparban is érvényesülnie kell, majd hangsúlyozta: „továbbra is nagy gondot kell fordítani a gazdaságosan gyártható haditechnikai eszközök kiválasztására”. A Honvédelmi Bizottság határozata tételesen tartalmazta a kiemelt haditechnikai feladatokat a négy érintett minisztérium (KGM, Nehézipari Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, HM) számára. Jóváhagyta a távlati fejlesztési koncepciót, valamint utasította az „érdekelteket”, hogy a haditechnikai exportnál a védelmi szempontok figyelembevételével törekedjenek a gazdaságos termékszerkezet kialakítására”. Előírta továbbá, hogy a haditechnikai export támogatási igénye ne haladja meg az adott iparág átlagos támogatásait; átlagon felüli támogatásokról pedig egyedileg kellett dönten.¹⁴⁵

¹⁴⁴ A hadiipari tevékenység 1976–1980. évi terve. 1975. november. MNL OL XIX-A-16-aa 126. d.

¹⁴⁵ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1975. november 20-án megtartott 262. üléséről. HL HB iratok 7. d. Az idézet helye: 8–9. o. A HB 9/262/1975. sz. határozata, 1975. december 24. MNL OL XIX-A-16-aa 126. d.

Rekonstrukciók és kapacitásbővítések

A hadivegyipar fokozatosan leromló állapotára már az 1970-es évek elején egyértelmű volt. A fentiekben láthattuk, hogy a korszerűtlen kapacitások fenntartása több százmillió Ft-ot emésztett fel. Ehhez képest az 1970 májusában a Honvédelmi Bizottság által jóváhagyott 100 millió Ft-os előzetes beruházási keretet is meglehetősen nehezen tudta elkölteni a Nehézipari Minisztérium. Vontatottan haladt az előtervek, majd a beruházási okmányok kidolgozása, még nehezebben haladt a szükséges gépek beszerzése; a NIM így 1971-ben és 1972-ben is csak 17%-ra, majd 1973-ban 35%-ra teljesítette beruházási tervét. A Honvédelmi Bizottság ezért KNEB-vizsgálatot rendelt el, amely részleteiben fényt derített az előkészítés elhúzóására. Az 1972–1973-ig jóváhagyott, 120 millió Ft központi támogatást és 32 milliós saját forrást tartalmazó beruházások közül a legfontosabbak az alábbiak voltak.

A Chinoin Gyógyszervegyészeti Termékek Gyárában öt éve húzódtott a magnéziumpor-gyártás kiépítése, 1974 őszén még mindig nem termelt az üzem (11,2 millió Ft összköltség). Ugyanítt a pirotechnikai üzem 29 millió Ft-os fejlesztésének befejezését 1975 vége helyett 1976 decemberére jelezte a kivitelező Vegyészeti. A Nitrokémia Ipartelepeknél két nagyszabású rekonstrukció futott egyszerre: a tűzérési lőporüzem 55,5 millió Ft-os felújítása, ahol a szovjet fél végül másik technológiát javasolt, mint amit a magyar tervezővállalat eredetileg elgondolt; illetve a gyalogsági lőporüzem 40 milliós felújítása 1975 végéig. Az Északmagyarországi Vegyiművek gyalogsági ballisztikai állomásának 5,1 millió Ft-os megújítását bürokratikus akadályok nehezítették. A vállalat a speciális műszereket nem a Technikai Külkereskedelmi Vállalaton keresztül rendelte meg a szovjet féltől, hanem a műszerkereskedő Metrimpex útján, ezért a szovjet gyártó nem fogadta el a megrendelést. Így a szükséges műszereket végül Ausztriából szerezte be a Metrimpex. Összességében a Nehézipari Minisztérium hadivegyipari vállalatai 1974. június 30-ig 14%-ra (!) teljesítették beruházási tervüket.

A Honvédelmi Bizottság ezért nemcsak a késések okozóinak felelősségre vonását, hanem a Nehézipari Minisztérium beruházási tevékenységének „megerősítését” is elrendelte 1974. október 24-i határozatával.¹⁴⁶

A NIM Iparszervezési Főosztálya 1975 márciusában az V. ötéves terv előkészítő tárgyalásai kapcsán összegezte a hadivegyipar problémáit Górnagy Sándor államtitkárnak. A békeidőszaki haditechnikai termelés legfőbb gondja – főként a robbanóvegyiparban – a kapacitások alig 10%-os kihasználása volt. Ehhez hozzájárult még a megrendelések gyakori módosulása, az elavult gépparkból és technológiából eredő problémák sora és a kézimunka magas aránya, amely sok esetben egészségtelen és nehéz volt ráadásul. Egyre több gondot okozott a megfelelő szakember-utánpótlás biztosítása is. Zemlényi Pál főosztályvezető feltétlenül folytatandó-

¹⁴⁶ A Nehézipari Minisztérium területén folytatott honvédelmi célú beruházások vizsgálatáról. 1974. október 17.; a HB 8/252/1974. sz. határozata. 1974. október 24. MNL OL XIX-A-16-aa 124. d.

nak tartotta a robbanóvegyipar rekonstrukcióját, mert az üzemek – a Nitrokémia nitroglicerín-üzemének kivételével – még mindig az 1950–1952-ben bevezetett technológiákkal termeltek, a gépek és berendezések rendkívüli módon elavultak. A hatályos egészség- és munkavédelmi előírásoknak egyre kevésbé feleltek meg ezek az üzemek, így egyre nehezebben volt biztosítható a szükséges dolgozói létszám. Külön problémát jelentett a hideg kapacitások további fenntartása: például az 1956-ban tartalékba helyezett tűzérési lőporüzem Sajóbáonyban. A rekonstrukciókhoz legalább 1 milliárd Ft-nyi állami támogatást tartott volna műszakilag indokoltnak az 1976–1980 között végrehajtandó hádivegyipari beruházásokra.¹⁴⁷ Amint a fentiekben láthattuk, ennek a felét alig sikerült biztosítani, így a Nitrokémia felújítása mellett nem kezdődhetett el az Északmagyarországi Vegyiművek korszerűsítése.

1975 nyarán a KNEB átfogó vizsgálatot végzett a gyalogsági- és tűzérésigőlszer-gyártó, illetve a gyalogsági fegyvergyártó vállalatok helyzetének felmérésére, hogy azok mennyiben képesek megfelelni a béke- és mozgósítási időszakos igényeknek. A KGM vállalatainak a lőszer- és fegyvergyártó kapacitásait vagy még a második világháború előtt, vagy az 1950-es években hozták létre. Azokon az 1960-as évek elejétől általános rekonstrukciós beruházás nem történt, a rögzített „M”-termelési kapacitások – a rendszeres karbantartás ellenére – elavultak, a gépek pontatlanok voltak. (Például a gyújtógyártásnál a megengedett 5–8%-os selejttel szemben 15–20%-os volt a túrértéken kívüli gyártmány.) A hidegtartalékban lévő, évtizedek óta nem üzemelő kapacitásoknál nehezen lehetett megállapítani mennyiben hadra foghatók ténylegesen, ráadásul 30–40 éves technológiát konzerváltak ily módon. A vizsgált hadiipari kapacitások nagy része kevésbé konvertálható volt, a folyó termelésbe bevont gépeik meglehetősen elhasználódtak, cseréjük sok esetben azonos géppel már nem volt lehetséges, vagy aránytalanul sokba került volna. Az 1971–1975 között főként vállalati forrásból megvalósult korszerűsítések döntő része olyan infrastrukturális modernizálás volt (kazánház, vízmű, galvanizáló), amelyek a vállalatok civil termelésének gazdaságosságát is javította.

A KGM hadiipari kapacitásainak kihasználtsága alig 10–12% volt ebben a periódusban, a megrendelt sorozatok már alig, vagy nem is érték el a gazdaságosnak ítéhető mértéket. A KGM vállalatai öt év alatt 54 millió Ft állami támogatást kaptak a hidegkapacitások és 410 millió Ft-ot a melegkapacitások fenntartására. A mozgósítási felkészülés rendezetten zajlott: a gyártmánydokumentációkat megfelelően tárolták, ám a gyártóeszközök már korántsem álltak teljességgel rendelkezésre (főként a géppark változása miatt), a felfutási időt lerövidítő anyag- és alkatrészcsomagok pedig minimálisak voltak. A felkészülésnél komoly importhányaddal is számoltak (a gyalogsági lőszergyártásnál például a csappantyúk 50%-a

külföldről származott), ami háborús helyzetben meglehetősen bizonytalanságot okozott volna. A gyalogsági fegyvereknél és lőszerkeknél ráadásul a HM által megadott mozgósítási időszakos igények meghaladták a meglévő és a rögzített kapacitásokat is. E szakágazatban tehát mindenképpen kapacitásbővítés szükségeltetett.

A NIM-nél a Nitrokémia és az Északmagyarországi Vegyiművek lőporgyártó kapacitásai az 1940-es évek technológiai színvonalát képviselték, 1975-re a berendezések elavultak, szakaszosan működtek, nem voltak automatizálhatók, magas volt a veszélyes kézimunka aránya. A korábban is említett rekonstrukcióknak köszönhetően a Nitrokémiánál korszerűsítették egyes üzemekben a technológiát, az Északmagyarországi Vegyiműveknél viszont csak a ballisztikai állomás és a denitráló felújítására került sor. 1971–1975 között a Nitrokémia 219 millió Ft, az Északmagyarországi Vegyiművek 446 millió Ft kapacitás-fenntartási támogatást kapott az állami költségvetéstől. A folyó lőporgyártás a rögzített kapacitások 1–15%-os kihasználását tették lehetővé. Termékfejlesztésbe a kooperációs partnerek érdektelensége miatt sem fogtak e vállalatok. Néhány fontos nyersanyagot (linters, glicerín) tőkés importból szereztek be, ami mozgósítás esetén komoly fennakadásokhoz vezethetett volna. A gyártási dokumentációk a gyártásban lévő termékeknél frissítve voltak, a többi termékénél viszont az 1950-es évek közepén érvényben lévő állapotokat tükrözték. Emiatt akár próbagyártást is szükségesnek ítélték a KNEB szakértői. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél tervezett felújítás megkezdését a Nitrokémiánál zajló rekonstrukció befejezését követően látták megvizsgálandónak.

Összefoglalóan megállapította a KNEB jelentése, hogy a lőszergyártás és a gyalogsági fegyvergyártás nem tartott lépést az általános technikai fejlődéssel. A lemaradás már akadályozta a vállalatokat a termelékenység és a minőség javításában. Mindezek alapján e kapacitások korszerűsítésének megkezdését feltétlenül szükségesnek ítélték.

A Honvédelmi Bizottság 1975. szeptember 24-i határozatában felszólította az illetékes minisztereket (OT, HM, NIM, KGM), vizsgálják felül a rögzített kapacitásokkal kapcsolatos szabályozásokat és irányelveket.¹⁴⁸

A nemzetközi együttműködésbe magas szinten integrálódott híradás-technikai vállalatoknál a biztos piac ellenére a tőlük független tényezők sok kellemetlenséget okoztak. A Videoton majd félmilliárdos katonai rádió fejlesztési programját gyakorlatilag felborította, hogy a Szovjetunióban végül mégsem rendszeresítették a Batut-U és Batut-K rádióállomásokat, hanem helyettük a Dejmosz-N típusú, újabb állomást. Mikor egyértelművé vált a Batut gyártásának elmaradása, akkor a vállalat a számítástechnikai szerelést helyezte el abban a szerelőcsarnokban. A Dejmoszhoz ráadásul festőműhely és gépkocsi szerelőcsarnok szükségeltetett,

¹⁴⁷ Tárgyalási anyag Górnagy Sándor államtitkár elvtárs részére a Doró György vezérőrnagy, OT elnökhelyettes elvtárral a tárcs hadiipari termelésével kapcsolatban folytatandó megbeszéléshez. 1975. március. MNL OL XIX-F-17-s 98. d.

¹⁴⁸ A gyalogsági és tűzérésigőlszer-gyártó, továbbá a gyalogsági fegyvergyártó kapacitások helyzetének, valamint az ezzel kapcsolatos béke- és „M”-időszakos igények kielégítésének vizsgálata. 1975. szeptember 12.; a HB 2/260/1975. sz. határozata. 1975. szeptember 24. MNL OL XIX-A-16-aa 125. d.

így a Videoton pótlólagos forrásokat kért a módosított programhoz. A Honvédelmi Bizottság 1975 augusztusában engedélyezte – az eredeti 189,2 millió Ft-os keretből zárolt – 17,6 millió Ft beruházási forrás felszabadítását, valamint további 23,3 millió Ft államkölcsön folyósítását.¹⁴⁹

1976 februárjában ismét foglalkozni kellett a Nitrokémia tüzérségi lőporüzemének korszerűsítésével. Ugyanis hiába született erről döntés 1972 júliusában a beruházásról, a technológia megrendelését követően a szovjet fél közölte, hogy azt már nem gyártja, és egy korszerűbb folyamatos gyárberendezés szállítását ajánlotta fel. Az erre vonatkozó államközi szerződés megkötése azonban 1975 elejéig húzódott, a szovjet szállító pedig nem adott át semmilyen részletes technikai információ a berendezésről, így a rekonstrukció tervezése is elakadt. A megrendelt gépek és berendezések végül 1975 decemberében érkeztek meg, ekkor derült ki, hogy az automatizált, folyamatos technológiájú, egyenletesebb minőséget biztosító gyárberendezés 60 fővel kevesebb kiszolgáló személyzetet igényel, ám kapacitása a tervezett 1000 tonna/év helyett 1500 tonna/év, és emiatt drágább a kiszolgáló és segédberendezések megépítése. A Nehézipari Minisztérium ennek alapján 110 millió Ft-ra emelte a beruházás költségvetését (100 millió Ft központi forrás, 10 millió Ft vállalati alap), 1977 végi befejezési határidővel. A Honvédelmi Bizottság február 26-án engedélyezte a beruházás megkezdését.¹⁵⁰

Egy hónappal később három fontos fejlesztésről döntött a Honvédelmi Bizottság egy-egy határozatával. A Videoton Rádió- és Televíziógyár negyedmilliárdos beruházásra kapott engedélyt: egy újonnan épülő szerelőcsarnokba telepíthették a Dejmosz és Fojbosz rádió adó-vevő berendezések szerelését, valamint a korszerűsített Visztrel és Binom (R-130M és R-107M) rádióállomások gyártását. A fehérvári vállalat 240 millió Ft preferált hitelt és 253 millió Ft preferált forgóalap- hitelt vett fel tíz-, illetve ötéves futamidőre.¹⁵¹

A Labor Műszeripari Művek számára 120 millió Ft beruházási forrást és 110 millió Ft-os forgóeszköz-bővítést engedélyezett a HB. Az itthon készülő Dejmosz-N hadosztály-rádióállomások beépítéséhez ugyanis a szovjet fél nem tudta biztosítani a gépkocsi-felépítményt; így a GAZ-66-os és ZIL-131-es tehergépjármű-alvázakra az esztergomi vállalat készítette a felépítményeket. Ehhez a szendvics szerkezetű panelek gyártását kellett megszervezni, ami ugyancsak nyugati alapanyagok felhasználásával volt lehetséges – emiatt 1976–1980-ra mintegy 3,4 millió USA-

dollár importtal számoltak. A beruházással a vállalat haditechnikai termelési kapacitásának közel megduplázását várták.¹⁵²

Az ugyancsak dinamikus növekvő Mechanikai Laboratórium Vállalat három telephelyén (Budapest, Dunakeszi és Pécs) végrehajtandó bővítéshez, fejlesztéshez 279,4 millió Ft beruházásra és 143 millió Ft forgóeszköz-bővítésre kapott engedélyt. A részben szovjet licenc alapján készülő, részben saját fejlesztésű vevők, iránymérők rendszerek és komplexumok gyártásához korszerű műszereket, labort és gépeket vásároltak – Nyugatról is, mintegy 2 millió USA-dollár értékben. A fejlesztéssel 1980-ra a termelés értékének 170%-os bővítését tervezték 1975-höz képest. Mivel fontos számítástechnikai alkatrészek, részegységek csak tőkés relációból voltak beszerezhetőek, 1980-ig mintegy 3,2 millió USA-dollár értékű részegység behozatalát irányozták elő.¹⁵³ A magas nyugati alkatrészhiányad egy katonai terméknel korábban elképzelhetetlen volt, és a szovjet licenctermekek-nél ilyesmi továbbra sem fordulhatott elő. A Szovjetunió elvi alapon ellenezte az ilyesfajta importfüggést, ami persze nem akadályozta meg abban, hogy vásároljon a nyugati alkatrészeknek (főleg az integrált áramköröknek) köszönhetően látványosan hatékonyabb magyar berendezésekből.

A távvezérelhető és automata rendszerbe illeszkedő rádiófelderítő eszközök a híradástechnika legbonyolultabb és legnagyobb műszaki kihívást jelentő ágazatába tartoztak. Az 1970-es évek második felében a Mechlabornál a gyártott berendezések áramköri konstrukciójában uralkodóvá váltak a harmadik generációs, áramkörök. A tranzistorok és integrált áramkörök használata miatt különleges bevizsgáló laboratóriumok létesítésére is szükség volt. A nagy összegű – és ekkor már javarészt bankkölcsönökből végrehajtott – beruházások főként korszerűbb termelőeszközök, gépek és műszerek beszerzésére irányultak, valamint a vállalaton belüli alkatrészgyártás megerősítését célozták. A kézi szereléssel szemben erőteljesen növelték a gépesítést, és a kevesebb megmunkálást igénylő előgyártmányok részarányát.¹⁵⁴ Az első nem rubelelszámolású exportszerződéseket – a Technika Külkereskedelmi Vállalat közreműködésével – 1978-ban kötötte meg a Mechlabor Jugoszláviával és Irakkal mintegy 9,7 millió USA-dollár értékben.¹⁵⁵ A Mechlabor tehetséges fejlesztőcsapata tehát egy olyan kurrens termékcsoporthoz hozott létre, amely a szovjet blokkban és a fejlődő világban is igen keresetté vált.

1976 júniusában a kézfegyvergyártás korszerűsítése is zöld jelzést kapott: a Honvédelmi Bizottság hozzájárult a Fegyver- és Gázkészülékgyár fegyvercsőgyártásának

¹⁴⁹ A Videoton Rádió- és Televíziógyár katonai rádiógyártás beruházás 1975. augusztus 3.; a HB 2/259/1975. sz. határozata. 1975. augusztus 28. MNL OL XIX-A-16-aa 125. d.

¹⁵⁰ A Nitrokémia Ipartelepek tüzérségi lőporgyártó üzemének korszerűsítésére hozott HB-i határozat módosítása. 1976. február 16.; a HB 4/264/1976. sz. határozata. 1976. február 26. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d.

¹⁵¹ A Videoton Rádió- és Televíziógyár beruházási javaslatáról az V. ötéves tervben jelentkező termelési igények kielégítésére. 1976. március 17.; a HB 5/265/1976. sz. határozata. 1976. március 25. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d.

¹⁵² A Labor Műszeripari Művek beruházási javaslatáról az V. ötéves tervben jelentkező szendvics szerkezetű gépkocsi-felépítmények gyártásfelkészülés feltételeire. 1976. március 17.; a HB 7/265/1976. sz. határozata. 1976. március 25. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d.

¹⁵³ A Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat beruházási javaslatáról az V. ötéves tervben jelentkező termelési igények kielégítésére. 1976. március 17.; a HB 6/265/1976. sz. határozata. 1976. március 25. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d.

¹⁵⁴ Gács (1985). 36–37. o.

¹⁵⁵ Uo.

beruházásához, amelyre 110 millió Ft költségvetési juttatást és 40 millió Ft állami kölcsönt hagyott jóvá. A gyár „M”-tervében is szereplő AMD gépkarabély, a 9 mm-es pisztoly és a PKM géppuska csövének előállításához korszerű csőkovácsoló gépeket kívántak beszerezni, illetve a gyártást egyszerűsítő kiegészítő berendezéseket. A csőkovácsoló és csőfúró gépet azonban csak Nyugatról lehetett beszerezni, ezért erre 500 000 USA-dollárt engedélyeztek a beruházás keretében.¹⁵⁶

Szeptemberben az optikai ágazat részesült nagyobb beruházási forrásban: a Honvédelmi Bizottság 164,9 millió Ft állami kölcsönt és 72 millió Ft állami forgoeszköz-bővítést hagyott jóvá a MOM számára. A budapesti vállalat ehhez saját fejlesztési alapjából még további 90 millió Ft-ot tett hozzá, és így kívánta elindítani a BC II. jelű (1930-as években épült salakbeton) épületének bontását és új részleget építeni a Gi-El típusjelű giro-teodolit gyártása számára. A gépkocsiba telepíthető speciális műszer gyártásához korszerű optikai megmunkáló gépeket kellett beszerezni, illetve a végszereléshez szűrt levegőjű ún. tisztaszobát építeni. Ez a beruházási terv is mintegy 826 000 USA-dolláros tőkés gép- és műszerbeszerzést tartalmazott, ugyanis ilyen pontosságú optikai gépeket nem lehetett a KGST-n belül beszerezni.¹⁵⁷

A hadiipar szinte minden szakágát átfogó beruházások és rekonstrukciók több vonatkozásban ismételten felvetették a békeidőszaki és mozgósítási kapacitások, illetve az utóbbiak fenntartásának problémáját. Az Országos Tervhivatal 1977 júliusára készült el a kérdést átfogóan vizsgáló jelentésével, amely *határozott koncepcionális váltást* javasolt. A jelentés emlékeztetett arra, hogy a néphadserg béke és háborús időszaki igényei közötti különbség az 1953-as haderőcsökkentés után növekedett meg drasztikusan. A mozgósítási kapacitások első rögzítésére 1956-ban került sor – alapvetően a második világháborús tapasztalatok alapján, a hagyományos fegyverzettel vívott háború doktrínájából kiindulva. Az 1958-tól kibontakozó nemzetközi szakosítást és gyártásmegosztást első ízben az 1963-as kapacitás-felülvizsgálatnál vették figyelembe, majd az 1973-as újabb kapacitásrögzítésnél már tucatnyi új haditechnikai eszközre kellett tekintettel lenni. Utóbbiaknál az „M”-kapacitás rögzítés már csak a – 2 × 11 órás – mozgósítási munkarendből adódó termeléstöbblettel számolt. A jelentés részletesen kitért azokra a – fentiekben már részletesen ismertetett – tetemes költségekre, amelyek a lőszergyártóknál és a robbanóanyag-iparban felmerültek a kapacitásfenntartás kapcsán. A termelésben nem résztvevő kapacitások újraindítása ugyancsak számos kérdést vetett fel: speciális nyersanyagok és alkatrészek tartalékolása, a munkaerő biztosítása, vagy a rögzített kapacitások aránytalanságai (a Nitrokémiánál

¹⁵⁶ A Fegyver- és Gázkészülékgyár beruházási javaslatáról a fegyvercső-gyártás korszerűsítésére. 1976. június 9.; a HB 3/268/1976. sz. határozata. 1976. június 17. MNL OL XIX-A-16-aa 128. d.

¹⁵⁷ A MOM beruházási javaslata a Gi-El típusú teodolitból jelentkező termelési igények kielégítésére és a BC II. jelű épület rekonstrukciójára. 1976. szeptember 8.; a HB 3/271/1976. sz. határozata 1976. szeptember 23. MNL OL XIX-A-16-aa 129. d.

és az Északmagyarországi Vegyiműveknél rögzített lőporgyártási kapacitás például jóval meghaladta a lőszergyártók mozgósítási igényét).

A legkomolyabb kihívást mindezen túl a háború jellegének várható megváltozása jelentette: az 1971-től érvényes hazai doktrína ugyanis (lásd HB 4/224/1971) rakéta atomfegyverekkel megvívott gyors háborúval számolt, ami a tervezők szerint igencsak megrövidíthette a háborús felkészülési időszakot. Ezért a hazai fegyveres erők „Számítási év terve” (SZÉ-terv) már a háborút megelőző időszakra helyezte a hangsúlyt, hogy még a felkészülés időszakában törekedjenek biztosítani a rendkívüli szükségleteket. További nehézséget jelentett, hogy a SZÉ-tervek nemzetközi egyeztetése változatlanul kétoldalúan történt a Varsói Szerződésben, és a partnerországok meglehetősen alacsony mértékben tudták kölcsönösen biztosítani egymásnak a mozgósítási szükségleteket.¹⁵⁸ (Magyarország „M”-időszaki haditechnikai importigényét például 5,8%-ban látták biztosítotttnak, míg hazánk a partnerországok hasonló igényének 12,4%-át lett volna képes kielégíteni.) Az Országos Tervhivatal ezért feltétlenül szükségesnek tartotta a SZÉ-tervek és mozgósítási elvek legmagasabb szintű egyeztetését.

A tervhivatal összességében eredményesnek ítélte az addigi kapacitásmegőrzési rendszert, hibáival együtt. „A HB által rögzített kapacitások üzemeltetéséhez azonban hiányoznak jelentős anyagi eszközök, tartalékok, a régebben létrehozott kapacitásokon pedig jelentős beruházással járó rekonstrukciókat kell végrehajtani, hogy perspektívában is biztonsággal lehessen számítani az üzembehelyezhetőségre” – tették hozzá. Másfelől a Varsói Szerződés újabb átfegyverzési programja következtében várható volt, hogy a következő években számos olyan eszköz kikerül a rendszerből, amelyek miatt a már elavult kapacitásokat is fenn kell tartani.¹⁵⁹

Doró György vezérőrnagy, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese a Honvédelmi Bizottság 1977. augusztus 25-i ülésén is hangsúlyozta, hogy „a több évig, illetve évtizedekig nem üzemeltetett kapacitások gyakorlati értéke elavult és mobilizálhatatlanná válik. Csak olyan kapacitásokkal lehet számolni, amelyek élnek, folyamatosan működnek, dolgoznak”.¹⁶⁰

A HB-határozat részeként elfogadott irányelvek megkíséreltek egyfajta kompromisszumot teremteni a különféle érdekek között. Előírták, hogy a már meglévő „M”-haditechnikai kapacitásoknál csak olyan fejlesztési vagy rekonstrukciós célok támogathatók, amelyek a védelmi szükségletek kielégítése mellett biztosítják a perspektivikus iparfejlesztést és a gazdaságos termékstruktúra váltást. A hidegkapacitások békeidőszaki mobilizálásához megrendelésekre ösztönözte az ágazat

¹⁵⁸ A mozgósítás és a háborús időszaki haditermelés sokoldalú koordinációja 1960-tól napirenden volt, a Szovjetunió nyomására a KGST VB 1963 júliusában véglegesen a kétoldalú egyeztetések hatáskörébe utalta a kérdést. Lásd Germuska (2010) 77–96. o.

¹⁵⁹ Jelentés a haditechnikai „M” célú kapacitások kiépítésének, megőrzésének és finanszírozásának helyzetéről, valamint a további teendőkről. 1977. július 27. MNL OL XIX-F-17-s 168 d. Idézet helye: 16. o.

¹⁶⁰ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1977. augusztus 25-én megtartott 282. üléséről. HL HB iratok 7. d. Idézet helye: 10. o.

szereplőit. Az új haditechnikai termékekhez kapcsolódó beruházásoknál viszont előírták, hogy a kapacitást csak a békeidőszakban jelentkező hazai és exportigényekre szabad kiépíteni, figyelembe véve az optimálisan üzemeltethető termelési nagyságrendet. A határozat felszólította továbbá az Országos Tervhivatalt, hogy 1980-ra készítsen átfogó jelentést a területen végzett munkáról.¹⁶¹

Elsők között készült el a gyalogsági lőszer gyártásának az elemzése. Az 1975-ben elhatározott rekonstrukciójának lehetséges módjairól 1978 januárjában készített előterjesztést a KGM. A Bakony Művek és a Mátravidéki Fémművek 25 évet közelítő gépsorai ugyanis cserére érettek, ráadásul a két vállalat együttesen sem tudta biztosítani a néphadsereg mozgósítási igényét a 39M és 43M típusú 7,62 mm-es lőszerből. Mivel gyalogsági lőszerből nem volt várható típusváltás, ezért mindkét vállalatnál a 43M normál lőszer gyártására kívántak (volna) egy-egy új rotorsort beszerezni, a többi lőszer típust pedig a régi gépsorokon szándékoztak tovább gyártani. A rotorsorokat azonban három kísérlet nyomán sem sikerült megrendelni a Szovjetuniótól.¹⁶² További lehetőségeket kellett ezért keresni. A rotorsorok megosztott gyártására alakult csehszlovák–magyar–kelet-német munkacsoport közös erőfeszítésekkel 1985 körülre látta biztosíthatónak a gépek elkészítését. Felmerült, hogy Jugoszlávia közbeiktatásával nyugat-német és francia – hagyományos elven működő – lőszergyártó gépeket szerezzenek be. Ezek egy-másfél éven belül beérkeztek volna, ám meglehetősen sokba kerültek. A KGM összességében a háromoldalú együttműködés folytatását javasolta. A 39M típusú lőszer gyártásának rekonstrukciója a Bakony Műveknél a számítások szerint 536 millió Ft-ra rúgott volna (benné 10 millió USA-dolláros gépimporttal), így a KGM is azt tartotta célszerűnek, ha a meglévő gépsorokon 1985-ig legyártják az „M”-szükségletet is. A Honvédelmi Bizottság 1978. január 26-i határozatában egyetértett azzal, hogy a 43M lőszergyártó géppark megújítását a KGST HÁB együttműködés keretében kell végrehajtani, a 39M lőszer esetén pedig tudomásul vette, hogy a rekonstrukcióra 1990-ig nem kerül sor.¹⁶³

A gyalogsági fegyvergyártásnál a FÉG – 15 éves vállalati fejlesztési koncepciójának kidolgozásával párhuzamosan – 1974–1975 fordulójára elkészítette rekonstrukciós tervét. Ebben az új vízmelegítő és lakásfűtő készülékek kifejlesztése, a sport- és légfegyverek modernizálása mellett a fő hangsúly a hadikapacitás fejlesztésén volt: növelni a precíziós öntőde kapacitását, vízszintes kovácsoló prést beállítani, a galvanizálást és a hőkezelést korszerűsíteni, a fegyveragya készítését Makóra helyezni stb. A tervet 1975 februárjában támogatta a KGM miniszteri

¹⁶¹ A HB 5/282/1977. sz. határozata. 1977. augusztus 25. MNL OL XIX-A-16-aa 130. d.

¹⁶² A KGST HÁB 1977. május 24–27-i brassói ülésén, a delegációvezetői értekezleten tárgyaltak a gyalogságilőszer-gyárak modernizálásának lehetőségeiről. Itt ismételtén kiderült, hogy a Szovjetunió – kapacitáshiányra hivatkozva – nem tud/kíván lőszergyártó gépeket biztosítani a partnerországoknak. Lásd Germuska (2010) 176–178. o.

¹⁶³ A gyalogságilőszer-gyártó kapacitások rekonstrukciójának lehetőségei. 1978. január 17. MNL OL XIX-A-98 107. d. 205.; a HB 2/287/1978. sz. határozata. 1978. január 26. MNL OL XIX-A-16-aa 131. d.

értekezlete, de a megvalósítás állami forrásokat is igényelt. Így egyezkedés kezdődött az Országos Tervhivatallal, majd az 1976. októberi miniszteri értekezletét követően a Hadiipari Kormánybizottság elé került a kérdés, hogy „M”-esetén csak a Budapest Soroksári úti törzsgyárban legyen fegyvergyártás vagy Makón is. Utóbbi mellett döntöttek, így egy zöldmezős vidéki telepítés kidolgozását kezdte meg az Általános Géptervező Iroda. Ezt követően kerülhetett a HB elé 1978 januárjában a beruházási program.¹⁶⁴ A Honvédelmi Bizottság engedélyezte a félmilliárdos nagyszabású rekonstrukció megkezdését: 1980-ig 185 millió Ft államkölcsön és 89,2 millió Ft saját fejlesztési alap beruházásához járult hozzá.¹⁶⁵ A technológiai korszerűsítés több ezer új gép beszerzését jelentette, nagy hangsúlyt kapott a fegyvercsőgyártás korszerűsítése, a szerelési idő csökkentése, és Makón az alkatrészgyártás felfuttatása új üzemcsarnokban.¹⁶⁶

A haditechnikai termelés jövedelmezősége

A korábbiakban láthattuk, hogy az állami támogatások többsége a veszteségek eltüntetését és a likviditási gondok elkerülését szolgálta. A különféle dotációk meglehetősen nehezé teszik a haditechnikai termelés valós jövedelmezőségének a kimutatását.¹⁶⁷ Egységes struktúrájú és részletes, vállalati szintű adatok nem állnak rendelkezésre, csak néhány korabeli (főként tervhivatali) felmérésre lehet hagyatkozni. A hatósági árszabás és a haditechnikai vállalatok monopolhelyzete miatt ráadásul az egyes hadiipari termékek ára (a jövedelmezőség egyik legdöntőbb tényezője) mesterségesen kreált szám volt. Lényegében csak a KGST-n kívülre exportált cikkek esetében lehetett valamifajta objektív(ebb) megmérésről beszélni. Az Országos Tervhivatal szakemberei 1970-ben – az előző közel két évtized adatait figyelembe véve – arra jutottak, hogy a szérianagyságnak döntő szerepe van a gazdaságosságban. Nyereséget többnyire csak a külpiacra is kikerülő haditechnikai termékeknél lehetett elérni. Ez alól kivételt a géppisztoly-, illetve a katonai tehergépkocsi-gyártás képezett, ahol a hazai igények képesek voltak lekötöni a termelési kapacitásokat.¹⁶⁸

A haditechnikai termelés jövedelmezősége az 1960–1970-es évek fordulóján – főként a termelésbővülésnek és a növekvő exportlehetőségeknek köszönhetően – javult. A KGM alá tartozó hadiipari vállalatoknál 1968-tól 1972-ig az árbevételek 94%-kal, a nyereség pedig 154%-kal emelkedett. A vállalatcsoport állami költségvetéssel való kapcsolatára jellemző, hogy 1968-ban a haditechnikai ter-

¹⁶⁴ Reiner (1985) 75–78. o.

¹⁶⁵ A HB 3/288/1978. sz. határozata – A Fegyver- és Gázkészülékgyár haditechnikai kapacitásának rekonstrukciós beruházása. 1978. március 2. MNL OL XIX-A-16-aa 132. d.

¹⁶⁶ Reiner (1985) 79–81. o.

¹⁶⁷ Csobay József szerint ez egyenesen lehetetlen is. Lásd Csobay (1998).

¹⁶⁸ A magyar hadiiparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 idősakra. 1968. december. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d.

melés során elért nyereség támogatástartalma 38,7% volt, szemben a gépiparban általános 30,2%-kal. 1972-re viszont megfordult az arány: a hadiiparnál 13,5%-ra csökkent a dotációtartalom, miközben az általános gépiparban továbbra is 27% maradt.¹⁶⁹

1971 első félévében az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya is vizsgálta a haditechnikai termelés jövedelmezőségi viszonyait: 25 KGM-hez tartozó, az összes hazai hadiipari termelés 90–95%-át reprezentáló vállalatnál elemezték az 1968 és 1970 közötti gazdasági mutatókat. A vizsgált vállalatoknál 1970-ben 40%-kal haladta meg a haditechnikai termelésből származó árbevétel az előző évit, 2 vállalatnál (a Labor Műszeripari Műveknél és a Híradótechnikai Vállalatnál) az egész árbevétel-növekmény a katonai cikkek értékesítéséből keletkezett. A haditechnikai tevékenység nyeresége a 25 vállalatnál 1969-től 1970-ig 28%-kal nőtt, ami jelentősen meghaladta a 8,6%-os gépipari átlagnövekedést. Az eredmény javulása a termelési volumen emelkedése mellett leginkább a termékösszetétel kedvező változásának és az exportnak volt köszönhető. A haditechnikai vállalatok kétharmada 1969-ben és 1970-ben is több mint 10%-os, ötödük pedig kiemelkedően magas (20% feletti) eszközarányos nyereséggel termelt.

A jövedelmezőség láthatóan nem volt korrelációban a haditechnikai termelés részarányával, sokkal inkább egy-egy iparághoz volt köthető: a műszeripari és híradás-technikai cégek döntő többsége stabilan nyereséges volt, a lőszergyártók és az azokkal kooperáló vállalatok, a járműgyártók és a kézfegyvergyárak gazdasági mutatói viszont rendre rosszabbak (lásd részletesen az 5.11. táblázatban). A hadiipari cégek többségének pénzügyi helyzete ugyanakkor instabil volt a változó ütemű termékkibocsátás, az új gyártmányok bevezetésénél fellépő problémák, a kooperációs zavarok és az importanyagok kiszámíthatatlan és dömpingjellegű beérkezése miatt. A tervhivatal szakemberei összességében úgy ítélték meg, hogy a gyártmányösszetétel alakulásától függően inkább a nyereség csökkenésére, mint növekedésére lehet számítani a hadiipari vállalatoknál. Előre jelezték továbbá, hogy az elégtelen sajáttőke-ellátottság miatt bizonyosan növekedni fog a hadiipari vállalatok forgóalap-juttatási igénye.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Tájékoztató a magyar hadiipar fejlődéséről, távlati terveivel kapcsolatos elképzelésekről és problémáiról. 1979. szeptember 20. MNL OL XIX-A-2-ma 31. d.

¹⁷⁰ Az 1970. évi eredmények alapján a haditechnikai tevékenység hatásának értékelése a fontosabb haditechnikai termékeket kibocsátó vállalatok gazdasági helyzetére. 1971. június. MNL OL XIX-F-6-v 104. d.

5.11. TÁBLÁZAT. Az eszközarányos nyereség alakulása a KGM 25 haditechnikai termelést folytató vállalatánál, 1970-ben.

Forrás: Az 1970. évi eredmények alapján a haditechnikai tevékenység hatásának értékelése a fontosabb haditechnikai termékeket kibocsátó vállalatok gazdasági helyzetére. 1971. június. MNL OL XIX-F-6-v 104. d.

Vállalat neve	A haditechnikai termelés aránya (%)	Eszközarányos nyereség (%)
Finommechanikai Vállalat	71,1	12,3
Mechanikai Laboratórium	64,2	11,6
Híradástechnikai Vállalat	61,9	16,2
Híradótechnikai Vállalat	43,1	11,3
Pestvidéki Gépgyár	37,6	4,1
Bakony Művek	36,8	12,8
Labor Műszeripari Művek	36,7	17,0
Mechanikai Művek	36,1	10,4
Eletromechanikai Vállalat	34,9	7,0
Fegyver- és Gázkészülékgyár	24,9	7,0
Ipari Szerelvénygyár	24,3	24,5
Gamma Művek	20,7	20,9
Budapesti Vegyipari Gépgyár	20,2	15,3
Finomszerelvénygyár	17,5	19,9
Videoton	14,5	10,4
Mátravidéki Féművek	13,1	6,7
Csepel Autógyár	12,6	16,8
Telefongyár	10,9	11,8
Diósgyőri Gépgyár	10,6	9,1
Magyar Vagon- és Gépgyár	10,6	23,8
Magyar Optikai Művek	10,1	17,3
Hajdúsági Iparművek	8,8	9,3
Ipari Műszergyár	8,3	21,7
Alumíniumgyár	5,0	16,2
Danuvia Szerszámgyépgyár	1,8	26,9
Hűtőgépgyár	25,4	14,4
A 25 vállalat átlaga	–	13,2
KGM gépipar átlaga		

Az Országos Tervhivatal aggodalmai azonban, kezdetben nem igazolódtak. 1975 utolsó hónapjaiban – 1974. évi adatokon alapulva – egy, a Pénzügyminisztérium által koordinált tárcaközi munkacsoport mérte fel a haditechnikai vállalatok helyzetét. A vizsgálat 12, a KGM 7,8 milliárd Ft-os összegű haditechnikai termelésének háromnegyedét reprezentáló gépipari vállalatára, illetve 36 termékre terjedt ki. Célja az volt, hogy feltárja: a hadiipari termékek gazdaságossága hogyan helyezkedik el az adott ágazaton, alágazaton, vállalaton, termékcsoporton belül. Az adatok tanúsága szerint a 12 vállalat átlagosan 15%-os – a gépipari átlagot éppen csak meghaladó – árbevétel-arányos nyereséget ért el. Kizárólag a haditechnikai termelést figyelembe véve két lőszergyártó cég (a Bakony Mű-

vek és a Mechanikai Művek), a Csepel Autógyár, valamint a Finommechanikai Vállalat rontotta csak le a többiek eredményét 6–10%-os nyereségarányával (lásd 5.12. táblázat).

5.12. TÁBLÁZAT. Az árbevétel-arányos nyereség alakulása a KGM 12 haditechnikai termelést folytató vállalatánál, 1974-ben.

Forrás: Jelentés a Hadiipari Kormánybizottság részére a hadiipari termékek gazdaságossági, árképzési és szakosodási kérdéseinek vizsgálatáról. 1976. január. MNL OL XIX-F-6-ae 33. d.

Vállalat neve	Árbevétel-arányos nyereség (%)				
	vállalati	haditechnikai tevékenysége	belföldi haditechnikai értékesítés	haditechnikai exporté szocialista	tőkés
Diósgyőri Gépgyár	15,1	29,8	7,8	19,6	34,5
Csepel Autógyár	6,1	10,7	10,1	35,0	—
Magyar Vagon- és Gépgyár	18,2	18,7	13,8	16,2	28,2
Finommechanikai Vállalat	12,8	10,5	22,8	4,5	34,4
Mechanikai Laboratórium	20,0	25,4	20,1	31,2	16,8
Telefongyár	9,0	11,8	10,4	12,1	—
Videoton	21,3	24,3	19,8	25,5	—
Gamma Művek	21,7	27,4	28,6	15,2	—
Bakony Művek	16,2	8,2	1,1	0,7	28,4
FÉG	14,5	17,7	16,4	90,9	—
Mechanikai Művek	9,2	6,2	20,5	13,9	3,2
Mátravidéki Féművek	15,9	20,1	14,8	—	34,3
A 12 vállalat átlaga	15,0	17,6	15,5	24,0	25,7
KGM gépipar átlaga	14,3	15,3	14,4	13,2	31,1

A táblázat adataiból egyértelműen látható, hogy a haditechnikai termelés nyereségessége – a különféle támogatásoktól nyilván nem függetlenül – rendre meghaladta a civil termelését. A hadiipari export jövedelmezősége – különösen tőkés relációban – jelentősen meghaladta a belföldi értékesítését. Exportszubvencióban (mintegy 30 millió Ft-nyi állami visszatérítésben) is csak a blokk országaiba kiszállított lőszerek után kellett részesíteni az említett két nagyüzemet. A belföldi értékesítésnél a „reális” nyereséget pedig eleve biztosították a hatósági árak. A számokból az is kiviláglik, hogy miért éppen a Finommechanikai Vállalatnak volt szüksége az állandó forgóalap-kiegészítésre: a cég értékesítésében döntő részt kitevő szocialista export alacsony profitja nem biztosította a kellő forgótőkét.

A haditechnikai cikkek szempontjából vizsgálva a helyzetet megállapítható volt, hogy a 36 termék 70%-át a gépipari átlagot elérő vagy meg is haladó nyereséghányaddal értékesítették. A szerényebben jövedelmező cikkek (lőszerek, egyes távközlési berendezések) rendre szovjet licenc alapján, KGST-szakosítás keretében, szocialista exportra készültek, és árukat a – magyarénál jóval nyomottabb – szovjet árszínthez kellett igazítani. Ugyanakkor a polgári termelést felülmúló jövedelmezőségét a szektornak éppen a többi szakosított termék (híradástechnika,

járművek, légvédelmi lövegek) biztosította, amelyeknél kedvező árat sikerült az 1960-as évek második felében megállapítani, nagy szériában készültek, és begyakorlottságuknak köszönhetően gyártási önköltségüket még lejjebb is lehetett szorítani.

A munkacsoport mindezek alapján kedvezően ítélte meg a IV. ötéves terv időszakának hadiipari jövedelmezőségét (legalább is a KGM területén). Az 1976–1980 közötti időszakra szóló előrejelzés azonban már borúlátóbb volt. Ugyanis a haditechnikai termékstruktúra Magyarország számára rosszul alakult (több kiemelkedően nyereséges termék szakosított gyártása 1975-ben befejeződött), a külpiazi hatások alapvetően kedvezőtlenebbek voltak, és az általunk gyártott haditechnika már korántsem tartozott – még szocialista viszonylatban sem – a legkorszerűbbek közé. Ráadásul az újonnan szakosításra felajánlott termékek (például a Vasziljok automata aknavető) – ismét csak szovjet árbázison kalkulált – árából veszteség volt prognosztizálható.

A jelentés következtetései jól mutatták az előző fél évtizedben végbement szemléletbeli változást is. A dokumentum összeállítói ugyanis leszögezték, hogy a hadiipar megítélése (immár) legalább annyira gazdaságossági, mint védelmi kérdés. Belföldön a szabályozórendszer alapvetően biztosította a jövedelmezőséget, viszont a blokkon belüli együttműködésnél komolyabb erőfeszítéseket tartottak szükségesnek a hadiipari szakosítások előkészítésénél, hogy reális és elfogadható exportárakat lehessen kialakítani a magyar gyártású termékekre, részegységekre, alkatrészekre. „Alapvetően arra kell [tehát] törekedni, hogy a konkrét [hazai] gyártásbevezetés csakis olyan hadiipari termékekre történjék, amelyeknél a fejlesztés és a gyártás gazdasági feltételei megfelelnek az általános gazdaságossági követelményeknek. Ettől eltérni csak védelmi és politikai indokok és egyedi elbírálás alapján lehet” – szölt a konklúzió.¹⁷¹

A tárcaközi munkacsoport jelentését 1976. január 27-én tárgyalta meg a Hadiipari Kormánybizottság, amely az elemzések folytatását kérte a gyártási költségek csökkentésének és az exportárak növelésének vizsgálatával. A HKB határozatot hozott arról is, hogy a haditechnikai tervteljesítés értékelésével egyidejűleg évente elemzést kell készíteni e tevékenység gazdaságosságának alakulásáról.¹⁷²

Az 1976. évi gazdálkodási adatok alapján 1977 októberében készített beszámolót az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya. A vizsgálatból ismét kimaradtak a Nehézipari Minisztérium vállalatai, ehelyett a haditechnikai termelés 95%-át előállító 1 HM és 16 KGM vállalatot vették górcső alá. Utóbbiaknál az 1976-ban realizált 6,3 milliárd Ft nyereségből 1 milliárd a haditechnikai értékesítésen keletkezett. A KGM-vállalatok árbevétel-arányos profitja a hadiipari

¹⁷¹ Jelentés a Hadiipari Kormánybizottság részére a hadiipari termékek gazdaságossági, árképzési és szakosodási kérdéseinek vizsgálatáról. 1976. január. MNL OL XIX-F-6-ae 33. d. Az idézet helye: 15–16. o.

¹⁷² 123/1976. sz. jegyzőkönyv a Hadiipari Kormánybizottság 1976. január 27-én megtartott üléséről. MNL OL XIX-L-1-qqq 21. d.

termelésnél nagyobb szóródást mutatott (2,7–41,8%), mint polgári termelésükénél (5,5–22,2%), átlagos nyereségük (14,8%) némileg meghaladta a gépipari átlagot (12%). Több vállalatot súlyosan érintett az exportált termékeihez szükséges importanyagok drasztikus drágulása, ez az áremelkedés a Videotonnál 30%, a Magyar Vagon- és Gépgyárnál 40%, a Finommechanikai Vállalatnál pedig majd' 100% volt. Utóbbit fel is mentették az exportnyereség-adó alól, mert az árváltozásból eredő vesztesége meghaladta a kivitel profitját. A rubelviszonylatú exportjához 2 vállalat kapott 106,2 millió Ft állami visszatérítést, a dollár viszonylatú exporthoz pedig összesen 166,4 millió Ft dotációt a 16 gépipari vállalat. A tűzérési löszszer gyártásának a leállítása miatt 10%-kal több támogatás kifizetésére volt szükség a kihasználatlan kapacitásokra, mint 1975-ben: 11 vállalat 103,5 millió Ft-hoz jutott ilyen címen. A hidegkapacitások megőrzésére viszont 14%-kal kevesebbet, 6,6 millió Ft-ot kellett fizetni.

A vizsgált vállalati körben a költségvetési befizetések 1038 millió Ft-tal haladták meg az állami költségvetéstől húzott támogatásokat. Az egyes termékeket vizsgálva a haditechnikai export rubelviszonylatú exportja kevésbé volt jövedelmező, mint a civil. A dollárviszonylatnál ellenben lényegesen kedvezőbb volt a hadiipari, mint a polgári export. A legráfizetésebb termékek közé tartozott például a Danuvia által a belföldi megrendelőknek előállított PKM géppuska (19%-os veszteség), a Bakony Művek által szocialista viszonylatba exportált 43M löszerek, az FMV által a Szovjetunióba és a lengyel kooperációs partnernek szállított Brusznika vevő (állami visszatérítéssel is 0,6%-os veszteség). A tervhivatal összességében kedvezőnek ítélte a hadiipari termelés jövedelmezőségét, a szocialista exportra dolgozó vállalatoknál tartották különösen szükségesnek a költséggazdálkodás javítását, a hatékonyabb munka- és üzemszervezést.¹⁷³

A KSH adatsoraiban nincsenek a jövedelmezőségre vonatkozó adatok; így csak a különféle állami támogatások mértékét tudom bemutatni az 1970-es évek második felére vonatkozóan.¹⁷⁴ A meleg-, illetve hidegkapacitások fenntartására 1976-ban és 1977-ben 13 vállalat (11 gépipari és 2 vegyipari), 1978-ban és 1979-ben pedig vállalat (10 gépipari és 2 vegyipari) kapott állami támogatást. A támogatási igény lényegében állandónak mondható az évtized során: a KGM löszergyártóit és a Nehézipari Minisztérium két löporgyárát kellett mindvégig dotálni. (Az Országos Tervhivatal által említett 10%-os növekedés 1976-ban csak 1975-höz képest történt, amivel a KGM-nél visszaállt a támogatás a korábbi szintre – vesd össze az 5.8. és 5.13. táblázat adatait).

5.13. TÁBLÁZAT. A NIM és a KGM vállalatainak rögzített hadiipari kapacitások fenntartása címén kifizetett állami támogatás összege 1976 és 1979 között millió Ft-ban.

Forrás: A hadiipari tevékenység 1976. évben (1977); A hadiipari tevékenység 1977. évben (1978); A hadiipari tevékenység 1978. évben (1979); A hadiipari tevékenység 1979. évben (1980).

	Támogatás típusa	1976	1977	1978	1979	Összesen
KGM	Kapacitások részbeni kihasználása	108	106	99	96	409
	Használaton kívüli kapacitások	8	8	11	13	40
NIM	Kapacitások részbeni kihasználása	116	113	114	114	457
	Használaton kívüli kapacitások	12	15	14	14	55
Mindösszesen		244	242	238	237	961

A hadiipari bérpótlékban az 1970-es évek második felében összesen 22 vállalat dolgozói részesültek (19 KGM, 2 NIM, 1 HM), a cégek létszámgyarapodásával párhuzamosan mind többen: míg 1976-ban 26 500 fő, addig 1979-ben 29 400 fő. Az egyéb állami támogatások ezekben az esztendőkből már jóval elmaradtak a kapacitás-fenntartási dotációktól.

5.14. TÁBLÁZAT. A haditechnika termelést folytató vállalatoknak kifizetett állami támogatások cél szerinti megoszlása 1968 és 1975 között. Adatok millió Ft-ban.

Forrás: A hadiipari tevékenység 1976. évben (1977); A hadiipari tevékenység 1977. évben (1978); A hadiipari tevékenység 1978. évben (1979); A hadiipari tevékenység 1979. évben (1980).

Támogatás típusa	Minisztérium	1976	1977	1978	1979	Összesen
Forgóalap- kiegészítés és tartálékfejlesztés	KGM	39	50	32	31	152
	NIM	–	4	4	–	8
	HM	–	3	1	7	11
Technológiai fejlesztés, kísérleti kutatás	KGM	34	84	104	46	268
	NIM	–	–	4	4	8
	HM	–	–	–	–	–
Munkaköri bérpótlék	KGM	67	72	80	93	312
	NIM	3	3	3	2	11
	HM	4	5	5	5	19
Mindösszesen		108	171	201	157	637

Az 5.14. táblázatban jól látható, hogy gyártmányfejlesztésre még csak-csak kaptak központi forrást a gépipari vállalatok, forgótőkére azonban már nem. A jelen alfejezetben idézett különféle fejlesztési döntésekből egyértelmű, hogy nem a vállalatok forgóeszköz-igénye csökkent, hanem az állami költségvetés nem győzte forrással – dotáció helyett inkább kedvezményes hitelt nyújtott, vagy a forgóesz-

¹⁷³ Az 1976. évi hadiipari termelés gazdaságosságának alakulása. 1977. október 1. MNL OL XIX-A-16-aa 8. d.

¹⁷⁴ A hadiipari tevékenység 1976. évben (1977); A hadiipari tevékenység 1977. évben (1978); A hadiipari tevékenység 1978. évben (1979); A hadiipari tevékenység 1979. évben (1980).

köz-hitelt eleve az MNB vagy az Állami Fejlesztési Bank biztosította. E hitelek visszafizetése utóbb számos haditechnikai vállalatnak okozott nehézségeket.

Balesetek és hatásuk az ágazatra

A működésben tartott, de elavult kapacitások veszélyeire, és a sokat emlegetett rekonstrukciók halaszthatatlanságára élesen világított rá a Nitrokémiaánál bekövetkezett két baleset (1977-ben), majd az Északmagyarországi Vegyiművek TNT-üzemének megsemmisülése (1979-ben).

A Nitrokémia Ipartelepek tűzérési lőporüzemét 1927-ben, nitroglicerín-üzemét 1942-ben adták át. 1944 végén – amint az 1. fejezetben olvashattuk – az előbbi a németek hurcolták el, az utóbbit pedig a Szovjetunió számára jóvátételbe szerelték le. 1949–1951-ben – ugyanazzal a Biazzi-féle technológiával – elkészült a nitroglicerín-üzem, valamint a tűzérési lőporüzem is.¹⁷⁵ 1977 augusztusában a nitroglicerín-üzemben még mindig az 1941-ben épült vasbeton épületben, ólommal borított fakádakban fejtették a nitroglicerint és a robbanóolajat, innen egy betonfolyosón ólomvályúban került át az anyag a kiadóépületbe, ahonnan gumikerek kocsiban vitték tovább a robbanóolajat a dinamitüzembe. Augusztus 15-én 14.04-kor – néhány perccel a műszakváltás után – hatalmas robbanás történt, amelyben megsemmisült az említett tároló- és kiadóépület: 2 ott dolgozó munkás a helyszínen, 2 további dolgozó pedig a szétrepülő törmelékektől halt meg miután kb. 3 tonna robbanóolaj és 240 kg nitroglicerín felrobbant. A 82 sérült között olyanok is voltak, akik a helyszíntől 2,5 km-re lévő balatonfűzfői ABC-áruház kitört kirakatüvegétől sebesültek meg.

A Nehézipari Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa által küldött szakértői bizottság nem tudta egyértelműen tisztázni a robbanás okait (a szándékosságot mindenesetre kizárhatónak tekintették). A bizottság jelentésében 30 millió Ft-ra becsülte a közvetlen kárt (egy sor további szomszédos épület teteje is megrongálódott és 3 km-es körzetben betörték az ablakok), és mintegy 4 millió Ft-ra a kieső termelést. A nitroglicerín-üzem többi része nem sérült, azonban a nyersanyagellátását ideiglenes módon kellett megoldani. Egy új tároló és kiadó megépítését két év alatt tartották kivitelezhetőnek – hasonló üzemek alapos tanulmányozását követően. A bizottság arra is felhívta a figyelmet, hogy a hatályos iparbiztonsági szabályokban előírt védőtávolságok nincsenek meg az egyes létesítmények között. Ezt csak igen költséges rekonstrukcióval látták megvalósíthatónak, és szükségesnek ítélték az egész Nitrokémia ilyen szempontú átvizsgálását.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Kovács (2010) 10., 22., 24–25., 32. o.

¹⁷⁶ Jelentés a Nitrokémia Ipartelepeknél 1977. augusztus 15-én bekövetkezett robbanás vizsgálatáról. 1977. augusztus 31. MNL OL XIX-B-1-ai 136. d. Az 1977. novemberi robbanás állambiztonsági kivizsgálását elrendelő határozatban már 50 millió Ft-os kárt említettek a nitroglicerín üzemi

A szerencsétlenségek sora ezzel még nem ért véget. A Nitrokémia Ipartelepek Savüzemében 1977. november 30-án 11.33-kor robbanás történt, amelynek következtében 2 ember meghalt, és 39-en megsérültek. Az elsődleges kárt kb. 25 millió Ft-ra becsülték. Mivel a savüzemi robbanást követően eltűntek az üzem műszaknaplójának bejegyzett oldalai és egy asztali naptár novemberi lapjai, a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság III/II Osztálya 1978. január 3-án bizalmas nyomozást rendelt el. Az állambiztonsági ipari elhárítási részlege a két rendkívüli esemény körülményeinek, okainak tisztázására, a szándékosság bizonyítására, illetve egyértelmű kizárására operatív tervet készített. Eszerint a vállalatnál dolgozó SZT-állományú tiszt aktivizálta az objektumban dolgozó 11 hálózati személyt, a vállalat dolgozóinak priorálása után 26 kizárt hálózati személyt találtak, akiknek információi lehetnek az ügyről; továbbá a műszaknapló lapjainak eltűnése miatt bemikrofonoztak több üzemi helyiséget és lakást.¹⁷⁷

A Nehézipari Minisztérium Vizsgáló Bizottsága 1978. február 13-án nyújtotta be összefoglaló jelentését a balesetről. Ebben már – a 2 haláleseten túl – 54 sérült és 40 millió Ft-os kár szerepelt. A Savüzemben a robbanás előtti percekben az abszorpciós tornyoknál és savkeverőknél sárgás nitrózus gőzöket lehetett látni, majd a „C” jelű keverőből gázfelhő csapott ki, amely gombaszerű fényjelenséggel felrobbant, aztán berobbant az „A” jelű keverőtartály, utána pedig az abszorpciós tornyok betonalapzatánál történt nagyerejű robbanás. A robbanássorozat miatt a 4 savkeverőből 1 megsemmisült, 2 súlyosan sérült; 3 abszorpciós torony ugyancsak jelentős sérülést szenvedett, ahogyan a környező vezetékhálózat és az épületek is. Összedőlt és használhatatlanná vált a négyszintes denitráló épület, valamint az oleumház. Mivel a Savüzem látta el az egész ipartelep nitrólsavakkal (itt folyt ezek összekeverése, valamint a hulladéksavak regenerálása), gyakorlatilag a Nitrokémia termelésének jelentős része lebénult. A vizsgálóbizottság szerint a balesetet súlyos mulasztások idézték elő. Hiába újították fel négy évvel korábban a savkeverőket, a technológia sok kézimunkát tartalmazott, az üzemi gyakorlatban az előírásoktól gyakran eltértek. Az első robbanást a „C” keverőbe jutott szerves anyag idézte elő, az abszorpciós tornyok alapzatának felrobbanását pedig az ott évtizedek alatt felgyülemlett nitrózus anyagok okozták. A bizottság egy sor biztonsági intézkedés foganatosítását és a robbanóanyaggal szennyezett területek megtisztítását javasolta.¹⁷⁸

Az állambiztonsági bizalmas nyomozás a következő hónapokban annak ellenére sem zárult le, hogy 1978. május 3-i jelentésében Egyedi Antal rendőr őr-

balesete kapcsán, és egy októberi szakértői jelentés alapján nem zárták ki a szabotázs lehetőségét. Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság III/II Osztály: Határozat, Veszprém, 1978. január 3. ÁBTL 3.1.5 O-17 291, 5. o.

¹⁷⁷ Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság III/II Osztály: Határozat, Veszprém, 1978. január 3. ÁBTL 3.1.5 O-17 291, 5–6. o.; „Tűzgömb” fedőnevű bizalmas nyomozás operatív terve. 1978. január 6. Uo. 7–12. o.

¹⁷⁸ Összefoglaló jelentés a Nitrokémia Ipartelepek Savüzemében 1977. november hó 30-án bekövetkezett robbanások okainak vizsgálatáról. 1978. február 13. MNL OL XIX-B-1-ai 139. d.

nagy kiemelt főoperatív kizárhatónak tartotta a szándékosságot, és tisztázottnak tekintette a felelős személyek körét.¹⁷⁹ Erre csak a december 14-i zárójelentés benyújtását követően került sor, amelyből annyiival több konkrétum tudható meg a balesetről, hogy a robbanást előidéző szerves anyag a „Kémia 1” üzemtől került a Savüzembe. A hulladéksavtartályokat nem tisztították rendszeresen. November 30-án a termelési értekezlet miatt egy órán át egyetlen betanított munkás végezte a hulladéksav átszivattyúzását, és kb. 1,5 tonna szerves anyagot nyomtatott a „C” keverőbe. A szerves anyag idézte elő az első robbanást. Az abszorberek alatti aléptítményben 600–1000 kg súlyú TNT-nek megfelelő anyag volt, amely a tornyokból 20–30 év alatt folyt el, és ez a talajban tellérek formájában kirakódott. Ez hozzájárult a második robbanáshoz, ami a 2 halálesetet és a sérüléseket okozta. A nem rendesen vezetett műszaknaplóból a lapokat félelmében a műszakvezető tépte ki. Továbbá egyértelműen megállapítható volt, hogy az augusztusi robbanással semmilyen kapcsolatban nem volt a novemberi baleset.¹⁸⁰

A Nehézipari Minisztérium Vizsgáló Bizottságának a balesetről készült jelentésével szinte egy időben készült el a Nitrokémia Ipartelepeknek az MSZMP Veszprém Megyei Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának szóló beszámolója, valamint a Nehézipari Minisztérium Iparszervezési Főosztály átfogó tájékoztatója a hazai robbanóanyag-ipar helyzetéről.

A Nitrokémia jelentése meglehetősen sanyarú képet festett a vállalat haditechnikai termeléséről. A tűzérési lőportermelés leterhelése – a baleset előtt – 2–10%-os volt, a gyalogságié 20% körüli, több haditechnikai terméket (például nitropentát vagy titrilt) az 1950-es évek eleje óta nem állított elő a vállalat. Az összüzemi termelésből a haditechnikai alig érte el az 1,5%-ot. A termelés feltételeit a részleges rekonstrukciók nem tudták érdemben javítani. A kiegészítő és váltótermékek (lakkgyapok, vadászlőpor, ipari robbanóanyagok stb.) némileg lekötötték ezeket a kapacitásokat, de műszaki színvonalukon nem változtattak. A két balesettel megszűnt az ipari robbanóanyagok gyártása, és átmenetileg akadályoztatva volt mindenféle lőporgyártás is. Az előbbi szünetelése évi 58 millió Ft termelésekiesést és 34 millió USA-dollárnyi export elmaradását jelentette. A vállalati nyereségen is igencsak megmutatkoztak a hadiipari kapacitások problémái: miközben a civil termelésnél 139 180 Ft volt az egy dolgozóra jutó profit, addig ez a haditechnikainál 43 901 Ft, a váltótermékeknél 40 082 Ft volt; a kiegészítő termékek pedig 16 775 Ft/fő veszteséget hoztak. A vállalat hiába részesült egyre növekvő mértékű állami dotációban haditechnikai kapacitásaira (1968–1970 – évi 14 millió Ft, 1971 – 27 millió Ft, 1972–1975 – évi 48 millió Ft, 1976-tól évi 68 millió Ft), azok ténylegesen nem fedezték a veszteséget, mivel bevételként kellett elszámolni, és utána nyereségadót kellett fizetni. 1977-ig a vállalat 151 millió Ft-ért korszerűsítette a lőporgyártást, 85 millió Ft saját forrásból pedig a váltó

és kiegészítő termelést; és folyamatban volt a vadászlőszer-üzem 200 millió Ft-os rekonstrukciója.

A vállalat több tevékenység felülvizsgálatát tartotta szükségesnek: például a nitropenta- és tetrilgyártási kapacitás megszüntetését, vagy a TNT préstestek gyártásának megszüntetését. Az átfogó korszerűsítéshez meglehetősen hosszú listát állítottak össze:

- a nitroglicerín-üzem egyes berendezéseinek cseréje, új savkeverő és denitráló rendszer felépítése 100 millió Ft,
- a nitroglicerín-üzem teljes rekonstrukciója 200 millió Ft,
- a nitro-cellulóz (lőgyapot) üzem korszerűsítése 500 millió Ft,
- egy új robbanószinór-üzem 120 millió Ft,
- ha nem sikerült az NDK-ból importálni a világító jelzőrakétákat, akkor a gyártás modernizálása 100 millió Ft,
- egy korszerű és gazdaságos gömblőporüzem 250 millió Ft,
- raktárak bővítése, korszerűsítése 50 millió Ft,
- egy új ipari robbanóanyag-gyártó komplexum 1700 millió Ft,
- egy savfogadó, hulladéksav-feldolgozó és savkeverő üzem létesítése kb. 200 millió Ft.

A fejlesztési igény tehát meghaladta a 3 milliárd Ft-ot, és ehhez javasolták még egy központi ipari robbanóanyag-raktár és -elosztóközpont létesítését 200 millió Ft-ért. Azt is hozzáfűzte zárásként Gyuricza László igazgató, hogy a modernizáláshoz szükséges technológiai berendezések nagy része csak tőkés piacról szerezhető be.¹⁸¹

A NIM Iparszervezési Főosztály tájékoztató jelentése a Nitrokémia augusztusi balesete kapcsán élesen vetette fel a következő kérdéseket:

- Szükség van-e a hazai robbanóanyag-gyártásra?
- Ha igen, hogyan biztosítható hozzá fejlesztési forrás?
- Ha nem szükséges, akkor hogyan lehet gondoskodni a hazai szükségletekről?

A Nitrokémia estében még a második (novemberi) baleset előtti állapotról számoltak be, annak következményeit a jelentés még nem is tartalmazta. Az Észak-magyarországi Vegyiművek kapcsán emlékeztettek arra, hogy tűzérési lőporüzeme 1957 óta, nitroglicerín-üzeme 1967 óta, nitro-cellulóz üzeme pedig 1970-től hidegtartalékban volt. Gyalogsági lőporüzemében 35 fővel – az 1200 tonna/éves kapacitáson – évi 15–50 tonnányi termelés folyt. A korszerűtlen TNT-üzem (60 fővel) folyamatosan termelt hadi és civil célokra, az TNT-export a vállalat dollárkivételének 25%-át adta. Ugyanakkor az ötféle gyártott robbanóanyagból (TNT-k, DNT, MNT) csak egynek az eladási ára haladta meg az előállításit. Az ÉMV a 46,5 mil-

¹⁷⁹ Jelentés, Veszprém, 1978. május 3. ÁBTL 3.1.5 O-17 291, 178–185. o.

¹⁸⁰ Jelentés, Veszprém, 1978. december 14. ÁBTL 3.1.5 O-17 291, 235–244. o.

¹⁸¹ Jelentés a Veszprém Megyei Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának – A hadi- és robbanóanyag-ipar helyzete, fejlesztésének lehetőségei a Nitrokémia Ipartelepeknél. 1978. február 17. MNL OL XIX-F-17-n TUK 36. d.

lió Ft-os haditechnikai termeléséhez 53 millió Ft állami támogatást kapott. Egy folyamatos rendszerű korszerű TNT-üzem beruházásának előkészítése évek óta folyt, technológiától függően 453 vagy 692 millió Ft-ra becsülték a bekerülését (évi 5000 tonnás kapacitással). Az üzem 1985 utáni további működtetését nem látták megvalósíthatónak.

A Peremartoni Vegyipari Vállalatnál HM-rendelésre csak némi gyújtózsínor készült, jelentősebb volt a civil alkalmazású feketelőpor és paxit termelése, az 1920-as évekbeli, illetve 1960-as évekbeli technológiával, mintegy 140 fővel.

A Chinoin Nagytétényi Gyáregysége manufaktúrális körülmények között ködgyertyákat és kézigránátokat állított elő. Magnéziumpor üze me 1970 óta hidegtartalékban volt. Gyutacsüzeme évek óta átlagosan 16–18 millió gyutacsot gyártott, ebből mindössze 200 000 db volt a katonai célú, a többi ipari. A gyártás műszaki színvonalában 20 éve nem hajtottak végre lényeges változást. A robbanásveszélyes üzemek megfelelően széttelepültek a nagytétényi telepen, így viszont akadályozták a gyógyszergyártás terjeszkedését. A Chinoin azért is berzenkedett a profil megtartása ellen, mert miközben a gyutacsüzem 250 dolgozója (plusz 40 tsz-bérmunkás) 60 millió Ft termelési értéket állított elő évente, addig a Fundazol Üzem (gombaölő permetezőszer) 90 fővel 500 milliós értéket állított elő. A gyártás fenntartása esetén a gyutacsok árát javasolta megemelni a jelentés a világgpiaci árakra. Megszüntetése esetén mintegy 3 millió USA-dolláros importtal kellett számolni.

A jelentés összefoglalója egyértelműen a hazai robbanóanyag-gyártás megújítása mellett érvelt:

- A bányászatot nem szabad import robbanóanyagtól függővé tenni.
- „Minden közepesen is fejlett ország önálló robbanóiparral rendelkezik. (Ez bizonyos technikai színvonal mércéje is!)”
- Az ágazat hazai vagy szocialista anyagokat használ és dollárért exportál.
- Kiforrott, egyszerű technológiákkal dolgozik.
- Csak tőkés valutáért biztosítható az import.

Ugyanakkor szükségesnek ítélték a robbanóanyagok árának felülvizsgálatát, az állami fejlesztési források biztosítását, ugyanis az egész szakágazat beruházási igényét mintegy 3,5–4 milliárd Ft-ra becsülték. Bármilyen haditechnikai kapacitás fenntartását kizárólag az ipari robbanóanyag-termelés folytatásával ítélték biztosíthatónak.

A tájékoztatót február 17-én terjesztette fel Szász Károly ipárszervezési főosztályvezető Csurgai Lajos miniszterhelyettesnek – további érveket felsorakoztatva. A hazai ipari robbanóanyag-gyártás kiesése miatt a szén- és ércbányászatban import anyagok használatára kényszerültek, amelyek gyengébb minőségűnek bizonyultak. Évi 7–800 000 USA-dollárba tette az importot, ugyanis még a KGST-országok is csak keményvalutáért adtak robbanóanyagot. További gondot jelentett az import fogadása, tárolása, szétosztása. A Varsói Szerződés-megállapodásaira hivatkozva leszögezte: „a speciális robbanóanyag-ipar fenntartása, illetve fejlesztése nem lehet vitás”. Mivel az árakon tíz éve nem változtattak, elkerülhetetlennek tartotta a változtatást. A vállalatoknak, amelyeknél jó ha 3–5%-ot képviselt

a veszélyes és elavult robbanóanyag-gyártás, nem volt érdekük a fejlesztés, forrásuk arra nem maradt. Mindezek alapján javasolta egy hatéves felújítási program elindítását, amely az ipari és katonai anyagokra egyaránt kiterjed. Ennek forrásigényét 4 milliárd Ft-ra becsülte azzal, hogy a gyártóberendezések jelentős részét csak svéd, japán stb. cégektől lehet beszerezni, dollárért.¹⁸²

A NIM Iparszervezési Főosztály tájékoztatójából is kiviláglott az Északmagyarországi Vegyiművek hadikapacitásainak elavultsága, de – mint olvashattuk – még 1985-ig működtethetőnek ítélték. Ez azért is meglehetősen furcsa, mert a Vegyiműveket Tervező Vállalat által vezetett szakértői bizottság már 1971 szeptemberében komoly biztonsági kételyeket fogalmazott meg. Akkor arról írtak, hogy a technológiai folyamatban 73 tonna robbanóanyag volt egyszerre a rendszerben, ami egy robbanás esetén az egész kapacitást megsemmisítheti. 1966 augusztusában és 1971 júliusában már történt egy-egy kisebb robbanás, csak a szerencsének volt köszönhető, hogy nem következett be katasztrófa. A teljes üzem rekonstrukciójának költségét – állami támogatással – akkor 210 millió Ft-ra tették.¹⁸³

Az 1978. februári gyors felmérést követően a Vegyiműveket Tervező Vállalat újra megvizsgálta az Északmagyarországi Vegyiművek TNT-üzemét technológiai és biztonsági szempontból. A meglévő épületekbe – azok fizikai állapota, mérete és körülépítettsége miatt – nem látták lehetségesnek új technológia beépítését. A meglévő technológia már megépítéskor is korszerűtlen volt: 1953-ban az ún. Wasag-rendszerű, hidegelválasztásos technológiával helyezték üzembe, amely a 20. század eleji színvonalnak felelt meg, majd 1955-ben a szakaszos melegelválasztásosra építették át (ami a második világháborús szintnek felelt meg), mivel a folyamatos technológiára nem volt pénz. Az üzem közműhálózatát elszennyezték a nitrovegyületek, ezért mindenképpen cserére szorult. A gépi berendezések állapotát több vonatkozásban „már nyugtalanítóan” minősítették (például a mono- és dinitrotoluol-adagolót), bizonyos üzemszempontok erősen korrodáltak voltak. A készülékekben lévő nagy anyagmennyiség és a kézi működtetés miatt a dolgozók erőteljes egészségkárosító hatásoknak voltak folyamatosan kitéve. Összességében a hazai robbanóanyag- és vegyipar átlagos szintjén alulinak minősítették a TNT-üzemet technológia, biztonsági és munkavédelmi szempontból egyaránt. Mivel közel tíz éve napirenden volt az átfogó rekonstrukció, ismét kiemelték, hogy részmegoldásokkal az üzem biztonsága nem növelhető. Tartós további üzemeltetését nem javasolták, amennyiben pedig egy új, korszerű üzem megépítésére nincs forrás, akkor sürgős döntést javasoltak a termelés folytatásának kérdéséről.¹⁸⁴

A Vegyipari Tervező Vállalat által 1978 júniusában elkészített beruházási prog-

¹⁸² Tájékoztató a hazai robbanóipar helyzetéről 1978-ban. Február 8.; Csurgai Lajos miniszterhelyettes elvtársnak – a hazai robbanóanyag-ipar helyzete. 1978. február 17. MNL OL XIX-F-17-n TÜK 36. d. Idézetek helye: 25. illetve 2. o.

¹⁸³ Jelentés. 1971. szeptember 5. MNL OL XIX-F-17-v TÜK 35. d.

¹⁸⁴ Az ÉMV-nél meglévő TNT-üzem további üzemeltetésének lehetőségére vonatkozó vizsgálat. 1978. március 7. MNL OL XIX-F-17-v TÜK 35. d.

ramban már tényként számoltak a svéd Bofors-Chematur technológiájának megvásárlásával, és ennek alapján készítették el az új TNT-üzem teljes tervdokumentációját.¹⁸⁵ A Nehézipari Minisztérium 1978 szeptemberében a Honvédelmi Bizottság elé terjesztette az új gyárépítést azzal, hogy a régi üzemben a beruházás 1982-es befejezéséig fenntartják. Az 578,2 millió Ft-os fejlesztést 248,7 millió Ft költségvetési juttatással, 325,4 millió Ft állami hitellel és 4,1 millió Ft vállalati forgóalap-felhasználással javasolták megvalósítani. A Nehézipari Minisztérium azonban már az előterjesztésben is komoly vitába bonyolódott a Pénzügyminisztériummal, utóbbi ugyanis nem látta elég stabilnak az Északmagyarországi Vegyiművek pénzügyi helyzetét egy ilyen nagyságrendű hitel visszafizetéséhez, másrészt pedig kétségeket fogalmazott meg a várható megtérüléssel kapcsolatban. Az új svéd gyárberendezés kapacitása 7200 tonna/év volt, ami megfelelt a HM „M”-igényeinek is, a belföldi speciális TNT-felhasználás azonban mindössze évi 200–300 tonna volt, a polgári pedig 1000 tonna/év. A Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalat – meglehetősen optimistán – akár évi 5000 tonnás exportot is lehetségesnek tartott tőkés relációban, és növekvő TNT-árakkal számolt. A PM ellenben alaposabb számításokat és piackutatást várt, és ezért az előterjesztés napirendről való levételét kérte.

A Honvédelmi Bizottság szeptember 21-i ülésén nem a megtérülés állt a vita középpontjában, hanem a kivitelezés 45 hónapos időtartama, amelyet többen sokalltak. A HM és az Országos Tervhivatal egyértelműen a beruházás mellett állt ki, Doró György OT-elnökhelyettes a következőkkel érvelt: „A jelenlegi TNT-üzem annyira elhasználódott, hogy ennél fogva e rögzített kapacitással már ma sem számolhatunk. Békeidőszakban a TNT importbeszerzése nem okozna nehézséget, de »M« esetén az igényt csak hazai termelés mellett tudjuk kielégíteni. A beruházás gazdaságosságát és a költségek megoszlását az új világpiacon árák figyelembevételével javasolja felülvizsgálni.” A Honvédelmi Bizottság ennek alapján utasítást adott a beruházás megszervezésének elindítására, ugyanakkor további gazdaságossági számításokat várt a tőkés TNT-exportlehetőségek fényében.¹⁸⁶

A több hónapos felülvizsgálatot követően 1979 februárjában a Nehézipari Minisztérium még optimistább változatot terjesztett elő: a Chemolimpex 5750 tonnáig látta fokozhatónak a TNT-exportot, a költségvetési juttatást pedig minimalizálták – 57,4 millió Ft-os összegéhez 511,3 millió Ft államkölcsönt és 4,1 millió Ft vállalati forrás rendeltek a beruházásra; a kivitelezési időt pedig 27 hónapra csök-

kentették. A Nehézipari Minisztérium változatlanul azzal számolt, hogy a régi üzemet továbbműködtetik 1982-ig. A Honvédelmi Bizottság február 22-én jóváhagyta az új TNT-üzem beruházását, 4 millió USA-dollár értékű svéd gyárberendezés beszerzésével.¹⁸⁷

Időközben a Nitrokémia is engedélyt kapott a balesetből eredő károk kijavítására: 140 millió Ft-os beruházással (26,8 millió Ft költségvetési juttatás, 10,9 millió Ft állami kölcsön + az Állami Biztosító kártérítése).¹⁸⁸ A vállalat végül 1978 októberében kapta meg a beruházás engedélyokiratát.¹⁸⁹

A lövegyártás problémái

A fentiekben láthattuk, hogy a lövegyártás kapacitásainak leterhelése, a külkereskedelmi érdekek és a gazdaságosság egymásnak időnként ellenmondó érdekeit igyekeztek a döntéshozók a DIGÉP esetében közös nevezőre hozni. A vitákban meglehetősen háttérbe szorultak a technológiai kérdések, amelyek pedig a későbbiekben komoly szerepet játszottak Diósgyőr nehézségeinek kialakulásában és bajba kerülésében.

A DIGÉP műszaki igazgatója, Hámori Sándor a vállalatnak gyártásra ajánlott termékek részletesebb megismerése után, 1973 augusztusában rövid levélben összegezte véleményét Gácsi Miklós vezérigazgatónak. Ebben egyértelműen leszögezte: nem szabad két, egymástól meglehetősen eltérő tűzérési eszköz gyártását párhuzamosan elindítani. Hámori szerint a szovjetek által gyártásra ajánlott Vasziljok aknavető jobban megfelelt a vállalat gyártástechnológiai, anyagbeszerzési adottságainak és kapacitásainak, ezért ezt javasolta fő terméké tenni. Már csak azért is, mert hosszú távon lehetett számolni a szovjet megrendelésekkel, a termék még nyolc-tíz év múltán is korszerűnek tekinthető, és kipróbálása biztosítható volt a meglévő lőtérén.

A Gvozgyika lövegrész gyártását megoldhatónak tartotta, ugyanakkor emlékeztetett arra, hogy a löveg csőve hosszabb, mint az addig gyártott tarackoknak, és Hámorinak kétségei voltak a probléma kohászati megoldásait illetően. Arra is kitért, hogy a Szovjetunió és Csehszlovákia mellett a bolgár–magyar páros lesz a termék harmadik gyártója, a bolgár fővállalkozásban való gyártás iránt pedig ugyan-csak kétségei voltak. Azt javasolta tehát a vezérigazgatónak, hogy a Vasziljokhoz

¹⁸⁵ Beruházási program az ÉMV gyártelepén létesítésre kerülő TNT-üzemhez. 1978. június 15. MNL OL XIX-A-16-aa 10. d. A Chematurt a Bofors alapította 1970-ben a vállalaton belüli szerkezetátalakítási és diverzifikációs program jegyében. A Nobel-Chematur robbanóanyagok, szerves kémiai anyagok, gyógyszerek és műanyagok gyártása mellett komplex gyárberendezések eladásával is foglalkozott. A Bofors technológia beszerzésének részleteiről lásd Germuska (2007a).

¹⁸⁶ Korszerű, folyamatos rendszerű trinitrotoluol (TNT) gyártás megvalósítása az Északmagyarországi Vegyiműveknél. 1978. szeptember 4.; a HB 5/294/1978. sz. határozat. 1978. szeptember 21. MNL OL XIX-A-16-aa 132. d. Továbbá: Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1978. szeptember 21-én megtartott 294. üléséről. HL HB iratok 8. d. Idézet helye: jegyzőkönyv 4. o.

¹⁸⁷ Korszerű, folyamatos rendszerű trinitrotoluol (TNT) gyártás megvalósítása az Északmagyarországi Vegyiműveknél. 1979. február 13.; a HB 9/299/1979. sz. határozat. 1979. február 22. MNL OL XIX-A-16-aa 133. d.

¹⁸⁸ A HB 8/292/1978. sz. határozata – A Nitrokémia Ipartelepek egyes hadiipari kapacitásainak működőképességét biztosító beruházás. 1978. június 29. MNL OL XIX-A-16-aa 132. d.

¹⁸⁹ Állami beruházás engedélyokirata – Nitrokémia Ipartelepek a mozgósítási tervekben szereplő lőpor üzemek működőképességének és kapacitásának biztosításához technológiai berendezések helyreállítása és pótlása. 1978. szeptember. MNL OL XIX-A-16-aa 11. d.

ragaszkodjanak, a Gvozdgyika gyártását pedig „sem párhuzamosan, sem önmagában” ne kezdjék meg.¹⁹⁰

Magyarország mégis bejelentkezett a KGST Hadiipari Állandó Bizottság 1973. novemberi Špindlerův Mlýn-i ülésén a Gvozdgyika lövegrészének gyártására. Majd a HÁB 1974. május végi moszkvai ülésén késhegyig menő vitát folytatott – Bulgáriával az oldalán – Lengyelországgal szemben, hogy szakosodhasson a lövegrészre. Végül dodonai döntés született: a lengyelek saját részre gyárthattak, a magyar–bolgár duó pedig magának és a többi tagországnak.¹⁹¹

A gyártás elvállalásakor még úgy tűnt, Diósgyőr kapacitásai korántsem lesznek kihasználva az 1976–1980-as időszakban. Az újabb közel-keleti megrendelések miatt azonban nem állították le az Sz–60-as légvédelmi gépágyúk gyártását, hanem a dollárbevétel fokozása érdekében (13 millió USA-dollár volt a kontraktusok értéke), mint gazdaságos gyártmány 1978-ig továbbra is programban maradt. Azt már a KGM is érzékelte 1975 augusztusában, hogy a vállalatra komoly anyagi és szervezési terhet ró a három különféle lövegtípus egyidejű gyártásba tartása, illetve gyártásbevezetése. A nehézségeket úgy hidalták át, hogy több kooperációs partnert kívántak bevonni a Vasziljok gyártásába (MOM, Magyar Vagon- és Gépgyár, Hajdúsági Iparművek, FÉG). Az automata aknavető dokumentációi megérkeztek, 1975. márciustól két szovjet tanácsadó is segédkezett Diósgyőrben. A KGM tarthatónak ítélte azt az eredeti ütemtervet, hogy 1976 végére 10 db-os nullsorozat készüljön, 1977-ben 150 db-ot, majd onnantól évente 450 db-ot bocsásson ki a DIGÉP. A felkészüléshez mindösszesen 197 millió Ft beruházást és 120,8 millió Ft forgóeszköz-feltöltést tartottak szükségesnek. A termék áráról ugyanakkor még mindig nem zárult le az alkudozás a szovjet féllel. A Honvédelmi Bizottság augusztus 28-i határozatában, amellyel, hogy utasította a KGM-et a gyártásfelkészülés folytatására, kikötötte, hogy a termék legalsó ára 21 500 rubel lehet, és ha az nem érhető el, akkor le kell állítani a felkészülést.¹⁹²

A szovjet féllel 1975 októberében sikerült megállapodni, 1975-ös árszinten számított 22 000 rubeles aknavetőnkénti árban. Ez azt jelentette, hogy minden legyártott Vasziljok után 222 000 Ft-os visszatérítésben kellett részesíteni a DIGÉP-et, hogy a vállalat megkapja a kikalkulált árat termékéért. A HB-nak 1976 januárjában nemcsak a visszatérítés mértékét, hanem a kapcsolódó beruházásokat is jóvá kellett hagynia. Diósgyőrben 196,1 millió Ft-ot igényelt az új festőüzem létesítése, az energiaellátás javítása és a megmunkáló géppark cseréje, bővítése. A beszállítóknál a MOM 31,5 millió Ft beruházást és 10 millió Ft forgóeszközt kapott a nagy precizitású irányzék előállításához, a Hajdúsági Iparművek 18,1+9 milliót a lemezalkatrészek gyártásához, a FÉG 42,1+11 milliót a mintegy 250-féle precí-

ziós alkatrész gyártásának megszervezésére; a Magyar Vagon- és Gépgyár pedig 32 millió Ft preferált hitelt kapott a kocsizőszerkezet-gyártás kapacitásbővítéséhez.¹⁹³ A véglegesített beruházási programokat 1976 decemberében hagyta jóvá a Honvédelmi Bizottság. A fejlesztési program kerete megegyezett a korábban elhatározottal, csak a finanszírozás módjában történt változás a végleges határozatban: 301,5 millió Ft-ot kölcsönként biztosított az állam, 16,2 milliót pedig költségvetési juttatásként.¹⁹⁴

A Gvozdgyika lövegrészének gyártásba vételéről 1975 októberében született döntés. Az már 1974. decemberben tisztázódott, hogy Diósgyőrnek a D–32-2A31 jelzésű tarackágyút kell majd gyártania a kooperációban. 1975. júliusban beérkezett 2 db mintapéldány a tarackból, és augusztusban megérkeztek az első konstrukciós dokumentációk. A teljes technológiai dokumentáció átadását 1976. I. félévre ígérte a szovjet fél. A gyártás helyszíni tanulmányozásához viszont nem járult hozzá, ehelyett szeptemberben szovjet szakértői csoport vizsgálta a DIGÉP körülményeit. További információ nem állt rendelkezésre, a bolgár féllel mégis mihamarább meg kellett kötni a kooperációs szerződést. A KGM – a meglévő információk alapján – mintegy 307 millió Ft fejlesztési költséggel számolt a projektre (162 millió Ft beruházás, 75 millió Ft forgóeszköz-feltöltés, 70 millió Ft gyártmányfejlesztési forgóalap). A Szovjetunió a saját sorozatgyártásból származó mintadarabokat 36 250 rubeltért adta, hasonló ár elérését Diósgyőr sem tartotta kizártnak. Az ütemezés körül nagyobb gond mutatkozott: a bolgár fél 1977 végére 10 db kész önjáró tarackot kívánt kibocsátani, miközben a DIGÉP két és fél évet számolt a gyártásfelkészülésre az utolsó dokumentáció (1976. I. félév) beérkezéséig számítva. Az időzavart úgy látta áthidalhatónak a KGM, ha a Szovjetuniótól 6 db komplett lövegrészt és 6 db löveg részegységet vásárol, és azt adja tovább a bolgár partnernek. A Honvédelmi Bizottság elfogadta a jelentést, és engedélyt adott a bolgár–magyar kormányegyezmény aláírására.¹⁹⁵

1976 októberében külön a Gvozdgyika 122 mm-es önjáró tarack lövegének gyártásfelkészüléséhez 136,8 millió Ft állami beruházási kölcsönt és 87 millió Ft állami forgóeszközhitelt hagyott jóvá a Honvédelmi Bizottság a Diósgyőri Gépgyár számára, amely a beruházáshoz további 30 millió Ft saját fejlesztési forrással járult hozzá. A nullsorozatot 1978 első félévében kívánták legyártani Diósgyőrben, 1980-tól pedig évi 200 db gyártásával számoltak. Mivel a DIGÉP változatlanul gyártotta az Sz–60-ast is, ezért a Gvozdgyika lövegrész gyártásához is bevontak alvállalkozókat: a MOM-ot, amely a félautomata adagolót vállalta (plusz 32,6 millió Ft állami beruházási hitellel és 14 millió Ft állami forgóeszközhitellel), illetve

¹⁹³ 82 mm-es Vasziljok automata aknavető gyártására történő felkészülés. 1975. december 23.; a HB 9/263/1976. sz. határozata. 1976. január 29. MNL OL XIX-A-16-aa 126. d.

¹⁹⁴ 82 mm-es Vasziljok automata aknavető gyártásfelkészülésre jóváhagyott fejlesztési költség forrásmegosztása. 1976. december 7.; a HB 4/274/1976. sz. határozata. 1976. december 15. MNL OL XIX-A-16-aa 129. d.

¹⁹⁵ A Gvozdgyika 122 mm-es önjáró tarack gyártásának lehetősége. 1975. október hó. HB 2/261/1975. sz. határozat. 1975. október 22. MNL OL XIX-A-16-aa 126. d.

¹⁹⁰ Javaslat vállalati állásfoglalásra. 1973. augusztus 21. MNL OL XXIX-F-202-f 70. d.

¹⁹¹ Germuska (2010) 156., 158. o. Csehszlovákia időközben visszalépett gyártási szándékától.

¹⁹² 82 mm-es Vasziljok automata aknavető gyártására történő felkészülés. 1975. augusztus 21.; a HB 1/259/1975. sz. határozata. 1975. augusztus 28. MNL OL XIX-A-16-aa 125. d. Az árvitáról lásd részletesen Germuska (2010) 163. o.

a Labor Műszeripari Művek, amely a védőlemez egységért felelt (plusz 11,2 millió Ft állami beruházási hitellel és 2 millió Ft állami forgóeszközhitellel). A DIGÉP beruházási kerete 636 000 USA-dollár nyugati gépbeszerzést tartalmazott (különleges esztergagépeket és védőgáz hegesztőt), ugyanakkor nem biztosította a gyár csengősi lőterének 45–50 millió Ft-os átépítését, amely a Gvozgyika- és Vasziljok-program miatt vált elkerülhetetlenné.¹⁹⁶

A diósgyőri gyártásfelkészülés azonban nem haladt az eltervezett tempóban. Az Országos Tervhivatal 1977. április éves összefoglaló jelentéséből kitűnt, hogy a Vasziljokból nem sikerült 1976-ban eljutni a nullszériáig, és így veszélybe került az első 150 db-os sorozat 1977. évi legyártása is. A Honvédelmi Bizottság április 21-i határozatában külön felszólította a KGM-et a lemaradás behozására.¹⁹⁷ Júliusban – mivel végül egyik új termék gyártásba vételi programjába se vették be – külön intézkedéssel engedélyezte a Honvédelmi Bizottság a DIGÉP csengősi lőterének szükséges bővítését, 58,1 millió Ft-os beruházással.¹⁹⁸

A DIGÉP-nél – objektív okokból és helyi szervezési hibák miatt – nem sikerült behozni a késést, sőt, a vállalat minden fontos haditechnikai és civil termékénél nehézségek jelentkeztek. Mivel az automata aknavetőt első ízben Diósgyőrben kezdték gyártani, a dokumentációt 1974–1975-ös átadását követően a szovjet fél több száz módosítást közölt – alapanyag-változástól az eltérő alkatrészekig, amelyek már kész gyártóeszközök módosítását vagy újbóli elkészítését vonták maguk után a kooperáló vállalatoknál. A szovjet fő alkatrészeket is tartalmazó nullsorozat májusban elkészült ugyan, de a teljesen hazai alkatrészekből összeállítandó ún. „S1” sorozat 20 darabja csak 1977 végére volt várható. Így az egész program egy év késésben volt.

A Gvozgyika lövegrész gyártásfelkészülésénél kilenc-tíz hónapos csúszásban voltak. A Közel-Keletre menő Sz–60-asoknál pedig már 1976-ban 14 db-os lemaradás volt, ami 1977-ben további 32-vel bővült. Sz–60-as pótalkatrészt alig tudott szállítani a folyamatos igények ellenére. Ráadásul a vállalat fő civil termékéből, az építőipari szivattyúkkal is elmaradásban volt, majd' százmillió nagyságrendben.

A sokasodó gondokat 1977 augusztusában a KGM-ben miniszteri értekezleten próbálták orvosolni, ám egyértelművé vált: a párhuzamosan indított fejlesztések és a korábbi termék gyártásban tartása túl nagy terhet róttak a vállalatra, különféle átmeneti gyártási megoldásokra volt szükség, a feladatokkal sem a szerzőgyártó részleg, sem a menedzsment nem tudott lépést tartani, a szükséges munkaerő-átcsoportosításról nem gondoskodtak stb. Így a csúszások behozására nem mutatkozott remény. A KGM ezért 1977 novemberében külön jelentésben összegezte a HB-nak a vállalat problémáit. A jelentésben olyan tervváltoztatás elfogadását javasolta, amely szerint a DIGÉP 1979-re építi ki teljesen új kapacitá-

¹⁹⁶ A Gvozgyika 122 mm-es önjáró tarack gyártásfelkészülés beruházási javaslatáról. 1976. október 13.; a HB 3/272/1976. sz. határozata. 1976. október 21. MNL OL XIX-A-16-aa 129. d.

¹⁹⁷ A hadiipari tevékenység 1976. évi tervének teljesítése. 1977. április.; a HB 4/278/1977. sz. határozata. 1977. április 21. MNL OL XIX-A-16-aa 130. d.

¹⁹⁸ A HB 3/280/1977. sz. határozata – A Diósgyőri Gépgyár beruházási javaslatáról a csengősi ipari vizsgálóállomás (lőtér) rekonstrukciós bővítésére. 1977. július 1. MNL OL XIX-A-16-aa 130. d.

sait, azonban 1980-ig 1500 helyett 1120 db Vasziljok aknavetőt, illetve 380 helyett 340 db Gvozgyika lövegrészt gyárt csak le. Ehhez a beruházási keretet is meg kellett emelni, ugyanis lövegcső-huzagoló gépet a szovjet ipar csak 1982-ben tudott volna szállítani, tehát azt Nyugatról kellett beszerezni.¹⁹⁹

A Honvédelmi Bizottság november 17-i ülésén, amellyel hogy szigorúan megértették a DIGÉP-et és a KGM-et, Oláh István altábornagy, a honvéd vezérkar főnöke tájékoztatta a bizottságot Alekszejev vezérezredes diósgyőri látogatásáról. „A szovjet delegációval folytatott beszélgetések kapcsán értettük meg a Vasziljok automatikus aknavető óriási jelentőségét. Megtűnt, hogy a szovjet katonai vezetés ennek az eszköznek nagy jelentőséget tulajdonít. A felkészüléssel kapcsolatos késedelem okai el kellett volna a Honvédelmi Bizottság segítségével hárítani. Rosszul vizsgáztunk, különösen az ipar” – vont mérleget Oláh altábornagy. A látogatáson a szovjet fél lövészeti bemutatón is tanulmányozta a magyar gyártású példányokat, a gyárlátogatást követően pedig elfogadta a szállítások csúszását. Czinege Lajos honvédelmi miniszter arra is emlékeztetett, hogy „ha a haditechnikai termékekből biztosítani akarjuk importterveinket, akkor a magyar iparnak is kell a Vasziljok gyártmányhoz hasonló »kemény« terméket gyártani”. Doró György OT-elnökhelyettes pedig már az ügy politikai dimenzióit feszegette: „A lemaradásnak politikai jelentősége van, mert a szovjet elvtársak megbíztak a magyar iparban, lehetővé tették a magyar és a szovjet iparban egyidejűleg történő gyártás bevezetését egy igen komoly fegyvernek.” Idézte Alekszejev véleményét, aki szerint a magyar szakemberek lebecsülték a feladatot.²⁰⁰

A Honvédelmi Bizottság végül hozzájárulását adta a programmódosításhoz, a beruházási keret megemeléséhez, és kezdeményezte a szállítási szerződések módosítását.²⁰¹

A DIGÉP vesszőfutása azonban a meghozott intézkedések ellenére folytatódott. Trombitás Dezső vezérőrnagy, a Honvédelmi Bizottság titkárságvezetője 1978 júniusában külön feljegyzésben számolt be Borbándi János HB-elnöknek a löveggégyártás nehézségeiről. Az eddig ismertettekén túl több tényezőre is felhívta a figyelmet. Mivel az ártárgyalások másfél évig húzódtak a Vasziljok esetében, a végső döntés megszületéséig a vállalat nem foglalkozott intenzíven a felkészüléssel. Lebecsülték a gyártmány műszaki nehézségét, a Diósgyőrbe küldött szovjet tanácsadók nem vették kellően igénybe. A szükséges beruházások jóváhagyása elhúzódott, a vállalat késve és ellentmondásosan tájékoztatta felettes hatóságát (a KGM-et) belső és kooperációs partnerei nehézségeiről. A módosított terv 1977. november 17-i elfogadásával egy időben HB-határozattal 150 katonát vezényeltek a DIGÉP-hez a munkaerőgondjainak enyhítésére. A lemaradás azon-

¹⁹⁹ A Diósgyőri Gépgyár haditechnikai termelésének problémáiról. 1977. november 10. MNL OL XIX-A-16-aa 131. d.

²⁰⁰ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1977. november 17-én megtartott 285. üléséről. HL HB iratok 7. d. Idézetek helye: 5. és 7. o.

²⁰¹ A HB 3/285/1977. sz. határozata. 1977. november 17. MNL OL XIX-A-16-aa 131. d.

ban mindezek ellenére fokozódott 1977 végén és 1978 első felében. Trombitás meglehetősen keményen fogalmazott a vállalat vezetéséről: az hiába elemezte a lemaradásokat, a valós lehetőségeket képtelen volt feltárni, és nem tudott úrrá lenni a szervezatlenségen. A titkárságvezető szerint a vezetőség azért sem hozhattak eredményt, mert éppen a vezérigazgató maradt a helyén, Dojcsák János, akit a megyei pártbizottság favorizált mindvégig. Ezért mielőbbi vezérigazgatócserét szorgalmazott a Honvédelmi Bizottság Titkársága.²⁰²

A DIGÉP által 1984-ben összeállított vállalat történet újabb adalékokkal szolgál a vállalat nehézségeinek megértéséhez. Eszerint Diósgyőrben a beruházási szükséglet tervezését még a két új gyártmány dokumentációi nélkül, egy-egy mintadarab alapján kellett megkezdeni. Aztán a különleges minőségi követelmények miatt csak a KGM nyomására vállalták a részvételt a kooperációs partnerek, és meglehetősen sok selejt árán sikerült a megkívánt acélöntvény-minőséget biztosítani. Az Általános Géptervező Iroda és a vállalat is abból indult ki, hogy a Sz-60-as gyártási kapacitás bővítésével, néhány hiányzó technológiai berendezés és gép beszerzésével biztosítható az új aknavető és a tarack gyártásba vétele. A DIGÉP két beruházási tervet dolgozott ki: egy 1,2 milliárd Ft-os átfogó rekonstrukciót és egy 0,5 milliárdos felújítást. A KGM és a Honvédelmi Bizottság az utóbbit fogadta el – ráadásul csökkentett kerettel. A Vasziljok kapcsán arra emlékeztetett az összeállítás szerzője, Farkas Zoltán, hogy a konstrukció és annak gyártási technológiája kiforratlan volt, és rengeteg változtatáson esett keresztül. A Gvozdgyika lövegrésznél ő kevesebb nehézséget érzékelt, mert azt a – korábban idézett műszaki igazgatóval ellentétben – a gyár gyártási kultúrájához közelebb állónak ítélte. A válság eskalálódását mutatja, hogy a DIGÉP-et 1978. július 31-i hatállyal szanálták, Dojcsáknak távoznia kellett, és Énekes Sándort nevezték ki vezérigazgatónak.²⁰³

Diósgyőr csúszásából 1978 végére már nemzetközi bonyodalmak is származtak. A Varsói Szerződés Honvédelmi Miniszterei Bizottságának 1978. december 4–7-i berlini ülésén D. Dzsuov bolgár nemzetvédelmi miniszter már külön feljegyzésben kérte számon a magyar féltől, hogy nem szállítja határidőre a szerződésben rögzített lövegmenyiséget a Gvozdgyikák összeszereléséhez, így a bolgár ipar csak 3 darabot tud év végéig készre szerelni. A magyar gyártó felkészülési késése miatt veszélybe került az 1979-re tervezett 70 db, illetve az 1980-ra tervezett 180 önjáró tarack összeszerelése is. A bolgár fél sürgős intézkedést kért. A tanácskozáson D. F. Usztyinov marsall azt javasolta, hogy a szovjet ipar segítségével próbáljanak meg javítani a helyzetet.²⁰⁴

1978-as pénzügyi teljesítménye alapján a DIGÉP-et az alacsony hatékonyságú

²⁰² Feljegyzés Borbándi János részére. 1978. június 13. MNL OL XIX-A-98 128. d.

²⁰³ Farkas Z. (1984) 21–24. o.

²⁰⁴ Czinege Lajos honvédelmi miniszter levele Huszár István OT elnökhöz a Gvozdgyika lövegrész kooperációval kapcsolatos problémákról. 1978. december 18.; D. Dzsuov hadseregtábornok, a Bolgár Népköztársaság nemzetvédelmi minisztere által 1978 decemberében Berlinben Czinege Lajos hadseregtábornok, a Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének átnyújtott emlékez-

vállalatokhoz sorolták, és szorult helyzetéből egyre kevésbé tudott kijutni. A lövegrész gyártásával ugyanis hiába sikerült sok nehézség után 1979. első felében eljutni a 6 db-os nullsorozatig és a sorozatgyártás beindításáig, az elfajuló árvita miatt a vállalat nem rendelkezett magánjogi szerződéssel. A Honvédelmi Bizottság tervutasításként előírta számára 45 db tarack előállítását, de nem volt, aki átvegye a készterméket, hiszen Bulgáriával csak az államközi egyezmény kötötte meg a kooperációról, a tényleges, árat is tartalmazó szállítási (magánjogi) szerződés nem. A bolgár fél – a Gvozdgyika 335 000 rubeles végtermékára alapján – 65 000 rubeltért kívánta átvenni a lövegrészt, a magyar fél viszont ragaszkodott az előzetesen bejelentett 82 000 rubel/db exportárhoz. Az álláspontok megmerevedése miatt a vállalatnak tovább nőtt a forgóeszköz-szükséglete, és elérte a 118 millió Ft-ot, amelyet a Magyar Nemzeti Banktól várt. A vita miatt a vállalat visszafogta a lövegrész előgyártását, emiatt az 1980-ra tervezett 200 db lövegrész helyett 80 db leszállítását látta reálisnak Diósgyőr. A fejlesztés lezárásához pedig még 19,9 millió Ft-ra volt szüksége az áremelkedések miatt.

A KGM – a HB-nak szóló 1979. szeptemberi jelentésében – átmeneti intézkedésként azt javasolta, hogy a kész tarackokat az Állami Termékgazdálkodási Igazgatóság vegye át és fizesse ki, amíg a magánjogi szerződés meg nem születik a bolgárokkal. Vasziljokból a Szovjetunió további jelentős igényt jelentett be 1981–1985-re az ötéves tervegyeztető tárgyalásokon 2000 db-ot, amit a magyar delegáció csak akkor látott teljesíthetőnek, ha gazdaságos árat tud elérni (40 700 rubel). Mindközben a légvédelmi gépágyúk 1980 gyártásához 321 millió Ft-os kapacitásbővítő beruházást kezdett a DIGÉP, mert az Sz-60-asból 144 db-ra rendelkezett megrendeléssel (az addig 63 000 USA-dolláros egységár helyett ráadásul 74 000 USA-dolláros áron), és további 325 db-ra opciót kötött ki az iraki megrendelő.

Az előterjesztéshez fűzött észrevételében a Külkereskedelmi Minisztérium jelezte, hogy szeptember elején a bolgár féllel 1979–1980-ra 77 000 rubeles árban egyeztek meg a tarackra, és javasolta a vállalatnak a magánjogi szerződés aláírását ezen feltétellel.

A Honvédelmi Bizottság szeptember 20-i határozatában engedélyezte a pluszberuházást a Gvozdgyika-programhoz, utasította az MNB elnökét, hogy rövid lejáratú hitelt folyósítson a DIGÉP-nek a termelés fenntartásához, és a vállalatra vonatkozó fejlesztési program benyújtását várta a KGM-től.²⁰⁵

A minisztérium 1979. december közepén nyújtotta be a fejlesztési célt részletező dokumentumot a HB-nak. Ebből az is megtudható, hogy a légvédelmi gépágyú tőkés exportjának biztosítását szolgáló beruházást hitelből kezdte meg a DIGÉP. A nagyarányú haditechnikai termelés-bővítéshez (részarányát az 1976-

tető feljegyzése a Bolgár Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság ipara közötti kooperációról a 122 mm-es Gvozdgyika önjáró tarack gyártása terén. 1978. december 2. MNL OL XIX-A-16-aa 12. d.

²⁰⁵ Jelentés a Diósgyőri Gépgyár haditechnikai termelésének jelenlegi helyzetéről, különös tekintettel a Gvozdgyika tüzérségi rész gyártására. 1979. szeptember.; a HB 3/305/1979. sz. határozata. 1979. szeptember 20. MNL OL XIX-A-16-aa 134. d.

os 9%-ról 1981-re 38%-ra tervezték emelni) nemcsak átszervezték a vállalatot, gyáregységet vontak össze és vontak be a haditermelésbe, hanem további beruházásokra is szükség mutatkozott. A meglévő géppark egy része nem elégítette ki a pontossági követelményeket, a gépesítés hiányában bizonyos munkafázisok aránytalanul hosszúra nyúltak, a selejt csökkentése érdekében megfelelő méret-pontosságú gyártóberendezések és mérőműszerek szükségeltettek. A fejlesztéstől a két új termék esetében mintegy 30%-os időráfordítás-csökkenést reméltek. Ehhez 235,4 millió Ft-os beruházás hitelt tartott szükségesnek a KGM, az összegnek több mint a felét nyugati importgépek vásárlására tervezve (142,4 millióért). A DIGÉP egészének termelési feltételeit javító egyéb beruházásokra (gázellátás, elektromosenergia-ellátás, préslevegő-ellátás javítása stb.) pedig további 350 millió Ft-ra nyújtott be igényt az Állami Tervbizottsághoz. A Vasziljok és a Gvozdgyika gyártása során mutatkozó nehézségek miatt (termelési költségnövekedés, normaóra-szükséglet emelkedése, gyártási átfutási idő megnövekedése) a KGM az említetteken felül 1979-re 118 millió Ft, 1980-ra pedig 27 millió Ft tartós forgóalapjuttatást kért a vállalatnak.

A fejlesztés megindítását annak ellenére javasolta a KGM, hogy a következő ötéves tervidőszakra vonatkozó KGST-tárgyalások még nem jutottak nyugvóponttra. A minisztérium a Gvozdgyika lövegrésznel elfogadhatónak ítélte a bolgár féllel korábban kialakított 77 000 rubeles árat, feltételezve, hogy a vállalat javít a termelékenységen és önköltségen. A Vasziljok esetében a szovjet fél 32 000 rubelre emelte árajánlatát, így már csak 27%-os ártámogatásban (visszatérítésben) kellett részesíteni a DIGÉP-et. A Pénzügyminisztérium az előterjesztéshez fűzött különvéleményében – a hadivegyiparhoz hasonlóan – ezúttal is a megalapozottabb gazdaságossági számításokat hiányolta, és a döntés elhalasztását javasolta.

A Honvédelmi Bizottság 1979. december 27-i ülésén azonban elfogadta a fejlesztési célt, és a vállalat forgóeszköz-szükségletének felülvizsgálatára szólította a KGM-et és a PM-et.²⁰⁶

A távlatok újraértékelése

A hadivegyipar immár halálos balesetek miatt sem halasztható rekonstrukciója és a több más szakágzatban tapasztalható nehézségek arra vezették a hadiiparral foglalkozó főhatóságokat, hogy átfogóan elemezzék az egész ágazat helyzetét. Erre első ízben 1977 szeptemberében került sor, a Hadiipari Állandó Kormánybizottságban (HÁKB), ahol a távlati fejlesztési koncepció elkészítésének igénye fogalmazódott meg. A tervezéshez új követelményeket írt elő az MSZMP KB által 1977. október 20-án elfogadott *A termelési szerkezet fejlesztése és hosszú távú*

²⁰⁶ Fejlesztési cél a Diósgyőri Gépgyár haditechnikai kapacitásainak kiegészítő fejlesztésére, valamint a tartós készletnövekményének finanszírozására. 1979. december 18.; a HB 5/308/1979. sz. határozata. 1979. december 27. MNL OL XIX-A-16-aa 135. d.

külgazdasági politika irányelvei című határozat, amely szorosan összekapcsolta a külpiaci expanziót és a hazai gazdaságban szükséges változtatásokat. Az export jelentős bővítését szelektív fejlesztési politikával tartotta megvalósíthatónak a dokumentum, amely a kevés importterméket használó, hazai nyersanyagbázisra épülő, magas hozzáadott-értékkel rendelkező, jelentős szellemi kapacitásokat bevonó ágazatok és termékek fejlesztését szorgalmazta.²⁰⁷

A Hadiipari Állandó Kormánybizottság 1978. április elején az előzetes elképzelések pontosítása és a kidolgozás menetrendjének megállapítása érdekében ült össze. 1979 közepére mindenképpen véglegesíteni kívánták a távlati fejlesztési koncepciót, hogy az orientálja mind a nemzetközi szállítások egyeztetését, mind pedig a VI. ötéves tervet. Az előzetes elképzeléseket is meghatározta néhány olyan sarokpont, minthogy a hadiipari termelés növekedésének üteme illeszkedjék a gépipar növekedéséhez, a haditechnikai termelés struktúrájában tovább erősödjék a híradástechnika és a műszeripar (az addigi 56% helyett immár 60%-kal), a haditechnikai termelés bővítése csak az export fokozásával érhető el.

Már az előkészítés szakaszában olyan változások történtek, amelyek az egész koncepcióra kihatással voltak. Egyrészt a szovjet igények főként a híradástechnika felé tolódtak – a már gyártott termékekből, illetve a fejlesztés alatt állókból; ezért az új termékek gyártásbevezetése a tervidőszak második felére, végére került. Másrészt sürgetőbbé váltak a rekonstrukciós haditechnikai beruházások a hadivegyiparban és a lőszergyártásban, és költségigényük növekedett. Így a vegyiparban 2–3 milliárd Ft-ra, a gépiparban 1 milliárd Ft-ra becsülték az ilyen beruházási igényt.

A HÁKB a távlati koncepció megalapozásához elvégzendő feladatokat 4 csoportba sorolta:

- Sürgős ügyek: például a katonai gépjármű-felépítmények, a troposzférikus rádióállomások, a rádió-ellentevékenységi eszköz, a Sztrela rakéta robotpilótája gyártásának vizsgálata és eldöntése stb.
- Részletesebb elemzést igénylő kérdések: a rádió-ellentevékenységi eszközök gyártása, a rádiófelderítő rendszerek fejlesztése és gyártása, a tűzérési lőszer gyártásának a perspektívája, a hadivegyipar helyzete, a gyalogsági fegyver- és lőszergyárak terhelése stb.
- Átfogó problémák: a hadiipari rekonstrukciók, a mozgósítási kapacitások megőrzése, a dollárexport fokozása stb.
- A nemzetközi kötelezettségek alapján elvégzendő feladatok: a PASZUV-fejlesztés (Tábori Automatizált Csapatvezetési Rendszer), a T-72-es harckocsikooperáció, együttműködés a gyalogsági lőszer gyártásánál.

További szempontot jelentett, hogy mind a szövetséges hadseregek, mind a fejlődő országok élénk érdeklődést tanúsítottak a hazai fejlesztésű rádiófelderítő technika iránt. A harmadik világbeli megrendelők ráadásul nem csak egyes beren-

²⁰⁷ Az MSZMP KB 1977. október 20. ülésének határozata. MNL OL M-KS. MSZMP KB 288. f. 4. cs. 151–152. 6. e. 384–410. o.

dezéseket, hanem komplex rendszereket kívántak vásárolni – szállító járművel, egyéb híradóeszközökkel stb. együtt. Az új típusú igények szükségessé tették a gépjármű-felépítmények, speciális konténerek hazai fejlesztésének bővítését, felgyorsítását. Az V. ötéves tervben 250–300 millió USA-dollár bevételt vártak a fejlődő országokba irányuló hadiexporttól, és ezt az 1981–1985-ös időszakban 300–400 millió USA-dollárra kívánták növelni. A KGST-n belüli és kívüli előzetes igényeket összesítve a hadi híradás-technikai iparágra várt a legnagyobb feladat: termelési kapacitásait 1990-ig kettő, kettő és félszeresére kellett volna emelni. Ez jelentős beruházások nélkül persze elképzelhetetlennek tűnt.

Sürgető kérdés volt a hadivegyipar termékstruktúrájának átvizsgálása is: mely cikkek gyártása szükséges, melyeket lehet KGST-importból biztosítani. A tervezett felújításoknál a gyártóberendezéseket főként a tőkés országokból lehetett beszerezni, és ugyancsak fontos szempont volt a rekonstrukciók megkezdése előtt a megfelelő exportpiacok biztosítása.

A Hadiipari Kormánybizottság mindezek alapján részletes munka- és feladat-tervet kívánt a Honvédelmi Bizottság elé terjeszteni, hogy időben elkészülhessen egy kiérlelt fejlesztési koncepció.²⁰⁸

Vélhetően a HÁKB-ülés kapcsán készített tájékoztató jelentést a hadiipar fejlődési problémáiról és távlati fejlesztéséről a Honvédelmi Bizottság Titkársága Borbándi János HB-elnök számára 1978. április 5-én. A jelentés emlékeztetett arra, hogy az 1970-es évek egy-egy átfegyverzési periódus egyre rövidebb lett (néhány fegyverfajtánál már alig haladta meg egy középtávú terv időszakát), és a „közepesen fejlett országok”, mint Magyarország is, mind nehezebben tudták követni ezt a tempót. A haditechnikát gyártó magyar vállalatok termelésnövekedésének üteme emiatt csökkent, egyes vállalatok kapacitásainak leterhelése már nem volt biztosított.

A jelentés több fontos problémára és ellentmondásra mutatott rá. A haditechnikai termékek többségének fejlesztése és termelése kormányutasításra történt, ezért az államnak kellett ehhez a megfelelő feltételeket biztosítani. A polgári termékek gyártásbevezetéséhez képest a haditechnikai termékek bevezetése bonyolultabb és időigényesebb volt, ezért költségesebb és kockázatosabb volt. A Varsói Szerződés szigorú műszaki előírásai miatt a gyártási költségek meghaladták a civil termékekét, az eladási árak azonban nyomottabbak voltak, mivel azokat a szovjet árakhoz igazították. Meghatározó maradt a szovjet licencek átvétele a gyártásban, ami a Szovjetunióban már gyártásban lévő termékek átvételénél gyorsabb elavulást jelentett (ugyanis a licencátadás és honosítás eleve éveket vett igénybe), a fejlesztés időszakában való bekapcsolódás esetén viszont a folyamatos műszaki módosítások okoztak nehézségeket és költségnövekedést. Arra is emlékeztettek, hogy az „M”-felkészülés miatt a vállalatoknak évekig (évtizedekig) naprakész álla-

potban kellett tartaniuk kapacitásokat, miközben a gépparkok avultak, a szakemberek kiöregedtek vagy elvándoroltak más munkakörbe.

A KGST HÁB-prognózisaiból az derült ki, hogy a magyar gyártmányok legfőbb megrendelője a következő tervidőszakban a Szovjetunió lesz. Az addigi tapasztalatok alapján, miszerint a szovjet exportra menő Vasziljok aknavető és a Brusznika rádióvevők gyártását is támogatni kellett, a Honvédelmi Bizottság Titkársága nem tartotta elképzelhetetlennek, hogy a később bevezetendő gyártmányok is állami dotációt fognak igényelni. Ezért „nagyon körültekintő, mély vizsgálatot” tartott szükségesnek.

A gyorsan bővülő dollárszállítások kapcsán emlékeztettek arra, hogy ezek a megrendelések meglehetősen konjunkturálisak, ezért megalapozottabb piackutatást, a hazai kutatás-fejlesztés és a tudományos kutatás erőteljesebb összehangolását, valamint a többi szocialista országgal közös szállítások bővítését szorgalmazta. A problémahalmaz kapcsán a Honvédelmi Bizottság Titkársága az Országos Tervhivatal irányításával széles körű és komplex döntés-előkészítő vizsgálat megindítását javasolta.²⁰⁹

Az OT Általános Szervezési Főosztálya 1978 júniusában nyújtotta be előterjesztését a Honvédelmi Bizottsághoz a koncepció alapelveivel és a részletes munkatervvel. A tervhivatal az alábbi sarokpontokat határozta meg a vizsgálatához és tervezéséhez:

- A hadiipari termelés növekedési üteme a gépipari ágazat fejlődési üteméhez hasonlóan alakuljon.
- A hadiipari termelés szerkezetének további módosítására van szükség: tovább kell növelni a híradástechnika, az elektronika és a műszeripar részesedését.
- A magyar hadiipar exportorientáltsága fokozódni fog. Az export részaránya a hazai haditechnikai termelésből az 1976–1980. évek 66%-ához képest 1981–1985-re lehetőleg érje el a 70%-ot, 1986–1990-re pedig a 75%-ot.
- A KGST-szállítások mellett folyamatosan növelni lehet a fejlődő országokba irányuló dollárexportot, és ennek érdekében önálló fejlesztésekbe is érdemes befoggni.
- A szelektív iparfejlesztési politikának megfelelően a népgazdaság általános fejlesztési irányába illeszkedő, gazdaságosan előállítható új haditechnikai termékek gyártását kell szorgalmazni.
- A népgazdaság teherbíró képességének figyelembevételével meg kell kezdeni, illetve folytatni a lőszer- és fegyvergyártó, valamint a hadivegyipari kapacitások rekonstrukcióját.
- A gazdaságos termékszerkezet fejlesztésére kell törekedni, és ha a védelmi szempontok ezt mégis felülírják, egyedi utasításokkal és egyedi feltételekkel kell biztosítani a termelést.

²⁰⁸ Tájékoztató a HKB 140. sz. ülése 1. számú napirendi pontjának vitájában elhangzottakról. A Magyar Népköztársaság hosszú távú hadiipari koncepciójának kidolgozásával kapcsolatos teendők. 1978. április 12. MNL OL XIX-A-16-aa 9. d.

²⁰⁹ Feljegyzés Borbándi János részére. A magyar hadiipari fejlődés problémái és a távlati tervekkel kapcsolatos elképzelések. 1978. április 5. MNL OL XIX-A-98 128. d. Az idézetek helye: 3–6. o.

Az Országos Tervhivatal 12 átfogó témában írta elő a HM; a Kohó- és Gépipari Minisztérium; a Nehézipari Minisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium számára komplex katonai, műszaki-gazdasági tanulmányok kidolgozását – részben iparágakhoz (például hadivegyipar), részben vállalatokhoz (például Videoton), részben pedig konkrét termékekhez kapcsolódóan (például T-72-es harckocsi). A koncepciók és tanulmányok végleges változatait 1979. január 31-ig kellett a tervhivatalnak megküldeni.²¹⁰

1978. június 29-én, az előterjesztés Honvédelmi Bizottságbeli vitáján Soltész István kohó- és gépipari miniszter némi önkritikával állapította meg, hogy a jövőben az államközi szerződéseknél nagyobb figyelemmel kell lenni a belső erőforrásokra, jobban elő kell készíteni a beruházásokat és nagyobb gondot kell fordítani az árkérdésekre. Székér Gyula miniszterelnök-helyettes arra emlékeztetett, hogy a haditechnikában is mind fontosabbá válik az elektronika, ezért a civil és a hadiipari termelést egyaránt átfogó elektronikai fejlesztési programra lenne szükség. Az elképzelést Doró György OT-elnökhelyettes is támogatta, mert a vezetésgépesítési program döntően a katonai ágazatot érintette. A hadiipari eladások dinamikus bővülését előrevetítve Doró megkockáztatta azt az állítást, hogy a következő tervidőszakban a haditechnikai export értéke fedezheti az importtét (a KGST-n belüli és a dollárban számított ügyleteket együttesen véve).²¹¹ A HB 9/292/1978. sz. határozatával jóváhagyta az előterjesztést.²¹² A HB-határozat alapján Húszár István OT-elnök július 10-i dátummal adta ki az illetékes minisztériumoknak az irányelveket és feladatokat, tételes munkaprogrammal.²¹³

Talán a Nitrokémia balesetei, vagy még inkább a DIGÉP-nél kicsúcsosodó nehézségek válhattak ki a Pártközpont és az MSZMP KB Titkársága kiemelt figyelmét a hadiipar iránt, utóbbi ugyanis évtizedek múltán első ízben, 1978 októberében foglalkozott a szektor pártirányításának kérdésével. Úgy tűnik, a kezdeményezés az MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztályától érkezett, amely a Titkársághoz benyújtott jelentésében röviden elemezte az ágazat helyzetét, kapcsolatát a civil termeléssel, fejlődési tendenciáit. Az osztályjavaslat emlékeztetett arra, hogy az állami szervek gyakran közvetlen irányítási módszerekhez folyamodnak a haditechnikai termelés jellege miatt. Ugyanezen okokkal magyarázták, hogy a hadiipari vállalatok gazdálkodásában „gyakran gondok és feszültségek keletkeznek, amit megkülönböztetett elbírálás alapján kell rendezni, ez az irányítást végző minisztériumoktól is határozottabb, közvetlen ellenőrzést és segítségnyújtást igényel. A hadiipari termelés fontossága, növekvő gazdasági jelentősége és irányítási sajátosságai miatt a politikai ellenőrzés erősítésére is szükség van” – szolt

²¹⁰ Jelentés a hadiipari tevékenység hosszú távú fejlesztési koncepciója kidolgozásának helyzetéről és az elvégzendő feladatokról. 1978. június 22. MNL OL XIX-A-16-aa 132. d.

²¹¹ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1978. június 29-én megtartott 292. üléséről HL HB iratok 8. d. 7. o.

²¹² MNL OL XIX-A-16-aa 132. d.

²¹³ Irányelvek és feladatok a hadiipari tevékenység hosszú távú, ezen belül VI. ötéves tervkoncepciójának kidolgozásához. 1978. július 10. MNL OL XIX-A-16-aa 10. d.

az érvelés. A Pártközpont Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztályának Ipari Alosztályán addig két instruktor foglalkozott alkalomszerűen a haditechnikai vállalatokkal, ezért Kovács Antal osztályvezető három új politikai munkatárs beállítását kérte a hadiipar termelés pártellenőrzésének biztosítására.

A KB Titkársága október 9-én ettől szerényebb létszámbővítéshez járult hozzá: 1 fő haditermelési felelős felvételét engedélyezte, aki a Honvédelmi Bizottság és az Országos Tervhivatal hasonló felelőseivel együttműködve számon tartja a Varsói Szerződés-kötelezettségekből eredő termelési feladatok végrehajtását. Megbízást adtak az ipari osztálynak a hadiipar pártellenőrzésének további tanulmányozására, és két hónapon belül jelentést kértek a Titkárság számára. Ugyanakkor azt is tartalmazta a határozat, hogy a haditechnikai vállalatok „pártellenőrzésének javítása ne jelentse a közvetlen pártirányítás alá vont területek körének bővítését”. A feladatot tehát a következők szerint határozták meg: „A hadiipari termelés pártirányításának erősítésére olyan rendszert kell kidolgozni, amely biztosítja, hogy a párt- és állami vonalon megfelelő folyamatos ellenőrzés érvényesüljön annak érdekében, hogy amit a Varsói Szerződés keretén belül vállalunk, maradéktalanul teljesítsük. Kellő időben és megfelelő formában minden érdekelt vállalat figyelmét nyomatékkal fel kell hívni rá, hogy a haditermelés érdekei mindent megelőzzenek.” Ugyanakkor azt is hozzáfűzte a Titkárság, hogy a népgazdasági adottságoknak leginkább megfelelő profilokat vállalja Magyarország a tárgyalásokon, illetve hogy békeidőszakban nem állhat rendelkezésre a teljes mozgósítási kapacitás.²¹⁴

Az MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztálya november végére készítette el javaslatát a hadiipar pártellenőrzésének megszervezéséről. Aból indultak ki, hogy a hadiipari termelés vezetése „alapjában ellátja feladatát”, de az irányítás hatékonysága „fejlesztésre szorul”, és ezért tartottak szükségesnek szorosabb politikai ellenőrzést. A Pártközpont apparátusa meglehetősen szorosra kívánta fogni a gyeplőt: az 1950-es évek elejének szellemét idézték az olyan mondatok, minthogy „a hadiipari termelés pártirányítása és ellenőrzése folyamatos, összehangolt legyen a központi, megyei és vállalati pártszervek között”. Ennek érdekében az Országos Tervhivatal és a haditechnikai termelésben érintett minisztériumok illetékes főosztályainak vezetőit és 5–6 jelentős haditermelést végző vállalat vezérigazgatóját a KB illetékes titkára és az ipari osztály vezetőjének hatáskörébe kívánták vonni. Az osztálynak az előterjesztés szerint – a társszervekkel együttműködve – folyamatosan ellenőriznie kellett volna a nemzetközi és hazai szállítási feladatok teljesítését. Meglehetősen széles jogkört rajzolt fel osztályának Kovács Antal: vegyen részt a Honvédelmi Bizottság hadiiparral kapcsolatos napi-rendjeinek előkészítésében és megtárgyalásában; segítse és ellenőrizze a Hadiipari Állandó Kormánybizottság és az érintett minisztériumok munkáját; időnként tájékoztassa a megyei (budapesti) pártbizottságokat, tartson kapcsolatot a nagy-

²¹⁴ Javaslat a Titkárságnak a hadiipari tevékenység pártellenőrzésének erősítésére. 1978. augusztus 23.; Jegyzőkönyv a Titkárság 1978. október 9-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 7. cs. 561. d. e. 21–24. és 5. o. Az idézetek helye: 23. és 5. o.

üzemi pártbizottságokkal, segítse és ellenőrizze gazdaságpolitikai szervező, irányító és ellenőrző munkájukat.

A pártirányításban az alábbi alapelveket tartották szükségesnek érvényre juttatni:

- a civil iparfejlesztési célokkal jobban össze kell hangolni a honvédelmi igények hazai termelésből való kielégítését és a nemzetközi szállításokat;
- mozgósítás esetén elsősorban a termelésben tartott, melegkapacitásokra támaszkodva kell átállni a haditermelésre, ugyanakkor a hidegkapacitások nagyságát „védelmi érdekeink messzemenő szem előtt tartásával kell kialakítani”;
- a KGST-n kívüli haditechnikai export nem ütközhet Magyarország és szocialista blokk külpolitikai érdekeivel, a szállításoknak előnyösnek és gazdaságosnak kell lenniük;
- a hadiiparban a honvédelmi szempontokon túl törekedni kell az ésszerű gazdaságosság elérésére, az új gyártmányok bevezetésénél jelentkező átmeneti gondalkodási problémák megoldására.

A tervezet előírta volna a megyei párt-végrehajtóbizottságok gazdaságpolitikai titkárainak a területi rendszer ellenőrzését, valamint hogy az illetékes minisztériumokkal rendszeresen egyeztessék a hozzájuk tartozó vállalatok termelési feladatait és gondalkodási követelményeit.

Az MSZMP KB Titkársága december 4-i ülésén azonban egyáltalán nem támogatta az ilyen mértékű beleszólást, ehelyett elvárta, hogy térjenek vissza az október 9-i „alaphatározathoz”. A Titkárság ismét leszögezte: „az ellenőrző munka a már meglévő párt- és állami intézmények tevékenységére támaszkodjék, és elsősorban regisztráló és szignalizáló jellegű legyen. A hadiipari felelős ne gyakorolja, hanem szervezze és koordinálja a pártellenőrzést.” Az egy hét alatt véglegesített határozat végül úgy fogalmazott: az ipari osztály a társszervezetekkel együttműködve folyamatosan ellenőrizze a hadiipari termelést, a szállítási szerződések pontos teljesítését; a komolyabb problémákat idejében jelezze a párt vezető testületeinek. Az állami irányításban követendő alapelveket a fentiekkel lényegében megegyezően rögzítette a titkársági határozat, hogy azok érvényesítését segítse és ellenőrizze az ipari osztály.²¹⁵

Az Országos Tervhivatal által megszabott munkaprogram alapján 1979. február-márciusban egy hónap eltéréssel készült el a két társmisztériumban a tűzéri gépezet gyártása (KGM) és a hadivegyipar (NIM) fejlesztési perspektíváját elemző vaskos tanulmány.

A KGM Általános Szervezési Főosztálya egyfelől a meglévő – köztük a tartalékban lévő – kapacitások helyzetét vizsgálta, másfelől arra volt kíváncsi, gyártásba vehető-e és milyen feltételekkel a Gvozdgyika önjáró tarack és a Vasziljok ak-

navető löszere. A jelentés emlékeztetett arra, hogy az ipar az 1950-es évek elején részben régi gyárakban, a második világháborúból visszamaradt gépeken, részben új üzemekben, új és használt gépeken kezdte meg a hagyományos tűzéri gépezet (37 mm-től 122 mm-ig) és az aknagránátok (80 és 120 mm-es) gyártását. A végszerelés a Mechanikai Műveknél és a Finomszerelvénygyárban folyt, széles beszállítói körrel, csúcsidejében évi 3 millió löszert legyártásával. 1954–1955-ben e kaliberek többségének gyártását megszüntették. 1959–1960-ban kezdődött meg két új termék, az 57 mm-es légvédelmi gépezet löszere és a 100 mm-es harcokcsigolya löszereinek gyártása. 1963-ban a kapacitások újrarögzítésekor több ürméret gyártási kapacitásának megőrzése alól felmentést kaptak vállalatok. A II–III–IV. ötéves tervekben már csak az 57 mm-es és a 100 mm-es löszerek maradtak gyártásban, utóbbiból exportáltak is. Az 1960-as években gépcserét hajtottak végre több érintett üzemben, illetve felújították az Ipari Műszergyár és a Finomszerelvénygyár galvanizálóját. Az 1970-es években már csak elszórt gépezetkészítékre került sor, ugyanis 1973-tól megszűnt az Sz-60-as löszereinek gyártása, majd a kelet-német export kiesése miatt után visszaesett a 100 mm-es löszert gyártása is.

A vállalatok mozgósítási felkészültsége alapján a KGM három kategóriába sorolta az érintett gyárakat:

- a) 1–2 ürméret gyártása minimális szinten folyik, gépparkjuk változó színvonalú, de Számítási év-kötelezettségeik teljesítésének megvannak az alapvető feltételei: Mechanikai Művek (repsz-, páncél-, ürméret alatti löszerek és aknagránátok szerelése), Ipari Műszergyár (gyújtók), Alumíniumgyár (csappantyús csavarok, puskagránát lemezalkatrész), Videoton (tűzéri gépezet gyutacsok és csappantyúk);
- b) néhány éve leállt a gyártás, de valamilyen kiegészítő haditechnikai terméket gyártanak; a Számítási év-kötelezettség teljesítése hosszabb felfutással teljesíthető: Finomszerelvénygyár (repsz- és páncéllöszerek szerelése, gyújtók, puskagránát-forgácsolás), Hűtőgépgyár (rézhüvelyek), Diósgyőri Gépgyár (lövédéktestek), Csepel Jármű- és Konfekcióipari Gépgyár (csappantyús csavarok);
- c) 20 éve nem gyártanak tűzéri gépezet (kooperációs terméket), visszaigazolták Számítási év-kötelezettségüket, de felkészültségük helyzete kétségessé teszi az előírt minőségben való termelést: Alumíniumgyár (acélhüvely), Csepel Acélmű (gránáttest sajtolás), Csepel Jármű- és Konfekcióipari Gépgyár (acélhüvely, gránáttest forgácsolás), Videoton (gyújtó), Ipari Szerelvény és Gépgyár (keményfém csúcsok), Szerszámgépipari Művek Esztergom (testforgácsolás), Láng Gépgyár (testforgácsolás).

A tanulmány a továbbiakban a c) kategóriába sorolt vállalatokkal nem foglalkozott, mert termékeik kifutottak vagy területi elhelyezkedés, profilváltozás miatt kiestek a kooperációból.

A KGM vizsgálta ezt követően a belföldi igényeket (a 100 mm-es löszerből, a puskagránátokból, valamint a Gvozdgyika 122 mm-es löszerből és Vasziljok 82 mm-es

²¹⁵ Előterjesztés a Titkárságnak a hadiipari tevékenység pártellenőrzésének továbbfejlesztésére. 1978. november 27.; Jegyzőkönyv a Titkárság 1978. december 4-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 7. cs. 566. ö. e. 67–72., 6. és 77. o. Idézetek helye: 67–68., 6. o.

gránátból), az exportlehetőségeket és a néphadsereg SZÉ-igényét az említett és más 57 mm-es, 85 mm-es és 122 mm-es lőszeréből. Az igények alapján vállalati felméréseket végeztek, és ezek alapján összegezte a lehetőségeket a minisztérium.

Mivel a tüzérségi lőszer gyártása rendkívül alacsony volumenben folyt, a vállalatok konvertálható kapacitásaikat polgári termelési feladatokkal látták el, bármilyen jelentősebb haditechnikai termelésnöveléshez hiányzott a felvehető munkaerő, az csak civil termelésük visszafogásával lett volna lehetséges. Az Sz-60-ashoz tartozó lőszer gyártásának újraindítása célszerűtlennek minősült, amíg reexporttal biztosítani lehetett az igényeket. (A más Varsói Szerződés-tagországtól megvásárolt lőszert Magyarország továbbadta a megrendelő közel-kéleti államoknak.) A 100 mm-es lőszergyártást fenntartani javasolta a KGM azzal, hogy exportpiacokat kell felkutatni a gazdaságos termeléshez. Puskagránátokból a hazai igény lekötötte a gyárak kapacitását 1990-ig. A Gvozdika lőszerének gyártásbevezetését két-két és fél év alatt látták megvalósíthatónak, import lőszerhüvely esetén 250 millió Ft beruházással, de a hazai 15–20 000 darabos igény nem biztosított volna gazdaságos termelést. Az Ózdi Kohászati Üzemeknél és a Hűtőgépgyárnál 22+138 millió Ft beruházást igényelt volna a 122 mm-es acélhüvelyek gyártásba vétele. (Valamint további 423 millió Ft-ot a teljes hüvelygyártó kapacitás átállítása acélhüvelyre.) A 82 mm-es aknagránát hazai gyártásának gyenge pontja a megfelelő öntőde hiánya volt: legkevesebb 200–250 millió Ft-os beruházást igényelt; feltéve természetesen, hogy a Magyar Néphadsereg rendszeresíti a Vasziljok aknavetőt.

A futó ötéves tervben – a vállalatok és a KGM igénye ellenére – a költségvetés nem biztosított forrást a részleges rekonstrukciók megkezdéséhez. Így az érintett vállalatok által jelzett beruházási igény 1978–1979 fordulóján meghaladta az 1 milliárd Ft-ot, ezeket a minisztérium rangsorolta is, legsürgősebbnek az Ipari Szerelvény és Gépgyár 125 milliós felújítását és prések cseréjét a Hűtőgépgyárban (kb. 80 millió Ft). A gazdaságossági számítások azt mutatták, hogy a korábbi évekhez hasonlóan, a tüzérségi lőszer előállítás ára rendre meghaladta belföldi és exportárakat is; és a Gvozdika, Vasziljok lőszernél, gránátnál is magas önköltség jött ki. Így utóbbiaknál nemzetközi kooperáció is felmerült: a 122 mm-es lőszer gyártására Lengyelország, Csehszlovákia és Bulgária is készült, velük lehetett esetleg főalkatrészekben megosztani a gyártást. Az aknagránátnál azonban csak akkor lett volna értelme kooperálni, ha az aknatest öntése Magyarországon történik.

A perspektivikus elképzeléseket illetően a KGM kiemelte: az 1950-es évek törekvése még az volt, hogy minden, a néphadseregben rendszeresített fegyverhez itthon készüljön a lőszer, ám a következő két évtizedben a csöves fegyverrendszerek választékának bővülése mellett csökkent a hazai ipar által gyártott lőszerek választéka. A gazdaságossági megfontolásokból hozott döntések megtakarításokat eredményeztek, ugyanakkor hozzájárultak a hazai tüzérségi lőszer gyártásának a leépüléséhez; aminek következtében az 1970-es évek végére Magyarország rendelkezett a Varsói Szerződésen belül a legszűkebb gyártmányiskálával, a legkisebb és legelőregedettebb gyártókapacitással. Ráadásul még a felsorolt rekonstrukciók elvégzése esetén sem lett volna alkalmas a magyar ipar a legújabb fegyverek (pél-

dául a T-72-es harckocsiágyúja) lőszerének gyártására azok gyökeresen új technológiája miatt.

A KGM végkövetkeztetése szerint az 1980-as évekre jelzett hazai igények még a meglévő kapacitások rekonstrukcióját sem indokolták. A tüzérségi lőszer gyártása teljes megszüntetését ugyanakkor nem javasolta, mint a honvédelmi érdekek ellentétes lépést; így a szinten tartást kellett megoldani. Ehhez javasolta minden SZÉ-kötelezett lőszergyártásban érintett vállalatnál valamilyen haditechnikai termelés fenntartását. A Vasziljok gránátjának gyártását – rendszeresítés esetén – javasolták, ehhez 200–250 millió Ft beruházás kellett volna. A Gvozdika lőszerének gyártását csak abban az esetben javasolták, ha az nemzetközi kooperációban történik; ennek beruházási igénye – a hüvelygyártás rekonstrukciója nélkül – szintén 250 millió Ft volt. A 100 mm-es lőszer és a puskagránátok gyártását addig javasolták fenntartani, amíg a minimális gazdaságosságot biztosító megrendelés biztosítható (30–40 000 db/év, illetve 15–18 000 db/év). A szinten tartás érdekében a következő beruházásokat javasolták: Ipari Műszergyár (gyújtógyártó gépek) 100 millió Ft, Ipari Szerelvény- és Gépgyár (testgyártás) 125 millió Ft, Hűtőgépgyár (présgépcseré) 80 millió Ft, Alumíniumgyár (gépcserék, galvanizáló felújítás) 45 millió Ft. Perspektivikusan javasolták a Hűtőgépgyárnál átállni az acélhüvelyek gyártására (623 millió Ft). Egy többlépcsős rekonstrukcióval további 15–20 évig fenntarthatónak ítélték a meglévő gyártókapacitásokat.

A KGM függelékben közölte – az ismertetett elképzelések alapján – a közép-távú löporigényt a hazai gyárak felé. A maximális éves igény: a 100 mm-es lőszerhez 330 tonna, az Sz-60-as lőszeréhez (gyártásban tartás esetén) 80 tonna; valamint, amennyiben gyártásuk elkezdődik, 90 tonna a Gvozdika lőszeréhez és 40 tonna a Vasziljok gránátjához.²¹⁶

A löporigény át is vezet bennünket a Nehézipari Minisztérium tanulmányához, amely a fentiekben idézett előtanulmányokon alapult. A perspektívák meghatározásánál a NIM a HM és a KGM által megadott békeidőszaki és mozgósítási igényekből indult ki. Tüzérségi löporokból maximum 500 tonna/év békeidőszaki és 5600 tonna/év „M”-igény mutatkozott (a rögzített kapacitás 9000 tonna/év volt). A Nitrokémiánál megkezdődött a rekonstrukció, az Északmagyarországi Vegyiműveknél 22 éve volt hidegtartalékban az illetékes üzem. Gyalogsági löporból 328–463 tonna/éves békeidőszaki, illetve 1400–2200 tonna/éves „M”-igényt jeleztek 2400 tonna/év rögzített kapacitás mellett. TNT-ből 2240 tonna/év békeigényt mértek (240 tonna/év katonai, 1000 tonna/év export és 1000 tonna/év ipari robbanóanyag), miközben a rögzített kapacitás Sajóbáonyban 9000 tonna/év volt. A hazai adottságok alapján a tanulmány egyáltalán nem foglalkozott a KGST HÁB keretében vizsgált új, nagyhatású robbanóanyagok gyártásának lehetőségeivel.

A tanulmány megismételte a korábbi jelentések figyelmeztetéseit az iparág aggályos biztonsági helyzetéről. A Péti Nitrogénművek tömény salétromsavat gyártó üzemét 1978-ban biztonsági okokból le kellett állítani, és csak lengyel, illetve

²¹⁶ A tüzérségi lőszergyártás perspektívája. 1979. február. MNL OL XIX-F-17-s 201. d.

nyugat-német importból lehetett biztosítani a kulcsfontosságú nyersanyagot. Az 1971-ben megjelent Vegyipari Balesetelhárító és Egészségvédő Övrendszabály IV. Robbanóanyagipar című fejezetében megfogalmazott követelményeknek a korábban létesített üzemek nem tudtak megfelelni. Ennek alapján az Északmagyarországi Vegyiművek hidegtartalékban lévő üzemait nem engedték volna működésbe helyezni az érintésvédelmi, villámvédelmi, világítási, erőátviteli hálózatok, biztonsági berendezések állapota miatt. A termelési költségeket és a létszámgigényt magasan tartotta az üzemek korszerűtlensége, a pávilszerű szétszórt telepítésből adódó körülményes anyagmozgatás és karbantartás.

A Nehézipari Minisztérium ismételten leszögezte, hogy csak átfogó rekonstrukciókkal lehet az iparág helyzetén javítani. Külön vizsgálta ugyanakkor annak lehetőségét, hogy miként lehetne egy-egy termék gyártását egy-egy vállalatra koncentrálni. A párhuzamos kapacitások fenntartását egyrészt a robbanóanyagipar általános veszélyessége (egy katasztrófa akár évekre likvidálhatja egy-egy termék előállítási kapacitását), másrészt a speciális szakember- és infrastruktúra-szükséglet magyarázta. Ilyen párhuzamosság egyébként is csak a lőporoknál volt, a robbanóanyagoknál nem.

A NIM mintegy 6 milliárd Ft-nyi rekonstrukciót és fejlesztést tartott szükségesnek a robbanóanyag-iparban – 0,26 milliárdot még 1979–1980-ban, 3,36 milliárdot 1981–1985-ben és 2,34 milliárdot 1986–1990-ben. Ebből beruházási javaslat született 1,4 milliárd Ft-ra. 4,2 milliárdot a működő üzemek, 1,8 milliárdot pedig a hidegtartalékok megújítására szántak. Elsődleges polgári célú volt 1,25 milliárd Ft a beruházásokból. A tervezett rekonstrukciók tekintélyes részét a gép- és berendezésvásárlásokra kívánták költeni: szocialista országokból 575 millió Ft-ért, Jugoszláviából 600 millió Ft-ért és tőkés relációból 990 millió Ft-ért. Mindezekből lényeges (1,3 milliárdos) megtakarítást úgy tartottak elérhetőnek, ha tűzérési lőporból leszállítják a mozgósítási igényt 4000–4500 tonnára. Ez esetben ugyanis meg lehetett volna szüntetni az Északmagyarországi Vegyiművek tűzérési lőporüzemét, és így szükségtelenné vált volna nitroglicerín-kapacitása, valamint a nitro-cellulóz-üzemének rekonstrukciója – a Nitrokémia ezen üzemének felújítását feltételezve.

Az ágazat gazdaságosságát úgy látta javíthatónak a Nehézipari Minisztérium, ha fokozzák az exportot, illetve az 1980. január 1-jével tervezett termelői árrendezéseknél profitot biztosító árakat határoznak meg.

A tanulmány külön kitért a – hadiipar kiegészítő tevékenységeként kiépült – ipari robbanóanyag-gyártásra is. A technológiák és gyártóberendezések itt is 20–40 évesek voltak; sok kézimunkát igényeltek és veszélyesek voltak; nagyfokú automatizálással lehetett volna javítani a termelékenységén és biztonságán. Az Északmagyarországi Vegyiműveknél 1960-as években leálltak a dinamitfésüléségekkel, így csak a komplex TNT-vel voltak érdekeltek e szegmensben. A Nitrokémiánál az 1977. augusztusi baleset után a régi üzemekben nem lehetett folytatni a munkát, ezért új helyen egy 600 millió Ft-os beruházással dinamit üzem építését javasolta a Nehézipari Minisztérium. A Peremartoni Vegyipari Vállalat gyártását kielégi-

tőnek tartották, ott a VII. ötéves tervre javasolták a paxitüzem rekonstrukcióját 400 millió Ft értékben. Az egykori Bányagyutacsgyár tevékenysége immár útban volt a Chinoin fejlesztési terveinek, a gyutacsgyártás fenntartásához ragaszkodott a főhatóság, és a VII. ötéves tervben 250 millió Ft-os felújítást tervezett. A megfelelő nyersanyagellátás biztosítása érdekében pedig Péten 15 000 tonna/év kapacitású új tömény salétromsavat gyártó üzem kiépítését tervezte 185 millió Ft-ért.²¹⁷

A hadivegyipari rekonstrukciókról folyó vitákhoz egy újabb sajnálatos érvet szolgáltatott a sajátbányai tragédia. 1979. június 1-jén 17.25-kor ugyanis robbanás történt az Északmagyarországi Vegyiművek A/8-as számú TNT-gyártó üzemében. (A robbanás következményeit lásd a képmellékletben.) Az üzemben egy nagyobb karbantartást megelőzően a maradék anyagokat dolgozták fel az utolsó termelési napon, amikor bekövetkezett a robbanás. A kivonuló üzemi és megyei tűzoltók 18.50-re a tüzet eloltották: Június 4-én a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság III/II Osztálya elsődleges számvetést készített a balesetről. A robbanás-kor a TNT-üzemben kb. 5 tonna komplex TNT volt, az A/8-as épület megsemmisült, a helyén 80 × 120 méteres kráter keletkezett. Megsérültek az A/3, A/4, A/16, A/9, A/11, A/15 épületrészek, az A, B, C raktárak, valamint a C Formaldehyd üzem. Az A/8-as épületben tartózkodó 13 dolgozó eltűnt (meghalt), 6 fő kisebb sérüléseket szenvedett, ők rövid kezelés után távozhattak a kórházból. A rendkívüli esemény súlyosságára való tekintettel, amely tömeges emberáldozatot követelt, és jelentős népgazdasági kár keletkezett, a megyei kapitányság bizalmas nyomozás bevezetését rendelte el.

Június 9-én a megyei rendőrfőkapitány állambiztonsági helyettese ügynökjelentések és bizalmas információk alapján számolt be feletteseinek az Északmagyarországi Vegyiműveknél tapasztalható hangulatról. Az érthető elkeseredettség mellett jól érzékelhető volt a nehezítés és a kiábrándultság: „A vállalat jövőjét illetően pesszimista, nyomott hangulat érzékelhető. Többen úgy vélik, a vállalat sorsa megpecsételődött. Többek véleménye, hogy azért következett be a tragédia, mert a Nehézipari Minisztérium elhanyagolta az A/8-as üzem korszerűsítését. Szükséges kijelentés szerint »a kormány és a Nehézipari Minisztérium a TVK-t és a BVK-t fejlesztette pazarlásig, de a központi költségvetésből az Északmagyarországi Vegyiműveknek a hadiipari üzem rekonstrukciójára nem jutott.« [...] Az elavult technológiát a veszélyes helyzet ellenére feszített ütemben alkalmazták, s ennek eredménye a bekövetkezett tragédia.”²¹⁸

A baleset okainak kivizsgálásába – a két évvel korábbi balatonfűzfői esethez

²¹⁷ A hadi vegyipar perspektívája és a lőpor, robbanóanyag-gyártás helyzete és fejlesztése. 1979. március. MNL OL XIX-F-17-s 201. d.

²¹⁸ Borsod Megyei Rendőr Főkapitányság Központi Ügyelete Jelentés BM Főügyelet vezetőjének. Miskolc, 1979. június 2.; Borsod Megyei Rendőr Főkapitányság III/II Osztálya Határozat, 1979. június 4.; Borsod Megyei Rendőr Főkapitányság Tájékoztató jelentés, 1979. június 9. ÁBTL 3.1.5 O-17 459, „Borsodi” 36-R-1058 rendkívüli események dossziéja. 12., 21–22., 46–49. o. Idézet helye: 46. o. TVK: Tiszai Vegyi Kombinát, Leninváros (ma Tiszaújváros). BVK: Borsodi Vegyi Kombinát, Kazincbarcika.

hasonlóan – nagy erővel kapcsolódott be az állambiztonsági apparátus. A bizalmas nyomozásban részt vett 6 nyílt állományú operatív tiszt, egy SZT-tiszt és egy tartalékos BM-tiszt, az objektumban dolgozó 5 hálózati személy, továbbá 8 társadalmi, 7 SZT-munkatársi és 25 társadalmi kapcsolat (személy). Leinformálták a 13 elhalt személyt, ellenőrizték az objektum őrzési rendszerét, az 1956-ban „kompromittált” személyeket, a baleset előtti időszakban fegyelmivel elbocsátottakat, valamint priorálták az összes dolgozót. A Nehézipari Minisztérium vezette szakértői bizottság adatait is felhasználva 1979 decemberére készült el a miskolci III/II Osztály összefoglaló jelentése a rendkívüli eseményről.

Ebben a korábban ismert 13 halott mellett már 13 sebesültről, valamint nettó 21 millió Ft-os kárról tettek említést. A szándékosságot kizárta a jelentés: „Az alkalmazott operatív erők, eszközök, módszerek által szolgáltatott, valamint a végrehajtott intézkedések során szerzett információk alapján megállapítottuk, hogy az idegenkezűség, a robbanás erőszakos indítása kizárt.” Ugyanakkor számos információ merült fel a TNT-gyártás során tapasztalt szabálytalanságokra, mulasztásokra, technológia problémákra. A Vegyiműveket Tervező Vállalat megállapításait az üzem állapotáról a fentiekben olvashattuk. A rendőrségi jelentés viszont a NIM Biztonságtechnikai Felügyelet Vegyipari Csoportjának 1978-as jelentésére emlékeztetett, amely a termelés fenntartásának lehetőségét kritikusan ítélte meg, a fennálló és teljesen meg nem szüntethető veszélyhelyzetek miatt. A felügyelet „népgazdasági érdekből”, bizonyos feltételek teljesítéséhez kötve engedélyezte a további üzemeltetést.

Meglehetősen ijesztő szabálytalanságok jutottak a nyomozók tudomására. Például ha a TNT bedermedt a szállítására szolgáló gumitömlőbe, akkor a tömlőt vagy bedobták a fúvatóban lévő forró anyagba, vagy ugráltak rajta, hogy az anyag fellazuljon. Nem szikramentes vasszerszámokkal dolgoztak. Egy évvel korábban bevezetett „víztakarékos mosási újítással” ténylegesen kevesebb vizet használtak, ám több szennyeződés maradt a TNT-ben. A robbanóanyag-raktárakban nem mindig felelt meg az anyagkiadás gyakorlata az előírásoknak. Az épületben nem robbanásbiztos elektromos berendezések is voltak. Az előírt 70%-os relatív nedvességtartalom nem volt biztosítható az üzem légterében, különösen, ha olyan száraz levegő volt kint, mint a baleset napján.

A szakértői bizottság szerint ugyanakkor a szabálytalanságok önmagukban nem vezethettek balesethez, ám annak okát teljes bizonyossággal megállapítani nem lehetett. „A robbanás legvalószínűbb okaként a kifúvatóban lévő nagymennyiségű TNT ömledék önbomlásából eredő hőakkumulációt fogadta el” – szövegezte a végső megállapítás, büntetőjogilag értékelhető tevékenység pedig nem merült fel. A rendőrségi zárójelentés kitért a Nehézipari Minisztérium illetékeseinek közvetett felelősségére, amiért „népgazdasági érdekből” engedélyezték a TNT-részleg üzemelését.²¹⁹

A rendőrségi és szakértői vizsgálat még folyt Sajóbáonyban, amikor az Or-

²¹⁹ Borsod Megyei Rendőr Főkapitányság III/II Osztály, Összefoglaló jelentés, Miskolc, 1979. de-

szágos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya 1979. június 26-án megküldte Székér Gyula miniszterelnök-helyettesnek az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottságának (GPB) szóló előterjesztés tervezetét. A tervezet mellett megtalálható, Székérnek készített feljegyzésből megtudható, hogy a Honvédelmi Bizottság Titkársága 1978 októberében jelentést állított össze Borbándi János HB-elnök számára a hazai hadiipar fejlődéséről, aki azt továbbította az MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztályának (IMKO). Az osztályon, mint a fentiekben láthattuk, éppen azokban a hetekben született javaslat a hadiipar szorosabb pártellenőrzésére. Vélhetően ugyanezen szándéktól vezetve az MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztálya elérte, hogy a hadiipar VI. ötéves tervkonceptiójának kidolgozásához a Gazdaságpolitikai Bizottságnak kell irányelveket szabnia. Így az állami apparátusoknak előbb a Pártközpont számára kellett elképzeléseiket összegezni. Az Országos Tervhivatal tervezete megjárta a Hadiipari Állandó Kormánybizottságot is, majd a legutolsó változat – a feljegyzés szerint – „az IMKO irányításával, az Országos Tervhivatal és a KGM bevonásával” készült el. A feljegyzés egy lényegi vitapontot emelt ki – a szükséges beruházások nagyságrendjét: amíg a minisztériumok 12 milliárd Ft-os szükségletet jeleztek (folyó termeléshez 5,5–6 milliárd, háborús kapacitások rekonstrukciójához 6,0–6,5 milliárd), addig az Országos Tervhivatal 4–4,5 milliárdos termelési beruházást tartott elfogadhatónak (ebből KGM 3,5–4 milliárd, NIM 0,5 milliárd).

A Minisztertanács Titkársága külön feljegyzésben összegezte az Országos Tervhivatal tervezetére érkezett minisztériumi reakciókat. Eszerint a KGM felvetette, hogy a szovjet export növekedése miatt romlani fognak a gazdaságossági mutatók, a tervezett 1355 millió rubeles haditechnikai export 56%-ánál az árkérdés még nem volt lezárva. A kohó- és gépipar nem tartotta reálisnak az 1981–1985. évekre előirányzott 220 millió USA-dolláros haditechnikai exportot, sem a piacok, sem a termelés oldaláról. A Nehézipari Minisztérium a beruházások előkészítésének elhúzódását nehezítette, példaként említve a sajátbányai ügyet. A feljegyzést készítő Sallai László azt javasolta a miniszterelnök-helyettesnek, hogy csak akkor fokozza az ipar a haditechnikai exportot, ha annak gazdaságossága nem romlik. Célszerűnek tartotta volna a polgári és hadiipari termékek „versenyeztetését” az exportban, és arra szerződnie, ami kifizetődőbb. A dollárexportnál ugyanakkor nem tartotta elfogadhatónak a tárca aggályait, mert „mindent el kell követni a gazdaságos dollárexport fokozására” – szövegezte az iránymutatás.²²⁰

Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya 1979 augusztusában véglegesítette az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága elé kerülő hadiipari

cember 19-én. „Borsodi” fedőnevű bizalmas nyomozás értékelő. ÁBTL 3.1.5 O-17 459, 312–318. o. Idézet helye: 315. és 317. o.

²²⁰ Előterjesztés – tervezet az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottság részére. 1979. július; Feljegyzés Székér Gyula elvtárs részére. A hadiipari termelés fejlesztésének irányelvei című Gazdaságpolitikai Bizottság anyag készítése. 1979. június 28.; Feljegyzés Székér Gyula elvtárs részére. A hadiipari termelés fejlesztésének irányelvei című Gazdaságpolitikai Bizottság anyag véleményezése. 1979. július 4. MNL OL XIX-A-2-ma 31. d.

termelés fejlesztési koncepciójának irányelveit. A dokumentum kiinduló pontnak tekintette a kölcsönös előnyökön alapuló nemzetközi hadiipari szakosítást, amelyben Magyarország főként a híradás-technikai és műszeripari termékeket vállalta, és a partnerek biztosították igényeit a többi technikából. A haditechnikai termelést a védelempolitikai követelmények határozták meg, ám ezeket összhangba kellett hozni a hatékonysági szempontokkal. Az Országos Tervhivatal részletesen beszámolt az 1970-es évek fejlődési tendenciáiról, hogy annak alapján tehessen javaslatot a további irányokra.

Az eltelt tízéves időszakban a hadiipar növekedési üteme nem különbözött lényegesen a civil gépiparétól. Ez csökkenő hazai megrendelések mellett csak úgy volt lehetséges, hogy az export részaránya megduplázódott: míg 1970-ben 31% volt, addig 1980-ra 65%-ra várták. Az exportorientált növekedést a szakosítás támogatta: a rubel viszonylatú exportban 85%-ot ért el a szakosított termékek aránya, míg az egész hadiipari termelésben ez 55%-ot képviselt. Dinamikusan nőtt a dollárexport is: 1976–1980-ban a hadiipari termelésből 140 millió USA-dollárnyit szállítottak a fejlődő országoknak, a reexporttal, készletekből való szállítással és szolgáltatásokkal együtt pedig ez az összeg túllépte a 200 millió USA-dollárt. A Magyar Néphadsereg beszerzéseiben tovább csökkent a hazai gyártású technika aránya: míg 1971–1975. években 40% volt, addig 1976–1980-ban már a 30%-ot sem érte el – mivel a korszerű nehéztechnikát csak importból lehetett beszerezni. A növekvő behozatal ellentételezése érdekében is kulcsfontosságú volt a haditechnikai kivitel bővítése.

A civil iparfejlesztés fő irányjaival összhangban a hadiipari termelésben is visszaszorultak az anyagigényesebb termékek: a hadi híradástechnika és speciális műszergyártás részaránya az 1970. évi 33%-ról 1980-ra 62%-ra emelkedett, visszaszorult a járműgyártás (35%-ról 15%-ra) és a lőszergyártás (18%-ról 6%-ra). A fegyvergyártás a dollárexportnak köszönhetően tudta növelni részesedését (6%-ról 14%-ra), ebben a desztinációban ugyanis 50%-ot tett ki a tényleges fegyverszállítás.

A hadiipari termelésben felhasznált anyagok, alkatrészek és komplettáló termékek kétharmada importból származott, azon belül is döntően a KGST-ből. A magas importigény oka a licenctermekek sokféle típusú, de kis szériaszámú alkatrészigénye volt, amelyet a ráfizetés miatt a hazai háttér ipar nem tudott kielégíteni. Az egységes fegyverzeti rendszer miatt a haditechnikai termelés 52–54%-a szovjet licenc alapján történt, miközben a civil gépiparban legfeljebb 10%-ot ért el a licencgyártás mértéke.

A hazai hadiipari fejlesztések a rádiófelderítő eszközökre, a nukleáris, a vegyi felderítő, valamint az elektrooptikai műszerekre, a vegyvédelmi és egészségügyi anyagokra, továbbá a gépjármű-felépítményekre korlátozódtak. A licenceszközök továbbfejlesztését az egységes Varsói Szerződés-rendszer akadályozta, a korszerűsítéseket többnyire nem sikerült rendszeresíttetni, ezért a módosított terméket nem rendelték a partnerek. A hazai fejlesztésű eszközök a rugalmasabb dollárviszonylatban kelendőek voltak, ugyanakkor magas volt a tőkés alkatrésztartalmuk.

A hadiipari beruházások a gépipar összes investíciójának 5,4%-át tették ki az

1970-es évek második felében. 1971–1975. között 2,3 milliárd Ft-ot, 1976–1980. között pedig várhatóan 3,1 milliárd Ft-ot költöttek beruházásra a szektorban, ebből mintegy másfél milliárd rekonstrukciós célú volt (gyalogsági fegyver és lőszer, hadivegyipar).

A rögzített kapacitásokhoz képest a legteljesebb kihasználtságot a hadi híradástechnikánál mérték (100%) és magas volt a gyalogsági fegyvergyártásnál (80%). A tüzérségi fegyvereknél elfogadhatónak tekinthető 50%-os kihasználtság mutatkozott, a gyalogsági lőszernél és lőpornál alig 20%, a tüzérségi lőszernél és lőpornál pedig drámaian alacsony, 5% volt. Az utóbbi két szakágazatnál jelentkezett a legtöbb nehézség és a legmagasabb amortizáció.

A hadiipari termelés jövedelmezőségét a civil gépiparéhoz hasonlította az Országos Tervhivatal: belföldön annál kedvezőbb volt 2–4 százalékponttal, a dollárexportban 10–12 százalékponttal, a rubelexportban viszont kedvezőtlenebb 3–5 százalékponttal. Utóbbinál erőteljes állami támogatásra volt szükség, 1979-ben például 446 millió Ft visszatérítést fizetett ki az állami költségvetés.

A tervhivatal a következő alapvető szempontok alapján dolgozta ki az irányelveket:

- érvényesüljenek a védelempolitikai követelmények,
- a termelés és az export gazdaságos legyen,
- a hadiipar is járuljon hozzá a külgazdasági egyensúly javításához,
- a termékszerkezet illeszkedjék az iparfejlesztési irányokhoz,
- a fejlesztési célok és a szükséges feltételek összhangban legyenek.

A lezajlott nemzetközi tervegyeztetések, a meglévő megrendelések és prognózisok alapján az Országos Tervhivatal a haditechnikai termelés másfélszeres növekedésével számolt 1985-ig. A belföldi értékesítés stagnálása mellett a rubelexport 1,7-szeresére növelését és a dollárexport megduplázását tervezték. A hazai eladások további csökkenésére számítottak, azt az értékesítés 28%-ára várták 1981–1985. között. A termelés szerkezetében a híradástechnika-műszeripar további erősödésével a lőszergyártás változatlanul zsugorodott. A járműgyártást a gépjármű-felépítmények és az alkatrészgyártás mentette meg, miután mind a páncélozott járművek, mind a teherautók gyártása kifutott.

Az elvárt hatékonyságot illetően az Országos Tervhivatal előrebocsátotta, hogy a partnerországok igényeinek szelektálása, a szállítási lehetőségek vizsgálata a gazdaságosság szempontjai szerint történt. Főként a rubelexportnál volt szükséges javítani a jövedelmezőséget. Itt az Országos Tervhivatal át is vette a Minisztertanács Titkársága javaslatát, miszerint a rubelviszonylatú gépipari kontingensek kitöltésénél célszerű a polgári és hadiipari termékeket „versenyeztetni”, és arra szerezni, ami több profitot hoz. (Különösen a híradástechnikánál, ahol a kapacitások konvertálhatók a kétféle termékcsoporthoz.)

A műszaki fejlesztést illetően az erőfeszítéseket a dollárviszonylatban értékesíthető rádiófelderítő rendszerekre és eszközökre, illetve komplex híradórendszerekre kívánták koncentrálni.

A beruházásoknál megismételték a korábbi keretszámokat: a 12 milliárdos

igényből 4–4,5 milliárdot láttak megvalósíthatónak. A szűkös források miatt szigorú rangsorolást írtak elő, és gyorsabb, pontosabb előkészítést és végrehajtást. A háborús célú kapacitásoknál hasonló sorolást vártak el, beismerve, hogy a védelmi szempontból indokolt rekonstrukciónak csak egy része valósítható meg a VI. ötéves tervben. Az Országos Tervhivatal szorgalmazta a modern, számítógépes kapacitásszámítások és -mérések mielőbbi széles körű bevezetését, hogy pontosabban meghatározhatóak legyenek a kapacitás- és felújítási szükségletek.

A kifejtettek alapján a tervhivatal az alábbiakban összegezte a fejlesztési koncepció irányelveit:

- A Varsói Szerződés-szállításokat a kölcsönös előnyök és a népgazdaság lehetőségeinek figyelembevételével kell előirányozni.
- A termelésben tovább kell növelni az elektronikai jellegű termékek arányát.
- A haditechnikai termelés hatékonysága érje el a civil gépipar átlagát, a gazdaságos termékek gyártását és exportját kell szorgalmazni. Egyéb védelempolitikai szempontok alapján lehet ez alól felmentést adni.
- A termelésnövekedés évi átlagos üteme érje el az elektronikai ipar átlagát.
- A dollárviszonylatú szállítások növelését a magyar politikai, katonai és gazdasági érdekekkel összhangban kell előirányozni.
- A hadi híradástechnika területén a kutatás-fejlesztés megerősítésével kell segíteni a korszerű konstrukciók kialakítását, komplex rendszerek létrehozását és a dollárexport növelését.
- Az „M”-időszaki hadiipari felkészülésnél tekintettel kell lenni a népgazdaság teherbíró képességére.
- Kiegészítő szabályozókkal továbbra is biztosítani kell hadiipari termelésben résztvevő vállalatok érdekeltiségét.²²¹

Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága a hadiipar-fejlesztési irányelveket elfogadta, és leszögezte: a dokumentumot a VI. ötéves terv tervkoncepciójának kell tekinteni. A Gazdaságpolitikai Bizottság a javaslatához képest az alábbi pontokban módosított, finomított az irányelveken:

- A termelés szerkezetének igazodnia kell a gazdaságpolitikai és iparfejlesztési törekvésekhez.
- A haditechnikai termelés hatékonyságának meg kell felelnie az általános gazdaságpolitikai követelményeknek, tehát olyan termékek gyártását és exportját kell szorgalmazni, amelyek a gazdaságosan gyárthatók.
- A dollárelszámolású haditechnikai szállításokat „célszerű határok között kell meghatározni” a magyar politikai, katonai és gazdasági érdekekkel összhangban.
- Lehetőség szerint válasszák külön a kifejezetten védelmi célú és a gazdasági megfontolásból folytatott tevékenységeket.

²²¹ Előterjesztés az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága részére. Javaslat a hadiipari termelés fejlesztési koncepciója irányelveire. 1979. augusztus. MNL OL M-KS 288. f. 15. cs. 385. ó. e.

A beruházások nagyságrendjének vonatkozásában ugyanakkor nem hozott konkrét döntés a GPB.²²²

A hadiipar pártirányításáról szóló határozat végrehajtásáról közel egy év elteltével, 1979 októberében számolt be az MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztálya a Titkárságnak. Kovács Antal jelentése szerint a KB osztályai között kiépült a hadiipari tevékenységgel kapcsolatos munka koordinációs rendszere, így részt vettek a hadiipari termelés fejlesztési koncepciójának előkészítésében is. Az ipari osztály kialakította kapcsolatait az Országos Tervhivatal, a Hadiipari Állandó Kormánybizottság és a minisztériumok pártszervei felé. A megyei pártbizottságokon a titkársági határozat alapján – az adminisztratív osztályok addigi felügyelete helyett – a gazdaságpolitikai osztályok feladatává tették a hadiipari vállalatok felügyeletét, és a feladatra mindenhol külön politikai munkatársat állítottak be. Az osztály szerint az intézkedésekkel komolyabb figyelem hárul a csekélyebb haditermelést folytató vállalatoknál is e kiemelt feladatokra, és a rendszeres politikai ellenőrzésnek köszönhetően hatékony gazdasági és politikai döntések születtek az ágazat problémáinak orvoslására. Az MSZMP KB Titkársága 1979. október 22-i ülésén egymondatos határozattal nyugtázta, hogy korábbi döntésének végrehajtása megfelelően folyik.²²³

A hazai hadiipari tevékenység VI. ötéves tervidőszakra szóló koncepcióját – az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottságának 1979. szeptemberi döntésére alapozva – 1980. június 25-én fogadta el a Honvédelmi Bizottság. A koncepció, amely alapján aztán a középtávú tervet is kidolgozták, dinamikus bővülő termeléssel (68,9 milliárd Ft 1981–1985. között az előző ötéves 41,1 milliárd helyett) és megduplázódó exporttal számolt (1390 millió rubel az előző periódus 684 milliójával szemben, illetve 220 millió USA-dollár a 157 millióval szemben). A hadiipari beruházásokra 3,9 milliárd Ft-ot különítettek el (elmaradva ezzel az Országos Tervhivatal korábbi javaslatától is).

A Honvédelmi Bizottság határozata – annak titkárságának tájékoztatója szerint – a középtávú terv kidolgozásához szükségesnek látta az alábbi kérdések alaposabb vizsgálatát:

- Miként lehet rendezni a fejlődő országokba irányuló exporthoz fenntartott, de konkrét megrendeléssel el nem látott gyalogsági fegyver- és lőszergyártó kapacitások helyzetét.
- A lézertechnikai fejlesztések eredményeiről készüljenek katonai-műszaki gazdaságossági számítások.
- Dolgozzanak ki megfelelő metodikát vegyes profilú vállalatokra a haditechnikai gyártás gazdaságosságának elkülönített mérésére.

²²² Tájékoztató a Politikai Bizottságnak a Gazdaságpolitikai Bizottság 1979. szeptember 10-i (17.) üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 15. cs. 385. ó. e. 48–52. o. Idézetek helye: 50. o.

²²³ Jelentés a Titkárságnak az 1978. december 4-i – a hadiipari termelés pártellenőrzéséről szóló – határozatának végrehajtásáról. 1979. október 16.; Jegyzőkönyv a Titkárság 1979. október 22-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 7. cs. 589. ó. e. 52–54., 8. o.

- Vizsgálják meg a haditechnikai termelés eddigi irányítási rendszerét.
- A megnövekedett termelési feladatokhoz miként biztosítható a megfelelő háttérpári kapacitás.

A bizottság egyetértett a termelési és a mozgósítási célú beruházások különválasztásával, utóbbiakat – a gazdaság aktuális helyzete alapján – egyedi döntésekkel tartotta lehetségesnek elindítani.²²⁴

A magyar hadiipar ötéves terve, amelyet a Honvédelmi Bizottság 1980. november 27-én hagyott jóvá, a távlati koncepcióban már vázolt meredek növekedési pályát rögzítette véglegesen. A Honvédelmi Bizottság Titkársága tájékoztatója szerint az 1981–1985. évekre mintegy 65 milliárd Ft értékű termelést irányoztak elő, amelynek 70–75%-át a KGST-n belüli és kívüli piacokon kívánták értékesíteni; ehhez évi 10%-os termelésnövekedési rátát kellett tartani. A korábbi irányszámokhoz képest lényegesen magasabb beruházási forrás biztosított az állami költségvetésből a Honvédelmi Bizottság döntése: a gépipari ágazatnak 4050 millió Ft-ot, a vegyipari ágazatnak 1700 millió Ft-ot, ehhez járult továbbá 1,3–1,4 milliárd Ft preferált állami hitel a gépipari vállalatoknál. Ez a keret nem tartalmazta a háborús célú kapacitások 1–1,5 milliárd Ft-os rekonstrukciós szükségletét, amelyet a lehetőségek függvényében az éves tervekben kívánt biztosítani a HB. A rekonstrukciónál kettős célt írt elő ugyanakkor: az eszközök jobb kihasználásával fokozzák a béketermelést és javítsák az „M”-termelés feltételeit. A Honvédelmi Bizottság kötelezte az érintett minisztereket, hogy vizsgálják meg olyan készletek felhalmozását, amelyek a néphadsereg „M”-készletébe kerülnének, de igény esetén dollárviszonylatban gyorsan és gazdaságosan exportálhatók.²²⁵

6. MAGYAR KÉZBE MAGYAR FEGYVERT?

A Kohó- és Gépipari Minisztérium 1970. márciusi miniszteri értekezletén elhangzott, egyáltalán nem szónokinak szánt kérdés, miszerint „feltétlenül szükséges-e magyar kézbe magyar fegyver?”, jól jelzi a tárgyalt három és fél évtized hazai dilemmáját: egy nyersanyagokkal közepesen ellátott, átlagos fejlettségű gépiparral rendelkező kis közép-kelet-európai ország miként biztosíthatja legoptimálisabban változó létszámú haderejének ellátását és felszerelését?

A különböző periódusokban eltérő válaszok születtek a kérdésre – a nemzetközi helyzettől, a szovjet elképzelések módosulásaitól és a hazai politikai-gazdasággalpolitikai irányvonal változásaitól függően. Magyarország előbb mint a Szovjetunió szatellit állama, majd mint a Varsói Szerződés tagja, három nagyszabású fegyverkezési programba kényszerült bele: az első (1948–1953) csődközei helyzetbe sodorta a hazai gazdaságot, a második (1961–1963) jelentősen hozzájárult a gazdasági egyensúly megborulásához és a növekedés lelassulásához, a harmadikat pedig (1976-tól) eleve azért igyekezett korlátozottan végrehajtani a magyar vezetés, mert már annak terhei nélkül is krízishelyzetben volt a nemzetgazdaság. A többnyire külső erők által vezérelt, hektikus és gyakori irányváltások a katonai- és iparpolitikában állandó átszervezésekhez, pazarláshoz, felesleges beruházásokhoz és felemás eredményhez vezettek. A magyar haderő békelétszáma az 1945 és 1957 közötti 12 évben 35 000 főről 13 000-re csökkent, majd 230 000-ig ugrott, aztán 50 000-re esett; utána egy újabb évtized alatt ismét 130 000 fő közelébe hízott. A háttérpár kiépítéséhez irányadónak tekintett mozgósítási (háborús) létszáma az 1950-es évek elején 800 000 főt tett ki, majd az 1960-as években 300 000 fő körül stabilizálódott. E sűrűn és nagyságrendekben változó igényekhez kellett újra és újra hozzáigazítani a hazai ipar képességeit, előbb szinte kizárólag a hadsereg, utóbb a civil gazdaság érdekeit is figyelembe véve.

Jelen fejezet egyszerre kívánja összefoglalni a korábbiakban elmondottakat, illetve tágabb, nemzetgazdasági összefüggéseiben elemezni a hadiipar fejlesztésének hatásait. Fejezetről-fejezetre haladva kiemelem a haderőfejlesztés kulcsmozzanatait, az ipar felé megfogalmazott igényeket, ugyanakkor nem kívánom értékelni a tényleges katonai potenciált, a Magyar Honvédség, majd Magyar Néphadsereg képességeit, más szövetséges vagy ellenséges haderőkhöz viszonyított értékeit és használhatóságát. Az ipar szervezeti változásaira ezúttal már nem szükséges kitérni, ehelyett a katonai és civil iparfejlesztés preferenciáinak változása, összhangja vagy konfliktusa lesz a vizsgálat fókuszpontja. A hadiipar teljesítményének és képességeinek bemutatását a Függelékben megtalálható részletes adatsorok segítik.

²²⁴ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1980. június 25-én megtartott 314. ülésének határozatairól. 1980. július 1. MNL OL XIX-A-83-a 53027. film. 367–370. fólió.

²²⁵ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1980. november 27-én megtartott 318. ülésének határozatairól. 1980. december 2. MNL OL XIX-A-83-a 53029. film. 803–806. fólió. A idézet helye: 806. fólió.

A háborús cselekmények lezárulásával az új Magyar Honvédséget minimalizált békelétszámon szervezték újjá, feladatai leginkább az ország területének lőszerektől, aknáktól, veszélyes hadianyagoktól való megtisztítására és az újjáépítés segítésére korlátozódtak. Az FKgP és más pártok részéről létezett egy jogos igény a hadsereg kompromittált katonáktól való megtisztítására (háborús bűnösök, atrocitások elkövetői stb.). A foganatosított intézkedések egy része, majd különösen az igazolási eljárások („B-listázás”) azonban már a honvédségért folytatott politikai küzdelem részét képezték: a valós cél immár sokkal inkább a baloldallal *nem szimpatizáló* tisztek eltávolítása volt; semmint a tényleges bűnösök előkerítése volt. A szovjet dominanciájú Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarország szuverenitását megsértve diktálta a haderőcsökkentés feltételeit (lásd a Kondratov-féle átiratot), a Gazdasági Főtanács pedig – a kommunista érdekeknek megfelelően – a pénzügyi feltételek ellehetetlenítésével asszisztált a honvédség további zsugorításához. Mindaddig, amíg az MKP a legkülönbébb módszerekkel meg nem szerezte a legfontosabb pozíciókat a HM-ben és a Magyar Honvédségben, minden lehetséges módon akadályozta a haderő újjászervezését, átalakítását. A párizsi békeszerződés már elvileg rögzítette a haderőszervezés kereteit, ám a kommunista párt csak a csalásokkal tarkított 1947. augusztusi nemzetgyűlési választások megnyerése után foglalkozott érdemben a hadseregfejlesztéssel, amikor azt saját kádereivel és Moszkva iránymutatásai alapján tehette.

Az 1947 tavaszától papírra vetett különféle tervezetek három, vagy inkább öt-hat év alatt tartották lehetségesnek a békeszerződésben engedélyezett maximális 70 000 fős haderőlétszám elérését. Egy ekkora hadsereg egyszeri felfegyverzésének és felszerelésének időigényét két-három évre becsülték a szakértők, amennyiben sikerül a háború alatt létesült maximális ipari kapacitásokat újjáteremteni. A szövetséges bombázások, az ostrom, a német gyárleszerelések, majd a szovjet zsákmányoló-egységek azonban igen komoly károkat okoztak a hazai hadiipari üzemekben, amelyeket nem kímélt a jóvátételi egyezmény sem. A szovjetek cél tudatosan birtokba vették a legfontosabb fegyver- és hadianyaggyártó gépsorokat, amelyeket a magyar iparirányítás és a maguk a vállalatok is inkább engedtek leszerelni, csak hogy civil kapacitásaikat mentse. A speciális géppark döntő részét így másfél év alatt elveszítették a hadiipari vállalatok, a katonai célú gyártás évekig szünetelt, mindössze a Nitrokémia ipari TNT-gyártása, valamint a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. vadászfegyver- és bányagyutacsgyártása maradt mutatóban.

1948–1953

1947 késő őszén, miután erre Moszkvából megkapta az engedélyt és a biztatást, az MKP vezetése viharos gyorsasággal kezdett bele a hadsereg újjáélesztésébe és fejlesztésébe. Az egykori ősellenség az 1948. februári barátsági és együttműködési

szerződéssel szövetségessé vált, Sztálin pedig személyesen is garantálta a Szovjetunió támogatását a magyar haderő fejlesztéséhez. Az új elképzeléseket összegző tervezetet Pálffy György altábornagy (február 12-től a honvédség felügyelője) jegyezte, aki 1952-ig 70 000 fősre, majd később 100 000 fősre kívánta növelni a hadsereget. Itt jelentek meg az első számok a hadiipar tervezett reorganizációjáról: harminc hónap alatt (azaz 1950 közepére) mintegy 900 millió Ft-ból látta megvalósíthatónak a jelzett méretű haderő felszerelését biztosító kapacitások kiépítését. A bányászat és ipar teljes 1948/49. évi beruházási keretének másfélszeresére rúgó összegből az 1944 előtt kiépült legmagasabb hadiipari kapacitást kívánta elérni a löveg- és löszergyártásból, a kézfegyvereknél szerényebb célokkal is megelégedett (lásd a 2.1. táblázatot). Sólyom László altábornagy (április 1-jétől katonai főcsoportfőnök) 1948. áprilisi tervezetében továbblépett: a 70 000 fő létszámot 1952-re, a 100 ezrest viszont már 1953-ra el kívánta érni, és 800 000 fős mozgósítási létszámmal számolt. Nyolc hadosztályos békehaderő esetén 18,5 milliárd Ft-ra becsülte a felszerelés költségét, ehhez 3,5 milliárd Ft hadiipari beruházás szükségeltetett volna. (Összehasonlításképpen: a hároméves terv folyamán mindösszesen 10,3 milliárd Ft-ot ruháztak be Magyarországon.)¹ Az MKP vezetése támogatta ezeket az elképzeléseket, és Pálffy 1948 májusában már egy nagy létszámú néphadsereg létrehozásáról beszélt a honvédség pártkonferenciáján.

A két munkáspárt egyesítését követően, 1948. július elején az MDP Katonai Bizottsága olyan hadrendi tervekről tárgyalt, amelyek 1950 tavaszára 45 000 fős haderőt irányoztak elő. Az októberben beérkező szovjet tanácsadók azon nyomban felülvizsgálták az elképzeléseket, és a konkrét terveket kérték számon az ipari és gazdasági háttér biztosításáról. A haderő szovjetizálásának megkezdését jelezte, hogy november 1-jével tucatnyi második világháborús szovjet fegyvert rendszeresítettek a magyar haderőben, gyártásuk elindításához rövidesen megérkeztek az első mintadarabok. A blokkszintű egységes fegyverzet és felszerelés biztosítása érdekében ezzel párhuzamosan kiszorultak a használatból a korábban itthon gyártott vagy fejlesztett haditechnikai eszközök.

A katonai költségek meglódulása és a várható fejlesztési kiadások miatt rövidesen revízió alá kellett venni a készülő ötéves népgazdasági tervet is: az 1949 januárjában becsült 14–15 milliárd Ft-os fejlesztési költséget és a 2,5 milliárdos hadiipari beruházási igényt számba véve az Országos Tervhivatal 10 százalékponttal leszállította az életszínvonal növelési célkitűzést (amely még mindig az ambiciózus 32–33% maradt). A hadiipari investíciók az egész bányászati és ipari szektorra szánt beruházás egyharmadára rúgtak a februárban elfogadott ötéves irányszámok alapján. Ugyanezekben a napokban Magyarország mintegy 1 milliárd Ft értékű haditechnikára jelentette be igényét Moszkvánál. Márciusban már 5–6 milliárd Ft éves katonai kiadásról vitatkozott egymással Gerő Ernő és Farkas Mihály, áprilisban pedig 20 milliárd Ft-ra taksálta a haderőfejlesztés ötéves költségét a Ha-

¹ Az összehasonlító adatok forrása itt és az alfejezet további részében Honvári (2006) 107–235. o.

digazdálkodási Pártbizottság. (Az I. ötéves terv áprilisi tervezete 40 milliárd Ft-ot szánt az egész népgazdaság 1950–54. közötti összes beruházására.)

1949. nyár elején – túl a NATO megalakulásán és a berlini blokád lezárulásán – fel kellett emelni az indítandó ötéves terv beruházási előirányzatait, hogy a hadsereg és a hadiipar fejlesztési költségei is beleférjenek. (A terv 1949. decemberi elfogadásakor végül 50,9 milliárd Ft népgazdasági beruházást iktatott törvénybe az Országgyűlés.) A HM 1949. júniusi tervezete már a második világháborús hazai kapacitások többszörösének kiépítéséről vizionált, különösen a löveggyártásnál (1954-ben közel 3000 db löveg) és a lőszergyártásnál (1954-ben 1,3 milliárd db gyalogsági és 33 millió db tüzérségi lőszer) terveztek hatalmas ugrást. (Lásd a 2.2. táblázatot.) Ehhez nem kevesebb, mint 20 új hadiipari üzem létesítését tartotta szükségesnek a hadvezetés. (Az ötéves tervtörvény 263 új ipari üzem telepítését irányozta elő, ebből 1950-ben 63 létesítmény beruházása kezdődött meg.²) Az 1949. júniusi szovjet–magyar tárgyalásokon újabb 1 milliárd Ft-ot meghaladó fegyverszállítási egyezményt írtak alá, szeptember végén pedig további 2,1 milliárd Ft értékű hadianyagot kért Magyarország a Szovjetuniótól. 1949 végére a szovjet blokk országai és Jugoszlávia között kibontakozó konfliktus tovább srófolta a tervelőirányzatokat: a HM már 13–15 hadosztályos békehaderőt és 30 hadosztályos mozgósítási hadsereget tervezett kiállítani, és az utóbbi ellátásához méretezték a hadiipari kapacitásokat.

1950 tavaszán a honvédség létszáma megközelítette a békeszerződésben megjelölt maximumot, ugyanakkor a fejlesztési tempó túlfeszítettsége már ekkor egyértelmű volt – a HM akkori vezetése fel is vetette a lassítás lehetőségét (1951-ben két fejlesztési ütem helyett csak egy). Májusban – máig nem teljesen tisztázható módon – leszámoláshoz vezetett a haderőfejlesztés körül kibontakozó vita: Sólyom altábornagy kivitelezhetetlennek tartotta a szovjet tanácsadók által előírt ütemet, mire letartóztatták a Honvéd Vezérkar Főnökét és számos beosztottját. A Sólyom-perrel szinte lefejezték a HM szakmai vezetését, az altábornagy és hat társa kivégzésével egy időben pedig újabb hajszá bontakozott ki az 1945 előtt is szolgálatot teljesítő, képzett és tapasztalt tisztek ellen.

A koreai konfliktus eszkalálódása világszerte háborús hisztériát váltott ki, és Európa nyugati felén is az egekbe tornászta a katonai kiadásokat. 1950–1951-ben Nyugat-Németországban a bruttó nemzeti össztermék (GNP) 6,4%-át, Hollandiában 7%-át, az Egyesült Királyságban 7,6%-át, majd 1951–1952-ben 9,5%-át, 9,7%-át, illetve 13,4%-át költötték katonai célokra. Ez az extra teher vissza is húzta ezeknek az országoknak a gazdasági növekedését, már csak azért is, mert elvonta a forrásokat a beruházásoktól.³ A Szovjetunióban a IV. ötéves terv (1946–1950) eleve nagy hangsúlyt fektetett a nehéziparra (a háború utáni helyreállítás természetéből adódóan), az évtized végére azonban rendre a hadi- és nehézipari előirányzatokat teljesítették túl, a fogyasztási cikkek pedig mind kevesebb figyelem jutott. Az V. ötéves terv (1951–1955) időszakában a Szovjetunió lett a világ harmadik legnagyobb acél-

termelője és egyik legnagyobb fegyvergyártója.⁴ A szovjet blokk többi országában ugyancsak militarizálták a gazdaságot, szovjet tanácsadók hada felügyelte a nemzeti iparok haditermelésre való állítását és a szovjet haditechnikai licencek átvételét.

Magyarországon a hadigazdaság kiépítésére 1950 októberében külön állami testület született az Üzemgazdasági Tanács felállításával, a Rákosi–Gerő–Farkas Trojka pedig a végletekig centralizálta a hatalmat a Honvédelmi Bizottság megalakításával. Utóbbi vitatta meg ekkortól a legfontosabb védelempolitikai kérdéseket, így a szovjet tanácsadók által 1950 novemberében javasolt gyorsított fejlesztési tervet, amely egy éven belül másfélszeresére kívánta növelni a hadsereg katonalétszámát. 1951 januárjában a blokk pártvezetőinek és honvédelmi minisztereinek csúcstalálkozóján Sztálin kiosztotta a szatellit országoknak az új haderő-fejlesztési irányszámokat, hogy 1953-ra készen álljanak a Nyugattal vívandó háborúra. Magyarország esetében a 150 000 fős béke- és 400 000 fős hadilétszám ugyan alatta maradt a korábbi tervekben lefektetett célkitűzéseknek, de teljesítéséhez még így is át kellett dolgozni az I. ötéves tervet, és több mint másfélszeresére emelni a beruházási előirányzatokat az MDP II. kongresszusán. A Trojka 1952. július közepén elfogadta a Moszkvában létrehozott ún. Koordinációs Bizottság – vélhetően táborszinten egyeztetett, de pontosan nem ismert – hadsereg-fejlesztési tervét, amely a januári irányszámoknál mégiscsak feszítettebb ütemet írhatott elő, mert 1951–1952 fordulójára a Magyar Néphadsereg létszáma már közelítette a 200 000 főt. Hatalmas mennyiségű szovjet importtechnika érkezett, a felújított hazai hadianyaggyárak ontották a felszerelést, a gazdasági és társadalmi élet minden szegletét átfogta a háborús készülődés. Több száz fős „függetlenített” (azaz főállású) mozgósítási („KR”) apparátus épült ki a minisztériumokban, amelyek szériában gyártották az újabb és újabb felkészülési terveket és utasításokat.

Az 1952. évi feladatokat a Honvédelmi Bizottság által 1951. december közepén elfogadott, de részleteiben nem ismert „Hunyadi-terv” határozta meg – ennek nyomán 1952 őszére a néphadsereg katonalétszáma *túllépte a 200 000 főt*. A hadseregfejlesztéshez és a hadiipar kiépítéséhez a gazdasági vezetés többek között az infláció felpörgetésével teremtett forrást. A munkások és alkalmazottak fogyasztói árindexe 1949-hez képest 1951-re 28%-kal, 1952-re pedig 80%-kal emelkedett.⁵ A KSH – szélesebb bázison számított – utólagos kalkulációja szerint 1951-ben 20%-os, 1952-ben pedig 40%-os inflációt lehetett kimutatni.⁶ A lakossági jövedelmeket békekölcsönökkel és áremelésekkel csapolták meg, az agráriumban dolgozókat extra adókkal sújtották.

A Magyar Néphadsereg 1952. évi működési, fejlesztési és beruházási kiadásai megközelítették a 9 milliárd Ft-ot (lásd a 6.1. táblázatot), *nominálisan két év alatt két és félszeresükre ugrottak*, de reálértéken is igen dinamikus növekedtek. A katonai kiadások tehát hasonló arányt értek el Magyarországon is, mint az előbb említett, leginkább fegyverkező nyugat-európai államoknál.

² Germuska (2004) 104–106. o.

³ Foreman-Peck (2014) 31–32. o.

⁴ Davies (2014) 348. o.

⁵ Botos (2006) 217. o. A hadigazdasági hatásokról lásd Gyarmati (2011) 279–292. o.

⁶ Magyarország népessége és gazdasága. 207. o. alapján.

6.1. TÁBLÁZAT. A HM kiadásainak alakulása 1950 és 1956 között, folyó áron, millió Ft-ban, valamint annak részesedése a nemzeti jövedelemből.

Forrás: Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz – A HM 1957. évi terve. 1957. május hó. MNL OL XIX-A-98 I. d. 2. kötet.

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Mindösszesen / Átlagosan
Költségvetési kiadások	2229	4312	7513	8455	4763	4225	3324	34821
Beruházások	700	1227	1293	857	175	66	202	4520
Haditechnikai import	690	187	56	459	80	184	140	1796
Összes kiadás	3619	5726	8862	9771	5018	4475	3666	41137
Részesedése a nemzeti jövedelemből (%)	7,5	8,9	12,1	11,9	6,4	4,8	4,1	7,9

A BM, az ÁVH és a pénzügyőrség költségét is hozzátevé a HM-éhez, a közvetlen katonai és védelmi kiadások 1952-ben túlhaladták a 11 milliárd Ft-ot. (E kiadások nominálisan csak 1963-ban érték el újra ezt a nagyságrendet, amikor a költségvetés főösszege több mint kétszerese volt az 1952. évinek.) Ehhez jött még a közvetett katonai kiadások garmadája: a hadiipari beruházások mellett a hadszíntér-előkészítés (a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium által a postánál, a közútnál és a vasútnál végrehajtott katonai célú beruházások és felújítások), a polgári védelem és légoltalom, valamint a stratégiai tartalékolás. A közvetlen és közvetett katonai és védelmi kiadásokat összegző 6.2. táblázat utolsó oszlopa világosan mutatja, hogy ezek a ráfordítások 1952-ben megközelítették a nemzeti jövedelem egyötödét, és még nem is bizonyos, hogy az Országos Tervhivatal szakértői valóban minden kiadást számba vettek. (Vesd össze az 1952. évi KR-tervben említett 24%-kal!) Az 1953-as esztendőben a HM minden korábbinál nagyobb előiránnyal indíthatta az évet, a Sztálin halálát követő változások azonban megálljt parancsoltak az értelmetlen költekezésnek.

6.2. TÁBLÁZAT. A közvetlen és a közvetlen katonai és védelmi kiadások alakulása 1950 és 1956 között, folyó áron, millió Ft-ban, valamint azok együttes összegének részesedése a nemzeti jövedelemből.

Forrás: Az ország honvédelmét és belső biztonságát szolgáló gazdasági tevékenység alakulásának elemzése az 1950–1970-ig terjedő időszakra. 1971. szeptember hó. MNL OL XIX-L-1-qqq 9. d. 46. o.

	Közvetlen kiadás	Közvetett kiadás	Együtt	Részesedése a nemzeti jövedelemből (%)
1950	5338	995	6333	13,6
1951	7425	974	8399	12,7
1952	12085	1258	13343	18,1
1953	12517	1847	14364	17,3
1954	7337	1320	8657	10,1
1955	6814	435	7249	7,7
1956	5620	541	6161	7,5
Mindösszesen / Átlagosan	57136	7370	64506	12,4

A magyar haderő 28 milliárd Ft-ot, az 1950 és 1953 között megtermelt nemzeti jövedelem 10%-át felemésztő fejlesztése felemás eredményeket hozott. Egy belső aránytalanságokkal terhelt, második világháborús színvonalon felszerelt tömeghadsereg jött létre, amely újdonsült, többnyire gyorstalpalón képzett tisztikarával nem tudni, milyen harcértéket képviselt volna egy tényleges háborús konfliktusban – például mit tudott volna kezdeni a milliárdos nyugati segélyekkel felszerelt, jól szervezett Jugoszláv Néphadsereggel.⁷ A Magyar Néphadseregnek és felszereltségének a gyengeségeire 1954–1955-ben maga a HM is több ízben rámutatott, mint ahogyan az átokfutásszerű fejlesztés (negatív) eredményeit is csak ekkor vették számba a szovjet szakapparátusok (ottani HM, Szovjetunió Állami Tervbizottsága stb.).⁸

A haderő néhány év alatti megnövekedése a nemzetgazdaság minden ágát kiszípolyozta, a legnagyobb nyomás mégis a fegyverzetért és alapfelszerelésekért felélő iparra nehezedett. A hazai ipari hagyományokból és a realitásokból kiindulva Sólyom altábornagy és stábjá eleve nem is próbálta újjászervezni Magyarországon a harcirepülőgép- vagy a harckocsigyártást. Így a nehéztechnikát és a légvédelmi eszközök nagy részét kezdetől a Szovjetuniótól szerezte be a HM; a kézfegyverek, a tüzérségi eszközök, a gyalogsági és tüzérségi löszerek, a híradó- és vegyvédelmi anyagok előállításának döntő része viszont az itthoni iparra várt. A helyzet fonákosságát mutatja, hogy szovjet iránymutatás alapján csupa olyan kapacitást kellett ehhez újra kiépíteni, amelyeket a szovjetek szereltek le 1945–1946-ban (önkéntesen vagy egyezmény alapján).

Az egykor hadianyaggyártással foglalkozó iparvállalatok felmérése, bejárása, a szükséges beruházások tervezése 1948 májusától kezdődött meg, ám szinte hónapról hónapra változott, hogy mekkora haderőnek milyen eszközöket kell gyártania. 1948 októberében a Honvéd Vezérkar már az egykor volt háborús kapacitásokat túlszárnyaló igényekkel lépett fel, amelyeket nehezen alkudott le megvalósítható szintre a néhány hónapos Iparfejlesztési Igazgatóság. Már ekkor egyértelművé vált, hogy a meglévő gyárak felújításával, újbóli felszerelésével nem teljesíthető az elvárt igény, elkerülhetetlen új üzemek létesítése. Az 1949. évi hadiipari beruházási keretet az előző évi 16-szorosára emelték (500 millió Ft), több nagyszabású rekonstrukció (Fűzfőgyártelep, Diósgyőr stb.) és egy új gyalogsági löszert gyártó üzem építése (a későbbi Andezit Művek) kezdődött meg. Az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága márciusban kiadta az első fegyvergyártási utasítást, és Európa-szerte keresték a magyar külkereskedők és ipari szakemberek a szükséges, ám embargós korlátozás alá eső speciális gépeket a meginduló beruházásokhoz.

A sok különféle iparfejlesztési tervet között eddig kevés figyelmet kapott a Rákosi Mátyás iratai között fennmaradt, 1949 nyár elején készült IFIG ötéves tervjavaslata. A már ismertetett részletek helyett azt érdemes kiemelni belőle,

⁷ A Jugoszláv Néphadseregnek nyújtott nyugati haditechnikai segélyekről lásd Tasić (2008).

⁸ Utóbbiról lásd részletesen Germuska (2010) 48–49. o.

hogy az Iparügyi Minisztérium szakemberei a dolgok lényegére tapintottak, amikor a *kapacitások kihasználásának* kérdését helyezték a középpontba. A második világháború előtti felkészülés során és a háború alatt a hazai magánvállalatok (Weiss Manfréd, Danuvia, Gamma stb.) éppen elégszer szembesültek azzal, hogy az előzetesen megfogalmazott kívánalmakhoz képest a hadsereg (többnyire pénzügyi okokból) rendre kevesebbet rendelt az ipartól, miközben különféle jogszabályokkal még szűkítették is a magáncégek mozgásterét. A gyáripár teljes körű államosítása után nem létezett ilyen tulajdonosi ellenérdek, hiszen innentől egyik állami szerv rendelt egy másiktól. Am ettől még a sokat látott és tapasztalt mérnökök és szakemberek feltették a kérdést: mi lesz a hatalmas hadikapacitásokkal, ha felszerelték a hadsereget, vagy ha változnak a körülmények? Ők 1949 májusában–júniusában felvázolták a lehetséges megoldásokat, amelyeket lényegében 1953-tól, illetve 1958-tól alkalmazott az iparirányítás: a kapacitások konvertálhatóságának megteremtése (univerzális gépekkel), illetve az exportszállítások. Az átállíthatóságot 1949–1952 között takarékosági okokból nem valósították meg az újonnan épített hadiüzemeknél. A kivetel lehetősége kezdetben szóba sem került, hiszen az ipar azt sem tudta, hogyan győzi a magyar hadsereg rendeléseit teljesíteni. Az 1951. januári moszkvai csúcstalálkozó nyomán kibontakozó nemzetközi hadiipari koordináció azonban a haderők gyorsabb felszerelésének reményét csilantotta fel, még ha döcögösen is indultak a tényleges szállítások a kisebb KGST-országok között.⁹

Az IFIG tervezete kulcsfontosságú a technológiai összefüggések megértéséhez is, hiszen a stratégiai szempontok (déli és nyugati országrész kizárása, rejtés stb.) mellett mégiscsak ezek határozták meg az új üzemek telepítési lehetőségeit. Az ekkor ismert honvédségi igények teljesítését 11–12 új üzem építésével látták csak megoldhatónak: 1 löveggyár, 2 gyalogságilöszergyár, 2 lövedék és 2 gyújtógyár a tüzérségi löszerekhez, 1 vagy 2 nitrogénmű és 3 lőpor- és robbanóanyaggyár, mintegy 2,6 milliárd Ft-ból. (Összehasonlításképp: a tervtörvény 4 milliárd Ft-ot irányzott elő az egész hazai kohászat öt éves fejlesztésére – a tervezett új vaskombinátot is beleértve.) A politika azonban – a tárgyalt korszakban nem először, és nem utoljára – könnyedén túllépett a szakapparátusok aggályain: a Hadigazdálkodási Pártbizottság és az MDP Államvédelmi Bizottsága már csak a telepítendő üzemek számára és a pénzkeretre figyelt – ez utóbbit 5 milliárd Ft fölé emelte.

Az I. öt éves terv közel 300 új ipari üzem létesítését irányozta elő, elhelyezésüket – a későbbi pontokba is öntött – sztalini ipartelepítési elvek határozták meg: 1. gazdaságosság, 2. az iparilag elmaradott területek fejlesztése, 3. a falu és a város közötti különbség felszámolása, 4. honvédelmi szempontok.¹⁰ Nos, a hadiüzemek telepítésénél a szovjet tanácsadók és a HM által megfogalmazott elvárásoknak legfeljebb a legalapvetőbb kooperációs összefüggéseire voltak tekintettel, az em-

lített egyéb szempontok inkább csak utólagos igazolásként kerültek szóba (addig nem iparosodott térségek fejlesztése – lásd Iklad, Jászberény stb.). 1949 októberében már 19 új üzemnek keresett helyet a HM és az IFIG, a megfelelő telepítési helyszínek megtalálásába pedig bekapcsolódott az Országos Tervhivatal és a Területrendezési Intézet is. E helyütt nem szükséges a helykeresés hosszas bonyodalmaival elismételni, inkább az arányokra hívnám fel a figyelmet. Egyrészt az 1950-től induló hadiipari beruházások (a keretszámokat lásd a 2.6. táblázatban) 90%-át a *lőszergyártás kapta*: felújításra és új építésre 14 ipartelegen 823 millió Ft-ot szántak a gyalogsági és tüzérségi lőszergyáraknak, illetve a nekik alapanyagot szállító lőpor- és robbanóanyaggyáraknak; a legnagyobb tételt a Szerves Vegyitermékek Gyára (utóbb Északmagyarországi Vegyiművek) képviselte 380 millióval. Másrészt a forráselvonás jelentőségét néhány civil beruházás összehasonlító keretösszege mutatja: Inotai Alumíniumkohó 193 millió Ft, miskolci Műegyetem 170 millió Ft, Jászberényi Aprítógépgyár 50 millió Ft, Tiszalök Vízerőmű 235 millió Ft.¹¹ Azt talán még ökonometriai módszerekkel sem lehetne számszerűsíteni, hogy Magyarország közép- és hosszú távú gazdasági növekedése, teljesítménye miként alakult volna, ha ezeket a százmilliókat nem hadiüzemek építésére, hanem az élelmiszeripar vagy a híradás-technikai ipar fejlesztésére fordítják ekkoriban.

1950 második felében a meglévő, felújított gyárakban üzemszerűen megindult a hadianyaggyártás, nemegyszer mintadarabok alapján. Az 1951-es hadiipari beruházási előirányzatok 1,3 milliárd Ft körül jártak, noha egy sor új üzemnek még mindig nem találtak megfelelő telepítési helyszínt. Az 1950 nyaratól beérkező szovjet hadiipari tanácsadók nemcsak az üzemtelepítést és a gyárrekonstrukciókat követték figyelemmel, hanem rigorózan ellenőrizték a szovjet licenclőírások betartását, a gyártott fegyverzet és felszerelés minőségét. Ennek nehézségeit és buktatóit nem lehet elégszer hangsúlyozni. A korabeli jegyzőkönyvekben és feljegyzésekben rendre felbukkan, főként a tanácsadóktól érkező kritikaként, hogy a magyar ipar elmaradottabb, mint a szovjet, és ezért nem halad a kívánt ütemben a gyártásbevezetés. Ez megítélésem szerint legfeljebb bizonyos híradás-technikai szegmensekben lehetett igaz, a valódi okokat a nyelvi hiányosságokban, a kulturális különbségekben, az ismeretlen szabványrendszer átvételének nehézségeiben kell keresnünk. A hazai ipari szakmakultúra színvonalát sokkal inkább az mutatja, hogy a Lámpagyár vagy a Nehézszerszámgépgyár dokumentációk nélkül, mintadarab alapján képesnek bizonyult fegyverek sorozatgyártására.¹² Másfelől azt is látni kell, hogy a szovjetek második világháborús (vagy régebbi) licenceket adtak át, a fegyvergyártás alapvetően évtizedes gépparkkal és technológiával történt,

¹¹ A polgári beruházások adatait lásd: Előterjesztés a Titkárság részére – 1950-es nagylétesítmények. 1950. április 19. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 51. ó. e. 19–21. o.

¹² Érdeemes eljátszani a gondolattal, hogy manapság találnánk-e olyan magyarországi üzemet, amely mintadarab alapján képes lenne egy löveg, találmra mondjuk az amerikai M119 105 mm-es könnyűtarack gyártására?

⁹ A KGST-n belüli haditechnikai exportszállítások elindulásáról lásd uo. 34–38. o.

¹⁰ A civil ipartelepítési elképzelésekről, a telepítési eljárásról lásd Germuska (2004) 96–103., 110–115. o.

egyes részműveletek korszerűbb gépesítésével. A hadivegyiparban a két háború közötti technológiai színvonalat konzerválták azzal, hogy a Nitrokémia lemásolásával, duplikálásával építették meg a második hazai lőporgyárat Sajóbáonyban.

A Trojka – igyekezve mindenben eléget tenni a moszkvai elvárásoknak – egyre kíméletlenebbül hajszolta a gazdaságot. A hadiipar tervelőirányzatát 1951-ben az előző évi két és félszeresére emelték, és egyre nőttek a hadiipari szervezeten (KGM 11. Főosztály) kívüli vállalatokat érintő katonai megrendelések is. A civil nagyberuházásokhoz hasonlóan a néphadsereg és a hadiipar beruházásainál is – minden józan építési szabályozást felrúgva – engedélyezték a kivitelezés (befejezett) tervdokumentáció nélküli megkezdését, ami rengeteg felesleges pluszmunkához, többszöri átépítéshez vezetett. Rabmunkások és munkaszolgálatos katonák ezrei dolgoztak ezeken az építkezéseken embertelen körülmények között, az építőipar mégsem bírta kapacitással a temérdek új üzem, laktanya, óvóhely, védőkörlet stb. kivitelezését.

Az új hadiüzemek fokozatos termelésbe állásával újabb területeken mutatkoztak feszültségek: a munkaerő-utánpótlásban, illetve az alapanyag- és nyersanyagellátásban. Az I. ötéves terv időszakában az ipar gyorsan növekvő munkaigényét az agrárnépesség átirányításával igyekeztek kielégíteni: a magas adókkal, a kolhozosítással, a falvak elhanyagolásával ellehetetlenítették a mezőgazdaságot és az agrárvidékeket, így százvezrek vándoroltak el vagy ingáztak az ipari régiókba. Szovjet intenciók alapján az új hadiipari üzemek többségét (Iklad, Felnémet, Téglás stb.) *egycélú tömeggyártásra* tervezték, speciális gépparkkal, kutató–fejlesztő részlegek nélkül, amelyek működtetéséhez lényegesen kevesebb műszaki szakember szükségeltetett, a munkafolyamatok jelentős részét betanított munkások is el tudták végezni. Utóbbi állománycsoportnak viszonylag jelentős utánpótlási bázisa maradt: a mezőgazdasági vidékek lányai és asszonyai, akiknek nemegyszer e hadiüzemek jelentették az első (ipari) munkahelyet.

Az alapanyag- és nyersanyagellátásban egyszerre jelentkeztek mennyiségi hiányok és minőségi problémák. Számosan rámutattak már a hazai szakirodalomban is (Berend T. Iván, Pető Iván és Szakács Sándor, Kornai János stb.), hogy a háborús készülődés, a hadsereg és a hadiipar fejlesztése exponenciálisan növelte a nyersanyagigényeket, amelyek végiggyűrűztek az egész nemzetgazdaságon: a több fegyver gyártása több acélt, a több acél több szenet és több villamos energiát igényelt. Az energetikai és alapanyaggyártó szektor a befektetett milliárdok ellenére sem tudott lépést tartani a hadiipar megugró igényeivel, már csak azért sem, mert – amint azt az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága szakemberei 1949-ben megjósolták – ennyi beruházást képtelenség volt egyszerre menedzselni. Eközben viszont a gazdaság minden más ágazata megszenvedte a forráskivonást. A minőségi problémák, amelyek legdurvábban a kohászati alapanyagoknál ütköztek ki, egyszerre gyökereztek a voluntarista szemléletben, a technológiai hanyagságban, az eltérő szabványrendszerben és a begyakorlatlanságban. A szovjet tanácsadók és a magyar katonai átvevők nem sok megértést mutattak a szovjet és a magyar ipar méreteiből, a szérianyagyságokból és az eltérő ipari hagyományok-

ból adódó különbségek és nehézségek iránt. A bajokon még radikálisabb központosítással és minisztériumok további felosztásával igyekezett úrrá lenni a gazdaság-irányítás: az egykori egyetlen Iparügyi Minisztériumból 1952-re 7 *ipari tárca* lett: kohó- és gépipari, közép-gépipari, bánya- és energiaügyi, könnyűipari minisztérium, élelmiszer-ipari, építőanyag-ipari, valamint helyi ipari minisztérium.

1951-ben a rendkívüli erőfeszítések ellenére a hadiipari vállalatok folyamatos lemaradásban voltak az irreális tervelőirányzatokhoz képest, a különböző fázisban lévő rekonstrukciók és új építkezések miatt a kooperáló vállalatok között mind jelentősebb kapacitáskülönbségek alakultak ki. A katonai üzemi átvevők ráadásul nem voltak hajlandók átvenni az üzemektől a ténylegesen nem végszerelt, nem komplettírozott haditechnikát, így egyes vállalatoknál akár több milliós különbség is adódhatott a gyári MEO és a katonai átvétel szerint késznek minősülő termékek értéke között. A notórius lemaradás miatt 1951 szeptemberében az MDP KV Titkársága foglalkozott a hadiipar ügyeivel, ám a megoldást a pártellenőrzés megerősítésében vélték felfedezni. A függetlenített pártszervezők és a pártbizottságok hadiipari előadói sem tudtak segíteni a túlterhelt építő- és gépgyártó vállalatokon: a beruházások elhúzódása miatt 1951 októberében módosítani kellett 8 létesítmény befejezési határidejét (lásd 2.9. táblázat).

Az 1952. esztendő önálló minisztériummal, mintegy 62 000 fős létszámmal és az 5 milliárd Ft-ot közelítő tervelőirányzattal kezdte a szektor, további 5 új gyártó- és javítóüzem építését kívánták megkezdeni (repülőgép-javító üzem, repülőlőszer-gyártó üzem, porkohászati üzem, diósgyőri lőszerszerelde kitelepítése, VS üzem). Utóbbiakhoz jött még a Debrecen közelébe telepíteni kívánt *második lövegyár* és a repülőalkatrész-gyár, ám közben változatlanul vita folyt arról, hogy a Verőce közelébe tervezett *harmadik lőporgyárra* egyáltalán szükség van-e, és tényleg ott lenne-e a legjobb helyen. 1952 első felében a közép-gépipar hiába duplázta meg termelését az előző év hasonló időszakához képest, még így is elmaradásban volt az előirányzatokhoz képest. Az új gyalogsági lőszert gyártó üzemekben (Jobbágyi, Sirok) extrém magas selejtaránnyal (50–100%) indult a termelés, a tűzérségi lőszert gyártóknál a tervek összehangolatlansága okozott tetemes károkat: egyes gyújtótípusokból állandó hiány mutatkozott, másokból több százezer darabot feleslegesen gyártottak le, ugyanis nem volt mibe beszerezni. Diósgyőrben a licenctől eltérő fémötvözet (króm-vanádium) lövegyártáshoz való használata és a lövegcsövek magas selejtaránya borzolta a kedélyeket.

Ha létezne összesített kimutatás a Magyarországon évente leggyártott fegyverek és hadianyagok mennyiségéről, 1952 minden bizonnyal bekerülne a 20. századi csúcsevek közé. A KÖM és a KGM vállalatai ez évben elkészítettek 1824 löveget és aknavetőt, 326 500 db gyalogsági fegyvert, 4,6 millió db tűzérségi lőszert (ezen felül 1,2 millió db gyújtó nélküli tűzérségi lőszert), 236 millió db gyalogsági lőszert, 12 millió db kézigránátot, 9200 tonna lőport és robbanóanyagot. (A részletes termelési eredményeket lásd a *Függelékben*, a 7.1. táblázatban.) 1953-nak még ennél is magasabb előirányzatokkal vágott neki a közép-gépipar, a politikai irányváltás miatt azonban lényegesen szerényebbre sikeredett az év.

A Függelék 7.5. táblázata mutatja be a haditechnikai termelés szakágazatok szerinti megoszlását. Ahogyan az eddigiekből is kiviláglott, a hadsereg elsődleges felfegyverzése és háborús felkészítése érdekében a fegyver- és a lőszergyártás kapott prioritást: 1952–1953-ban e két szakág produkálta a haditermelés 80%-át! 1954-től a hadsereg leépítésével csökkent aztán a fegyver- és a lőszergyártás, és jutott egyre nagyobb szerephez a többi szakágazat.

Az előállított hadianyag értékének meghatározása ugyanakkor lényegesen fogósabb feladat. Noha jelentések tucatjai születtek a hadiipari termelésről, azok adatai enyhén szólva sem következetesek, nemegyszer úgy állították össze őket, hogy a szektor ténykedését a legkedvezőbb színben tüntesse fel. Egy következő problémát jelent, hogy a mesterségesen alakított árak (emlékezzünk csak az Üzemgazdasági Tanács által 1951 márciusában előírt 10–15%-os hadianyag-árcsökkenéssel) ellenére komoly inflációs nyomás alakult ki a gazdaságban (lásd a fogyasztói árak megugrását). A kibocsátás reálisabb mérése érdekében „terv-áron”, azaz az 1949/50. évi árakon mutatták ki a minisztériumok termelési eredményeiket 1951-ben és 1952-ben. Számos más adatsor azonban csak folyó árakon érhető el, illetve 1954 után (amikor véget ért az I. ötéves terv) többnyire csak folyó áron mérték a gazdaság teljesítményét. Így a hosszabb idősorok összehasonlíthatósága érdekében az 1951. és 1952. év eredményeit is át kellett számítani folyó árasra. Ezt egy, az MDP PB-nek szóló jelentés segítségével lehetett megtenni, ahol ágazati bontásban megadták terv- és folyó áron is a nemzeti jövedelem termelését.¹³ Az ipar esetében 1951-ben 0,83 volt a szorzó a tervár és a folyó ár között (azaz folyó áron kevesebb jött ki), míg 1952-ben 1,31 volt ez a szorzó. Így születtek a 6.3. táblázat „hadiipari szektor” rovatában látható 1951-es és 1952-es adatok. Ugyanebben a két évben állandó vita dúlt a vállalati minőség-ellenőrzés (MEO) és a katonai átvétel között (KÜM), én az előbbi adatsort illesztettem a 6.3. és a 7.2. táblázatba, mert a további években is többnyire ezek találhatók a jelentésekben. (Később nem is volt ilyen mértékű eltérés a kétfajta átvétel között.)

A különféle forrásokban időnként más és más termelési adatokat közöltek: általában ún. teljes termelést, de számos alkalommal befejezett termelést, vagy éppen árutermelést, ami lényegében az utóbbinak feleltethető meg (lásd a 7.2. táblázatban).¹⁴ Egyes években különböző jelentésekből sikerült a különböző mérőszámokat összehozni (például 1953 és 1954). Ez át is vezet bennünket a következő problémához: a termelés halmozódásához és annak kimutatásához. A jelentések hadiipari (később haditechnikai) termelésként a *tényleges késztermékek kibocsátást* tüntették fel, hasonlóan a polgári termelésnél. Így fordulhat elő, hogy ha a 7.2. táblázatban összeadjuk a „hadiipari” és a „polgári termelés” számaikat, nem

¹³ Előterjesztés a Politikai Bizottság részére az 1952. évi nemzeti jövedelem termelésére és felhasználására vonatkozólag, 1952. május 21. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 99. ö. e. 6–13. o.

¹⁴ Teljes termelés = adott időszak befejezett termelési értéke + a befejezetlen termelés és a félkész gyártmányok értéke az időszak végén, mínusz a befejezetlen termelés és a félkész gyártmányok állományának értéke az időszak elején. Befejezett termelés = meghatározott időszak alatt gyártott késztermék + a más vállalat számára végzett ipari szolgáltatások értéke. Kornai (1989) 31. o.

jön ki a szektor „összes termelése”. Utóbbiba ugyanis szükségszerűen beleszámították a kooperációs termelést és szolgáltatást, amely éppen ezekben az években volt a legnagyobb. Az óriási mértékűre nőtt tűzérségi lőszer gyártásánál ugyanis széles beszállítói kör dolgozott, akik félkész terméket adtak tovább a végszerelő vállalatoknak: lőszerhüvelyt, lövedéktestet, gyújtót, csappantyús csavart stb.

6.3. TÁBLÁZAT. Az állami ipar, a nehézipar, a kohászat, a gépgyártás, a hadiipari szektor termelése, valamint a hadiipari vállalatok haditechnikai termelése, millió Ft-ban, mindenkor folyó áron.

Forrás: Statisztikai évkönyv 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, valamint a Függelék 7.2. és 7.3. táblázata.

	A gyáripar / állami ipar	A nehézipar	A kohászat	A gépgyártás	A hadiipari szektor	Hadiipari vállalatok haditechnikai	Haditechnikai termelés a hadiipari szektorban	Haditechnikai termelés a gépgyártáshoz viszonyítva
	termelési értéke						%	%
1950	31 094	16 562	2 300	4 315	748	314	42,0	7,3
1951	38 078	19 687	3 207	5 747	1 547	998	64,5	17,4
1952	48 478	24 952	4 471	6 929	5 781	2 309	39,9	33,3
1953	57 687	29 976	4 679	8 855	3 333	2 512	75,4	28,4
1954	61 175	28 357	4 916	7 749	2 501	1 184	47,3	15,3
Mindösszesen / Átlagosan	236 512	119 534	19 573	33 595	13 910	7 317	53,8	20,3

Nehéz mindezek alapján eldönteni, hogy a mi a teendő például az 1952-ben a hadiipari szervezeten kívül, a KGM és Általános Gépipari Minisztérium vállalatai által előállított hadiipari termékekkel. A két minisztérium – terváron – a HM részére 808 millió Ft értékű cikket gyártott, a KÖM részére 676 millió Ft kooperációs szállítást végzett.¹⁵ A fentebb említett szorzóval számolva tehát vélhetően további 1,05 milliárd Ft értékű haditermelést kell hozzáadni a 6.3. táblázat adott rubrikájához. A folyó áron 885 millió Ft-ot kitevő beszállítói termelés viszont elvileg benné foglaltatik a haditechnikai vállalatok kibocsátásában.

A szervezeti átszervezések miatt 1951-ről 1952-re ugrásszerűen nőtt a KGM Nehézfémipari Főosztály–Középgépipari Minisztérium termelése, de a bekebelezéssel időlegesen visszaesett a teljes hadiipari szervezet haditechnikai kibocsátásának aránya. Eközben viszont ténylegesen megdőbbszörözött a haditermelés. A korabeli minisztériumi kimutatások számos hiánya és furcsasága miatt egy ké-

¹⁵ A HT 58/6/1953. sz. határozata – A KGM 1952. évi hadfelszerelési tervének teljesítése. 1953. február 23. MNL OL XIX-A-98 226. d.

sőbbi adatfelvételtől számítottam inkább újra a haditermelést. A többször idézett 1968. decemberi OT-jelentés a legfontosabb 25 haditechnikai vállalat termelési érték adatait összesítette 1950-ig visszamenően, de csak a KGM-re vonatkozóan.¹⁶ Ezt a két legfontosabb hadivegyipari vállalat, az Északmagyarországi Vegyiművek és a Nitrokémia hasonló beszámolójával (1950–1970) lehetett kiegészíteni, amely a NIM-nek készült 1971 végén.¹⁷ A tervhivatal és a vállalatok összeállítása mindenkor folyó áron mutatta ki e 27 vállalat polgári és haditechnikai termelését az 1960–1970-es évek fordulóján használatban lévő nomenklatúra szerint, és ez esetben e két komponens ki is adja az adott vállalat összkibocsátását. (Tehát a haditechnikai termelés tartalmazza a kooperációs szolgáltatásokat, szállításokat is.) Egységes és egyértelmű adatgyűjtése miatt a korabeli hadiipari termelés mérésére ezt tartom a legalkalmasabbnak, így a 7.2. és a 6.3. táblázathoz is ezt használtam, illetve a 6.4. táblázat is ennek alapján mutatja a kibocsátás alakulását.

6.4. TÁBLÁZAT. A hadiipari vállalatok összes és haditechnikai termelése, 1950–1954, millió Ft-ban; valamint a haditechnikai termelés részaránya.

Forrás: A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése 1950–1970 időszakra. 1968. december hó. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d., Jelentés az Északmagyarországi Vegyiművek hadiipari tevékenységének értékeléséről. 1971. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 59. d., Nitrokémia Ipartelepek: Beszámoló a vállalat 1950–70. évi haditechnikai tevékenységéről, valamint a tevékenység távlati fejlesztéséről. 1971. november 9. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.; Kovács (2010) 132. o.

	1950	1951	1952	1953	1954
Termelés	1204,9	2074,6	3572,2	3802,7	2831,3
Haditechnikai termelés	313,9	997,8	2309,2	2512,4	1183,9
Haditechnikai termelés részesedése a kibocsátásból (%)	26,1	48,1	64,6	66,1	41,8

A 6.4. táblázat világosan mutatja, hogy – folyó áron – három év alatt megháromszorozta az outputját a 27 vállalat, *haditechnikai termelésük pedig kereken a 8-szorosára* növekedett, majd 1954-től meredek esésbe kezdett. A 6.3. táblázatból az is kitűnik, hogy a hatalmasra duzzadt haditermelés bő egyharmados részt hasított ki az egész gépipari termelésből. Ha mindehhez hozzászámítanánk az alapanyag- és félkésztermék-beszállítói kört, valamint mindazokat az egyéb gépipari, könnyűipari, élelmiszeripari és építőanyag-ipari vállalatokat, amelyek ugyancsak a hadsereg felszereléséhez, mozgatásához, elhelyezéséhez gyártottak különféle cikkeket és anyagokat, akkor egyáltalán nem túlzás *hadigazdaságról és hadigazdálkodásról* beszélni.

¹⁶ A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 időszakra. 1968. december hó. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d.

¹⁷ Jelentés az Északmagyarországi Vegyiművek hadiipari tevékenységének értékeléséről. 1971. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.; Nitrokémia Ipartelepek: Beszámoló a vállalat 1950–70. évi haditechnikai tevékenységéről, valamint a tevékenység távlati fejlesztéséről. 1971. november 9. uo.

A közvetett és közvetlen katonai kiadásoknál már említettem a tetemes hadiipari investíciókat. Az ipari beruházásokon belül 1951–1953-ban a nehéziparra jutott a források 93–94%-a. Ezek döntő része az alapanyaggyártásra – leginkább a kohászatra és a szénbányászatra – koncentráltak azért, hogy kielégítsék a radikális ütemben fejlődő hadiipar nyersanyagszükségletét és az egész nehézipar villamosenergia-éhségét. A hadiipar jutott arányaiban a legtöbb forráshoz az alapanyaggyártás után 1951–1952-ben. A gépipari beruházásoknak 1950-ben az 57%-a, 1951-ben a 66%-a, 1952-ben pedig a 60%-a a hadiiparban valósult meg; egyéb gépipari fejlesztésre tehát alig maradt forrás.¹⁸ Ha a katonai és hadiipari beruházásokat együttesen nézzük, akkor a teljes nemzetgazdasági beruházások majd' ötödét vitték el. Nem csoda, hogy rendkívüli életminőség romlást tapasztaltak az emberek az 1950-es évek elején. Ugyancsak súlyos következményekkel járt, hogy Magyarország déli és nyugati megyéiben az erődítéssel és hadszíntér-előkészítéssel párhuzamosan elrendelt beruházási tilalom évekre visszavetette e térségek fejlődését. Nem véletlen tehát, hogy 1952-ben reálértéken csökkent a nemzeti jövedelem, 1952–1953 fordulójára pedig az összeomláshoz közeli állapotba került a magyar gazdaság.

1953–1958

Belső fékek híján csak külső nyomásra, a Sztálin halála után felállt új szovjet vezetés direkt utasítására változtatott Rákosi és Gerő a politikai, katonai és gazdaságpolitikai irányvonalon 1953 nyár elején. A hadsereg és a hadiipar túlzott fejlesztése volt az egyetlen pont, amelynél a szovjet Politbüro beismerte: a korábbi években hibás (gazdaság)politikát kényszerített rá a szatellit államokra. Évekkel később Gerő Ernő nem is átalította teljes egészében a szovjetekre hárítani ezért a felelősséget: „...minden hadiipari üzemet kifejezetten szovjet kívánság és tanács alapján építettünk. Saját kezdeményezésre egyetlen egy sem épült.”¹⁹ Nos, a Moszkvából diktált haderő kiállításához valóban szükség volt ezekre a fejlesztésekre, adott körülmények között tulajdonképpen racionálisan telepítették le az új üzemeket, más kérdés, hogy a háborús hisztéria elmúltával az új kapacitások jelentős része feleslegesnek bizonyult. Álságosnak tartom ugyanakkor azt az érvelést, amely még az 1980-as évek szakkönyveiben is feltűnt, hogy az új hadiipari üzemek létesítése, még ha utóbb némi átállási nehézség is adódott, a vidék iparosításával pozitívan járult hozzá az agrártérségek fejlődéséhez.²⁰ Ahogyan a 3.3. és más alfejezetekből

¹⁸ Germuska (2012b) 53. o.

¹⁹ Baráth (1999) 164. o.

²⁰ Az ilyen érvelés szép példáját lásd Tatai Zoltán – egyébként igen hasznos – könyvében, a hazai ipar területi folyamatai kapcsán: „Az 1950-es évek hadiipari fejlesztései egyértelműen elősegítették az iparilag fejletlen térségek iparosítását, főként az utóbbi évtizedek polgári fejlesztésére gyakorolt hatásukkal. [...] Ezek a gyárak az átszervezést követő szükségszerű nehézségek után általában jól prosperáló és gyorsan növekvő vállalatokká váltak. [...] A sikerekhez minden bizonnyal hozzájárult a kedvező telepítés és az ipartelepek korszerű kialakítása.” Tatai (1984) 148. o.

is kiderült, a hihetetlen tempójú és kapkodó gyárlétesítések, majd az átállításuk, utóbb mozgósítási kapacitásaik fenntartása elképesztő összegeket emésztett fel, amelyek sokszorosan jobban megtérültek volna bármely más iparágba, vagy a hazai agráriumba fektetve.

Az új miniszterelnök, Nagy Imre és csapata számára a hadsereg leépítése tűnhetett egyszerűbb feladatnak, a szükséges határozatok már 1953 júliusában meg is születtek. A militarizált gazdaság visszatérítése a normál kerékvágásba, a nyomasztó túlsúlyba került nehézipar visszavágása és a hadiipar konverziója azonban lényegesen bonyolultabb problémát jelentett. Szándékainak végigvitelét, a beruházások átcsoportosítását és az ipar újraorientálását kezdettől lassította Rákosi és híveinek ellenállása. Ugyanakkor arra is fontos rámutatni, hogy az agrárius Nagy Imre sem részletes gazdasági programmal, sem megfelelő gazdaságpolitikai stábbal nem rendelkezett, amely a megoldást hamarjában kidolgozhatta volna. Kiemunkáltabb gazdaságpolitikai program elkészültére egy-másfél évet kellett várni: Vas Zoltán, korábbi OT-elnök, akit Nagy a Minisztertanács Titkárságának vezetőjévé tett meg, 1954 júniusában terjesztette elő az ipar átállításának programját (lásd a 3.3. alfejezetben), és novemberre készítette el – Kopátsy Sándorral, Fekete Ferencsel és Mór Andrással – a *Tézisek a gazdaságpolitikai munkaprogram kialakításához* című másfél száz oldalas tanulmányt.²¹

A korabeli gazdasági és politikai vezetők – majd írásaik, feljegyzéseik nyomán a történészek és az olvasóközönség – kárhoztatták (és kárhoztatják) a gazdaság és az ipar lassú alkalmazkodását az „új szakaszhoz”. A visszacivilestedés vontatottsága mögött azonban legalább annyira gazdasági és technológiai racionalitások húzódtak meg, mint politikai okok. Soós Károly Attila már 1986-ban rámutatott arra a beruházási ciklusok elemzése kapcsán, hogy a beruházási politikai döntések *fél-egy év késéssel* kezdenek érvényesülni, ténylegesen megmutatkoznak a beruházások (pénzügyi) alakulásán. Soós külön hangsúlyozta, hogy a gépgyártásban *halmozódik a „tehetetlenség”, az általa hiánygazdasági késleltetésnek nevezett jelenség.* Ugyanis az új igényeknek először lefelé kell végigfutni a rendszeren – rendelkezések, utasítások formájában, majd felfelé – a nyersanyagok, a félkész termékek, a késztermékek gyártásában, szállításában.²² Meglátása különösen igaz lehet a hadiiparra, ahol a sokrétű kooperációs kapcsolatok miatt még egy egyszerű „stop” utasítás végrehajtása is nehéz kérdéseket vet fel, gondoljunk csak a tüzérségi lőszer gyártására (mi legyen a feleslegessé vált köztes félkész termékekkel stb.).

Visszatérve a haderő leépítéséhez, a beruházási és költségvetési keretek többszöri felülvizsgálata után 1954 nyár elejére elkészült a Magyar Néphadsereg 1960-ig szóló fejlesztési koncepciója, amely en bloc korszerűtlennek ítélte a hazai haderőt. A 160 000 fős létszámot megtartva kívánta a HM modernizálni a nép-

hadsereget, ehhez ismét hatalmas összegeket kívánt: *hat évre több mint 40 milliárd Ft*-ot. (1950–1954-re elvileg 20 milliárd Ft volt az előirányzat). Ezt azonban még Rákosi is összeegyeztethetetlennek tartotta az ország teherbíró képességével, így többfordulós alkudozás után 1954. novemberben 37–38 milliárd Ft-os keretet engedélyezett az MDP PB. Az 1954. decemberi és az 1955. januári moszkvai egyeztetéseket követően azonban már ismét arról volt szó, hogy a megjelölt keretből, de 1959-re kellene végrehajtani a korszerűsítést.

Amint az a 6.1. és 6.2. táblázatból látszik, az „új szakasz” idején meredeken zuhantak a közvetlen és közvetett katonai kiadások, különösen a beruházások és eszközbeszerzések minimalizálódtak. Nagy Imre menesztése után szinte azonnal megemelték a HM kiadási keretét 1 milliárd Ft-tal, a haderőfejlesztés körüli bizonytalanságok azonban a Varsói Szerződés létrehozása ellenére változatlanul fennmaradtak. 1955 szeptemberében egyfelől ismét 20 000 fővel csökkentették a néphadsereg létszámát, másfelől megkezdődtek a szövetségi integráció első lépései: kijelölték a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága alárendeltségébe tartozó csapatokat, majd részletes tervet érkezett a katonai és hadiipari együttműködési egyeztetések lefolytatásához. A kedvezőnek tűnő nemzetközi klímában – szovjet engedéllyel – áttevezték a korszerűsítést: a HM 1964-re kívánta a 125 000 fős haderőt modernizálni – 1960-ig a békehaderőt, 1964-ig pedig kiépíteni a 470 000 fős mozgósítási haderő tartalékait. Az 1955. decemberi szovjet–magyar jegyzőkönyvben is rögzített változat végül 1960-ig *31,6 milliárd Ft*, majd *1965-ig további 41,1 milliárd Ft* felhasználását tűzte célul. (Összehasonlításképpen: 1955-ben 94,3 milliárd Ft volt a nemzeti jövedelem.) A HM tényleges kiadási kerete eközben alig változott, fejlesztésre változatlanul alig költhetett.

Ahogy az új öt éves terv kidolgozása nem jutott nyugvópontra, úgy a katonai fejlesztések elindítására sem került sor az SZKP XX. kongresszusát követő enyhülés légkörében. 1956 nyaráig újabb és újabb nemzetközi egyeztetések zajlottak katonai, civil gazdasági és hadiipari vonalon egyaránt. A néphadsereg tényleges hazai megrendelése szinte lenullázódtak, távlatilag viszont ismét óriási fegyverzeti és felszerelési igényt prognosztizáltak, ám a ténylegesen rendszeresítendő fegyverzetről még korántsem zárult le a vita szövetségi szinten. 1956 őszére az egyetlen biztos pontot az újabb létszámcsökkenés jelentette: 115 000 fős katonalétszámot írt elő a Honvédelmi Tanács.

Az átszervezés káoszában érte a hadsereget az októberi forradalom kirobbanása. Nagy Imre ismételt miniszterelnöki kinevezése, majd október 28-i politikai fordulata nyomán a néphadsereg a felkelők oldalára állt, a Nemzetőrséggel karöltve november első napjaiban már a Szovjet Hadsereggel szembeni harcra készült. November 4-én a szovjet különleges egységek a HM elfoglalásával órák alatt kiiktatták a haderő döntő részét, majd le is fegyverezték a magyar alakulatokat. A politikai hűségesküt (tisztai nyilatkozat) megtagadó tisztek villámgyors leszerelésével ideológiailag ismét homogenizálták a tisztikart, és szinte a nulláról kezdődött meg ismét a Magyar Néphadsereg újjászervezése – alig 50 000 fővel.

A Kádár-kormány megszilárdítását és a haderő talpra állítását a Szovjetunió

²¹ Nagy Imre gazdaságpolitikai programalkotási kísérleteiről lásd Rainer (1999) 34–35., 73–95. o. A Vas Zoltán irányításával kidolgozott programot lásd: *Tézisek a gazdaságpolitikai munkaprogram kialakításához*. 1954. november 25. MNL OL XIX-A-16-b 1470. d.

²² Soós (1986) 247. és 236. o.

egyebek mellett a közel félmilliárd rubeles korábbi fegyverszállítási hitel „elengedésével” segítette. A tényleges elengedés ebből végül alig 60 millió rubel lett (amelyet Hruscsov 1959. augusztusi levelében közölt), a többi tartozás fejében Magyarország visszaszállította a Szovjetunióból importált, de az összezsugorodott néphadsereg számára felesleges haditechnikát. Mivel a gazdasági helyreállítás és a kökemény megtorlással kísért társadalmi pacifikáció gyorsan haladt, így 1957 őszén el lehetett készíteni a haderőfejlesztés hároméves tervét. A létszám- és költségkereteket 1957–1958 fordulóján több ízben módosították, végül 1958. márciusban a Honvédelmi Tanács egy mérsékelt változatot támogatott: 1965-re 67 000 fős békelétszámmal, de modern fegyverzettel.

Noha az Üzemgazdasági Tanács már 1951 februárjában határozatot hozott a hadiüzemek (majdani) civil profiljáról (lásd a 2.9. táblázatban), érdemben semmi sem történt az átállíthatóság érdekében. A Soós-féle *hiánygazdasági késleltetés*-effektus, illetve az átállás kooperációs és technológiai nehézségei miatt a középgepipar még a politikai fordulat után is tetemes mennyiségű haditechnikát gyártott le. Így fordulhatott elő, hogy a haditechnikai termelési csúcsot forintértéken 1953-ban érte el a hadiipar (lásd a 6.4. táblázatot). A katonai megrendelések azonban egészen drámai mértékben zuhantak, a kínkeservesen kiépített hadiipari kapacitások egyik napról a másikra munka nélkül maradtak, már a nyár végén ezres nagyságrendű elbocsátásokra került sor. A kváziminisztériumként működő KGM/B ezekben a hónapokban – érthetően – elsősorban a képzett munkaerő megtartására törekedett, ad hoc intézkedésekkel ilyen-olyan időleges munkákkal látta el a vállalatokat, amelyek egyre tetemesebb deficitet termeltek a primitív helyettesítő termékek (traktor- és autóalkatrészek, kézizserszámok stb.) előállításával. A gazdaságosság ilyen körülmények között csak sokadik szempont lehetett az átállítás során, ráadásul a Honvédelmi Tanács 1953. októberi határozata nem is engedte figyelembe venni az önköltséget befolyásoló rendkívüli körülményeket.

Évtizedekre szóló hatással járt a Honvédelmi Tanács 1953. októberi kapacitásrögzítő határozata, amely egy ésszerű kompromisszumnak tűnt a hadsereg szükségletei és a nemzetgazdaság érdekei között. A haditechnikai gyártási képességek megtartása ekkor és a későbbiekben is számos technológiai, szervezési és anyagi nehézséggel járt, és jelentős pluszterhet rótt a hadiipari vállalatokra. Az idő előrehaladtával ráadásul egyre nőtt a feltételezett átállási idő, miközben az atomfegyverek megjelenése radikálisan csökkentette a háborús felkészülési időszakot.

Az első pánik elmúltával a KGM/B igyekezett tekintetbe venni az üzemek technológiai adottságait az új feladatok leosztásánál, az 1954. évi terv összeállításánál ez már megmutatkozott. A korábbi spórolás azonban most bosszulta meg magát: ahogyan azt az IFIG szakértői 1949 nyarán megjósolták, egy valamikori átálláshoz univerzális gépparkot kellett volna beszerezniük az új üzemeknek, ám nem ez történt a nagy kapkodásban. Így az a paradox helyzet állt elő, hogy az újabb, modern célgépekkel felszerelt üzemek (Ikld, Felnémet stb.) drágábban termeltek, mint a 20–25 évesnél is idősebb, de univerzális gépek sokaságával rendelkező régi gyárak (Danuvia, Lámpagyár stb.). Nem csoda, hogy 1953-ban 11%-os árbevétel-

arányos veszteséget hozott össze a középgepipar. Az átálláshoz különösen a hadiiparban szükségeltettek új források, a beruházási átcsoportosítások miatt azonban erre alig jutott pénz.

Az 1954-es év, amely komoly visszaesést hozott az egész nemzetgazdaságban, a káosz kiteljesedését hozta a hadiipar számára. A néphadsereg csökkentett igényei is többször változtak, a polgári termékek kiosztása pedig meglehetősen öletszerűen zajlott. A KGM/A rálőcsölte a „B” részlegre azokat a termékeket, amikre nem volt kapacitása, vagy amelyek gazdaságtalanok voltak vállalatai számára, a középgepiparnak viszont minden megrendelés jól jött a túléléshez. Az átállással programszerűen tavasz végétől foglalkozott a tervhivatal és a KGM, ám a belkereskedelem hektikusan változó igényei, az új prioritásként megjelenő mezőgazdasági kiskép- és eszközgyártás feladatai szétzilálták a tervgazdálkodás addig megszokott módszereit. A kettős profil koncepciójának megfogalmazásáig 1954 novemberében jutott el a KGM, a középgepipari vállalatok civil feladatokkal való ellátása azonban túlmutatott a kohó- és gépipari miniszter hatókörén: gazdaságos új profilok kialakításához a teljes hazai gazdaság szükségleteit át kellett volna tekinteni, és az ipar egészének újrastrukturálni a feladatait. Ezzel a kihívással azonban nem tudott megbirkózni a gazdasági vezetés.

A 3.3. alfejezetben idézett jelentésekben különféle számokkal találkozhattunk a civil és haditechnikai termelés részarányát illetően, és a *Függelék 7.2.* táblázatában is több száz milliós eltéréseket láthatunk a haditechnikai termelést illetően. 1954-nél még többé-kevésbé megmagyarázhatónak tűnik, hogy a teljes termelés haditechnikai készárutermelése része magasabb, mint a befejezett termelés hasonló része – a jelentős mennyiségű félkész termék miatt. 1955-ben azonban nem igazán lehet mire vélni a teljes termelésként, illetve a befejezett termelésként számba vett haditechnikai késztermékek értékének, valamint a vállalatoknál megjelenő haditechnikai termékkibocsátás nagyságrendi különbségeit (918, 793, illetve 492 millió Ft). A 27 hadiipari vállalat adatain alapuló 6.5. táblázat ennél bizonyosabban mutatja, hogy alig csökkenő vállalati output mellett 1954–1956 között a *negyedére esett* a haditechnikai termelés aránya.

6.5. TÁBLÁZAT. A hadiipari vállalatok összes és haditechnikai termelése, 1954–1958, millió Ft-ban; valamint a haditechnikai termelés részaránya.

Forrás: ugyanaz, mint 6.4. táblázatnál.

	1954	1955	1956	1957	1958
Termelés	2831,3	2706,0	2446,1	2848,5	3536,8
Haditechnikai termelés	1183,9	491,6	252,4	236,3	166,5
Haditechnikai termelés részesedése a kibocsátásból (%)	41,8	18,2	10,3	8,3	4,7

Az előállított haditechnikai cikkek pontos mennyiségéről csak töredékes adatsor rekonstruálható (lásd a *Függelék 7.4.* táblázatát), ugyanis a Honvédelmi Tanács rendszertelenné váló működése és a hadiipari főhatóság átszervezései, illetve a for-

radalom eseményei miatt az 1954–1957. évekről nem áll rendelkezésre cikkenkénti beszámoló. Két vállalat, a Nitrokémia és a Nehézszerológépgyár későbbi jelentéseiből szemezgethető csak ki a löveg-, illetve a lőpor- és robbanóanyag-gyártás adatsora. Ezek ugyancsak a zuhanásszerű rendelés-visszaesést erősítik meg.

A hadiipar számára Nagy Imre bukása, illetve a rákosista irányváltás sem hozott javulást. A hadseregfejlesztés körüli állandó bizonytalanság, illetve a több lépésben végrehajtott létszámcsökkentés tovább zsugorította a hadimegrendeléseket. Eközben újabb és újabb nagyszabású tervek születtek a néphadseregnek, illetve a szövetséges haderőknek 1956 után szállítandó haditechnikai cikkek mennyiségéről. Mindebből azonban – akár belföldi, akár kiviteli – megrendelésként vajmi kevés realizálódott. Mintegy pótcselekvésként elvégezték a sebtében leállított, ám időközben rögzített hadikapacitások felülvizsgálatát, rendezték a dokumentációkat, kiegészítették a gépkatasztereket. 1955 nyarán, a vizsgálatok során fény derült a teljes gépipar termelésének 3%-át közelítő értékű inkurrencia (készáru, félkész és befejezetlen termék, alkatrész és kooperációs anyag) meglétére is, amelyből 53 millió Ft-nyi hasznosíthatatlan anyagot végleg ki kellett selejtezni. Az év végéig újabb elbocsátásokra került sor, és decemberben még mindig tisztázatlan volt a KGM/B tervezett termelésének nyolcada – a belkereskedelem igényeinek változása miatt nem lehetett véglegesíteni az 1956. évi tervet.

Az 1956. év hasonló kettősségben telt: a tényleges megrendelések változatlanul a civil termelés emelkedését hozták, a tervek szintjén viszont az 1953-as csúcsévet meghaladó haditechnikai termékkibocsátásra kellett volna felkészülni. A haditermelési képességet legalább sikerült megóvni az 1956. áprilisi kapacitásrögzítéssel és az intézkedési tervekkel, amelyek igyekeztek összhangot teremteni a különféle félkészgyártó és alkatrészgyártó vállalatok kapacitásai között. Az 1956. júliusi nemzetközi megállapodások nyomán az export beindulásában reménykedhettek a vállalatok, és szeptemberben a Honvédelmi Tanács jóvá is hagyta a KGM/B felkészülési intézkedéseit. Az új, exportálandó termékek (PUAZO-6, SzON-9A) honosítása azonban már nem történhetett meg a forradalom kirobbanása miatt.

További levéltári források feltárással a korábbiaknál összetettebb kép bontakozott ki a 3.3. alfejezetben a hadiüzemek 1956. októberi–novemberi helyzetéről, szerepéről.²³ Láthattuk, hogy az 1956. márciusi karhatalmi riadótervekben szereplő üzemlista nem igazán tükrözte a hadiipari üzemek tényleges fontosságát, a polgári profilok bevezetése és a hadimegrendelések csökkenése nyomán ráadásul maga a BM vontatta vissza például a kézfegyvergyárak fegyveres őrését. A tüntetőkben és felkelőkben ugyanakkor nem tudatosult a hadiüzemek – részleges vagy teljes – civil termelésre való átállítása, így a fegyverszerzési kísérletek szerény eredménnyel jártak. Több üzemnél ráadásul (Bányagyutacs-gyár, Prés- és Kovácsoltárugyár, Csepeli Fémmű) még az üzemőrség sem volt hajlandó átadni csekély fegyverzetét. Ehhez képest különösen drasztikusnak tűnik a Csörgő János kohó- és gépipari miniszter által elrendelt *tűzparancs*, amelyet a hadiüzemek

fegyveres polgári őrségének adott ki október 25-én a gyárakba való behatolás megakadályozása érdekében. (Tudomásom szerint ez a forradalom időszakából előtalált nagyon kevés explicit tűzparancs egyike.) Halálos áldozatokat végül mégsem a gyárőrségek tüze okozott, hanem a városban zajló harcokban estek el például civilek az Autó- és Traktoralkatrészgyár környékén.

A hadiüzemek munkássága és műszaki értelmisége – a korábbi évek politikai tisztoztatásai ellenére – egységesen kiállt a változások mellett, sorra alakultak a munkástanácsaik, amelyek mindenhol átvették a vállalatok irányítását. A nemzetőrségek felszerelését leginkább gyalogsági lőszerrel átadásával tudták segíteni, az elismervények fejében, hivatalosan átadott fegyvermennyiség nem képviselt komoly tételt. A második szovjet intervenció alkalmával az üzemeket kár nem érte, ám a szovjet csapatok szinte minden hadianyagot elszállítottak a vállalati raktárakból, így bármifajta haditechnikai termelés hónapokra lehetetlenné vált. Munkástanácsaik küldötteit ott találjuk a regionális és a nagy-budapesti központi munkástanácsokban, a KGM Forradalmi Bizottsága/Tanácsa maga is felülvizsgált számos vállalati vezetőt. Az 1957. márciusi összesítések szerint a középgepiparban a *vállalatigazgatók negyedét* cserélték le a munkástanácsok a minisztérium jóváhagyásával.

A katonai termelés 1957-ben még mindig nem érte el mélypontját, késztermékgyártás már alig folyt, leginkább pótlásokat, javításokat rendelt az összetörődött hadsereg az ipartól (lásd a 6.5. és a 7.4. táblázatot). Annál nagyobb súllyal nehezedett a középgepiparra a közszükségleti cikkek gyártásának felelőssége. Ahogyan a szovjet blokk más országaiban, úgy nálunk is a hadiüzemeket állították át a fogyasztási javak tömeges előállítására. Magyarországon ráadásul külön politikai hangsúlyt kapott nemcsak az élelmiszerjavak javítása, hanem a háztartási gépekkel és szórakoztató cikkekkel való ellátás kérdése: a Kádár-kormány a fogyasztói jólét első javaival is igyekezett lekenyerezni a lakosságot, és így stabilizálni hatalmát. A középgepipari vállalatok mind nagyobb önállósággal igyekeztek hosszútávon fenntartható civil profilokat meghonosítani, termékfejlesztésbe fogtak, licenceket vettek új termékeikhez, amelyekből nem egy évtizedekre bevéssődött a fogyasztók emlékeibe: a Berva moped, a Danuvia-125 motorkerékpár, a Munkácsy tévé, vagy a Super 100-as hűtőszekrény. A haditechnikai kibocsátás 1958-ban érte el minimumát (lásd 7.2. táblázat): sokszoros kapacitással még az 1950. évi termelés értékét sem közelítette meg. Ugyanakkor a formálódó nemzetközi együttműködésnek köszönhetően megkezdődött a felkészülés az újonnan szakosított eszközök gyártásba vételére.

1958–1968

Az előző években oly sokszor változó szovjet elképzelések a haderőfejlesztésről 1958 tavaszán jutottak nyugvópontra, végre biztos alapot szolgáltatva a hazai katonai és hadiipari tervezéshez. A Magyar Néphadsereg modernizálása elképzel-

²³ Vesd össze Germuska (2007b).

hetetlen volt a szovjet nehéztechnika beszerzése nélkül, amire Moszkva továbbra is kedvezményes hitelt biztosított, a klíring szállítással fizetendő részt azonban valamivel ellentételezni kellett. Tehát nemcsak az ipar kapacitásainak kihasználása, hanem a néphadsereg korszerűsítése szempontjából is kulcsfontosságú volt, hogy a kölcsönös haditechnikai szállításoknál minél jobb pozíciót sikerüljön kialakítani. A pártvezetők 1958. májusi csúcstalálkozóján megszületett az elvi egyezség az együttműködés alapelveiről, nyár végén pedig a konkrét megállapodás a hadiipari specializációról.

Alig másfél hónappal a haditechnikai gyártásmegosztásról szóló döntést követően a Honvédelmi Tanács engedélyezte a korszerű légvédelmi rakétarendszer és a vadászgépek beszerzésének elindítását. Vélhetően egy összehangolt, szövetségi szintű fejlesztés részeként a hazai légvédelem teljes átfegyverzése kapott prioritást a modernizációs programban. A Varsói Szerződés és a KGST szerveinek ülései rendszeresekké váltak, a tervhivatali és vezérkari képviselők, a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság tanácskozásai üzemszerűen bejártatottak. 1959 nyarán és őszén újabb haditechnikai szakosítási döntések születtek, illetve a Szovjetunió Állami Tervbizottsága irányításával megkezdtek a mozgósítási tervek összehangolását. A magyar honi légvédelem tételes fejlesztési programját 1959 végén hagyta jóvá a Honvédelmi Tanács, ugyanakkor 1960 februárjában, Moszkvában meg is fogalmazódott az az elvárás, hogy 1961 végére a Magyar Néphadsereg képes legyen a magyar légtér alapvető védelmére.

Az 1960 decemberében a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságánál tartott konzultáción elhangzottakból már sejteni lehetett, hogy a Szovjetunió valami nagyobb lépésre készül: az EFE főparancsnoka kisebb létszámú, de szinte azonnal bevethető magasabbegységek létrehozását kérte a magyar vezérkartól. Hruscsov 1961. január végi levelét követően ismét Grecsko marsall fogalmazta meg a tételes moszkvai elvárásokat, ráadásul a fejlesztési program gyorsított végrehajtását sürgetve. A létszámbővítéssel és tetemes további beszerzésekkel járó programot azonban csak úgy támogatta a magyar pártvezetés, hogy többletterheket csak 1964–1965-re vállal Magyarország. Az MSZMP PB 1961. február 28-i határozata az ügyben lényeges változásokra mutatott rá: míg 1951 januárjában Sztálin Moszkvába rendelte Rákosit, és kiosztotta a magyarokra jutó feladatokat, addig Hruscsov korszerűsítésre tett *javaslatot*, és a magyar Politbüro *részlegesen nemet mondhatott* a nyomatékos kérésre. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete döntését követően kétoldalú jegyzőkönyvben rögzítették a fejlesztési programot, és annak ütemezett végrehajtásáról rendszeresen kellett beszámolni az EFEF főparancsnokának.

Az 1961. augusztusi berlini válság nyomán Moszkva azonnali lépéseket várt a teljes értékű harci alkalmazásra való felkészülés érdekében: átszervezést, létszámemelés, átfegyverzést néhány hét alatt. A rohamtempójú fegyverkezés elsodorta a sokadik átdolgozáson átesett magyar II. ötéves tervet is: a pártvezetés és a kormány csak laza keretszámokat hagyott jóvá 1961. szeptemberben, hiszen nem lehetett tudni, ténylegesen milyen költségekkel jár majd a szövetségi köte-

lezettség teljesítése. Grecsko marsall ugyan 1961. decemberi levelével „lefújta” a szeptemberben kért extra növelést, de a márciusi protokoll teljesítése így is éppen elég feladatot jelentett. A megszabott menetrendre figyelemmel 1962. márciusban hagyta jóvá a Honvédelmi Tanács a távlati létszám- és kiadási keretet: 1964 végére 85 500 fős néphadsereget terveztek, és öt évre 23,5 milliárd Ft működési és fejlesztési kiadást. (Összehasonlításképpen: az 1962. évi nemzeti jövedelem 157 milliárd Ft volt.)

A kubai válság nyomán szovjet részről ismét felmerült az 1961. márciusi jegyzőkönyv módosítása. Grecsko közölte: a Magyar Néphadsereg egy részének olyan felszereltségűnek és feltöltöttségűnek kell lennie, hogy azonnal be lehessen vetni egy konfliktushelyzetben. Az MSZMP PB azonban 1962. szeptemberben *megvétőzta* Czinege Lajos ilyen irányú javaslatát, és részletes hatásvizsgálatokat várt a HM-től, hogy a gazdaságra és a költségvetésre milyen terhet róna az újabb létszámemelés és gyorsított beszerzés. Az elvégzett számvetés aztán arra is kiterjedt, hogy a fejlesztés újraindításától számba vegyék a kiadásokat. Eszerint 1959 és 1961 között a HM közel annyit költött haditechnikai importra, mint az azt megelőző 11 évben – nem túlzás tehát minőségi ugrásról beszélni, főként a honi légvédelem terén.

Az 1963. februárban aláírt új jegyzőkönyv 1965-ig 85 500 főben maximálta a Magyar Néphadsereg létszámát, a fegyverzeti korszerűsítés a tervidőszak végéig a legfontosabb eszközökből teljesíthetőnek tűnt. 1963 tavaszától teljes üzemmódban működött a Varsói Szerződés egységes légvédelmi rendszere, és az ekkor aláírt jegyzőkönyvek alapján megkezdődött az egységes sugárfigyelő- és jelzőrendszer kiépítése is a tagországokban. A néphadsereg szárazföldi erőinek gyenge gépesítettsége, a fegyverzet és az eszközök közel felének elavultsága miatt júniusban a Honvédelmi Bizottság megemelte a HM ötéves kiadási keretét, és a III. ötéves terv idejére már 92 000 fő körüli katonalétszámmal számoltak. Valójában ezt a létszámot már meg is haladta a Magyar Néphadsereg ekkorra, amit Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes külön szavá is tett az MSZMP PB 1963. szeptember eleji ülésén. A következő évi állami költségvetés összeállításánál azonban komoly egyensúlyi problémákra derült fény, így az addig tervezett forrásbővülés helyett méreates takarékosági csomaggal kellett szembesülnie a katonai vezetésnek. Mivel a nemzetgazdaság helyzete 1964 folyamán tovább romlott, a HM 1965. évi költségvetését is meg kellett kurtítani. A *Függelék* 7.6. táblázatából kitűnik, hogy a berlini, majd a kubai válsággal párhuzamosan kibontakozó fegyverkezési program ismét jelentős terhet rótt a gazdaságra, a katonai kiadások megemelkedése – több más tényező mellett – erőteljesen hozzájárult a recesszióhoz közeli állapot eléréséhez. A katonai beruházások és a haditechnikai import 1962–1964. évi megugrása ugyanakkor szükségszerű velejárója volt a modernizációnak.

A HM-nek a III. ötéves tervéből is vissza kellett vennie, mert az első változatot az MSZMP PB átdolgozásra visszaadta 1965 áprilisában. Czinege Lajos hiába hivatkozott az újratárgyalás során is arra, hogy a Varsói Szerződés EFEF ajánlásaihoz képest mennyivel szerényebb fejlesztést lehet majd végrehajtani az Or-

számos Tervhivatal által megszabott forrásokból, a PB – a súlyosbodó gazdasági nehézségek miatt – nem akceptálhatta a néphadsereg igényeit. Az 1966 nyarán jóváhagyott középtávú terv így csak lassúbb ütemű és csekélyebb beszerzésekre adott lehetőséget. Az 1967. áprilisi moszkvai jegyzőkönyvben is hiába kívánt (volna) a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erő Főparancsnoksága magasabb feltöltöttséget, nagyobb katonalétszámot és további technikai vásárlásokat, az állami költségvetés állandósuló deficitje mellett e mérsékelt tempóval kellett megelégedni.

Az 1950-es évek végére fokozatosan letisztult a KGM/B-hez tartozó vállalatok termelési profilja, majd több lépésben megszüntették a hadiipari szervezet különállását. A veszteségtérítési dotációt fokozatosan ki lehetett vezetni (már csak az Északmagyarországi Vegyiművek szorult rá 1959–1960-ban), és az ugyancsak százmilliós nagyságrendű ártámogatást levonva a haditechnikai vállalatok nettó 1,6 milliárd Ft-ot fizettek be az állami költségvetésbe 1959–1960-ban. Az 1960-tól megkezdett beruházások egyszerre célozták a civil profilok megerősítését, fejlesztését (csavargyártás, szerelvénygyártás stb.), illetve a katonai profilok teljes kiépítését (lokátorgyártás, katonai rádiók, infrastrukturális modernizálás a lőporgyártóknál). A haditechnikai termelés újbóli felfuttatása nemcsak azért járt nehézségekkel, mert hadianyaggyártás évek óta szinte alig volt, hanem többtucatnyi, technológiájában a korábbiaktól alapvetően eltérő új terméket kellett gyártásba venni.

Az 1961. márciusi Varsói Szerződés haderő-fejlesztési program hatásai több hónap múltán jelentkeztek a hadiiparban, októberre vált egyértelművé, hogy az egykor volt haditermelési kapacitások fél-kettő és fél év alatt reaktiválhatók. Az ipar mozgósítási kapacitásait – 1956 után első ízben – újra felülvizsgálták, és 1961 végén ismételten rögzítették. Ugyanakkor fény derült mintegy félmilliárd Ft-nyi beruházási igényre is, amelyek az előírt gyártási volumen tényleges eléréséhez szükségeltettek volna. Műszaki és pénzügyi okokból a fejlesztéseket mindenképpen csak több évre szét húzva lehetett végrehajtani, különösen a Nehézipari Minisztériumnál haladt vontatottan és alacsony kerettel ezek elvégzése – vélhetően a hatalmas petrokémiai beruházások elszívó hatása miatt.

A gépipar területén a III. ötéves terv egyik legnagyobb szabású katonai beruházása a páncélozott jármű (D-442 felderítő úszó gépjármű) kifejlesztése és gyártásba vétele volt Győrben. Egy évtized kihagyás után kezdődött újra ilyesfajta jármű hazai konstruálása,²⁴ amely rekordgyorsasággal, de jelentős többletforrással és korántsem az elvárt tulajdonságokkal készült végül el. A győri vagongyár vezetése 1963 elején belebukott a késlekedésbe, a gyártás elindítása végül Horváth Ede nevéhez fűződött, akinek irányítása alatt egy vállalatát szervezték

²⁴ 1951–52-ben a 39M Csaba páncélkocsiból kiindulva egy gumikerekes páncélauto, illetve egy lánctalpas lövésszállító páncélozott jármű tervei készültek el a HTI-ben, de a fejlesztést aztán leállították. Lásd Hajdú–Sárhídi (2005) 116. o.

az addigi Győri Szerszámgépgyárat és a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárat.²⁵ A már fegyverrel is rendelkező D-944 páncélozott szállító harcjármű kifejlesztése szerkezeti és technológia nehézségek miatt ugyancsak jelentős csúszással valósult meg, sorozatgyártása pedig minden erőfeszítés ellenére csak 1969-ben indulhatott el. A járműgyártás a győri projektnek köszönhetően másfél évtizedig legalább egyharmados arányt képviselt a hazai haditechnikai termelésből (lásd a *Függelék* 7.9. és 7.14. táblázatát), és jelentős mennyiségben exportáltak is. Ugyanakkor már a FUG gyártásának gazdaságosságát is messzemenően rontotta, hogy a szövetséges országok lényegesen kevesebb rendeltetést adtak fel a járműre, mint azt előzetes igénybejelentésüknél jelezték. E jelenség visszatérő problémájává vált az egyébként folyamatosan bővülő Varsói Szerződésen belüli hadiipari exportnak.

Logisztikai, műszaki és technológiai szempontból ugyancsak hatalmas kihívást jelentett az ipari nagyjavítás megszervezése a hazai vállalatoknál. Az érintett ipari tárca, a KGM szívesebben hagyta volna a feladatot a néphadsereg illetékes csoportfőnökségeire, ám a HM ragaszkodott e megoldáshoz. A jármű-, optika-, műszer-, híradás-technikai és repülőgép-javítás megszervezésének forrásigénye gyorsan emelkedett a körülmények felmérése során. 1964 tavaszán már közel 350 millió Ft beruházási igény mutatkozott, miközben korántsem volt biztos, hogy a kiépülő javítókapacitásokat a Magyar Néphadsereg igényei képesek lekötni. Jobb kihasználtsági mutatókat ott sikerült produkálni, ahol összefogtak a partnerországok: a lokátorjavításnál Csehszlovákiával alakult ki együttműködés és munkamegosztás.

A nemzetközi kooperáció lényegesen alacsonyabb mértékű volt a Nehézipari Minisztérium hadivegyipari vállalatainál, egyébként is csekély haditechnikai termelésükből alig exportáltak, és egyre inkább kiütköztek az 1950-es évek elején felépített üzemek technológiai hátrányai. A HM – a sztálini doktrína egyfajta maradványaként – mereven ragaszkodott a hatalmas háborús lőpor- és robbanóanyaggyártási kapacitás megtartásához, ám tényleges lőszerrendelések (így a beszállítói kötelezettségek) évről évre csökkentek. (Lásd a *Függelék* 7.7. táblázatának megfelelő sorait.) Az 1960-as évek közepén a Nehézipari Minisztérium kisebb felújításokkal, cserékkel, szerény beruházásokkal igyekezett javítani valamit a Nitrokémia, az Északmagyarországi Vegyiművek és a Bányagyutacsgyár termelőberendezésein, hogy a legveszélyesebb, legkritikusabb munkafolyamatokat kiváltsák. Erdemi megrendelés híján aligha lehetett kifizetődő bármifajta komolyabb beruházás, így a toldozgatás-foldozgatás évtizedekig folyt tovább. Az alacsony kapacitás-kihasználtság hasonlóan sújtotta a löveggégyártást és a lőszergyártókat, illetve az utóbbiak kooperációs partnereit is. Az állami kiadások lefaragása miatt a néphadsereg a minimális szintre szorította le a beszerzéseit, a hadiipari gépparkot így még az alkalmi civil megrendelésekkel is csak 5–10%-ban használták ki.

A löveggégyártás 1963 végén meg is szűnt, a kézfegyvereknél mutatkozott viszonylag stabil belföldi igény. A tüzérségi lőszer gyártása rendkívül alacsony

²⁵ Lásd részletesen Germuska–Honvári (2014).

szinten állapotodott meg, ennek negatív gazdasági hatásairól korábban olvashatunk. A Függelék 7.7. és 7.9. táblázata jól mutatja a híradás-technikai szakágazat előretörését: tucatnyi új termék gyártásba vételével majdnem megduplázódott a részesedése az évtized közepére a hadiipari kibocsátásból. A híradás-technikai szegmensben a szakosított termékek növekvő exportja biztosította a növekedést, a gyenge pontot itt az alkatrészellátás jelentette. A szovjetek saját iparuk tehermentesítése érdekében adták át a gyártási licenceket, ezért igyekeztek megszabadulni az alkatrészszállítástól is. Magyarországon – még a partnerországok igényeivel együtt is – lényegesen alacsonyabb szériaszámok futottak egy-egy berendezésből, így a hazai híradástechnika-elektronikai beszállítók nem szívesen vállalták a speciális, igen precíz munkavégzést igénylő alkatrészek előállítását. A háttérpar fejlesztésére (félvezetők, diódák, ellenállások, kondenzátorok stb. gyártása) több tízmilliót kellett költeni. Mindezzel együtt a híradás-technikai szakágazat produkálta a műszeripar mellett a legkedvezőbb exportgazdaságossági mutatókat (lásd 4.5. táblázat).

Az 1963–1965 között végzett különféle elemzések mind arra mutattak, hogy stagnáló vagy visszaeső hazai igények mellett a kivitelre termelő haditechnikai vállalatokat kell előnyben részesíteni, és a további fejlesztéseket azokra a szakágazatokra kell koncentrálni, amelyek rentábilisan exportálnak. A Függelék 7.8. táblázatából kiviláglik, hogy az 1960-as évek második felében az export többször megközelítette, vagy akár túllépte a hazai haderő felé történő értékesítést. A III. ötéves terv időszakában tehát a katonai és a civil iparfejlesztési célok és törekvések már egymást támogatva-kiegészítve haladtak, a gépipar erősödését hozó közúti járműgyártási program, majd a számítástechnikai kiemelt program lényegében ugyanarra a vállalati körre koncentrált, mint a hadiipari fejlesztések: a Csepel Autó, a Magyar Vagon- és Gépgyár, a Videoton stb. A kettős profilú nagyvállalatok ezekben az években váltak a hazai ipari export húzóerejévé. A hadiipari vállalatok civil profiljának megerősítését és felfuttatását is a KGST szakosodás és a kivitel bővítése segítette – elég csak a Bakony Művekre átkeresztelt veszprémi gyalogságilőszer-gyárra gondolni, amely a magyar–szovjet és magyar–lengyel autóipari együttműködésnek köszönhetően jutott biztos megrendelésekhez.²⁶

Az 1960-as évek közepén mutatkozó gazdasági nehézségek, a gazdaságirányítási rendszer működési zavarai ugyanakkor kikényszerítették valamifajta reform elindítását is. Más KGST-országokban is voltak ilyen törekvések, a legradikálisabb és legmélyebb változásra mégis a magyar rendszerben került sor. A piaci elemeket azonban adaptálni kellett a hadseregellátásra és a haditechnikai termelésre: ezt úgy oldották meg, hogy fenntartották az utasításos termelést ezen a területen, ugyanakkor jogszabályban rögzítették, hogy emiatt hátrány nem érheti az adott vállalatot.

1968–1979

Az új gazdaságirányítási rendszer elindításával párhuzamosan merült fel az igény a korábbi évek honvédelmi fejlesztéseinek értékelésére. A HM vezetése – jelentéseiben és előszóban az MSZMP KB és PB ülésein – rendre azt hangsúlyozta, hogy jelentős előrehaladás történt a Magyar Néphadsereg modernizálásában, ám annak mértéke még mindig elmarad a szövetségi elvárásoktól. A pártvezetés ellenben a lakosság elért életszínvonalát féltette az elszaladó katonai kiadásoktól, ezért kívánta valami módon maximálni a HM költségeit. Erre 1968. novemberben került sor, amikor az MSZMP PB a nemzeti jövedelem 4,5%-ában rögzítette a hadsereg jövődöbeli ráfordításait. A védelmi szektor széles körű felülvizsgálatához a különféle szakbizottságok alapos tanulmányokat készítettek, amelyek tárgyyszerűen elemezték az 1950 óta eltelt két évtized folyamatait. (Ezekből a könyv különböző fejezeteiben bőszegesen merítettem.)

Már 1969 nyarán vitát váltott ki a tárcák között a 4,5%-os plafon számításának módja, a HM igyekezett további forrásokat kicsikarni a technikai modernizációval együtt járó létszámnövekedéshez és a katonák életkörülményeinek javításához. Az 1970 nyarán elfogadott IV. ötéves terv összességében biztosította a folyamatos fejlesztést: 50%-kal több beszerzésre adott lehetőséget, ugyanakkor új terhet jelentett, hogy a Szovjetunió a továbbiakban nem kívánt hitelt nyújtani a haditechnikai szállításokhoz. 1970 végén a Honvédelmi Bizottság több mint 120 000 fős béke- és közel 300 000 fős mozgósítási létszámot hagyott jóvá. Egy évvel később a háborúra való felkészülés elveit hozzáigazították a rakétafegyverekkel megvívandó küzdelem követelményeihez: az „M”-tervet felváltotta a „SZÉ”-terv, és a haditermelésre való hosszadalmas átállás helyett a békeidőszaki tartalékképzést helyezte a felkészülés középpontjába. Az új doktrína azzal számolt, hogy a nemzetközi feszültség növekedése és a tényleges háborús összeütközés között talán csak néhány nap telik el, így szinte értelmetlenné vált az esetleg hónapok elteltével beindítható mozgósítási kapacitások fenntartása. A kapacitásrögzítések feloldására azonban nem került sor, bármi ilyen intézkedést mereven ellenzett a HM.

A haderőfejlesztés 1971–1972-ben az eltervezett pályán haladhatott, 1973-ban azonban ismétetlen elégedetlenkedett a HM az elégtelennek bizonyuló költségkeret miatt. (A Függelék 7.11. táblázatában a katonai kiadásokat az 1989-ben közölt nemzeti jövedelem adatokhoz viszonyítottam, amelyek a számítási módszertan változásai miatt eltérnek az akkoriban számítottól. Emiatt fordulhat elő, hogy a források szövegében szereplő, akkori számításokon alapuló arányszámok nem egyeznek a táblázatban szereplővel.) A keretbővítés helyett azonban a beszerzések átütőméréséről kellett döntenie a Honvédelmi Bizottságnak 1973 októberében, az olajválság kirobbanása ugyanis érzékenyen érintette a külkereskedelemre utalt hazai gazdaságot. A jelentős harcokcsi-, páncélozottjármű- és rakétabeszerezésekkel 1974 végére a Magyar Néphadsereg első lépcsős hadosztályai elérték a Varsói Szerződés haderők átlagos harcértékét, a teljes haderő tehát összességében még

²⁶ A civil iparfejlesztésről lásd részletesen Germuska (2012b) 59–60. o.

azt sem ütötte meg. A világpiaci nyersanyagárak radikális emelkedése, a külkereskedelmi cserearányok romlása, az állami költségvetés deficitjének megugrása miatt a kiadások visszafogása elkerülhetetlen volt, a takarékossgot azonban nem a lakosságon, hanem a közületeken kezdte a kormány. Hiába érvelt tehát a honvédelmi miniszter a Honvédelmi Bizottság előtt 1974 októberében, hogy a Varsói Szerződés kötelezettségeinek éppen csak az alsó határát teljesíti Magyarország, az Országos Tervhivatal év végén csak egy „mérsékelt ütemű” hadseregfejlesztést ítélt finanszírozhatónak. A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága ajánlásai és a megvalósítható beszerzések között mind nagyobb szakadék nyílt (lásd az 5.1. táblázatot), a csökkentett programot azonban Moszkvával is sikerült fogadtatni.

1975 végén fordított helyzet állt elő, mint 1961 őszén: míg a berlini válság idején a nemzetközi katonai helyzet miatt kellett vázlatos formában elfogadni az ötéves népgazdasági tervet, addig 1975-ben a világ gazdasági helyzet és a hazai gazdaság bizonytalanságai miatt kellett óvatosan tervezni a hadsereg fejlesztését. A néphadsereg V. ötéves tervében tovább csökkenő hazai beszerzéssel számoltak a hadvezetés: a gazdaságossági okokból szűkülő termékpalletájával a haderő igényeinek mind kisebb részét volt képes kielégíteni a hazai hadiipar – 14 százalékpontot esett e mutató az előző tervidőszakhoz képest (lásd az 5.2. táblázatot). A honi légvédelem átfegyverzése csak importtechnikával valósulhatott meg, csak úgy, mint a tüzérő és a mozgékonyosság növelése. 1977–1978-ban a Varsói Szerződésnek a helsinki folyamat ellenére elindított újabb nagyszabású fegyverkezési programja elől nem lehetett kitérni, legfeljebb bizonyos kevésbé fontos elemeit időlegesen elhalasztani. A 7.11. táblázat adatai jelzik is, hogy néhány takarékosabb esztendő után 1978-ban ismét megugrott a katonai költség. Az újonnan rendszerbe állított technikákhoz (Akacia és Gvozdjika önjáró tarackok, Nyeva és Volhov légvédelmi rakétarendszerek stb.) ugyanakkor csak belső átcsoportosítással lehetett biztosítani a szükséges katonalétszámot, így az 1970-es évek végére erőteljesen csökkent a meglévő alakulatok feltöltöttsége. Az évtized úgy zárult, hogy sikerült megőrizni a kényes egyensúlyt a nemzetgazdaság teherviselő képessége és a szövetségi elvárások teljesítése között, a Magyar Néphadsereg korszerű vadászgépekkel és harckocsikkal rendelkezett, légoltalmi képessége és lövészcsapatainak védettsége jelentősen javult.

A gazdasági reformot bármilyen gondosan készítették is elő, bármilyen körültekintéssel igazították a védelmi terület sajátosságaihoz, mégis meglepő gyorsasággal, alig néhány hónapon belül kiütköztek az előző években megoldatlanul maradt gondok. Az alacsonyan kihasznált, de működésben tartott melegkapacitások, illetve a használaton kívüli hidegkapacitások megtartása tetemes többletköltséget jelentett addig is a vállalatok számára, ám eredménymutatóikat csak a reformot követően csúfították el ennyire e pluszköltségek. Márpedig az új rendszer a későbbi fejlesztések, a bankhitelek, a prémiumok szempontjából kedvezőtlenebb kategóriába sorolta a ráfizetéses vállalatokat. A szakágazatok között tovább mélyült a szakadék a pénzügyi eredményesség szempontjából: míg a katonai műszer-

ipar és híradástechnika még a hasonló civil üzemeknél is jobban teljesített, addig a lőszergyártás és a hadivegyipar csak állami dotációkkal voltak életben tartható. A lőszergyártásnál kisebbik rosszat még mindig inkább az exportszubvenciók biztosítása jelentette, mert úgy legalább működésben lehetett tartani az üzemeket. A lőpor- és robbanóanyag-gyártásnál viszont még a Balatonfüzfő és Sajóbáony közötti feladatmegosztással (Északmagyarországi Vegyiművek – TNT és gyalogsági lőpor, Nitrokémia – főként tüzérségi lőpor) sem lehetett a kritikus szint fölé emelni a megrendelések volumenét. Ráadásul az idejélmúlt technológiák gyengébb és megbízhatatlanabb termékminőséget biztosítottak, több élőmunka-ráfordítással, komoly egészségügyi kockázatokkal üzemeltek, lecserélésük viszont már az 1960–1970-es évek fordulóján sok száz milliós beruházást igényelt volna, amelynek megtérülése igencsak kérdéses volt. A javítóvállalatok pénzügyi mutatóit a munkájuk jellegéből adódó hatalmas raktárkészletek rontották, hosszas vita után úgy lehetett a gordiuszi csomót átvágni, hogy e készleteket „M”-tartalékká nyilváníthatták, amely aztán mentesült az adófizetési kötelezettségek alól.

A kivitelben élenjáró vállalatoknál, ahol a képződő profit megfelelő forrást jelentett a hitelek majdani visszafizetéséhez, komoly technológiai fejlesztések kezdődtek: a legidősebb gépparkkal rendelkező FÉG-nél csak úgy, mint a civil és katonai híradástechnikában egyaránt kulcsszereplő Videotonnál. E két nagyvállalati fejlesztésnél, majd az 1970-es évek szinte valamennyi haditechnikai nagyberuházásánál egyértelműen megfigyelhető volt az a törekvés, hogy a modernizációt bankhitelekkel kellett finanszírozni, vissza nem térítendő állami juttatásban már csak a leggyengébb mutatókkal rendelkezők részesülhettek (pl. hadivegyipar). Ugyancsak feltűnő, hogy a technológiai korszerűsítésnél mind nagyobb mértékű nyugati gépbeszerzéssel találkozunk, mert a KGST-piacon hiánycikknek számítottak a magas precizitású, hatékony termelő-berendezések.

Az exportlehetőségek gyors bővülését hozta a haditechnikai vállalatoknak az 1967-es arab–izraeli háborút követő közel-keleti újrafegyverkezés. Egyiptomi és Szíria (majd később Irak) szovjetbarát rendszerei hatalmas mennyiségű haditechnikát igényeltek, a KGST-n belüli specializáció következtében Magyarország kézifegyverekkel, légvédelmi lövegekkel, páncélozott járművekkel és híradástechnikai eszközökkel tudott részt vállalni a zsírosnak tűnő üzletből. A váratlanul befutó megrendelések nyomán még a diósgyőri löveggyártást is érdemes volt több év szünet után újraindítani, és amint a Függelék 7.15. táblázata mutatja, az arab országok vásárlásai nyomán a fejlődő országok mind nagyobb súlyt képviseltek a magyar haditechnikai kivitelben.

A IV. ötéves hadiipari terv kulcsszava is az export volt: számos szakosított termékből, főként híradás-technikai cikkekből már Varsói Szerződés-szintű ellátási felelőssége volt magyar vállalatoknak, a középtávú terv tovább bővülő kivitel mellett a kibocsátás másfélszeres növekedésével számolt. Ezt az expanziót azonban csak jelentős állami támogatással lehetett megvalósítani: a masszívan ráfizetéses lőszergyártók mellett átmeneti ideig híradás-technikai cégeket is szubvencionálni kellett, amíg a sorozatgyártással nem csökkentek elfogadható szintre ráfordítá-

saik. A dinamikusan fejlődő haditechnikai vállalatok növekedését további egyedi preferenciákkal segítette az állam: dolgozók extra bérpótlékban részesültek, hozzájárulást kaptak a műszaki fejlesztésekhez és százmilliós nagyságrendben kiegészítették forgóalapjukat. Az 5.8. és az 5.10. táblázatokat összevetve ugyanakkor azt látjuk, hogy a mozgósítási doktrína módosulása ellenére szinte ugyanannyit költött az állami költségvetés a kapacitások fenntartására, mint az összes többi fajta vállalati támogatásra. A dotációk megoszlásából az is kiviláglik, hogy amíg az exportáló gépipari vállalatok – többnyire megtérülő – fejlesztésekre tudták fordítani az állami pénzeket, addig a kivitelből alig részesülő hadivegyiparban elavult termelőegységeket konzerváltak hasonló összegekből. Utóbbi szakágazat csapdába került az 1970-es évek elejére: saját forrásuk nem volt a fejlesztésre, hitelről kedvezőtlen gazdasági mutatók miatt nem is álmodhattak, az állam pedig éppen az ígéretes ágazatokba igyekezett koncentrálni beruházási forrásait. Stratégiai okokból mégsem lehetett felszámolni az Északmagyarországi Vegyiművek, a Nitrokémia vagy a Chinoin hadikapacitásait, így kisebb investíciókkal igyekeztek működésképesen megtartani gyártósoraikat.

Ahogy a III. ötéves terv idején a járműgyártás, úgy a IV. ötéves tervben a híradástechnika és a műszeripar képezte a húzóágazatot a hazai ipari termelésben. Az ún. szelektív fejlesztési politika (az exportképes, nyereséggel dolgozó ágazatok kiemelése) az 1970-es évek első felében a beruházási forrásokat is úgy csoportosította, hogy a gépiparon belül a járműgyártók (25–33%) mögé a második-harmadik helyre a híradástechnika és műszeripar zárkózott fel 16–20%-os, illetve 8–12%-os részesedésével.²⁷ Ebbe a trendbe illeszkedett a Videoton, az FMV, a Telefongyár, a Gamma vagy a Mechlabor nagyszabású korszerűsítése, amelyeknek köszönhetően mind bonyolultabb híradó- és felderítő eszközök, éjszakai irányzékok, nukleáris műszerek kerültek ki jelentős mennyiségben a gyárakból. (A legyártott termékeket lásd részletesen a Függelék 7.12. táblázatában.) A katonai híradástechnika korabeli súlyát jelzi, hogy a teljes hazai híradás-technikai termelés egyötödét tette ki, másfelől e szakágazat adta a magyar haditechnikai kivitel 70%-át, részesedése a haditechnikai kibocsátásból évről évre növekedett (lásd a 7.14. táblázatot).

1974 tavaszára a nemzetközi együttműködési tárgyalások alapján látható volt, hogy az ötéves terv végével kifut a speciális teherautó gyártása, kérdéses volt a páncélozott jármű gyártásának folytatása, tovább csökkent a tűzérési lőszerigény, a partnerországok mérsékelték híradás-technikai rendeléseiket. Létfenntosságú volt tehát nagy értékű, fajsúlyos haditechnikai termékek gyártásba vétele, különben akár 35%-os termeléscsökkenéssel kellett szembenézni 1980-ig. A Honvédelmi Bizottság a haditechnikai termelés növelése mellett tette le a voksát 1974 májusában, ám a szóba jöhető eszközök (Sztrela rakétakomplexum, BTR harcjármű, Vasziljok aknavető, Gvozdjika lövegrész) mindegyikéről rövidesen kiderült, hogy adott feltételek mellett gazdaságtalan a hazai előállításuk. Presztízsokból és a DIGÉP távlati leterhelése érdekében Magyarország mégis elvál-

²⁷ Germuska (2012b) 69. o. 4. táblázat.

alta a két löveggyártási feladatot, biztosítva a szükséges ártámogatást. A Varsói Szerződés–KGST-exportszállításoknál mind ádázabb árviták zajlottak: a magasabb hazai termelési költségek, a kisebb szériaszámok, a szabályozórendszer eltérései miatt a Magyarországon gyártott eszközök eladási árát képtelenségnek tűnt a szovjet árszintre leszorítani, a szövetségesek viszont nem akarták elfogadni a magyar gyártók jogos többletigényeit.

Az 1975. novemberben elfogadott V. ötéves haditechnikai terv bővülő termelést és exportot tűzött célul, az addigi növekedési dinamikát azonban csak az előző tervidőszakot meghaladó beruházásokkal lehetett megalapozni. Nemcsak az új termékek gyártásba vétele igényelt újabb investíciót, hanem a kézfegyver- és lőszergyártó kapacitások, illetve a hadivegyipar rekonstrukciójának megkezdése is – mintegy 3,3 milliárd Ft értékben. A hadi híradástechnika további expanzióját immár hazai fejlesztésű, korszerű számítástechnikai és felderítő termékek is segítették, ezek a KGST-n kívül is igen keresettek voltak. Ugyanakkor a hadiipar egyre kevésbé tudott eleget tenni az 1958-as alapelvekben lefektetett elvárásoknak, miszerint az alapvető eszközökből minden tagországnak önellátónak kell lennie. Magyarország legfeljebb gépkarabélyokból és a hozzá való lőszerből volt erre képes, más gyalogsági fegyverekből és lőszerből, de főként a rendszerben lévő tűzérési eszközök lőszeréből nagybani behozatalra szorult. A harmadik világba irányuló szállítások most már nemcsak a kapacitások kitöltése szempontjából kaptak kiemelt szerepet, hanem a dollárbevétel fokozásával hozzájárultak a tőkés külkereskedelmi mérleg javításához is.

Az 1950-es évek elején kiépített lőpor- és robbanóanyag-gyártó üzemek műszaki elavulása az 1970-es évek második felére olyan mértékűvé vált, hogy azok már nem feleltek meg a hatályos munka- és balesetvédelmi előírásoknak, a veszélyes kézi munkavégzésre már a külön pótlékokkal is alig lehetett munkaerőt találni, a kieső gépek pótlására egyre kevésbé volt mód (azokat már nem gyártották stb.). A Nehézipari Minisztérium ezért átfogó modernizációt javasolt, ennek milliárdos forrásigénye azonban messze meghaladta az ágazat lehetőségeit. A gyalogsági- és tűzérésigélszer-gyártóknál sem volt sokkal jobb a helyzet: a KGM vállalatai hiába tartották karban a lehető leggondosabban az „M”-kapacitások gépparkját, ellenőrizték rendszeresen a hidegtartalékok leszerelt gépsorait és dokumentációit, azok felett ugyancsak eljárt az idő. A megkezdett felújításoknál a Szovjetunióra egyre kevésbé lehetett számítani a technológia és a gépek beszerzésénél: több esetben a magyar igényt sokszorosán meghaladó gyártósorokat tudott csak felajánlani, vagy ha vontatott tárgyalások után született is megegyezés, elhúzódtak a szállítások. Így Magyarország ezeknél a beruházásoknál is arra kényszerült, hogy Nyugatról, dollárért szerezze be a korszerű technológiákat – legyen szó robbanóanyag-gyártásról (Északmagyarországi Vegyiművek), számítástechnikáról (Mechlabor), műszerekről (MOM – giro-teodolit) vagy fegyvergyártásról (FÉG).

A folyamatos állami támogatással fenntartható, ugyanakkor egyre kevésbé hadra fogható, elavult mozgósítási kapacitások megtartása körül 1973 után 1977-ben újultak ki ismét a szakmai viták. Már az Országos Tervhivatal is radikális kon-

cepcionális váltást javasolt, különösen annak fényében, hogy a Varsói Szerződés új átfegyverzési programja nyomán számos olyan eszköz kerül ki a rendszerből, amelynek gyártási képességéhez addig méreven ragaszkodott a katonai vezetés. A Honvédelmi Bizottság 1977. augusztusi határozatában ugyan nem szüntette meg a kapacitásrögzítés rendszerét, de leszögezte: csak olyan rekonstrukció engedélyezhető, amelyek javítják az adott kapacitás gazdaságos kihasználását, illetve az új kapacitásokat csak a békeidőszaki és exportigényekre szabad méretezni. Az új szempontok alapján került sor 1977–1978 fordulóján a gyalogsági löszergyártás ismételt felülvizsgálatára, de a félmilliárd Ft-ot meghaladó felújítási igényt maga a KGM is értelmetlennek tartotta, így inkább a meglévő gépparkkal javasolta előre legyártatni a hadsereg „M”-igényét.

Az egyetlen hazai löveggyárnál nem a megrendelések hiánya, hanem éppen ellenkezőleg, a túlvállalás vezetett a vállalat pénzügyi megroggyanásához. A DIGÉP válságos helyzetbe kerülését a rossz vállalatvezetési döntések, az eltaktikázott nemzetközi megállapodások és az árproblémák együttesen okozták. A műszaki vezetők javaslata ellenére Diósgyőr vállalta két eltérő jellegű fegyver egyidejű gyártását (Vasziljok, illetve Gvozgyika lövegrész) úgy, hogy közben a dollárbevétel fokozása érdekében változatlanul gyártásban maradt a korábbi fő terméke (Sz-60-as). Már a dokumentáció átadásától sorozatos csúszások voltak, majd a gyártásbevezetés technológiai és szervezési problémák miatt késett. Az automata aknavető, majd a lövegrész kiviteléhez hiába kapott a vállalat állami szubvenciót, adósságspirálba sodródott, és csak sorozatos banki engedményekkel lehetett szanálni az üzemet.

Ahogy az esetleges rekonstrukcióknál részletes költség-haszon elemzések készültek, úgy a vállalatok haditechnikai termelésének jövedelmezőségét is folyamatosan monitorozták az 1970-es évek elejétől. A sokrétű támogatásoknak köszönhetően, amelyeket más címen a civil vállalatok is igénybe vettek, a KGM hadiipari vállalatai biztos profitot tudtak kimutatni. A legalacsonyabb eszköz-arányos nyereséget a jármű-, a kézifegyver- és a löszergyártók produkálták, a finommechanikai és híradás-technikai cégek 20% körüli haszonnal dolgoztak az évtized elején. Az 1970-es évek közepén a legnagyobb haditechnikai vállalatok nyereségességben hozták a gépipari átlagot, a képet itt már nemcsak az általuk gyártott termék jellege árnyalta, hanem az is, hogy rubel- vagy dollárpiacra exportáltak. A világszerte ármozgások miatt a KGST-ben bevezetett ún. csúszóár elve a hadiiparban is folyamatos ár és jövedelmezőség-elemzést tett szükségesé. A Pénzügyminisztérium és az Országos Tervhivatal vállvetve „harcolt” azért, hogy a hadiipari termelés alakításánál a gazdaságossági kritériumokat legalább annyira vegyék figyelembe, mint a honvédelmi szempontokat. A Hadiipari Kormánybizottság 1976. januári határozatában elő is írta a nyereségesség évenként alakulásának elemzését. E profitvizsgálatok eredményéről csak 1977-ből sikerült beszámolót találni, az viszont a KSH adataiból jól nyomon követhető (lásd az 5.13. és 5.14. táblázatot), hogy a deficit elszaladása miatt az állami költségvetés mind kevesebb támogatást tudott nyújtani a haditechnikai vállalatoknak.

Az olvasó joggal teheti fel a kérdést, hogy a hadiipari vállalatokat segítő külön-

féle preferenciák mennyire számítottak kivételesnek, vajon arányaiban nagyobb támogatásban részesültek-e, mint a civil cégek? Átfogó iparági és nemzetgazdasági vizsgálatok hiányában egyik kérdésre sem lehet pontos választ adni, inkább csak az arányokat lehet érzékeltetni. 1977-ben például a KGM és a NIM haditechnikai vállalatai különféle jogcímen összesen 413 millió Ft (lásd az 5.13. és 5.14. táblázat) támogatásban részesültek az állami költségvetéstől. A PM 1977. augusztusi tájékoztatójából tudható, hogy ugyanabban az évben az ipari szektor támogatására 114 milliárd Ft-ot, a mezőgazdasági szövetkezetek támogatására pedig további 14,9 milliárd Ft-ot irányoztak elő a büdzsében.²⁸ Miközben tehát az állami költségvetés kiadásainak a 35%-ára rúgtak a dotációk, az iparvállalatoknak nyújtott támogatások nem egészen 0,4%-át kapták hadiipari cégek. Ez nem tűnik különösebben kiugró támogatási aránynak, így megkockáztatható az az állítás, hogy dotációs igényük többnyire belesimult az ipar átlagába.

Az évek óta vergődő hadivegyiparra három halálos kimenetelű, súlyos ipari baleset irányította rá a figyelmet. A Nitrokémiánál 1977. augusztusban és novemberben történt (összesen 6 halálos áldozattal járó) két robbanás nyomán részletelesen számba vették az üzemek állapotát és a tényleges fejlesztési igényt: ez 3,2 milliárd Ft-ra rúgott a vállalat számításai szerint, és a rekonstrukciót csak Nyugatról beszerezhető technológiával tartották végrehajthatónak. A Nehézipari Minisztérium Iparszervezési Főosztálya 1978. februárban már úgy tette fel a kérdést, hogy szükség van-e egyáltalán hazai robbanóanyag-gyártásra? A teljes szakágazat felleltározása után, a tőkés import hátrányait és a presztízsszempontokat kidomborítva a főosztály végül arra jutott, hogy 3,5–4 milliárd Ft beruházásával érdemes lenne megújítani a hazai robbanóipari üzemeket. Adott gazdasági helyzetben a fűzfői üzem kijavítása kezdődött el, és hosszas vita kezdődött a sajátbányai TNT-üzem teljes rekonstrukciójáról – optimista exportlehetőségekkel kecsegtetve a döntésre jogosult Honvédelmi Bizottságot.

A hadivegyiparban tapasztalt állapotok, a löveggyártás nehézségei és a formálódó szövetségi igények már 1977 őszén elindították a távlati tervek készítését a hadiiparban, és az újragondoláshoz újabb szempontokat adtak az MSZMP hosszú távú külgazdasági irányelvei. Noha a magyar ipar „kemény termékekkel” is jelen kívánt lenni a nemzetközi hadiipari együttműködésben (például lövegek), a távlati igények a híradástechnika további erősödését determinálták: egyrészt újabb szovjet licencek átvételével, másrészt a hazai fejlesztésű rádiófelderítő eszközök Varsói Szerződésen kívüli exportjával. A Hadiipari Kormánybizottság mindezek alapján elindította egy távlati fejlesztési koncepció kidolgozását, amely több lépésben, mind nagyobb apparátus bevonásával készült. 1979 tavaszára elsőként a tüzérségi löszergyártása és a hadivegyipar fejlesztési lehetőségeit elemző tanulmányok születtek meg. Előbbi arra jutott, hogy az 1980-as évekre jelzett hazai igények alapján nem érdemes milliárdos felújításba fogni. Utóbbinál az ek-

²⁸ Az 1977. évi pénzügyi helyzet várható alakulásáról és az 1978. évi állami költségvetés irányelveiről. 1977. augusztus hó. MNL OL XIX-A-121-b 41. d.

korra kritikussá váló biztonsági helyzetet emelte ki a vizsgálat: az immár elkerülhetetlen átfogó iparági rekonstrukcióra 1990-ig 6 milliárd Ft-ot kért a Nehézipari Minisztérium. Az 1979. júniusi sajbábonyi, 13 halálos áldozattal járó katasztrófa drámaian zárta le a vitát, hogy átépítendő-e a TNT-üzem vagy még megkísérlik tovább működtetni.

Az 1970-es évek második felében – az MNB-vel, a PM-mel, az Országos Tervhivatallal, illetve az Állami Tervbizottsággal szemben – egyre komolyabb szerephez jutott az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága a gazdasági döntések előkészítésében. Ez történt a hadiipar esetében is: a korábbi ötéves tervek szokásos szakmai egyeztetési körein kívül (HM – ipari minisztériumok – PM – Külkereskedelmi Minisztérium – OT) ezúttal a Pártközpont kívánta a fejlesztési irányelveket meghatározni. Az Országos Tervhivatal 1979. augusztusban terjesztette elő a koncepciót, amely az export további bővülésével számolt, és a technológia-intenzív szakágazatokra kívánta koncentrálni a fejlesztési forrásokat, a többieknél mindössze a szinten tartást kívánt célul tűzni. A konkrét tervek megfogalmazásánál minden korábbinál több szempontnak kellett eleget tenni: a honvédelmi követelményeknek, a gazdaságosságnak, az általános iparfejlesztési prioritásoknak és a külgazdasági egyensúly javításának. A Gazdaságpolitikai Bizottság 1979. szeptemberben, majd a Honvédelmi Bizottság 1980. júniusban a haditechnikai termelés másfélszeres növelésével és az export megduplázásával látta megvalósíthatónak e célokat, ehhez az 1980. novemberben véglegesített VI. ötéves terv közel 6 milliárd Ft beruházási keretet biztosított.

A magyar haditechnikai termelés az 1970-es évek végére radikálisan átalakult az egykori középgepiparhoz képest – a célzott fejlesztéseknek és a kiemelkedő kutatás-fejlesztési tevékenységnek köszönhetően. Kibocsátásának több mint felét magas hozzáadott értékű híradás-technikai és műszeripari cikkek tették ki, exportja a duplája volt a belföldi eladásainak, és kemény versenyben jutott megrendelésekhez olyan nagybani vásárlóknál, mint például az Indiai Hadsereg. (Lásd a Függelék 7.13.–15. táblázatait.) A szakosított KGST-szállítások és a saját fejlesztések harmadik világbeli eladása többnyire jól kiegészítették egymást, a gazdasági válság ellenére az élenjáró hadiipari vállalatok, mint a Gamma, a Mechlabor, a Labor Műszeripari Művek, a Videoton szinte töretlen ütemben növekedtek. Talán túlzás lenne a hadiipart az 1970–1980-as évek gépipari húzóágazatának nevezni, az azonban bizonyos: nem koloncként lógtak többé a nemzetgazdaság nyakán, hanem tetemes dollár- és rubelbevétellel javították a magyar külkereskedelmi mérleget.

FÜGGELÉK

TÁBLÁZATOK

7.1. táblázat. Az 1950 és 1953 között gyártott haditechnikai cikkek mennyisége a vállalati minőségi átvétel (MEO) alapján.

Forrás: A D/I Nehézfémipari Főosztály tervteljesítése. 1951. február 8. MNL OL XIX-A-98 206. d.;

A Nehézfémipari Főosztály 1951. évi tervjelentése. 1952. január 25. MNL OL XIX-A-98 215. d.;

A HT 57/6/1953. sz. határozata – A KÖM 1952. évi tervteljesítése. 1953. február 23.

és a HT 58/6/1953. sz. határozata – A KGM 1952. évi hadfelszerelési tervének teljesítése.

1953. február 23. MNL OL XIX-A-98 226. d.;

A KGM/B (középgépipar) 1953. évi tervteljesítése. 1954. április 12. MNL OL XIX-F-6-kb 78. d.;

Jelentés az Északmagyarországi Vegyiművek hadiipari tevékenységének értékeléséről.

1971. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.;

Nitrokémia Ipari telepek: Beszámoló a vállalat 1950–1970. évi haditechnikai tevékenységéről,

valamint a tevékenység távlati fejlesztéséről. 1971. november 9. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.

	1950	1951	1952	1953
Tüzérségi fegyver (db)				
76,2 mm-es ágyú	–	100	138	–
122 mm-es tarack	–	339	135	49
57 mm-es páncéltörő ágyú	–	–	1	498
37 mm-es légvédelmi ágyú	–	262	502	374
85 mm-es légvédelmi ágyú	–	154	443	366
57 mm-es légvédelmi géppágyú	–	–	–	–
82 mm-es aknavető	–	–	595	–
120 mm-es aknavető	–	–	10	–
Összesen	–	855	1824	1287
Gyalogsági fegyver (db)				
7,62 mm-es 48M puska	–	119400	65380	25110
7,62 mm-es 48M karabély	–	–	73050	91605
távcsöves puska	–	–	400	3700
7,62 mm-es 48M pisztoly	–	16800	50959	20330
7,62 mm-es géppuska	–	–	40	3018
7,62 mm-es géppisztoly	–	60300	123353	2500
7,62 mm-es golyószóró	–	5500	13319	3057
6 mm-es kispuska	–	–	–	8787
Összesen	–	202000	326501	158107

	1950	1951	1952	1953
Tüzérségi lőszer (db)				
37 mm-es gránát	–	95 800	191 300	433 200
37 mm-es gránát, gyújtó nélkül	–	–	391 600	–
45 mm-es gránát	–	–	200	150 000
Tüzérségi lőszer (db)				
57 mm-es gránát	–	–	–	435 900
76 mm-es gránát	–	238 800	936 967	139 300
85 mm-es gránát	–	242 000	932 988	900 900
85 mm-es gránát, gyújtó nélkül	–	–	375 300	–
122 mm-es gránát	–	124 600	294 981	120 300
122 mm-es gránát, gyújtó nélkül	–	–	282 800	–
82 mm-es aknagránát	–	517 800	2 158 145	936 000
120 mm-es aknagránát	–	–	162 440	194 400
120 mm-es aknagránát, gyújtó nélkül	–	–	116 300	–
Lőszer összesen, gyújtó nélkül	–	–	1 166 000	–
Lőszer összesen	–	1 219 000	4 677 021	3 310 000
Gyújtó (db)				
MG-37-M	–	–	20 000	685 300
KTM-1-M	–	–	1 074 200	283 900
KTM-1-U	–	–	21 000	–
RGM-2-M	–	–	115 700	531 300
GVZM-7-M	–	–	74 900	310 600
M-5-M	–	–	139 000	845 000
T-5-M	–	–	7 000	1 050 800
Összesen	–	–	1 451 800	3 706 900
Gyalogsági lőszer (ezer db)				
7,62 mm-es puska, golyószóró	–	8 412	105 800	76 447
géppuska	–	27 731	–	–
7,62 mm-es pisztoly, géppisztoly	–	54 287	130 200	79 357
7,62 mm-es speciális lőszer	–	–	–	15 052
Összesen	–	90 430	236 000	170 856
Akna (db)				
Fémhak (harckocsiakna)	–	–	368 500	117 000
Fahak (harckocsiakna)	–	–	110 600	141 000
Összesen	–	–	479 100	258 000
Kézigránát (ezer db)				
42M	–	3 572	12 185	n. a.

	1950	1951	1952	1953
Finommechanikai és optikai eszközök (db)				
Lőelemképző	294	n. a.	48	132
Lokátor	–	–	9	n. a.
Löveg- és aknavető irányzék	620	n. a.	630	2 771
Távcső/látcső	16 071	11 620	n. a.	5 064
Táv mérő (1 m, 3 m és 4 m)	–	23	395	389
Lőpor, robbanóanyag, pirotechnikai eszköz				
TNT (tonna)	1 123	4 004	4 913	5 607
Nitropenta (tonna)	4	5	4	83
Tetrit (tonna)	–	–	63	99
Pentritol (tonna)	50	40	–	25
Oldószeres gyalogsági lőpor (tonna)	434	388	782	360
Oldószer nélküli tüzérségi lőpor (tonna)	1 539	2 764	3 939	2 669
TNT préstest (ezer db)	–	–	1 968	343
Pirotechnikai eszközök (fényjelző, világítótöltény stb., ezer db)	413	2 069	2 453	1 129
Híradás-technikai cikkek				
Távbeszélő készülékek	–	–	8 655	n. a.
Különböző rádiókészülékek	–	–	1 822	n. a.

7.2. TÁBLÁZAT. A hadiipari szektor termelése 1950 és 1958 között, ezer Ft-ban.

Forrás: 1950: A D/I Nehézfémipari Főosztály tervteljesítése. 1951. február 8. MNL OL XIX-A-98 206. d.;

1951: A Nehézfémipari Főosztály 1951. évi tervjelentése. 1952. január 25. MNL OL XIX-A-98 215. d.;

1952: a HT 57/6/1953. sz. határozata – A KÖM 1952. évi tervteljesítése. 1953. február 23. és a HT 58/6/1953. sz. határozata

– A KGM 1952. évi hadfelszerelési tervének teljesítése. 1953. február 23. MNL OL XIX-A-98 226. d.;

1953: A KGM/B (középgépipar) 1953. évi tervteljesítése. 1954. április 12. MNL OL XIX-F-6-kb 78. d.;

A KGM/B (középgépipar) 1954. évi tervjavaslata. 1953. december 30. MNL OL XIX-F-6-d 30. d.;

1954: Jelentés a HT részére – A középgépipar 1955. évi tervteljesítése. 1956. április 7. MNL OL XIX-F-6-dd 5. d., 1955: Jelentés a HT részére

– A középgépipar 1955. évi tervteljesítése. 1956. április 7.;

1956 és a vállalati adatok: A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 időszakra.

1968. december hó. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d., Jelentés az Északmagyarországi Vegyiművek hadiipari tevékenységének értékeléséről. 1971. október 15.

MNL OL XIX-F-17-s 59. d., Nitrokémia Ipartelepek: Beszámoló a vállalat 1950–1970. évi haditechnikai tevékenységéről,

valamint a tevékenység távlati fejlesztéséről. 1971. november 9. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.

1957: A KGM/B terv statisztikai tájékoztatója az 1958. évről. 1959. február 11. MNL OL XIX-L-1-c 19. d.;

A KGM/B 1958. évi terve. 1958. március 13. MNL OL XIX-A-98 1. d. 5. köt. 1958: A KGM/B terv statisztikai tájékoztatója az 1958. évről.

Év	Vállalatok haditechni- kai termelése (folyó áron)	A hadiipari szektor termelése								
		teljes			befejezett					
		változatlan / terv áron	folyó áron	haditechnikai termelés a készáruból	változatlan / terv áron			folyó áron		
					hadiipari	polgári	összes (szolgáltatások és építés is)	hadiipari	polgári	összes (szolgáltatások és építés is)
1950	313 900	772 207	748 007	n. a.	n. a.	n. a.	628 537	351 636	n. a.	603 412
1951	997 800	1 858 200	1 547 443	n. a.	n. a.	n. a.	2 024 300	n. a.	n. a.	1 685 766
1952	2 309 200	4 414 275	5 781 375	n. a.	n. a.	n. a.	4 342 173	n. a.	n. a.	5 686 943
1953	2 512 400	4 033 455	3 333 110	n. a.	2 296 946	420 282	4 010 075	2 570 700	370 600	3 271 100
1954	1 183 900	2 466 100	2 501 200	1 467 270	n. a.	n. a.	2 388 000	1 266 600	803 000	2 388 000
1955	491 600	–	2 288 600	917 729	n. a.	n. a.	n. a.	793 100	1 359 100	2 273 500
1956	252 400	–	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1957	236 300	2 355 000	2 412 556	164 000	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1958	166 500	–	3 021 488	132 000	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

MEGJEGYZÉSEK:

1950-ben teljes termelésre és árutermelésre van adat.

1951-ben és 1952-ben teljes termelés és árutermelés, a MEO átvétel szerint, utóbbiban a vállalatok közötti tovább feldolgozásra szánt hadiipari gyártmányok is szerepelnek.

1952-ben a hadiipari szervezeten kívül a KGM és Általános Gépipari Minisztérium vállalatai a HM részére 808 millió Ft értékű cikket gyártottak, a KÖM részére 676 millió Ft kooperációs szállítást végeztek. A táblázat nem tartalmazza ezeket az adatokat.

1951-ben és 1952-ben csak terváron adták meg a források a termelés volumenét. A folyó áras adatokat egy az MDP PB-nek szóló jelentés (Előterjesztés a Politikai Bizottság részére az 1952. évi nemzeti jövedelem termelésére és felhasználására vonatkozólag, 1952. május 21. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 99. ö. e. 6–13. o.) segítségével lehetett kiszámolni, ahol ágazati bontásban megadták terv- és folyó áron is a nemzeti jövedelem termelését. Az ipar esetében 1951-ben 0,83 volt a szorzó a tervár és a folyó ár között, míg 1952-ben 1,31 volt ez a szorzó.

A hadiipari termelés rovatban a korabeli jelentések csak a késztermékeket tüntették fel, ezért fordulhat elő, hogy a hadiipari és polgári termelés nem adja ki az „összes termelést”.

Teljes termelés = adott időszak befejezett termelési értéke + a befejezetlen termelés és a félkész gyártmányok értéke az időszak végén, mínusz a befejezetlen termelés és a félkész gyártmányok állományának értéke az időszak elején. Befejezett termelés = meghatározott időszak alatt gyártott késztermék + a más vállalat számára végzett ipari szolgáltatások értéke. Kornai (1989) 31. o.

7.3. TÁBLÁZAT. A hadiipari vállalatok összes és haditechnikai termelése, 1950 és 1960 között, millió Ft-ban.

Forrás: A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 időszakra. 1968. december hó. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d.,
Jelentés az Északmagyarországi Vegyiművek hadiipari tevékenységének értékeléséről. 1971. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.,
Nitrokémia Ipartelepek: Beszámoló a vállalat 1950–1970. évi haditechnikai tevékenységéről, valamint a tevékenység távlati fejlesztéséről.
1971. november 9. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.; Kovács (2010) 132. o.

Vállalat neve	Mutató	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Danuvia Szerszámgépgyár	Termelés	75,0	109,0	371,0	202,0	223,0	160,0	214,0	267,0	344,0	387,0	407,0
	Haditechnikai termelés	35,0	43,0	332,0	131,0	56,0	13,0	3,0	1,0	2,0	15,0	22,0
	%	46,7	39,4	89,5	64,9	25,1	8,1	1,4	0,4	0,6	3,9	5,4
Nehézszerszámgépgyár	Termelés	22,0	134,0	362,0	358,0	148,0	108,0	72,0	86,0	81,0	113,0	293,0
	Haditechnikai termelés	11,0	117,0	341,0	335,0	120,0	77,0	19,0	5,0	14,0	54,0	138,0
	%	50,0	87,3	94,2	93,6	81,1	71,3	26,4	5,8	17,3	47,8	47,1
Könnyűgépgyár	Termelés	–	17,0	94,0	87,0	54,0	48,0	36,0	68,0	105,0	136,0	407,0
	Haditechnikai termelés	–	17,0	93,0	83,0	31,0	3,0	2,0	1,0	8,0	16,0	28,0
	%	–	100,0	98,9	95,4	57,4	6,3	5,6	1,5	7,6	11,8	6,9
Alumíniumgyár	Termelés	76,0	108,0	106,0	65,0	42,0	62,0	54,0	32,0	90,0	83,0	188,0
	Haditechnikai termelés	20,0	40,0	40,0	65,0	10,0	–	–	–	0,2	0,8	6,0
	%	26,3	37,0	37,7	100,0	23,8	–	–	–	0,2	1,0	3,2
Elektromechanikai Vállalat	Termelés	–	–	–	4,0	5,0	5,0	5,0	6,0	7,0	9,0	15,0
	Haditechnikai termelés	–	–	–	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	2,0	3,0	4,0
	%	–	–	–	75,0	80,0	80,0	80,0	66,7	28,6	33,3	26,7
FÉG	Termelés	48,0	92,0	135,0	124,0	76,0	75,0	59,0	78,0	96,0	175,0	226,0
	Haditechnikai termelés	23,0	60,0	94,0	104,0	23,0	24,0	7,0	0,7	0,8	16,0	84,0
	%	47,9	65,2	69,6	83,9	30,3	32,0	11,9	0,9	0,8	9,1	37,2
Bakony Művek	Termelés	51,0	68,0	152,0	92,0	58,0	56,0	28,0	41,0	53,0	33,0	290,0
	Haditechnikai termelés	40,0	68,0	152,0	92,0	42,0	26,0	3,0	–	–	13,0	197,0
	%	78,4	100,0	100,0	100,0	72,4	46,4	10,7	–	–	39,4	67,9

Vállalat neve	Mutató	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Finommechanikai Vállalat	Termelés	–	–	28,0	30,0	43,0	74,0	43,0	91,0	78,0	173,0	224,0
	Haditechnikai termelés	–	–	28,0	30,0	38,0	54,0	10,0	51,0	4,0	42,0	150,0
	%	–	–	100,0	100,0	88,4	73,0	23,3	56,0	5,1	24,3	67,0
Finomszerelvénygyár	Termelés	–	–	–	84,0	52,0	64,0	33,0	47,0	64,0	89,0	206,0
	Haditechnikai termelés	–	–	–	84,0	45,0	10,0	16,0	10,0	–	18,0	45,0
	%	–	–	–	100,0	86,5	15,6	48,5	21,3	–	20,2	21,8
Gamma Művek	Termelés	40,0	61,0	72,0	122,0	96,0	74,0	42,0	58,0	65,0	176,0	250,0
	Haditechnikai termelés	–	–	50,0	100,0	75,0	12,0	3,0	6,0	1,0	5,0	44,0
	%	–	–	69,4	82,0	78,1	16,2	7,1	10,3	1,5	2,8	17,6
Hajdúsági Iparművek	Termelés	–	–	–	–	7,0	12,0	16,0	29,0	124,0	97,0	277,0
	Haditechnikai termelés	–	–	–	–	3,0	–	2,0	–	–	–	–
	%	–	–	–	–	42,9	–	12,5	–	–	–	–
Hűtőgépgyár	Termelés	–	–	–	–	45,0	107,0	82,0	62,0	87,0	110,0	307,0
	Haditechnikai termelés	–	–	–	–	44,0	–	25,0	–	–	9,0	21,0
	%	–	–	–	–	97,8	–	30,5	–	–	8,2	6,8
Ipari Műszergyár	Termelés	–	–	–	10,0	28,0	36,0	16,0	27,0	62,0	72,0	148,0
	Haditechnikai termelés	–	–	–	10,0	10,0	–	0,2	–	–	–	–
	%	–	–	–	100,0	35,7	–	1,3	–	–	–	–
MOM	Termelés	50,0	108,0	187,0	217,0	139,0	146,0	138,0	169,0	180,0	278,0	308,0
	Haditechnikai termelés	10,0	100,0	120,0	141,0	34,0	9,0	14,0	10,0	2,0	8,0	15,0
	%	20,0	92,6	64,2	65,0	24,5	6,2	10,1	5,9	1,1	2,9	4,9
Mátravidéki Fémművek	Termelés	–	–	5,0	40,0	45,0	33,0	32,0	29,0	40,0	38,0	256,0
	Haditechnikai termelés	–	–	5,0	39,0	36,0	9,0	5,0	–	–	–	23,0
	%	–	–	100,0	97,5	80,0	27,3	15,6	–	–	–	9,0
Medicor Műszaki Művek	Termelés	–	30,0	90,0	112,0	84,0	56,0	51,0	74,0	74,0	62,0	101,0
	Haditechnikai termelés	–	–	–	68,0	5,0	33,0	3,0	2,0	–	2,0	29,0
	%	–	–	–	60,7	6,0	58,9	5,9	2,7	–	3,2	28,7

Vállalat neve	Mutató	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Mechanikai Laboratórium	Termelés	—	—	9,0	13,0	13,0	25,0	17,0	33,0	60,0	87,0	96,0
	Haditechnikai termelés	—	—	—	—	12,0	2,0	3,0	6,0	17,0	17,0	16,0
	%	—	—	—	—	92,3	8,0	17,6	18,2	28,3	19,5	16,7
Mechanikai Művek	Termelés	26,0	282,0	645,0	550,0	255,0	110,0	80,0	38,0	52,0	64,0	243,0
	Haditechnikai termelés	23,0	268,0	645,0	547,0	250,0	—	—	3,0	—	39,0	65,0
	%	88,5	95,0	100,0	99,5	98,0	—	—	7,9	—	60,9	26,7
Pestvidéki Gépgyár	Termelés	—	—	—	—	10,0	15,0	28,0	17,0	32,0	72,0	76,0
	Haditechnikai termelés	—	—	—	—	7,0	15,0	23,0	—	29,0	42,0	2,0
	%	—	—	—	—	70,0	100,0	82,1	—	90,6	58,3	2,6
Sportárutermelő Vállalat	Termelés	10,0	15,0	25,0	34,0	32,0	32,0	29,0	61,0	41,0	—	—
	Haditechnikai termelés	10,0	15,0	25,0	27,0	9,0	9,0	6,0	30,0	9,0	—	—
	%	100,0	100,0	100,0	79,4	28,1	28,1	20,7	49,2	22,0	—	—
Telefongyár	Termelés	88,0	106,0	130,0	167,0	129,0	133,0	130,0	164,0	187,0	212,0	369,0
	Haditechnikai termelés	15,0	29,0	33,0	44,0	28,0	12,0	—	0,3	0,1	—	3,0
	%	17,0	27,4	25,4	26,3	21,7	9,0	—	0,2	0,1	—	0,8
Videoton	Termelés	22,0	41,0	87,0	327,0	202,0	82,0	135,0	237,0	302,0	310,0	n. a.
	Haditechnikai termelés	16,0	30,0	60,0	325,0	153,0	—	—	—	—	3,0	n. a.
	%	72,7	73,2	69,0	99,4	75,7	—	—	—	—	1,0	n. a.
Székesfehérvári Motorjavító	Termelés	—	9,0	25,0	20,0	44,0	37,0	37,0	55,0	76,0	—	—
	Haditechnikai termelés	—	9,0	25,0	20,0	43,0	37,0	—	1,0	0,9	—	—
	%	—	100,0	100,0	100,0	97,7	100,0	—	1,8	1,2	—	—
Gödöllői Gépgyár	Termelés	—	16,0	26,0	48,0	35,0	101,0	99,0	129,0	80,0	78,0	163,0
	Haditechnikai termelés	—	—	14,0	48,0	31,0	100,0	97,0	103,0	73,0	8,0	17,0
	%	—	—	53,8	100,0	88,6	99,0	98,0	79,8	91,3	10,3	10,4
MVG	Termelés	571,0	675,0	741,0	838,0	836,0	853,0	793,0	791,0	945,0	1992,0	2299,0
	Haditechnikai termelés	18,0	54,0	49,0	57,0	24,0	17,0	4,0	—	—	—	2,0
	%	3,2	8,0	6,6	6,8	2,9	2,0	0,5	—	—	—	0,1

Vállalat neve	Mutató	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Nitrokémia	Termelés	125,9	203,6	252,0	196,8	87,3	153,1	130,8	114,5	159,4	190,4	315,0
	Haditechnikai termelés	92,9	147,8	175,5	111,9	22,3	1,0	0,7	0,7	1,0	6,5	20,9
	%	73,8	72,6	69,6	56,9	25,5	0,7	0,5	0,6	0,6	3,4	6,6
Északmagyarországi Vegyiművek	Termelés	—	—	30,2	61,9	43,0	48,9	46,3	45,0	52,4	113,2	201,3
	Haditechnikai termelés	—	—	27,7	47,5	28,6	24,6	2,5	1,6	2,5	9,3	63,7
	%	—	—	91,7	76,7	66,5	50,3	5,4	3,6	4,8	8,2	31,6
A 27 hadiipari vállalat együttes termelése	Termelés	1204,9	2074,6	3572,2	3802,7	2831,3	2706,0	2446,1	2848,5	3536,8	5149,6	7149,0
	Haditechnikai termelés	313,9	997,8	2309,2	2512,4	1183,9	491,6	252,4	236,3	166,5	326,6	911,0
	%	26,1	48,1	64,6	66,1	41,8	18,2	10,3	8,3	4,7	6,3	12,7

7.4. TÁBLÁZAT. Az 1954 és 1959 között gyártott haditechnikai cikkek mennyisége.

Forrás: A KGM/B terv statisztikai tájékoztatója az 1958. évről. 1959. február 11. MNL OL XIX-L-1-c 19. d.; A KGM/B terv statisztikai tájékoztatója az 1959. évről. 1960. január 25. MNL OL XIX-L-1-c 23. d.; Kimutatás az 1950–1958-ig legyártott löveg, lövegfelszerelés és tartalékalkatrész gyártásáról. 1959. január 13. MNL OL XXIX-F-202-f NSZG 13. d.; Nitrokémia Ipartelepek: Beszámoló a vállalat 1950–1970. évi haditechnikai tevékenységéről, valamint a tevékenység távlati fejlesztéséről. 1971. november 9. MNL OL XIX-F-17-s 59. d. Megjegyzés: 1954., 1955., 1956. és 1957. évekből nem áll rendelkezésre iparági termelési jelentés, csak a Nitrokémia Ipartelepek és a Nehézszerkezépgyár termeléséről. Azokat a termékeket, amelyekről nincsen információ, vagy megszűnt a gyártása, kivettem a táblázatból.

	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Tüzérségi fegyver (db)						
76,2 mm-es ágyú	138	15	–	–	–	–
122 mm-es tarack	–	–	–	–	–	113
57 mm-es páncéltörő ágyú	279	34	–	–	–	–
37 mm-es légvédelmi ágyú	–	–	–	–	–	–
85 mm-es légvédelmi ágyú	108	165	40	–	–	–
57 mm-es légvédelmi gépágyú	–	–	–	–	2	30
Összesen	525	214	40	–	2	143
Gyalogsági fegyver (db)						
9 mm-es Walam pisztoly	–	–	–	–	–	64
9 mm-es Tokagyp pisztoly	–	–	–	–	–	5002
Összesen	–	–	–	–	–	5066
Tüzérségi löszer (db)						
57 mm-es légvédelmi löszer	–	–	–	–	370	14760
Gyújtó, csappantyú (db)						
54 K–11 csappantyú	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	37000	–
Gyalogsági löszer (ezer db)						
7,62 mm-es 43M egységes normál löszer	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	–	233
7,62 mm-es 43M egységes speciális löszer	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	–	–
7,62 mm-es 39M speciális puskalőszer	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	–	5057
12,7 mm, 14,5 mm, 23 mm-es löszer	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	86	–
Összesen	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	86	5290
Finommechanikai és optikai eszközök (db)						
Lőelemképző	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	–	2
Lokátor	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	–	9
Táv mérő (1 m, 3 m és 4 m)	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	–	50

	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Lőpor, robbanóanyag, pirotechnikai eszköz						
TNT (tonna)	575	–	–	–	–	–
Oldószeres gyalogsági lőpor (tonna)	38	–	–	–	–	–
Pentritol (tonna)	–	5	13	16	12	6
Oldószer nélküli tüzérségi lőpor (tonna)	10	–	–	–	–	–
TNT préstest (ezer db)	–	–	–	–	–	50
Pirotechnikai eszközök (fényjelző-, világítótöltény stb., ezer db)	302	717	316	327	150	282

7.5. TÁBLÁZAT. A haditechnikai termelés megoszlása szakágazatok szerint 1950 és 1959 között.
Forrás: A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 időszakra. 1968. december hó. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d.

Szakágazat	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Repülőtechnika	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0	16,4	20,5	16,9	24,0	13,3
Tüzérségi és gyalogsági fegyverek	6,0	31,2	34,0	19,8	12,3	18,1	1,0	1,0	19,0	23,7
Lőszer	47,1	54,7	48,0	60,6	48,6	25,4	23,6	15,4	19,0	21,0
Páncélos technika és műszaki vontatók	7,0	1,8	4,1	2,3	3,0	7,4	15,5	13,6	21,0	7,9
Katonai optika, műszer	3,0	1,2	4,1	1,8	10,6	10,2	17,0	8,6	4,0	5,2
Híradástechnika	15,9	4,5	1,0	4,0	3,8	1,0	–	42,0	8,0	15,8
Műszaki anyagok és járművek	8,2	2,4	2,8	7,5	13,0	18,5	20,9	2,5	2,0	10,5
Vegy- és sugárvédelmi anyagok	11,8	3,2	5,0	3,0	1,7	3,0	1,5	–	3,0	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7.6. TÁBLÁZAT: A HM kiadásainak alakulása 1957 és 1967 között, folyó áron, millió Ft-ban, valamint annak részesedése a nemzeti jövedelemből.
 Forrás: Kiadási adatok – a HT 1/109/1958. sz. határozata. 1958. március 13. MNL OL XIX-A-98 1. d. 5. kötet;
 a HT 3/114/1959. sz. határozata. 1959. február 12. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.;
 a HT 4/118/1960 sz. határozata. 1960. január 21. MNL OL XIX-A-16-aa 103. d.;
 a HT 7/122/1961 sz. határozata. 1961. január 19. MNL OL XIX-A-16-aa 104. d.;
 a HT 6/132/1961 sz. határozata. 1961. december 12. HL HB iratok 1. d.;
 a HB 1/145/1962 sz. határozata. 1962. december 13. Uo.;
 a HB 5/155/1963 sz. határozata. 1963. december 12. HL HB iratok 2. d.;
 a HB 4/166/1964 sz. határozata. 1964. december 21. Uo.;
 a HB 5/177/1965 sz. határozata. 1965. december 12. Uo.;
 a HB 3/184/1966 sz. határozata. 1966. november 11. MNL OL XIX-A-16-aa 112. d.;
 a HB 5/190/1967 sz. határozata. 1967. november 30. MNL OL XIX-A-16-aa 113. d.
 Nemzeti jövedelem: Az ország honvédelmét és első biztonságát szolgáló gazdasági tevékenység alakulásának elemzése az 1950–1970-ig terjedő időszakra. 1971. szeptember hó. MNL OL XIX-L-1-qqq 9. d.

	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Költségvetési kiadások	1 949,0	2 052,0	2 488,1	2 959,5	3 601,2	4 992,8	6 045,0	6 057,7	5 107,6	5 060,6	5 458,0
Beruházások	41,8	92,4	319,4	361,5	427,2	648,4	415,0	403,7	392,5	128,2	266,7
Haditechnikai import	5,0	26,0	412,5	691,5	1 693,1	2 565,2	2 753,2	2 653,1	1 097,0	1 209,5	1 702,4
Segélyszállítmányok és egyéb	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	38,0
Összesen	1 995,8	2 170,4	3 220,0	4 012,5	5 721,5	8 206,4	9 213,2	9 114,5	6 597,1	6 398,3	7 465,1
Részesedése a nemzeti jövedelemből (%)	1,9	2,0	2,5	2,8	3,9	5,3	5,7	5,3	4,0	3,4	3,7

7.7. TÁBLÁZAT: Az 1960 és 1970 között gyártott kiemelt haditechnikai termékek mennyisége.
 Forrás: Jelentés a KGM/B [1960. évi] termelőtevékenységéről (1961); Jelentés a KGM/B 1961. évi termelőtevékenységéről (1962);
 Jelentés a haditechnikai termékek 1962. évi tervteljesítéséről (1963); Jelentés a haditechnikai termékek 1963. évi tervteljesítéséről (1964);
 Jelentés a haditechnikai termékek 1964. évi tervteljesítéséről (1965); Jelentés a haditechnikai termékek 1965. évi tervteljesítéséről (1966);
 Jelentés a haditechnikai termékek 1966. évi tervteljesítéséről (1967); A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967. évek között (1968);
 A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969); A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970);
 A hadiipar helyzetének alakulása a III. öt éves terv időszakában (1971);
 Jelentés az Északmagyarországi Vegyiművek hadiipari tevékenységének értékeléséről. 1971. október 15. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.,
 Nitrokémia Ipartelepek: Beszámoló a vállalat 1950–1970. évi haditechnikai tevékenységéről, valamint a tevékenység távlati fejlesztéséről.
 1971. november 9. MNL OL XIX-F-17-s 59. d.; Az ÉMV 1948–1980. évi hadiipari tevékenységének... (1984)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Löveg, aknavető (db)											
Sz–60 légvédelmi gépágyú	90	110	110	79	–	–	–	–	–	–	102
Kézfegyver (db)											
AK–47 és AK–47M gépkarabély	18850	27350	32850	26370	–	–	–	–	–	–	–
AKM–63 gépkarabély	–	–	–	–	35801	40000	30359	–	–	–	–
AMD–65 gépkarabély	–	–	–	–	–	–	–	26380	35000	43934	46329
9 mm-es RK pisztoly	5150	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
9 mm-es R–59, R–61 pisztoly	–	–	600	16428	7977	–	–	–	–	–	–
9 mm-es PA–63 pisztoly	–	–	–	–	10000	15003	17006	15403	19700	19690	31134
RPD–44 golyószóró	–	4851	5635	5939	3971	–	–	–	–	–	–
6 mm-es kispuska	–	–	100	5900	3000	–	–	–	–	–	–
Összesen	24000	32201	39185	54637	60749	55003	47365	41783	54700	63624	77463

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
<i>Gyalogsági lőszer (ezer db)</i>											
7,62 mm-es 43M egységes normál lőszer	78471	70005	65268	46448	42320	42077	33529	17243	48468	28084	54060
7,62 mm-es 43M egységes speciális lőszer	3572	13871	14323	4850	-	-	-	-	-	-	-
7,62 mm-es 43M vaklőszer	-	-	-	6044	-	-	-	-	-	-	-
7,62 mm-es 39M nyomjelzős lőszer	-	-	-	-	4508	3576	8011	13004	8813	1792	-
9 mm-es lőszer	-	-	-	-	-	3502	5076	6508	7508	3005	4047
12,7 mm-es lőszer	-	326,7	133,0	-	-	-	-	-	-	-	-
14,5 mm-es lőszer	-	55,6	432,0	669,4	206,9	315,0	-	-	-	-	-
14,5 mm-es fényjelző lőszer	-	-	128,0	-	211,0	125,0	-	-	-	-	602,0
6 mm-es lőszer	-	-	40881	40693	22051	-	4102	-	-	-	-
Puskagránát (éles és gyakorló)	-	-	12,4	14,8	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	82043	84258	121177	98719	69297	49595	50718	36755	64789	32881	58709,0
<i>Tüzérségi lőszer (ezer db)</i>											
57 mm-es légvédelmi gépágyú lőszerei	35,1	44,3	100,0	65,0	56,2	47,0	20,0	34,0	60,0	40,0	70,0
82 mm-es világítógránát	5,0	0,1	22,9	-	10,0	-	-	-	-	-	-
100 mm-es harckocsi gránátok	-	22,1	43,0	54,8	82,8	40,5	86,4	86,0	92,4	140,9	123,7
122 mm-es világító lőszer	13,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	53,8	66,4	165,9	119,8	149,0	87,5	106,4	120,0	152,4	180,9	193,7
KTM-1 gyújtó átszerelés	-	-	196,0	-	-	-	-	-	-	-	-
RGM-2 gyújtó átszerelés	-	-	-	140,0	40,7	15,5	7,5	-	-	-	-
<i>Tehergépjárművek (db)</i>											
D-344 alvázon különféle járművek	-	-	425	938	1038	816	919	870	1012	1037	763
D-450 alvázon különféle járművek	-	-	-	13	6	11	9	-	-	-	-
Összesen	-	-	425	951	1044	827	928	870	1012	1037	763

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
<i>Páncélozott járművek (db)</i>											
FUG	-	-	-	70	466	625	527	320	287	-	-
PSZH	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	360
<i>Lokátor (db)</i>											
SzON-9A lokátor	29	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Híradástechnikai cikkek (db, készlet)</i>											
R-102M rádióállomás gépkocsival	-	24	51	52	64	48	34	20	-	-	-
R-102M rádióállomás gépkocsi nélkül	-	-	11	-	10	36	55	20	73	33	3
R-104AM rádióállomás gépkocsival	-	17	-	352	-	168	-	31	-	-	-
R-104AM rádióállomás gépkocsi nélkül	-	-	877	53	136	-	151	86	181	275	36
R-104UM rádióállomás gépkocsi nélkül	-	1	164	320	315	53	-	141	15	72	69
R-104 adó-vevő R-105 nélkül	-	-	-	296	-	53	82	-	-	-	-
R-105D és DM rádióállomás	-	-	-	2649	2032	1866	748	1043	1965	2385	1418
R-108D rádióállomás	-	-	200	234	300	135	50	186	10	94	602
R-109D rádióállomás	-	-	134	200	310	340	757	-	-	-	-
R-114D rádióállomás	-	50	806	350	120	280	150	-	-	-	-
R-125 parancsnoki rádióállomás	-	-	-	50	169	80	78	30	352	364	330
R-1250 I. osztályú vevő	-	-	19	304	168	7	270	40	107	202	183
R-1251 II. osztályú vevő	-	-	15	144	180	105	-	-	-	-	-
R-130 Vízstrel-M hadosztály rádióállomás	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	43
R-140 Poloszana-N front és hadsereg rádióállomás	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	13
R-154P Molibidén vevő	-	-	-	84	120	149	113	142	89	17	-
R-401M rádióállomás gépkocsin	-	-	13	102	138	100	9	14	-	-	100
R-401M rádióállomás gépkocsi nélkül	-	-	-	-	-	69	9	-	-	-	-
R-403M rádióállomás gépkocsin	-	-	-	45	50	30	-	-	-	-	-
R-403M rádióállomás gépkocsi nélkül	-	-	-	-	-	31	-	-	41	99	107

7.8. TÁBLÁZAT. A hadiipari termelés értéke előállító és értékesítés szerint, millió Ft-ban.

Forrás: Jelentés a KGM/B [1960. évi] termelőtevékenységéről (1961); Jelentés a KGM/B 1961. évi termelőtevékenységéről (1962); Jelentés a haditechnikai termékek 1962. évi tervteljesítéséről (1963); Jelentés a haditechnikai termékek 1963. évi tervteljesítéséről (1964); Jelentés a haditechnikai termékek 1964. évi tervteljesítéséről (1965); Jelentés a haditechnikai termékek 1965. évi tervteljesítéséről (1966); Jelentés a haditechnikai termékek 1966. évi tervteljesítéséről (1967); A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967. évek között (1968).
Megjegyzés: 1960-ban és 1961-ben KGM/B adatai szerepelnek.

	Hadiipari értékesítés felhasználók szerint						Kormányutasításban szereplő hadiipari termékek értékesítése termelő szerint		
	HM (segélyekkel együtt)	Export	BM	Egyéb fegyveres testület	Kooperáció	Összesen	KGM	NIM	Összesen
1960	na.						932,6		932,6
1961	na.						1 144,6		1 144,6
1962	1 828,0	560,6	268,9	0,5	na.	2 658,0	2 501,4	156,6	2 658,0
1963	2 026,0	842,0	273,9	2,2	149,3	3 293,4	3 079,7	213,4	3 293,1
1964	2 213,7	1 568,5	247,3	188,7	na.	4 218,2	3 999,0	219,0	4 218,0
1965	1 314,0	1 189,2	160,1	8,4	97,8	2 769,5	2 635,2	134,3	2 769,5
1966	1 380,5	1 055,2	139,9	20,1	85,4	2 681,1	2 548,7	132,4	2 681,1
1967	1 263,8	1 319,4	175,4	29,6	132,6	2 920,8	2 723,6	197,2	2 920,8

7.9. TÁBLÁZAT. A haditechnikai termelés megoszlása szakágazatok szerint 1960 és 1968 között.

Forrás: A magyar iparban folyó haditechnikai tevékenység értékelése [az] 1950–1970 időszakra. 1968. december hó. MNL OL XIX-A-16-aa 2. d.

Szakágazat	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Repülőtechnika	6,6	6,3	3,3	3,5	3,0	2,9	4,5	5,3	4,7
Tüzérségi és gyalogsági fegyverek	32,2	27,0	15,7	11,8	5,9	5,1	4,2	3,7	4,2
Lőszer	28,9	41,3	31,9	21,2	19,3	13,6	20,0	24,3	19,4
Páncélos technika és műszaki vontatók	3,2	5,6	6,0	9,1	22,2	31,4	24,7	15,3	16,6
Katonai optika, műszer	6,5	1,8	6,4	1,7	2,5	1,0	1,7	0,5	2,8
Híradástechnika	17,2	12,9	23,3	26,5	24,9	28,4	27,4	30,6	32,3
Műszaki anyagok és járművek	3,2	4,4	9,3	18,0	15,4	13,3	14,1	17,2	15,6
Vegyi és sugárvédelmi anyagok	2,2	0,7	4,1	8,2	6,8	4,3	3,4	3,1	4,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7.10. TÁBLÁZAT. A haditechnikai export értéke és irányának megoszlása 1967–1970 között.

Forrás: A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967. évek között (1968); A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969); A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970); A hadiipar helyzetének alakulása a III. ötéves terv időszakában (1971).
Megjegyzés: 1967 előtt a KSH kiadványai nem tartalmazzák a hadiipari export országok, irányok szerinti megoszlását.

	1967	1968	1969	1970
Összes haditechnikai értékesítés (millió Ft)	2 920,8	3 417,5	3 931,0	2 682,2
Ebből export (millió Ft)	1 318,8	1 407,0	1 447,2	909,3
Az export részesedése az összes haditechnikai értékesítésből (%)	45,2	41,2	36,8	33,9
Az export megoszlása a vásárlók szerint (%)				
Szovjetunió	2,6	2,3	8,0	8,2
Többi VSZ-tagország	95,9	93,6	90,1	66,1
Egyéb szocialista országok	0,2	1,7	0,3	0,2
Fejlődő országok	1,3	2,4	1,6	25,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

7.11. TÁBLÁZAT. A HM kiadásainak alakulása 1968 és 1979 között, folyó áron, millió Ft-ban, valamint annak részesedése a nemzeti jövedelemből.
 Forrás: Kiadási adatok – a HB 6/199/1968. sz. határozata. 1968. november 28. MNL OL XIX-A-16-aa 115. d.,
 a HB 6/207/1969. sz. határozata. 1969. november 20. Uo. 116. d., a HB 11/216/1970. sz. határozata. 1970. december 3. Uo. 117. d.,
 a HB 3/226/1971. sz. határozata. 1971. december 2. Uo. 119. d., a HB 3/235/1972. sz. határozata. 1972. november 17. Uo. 120. d.,
 a HB 4/244/1973. sz. határozata. 1973. november 30. Uo. 122. d., a HB 7/253/1974. sz. határozata. 1974. december 6. Uo. 125. d.,
 a HB 14/262/1975. sz. határozata. 1975. december 24. Uo. 126. d., a HB 4/273/1976. sz. határozata. 1976. december 20. Uo. 129. d.,
 a HB 7/285/1977. sz. határozata. 1977. december 16. Uo. 131. d., a HB 4/296/1978. sz. határozata. 1978. december 21. Uo. 132. d.,
 a HB 4/307/1979. sz. határozata. 1979. december 21. Uo. 134. d.

Nemzeti jövedelem: Az ország honvédelmét és belső biztonságát szolgáló gazdasági tevékenység alakulásának elemzése
 az 1950–1970-ig terjedő időszakra. 1971. szeptember hó. MNL OL XIX-L-1-qqq 9. d.; Pozsonyi (1989).

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Költségvetési kiadások	6587,6	7695,6	9228,0	9500,0	9721,3	10050,0	10950,0	10983,0	11658,0	12868,0	14925,0	14639,0
Beruházások	390,7	498,1	615,1	719,6	918,8	1245,0	1298,0	1190,0	1297,2	1535,0	1754,1	1668,0
Haditechnikai import	2141,0	2149,1	2705,4	3185,0	2807,0	3292,0	3419,0	4836,0	4926,6	5723,0	7751,7	8059,0
Segélyszállítmányok és egyéb	369,0	444,3	402,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	9488,3	10787,1	12950,5	13404,6	13447,1	14587,0	15667,0	17009,0	17881,8	20126,0	24430,8	24366,0
Részesedése a nemzeti jövedelemből (%)	4,1	4,2	4,7	4,5	4,1	4,0	4,2	4,2	4,1	4,2	4,8	4,4

7.12. TÁBLÁZAT. A kiemelt haditechnikai termékek előállított mennyisége 1971 és 1980 között.

Forrás: A hadiipari tevékenység 1971. évben (1972); A hadiipari tevékenység 1972. évben (1973);
 A hadiipari tevékenység 1973. évben (1974); A hadiipari tevékenység 1974. évben (1975); A hadiipari tevékenység 1975. évben (1976);
 A hadiipari tevékenység 1976. évben (1977); A hadiipari tevékenység 1977. évben (1978); A hadiipari tevékenység 1978. évben (1979);
 A hadiipari tevékenység 1979 (1980); A hadiipari tevékenység 1980. évben (1981); Az ÉMV 1948–1980. évi hadiipari tevékenységének... (1984).
 Megjegyzés: Az ÉMV 1970 utáni kimutatása a szulfitos TNT-re vonatkozik, aminek döntő részét katonai célra használták fel.

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Löveg, aknavető és lövegrész (db)										
Sz–60 légvédelmi gépágyú	130	132	126	72	78	112	98	108	78	90
Vasziļjok automata aknavető	–	–	–	–	–	–	–	204	456	464
Gvozdjika önjáró tarack lövegrésze	–	–	–	–	–	–	–	–	52	85
Összesen	130	132	126	72	78	112	98	312	586	639
Kézifegyver (db)										
AMD–65 gépkarabély	46242	48591	56021	48300	44610	46550	61000	88855	95000	85040
7,62 mm-es PKM, PKMSz géppuska	–	–	–	–	55	701	815	1100	1300	1301
Összesen	46242	48591	56021	48300	44665	47251	61815	89955	96300	86341
Gyalogsági lőszer (ezer db)										
Lövészfegyverek lőszerei (7,62 és 9 mm-es)	83486,0	58418,0	64213,0	65777,0	83606,0	101457,0	100396,0	108905,0	119073,0	104438,0
12,7 és 14,5 mm-es lőszer	707,0	700,0	301,0	288,9	429,5	300,0	800,0	860,0	797,0	996,0
PGR-PGK puszkagránát	–	–	–	–	–	7,3	26,0	25,0	28,7	29,7
Összesen	84193,0	59118,0	64514,0	66065,9	84035,5	101764,3	101222,0	109790,0	119898,7	105463,7
Tüzérségi lőszer (ezer db)										
57 mm-es légvédelmi gépágyú lőszerei	40,0	40,0	40,0	–	–	–	–	–	–	–
100 mm-es harcokcsi gránátok	56,0	54,9	40,9	23,9	44,0	–	–	21,0	46,0	48,5
Összesen	96,0	94,9	80,9	23,9	44,0	–	–	21,0	46,0	48,5

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
<i>Gyűjtők</i>										
EBG-68 gyűjtő	50,0	60,0	25,6	-	-	-	-	-	-	-
DPG-66 gyűjtő	15,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AOG-69 óraműves gyűjtő	-	-	18,0	34,2	-	-	-	-	-	-
<i>Összesen</i>	<i>65,0</i>	<i>60,0</i>	<i>43,6</i>	<i>34,2</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
<i>Tehergépjárművek (db)</i>										
D-344 és D-346 alvázon különbféle járművek	879	416	285	-	-	-	-	-	-	-
D-566 teherjármű	350	350	400	650	650	181	262	160	-	-
<i>Összesen</i>	<i>1229</i>	<i>766</i>	<i>685</i>	<i>650</i>	<i>650</i>	<i>181</i>	<i>262</i>	<i>160</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
<i>Páncélozott szállító jármű (db)</i>										
PSZH	296	568	300	300	384	242	276	120	-	-
<i>Híradás-technikai cikkek (db, készlet)</i>										
Hadosztály és parancsnoki rádióállomások (R-104 és R-125)	192	-	-	-	-	-	-	-	-	-
URH rádióállomások (R-105, R-108, R-109, R-114)	2486	2272	916	-	-	-	-	-	-	-
R-107 „kis Binom” R-107T, R-107M URH rádióállomás	212	1226	1814	1533	1650	2595	2284	1997	1150	2218
R-111 Binom URH rádióállomás	-	-	163	444	417	537	639	710	599	815
R-130 Visztrel-M hadosztály rádióállomás	481	605	627	414	499	516	729	629	1056	894
R-137 URH rádióállomás	-	-	-	18	69	33	13	23	22	22
R-140 Poloszana-N front és hadsereg rádióállomás	53	55	67	85	79	30	19	33	70	68
R-142 Dejmosz parancsnoki rádióállomás	-	-	-	-	-	6	47	134	156	165

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
R-155P Brusznika és R-155U RH vevő	-	10	10	32	-	368	471	415	402	209
R-405 rádiórelé	153	152	145	114	99	40	7	-	6	-
R-1125F Fojbosz rádiókomplexum	-	-	-	-	-	35	129	90	165	118
R-1250M RH vevő és vevőállomás	156	184	162	76	118	100	103	-	-	-
R-1250M bázison FUEGS-KV vevőkomplexum	-	-	-	18	19	-	-	-	-	-
R-1406, R-1412 URH rádiórelé állomás	35	17	20	13	42	21	12	10	15	46
REV RH I. osztályú elektronikus hangolású vevő	-	-	-	-	-	-	7	54	98	233
URH rádiótelefon	1116	1546	664	527	1145	1125	699	724	1713	3696
<i>Összesen</i>	<i>4884</i>	<i>6067</i>	<i>4588</i>	<i>3274</i>	<i>4137</i>	<i>5406</i>	<i>5159</i>	<i>4819</i>	<i>5452</i>	<i>8484</i>
<i>Felderítő URH vevők, iránymérők, panoráma vevők (db)</i>										
UP-3MA és MB URH panorámavevő	32	55	36	6	29	35	61	56	35	42
VU-21M és VU-32M URH vevő	32	84	71	78	34	34	71	24	13	58
VU-141G rádiórelé lehallgató állomás	-	-	7	9	3	-	5	2	-	4
IU-6 M iránymérő állomás	8	6	3	-	2	2	5	3	-	-
<i>Összesen</i>	<i>72</i>	<i>145</i>	<i>117</i>	<i>93</i>	<i>68</i>	<i>71</i>	<i>142</i>	<i>85</i>	<i>48</i>	<i>104</i>
<i>Finommechanikai és optikai cikkek (db)</i>										
E-2/BD lőelemképző	20	20	11	-	-	-	-	-	-	-
Infrarányzék PPN-2 és NSzP-2	1100	-	400	-	-	-	-	-	-	-
NSzP-3 éjszakai irányzék	-	-	-	-	-	-	50	716	850	302

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
<i>Műszerek (db)</i>										
Giroteodolit	—	—	—	—	—	—	50	130	272	300
IH-5 sugárszint és szennyezettségi mérő	305	1184	945	739	1251	832	861	—	—	—
IH-31L légi sugárfelderítő	—	—	—	—	—	—	—	—	100	—
IH-31 automatikus sugárszintmérő	80	84	83	144	132	—	—	—	—	—
IH-63 egyéni sugárjelző készülék	—	—	—	—	—	1295	2360	1369	1406	1760
IH-81 csoportos sugáradagmérő	—	—	—	—	—	207	310	526	1031	1079
AVJ automatikus vegyjelző	151	131	84	—	—	—	—	—	—	—
VJK vegyi jelzőkészlet	—	—	—	176	79	—	—	—	—	—
VS-67 atomrobbantást mérő műszer	—	—	—	100	—	—	—	—	—	—
Sztrela-1M Fókusz roborpilóta	—	—	—	—	—	—	—	—	—	120
<i>Összesen</i>	<i>536</i>	<i>1399</i>	<i>1112</i>	<i>1159</i>	<i>1462</i>	<i>2334</i>	<i>3581</i>	<i>2025</i>	<i>2809</i>	<i>3259</i>
<i>Lőpor, robbanóanyag (tonna)</i>										
TNT	1020	598	184	188	130	196	1145	878	338	—
Gyalogsági lőpor	129	62	5	10	27	27	15	12	—	—
<i>Gázálarc (db)</i>										
PMG-1 gázálarc	112 300	107 480	111 000	11 200	120 400	83 523	92 575	91 950	73 800	73 330

7.13. TÁBLÁZAT. A hadiipari termelés értéke előállító és értékesítés szerint 1968 és 1980 között, millió Ft-ban.

Forrás: A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben (1969); A hadiipar tevékenysége 1969. évben (1970);

A hadiipar helyzetének alakulása a III. ötéves terv időszakában (1971); A hadiipari tevékenység 1971. évben (1972);

A hadiipari tevékenység 1972. évben (1973); A hadiipari tevékenység 1973. évben (1974); A hadiipari tevékenység 1974. évben (1975);

A hadiipari tevékenység 1975. évben (1976); A hadiipari tevékenység 1976. évben (1977); A hadiipari tevékenység 1977. évben (1978);

A hadiipari tevékenység 1978. évben (1979); A hadiipari tevékenység 1979 (1980); A hadiipari tevékenység 1980. évben (1981);

1970. évi értékesítés felhasználók szerint: a HB 3/219/1971., 4/219/1971. és 5/219/1971. sz. határozatai. 1971. február 25. MNL OL XIX-A-16-aa 118. d.

Az MN Gödöllői Gépgyár termelési adatai: 1972 – a HB 6/238/1973. sz. határozata. 1973. február 1. HL HB iratok 6. d.,

1975 – a HB 8/266/1976. sz. határozata. 1976. április 21. MNL OL XIX-A-16-aa 127. d., 1976 – a HB 4/278/1977. sz. határozata.

1977. április 21. MNL OL XIX-A-16-aa 130. d., 1977 – a HB 3/290/1978. sz. határozata. 1978. április 21. MNL OL XIX-A-16-aa 132. d.

	Hadiipari értékesítés felhasználók szerint					Kormányutasításban szereplő hadiipari termékek értékesítése termelő szerint				
	HM (segélyekkel együtt)	Export	BM	Egyéb fegyveres testület	Összesen	KGM	NIM	KipM	HM iparvállalata	Összesen
1968	1 852,5	1 407,0	130,9	27,1	3 417,5	2 433,9	30,1	44,8	—	2 508,8
1969	2 148,3	1 447,2	281,1	54,4	3 931,0	2 502,7	71,9	107,6	—	2 682,2
1970	2 874,5	1 526,3	230,6	59,5	4 690,9	3 380,2	69,2	75,1	na.	3 524,5
1971	3 456,4	2 109,1	234,7	45,8	5 846,0	4 104,5	58,4	76,3	na.	4 239,2
1972	3 297,3	2 501,6	265,7	69,9	6 134,5	4 345,5	46,2	66,4	204,2	4 662,3
1973	3 041,2	2 871,7	202,5	66,9	6 182,3	4 354,6	37,7	60,7	356,8	4 809,8
1974	2 950,2	3 635,9	204,4	50,9	6 841,4	6 154,4	272,0	182,5	454,3	7 063,2
1975	3 243,2	4 272,4	206,5	175,0	7 897,1	7 121,4	372,1	248,6	393,6	8 135,7
1976	2 313,7	4 304,8	195,8	325,2	7 139,5	6 303,6	320,0	240,3	522,4	7 386,3
1977	2 542,4	5 358,8	169,2	346,1	8 416,5	7 479,0	293,1	304,1	578,4	8 654,6
1978	3 297,9	5 321,3	249,9	328,9	9 198,0	8 184,3	284,4	324,1	641,8	9 434,6
1979	3 345,0	6 223,8	381,9	392,1	10 342,8	9 256,6	319,4	300,0	698,0	10 574,0
1980	3 102,0	6 357,2	316,2	613,1	10 388,5	9 270,8	205,3	255,9	656,6	10 388,6

7.16. TÁBLÁZAT: A hadiipari szervezethez tartozó vállalatok legfontosabb adatai és névváltozásai.

Forrás: Az Üzemgazdasági Tanács 56/35/1952. sz. határozata – A KÖM felügyelete alá tartozó vállalatok névváltozása. 1952. március 17. MOL XIX-A-98 216. d.; Felsorolás a KGM/B vállalatairól. 1959. október 23. HL MN 1964/T 68/016/29/1; Berza (1993); a jogutód vállalatok honlapjai, www.szerszamgepgyartas.hu

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Általános Géptervező Iroda	1950	hadiipari kutatás		Budapest I., Kuny Domokos utca 2.	Az 1953-ban alakult Középgépipari Technológiai Intézet 1956-ban beolvadt az Általános Géptervező Irodába
Alumíniumgyár	1899	tüzérségi löszerhüvely, csappantyús csavar	gyújtógyertya, alumíniumedények, gázpalack	Budapest XIV., Erzsébet királyné útja 57–61.	Magyar Fémlemezipari Rt. Alumíniumedény és Bádoggára 1948 – Állami Bauxit-Alumínium Rt. 1949 – Alumíniumgyár 1952-ben kivált belőle a Központi Szerszámgyár
Autó- és Traktoralkatrészgyár (ATRA)	1920	harckocsi- és repülőgéppalkatrész	sebességváltók	Budapest XX., Dózsa György u. 91.	1945 – Magyar Fogaskerékgyár Kft. 1948 – a fogaskerék gyárat leválasztják, Autó- és Traktoralkatrészgyár 1963 – beolvadt a Hajtómű- és Felvonógyárba 1975 – a Hajtómű- és Festőberendezések Gyára 2. sz. Gyáraként beolvad a Csepel Autógyárba
Bányagyutacsgyár	1922	ködgránát, fényjelző, magnézium- és alumíniumpor, gyutacsok	magnézium- és alumíniumpor, bányagyutacs	Budapest, Nagytétény XXII., Bányalég utca 2.	1922–1949 a Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémáru gyár Rt. gyára (gyarai: Székesfehérvár, Mosonmagyaróvár, Nagytétény) 1949-ben leválasztották a fehérvári és a mosonmagyaróvári gyárat, 1949–1951 a nagytétényi és a törökbálinti üzem működött Bányagyutacsgyár néven 1951-ben a törökbálinti gyárat különválasztották 1951–52 – 7042. sz. Vállalat 1952 – Bányagyutacsgyár 1970 – Chinoin Gyógyszer- és Vegyszeri Termékek Gyára Nagytétényi Gyáregysége

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Cholorchemia Vállalat	1952	vegyiharcgázok kísérleti gyártása		Papkeszi	Mercur Rt. egykori telephelyén 1963 – a Nitrokémia Ipartelepekhez csatolták
Danuvia Szerszámgyár	1923	kézifegyverek	motorkerékpár, kéziszerszámok	Budapest XIV., Angol utca 10–20.	Danuvia Ipari és Kereskedelmi Rt. 1939 – Danuvia Fegyver- és Lőszer gyár Rt. 1944-ig hozzá tartozott a Veszprémi Lőszer gyár és a Székesfehérvári Motorkerékpár gyár 1950-ben kivált belőle a Forgácsoló Szerszámok Gyára 1951–52 – 3013. sz. Vállalat 1952-ben a lőszer gyártó gépeket készítő részlegét átadta a Székesfehérvári Könnyűipari Gépgyárnak 1952-től Danuvia Szerszámgyár 1963-ban beolvadt a Központi Szerszámgyár a Danuviába, új neve ekkortól Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár
Északmagyarországi Vegyiművek	1950	lőpor és robbanóanyagok	fenol, anilin, gyógyszeralapanyagok, intermedierek	Sajóbábony	Borsodi Vegyiművek 1951–52 – 1040. sz. Vállalat 1952 – Északmagyarországi Vegyiművek
Fegyver- és Gázkészülékgyár	1888	kézifegyverek	varrógép, gázóra, lámpaáru, gázbojler, konvektorok, gázkészülékek	Budapest IX., Soroksári út 158.	1891 – Fegyver- és Gépgyár Rt. 1935 – Fémáru-, Fegyver és Gépgyár Rt. 1946 – Lampart Művek 1949 – kettéváltak: Lámpagyár, illetve Fémáru és Szerszámgyár NV 1951–52 – 3009. sz. Vállalat 1952 – Lámpagyár 1965 – Fegyver és Gázkészülékgyár (FÉG)
Fémfeldolgozó Vállalat	1938	gyaloglói löszer	elektromos alkatrészek, kismegszakítók, autóalkatrészek	Veszprém	Magyar Lőszerművek Rt. 1951–52 – 7002. sz. Vállalat 1952 – Veszprémi Fémfeldolgozó 1968 – Bakony Fém- és Elektromoskészülék Művek

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Fémnyomó- és Lemezarugógyár	1951	tüzérségi löszerruhely	alumíniumedények, szifonok, hordók, háztartási hűtőszekrény, erőművi hőcserélők	Jászberény	1951-52 – 7056. sz. Vállalat 1952 – Fémnyomó- és Lemezarugógyár 1963-ban összevonták a budapesti Hűtőgépgyárral, Lehel Hűtőgépgyár elnevezéssel
Finommechanikai Vállalat (FMV)	1951	lokátor, híradás-technikai berendezések	műszerek, porszívó, magnetofon	Budapest X., Fehér út 10.	1. sz. Finommechanikai Vállalat 1951-52 – 6055. sz. Vállalat 1952 – Finommechanikai Vállalat
Finomszerelvénygyár	1950	tüzérségi gyújtó és löszertest, illetve kis kaliberű tüzérségi löszér szerelése	kerékpáralkatrészek, moped	Felnémet	1950 – Béta Beruházási Vállalat 1951 – Irodagépgyár 1951-52 – 7035. sz. Vállalat 1953 – Fémyszerelvénygyár 1954 – Finomszerelvénygyár 1953 és 1955 között különválasztották a vele egy telephelyen működő Vegyipari Szerelő Vállalatot, majd visszaolvasztották
Gamma Optikai Művek	1920	lőelemképző, optikai műszerek, sugárzásmérő és vegyjelző műszerek	fényképezőgépek, optikai és atomfizikai műszerek	Budapest XI., Fehérvári út 85.	Gamma Műszaki Rt. 1939 – Gamma Finommechanikai és Optikai Művek Rt. 1951-52 – 6014. sz. Vállalat 1952 – Gamma Optikai Művek
Gödöllői Gépgyár	1951	harcokcsifődarab-javítás, harcokcsialkatrész	különleges járművek és járműfelépítmények	Gödöllő	1951-ben Béta Vegyipari Beruházó Vállalat, majd 7018. sz. Beruházó Vállalat 1951-52 – 3054. sz. Vállalat 1953 – XVII. Sz. Gépjárműjavító Vállalat 1961 – Gödöllői Gépgyár 1967 – a Vörös Csillag Traktorgyárhoz csatolták 1970 – önállóvá vált MN Gödöllői Gépgyár néven, és egybeolvasztották az MN Páncélos- és Gépjárműjavító Üzemével

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Gyár- és Gépszerelő Vállalat	1951	beruházó és építő vállalat		Budapest	1951-52 – 3047. sz. Vállalat 1952 – Gyár- és Gépszerelő Vállalat 1953 – hozzácsatolták a Szerves Beruházó Vállalatot
Győri Szerszámgépgyár	1951	aggregát, löveg és lőelemképző kocsizószerkezete	tűzhely, pótkocsi, csónakmotor	Győr	1913 – Magyar Ágyúgyár Rt. 1923 – Győri Ipartelepek Rt. 1942: a MÁVAG győri telephelyének megalakítása 1951 – kivált a Magyar Vagon- és Gépgyárból 1963 – beolvadt a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyárba
Hajdúsági Gépgyár	1952	repülőgép javítóbázis		Debrecen	1953-ban leállították a beruházást, megszüntették
Hajdúsági Iparművek	1951	gyaloglőszer, illetve repülőlőszer	mosógép, centrifuga, porszívó, elektromos bojler	Téglás	1951-52 – 7057. sz. Vállalat 1952 – Hajdúsági Iparművek
Ipari Műszergyár	1951	tüzérségi gyújtó	elektromos motorok	Iklad	1951-52 – 7052. sz. Vállalat 1952 – Ipari Műszergyár
Ipari Vegyszergyár	1951	difenil-amin, dimetil-anilin, centralit		Budapest X., Gém utca 3.	
Keményfémipari Vállalat	1952	keményfém csúcs, porkohászati gyűrű	porkohászati gépalkatrészek, húzógyűrűk	Budaörs	1960-ban a Prés- és Kovácsoltárugyárhoz csatolták
Könnyűgépgyár	1951	tüzérségi löszertest és szerelés	emelővillás targonca, szivattyú, hidraulikus emelő, autóalkatrészek	Miskolc-Diósgyőr	1949-ben épült, 1951-ben kivált a Nehézszerszámgépgyárból 1951-52 7048. sz. Vállalat 1952 – Könnyűgépgyár 1954-ben hozzácsatolták a Vegyitermékek Gyárát 1963 – Diósgyőri Gépgyár néven egyesítették a Nehézszerszámgépgyárral és a DIMÁVAG Gépgyárral

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Könnyűipari Szerszámgépgyár	1942	gyalogságilőszer-gyártó célgép	köszörűgépek	Székesfehérvár	1942 – a Danuvia Rt. részeként BMW motorkerékpárgyár 1944-ben leszerelték újjáépítve 1949–50-ben 1950 – különvált a Danuviától 1963 – beolvad a Szerszámgépipari Művekbe Székesfehérvári Köszörűgépgyár néven
Közlekedési Mérőműszerek Gyára	1953	repülőgépműszer	közlekedési műszerek	Budapest XIII., Bulcsú u. 7.	1951-től MMG Műszergyárban előkészítő részleg 1953 – Közlekedési Mérőműszerek Gyára 1967 – Ganz Műszeripari Művek gyáregysége
Központi Szerszámgépgyár	1952	készülék, idomszer	kéziszerszám	Budapest XIV., Fűrész u. 106.	1963-ban beolvadt a Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyárba
Labor Műszeripari Művek	1934	repülőgép-javítás, katonai gépjármű felépítmények, laboratóriumi gépkocsik	műhelykocsik, lakókocsik, ipari hűtőszekrények, termosztátok, parafinszekrények, téglakemencék és vegyifűlkék	Esztergom	1934 – MOVERO 1937 – AERO-EVER Kft. 1948 – Sportárutermelő NV, majd Vállalat 1960 – Labor Műszeripari Művek
Magyar Optikai Művek	1884	optikai eszközök, műszerek	óra, fényképezőgépek, szemüveglencse	Budapest XII., Csörsz utca 35–43.	1921 – Süss Nándor Praeciziós Mechanikai és Optikai Intézet Rt. 1930 – Magyar Optikai Művek Rt. 1946–52 szovjet tulajdonban 1951 – 52 6000. sz. Vállalat 1952 – Magyar Optikai Művek

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Mátravidéki Fémművek	1950	gyalogsági lőszer	ipari láncok, motorkerékpár lánc, tubusok, kupakok	Sirok	Tubus- és Kupakgyár 1951–52 – 7017. sz. Vállalat 1952 – Mátravidéki Fémművek 1961 – a Mátravidéki Fémművek átvészi a Tömegcikk Művek eszközeit és jogutóda is, valamint beolvad a Fémdoboz és Tubusművek
Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat (Mechlabor)	1950	rádióvevők, adóállomások, iránymérők, rádiófelderítők	magnetofon, elektroakusztikai berendezések	Budapest VII., Gorkij fasor 25–27, Hűvösvölgyi út	1950 – Általános Villamossági Vállalat 1951 – Híradástechnikai Vállalat 1951–52 – 289. sz. Vállalat 1953 – Mechanikai Laboratórium 1957 – Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat, az Alagi Központi Kísérleti Üzem beolvasásával
Mechanikai Művek	1936	tüzérségilőszer-szerelés, aknák szerelése, TNT és nitropenta préstestek	kondenzátor, bojler, fűtőberendezés	Törökbálint	1936 – Fémáru-, Fegyver és Gépgyár Rt. 1946 – Lampart Művek 1948–1949 – a Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Rt. gyára 1949–1951 – a Vadásztöltényből kiválva a Bányagyutacsgyár része 1951-ben önállóvá vált, 1951-52 7007. sz. Vállalat 1952 – Mechanikai Művek
Mosonmagyaróvári Fémfeldolgozó (MOFÉM)	1922	tüzérségi gyújtó	csapok és szerelvények, kerékpáralkatrészek, kompresszor	Mosonmagyaróvár	1922–1949 – a Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Rt. gyára 1949-ben önállóvá vált

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Műszaki Művek	1928	gázálcok, gumicsónak	víztorló	Budapest IX., Illatos út 9.	Mercur Műszaki és Vegyipari Rt. Államosították 1934-ben, 1948-ban felszámolták 1949-ben rekonstrukció 1951-52 - 1004. sz. Vállalat 1952 - Műszaki Művek 1963 - Medicor Művek Légzésvédelmi Készülékek Gyára
Nehézszerzőgépgyár	1914	lőveggyártás	dízelmotor, eszterga, kompresszor	Miskolc-Diósgyőr	Diósgyőri Újgyár 1945-48 - Diósgyőri Vasgyár 1948-tól DIMÁVAG Gépgyár 1951-ben szétválak: 3010. sz. Vállalat - lőveggyártás, 7048. sz. Vállalat - tűzvédelmi lövedék-gyártás és -lőszer-szerelés, 7049. sz. Vállalat - tűzvédelmi lőszer-szerelés 1952 - Nehézszerzőgépgyár 1963 - Diósgyőri Gépgyár néven egyesítették a Könnyűgépgyárral és a DIMÁVAG Gépgyárral
Nitrokémia Ipartelepek	1921	lőpor és robbanóanyagok	gyomirtó, növényvédőszer	Fűzfőgyártelep	1921 - Magyar Lőporgyár Rt. 1929 - Nitrokémia Ipartelepek Rt. 1951-52 - 1003. sz. Vállalat 1952 - Nitrokémia Ipartelepek
Pestvidéki Gépgyár	1952	repülőgép-javítás	olajégők, huzalománczó	Szigetszentmiklós, Tököl	a fel nem épült Hajdúsági Gépgyár dolgozóinak kiképzésére, 1954-től termelő vállalat

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Prés- és Kovácsoltárugyár (Préko)	1949	tűzvédelmi lövedéktest	autóalkatrészek, motoros targonca, armatúrák	Budaörs	Prés- és Kovácsoltárugyár 1951-52 7038. sz. Vállalat 1952 - Prés- és Kovácsoltárugyár 1963-tól összevonva az Angyalföldi Vasszerelvénygyárral, Ipari Szerelvény- és Gépgyár néven
Rába Magyar Vagon- és Gépgyár	1896	páncélozott járművek (FUG, PSZH), terepjáró gépkocsik	vasúti és közúti járművek, hídszerkezetek, futóművek és motorok	Győr	Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. 1947-ben hozzácsatolták a MÁVAG győri telepét 1948 - Magyar Vagon és Gépgyár 1951-ben kivált belőle a Győri Szerzőgépgyár 1960-tól Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár 1964 - Wilhelm Pieck Járműipari Művek néven összevonták a Győri Szerzőgépgyárral 1967 - Rába Magyar Vagon- és Gépgyár
Rézhangerművek	1905	kopsz	sárgaréz félgyártmányok, acélszalag	Budapest XIII., Párkány utca 42.	Magyar Rézhangerművek Rt. 1948 - Rézhangerművek 1968 - a Csepel Művek gyáregysége
Székesfehérvári Motorjavító Vállalat	1950	repülőgép-javítás	autóbusz	Székesfehérvár	1950 - Motorjavító Vállalat 1958 - Általános Mechanikai Gépgyár 1963 - az Ikaruséhoz csatolták
Szerzőgép- és Készülékek Gyára	1950	kézfegyver	traktoralkatrész, germániumdiódák, tranzisztorok, félvezetők	Gyöngyös	Fémárugyár 1951-52 3051. sz. Vállalat 1952 - Szerzőgép- és Készülékek Gyára 1963-ban beolvadt az Egyesült Izzóba, majd a Mikroelektronikai Vállalat gyáregysége
Távközlési Kutatóintézet (TÁKI, TKI)	1949	hadi elektronikai, híradás-technikai és lokátor kutatások		Budapest II., Gábor Áron utca 65-67.	
Tiszántúli Gépgyár	1950	lőveggyártás		Debrecen-Józsa	1951-52 - 3058. sz. Vállalat 1953-ban leállították a beruházást, megszüntették

Vállalat neve	A vállalat, vagy jogelődjének alapítási éve	Hadiipari profilja	Polgári profilja	Telephelye	Szervezeti változások
Tömegcikk Művek	1949	gyalogosági lőszer	tűzgörög, tűszerszámok, porlasztó, kardánereszt	Jobbágyi	1949 – Andezit Művek 1951–52 – 7006. sz. Vállalat 1952 – Tömegcikk Művek 1961-ben felszámolták, jogutódja a Mátravidéki Fémművek
Vadásztölténnygyár	1922	tűzszerzési gyűjtő, katonai híradástechnika	rádió, televízió, moped, vadásztöltény	Székesfehérvár	1936–1949 – a Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Rt. gyára 1949-ben önállóvá vált Vadásztölténnygyár néven 1951–52 – 7008. sz. Vállalat 1952 – Vadásztölténnygyár 1961 – Villamossági Televízió és Rádiókészülékek Gyára 1968 – Videoton Rádió és Televízió Gyar
Vegytermékek Gyára	1951	tűzszerzési lőszer-szerelés		Miskolc–Diósgyőr, Onga	1951–52 – 7049. sz. Vállalat 1952 – Vegytermékek Gyára 1954-ben egyesítették a Könnyműgyárral, telephelyét az Északmagyarországi Vegyiművek kapta meg, majd Csavargyár létesült
Világítástechnikai Vállalat	1924	tűzszerzési gyűjtő	világítótestek	Budapest XIV., Francia út 11.	1924-től Agrolux Elektromos Gyar (Egyesült Izzó)
VS Üzem	1951	lőporgyártás		Nógrádverőce	Ipari Segédanyaggyár 1951–52 – 1053. sz. Vállalat 1953-ban leállították a beruházást, megszüntették

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 2.1 – az egykori zárt irattár levéltári anyaga
3.1.5 – objektumdossziék

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXIX. 204 – Finommechanikai Vállalat iratai

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HL)

1945 utáni HM iratok
HM Békeelőkészítő Bizottság iratai
MN – Magyar Néphadsereg iratai
HB iratok – Honvédelmi Bizottság iratai
Központi Irattár (HM KI)

Központi Statisztikai Hivatal (KSH)

Jelentés a KGM/B [1960. évi] termelőtevékenységéről.

Budapest, 1961. február 4.

Jelentés a KGM/B 1961. évi termelőtevékenységéről.

Budapest, 1962. január 31.

Jelentés a haditechnikai termékek 1962. évi tervteljesítéséről.

Budapest, 1963. január 31.

Jelentés a haditechnikai termékek 1963. évi tervteljesítéséről.

Budapest, 1964. január 31.

Jelentés a haditechnikai termékek 1964. évi tervteljesítéséről.

Budapest, 1965. február 4.

Jelentés a haditechnikai termékek 1965. évi tervteljesítéséről.

Budapest, 1966. február 2.

Jelentés a haditechnikai termékek 1966. évi tervteljesítéséről.

Budapest, 1967. február 1.

A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967. évek között.

Budapest, 1968. február.

A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben. Budapest, 1969. március.

A hadiipar tevékenysége 1969. évben. Budapest, 1970. március.

A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában.

Budapest, 1971. március.

A hadiipari tevékenység 1971. évben. Budapest, 1972. március.

A hadiipari tevékenység 1972. évben. Budapest, 1973. március.

A hadiipari tevékenység 1973. évben. Budapest, 1974. március.

A hadiipari tevékenység 1974. évben. Budapest, 1975. március.

A hadiipari tevékenység 1975. évben. Budapest, 1976. március.

A hadiipari tevékenység 1976. évben. Budapest, 1977. március.

A hadiipari tevékenység 1977. évben. Budapest, 1978. március.

A hadiipari tevékenység 1978. évben. Budapest, 1979. március.

A hadiipari tevékenység 1979. évben. Budapest, 1980. március.

A hadiipari tevékenység 1980. évben. Budapest, 1981. március.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. f. 52. cs. – MDP Központi Vezetősége iratai

M-KS 276. f. 53. cs. – MDP Politikai Bizottsága iratai

M-KS 276. f. 54. cs. – MDP KV Titkárság iratai

M-KS 276. f. 62. cs. – MDK KV Iroda iratai

M-KS 276. f. 65. cs. – Rákosi Mátyás titkári iratai

M-KS 276. f. 66. cs. – Gerő Ernő titkári iratai

M-KS 276. f. 67. cs. – Farkas Mihály titkári iratai

M-KS 276. f. 84. cs. – MDP Államvédelmi Bizottsága iratai

M-KS 276. f. 95. cs. – MDP KV Ipari és Közlekedési Osztályának iratai

M-KS 276. f. 96/F cs. – MDP KV Adminisztratív Osztálya Fegyveres Erők Alosztálya

M-KS 288. f. 4. cs. – MSZMP Központi Bizottsága iratai

M-KS 288. f. 5. cs. – MSZMP Politikai Bizottsága iratai

M-KS 288. f. 7. cs. – MSZMP KB Titkársága iratai

M-KS 288. f. 15. cs. – MSZMP KB Államgazdasági,

majd Gazdaságpolitikai Bizottsága iratai

M-KS 288. f. 25. cs. – MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya iratai

M-KS 288. f. 47. cs. – Kádár János titkárságának iratai

XIX-A-2-p – Hegedüs András miniszterelnök iratai

XIX-A-2-ee – Minisztertanács Központi TÜK iratkezelőség iratai

XIX-A-2-gg – Apró Antal miniszterelnök-helyettes iratai

XIX-A-2-ma – Minisztertanács Titkársága Ipari Csoport TÜK iratai

XIX-A-2-q – Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes, miniszterelnök iratai

XIX-A-11 – Jóvátételi Hivatal iratai

XIX-A-16-aa – OT Általános Szervezési Főosztálya iratai

XIX-A-16-b – OT TÜK iratok

XIX-A-16-i – Kiss Árpád OT-elnök iratai

XIX-A-39-b – Gazdasági Bizottság iratai

XIX-A-83-a – a Minisztertanács jegyzőkönyvei és mellékletei

XIX-A-83-b – minisztertanácsi előterjesztések és határozatok

XIX-A-98 – az Üzemgazdasági Tanács, a Honvédelmi Tanács,

a Honvédelmi Bizottság Titkársága iratai

XIX-A-121-b – Állami Tervbizottság TÜK iratok

XIX-B-1-ai – a Belügyminisztérium Miniszteri Titkárság iratai

XIX-F-1-rr – Iparügyi Minisztérium bizalmas iratai

XIX-F-6-a – KGM Titkárság iratai

XIX-F-6-aa – Csörgő János miniszterhelyettes, miniszter iratai

XIX-F-6-ae – KGM Központi TÜK iratkezelőség iratai

XIX-F-6-cc – Bíró Ferenc miniszterhelyettes iratai

XIX-F-6-dd – Kolos Richárd miniszterhelyettes iratai

XIX-F-6-ee – Hidasi Ferenc miniszterhelyettes iratai

XIX-F-6-hb – KGM miniszteri értekezletek

XIX-F-6-hh – Kiss János kohó- és gépipari miniszterhelyettes iratai

XIX-F-6-kb – KGM minisztériumi kiadványok iratai

XIX-F-6-na – KGM Nemzetközi Együttműködési Főosztálya iratai

XIX-F-6-ra – KGM Terv- és Munkaügyi Főosztály TÜK iratai

XIX-F-6-v – KGM/B Elvi Főosztály iratai

XIX-F-6-uu – Kincses István kohó- és gépipari miniszterhelyettes iratai

XIX-F-6-x – KGM Finommechanikai Igazgatóság iratai

XIX-F-9-a – NIM Titkárságának iratai

XIX-F-9-b – NIM általános iratai

XIX-F-9-e – NIM Üzemgazdasági Főosztály iratai

XIX-F-17-bb – NIM Székér Gyula miniszterhelyettesi, miniszteri iratai, TÜK I-II.

XIX-F-17-j-2 – NIM Ipargazdasági Főosztály TÜK iratok

XIX-F-17-n – NIM Beruházási Igazgatóság TÜK iratai

XIX-F-17-s – NIM Iparszervezési Főosztály iratai

XIX-F-17-v – NIM Távlati Tervezési és Beruházási Főosztály iratai

XIX-F-17-z – NIM Vállalatfelügyeleti Főosztály TÜK iratai

XIX-G-3-ae – KKM katonai TÜK iratok Műszaki Főosztály iratai

XIX-G-3-p – KKM TÜK iratok

XIX-J-1-j SZU 1945–1964 TÜK – Külügyminisztérium Szovjetunióval kapcsolatos

TÜK iratok, 1945–1964

XIX-J-1-u – Külügyminisztérium miniszteri és miniszterhelyettesi iratok,

Erdélyi Károly miniszterhelyettes iratai

XIX-L-1-c – Pénzügyminisztérium TÜK iratok

XIX-L-1-qqq – Pénzügyminisztérium katonai vonatkozású iratai
 XXVI-A-1 – Területrendezési Intézet iratai
 XXIX-F-202-f – Diósgyőri Gépgyár és jogelődei TÜK iratai
 XXIX-F-207-b – Mátravidéki Féművek TÜK iratok
 XXIX-F-209-d – Videoton Elektronikai Vállalat TÜK iratok
 XXIX-L-5-b – Magyar Beruházási Bank (utóbb Állami Fejlesztési Bank) TÜK iratok

MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (GyMSMGyL)

XI. 15 – Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. iratai

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. 3. cs. – MKP Politikai Bizottsága iratai
 274. f. 4. cs. – MKP Titkárság iratai
 274. f. 11. cs. – MKP Karhatalmi Osztálya iratai
 274. f. 12. cs. – MKP Állampolitikai Osztálya iratai
 290. f. – 1956-os gyűjtemény

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve.
A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve.
 1951. február 24.–március 2. Budapest, 1951, Szikra.
- A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve.
A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve.
 1954. május 24–30. Budapest: Szikra, 1954.
- Ács–Horváth 2001
 Ács Tibor–Horváth István (szerk.): *Honvédelmi reformok, haderőátalakítások Magyarországon 1848–1998.* Budapest, 2001, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
- Almquist 1990
 Almquist, Peter. *Red Forge: Soviet Military Industry since 1965.*
 New York, 1990, Columbia University Press.
- Bálint é. n.
 Bálint József: *Magyarország nemzeti vagyonvesztése 1941–1947.*
 [Budapest], é. n., Agroinform Kiadó.
- Balogh–Földesi 1998
A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok, 1945–1949.
 Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Balogh Sándor, Földesi Margit.
 Budapest, 1998, Napvilág Kiadó.
- Baranyi–Fuchs 1986
 Baranyi József–Fuchs Béla: *A hagyományos fegyverzet fejlesztésének története, 1948–1980.* Kézirat, 1986. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-3.
- Baráth 1999
 Gerő Ernő értékelése az 1956. októberi eseményekről. Közzéteszi: Baráth Magdolna.
Múltunk, 1999. (44. évf.) 1. sz. 138–169. o.
- Baráth 2001
 Baráth Magdolna: *Gerő Ernő politikai pályája 1944–1956.* PhD-diszertáció.
 Budapest, 2001.
- Baráth 2014
 Baráth Magdolna: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990.*
 Budapest, 2014, Gondolat Kiadó.

- Baráth–Feitl 2000
Baráth Magdolna–Feitl István: Két összefoglaló a magyar–szovjet jóvátételi tárgyalásokról (1945). *Fons*, 2000. (7. évf.) 3. sz. 361–379. o.
- Barber–Harrison 2000
John Barber–Mark Harrison (eds): *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Kruschev*. London–New York, 2000, Macmillan – St. Martin's Press.
- Bäumler–Deme–Vincze 2004
Bäumler Ede–Deme Sándor–Vincze Árpád: A hazai sugárvédelmi műszergyártás múltja és jelene. *Fizikai Szemle*, 2004. (54. évf.) 7. sz. 220–224. o.
- Belényi 2011
Belényi Gyula: *Válság 1953. Tanulmány és dokumentumok*. Budapest, 2011, Históriaantik Könyvesház.
- Berend 1964
Berend T. Iván: *Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor 1948–1950*. Budapest, 1964, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Berza 1993
Berza László (főszerk.): *Budapest lexikon*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó.
- Birta 1970
Birta István: A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első öt éves terv időszakában. *Párttörténeti Közlemények*, 1970 (26. évf.) 3. sz. 113–150. o.
- Bisztrova 2006
Irina Bisztrova: *Szovjetszko vojenno-promislennij kompleks: problemi sztaňovlennyija i razvityija 1930–1980-e godi*. Moszkva, 2006, IRI RAN.
- Bernád–Magó–Punka 2013
Bernád Dénes–Magó Károly–Punka György: *A nemzet szárnyai. A magyar katonai repülés évszázados története*. Budapest, 2013, Zrínyi Kiadó.
- Boda–Ruszin 2012
Boda József–Ruszin Romulusz: *A magyar katonai ejtőernyőzés története és változó feladatrendszere*. Budapest, 2012, Zrínyi Kiadó.
- Boreczky 1993
Boreczky Beatrix (főszerk.): *A Magyar Állam Szervei 1950–1970*. Budapest, 1993.
- Borhi 2005
Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Budapest, 2005, Corvina.
- Botos 2006
Botos János: *A korona, pengő és forint inflációja (1900–2006)*. Budapest, 2006, Szaktudás Kiadó Ház.
- Bölöny–Hubai 2004
Bölöny József–Hubai László: *Magyarország kormányai. 1848–2004*. Budapest, 2004.

- Böör–Takács 2006
Böör László–Takács Tibor: Pest megye. In: Szakolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956. II. kötet*. Budapest, 2006, 1956-os Intézet. 257–322. o.
- B. Kozma 1977
B. Kozma József: Hadiiparunk szelektív fejlesztésének lehetőségei. *Honvédelem*, 1977. (28. évf.) 5. sz. 104–112. o.
- Cristescu 1995
Constantin Cristescu: Ianuarie 1951: Stalin Decide Înarmarea României. *Magazin Istorie* [Bucharest], 1995 (29. évf.) 10. sz. 15–23. o.
- Csabai–Móricz 1992
Csabai Károly – Móricz Lajos: Tények és adalékok az 1945 és 1990 közötti évek magyar hadtörténetéhez. III. rész. *Hadtudomány*, 1992 (3. évf.) 2. sz. 84–97. o.
- Csapó 1996
Csapó Mária: A Könnyűipari Minisztérium feladatköre és szervezete 1967–1980. *Levéltári Szemle*, 1996 (67. évf.) 1–2. sz. 69–92. o.
- Cseh 2003
Cseh Zita: Heves megye. In: Szakolczai Attila–Á. Varga László (szerk.): *A vidék forradalma 1956. I. kötet*. Budapest, 2003, BFL–1956-os Intézet. 267–298. o.
- Csendes 1998
Csendes László: *Hadsereg-történet 1945–1998. Tények és adatok*. Budapest, 1998, Új Honvédségi Szemle Különkiadás.
- Cseszka 2008
Cseszka Éva: Gazdasági perek a Rákosi-rendszerben, 1948. *Magyar Szemle*, 2008 (17. évf.) 11–12. sz. 30–52. o.
- Cseszka 2012
Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–1953)*. Budapest, 2012, Gondolat Kiadó.
- Csizi 2011
Népgazdasági tervek Magyarországon. Közép-, és hosszú távú tervek. 1947–1990. Dokumentumgyűjtemény, kézirat. Budapest, 2011, Magyar Országos Levéltár. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Csizi István.
- Csobay 1998
Csobay József: A magyar hadiipar virágzása, 1968–1988. *Haditechnika*, 1998. (32. évf.) 2. sz. 76–82. o.
- Csurgai 1996
Csurgai Horváth József: Az 1956-os forradalom Székesfehérvárott. In Uő. (szerk.): *„Egy nép kiáltott, aztán csend lett.” Az 1956-os forradalom Székesfehérvárott*. Székesfehérvár, 1996, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata. 82–286. o.
- Damó 1985
Damó László (szerk.) *Katonai lexikon*. Budapest, 1985, Zrínyi Kiadó.

Davies 2014

Christopher Mark Davies: *Industrial Performance in the USSR: Influences of State Priorities, Economic System, Industrial Policies and Hidden Processes, 1945–1980*. In Christian Grabas–Alexander Nützenadel (eds.): *Industrial Policy in Europe after 1945. Wealth, Power and Economic Development in the Cold War*. Basingstoke, Hampshire, 2014, Palgrave Macmillan. 337–371. o.

Dékány–Szőnyi 2009

Dékány István–Szőnyi István: *A magyar katonai rádiófelderítés története*. Budapest, 2009, Zrínyi Kiadó.

Dimitrov 2002

Dimitar Dimitrov: *The Restructuring and Conversion of the Bulgarian Defence Industry during the Transition Period*. Bonn, 2002, Bonn International Center for Conversion.

Dobák 1984

Dobák Dezső: *Népgazdasági mechanizmus hatása a Magyar Néphadsereg gazdálkodására*. Kézirat, 1984. HL MN Különgyűjtemény. IV/A-5.

Dombrády 2003

Dombrády Lóránd: *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Budapest, 2003, Petit Real Könyvkiadó.

Doró 1986

Doró György: A népgazdaság háborúra történő felkészítésének időszéri kérdései. *Honvédelem*, 1986 (37. évf.) 5. sz. 96–122. o.

Ehrenberger 2001

Ehrenberger Róbert (szerk.): *A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957*. Budapest, 2001, Petit Real.

Ehrenberger 2006

Ehrenberger Róbert (szerk.): *„A dolgozó népet szolgálom!”. Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957–1972*. Budapest, 2006, Tonyo-Gráf Nyomdai és Grafikai Stúdió.

Az ÉMV 1948–1980. évi hadiipari tevékenységének... 1984

Északmagyarországi Vegyiművek, Sajóbábony: *Az ÉMV 1948–1980. évi hadiipari tevékenységének történeti feldolgozása*. Kézirat, 1984. HL MN Különgyűjtemény.

Farkas K. 1984

Farkas Károly: *Gamma Művek hadiipari tevékenységének története 1980-ig*. 1984. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-29.

Farkas Z. 1984

Farkas Zoltán: *A magyar hadiipar kialakulásának, tevékenységének történeti feldolgozása a Diósgyőri Gépgyárnál*. Kézirat, Miskolc. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-57.

Fáy 1966

Fáy József: Gazdasági szerkezet és külkereskedelmi hatékonyság. *Statisztikai Szemle*, 1966. (44. évf.) 12. sz. 1229–1244. o.

Feitl 2003

Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947*. Budapest, 2003, Napvilág Kiadó.

Feitl–Gellériné–Sipos 1997

Feitl István–Gellériné Lázár Márta–Sipos Levente (szerk.): *Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. 1940–1956*. Budapest, 1997. 1–2. kötet.

Fomin 1977

Fomin, V[italij] I[vanovics]: A proletár Internacionális lenini zászlaja alatt. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1977. (24. évf.) 3. sz. 406–425. o.

Foreman–Peck 2014

James Foreman–Peck: *European Industrial Policies in the Post-war Boom: 'Planning the economic miracle'*. In: Christian Grabas–Alexander Nützenadel (eds.): *Industrial Policy in Europe after 1945. Wealth, Power and Economic Development in the Cold War*. Basingstoke, Hampshire, 2014, Palgrave Macmillan. 13–47. o.

Fuchs 1986

Fuchs Béla: *Az MN fegyverzeti eszközei fejlődésének történeti áttekintése 1945–1980*. Kézirat, 1986. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-2.

G. Vass 2011

G. Vass István: *Dokumentumok a magyar–szovjet jóvátételi egyezmény létrejöttéhez*. *Archívnet*, 2011 (11. évf.) 2. sz. http://www.archivnet.hu/diplomacia/dokumentumok_a_magyarszovjet_jovatteteli_egyezmey_lotrejottehez.html

Gábor 2013

Gábor Péter: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945–1949/51*. PhD értekezés. Pécs, 2013, Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program.

Gács 1985

Gács Ferenc (összeállító): *A Mechanikai Laboratórium története*. Kézirat, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-42.

Gáspár 2012a

Gáspár Tibor: Fejezetek a Fegyverzeti Szolgálat és jogelődei történetéből. I. *Katonai Logisztika*, 2012 (20. évf.) 2. sz. 143–184. o.

Gáspár 2012b

Gáspár Tibor: Fejezetek a Fegyverzeti Szolgálat és jogelődei történetéből. II. *Katonai Logisztika*, 2012 (20. évf.) 3. sz. 101–147. o.

Gáspár 2012c

Gáspár Tibor: Fejezetek a Fegyverzeti Szolgálat és jogelődei történetéből. III. *Katonai Logisztika*, 2012 (20. évf.) 4. sz. 131–166. o.

Gáspár 2013

Gáspár Tibor: Fejezetek a Fegyverzeti Szolgálat és jogelődei történetéből. IV. *Katonai Logisztika*, 2013 (21. évf.) 1. sz. 88–153. o.

Germuska 2003

Germuska Pál: A közel-keleti magyar haditechnikai export kezdetei.

In Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2003, XI. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 2003, 1956-os Intézet. 79–91. o.

Germuska 2004

Germuska Pál: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest, 2004, 1956-os Intézet.

Germuska 2006

Germuska Pál: Komárom megye. In: Szakolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956*. II. kötet. Budapest, 2006, 1956-os Intézet. 211–256. o.

Germuska 2007a

Germuska Pál: Kutatás-fejlesztés és nyugati licencek a magyar hadiiparban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007 (120. évf.) 1. sz. 233–246. o.

Germuska 2007b

Germuska Pál: A magyar hadiipar 1956-ban. In: Szabó A. Ferenc (szerk.): *Tanulmányok és emlékmozsaik az '56-os forradalomról*. Budapest, 2007, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány. 89–113. o.

Germuska 2008

Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2008 (121. évf.) 1. sz. 69–95. o.

Germuska 2010

Germuska Pál: *Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között*. Budapest, 2010, Argumentum Kiadó – 1956-os Intézet.

Germuska 2011

Germuska Pál: Az új szakasz új megvilágításban. Nagy Imre első miniszterelnöksége és a költségvetés válsága. In: Katona Csaba (szerk.): *Gödörből gödörbe. Mindennemű válságok Magyarhonban a 19. és 20. században. A szombathelyi Mediawave Fesztivál keretében 2010. május 5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai*. Szombathely, 2011, Mediawave Közalapítvány, Vas Megyei Levéltár. 117–132. o.

Germuska 2012a

Germuska Pál: A Magyar Népköztársaság karhatalmi intézkedéseinek terve, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2012 (125. évf.) 1. sz. 269–278. o.

Germuska 2012b

Germuska Pál: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. *Századok*, 2012 (146. évf.) 1. sz. 47–78. o.

Germuska 2013

Germuska Pál: A Honvédelmi Bizottság („Trojka”) 1950–1952. évi jegyzőkönyvei. (Forrásközlés) *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013 (126. évf.) 2. sz. 613–643. o.

Germuska–Honvári 2014

Germuska Pál–Honvári János: A közúti járműgyártás története Győrött 1945-től 1990-ig. In: Honvári János (szerk.): *Győr fejlődésének mozgatórugói*. Győr, 2014, Universitas-Győr Nonprofit Kft. 7–99. o.

Germuska–Nagy 2004

Germuska Pál–Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk* 2004 (49. évf.) 1. sz. 180–210. o.

Grohe 1985

Grohe Károly: *Az Általános Géptervező Iroda története*. Kézirat, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-65.

Gyarmati 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Rubicon, 2011.

Hajdu–Pap 2006

Hajdu Ráfis János–Pap János (szerk.): *Aknászok, tűzszerészek – Hős magyar honvédek a II. világháborúban és a következő években*. Mezőkövesd, 2006, Legatum Kiadó.

Hajdú–Sárhidai 2005

Hajdú Ferenc–Sárhidai Gyula: *A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet a HM Technológiai Hivatalig, 1920–2005*. Budapest, 2005, HM Technológiai Hivatal.

Halmosi 1985

Halmosi László: *A Danuvia Szerszámgépgyár hadiipari tevékenysége*. Kézirat, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-63.

Hanson 2003

Philip Hanson: *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR from 1945*. London, 2003, Longman.

Harmat 1969

Harmat István: A haditechnika műszaki fejlesztésének finanszírozása. *Honvédelem*. Különkiadás – A hadigazdaság és a katonai gazdálkodás témaköréből, 1969. (20. évf.) 33–39. o.

Helgert–Vass 2006

Helgert Imre–Vass Jenő Sándor (szerk.): *A Hazáért. A Magyar Honvédség múltja és jelene 1848–2004*. Budapest, 2006, Szaktudás Kiadó Ház.

Hermann 2013

Hermann Róbert (szerk.): *Kis magyar hadtörténet*. Budapest, 2013, Zrínyi Kiadó.

Honvári 2006

Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Budapest, 2006, Aula Kiadó.

Honvári 2012

Honvári János: Magyar jóvátétel a II. világháború után. *Rubicon Online Plusz*.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovatetel_a_2_vilaghaboru_utan/

Horváth 2003

Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Budapest, 2003, Akadémiai Kiadó.

Horváth 2006

Horváth Miklós: 1944–1956. Honvédségből néphadsereg – A haderő újjászervezésétől a forradalom és szabadságharc leveréséig. In: Helgert Imre–Vass Jenő Sándor (szerk.): *A Hazáért: A Magyar Honvédség múltja és jelene 1848–2004*. Budapest, 2006, Szaktudás Kiadó Ház. 289–362. o.

Horváth 2014

Horváth Csaba: A Magyar Honvédség, Magyar Néphadsereg tüzérsége (1945–1990). In: Balla Tibor–Csikány Tamás–Gulyás Géza–Horváth Csaba–Kovács Vilmos: *A magyar tüzérség 100 éve. 1913–2013*. Budapest, 2014, Zrínyi Kiadó. 213–261. o.

Horváth–Kovács 2011

Horváth Miklós–Kovács Vilmos: *Hadsereg és fegyverek. 1956*. Budapest, 2011, Zrínyi Kiadó.

Horváth–Tulipán 2006a

Horváth Miklós–Tulipán Éva: *Keresztutak. Magyar Néphadsereg 1956*. Budapest, 2006, H & T Kiadó.

Horváth–Tulipán 2006b

Horváth Miklós–Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Budapest, 2006, Zrínyi Kiadó.

Horváth–Szabó–Zalai 2001

Horváth Julianna–Szabó Éva–Zalai Katalin (szerk.): *A Magyar Kommunista Párt iratainak repertórium, 1944–1948*. Budapest, 2001, Napvilág Kiadó.

Huszár 1995

Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói – Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949*. Budapest, 1995, Akadémiai Kiadó.

Ilkó d. n.

Ilkó Géza: *Jegyzet*. Budapest, kézirat. D. n.

Izsák 1998

Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956*. Budapest, 1998, Napvilág.

Izsák–Kun 1994

Izsák Lajos–Kun Miklós (szerk.) *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Budapest, 1994, Századvég.

Janza 1976

Janza Károly: *Az ipari javítás és szolgáltatás tervezésének és bonyolításának rendje*. Budapest, 1976, HM.

Járomi 1995

Járomi József: *Vihar a városban. A forradalom és a szabadságharc napjai Jászberényben 1956-ban*. Jászberény, 1995, POFOSZ.

Jávor 1986

Jávor Ervin: *A magyar honvédelmi gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete 1945–1980*. Kézirat, Budapest, 1986. HL MN Különgyűjtemény. IV/A-9.

Jávor 1993

Jávor Ervin: *A magyar honvédelmi gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete 1945–1990, valamint következtetések és elgondolások a rekonstrukciójához*. Kézirat, Budapest, 1993. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-20/3.

Kalló 1984

Kalló Péter: Az exportra törő hazai haditechnikai műszaki fejlesztés tapasztalatai. *Honvédelem*, 1984 (35. évf.) 3. sz. 103–110. o.

Katona 2011

Katona Zsolt Vazul: *A magyarországi nitrogénműtrágya-ipar bölcsője, a péti Nitrogénművek 80 éve*. Székesfehérvár, 2011, Babilon Design Stúdió.

Kántor 2012a

Kántor Balázs: A Magyar kir. Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG) feldarabolása 1948–1949. *Archívnet*, 2012 (12. évf.) 2. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_magyar_kir_vas_acel_es_gepgyarak_mavag_feldarabolasa_19481949.html

Kántor 2012b

Kántor Balázs: Mezőgazdasági gépgyárból orosz tankjavító üzem. (1945. január–szeptember) *Archívnet*, 2012 (12. évf.) 6. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/mezogazdasagi_gepgyarbol_orosz_tankjavito_uzem.html

Kántor 2013

Kántor Balázs: „A látszat a fontos.” A Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyar Rt. feldarabolása és elsorvasztása. *Archívnet*, 2013 (13. évf.) 2. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_latszat_a_fontos_a_vadasztolteny_gyutacs_es_femarugyar_rt_feldarabolasa_es_elsorvasztasa.html

Kapiller–Csomor 2004

Kapiller Imre–Csomor Erzsébet (szerk.): *'56 Zala megyei kronológiája és személyi adattára. I. kötet*. Zalaegerszeg, 2004, Zala Megyei Levéltár.

Kapiller–Csomor 2006

Kapiller Imre–Csomor Erzsébet (szerk.): *'56 Keszthelyen és a keszthelyi járásban*. Zalaegerszeg, 2006, Zala Megyei Levéltár.

Karlsch 2004

Rainer Karlsch: Die Rüstungsindustrie der DDR im Überblick. In: Hans Ehlert – Matthias Rogg (hrsg.): *Militär, Staat und Gesellschaft in der DDR. Forschungsfelder, Ergebnisse, Perspektiven*. Berlin, 2004, Christoph Links Verlag. 5–23. o.

Károly 1985

Károly Jánosné: *A speciális híradástechnika kialakulásának történeti leírása. A hadiipari gyártás alakulása a Videotonnál*. Kézirat, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-40.

- Kárpáti 2011
Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül...* Budapest, 2011, Duna International.
- Kemény 1997
Kemény Tibor: *A löelemképző gyártás a II. világháború után a Gamma Művekben.* Kézirat, 1997.
- Kende 2002
Kende György: Az „Árpád” automatizált tűzérési tűzvezető rendszer.
In: Ungvár Gyula (szerk.): *Szemelvények a magyar haditechnikai fejlesztés történetéből.* Budapest, 2010, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. 196–198. o.
- Kis 1995
Kis András: *A Magyar Honvédség újjászervezése (1945).*
Budapest, 1995, Zrínyi Kiadó.
- Kiss 1999
Judit Kiss: *The Transformation of the Defense Industry in Hungary.*
Bonn, 1999, Bonn International Center for Conversion.
- Kiss 2014
Yudit Kiss: *Arms Industry Transformation and Integration: The Choices of East Central Europe.* Oxford, 2014, Oxford University Press.
- Kiss 2003
Kiss Erika: *A Hűtőgépgyár és Jászberény fél évszázada.* Jászberény, 2003, Gépipari Tudományos Egyesület.
- Kiss–Tóth 2005a
Kiss Kálmánné–Tóth József: A hadsereg, a tisztikar a politikai hatalom szorításában. A pártok katonapolitikája 1945-ben. II. *Bolyai Szemle*, 2005 (14. évf.) 1. sz. 112–136. o.
- Kiss–Tóth 2005b
Kiss Kálmánné–Tóth József: A hadsereg, a tisztikar a politikai hatalom szorításában. III. *Bolyai Szemle*, 2005 (14. évf.) 2. sz. 36–67. o.
- Komporday 1985
Komporday Aurél: *A híradástechnikai hadiipari tevékenység fejlődésének története 1980-ig.* Kézirat, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-33.
- Kondor 2009
Kondor Attila Csaba: Iparpolitika és iparfejlesztés Budapesten az 1960-as években. In: Feitl István (szerk.): *Budapest az 1960-as években.*
Budapest, Napvilág Kiadó, 2009. 65–80. o.
- Kónya 1998
Kónya Sándor: *A Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949.* Budapest, 1998, MTA.
- Kornai 1989
Kornai János: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása.*
Budapest, 1989, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kovács 2010
Kovács Tibor: *Majdnem 100 év... A Nitrokémia története, 1921–2010.*
Balatonfüzfő, 2010.

- Kovács–Nyers–Padányi 2012
Kovács Tibor–Nyers József–Padányi József: *Építünk, védünk, alkotunk. A műszaki csapatok története 1945-től napjainkig.* Budapest, 2012, Zrínyi Kiadó.
- Kovács 2012
Kovács Vilmos: A magyar hadiipar élén. Harcjárműgyártás a második világháború időszakában. *Nagy Magyarország*, 2012 (4. évf.) 2. sz. 48–51. o.
- Kovács 2014
Kovács Vilmos: A Magyar Néphadsereg tűzérési rendszerei.
In: Balla Tibor–Csikány Tamás–Gulyás Géza–Horváth Csaba–Kovács Vilmos: *A magyar tűzérés 100 éve. 1913–2013.*
Budapest, 2014, Zrínyi Kiadó. 263–293. o.
- Kovács 1985
Kovács Lajos: *A Dunai Repülőgépgyár Rt. története.*
Budapest, 1985, Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekció.
- Kugyela 2004
Kugyela Ákos: A Weiss Manfréd konszerntől a Rákosi Mátyás Művekig: egy családi vagyon végnapjai. *Archívnet*, 2004 (4. évf.) 6. sz. http://www.archivnet.hu/politika/a_weiss_manfred_konszerntol_a_rakosi_matyas_muvekig_egy_csaladi_vagyon_vegnapjai.html
- Lányi 2008
Lányi Aladár: A Gödöllői Gépgyártól a „Currus” Rt-ig.
In: Varga A. József (szerk.): *Magyar autógyárak katonai járművei.*
Budapest, 2008, Maróti Könyvkiadó. 438–451. o.
- Maruzs 2011
Maruzs Roland: *Tábornoki kar, 1945–1956. A Magyar Honvédség és a Magyar Néphadsereg tábornokai a második világháború és az 1956-os forradalom és szabadságharc között.* Budapest, 2011, HK Hermanos Kiadó.
- Mészáros 2001
Mészáros Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956. Tények, dokumentumok, visszaemlékezések.* Veszprém, 2001, Művészetek Háza.
- M. Szabó 2007
M. Szabó Miklós: Adalékok a Magyar Néphadsereg 1961–1962. évi történetéhez. I. *Új Honvédségi Szemle*, 2007 (61. évf.) 9. sz. 70–100. o.
- M. Szabó 2008
M. Szabó Miklós: A Varsói Szerződés és a Magyar Néphadsereg viszonyrendszerének néhány kérdése az 1960-as években. *Hadtudomány*, 2008 (18. évf.) 1–2. sz. 3–19. o.
- M. Szabó 2010
M. Szabó Miklós: *Szupertitkos alakulat. Az MN 1480 hadműveleti-harcászati rakétadandár története 1963–1991.* Budapest, 2010, Zrínyi Kiadó.
- Magyarország népessége és gazdasága 1996.
Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Budapest, 1996, KSH.

Markó 2011

Markó György: *A Honvédelmi Minisztérium szervezet 1945–1956.*

Budapest, 2011, Argumentum Kiadó.

Mastny–Byrne 2005

Vojtech Mastny–Malcolm Byrne (eds.): *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955–1991.*

Budapest, 2005, Central European University Press.

Mihályi 2012

Mihályi Balázs: Légi háború a Csepel-sziget ellen (1944).

Nagy Magyarország, 2012 (4. évf.) 2. sz. 52–55. o.

Mónus 1986

Mónus Zoltán: *A Magyar Néphadsereg alapvető szervezetének fejlődése (alakulása) 1948. júniustól 1956-ig.* Kézirat, 1986. HL MN 1979/T 2630. d.

Mórocz 2007

Mórocz Lajos: *Kiskatonától a vezérezredesig.*

Budapest, 2007; HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Mucs–Zágoni 1979

Mucs Sándor–Zágoni Ernő: *A Magyar Néphadsereg története 1945–1959.*

Budapest, 1979, Zrínyi Kiadó.

Nagy 1984

Nagy Károly: *Nitrokémia Ipartelepek.* Kézirat, 1984. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-44.

Nagy 1985

Nagy János: *A fegyverzet története és alakulása 1945–1948.*

Kézirat, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-3.

Nagy 2003

Nagy Tamás: *Fordulattól – forradalomig. A Magyar Dolgozók Pártja katonapolitikája 1948–1956.* PhD-doktori disszertáció.

Budapest, 2003, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.

Németh 1968

Németh András: *Az Iparügyi Minisztérium a felszabadulás után, 1945–1949.*

Levéltári Szemle, 1968 (18. évf.) 3. sz. 351–385. o.

Okváth 1998

Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956.*

Budapest, 1998, Aquila Könyvkiadó.

Okváth 2006

Okváth Imre: *A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962.*

Hadtörténelmi Közlemények, 2006 (119. évf.) 1. sz. 34–53. o.

Ötvös 2007

Ötvös István: *A katonai főpercek Magyarországon. A koncepció felépítése az 1949–50-dik évi törvénysértő katonai perekben.* PhD-disszertáció.

Budapest, 2007, ELTE BTK.

Paczkowski 1997

Andrzej Paczkowski: *Fél évszázad Lengyelország történetéből. 1939–1989.*

Budapest, 1997, 1956-os Intézet.

Pap 2013

Pap Péter: *Erőltetett fegyverzettechnikai fejlesztés, 1945–1950.*

Katonai Logisztika, 2013 (21. évf.) 1. sz. 202–215. o.

Pap 2014

Pap Péter: *Az 1952M 45 mm-es páncéltörő löveg. Haditechnika*, 2014. (48. évf.)

1. sz. 63–67. o.

Pataki 1995

Pataki István: „Egyezmények” a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. *Múltunk*, 1995 (40. évf.) 3. sz. 123–158. o.

Pataki 1997

Pataki István: *Szovjet–magyar katonai tárgyalások Moszkvában 1957. január 28.–február 1.* *Múltunk*, 1997 (42. évf.) 1. sz. 110–130. o.

Pataky 2004

Pataky Éva: *A Péti Nitrogénművek Részvénytársaság szervezete, keletkezése és fejlődése a hadiipar tükrében.* *Levéltári Szemle*, 2004. (54. évf.) 3. sz. 47–56. o.

Perlaki 1985

Perlaki Gyula: *A hazai löveggyártás története.*

Kézirat, Budapest, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-57.

Pető 1980

Pető Iván: *Az 1949–1950-ben működő Nehézipari Minisztérium hivataltörténete.* *Levéltári Szemle*, 1980 (30. évf.) 3. sz. 407–423. o.

Pető–Szakács 1985

Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története.*

1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka.

Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Pintér 1972

Pintér Nándor: *A Magyar Optikai Művek története, 1876–1963.*

Budapest, 1972, Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztály.

Pintér 1986

Pintér Nándor et al.: *A Magyar Optikai Művek története 1876–1980.*

1986. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-30.

Pósafalvi–Pótor 1985

Pósafalvi András–Pótor Béla: *A Hajdúsági Iparművek hadiipari története 1953–1980.* Hadháztéglás, 1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-51.

Pozsonyi 1989

Pozsonyi Pál (szerk.): *Népgazdasági mérlegek, 1949–1987.* Budapest, 1989, KSH.

Procacci 1994

Giuliano Procacci (ed.): *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949.* Milano, 1994, Fondazione Giangiacomo Feltrinelli.

Rainer 1996

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. I. kötet.*
Budapest, 1996, 1956-os Intézet.

Rainer 1998

Rainer M. János: Sztálin és Rákosi, Sztálin és Magyarország 1949–1953.
In: Litván György (szerk.): *Évkönyv VI: 1998.* Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
91–100. o.

Rainer 1999

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. kötet.*
Budapest, 1999, 1956-os Intézet.

Rácz 1965

Rácz Béla: A Nehézipari Központ (NIK) szervezetének története, 1946–1948.
Lévéltári Közlemények, 1965 (36. évf.) 1. sz. 57–137. o.

Reiner 1985

Reiner Róbert: *A Fegyver és Gázkészülékgyár ipartörténete (1935–1980).*
1985. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-58.

Selvedge 2012

Douglas Selvedge: The Truth about Friendship Treaties: Behind the Iron Curtain.
In Dan Stone (ed.): *The Oxford Handbook of Postwar European History.*
Oxford, Oxford University Press, 2012. 319–336. o.

Soós 1986

Soós Károly Attila: *Terv, kampány, pénz. Szabályozás és konjunktúraciklusok Magyarországon és Jugoszláviában.* Budapest, 1986, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Sólyom 2003

Sólyom Ildikó: *Összetört – szétszakadt – elillant... A Sólyom tábornok-per utóélete.*
Budapest, 2003, Hadtörténelmi Levéltár – Paktum Nyomdaipari Társaság.

Sulyok 1984

Sulyok Zoltán: *A Mátravidéki Fémművek hadiipar kialakulásának, tevékenységének történeti feldolgozása.*
Kézirat, 1984. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-52.

Szabó–M. Szabó 2008

Szabó József–M. Szabó Miklós: *A magyar katonai repülés története, 1938–2008.*
Budapest, 2008, Zrínyi Kiadó.

Szakolczai 2003

Szakolczai Attila: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In: Szakolczai Attila
–Á. Varga László (szerk.): *A vidék forradalma 1956. I. kötet.*
Budapest, 2003, BFL–1956-os Intézet. 121–197. o.

Szani 1999

Szani Ferenc: *Néphadsereg 1957–1989.* Budapest, 1999, Honvéd Kiadó.

Szani 2006

Szani Ferenc: 1956–1990. A Magyar Néphadsereg a szocializmus évtizedeiben.
In: Helgert Imre–Vass Jenő Sándor (szerk.): *A Hazáért. A Magyar Honvédség múltja és jelene 1848–2004.* Budapest, 2006, Szaktudás Kiadó Ház. 363–402. o.

Szemelvények a Hűtőgépgyár történetéből 1984

Szemelvények a Hűtőgépgyár történetéből. Kézirat, 1984. HL MN
Különgyűjtemény. IV/B-55.

Szenesné 1978

Szenes Imréné: *Az MNVK Anyagtervezési Csoportfőnökség története.*
Kézirat, 1978. HL MN Különgyűjtemény. II/b-8/a.

Szűcs 1997

Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15.*
Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár.

Szűcs 2003

Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei.* 1946. február 5.–1946. november 15.
Budapest, 2003, Magyar Országos Levéltár.

Szűcs–G. Vass 2008

Szűcs László–G. Vass István (szerk.): *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei.* 1946. november 22.–
1947. május 31. Budapest, 2008, Magyar Országos Levéltár.

Takács 1998

Takács Béla: A magyar hadiipar évtizedei a VSZ időszakában.
In: Kovács Vilmos (szerk.): *A honi hadiipar és külkapcsolatai századunkban.*
Az 1997. november 13-án rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga.
Budapest, 1998, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. 37–41. o.

Tasić 2008

Dmitar Tasić: Rearmament of the Zagreb–Ljubljana Army Authority with Technical Assets from the Western Military Assistance Programme in the 1950s.
Vojaska Zgodovina, 2008 (9. évf.) 1. sz. 59–77. o.

Tatai 1984

Tatai Zoltán: *Iparunk területi szerkezetének átalakítása.*
Budapest, 1984, Kossuth Kiadó.

Thürmer 1981

Thürmer Gyula: *A Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Közgazdasági Csoportfőnöksége története.*
Kézirat, 1981. HL MN Különgyűjtemény. A II/b-8.

Uhl 2002

Matthias Uhl: *Nuclear Warhead Delivery Systems for the Warsaw Pact, 1961–65: Documents from the Russian State Archives of Economics and the German Federal Military Archives on the Reorganization and Modernization of the Armed Forces of the Soviet Bloc.* June, 2002. [Ftp://budgie3.ethz.ch/php/collections/coll_8.htm](http://budgie3.ethz.ch/php/collections/coll_8.htm)

Varga 2008a

Varga Ádám: A Csepel Autógyár honvédségi járművei. In: Varga A. József (szerk.): *Magyar autógyarak katonai járművei*. Budapest, 2008, Maróti Könyvkiadó. 358–393. o.

Varga 2008b

Varga Ádám: A Magyar Vagon- és Gépgyár és a katonai megrendelések.

In: Varga A. József (szerk.): *Magyar autógyarak katonai járművei*.

Budapest, 2008, Maróti Könyvkiadó. 394–423. o.

Varga A. 2008

Varga A. József (szerk.): *Magyar autógyarak katonai járművei*.

Budapest, 2008, Maróti Könyvkiadó.

Végh 2014

Végh Ferenc: *Vég(h)elszámolás*. Budapest, 2014, Zrínyi Kiadó.

Vida 2005

Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez*.

1944. október–1948. június. Dokumentumok. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó.

Vígvári 1989

Vígvári András: Az 1968-as mechanizmusreform előkészítéskor felmerült két koncepcióról. *Fordulat*, 1989 (2. évf.) 5. sz. 1–26. o.

Vincze 2012

Vincze Dániel: „Ilyen kőbevágott munka Magyarországon még nem készült”.

A jobbágyi Tömegcikk (Andezit) Művek (1949–1960).

Hadtörténelmi Közlemények, 2012 (125. évf.) 3. sz. 767–806. o.

Völgyi 1984

Völgyi Károly: *Visszaemlékezés. A Mechanikai Művek története*.

Kézirat, 1984. HL MN Különgyűjtemény. IV/B-56.

Wettig 2008

Gerhard Wettig: *Stalin and the Cold War in Europe. The Emergence and Development of East-West Conflict, 1939–1953*.

Lanham (Md), 2008, Rowman & Littlefield.

Wcislo 2002

Julian Wcislo: Vedeckovýskumná a konštrukčno-technická základňa poľského zbrojného priemyslu v rokoch 1945–1965. *Vojenská História*, 2002. (6. évf.) 2. sz. 122–131. o.

Zachmann 2002

Karin Zachmann: A Socialist Consumption Junction: Debating the Mechanization of Housework in East Germany, 1956–1957.

Technology and Culture, 2002. (43. évf.) 1. sz. 73–99. o.

Zsák 2002

Zsák Ferenc: *MiG-15*. Budapest, 2002, Magyar Repüléstörténeti Társaság.

Zsitnyányi 1999

Zsitnyányi Ildikó: Hadsereg és forradalom – 1956.

Hadtörténelmi Közlemények, 1999 (112. évf.) 4. sz. 824–850. o.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AB	Aktiebolag, svéd korlátolt felelősségű társaság
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁGM	Általános Gépipari Minisztérium
ÁGTI	Általános Géptervező Iroda
ÁHB	Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága
ált.	általános
ÁMTI	Állami Mélyépítés-tudományi Intézet
ÁRHI	Áruraktározási Hivatal
ATRA	Autó- és Traktoralkatrészgyár
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
bev.	bevezetés
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BM	Belügyminisztérium
BVK	Borsodi Vegyi Kombinát
cs.	csoport
d.	doboz
db	darab
d. n.	dátum nélkül
DIGÉP	Diósgyőri Gépgyár
DIMÁVAG	Diósgyőri Magyar Vagon- és Gépgyár
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
DNT	dinitro-toluol
ed.	szerkesztő
eds.	szerkesztők
EFE	Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői
EFEF	Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága
eln.	elnöki (iratok)
ÉMV	Északmagyarországi Vegyiművek
f.	fond
FÉG	Fegyver- és Gázkészülékgyár
FKgP	Független Kisgazdapárt
FMV	Finommechanikai Vállalat
FUG	felderítő úszó gépjármű, D-442
Ft	forint
GB	Gazdasági Bizottság

GDP	bruttó hazai termék
GF	Gazdasági Főtanács
GKESZ	Goszudarsztvennij Komitet po Vnyesnim Ekonomicseszkim Szvjazjam – Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottsága
GNP	bruttó nemzeti össztermék
Goszplan	Goszudarsztvennij Planovij Komitet – Állami Tervbizottság
GOSZT	Goszudarsztvennij Obscseszojuznij Sztandart – Állami Össz-szövetségi Szabvány
GPB	az MSZMP KB. Gazdaságpolitikai Bizottsága
GyMSMGyL	MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
H(E)ÁB	Hadiipari (Együttműködési) Állandó Bizottság
HB	Honvédelmi Bizottság
H(Á)KB	Hadiipari Kormánybizottság
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM	Honvédelmi Minisztérium
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
HMK	harcászati műszaki követelmények
HT	Honvédelmi Tanács
HTI	Haditechnikai Intézet
HVK	Honvéd Vezérkar
IFIG	Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága
IKO	az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya
IMKO	az MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztálya
JÁFI	Járműfejlesztési Intézet
jegyz.	jegyzeteket írta
Katpol	Katonapolitikai Osztály
KÁI	katonai átvétel
KB	Központi Bizottság
KGM	Kohó- és Gépipari Minisztérium
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KI	Központi Irattár
KipM	Könnyűipari Minisztérium
KKM	Külkereskedelmi Minisztérium
KNEB	Központi Népi Ellenőrzési Bizottság
Korm.	Kormány
KÖM	Középgépipari Minisztérium
KÖMI	Közérdekű Munkák Igazgatósága
KÖZÉPTERV	Közlekedésüzemi és Épülettervező Vállalat
KR	Koordinációs és Racionalizálási Munka, a mozgósítási előkészületek 1950-es évekbeli megfelelője
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KÜM	katonai üzemi megbízott
KV	MDP Központi Vezetősége

„M”	mozgósítási
MÁV	Magyar Államvasutak
MÁVAG	Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MEO	Minőség Ellenőrzési Osztály
MÉLYÉPTERV	Mélyépítési Tervező Vállalat
mk.	mérnökkari
MKP	Magyar Kommunista Párt
MN	Magyar Néphadsereg
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MNK	Magyar Népköztársaság
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNT	mononitro-toluol
MNVK	Magyar Néphadsereg Vezérkara
MOFÉM	Mosonmagyaróvári Fémművek
MOM	Magyar Optikai Művek
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MT	Minisztertanács
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MÜVERT	Mercur Műszaki és Vegyi Művek Rt.
MVG	Magyar Vagon- és Gépgyár
n. a.	nincs adat
NATO	Észak-atlanti Szerződés Szervezete
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NIM	Nehézipari Minisztérium
NPP	Nemzeti Parasztpárt
NSZG	Nehézszerzőgépgyár
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság
N.V.	nemzeti vállalat
o.	oldal
OM	országmozgósítás, országmozgósítási munka
OT	Országos Tervhivatal
ő. e.	őrzési egység
PB	Politikai Bizottság
PIL	Politikatörténelmi és Szakszervezeti Levéltár
PM	Pénzügyminisztérium
Préko	Prés- és Kovácsoltárugyár
PSZH	páncélozott szállító harcjármű, D-944
RH	rövidhullámú
RM	Rákosi Mátyás Művek
sz.	szám, számú
SZDP	Szociáldemokrata Párt

SZÉ	számítási év	214
szerk.	szerkesztő, szerkesztette	214
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja	214
SZT	szigorúan titkos	214
t.	tétel	214
T(Á)KI	Távközlési Kutatóintézet	214
TMK	tervszerű műszaki karbantartás	214
TNT	trinitrotoluol, más néven trotil	214
tri	trinitrotoluol 1945 előtti elnevezése	214
TÜK	titkos ügyiratkezelés	214
uo.	ugyanott	214
URH	ultrarövid hullám	214
USA	Amerikai Egyesült Államok	214
ÜT	Üzemgazdasági Tanács	214
UVATERV	Út-, Vasúttervező Vállalat	214
vál.	válogatta	214
VSZ	Varsói Szerződés	214
VT	Vadásztölténygyár	214
WM	Weiss Manfréd Művek	214

NÉVMUTATÓ

Ács Lajos	220	Bernád Dénes	15
Ács Tibor	14	Berza László	574
Ajtai Miklós	319, 320	Betlej Sándor	453
Alekszejev vezérezredes	489	Bíró Ferenc	74, 75, 102, 107, 116, 133, 136, 167, 177, 178, 196–199, 206, 243, 245, 256, 585
Alexa Vilmos	97	Bíró József	439
Almquist, Peter	15	Birta István	15, 75
Andricsák Géza	456, 457	Biszkú Béla	229, 306, 307, 396
Antonov, Alekszej		Bisztrova, Irina	15
Innokentyjevics	297	Boda József	15
Antos István	63, 73	Bodnăraş, Emil	81
Apró Antal	229, 237, 291, 346, 347, 584	Bojko, Vaszilij Romanovics	81, 149, 196, 197
Árva József	276	Borbándi János	406, 407, 454, 462, 489, 490, 494, 495, 505
Asztalos Béla	361	Boreczky Beatrix	16, 233, 236, 329, 334, 338
Bagaméri István	121	Borhi László	36, 37, 208
Bakonyi Sebestyén Endre	96, 124, 327, 329	Botos János	515
Bálint József	34, 36, 38	Bölöny József	116, 233
Balogh Sándor	38	Böör László	276, 281
Bán Antal	23, 41	Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics	49, 60, 80, 81, 227
Baranyi József	89	Byrne, Malcolm	598
Baráth Magdolna	39, 74, 75, 89, 90, 147, 223, 228, 294, 298, 300, 525	Chorin család	42
Barber, John	15	Cjupko, M. A.	149
Bata István	75, 83, 90, 154, 203–205, 208–211, 216, 219, 222, 224, 225, 257, 258	Cristescu, Constantin	81
Bäumler Ede	374	Czinege Lajos	296, 299, 301, 303–305, 307, 308, 309, 311, 314–316, 319, 320, 323, 330, 346, 356, 396, 398, 404, 409, 410, 412, 450, 453, 459, 489, 490, 533
Belényi Gyula	202		
Beleznay István	63, 72–74, 106		
Bereczky Géza	361		
Berei Andor	98, 121, 208, 209, 211		
Berend T. Iván	15, 520		

Czottner Sándor 96, 101, 103, 105, 106, 133, 149, 150
 Csapó Mária 14, 17
 Cseh Zita 281
 Cséki Sándor 146
 Csémi Károly 335, 337, 399, 412, 454
 Csendes László 14
 Csergő János 91, 93, 222, 233, 234, 235, 238, 255–258, 262, 263, 265, 273–275, 277, 281, 282, 285, 286, 298, 327, 342, 349, 352, 355, 530, 585
 Csészka Éva 135
 Csízi István 10, 303, 321
 Csobay József 390, 471
 Csomor Erzsébet 280
 Csordás Imre 239, 248
 Csuka Béla 10
 Csurgai Horváth József 275, 277, 280
 Csurgai Lajos 482, 483
 Damó László 13
 Davies, Christopher Mark 515
 Dékány István 15, 442
 Demé Sándor 374
 Demkó Endre 279
 Dimitrov, Dimitar 15
 Dinnyés Lajos 25, 27, 45, 49
 Dobák Dezső 14, 384
 Dobi István 45
 Dojcsák János 490
 Dombrády Lóránd 31, 33, 35
 Donáth Ferenc 45
 Doró György 14, 460, 464, 469, 484, 489, 496
 Droppa Gusztáv 294
 Dzsurov, Dobri 490
 Egri Gyula 219
 Egyedi Antal 479, 480
 Ehrenberger Róbert 15, 22, 24, 49, 50, 57, 61, 69, 77, 80, 145, 229, 400
 Elek Tibor 53
 Énekes Sándor 490
 Erdélyi Károly 585
 Erős József 101, 133
 Farkas Károly 43, 87, 374
 Farkas Mihály 16, 24, 44, 46, 47, 50, 53, 54, 56, 57, 61, 62, 64, 73–75, 81, 87, 88, 90, 91, 98, 101–103, 106, 118, 134, 138, 149, 170, 172, 190, 194, 196, 208, 209, 258, 513, 515, 584
 Farkas Zoltán 118, 148, 243, 490
 Fáy József 376
 Fehér Lajos 309, 314, 315, 356, 400, 402, 404, 533
 Feitl István 19, 36, 39, 56, 58, 68, 81, 94
 Fekete Ferenc 526
 Fleck Ernő 280
 Fock Jenő 108, 133, 169, 304
 Fomin, Vitalij Ivanovics 38
 Forbáth Róbert 41
 Foreman-Peck, James 514
 Földesi Margit 38
 Földvári Rudolf 275
 Földy Lajos 24, 50, 53
 Friss István 64, 74, 75, 116, 172, 173, 194
 Fuchs Béla 79, 89
 Fülöp László 361
 Gábor Péter 38, 40
 Gács Ferenc 383, 442, 467
 Gácsi Miklós 485
 Gampe Károly 354
 Gáspár László 456, 457
 Gáspár Tibor 16, 58, 301
 Gellériné Lázár Márta 56, 58, 68, 81, 94
 Germuska Pál 56, 75, 76, 78–83, 86–88, 98, 134, 143, 187, 222, 223, 230, 236, 242, 277, 292, 297, 316, 321, 339, 348, 378, 402, 413, 428, 437, 442, 447, 456, 460, 469, 470, 484, 486, 514, 517, 518, 525, 530, 535, 536, 540

Gerő Ernő 16, 29, 45–47, 57, 59, 61, 62, 69, 73–75, 81, 82, 88–91, 94, 95, 110, 111, 116, 166–168, 170–172, 174, 177, 185, 186, 192, 202, 203, 208, 209, 219, 220, 224, 225, 513, 515, 525, 584
 Górnagy Sándor 463, 464
 Gorjanc Ignác 287
 Grecsko, Andrej Antonovics 297, 298, 300–302, 304, 305, 308, 309, 313, 314, 323, 532, 533
 Grohe Károly 265, 283, 287
 Gyarmati György 515
 Gyarmati József 354, 361
 Gyuricza László 481
 Hajdú Ferenc 10, 30, 534
 Hajdu Ráfi János 165
 Halmosi László 288
 Hámori Sándor 485
 Hanson, Philip 203
 Harmat István 15
 Harrison, Mark 15
 Hatala András 10
 Házi Árpád 90
 Hegedüs András 209, 218, 219, 271, 584
 Helgert Imre 14
 Herczeg Ferenc 196
 Hermann Róbert 14
 Hészele László 276
 Hidas István 90, 91, 115, 116, 196, 198, 199
 Hidas Ferenc 98, 101, 133, 585
 Hodosi Mária 11
 Honvári János 10, 38, 40, 41, 203, 286, 316, 320, 329, 384, 407, 513, 535
 Horgos Gyula 329, 330, 332, 334–337, 356, 359, 364, 365, 369, 420
 Horváth Csaba 15
 Horváth Ede 356, 450, 451, 534
 Horváth István 14
 Horváth Julianna 24

Horváth Mihály 74, 105, 106, 146, 149, 194, 198, 226, 227, 236, 237, 243, 245, 256, 297, 298
 Horváth Miklós 10, 14, 21, 76, 86, 89, 210, 226, 272, 276, 280
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 208, 291, 294–298, 528, 532
 Hubai László 116, 233
 Huszár István 460, 490, 496
 Huszár Tibor 57
 Ilkó Géza 15, 279
 Illy Gusztáv 24, 50, 53, 74
 Izsák Lajos 30, 62
 Jáki István 280
 Jánossy Ferenc 24, 53, 275
 Janza Károly 15
 Járomi József 277
 Jávor Ervin 15, 139, 298, 299, 330, 337, 341, 355, 356, 362, 364, 369, 381, 439
 Kádár János 45, 53, 226–229, 231, 238, 275, 280, 282, 283, 286, 291, 294, 296, 299, 301, 303, 306, 309, 319, 326, 396, 409, 527, 531, 584
 Kalló Péter 15
 Kálniczkyne Katz Veronika 10
 Kandó Bertalan 98, 101
 Kántor Balázs 31, 38, 96, 97, 100
 Kapiller Imre 280
 Kapornay Mihály 290
 Karádi Gyula 97
 Karczag Imre 63, 73, 98, 101
 Kardos Géza 337
 Karlsch, Rainer 15
 Károly Jánosné 151, 270
 Kárpáti Ferenc 15
 Katona Zsolt Vazul 30
 Katz Veronika
 → Kálniczkyne Katz Veronika
 Kende György 16

Keresztes Csaba 10
 Kincses István 241, 585
 Kis András 14
 Kiss András 10
 Kiss Árpád 286, 292, 298, 585
 Kiss Erika 16, 287, 288
 Kiss János 585
 Kiss Judit 15
 Kiss Kálmánné 14, 22
 Kiss Károly 90
 Kiszeljov, Jevgenij Dmitrijevics 89
 Kolos Richárd 238, 260, 266, 279, 298;
 326, 339, 585
 Kolozs György 63
 Komporday Aurél 272, 379
 Kondor Attila Csaba 339
 Kondratov, Anatolij Nyikolajevics 22;
 512
 Kónya Béla 10
 Kónya Sándor 57
 Konyev, Ivan Sztjepanovics 210
 Kopátsy Sándor 526
 Kornai János 520, 522, 551
 Kornfeld család 42
 Korom Mihály 362
 Korotkevics, G. Ja. 26
 Korponai Gyula 354
 Kossa István 198, 202
 Kosztricz Anna, S. 10
 Kovács Antal 497, 509
 Kovács István 220, 335
 Kovács Tibor 10, 15, 16, 34, 41, 369,
 382, 478, 524, 552
 Kovács Vilmos 10, 14, 15, 35, 272
 Kováts Lajos 42
 Kozma József, B. 15, 456, 457
 Kökény Mihály 98
 Köteles Jenő 381
 Kugyela Ákos 42
 Kulikov, Viktor Georgijevics 412, 413
 Kun Miklós 30
 Kuthy László 47
 Kümmel Emil 354

Laczovics Erika 10
 Láng András 11
 Láng József 11
 Lányi Aladár 415
 László Aladár 133
 Lázár György 407
 Lázin Miklós 10
 Lévárdi Ferenc 332, 337, 369, 381, 421
 Lőrincz László 279
 Lőrincz Sándor 74, 101, 133, 139
 Lux László 146
 Magó Károly 15
 Magyarfy Károly 34
 Majszkij, Ivan Mihajlovics 38, 39
 Majtényi György 10
 Malenkov, Georgij Makszimilianovics
 203
 Marai László 198, 239
 Markó György 10, 15, 19–21, 71, 74,
 76, 97, 205, 210, 225
 Marosán György 238
 Maruzs Roland 68, 74
 Mastny, Vojtech 299
 Matvejev, gárdaezredes 148
 Mauthner család 42
 Méhes Lajos 417
 Mekis József 116, 209, 234, 235
 Merényi Gusztáv 74
 Mészáros Gyula 278
 Mészáros József 279
 Mihályi Balázs 35
 Mikojan, Anasztaz Ivanovics 202
 Molnár Erik 45, 49
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 26,
 38, 49
 Mónus Zoltán 83, 86
 Mór András 526
 Mórocz Lajos 15
 Mucs Sándor 14
 Muraskin, Leonyid P. 194
 Münnich Ferenc 227–229, 231, 283,
 294, 297, 299, 301, 585

Nagy Imre 90, 202–205, 207–209,
 217, 226, 232, 233, 246, 251, 254,
 260, 275, 526, 527, 530
 Nagy János 21, 24, 26
 Nagy Károly 269
 Nagy László 354
 Nagy Rudolf 280
 Nagy Tamás 14, 56, 57, 75, 202,
 223–225
 Nagylaki Endre 10
 Nemeslaki Tivadar 453, 454
 Németh András 95, 98
 Németh László 278
 Nyárádi Miklós 36
 Nyers József 15
 Nyers Rezső 314–316, 396
 Okváth Imre 14–16, 25, 27, 29, 45,
 50, 51, 55, 57–59, 63, 64, 66, 68,
 70, 77, 78, 88, 91, 97, 98, 132, 204,
 208–211, 225, 235, 271, 297, 298,
 302
 Oláh István 489
 Orbán Balázs 10
 Ötvös István 22, 24
 Paczkowski, Andrzej 203
 Padányi József 15
 Pálffy György 24, 44–47, 49, 53, 54,
 68, 98, 101, 513
 Pálmai László 361
 Pánczél Mátyás 10, 35, 83, 86, 214
 Pap János 165
 Pap Péter 16, 58
 Papp István 275, 426
 Parsin, K. V. 149
 Pataki István 228, 230, 263
 Pataky Éva 30
 Perényi Imre 146
 Perlaki Gyula 21, 36, 243, 428
 Péter Gábor 50, 83

Pető Iván 15, 16, 101, 104, 520
 Pinczés András 248
 Pintér Nándor 30, 37, 42, 43, 115
 Pórfy György 74
 Pósfalvi András 288
 Pótor Béla 288
 Pozsonyi Pál 566
 Procacci, Giuliano 29
 Prokofjev, J. M. 57
 Punka György 15
 Rácz Béla 42, 96, 97
 Rainer M. János 81, 90, 94, 202, 205,
 208, 254, 526
 Rajk László 45–47, 50, 60, 68, 121, 134
 Rákosi Mátyás 16, 26, 27, 29, 44,
 45–47, 49, 50, 54, 56, 58, 59, 62,
 68, 74, 75, 81, 83, 87–91, 94,
 109, 110, 148, 150, 152, 159,
 171, 172, 178, 179, 196, 201–203,
 206–209, 218, 219, 223–225, 243,
 251, 268, 414, 515, 517, 525–527,
 530, 532, 584
 Reiner Róbert 43, 95, 100, 121, 281,
 471
 Révay Kálmán 24, 53, 74
 Révész Géza 24, 211, 222, 224, 227,
 229, 231, 238, 283, 292, 296
 Róbert Zsófia 11
 Ruszin Romulusz 15
 Sallai László 505
 Sárhidai Gyula 30, 534
 Sebestyén János 27, 101
 Sebők István 10
 Selvedge, Douglas 49
 Seres Tibor 97, 98, 101
 Sík Endre 299
 Simonyi András 99
 Sipos Levente 56, 58, 68, 81, 94
 Solt Lajos 91, 211, 234, 258, 261
 Soltész István 496
 Sólymosi József 10

Sólyom Ildikó 69, 73
 Sólyom László 46, 51–55, 63, 64,
 67–69, 72–74, 97, 98, 101, 106,
 133, 144, 146, 513, 514, 517
 Somló György 134
 Somogyi Imre 24, 53
 Soós Károly Attila 526, 528
 Soós Péter 10
 Strém Ferenc 97, 98, 117, 118, 124
 Sulyok Zoltán 270
 Szabó Éva 24
 Szabó József 15, 76, 87, 296
 Szabó Miklós, M. 15, 76, 87, 295–298,
 300, 301, 304
 Szakács Sándor 15, 520
 Szakasits Árpád 45
 Szakolczai Attila 275, 277
 Szalvay Mihály 53
 Szani Ferenc 14, 231, 291, 400, 519
 Szász János 237
 Szász Károly 482
 Szatucsek Zoltán 10
 Székely Béla 74, 75, 143, 144, 206
 Szekér Gyula 329, 333, 496, 505, 585
 Széll Gusztáv 116
 Szenes Imréné 85, 126
 Szidorovics, Georgij Sz. 364
 Szikits Péter 10
 Szilánk András 427
 Szirmai György 101
 Szita János 63, 73, 98
 Szitovszky Zoltán 275
 Szkroznyikov, P. N. 126
 Szolgay Norbert 290
 Szőnyi István 15, 442
 Szőnyi Tibor 134
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 29, 49,
 55, 74, 75, 80, 94, 203, 513, 515,
 516, 525, 532
 Szurdi István 237
 Szuszki Károly 91, 194, 198, 241, 245,
 256
 Szűcs László, a JÁFI vezető tervezője
 354
 Szűcs László, levéltáros 20, 23, 24, 26,
 27
 Szűcs Miklós 77
 Takács Béla 16
 Takács Tibor 276, 281
 Tasić, Dmtar 517
 Tatai Zoltán 525
 Telegdi Sándor 146
 Thürmer Gyula 14, 68, 70
 Tildy Zoltán 48, 49
 Timár Mátyás 404, 459
 Tombor Jenő 22–24
 Tóth József 14, 22
 Tóth Károly 194, 313, 331
 Tóth Lajos 208, 209, 211, 297
 Tömpe András 309
 Trethon Ferenc 444
 Trombitás Dezső 404–407, 489, 490
 Tulipán Éva 14, 276, 280
 Tyihonov, Mihail Fjodorovics 210
 Uhl, Matthias 299
 Usztyinov, Dmitrij Fjodorovics 490
 Vályi Péter 399
 Varga A. József 16, 31, 354, 361
 Varga Ádám 42, 534
 Varga József 164
 Varró László 97
 Vas Zoltán 45, 63, 74–75, 88, 102, 103,
 154, 158, 180, 187, 188, 251, 526
 Vass István, G. 10, 24, 26, 27, 36, 37,
 40
 Vass Jenő Sándor 14
 Vaszilcsenko, K. F. 194
 Vasziljevskij, Alekszandr Mihajlovics
 49, 70, 80
 Vecsey Gyula 43
 Vég Béla 235

Végh Ferenc 15
 Vencel Andor 133
 Veres Péter 45, 49, 54, 56, 531
 Vicsek Ferenc 456, 457
 Vida István 26, 37, 49
 Vígvári András 384
 Villányi András 50
 Vincze Árpád 374
 Vincze Dániel 16, 132, 139, 156, 339
 Völgyi Károly 151
 Vörös János 20
 Wcislo, Julian 15
 Weiss család 42

Weller Antal 64, 101, 103, 133, 149
 Winkler Dezső 354
 Zachmann, Karin 286
 Zágoni Ernő 14
 Zalai Katalin 24
 Zempléni Pál 329, 333, 443, 444, 463
 Zsák Ferenc 86
 Zsitnyányi Attila 10
 Zsitnyányi Ildikó 272
 Zsofinyecz Mihály 73–75, 101–103,
 108, 113, 115, 116, 170, 179, 189,
 194, 203, 233, 243, 250

KÉPEK

1. Képek a 19. században készült
2. Képek a 20. században készült
3. Képek a 21. században készült

Az USAF B-24 Liberator
nehézbombázói
a Dunai Repülőgépgyárat
bombázzák a Csepel-szigeten
1944 áprilisában.

(National Archives. FORTEPAN)

A győri Magyar Waggon- és Gépgyár
az 1944. július 2-i bombázás után.

(Id. Konok Tamás felvétele. FORTEPAN)

A Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár által gyártott 48M 7,65 mm-es öntöltő pisztoly.
(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

48M 7,62 mm-es Tokarev (TT) öntöltő pisztoly.
A Lámpagyárban majd' 90 000 db készült belőle.
(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

48M 7,65 mm-es pisztolylőszerék.
(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

48M 7,62 mm-es PPS géppisztoly.
A Danuvia Szerszámgépgyár közel 200 000 db-ot gyártott belőle.
(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

48M 7,62 mm-es ismétlő karabély (Moszin–Nagant),
behajtható szuronyos változat.

A Lámpagyár 1952-től közel 200 000 db-ot gyártott
a 7,62 mm-es karabély különböző változataiból.

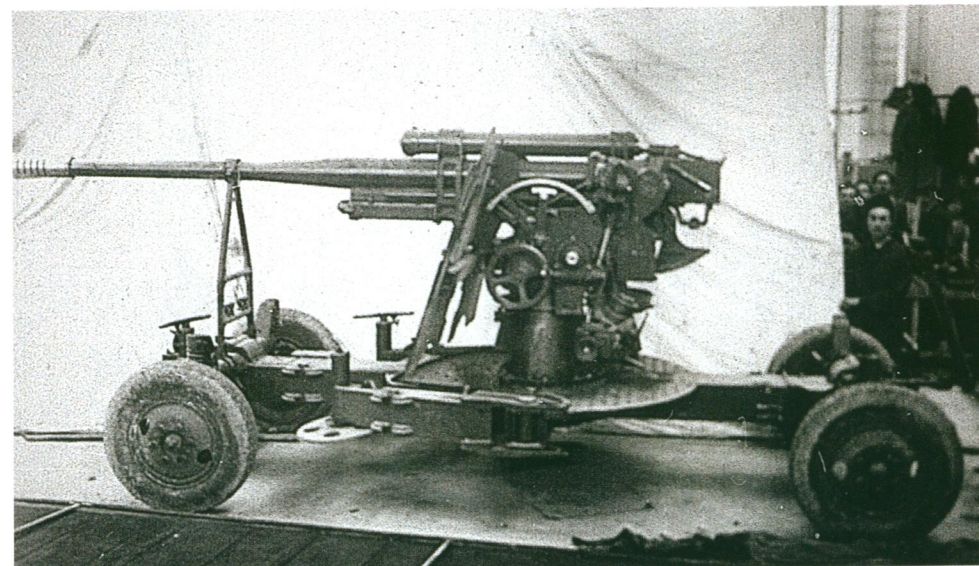
(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

48M 7,62 mm-es DP golyószóró dobtárral.

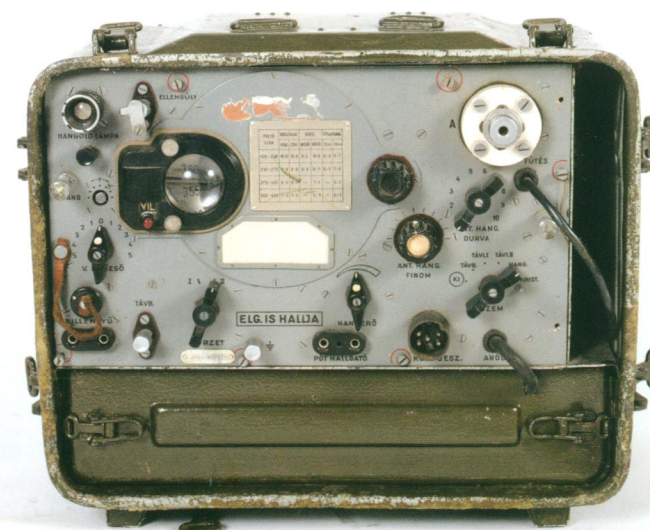
A Danuvia Szerszámgépgyár fő terméke volt a PPS géppisztoly
és a Gorjunov géppuska mellett az 1950-es évek elején.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

85 mm-es KSz-12-es légvédelmi ágyú a Nehézszerszámgépgyárban.
Diósgyőrben 1951-től gyártották e löveget.

(HTI fotógyűjteménye)

R-20-as hordozható rádió adó-vevő,
amelyet a Telefongyár 1948 és 1952 között gyártott.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

T-5-M, RGM-2-M, KTM-1-M, A-37-U,
valamint MD-8-M típusú tüzéségi gyújtók
az 1950-es évek első feléből.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

37 mm-es N-37 repülőgépfedélzeti géppágyú páncéltörő lőszer,
37 mm-es 48M légvédelmi géppágyú repeszlőszer;
illetve 57 mm-es ZiSz-2 páncéltörő ágyúhoz ürméret alatti páncéltörő gránát,
páncéltörő és repeszlőszer.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

Danuvia 125 típusú motorkerékpár,
a Danuvia Szerszámgépgyár nagysikerű civil váltóterméke.

(Gál József felvétele. FORTEPAN)

A Lámpagyár 9 mm-es Tokagypistolya,
amelyet kifejezetten export célra,
az Egyesült Arab Köztársaság számára gyártottak.
Cégjelzésként már a „FÉG” felirat látható a fegyveren,
noha 1965-ig Lámpagyár volt a vállalat hivatalos elnevezése.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

A Lámpagyár 1960 és 1963 között gyártotta a 7,62 mm-es AK-47-es (Kalasnyikov) gépkarabélyt, utána áttért a préselt tokkal készülő új változat, az AKM-63 gyártására.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

A FÉG konstruktőrei által tervezett AMD-65 típusú 7,62 mm-es gépkarabély, sorozatgyártása 1967-től kezdődött meg.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

Az 57 mm-es Sz-60-as légvédelmi gépagyú lőszerei, illetve a 100 mm-es lőszerek harckocsihoz (D-10T) és légvédelmi ágyúhoz (KSz-19). Az 1960-as évek közepétől erre a két űrméretre korlátozódott a hazai tüzérségi lőszergyártás.

(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

NSzP-3 éjjellátó készülék. A MOM 1977-től gyártotta.

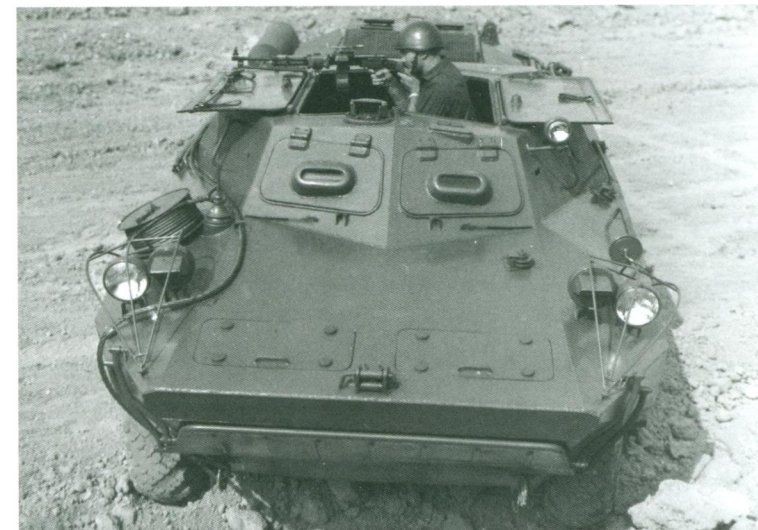
(A szerző felvétele. HA5KDR Budapest Fővárosi Rádióamatőr Klub)

7,62 mm-es RPD-44 típusú golyószóró.
A Danuvia Szerszámgépgyár 1961 és 1964 között gyártotta.
(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

7,62 mm-es PKMSZ géppuska ún. Sztjepanov-állványon.
A Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár 1975-től gyártotta.
(Szikits Péter felvétele. HM HIM gyűjteménye)

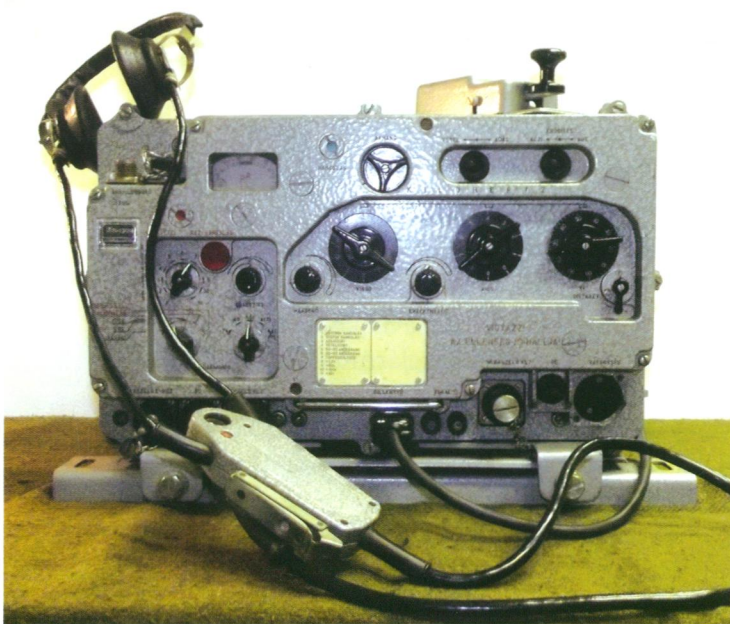
A D-442 típusú „felderítő úszó gépjármű” (FUG)
nyitott fedélzeti nyílással. 1963 és 1967 között 2295 db készült
különböző változataiból a győri Magyar Vagon- és Gépgyárban.
(HTI fotógyűjteménye)

A FUG átalakításával, továbbfejlesztésével konstruált,
D-944 típusú páncélozott szállító harcjármű (PSZH).
1970-78 között összesen 2846 db PSZH készült
a Magyar Vagon- és Gépgyárban
a Magyar Néphadseregnek, illetve exportra.
(HTI fotógyűjteménye)

R-105D típusú
hordozható URH rádió adó-vevő.
A Villamossági, Televízió- és Rádiógyár
(utóbb Videoton)
1963-tól gyártotta nagy számban.
(A szerző felvétele.
HA5KDR Budapest Fővárosi
Rádióamatőr Klub)

A Videoton által gyártott
R-130M típusú
rádió adó-vevő.
Páncélozott járművekbe
építették be.
(A szerző felvétele.
HA5KDR Budapest Fővárosi
Rádióamatőr Klub)

A Gamma Művek által
kifejlesztett és gyártott
IH-5 típusú
egységes sűrűzásmérő műszer.
1970 és 1980 között gyártották.
(Gamma Múzeum)

A Gamma Művek által
kifejlesztett és gyártott
AVJ-1 típusú
automatikus vegyjelző készülék.
1970 és 1991 között gyártották.
(Gamma Múzeum)

Az ÉMV A/8-as TNT üzemének helye
az 1979. június 1-jén történt robbanást követően.

A balesetben 13 dolgozó elhunyt, 6 ember megsérült.

A robbanástól megsérültek az A/3, A/4, A/16, A/9, A/11, A/15 épületrészek,
az A, B, C raktárak, valamint a C Formaldehid üzem.

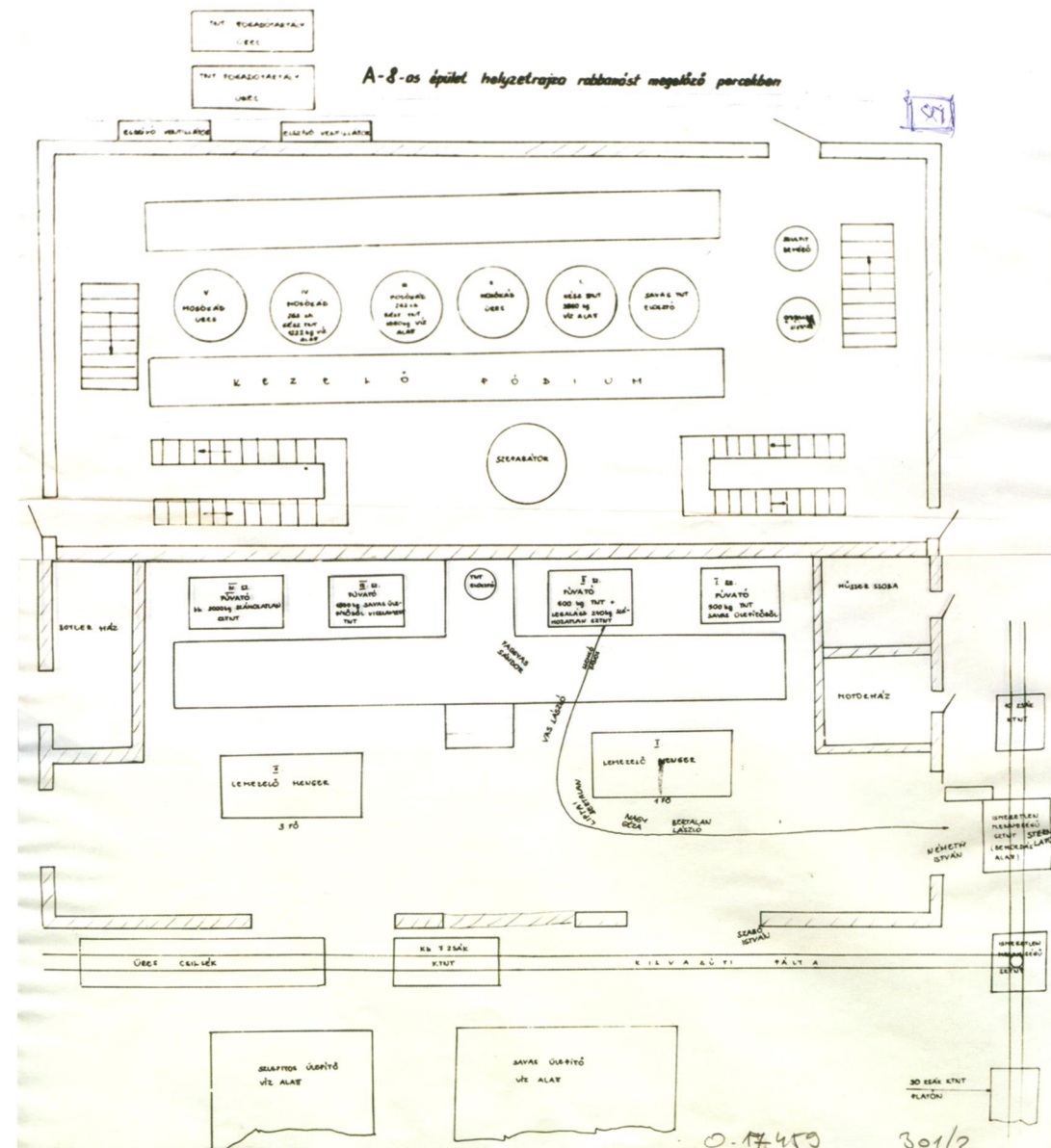
(ÁBTL 3.1.5 O-17459, „BORSODI” fedőnevű objektumdosszié, 271/2. o.)

Az ÉMV A/8-as TNT üzemének helye
az 1979. június 1-jén történt robbanást követően.

Az üzemépület helyén egy 80 × 120 m-es kráter maradt csak.

(ÁBTL 3.1.5 O-17459, „BORSODI” fedőnevű objektumdosszié, 271/4. o.)

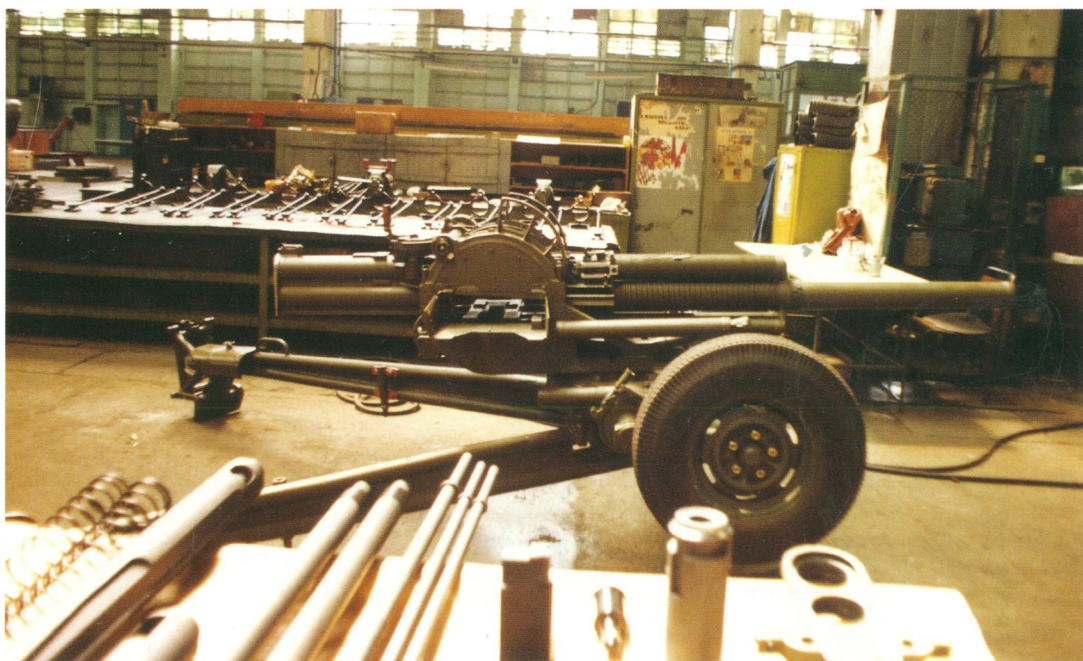

A sajobábonyi balesetről a rendőrségi nyomozás során készült helyszínrajz,
amely azt is megkísérli rekonstruálni,
hogy a robbanást megelőző percekben hol tartózkodhattak a dolgozók.

(ÁBTL 3.1.5 O-17459, „BORSODI” fedőnevű objektumdosszié, 301/2. o.)

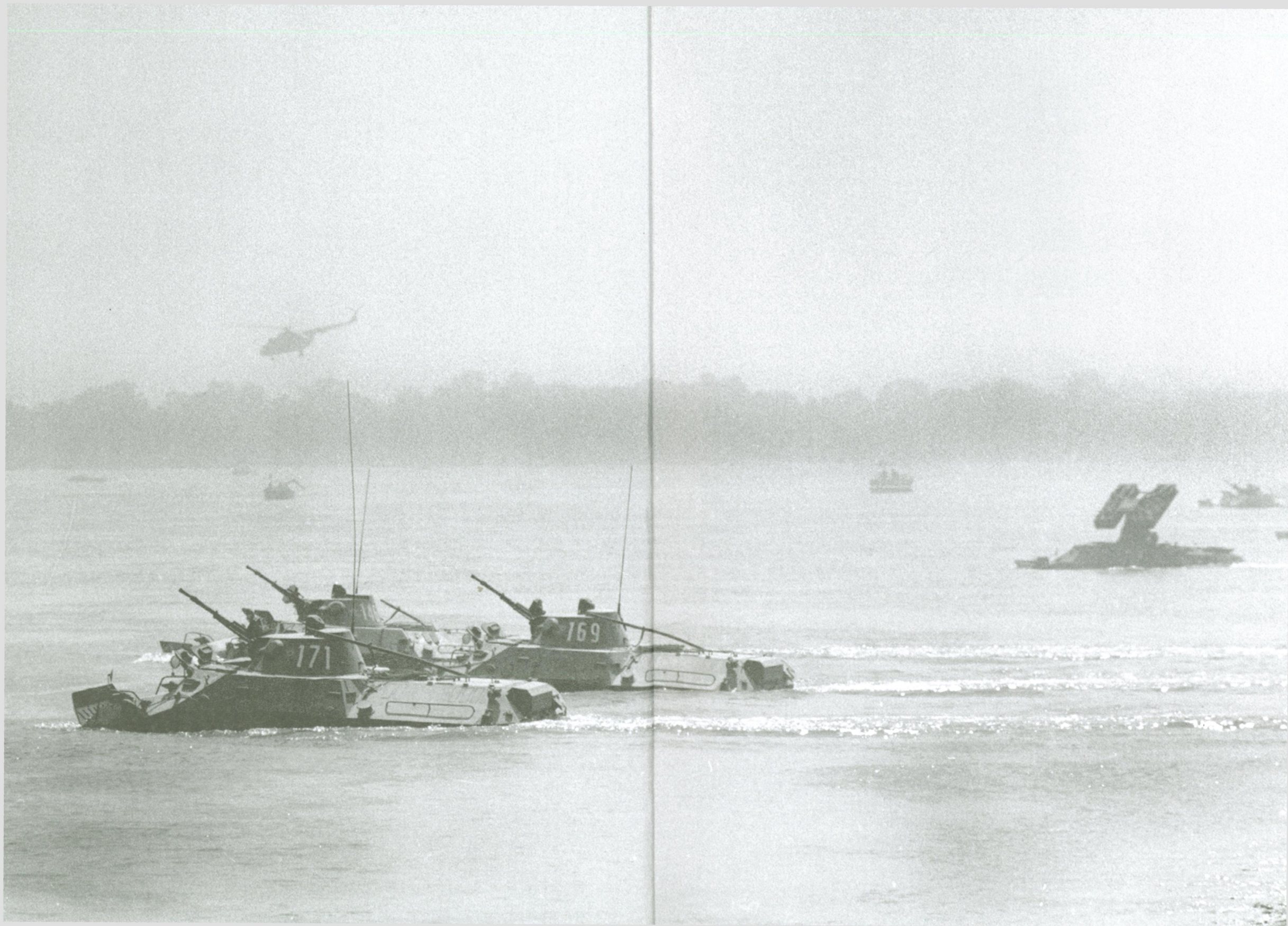

A bolgár–magyar kooperációban készülő 2SZ1 Gvozdgyika
122 mm-es önjáráó tarack lövegrészét (2A31) a DIGÉP gyártotta 1979-től.
A Magyar Honvédség rendszerben tartotta a Gvozdgyikákat,
a képen egy 1994. évi nyári gyakorlaton láthatók.
(Pánczél Mátyás gyűjteménye)

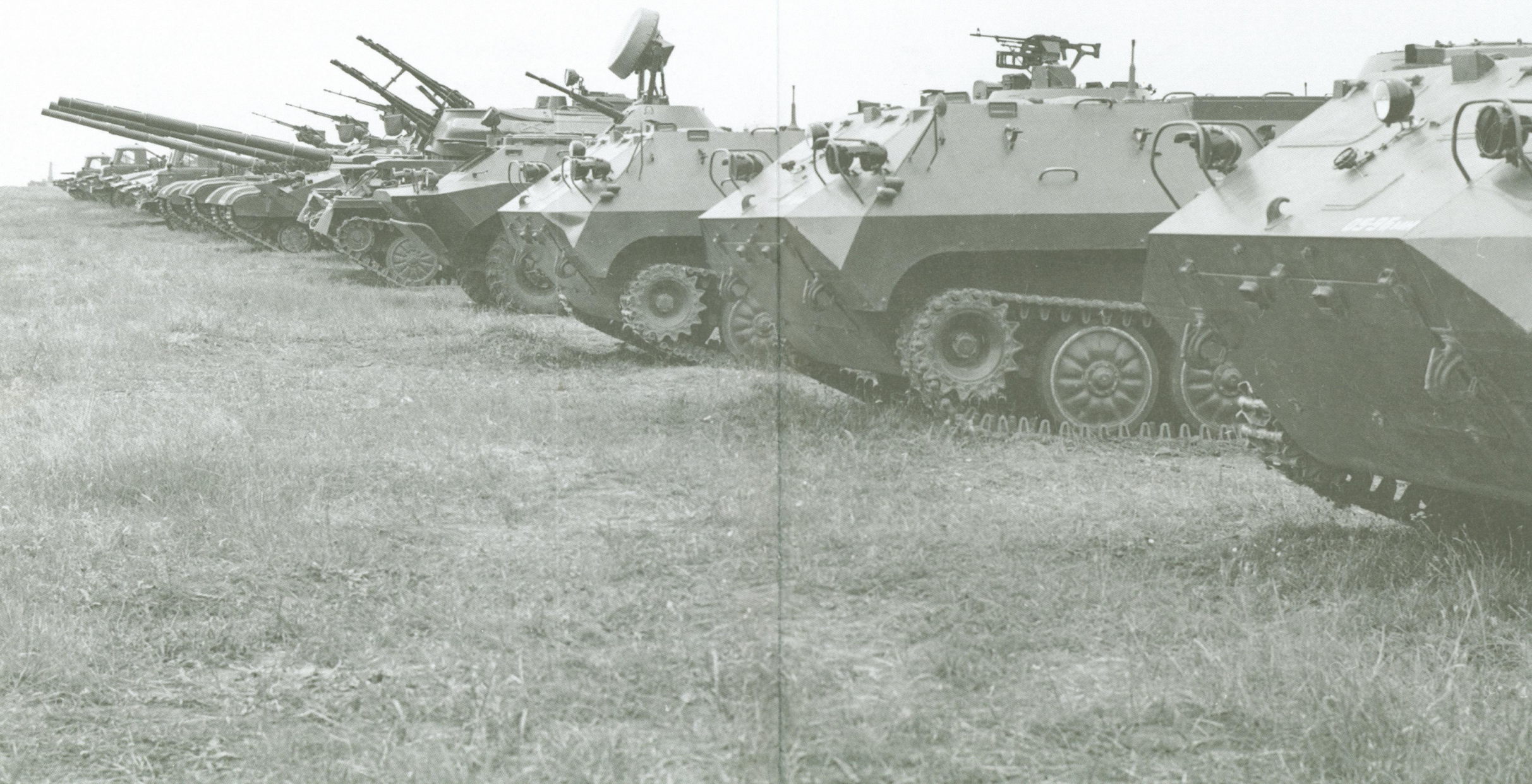

A 2B9 Vasziljok 82 mm-es automata aknavetőnek
a HTI és a DIGÉP által továbbfejlesztett változata (DE–81/82)
a diósgyőri szerelőcsarnokban az 1990-es évek elején.

(Elek Tibor felvétele. Sebők István gyűjteménye)

HAD
P 642
KO

A középgepipar elnevezést vélhetően Gerő Ernő, az 1950-es évek fő gazdaságpolitikusa ragasztotta a magyar hadiiparra – annak „álcázása” érdekében. A kommunista hatalomátvételt követően Magyarországon is erőltetett tempóban zajlott a szovjetizált hadsereg kiépítése és fejlesztése, amelynek ellátásához szinte a nulláról kellett létrehozni a hazai ipari háttérrel. 1950-től tucatnyi új hadiüzem létesült, majd 1952-ben önálló minisztériummá szervezték a hadianyaggyártást. Magyarország mint a Szovjetunió szatellit állama, majd mint a Varsói Szerződés tagja, három nagyszabású fegyverkezési programba kényszerült bele: az első (1948–1953) csődközeli helyzetbe sodorta a hazai gazdaságot, a második (1961–1963) jelentősen hozzájárult a gazdasági egyensúly megborulásához és a növekedés lelassulásához, a harmadikat pedig (1976-tól) eleve azért igyekezett korlátozottan végrehajtani a magyar vezetés, mert már annak terhei nélkül is krízishelyzetben volt a nemzetgazdaság. A többnyire külső erők által vezérelt, hektikus és gyakori irányváltások a katonai és iparpolitikában állandó átszervezésekhez, pazarláshoz, felesleges beruházásokhoz és felemás eredményhez vezettek. Az irányváltásokat a hadiipar is megszenvedte: 1961 végéig megőrizte ugyan szervezeti különállását, ám 1953-tól radikálisan nőtt a civil termelés aránya a hozzá tartozó majd’ félszáz vállalatánál. Ezért az 1960-as évektől *haditechnikai vállalatokról* vagy *haditechnikai termelésről* beszéltek a civil minisztériumokba utóbb visszaintegrált, kettős profilú cégek esetében.

A kötet a második világháború végétől 1980-ig dolgozza fel a szektor történetét; addig, ameddig a jelenleg kutatható levéltári források megengedik. Ezekben az évtizedekben gyökeres átalakuláson ment át a magyar középgepipar: az 1950-es évekbeli, döntően fegyvergyártó nehéziparból az 1970-es évekre a híradástechnikára és műszergyártásra koncentráló, exportorientált modern feldolgozóiparrá vált. A könyv írása során annak feltárása és megértése vezérelt, hogy milyen céllal és indokkal koncentráltak ilyen mértékű forrást a hazai hadianyaggyártás megteremtésére; az akkori döntéshozók megfogalmaztak-e alternatívákat; a hadianyag-igényeknek a változásai miként csapódtak le az iparnál; a kiépített hatalmas kapacitásokat hogyan és milyen mértékben sikerült leterhelni a későbbi évtizedekben; a haditechnikai termelésre miként a hatottak a gazdasági környezet változásai és a technológiai modernizáció.

Germuska Pál, PhD (1971), 2011 óta a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa. Kutatási területe a szocialista városok, a fejlesztéspolitika, a haderő és a hadiipar története a szocialista korszakban Magyarországon. Három önálló könyv, valamint közel száz idegen- és magyar nyelvű tudományos és ismeretterjesztő publikáció szerzője; több kötet és CD-ROM szerkesztője.

ISBN 978-963-446-735-9

Ára 5500 Ft